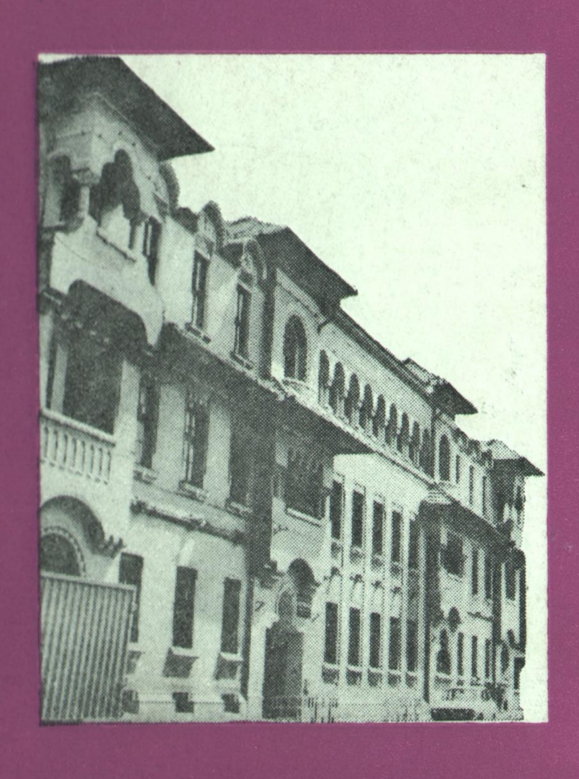

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

XIV • ORADEA • 1984

CRISIA

1984

Orice corespondență se
va adresa:
Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România

Toute correspondance sera
envoyée à l'adresse:
Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — Roumanie

Любую корреспонденцию
просыда:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — С. Р. Румыния

Please send any mail to
the following address:

Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — Rumania

Richten Sie bitte jedwelche
Korrespondenz an die Adresse
Muzeul Țării Crișurilor
Str. Stadionului nr. 2
3700 — Oradea
R. S. România — Rumänien

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI BIHOR
MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

XIV

ORADEA, 1984

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică „Crişana" — Oradea, cda. 415/84.

SUMAR

SOMMAIRE ● SUMMARY ● INHALT

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

STUDII

DOCUMENTE

ARTICOLE ȘI NOTE

ETNOGRAFIE

ARTĂ

ŞTIINŢELE NATURII

MUZEOGRAFIE

RECENZII

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

STUDII

AŞEZAREA DE LA SFÎRŞITUL EPOCII BRONZULUI DE LA SUPLACU DE BARCĂU (JUD. BIHOR)

de
DOINA IGNAT

Prin săpăturile arheologice de la Suplacu de Barcău (J. Bihor) — punctul „Lapiș“ situat pe terasa Barcăului —, care aveau ca obiectiv cercetarea așezării aparţinînd culturii Criș-Starčevo a fost descoperit și un alt nivel de locuire, care suprapune și deranjează uneori locuirea neolitică.

Din cele patru campanii arheologice în decursul cărora a fost surprins și acest nivel provin materiale arheologice deosebit de interesante, înregistrîndu-se în același timp observaţii stratigrafice deosebite.

Stratul de cultură începe la 0,25—0,30 m și nu depășește grosimea de 0,30—0,40 m, decît în cazul locuinţelor sau a altor obiective, conţinînd sporadic fragmente ceramice.

Au fost descoperite un număr de patru locuințe de suprafaţă, dintre care două au fost dezvelite în întregime. Au forma rectangulară, orientate Est-Vest și următoarele dimensiuni: (L 3=4,60×2,20 m și L 4=2,50× ×2,30 m). Două locuințe (L 1 și L 4) aveau în imediata apropiere cîte o groapă menajeră în formă de pîlnie, conţinînd resturi menajere, ceramice, chirpic. În locuinţa nr. 3 a fost descoperită o vatră simplă, ovală.

Ceramica descoperită în stratul de cultură, în locuinţe și în gropile menajere comportă două categorii.

Categoria *de uz comun* are pasta roșie — cafenie și roșie portocalie cu amestec de cioburi pisate și pietriș mărunt. Ca forme se pot reconstitui: *vase mari* cu corpul bombat, buza lată și răsfrîntă, fragmente aparţinînd unor vase-cuptoare portative de diferite dimensiuni (de la mărimea obișnuită pînă la forme miniaturale), castroane și străchini.

Decorul constă din brîu alveolar dispus sub buza unor vase mari întrerupt pe alocuri de „apucători“ în relief, alveolate sau în formă de creastă, sau simple proeminenţe alveolate.

Ceramica fină are pasta omogenă, interiorul cafeniu-roșcat, exteriorul negru sau negru cu flecuri roșcate sau cafenii, uneori lustruită. Se poate reconstitui o gamă variată de forme: *vase mari*, negre în exterior, cafeniu-roșcate sau roșii în interior; *străchini* cu buza lobată, sau cu gura largă, buza lată, evazată, prevăzute de asemenea cu butoni în relief; *cești* cu

toartă supraînălțată; *căni cu picior* scund, corpul bombat prevăzut cu proeminențe și chiar fragmente de *vase-cuptoare portative* miniaturale.

Decorul este alcătuit din *linii paralele* dispuse sub buza vaselor de dimensiuni mari, *proeminențe conice* încadrate de caneluri semi-circulare, caneluri verticale dispuse în fascicole asociate cu caneluri semi-circulare și butoni în relief, ceștile plate cu toarta supraînălțată sînt decorate uneori atît în interior, cît și în exterior cu caneluri dispuse în formă de stea cu cinci colțuri, sau un decor în formă de cruce, înscris într-un cerc incizat, pe fundul unor străchini.

În locuințele nr. 1 și 2, precum și în stratul de cultură din preajma acestora sînt frecvente fragmente ale unor piese din lut — de diferite dimensiuni —, avînd forma de „tambur“ cu cele două suprafețe plate bine netezite, a căror utilizare nu o putem preciza deocamdată. Unele exemplare sînt lucrate din pastă cenușie pămîntoasă, prost arsă și sfărîmicioasă (Pl. III fig. 2).

Vetre. Au fost descoperite două vetre deschise.

Vatra nr. 1. Amplasată în imediata apropiere a locuinței nr. 4 avea formă ovală, cu diametrul de 1,60 m, puternic arsă. În jurul vetrei au fost descoperite fragmente ceramice dintre care cele mai numeroase aparțin unor vase-cuptoare portative.

Vatra nr. 2 a fost amenajată printr-o gardină rotundă de lut, puternic arsă, înaltă de 0,16 m și înclinată spre interior, cu diametrul de 0,47 m. În interiorul acestei vetre au fost descoperite bucăți de chirpic slab arse, friabile, de culoare cenușie. Un astfel de fragment are ca decor un motiv în spirală iar altele un fascicol de linii care formează la colț un unghi (Pl. VIII, fig. 1—6).

Obiecte din bronz

Din locuințele nr. 1 și nr. 2 provin opt ace de bronz de tipuri diferite:

— ace cu capul cilindric, ornamentat cu incizii (Pl. XII, fig. 3, 4);
— ace cu capul discoidal și umflătură pe corp (Pl. XII, fig. 5, 6);
— ace cu capul sferic (Pl. XII, fig. 9, 10);
— ac de cusut (Pl. XII, fig. 7);
— ac cu capul răsucit (Pl. XII, fig. 11).

Au fost descoperite de asemenea plăcuțe mici de bronz, probabil mînere ale unor unelte, fragmente de ace, precum și un nasture de bronz avînd forma discoidală, lucrat din sîrmă subțire, răsucită (Pl. XII, fig. 8).

Plastica

În locuința nr. 2 a fost descoperită o piesă din lut lucrată din pastă semifină, de culoare gălbui-roșcată avînd forma tronconică cu baza mare adîncită și perforată. Suprafața piesei este decorată cu linii fine incizate

dispuse vertical și un registru de incizii orizontale mărginite de puncte incizate. (Pl. VI, fig. 4); I. 5,3 cm.

În stratul de cultură, la 0,35 m, a fost descoperită o piesă din lut lucrată din pastă cărămizie cu flecuri cenușii, cu amestec de pietriș și nisip, avînd forma ovoidală, aplatizată, cu unul din capete rotunjit iar celălalt despicat printr-o apăsare a pastei spre interior. Două linii subțiri, incizate oblic spre capătul alveolat, constituie singurul element de „decor". Nu putem preciza utilitatea piesei (Pl. CI, fig. 2); I. 9 cm.

Din locuința nr. 4 provine o piesă fragmentară, *un picior uman* aparținînd desigur unui vas antropomorf avînd partea superioară incizată cu două linii groase, paralele, dispuse vertical pe laba piciorului, mărginite de o parte și de alta de linii subțiri oblice și paralele. Deasupra acestui decor, într-un mic cerc adîncit se înscrie un buton în relief. Glezna piciorului este marcată și ea pe suprafața păstrată printr-o linie incizată. Acest decor sugerează probabil încălțămintea. Piesa este lucrată din pastă semifină de culoare cenușie-negricioasă cu flecuri portocalii (Pl. VI, fig. 1).

O piesă similară a fost descoperită tot aici, întîmplător. Este lucrată din pastă semi-fină, de culoare cenușie, goală în interior. În partea superioară, sub spărtură se mai păstrează două linii incizate terminate în puncte. Glezna este marcată de jur împrejur de trei linii incizate, care se termină în spate fără să se cunoască, prin cîte trei puncte. Nodozitățile gleznelor sînt sugerate prin două proeminențe plastice înscrise în cîte un cerc, unite între ele în două linii incizate, dispuse oblic terminate în puncte incizate. Laba piciorului, precum și călcîiul, are de asemenea un decor alcătuit din fascicole de cîte trei linii incizate, terminate în puncte, dispuse vertical și oblic (Pl. VI, fig. 3); I. 4,7 cm.

În afara locuințelor amintite, intercalate printre acestea, menționăm descoperirea unor gropi, probabil rituale de următoarele tipuri:

1. Gropi tronconice cu diametrul superior de 0,90—1,10 m, iar cel inferior de 0,45 respectiv 0,50 m. Din cele patru gropi aparținînd acestui tip două nu conțin nici un fel de material arheologic.

Groapa nr. 1 adîncită pînă la —1,10 m avea ca „inventar" un fragment de *castron* cu buza lobată, prevăzut cu un buton conic marcat de caneluri semicirculare și o *cană* fragmentară cu picior scund corpul bombat, cu patru proeminențe plastice și vagi caneluri pe maxima rotunjime, avînd probabil o toartă supraînălțată. (Pl. IX, fig. 1—2). Lipsa oricăror alte materiale, precum și faptul că fragmentele erau depuse exact în mijlocul gropii ne îndreptățește să afirmăm că ele au fost depuse intenționat, în stare fragmentară, probabil ritual.

Groapa nr. 3, adîncă de asemenea de 1,10 m, conținea fragmente aparținînd unui *vas de provizii,* fragmente ale unui *vas-cuptor portativ,* precum și o ceașcă cu toarta supraînălțată în stare fragmentară (Pl. X, fig. 1—3).

2. *Gropi rotunde,* arse în interior, cu diametrul între 0,90—1,14 m și adîncimea între 0,35—0,50 m, fără inventar arheologic. Din acest tip au fost cercetate trei gropi.

3. *Gropi trapezoidale*, ușor albiate, cu lungimea între 0,90—1,15 m și adîncimea între 0,30—0,45 m. Din totalul de patru gropi cercetate, trei prezintă urme puternice de ardere atît a pereților, cît și a fundului gropii. Trei dintre acestea nu conțin nici un inventar arheologic, iar pe fundul uneia (Gr. nr. 10) a fost descoperit un fragment de *castron* lucrat din pastă fină, cafeniu-roșcată, cu buza dreaptă, decorat cu o tortiță perforată și un fragment de *ceașcă* lucrată din pastă fină, cu toarta supraînălțată (Pl. IX, fig. 3—4).

O singură groapă din acest tip nu prezintă urme de ardere.

Menționăm că unele fragmente ceramice depuse în aceste gropi prezintă urme de ardere secundară.

În afară de aceste complexe, probabil rituale, trebuie să menționăm descoperirea unui număr de patru morminte de incinerație care completează ansamblul descoperirilor.

La cca 50 m de platoul terasei de unde provin descoperirile amintite, în secțiunea (S1, 1977) trasată pentru cercetarea așezării Criș-Starčevo au fost descoperite primele două morminte (M1, M2). Alte morminte (M3, M4) au fost descoperite în aceeași zonă, cu ocazia unor lucrări de construcție.

M1 — conține o urnă depusă într-o groapă mică, patrată, la adîncimea de —0,35 m, distrusă parțial, lucrată din pastă poroasă, cenușie, friabilă. Are forma bitronconică decorată în partea superioară, cu o bandă de linii incizate, sub care se află o ghirlandă de linii de asemenea incizate. Rotunjimea maximă a vasului este marcată de butoni în relief mărginiți de o canelură semi-circulară încadrată de o arcadă punctată.

Urna conține resturi de cenușă și mici resturi de oase calcinate (Pl. XI, fig. 1).

M2 descoperit la aceeași adîncime, la distanța de 2 m de M1, conține o urnă depusă într-o mică groapă, deranjată parțial de lucrările agricole. Este lucrată din pastă de culoare cenușie cu flecuri cărămizii, acoperită cu un slip corodat, slab arsă, friabilă. Urna are forma bitronconică cu gîtul cilindric și a fost prevăzută probabil cu două torți.

Decorul constă dintr-o bandă de linii incizate dispusă sub gît, completată de o linie punctată. Pe maxima rotunjime proeminențele plastice sînt încadrate în caneluri semicirculare mărginite de asemenea de o arcadă punctată; o fascicolă de linii incizate dispuse vertical separă acest motiv de un cerc încadrat în puncte incizate.

Urna conținea cenușă și mici fragmente de oase calcinate (Pl. XI, fig. 2).

M3 — descoperit în aceeași zonă, cu ocazia unor lucrări de construcție.

Conform relatărilor muncitorilor conținea cenușă și oase arse. Fragmentele de vase recuperate aparținea de asemenea unei urne probabil bitronconice, lucrată din aceeași pastă cenușie, friabilă (Pl. XI, fig. 1).

M4 — conţine o urnă cu pereţi oblici, gura largă, cu buza dreaptă, lucrată din pastă cenuşie cu flecuri portocalii, decorată cu mici apucători în relief (Pl. XII, fig. 2).

Materialele prezentate permit încadrarea descoperirilor de la Suplacu de Barcău în faza tîrzie a epocii bronzului (Br. C—Br. D), cvasi-contemporane cu o fază timpurie a grupului Igriţa[1]. Afirmaţia se bazează pe observaţia că unele elemente ale ceramicii, atît ca formă cît şi ca decor sînt prezente în descoperirile aparţinînd grupului amintit (urnele bitronconice, unele forme de ceşti, proeminenţe conice, caneluri orizontale sau în ghirlandă, nervurile verticale). Inventarul mormintelor de la Hajdubagos[2] oferă de asemenea bune analogii atît pentru forme cît şi pentru decor.

Străchinile cu buza bombată sînt frecvente şi în faza tîrzie a culturii Otomani, la Oradea—Salca, Biharea[3] şi la Hajdubagos (Ungaria).

Nu ne propunem, de altfel, o discutare mai amplă a acestor materiale, descoperite întîmplător, în cadrul cercetărilor privind aşezarea neolitică aparţinînd culturii Criş-Starčevo.

Intenţionăm doar să le includem în circuitul ştiinţific pentru cercetătorii care se ocupă de această perioadă.

Menţionăm în încheiere, pentru importanţa problematicii, că în anul 1980 la Zăuani (Jud. Sălaj)[4], la cca. 14 km de aşezarea noastră, colega Eva Lakóde, de la Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău a descoperit o aşezare aparţinînd aceluiaşi orizont cultural şi tot cu ocazia cercetării aşezării cunoscute deja aparţinînd de asemenea culturii Criş-Starčevo.

L'HABITAT DE LA FIN DE L'AGE DU BRONZE DE SUPLACU DE BARCAU (DEP. DE BIHOR)

(Resumé)

Les recherches archéologiques entreprises dans l'habitat néolithique appartenant à la civilisation Criş-Starčevo, au lieu „Lapiş", ont occasionné la découverte d'un niveau d'habitation de la fin de l'âge du bronze.

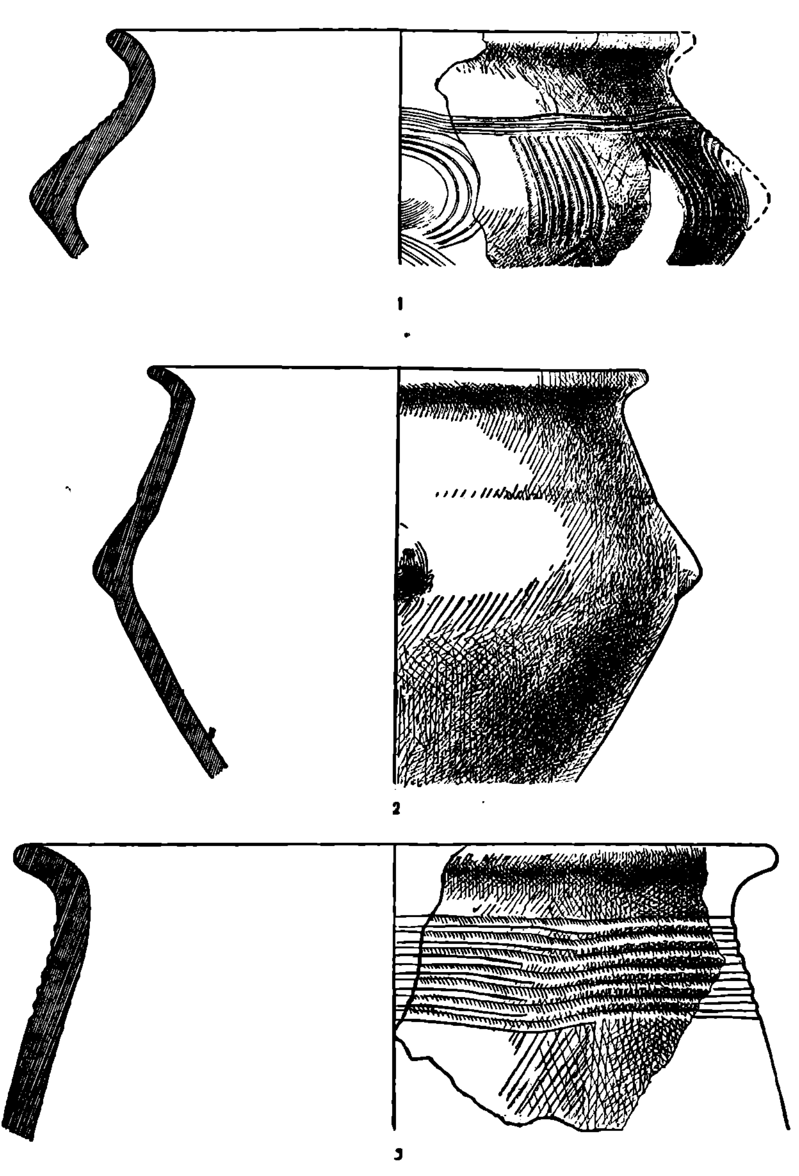
[1] Nicolae Chidioşan, Ioan Emődi, *Grupul cultural Igriţa de la sfîrşitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 61—86.

[2] Kovács Tibor, *A hajdubagosi bronzkori temető (Cimitirul aparţinînd epocii bronzului de la Hajdubagosi)*, în *Folia Archaeologica*, XXI, Budapesta 1970, p. 27—46.

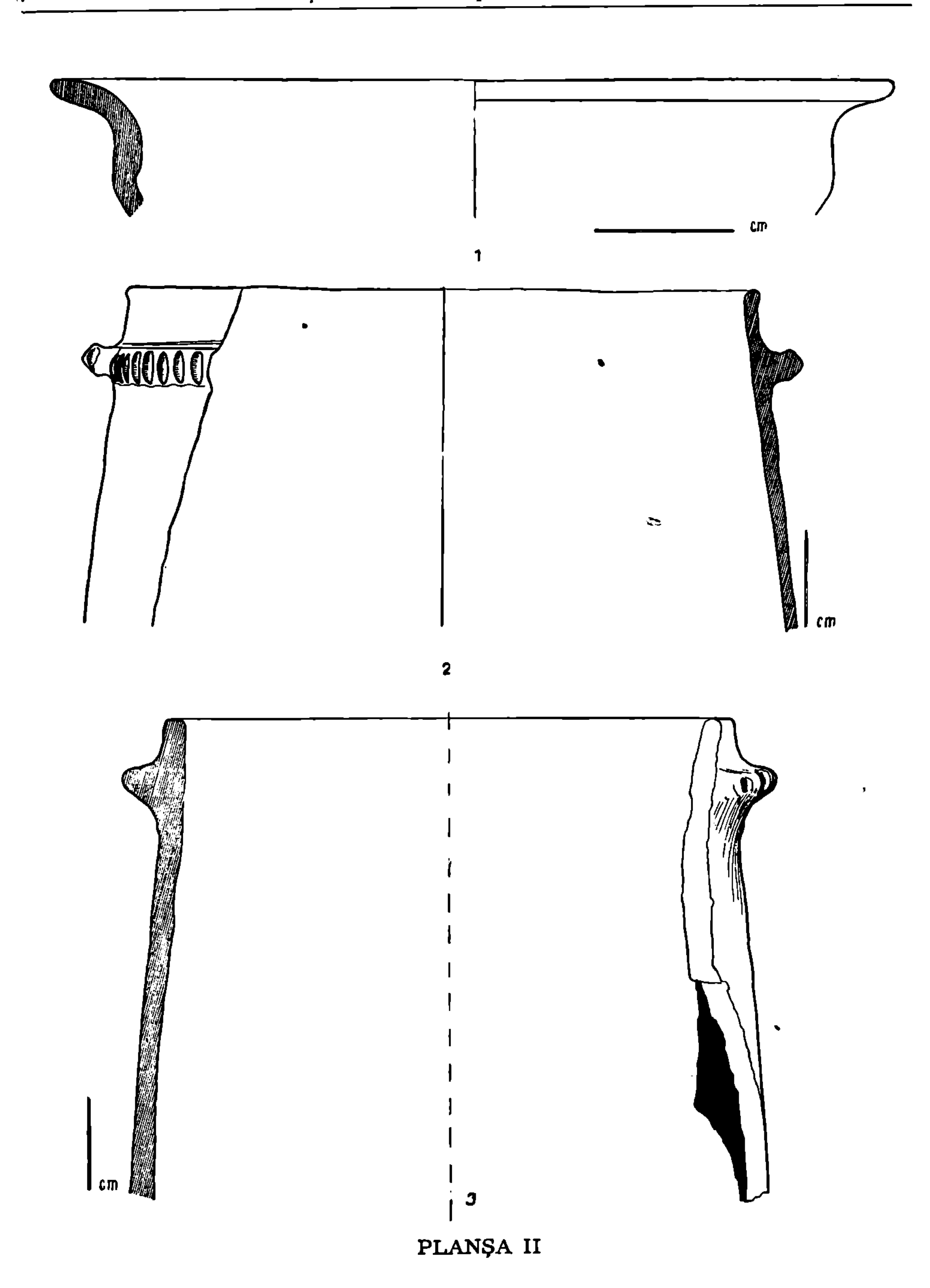
[3] Sever Dumitraşcu, Ioan Emődi, *Descoperiri arheologice hallstattiene de la Biharea*, în *Ziridava*, XIII, 1981, Pl. II (fig. 3), Pl. VI (fig. 2)

[4] Informaţie amabilă din partea colegei Eva Lakó, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

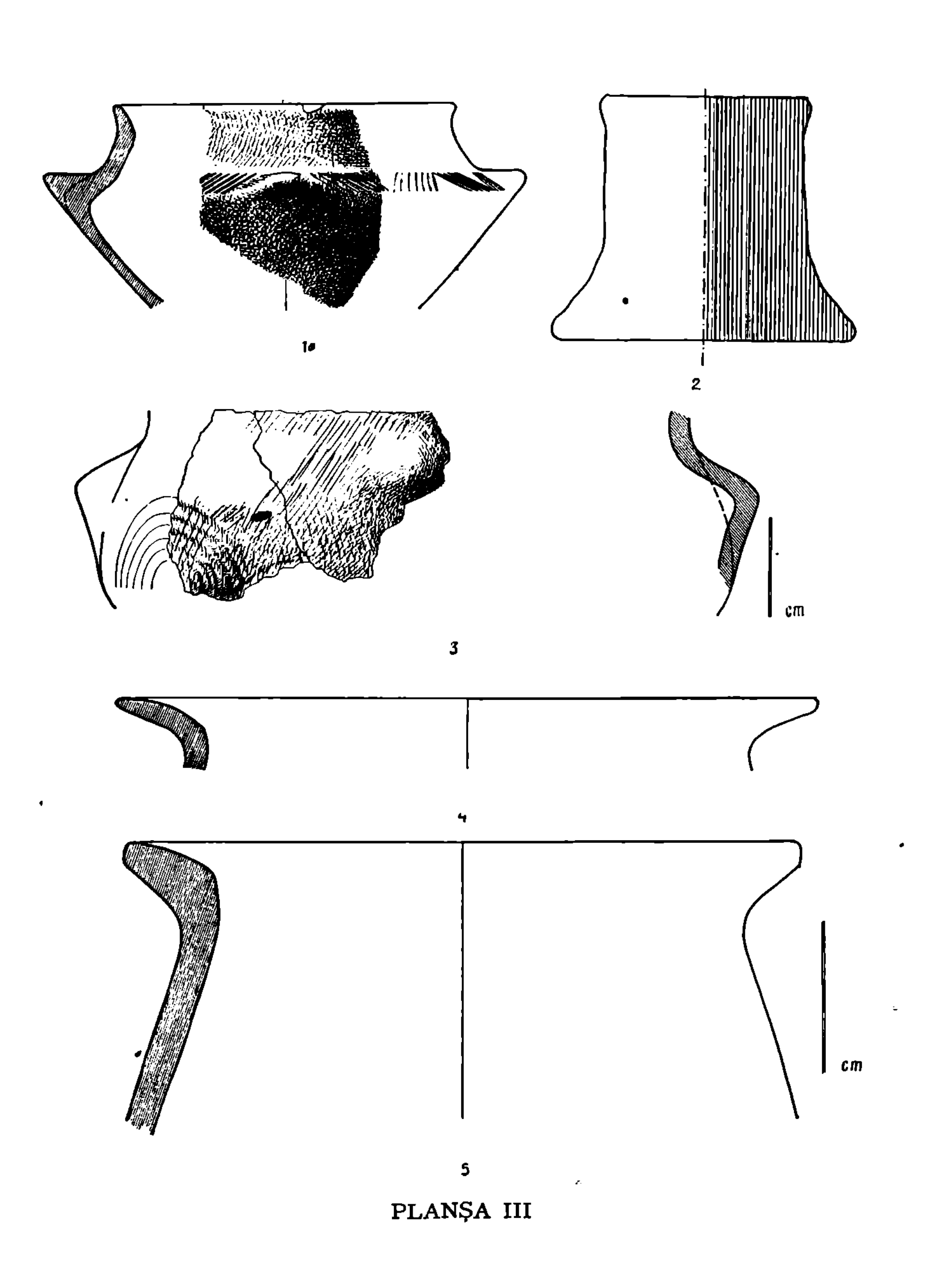
Desenele care însoţesc această lucrare au fost executate de Szabó Barnabás.

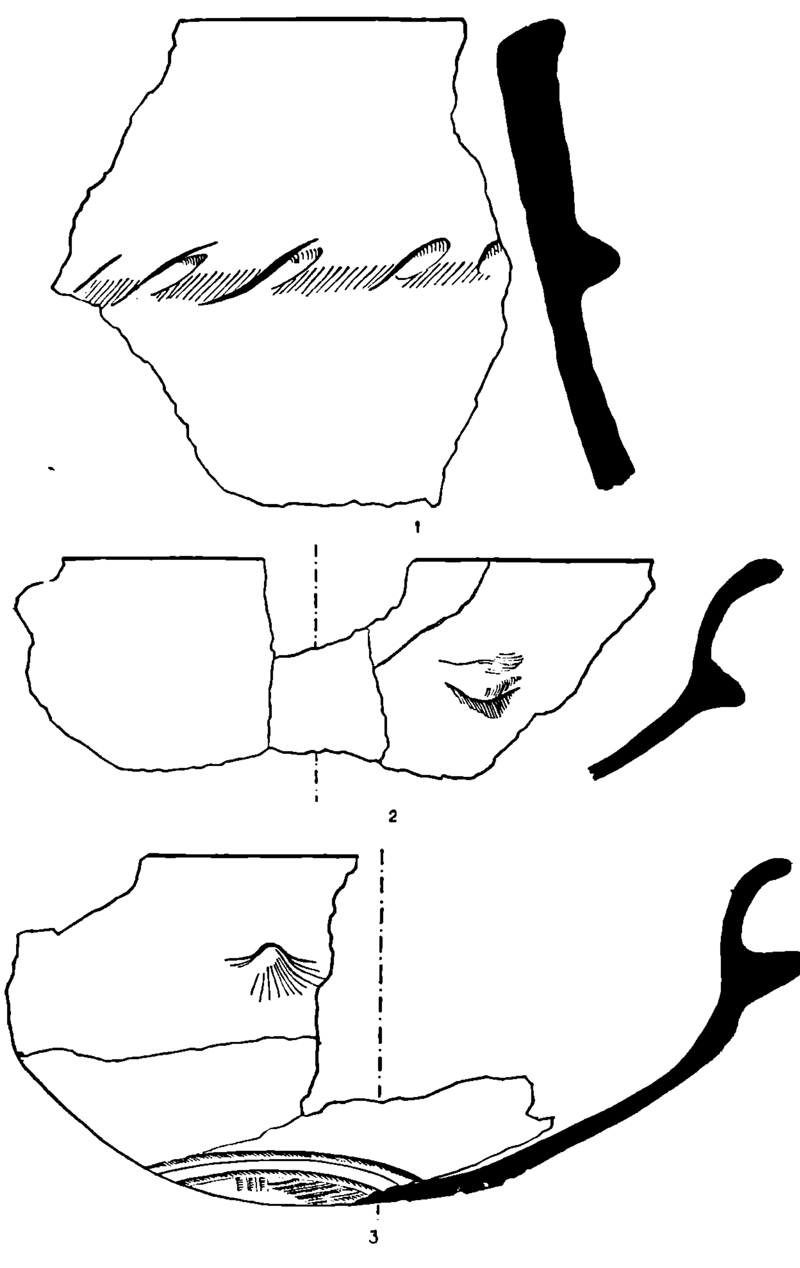
PLANŞA I

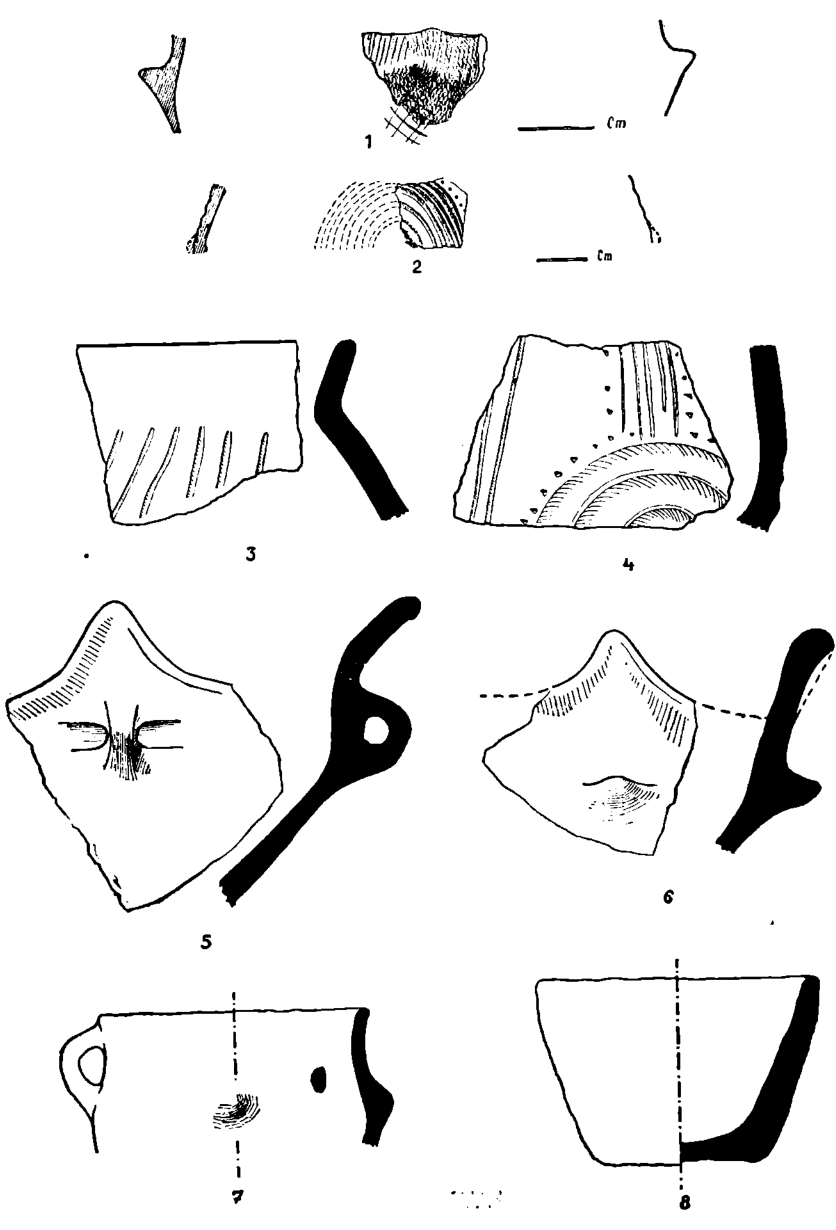
PLANŞA II

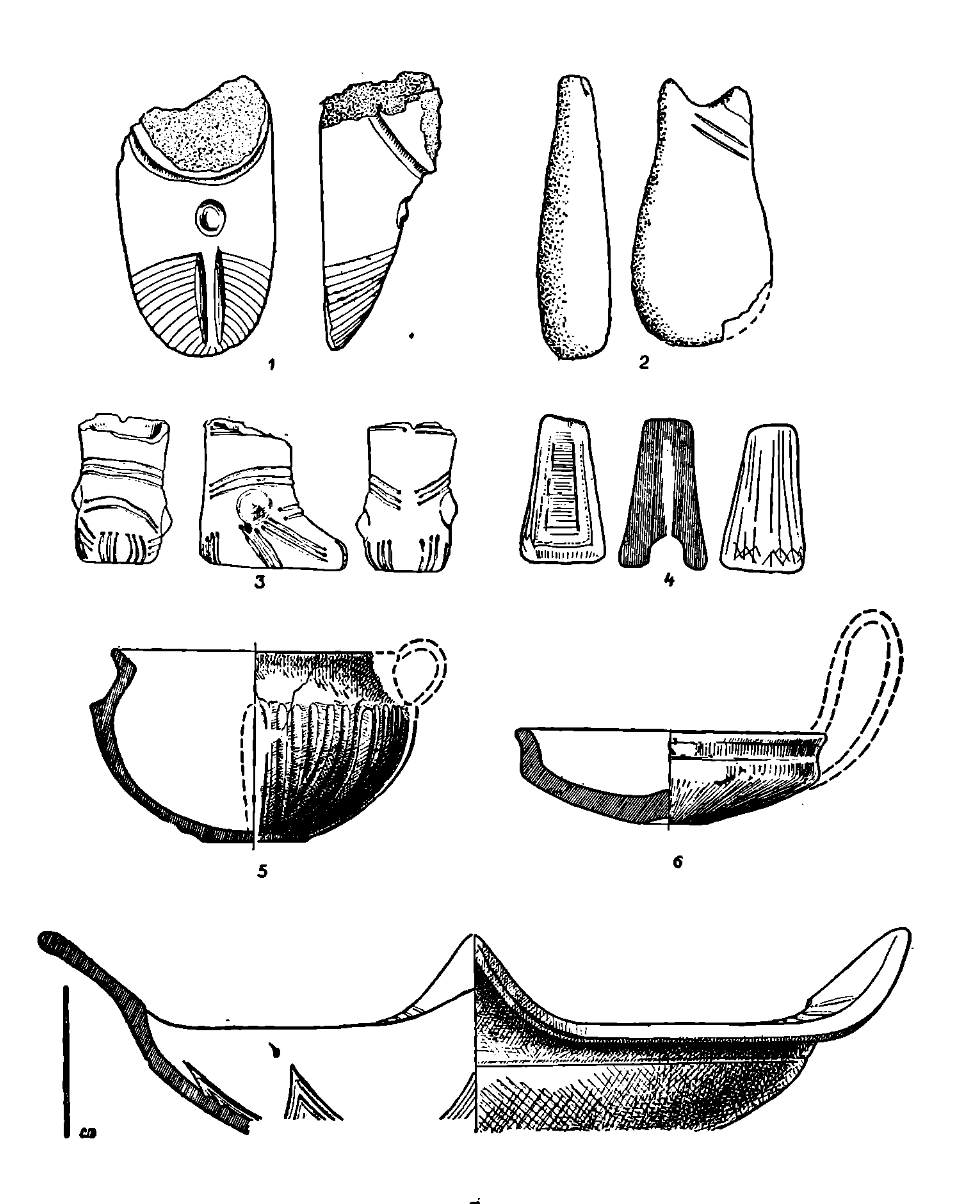
PLANŞA III

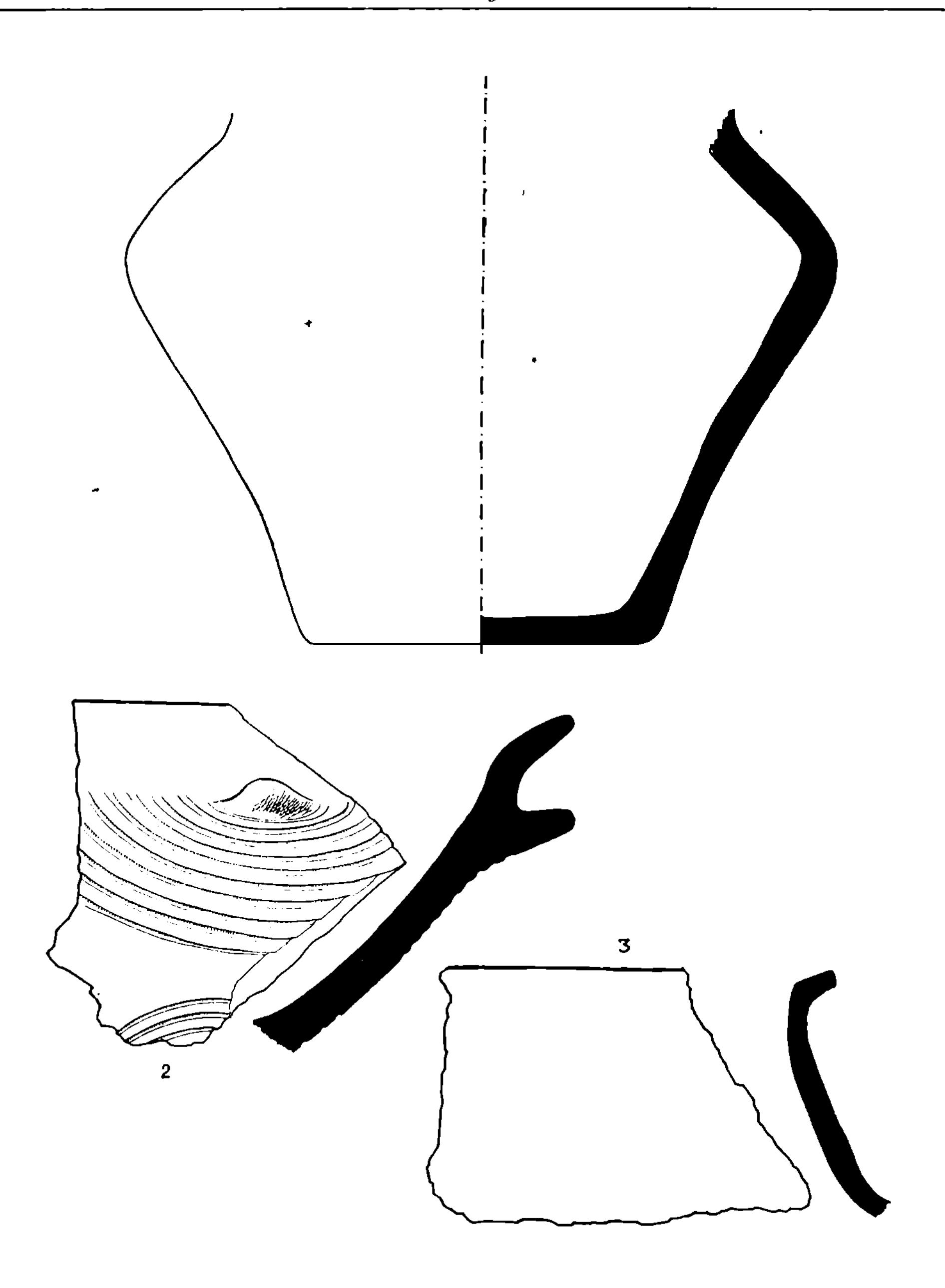
PLANŞA IV

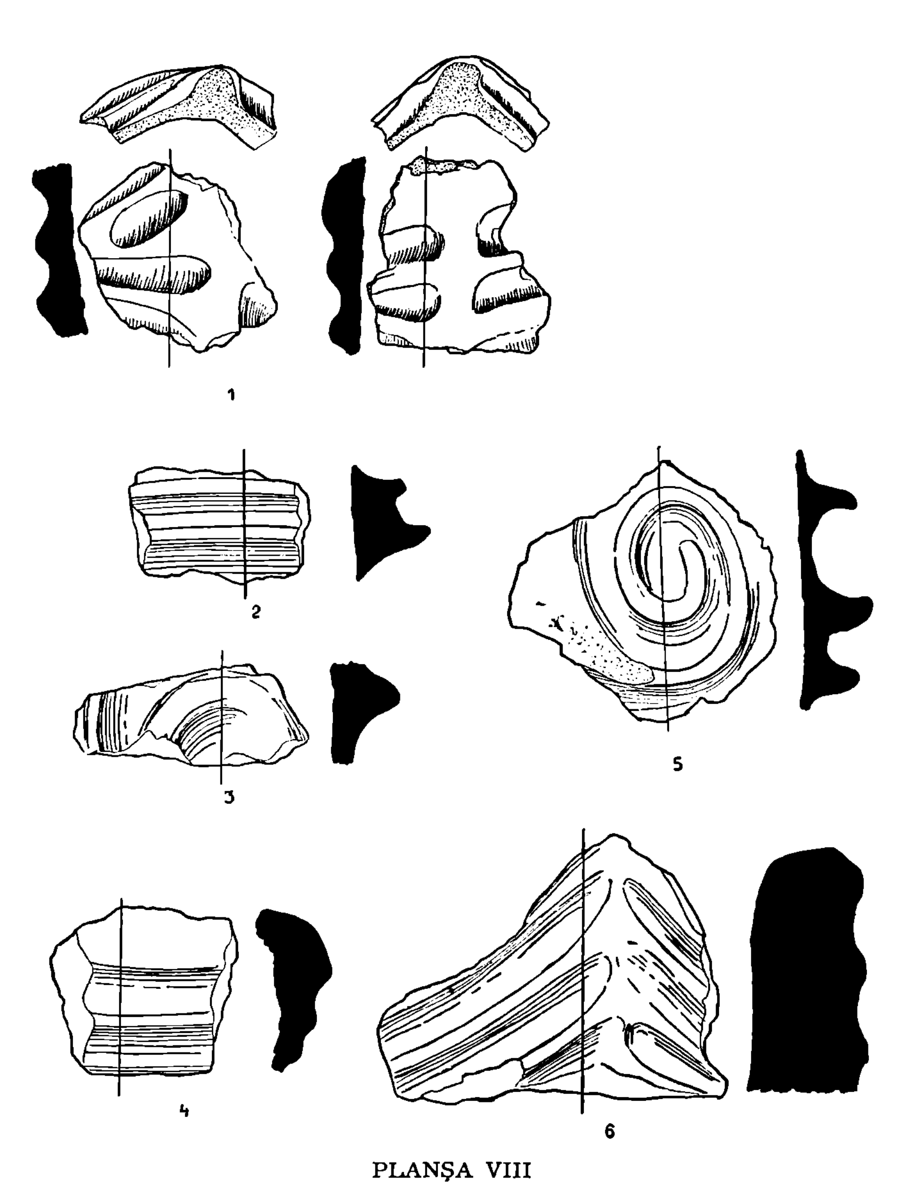
PLANŞA V

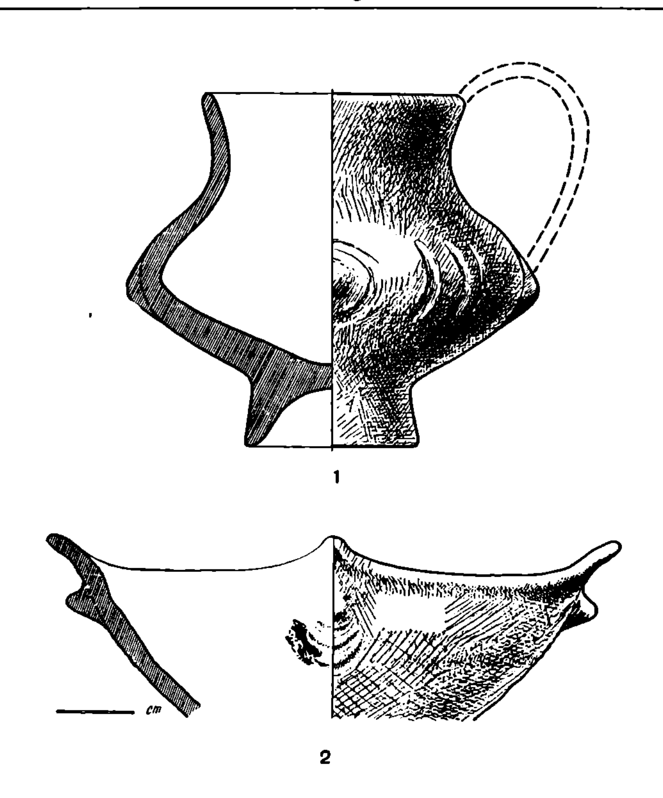
PLANȘA VI

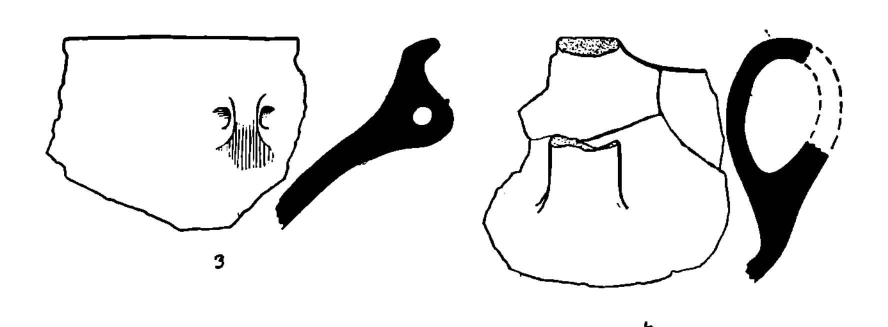

PLANŞA VII

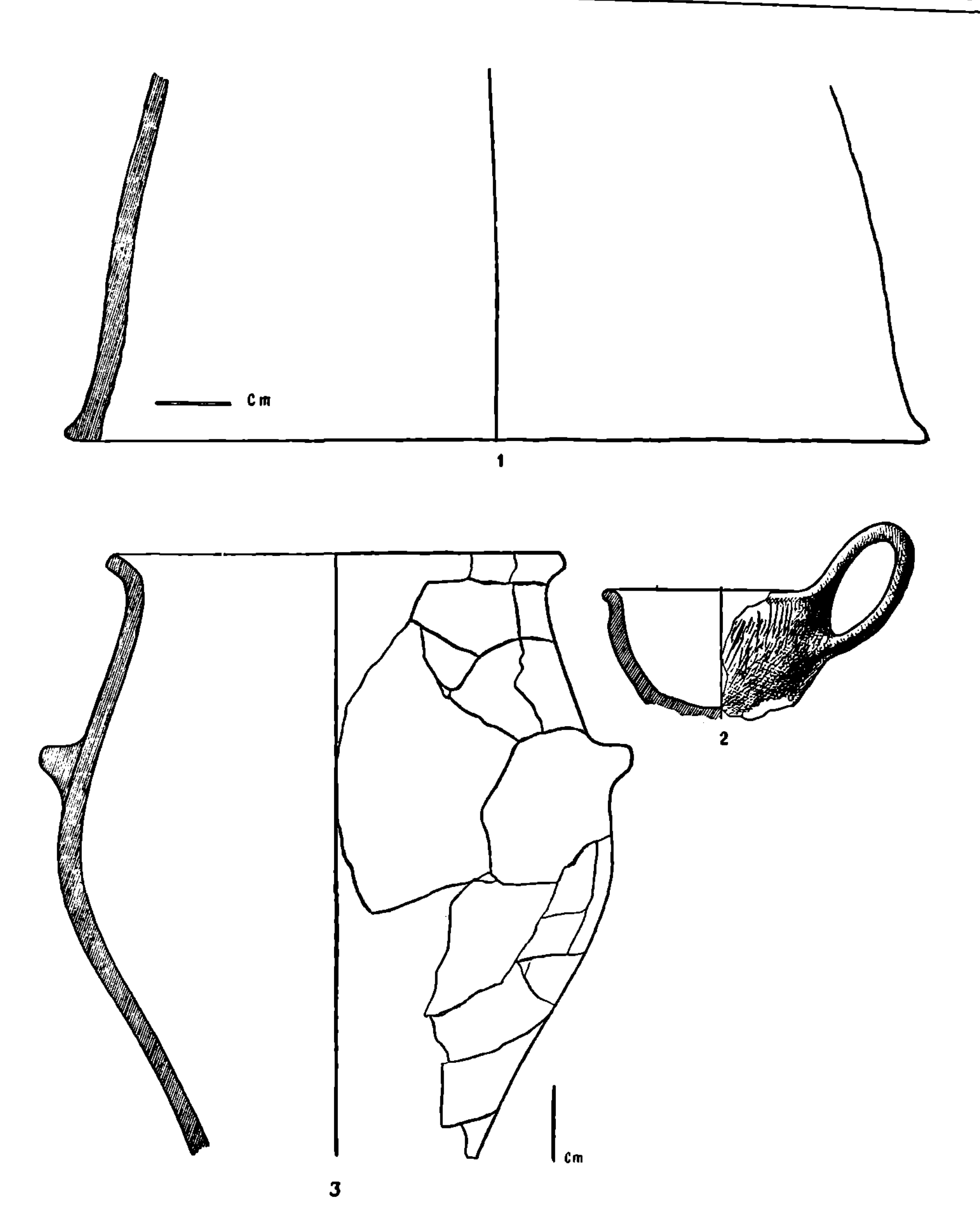

PLANŞA VIII

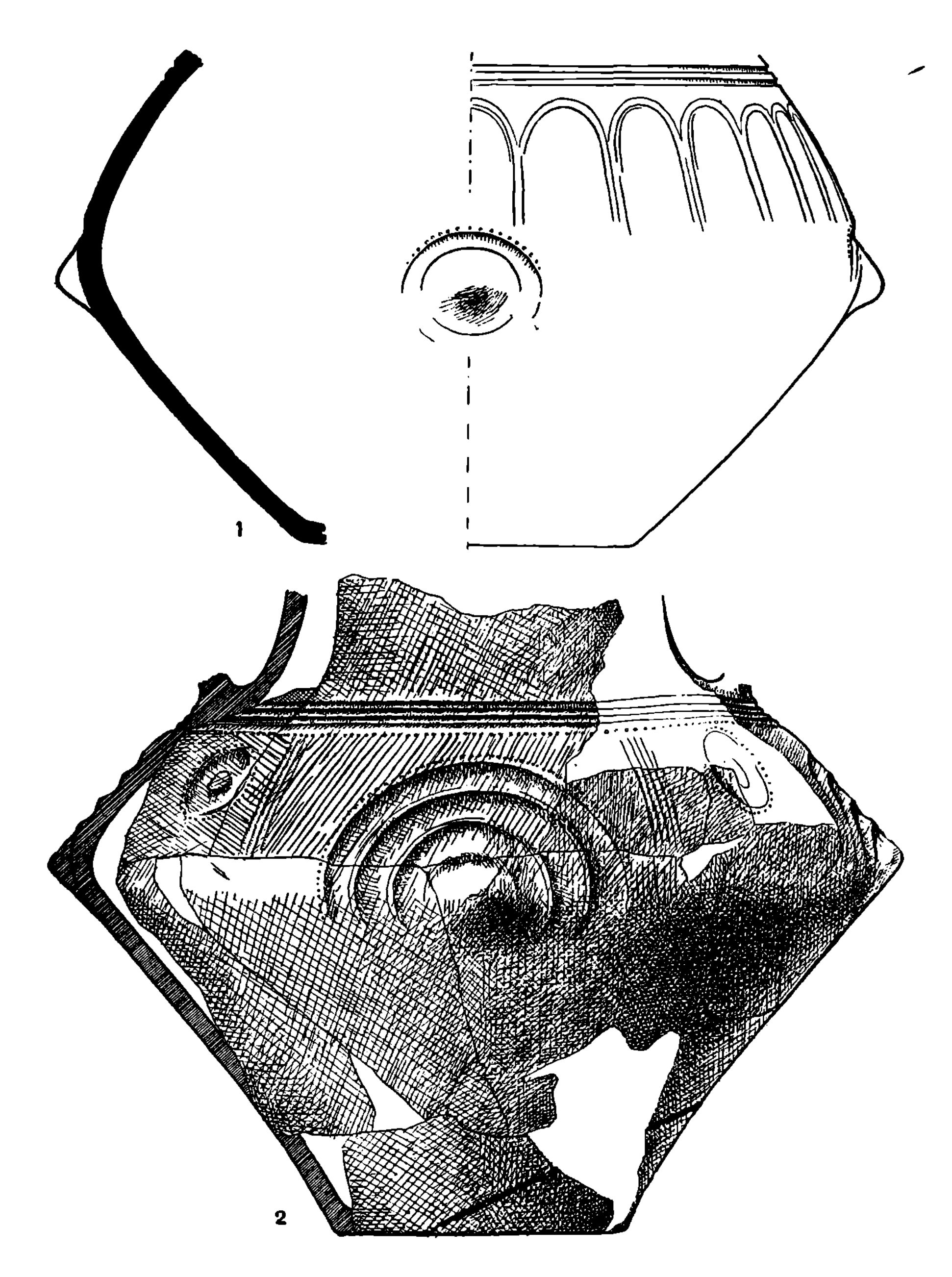

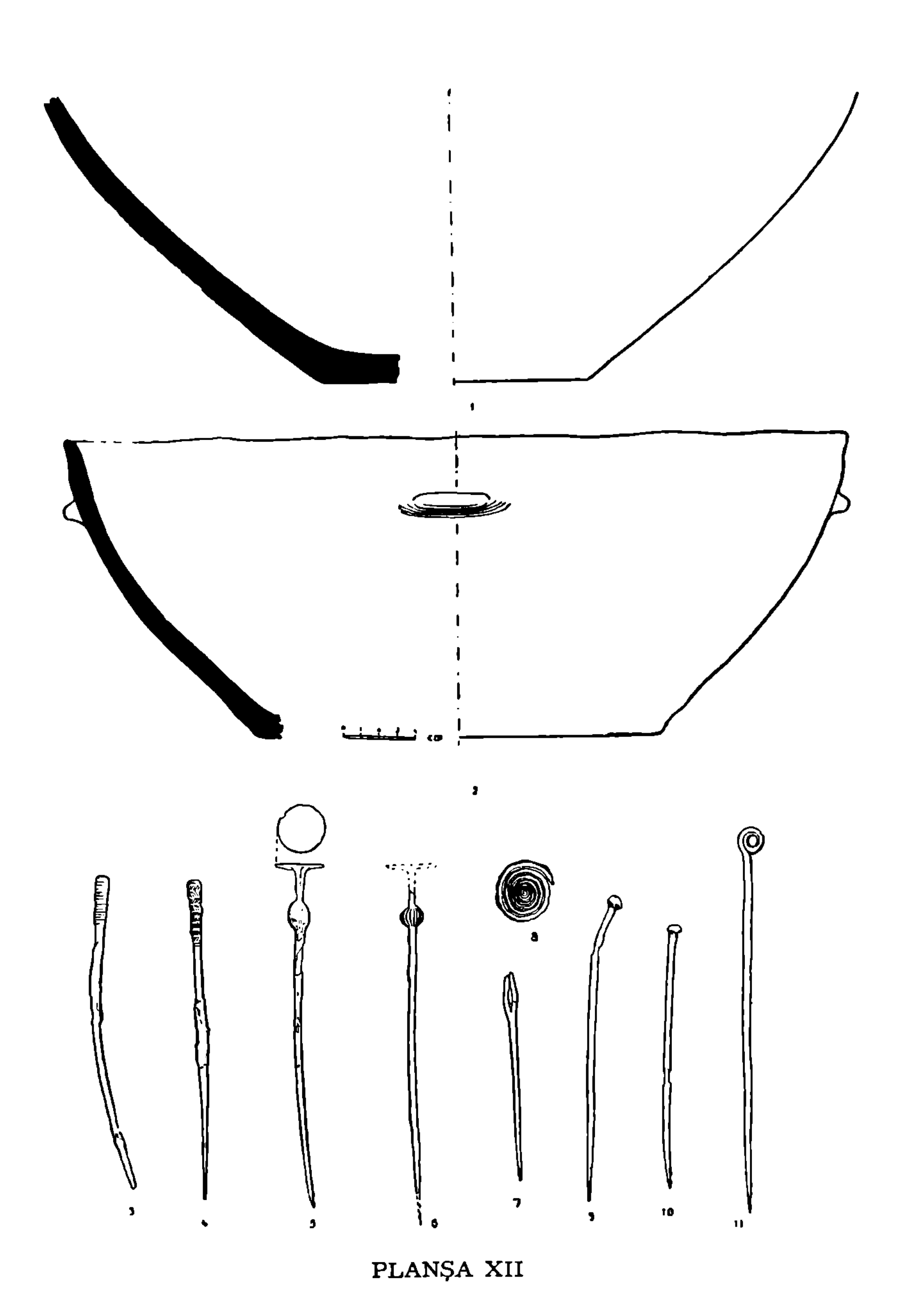
PLANȘA IX

PLANȘA X

PLANȘA XI

PLANȘA XII

On a surpris quatre habitations, dont deux ont été entièrement découvertes (l'habitation n° 3=4,60×2,20 m. et l'habitation n° 4=2,50×2,30 m.).

La céramique découverte dans les habitations et dans la couche de culture, bien nombreuse, présente des formes variées.

De l'habitation n° 1 et n° 2 proviennent huit épingles en bronze et un bouton.

Auprès des habitations on a découvert deux âtres, ainsi que 11 fosses, probablement rituelles, de suivants types:

1. *Des fosses tronconiques* — Parmi les quatre fosses appartenant à ce type, deux ne contiennent pas de l'inventaire archéologique, tandis que deux fosses (n° 1 et n° 3) contiennent des vases cassés intentionnel, déposés en état fragmentaire (Pl. IX, fig. 1—2; Pl. X, fig. 1—3).

2. *Des fosses rondes* — il y en a trois, brûlées à l'intérieur, sans inventaire archéologique.

3. *Des fosses en forme de trapèze* — il y en a quatre, dont trois fosses présentent des traces de brûlure. Une seule fosse contient de l'inventaire archéologique (Pl. X, fig. 3—4).

On a découvert aussi quatre tombes d'incinération à distance de 50 m. de l'habitat.

L'habitat découvert à Suplacu de Barcău peut être intégré, selon le matériel présenté, dans la phase tardive de l'âge du bronze (Br. C—Br. D).

LISTE DES FIGURES

PRELUCRAREA OSULUI ÎN AŞEZĂRILE CULTURII OTOMANI DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

de
NICOLAE CHIDIOŞAN

În procesul de cunoaştere şi reconstituire obiectivă a dezvoltării unor comunităţi preistorice se cuvine investigarea tuturor aspectelor şi proceselor de muncă, a procedeelor tehnice şi a uneltelor utilizate, indiferent de natura şi destinaţia lor, cu alte cuvinte înregistrarea nivelului de dezvoltare a forţelor de producţie. De aceea, am crezut utilă abordarea unui aspect, mai puţin discutat în literatura noastră arheologică şi anume prelucrarea oaselor de animale în epoca bronzului, în speţă în cultura Otomani.

Spaţiul nord-vestic al României a fost dominat în epoca bronzului (sec. XIX—XIII î.e.n) de triburile culturii Otomani. Comunităţile Otomani au ridicat în acest teritoriu aşezări întărite cu şanţuri şi valuri de apărare (Otomani—„Cetăţuia“, Sălacea—„Dealul Vida“); de tip atol (Socodor, Vărşand); de tip tell (Girişu de Criş); pe insule situate în zonele mlăştinoase (Otomani—„Cetatea de pămînt“, Săcueni, Pir); sau pe terasele înalte ale unor rîuri (Oradea, Valea lui Mihai, Andrid).[1]

Caracterul celor peste 110 aşezări de tip Otomani descoperite în România, durata lor mare, manifestată arheologic prin straturi culturale groase cu mai multe niveluri de locuire şi, nu în ultimul rînd, tipologia şi varietatea uneltelor de lucru sînt dovezi elocvente că purtătorii culturii Otomani aveau ca ocupaţie de bază agricultura.

Analiza materialelor faunistice[1a] descoperite în mai multe aşezări relevă faptul că creşterea vitelor şi în special a celor mari, a jucat un rol important în economia acestor triburi. Cîteva date statistice sînt grăitoare pentru aprecierea exactă a acestei probleme. Astfel, comparînd raportul dintre oasele animalelor domestice şi a celor vînate, descoperite în trei

---

[1] I. Ordentlich, în *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 116—138; Idem, în *Marmatia,* II, Baia Mare, 1971, p. 19—34; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei,* Bucureşti, 1978, p. 32—34.

[1a] Determinările materialului faunistic din majoritatea aşezărilor preistorice din Crişana se datoresc paleontologului Tiberiu Jurcsák. Ne facem o datorie de onoare să mulţumim şi pe această cale pentru munca sa desfăşurată cu o mare competenţă profesională.

dintre staţiunile Otomani, reiese că la Sălacea 72,18% aparţin exemplarelor domestice, la Medieşul Aurit-Potău 72,1%, iar la Săcueni proporţia este de 66,36% faţă de numai 33,58% ale oaselor de animale sălbatice[2].

Comparînd însă speciile domestice cu cele vînate ajungem la următorul raport: 10 : 7 la Otomani—„Cetatea de pămînt"; 7 : 7 la Săcueni; 7 : 10 la Sălacea şi 6 : 9 la Potău. Am făcut şi acest raport, dorind să subliniem faptul că alături de cultivarea plantelor şi creşterea vitelor, vînatul, deşi a trecut pe un plan secundar, a rămas totuşi o ramură importantă a activităţii umane la populaţia Otomani.

Bogăţia şi varietatea faunistică a zonelor submontane şi de cîmpie din spaţiul analizat, au oferit condiţii optime practicării vînătorii. Vînatul a constituit şi sursa principală de materie primă pentru cei ce se îndeletniceau cu prelucrarea oaselor. A fost vînat cerbul *(Cervus elaphus)*, căprioara *(Capreolus capreolus)*, mistreţul *(Sus scrofa)*, capra, ursul brun şi păsări.

Preferinţa deosebită pentru cerb se explică nu numai prin marea cantitate de carne pe care-o oferea ci, în mod sigur, şi datorită coarnelor sale. Covîrşitoarea majoritate a obiectelor de os, descoperite în aria culturii Otomani, au fost lucrate din coarne şi oase de cerb.

Sînt prelucrate însă şi oasele unor animale domestice. Au putut fi identificate piese din oase de bovine, ovine şi de cal.

Bazîndu-se pe numărul extrem de mare de unelte şi obiecte confecţionate din os găsite în aşezările Otomani, pe varietatea lor funcţională şi tipologică cu totul remarcabilă,[3] putem să afirmăm că pe teritoriul lor s-a dezvoltat, pe tot parcursul epocii bronzului, o adevărată „industrie a osului", depăşind cu mult manufacturile specializate în prelucrarea pietrei sau a bronzului. Este o situaţie care nu mai este întîlnită, în aceeaşi proporţie, în nici una din culturile epocii bronzului din România[4].

Afirmaţia noastră ar părea hazardată dacă nu am compara situaţia din aria culturii Otomani, cu cele limitrofe din vest (din Transilvania), din sud (din zona Cîmpiei arădane) sau din nord (din Maramureş) unde, deşi condiţiile geografice, flora şi fauna preistorică sînt foarte asemănătoare, totuşi în cadrul culturilor contemporane — Wietenberg şi Mureş — osul a fost folosit numai în proporţie mult mai redusă. În aşezările culturii Suciu de Sus nu s-au găsit deloc instrumentale confecţionate din oase.

Cercetarea multilaterală a problemei abordate comportă analize separate şi integrate ale tuturor aspectelor, de la alegerea materiei prime şi procesul de prelucrare a acesteia, la procedeele tehnice, varietatea instrumentală, pînă la examinarea tipologică a pieselor, cercetare necesară pentru determinarea, în ultimă instanţă, a funcţionalităţii obiectelor din os.

---

[2] T. Bader, *op. cit.*, p. 115.
[3] I. Ordentlich, în *Crisia*, IV, 1974, p. 145—147.
[4] Face oarecum excepţie cultura Noua de la finele epocii bronzului.

I. Alegerea materiei prime

Selecţionarea oaselor s-a făcut ţinîndu-se cont de trei atribute principale:

A. *Rezistenţa sau soliditatea.* Există o varietate mare a solidităţii şi texturii, chiar între diferite părţi ale scheletului. Cornul este, de exemplu, mai moale şi mai maleabil decît osul, dar totuşi au fost alese, pentru unelte mai rezistente, rozetele cornului de cerb (pl. 3/1—5,7; 4/2; 5/1—2) fiind mai mari, mai grele şi mai puternice. Fragmentele provenite din diafizele oaselor lungi sînt tari dar destul de fragile (pl. 5/6; 6/16—17). Dinţii (pl. 7/13—16) reprezintă materialele cele mai rezistente.

B. *Forma* este atributul care a determinat în cel mai înalt grad funcţionalitatea. Astfel oasele late (coastele — pl. 7/8—10) avînd suprafeţele late au fost folosite ca ustensile de netezit şi răzuit, oasele lungi au fost luate pentru a se lucra din ele perforatoare, ace, vîrfuri de săgeată etc. iar caninii au fost folosiţi, singular sau înşiraţi, ca mărgele sau amulete (pl. 9/1—3).

C. *Dimensiunea.* Au fost colectate oase aparţinînd atît faunei mari (bovine, cerbi, cai, mistreţi) cît şi celei mici (căprioare, oaie, păsări, rozătoare).

Calităţile morfologice şi dimensionale au fost asigurate fie printr-o selecţie îngrijită, fie prin modificări directe umane.

II. Procesul de prelucrare

Referitor la tehnicile de prelucrare a oaselor, surprindem un proces foarte lent de acumulări şi transformări. Modelele arhaice, cu tradiţii încă în neolitic, persistă alături de tehnicile evoluate. Astfel, de exemplu, tăierea, netezirea sau cioplirea coarnelor se efectua atît cu unelte de piatră (pl. 1/1; 4/5; 5/1), cît şi cu dălţi şi lame de fierăstrău din bronz (pl. 1/3; 3/10; 5/2; 7/5—7, 11—12).

Putem spune că în ramura prelucrării osului, în tot decursul evoluţiei culturii Otomani, se resimte un accentuat conservatorism procedural.

Se aplicau, în linii mari, tehnici bine cunoscute şi în prelucrarea pietrei: cioplirea (pl. 1/1; 2/1; 4/2, 10; 5/2); şlefuirea (pl. 1/2; 3/1—7; 4/1; 5/3—6); ascuţirea (pl. 6/1—17; 7/13—16) şi perforarea (pl. 3/1—9; 4/1——3,6—7). Cum este şi firesc, au fost uzitate şi tehnici specifice ramurii cum ar fi tăierea (pl. 1/3; 2/3; 3/8,10); despicarea (pl. 5/5—6; 6/12—17); fasonarea (pl. 7/1—4, 11—12, 17—18; 8/4—7, 11—15).

În „industria osului" s-au folosit şi instalaţii speciale. Ne referim la dispozitivul ingenios, folosit pentru perforarea uneltelor în scopul fixării cozilor de prindere. Este vorba de un strung de mînă vertical care avea un vîrf ascuţit din cremene. El era pivotat, prin răsucire, în ambele direcţii, manevrat odată cu axul său cu ajutorul unei corzi.

Uneori, înaintea folosirii sfredelului crusta tare a coarnelor de cerb era dăltuită şi îndepărtată (pl. 2/1; 3/4—5; 4/2,10; 5/2). De cele mai multe

ori dispozitivul amintit, bine utilat cu un vîrf ascuţit şi, mai ales, bine mînuit, perfora perfect unealta. Perfecţiunea acestor execuţii, fineţea lor, ne îndeamnă să credem că la un anumit moment, vîrful de cremene din strungul de mînă a fost înlocuit cu unul de bronz. Pentru acest lucru ar pleda şi microorificiile de pe unele ace (pl. 8/3,11—14); harpoane (pl. 7/5—7,11—12); amulete (pl. 9/3) sau de pe canini înşiraţi ca mărgele (pl. 9/1—2). Trebuie însă să specificăm că un asemenea vîrf de bronz nu a fost găsit în nici o asezare Otomani şi nici în vreun depozit de bronzuri din România sau din altă parte.

Rămînînd tot la capitolul ustensilelor folosite, trebuie să remarcăm că poate singura perfecţionare tehnică demnă de semnalat a fost introducerea în procedeul de ornamentare, a cuţitelor, acelor ascuţite, dălţilor şi, mai ales, a compaselor de metal. Piesele ilustrate de noi (pl. 11; 12) sînt exemple edificatoare în sensul afirmaţiei de mai sus.

În cîteva din staţiunile cercetate (Otomani, Vărşand, Roşiori), au fost găsite şlefuitoare sau cute de piatră, cu un jgheab median (pl. 8/8—10), care au fost folosite la cizelarea şi ascuţirea vîrfurilor de ace.

III. **Tipologia**

Există chiar pe plan european un număr foarte mic de lucrări de specialitate care au ca obiect tratarea globală şi multilaterală a problemelor legate de prelucrarea osului. Paleontologii au dirijat studiile lor, aşa cum dealtfel era şi firesc, spre analiza biologică a chestiunii, spre reconstituirea speciei. Arheologii şi-au concentrat atenţia, în mod tradiţional, cu deosebire asupra ceramicii, uneltelor de piatră, cupru sau bronz sau, în cel mai bun caz, s-au rezumat la discutarea morfologiei obiectelor de os, asociindu-le de cele mai multe ori arbitrar, uneia sau alteia din ocupaţiile preistorice.[5]

Cea mai mare dificultate, în elaborarea unei tipologii stricte, survine din faptul că o unealtă poate să fie multifuncţională, sau două unelte cu o înfăţişare diferită, să aibe una şi aceeaşi funcţionalitate.

Tipologizarea severă este îngreunată, pe de altă parte, însăşi de natura materiei prime. Putem întîlni un grup de instrumentale cu aceeaşi folosinţă, dar diferite din punct de vedere morfologic, prin simplu fapt că au fost întrebuinţate elemente osteologice diverse sau de la specii diferite.

În ultimul timp se aplică pentru jalonarea unei clasificări relativ acceptabile o metodă macro şi microscopică aplicată asupra părţilor active a uneltelor[6]. Numim partea activă acea porţiune a uneltei care a intrat în contact cu obiectivul în lucru.

---

[5] D. L. Clark, *Analytical Archeology*, Londra, 1968; S. Semenov, *Prehistoric technologies*, New York, 1974; I. Bóna, *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975.

[6] A. M. Choyke, *A classification of the bone and antler tools from the bronze age hill-fortress Päkozdar* (extras) p. 11—15.

Am aplicat aceeaşi metodă de lucru pe un număr de 293 piese descoperite în așezările de la Otomani—„Cetățuia“ și „Cetatea de pămînt“, Sălacea—„Dealul Vida“, Oradea-Salca, Girișu de Criș „Alceu“, Roșiori „La sere“ din județul Bihor, dar am folosit, ca sursă de informare, și obiectele de os descoperite în alte aşezări de tip Otomani (Socodor, Vărșand — jud. Arad; Pir, Potău, Carei — jud. Satu Mare; Valea lui Mihai, Săcuieni — jud. Bihor) etc.

Chiar cu riscul de a ne repeta, trebuie să subliniem încă o dată diversitatea deosebită a instrumentalului de os, o diversitate tipologică și, mai ales, una de funcționalitate. În cadrul culturii Otomani obiectele de os au fost folosite în mai toate ocupațiile de bază și îndeletnicirile gospodărești. În muncile agricole au fost folosite aratru, săpăliga, prășitorul, plantatorul, toporul și ciocanul. În pescuit și vînat sînt întrebuințate harpoane și undițe, vîrfuri de săgeți etc. Cuțitul, răzuitorul, netezitorul, perforatoarele de diferite tipuri și acele sînt instrumente legate de activitățile de prelucrat pielea, de cusut și împletit.

Alături de aceste unelte, în stațiunile Otomani, s-au găsit nenumărate arme din os, piese de harnașament, accesorii vestimentare și podoabe.

Din rațiuni metodologice, de sistematizare a materialului analizat am recurs, în parte, la tiparul convențional, uzitat de publicațiile de specialitate, dar am încercat să introducem și unele aspecte pe care le-am descifrat prin analiza științifică de laborator. Acestea ne-au furnizat date inedite, extrem de utile, cunoașterii mai amănunțite a proceselor de muncă și procedeelor de producție, coordonate fundamentale ale procesului istoric de făurire a civilizației.

1. Unelte agricole

a. *Aratru* (pl. 3/10). Este confecționat din ramificații viguroase din corn de cerb. Are partea activă lungă și ramuri ajustate pentru tracțiune manuală. Striurile de pe vîrf arată că el a fost tîrît printr-un material mai moale, ca de exemplu, prin pămînt. Unealta este strămoșul plugului și a fost folosită pentru despicarea pămîntului. Au fost descoperite un număr mic de exemplare la Otomani—„Cetățuia“ și Socodor.

b. *Topoare* (pl. 3/1—9; 4/6—7,10). Sînt de cele mai multe ori confecționate din coarne cu rozete. Au gaura de înmănușare perpendiculară și tăișul unifacial, obținut prin tăierea oblică a coarnelor. Analiza părților active demonstrează că nu toate uneltele de acest gen erau folosite ca topoarele actuale.

Pe unele, striațiile perpendiculare pe tăiș urcă pînă aproape de gaura de înmănușare (pl. 3/2,6—7), ceea ce ne sugerează că, cu ajutorul ei, se „tăia“ un material mai puțin dur, de exemplu, bulgări de pămînt. Pe altele, striurile sînt orientate atît perpendicular, cît și paralel cu partea activă, dovadă că uneltele au fost și trase prin pămînt (pl. 3/4, 8; 4/6—10). În cazul acesta piesele, deși au același aspect morfologic, nu mai pot fi cu atîta ușurință încadrate în categoria sau numai în categoria topoarelor.

Multifuncţionalitatea acestor piese se evidenţiază dacă amintim că un număr mare din ele poartă urme vizibile de folosire şi pe părţile rotunjite din dreptul rozetelor (pl. 3/2, 4—5; 4/10), deci erau întrebuinţate şi ca ciocane, pentru zdrobirea bulgărelor mai mari de pămînt.

Toporul, sau ceea ce numim convenţional cu acest termen, este unealta de os cea mai răspîndită în aria culturii Otomani. Îl întîlnim în absolut toate aşezările cercetate, avînd şi numeroase analogii şi corespondente şi în celelalte culturi din epoca bronzului.

c. *Ciocane* (pl. 4/1—2). Se cunosc numai puţine exemplare (Sălacea, Roşiori şi Girişu de Criş) şi sînt confecţionate din coarne viguroase de cerb. În ilustraţia noastră reproducem unul de un tip deosebit (pl. 4/1), descoperit la Sălacea, pentru care nu cunoaştem analogii şi un altul, descoperit la Giriş, care a fost transformat dintr-un topor, după ce tăişul acestuia s-a rupt.

d. *Sape* (pl. 5/3—4). Sînt lucrate din porţiunile superioare ale coarnelor de cerb, au găuri transversale pentru mînere şi au tăiş lat, unifacial, obţinut prin şlefuire. Striaţiunile scurte şi perpendiculare pe muchia acestor unelte indică o mişcare sus-jos, ceea ce dovedeşte că au fost folosite ca nişte sape-prăşitoare.

e. *Săpăligi* (pl. 4/11—13). Este o denumire convenţională care se dă acestui gen de unealtă şi pe care o adoptăm şi noi. Sînt lucrate din vîrfuri şi ramuri de coarne. Sînt în general de dimensiuni mici, au vîrful bont şi o gaură de înmănuşare. Pe două exemplare (pl. 4/11, 13) au fost observate formaţii de striuri scurte şi discontinue, perpendiculare pe extremitatea activă. Striurile urcă pe aproape toată lungimea săpăligilor. Au fost utilizate la săpări uşoare. Sînt găsite, într-un număr mai mic, în aproape toate aşezările Otomani.

f. *Plantatoare* (pl. 4/8—9). Sînt uneltele agricole cele mai simple. Au fost tăiate din ramuri de coarne, sînt în general mai lungi şi au servit pentru efectuarea unor găuri în pămînt în care erau aşezate plante, asemănător grădinarilor de azi. Este o unealtă nelipsită în staţiunile epocii bronzului.

2. Unelte şi ustensile folosite în prelucrarea pieilor, pentru ţesut şi cusut

a. *Răzuitoare* (pl. 7/8, 10). Au fost obţinute din coaste late şi din canini de mistreţi despicaţi şi ascuţiţi, prin cizelare, pe una din muchii (pl. 7/13—16). Striurile de pe părţile active indică o mişcare înainte-înapoi. Cu ajutorul răzuitoarelor se îndepărtau grăsimile şi resturile de carne de pe piei şi blănuri.

b. *Lustruitor* (pl. 10/2). Este confecţionat dintr-un femur de cerb. Are o faţă şlefuită, iar cealaltă are scobite, spre extremităţi, două găuri, care nu perforează însă în întregime piesa. Pe partea şlefuită, cu urme puternice de uzură, striurile indică o mişcare de înainte şi înapoi.

În publicaţiile de specialitate toate piesele de acest gen sînt denumite patine de os, fără a se evalua posibilităţile de legătură cu piciorul, dispunerea orificiilor, direcţia striurilor, gradul de uzură etc.

În aria culturii Otomani se cunosc exemplarele de la Vărşand, Sălacea (pl. 10/1), Pir şi Girişu de Criş (două exemplare). Unele dintre ele, cum este cel de la Giriş (pl. 10/2), la care orificiile perpendiculare nu permit introducerea unor legături care să fixeze osul de talpa piciorului, trebuiesc interpretate altfel. În orificiile exemplarului nostru, destul de largi, se introduceau vertical două beţe, care serveau ca mînere pentru trasul şi împinsul lustruitorului — unealtă bine cunoscută şi azi în prelucrarea pieilor.

c. *Perforatoare.* Aceste categorii de unelte se obţineau din cubitusuri şi din aşchii de oase lungi de căprioară, cerb, mistreţ, oaie şi, într-un număr mai mic, din oase de păsări.

Caracteristica lor morfologică este forma prelungă, îngustă şi vîrful ascuţit. Pe baza analizei striurilor au putut fi departajate cîteva grupuri. Astfel:

1. Sule folosite pentru împungerea materialului (pl. 6/6—7, 12—13, 16—17; 8/7).
2. Străpungătoare folosite prin răsucire în materialul prelucrat, cu striuri perpendiculare, discontinue, pe vîrful activ (pl. 6/8—11, 14).
3. Perforatoare care acţionează ca un burghiu prin materialul de lucru (pl. 6/1—4).
4. Ace de cusut. Sînt foarte subţiri, rotunde în secţiune şi au, la o extremitate, un orificiu în care se introducea firul. S-au păstrat doar foarte puţine exemplare întregi.
5. Ace de ţesut plase de pescuit. Sînt confecţionate din coaste sau aşchii de oase, au vîrful relativ ascuţit şi partea opusă lăţită şi perforată (pl. 8/1, 3) Nu prezintă striuri pe părţile active. La prima vedere, se aseamănă cu acele obişnuite, dar capul lăţit le împiedică să fie întrebuinţate la cusut.

În cîteva articole de specialitate[7] întîlnim introduse în această categorie şi acele cu proeminenţe laterale perforate longitudinal. (pl. 8/11—13) sau cu tub cilindric la capăt (pl. 8/14).

Deşi noi le considerăm mai degrabă piese de podoabă, le tratăm tot aici.

Ele sînt cunoscute numai în vestul României în culturile Mureş, Otomani, Wietenberg, pe teritoriul Ungariei, în cultura Hatvan şi în estul Cehoslovaciei în culturile Veselé şi Madarovce. Sînt specifice bronzului mijlociu iar originea lor trebuie căutată în cultura Hatvan.[8]

În nord-vestul României au fost găsite exemplare la Vărşand, Otomani—„Cetăţuia", mai multe la Sălacea şi în aşezarea Wietenberg de la Derşida.

---

[7]. I. Bóna, *op. cit.*, p. 136, 261.

[8] N. Chidioşan, *Contribuţii la istoria tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida,* Oradea, 1980, p. 60.

d. *Iglița* sau suveica primitivă, este un accesoriu al războiului de țesut, cu ajutorul căreia se strecura firul de bătează.

Sînt confecționate fie din ramuri de coarne (pl. 10/3), avînd un orificiu oblic spre bază, fie din oase despicate (pl. 8/2), avînd un orificiu larg la capătul lat.

Nu credem că greșim, ținînd cont de identitatea formelor și a dispunerii orificiilor, dacă considerăm și piesa ornamentată de la Sălacea (pl. 12/1) ca o suveică.

3. Unelte folosite în olărit

Este sigur faptul că în atelierele olarilor din epoca bronzului a fost folosită o gamă largă de unelte specializate. Din păcate, alegerea lor din inventarul osteologic al unei așezări și determinarea lor corectă este foarte anevoioasă sau aproape imposibilă.

Dintre piesele analizate și pe care le-am socotit unelte întrebuințate în olărit amintim o coastă rotunjită și ascuțită la una din capete (pl. 7/9). Este o spatulă pe care se observă striuri scurte și perpendiculare pe partea activă.

Un al doilea exemplar, este o jumătate de corn, despicat longitudinal, scobit în interior, bine cizelat pe ambele fețe, îngustat la un capăt și puțin ascuțit (pl. 7/17).

Spatule de os au mai fost găsite la Sălacea, Carei—Bobald, Otomani—„Cetatea de Pămînt“ și Valea lui Mihai.

4. Unelte și arme folosite la vînat și pescuit

a. *Vîrfuri de săgeți cu ambele capete ascuțite* (pl. 8/4—6). Majoritatea exemplarelor sînt lucrate din oase lungi, netede. Sînt cunoscute încă din neoliticul tîrziu, dar cele mai multe exemplare aparțin bronzului mijlociu.

b. *Vîrfuri de săgeți cu tije și cap piramidal* (pl. 7/1—4). Sînt lucrate cu grijă avînd uneori tija despicată (pl. 7/2). Un exemplar descoperit într-o locuință de la Otomani—„Cetatea de pămînt“ (pl. 7/1) este semifinit.

c. *Harpoane* lucrate din vîrfurile coarnelor de cerb. Au fost bine lustruite, ascuțite și perforate la bază (pl. 7/5—7), sau unele avînd o limbă îngustă, perforată cu una sau două găuri, și un cîrlig obținut prin tăierea în ic a bazei (pl. 7/11—12). Orificiile serveau la legarea harpoanelor de un fir cu care apoi se trăgeau înapoi.

Sînt ustensile de pescuit specifice bronzului mijlociu.[9] În așezările Otomani au fost descoperite mai multe exemplare la Vărșand, Otomani și Sălacea.

[9] M. Gábori, în *Arch. Ért.*, 77, 1950, p. 105—107.

5. Ustensile casnice

Din această categorie fac parte mai multe tipuri de obiecte, cu destinaţii diverse sau, uneori, cu utilităţi nedescifrate de noi, neavînd analogii etnografice actuale.

Din prima categorie face parte un corn de cerb cu rozetă avînd extremitatea cealaltă tăiată oblic (pl. 5/1). Striurile adînci şi perpendiculare pe tăiş, ne sugerează că a fost folosit ca o pană şi introdus într-un material dur (piatră, rocă).

Din a doua categorie fac parte segmente din ramificaţiile unor coarne de cerb (pl. 4/3—5). Piese asemănătoare, cu destinaţii imprecise sau necunoscute, apar frecvent în mai toate staţiunile Otomani. Poate prin evaluarea tuturor analogiilor şi adunarea lor, cunoştinţele noastre ar face un pas înainte.

6. Arme

Recunoscînd multifuncţionalitatea instrumentalului din os ar putea figura, eventual, în categoria armelor şi anumite ciocane, topoare, vîrfuri de săgeţi etc. Ne rezumăm însă la descrierea unor piese care nu au fost cuprinse în celelalte categorii şi tipuri.

Din săpăturile mai vechi efectuate la Vărşand provine un vîrf de lance ornamentat. Din cercetările desfăşurate în tell-ul de la Girişu de Criş provine o măciucă (sceptru?) lucrată, foarte îngrijit, dintr-un corn de cerb (pl. 5/2). În săpăturile de la Sălacea s-a descoperit un pumnal dintr-un cubitus de mistreţ adult şi mare avînd un „mîner“ cu posibilităţi excelente de prindere în palmă (pl. 6/5). În fine, de la Valea lui Mihai, avem o frumoasă lamă de pumnal, confecţionată dintr-un os de bovină, îngrijit cizelată şi vîrful bine ascuţit (pl. 5/6).

Lipsa unor striuri elocvente pe aceste ultime trei arme sînt dovezi indirecte că ele nu au avut alte destinaţii practice.

7. Podoabe şi accesorii vestimentare

a. *Mărgele.* Cele purtate de populaţia Otomani erau simple, confecţionate din colţ de mistreţ, lup sau de rozătoare (pl. 9/1—2). Erau perforate la un capăt pentru a putea fi înşirate pe un fir. Asemenea mărgele s-au găsit la Sălacea, Potău, Carei-Bobald, Vărşand, Girişu de Criş.

De un tip deosebit sînt mărgelele lucrate din cochilii de Dentalium *(Dentalium elephantinum)* cărora li s-au şlefuit marginile şi li s-au cizelat striurile (pl. 9/4). Au fost găsite mai multe exemplare la Sălacea şi cîte un exemplar la Vărşand şi Girişu de Criş.

Este posibil ca nu toate mărgelele de Dentalium să fi fost purtate în şiraguri ci, aşa cum ne demonstrează inventarul unui mormînt de la Orosvár (R.P.U.),[10] ele puteau fi cusute pe un pectoral din pînză.

Deşi aceste cochilii erau folosite încă din epoca neolitică[11], în Dobrogea şi Cîmpia Munteană, în Transilvania şi Crişana, ele sînt descoperite numai în aşezările epocii bronzului.[12]

Dentaliumul descoperit în staţiunile Otomani provin, prin relaţii de schimb, tocmai din zona mediteraneană.

b. *Amulete.* Sînt, în general, puţine la număr exemplarele care pot fi atribuite cu siguranţă acestei categorii. Ne rezumăm să amintim numai pe cele mai comune, lucrate din canini de urşi şi perforaţi la un capăt (pl. 9/3). Ele puteau fi purtate şi ca semne de distincţie, de bărbaţii care reuşeau să vîneze vre-un urs.

c. *Catarama.* Este unica piesă de os cu această destinaţie. Are o formă trapezoidală alungită, plată, cu o gaură la un capăt şi cu două la cel opus (pl. 12/4). A fost găsit la Carei-Bobald[13] şi are analogii în Transilvania şi în bronzul timpuriu din Ungaria.

8. **Psalii şi piese ornamentate**

Zăbalele şi psaliile de os şi în general piesele de harnaşament, sînt elemente caracteristice epocii bronzului european. Ele au constituit tema unui număr mare de studii, putem spune chiar că nici un alt instrumental de os nu a suscitat atîtea discuţii şi controverse ca aceste obiecte. În literatura arheologică au fost dezbătute deopotrivă, originea, căile de pătrundere şi de difuziune, evoluţia şi cronologia acestora şi, nu în ultimă instanţă, clasificarea lor tipologică şi caracterul ornamentelor.[14]

Psaliile au o mare arie de difuziune ce cuprinde teritoriul Europei, din sudul Uniunii Sovietice pînă în nordul Italiei, din sudul României pînă în centrul Cehoslovaciei, avînd o concentrare evidentă în spaţiul nord-vestic al României — nord-estul Ungariei — sud-estul Cehoslovaciei. Sînt întîlnite în culturile: Monteoru, Tei, Wietenberg, Vatina, Otomani, Hatvan, Füzesabony, Vátya, Madarovce, Terramare etc.

Pe teritoriul stăpînit de populaţia Otomani sînt cunoscute 9 exemplare de psalii, ele fiind descoperite la: Vărşand, Socodor, Otomani—„Ceta-

[10] I. Bóna, *op. cit.*, pl. 27, p. 240—241.

[11] E. Comşa, în *Dacia* N. S., VII, 1973, p. 72.

[12] N. Chidioşan, *op. cit.*, p. 63—64.

[13] T. Bader, *op. cit.*, p. 59, pl. 35/22.

[14] A. Mozsolics, în *Acta Arch. Hung.*, 3, 1953, p. 69—111; R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südösteuropäischen Beziehungen*, Beih. Atlas Urgesch. 6, Hamburg, 1967; G. Bandi, în *Arch. Ért.*, 90, 1963, p. 46—60; S. Foltiny, în *Bonner Jahrb.* 167, 1967, p. 11—37; T. Kovács, în *Alba Regia,* X, 1969, p. 159—164; I. Bóna, *op. cit.*, p. 140, 185, 262—265; A. Oancea, în *Thraco-Dacica,* Bucureşti, 1976, p. 59—75; H—G. Hüttel, în *PBF*, XVI, 2, München, 1981, Ibidem, în *Prähist. Arch. in Südosteuropa,* 1, Berlin, 1982, p. 39—65.

tea de pămînt" (pl. 11/3), Sîntandrei, Sălacea (pl. 11/1—2), Köröstarcsa (R.P.U.) și Spisšky Stvrtok (R.S.C.).

Pe baza psaliilor asemănătoare din Orientul apropiat, mai cu seamă din Anatolia (Beycesultan și Alaca-Höyük) originea lor trebuie, fără îndoială, localizată acolo.[15]

În Europa s-au răspîndit, prin căi diferite, încă în cursul secolului al XVII-lea î.e.n. Populația Otomani din nord-vestul României a constituit o verigă foarte importantă în transmiterea acestor piese de harnașament înspre vest și nord-vest.[16]

Ţinînd cont de evoluția tipologică și de caracterul ornamentelor ce decorează cele două piese de la Sălacea, ele se pot încadra, cu oarecare aproximație, la răscrucea secolelor XVI—XV î.e.n.

Psaliile decorate de la Sălacea fac parte din grupa tipologică Borjas-Spisšky Štvrtok care, din punct de vedere cronologic, se încadrează în aceiași perioadă.[17]

Dintre celelalte obiecte decorate ne atrage atenția, datorită caracterului aparte al ornamentelor, cilindrul de os de la Otomani[18] (pl. 12/5) și discul de la Sălacea (pl. 11/5).

Cilindrul, lucrat dintr-un femur de cerb, este deosebit de frumos ornamentat prin tehnica inciziei și exciziei. În registrul central este redată o spirală continuă ce se modulează în jurul unor mici cercuri concentrice. Banda spiralică de acest gen poartă denumirea de spirală scripete (pulley spiral).

Un ornament asemănător, mai stilizat și puțin diferit prin aranjamentul lui central, este folosit și în decorarea discului de la Sălacea.

Rămînînd tot la capitolul decorului, subliniem faptul că el este întîlnit numai pe obiectele de os și aur. În mediile culturale în care s-au descoperit asemenea obiecte ornamente (culturile: Monteoru, Otomani, Wietenberg, Mureș, Vatina, Madarovce, Füzesabony) spirala scripete nu este proprie, nu o întîlnim, de exemplu, pe ceramică. Cu alte cuvinte motivul nu are un caracter autohton, el a fost adus sau transmis.[19]

Cu spirale scripete au fost decorate psaliile de la Monteoru, Nitriansky Hradok, Százhalombatta, cilindrii de os de la Lancrăm, Pecica, Nitrianski Hradok, Veterov, Blucina, inelul de os de la Dersida, vasele de aur descoperite undeva în Bihor, o brățară găsită la Pipea, lîngă Brașov etc.[20]

---

[15] G. Bandi, *op. cit.*, p. 55—56.
[16] Ibidem, p. 58.
[17] A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 81; I. Bóna, *op. cit.*, p. 263.
[18] I. Emödi, în *Lucrări Științifice*, Institutul Pedagogic, Oradea, 1977, p. 9—12.
[19] N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 65.
[20] M. Gimbutas, *Bronze age cultures in central and eastern Europa*, Paris, Haga, Londra, 1965, fig. 155; H—G. Hüttel, *op. cit.*, pl. 1/2; T. Kovács, *op. cit.*, fig. 1; Al. Aldea, în *Apulum*, 11, 1973, p. 24—34; A. Mozsolics, în *Mitt. Anthro. Gessel.*, 93—94, 1964, p. 108; N. Chidioșan, *op. cit.*, p. 65; A. Točik, în *Arch. Slovaca*, 3, Nitra, 1978—1981.

Majoritatea cercetătorilor care au publicat aceste obiecte sau care s-au referit la problemele generale ale legăturilor culturale din epoca bronzului[21] sînt de acord că originea motivului se află la Micene, în orizontul mormintelor puţ. Similititudinile dintre spirala miceniană de pe discurile de aur din mormintele puţ 4—5 de la Micene[22] şi aceea de pe discul de os de la Sălacea sînt evidente. De fapt, şi elementele care compun decorul celor două psalii de la Sălacea pot fi întîlnite în cercul de civilizaţie sud-est mediteranean. Nu este întîmplător acest fapt căci, atît psaliile cît şi cilindrul şi butonul se datează spre finele secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XV-lea î.e.n.

Aşa cum a reieşit şi la discutarea psaliilor sau a celor două piese ornamentate ele nu sînt apariţii singulare. Cunoaştem, pentru fiecare în parte, numeroase analogii, uneori izbitor de asemănătoare, deşi au fost descoperite în arii diferite şi la mari distanţe. Aşa cum de fapt am precizat, apariţia lor în spaţiul nostru, dar şi în celelalte, are loc în acelaşi timp.

Toate acestea, la care am putea adăuga fireşte şi alte argumente, ne îndeamnă să credem că, cel puţin o parte din piesele de os ornamentate descoperite în aria culturii Otomani, nu au fost lucrate de populaţia de aici. Este posibil să ne gîndim la un centru comun de unde s-au difuzat, pe calea schimburilor, în spaţii foarte diverse şi îndepărtate. Mai probabil însă, că aceste obiecte au fost executate de meşteri ambulanţi, cunoscători nemijlociţi ai prototipurilor şi repertoriilor decorative a căror origine se află în lumea civilizaţiei miceniene din jurul anului 1 500 î.e.n.

*

Multiplele necesităţi economice, primordial legate de procurarea hranei, de asigurarea adăpostului, de confecţionarea îmbrăcămintei etc. au impus şi în ramura prelucrării osului evoluţii tehnologice odată cu perfecţionarea uneltelor de producţie.

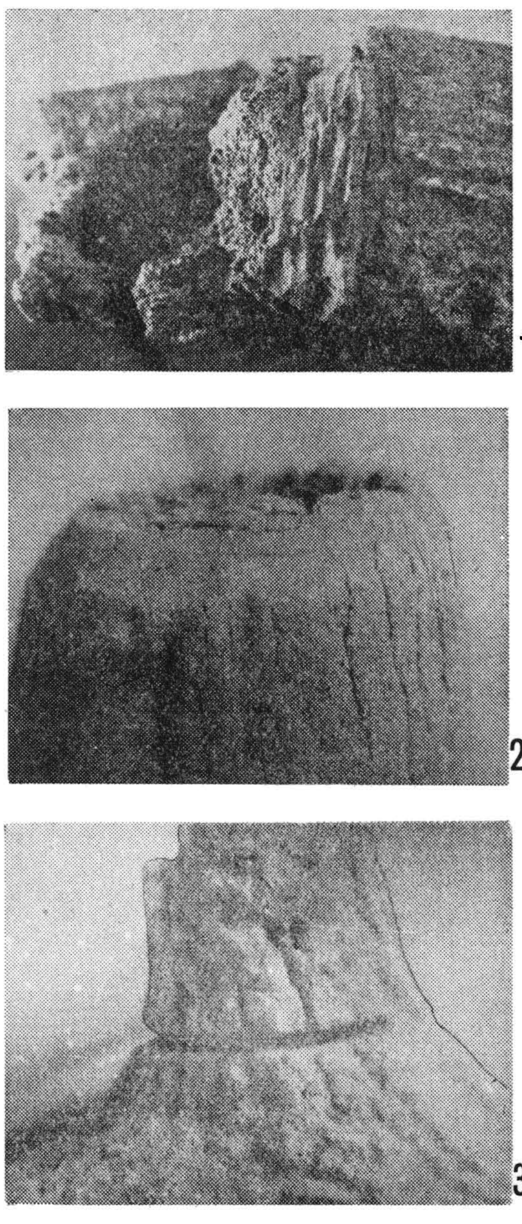
Deşi numărul mare de instrumente specializate, diversitatea lor tipologică şi funcţională este impresionantă şi rolul uneltelor de os în viaţa populaţiei Otomani a fost deosebită, prelucrarea osului şi-a păstrat, toată epoca bronzului, caracterul de ocupaţie generală, casnică.

Ţinînd cont de calitatea superioară a multor produse lucrate din os, bănuim că în sînul fiecărei colectivităţi sociale se erijeau indivizi care reuşeau să acumuleze o experienţă mai valoroasă şi ca atare să ajungă la un gen de specializare, dar care nu a însemnat totodată emanciparea, desprinderea radicală a „meşterilor“ din cadrul social agro-pastoral, aşa cum de altfel se va întîmpla cu specialiştii în metalurgia bronzului, desprindere care va însemna cea de a doua mare diviziune socială a muncii.

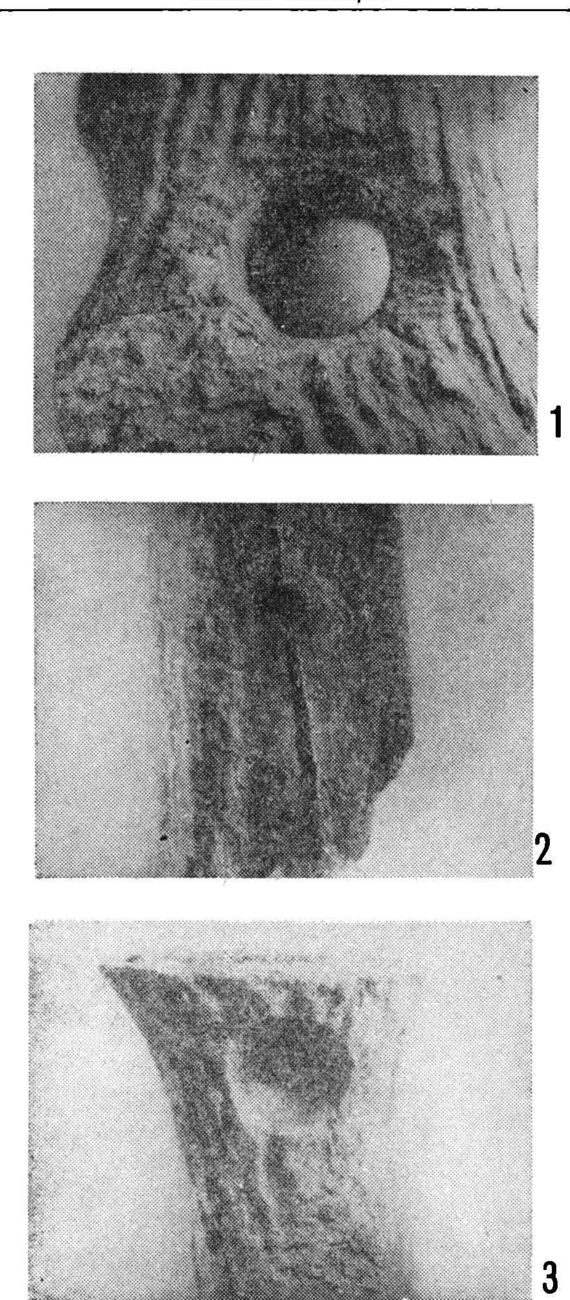
---

[21] J. Werner, în *Atti I Congresso internaz. Preist. e Protostoria Mediteranea*, Florenţa, Roma, Neapole, 1952, p. 293—308; S. Foltiny, *op. cit.*,; R. Hachmann. *op. cit.*; J. Vládar, în *Slovenska Arch.*, 21, 1973, p. 253—357; *Ibidem*, în *Preist. Alpina*, 10, 1974, p. 219—236; B. Hänsel, în *Prähist. Arch. in Südosteuropa*, 1, Berlin, 1982, p. 1—9.

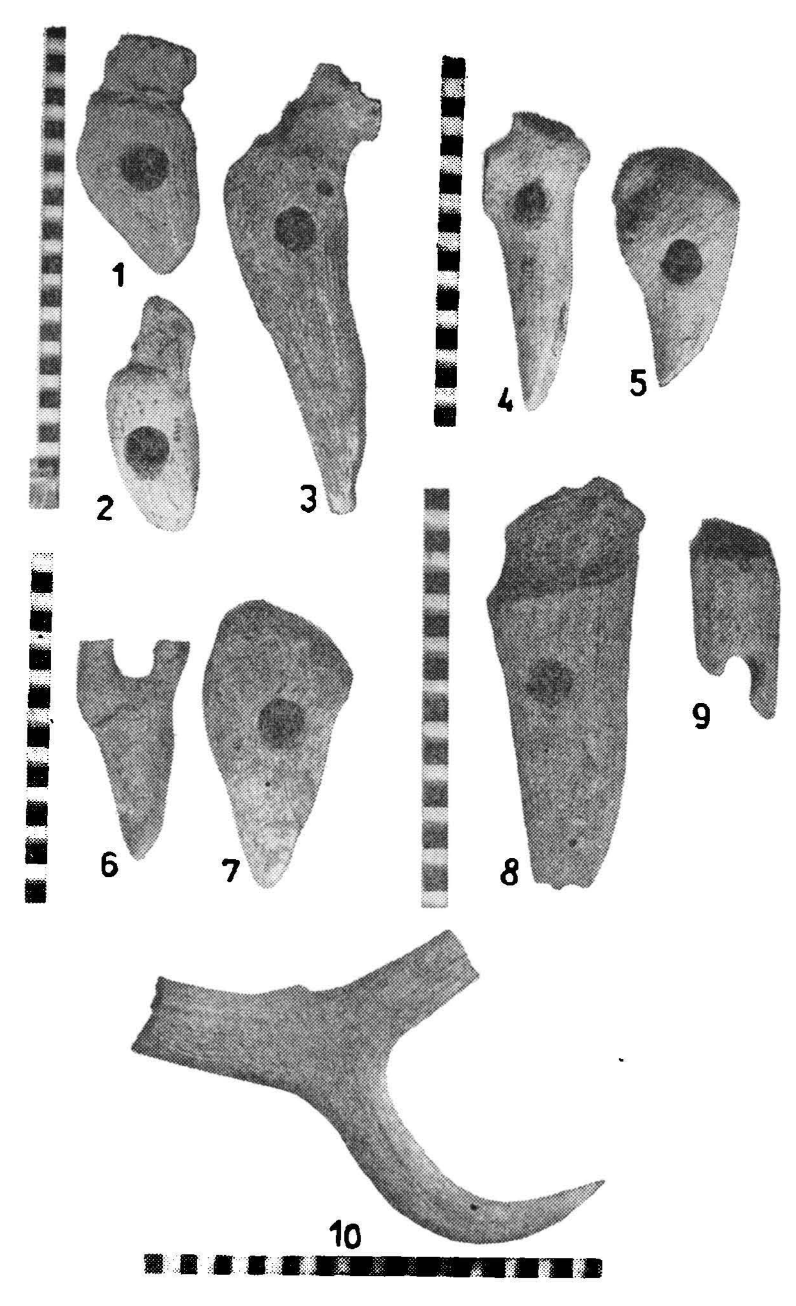
[22] G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München, 1930, pl. 60, 62, 337.

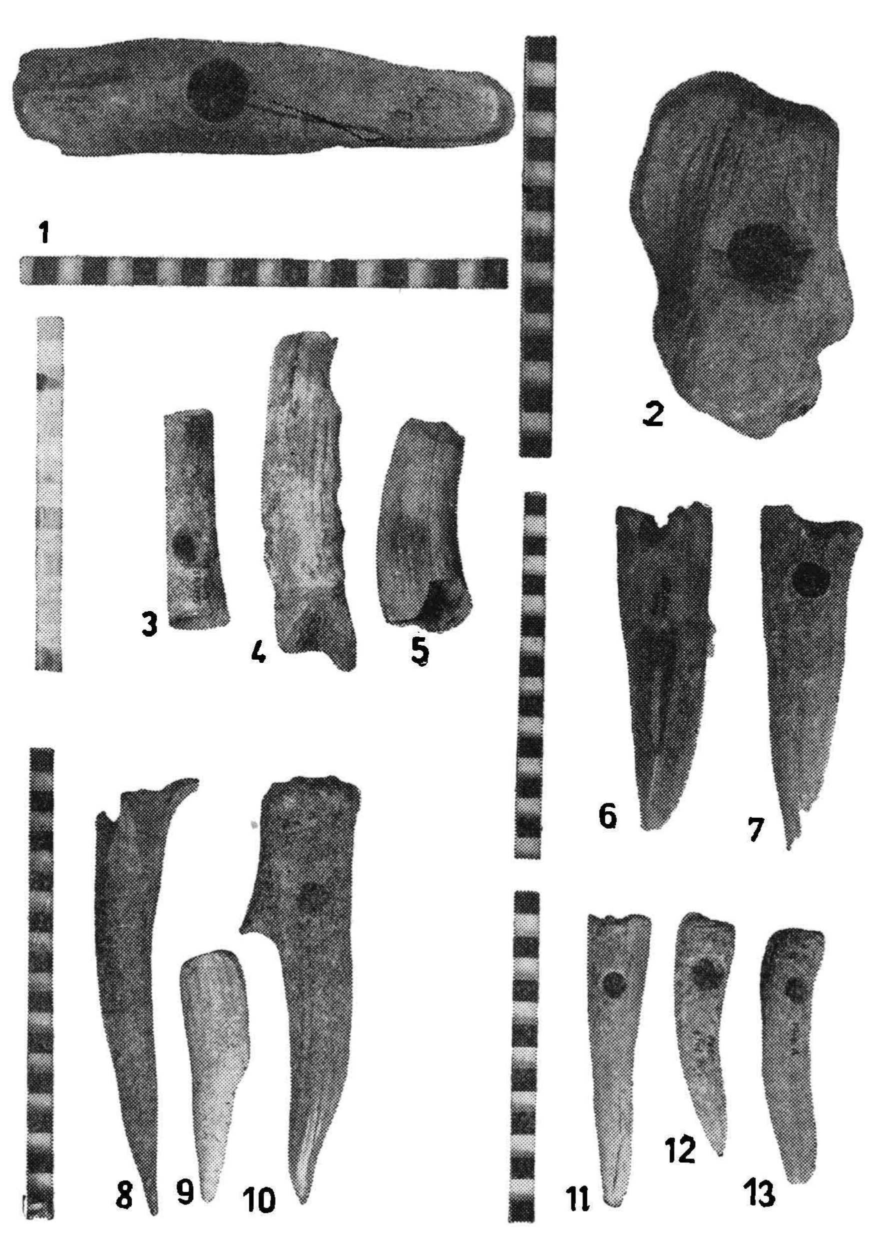
Planșa 1

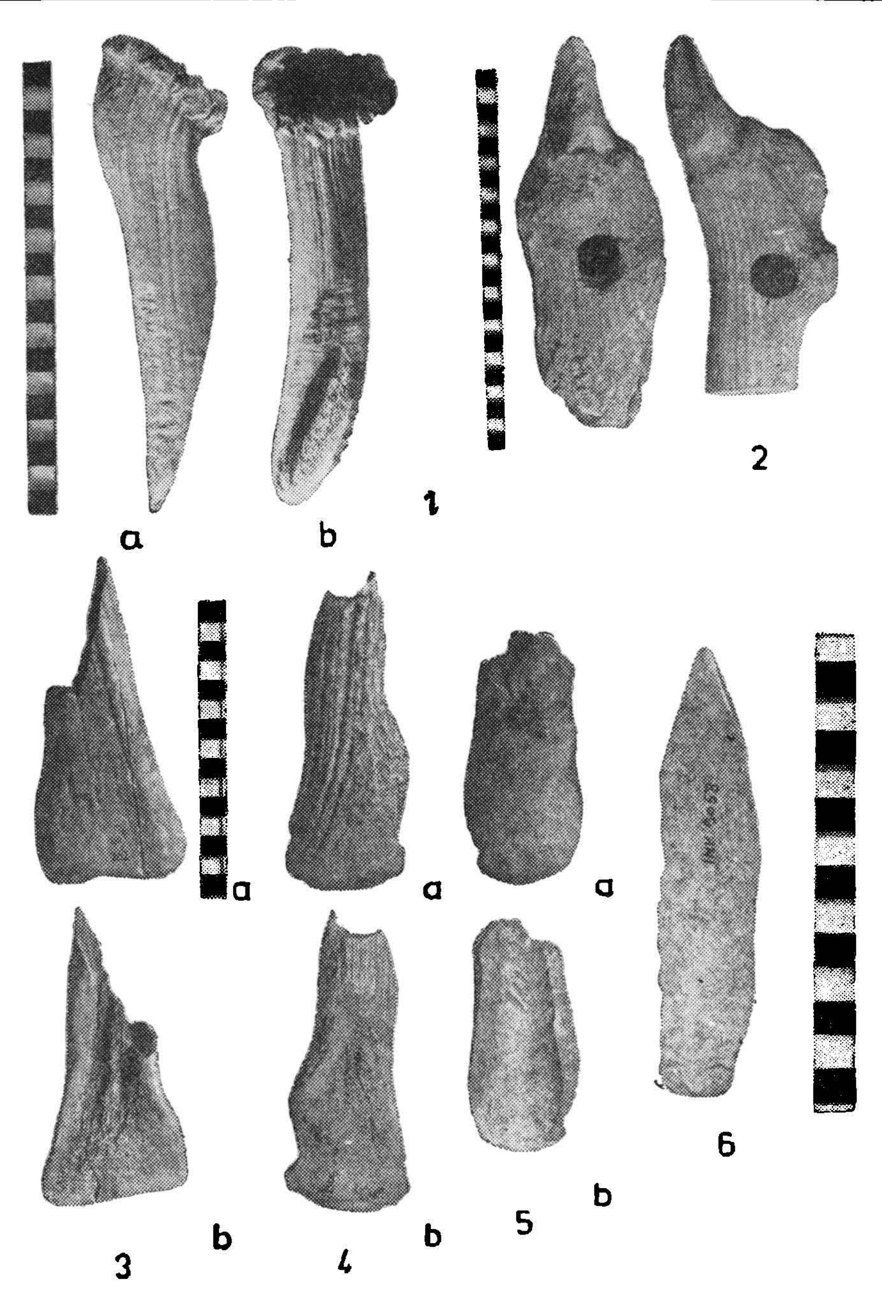
Planșa 2

Planșa 3

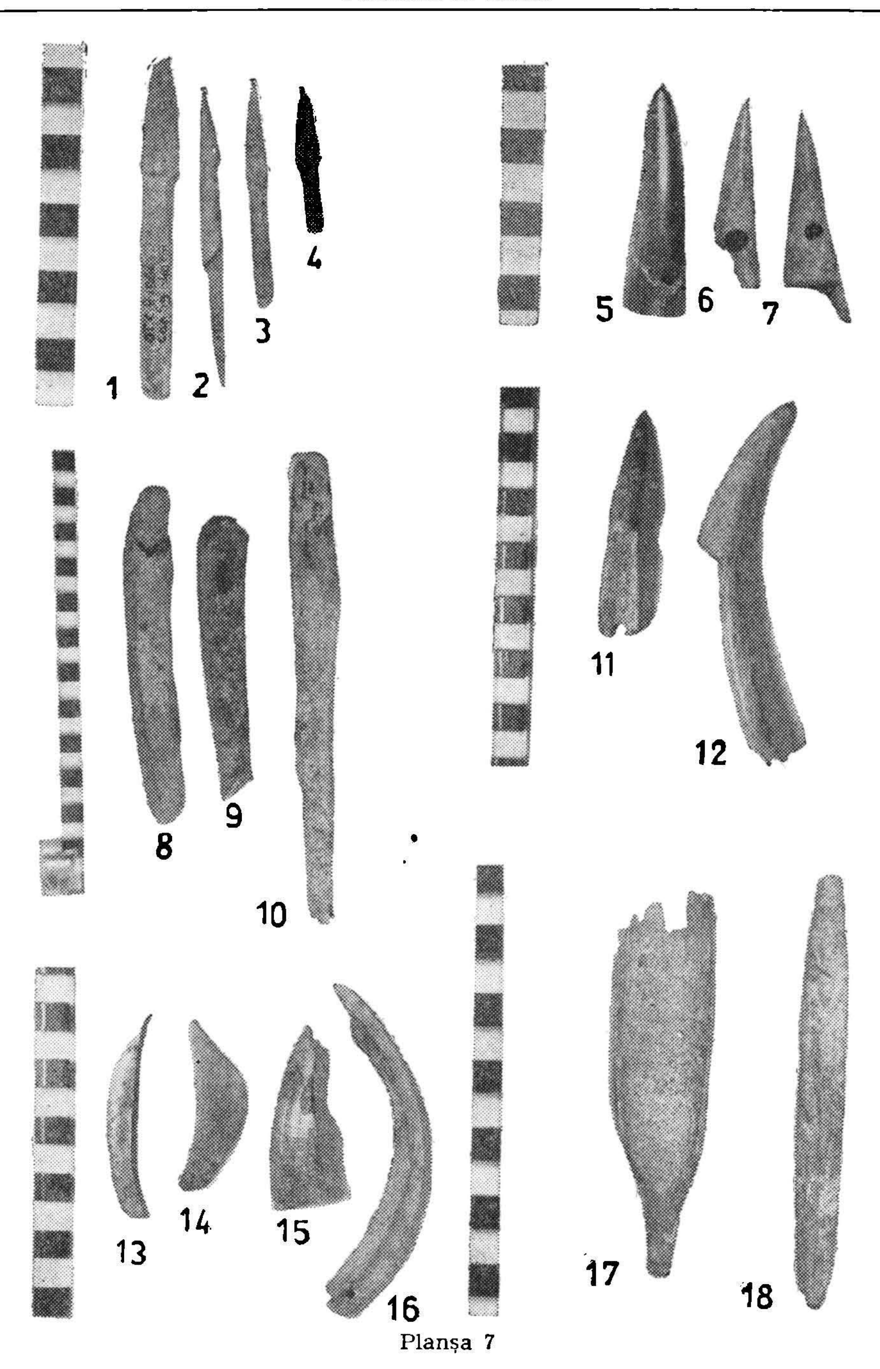
Planșa 4

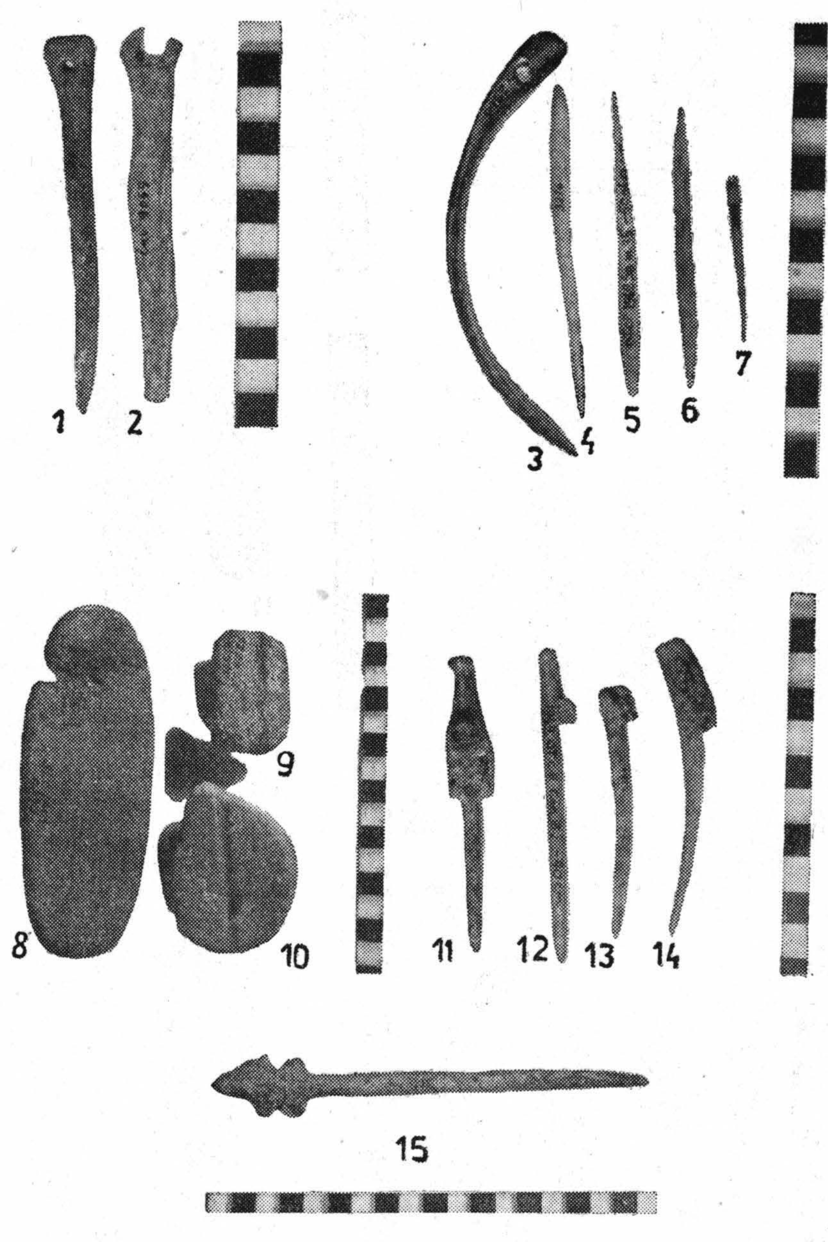
Planșa 5

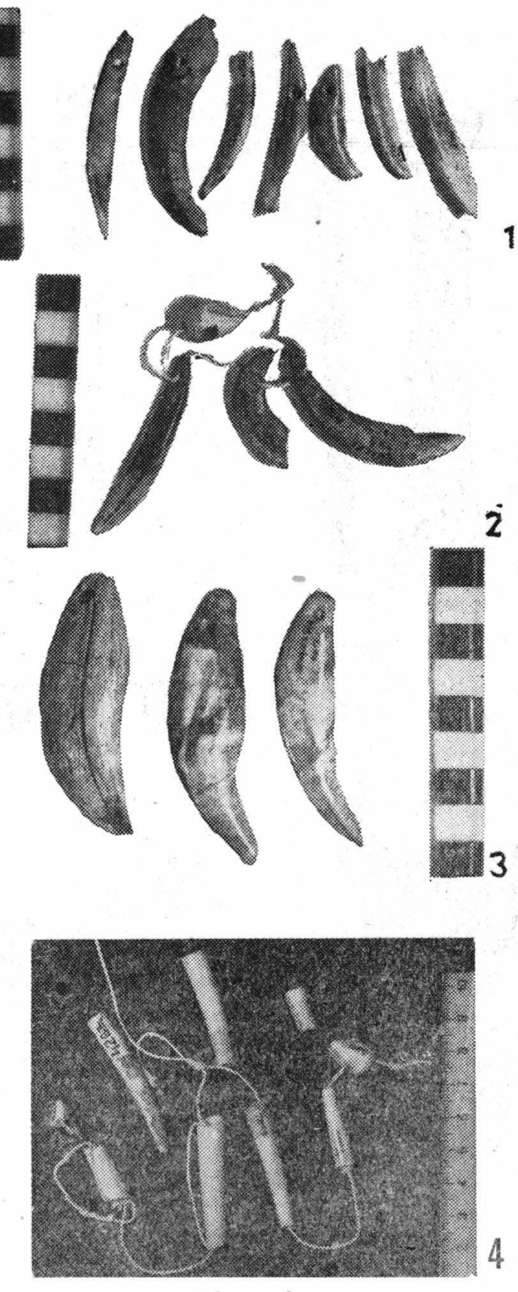
Planşa 6

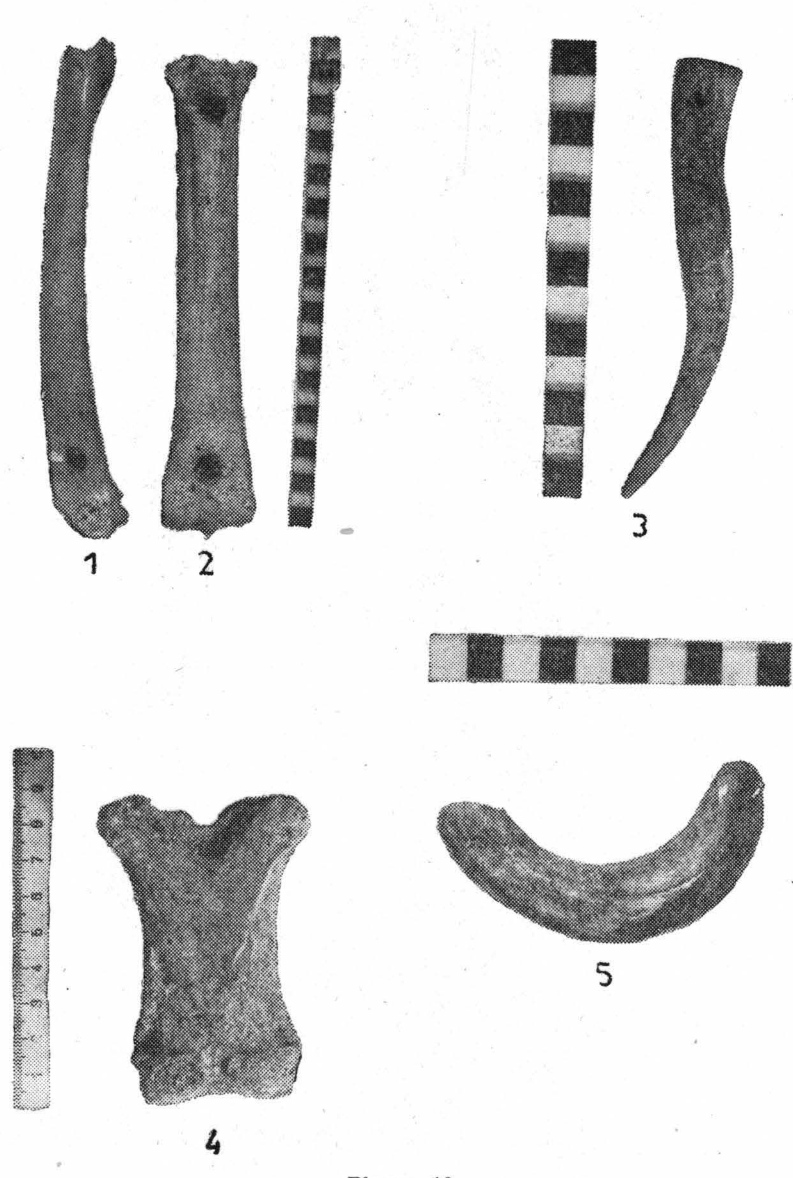
Planșa 7

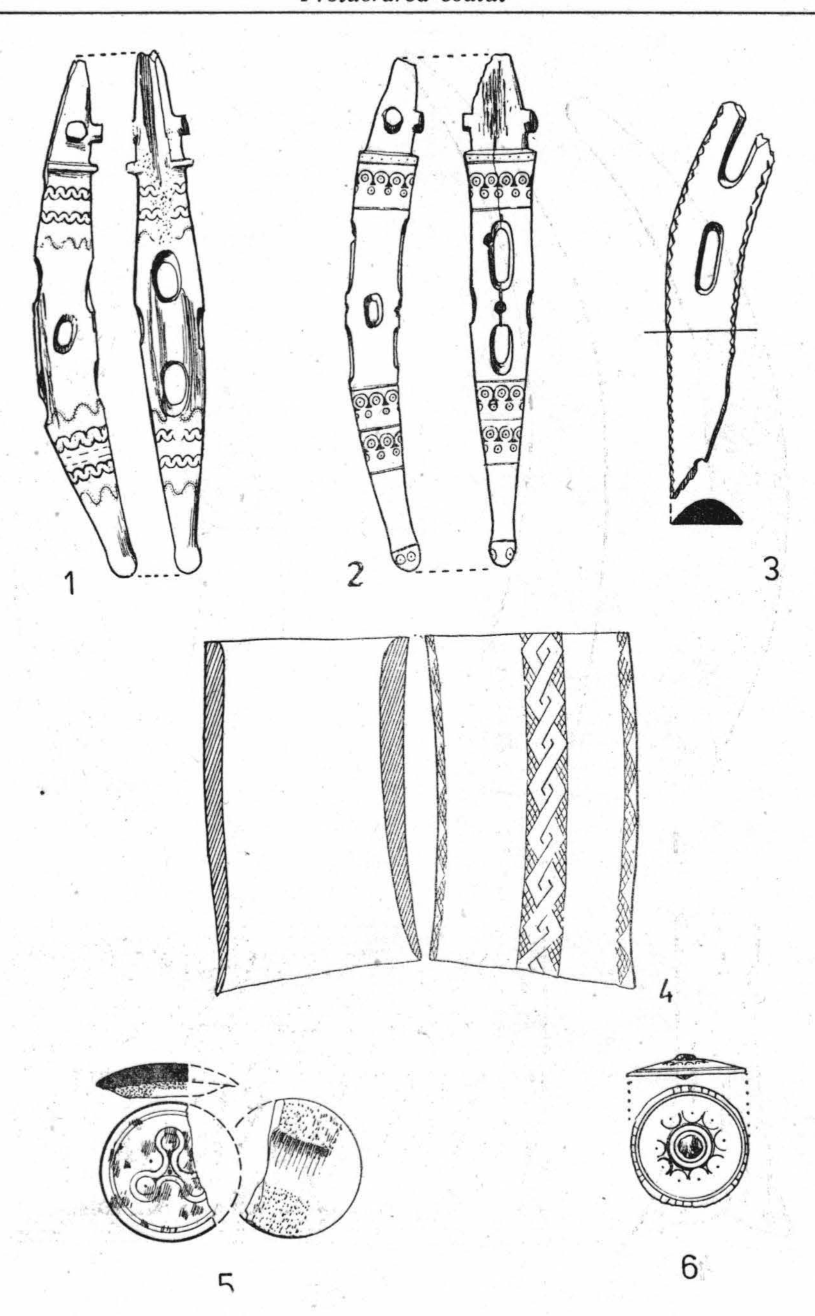
Planşa 8

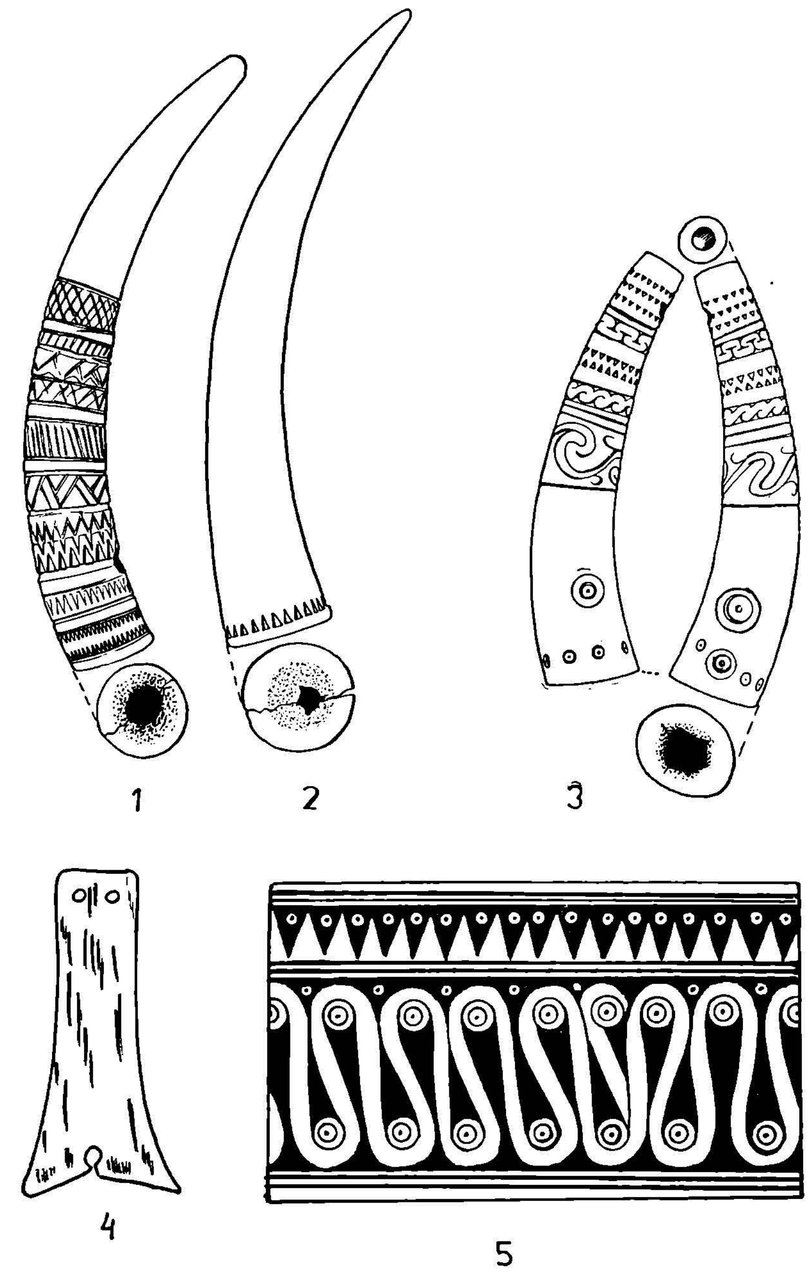
Planșa 9

Planșa 10

Planșa 11

Planşa 12

FAÇONNAGE DE L'OS DANS LES HABITATS DE LA CULTURE OTOMANI DU NORD-OUEST DE LA ROUMANIE

(Résumé)

Ayant en vue le nombre extrêmement grand d'outils et objets en os découverts dans les habitats de la culture Otomani, de l'âge du bronze (le XIX—XIIIe siècle a.n.è.), tenant compte aussi de leur variété fonctionelle et typologique, on peut affirmer que, chez cette population, s'est développée, durant toute la période de l'âge du bronze, une véritable „industrie de l'os". Elle dispose de beaucoup de manufactures spécialisées dans le façonnage de la pierre ou l'usinage du bronze. C'est une situation singulière qu'on ne rencontre, à la même échelle, dans nulle autre culture de l'âge du bronze de Roumanie.

La recherche multiple des problèmes soulevés par le façonnage de l'os comporte des analyses distinctes et intégrées de tous les aspects, à partir du choix de la matière première et du processus de son usinage à la variete instrumentale jusqu'à l'examen typologique des pièces, recherche nécessaire, finalment, à la determination du fonctionnement des objets en os.

I. *Choix de la matière première.* On a fait le choix des os en tenant compte de trois attributs principaux: la résistance au la solidité, la forme et la dimension. Ces attributs ont été assurés soit par un choix soigné soit par des modifications faites par les hommes.

II. *Processus de façonnage.* Pour ce qui est des techniques du façonnage des os, on peut affirmer qu'il y a eu lieu un processus très lent d'accumulations et transformations. Les modèles archaïques, à longues traditions dans le néolithique encore, persistent à côté des techniques évoluées. Ainsi, par exemple, le tranchement net des bois cerf se faisait avec des outils de pierre (Pl. 1/1, 4/5, 5/1) mais aussi avec ceux de bronze (gonges, scies) (Pl. 1/3, 3/10, 5/2, 7/5—7, 11—12). On appliquait des techniques bien connues dans le façonnage des pierres aussi, le dégrossissage, le polissage, l'aiguisage et la perforation mais, comme il est tout à fait naturel, on utilisait des techniques spécifiques de la branche, la coupe, le feudage, le façonnage, etc. On a utilisé aussi des installations spéciales telles, par exemple, le tour manuel vertical ayant une pointe de silex. Grâce à lui on obtenait les trous dans les outils et d'autres objets.

III. *Typologie.* L'élaboration d'une typologie stricte des ustensiles en os est un problème très difficile; tout d'abord parce qu'un outil peut avoir des fonctions multiples ou des outils à aspects divers pouvaient avoir la même fonction. Deuxièment, la difficulté réside dans la nature même de la matière première. On peut rencontrer un groupe instrumental ayant la même fonction mais étant différents quant à leur morfologie, chose due au simple fait qu'on a utilisé des éléments ostéologiques divers ou des espèces différentes.

Récemment on applique, pour jalonner une classification relativement acceptable, une méthode macro et microscopique de laboratoire, appliquée sur les parties actives des outils, c'est-à-dire sur les parties des outils qui sont entrées en contact avec l'objet qu'on devait travailler. Il s'agit là de l'analyse attentive des stries de ces parties, de leur direction, de leur disposition et longueur etc.

Pour des raisons méthodologiques de systématisation on a fait appel, en partie, au modèle utilisé dans les publications de spécialité.

1. *Outils agricoles:*

a. Charue rudimentaire à traction manuelle (Pl. 3/10);

b. Hache à trou d'emanchement. Les unes etaient utilisées pour „feudre" une matière moins dure, des mottes de terre, par exemple, d'autres, au contraire, étaient traînées sur la terre. On en a utilisée aussi leurs parties arrondies comme des marteaux (Pl. 3/1—9, 4/6—7, 10).

c. Marteaux (Pl. 4/1—2)

d. Bêches (Pl. 5/3—4)

e. Serfonettes (Pl. 4/11, 13)

f. Plantoirs (Pl. 4/8—9).

2. *Outils et ustensiles utilisés dans le traitement des peaux, pour tisser et coudre*

a. Racloirs (Pl. 7/8, 10, 13—16);

b. Polissoir (Pl. 10/2). Dans les publications de spécialité on appelle les pièces de ce genre patins, sans pour cela évaluer les possibilités de liaison avec la plante du pied, la disposition des trous, la direction des stries sur la partie active etc.

c. Poinçons: alênes pour percer (Pl. 6/6—7, 12—13, 16—17, 8/7); mèches servant à percer par rotation (Pl. 6/8—11, 14); poinçonneurs qui agissent comme une vrille (Pl. 6/1—4);

d. Aiguilles à coudre;

e. Aiguilles à tisser des filets (Pl. 8/1, 3). Dans quelques articles ou études de spécialité on inclut aussi dans cette catégorie les aiguilles á saillies latérales perforées en longitude (Pl. 8/11—13) ou à tube cylindrique (Pl. 8/14):

f. Navette rudimentaire (Pl. 10/3, 8/2).

3. *Outills utilisés dans la poterie.* On y a inclut seulement les pièces employées sûrement dans ce métier. Il s'agit de deux spatules (Pl. 7/9, 17).

4. *Outils et armes utilisés à la chasse et à la pêche*

a. Pointes de flèches, les deux têtes aiguisées (Pl. 8/4—6);

b. Pointes de flèches à tige et tête en forme pyramidale (Pl. 7/1—4);

c. Harpons (Pl. 7/5—7, 11—12).

5. *Outils ménagers.* On peut y inclure plusieurs types d'objets à destination diverse, comme par exemple un coin (5/1) ou d'autres pièces à emplois difficiles à déterminer (Pl. 4/3—5).

6. *Armes*

Massue (Pl. 5/2), poignards (Pl. 5/2, 6/5).

7. *Parures et accessoires vestimentaires*

a. Perles en croc de bêtes sauvages (Pl. 9/1—2) ou de coquilles de Dentalium (Pl. 9/4);

b. Amulettes de dents canines d'ours (Pl. 9/3);

c. Boucle de ceinture (Pl. 12/4).

8. *Les pièces de harnachement et pièces ornementées*

Aucun instrument en os n'a suscité autant de discussion et interventions comme les pièces de harnachement se sont répandu sur un grand territoire de l'Europe, à partir du XVIIe siècle a. n. è.

Dans le territoire domminé par la population Otomani on connaît les pièces de Vărşand, Socodor, Otomani „Cetatea de pămînt" (Pl. 11/3), Sîntandrei, Sălacea (Pl. 11/1—2), Köröstarcsa (Hongrie) et Spisški Stvrtok (Tchécoslovaquie). En tenant compte de la typologie des pièces de Sălacea et surtout de leur décor remontent au carrefour des XVI—XVe siècle a. n. é. Le cylindre en os de Otomani (Pl. 12/5) et le disque de Sălacea (Pl. 11/5) décorés à spirales en poulie sont des arguments convaincants des étroites liaisons que les porteurs de la culture. Otomani, mais non seulement ceux-ci, ont établi avec la civilisation mycénienne.

MANIFESTĂRI POLITICE ALE POPULAŢIEI ROMÂNEŞTI DIN BIHOR ÎNTRE 1870—1905

de

VIOREL FAUR

MIHAI APAN

Prin instaurarea sistemului dualist austro-ungar de guvernare s-a inaugurat o epocă caracterizată prin accentuarea asupririi naţionale a populaţiei româneşti din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina. Pe parcursul deceniilor a fost concepută şi perfecţionată o politică sistematică de deznaţionalizare împotriva căreia au acţionat, cu fermitate şi dîrzenie, personalităţile şi instituţiile româneşti, sprijinite de ţărani şi muncitori, care vor deveni suportul mişcării naţionale. Lupta pentru apărarea fiinţei naţionale cîştigă o cuprindere socială tot mai largă, prin aderenţa conştientă a locuitorilor din sate la obiectivele acesteia. Se configurează, ca o necesară replică la atitudinea şi scopurile urmărite de guvernanţi, forme puternice de rezistenţă naţională, de la cele politice — care devin pregnante din anul 1881, cînd se constituie Partidul Naţional Român — şi pînă la cele culturale. Manifestările populaţiei româneşti aveau echivalenţa unor încercări de anihilare a măsurilor oprimatoare, menite să contribuie la întărirea solidarităţii naţionale, premisă pentru realizarea unităţii politice.

Ca parte integrantă a luptei pentru drepturi naţionale, acţiunile populaţiei româneşti din Bihor sînt expresia unui fenomen general, dar şi un efect al realităţilor locale, cunoscut fiind faptul că ea a fost mai expusă manevrelor unor autorităţi decise să-i restrîngă posibilităţile de afirmare cultural-politică.

Încă din anul 1869 s-a pus problema organizării mişcării românilor bihoreni, în sensul de a fi concentrate eforturile şi a se dispune de o conducere unitară. Era un semn al evoluţiei de la stadiul manifestărilor izolate la cel al existenţei unui for central care să conceapă un program, fiind evidentă tendinţa de sincronizare cu constituirea de partide naţionale în Banat şi Transilvania, deci încercîndu-se o experienţă similară, de proporţii mai modeste. Bihorenii vor fi, ca şi bănăţenii, adepţii activismului politic, deci ai participării la alegeri şi, prin deputaţii proprii, la viaţa parlamentară. Aceasta era una din formele acceptate de luptă pentru libertate şi drepturi naţionale. De aceea, mărturiile documentare inedite pe care le prezentăm în lucrarea noastră se referă şi la atitudinea

românilor bihoreni, a intelectualilor și a țăranilor, în timpul campaniei de alegeri.

Într-un raport al comitatului Bihor, trimis Ministerului de interne la 26 iulie 1871, se menționa faptul că „românii din comitat s-au separat (de celelalte forțe politice — n.n.), cu întreaga lor partidă (națională — n.n), și au alcătuit o organizație politică (proprie — n.n.), care are ca scop — cu ocazia organizării activității comitatului — să afirme interesele și influența românilor“[1] în viața socială și în administrația locală. Într-adevăr, la 13 iulie 1871, a avut loc în Oradea o „conferință politică“ a fruntașilor și intelectualilor români din Bihor, cu care prilej s-a constituit *Reuniunea politică națională* a acestora și a fost ales comitetul ei central, format din 25 membri. Au fost, totodată, aprobate statutele reuniunii și s-au stabilit cele cinci subcomitete ale ei, pentru fiecare cerc administrativ cîte unul[2]. Sesizînd aceste demersuri organizatorice, organele administrative orădene erau convinse că ele vizau mai cu seamă participarea activă a românilor la alegeri, susținînd deputați naționali și devenind astfel o grupare politică de neignorat, care nu se înregimenta manevrelor abile ale guvernanților, interesați să cîștige candidații lor alegerile, chiar și în acele părți unde populația românească era evident majoritară. Ca atare, funcționarii administrativi își informau, cu promptitudine, superiorii în legătură cu solidaritatea populației românești, care era decisă să trimită în parlament numai reprezentanți ai ei, capabili să revendice drepturi naționale și să o apere împotriva atîtor nedreptăți. „În circumscripțiile electorale Beiuș, Ceica, Aleșd și Tinca — se preciza în amintitul raport —, românii ortodocși sînt în majoritate și este fără îndoială că vor alege deputați ai naționalității române“[3].

La 8 februarie 1872, o altă corespondență administrativă comunica date precise despre propunerile de candidați ale românilor. Aflăm astfel că Alexandru Roman și-a depus din nou candidatura în circumscripția electorală Ceica, „din partea partidului național român“, precum și Du-

---

[1] Arhivele Statului Oradea (în continuare: Arh.St.O.), *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1871, f. 10—11.

[2] *Familia*, 1871, nr. 28, p. 333; Viorel Faur, *Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru drepturi naționale (1849—1914)*, în *Cumidava*, (Brașov), 1979—1980, p. 218—219; Blaga Mihoc, *Reuniunea politică a românilor bihoreni (1871)*, în *Familia*, 1983, nr. 8, p. 9.

[3] Arh. St. O., *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1871, f. 10—11. Consemnăm și împrejurarea că într-un alt raport al comitatului Bihor, trimis la 27 iulie 1871 Ministerului de justiție, se dădeau referințe favorabile despre Beliczay János (numit președinte al tribunalului din Beiuș), care „nu va încuraja tendințele naționalității române. *Dacă ar fi fost numit un român* (ceea ce ar fi fost absolut firesc, deoarece preponderența populației românești în sudul Bihorului era indiscutabilă — n.n.) — se sublinia în același document —, *în mod necondiționat s-ar fi încurajat aceste tendințe ale naționalității române*“ (subl. ns.) (*Ibidem*, dos. 1/1871, f. 18). Este, deci, dezvăluit mecanismul unei hotărîri emise de la autoritățile statului dualist, care căutau să reducă drepturile populației românești, să-i interzică accesul la funcții în aparatul de justiție și în administrație.

mitru Ionescu în circumscripţia Beiuş şi Ioan Gozman în circumscripţia Aleşd[4].

Exprimîndu-şi acordul în ce priveşte desfiinţarea judecătoriilor din Vaşcău şi Ceica, comitatul transmitea — la 25 noiembrie 1876 — un raport Ministerului de interne, în care justifica în aceşti termeni situaţia: „Măsura este salutară din punct de vedere politic, întrucît este un mijloc în plus de a înăbuşi agitaţiile naţionale ale populaţiei româneşti"[5]. Prin urmare, era utilizată orice posibilitate pentru a anihila mişcarea politică a românilor crişeni, pentru a le restrînge drepturile.

Metodele practicate de autorităţi pentru a-şi concretiza unele din intenţiile lor erau diverse, de la ridicarea a numeroase obstacole în calea afirmării intelectualilor români — care vor fi conducători ai luptei naţionale — şi pînă la informările confidenţiale despre activitatea unor militanţi şi a stării de spirit a populaţiei. Scopul unor asemenea acţiuni ale aparatului administrativ era de a interveni la timp pentru înlăturarea aşa-ziselor „agitaţii antistatale", care nu erau altceva decît manifestări politice şi culturale, menite a întări rezistenţa la o sistematică şi reacţionară politică de deznaţionalizare, promovată cu tot mai multă insistenţă şi abilitate de către guvernanţi.

Autorităţile îi urmăreau cu sporită atenţie pe învăţătorii şi preoţii români, care erau consideraţi extrem de periculoşi pentru liniştea internă, datorită sentimentelor lor naţionale şi a modului cum activau pe plan cultural şi politic. Despre Nicolae Palladi din Borozel se afirma, spre pildă, că „înainte (de anul 1877 — n.n.) a luat parte activă la agitaţiile românilor, făcînd parte din partidul naţional în frunte cu Mocioni (Alexandru) şi, în general, era cunoscut ca un individ înflăcărat, neliniştit"[6]. La 14 martie 1882, un ordin al Ministerului de interne îi pretindea comitelui un raport despre starea de lucruri din comitatul Bihor, despre care era informat şi, ca atare, solicita explicaţii detaliate. În răspunsul confidenţial sînt consemnate următoarele: „Pe teritoriul comitatului (Bihor — n.n.), preoţii ortodocşi români sînt pătrunşi de *sentimente daco-românne* ..., mai ales cei care locuiesc în zona limitrofă a judeţului în apropiere de comitatele Arad şi Zarand ... ; pot să afirm că în timp de pace starea de spirit (a populaţiei din părţile Beiuşului şi Beliului — n.n.) ... nu are urmări periculoase, însă în cazul unui război sau în caz de tulburări *va fi necesar să fie adusă armata* ... La Beiuş, Tinca şi Beliu să *fie adusă o armată permanentă,* care să asigure ordinea de stat"[7] (subl. ns.).

---

[4] *Ibidem,* dos. 2/1872, f. 3—4. De reţinut şi informaţia că I. Gozman, comisar guvernamental al drumurilor comitatului, era „foarte simpatizat de românii din partea locului", precum şi faptul că „Dumitru Ionescu — după opinia autorului raportului — este posibil să cîştige majoritatea de voturi".

[5] *Ibidem,* dos. 1/1876, f. 33.

[6] *Ibidem,* dos. 4/1877, f. 1—3.

[7] *Ibidem,* dos. 2/1882, f. 1—3.

Deci, era preconizată întărirea aparatului represiv, devreme ce alte mijloace nu se dovediseră eficiente[8].

Informaţiile secrete ale aparatului administrativ erau şi mai complete în timpul unor importante momente ale luptei pentru drepturi naţionale, cum au fost războiul pentru cucerirea independenţei de stat a României (1877—1878) şi mişcarea memorandistă. Cum despre acţiunile românilor bihoreni şi sprijinul dat de ei soldaţilor răniţi în bătăliile eroice de la Plevna, Rahova şi Smîrdan s-a mai scris[9], ne limităm la semnalarea unei mărturii necunoscute despre „agitaţia din rîndul studenţilor (români — n.n.) de la Academia de drept din Oradea"[10], care — vrînd să replice celor ce au făcut public entuziasmul lor la aflarea unor victorii ale armatelor otomane împotriva sîrbilor — au hotărît să trimită o telegramă de felicitare generalului Cerneaff, comandantul armatei de eliberare naţională a sîrbilor, exprimîndu-şi astfel solidaritatea cu lupta lor dreaptă pentru emancipare de sub dominaţia străină.

Importante documente arhivistice s-au păstrat din timpul evenimentelor memorabile ale mişcării memorandiste. Acestea au fost, în cea mai mare parte, valorificate ştiinţific[11]. Mai aducem doar cîteva clarificări şi menţiuni. Referindu-se la cei care — după opinia autorităţilor[12] — au participat la Conferinţa naţională de la Sibiu, din 23 iulie 1893 (Vasile Ignat, Anton Paladi, Paul Pop, Szilard Boiţ, Iosif Vulcan, dr. Ioan Buna, dr. Florian Duma, dr. Coriolan Pop, Nicolae Zigre, Iosif Roman, S. Duma, Ioan Ternovian şi Ioan Filimon[13]), comitele suprem al Bihorului îi atrăgea ministrului de interne atenţia asupra faptului că nu dispune de „dovezi potrivit cărora să poată afirma că au luat parte la mişcări de amploare sau la agitaţii în mod public"[14]. Cu alte cuvinte, nu avea motive să-i incrimineze, deşi i se cerea un asemenea lucru, pentru a-i intimida pe fruntaşii politici români.

---

[8] În raportul comitelui către Ministerul de interne, din 2 ianuarie 1885, se arată că în legătură cu Grigore Tămaş, ajutorul şefului oficiului cărţii funduare de pe lîngă tribunalul din Oradea, *„circulă zvonul că nutreşte sentimente dacoromâne"* (subl. ns.) (*Ibidem*, dos. 1/1884, f. 6).

[9] Teodor Neş, *Oameni din Bihor. 1848—1918*, Tip. Diecezană, Oradea, 1937, p. 162—164; Viorel Faur, *Ecouri bihorene ale războiului de independenţă*, în *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului (II). Beiuşul cultural* (culegere de studii de acelaşi autor), Editura Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1971, p. 75—84.

[10] Arh. St. O., *fond Prefectura judeţului Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1876, f. 9, 11.

[11] Viorel Faur, *Mişcarea memorandistă în Bihor*, în *Banatica*, Reşiţa, 1977, p. 299—307.

[12] Comitele suprem al Bihorului afirmă că nu a „reuşit, cu toate investigaţiile făcute — prin intermediul preturii şi poliţiei — să stabilească *exact* evidenţa participanţilor din Bihor la Conferinţa Partidului Naţional Român din Transilvania, de la Sibiu, ţinută la 23—24 iulie 1893". Dar, în continuare, acelaşi precizează că: „Luînd în considerare însă evidenţa participanţilor la conferinţa care s-a ţinut tot la Sibiu în anul 1891, ajungem la concluzia că delegaţia şi în acest an a fost formată tot din aceeaşi membri, dar de la cine au primit împuterniciri, aceasta nu pot să aflu" (*Ibidem*, dos. 2/1893, f. 42—45).

[13] *Ibidem*, dos. 2/1893, f. 42—45.

[14] *Ibidem*.

Notabile sînt, de asemenea, informaţiile despre manifestările locuitorilor şi ale elevilor din Beiuş, despre care se trimisese anterior două relatări, însoţite de propuneri ce vizau temperarea stării de spirit existente. Într-un raport din 2 martie 1887, trimis ministrului de interne, se formulau opinii despre realităţile politice sud-bihorene: „În rîndul populaţiei din zona Beiuşului se observă — afirma comandantul secţiei a III-a de poliţie — o stare de agitaţie continuă în ultimul timp". Locuitorii din sate vorbesc, „pe drumuri ... şi la tîrguri", despre apropiata „oră a socotelilor", ca şi în legătură cu faptul că „va veni ziua"[15] lor, sau altfel spus va înceta stăpînirea străină asupra lor. Exista, aşadar, convingerea că „atunci nu va mai trebui să se plătească impozite şi că tot românul va fi domn"[16], adică va dispune de persoana şi de libertatea sa individuală. Pentru a fi cît mai argumentate aceste constatări, comandantul plutonului militar din Beiuş furniza informaţii şi mai amănunţite, de data aceasta despre întîmplări semnificative: „Pe pereţii clădirilor din oraşul Beiuş se pot citi afişe mobilizatoare în număr foarte mare: *„Deşteaptă-te române!, Să scuturăm jugul ...!, Sus române!"*[17]. Acelaşi serv docil al autorităţilor menţiona că „răspînditorii acestor chemări nu au fost descoperiţi, de asemenea nici agitatorii poporului, cu toate că au fost urmăriţi cu multă meticulozitate, dar, după toate presupunerile, aceştia provin din rîndul corpului didactic de la gimnaziu şi din rîndul tineretului". De altfel, o „atitudine provocatoare manifestă şi preoţii români, care dau dovadă de lipsă de patriotism"[18], adică nu sînt de acord cu politica de deznaţionalizare a românilor. Întemeindu-se pe aceste fapte, autorul raportului solicită trimiterea unor „forţe militare superioare"[19], de cel puţin două companii de infanterie. Deci, ca şi cu alte prilejuri, se făcea apel la mijloacele de constrîngere, care erau instrumentele cele mai eficace şi mai frecvent utilizate. Desigur, sporirea efectivelor militare nu avea ca efect imediat anularea factorilor politici locali, spiritul justiţiar al locuitorilor. În cel mai bun caz, era posibilă doar păstrarea temporară a iniţiativei, pentru ca în momentul oportun latenţele să ţîşnească cu putere, iar manifestările naţionale să fie şi mai energice.

Într-o scrisoare a preotului reformat din Beiuş[20], prin intermediul căreia îl defăima pe Mihail Pavel, sînt evidenţiate faptele cu conţinut naţional ale episcopului român, cu deosebire sprijinul acordat gimna-

---

[15] *Ibidem,* dos. 2/1887, f. 14—15.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem*

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem.*

[20] Despre acesta, dr. Constantin Pavel scria că este „un vechiu şi neînpăcat duşman al şcolilor noastre de aici" (C-tin Pavel, *Şcoalele din Beiuş,* Tip. „Doina", Beiuş, 1928, p. 202). El nu s-a mulţumit doar să redacteze articole tendenţioase la adresa gimnaziului beiuşean — publicate în *Nagyvárad, Szabadság* şi *Nemzet* —, ci a transmis Ministerului cultelor şi instrucţiunii publice un lung raport, caracterizat prin o aversiune neobişnuită împotriva acestei instituţii şi un exacerbat naţionalism (Arh. St. O., *fond Prefectura judeţului Bihor,* Inv. 25, dos. 2/1889, f. 15—16).

ziului beiușean, atît de necesar în împrejurările[21] create de incidentul cu steagul de pe clădirea acestuia. Mihail Pavel s-a străduit să salveze caracterul național al școlii, opunîndu-se maghiarizării ei și neluînd în seamă ordinul ministrului cultelor și instrucțiunii publice de a pedepsi profesorii, destituindu-i ori mutîndu-i disciplinar. Dimpotrivă, în locul fostului director, Petru Mihuțiu, a fost numit Ioan Buteanu, care era unul din cei mai buni profesori, dar și realmente „periculos din punct de vedere al manifestării sentimentelor“[22] sale antidualiste.

Conform opiniei amintitului personaj, situația a rămas în esență neschimbată, deoarece „autoritățile nu vor avea posibilitatea să exercite influență asupra acestei instituții“[23], așa cum intenționaseră și cum sperau cei cîțiva răuvoitori din oraș[24]. De luat în considerație și faptul că Iosif Roman, avocatul domeniului beiușean, a declarat la o nuntă că „niciodată la gimnaziul din Beiuș nu au înflorit atît de puternic sentimentele daco-române ca în timpul episcopului Pavel“[25].

Informații inedite au fost depistate și în legătură cu frămîntările politice ale studenților români din Oradea, petrecute în toamna anului 1898[26]. Precedente ale acestora sînt semnalate documentar încă din 22 mai 1898, cînd — printr-o dispoziție a președintelui Consiliului de miniștri de la Budapesta — se pretindea o clarificare asupra unor chestiuni iscate de o corespondență apărută în ziarul *Concordia* (21 mai 1898), în care se relata despre faptul că „21 de studenți de la Academia de drept din Oradea, cu ocazia unui banchet, conduși de Lucian Bolcaș, au întocmit un *memoriu* în care se arată că studenții Academiei de drept din Oradea de naționalitate română și-au exprimat indignarea și protestul împotriva guvernului . . . pentru că a interzis aniversarea evenimentelor de pe Cîmpia libertății de la Blaj, din anul 1848“[27]. Acest memoriu urma să fie adus la cunoștința Ligii pentru unitatea culturală a românilor și conducătorilor tineretului român[28]. În raportul său din 21 iunie 1898, comitele

---

21 Pentru cunoașterea acestor împrejurări și a consecințelor pe care le-au avut asupra situației școlii vezi C-tin Pavel, *op. cit.*, p. 198—206.

22 Arh. St. O., *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1889, f. 15—16.

23 *Ibidem.*

24 Dintre măsurile pozitive ale episcopului Mihail Pavel face parte și transferarea în alte posturi a profesorilor Vasile Leșianu, Teodor Roșiu și dr. Ioan Ardeleanu, „toți oameni de litere și pedagogi distinși“ (C-tin Pavel, *op. cit.*, p. 206), autentice figuri ale vieții culturale beiușene.

25 Arh. St. O., *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1889, f. 15—16. Sipos Imre, semnatarul documentului, îl roagă pe ministru să aprobe introducerea limbii maghiare ca limbă de propunere (predare) în gimnaziul beiușean. Gestul era tardiv, dar caracteristic pentru o anumită categorie de intelectuali, fiindcă la 2 iulie 1889, ministerul a dispus ca în clasele superioare ale școlii „toate materiile de învățămînt, afară de religiunea și l(imba) română, să se predea în limba maghiară“ (C. Pavel, *op. cit.*, p. 207—208). În acest fel s-a dat o puternică lovitură importantului așezămînt școlar românesc din Beiuș.

26 Viorel Faur, *Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru drepturi naționale (1849—1914)*, p. 223—224; Teodor Neș, *op. cit.*, p. 189—197.

27 Arh. St. O., *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1898, f. 8.

28 *Ibidem.*

suprem al Bihorului precizează că a făcut investigaţii, cu ajutorul poliţiei, însă acestea au fost întrerupte de izbucnirea unei epidemii în rîndurile studenţilor.

În momentul cînd a ajuns în posesia unor date sigure, înaltul funcţionar a expediat mai multe rapoarte (în 24, 25 şi 27 octombrie 1898) Preşedenţiei Consiliului de miniştri. Aflăm, prin urmare, că el nu „consideră reală ştirea referitoare la existenţa unui *club secret românesc* în Oradea“[29]. E drept însă că intelectualii români din oraş „se întîlnesc, ţin întîlniri în mai multe locuri: în restaurantul hotelului „Arborele Verde“, la locuinţele studenţilor români de la Academia de drept, la internatul „Nicolae Jiga“ şi la comitetul de organizare a concertelor. La întrunirile desfăşurate în primele două locuri participă uneori şi maghiari, iar la ultimile numai români. Întrunirile de la internatul „Nicolae Jiga“ pot fi — subliniază acelaşi — apreciate ca periculoase, fapt pentru care a luat legătura cu vicarul ortodox, pentru a fi interzise[30]. Rezultă, cu puterea evidenţei, că organele de supraveghere a populaţiei româneşti urmăreau pas cu pas activitatea acesteia, informînd cu promptitudine superiorii, pentru ca aceştia să poată dicta măsuri represive de eficacitate rapidă.

Un spaţiu întins în rapoartele respective este destinat prezentării întrunirii de la 13 octombrie 1898 a studenţilor români — la care au luat parte şi fruntaşii politici orădeni, ca dr. Aurel Lazăr şi dr. Nicolae Popovici —, cu care prilej Lucian Bolcaş, student în anul II, a rostit o cuvîntare, publicată parţial în ziarul *Tribuna* (nr. 213) din Arad. Se recunoaşte că „presa a făcut vîlvă în jurul acestei probleme“[31], cu scopul de a impune pedepsirea celor implicaţi. Comitele se vede nevoit să constate — dînd implicit o replică exagerărilor unei prese conservatoare — că „deşi cuvîntarea a avut un ton mai îndrăzneţ, nu este de considerat ca fiind antistatală. În consecinţă, nu este cazul — socoteşte el — să i se acorde o atenţie deosebită, pentru ca prin alte măsuri să se agraveze situaţia“[32]. Cu toată prudenţa manifestată de acest vîrf al ierarhiei locale, lucrurile au luat un curs dinamic, dezvăluind noi nedreptăţi comise împotriva lui Lucian Bolcaş, concomitent cu caracterul său dîrz şi cu o comportare de o exemplară demnitate naţională.

Interogat fiind de Consiliul profesoral al Academiei de drept, Lucian Bolcaş a declarat că prin discursul său nu a „făcut agitaţie antistatală sau antinaţională“[33]. Datorită manifestaţiilor organizate de elemente naţionaliste, care au exercitat în acest mod presiuni asupra conducerii Aca-

---

[29] *Ibidem*, f. 11.

[30] *Ibidem*, f. 44—52.

[31] *Ibidem*.

[32] *Ibidem*.

[33] *Ibidem*.

demiei, Lucian Bolcaş a fost rechemat în faţa Consiliului profesoral, împrejurare care a avut ca efect imediat adoptarea unei atitudini mai ferme şi neconciliante. „Cu această ocazie — se menţiona într-un raport —, (Lucian Bolcaş — n.n.) a avut o comportare mai provocatoare, deşi a afirmat din nou că el nu a adus jigniri ... naţiunii maghiare şi a refuzat să semneze o declaraţie prin care să-şi exprime regretul cu privire la cele întîmplate, preferînd să aştepte sfîrşitul procedurii legale"[34]. Ca atare, a fost transmisă Ministerului cultelor şi instrucţiunii publice propunerea de eliminare a studentului Lucian Bolcaş, împrejurare care a stîrnit protestul celorlalţi studenţi români. Acţionînd solidar şi categoric, ei au riscat aceeaşi pedeapsă nemeritată, fiind eliminaţi, astfel că s-a ajuns la o rezistenţă energică a tineretului studios român şi chiar la critici ale tineretului universitar din diferite centre europene. Episodul de la Oradea, care declanşase o mişcare politică a tineretului, a fost unul din evenimentele remarcabile ale vieţii politice a Bihorului, de certă rezonanţă publică şi de filiaţie directă din mişcarea memorandistă.

La începutul veacului al XX-lea, mişcarea naţională a românilor bihoreni va înregistra momente de reală intensitate, cum au fost cele din anii 1905 şi 1907, dezvăluind orientarea ei neabătută în direcţia emancipării de sub dominaţia străină şi înfăptuirea unităţii naţionale, obiectivele fundamentale ale luptei românilor de dincoace de Carpaţi. S-a configurat, deci, o perfectă continuitate şi o racordare firească la manifestările populaţiei româneşti din Transilvania, trecîndu-se la o activitate politică mult mai dinamică, situaţie care a determinat autorităţile statului dualist austro-ungar să apeleze la forţă şi măsuri de supraveghere permanentă a acţiunilor culturale şi politice româneşti, exercitîndu-se astfel presiuni asupra desfăşurării lor, fără să se poată însă toci rezistenţa la asemenea tentative împotriva libertăţii de exprimare şi afirmare a drepturilor naţionale. Cu toate încercările guvernanţilor — mai insistente din primii ani ai guvernării dualiste — de a anihila lupta românilor pentru eliberare naţională şi unitate, acestea n-au avut rezultatul scontat, deoarece împlinirea unui act de justiţie istorică nu putea fi împiedicată cu nici un mijloc coercitiv, fapt demonstrat de evoluţia evenimentelor.

---

[34] Autorul raportului precizează faptul că amintitul consiliu profesoral a fost surprins de declaraţia lui D. Bolcaş şi de „unele expresii din cuvîntarea publicată în *Tribuna*, care au fost considerate prea tari" *(Ibidem)*, astfel că a luat hotărîrea de a-i aplica o sancţiune exemplară. Referitor la părăsirea „în masă a sălilor de curs" de către studenţii români, se arată că ei absentează datorită unei afirmaţii făcute de Bozoky Alajos, ceea ce este parţial adevărat, fiindcă principalele motive constau în modul cum a fost tratat colegul lor şi nedreptăţile pe care au fost nevoiţi să le îndure pe parcursul anilor de studii. Se vorbeşte chiar de o „insultare verbală a studenţilor români, la care aceştia au răspuns prin părăsirea sălii" *(Ibidem)* de cursuri. Pentru a linişti spiritele, conducerea Academiei le-a permis studenţilor români să lipsească trei zile.

MANIFESTATIONS POLITIQUES DE LA POPULATION ROUMAINE DE BIHOR ENTRE 1870—1905

(Résumê)

Faisant appel à une information documentaire inédite, les auteurs se réfèrent à une des plus significatives manifestations politiques des Roumains de Bihor de la période 1870—1905. Ainsi, on introduit en circuit scientiphique de nouvelles dates concernant l'activité des militants politiques de Bihor pour la défense et l'affirmation des droits nationaux, mettant l'accent sur les actions des années du mouvement du *Memorandum* (1892—1894) et de la décennie suivante. De même, on relève l'attitude des étudiants roumains de l'Académie de droit de Oradea, qu'en 1898 se concrétisa en un moment de référence de la lutte nationale.

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI ŞI SOCIALISTE DIN BIHOR LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1890—1900)

de
IOAN FLEISZ

Participînd la majoritatea evenimentelor din secolul trecut, proletariatul în general, inclusiv cel din Bihor, va înregistra o evoluţie ascendentă, devenind forţa socială cea mai progresistă a societăţii.

În noua fază în care intrase mişcarea muncitorească şi socialistă din ţara noastră, se intensifică legăturile dintre socialiştii români de pe ambele versante ale Carpaţilor şi se realizează legături tot mai strînse între mişcarea muncitorească din toate provinciile româneşti. Deci, se evidenţiază şi mai bine unitatea, continuitatea şi ascendenţa revoluţionară în cadrul mişcării noastre muncitoreşti.

În condiţiile stăpînirii austro-ungare, organizaţiile proletare din Bihor nu s-au putut integra într-o structură organizatorică comună cu cele de peste Carpaţi, totuşi s-au stabilit legături organice între toţi socialiştii de pe teritoriul patriei noastre. Astfel, şi în Bihor au fost cunoscute şi urmărite cu interes principalele realizări ale proletariatului din România veche: crearea în 1890 a Clubului muncitorilor din Bucureşti, constituirea în 1893 a P.S.D.M.R., congresele şi activitatea depusă de acesta în perioada 1893—1899, ca şi acţiunile revendicative şi propagandistice organizate în această perioadă[1].

Începînd cu anul 1890, mişcarea muncitorească din Bihor cunoaşte un veritabil salt calitativ, transformîndu-se treptat într-o puternică mişcare politică de masă. Hotărîrile Internaţionalei a II-a adoptate la Congresul de constituire au găsit şi în rîndurile maselor muncitoare din Bihor un ecou favorabil. Organizînd diferite adunări, muncitorii din Oradea

---

[1] Vezi pe larg: M. Muşat, I. Ardeleanu, *Unitate, continuitate şi ascensiune în mişcarea muncitorească din România 1821—1948*, Ed. Acad. R. S. România, Buc., 1981, p. 36—51; *Constituirea partidului politic al clasei muncitoare din România — P.S.D.M.R. (1893)*, în Anale de istorie, 1981, nr. 1; I. Mamina, V. Niculae, *Partidul clasei muncitoare în viaţa politică a României 1893—1918*, Ed. Politică, Buc., 1983; *Condiţiile istorice ale apariţiei şi dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea şi afirmarea partidului său politic (1821—1893)*, Ed. Politică, Buc., 1984.

își exprimă hotărîrea de a sărbători ziua de 1 Mai 1890 prin încetarea muncii și prin demonstrații de protest. Cea mai amplă adunare s-a ținut la 22 aprilie, unde muncitorii — dovedind adeziunea lor la principiile socialiste — cer insistent introducerea repausului duminical și declară ziua de 1 Mai „sărbătoare muncitorească“[2]. În cinstea acestei sărbători lucrătorii orădeni confecționează și un drapel pe care au scris lozincile: „8 ore de muncă, 8 ore de distracție, 8 ore de odihnă“[3]. Autoritățile centrale atrag atenția celor locale pentru luarea tuturor măsurilor în vederea împiedicării demonstrațiilor muncitorești, solicitînd concursul tuturor forțelor represive inclusiv a armatei[4]. Concomitent, în presa locală apar articole care încearcă să liniștească pe cei exploatați, burghezia temîndu-se ca demonstrațiile să nu se transforme în adevărate lupte de clasă, care să periclitează însăși existența orînduirii capitaliste. Asemenea încercări au dat greș și muncitorii orădeni au transformat ziua de 1 Mai 1890 într-o mare „sărbătoare muncitorească“[5]. Această acțiune era expresia acumulărilor înregistrate de muncitorime — în special în ultimele decenii — și, totodată, a dat un nou impuls organizării politice ulterioare a acesteia.

Crearea P.S.D. din Ungaria — unul din cele 6 partide socialiste din Imperiul dualist — a avut o mare însemnătate, contribuind la dezvoltarea și consolidarea mișcării și în Transilvania, unde în curînd apar organizații locale social-democrate. În Bihor, prezența P.S.D.U. s-a resimțit puțin mai tîrziu, continuînd să se pună accent mai mult pe lupta pentru crearea unor organizații profesionale. Acest fapt este argumentat și de prezența delegațiilor muncitorimii la diferite congrese profesionale-sindicale, ca de pildă în anii 1892 și 1894 la Congresul lucrătorilor tîmplari din Imperiu și tot în 1894 la Congresul muncitorilor metalurgiști, unde reprezentantul orădenilor a luat cuvîntul în numele a 600 de lucrători[6].

Observăm că pe la 1890 se manifesta și mișcarea sindicală propriu-zisă, care și în Bihor cunoaște două faze. În prima fază asociațiile existente s-au transformat în organizații profesionale-sindicale, iar în cea de-a doua au luat ființă sindicate în ramurile în care pînă atunci n-au existat asociații. Organizațiile sindicale care au luat ființă la Oradea erau grupate pe diferite profesiuni, cele mai multe întîlnindu-se în rîndurile croitorilor, pantofarilor, tîmplarilor etc. Toate aceste progrese subliniază întărirea mișcării din punct de vedere organizatoric, ca și lărgirea caracterului ei de masă. Ca și cu un an înainte, ziua de 1 Mai 1891 însemna inițierea unor ample acțiuni muncitorești și ținerea unor adunări pregătitoare pentru ca încetarea lucrului să fie deplină. Deși, autori-

[2] A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*, Buc., Ed. Științifică, 1962, p. 83.

[3] *Nagyvárad (Oradea-Mare)*, 1 Mai 1890.

[4] Arhivele Statului Oradea (în continuare Arh. St. Or.), *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1890, f. 3—8.

[5] *Nagyvárad*, 1 mai 1890.

[6] V. A. Varga, *Primii pași ai mișcării muncitorești din județul Bihor*, în *Semicentenarul P.C.R.*, Oradea, 1971, p. 45.

tăţile interzic categoric orice acţiune, invocînd în mod greşit faptul că iniţiatorii tulburărilor ar fi muncitorii străini, totuşi lucrătorii orădeni şi acum îşi fac auzite glasurile lor în cadrul unor puternice adunări[7]

În tentativa lor de a abate muncitorimea conştientă de la acţiuni ferme, autorităţile găsesc — ca şi cu alte ocazii — un aliat preţios în biserică, care începe să manifeste un interes sporit asupra „chestiunii muncitoreşti". În acest sens, mare senzaţie a produs în rîndurile muncitorilor cuvîntarea rostită de episcopul catolic de Oradea. Referindu-se la problema muncitorească, deşi vroia să creeze aparenţa că ar fi fost înţelegător faţă de lucrători, în fond, episcopul dorea să frîneze elanul acestora prin unele formulări care mai tîrziu vor fi vehiculate sub eticheta „socialismului creştin"[8]. Elementele înaintate nu s-au lăsat însă atrase de asemenea idei dogmatice, pe care le-au combătut frecvent.

La consolidarea şi dezvoltarea mişcării muncitoreşti bihorene contribuiau — cum s-a mai arătat — legăturile avute cu muncitorii din România-veche. Un eveniment care relevă frecvenţa acestor legături s-a desfăşurat spre sfîrşitul anului 1891. Din corespondenţa prefectului Bihorului aflăm că patronii Fabricii de sticlă de la Pădurea-Neagră au denunţat cîţiva agenţi veniţi din România, care „făceau propagandă şi au reuşit să convingă pe unii muncitori să înceteze lucrul şi să încerce să meargă să lucreze în România"[9]. Aceşti muncitori trimit o cerere către Camera de Comerţ şi de Industrie din Oradea, în care arată că: „datorită tratamentului prost şi a scumpetei alimentelor vor să caute fericirea în altă parte — în România" şi cer ajutor în realizarea acestui deziderat, precizînd că ei sînt decişi să plece cu orice preţ, deşi conducătorii fabricii le-au reţinut cărţile de muncă şi au solicitat concursul forţelor represive pentru terorizarea lor[10]. De fapt, „sticlarii", doreau să plece la Azuga, dar sînt constrînşi să accepte o perioadă de lichidare de trei luni. În pofida măsurilor luate, cîţiva muncitori reuşesc să fugă şi să se angajeze în România[11]. Tot în 1891, tipografii orădeni organizează o adunare pentru discutarea hotărîrilor Adunării generale a tipografilor din Timişoara. Aici s-au adoptat revendicările tipografilor din provincie, printre care ziua de muncă de 9 ore şi salariu de 10—11 florini pe săptămînă. Centrul solicită părerea asociaţiei din Oradea: „dacă acceptă acest proiect şi la ce sacrificii sînt gata pentru a-l realiza"? În adunarea lor, membrii „Asociaţiei tipografilor din Oradea", se pronunţă unanim în favoarea declanşării mişcării pentru noul regulament de plată[12].

---

[7] Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1891, f. 11.

[8] Rézler Gy., *A magyar nagyipari munkásság kialakulása (1867—1914)*, (Formarea muncitorimii industriale maghiare (1867—1914), Budapesta, 1938, p. 148—149.

[9] Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1891, f. 24.

[10] *Nagyvárad*, 15—20 octombrie 1891.

[11] Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1891, f. 25.

[12] *Nagyvárad*, 7—10 noiembrie 1891.

Asemenea adunări continuă să se impună ca un eficient mijloc de propagare al ideilor socialiste în rîndurile maselor, de mobilizare a proletariatului la mari acțiuni revendicative. Autoritățile neliniștite din cauza închegării mișcării sindicale resping statutele unor asociații profesionale sindicale. La Oradea, burghezia alarmată introduce noi măsuri restrictive speculînd posibilitățile oferite de legislația capitalistă. Una dintre aceste măsuri — bazată pe articolul XIV al legii din 1891 — era înființarea în iulie 1892 a unei „Case de ajutor a Corporației meseriașilor patroni", care însemna prăbușirea asociațiilor de autoajutorare existente pînă atunci, între care unele de o vechime remarcabilă[13]. Ca ripostă la aceste măsuri, socialiștii vor să atragă în sfera lor de influență toate asociațiile proletare, desfășurînd în cadrul lor o intensă propagandă socialistă. Dintr-un raport al poliției din Oradea aflăm că în 1892 s-a desfășurat acțiunea ilegală a unui grup de muncitori, cu scopul de a crea o organizație socialistă. Acțiunea a fost pornită încă la sfîrșitul anului 1891 de către calfele de cizmari și pantofari, care cu știrea poliției se întîlneau în fiecare duminică pentru discutarea înființării unei asociații profesionale. Pe lîngă aceste adunări aprobate de autorități, rezultă că ei s-au întrunit în fiecare marți, fără să anunțe poliția. În urma cercetărilor efectuate s-a dovedit că muncitorii au renunțat la organizarea unei asociații profesionale legale și s-au dedicat răspîndirii ideilor socialiste. La aceste adunări au mai discutat și despre reducerea zilei de muncă și majorarea salariilor, pregătind chiar o grevă generală, avînd legături nu numai cu organizațiile social-democrate din Budapesta sau cu ziarele „Népszava" (Glasul poporului) și „A Cipész" (Pantofarul), dar și cu „Asociația muncitorilor maghiari de la București"[14].

În timpul percheziţiilor la pantofarul Krémer Herman, conducătorul acțiunii, s-au găsit lucrări și broșuri socialiste, ca și manifestele intitulate „Către popor" și „Mesaj către amăgitorii poporului". Alte scrieri socialiste sînt descoperite la M. Krémer și I. Farkas. După investigații temeinice poliția hotărește expulzarea „celor mai periculoase" calfe de cizmari și de pantofari, susținînd că activitatea lor avea ca scop „răspîndirea ideilor socialiste care otrăvesc spiritul muncitorilor și îi abate de pe linia ideilor legale." În același timp, instanțele superioare sînt solicitate să respingă eventualul recurs[15]. Într-adevăr, autoritățile vor sancționa expulzarea din Oradea a celor șase muncitori, fără a reuși însă să împiedice extinderea mișcării. În acest sens, însăși ziarul burghez local este nevoit să recunoască că „expulzarea apostolilor socialiști nu este leacul radical al răului, pentru că știm cu toții că socialismul n-a fost

---

13 Arh. St. Or., *fond Primăria municipiului Oradea*, Inv. 142, dos. 55/1892, f. 6—9; I. Fleisz, *Cîteva considerații asupra asociației profesionale de ajutor reciproc a calfelor de brutari din Oradea (1810—1892)*, în *Crisia*, 1982, p. 261—269; Idem, *Noi date despre apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești din Bihor (1800—1890)*, în *Crisia*, 1983, p. 183—192.

14 Arh. St. Or., fond *Primăria municipiului Oradea*, Inv. 142, dos. 100, f. 2—24.

15 *Ibidem*.

adus pe lume de inactivitate, ci de mizeria socială. . .“[16]. Odată pornită, această „fermentație“ revoluționară continuă să se răspîndească și mai mult. Astfel, imediat după expulzarea celor șase muncitori, apare la Oradea un manifest intitulat: „Revoluția socialistă sau transformarea societății“, scris de un socialist, sub pseudonimul „Lassalle din Seleuș“[17]. În manifest găsim o serie de idei progresiste, dar și unele concepții oportuniste. Manifestul sintetiza principalele probleme care frămîntau muncitorimea din Bihor: ziua de muncă de 8 ore, salarii echitabile și dreptul la vot universal. Despre durata zilei de muncă se scriau următoarele: „reducerea duratei muncii este necesară față de cerințele vremii, pentru că progresul uzinelor cu forța aburului are consecința de a duce la o muncă rapidă și înmulțită.“ În continuare, găsim și ideea mic burgheză a împărțirii egale a averii între toate clasele sociale, dar și o chemare discretă la lupta deschisă, autorul încheindu-și scrierea cu următoarele cuvinte: „Mă asigură acea conștiință că ceea ce am greșit cu stiloul, o să bat la loc cu ciocanul“[18].

Intenția capitaliștilor de a înăbuși mișcarea muncitorească s-a vădit si în conținutul circularei „Corporației meseriașilor din Oradea“, adresată la 18 august 1892 corporațiilor din celelalte orașe, în care patronii orădeni învinuiau pe muncitorii socialiști de activitate subversivă și de subminare a puterii de stat. Sesizînd că mișcarea proletară din Transilvania a înregistrat rezultate considerabile, circulara îndeamnă pe patronii din celelalte orașe să ia cele mai drastice măsuri împotriva muncitorilor socialiști[19]. Dar, măsurile patronilor nu-i intimidează pe muncitori. Astfel, un corespondent socialist din Oradea remarca faptul că „mișcarea muncitorească e deosebit de vie la noi, organizarea sindicală înaintează frumos, . . . la îmbunătățirea situației sale muncitorimea poate ajuta numai dacă se unește cu tovarășii săi, cu muncitorimea întreagă“[20]. Sub aceste auspicii tot mai multe localități se racordează la acest cadru organizatoric socialist, remarcîndu-se în special muncitorii din Salonta, care își intensifică activitatea pentru înființarea unui sindicat.

Perioada nu este lipsită nici de acțiunile violente ale proletariatului. În decembrie 1892 muncitorii de la Fabrica de sticlă din Pădurea-Neagră, nemulțumiți de salariile mizere, s-au ridicat împotriva conducătorului fabricii, care este bătut. Ziua următoare însă cei răzvrătiți sînt concediați[21].

Un important resort al activității proletariatului l-a constituit munca politico-ideologică și propagandistică prin care au fost cîștigați noi aderenți și în mediul rural. Ca urmare, cea mai amplă și combativă acțiune din 1892 a întreprins-o proletariatul agricol bihorean, care, recepționînd

[16] *Nagyvárad*, 13 iulie 1892 (nr. 193).
[17] *Ibidem*, 5 august 1892 (nr. 216).
[18] *Ibidem*.
[19] Apud A. Deac, *op. cit.*, p. 149.
[20] *Népszava (Glasul poporului)*, 8 august 1892.
[21] *Nagyvárad*, 18 decembrie 1892, nr. 347.

ideile socialiste nu mai este dispus să tolereze nedreptățile la care era supus. În timpul secerișului, la prediul Tămășeu (Tamási), aflat în apropierea gării feroviare Cheresig, nu departe de Oradea, lucrătorii agricoli refuză munca, datorită nerespectării condițiilor de plată în natură și bani, de fapt datorită condițiilor grele de viață și de muncă. Cînd țăranii vor să părăsească munca, forțele represive intervin, ajungîndu-se la o ciocnire deschisă. Jandarmii, înspăimîntați de dîrzenia răzvrătiților, deschid focul, omorînd un secerător și rănind grav alți patru. Autoritățile reușesc cu mare greutate să restabilească ordinea, iar liderii acțiunii se aleg ulterior cu grave condamnări[22]. Această revoltă sîngeroasă — condusă de socialiștii orădeni — a fost una dintre cele mai puternice acțiuni din toată Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, putînd fi considerată ca precursoarea viitoarelor ridicări violente, care vor culmina cu cea de la Aleșd (1904). Această confruntare demonstra agravarea contradicțiilor sociale și în mediul rural, în strînsă legătură cu răspîndirea ideilor socialiste printre proletarii agricoli.

Pe lîngă persecuțiile autorităților, o frînă importantă în dezvoltarea și consolidarea influenței ideilor socialiste în rîndul proletariatului a constituit-o apariția divergențelor și a luptelor fracționiste din sînul conducerii P.S.D.U., care se va scinda. Aceste disensiuni provoacă derută și în rîndurile maselor lucrătoare bihorene. Proletariatul din Bihor nu răspunde însă la chemarea fracțiunii dizidente de a participa la conferința de la Arad, în schimb el este prezent la Congresul P.S.D.U. din mai 1894, unde s-a pus capăt sciziunii temporare existente și s-au luat hotărîri care au impulsionat dezvoltarea mișcării sindicale. Rezultă orientarea politică constructivă și realistă a proletariatului din Bihor, a conducerii acestuia, care a sesizat că unitatea organizatorică și de luptă este bunul cel mai de preț al celor exploatați, una dintre garanțiile împlinirii idealului lor.

În ultimul deceniu al secolului trecut ideile marxiste cîștigă teren, în pofida persistenței pe plan ideologic a unei optici înguste, datorită căreia activitatea propagandiștilor se rezuma doar la discutarea problemelor strict muncitorești. Totuși, prin metode variate — conferințe, adunări, cercuri de studii sociale, serate artistice, diferite alte acțiuni culturale etc. —, ideile înaintate se răspîndesc în toate colțurile Bihorului și în special în părțile vestice, unde poliția descoperă foarte multe broșuri și tipărituri socialiste trimise aici de redacțiile ziarelor muncitorești[23].

Anul 1895 debutează nefavorabil pentru democrație în general. Prin ajungerea la putere a guvernului Bánffy și accentuarea măsurilor represive, mișcarea muncitorească slăbește în forță față de anii precedenți. Totuși, propagarea ideilor socialiste continuă. Pe adresa celor zece tipografi din Oradea sosește manifestul intitulat: „Jos cu statul de clasă!“, sechestrat însă de poliție[24].

---

[22] *Ibidem*, 19 iulie 1892, număr special și 20, 21 iulie 1892, nr. 200 și 201.
[23] Arh. St. Or., *fond Prefectura jud-Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1894, f. 3—60.
[24] *Ibidem*, dos. 3/1895, f. 1—7.

O mare însemnătate au avut în continuare acţiunile întreprinse în vederea sărbătoririi zilei de 1 Mai, ce duceau la strîngerea legăturilor dintre muncitori. Datorită terorii acţiunile deschise lipsesc. Muncitorii orădeni sărbătoresc ziua de 1 Mai 1895 prin adunări, unde încearcă să găsească noi soluţii de rezolvare a problemelor lor fundamentale. La maturizarea luptei proletariatului industrial a contribuit şi lupta proletariatului agricol, singura clasă în care muncitorii puteau găsi un aliat preţios. Deşi, în 1896, se pare că nu s-au declarat greve, au existat în schimb cîteva conflicte de muncă, care reliefează faptul că muncitorii nu renunţă la revendicările lor. Un asemenea conflict de muncă s-a iscat la Oradea între muncitorii tîmplari şi patronii lor. Tîmplarii doresc să declanşeze o acţiune pentru mărirea salariului, iar pentru organizarea acesteia vor să ţină o întrunire[25].

Anul 1897 se individualizează prin înviorarea acţiunilor greviste şi prin sporirea caracterului lor ofensiv. Apariţia unor organizaţii muncitoreşti mature duce la scăderea numărului grevelor spontane şi înlocuirea lor cu greve mai bine pregătite, un indiciu al întăririi proletariatului bihorean. Acest proces era înlesnit şi de faptul că sindicatele au devenit mai puternice, bazîndu-şi în mare parte activitatea pe principiul luptei de clasă. Reprezentanţii unor asemenea sindicate participă activ la diferite congrese, o delegaţie a muncitorilor orădeni fiind prezentă la Congresul P.D.S.U. din iunie 1897.

Prin dinamica sa dezvoltare economică, Oradea ocupă un loc tot mai important între centrele muncitoreşti din Transilvania. Proletariatul de aici coordonează şi îndrumă activitatea proletariatului agricol şi a minerilor descoperind forţa ce sălăşluieşte în aceste categorii sociale. În acest context, în 1897 se organizează primul congres al proletariatului agricol, unde s-a discutat problemele cele mai acute care frămîntau masele largi ale ţărănimii: reducerea zilei de muncă, ştergerea robotei şi legi pentru ocrotirea lor[26]. Din păcate, în loc de strîngerea rîndurilor tuturor celor oprimaţi, a urmat o nouă sciziune, prin desprinderea P.S. Independent, care în Bihor va avea însă o influenţă redusă.

Consolidarea organizatorică şi ideatică se conturează prin sărbătorirea cu mare aplomb a zilei de 1 Mai 1897 şi mai ales prin creşterea combativităţii muncitorilor. Astfel, în mai 1897 muncitorii constructori din Oradea declanşează o grevă împotriva tendinţelor patronilor de a prelungi ziua de muncă cu o jumătate de oră. După o serie de tratative între angajaţi şi patroni greva se încheie cu victoria muncitorilor, rămînînd în vigoare vechea durată a zilei de muncă[27]. Tot atunci, iniţiativele pornite la sate — în special sub forma unor greve de seceriş — care la sfîrşitul secolului trecut se ţin lanţ, scot în evidenţă creşterea conştiinţei ţărănimii şi ca urmare a influenţelor primite de la muncitorii din Oradea. În mai multe sate bihorene, cu ajutorul muncitorilor socialişti, au

[25] *Nagyvárad*, 8 iulie 1896 (nr. 154).
[26] *Ibidem*, 2 februarie 1897 (nr. 27).
[27] *Ibidem*, 19, 20 mai 1897 (nr. 117 şi 118).

luat ființă cercuri socialiste, în cadrul cărora muncitorii agricoli discutau despre condițiile lor precare de viață și-și formulau cu claritate revendicările. Drept consecință, grevele cuprind numeroase localități. Seria acestor greve de seceriș este deschisă pe moșia capitlului din Oradea, fiind urmate de grevele din Sălard și Boiu. Autoritățile se tem de „un seceriș sîngeros“[28]. Raporturile polițienești sînt pline de informații cu privire la frămîntările sociale ale proletariatului agricol. Astfel, în plasa Săcueni țăranii refuză să muncească datorită încălcării învoielilor de către moșieri, chiar dacă sînt înlocuiți cu alți secerători. În plasa Sălard sînt ținuți în evidență cei nouă muncitori agricoli care au condus greva de seceriș din comuna Sălard[29]. Alte greve de seceriș conduse de organizațiile social-democratice locale sau apropiate cuprind localitățile Borș, Cheresig, Sînmartin, dar și împrejurimile Oradiei[30]. În cele mai multe locuri, grevele s-au dovedit a fi eficiente, ducînd la reducerea timpului de lucru și la majorarea salariilor. Ca răspuns la acest torent de greve, autoritățile înaintează în fața parlamentului un proiect de lege referitor la reglementarea relațiilor dintre moșieri și muncitorii agricoli.

În tot acest răstimp proletariatul industrial se pregătește pentru noi acțiuni de luptă. Încurajați de reușita grevei din luna mai, circa 100 de constructori orădeni se întrunesc la 18 iulie 1897 pentru a discuta problema organizării lor. În cadrul adunării s-a reliefat ostilitatea conducătorilor „Corpului meseriașilor“, care de multe ori, nesocotind interesele muncitorilor, încheiau acorduri dezavantajoase cu antreprenorii. Constructorii își exprimă dorința de a se organiza într-un sindicat, care va deveni unul dintre cele mai puternice din toată Transilvania[31]. Mai tîrziu, izbucnește o grevă și la o fabrică de cărămidă din Oradea, care deși are o amploare mai redusă se înscrie în șirul luptelor revendicative purtate pentru mărirea salariilor. Demn de reținut este că pentru prima dată în istoria mișcării muncitorești bihorene femeile joacă un rol primordial în declanșarea grevei[32]. Se intețește și circulația ideilor socialiste la sate. Drept dovadă, în decembrie 1897 primpretorul plășii Centrale raportează prefectului că în comunele Tărian și Giriș „adunările socialiste sînt la ordinea zilei, unde ... apostolii socialiști din Cheresig răspîndesc și propagă doctrine greșite“. Pentru neutralizarea propagandei socialiștilor, primpretorul cere întărirea forțelor represive locale[33].

Anul următor indică o oarecare restrîngere a activității greviste, în contextul — paradoxal — al răspîndirii mai largi a ideilor socaliste. Semnalăm acum o gamă largă de acțiuni de propagandă și de agitație în rîndurile muncitorilor, țăranilor și militarilor care vizau lămurirea celor exploatați asupra adevăratelor cauze ale mizeriei lor. În replică, autori-

28 *Ibidem,* 2, 4, 17 și 27 iulie 1897 (nr. 153, 154, 165 și 174).
29 Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor,* Inv. 25, dos. 3/1897, f. 25 și 37.
30 *Ibidem,* f. 39 și 47—53.
31 *Nagyvárad,* 20 iulie 1897 (nr. 167).
32 *Ibidem,* 6 august 1897 (nr. 182).
33 Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor,* Inv. 25, dos. 3/1897, f. 105.

tăţile adoptă o serie de măsuri „forte“, legi şi decrete, care vizau punerea mişcării socialiste şi a sindicatelor sub controlul poliţiei. În această conjunctură, mişcarea proletară progresa mai lent, mai ales că şi dezvoltarea economică înregistra o relativă stagnare.

În întărirea solidarităţii muncitoreşti un rol decisiv avea şi mai departe sărbătorirea zilei de 1 Mai. În 1898 muncitorii orădeni şi-au sărbătorit ziua printr-o mare adunare organizată la marginea oraşului. Vorbitorii au atacat vehement clasa avută, drept pentru care poliţia intervine şi împrăştie pe participanţi, cei care au luat cuvîntul fiind condamnaţi la închisoare şi la amenzi[34]. În acest interval de timp proletariatul dispune deja de un sistem bine închegat de organizaţii iar P.S.D.U, pentru a-şi lărgi sfera de activitate, înfiinţează 12 organizaţii teritoriale — dintre care cinci activau în Transilvania Menirea lor era de a contribui la ameliorarea legăturilor centrului cu secţiile provinciale şi ca materialele propagandistice — ziarele muncitoreşti, manifestele tipărite inclusiv în limba română etc. — să ajungă mai uşor la destinaţie. Bihorul, împreună cu Sălajul şi Aradul, făcea parte din organizaţia teritorială care îşi avea sediul la Arad[35]. Cu toate cercetările efectuate nu deţinem încă nici o dovadă despre activitatea coordonatoare a centrului de la Arad. Fără a subestima importanţa relaţiilor dintre muncitorii din cele două puternice centre, considerăm totuşi că legătura între secţia locală a P.S.D.U. din Oradea şi cea Centrală a fost mai tot timpul efectuată direct. Consolidarea cadrului organizatoric al mişcării socialiste va facilita activizarea mişcării proletariatului agricol, căci Ministerul de interne este nevoit să ceară supravegherea permanentă a acestei mişcări, precizînd că, „contra agitaţiei socialiste, care devine tot mai periculoasă, este nevoie de o atenţie vigilentă şi de măsuri“[36].

Acţiunile desfăşurate în lumea satelor îmbracă forme tot mai variate: adunări clandestine, întocmirea unor memorii, manifestări de protest, răzvrătiri etc. Numărul cercurilor socialiste se înmulţeşte vertiginos. În Bihor ele sînt amintite în foarte multe comune, dintre care enumerăm: Adoni, Bicaciu, Cefa, Cetariu, Cheresig, Cheşereu, Episcopia-Bihorului, Gepiu, Hodoş, Inand, Otomani, Roşiori, Sălacea, Sălard, Seleuş, Şimian, Sişterea, Sîntimbreu, Tarcea, Tăuteu, Vaida, Valea lui Mihai ş.a.m.d.[37]. Cele mai puternice existau în satele din vestul Bihorului, dar şi în nord, din moment ce primpretorul plăşii Valea lui Mihai se plînge de influenţa agitatorilor din împrejurimi şi afirmă că acolo „mişcarea socialistă este deja cu totul organizată, s-au creat asociaţii proletare şi din cotizaţii dispun deja de bani“[38]. Această organizare, deşi avea în fond un caracter „agrar-socialist“ — în primul rînd datorită poziţiei greşite

[34] *Nagyvárad*, 3 iulie 1898 (nr. 154).
[35] Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 25, dos. 3/1898, f. 123.
[36] *Ibidem*, f. 1.
[37] *Ibidem*, f. 1—140.
[38] *Ibidem*, f. 32.

a liderilor social-democrați față de problema agrară — făcea din proletariatul agrar organizat un real pericol pentru clasele exploatatoare.

Anul 1899 debutează cu o oarecare acalmie. Activitatea muncitorilor nu se mai situează la nivelul din anii anteriori, lăsînd parcă impresia că ei își strîng forțele pentru viitoarele lupte de clasă. În pofida scăderii intensității acțiunilor revoluționare, capitaliștii consideră încă mișcarea muncitorească destul de amenințătoare. Această părere se degajă și dintr-o circulară ministerială care se referă la sărbătorirea zilei de 1 Mai 1899: „Considerăm că, deși mișcarea socialistă n-a încetat încă să fie periculoasă, — dar din caracterul său agresiv a pierdut mult —, nu socotesc, de data aceasta, în general, ca clasa muncitoare să fie privată de dreptul de întrunire“[39].

Muncitorimea avea de înfruntat și alte greutăți. Sub influența prigoanei crește oportunismul și se creează, inclusiv pe plan ideologic, o stare de derută. Pentru a ieși din impas, delegația muncitorilor orădeni participă, împreună cu alte delegații din Transilvania, la Congresul P.S.D.U. din aprilie 1899 și la primul Congres sindical ținut în mai 1899, unde s-a hotărît crearea uniunilor sindicale și s-a cerut recunoașterea legală a drepturilor muncitorești de a se organiza pentru apărarea intereselor lor economice prin asociere, prin grevă sau boicot[40]. Deși se pare că în 1899 nu s-au desfășurat acțiuni greviste, muncitorimea bihoreană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea se prezintă ca o forță politică ce-și afirmase un evident potențial revoluționar[41]. În această perioadă de relativă stagnare a luptelor muncitorești asistăm — în mediul rural — la o serie de frămîntări. Printre acestea menționăm tentativele de a optimiza cadrul organizatoric socialist[42], dar și unele acțiuni insuficient pregătite, ca de exemplu cea pornită la Tărian în iulie 1899, unde muncitorii agricoli refuză munca, revendicînd condiții de viață mai bune. Profitînd de indecizia lor, forțele represive îi constrîng să reia lucrul[43].

Anul 1900 este inaugurat sub alte auspicii. Acțiunile devin mai viguroase, în urma adîncirii exploatării și în special în urma consecințelor grave ale crizei economice de supraproducție din anii 1900—1903. De fapt, anul 1900 poate fi considerat ca un an de tranziție, făcînd trecerea de la relativa stagnare a mișcării proletare din anii 1895—1899 spre vîrful atins în perioada 1901—1907. Muncitorimea din Bihor se angajează acum în puternice lupte de clasă cu un caracter ofensiv mai pronunțat, care

39 *Ibidem*, dos. 2/1899, f. 17.

40 L. Fodor, L. Vajda, *Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania*, (1848—1917), Ed. C.C.S., Buc., 1957, p. 44—45; Fl. Dragne, I. Iacoș, N. G. Munteanu, V. Petrișor, *Mișcarea sindicală din România*, vol. I, Ed. Politică, Buc., 1981.

41 Analizînd desfășurarea procesului grevist între anii 1890—1899 remarcăm că istoricul V. Petrișor, într-un articol apărut în *Anale de istorie* (1973, nr. 1) amintește, pentru Bihor, — în acest interval de timp — doar 2 greve. Din materialul cercetat de noi reiese că în această perioadă s-au desfășurat cel puțin patru greve inițiate de proletariatul industrial bihorean.

42 Arh. St. Or., *fond Prefectura jud. Bihor*, Inv. 25, dos. 2/1899, f. 3—14.

43 *Nagyvárad*, 22 iulie 1899 (nr. 170).

aveau consecinţe esenţiale în educaţia politică a maselor lucrătoare. Aceste lupte, purtate în comun de oamenii muncii români, maghiari, germani, evrei şi de alte naţionalităţi au contribuit la consolidarea unităţii de acţiune a claselor oprimate şi la întărirea unităţii lor frăţeşti tradiţionale. În timp ce masele de muncitori desfăşurau ample acţiuni revoluţionare, în cadrul P.S.D.U. se extinde oportunismul, care frîna dezvoltarea mişcării.

În timpul crizei, situaţia maselor muncitoare se agrava mereu. Izvorînd din această realitate, caracteristica de bază a mişcării muncitoreşti din Bihor este acum avîntul luptelor greviste.

Principala mişcare grevistă din 1900 a fost iniţiată de muncitorii dulgheri şi zidari din Oradea. Ei ţin — încă în martie — o adunare unde hotărăsc înfiinţarea unui sindicat şi alcătuiesc un statut care să fie înaintat autorităţilor spre aprobare[44]. Fiind organizaţi, ei încep pregătirea grevei, care va fi declanşată la 7 mai 1900. Greviştii cer micşorarea zilei de muncă la 10 ore şi jumătate şi sporirea salariilor. Intrînd în grevă, cei 600—700 de muncitori se întrunesc şi aleg o „Comsie de 11" care să-i reprezinte la tratativele cu direcţia. După demonstraţia organizată în centrul oraşului, muncitorii se deplasează în grădina Rhédey (actualul parc N. Bălcescu — n.n.), care va deveni sediul grevei. Aici se audiază expunerile socialiştilor, care arată că „această societate nedreaptă se bazează pe exploatarea a sute şi sute de mii de muncitori" şi îi îndeamnă pe grevişti la perseverenţă şi la unitate deplină. Poliţia alarmată ia măsuri speciale, arestînd pe cei mai înfocaţi conducători ai grevei[45]. Numărul mare al greviştilor îi impresionează pe antreprenori, care, cuprinşi de panică, sînt nevoiţi să accepte revendicările muncitorilor. În aceste condiţii se reîncepe munca[46]. Greva a reprezentat cea mai puternică ridicare de pînă atunci a maselor proletare exploatate din Bihor, fiind totodată prima grevă generală care a cuprins un întreg sector de muncă, demonstrînd radicalizarea acţiunilor. Luna următoare declară greve alte contingente ale muncitorilor constructori, care reuşesc să obţină de la patroni anumite concesii, care au determinat o serie de îmbunătăţiri în condiţiile lor de trai şi de muncă[47]. Ultimul an al secolului al XIX-lea cunoaşte şi alte conflicte de muncă, ca şi răzvrătiri ale proletariatului agrar, cum a fost cea care s-a derulat în localitatea Batăr[48].

După 1900, mişcarea muncitorească din Bihor va atinge cote mult mai ridicate, cunoscînd un nou salt calitativ şi cantitativ, prin care devine un puternic factor mobilizator pentru progresul societăţii.

În concluzie, putem afirma că mişcarea muncitorească şi socialistă bihoreană din ultimul deceniu al secolului trecut reprezintă un capitol

[44] *Ibidem*, 6 martie 1900 (nr. 53).
[45] *Ibidem*, 8 mai 1900 (nr. 107).
[46] *Ibidem*, 9 mai 1900 (nr. 108).
[47] *Ibidem*, 6 iunie 1900 (nr. 132).
[48] *Ibidem*, 18 septembrie 1900 (nr. 221).

însemnat al luptei maselor exploatate pentru condiții mai bune de viață și de muncă. Această mișcare, trecută prin diferite faze de dezvoltare, se impune prin faptul că s-a dezvoltat din contradicțiile social-economice și politice din interiorul societății locale intrată în sfera dezvoltării capitaliste. Muncitorimea bihoreană, în ansamblul ei, s-a prezentat ca un tot unitar pe scena luptelor pentru principalele obiective, iar conducătorii săi cei mai înaintați, bazîndu-se pe ideile marxismului revoluționar, promovînd principiul luptei de clasă, au desfășurat o activitate rodnică de întărire organizatorică, au îndrumat mișcarea grevistă, au militat pentru mobilizarea femeilor și a tineretului, preconizînd rezolvări juste problemelor care-i frămîntau la acea dată pe muncitori. Perioada marchează începuturile și apoi întărirea mișcării sindicale, strîngerea legăturilor dintre mișcarea muncitorească și teoria socialistă ce contribuia la creșterea conștiinței de clasă, la maturizarea politică și ideologică a clasei muncitoare și la înțelegerea necesității legice a transformării societății capitaliste într-o societate mai dreaptă în care să dispară exploatarea omului de către om.

Identificîndu-se cu idealurile cele mai înalte de libertate și progres ale poporului nostru, mișcarea muncitorească și socialistă bihoreană din secolul al XIX-lea se impune ca una din cele mai active de pe întreg teritoriul patriei noastre.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER ET SOCIALISTE DE BIHOR DE LA FIN DU XIX-ème SIÈCLE (1890—1900)

(Résumé)

L'auteur présente les principales événements du mouvement ouvrier de Bihor en mettant en relief quelques aspects significatifs.

Basée sur les informations d'archives inédites et sur les donnés tirées de la presse du temp, l'etude remarque l'importance des actions organisées par les ouvriers de Bihor, qui s'afirment comme la force la plus avancée de la société de l'époque.

Leurs actions visaient la réalisation des certains objectifs fondamenteaux pour remplacer la régime capitaliste avec une société parfaitement démocratique.

On poursuit l'évolution du mouvement ouvrier et socialiste locale entre 1890—1900 qui se radicalise graduellement.

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN PLASA CENTRALĂ (JUDEȚUL BIHOR)

de
BLAGA MIHOC

În momentul de început al aplicării reformei agrare, adică în primăvara lui 1922[1], în componența plasei Centrale intrau 50 de comune rurale, a căror suprafață totală era de 142 602 iugăre (821 Km²). În aceste comune locuia o populație mixtă de 51 651 locuitori (63 locuitori pe Km²)[2].

Fertilitatea solului era bună, culturile cerealiere putînd asigura, cu prisosință, hrănirea unei populații chiar cu mult mai numeroase, de vreme ce din această zonă se aprovizionau, pe diferite căi, cu grîu și porumb atît locuitorii din părțile mai muntoase ale județului, cît și mulți dintre locuitorii din Țara Moților. De altfel, tocmai fertilitatea bună a solului a și făcut ca întinderile mănoase din șesurile aflate în nord-vestul și vestul orașului Oradea să atragă interesul marilor cultivatori ce au acaparat, prin cumpărări treptate, sau prin alte mijloace mai puțin oneste, în această zonă marile lor proprietăți, asupra cărora, după războiul mondial, urmau să se extindă efectele legilor de reformă agrară din 1919—1921. În realitate, însă, și aici ca și în alte locuri cel mai mare proprietar funciar era Biserica catolică, reprezentată fie de Episcopia romano-catolică fie de Capitlul romano-catolic. Ca atare și pămînturile expropriate aparțineau, în cea mai mare, parte acestor instituții. Desigur că lucrările de reformă agrară s-au întins și aici, ca de altfel în întregul județ, din punct de vedere cronologic pe mai mulți ani, exproprierea și împroprietărirea, componente ale acestora, implicînd operații complicate, reveniri și tergiversări, abuzuri și neglijențe, izvorîte în general din corupția unora dintre cei puși să le înfăptuiască. Urmărind acest proces pe mai mulți ani și făcînd calcule pe baza vastului material de arhivă am ajuns la concluzia că în întreaga plasă Centrală s-a expropriat o suprafață de 42 830 iugăre, 488 stînjeni, din care 36 988 iugăre 1 593 stînjeni de la diferite instituții,

---

[1] Blaga Mihoc, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921, în plasa Beiuș, județul Bihor*, în *Crisia*, X, p. 211—258.

[2] C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul“, 1921, p. 13.

5 841 iugăre 1 495 stînjeni de la particulari. Din cele 36 988 iugăre 1 593 stînjeni expropriate de la instituţii, 32 965 iugăre 870 stînjeni aparţineau Bisericii romano-catolice[3] (16 858 iugăre 330 stînjeni Episcopiei romano-catolice, 16 107 iugăre 540 stînjeni Capitlului romano-catolic), 3 212 iugăre 389 stînjeni Ordinului călugăresc Premonstratens, 31 iugăre 365 stînjeni bisericii ortodoxe, 202 iugăre 1 590 stînjeni bisericii reformate, 447 iugăre 1 222 stînjeni composesoratelor urbariale, 93 iugăre comunelor politice, 36 iugăre 356 stînjeni intreprinderii „Industria de petrol Orşova—Tileagd». Exproprierea imensei suprafeţe a bisericii romano-catolice, lucrate ani de-a rîndul prin şi de către ţărani, s-a putut efectua relativ simplu, deci fără prea multe tergiversări. Acolo unde pămînturile aparţineau unor persoane particulare, avînd situaţii juridice sensibil deosebite, lucrurile erau mai complicate, misiunea Comisiei de ocol pentru expropriere şi împroprietărire Oradea fiind mai grea. Îndată după sosirea de la Bucureşti a ordinului de începere a lucrărilor de reformă agrară Comisia de ocol din Oradea şi-a început activitatea, operînd mai întîi exproprierea proprietăţilor Episcopiei romano-catolice, Capitlului romano-catolic, Ordinului Premonstratens, şi apoi a celor particulare. Lucrările ei s-au desfăşurat în următoarea ordine: Nojorid, Tămăşeu, Palota, Chişirid, Seleuş, între 23 mai—3 iunie 1922[4]; Sînmartin, Rontău, Cetariu, între 6—10 iunie 1922; Haieu între 10—20 iunie; Hidişelul de Sus, Mierlău, între 20 iunie—1 iulie; Apateul Român, între 4—7 iulie; Hidişelul de Jos, între 14—19 iulie[5]; Borş, între 10—12 august[6]; Santăul Mare, Santăul Mic, Ineu, Giriş între 15 august—15 septembrie. În felul acesta, pînă la 13 august 1922 în întreaga plasă au fost expropriate 20 000 iugăre din

[3] Majoritatea proprietăţilor supuse exproprierii în plasa Centrală aparţineau Episcopiei romano-catolice. Aceasta deţinea, în tot Bihorul, 142 887 iugăre 1 040 stînjeni, din care s-au expropriat, prin reforma agrară, 141 832 iugăre 160 stînjeni, rămînîndu-i 1 055 iugăre 720 stînjeni. Din terenul expropriat s-au dat pentru păduri comunale 83 579 iugăre 560 stînjeni, „din care în parte urmează a se transforma în păşune şi teren de cultură, rămînînd ca rezervă de stat întinderea de 55 252 iugăre 720 stînjeni."

Pentru nevoile Episcopiei (instituţii, edificii, personal domenial, instalaţii agricole, foc, construcţii, atelierul de ferărie, care consumă 2 902 m³ lemne de foc şi 702 m³ lemne de construcţii anual) ar fi necesare 2 680 iugăre pădure (lemnele amintite s-ar ridica de pe 33 iugăre). Pentru pensionarii săi, Episcopia mai are nevoie de 400 m³ lemne de foc deci de 190 iugăre pădure. Ea mai are 305 iugăre pădure şi parc la Băile Episcopeşti, scutite de expropriere. Episcopia are o mină de cărbuni de lemn între Cordău şi Mierlău, care produce 5 000 vagoane cărbune anual, pentru care are nevoie de 3 500 m³ lemne de mine şi 70 m³ lemne de construcţie, ce s-ar culege, prin defrişarea anuală a 80 de iugăre pădure. Se scutesc 6 000 iugăre ce urmau să fie alese, în care intră şi 305 ale Băilor Episcopeşti. Restul de 3 695 iugăre sunt: 2 765 iugăre (750 iugăre dintre ele pentru mină) între Cordău şi Mierlău; 2 930 iugăre (din care 60 iugăre pentru Castelul Oşorhei) ... pentru lemne de foc, construcţii, instalaţii culturale şi agricole, personal, etc." (Arhivele Statului din Oradea, *Fond Consilieratul agricol Bihor*, în continuare *C.A.B.*, dos. 185, f. 3—38).

[4] *Tribuna*, 1922, nr. 61, p. 2.

[5] *Ibidem*, nr. 71, p. 3.

[6] *Ibidem*, 1922, nr. 67, p. 3.

cele aproximativ 46 000 cîte se credea că sînt expropriabile[7]. Concomitent, pe baza unor măsurători simple, făcute de cele mai multe ori cu panglica sau lanțul, țăranilor îndreptățiți li s-au distribuit loturile cuvenite, prima distribuire fiind făcută la Nojorid, la 25 septembrie, în fața asistenței ministrului agriculturii Al. Constantinescu, a generalului Moșoiu, a deputatului Teodor Mihali și a episcopului Roman Ciorogariu[8].

Terenurile expropriate au fost destinate în primul rînd împroprietăririi țăranilor îndreptățiți cu loturi de cultură și locuri de casă, formării sau extinderii pădurilor și pășunilor comunale, constituirii loturilor de interes obștesc sau a rezervelor de stat.

Studiind documentele de arhivă din mai multe fonduri, și făcînd calculul necesar am ajuns la constatarea că cele 42 830 iugăre 488 stînjeni expropriate în întreaga plasă Centrală au primit următoarea destinație:

1. 19 603 iugăre 1 436 stînjeni ca loturi de cultură unui număr de 6 136 țărani îndreptățiți;
2. 169 iugăre 1 353 stînjeni ca locuri de casă unui număr de 2 379 țărani;
3. 9 251 iugăre 1 402 stînjeni ca păduri comunale;
4. 631 iugăre 701 stînjeni ca pășuni comunale;
5. 1 193 iugăre 188 stînjeni pentru loturi de interes obștesc (școală, biserică, etc.);
6. 177 iugăre 247 stînjeni vîndute micilor cultivatori de pămînt, în loturi de pînă la 25 iugăre;
7. 174 iugăre 462 stînjeni atribuite prin schimb unui proprietar venit din Ungaria;
8. 10 700 iugăre 1 565 stînjeni rezervă de stat (loturi demonstrative, ferme model, teren pentru diferite instituții publice). Pe lîngă aceasta multe dintre comunele plasei Centrale au fost împroprietărite, mai ales cu păduri, în hotarele comunelor altor plase, așa că făcînd un nou calcul, vom constata că suprafața atribuită în acest fel este în total de 3 237 iugăre 445 stînjeni din care: 560 iugăre 333 stînjeni ca loturi de cultură unui număr de 2 229 țărani îndreptățiți; 2 188 iugăre 388 stînjeni ca păduri comunale și 40 iugăre 155 stînjeni ca loturi pentru interese obștești.

Observăm, astfel, că o mare suprafață o ocupă terenurile atribuite pentru cultură, în total 20 164 iugăre 169 stînjeni, unui număr de 5 356 țărani, dată fiind existența unor terenuri adecvate în această zonă de șes fertilă dar cu o populație nu tocmai deasă. Mare este însă și suprafața atribuită pentru păduri comunale, în total 1 140 iugăre 129 stînjeni, lucru ce indică nevoia presantă de combustibil și lemn pentru construcții, și grija organelor de aplicare a reformei agrare de a o satisface. Drept este însă și aceea că mari porțiuni din aceste păduri erau fie defrișate fie de curînd plantate după cum tot adevărat este și faptul că în suprafața atribuită ca pășuni, substanțială și ea, intrau și terenuri păduroase.

---

7 *Ibidem*, nr. 71, p. 3.
8 *Ibidem*, nr. 78, p. 3.

De altfel comunele de șes din jurul Oradiei dispuneau și pînă la reforma agrară de importante suprafețe de pășuni urbariale, deținute în coposesiune de anumiți țărani din comune, cele atribuite lor acum urmînd doar să completeze vechile terenuri de pășunat puse prin lege, la dispoziția întregii obști țărănești. Satisfăcînd interesul țăranilor îndreptățiți statul a înțeles să-și păstreze în zonele fertile mari rezerve, destinate mai tîrziu pentru nevoile camerelor agricole[9] și nu de puține ori cultivate de către agronomii regionali sau de către alți particulari, sau subarendate de către aceștia, în schimbul unor sume oneroase micilor cultivatori. Tocmai din această cauză unii dintre țăranii îndreptățiți la împroprietărire dar neîmproprietăriți au cerut oficialităților județene de multe ori să li se arendeze lor terenurile folosite abuziv de către agronomi, iar „subarendatorii" necinstiți să fie pedepsiți. Astfel, un grup de țărani din comuna Leș trimiteau la prefectură și apoi la redacția publicației bihorene „Tribuna", în primele zile ale lui august 1922, o reclamație în care arătau că agronomul Domenic Straub a luat în arendă lotul demonstrativ din zona numită Ösipuszta, cu prețul de 60 lei iugărul și apoi l-a împărțit în parcele mici, arendîndu-le o parte unor persoane particulare și alta Școlii normale din Oradea, cu 180 lei iugărul[10]. O situație similară a avut loc la Tărian, unde 12 dintre țăranii neîmproprietăriți fac cunoscut, la începutul lunii noiembrie 1925, pe cale publicitară, prin ziarul „Nagyváradi Estilap", că pînă în acel moment din pămîntul expropriat de la moșierul Anton Klor (1 166 iugăre 846 stînjeni) și Ștefan Toth (1 587 iugăre 1 046 stînjeni) s-au constituit loturile de interes obștesc și s-a destinat, pentru nevoile Camerelor agricole, o suprafață de 120 iugăre, cultivată în acel moment de agronomul Frăsineanu[11] „care a secerat de pe acest pămînt 60 vagoane grîu și l-a așezat în depozite la Cheresig, frustîndu-i pe țăranii îndreptățiți la acest pămînt de cereale în valoare de 500 mii lei"[12]. De altfel problema rezervelor de stat a cauzat multe intervenții ale țăranilor către minister. Una dintre aceste a fost făcută la 17 august 1930, de

[9] La 23 octombrie 1926 s-a dispus înființarea, din rezervele de stat, a unor loturi pentru nevoile Regiunilor și consilieratelor agricole. În martie 1928, însă, aceste loturi sînt desființate, o parte din ele fiind distribuite îndreptățiților nesatisfăcuți, iar o parte destinate pentru întemeierea loturilor pentru camerele agricole. Se întemeiau, astfel, în fiecare județ cîte 1—2 loturi demonstrative de cîte 15 iugăre fiecare (*Cuvîntul plugarului*, 1928, nr. 17, 25 martie, p. 3.).

[10] Redacția publicației bihorene „Tribuna" se interesa la direcțiunea Școlii normale din Oradea, constatînd că țăranii au într-adevăr dreptate, căci chitanța de arendă din 14 iunie 1922 menționa că Domenic Straub a încasat, pentru ceva mai puțin de 2 iugăre arendate Școlii, suma de 788 lei, în timp ce pentru aceeași suprafață el plătea, ca arendă, cel mult 120 lei". (*Tribuna*, 1922, nr. 72, 10 august, p. 3).

[11] La 27 februarie 1925 s-a elaborat un regulament pentru arendarea și exploatarea loturilor constituite pe rezervele de stat, în care, între altele se spunea: „Nu pot lua în arendă asemenea loturi funcționarii publici de orice categorie, chiar dacă ei sînt agronomi". Acest regulament a fost, precum se vede, adeseori încălcat (*Legile agrare 1917—1936*). Editura librăriei „Universala" Alcalay et Co., București, f-a., p. 147.—148.

[12] *Tribuna*, 1925, nr. 45, 8 noiembrie, p. 6.

către 20 de membri ai Uniunii foștilor voluntari din Cheresig, în frunte cu Dobai Petru, care, în petiția lor, cereau să fie împroprietăriți pe o rezervă de stat de 50 iugăre ce se afla în comună. Ei acționau, desigur, încurajați de apariția legii împroprietăririlor invalizilor, orfanilor, văduvelor și voluntarilor (I.O.V.R.) din 7 iulie 1930[13], cu toate că listele cu numele celor îndreptățiți la împroprietărire fuseseră alcătuite încă din primăvară. De altfel, întocmirea listelor cu îndreptățiții la împroprietărire în general a stîrnit pretutindeni nemulțumiri, a provocat reclamații, ani în șir, chiar după împroprietărire, omiterile fiind cel mai adesea motivul nemulțumirilor. Cu atît mai mari erau acestea cu cît, dată fiind graba cu care oficialitățile, conform prevederilor legale, doreau ca țăranii să intre în stăpînirea loturilor ce li se cuveneau, lucrările se executau superficial și rapid. În acest caz nu de puține ori listele de îndreptățiți la împroprietărire au fost făcute de vechii funcționari ai „antiștiilor" (primăriilor) comunale pe care administrația românească nu apucase să-i înlocuiască. Așa s-a întîmplat la Episcopia Bihor, unde din lista îndreptățiților au fost omiși cei care de fapt trebuiau să fie împroprietăriți în primul rînd. La 19 octombrie 1930, 37 dintre aceștia se adresau Ministerului Agriculturii, arătînd că ei au fost „omiși aproape toți din tabloul celor îndreptățiți din vina autorităților locale care în vremea aceea, (...) cu credință rea au lucrat astfel că noi (...) să rămînem fără pămînt"[14]. Ca foști argați pe moșiile din Episcopie, „ca orfani sau văduve de război", cei 37 de îndreptățiți cereau să fie împroprietăriți pe o rezervă statală de 47 iugăre ce se află în localitate. Solicitatorii de acest gen ai terenurilor păstrate ca rezervă de stat se recrutau, deci, dintre cei omiși sau excluși de la împroprietărire, dar care erau sau se considerau îndreptățiți la aceasta. Nu este mai puțin adevărat, însă, că mai ales dintre cei omiși mulți erau personal vinovați de acest lucru, căci dacă, în general îndreptățiții au luat în mod serios chemările făcute de forurile locale pentru efectuarea unor formalități ce trebuiau să preceadă și să facă posibilă împroprietărirea unii dintre ei, influențați de propaganda defavorabilă pe care o făceau reformei agrare românești anumite cercuri politice externe, reacționare, au privit, în mod nejustificat, cu neîncredere intenția oficialităților românești de a proceda rapid la împroprietărire, nerăspunzînd chemării acestora spre a-și declina, prin acte doveditoare, acolo unde era cazul, îndreptățirea la împroprietărire.[15] În această situație erau însă și îndreptățiții din Oradea lipsiți de locuri de casă. În primele trei luni ale

---

[13] *Legile agrare 1917—1936*, ... p. 226.

[14] Arhivele Statului din București, *Fond Reforma agrară din 1921 în Bihor*, Dos. 64, f. 190.

[15] Primăria din Oradea, spre exemplu, a anunțat pe cale publicitară pe toți aceia ce „au luat parte la război și înainte de război erau într-o economie în orașul Oradea Mare ... să se prezinte cu certificat de invalizi ori militar... în decurs de 8 zile la antistia (primărie, n.n.) orașului spre a fi trecuți în lista îndreptățiților" (B. Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în orașul Oradea*, în *Crisia*, X, 1980, p. 654).

anului 1930, 2 653 dintre ei, în majoritate mici meseriași, au înaintat mai multe reclamații către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, solicitînd să fie împroprietăriți cu locuri de casă dintr-o suprafață de 103 iugăre din moșia Iclod, de lîngă Oradea, dată în folosință gratuită Societății de patronaj al minorilor din Oradea, pe o perioadă de „zece ani", începînd cu 26 octombrie 1926[16]. Nemulțumirea celor 2 653 de „reclamanți" era cu atît mai mare cu cît Societatea, în loc să destine acest teren, așa cum se cuvenea, pentru întreținerea minorilor infractori eliberați din pușcării, îl arendase unui oarecare orășean înstărit ce locuia la ferma Ioșia[17]. Indignați de acest abuz, înscris firește în conjunctura altor inechități procedurale de împroprietărire, la 2 aprilie 1930 — 4 dintre îndreptățiții orădeni s-au adresat, pentru a doua oară, după cum arătau, prefectului bihorean cu un succint „memoriu", al cărui conținut, trecînd peste patosul avocățesc menit să impresioneze, se rezuma la solicitarea unei revizuiri a împroprietăririi și, ca urmare a acesteia, dacă va fi cazul, la o reîmproprietărire, de astă dată a celor cu adevărat îndreptățiți, cu locuri de casă sau teren de cultură, pe o suprafață constînd în esență din cele 103 iugăre arendate ilegal unui orășean neîndreptățit, și alte 93 iugăre, dintr-o suprafață mai întinsă, de 466 iugăre, atribuite Camerei de agricultură din Bihor. Memoriul este formulat în spiritul unui fel de „internaționalism-colectivist", bazat pe interese comune ce depășesc convingerile politice, spirit ce ar anima întreaga obște urbană, profund neîndreptățită cu ocazia împroprietăririi, — dacă ar fi să credem pe de-a întregul conținutul memoriului. E greu, însă, de presupus că organele de aplicare a reformei agrare și-ar fi putut permite să eludeze pînă într-atîta legea, încît să excludă de la împroprietărire o masă de îndreptățiți atît de numeroasă. Pe ansamblu, unele dintre relatările petiționarilor erau însă adevărate. „Invalizii și văduvele de război îndreptățiți la reforma agrară, care n-au fost împroprietăriți, fără nici un îndemn din afară sau vreun colorit politic, au început o acțiune care urmărește ca scop recunoscut și satisfacerea cerințelor ale adevăraților îndreptățiți. Vrem ca după 10 ani să primim și noi răsplata suferințelor noastre din război, o bucățică de pămînt, pentru că mîinile noastre să nu fie condamnate la nelucrare, să ne putem construi și noi o colibă, un adăpost pentru noi și familiile noastre. Nedreptățile ce le-am suferit ne-ar putea face să agităm și să strigăm (dar) nu o facem. Noi ne-am ales calea dreptății și legalității și noi credem că pe această cale cauza noastră va învinge." Se derulează apoi, după această „expunere" patetică, obiectul propriu-zis al procedurii și doleanțelor: „D-le prefect, cînd delegații neîmproprietăriților din Oradea ne-am prezentat în fața Dvs. ne-ați promis tot concursul Dvs. binevoitor. Ne-ați spus atuncia următoarele cuvinte «Mai bine mai tîrziu ca niciodată» și noi credem că așa este. Ne-ați cerut să înaintăm un tablou

[16] Arhivele Statului din București, *Fond Reforma Agrară din 1921 în Bihor*, Dos. 64, f. 250—254.
[17] *Ibidem*, f. 271—275.

al neîmproprietăriţilor. Am făcut înscrierea şi vă alăturăm acest tablou, care cuprinde numele a cel puţin 2 050 capi de familie. Cînd ne-am prezentat prima oară în faţa Dvs. n-am vorbit decît în numele cîtorva sute de oameni. Acest număr a crescut. Acest număr este astăzi așa de considerabil că reprezintă o forţă și această forţă, glasul acestor 2 000 de oameni cere ascultare, cere satisfacerea drepturilor elementare ce li se cuvin. Dle. prefect, cu toată încrederea și cinstea cu care ne purtăm faţă de Dvs. vă rugăm să îmbrăţişaţi cauza noastră. Vă rugăm să depuneţi protecţia Dvs., să ridicaţi glasul Dvs. hotărîtor la forurile competente subalterne și superioare, spre satisfacerea cerinţelor noastre, care sunt următoarele:

1. Să se facă o revizuire a reformei agrare; nu cerem pentru toată ţara, dar cel puţin în Oradea și judeţul Bihor. Să se constate cîte pămînturi mai sunt în rezervă, să se stabilească îndreptăţirea fiecăruia şi să se ia pămînturile de la aceia care au ajuns în posesia lor fără nici un drept, în mod fraudulos, sau care le întrebuinţează numai pentru speculă;

2. Să se ordone ca Consilierul Agricol să conscrie toate terenurile rezerve de stat, chiar dacă sunt arendate. Pămînturile în rezervă să se repartizeze între cei îndreptăţiţi. Noi chiar putem anexa o listă a terenurilor în rezervă după cunoştinţele noastre. Aceasta, însă, nicidecum nu este oficială;

3. Să se revizuiască lista îndreptăţiţilor neîmproprietăriţi aci anexată. Să se asculte fiecare, să se ceară de la fiecare actele justificative. Să se stabilească că cei îndreptăţiţi de ce n-au primit pămînt, căci sunt între ei pentru care au și fost repartizate pămînturi dar nici nu le-au primit în posesiune. În fine, cerem să se facă dreptate prin orice mijloc. Dle prefect, Noi suntem oameni simpli, muncitori sau plugari. Dacă veţi vedea lista noastră veţi stabili, că, fără deosebire de neam, români și unguri, cerem dreptul nostru. Nu putem şti mijloacele procedurale birocratice și tocmai din acest motiv Vă rugăm să fiţi interpretul cerinţelor noastre, să tălmăciţi ceea ce vrem locurilor de drept, la Bucureşti, la Ministerul Domeniilor și Agriculturii. Dacă va fi nevoie mergem și noi, delegaţii în Bucureşti. În adunarea neîmproprietăriţilor delegaţii care au fost aleși au făcut jurămînt solemn (că nu se) vor odihni pînă (ce) drepturile noastre nu vor fi recunoscute. Dacă trebuie mergem chiar în faţa Înaltei Regenţe, dar vrem să trăim omenește.

Dle, Faceţi ca justa și realizabila cerere a noastră să fie ascultată şi noi, încă odată, vom jura: Vă vom fi recunoscători în toată viaţa. În acea speranţă, devotaţi credincioși ai dstră. Oradea, la 2 aprilie 1930"[18].

Textul memoriului dovedește, așadar, existenţa unor nemulţumiri privind lucrările de împroprietărire în orașul Oradea, și că petiţionarii erau hotărîţi să acţioneze pentru rezolvarea lor, o cale eficientă fiind, în acest sens, împărţirea între îndreptăţiţi a tuturor suprafeţelor constituite

[18] *Ibidem*, Dos. 64, f. 261.

în rezerve de stat. Dincolo, însă, de tonul cuviincios al unei politeţi de convenienţă transpare hotărîrea şi radicalitatea unor oameni care ştiau că de partea lor este legea şi că, dacă au fost omişi de la împroprietărire, funcţionarii necinstiţi vor fi traşi, aşa cum s-a întîmplat de atîtea ori, în mod serios la răspundere, iar ei îşi vor primi drepturile. Şi, aşa cum am arătat altădată, în teritoriile mărginaşe ale oraşului Oradea s-au atribuit o mulţime de locuri de casă[19] pe care îndreptăţiţii şi-au construit, în perioada 1930—1933, locuinţe. Mai mari, mai mici, după puterile materiale ale fiecăruia, majoritatea însă fără autorizaţie. Neavînd autorizaţie de construcţie, noii proprietari de case nu puteau beneficia nici de scutirea de impozite prevăzută de lege. Pe lîngă aceasta primăria îi amenda anual şi sumele nu erau mici. Abia în urma unui memoriu, semnat de 75 dintre noii proprietari de imobile construite fără autorizaţie şi trimis, la 6 mai 1933, primăriei orădene, s-a hotărît ca amenzile să fie anulate şi îndreptăţiţilor să li se aplice scutirea de impozite, cu condiţia ca aceştia să aducă cu căruţele pietriş pentru aranjarea străzilor[20]. Lipsa canalizărilor făcea, însă, ca aspectul noilor cartiere, Rîtul Comandantului, Lapoş (spre Băile Episcopeşti), Ioşia, să fie deplorabil[21]. De aceea, în paralel cu desele solicitări de păşune, localnicii au acţionat, mai ales din toamna anului 1930, cerînd canalizarea şi electrificarea străzilor, pe care s-au hotărît s-o susţină prin contribuţie bănească[22]. Mai numeroase, mai directe şi cu siguranţă mai pline de obiectivitate erau, însă, doleanţele petiţionarilor din mediu rural. De altfel problematica acestora este şi cu mult mai vastă, deoarece efectiv împroprietărirea în mediul rural era cu mult mai complicată. Aşa, bunăoară, au fost cazuri cînd ţăranii care luaseră drumul oraşelor, abandonînd plugăritul, doreau să se întoarcă acum în mediul rural, să fie, cu alte cuvinte, împroprietăriţi, cîteodată mînaţi de dragostea de glie, alteori din considerentul, nu fără temei, că serviciul în fabrică nu era în acel timp o sursă de cîştig permanentă.

Aşa au procedat cîţiva tineri din Toboliu, care, în preajma elaborării legilor de reformă agrară se găseau la Oradea, ca ucenici pentru a deveni meseriaşi în diferite ramuri. Reveniţi în sat ei nu-şi puteau practica meseria, iar organele de împroprietărire nu-i trecuse între îndreptă-

---

[19] Trebuie să precizăm că multe locuri de casă (intravilane) din oraşul Oradea aparţinuseră Capitlului romano-catolic. În perioada dintre 1 decembrie 1918—23 decembrie 1921 acesta a vîndut, însă, diferiţilor proprietari sau firme particulare, 25 dintre ele. Suprafaţa totală a acestora era de 4 iugăre 359 stînjeni iar preţul de vindere de 174 550 lei. De altfel în aceeaşi perioadă Capitlul vînduse sau înstrăinase în diferite forme şi o suprafaţă totală de 852 iugăre 1 353 stînjeni din proprietăţile sale „rurale". Această suprafaţă se găsea în jurul localităţilor Oradea (50 iugăre de grădină în zona denumită Sargalnalom sau Össipuszta), Alparea (770 iugăre, din care 554 arător, 226 păşune), Rontău (30 iugăre arător), Uileac (1 iugăr 619 stînjeni arător), Vășad (1 iugăr 316 stînjeni arător). (Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.* Dos. 114, filele 9—21).

[20] *Gazeta de vest*, 1933, nr. 956, 9 mai p. 2.

[21] *Ibidem*, nr. 921, 24 martie, p. 4, nr. 933, 9 aprilie, p. 4.

[22] *Ibidem*, 1937, nr. 109, 25 octombrie, p. 5.

ţiţi. Într-o petiţie trimisă regelui la 25 septembrie 1922, aceştia arătau că în timp ce „prin legea reformei agrare tot ţăranul îşi primeşte brazda de pămînt apărată cu pieptul şi sîngele său ... din reaua voinţă sau interpretarea greşită a legii, unii dintre cei îndreptăţiţi de a primi pămînt care absolut nu au o brazdă sînt excluşi de la această operă de dreptate". Şi mai departe: „Acum, văzîndu-ne excluşi de la ultima noastră speranţă, pămîntul, suntem siliţi a emigra" în cazul că nu se va interveni să fie şi ei „împărtăşiţi la împărţirea pămîntului, avîndu-se în vedere cele 52 de luni de suferinţe pe deosebite fronturi"[23].

Alţii, însă, au fost omişi de la împroprietărire pentru că tocmai în ajunul sau în timpul împroprietăririi se mutaseră dintr-o comună în alta. Cereau acum şi ei repararea răului făcut şi deci împroprietărirea în comuna natală[24]. Au fost, însă, cazuri cînd şi unii dintre neîndreptăţiţii la împroprietărire, care deţineau suprafeţe mai mari decît suprafaţa lotului tip de împroprietărire în zonă, să solicite a fi împroprietăriţi. Aşa, bunăoară, ţăranul Simion Baciu din Husasăul de Criş, cap al unei familii cu 10 copii şi posesor al unei proprietăţi de 6 iugăre, grevate, însă, de o ipotecă în valoare de 60.000 lei, cere, la 21 aprilie 1931, Ministerului Agriculturii să dispună împroprietărirea sa din rezervele statului[25]. Alteori ţăranii erau nemulţumiţi de faptul că statul aprobă vînzările ilegale ale unor moşii expropriabile sau, în cazul de anulare a contractelor de vînzare-cumpărare, întîrzie să dispună preluarea de la vechii uzufructuari şi parcelarea şi împroprietărirea pe acestea a celor îndreptăţiţi. Astfel s-a întîmplat, bunăoară, la Poşolaca, unde proprietarul Telegdi Iosif vînduse ilegal unor ţărani mai înstăriţi o suprafaţă de 800 iugăre.

Ca urmare, 29 dintre sătenii îndreptăţiţi la împroprietărire cereau la 14 octombrie 1929, ca pînă la clarificarea situaţiei celor 800 iugăre menţionate să li se dea în arendă „rezerva statală de 600 de iugăre, constituită în hotarul comunei lor"[26]. Multe, însă, dintre rezervele statale urmau să fie distribuite fie ţăranilor din judeţ fie altora, strămutaţi din zonele muntoase şi împroprietăriţi în zonele fertile dinspre vest. În această situaţie organele de aplicare a reformei agrare deşi fixaseră iniţial lotul tip[27] de împroprietărire, atribuit locuitorilor din Giriş, Toboliu, Tărian, la 7 iugăre, se văd nevoite a-l micşora la 4, fapt care a stîrnit nemulţumirea celor în cauză. Astfel, la 9 august 1924, mai mulţi ţărani din Toboliu s-au adresat Comisiei judeţene de împroprietărire, cerîndu-i să menţină lotul tip de 7 iugăre, căci reducerea acestuia „ar servi de

[23] Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.*, dos. 216, f. 91.
[24] *Ibidem*, f. 193.
[25] *Ibidem*, f. 242, 246.
[26] *Ibidem*, f. 156.
[27] Lotul „tip" sau „întreg" era acel lot care se atribuia îndreptăţiţilor complet lipsiţi de pămînt. Îndreptăţiţii cu pămînt puţin primeau un lot de completare, a cărui dimensiune era variabilă, astfel încît, împreună cu ceea ce poseda îndreptăţitul, să se poată realiza o suprafaţă în egală în genral cu cea a lotului tip stabilit în zona respectivă.

motiv pentru multa neliniște între lipsiți . . .“, în această comună unde era „nevoie de multă liniște și înțelegere între cetățeni“[28].

Transpare, din această intervenție la comisia județeană, în fond, un conflict abia voalat între localnici și cei veniți de aiurea, pe care autoritățile trebuiau neapărat să-l rezolve în mod rațional, fără a stîrni animozități, căci toți împroprietăriții, localnici sau „coloniști“[29], primind locuri de casă în același sat, urmau să conviețuiască în comun. De altfel problema locurilor de casă a constituit o preocupare continuă a organelor de împroprietărire, a stîrnit discuții și controverse ce s-au purtat ani de-a rîndul între țăranii îndreptățiți și cei în măsură să-i împroprietărească. Și exemplele în acest sens sînt numeroase. În Hidișelu de Sus, bunăoară, unora dintre țăranii împroprietăriții li se atribuiseră inițial locuri de casă în marginea comunei, dar cu ocazia unei inspecții, efectuate în mai 1925 de către agronomul regional, ținînd cont de „interesele superioare ale sistematizării“, s-a hotărît „mutarea“ locurilor de casă pe pășunea urbarială din zona centrală a comunei, lucru ce nemulțumea întreaga obște comunală. În anii următori unii dintre îndreptățiții din aceeași comună care nu primiseră locuri de casă „au mers și au prins cu forța cîteva locuri“, în timp ce alții, după cum scria, în mai 1929, un funcționar al Consilieratului agricol județean„tot mereu stau pe capul nostru pentru a fi satisfăcuți și ei“[30]. Practica exproprierii pășunilor urbariale pentru a fi parcelate și atribuite ca locuri de casă, frecventă în Bihor, nemulțumea în general pe locuitorii comunelor, căci le diminua substanțial suprafața de pășunat și așa insuficientă pentru contingentul de vite de care dispuneau, în general, țăranii. Tocmai de aceea împroprietăriții cu locuri de case pe aceste pășuni solicitau de multe ori mutarea pe alte terenuri. Așa s-a întîmplat, spre exemplu, în Felcheriu, unde 88 de țărani în frunte cu primarul propuneau, la 29 aprilie 1925, în adunarea comunală ca locurile de casă să se dea din sesia bisericească, nu din terenul de pășune cum se hotărîse inițial[31]. Alteori țăranii erau nemulțumiți că locurile de casă atribuite lor erau situate pe teren nefertil sau inundabil. În acest caz ei trimiteau memorii peste memorii și la forurile la care se cuvenea și la care nu.

„Împroprietăriții cu locuri de casă în comuna Ineu de Criș, în urma împroprietăririi făcute de către comitetul local de împroprietărire pe baza tabloului aprobat și rămas definitiv prin toate forurile agrare“, se spunea într-un memoriu adresat Judecătoriei din Oradea, la 16 martie 1935, de către un grup de țărani, cu „ocazia împărțirii loturilor, făcută în mod·provizor, jumătate dintre noi cei îndreptățiți la locuri de casă

---

[28] Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.*, dos. 216, f. 18.

[29] Blaga Mihoc, *Aplicarea reformei agrare din 1921 în Bihor. Improprietăriri prin strămutare* în *Crisia XI*, Oradea 1981, p. 191—209.

[30] Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.* Dos. 180 nepaginat; Dos. 181, f. 3—4, 17.

[31] *Ibidem*, Dos. 175, f. 14—15.

am fost nevoiți a renunța la loturile ce ni se distribuiseră deoarece acelea locuri de casă nu erau proprii pentru scopul destinat de organele de împroprietărire, și mai ales că aceste locuri, neproductive și situate în locuri gropoase, supuse în fiecare an inundației, cu siguranță erau măturate. Văzînd Consiliul comunal situația ce ni se crease prin atribuirea loturilor de casă, arătau țăranii în memoriul lor, unora ne-au propus o soluție acceptabilă, adică ca să le lăsăm de pășunat acel teren și să primim din pășunatul comunei în altă parte, dar în continuarea străzilor ce s-au ivit după război spre pădure, deci scutiți de orice inundație". Țăranii au acceptat acel schimb, după cum înșiși mărturisesc, cu toate că unii își construiseră pe locurile de casă avute locuințe și anexe gospodărești, plătind ingineri spre a executa măsurarea și parcelarea noilor locuri de casă. Se înțelege că această stare de lucruri necesită tergiversări și mai ales cheltuieli ce apăsau bugetul și așa sărăcăcios al împroprietăriților[32]. În astfel de situații, în ciuda greutăților, țăranul intra, totuși, în posesiunea locului de casă atribuit lui. Mai rău, era atunci cînd locurile de casă atribuite inițial țăranilor le erau luate spre a fi, fie destinate unor „instituții obștești sau culturale", fie atribuite funcționarilor publici veniți de la oraș.

Așa s-a întîmplat la Toboliu, la 1928, cînd lotul unuia dintre îndreptățiți este atribuit ilegal notarului comunal. De aceea, la 20 februarie 1930, țăranul se adresa Ministerului Agriculturii, cerînd să i se restituie lotul cu care fusese împroprietărit inițial și arătînd că notarul Gheorghe V. Popovici vînduse nu de mult unui țăran din localitate un intravilan pe care îl posedase în aceeași comună. „Dacă tot la un an sau doi ani vor fi schimbați notarii, toți pretind intravilan... Ei intervin pe lîngă comisia județeană ca să ia intravilane de la împroprietăriții îndreptățiți și întocmește pentru ei personal, iar în caz de transformare a notarilor ei fac gheșefturi în dauna îndreptățiților și locuitorilor", arăta țăranul în memoriul său[33]. Ceea ce nemulțumea mai mult pe neîndreptățiți era întîrzierea lucrărilor de măsurătoare și parcelare a loturilor de cultură, a locurilor de casă, a pășunilor sau pădurilor. Astfel, îndreptățiții din Fughiu fuseseră împroprietăriți, încă din 1925, cu terenuri de cultură și locuri de casă, dar parcelarea și deci măsurarea definitivă a locurilor de casă nu erau terminate nici la 1934. „Aceste locuri încă în anul 1925 au fost amăsurate... (dar) de atunci suntem în așteptarea lor", se spunea, într-un memoriu trimis la 13 ianuarie 1934, de către 7 țărani din Fughiu, Consilieratului Agricol din Bihor[34]. Au fost și în această plasă cazuri și de acelea în care unele comune au avut de pierdut în urma aplicării legii de reformă agrară, mai ales în ceea ce privește suprafețele de pășuni și păduri. Astfel, locuitorii din Husasăul de Criș, cărora în 1920 li se dă-

[32] *Ibidem*, Dos. 181.
[33] Arhivele Statului din București, *Fond Reforma Agrară din 1921 în Bihor*, Dos. 64, f. 51.
[34] *Ibidem*, Dos. 192, D 2, f. 2—40.

duse în folosință o pășune de 850 iugăre, în 1924 au ajuns să folosească numai jumătate din ea, și doar în arendă provizorie, restul fiindu-le luată de Regiunea Silvică. Desigur, că scăderea sau lipsa fondului de pășunat afecta posibilitățile de îngrijire a animalelor de tracțiune și prin aceasta lovea grav în modul de existență al plugarilor. Și intervențiile lor, în special la consilierat, sunt grăitoare în acest sens. „Din cauza lipsei de pășune comuna aceasta sărăcește din zi în zi învederat, arătau țăranii din Fughiu în memoriul trimis Consilieratului la 6 februarie 1929, deoarece (plugarii n.n.) nu sînt în stare ca să majoreze numărul vitelor, nu sînt în stare a ține un număr destul de animale pentru prelucrarea pămîntului (și), în lipsa de gunoi, pămînturile sunt neroditoare"[35] Remediul ar fi mărirea pășunii comunale și aducerea în această comună a unui medic veterinar salariat de stat" cu atît mai vîrtos ... că reforma agrară nu are intenția de a omorî o comună și a ridica alta"[36]. Nu avea desigur legea de reformă agrară acest scop, și urmărindu-i efectele pozitive ne putem convinge de acest lucru. Legiuitorii s-au îngrijit, cum am arătat, de constituirea unor întinse suprafețe de pășune și păduri comunale chiar dacă pe alocurea, cum s-a întîmplat și în plasa Centrală, s-au constituit întinse rezerve de stat constînd în special din așa-numitul „fond de păduri pentru apărare națională"[37].

Cum, însă, în general și aici, ca de altfel în restul țării, întinderea de pădure distribuită „a atins ... rareori suprafața maximă la care comunele ar fi avut drept după lege"[38], țăranii au continuat să ceară ani de-a rîndul organelor de aplicare a reformei agrare distribuirea pădurilor din fondul de apărare națională. Astfel, la 22 septembrie 1935, cîțiva țărani din Cordău au înaintat Ministerului Agriculturii o petiție, solicitînd să li se atribuie o pădure de 40 iugăre din hotarul comunei lor, întrucît sînt „oameni fără pămînt, (căci) n-am primit nici o brazdă ... (și) nu avem unde munci de a ne cîștiga, pentru noi și familie, o bucată de pîine"[39]. Erau, cu alte cuvinte, după spusa lor, proletari agricoli, chiar dacă mulți dintre ei fuseseră împroprietăriți cu locuri de case. Starea materială precară îi și determină să ceară, în aprilie 1936, ministerului anularea anuităților pe care le datorau statului pentru terenurile primite. Fiind refuzați, la 26 februarie 1937 ei revin și solicită, de astă dată anularea debitelor restante, pe motiv că în perioada 1922—1928 locurile de casă fuseseră folosite de ocolul silvic[40]. De altfel problema reducerii debitelor definitive pe care țăranii trebuiau să le plătească statului pentru pămînturile ce li s-au atribuit, era, în această perioadă, unul dintre motivele de petiționare des uzitat, în ciuda ușurărilor pe care legile conver-

---

35 Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.* Dos. 192, D 2, f. 2—40.

36 *Ibidem*

37 *Ibidem*, Dos. 153, fila 20—21.

38 D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 209.

39 Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.* Dos. 153, f. 20—21.

40 *Ibidem*, f. 33—34.

siunii datoriilor agricole le aduseseră. Țăranii împroprietăriți din Cihei, spre exemplu, au intentat un proces contra statului român, judecat la 28 noiembrie 1935, cerînd, pe temeiul legilor de conversiune a datoriilor agricole, să li se reducă debitele definitive pentru loturile ce le-au primit. Cererea și-o motivau, pe lîngă argumentul obișnuit că au o stare materială foarte grea, prin faptul că la fixarea debitului definitiv prețul de vînzare al pămîntului era cu mult mai mare decît în momentul perceperii primelor anuități. Iar într-un memoriu trimis Ministerului Agriculturii, în decembrie 1935, de către 28 dintre țăranii împroprietăriți din Cihei se arăta: „Prețul loturilor s-a stabilit în timpul (anii 1926—1929, n.n.) cînd valoarea pămîntului era mai urcată, și cînd noi bieții agricultori puteam cîștiga ceva, atunci nu ni s-a pretins acest preț, deși era mai ușor pentru noi să-l achităm, iar azi suntem sechestrați zilnic de organele fiscului pentru dări, iar cîștigul ni se reduce la aproape nimic, neavînd unde munci. Ba n-avem măcar mălai de ajuns pentru întreținerea familiilor noastre“[41]. Și, mai departe, țăranii făceau ministerului recomandarea „să poată îndruma organele subordonate pentru încasarea drepturilor legale pentru stat și nicidecum pentru a nenoroci tocmai oamenii cei mai nevoiași, punînd astfel în umbră o lege de o importanță capitală, cum este legea agrară, prin procedee care ar distruge tocmai scopul atît de frumos urmărit de această lege“[42]. Probabil că purtarea lipsită de maleabilitate pe care o manifestau „finanții“, încasatorii debitelor anuale, față de „clienții statului“, cum se socoteau noii împroprietăriți, i-a făcut pe țăranii să privească cu neîncredere, ba chiar să manifeste aversiune față de funcționarii organelor agricole, chiar și cînd aceștia urmăreau să faciliteze, spre exemplu, exploatarea pășunilor comunale. Așa s-a întîmplat, de pildă, tot în Cihei, la 24 mai 1937, cînd agronomul Regiunii agricole din Oradea, sosit la fața locului spre a organiza și dirija „grăparea gropilor făcute (...) în pășunea comunală“, a fost întîmpinat de primar și de 60 de țărani care vociferau și strigau că „pășunea este a lor și nu le-o poate împărți nimeni“, și oprit din activitate[43]. Să semnalăm, în astfel de cazuri, înțelegerea unora dintre funcționarii statali față de țărani grija pentru a le veni în ajutor, pentru a-i sprijini în consolidarea gospodăriilor nou întemeiate. Acestea, însă, erau grevate de cele mai multe ori de nevoile inerente oricărui început, și aceasta pentru că în general noii gospodari fuseseră, înainte de împroprietărire, proletari agricoli sau țărani foarte săraci. De aceea împroprietăriții erau și cei mai loviți de efectele calamităților naturale și dintre acestea mai ales de secetă. În acele condiții ajutoarele guvernamentale oferite prin Camerele Agricole erau doar niște slabe paleative ce nu puteau acoperi nici pe departe lipsurile noilor gospodării. Așa s-a întîmplat pe timpul secetelor din 1932 și 1935. În 1932 cînd „seceta și rugina au nimicit... în Bihor... aproape

[41] *Ibidem*, f. 26.
[42] *Ibidem*
[43] *Ibidem*, f. 33—34

80% din recolta de grîu", guvernul a acordat, prin Camerele Agricole, mari sume de bani pentru cumpărarea de semințe. Dar întrucît grîul trebuia achitat pînă la sfîrșitul anului 1932, țăranii, și în special cei împroprietăriți, „din lipsă totală de mijloace bănești nu pot cumpăra grîul selecționat, oferit de Camerele Agricole contra plată". De aceea, în numele lor, unul dintre deputații bihoreni face, la 23 septembrie 1932, o „interpelare parlamentară" solicitînd predarea grîului către țărani „fără plată", plata urmînd să se facă din recolta anului viitor[11]. Peste numai 3 ani, o altă secetă, dublată în acel an și de o puternică epizotie (pestă porcină, antrax) ce a făcut ravagii printre animale, a cauzat pagube imense gospodăriilor țărănești din 300 de comune bihorene. Un nou ajutor guvernamental în cereale, de astă dată în valoare de zece milioane lei, ce urma să se dea țăranilor, îi găsea din nou pe aceștia în imposibilitate de plată, fapt ce determină noi interpelări în parlament. Una dintre ele, aparținînd unui grup de deputați, făcută în 12 septembrie 1935, a propus, în spirit altruist, dar echitabil, ca acest ajutor să se dea contra muncii prestate la drumuri sau muncii de interes general[45]. Ieftinirea considerabilă a produselor agricole în perioada crizei din anii 1929—1933, lovea și ea puternic gospodăriile țărănești și în mod firesc în cele mai vulnerabile, ale noilor împroprietăriți. Scăderea puterii de cumpărare este semnificativă pentru acest proces: astfel, dacă înainte de 1929, un țăran „se ducea la tîrg cu o oaie și cumpăra 5 perechi de opinci și 5 pălării pentru casă... astăzi (în 1932, n.n) se duce la tîrg, vinde două oi pentru a-și cumpăra o pereche de opinci"[46]. Se înțelege că în această situație nu puține au fost cazurile de revoltă, concretizată, pe plan local, cu izbucniri, izolate, individuale, sesizate uneori în diferite publicații. Un corespondent al ziarului „Gazeta de vest", bunăoară, ne relatează un caz petrecut în piața orașului Oradea, în zi de tîrg. Un țăran dintr-o comună învecinată care voia să cumpere o pereche de cisme pentru fiul său, văzînd prețul exorbitant pe care îl pretindea vînzătorul striga: „Nu mai cumpărați fraților, fiindcă ne omoară ăștia. Noi vindem grîul și porumbul la preț de nimic, dar ei țin tot prețurile vechi. Eu am vrut să cumpăr o pereche de cisme pentru băiețelul meu și mi-a cerut patru sute de lei. Pentru atîta am vîndut trei măji de grîu. Atît trebuie să dau eu, jumătatea din agoniseala unui an, pentru o pereche de cisme unui copil care nu-l pot folosi la nimic, căci umblă la școală. Își bat joc de noi, fraților. Trebuie să le frîngem gîtul"[47]. Cazul, singular în acel loc, este tipic pentru o stare de fapt, reală și impresionantă. Și într-adevăr, așa cum scrie perspicacele corespondent al publicației orădene, ce semnează cu pseudonimul Alter Scotus, „țăranul care vocifera ca un tulburător al ordinei sociale, era un

---

[44] Arhivele Statului din București, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Dos. 3, 1932, f. 107.

[45] *Ibidem*, Dos. 11, 1935—1936, f. 13.

[46] *Ibidem*, Dos. 2, 1932, f. 28.

[47] *Gazeta de Vest*, 1931, nr. 633, 8 octombrie, p. 3.

chibrit aprins, era un semn de profundă îngrijorare. El avea dreptate. El își spunea durerea lui, ... expunea jalnica situaţie în care se găsește întreaga ţărănime“[48]. Numeroase erau, datorită pauperizării, și vinderile ilegale ale loturilor de cultură sau ale locurilor de casă primite prin împroprietărire. Acest fenomen a luat treptat caracter de masă și așa că de existența sa erau îngrijorate însăși organele centrale ale împroprietăririi. Astfel, Direcţia funciară de pe lîngă Casa Centrală a Împroprietăririi din București, s-a adresat, la 5 octombrie 1928, Consilierului agricol din Oradea, informîndu-l că în judeţul Bihor ţăranii își vînd loturile primite prin împroprietărire cu acordul forurilor judecătorești: „Ni se aduce la cunoștință că la multe judecătorii de ocol se autentifică acte de vînzare ale căror obiect este lotul obţinut prin împroprietărire, sau parte din lot; dar pentru a se frauda legea se ascunde caracterul terenului vîndut, nu se menţionează că este vorba de un lot de împroprietărire, ci este denumit numai cu expresia de «imobil» sau «loc de casă», «teren din vatra satului»“, se spunea în adresa Direcţiei funciare. În mod firesc astfel de vinderi elucidau legea din 13 martie 1925, care interzicea vînzările loturilor atribuite prin împroprietărire. Din această cauză Consilierul agricol Bihor, emite, în octombrie 1928, o „publicaţiune“ ce precizează că ţăranii nu au voie să vîndă oricînd și fără alegere pămîntul ce li s-a atribuit, acesta putînd fi vîndut în parcele de cel puţin 2 ha la șes și 1 ha la munte, numai după achitarea în întregime a debitelor către stat, numai după 5 ani de la intrarea în posesiune, și numai către cetăţenii români, mici cultivatori. De asemenea, vinderea se putea face numai pe baza obţinerii unui certificat, emis de către Consilieratul Agricol, cumpărătorul neputînd achiziţiona mai mult de 25 ha[49].

Fenomenul transferului de proprietate viza, însă, și locurile de casă, în special cele din Oradea. Întrucît materialele de construcţie erau scumpe și se procurau greu, mulţi dintre împroprietăriţi erau nevoiţi să-și vîndă locurile de casă, de regulă unor speculanţi, pe preţuri derizorii. Amintim dintre aceștia din urmă pe avocatul Armin Feldman. El se interesa de numele și adresa noilor împroprietăriţi din cartea funduară și apoi, căutîndu-i, le cumpăra locurile de casă contra unor sume foarte mici, spre a le revinde mai tîrziu la preţuri îndoite.

Prin această procedură Feldmann a reușit să acapareze și să revîndă multe terenuri, avînd în proprietatea sa, la 8 august 1931, încă 27 de locuri de casă „cu care urmează să-și continue, cum seria corespondentul unui ziar orădean, acţiunea sa de speculant“[50].

S-au ridicat unele voci care cereau ca statul să sprijine insistent construirea de locuinţe pe locurile de casă atribuite împroprietăriţilor. Tiron Albani, bunăoară, susţinea necesitatea creării și finanţării de către stat a unei cooperative de construcţii în orașul Oradea. „care să acorde

[48] *Ibidem*
[49] Arhivele Statului din Oradea, *Fond C.A.B.* Dos. 192, D 1, f. 8—9.
[50] *Gazeta de Vest*, 1931, nr. 584, 8 august, p. 4.

credite avantajoase pentru construcţiile de locuinţe"[51]. Realizări de genul acesta au rămas doar în domeniul speculaţiilor teoretice. Chiar şi aşa, însă, în acei ani în Oradea s-a construit mult, înlesnirile financiare făcute împroprietăriţilor cu locuri de casă de către diferite bănci facilitînd cu adevărat această intreprindere.

o

L'APPLICATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 DANS L'ARRONDISSEMENT CENTRAL (LE DÉPARTEMENT BIHOR)

(Résumé)

L'auteur présente la mise en pratique de la réforme agraire de 1921 dans l'arrondissement central du département Bihor. Ainsi, on indique l'étendue des surfaces expropriées, les propriétaires de ces surfaces avant les lois agraire élaborées entre 1918—1921 et leur destination après l'application de la réforme agraire.

---

[51] Tiron Albani, *Românizarea oraşelor de frontieră* în *Arena Socială, economică, culturală*, 1937, februarie, p. 3—4.

ANUL 1939
MOMENTE DE SOLIDARITATE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

de
VASILE T. CIUBĂNCAN

a. *Pentru respingerea pericolului de agresiune de la frontiera de vest a țării**.

La începutul anului 1939, odată cu dezmembrarea și cotropirea Cehoslovaciei de către trupele hitleriste și cedarea Ucrainei subcarpatice Ungariei horthyste, care a ocupat-o cu forțele ei armate, s-a creat un grav pericol, de agresiune iminentă hitleristo-horthystă la adresa României[1].

* În legătură cu politica Partidului Comunist Român în problemele apărării integrității țării, contribuția populației României la apărarea națională, precum și date din diferite județe ale Transilvaniei pe acest tărîm vezi studiile Vasile T. Ciubăncan, *Contribuții transilvănene la dezideratul național de apărare a graniței de vest a țării în perioada interbelică*, în *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980, p. 339—357; Idem, *Apărarea frontierei de vest a României împotriva agresiunii fasciste, deziderat național-patriotic al populației județului Arad*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 387—420; Idem, *Contribuția județului Alba la apărarea frontierei de vest a României în anii 1939—1940*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 367—379; Idem, *Contribuții hunedorene la dezideratul apărării integrității naționale a României în perioada interbelică*, în *Sargeția*, XV, 1981, p. 323—344; Idem, *Date noi privind contribuția populației sălăjene la apărarea frontierei de vest a României în perioada interbelică*, în *Acta Musei Porolissensis*, V, 1981, p. 601—612; Idem, *Atitudinea patriotică a populației bihorene și aportul ei la efortul național de apărare a graniței de vest a țării în perioada interbelică*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 412—425; Idem, *Contribuții ale populației din sud-estul Transilvaniei la dezideratul național de apărare a graniței de vest a țării în perioada interbelică*, în *Marisia*, IX, 1981, p. 525—578; Idem, *Adeziunea populației Banatului la dezideratul național de apărare a frontierei de vest a României în anii 1939—1940. Documente și date noi*, în *Analele Banatului. Istorie*, I, 1981, p. 183—211; Idem, *Apărarea frontierei de vest a României — deziderat național. Adeziuni clujene interbelice* II, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, 1982, p. 205—218; Idem, *Sistemul de apărare la frontiera de vest a țării 1937—1940*, în *Acta Musei Porolissensis*, VI, 1982, p. 275—287. Vezi, de asemenea, lucrările: Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939*, Editura militară, București, 1981; Gheorghe I. Oancea, *Lupta maselor populare din Banat organizată și condusă de P.C.R. pentru apărarea independenței și suveranității statului român. 1918—1944*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 183—207.

[1] Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S.), *fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă*, dosar nr. 435, f. 53.

România, fiind pusă în fața unui pericol direct de atac militar extern, a fost nevoită să ia contramăsuri preventive de apărare a frontierei. Guvernul român, condus de Armand Călinescu, a chemat sub arme mai multe contingente de rezerviști și o parte din trupe au fost dislocate în spre obiectiv, rămînînd la o zi de marș distanță de frontieră[2].

Evenimentele interne și externe și măsurile de securitate luate de guvernul român au înregistrat adeziunea unanimă a întregului popor și a forțelor progresiste ale naționalităților conlocuitoare.

Dînd o apreciere evenimentelor, precum și poziției juste adoptate de Partidul Comunist Român față de ele, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: *„După cum este cunoscut, la începutul lunii martie 1939, armatele lui Hitler ocupaseră o parte a Cehoslovaciei. În fața acestui act de cotropire samavolnică, în fața pericolului iminent pe care-l reprezenta Germania fascistă pentru libertatea altor popoare, inclusiv pentru independența și integritatea României, partidul nostru s-a ridicat cu fermitate, și-a făcut auzit cu putere glasul, condamnînd agresiunea fascistă, chemînd masele populare la luptă pentru a se opune invadatorului, pentru a apăra patria“.*[3]

Această apreciere caracterizează și redă linia politică antifascistă, național-patriotică a partidului în acele momente grele, precum și a spiritului de sacrificiu pe care, în aceste împrejurări, comuniștii l-au oferit patriei în scopul apărării ei.

Într-un vibrant manifest adresat poporului român în martie 1939 de către C.C. al P.C.R. se arăta că trupele de asalt ale lui Hitler, care au invadat Cehoslovacia, se găsesc la granița țării noastre. Partidul nostru atrăgea din nou atenția asupra pericolului fascist, pericol pe care l-a demascat și dezvăluit în mod consecvent cu ani în urmă, încă de la apariția lui. În consens cu voința întregului popor român și a forțelor conștiente ale naționalităților, în fața pericolului unui război de agresiune, Partidul Comunist Român a declarat: „Comuniștii vor lupta cu arma în mînă în primele rînduri. Uniți-vă cu toții într-un singur front puternic contra lui Hitler și aliaților săi revizioniști“[4].

Un apel similar a lansat și Comitetul teritorial pentru Ardeal și Banat al P.C.R., intitulat *„Către poporul muncitor al Ardealului“*, în care se condamna pactul economic româno-german din martie 1939, calificîndu-l ca pe un act de capitulare pe plan economic în fața Germaniei hitleriste, prevestindu-se totodată consecințele grave ale acestuia pe plan economic, politic și militar pentru România. De aceea, se cereau acțiuni hotărîte

[2] *Ibidem*, f. 54.

[3] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Marea Adunare populară consacrată zilei de 1 Mai*, 30 aprilie 1979, Editura politică, București, 1979, p. 8.

[4] *Documente din Istoria Partidului Comunist Român*, ediția a II-a, Editura pentru literatura politică, București, 1953, p. 320.

„Împotriva acestui contract făcut fără știrea și voința maselor, care trebuie zădărnicit cu orice preț“[5] — se arăta în document.

În situația foarte complexă și contradictorie internațională și internă, în spiritul liniei generale a partidului, în document se sublinia că dușmanul de moarte îl reprezintă fascismul hitlerist și „Garda de Fier“ din interior. „Situația e serioasă — aprecia apelul —, pentru a ține față cu dușmanul e nevoie de concentrarea tuturor forțelor de apărare a țării. Trebuie să i se dea drum liber voinței și simțirii de legitimă apărare a poporului. Revolta contra agresorilor trebuie să oțelească puterile de rezistență ale maselor“[6].

În același timp în document se aprecia în mod realist justețea și necesitatea măsurilor luate de guvernul român pe plan militar pentru apărarea hotarelor țării și a independenței naționale.“ Cu toată capitularea economică — sublinia manifestul —, guvernul a hotărît apărarea neatîrnării și a hotarelor țării, contra oricărui atac. În scopul acesta guvernul a mobilizat.

Tovarăși muncitori! Astfel de măsuri care se bat cap în cap ne silesc să ne dăm bine seama de situație și de datoriile noastre. Guvernul acesta își bazează stăpînirea pe desființarea drepturilor cetățenești, pe cenzură și starea de asediu. Pentru recîștigarea acestor drepturi am luptat și vom lupta pînă la înfăptuirea democrației.

Această luptă nu ne poate împiedica ca noi poporul muncitor din Ardeal să sprijinim guvernul atît în lupta de apărare cît și în menținerea ordinea interne, în lupta contra „Gărzii de Fier“ acești agenți hitleriști“[7].

În document se mai cerea ca să fie eliminați din guvern, din funcții de stat și din F.R.N., toți agenții hitleriști și ai „Gărzii de Fier“. Partidelor politice democratice li s-a adresat chemarea să se debaraseze de interesele politicianiste oportuniste de partid și „. . . să se înțeleagă în fața primejdiei supreme și să formeze un guvern de unitate națională. Acest guvern — arăta apelul — va avea misiunea istorică de a apăra țara cu armele“[8].

Documentul se mai pronunța pentru unitatea de luptă națională dintre poporul român şi naționalitățile conlocuitoare din România, scop în care se cerea asigurarea libertății și a deplinei egalități în drepturi a naționalităților conlocuitoare, cu cele ale poporului român, principii pentru care Partidul Comunist Român a luptat cu consecvență încă de la făurirea sa.

În spiritul acestei concepții de unitate de luptă în document se spunea: „Tovarăși! Muncitori! Cetățeni! Comitetul Teritorial din Ardeal și

---

[5] Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice, *cota A. XXIII — 36*, f. 83 (în fotocopie).
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem.*

Banat al P.C.R. vă cheamă pe toţi fără excepţie ca să vă faceţi cu toţii datoria în armata română. Comuniști! Fraţi Muncitori! Puneţi-vă în fruntea apărării, daţi pildă de disciplină, conștiinţă și jertfă. Luptaţi contra celora care sabotează și produc panică"[9].

Manifestul adresa un stăruitor apel tuturor organizaţiilor de masă, partidelor politice democratice, conducătorilor acestora ca „... să făurească fără întîrziere unitatea naţională a apărării remaniind guvernul, restabilind drepturile cetăţenești în scopul apărării"[10] libertatea presei, descătușînd în acest scop toate forţele populare.

Comitetul Teritorial se adresa apoi cu o chemare deschisă populaţiei de naţionalitate maghiară din Ardeal, pentru unitatea de luptă naţională cu poporul român: „... trebuie să se lupte cot la cot, contra pericolului hitlerist, căci regimul lui Hitler e cimitirul comun a(l) României și Ungariei. Nu vă încredeţi în revizionismul războinic (...). Aveţi încredere în lupta comună și înţelegerea acestor două popoare menite să creeze un viitor mai fericit în bazinul dunărean.

Jos fascismul hitlerist! Jos agresiunea! Jos dușmanii poporului! Jos agenţii fasciști! Jos trădătorii și capitularzii! Pentru înţelegere și luptă de apărare a poporului român. Pentru pîine, pace și libertate!

Trăiască prietenia romăno-maghiară! Martie 1939. Comitetul Teritorial pentru Ardeal și Banat al P.C.R."[11].

Iată un document semnificativ, de profund realism politic și patriotism, al cărui mesaj s-a înscris atît de veridic în spiritul general de unitate naţională care s-a manifestat cu pregnanţă în anul 1939.

Într-o astfel de orientare consecvent naţională și patriotică la 20 martie 1939 a fost lansat un manifest și de către Comitetul Regional pentru Moldova al P.C.R. în care se arăta: „Bestia hitleristă și Ungaria horthystă au invadat Cehoslovacia (...). Invazia hitleristă se îndreaptă spre România (...), graniţele noastre sînt ameninţate. Poporul român și naţionalităţile conlocuitoare sînt în pericol.

Partidul Comunist vă cheamă înainte de a fi prea tîrziu la luptă pentru salvarea vieţii noastre și a copiilor noștri. Ridicaţi energic glasul împotriva dictaturii regale și a „Gărzii de Fier", agentul hitlerist în România, pentru apărarea pămîntului și a independenţei României (...). Trăiască armata poporului Român, dușmana invaziei hitleriste. 20 martie 1939. Comitetul Regional pentru Moldova al P.C.R.".[12]

Aceste două documente de partid, asociate cu cele publicate de către C.C. al P.C.R. în aceeași problemă și în același spirit, vin să ateste caracterul unitar al liniei politice generale a Partidului, naţional-patriotică, antihitleristă, antirevizionistă și profund realistă, ancorată în viaţa poporului român.

---

[9] *Ibidem*, f. 84.
[10] *Ibidem*, f. 85.
[11] *Ibidem*.
[12] Idem, *Cota A. XXIII — 35*, f. 76 (Xerografie).

Revenind la problemele activității guvernului României, acesta, pe plan extern, a informat imediat cancelariile străine despre faptul că România este hotărîtă să-și apere frontierele naționale. „Pentru integritatea teritoriului ei, România se va bate împotriva oricui, cu toate puterile ei și fără să stea să cîntărească rezultatul luptei. Noi avem un patrimoniu sfînt pe care înaintașii noștri l-au creat. Sîntem datori să-l păstrăm cu orice sacrificiu. Ori care ar fi rezultatul, istoria va înregistra hotărîrea noastră de viață independentă și curajul nostru de a ne apăra"[13] — a declarat primul ministru al României în ședința Consiliului Superior al F.R.N. din 27 martie 1939.

Asupra modului în care întregul popor român a răspuns acestor comandamente naționale ne-au rămas impresionante pagini de patriotism de masă, evenimentul s-a transformat într-un moment edificator de solidaritate și unitate națională. „Oamenii concentrați au primit cu entuziasm această chemare a țării și acest entuziasm a culminat cînd au fost grupați în ordine spre stațiile de îmbarcare (...), entuziasmați cîntînd marșuri și cîntece patriotice. În mod deosebit e de observat simțirea patriotică a populației românești de la sate manifestată sincer tot timpul cît a durat executarea ordinului Marelui Stat Major, pînă la despărțirea de cei concentrați și care au fost conduși de familii și populație pînă la gările de îmbarcare cu entuziasm"[14] — se aprecia în darea de seamă a legiunii de Jandarmi a județului Cluj asupra modului în care a decurs operațiunea de concentrare.

Din alte zone știrile au fost similare. Astfel, din județul Mureș se arăta: „Starea de spirit a populației este în general liniștită, deși s-a făcut în luna martie concentrarea cîtorva contingente și li s-au rechiziționat cai, căruțe, hamuri la toate acestea populația a rămas liniștită, cu gîndul că nici o brazdă nu se va ceda din trupul țării"[15] — se raporta de către pretura plășii Band, în luna mai 1939.

„Populația românească a orașului Petroșani, atît la prima chemare a țării, la concentrarea din 15 martie 1939, cît și la cea de a doua, a răspuns cu multă însuflețire și cu un elan de admirat, dovadă că a înțeles importanța vremurilor, fiind gata a-și face pe deplin datoria atunci cînd interesele supreme ale țării reclamă aceasta"[16]. În aceeași problemă primăria orașului Hațeg raporta, în 1939, următoarele: „La prima chemare a țării la 15 martie a.c. pentru concentrare, toți cetățenii acestui oraș au răspuns cu un entuziasm impresionant. În primele zile, lăsînd casa, familiile, au alergat la cazărmi de trei patru ori mai mulți decît cei care erau

---

[13] D.G.A.S., *fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă*, dosar nr. 435, f. 54.

[14] Arh. Stat. Cluj, *fond Prefectura județului Cluj*, dosar nr. 142/1939, f. 37—38.

[15] Arh. Stat. Mureș, *fond Prefectura județului Mureș*, dosar nr. 5/1939, documentul nr. 472.

[16] Arh. Stat. Hunedoara, *fond Prefectura județului Hunedoara*, pachetul nr. 7/1940, documentul nr. 2341/1939.

chemaţi. Această manifestare a constituit cea mai elocventă dovadă a sentimentului de ideal naţional că vom fi gata la datorie în orice clipă cînd ni se va cere să apărăm tot ce ne aparţine"[17].

Pretorul de atunci al plăşii Hunedoara reliefa într-un raport, din anul 1939, următoarele momente impresionante, cu ocazia concentrărilor din martie acelaşi an: „În faţa pericolului care ameninţa unitatea noastră naţională, în martie a.c., cu tot viscolul şi zăpada care a căzut şapte zile continuu, locuitorii au răspuns chemării într-un mod atît de conştiincios încît cei care au văzut coloanele de ţărani ce mergeau spre gară au rămas uimiţi. Am avut exemple de conştiinţă naţională a locuitorilor din toate colţurile plasei, care nefiind încă încunoştinţaţi de ordinul de concentrare de către autorităţi, ei auzind numai de acest fapt de la alţi oameni ce au venit de la oraşe, au pornit la drum spre unităţile din care fac parte. Nimic nu-i mai putea opri din drum"[18].

Iată şi atitudinea şi modul în care populaţia dintr-un alt judeţ de la frontiera de vest a ţării a răspuns aceleiaşi chemări. Pretura plăşii Şiria, judeţul Arad, a făcut următoarele aprecieri asupra stării de spirit a populaţiei: „Poporul român a dat dovadă că atunci cînd este chemat pentru apărarea integrităţii statului, conştiinţa naţională lasă casă, familie şi plin de dragoste stă de veghe şi nu admite ca nimeni să-i calce bunul cîştigat de strămoşi. Dovada am avut-o acum cînd toţi au venit plini de voinţă, pentru a se jertfi pentru Ţară (...), concentrările în vederea instrucţiei efectuate pe graniţa de vest au contribuit şi la spiritul de unitate şi consolidare în apărarea frontierelor statului Român. Năzuinţa tuturor prin forţa împrejurărilor a devenit o unitate sufletească şi un îndemn în conlucrarea în toate domeniile, a spiritului de sacrificiu pentru aceea ce este al nostru a început să preocupe pe toţi acei care simt şi cugetă româneşte"[19].

În aceeaşi viziune pretura plăşii Ineu, într-un raport, făcea următoarele aprecieri: „Poporul român în orice moment a dat dovadă că atunci cînd este chemat pentru apărarea integrităţii statului — conştiinţa naţională — lasă casă, familia, copii şi plin de dragoste şi încredere porneşte înainte şi stă de veghe neadmiţînd nimănui să ne calce bunul cîştigat prin sîngele vărsat de strămoşii noştri.

Această dovadă am văzut-o în decursul acestui an 1939, cînd de la tineri la bătrîni au fost chemaţi pentru apărarea hotarelor şi graniţelor noastre româneşti pentru a se jertfi la nevoie pentru Ţară"[20].

---

[17] *Ibidem*, documentul nr. 2970/1939; Vezi pentru detalii Vasile T. Ciubăncan, *Contribuţii hunedorene* ..., în *Sargeţia*, XV, 1981, p. 330—335.

[18] Arh. Stat. Hunedoara, *fond Prefectura judeţului Hunedoara*, pachetul nr. 7/1940, documentul 2061/1939.

[19] Arh. Stat. Arad, *fond Prefectura judeţului Arad*, dosar nr. 63/1940, f. 320.

[20] *Ibidem*, f. 48.

O astfel de stare de spirit patriotică, de conștiință a datoriei a caracterizat populația întregului județ Arad, ca de altfel a întregii țări[21].

Alte aprecieri, în alte zone și județe, vin să ateste această stare de spirit la nivelul întregii țări. „Sentimentul datoriei către țară este destul de ridicat, verificat prin prezentările în masă la prima chemare a celor concentrați"[22] — se aprecia într-un document oficial atitudinea populației bucureștene.

Populația județului Argeș, „în urma necesităților de apărare națională, făcîndu-se concentrări masive și, deci, plecînd mulți tineri de la căminele lor, nu se manifestă în mijlocul celor rămași nemulțumiri, fiind că își dau seama că toate măsurile luate sînt pentru binele Patriei"[23].

În județul Muscel, „Concentrările militare ordonate s-au efectuat în condiții cît se poate de mulțumitoare. Locuitorii au răspuns la timp la chemările succesive, demonstrînd că sînt pătrunși de disciplină și sentimente patriotice. Țăranul a răspuns cerințelor momentului grav atît cu persoana cît și cu avutul său[24] — se aprecia în raportul Prefecturii județului Muscel, din iulie 1939.

Populația județului Sibiu, în special cea de la sate, „... are încredere în destinele neamului și nu este nici unul care să nu aprobe cu mare accent războiul față de cei care ne pretind teritorii"[25] — se arată într-un raport al prefecturii județului Sibiu, în anul 1939.

Exemple similare ar mai putea fi redate în continuare și din alte județe și zone ale țării, dar cele prezentate le apreciem suficiente pentru marcarea evenimentelor și caracterizarea atitudinii populației.

În acest context politic, intern și extern, foarte dificil, are un plus de semnificație politică și atitudinea adoptată de către forțele înaintate ale naționalităților conlocuitoare dn România față de dezideratul național al independenței și integrității teritoriale a statului unitar român. O adeziune clar exprimată la măsurile de apărare a frontierei de vest a țării din partea populației de naționalitate maghiară din județul Cluj a fost adoptată prin scrisoarea din 8 aprilie 1939, adresată primului ministru al României, în care se arăta: „Subsemnații mici meseriași, muncitori agricoli și intelectuali din Cluj, aderați la Secțiunea maghiară a F.R.N., urmărind cu justificată îngrijorare desfășurarea ultimelor evenimente, ne permitem a ne solidariza cu hotărîrea DVS. Atitudine exprimată fără echivoc în discursul rostit în ședința Consiliului Superior al F.R.N. — pentru apărarea independenței și integrității țării față de orice agresiune din afară. Considerăm că în momentele actuale apărarea hotarelor României pe baza fraternității între poporul român și maghiar din țară (între

[21] Vezi pentru detalii Vasile T. Ciubăncan, *Apărarea frontierei de vest a României, deziderat național patriotic al populației județului Arad*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 387—419.

[22] D.G.A.S., *fond F.R.N.*, dosar nr. 275/1940, f. 119.

[23] *Ibidem*, dosar nr. 227/1940, f. 335.

[24] *Ibidem, fond Ținutul Bucegi*, dosar nr. 4/1939—1940, f. 72.

[25] Ibidem, *fond F.R.N.*, dosar nr. 253/1940, f. 355.

poporul român și naționalitatea maghiară din țară — n.n.), pe baza principiilor de libertate, egalitate în drepturi și a păcii interne, formează nu numai singura cale de urmat pentru realizarea unei conviețuiri fericite a popoarelor (a populației — n.n.) de pe aceste meleaguri, dar este și aportul cel mai mare pe care l-am putea aduce independenței și libertății tuturor popoarelor din bazinul dunărean și confraților noștri din Ungaria. Extinderea cît mai largă a drepturilor și libertăților a maselor maghiare din țară, doritoare de frăție cît și de pace, este nu numai împlinirea unui principiu constituțional, ci formează arma cea mai puternică contra acelora care încearcă prin șovinisme străine de interesele noastre să otrăvească sufletul maghiarimii din Ardeal, în scopul de a slăbi rezistența țării. Convingerea noastră fermă este că față de pericolul comun maghiarimea din țară trebuie să-și spună cuvîntul răspicat, clar și fără șovăire, în interesul solidarității comune"[26], — se arăta în încheierea scrisorii.

Funcționarii particulari din Ținutul Someș, „... fără deosebire de naționalitate și credință, sînt gata oricînd a-și apăra țara, dacă va fi nevoie pînă la ultima picătură de sînge"[27] — se arăta în telegrama Breslei funcționarilor particulari, adresată guvernului român, în semn de solidaritate cu măsurile de apărare luate.

Într-o scrisoare a Uniunii Slovacilor din România, cu sediul în localitatea Nădlac, județul Arad, adresată guvernului român se arătau următoarele: „Naționalitatea Slovacă din România se mîndrește cu aceia că este cea mai credincioasă și cea mai loială din țară. Slovacii din România trăiesc de secole în cea mai deplină înțelegere și frăție cu frații români și în timpurile de asuprire străină, slovacii au luptat cot la cot cu frații români contra dușmanilor și asupritorilor lor comuni.

După unire, naționalitatea slovacă din România s-a încadrat imediat în munca constructivă din această țară, pe care o consideră ca o adevărată patrie și s-au identificat pe deplin cu tendințele și năzuințele fraților români. Pentru loialitatea sa, naționalitatea noastră a fost declarată ca făcînd parte din poporul român, adică nici nu am fost considerați ca minoritari, că s-a știut bine că slovacii din România nu pot avea în această țară alte scopuri și tendințe decît românii. Studenții noștri au absolvit școli românești, au urmat universitățile din Cluj și București și astfel crescuți în spirit românesc au condus populația spre aceleași idealuri"[28] — se arăta în scrisoarea respectivă, în care, printre altele, solicitau și rezolvarea unor doleanțe de interes local.

Într-un astfel de spirit de unitate și solidaritate națională a fost concepută și telegrama conducerii comunității populației musulmane din Dobrogea, prin care, adresîndu-se primului ministru al României, în

---

[26] Idem, *fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă,* dosar nr. 435, f. 95.

[27] *Ibidem,* f. 129.

[28] Idem, *fond M.A.I.*, dosar nr. 424/1940, f. 265.

numele cetățenilor musulmani, îl rugau să fie interpretul fidelității lor din totdeauna și-l asigurau că: „... trupurile și sufletele noastre — spunea ei — sînt zid și chezășie de apărare a fruntariilor și aspirațiilor bunului și ospitalierului popor românesc"[29].

A avut, prin urmare, o bază reală aprecierea făcută atunci asupra evenimentului de la 15 martie 1939, de către primul ministru Armand Călinescu, cînd a declarat: „trebuie să subliniez că rezerviștii au răspuns chemării cu un elan impresionant și că aparatul de stat a funcționat perfect. Aceasta pe lîngă un sentiment de mîndrie ne dă și pe acela al unei siguranțe desăvîrșite"[30].

Iată bilanțul unui moment de cumpănă, dar de înalt patriotism și solidaritate națională, exprimat atît de plenar sub idealurile de unitate și independență națională.

Măsurile de mobilizare au fost apoi întregite cu ample acțiuni întreprinse de guvern pentru accelerarea înzestrării armatei cu tehnică modernă de luptă și de fortificare a graniței de vest a țării, care în practică au îmbrăcat și forma unor mari subscripții benevole de ordin material, financiar, din partea populației țării, în scopul apărării sale. Aceste măsuri au căpătat o largă adeziune a întregului popor român, precum și a maselor naționalităților conlocuitoare din România, transformată într-un deziderat național. A fost totodată un nou prilej de reafirmare și pe această cale a adeziunii forțelor înaintate ale naționalităților conlocuitoare la acest deziderat.

În acest context general „Comunitatea Evreilor din România, deplin conștientă de îndatoririle ce le au toți cetățenii României de a contribui la înzestrarea scumpei noastre armate, a depus suma de 100 000 lei, donată cu toată însuflețirea de membri Comunității (...) asigurînd că cetățenii evrei vor ști să-și facă în totdeauna datoria către Patrie, atît în timp de pace cît și în timp de război,"[31] — se arăta într-o telegramă din iulie 1939, adresată în acest sens primului ministru al țării. Asemenea adeziuni exprimate, însoțite de importante contribuții financiare din partea acestei grupe de populație din România, au fost numeroase din aproape toate județele țării.

Adeziuni similare la dezideratul național au fost exprimate într-un număr însemnat și din rîndurile populației de naționalitate germană din România, din care vom reda, numai pentru exemplificare, următoarea adeziune. Într-o telegramă din 13 septembrie 1939, după declanșarea celui de al doilea război mondial, se arăta că: „În dorința de a răspunde înaltului apel ce (...) ați adresat poporului român și pentru a dovedi că comuna noastră minoritară FREIDORF din județul Timiș (în majoritate cu populație de naționalitate germană — n.n.) a înțeles înalta dorință

---

[29] Idem, *fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă,* dosar nr. 435, f. 75.

[30] Arh. Stat. Cluj, *fond Prefectura județului Cluj,* dosar nr. 104/1939, f. 2.

[31] D.G.A.S., *fond Președinția Consiliului de Miniștri,* dosar nr. 160/1939, f. 313.

(...) care a pornit pentru muncă şi dragoste de Patrie — a donat suma de lei — 68 750 pentru înzestrarea armatei şi întărirea graniţelor"[32] — se arăta în telegrama adresată cu acel prilej către primul ministru al României.

În cadrul acestei mişcări naţional-patriotice s-a înscris adeziunea şi contribuţia populaţiei judeţului Bihor cu suma de 66 517 150 lei[33], acesta situîndu-se prin contribuţia dată pe locul al şaselea între cele 36 judeţe ale ţării.

Datele pe care le prezentăm pe judeţele respective, deşi sînt parţiale, fiind înregistrate la date diferite, în perioada ianuarie-iunie 1940, cînd acţiunile erau în desfăşurare continuă, atestă caracterul de masă, la scara întregului teritoriu naţional al patriei, al acestei mişcări:

TABELUL 1.

Nr. crt.	Judeţul	Suma subscrisă	Nr. crt.	Judeţul	Suma subscrisă
1.	Bucureşti	1.200.000.000 lei	21.	Romanaţi	16.490.000 lei
2.	Prahova	235.540.000	22.	Muscel	15.495.000
3.	Sibiu	153.121 000	23.	Cluj	13.000.000
4.	Arad	150.000.000	24.	Trei Scaune	10.867.148
5.	Timiş	141.000.000	25.	Sălaj	8.300.000
6.	Bihor	66.517.000	26.	Someş	8.297.000
7.	Mureş	57.782.000	27.	Botoşani	7.329.000
8.	Făgăraş	51.961.000	28.	Odorhei	7.256.000
9.	Tîrnava Mare	35.560.000	29.	Rădăuţi	6.448.000
10.	Turda	34.454.000	30.	Buzău	4.784.000
11.	Severin	32.558.000	31.	Ilfov	4.269.000
12.	Caraş Severin	32.000.000	32.	Năsăud	4.076.000
			33.	Maramureş	3.333.000
13.	Ialomiţa	30.000.000	34.	Teleorman	1.903.882
14.	Iaşi	28.000.000	35.	Gorj	1.153.000
15.	Alba	27.525.000	36.	Argeş	1.298.000
16.	Neamţ	27.271.000			
17.	Hunedoara	21.340.000			
18.	Tecuci	19.025.000			
19.	Ciuc	17.155.000			
20.	Tîrnava Mică	16.667.000			

O imagine tot mai completă despre spiritul de dăruire patriotică al întregului popor pentru apărarea integrităţii teritoriale a patriei, despre efortul considerabil şi aportul adus acestei cauze ne este dată şi de faptul că pînă la 13 martie 1940 sumele totale subscrise de populaţia ţării în

[32] *Ibidem*, dosar nr. 154/1939, f. 232. Vezi detalii Vasile T. Ciubăncan, *Adeziunea populaţiei Banatului...*, în *Analele Banatului*, Istorie, nr. I/1981, p. 183—211 şi Gheorghe Oancea, *op. cit.*, în *Ziridava*, XIII, 1981.
[33] Vasile Ciubăncan, în *Crisia*, XI, 1981, p. 209—219.

acel scop au depășit 12 miliarde lei, iar acțiunea se desfășura în continuare cu toată amploarea[34].

b. *Condamnarea unanimă a asasinatului politic și reafirmarea solidarității naționale.* Iată ce a caracterizat starea de spirit generală a poporului român atunci cînd, după declanșarea celui de al doilea război mondial, România a adoptat politica de neutralitate efectivă față de cobeligeranți și, la un timp scurt, a fost săvîrșit asasinatul politic împotriva primului ministru al României, Armand Călinescu.

România, odată cu politica de neutralitate efectivă, a manifestat în continuare o preocupare constantă pentru întărirea securității și a capacității sale de apărare. Nici una dintre aceste două coordonate ale politicii interne și externe românești nu au convenit Germaniei naziste, deoarece ele îi contracarau planurile politice și militare pe care le urmărea în România.

În scopul modificării politicii externe românești în interesul Germaniei hitleriste și al slăbirii rezistenței din interior a fost pus la cale la Berlin, și organizat la București, asasinatul politic al președintelui Consiliului de Miniștri al României, Armand Călinescu, care a fost săvîrșit la 21 septembrie 1939, de către un grup terorist de legionari instruiți în acest scop în Germania.

Întreaga opinie publică românească a reacționat prompt, a condamnat unanim odioasa crimă, care a fost apreciată în foarte multe cazuri drept un atentat politic la independența României.

O atitudine clară și categorică de condamnare a actului criminal a fost adoptată imediat de către Partidul Comunist Român, care a dezvăluit și mobilul acestuia, după care el făcea parte din acele planuri politice ale Germaniei hitleriste, puse la cale la Berlin, împotriva României prin agentura teroristă „Garda de Fier". El făcea o legătură directă între actul asasinării lui I. G. Duca în 1933, de către legionari, și cel de-al doilea asasinat, săvîrșit tot de către aceștia, din ordinul Berlinului lui Hitler. Această poziție a partidului, deschisă și fără echivoc, depășea poziția și interpretarea dată oficial de guvern și alte cercuri politice burgheze, care au redus interpretarea și explicarea crimei numai direct la persoana făptașilor ei și nu la autorii, care erau în afara țării, la Berlin.

În spiritul poziției Partidului Comunist Român a fost adoptată o atitudine de condamnare a crimei politice și în documentul intitulat: *„Chemarea Muncitorimii din România"*, lansat imediat după eveniment, în numele tuturor muncitorilor și funcționarilor din România. Documentul a fost semnat de conducerea breslelor muncitorilor mineri și metalurgiști, în care se spunea: „În clipa de față întreaga suflare românească, copleșită de griji și neliniști, prin muncă încordată și efort sporit caută să-și îndeplinească întreaga datorie către țară, niște nemernici au comis oribila crimă de a ucide pe Primul Ministru al Țării. Fapta aceasta de-

---

[42] Arh. Stat. Hunedoara, *fond Prefectura județului Hunedoara,* pachetul nr. 1121, f. 48.

pășește toate marginile pentru a o trece din categoria crimelor în aceea a înaltei trădări de țară (...)[35]".

Documentul atrăgea apoi atenția opiniei publice românești asupra situației grave prin care trecea țara: „... poate niciodată de cînd se întrebuințează expresiunea »trecem prin momentele cele mai grele«, (aceasta — n.n.) nu a avut o îndreptățire mai mare ca acum. Să fim cu toții conștienți de acest lucru și de datoria ce ne incumbă (...)"[36].

În document se făcea apoi un vibrant apel la unitatea națională, atît de necesară în acele vremuri de mare cumpănă a istoriei popoarelor în general și a celui român în special. „Muncitorimea română își mai îndeplinește însă în aceste ceasuri de grea cumpănă și o altă datorie de conștiință, făcînd apel către toți fiii țării, îndemnîndu-i la unire și la colaborare dezinteresată pentru desăvîrșirea operei de consolidare a unității naționale. Nici o energie nu trebuie să fie absentă astăzi de la marea încordare ce ni se cere"[37] — se arăta în încheierea acestui document de o vibrantă ținută patriotică.

Despre modul în care a fost condamnat acest asasinat de către alte categorii și straturi sociale din diferite zone ale țării vom cita următoarele exemple: „Cetățenii județului Năsăud înfierează atentatul odios a cărui victimă a fost Primul Ministru al Țării"[38] — se spunea în telegrama Prefecturii județului Năsăud adresată guvernului. „Întreg Maramureșul veștejește din adîncul inimii asasinatul odios comis contra Primului Ministru"[39] — se arăta în telegrama Prefecturii județului Maramureș către guvern. „Populația și conducătorii județului Caraș exprimă adînca durere ce le-a produs pierderea celui mai mare bărbat de stat, vestejește cu toată energia odiosul atentat"[40]. „Populația județului Arad a fost adînc indignată de crima săvîrșită contra Președintelui Consiliului de Miniștri, condamnînd cu indignare odiosul atentat"[41] — se spunea în telegrama Prefecturii județului Arad.

Și în județul Hunedoara actul criminal a fost unanim condamnat: „... populația a simțit o profundă revoltă și o mare jale în suflet la vestea asasinării fostului Președinte al Consiliului de Miniștri Armand Călinescu, îngrijorată și de impresia ce o va produce acest fapt în străinătate»[42] — se arăta într-un raport al preturii plășii Hunedoara. „Opinia publică din Deva, fără deosebire de clasă și naționalitate, a respins odioasa crimă, a cărei victimă a fost regretatul Președinte al Consiliului de

[35] Arhiv. Stat. Bistrița, *fond Prefectura județului Năsăud*, dosar nr. 13486/1939, f. 7.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*, f. 8.

[38] *Ibidem*, dosar nr. 13468/1939, nenumerotat.

[39] D.G.A.S., *fond F.R.N.*, dosar nr. 441/1939, f. 7.

[40] *Ibidem*, f. 3.

[41] *Ibidem*, f. 8.

[42] Arh. Stat. Hunedoara, *fond Prefectura județului Hunedoara*, pachetul nr. 7/1940, documentul 2061/1939.

Miniștri Armand Călinescu“[48] — se arăta într-un raport al primăriei orașului Deva.

Poziţii similare au fost exprimate și în alte judeţe și zone ale ţării, astfel se poate aprecia că evenimentul nedorit a determinat afirmarea, ori reafirmarea poziţiilor politice ale celor mai largi cercuri şi mase populare cu orientare antinazistă, antifascistă în ansamblul ei, cei mai mulți au reușit să dea o interpretare justă evenimentului în sensul că odată cu crima, în umbra ei stăteau ascunse planuri agresive și criminale la adresa independenţei ţării și a poporului român din partea Germaniei hitleriste, imperialiste. Contribuţia decisivă la tălmăcirea adevăratului sens al acestui eveniment grav de ordin politic a avut-o Partidul Comunist Român şi mişcarea muncitorească, revoluţionară, în ansamblul ei. Iată motivele care explică o situaţie anume în care evenimentul tragic s-a transformat într-un moment de solidaritate naţională a poporului român.

Încercînd să sintetizăm conţinutul evenimentelor anului 1939, se cunoaște faptul că pe plan extern ele s-au agravat la maximum, culminînd prin declanșarea celui de-al doilea război mondial de către Germania hitleristă. Pe plan intern, datele și faptele atestă că avea loc un proces de apropiere politică spre unitate, în direcţia unui consens naţional care avea baze în mod real în sînul poporului, în rîndurile clasei muncitoare. Acest proces a fost evidenţiat pe plan politic și prin acţiunile întreprinse de către forţele revoluţionare antifasciste și patriotice, în rîndul cărora se găsea Partidul Comunist Român, dar care, din nefericire, nu a fost oficializat pe plan politic naţional.

Întreaga stare de spirit a poporului, exprimată atît de plenar în vîltoarea evenimentelor foarte complexe ale anului 1939, dovedea încă o dată, dacă mai era necesar acest lucru, justeţea și realismul liniei politice a Partidului Comunist Român, propusă celorlalte forţe politice democratice și naţionale cu mulţi ani în urmă și promovată consecvent, în scopul realizării unităţii de acţiune a clasei muncitoare și, în jurul ei, a întregului popor român și a forţelor progresiste ale naţionalităţilor conlocuitoare din România, împotriva dușmanului de moarte, fascismul hitlerist și a războiului de agresiune imperialistă dinafară, folosind în acest scop mijloacele semilegale și legale și, îndeosebi, organizaţiile clasei muncitoare ce funcţionau atunci. *„Trebuie să subliniem* — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — *că tocmai în aceste împrejurări, sub dictatura regală, Partidul nostru și-a intensificat activitatea împotriva fascismului și războiului, împotriva alianţei cu Germania hitleristă. Un rol deosebit l-au avut în această privinţă sindicatele, breslele de atunci, folosirea formelor legale de activitate care au făcut ca anii 1938—1939 să fie ani de puternice greve și mișcări ale oamenilor muncii, culminînd cu marea demonstraţie de la 1 Mai 1939, împotriva fascismului și*

[48] *Ibidem*, documentul nr. 2356/1939.

războiului, pentru apărarea libertăţilor democratice, independenţei şi integrităţii ţării“[44].

Poporul român, liber şi stăpîn pe soarta sa, aniversează 45 ani de la aceste memorabile evenimente.

DAS JAHR 1939
AUGENBLICKE NATIONALER SOLIDARITÄT

(Zusammenfassung)

Auf Grund von größtenteils unveröffentlichten Dokumenten entwirft der Verfasser ein wahrheitsgetreues und eindrucksvolles Bild des tiefen Patriotismus' des ganzen rumänischen Volkes, der in der einmütigen Antwort auf den Aufruf vom 15. März 1939, unter die Waffen zu treten und die Westgrenze Rumäniens gegen eine bevorstehende hitleristisch-horthystische militärische Agression zu verteidigen, gipfelte.

In demselben Kontext wird hervorgehoben, daß das ganze Volk des Landes in der Zeitspanne Oktober 1934—Juli 1940 einen wertvollen Beitrag zur Ausrüstung des Heeres und zur Befestigung der Westgrenze des Landes leistete, eine Aktion, die ein nationaler Wunsch wurde.

Unter den Umständen der wachsenden Gefahr des Faschismus, des Krieges und der hitleristisch-horthystischen militärischen Agression gegen Rumänien wird die nationale Bedeutung dargestellt, sowie der Widerhall im Ausland dieser großen antifaschistischen und kriegsfeindlichen Demonstration zur Verteidigung der Integrität und der Suveränität des Waterlandes, die am 1. Mai 1939 stattfand und an deren Organisierung der Jungkommunist Nicolae Ceauşescu einen führenden Beitrag leistete.

Im Schlußteil dieses Beitrags wird die Haltung des rumänischen Volkes beschrieben, das den politischen Mord vom 21. September 1939 einstimmig verurteilte, der infolge des Attentats gegen den Ministerpräsidenten Rumäniens, Armand Călinescu, durch die Legionäre verübt wurde, die die Agenten Hitlerdeutschlands in Rumänien waren.

An allen Handlungen des Jahres 1939 nahm das rumänische Volk, von einem nationalen Solidaritätsgefühl beseelt, teil, aber auch die fortschrittlichen Kräfte der mitwohnenden Nationalitäten traten ihnen bei, woraus der Verfasser den Schluß zieht, daß damals die Bedingungen zur Bildung einer nationalen antifaschistischen Volksfront geschaffen wurden.

---

[44] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Adunarea festivă din Capitală consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, Editura politică, Bucureşti, 1981, p. 15.

DOCUMENTE

DOCUMENTE BIHORENE RELATIVE LA RĂSCOALA LUI HOREA

de

GHEORGHE GORUN

Marea răscoală a țăranilor de la 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, se bucură, probabil, de cea mai întinsă bibliografie dintre toate evenimentele istorice mai însemnate ale istoriei noastre. Nu credem că ar fi existat istoric român — și nu numai român — care, deslușind sensurile existenței istorice ale locuitorilor ținuturilor carpato-danubiano-pontice să nu fi stăruit puțin asupra acestui eveniment și să adauge încă un titlu, o lucrare, o contribuție cît de măruntă lungii liste a reperelor bibliografice ale răscoalei.

Devenim și mai conștienți de acest fapt, mai ales după apariția, în 1979, a monumentalei monografii a Acad. David Prodan, *Răscoala lui Horea,* precum și a primelor volume din cele două serii de documente (A. *Diplomataria* și B. *Izvoare narative),* publicate în ultimii ani sub îndrumarea Acad. Ștefan Pascu, sub titlul *Izvoarele răscoalei lui Horea,* opere fundamentale nu numai pentru istoria noastră națională, ci și pentru cea universală.

Chiar și la o simplă lectură a cărții Acad. D. Prodan, cititorul atent își poate pune, pe bună dreptate, întrebarea dacă se mai pot aduce noi contribuții la o temă care pare încheiată definitiv de opera respectivă. Fiindcă Acad. D. Prodan încheie subiectul răscoalei lui Horea pentru cel puțin o jumătate de secol de acum încolo, sintetizînd cercetările tuturor istoricilor de la N. Densușianu încoace.

Acad. D. Prodan afirmă în mod justificat în *Prefață*[1] că: „Documentația fundamentală, faptele se cunosc în așa măsură încît nu ne mai prea putem aștepta la mari surprize. Mărturiile noi care se descopăr treptat, obișnuit nu mai fac decît să înmulțească, să varieze detaliile celor cunoscute". Nici contribuția noastră prezentă nu se vrea altceva decît editarea unor documente relative la răscoala lui Horea, prilejuită de aniversarea a 200 de ani de la săvîrșirea ei, ca un omagiu adus tuturor acelora

---

[1] David Prodan, *Răscoala lui Horea,* vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 7.

care s-au ridicat împotriva nedreptăților de orice fel, dar în primul rînd țăranului ardelean care, acum două secole, a încercat să-și croiască un nou destin.

Primele documente bihorene relative la răscoala lui Horea sînt legate de numele lui Nicolae Firu, care a depistat 42 de documente în arhivele din Oradea, copiate de acesta și apoi publicate de N. Iorga[2] în cunoscuta serie de documente Hurmuzaki—Iorga. Ulterior, N. Firu a încercat să interpreteze documentele descoperite de el, publicînd, după două decenii de la primele cercetări efectuate în legătură cu aceste acte, o primă versiune (în 1925)[3], iar o a doua în 1937[4]. Exact între cele două ediții ale lucrării lui Firu, Roman Ciorogariu publică — în 1931 — traducerea în românește a unui izvor narativ, cunoscut de altfel, relativ la răscoala lui Horea[5].

Abia după cel de-al doilea război mondial văd lumina tiparului noi documente bihorene despre răscoala lui Horea, grație lui I. Sabău, care publică cîteva în 1961[6]. În urmă cu șase ani, I. Moza publică în anuarul muzeului orădean o a doua încercare de sinteză — prima fiind cea a lui Firu —, pe baza tuturor documentelor cunoscute la acea oră despre relațiile Bihorului cu răscoala lui Horea[7], dar fără contribuții documentare.

Este de presupus că bicentenarul răscoalei lui Horea va prilejui istoricilor români scoaterea la lumină a unor noi documente. Pînă la ora actuală nu putem consemna decît intervenția lui Sever Dumitrașcu la sesiunea științifică din primăvara acestui an, de la Muzeul Țării Crișurilor, dedicată istoriografiei răscoalei lui Horea[8] și numai două documente publicate, unul de Viorel Faur[9], iar celălalt de V. Faur, împreună cu

---

[2] *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii și ale Academiei Române. Vol. XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga. Partea II-a. 1601—1825, București, 1913 p. 1746—1796, documentele nr. 3318—3348, 3350—3358, 3361, 3366.

[3] Nicolae Firu, *Revoluțiunea lui Horia 1784—1785. Date nouă culese din archiva județului Bihor*, Institut de tipografie „Biharea" S.A., Oradea, 1925.

[4] *Idem*, *Date noi referitoare la revoluția lui Horia 1784—1785 culese din arhiva județului Bihor*, *Ediția II-a*, Tipografia românească, Oradea, 1937.

[5] Roman Ciorogariu, *Horia și Cloșca*, Tipografia diecezană, Oradea, 1931.

[6] I. Sabău, *Ecourile răscoalei lui Horea în părțile de nord-vest ale Transilvaniei*, în *Revista arhivelor*, V, 1, București, 1962, p. 178—193.

[7] Ioan Moza, *Frămîntări țărănești în Bihor în timpul răscoalei lui Horea*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p. 537—547.

[8] Sever Dumitrașcu, *Note privind istoriografia răscoalei lui Horea (I)*, comunicare prezentată la sesiunea științifică închinată aniversării a 90 de ani de la mișcarea memorandistă organizată la Muzeul Țării Crișurilor în 31 martie 1984.

[9] Viorel Faur, *Un document din anul 1784*, în *Familia*, 20, nr. 2, 1984, p. 7.

Gheorghe Mudura[10]. Din acest de-al doilea document, cu adevărat inedit, au fost publicate pasajele cele mai semnificative.

O recentă cercetare, efectuată de noi în arhivele din Debrecen (R. P. Ungaria) a dus la depistarea cîtorva zeci de noi documente relative la răscoala lui Horea. Cele pe care le publicăm acum fac parte dintr-un dosar subtitrat *Hora porhada. Az Erdélyi vagy Oláh Zendülés*[11] *(Oastea țărănească a lui Horea. Răscoala din Transilvania sau românească),* constituit din acte rămase de la primul vice-comite al Bihorului, Beöthy János, completat cu unele documente ale lui Péchy Imre-junior, vice-comite bihorean din anii de după răscoala lui Horea. Dosarul cuprinde rapoarte ale autorităților locale adresate celor doi vice-comiți, scrisori ale unor particulari, corespondența dintre conducerea comitatensă și autoritățile militare din zonele de operații învecinate cu Bihorul, procese verbale de anchetă etc., atît din timpul desfășurării răscoalei, cît și din anii următori.

Întrucît materialul arhivistic este destul de mult — în jur de 70 de documente —, ne-am propus să publicăm cu această ocazie numai 16 acte, selecționate de noi după expeditor, respectiv am dat prioritate acelora care au fost trimise de juzii locali din imediata apropiere a teritoriilor cuprinse de răscoală și care știau cel mai mult despre ea. Apoi au urmat actele care au fost anexate rapoartelor menționate, cu scopul de a le da o mai mare greutate, a le justifica. În anii următori urmează să publicăm, pe rînd, și celelalte documente, mai ales scrisorile autorităților militare către cele civile, dintre care se reliefează cele ale generalului Sturm, comandantul trupelor de represiune din zona Hălmagiului.

Menționăm că nici unul din aceste documente nu au fost publicate pînă în prezent, ele fiind deci inedite. Dar conținutul unora dintre ele este cunoscut istoriografiei noastre, cel puțin parțial. Faptul este posibil, întrucît prin alte arhive pot exista copii ale acestora, tot așa cum și în acest fond există destule copii ale unor documente relative la răscoală, care nu au de-a face cu Bihorul, ele fiind trimise vice-comiților bihoreni în scopul informării asupra situației în general. În același timp, în alte arhive au putut fi depistate documente care constituie verigi intermediare în lanțul birocrației comitatense care aici lipsesc, ajunse acolo în cine știe ce împrejurări istorice. Elocvent ni se pare cazul documentelor în care este amintit popa din Leheceni (documentul cu nr. VI în anexa noastră). Aici avem documentul de primă mînă, al martorului ocular, juratul din Vașcău Adam Varasdy, în a cărui prezență a avut loc evenimentul incriminat, care l-a și arestat pe preot și a semnalat cazul supe-

---

[10] Viorel Faur, Gheorghe Mudura, *Un document orădean inedit*, în *Familia*, 20, nr. 6, 1984, p. 8.

[11] Hajdu-Bihar Megyei Levéltár Debrecen, (Arhivele județului Hajdu-Bihar), *fond Bihar vármegye közgyülési iratok* (Actele adunării comitatului Bihor), dosar IV.A.11.l. fascicol II—1/C. Mulțumim și pe această cale directorului Gazdag István și colaboratorului științific dr. Béres András pentru ajutorul dezinteresat și colegial pe care ni l-au acordat cu această ocazie.

riorilor săi pe filiera Beiuș—Oradea. D. Prodan are cunoștință despre întîmplare din două locuri diferite[12], altele decît acest document, luate din *Caietele de documente* copiate de Nicolae Densușianu din arhivele Transilvaniei și Ungariei. Nici acele documente nu sînt publicate integral, ci se procedează la o citare fragmentară a lor, în funcție de necesitățile argumentației operei. În aceeași situație se află și documentele numerotate în anexa noastră cu nr. XIV[13] și XVI[14], pe care le publicăm integral, pentru prima oară.

Nu intenționăm să discutăm acum aceste documente, ci numai după ce majoritatea lor vor fi publicate. Ne permitem numai cîteva observații pe marginea acestora, referitoare la situația din comitatul Bihor în timpul desfășurării răscoalei lui Horea.

Două sînt zonele cele mai expuse la răscoală: districtele Beiușului și cel al Luncii, adică ținuturile de sud-est și de nord-est ale comitatului. Cea mai mare tensiune se constată a fi însă în districtul Beiușului, pentru că și intensitatea răscoalei a fost mai mare în ținutul vecin al Zărandului decît în acela al Clujului. Nu putem însă să nu remarcăm faptul că, deocamdată, documentația pentru districtul Luncii este infimă, cele cîteva documente cunoscute acum nu pot dezvălui prea multe despre realitățile din acea zonă. Și mai puțin știm despre ținutul de pe valea Crișului Repede în amonte de Aleșd, care, din punct de vedere geografic s-a găsit, de asemenea, în imediata vecinătate a ținuturilor cuprinse de răscoală.

Frica nobilimii din nord-vestul țării ca răscoala să nu se întindă cumva și aici este imensă. O ilustrează cu pregnanță mai ales documentul nr. II, în care frica îmbracă forme isterice. În documentul nr. V, judele

---

12 D. Prodan, *Răscoala lui Horea,* vol. I, p. 534, reia un document copiat de N. Densușianu în *Caietele de copii și extrase* păstrate în Biblioteca Academiei la fondul de manuscrise „După cum mărturisește la 20 noiembrie Teodor Bălaș, paznic în Vașcău, atunci cînd protopopul din Beiuș citea poporului scrisoarea vicecomitelui, preotul Iov din Leheceni a strigat: „Să-i aducă Dumnezeu, că dacă mai bine nu va fi, nici mai rău nu poate fi, și dacă au ars grîul, las să-l ardă, și așa a lor a fost, e mai bine să-l ardă decît acei domni răi care trag-împing să trăiască din el“. Atît din documentul copiat de Densușianu, care probabil provine din cancelaria juratului din Beiuș. În vol. II, p. 218, D. Prodan citează, de data aceasta direct din opera lui Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785,* București, 1884, p. 288, care prelucrează un alt document despre același eveniment, fără a-l publica însă integral: „Unul din ei, Popa Ion din Lehăceni (sic!), cînd se publică în piața Vașcăului ordinul de liniștire al comitatului, strigase, am văzut,: De ar aduce Dumnezeu pe răsculați aici, că de nu va fi mai bine, nici mai rău nu poate fi“ și „lasă protopoape să arză, că și așa a lor a fost“.

13 *Ibidem,* II, p. 142, scriind numai că „. . . au prins pe Horea și Cloșca principii făcuți ai românilor . . .“, scrisoarea conținînd însă mult mai multe informații, care în contextul monumentalei cărți a Acad. D. Prodan nu își aveau sensul. Noi dăm totuși documentul integral, ca una din primele scrisori care sosesc în Bihor cu știrea arestării capilor răscoalei.

14 *Ibidem,* vol. I, p. 373. Acad. D. Prodan citează pe larg documentul, luat din *Caietele* lui Densușianu. Îl dăm acum în forma sa completă, fiind siguri că acesta este originalul.

nobiliar Michael Papp recunoaște că dacă pînă acum a fost de părere că „... treaba (răscoala) este o glumă, acum văd că sîntem în primejdie ...“, acesta reprezentînd categoria nobiliară cea mai moderată, care își păstrează multă vreme sîngele rece și tocmai de aceea poate judeca mai obiectiv că răscoala lui Horea este o realitate și pentru comitatul Bihor, în ciuda cordonului militar și a măsurilor de a opri întinderea ei spre vest.

În ciuda temerilor nobilimii bihorene, țărănimea locală nu s-a mișcat. S-au spus lucrurilor pe nume, ca în cazul popii din Leheceni sau a țăranului din Budureasa (documentul nr. VI), răsculații au fost chemați de localnici cu insistență (documentul nr. V), dar și represiunea a fost promptă. Cu toate deficiențele sale (semnalate în documentele I și V), cordonul militar instituit de urgență la hotarul comitatului s-a dovedit eficient: nici răsculații nu au coborît din Apuseni și nici țăranii bihoreni nu s-au ridicat în masă. Dar faptul că țăranii bihoreni nu s-au răsculat în masă nu-l putem pune numai pe seama eficienței cordonului militar și a măsurilor de „pacificare“. Cauzele sînt mult mai complexe, mai profunde, am încercat cu altă ocazie să analizăm împrejurările sociale și economice care au generat acest fapt, drept pentru care acum nu mai insistăm[15].

Desigur că documentele reprezintă punctul de vedere al nobilimii asupra răscoalei, a stărilor de lucruri generate de ea. Cu greu ne-am putea aștepta la altceva! Dar, cel puțin o parte a ei a înțeles mesajul răscoalei, sensurile ei sociale, chiar și naționale.

În fine, ultimele documente ilustrează atmosfera din acele luni fierbinți ale toamnei și iernii anului 1784. Dăm aici și descrierea capilor răscoalei — chiar dacă este cunoscută —, întrucît ni se pare sugestivă pentru modul în care aparatul birocratic al comitatului a funcționat în învălmășeala evenimentelor: funcționarul detașat pe lîngă comandamentul generalului Sturm nu așteaptă ca adresa oficială conținînd descrierea lui Horea și Cloșca să fie expediată pe calea obișnuită, dar prea greoaie, ci traduce el însuși descrierea din germană — pe care în graba mare o inversează, dîndu-i o notă personală — trimițînd-o șefului său ierarhic, la Beiuș, care, la rîndu-i, o lansează spre centrul comitatului, luînd simultan măsurile de rigoare în zona sa de jurisdicție, totul cu o rapiditate demnă de o cauză mai bună.

Referitor la modul de publicare a documentelor, dăm textul integral al lor, împreună cu traducerea în limba română, pe care o sperăm a fi cît mai exactă. Ne-am străduit să facem o traducere cît mai precisă, respectînd atît litera cît, mai ales, spiritul lor. Unele documente sînt deteriorate, dar, din fericire, pierderile din materialul suport nu afectează fundamental sensul lor.

---

[15] Gheorghe Gorun, *Mișcările țărănești de pe domeniile Beiuș, Vașcău, și Beliu de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, IX, Oradea, 1979, p. 178—180.

DOCUMENTE

I

SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS D(OMINE) ORD(INARIUS) V(ICE) COMES

Eskütt Varasdy Uram irja hogy valami ember jövén Erdélybül azt referálta volna, hogy mivel felesen vagyon a Militia comendérozva az Tumultuansok ellen azok erre kejszülnének, aminthogy az ide rekesztett facti Species is indigitálya.

Irja a melet aztis hogy a Vaskohi parasztokis már ollyan formán beszélnek hogy eök sem fogyák egynéhány nap mulva a földes Uraságot a szerint szolgálni amint eddig szolgálták, mellyet addigis a meg egyébb Relátiot vennék kivántam a T. Urk meg irni.

Sig. Belenyes die 16ta 9b. 1784

Humillimus Servus,
Mihael Pap mp.

Hajdu-Bihar megyei levéltár, *Biharvármegye közgyülési iratok*, dosar IV.A.11.1. fascicol II — 1/C, fila 265.

*

STRĂLUCIT ŞI CELEBRU DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR!

Domnul jurat Varasdy scrie că un om oarecare, venind din Transilvania, ar fi raportat că, întrucît jumătate din Miliţie este trimisă împotriva răsculaţilor, aceia s-ar pregăti încoace, după cum arată şi descrierea faptelor aici anexată.

Pe lîngă aceea mai scrie că ţăranii din Vaşcău vorbesc deja în aşa formă că nici ei nu vor mai servi pe stăpînul de pămînt peste cîteva zile aşa cum l-au servit pînă acum, ceea ce am dorit să vă scriu, onorate domnule, şi pînă ce voi mai primi şi alte relatări.

Semnat Beiuş, 16 noiembrie 1784.

cel mai umil servitor,
Mihael Pap, p.m.

II

ÉDES SZOLGA BÍRÓ ÚR.

Sietve irok, nem stilizálhatok, és ugy higye nem tréfát irok, az Ur hivséges a Császárhoz, mozduljon meg: tégyen dispositiot a Vrgyék hogy fegyverbe légyen az ország, irjon másfelé is a merre gondoljanak hogy veszedelem ne kövesse országunkat.

Most vettem levelet a Tisztomtöl, a ki irja, hogy Erdélybe annyi a Haramia, mint a Nyü, a Parasztság mint hozá csatolta magát, igettnek, pusztitnak, ölnek, az Nemesség Uraság mind bé takarodot Kolosvára, nagy örömben a parasztság föld népe, a többek közöt Károly Várt, Tordát, Abrud Bányát is töbeket mind hamuvá tették. Sok ezer a Nép, szüntelen szaporodik, két Armáda két felé szaladot, igetni, pusztitni az országba bizony ide is eljö az. Grlis Katonákis van köztek is Militia, ki mellé csattakodnak a parasztok oda vagyunk, hanem nagy örizetet tétessen az Ur és külgyen oda bé is meg tudasokra, mivel igaz Kolosvárig el jöt, a nyakunkba van a veszedelem mivel véletlenül hirtelen termet ez mig hirt kap Császárunk, hogy Militiával obstáljon, adig az ország hamuvá lesz, publicálya az Ur odéb, felyebis, mert kötelessis... ertem meg irni a köz(e)leb valo Tiszt.

Én mennék bé felé, hogy a feleségem gyermekem disponálhatnám, de félek föképen hogy ne mondják hogy közülük rebellálni akarok, félek a Haramiától is elöl kap, féltem Házom népit, mindenünk az porrá lesz, mit gondoljak nem tudom, bár a Házam Népe tolakodhatot volna Kolosvára.

Tudositását várom az Urtol, consoláljon és tréfára ne vegye, mert én futást nem értem, quid faciendum, merre szaladjunk, van e hirekel az Urall.

Ez az én tudositásom irodot Vasárnap. Hétfün kellet volna vennem a levelet, de az olá tolvaj hozta ma regel csütörtök a levelet, el kóborlot, mert nem fél al olá töllünk..., még csuda hogy el hozta ily késön is.

Bizony félek, ma is it lesz az az Haramia, tudom fel verbuálja most a Székely országot, parasztságot, veszedelem lesz belölle. Vagyok
Az Ur

igaz Szolgája barátja
B. Inczédi Sámuel mp.

Pér 18^{a} 9 bris 1784

Mozdicsa ezt a dolgot, publicálja az Ur Levelem végzése után már bizonyosabb levelet vettem Kolosvárol a fiscalisomtol is, ki gonoszaban jelenti azt a rosz hirt mert igaz hogy igetik, pusztitják ölik erdélyt és fegyverbe van ot a Világ; confusiomba sietembe, nem is irhatok töbet. Tudosiscon az Ur mit hal, mi hir, ki kérem.

Ibidem, filele 262—253.

*

DRAGĂ DOMNULE JUDE.

Scriu grăbindu-mă, nu pot stiliza, şi aşa să ştiţi nu scriu glume, domnul este credincios Impăratului, mişcaţi-vă: comitatele să dea dispoziţii să fie înarmată ţara, scrieţi şi în alte părţi, unde credeţi de cuviinţă ca primejdia să nu urmărească ţara.

Acum am primit scrisoare de la funcţionarul meu (domenial), care scrie că în Transilvania atîtea haramii sînt ca viermii, toată ţărănimea i s-a alăturat, incendiază, distrug, omoară, nobilimea toată s-a cărat la Cluj, ţărănimea este în mare bucurie, printre altele Alba Iulia, Turda, Abrudul şi altele au fost făcute scrum. Poporul (răsculat) are multe mii, sporeşte în permanenţă, două armade au fugit în două direcţii, ard, distrug în ţară, cu siguranţă vor veni şi aici. Sînt între ei şi soldaţi dezertori şi miliţii care s-au alăturat ţăranilor, sîntem pierduţi, ci să pună domnul pază mare şi să trimită acolo înăuntru (în Transilvania) ca să (se) ştie, căci este adevărat că a venit pînă la Cluj, primejdia este în gîtul nostru, deoarece (răscoala) a pornit pe neaşteptate, pînă primeşte veşti Impăratul, ca să ne ajute cu Miliţii, pînă atunci ţara va fi scrum, să publice domnul şi mai încolo, mai sus, este şi obligat... să scrie pentru mine funcţionarul mai apropiat.

Eu aş merge mai înăuntru, ca să iau măsuri pentru soţie şi copii, dar mă tem să nu spună (ceilalţi nobili) că fac rebeliune, mă tem şi de haramii, îmi fac griji pentru poporul casei mele, peste tot se va alege de el praful, nu ştiu ce să gîndesc, numai de ai mei s-ar fi putut înghesui la Cluj.

Aştept ştiri de la domnia ta, consolaţi (-mă) şi nu luaţi în glumă (nimic), pentru că eu nu am ajuns să fug, quind faciendum (ce să facem), unde să fugim, aveţi domnia voastră ştiri?

Informarea (scrisoarea) mea a fost scrisă duminică. Luni trebuia să primesc scrisoare, dar hoţul de român a adus scrisoarea azi, joi dimineaţa, a hoinărit, pentru că nu se teme românul de noi... încă e de mirare că a adus-o şi aşa tîrziu.

Desigur mă tem, azi va fi aici acea Haramie, ştiu că va aţîţa (la răscoală) Secuimea, pe ţărănime, din ea va fi primejdie. Sînt al Domnului

sluga şi prietenul adevărat
B(aron) *Inczédi Sámuel* p.m.

Pir, 18 noiembrie 1784.

Porniţi treaba aceasta, după terminarea scrisorii mele publicaţi (ştirile), am primit de la Cluj o scrisoare mai sigură, de la administratorul meu, care raportează şi mai sever acea ştire rea, pentru că este adevărat că ard, distrug, omoară Transilvania, că lumea este acolo sub arme, în confuzia şi graba mea nu mai pot scrie mai mult. Domnul să mă informeze ce aude, ce ştiri (mai are), îl rog.

III

TELLYES BIZALMÚ DRÁGA NAGY JÓ URAM EÖCSÉM VICE ISPÁNY ÚR

Most estve házamhoz való érkezésemmel három rendbeli tudóssitástis vettem az Erdelyi Paraszt tumultus eránt, mellyek közül egyiket Ingenieur Hadnagy Eöcsém Péchy Mihály Uramék, mint aki leg nagyobb Circumstantiával ir, ezen levelembe rekesztve in copiis küldöm, tarthatunk tölle, hogy a mint látva vala Tk. Militia rendeltetvén ellenek, ott majd nyomni fogják, és kéntelenségbölis ide V(árme)gyénkbe recipiállyák magokat, abba ugyan bizonyos vagyok hogy it nállunkis minden lehetö praecautiók meg fognak tétetözni. Ezzel Uri favorában ajánlott álhatatossan maradok
Az Urnak Vice Ispány Urnak

Almosd 18ª 9 mbris 1874

le kötelezett hiv szolgája
Idöseb *Péchy Imre* mp

P.S. Más Levélbe azt irják hogy Toroczkónis el fogtak közülök 50. de ez már ha Toroczkóig is el jutottak szörnyüség, nagyon mesze terjedett.

Inják azt is hogy Kolos V(árme)gyében a Nemesség fel ült, és 15 presentis indultis Gyalu felé eléjekbe, más felé pedig a Kolosváron lévö Militiának egy része.

Ibidem, fila 259.

*

DRAGĂ DOMNULE VICE COMITE,
DOMNULE NEPOT DE MARE ÎNCREDERE, MARE ŞI BUN

Sosind astă seară la casa mea, am primit trei corespondenţe despre tumultul ţăranilor din Transilvania, dintre care una de la domnul nepot inginer locotenent Péchy Mihály, care scrie cu cea mai mare dificultate, pe care o trimit anexat *in copiis* în această scrisoare, ne putem teme (de faptul) că, după cum am văzut, trimiţînd Miliţia împotriva lor, acolo îi vor înăbuşi, şi de nevoie (răsculaţii) se vor refugia în comitatul nostru, sînt convins că şi aici la noi se vor lua toate măsurile de precauţie.

Rămîn cu aceasta credincions în graţia domnului
Domnului vice comite

servitorul credincios şi obligat,
Almosd, 18 noiembrie 1784. *Péchy Imre senior, p.m.*

P.S. Intr-o altă scrisoare îmi scriu că şi la Trăscău (azi Rimetea — G.G.) au prins dintre ei 50 (de răsculaţi); de au ajuns deja la Trăscău este îngrozitor, (răscoala) s-a întins foarte departe.

Imi scriu şi aceea că în comitatul Cluj nobilimea s-a sculat în 15 luna prezentă au pornit deja spre Gilău, înaintea lor, iar Miliţia din Oradea a pornit în altă direcţie.

IV

Szeben add 10^{a} 9 bris (1)784 Ingineur Hadnagy Péchy Mihály Eöcsém levelének Copiája.

Az ittenn négy vagy ött napoktól fogva foljo szomoru ujságokrol kivánom Uram Bátyámat tudositani; irhatom hogy Zaránd most Hunyad Vármegyei tömlötzböl halálra sententiáztatott oláh Hora nevü ki szökvénn valami Császár neve alatt tsinált irással, hogy a Magyar Nemességet el töröljék magának pajtásokat szerezett, a kinek hol létet meg tudván a Vármegye, ellene el fogni valami Szolga Birákat s Hajdukat küldött, de az kik ötet már öt hat száz emberekkel találván a Szolga Birókat s Hajdukat a kiket el foghattak darabokra kontzolták, innen mindjárt meg indulva Brád nevü első falut fel égették, az ott lévő Nemességet Aszszonyokkal s gyermekekkel edgyütt fel vágdalták, igy menvén az alatt a három vagy négy nap alatt, már több 20 Falunál fell égették, szamok is azoknak, a Guberniumban tett Relatio szerent fell megyenn tiz ezerre, bár ugyan szejjel, minthogy apro tsoportokban vagyonn az népek el osztodva, meljnek Feö Corpussa Vezérestöl a Maroson által nem jött, nehez Számát tudni. Hora egy aranyos keresztet, s a Császár parantsolattjál aranyos betükkel a meljenn hordoza, mondják hogy egy vagyon köztök német Ruhába az ki három vagy négy tsillagot visell, a Hunyad Vármegyébe lévö Granitz oláság oberstleutenant Karpfel mingyart akkor ellenek allott, de az olta vagyon innen comonderozva ugyan az itt levö olah regementböl egy Bataillon Major Stoinichot, az kinek az lovait, is alóla ki lötték, de tsak ugyan már eddig is ez a Batalion többet három száznál közülük el ejtett, sokakat el fogott, bár még eddig a Feö Corpusra nem ütödött, tegnap ment itt el két Divisio

volt Kalnokienus Huszárokböl, de mind ez gyarapodásokat nem tartoztatta, ugy hogy az itt Szeben körül levö oláság is mind iljen tonussal vagyonn, és tsak az tett praecautiok nem engedik hogy mind fegyverbe mentenek. A Nemesség az ki egy masra salvalta magát, nagyobb részent, ide s az körül levö Várakban, meg elég bátorságba mintsem a Dévai Várat az hol majd 200 Nemesség bé szorult már kétszer attaquirozták, elsöbe oltalmazta Zejk V(ice) Ispány az ott levö Nemességgel, már mostan Katonaság is vagyon ottan. Baro Orbannak hét ezer Veder Borát el el foljtottak, Csurai fell egették, s ugy másoknak is az kit tsak Nemessegnek valamijen kapták; Bartsay Péter Urnak, az ki Szász Sebesre szaladott egy az Varoson kivül levö Molnár által be izentek, hogy ha az Város ki nem adja, a Várost fel égetik, de az ki mindjart Szekérre ülvén, ide szerentsesen be érkezett etc. etc. etc.

Ibidem, fila 261.

*

COPIA SCRISORII NEPOTULUI MEU, INGINER LOCOTENENT PÉCHY MIHÁLY,

Aş dori să informez pe domnul, unchiul meu, despre noutăţile triste care se petrec aici de patru sau cinci zile; pot să scriu că din închisoarea din Zarand, acum comitatul Hunedoarei, a fugit românul Horea, condamnat la moarte şi, cu ajutorul unei scrisori (contra)făcute, sub numele împăratului, ca să şteargă nobilimea maghiară, şi-a făcut rost de ortaci, despre a cărui loc de şedere aflînd comitatul, a trimis să-l prindă, mai mulţi juzi şi soldaţi, dar l-au găsit împreună cu cinci sau şase sute de oameni, i-au prins pe juzi şi soldaţi şi i-au tăiat în bucăţi. De aici au pornit imediat spre primul sat numit Brad, l-au ars, pe nobilii de acolo i-au tăiat împreună cu femeile şi copii, aşa mergînd în acele trei sau patru zile au ars mai mult de 20 de sate, numărul lor (al răsculaţilor — G.G.), conform relatării făcute în guberniu, ridicîndu-se la zece mii, deşi mai mult sînt împărţiţi (umblînd) separat, decît în grupuri mici, principalul lor corp, împreună cu conducătorul, nu au venit dincoace de Mureş, este greu să se ştie numărul lor. Horea poartă pe piept o cruce aurită şi porunca împăratului cu litere aurite, se spune că este între ei unul în haine nemţeşti, care poartă trei sau patru stele; românii grăniceri din comitatul Hunedoara, cu locotenentul major Karpfel, s-au opus imediat atunci, dar de atunci este trimis de aici un batalion din regimentul românesc de aici în frunte cu maiorul Stoinich, acela căruia i-au împuşcat calul de sub el, într-adevăr, acest batalion a omorît mai mult de trei sute dintre ei (dintre răsculaţi — G.G.), pe mulţi i-a prins, deşi pînă acum nu s-au ciocnit cu corpul principal, ieri au trecut pe aici două divizii din husarii (din regimentul) Kálnoki, dar toate acestea nu au putut opri creşterea lor numerică (a răsculaţilor), aşa că românii din jurul Sibiului toţi sînt în acest ton şi numai (măsurile de) precauţie nu permit ca toţi să fie sub arme. Nobilii care s-au putut salva, în mare parte aici sau în cetăţile din jur, sînt încă destul de curajoşi, nu ca cei din Deva, unde aproape 200 de nobili s-au înghesuit şi au fost deja atacaţi de două ori, prima dată i-a salvat vice-comitele Zejk, cu nobilimea de acolo, acum sînt (acolo) şi soldaţi. Baronului Orbán i-au scurs şapte mii de vedre de vin, pe Csurai l-au incendiat şi aşa şi altora, pe care nobil l-au prins cumva; domnului Bartsai Péter, care s-a refugiat în Sebeşul Săsesc, i-au trimis vorbă printr-un morar din afară, că dacă oraşul nu-l predă lor, vor incendia oraşul, dar acesta urcîndu-se imediat într-o căruţă, a sosit cu mult noroc aici (la Sibiu) etc., etc., etc.

V

SPECTABILES AC PERILL(USTRIS) D(OMINO) ORD(INARIUS) V(ICE) COMES

Eddig majd csak tréffának véltem a dolgot, de már látom, hogy veszedelembe vagyunk: tegnap Rézbányára megiratot, hogy ide készülnek a Haramiák mára; ma egy parasztember ejtet ollyan szót, hogy el kerülik eök a Militiat, mert a Bihari havasokon fognak jönni, most az ide rekeszült levélbül látom hogy közelebb járnak a Circumstantiak, tartok attulis hogy Vaskohra commendéroztatván a Militiát itten könnyen bánhatnak velünk. Ma egy Istenes predicatio forma Exhortatióval mellyet a Subst. V(ice) Ispány Ur küldött a protopopát Vaskohra küldöttem, hogy az által a népet szelidicse, de amint látom óhajtva várják, söt magok Invitálják magokra, vagy inkább magunkra a veszedelmet.

A Kis rab eránt irtam Eskütt Uramnak hogy eöket onnan Expediálya Várad felé si antem ex Circumstantiis tumultus aliqui previderetur, addig tarcsa ott, mig választ nem veszek a T(isztelt) Urtul.

Conscriptionalni félét sem magyarul sem oláhul már több nincs méltoztassék a T(ekintetes) Ur akár egy félit akár más félit addig is küldeni, a mig a magyarul lévöt el ... (indescifrabil)

Sig. Belenyes, die 20ª 9-bris 1784 hora nocti 12ᵐᵃ

Szilágyi Pap Mihály

Bélbül más felé nem jöhet a militia, hanem Urszád felé, ot meg tettem a rendelést.

Ibidem, fila 254.

*

STRĂLUCIT ŞI CUNOSCUT DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR,

Pînă acum am fost de părere că treaba (răscoala) este o glumă, dar acum văd că sîntem în primejdie: ieri (mi) s-a scris de la Băiţa (Plai) că haramiile se pregătesc încoace; azi un ţăran a scăpat o vorbă că ei vor ocoli miliţia, pentru că vor veni peste munţii Bihor, acum din scrisoarea anexată aici văd că împrejurările sînt mai aproape, mă tem şi de faptul că miliţia fiind comandată (trimisă) la Vaşcău, aici pot să ne facă rău foarte uşor. Azi l-am trimis pe protopop la Vaşcău cu o exhortaţie în formă de predică dumnezeiească, pe care a trimis-o domnul vice-comite, ca să îmblînzească prin ea poporul, dar după cum văd îi aşteaptă (pe răsculaţi) nerăbdători, ba chiar ei cheamă asupra lor, sau mai ales asupra noastră, primejdia.

În privinţa micului deţinut, am scris domnului jurat să-i expedieze de acolo spre Oradea si antem ex Circumstantiis tumultus aliqui previderetur, pînă atunci să-l ţină acolo, pînă nu primesc răspuns de la onoratul domn.

Feluri de conscris nu mai sînt, nici ungureşte, nici româneşte, să binevoiască onoratul domn să-mi trimită ori de un fel ori de altul pînă cînd cel existent în limba maghiară ... (nu se termină?).

Semnat în Beiuş, în ziua de 20 noiembrie 1784, la 12 noaptea,

Szilágyi Pap Mihály

Din Beliu miliţia nu poate veni prin alt loc decît prin Ursad, acolo am făcut comanda.

VI

PERILL(USTRIS) AC G(ENE)ROSE D(OMI)NE OR(DINARIUS) JUDICIUM

Tegnap két embert expediáltunk volt Erdélybe, Vidránál tovább nem mehettek, ottan a sok móc körül vette ugy hogy egyik a Gubáját, kését, dohányzacszkóját el vették és azt mondották nekik hogy tovább ne mennyenek, mert soha vissza nem térnek, az ejczaka a Havason tüzet raktak, és egy egész ökröt sütették, söt azt beszéllettek, hogy akik innensö pravoricatiora által járnak, azok öket vadittyák ide, hogy jöjenek, mert ök meg mutatják, s utokat csinálják, mert kell nekik járni, eztet alazatossan jelentem, hogy mind Bélböl, mind pediglen Erdélyországbul meg értettünk az Correspondentiákbül, hogy igazán s okvetlenül bé fogh jönni.

Egy Lehecsenyi Pópát meg fogatattam amidön publicáltattam azon V(ice) Ispány Ur levelit melyre azt felelt hogy *haddel Protopópa hogy igessék, mert az ö Keresmények, az ö véres izodcsaggal Kereste̋k,* a másik egy Buduraszi ember aztis megfogatattam ezis sub publicatione azt feleli nem ugy mond mert az Császár parancsolatyábúl cselekszik ezeket magam fülemmel halottam mind a kettötül mit csináljok vélek feleltetett elvárom. Sig. Vaskoh 20^{a} 9^{bris} (1)784

Varasdy mp.

Ibidem, fila 250.

*

PREA ILUSTRU ŞI GENEROS DOMNULE JUDE ORDINAR,

Ieri am trimis doi oameni în Transilvania, nu au putut să meargă mai încolo de Vidra, acolo mulţi moţi i-au înconjurat, aşa că unul le-a luat sumanul, cuţitul, punga de tutun şi le-au spus să nu meargă mai departe pentru că niciodată nu se vor întoarce înapoi; astă noapte au făcut foc în munţi şi au fript un bou întreg, ba au spus că aceia care merg de aici (de la Vaşcău) ... aceia îi îndeamnă să vină (la Vaşcău) că ei le arată şi le uşurează drumul, pentru că trebuie ca ei să meargă (şi în alte părţi) aceasta raportez cu supuşenie, că şi din corespondenţa de la Beliu (dar) şi din cea din Transilvania, am înţeles că (răsculaţii) vor veni cu adevărat şi neapărat.

Am prins un preot din Leheceni cînd am făcut publică scrisoarea domnului vice-comite, la care (preotul) a spus că *lasă protopopă să-i ardă că ei au căutat-o transpirînd sînge, este (lucrul) căutat de ei,* celălalt este un om din Budureasa, şi pe el l-am prins, şi acesta în timpul publicării (scrisorii) a răspuns că să nu spună aşa pentru că (răsculaţii) procedează aşa din ordinul împăratului, astea le-am auzit eu cu urechile mele, ce să fac cu cei doi, aştept răspuns.

Sig. Vaşcău, la 20 noiembrie 1784

Varasdy mp.

VII

TEKINTETES ORDINARIUS VICE-ISPÁNY URAM TELLYES BIZODALMU DRÁGA KEDVES URAM EÖCSÉM!

Mi mint Haramiák vérszomjuhozo éh torkokhoz közelebb lévö elrémült Hegyközi Lakosok, a rettentö Szomoru hirek miatt öszve rakodván, bátorságosbb meg maradásrul gondolkodunk, de minthogy ezen sokfele hallomásbul Számazott irtoztato hireknek egész hitelt nem adhatunk, ugy gondolkodtam hogy minekelötte illy Sanyaru télviz idején házamtul ki mozdullyak, elöbb az Uram Eöcsém /: a ki elött ezen állapotok leg jobban tudva vagynak:/ bölcs tanácsával éllyek. Kérem annak okáért tellyes Bizodalommal, méltoztassék ezen expressus által, vagy maga, vagy pedig sok foglalatosságaitul nem érkezhetvén, más által Circumstantialiter tudossitani s tudossittatni, hadd tudgyuk magunkat mihez tartani. Szinte mostan lévén nállam egy Berlichingianus Ordinancz Katona (a ki a Széplakon fekvö Esquadron Commendansátul Váradra Leveleket viszen) azt beszéli hallomásbul: hogy ez elött nyolcz napokat Széplakon túl hét mértföldnyire, mintegy negyvenezerbül álló Haramiák, valamelly magos Hegyekre recipiálván magokat, két Esztendöre való Provisiojok vagyon, kik a körül belöll Helysé(g)reá izennek: hogy ennyi Számbúl álló pénzt, vágo marhákat, kenyeret s egyébb victualékat administrállyanak de se gyilkosságokat, se gyujtogatást (:a mint másoktúl hallani:) nem követnek el, és még é szenvedhetö volna. Azomban nem hallani, hogy nyolczadnapoktul ólta, ottan a hegyeken helyben vagynak, killyebb, vagy bellyebb menteké, hanem a correspondentiábul reménylem ez is tudva vagyon az Ur Eöcsém elött. Ki is egyébaránt Uri favoriban s Grátiájában ajánlott szokott tisztelettel maradok

T(e)k(inte)tt(e)s Ord(inarius) Vice Ispány Drága Kedves Ur Eöcsémnek
Micske, 22 N-bris 1784

alázatos Szolgája
Baranyai Gábor mp.

Ibidem, fila 258.

*

ONORATE DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR, DRAGUL MEU, DOMNULE NEPOT DE TOATĂ ÎNCREDEREA

Noi locuitorii dintre munţi, înspăimîntaţi şi cei mai apropiaţi de gîtlejurile însetate de sînge ale haramiilor, din cauza ştirilor îngrozitor de triste, am împachetat şi ne gîndim la o rămînere (pe loc) mai curajoasă, dar cum nu putem da crezare în întregime acestor ştiri înspăimîntătoare care provin din auzite, m-am gîndit ca înainte de a porni din casa mea pe o vreme mizerabilă de iarnă, mai întîi să cer sfatul înţelept al nepotului meu, înaintea căruia aceste stări de lucruri sînt cele mai bine cunoscute. Rog de aceea, cu toată încrederea, să binevoiască să informeze şi să mă informeze prin acest trimis (al meu), sau domnia sa, sau dacă nu poate datorită multelor sale ocupaţii, prin altcineva, despre împrejurările de acum, să ştim la ce să ne aşteptăm. Tot acum, găsindu-se la mine un soldat, ordonanţă de la Berlichingieni, care duce scrisorile comandantului escadronului

staționat la Suplac, la Oradea, povestește că a auzit că acum opt zile, dincolo de Suplac cu opt mile, vreo 40.000 de haramii s-au retras pe un oarecare munte înalt, au cu ei provizii pentru doi ani și dau ordin localităților din jur să dea atîția bani, atîtea animale pentru tăiat, pîine și altele de trebuință, dar nu au făcut nici un omor și nici un incendiu — după cum se poate auzi de la alții —, ceea ce ar fi de îndurat. În schimb nu se poate ști că de opt zile sînt tot acolo pe munte, sau au mers mai în afară sau mai înăuntru, dar sper că domnul nepot știe și despre asta din corespondență. Căruia îi rămîn cu respect în favorul și grația domnească

Onoratului domn, dragului meu nepot vice-comite ordinar
Mișca, 22 noiembrie 1784

supusă slugă,
Baranyi Gábor p.m.

VIII

SPECTABILIS, AC PERILLUSTRIS DOMINE ORD(INARIUS) V(ICE) COMES;

Az Haramiák ellen T(ekintetes) Nemes Kezép Szolnok Vármegye (:mint most Jánky Mihály Ippi Compossesor Urtól értem, ki ur Asszonya által hozta hozzánk:) oly rendelęst tet, hogy ma az egész Nemesség Somlyon, holnap pedig Zihlayon meg jelennyen fegyveresen. Mint hallani, az Haramiák a Meszessen negyvenen ként szédelgenek, a Kolosvár megyei Nemesség 700 közülök ell fogott, hireltetnek sok cselekedeti az Haramiák mellyeket in B. Inczédy eö Nagysága Levelibül értven méltoztatott ü Tktes Ur. Itt szomszédságba mi lesz a Nemesek gyülekezete? meg érthetvén hitelesebb tudósitással ....lok a T(ekintetes) Urnak. Sig. Széplak die 24[a] Novembris 1784

Emericus Lukats, V. Judex Nobiliorum

Ibidem, fila 262

*

STRALUCIT ȘI ILUSTRU DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR,

Ilustrul comitat Solnocul Mijlociu a dispus împotriva haramiilor (:după cum am înțeles de la domnul Jánky Mihály, coproprietar în Ip, a cărui scrisoare a fost adusă de soția acestuia:) ca astăzi întreaga nobilime să se prezinte la Șimleu, iar mîine, înarmată, la Zalău. După cum se aude, haramiile vagabondează (în grupuri de) cîte 40 în Munții Meseșului, nobilimea din comitatul Cluj a prins deja vreo 700, se zvonesc multe despre ispràvile lor, după cum am înțeles din scrisoarea domniei sale domnului B. Inczédy. Ce va fi cu adunarea nobililor din vecini?, după ce voi înțelege dintr-o informare oficială voi raporta onoratului domn (vice-comite).

Suplac, 24 noiembrie 1784

Emeric Lukáts,
vice-jude nobiliar

IX

SPECIFICUM

Panis et Praesidio Varadiensi ad 22ª Decembris (1)784 ad Rationem It. Militia expediuntur

Currus Nº 11 onerati sunt Libronibus	1960
qua Quantitas Constituit Por(tionis)	3920
Die 23ia Xbris expediuntur Libronis	540
seu Portionis	1080

Sig. V(árad) Olaszij 22ª Xbris (1)784

Stephanus Csoor,
Comm.

Ibidem, fila 268

X

PER(ILLUSTRIS) AC G(ENE)ROSE D(OMI)NE ORD(INARIUS) LUDICIUM

Leg elsö Halmágra való érkezésünket, postája a volt a Generálisnak, hogy Horea, Kloska Jánossal elszökött, és privative ugy informálták hogy a fekete-tói passuson ment által, ezen rosz embereknek Németbül hamarjában, és nagy sietséggel forditott Személyek le irását oly moddal küldöm az Urnak, hogy időhalasztás nélkül mentül több felé lehet currentálya; azomban pedig ezen descriptiót ezen levelemmel együtt Kérem ne terheltessék az Urnak Ordinar(ius) V(ice) Ispány Uramnak sietve meg küldeni, hogy az egész vármegyébe Currentáltathassanak ezen Descriptiót a M(éltosá)gos Generalis el küldötte a feketetói s Széplaki passusokra is.

Szénában s zabban itten semmi fogyatkozás nem lészen, hanem a Kenyér szük, azért szükség, hogy a Pékek Belényesben folytassák a Kenyér sütést, és onnan administrályák Halmágra. Antalfi Uramat ide rendeltem, hogy amiben fogyatkozás lenne, nékie parantsolyon a M(éltosá)gos Generális, hogy az urat tempestive informálya.

Egyéb iránt itten Nagy csendesség vagyon, de gondolom, hogy csak a meddig a Militiát láttyák.

Halmág 24 X-bris (1)784 hora 6ª vesperonia

Michael Kovács mp.
V(ice) Iudicius

V(ice) Ispány Hollaki Urnak Levelitis ide rekesztem,
Váradra szól, ha fel találtatnék ezen Commisarius

Ibidem, fila 272

ILUSTRU ŞI GENEROS DOMNULE JUDE ORDINAR,

La sosirea noastră la Hălmagiu, generalul a avut poştă, (primind ştirea că) Horea împreună cu Ion Cloşca au evadat şi (generalul) a fost informat în particular că au mers prin trecătoarea de la Negreni, descrierea personală a acestor oameni răi am tradus-o la repezeală şi în mare grabă din germană, pe care o trimit domniei voastre, ca fără să se piardă timpul, să poată fi trimisă în cît mai multe locuri, iar această descriere, împreună cu scrisoarea aceasta, vă rog să o trimiteţi domnului vice-comite în grabă, ca să poată fi trimisă în întregul comitat, această descriere a fost trimisă de măritul general şi la trecătorile de la Negreni şi Suplac (de Barcău).

În fîn şi ovăz nu există aici nici o lipsă, ci pîinea este puţină, de aceea este nevoie ca la Beiuş brutarii să continue coacerea pîinii şi de acolo să fie trimisă la Hălmagiu. Pe domnul Antalfi l-am chemat aici, ca, în ceea ce va fi de lipsă, lui să-i poruncească măritul general, (şi) să informeze imediat pe domnia voastră.

Altfel aici este linişte mare, dar cred că numai pînă cînd (ţăranii) văd aici miliţia.

Hălmagiu, 24 decembrie 1784, ora 6 spre seară

Michael Kovács p.m.
vice jude (nobiliar)

Anexez scrisoarea domnului vice-comite Hollaki,
merge la Oradea, dacă va fi găsit acest comisar.

XI

1mo. *Kloska János,* Kerpenyesi, Zalatnai Dominiombul való, valami 40 esztendös, kisded zömök termetü, barna kerék ábrázatu, Rövid lapossan öszve nyomott órú, sötét gesztenye szin haju, egy kevéssé veresess barna bajuszu. Kemény és Csontos, a nyelvivel akadozó beszédü, inkább esset nagyon Ki adó, hogy sem Kemény beszédü, egyenes állásu, s járásu, olyan ruhát hordott mint ez után következö Horeanak descriptioja mutatja, Oláh, Barany bör Kosokot a szörivel ki felé forditva hordoz melynek kézelöje csak fégig (sic) vagyon, egy jó gesztenye szinü könyü Erdélyi Lova melyen magyar nyereg, s fekete Bärány bör takarója vagyon, a Kantár hozza valójával Közönséges fekete börbül vagyon, némelykor erdélyi Bárány bör, hoszu Süveget, némelykor egy Unyi szétessésü Arany paszamántos felül bé varva csákó nélkül és sinor nélkül vallo süveget szokot hordozni

2o. Horea, alias Nicola Ursz, valami 48 vagy 50 esztendös, Nagy-Aranyosi, Alba-kuti Templomhoz tartozandó, semmi vagyona ott nincsen, hanem az attyafiainál tartozkodik, középszerü termöü, inkább sugár, hogy sem vastag testü, vereses gesztenye szinü rövid haju, veres rövid bajuszu, hoszas ábrázatu, igen kisded hegyes órú, ovalis himlö-helyes orczájú, leg inkább pedig iden veresek a szemei pillája s az szeme bőre, egyenes állásu, s járásu, a Zalatnai Dominiomban viselni szokott Ruhát hordoz, ugy mind fekete majd térdig érö, mind a két felöl kék posztóval ki czifrázott szumánt, fejér inkább tányeros, hogy sem bö Nadrág, füztt és csizma száros bocskort visel, most Bárány bör a Szörivel bé fordítva

Bundát visel, Közönséges fekete Süvege, és többnyire egy vékony Mogyorófa pálczát visel

Halmag(y) 24ª X-bris (1)784

Per *Michaelem Kovács* mp.
I(nclytus) Co(mi)t(a)tus Bihar(iensi)
V(ice) Iudicium

Ibidem, fila 271

1. Ion Cloșca, din Cărpiniș, de pe domeniul Zlatnei, în jur de 40 de ani, de statură mică și plină, fața rotundă și negricioasă, nasul scurt și lățit, părul castaniu închis, mustața puțin brun-roșcată, vîrtos și osos, vorbind împiedicat, mai degrabă repede decît tare, cu ținută și mers drept, poartă haine ca și Horea, care urmează în descriere, românești, cojoc din blană de miel, cu lîna în afară, cu mîneci pe jumătate, (are) un cal ușor ardelean bun, de culoare castanie, pe care are o șa ungurească și o acoperitoare neagră din blană de miel, frîul și accesoriile sînt simple, din piele neagră, uneori poartă căciulă înaltă din blană de miel, ardelenească, alteori o căciulă cu galon de aur (gros) de un deget, cusut sus, fără chivără și fără șnur.

2. Horea, *alias* Nicola Ursz, de vreo 48—50 de ani, din Rîul Mare, ținînd de biserica (parohia) din Albac, nu are acolo nici o avere, ci șade (mai mult) la rubedenii, de statură mijlocie, mai degrabă subțire decît gros la corp, părul scurt, de culoare castaniu-roșcat, mustață scurtă roșcată, fața prelungă, cu nasul destul de mic și ascuțit, obrazul oval, cu urme de vărsat, de cele mai multe ori cu genele și pleoapele destul de roșii, (avînd) statură și mersul drept, poartă haine obișnuite pe domeniul Zlatnei, adică suman negru, lung pînă aproape de genunchi, tivit cu postav albastru în cele două părți, pantaloni albi, mai degrabă strîmți decît largi, opinci cu tureac de cizmă și șireturi, acum poartă o șubă din piele de miel cu lîna întoarsă înăuntru, căciulă neagră obișnuită și de cele mai multe ori poartă un baston subțire din lemn de alun.

Hălmagiu, 24 decembrie 1784

Michael Kovács,
Vice judele nobiliar
al comitatului Bihor

XII

SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS DOMINE OR(DINARIUS) V(ICE) COMES!

Kovács Szolga Biró Uramnak ide rekesztett Relátioját vévén (:noha Horáek el szökését csak költeménynek, és factionak lehet vélni:) én mind azon által meg teszem a rendelést hogy ezen Processusba házon ként fel kerestessék.

A Sütö Kemencze ma el készül, holnap a kenyér sütést elis kezdik, és abban sem lészen semmi fogyatkozás tegnap 13 Szekér el erkezet a proffonttal és mindgyárt elis küldöttem Vaskora az éjjel ismét el érkezet 3 szekér, azis mán utánok megyen. Sig. Belényes 25 X-bris 1784

Michael Pap
Ord(inarius) Iudicium

Ibidem, fila 270

PREA STRALUCIT ŞI CUNOSCUT DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR,

Primind relatarea domnului jude Kovács (deşi fuga lui Horea şi alor săi nu poate fi considerată decît ca o scorneală şi o ficţiune), cu toate acestea voi da dispoziţie să fie căutaţi în fiecare casă din district.

Cuptorul de copt (pîine) va fi gata azi, mîine vor începe coacerea pîinii şi nici în aceea nu va fi nici o lipsă, ieri au sosit 13 căruţe cu provizii, pe care le-am trimis imediat la Vaşcău, astă noapte au mai sosit trei căruţe, şi acelea vor merge imediat după ele.

Sig. Beiuş, la 25 decembrie 1784

Michael Pap
jude ordinar

XIII

SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS DOMINE OR(DINARIUS) V(ICE) COMES!

A Generalis Ur levele mellyet ide valo Kapitány Uramnak irt volt nékemis nagy szeget ütöt volt a fejembe de azután combinálván az idöt csak könyen superaltan a dificultást, hogy a midön a levelet irta a kenyeres szekerek valahol Halmágy körül kelet lenni és 28[a] Dél tájba már in loco kelet lenni mert a melly 6 napra valo profontos a Várbul kültek, az két izben jöt a négy napra valo Vaskon 24ta utol érte a Militiát, és az per diebus 25re, 26ra, 27[a], et 28[a] ki is osztatot, az napra valo érkezet ide 25ra hajnalba, és 25re Délután innen meg indulván 26ra regvel Vaskon volt, mellyrül mivel sem én, sem Vaskon levö Esküttt Ur praevie semmit sem tuttunk, ottis késet addig a mig szekereket lehetet alája állitani de ugyan csak 27[a] regvel vagy 26ra este (:amint Varasdy Ur referálta:) meg kellet néki indulni, és igy 28[a] valami tájba oda kellet neki érni, következendö képpen fogyatkozás a kenyére pro 29e et 30[n] nem eshetet.

28[a] már az ide valo sütésbül expediáltam 576. kenyeret 29ra 500 kenyeret, ma megyen 600 és igy nem lészen semmi rövidség a kenyér eránt. Egyéb victualik eránt sem lehetet fogyatkozás mert azis 28[a] a szekerekkel együt oda ert, azon kivül a zsidókis 3 szekérrel vittek lisztet, pohánkát, riskását és egyebeket, azokis mig akkor a midön a levél expediáltatot oda nem értek volt, mert hirem nélkül Sábest tartottak it Belényesbe szombaton.

Ên ma irtam Antalfi Uramnak hogy irja meg mire van szüksége és a miben lehet innen fogok succuralni, tegnap a Generalis Ur számára attam zöldségetis a mennyi töllem ki telhetet, hogy kapitány Uram transponálya, ha reménli hogy nem... (ruptură din materialul suport al scrisorii) fagy, ma küldök egy özet is... (aceeaşi ruptură, probabil csak?) üldözze a Hóra nemzecségit.

In reliqua ut imminentur novum annum cum felici plurime recursu juxta propria nota Specti Dv[ra] et sui clarissimi transigendum comendant Super cordialiter precer, et Gratis me demisse commonda.

Belényes, die 31[a] X bris 1784

Michael Pap
Ord. Iudicium

Ps. a Pékek mi lészen a fizetések nem tudom, eök minden hónapon singilative 12 Rft. pretendálnak és már anticipaltatam f 12.

Spectabili ac Perillustri Domini Ioanni Beöthy de Bessenyö
I. Cottus Bihar. Ord. V. Comitis
Varad Ex officii

Ibidem, filele 268—269

*

PREA STRALUCIT ŞI CUNOSCUT DOMNULE VICE-COMITE ORDINAR,

Scrisoarea domnului general, pe care a scris-o domnului căpitan de aici (din Beiuş), mi-a bătut şi mie un cui mare în cap, dar apoi recombinînd (recalculînd) timpul am putut să elimin uşor deficienţa, că atunci cînd (generalul) a scris scrisoarea căruţele cu pîine trebuiau să fie undeva în jurul Hălmagiului şi la prînzul zilei de 28 (decembrie) trebuiau să fie in loco, pentru că proviziile care au fost trimise din cetate pentru şase zile, au sosit în două rînduri, în Vaşcău, care se găseşte la patru zile, a ajuns din urmă miliţia în 24 (decembrie) şi au fost împărţiţi pentru zilele de 25, 26, 27 şi 28; pentru ziua aceea a sosit aici în 25 în zori, şi pornind în după-masa zilei de 25, în dimineaţa zilei de 26 au fost la Vaşcău, despre care nici eu şi nici domnul jurat Varasdy, care se găsea la Vaşcău, nu am ştiut înainte nimic, au întîrziat şi acolo pînă cînd au găsit căruţe (pentru a le transporta mai departe), dar în dimineaţa zilei de 27 sau (chiar) în 26 seara — după cum a raportat domnul Varasdy — au trebuit să pornească, şi aşa cîndva, în ziua de 28, au trebuit să ajungă acolo, în felul acesta nu a putut să apară lipsă a pîinii în 29 şi 30 (decembrie).

În 28 am expediat deja din coacerea (pîinii) de aici 576 pîini, în 29 (decembrie) 500 de pîini, azi merg 600 şi aşa nu va fi nici o prescurtare în privinţa pîinii. Nici în alte alimente nu poate fi lipsă, pentru că în (ziua de) 28, odată cu căruţele au ajuns şi acelea acolo, în afară de acestea şi evreii au dus cu trei căruţe făină, hrişcă, orez şi altele, nici aceia nu au ajuns acolo pînă cînd a fost expediată scrisoarea, pentru că (evreii) au ţinut, fără ştirea mea, zi de odihnă aici la Beiuş, în ziua de sîmbătă.

Azi am scris domnului Antalfi să scrie (de) ce are nevoie şi din ce avem aici am să-i ajut, ieri am dat pentru domnul general şi zarzavaturi, cît am putut, ca domnul căpitan să i le ducă, ca nu... (ruptură în materialul suport al scrisorii)... îngheaţă, azi trimit şi o căprioară... numai? să-i urmărească pe ai lui Horea.

In reliqua ut imminentur novum annum cum felici...
Beiuş, 31 decembrie 1784

Michael Pap,
Jude ordinar

P.S. Nu ştiu care va fi plata brutarilor, ei au pretenţia ca fiecare să primească cîte 12 florini renani, deja am plătit anticipat 12 florini.

Domnului prea strălucit şi cunoscut Ioannes Beöthy de Besenyő
prim vice-comite al comitatului Bihor

Oradea Din oficiu

XIV

TELYES BIZODALOMMAL VALO DRÁGA JÓ URAM KAPITÁNY URAM

Alázatosan kévántam Drága kapitány Uramnak meg irni mely szerént uj esztendött érénk hogy Hórát és Kloskát az oláhok Tett fejedelmeket meg fogták Tudnillik Vajda, Szekelektöll, és Jeneij Oberlieutenant Uramikat által azkire is legg ellsöbbe Nagyhaju katona tette kezeit reája magam pedig Cantonaztam öket Fejérvár felé Pojánáig, Annális inkább még továbbra is örvendeztünk hogy már mostanában egyenessen bé fogunk rukolni az régi Quartelainkra De bezzeg iszunk Baranyaji Kapitány Urnak egésségit itten Zalatnán hogy oly Szerencséss volt Magyarországon kiért minyájan örvendünk csak hogy allig varjuk hogy Uri Személyét Tisztelhetnénk. Még errӧllis kévánok irni Drága Kapitány uramnak hogy ott Obtist Link Ur az G(ene)rall Comandonak irni fogg hogy továbra Prolongatiat ne kaphassan. Az Ur Kapitány Uram irot több ujságoknak engedelmet kérek mert tudom hogy az mi az Uri szolgalatott illeti Litass Kapitány Ur tett iránta Az Ur Kapitány Ur ellött eleget, magam pedig mig az elnyert Szerencséjéhez Az Urnak Kapitány Uramnak kévánok az bé lépendő uj Esztendönekis el végezetében Szélyes ... (indescifrabil) ... Stábális Tittulussall Örömmel ... s magam mindenkor gratiajaban ajallat vagyok

Tellyes Bizodalommal valo Draga Nagy Jó Uramnak
Kapitány Uramnak

Zalatna Die 1 Ianuarii (1)785

alázatos Szolgája
Rausch
Hadnagy

Ibidem, fila 219

•

DOMNULE CĂPITAN, MARE ŞI BUN, (MIE) CU TOATĂ ÎNCREDEREA,

Am dorit să scriu, cu smerenie, domnului căpitan, de norocul cu care ajungem în noul an, că i-am prins pe Horea şi Cloşca, principii puşi (făcuţi) ai românilor, respectiv de către Vajda de la (regimentul de) secui şi locotenentul major Jenei, pe ei a pus mîna primul soldatul Nagyhaju, iar eu i-am excortat spre Alba Iulia pînă la Poiana. Dar şi mai mult ne-am bucurat pe mai departe că deja ne vom întoarce drept la vechile noastre gazde. Dar bem în sănătatea domnului căpitan Baranyai, (noi cei de) aici la Zlatna, că a fost atît de norocos în Ungaria, pentru care cu toţii ne-am bucurat, numai de abia apucăm să-i onorăm persoana sa (între noi). Mai doresc să scriu dragului domn căpitan că acolo domnul colonel Link va scrie comandantului general că nu poate primi pe mai departe prelungire. Domnul căpitan a mai scris cîteva noutăţi, pentru care îmi cer scuze, pentru că ştiu că în ceea ce priveşte serviciile pe care le-a făcut domnul căpitan Litass în faţa domnului căpitan sînt destule, iar eu doresc domnului căpitan, pe lîngă norocul cîştigat, ca în noul an în care păşim să puteţi săvîrşi ... (indescifra-

bil) ... cu bucurie titlul de comandă ... iar pe mine mă recomand pentru totdeauna în grația voastră

Cu toată încrederea dragului domn mare și bun,

domnului căpitan

Zlatna, 1 Ianuarie 1785

servitorul supus,
Rausch
Locotenent

XV

Anno 1785, die 5a Ianuarii detecto existente eo, quod Magno-Varadini apud Praecum Sub-Arcensem Emannuelem Demetrium Popovics pretiosus Antiqua forma singulus habeatur, ego penes Commissionem Spectabilis, ac Perillustris Domini Ordinarius V(ice) Comitis ex reflexione, quod si nefors (sic!) idem Angulus per Tumultuantes Valachos Transylvanos Surrepons, et Succesive divenditus foret, ad manus meas Iudiciahinc modum.

Ezüst szövött paszamánton tizen egy fillegrán, munka ezüst Boglár vagyon, a paszamánt veres bársonyal vagyon bélelve, a Boglárok veres, és ég szinü kövekkel, nem külömben fejér gyöngyel vagynak ki rakva, ezen párta övnek a két végén ezüst nagy csatok vagynak, és mind a Csatok, mind pedig a Boglárok meg vagynak aranyozva, az egyik csatnak a végin egy rövid vékony ezüst de nem aranyozott Láncz füg.

Fassio Praeci

Ezen párta Övet a Napomnak, midön Brassobul férjhez mentt, az Anya Ajándékozta, az első férje a Napomnak meg halálozván, másodszor Halmágyra ment férjhez ezen Övet mint Saját Joszágát magával el hozván. Minthogy pedig a mostani Erdélyi zenebonás Oláhoktul holmi jószágát féltette, holmi drágább portékáit, ugymind ezüst késeket, és ezen övet az három hajadon leányai által Váradra hozzám küldötte.

Per *Michaelem Kovács* mp,
I(nclyti) Co(mita)tus Bihar(iensi)
V(ice) Judicius

Ibidem, fila 314

*

Anul 1785, ziua 5 ianuarie, a fost descoperită existența acesteia, pentru că după crainicul din Subcetate, la Oradea Emanoil Demetriu Popovici are singur un obiect vechi prețios, eu, la dispoziția ilustrului domn prim-vice comite, pentru că asemenea nelegiuiri s-au petrecut în (diferite) colțuri ale Transilvaniei, unde s-au ridicat răsculații români, fiind mărturisite că au fost vîndute (bijuterii prădate) în mod repetat, a fost luată înapoi în mîna mea judiciară pînă la noi ordine; descrierea (obiectului) urmează în acest mod:

Pe un găitan țesut din argint (la capetele acestuia) două ornamente din argint din 11 filigrane, găitanul este împodobit cu catifea roșie, ornamentul este împodobit cu pietre roșii și albastre, precum și cu mărgele (perle) albe, la cele două

capete ale acestei cununi sînt două catarame mari din argint și atît cataramele cît și ornamentele sînt aurite, la capătul unei catarame atîrnă un lanț scurt si subțire din argint neaurit.

Declarația dată

Această cunună i-a dat-o soacrei mele mama sa cînd s-a măritat din Brașov, murind primul soț al soacrei mele, a doua oară s-a măritat la Hălmagiu, această cunună fiind adusă de ea ca bun al său. Dar cum este îngrijorată pentru bunurile sale acum de românii turbulenți din Transilvania, unele bunuri mai scumpe, ca și cuțitele de argint și această cunună, le-a trimis la mine la Oradea prin cele trei fete ale sale nemăritate.

Prin *Michael Kovács pm.*,
Vice-judele comitatului Bihor

XVI

Anno 1784 die 17a Novembris in Ep(isco)pali Oppido Vaskoh Demetrii Koszta Greci Rézbányaiensis sub Iuramento excepta est Rattis modo et ordine sequenti·

E follyó hónaph 3ik napját Topánfalvára sokasági Vásárra menvén, az emberektül halotta, hogy az Haramiák az nap ejszakára bé fognak menni Topánfalvára, ezent hirt az Ispány Incze Elek nevü a Vásárba publicálta, hogy az magok Portikákot né mérészellyinek ki rakni, mert ama rosz... (indescifrabil) emberek bé fognak estvére jönni, s ha valaki valami kárt szenved, ö reá okot ne adgyon. Azon Haramiák ugyan azon estvé bé nem jöttek, hanem más nap ugymind 4ik napján Reggel hat óra tájban hat bément, a többi pedig város mellett lévö erdöbe meg marad, ugyan az a hat ember egyenesen bé ment a csapszékbe, s pálinkáztak, onnan az Ispányhoz már a többi elindultak az Erdöbül, s a féle kiáltással bé mentek, *Tolvaj Tolvaj üssétek az Magyarokat* a nagy Sokasága miat az Emberek nem tudták mit cselekedgyenek, mert annyin voltak mind az Hangya amidön repül, a Capitányok egy öreg ember volt fekete Daroczba, fekete harisnyába, és bocskorba ló háton, és egy pálczán egy sárga Keresztet mutogatta, és népit bamitotva, hogy ez a parancsolat az Istentül és a Császártul vagyon, és a Jobbágyok többet sajátul ne fizessenek, csak négy huszast. Ottan ki rabolván mind amit az Uraság Cassájátis, ugy az Harminczados és Aranyváltó Házokat minden pénz még a szegeket falokbúl ki szedtek s magokkal el vittek, az Uraság Pinczébe 300 Hordó Bort amit meg nem ittak fenekeket ki vágdalták, a hordóktul pedig a vas abroncsokat le szedvén, s ottan veszekedtekis, hogy én nagyobb kárt tettem enyimbe ... lenni; ismét onnan Szamuila Görög házához a hol én szálva vóltam, jöttek, azt látván, hogy érkeztek, be zártam magam az ajtót és fel futottam padlásra alig hogy én fel mentem, már az ajtót ... hasogatyák, én ezt látván le ugrottam az padlásról s hozzájok bé mentem, s kértem, hogy az Portikám békét hadgyanak, erre kérésemre nem csak a portikámot élesemet iis el akarták vinni, erre ismét kértem öket, hogy én ollyan Keresztény vagyok mind ök, és nem ide való hanem Magyar Országi Kereskedö vagyok, arra felel egy köztök szerencsémre Tajkai Ionn Görög nevű, Bradisrúl (: mely már köztök Kaplár Tisztséget kapot volt :) hadgyátok békét neki ugy mond mert én ösmerem ötet ö nem ide való hanem oda való ahonnan mondgya magát, az életemnek békét ugyan hadták, de két Pokroczomat, és egy kis nyerget elvitték, a nyerget pedig azért vitték el, mert nem volt nekik min hordozni pénzt, ez a Görög adós lévén nekem 16. forintal azt mondgya hogy azon pénzt vissza adhattya, és azonkivül két vagy három ezen forintot köldcsönis

adhat. De Papista Templombanis kapókat darabokra vagdalták, a szencséget és Cziboriumot magokkal el vitték, egy Barátot az Utczán meg kapták, kötözve magokkal vitték, de a vezettö ötet meg sajnálta és el bocsaitotta, ugy ... (un cuvînt ilizibil, hîrtia fiind ruptă) Oláh Templomba is bé mentek, ottan némely emberek jószága bé hordva volt, aztat mind magokal elvitték. Ezekk végén járván Abrug-Bányába menni szándékoztak: én más nap hazafelé indulván, az uton ismét azokbúl ellémbe állott ennyihány, s ottan két vagy három forintomat sebembül ki vették s ha otis egy esmerös Mócz köztök meg nem szóllitotta volna öket, meg öltek volna. Azon Haramiákk pedig Fegyverek volt, kinek Fejsze, kinek Bot, kinek pedig Puska is volt. Sig. Vaskoh, ut supra

Per *Adamum Varasdy*
Jurassorem

Ibidem, fila 221

*

Anul 1784, ziua 17 noiembrie, în orașul episcopal Vașcău, grecul Demetrius Koszta, din Baia de Aramă, declară, scutit de jurămînt, în felul și ordinea următoare:

Mergînd în ziua de 3 a lunii curente (noiembrie — n.n. G.G.) la tîrgul din Cîmpeni, a auzit de la oameni că haramiile vor intra în ziua aceea, spre noapte, în Cîmpeni, această știre a fost publicată de șpanul Alexa Incze în tîrg, ca să nu-și scoată nimeni marfa, pentru că acei oameni răi vor veni spre seară și dacă cineva va avea vreo pagubă, el să nu fie de vină. Haramiile nu au venit în seara aceea ci în ziua următoare, în 4 dimineața în jurul orei 6, șase au intrat (în tîrg) iar ceilalți au rămas în pădurea de lîngă oraș, acei șase oameni au mers la cîrciumă de-a dreptul și au băut țuică, ceilalți, de acolo din pădure, au pornit spre șpan și strigînd *Hoților, hoților, loviți-i pe unguri* au intrat (în tîrg), din cauza mulțimii lor oamenii nu au știut ce să facă, pentru că atîția au fost ca furnicile cînd roiesc, căpitanul lor a fost un om bătrîn, în suman negru, cioareci negri și opinci, călare și arătînd o cruce galbenă pe un băț, își încuraja poporul că această poruncă este de la Dumnezeu și de la Impărat, și iobagii să nu le plătească de la ei, decît patru sfanți (patru monede de 20 creițari). Acolo, prădînd caseria domenială, tot așa și oficiul tricesimal și casa schimbătorului de aur, (au luat) toți banii, ba au scos și cuiele din pereți, și le-au dus cu ei, în pivnița domeniului (erau) 300 de butoaie cu vin, pe care nu le-au putut bea, le-au spart fundul, iar cercurile de fier le-au scos de pe ele și acolo s-au și certat, că eu am făcut o pagubă mai mare în ale mele... de acolo am plecat la casa lui Samuilă Grecul unde am fost cazat, au venit, văzînd că vin, am închis eu însumi ușa și am fugit în pod, abia că am urcat în pod deja au început să ... spargă ușa, văzînd aceasta, am sărit din pod și am intrat la ei și i-am rugat, să dea pace mărfurilor mele, la care nu numai că au vrut să ducă mărfurile mele dar și alimentele mele (au vrut să le ducă), la care eu i-am rugat din nou, că și eu sînt tot așa creștin ca și ei și nu sînt de aici, ci negustor din Ungaria, la care, spre norocul meu, răspunde unul dintre ei, cu numele Tajkai Ionn Görög, din Brănișca (?) (care a primit deja funcția de caporal între ei) lăsați-l în pace, spune, pentru că îl cunosc, el nu este de aici, ci de acolo de unde spune că este, dar două pături și o șea mică au dus cu ei, șeaua au dus-o pentru că nu au avut pe ce să ducă banii, acest grec fiindu-mi dator cu 16 florini spune că poate să-mi dea înapoi banii aceia și în afară de aceasta mai poate să-mi dea împrumut 2 sau 3 florini. Dar (au umblat și) în biserica papistașă (catolică), ce au găsit au tăiat în bucăți, au dus cu ei lucrurile sfinte și ciboriul, pe un călugăr l-au prins pe stradă, l-au dus cu ei legat, dar conducătorul lor s-a milostivit de el și i-a dat drumul, tot așa au intrat și în biserica românească, unde au fost adăpostite bunurile unor oameni, pe acelea

le-au dus cu ei pe toate. La sfîrşitul acestora (răsculaţii) au intenţionat să meargă la Abrud, eu a doua zi am pornit spre casă, pe drum cîţiva din aceia au ieşit în calea mea şi acolo mi-au luat din buzunar doi sau trei florini şi dacă acolo un moţ cunoscut nu i-ar fi oprit m-ar fi omorît. Acele haramii au avut arme, cine topor, cine bîte, cine a avut şi puşti.

Sig. Vaşcău, ca deasupra

Prin Adam Varasdy,
Jurat

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE CONŢINUTUL MANUALELOR DE ISTORIE REDACTATE LA BRAŞOV DE CĂTRE VASILE GOLDIŞ, ÎN 1896

de
GHEORGHE ŞORA

În vara anului 1886[1], tînărul și entuziastul student român Vasile Goldiș (1862—1934) își încheia cu succes studiile universitare din Budapesta. Era considerat, încă de pe atunci, în baza legii XXX, din 1883, ca făcînd parte dintre primii profesori români titrați și unul dintre cele mai culte și avansate figuri din cadrul generației sale[2].

Refuzînd cu demnitate și înalt simț de răspundere națională, oferta ce i se făcuse de a rămîne în capitala Ungariei[3] el ocupă în același an,

[1] Se afirmă greşit încă şi astăzi, în unele lucrări de specialitate, faptul că Vasile Goldiş ar fi terminat studiile universitare în anul 1885 și nu în 1886. Toate documentele școlare atestă frecventarea timp de 5 ani a studiilor universitare din Budapesta și Viena.

[2] Miron Constantinescu şi Alexandru Porţeanu, *Valeriu Braniște, epoca şi memoriile sale,* în Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare,* Editura Minerva, București, 1972, p. XV.

[3] Vasile Goldiş nu a fost numit în 1886 candidat de profesor la Liceul de specialitate din Budapesta, așa cum se afirmă încă eronat în unele lucrări. În jurnalul său din tinereţe, Goldiş face următoarea mărturisire în acest sens: „Sunt din nou la Budapesta. Am plecat din Cermei în 31 august cu trenul din Arad. Am umblat foarte mult să găsesc unde să mă pot aşeza, fiindcă profesorul Antal Gyula nu a vrut să mă mai găzduiască. În 2 septembrie l-am căutat pe groful Korniş în legătură cu numirea mea la şcoala de aplicaţie, promisă de Bartal. Groful Korniş m-a poftit acasă la el, şi după ce m-a studiat din priviri, mi-a spus pe un ton politicos: „Ştiţi, numirea dumneavoastră la şcoala de aplicaţie nu este o problemă, dar implică devoţiunea totală faţă de cauza sfîntă a Ungariei". A ţinut să-mi amintească de toate avantajele, în plus posibilitatea să-mi iau doctoratul şi să devin cu timpul secretar prezidenţial. Eu i-am spus că trebuie să mă mai gîndesc şi voi reveni după amiază cu răspunsul. Dar *eu* nu m-am mai dus, fiindcă nu-mi trădez scumpa mea naţie şi nici legea strămoşească. Mi-am dat seama că groful Korniş vrea să-mi întindă o cursă. Dar nu s-a născut încă acela care să-mi poată cumpăra cugetul. Voi pleca din Buda(pesta), dar voi reveni şi voi face totul ca de aici să rostesc răspicat dorinţa naţiei mele. Sărmana mea naţie, multe nedreptăţi mai ai încă de suferit.

Tot din Buda(pesta) am citit un concurs pentru postul de profesor de limba maghiară şi cea română de la Institutul pedagogico-teologic de la Caransebeş. M-am hotărît să plec acolo. Îmi pare bine că n-am acceptat să rămîn printre străini. Neamul meu are mare nevoie de mine şi eu vreau să fiu la înălţimea vea-

prin concurs, o catedră la Preparandia din Caransebeş[4]. Şederea lui Vasile Goldiş în oraşul Caransebeş a fost scurtă, de numai trei ani: 1886—1889. Caransebeşul din acei ani nu era un centru cu reputaţie de mediu animator spre o viaţă studioasă[5], cum dorea Goldiş. De aceea, într-o scrisoare datată 5 martie 1888, Vasile Goldiş îi cere lui Gheorghe Bariţiu, preşedintele „Astrei", să-i înlesnească ocuparea unei catedre în oraşul de reşedinţă al „Asociaţiunii..."[6]. Nu reuşeşte să plece la Sibiu, dar izbuteşte la Braşov în toamna anului 1889[7]. Aici, după cum se ştie, timp de 12 ani, el va desfăşura o activitate didactică şi social-politică susţinută, editînd manuale şi programe şcolare necesare întregii Transilvanii. Tipărirea lor în limba română va întîmpina însă multe greutăţi din cauza unei severe cenzuri oficiale de la Budapesta, care îl suspecta pe autor de agitaţie împotriva ordinei de stat.

Cenzura oficială se efectua la Budapesta de către organele de resort ale Ministerului Instrucţiunii şi ea se referă la manualele de *Istoria Ungariei* şi *Istoria Universală*, pe care Vasile Goldiş le încredinţase spre tipărire în anul 1896. În acest sens, un delegat oficial al Ministerului Instrucţiunii se deplasează de la Budapesta la Braşov, înmînîndu-i personal lui Goldiş observaţiile cenzurii. Referentul este obligat să recunoască temeinica pregătire a autorului în domeniul istoriei, principialitatea în interpretarea fenomenelor istorice, precum şi faptul că în aceste manuale nu se găsesc exprimate sentimente naţionaliste sau şoviniste îndreptate împotriva poporului maghiar. Totuşi, în referatul respectiv se insistă asupra reformulării unor pasaje din manualele lui Goldiş: interpretări care exprimă părerile autorului, iar spiritul şcolii lui Şincai-Maior şi al mişcării naţionale române de la 1848—1849, precum şi al mişcării naţionale contemporane cu el, să fie complet eliminate.

Din analiza referatului se pot desprinde uşor intenţiile ascunse ale autorităţilor austro-ungare de a falsifica şi denatura adevărul istoric cu privire la istoria poporului român de pe ambele versante ale Carpaţilor. Acuzaţia de neglijenţă şi o posibilă agitaţie strecurată în manualele autorului sînt incompetente şi simple născociri.

---

cului ce vine. Doamne dă să împlineasc această misie. Budapesta, 6 septembrie 1886". Jurnalul a fost publicat de noi în *Acta Musei Napocensis*, vol. XVIII, 1981, Cluj-Napoca, p. 555—573, cu titlul *Pagini inedite din jurnalul de tinereţe al lui Vasile Goldiş.*

[4] *Ibidem*, p. 570.

[5] Deşi a plecat de la Caransebeş într-un oraş de prestigiu, cum era Braşovul, Vasile Goldiş îşi va aminti cu nostalgie de meleagurile bănăţene într-un articol intitulat *În Banat*, pe care l-a publicat în *Almanahul Banatului* pe anul 1930, vol. II, Timişoara, 1930, p. 40—42.

[6] Biblioteca Academiei R.S.R., Corespondenţa lui Gheorghe Bariţiu cu Vasile Goldiş, *Manuscrise româneşti*, Dosar nr. 1012, fila 94—97.

[7] Despre activitatea desfăşurată la Braşov vezi Gheorghe Şora, *Contribuţii privitoare la biografia lui Vasile Goldiş*, în *Crisia*, 1979, p. 221—228.

Reproducem mai jos referatul cenzurii Ministerului Instrucțiunii din Budapesta, prin care i se cere eliminarea și reformularea unor pasaje din aceste manuale, în vederea tipăririi lor în limba română[8].

Originalul acestui document, scris în limba maghiară, se află în posesia Arhivelor Statului Arad, *fond personal Vasile Goldiș,* dos. nr. 1, p. 50—51.

ANEXĂ:

1. *Observațiile cu privire la conținutul manualului de „Istoria Universală", volumul al III-lea, 1896, dedicat pentru școlile secundare românești.*

Manualul se bazează pe o argumentație bogată, de o înaltă ținută științifică. Nu este în el absolut nimic de excepționat. La pagina 98, se poate citi doar următoarea expresie: „În 1867, recunoasce și Ardealul din nou suveranitatea regelui ungar" (se repetă în ungurește — n.n.). Ar fi o expresie mai nimerită dacă s-ar corecta astfel: „Și Ardealul a revenit la coroana ungară".

Observația noastră este nesemnificativă. Ne gîndim numai că românii ar putea interpreta această frază în sensul dorit de ei. Considerăm aceasta mai mult o scăpare provenită din graba cu care s-a alcătuit manualul. Într-o ediție următoare se va schimba cu o expresie mai corespunzătoare.

2. *Observațiile cu privire la conținutul manualului de „Istoria Ungariei. 1896"* (după Mangold Lajos — n.n.) *dedicat pentru școlile primare românești.*

Și această carte manuscris provine din condeiul lui Vasile Goldiș. În general este un manual bun, ce se bazează pe o vastă informație, pe care o trece prin judecata experienței sale acumulate în timpul activității pedagogice.

Autorul dispune de cunoștințe temeinice care-l fac să prezinte fenomenul în cea mai deplină și strictă obiectivitate. În cuprinsul manualului s-au strecurat însă și unele inexactități pe care nu le putem trece cu vederea. Astfel la pagina 13, (autorul — n.n.) se situează pe continuitatea românilor băștinași, în sensul învățăturii școlii lui Șincai-Maior, anume, că după ieșirea legiunilor romane (din Dacia — n.n.), acei coloniști romani, care s-au ocupat cu agricultura și care s-au așezat permanent (în Dacia) nu au emigrat, ci au mers în munți, și trăind și muncind acolo, încetul cu încetul din romani s-au transformat în români.

În pagina 34, ca urmare directă a poziției sale, (autorul — n.n.) observă că în momentul ocupării „patriei" (Cîmpia Panonică — n.n.), de către unguri, românii ardeleni au format, sub diferiți șefi, statulețe mici și astfel cucerirea lor nu a fost

[8] În legătură cu procedura guvernului de a cenzura manuscrisele sale, Vasile Goldiș face o mărturisire, pe care o publică în lucrarea sa *Lupta pentru naționalitate,* Tipografia „Tribuna poporului", Arad, 1901, p. 13—14, perioadă cînd se afla secretar la Episcopia Ortodoxă din Arad: „Sînt om de școală și am scris în anii trecuți o „Constituție a patriei" pentru școlile poporale românești. Am înaintat-o spre aprobare. Recenzentul a aflat însă greșeli în ea și ministrul a cerut să le corectez. Am cercetat tot, ce mi s-a părut de obiecționat. Că hîr, că mîr, cartea tot nu corespunde și nu poate fi aprobată. Atunci mi-a răsărit o idee în cap. Am scris din cărticică capitolul care trata „egala îndreptățire" a naționalităților în dulcea noastră patrie (Austro-Ungaria — n.n.). Să vezi, imediat opșorul meu a aflat aprobarea d-lui ministru, căci recenzentul acum o declarase (...) foarte patriotică".

grea. Aceste afirmații sînt aruncate, fără nici o argumentare, dar în același timp, fără nici o prevocație. El nu trage din aceasta concluziile obișnuite ale istoriografiei daco-române. În sfîrșit, la pagina 80 toată problema se încheie cu următoarea afirmație: „Istoricii maghiari consideră problema românilor din Ardeal pînă în ziua de azi discutabilă".

Trebuie să se recunoască că (Vasile Goldiș — n.n.) este foarte prudent și foarte ponderat. Pur și simplu se rezumă la aceea ca să fixeze punctul său de vedere. Gîndește. Este suficient atîta în carte. De aici observația că, dacă este notat în carte punctul de vedere (al autorului — n.n.) în expunerea orală (profesorul — n.n.) poate dezvolta această idee mai amplu și cu consecințele obișnuite împreună. Simțăminte antimaghiare nu găsim exprimate nicăiri și nici falsificarea cu rea credință, obișnuită a faptelor. Acolo însă, unde atinge mișcările iobăgimii, izbucnește cîte o dată din el (din manual — n.n.) concluzii, care pot crea în mod deschis animozități. Această izbucnire o nutrește de la început și istoriografia românească împotriva nobilimii maghiare, care alcătuia odinioară națiunea politică maghiară și din care, ca punct de plecare, obișnuiește să tragă anumite concluzii antimaghiare și agitatoare la ura de rasă (a se citi, la ura de clasă — n.n.). Astfel, la pagina 180, vorbind despre starea iobăgimii, de după înăbușirea răscoalei țărănești condusă de Gh. Doja scrie următoarele: „Domnul îl putea vinde (pe iobag — n.n.) ca pe vită". Această afirmație nu corespunde adevărului istoric, deoarece domnul de pămînt din Ungaria nu a putut vinde niciodată pe iobag, cum se proceda odinioară în Rusia sau în Principatul român, ci, numai că l-a putut ceda altuia, în anumite condiții dinainte stabilite (ceea ce de fapt, e tot una — n.n.). Afirmația autorului, potrivit căreia nobilimea maghiară practica tîrgul de sclavi (a se citi iobagi — n.n.) nu corespundea adevărului istoric și nici echității. Din această concepție derivă logic o altă afirmație nejustă și tendențioasă, tot la pagina 180, anume că „țăranii nu s-au interesat de nimic, nici nu s-au apărat împotriva turcilor, ci i-au așteptat ca să vină, cu un fel al dorinței și, datorită acestora, să se schimbe și soarta lor. Acest popor a putut cere de la Dumnezeu cucerirea turcă, deoarece pe tot întinsul pămîntesc nu ar fi putut găsi oameni mai cruzi decît stăpînii prezenți".

Aici este calomniat patriotismul țăranului maghiar și prezentat contrar realității istorice. Față de această afirmație istoria dovedește contrariul, anume că acei țărani maghiari care au putut rămîne sub cotropirea turcească au suportat nu numai acele sarcini grele, pe care le-a impus stăpînirea turcească, ci au satisfăcut și obligațiile față de Comitatul refugiat pe teritoriul independent ungar, în mod benevol și din bunăvoința lui proprie. Dacă într-adevăr ar fi fost adevărat (sic!) ceea ce spune Vasile Goldiș, despre raporturile dintre țăran și domnul său de pămînt, cum ar fi satisfăcut țărănimea două sarcini atît de apăsătoare?

Între țăranul maghiar și domnul său de pămînt, în anumite timpuri s-au iscat într-adevăr contradicții grave și mari neînțelegeri. Pentru aceasta au fost și răscoalele țărănești, urmate de represiuni sîngeroase. Dar din aceste mișcări sociale nu reiese faptul că țăranul maghiar ar fi dorit să ajungă sub stăpînirea străină, fie ea germană sau turcă? Este o falsificare tendențioasă încercarea de a justifica istoricește acea înstrăinare a poporului român față de maghiarime și instituțiile sale și a-i trezi sentimentul față de altă patrie, aceea a românilor. Patria lor română este o născocire pe care i-au altoit-o poporului român din Transilvania, în ultima sută de ani, agitatorii naționali români, scriitori, profesori, învățători și preoți (aluzie directă la Școala ardeleană, îndeosebi, dar și la mișcarea națională română de la 1848—1849, precum și la cea contemporană — n.n.).

La pagina 199 (Vasile Goldiș — n.n.) afirmă: „A fost aici Banatul timișan. Aceasta a fost o țărișoară românească de sine stătătoare". Banatul timișan a putut avea la vremea aceea o autonomie locală, sau a putut avea orice altceva, dar nici o regiune a Ungariei nu a fost niciodată o țărișoară românească de sine stătătoare. Vorbind la pagina 247 despre recucerirea Budei, potrivit lui Goldiș, unul dintre luptătorii care s-au cățărat pe ziduri a fost un român bănățean pe nume Fiath, în

timp ce, potrivit mărturiei, la pagina 306, în anii 1848/1849 honvezimea ungară a fost condusă la victorie de generali străini, ca de exemplu Damjanich.

În aparență, aceste „falsificări" (ale lui Vasile Goldiș — n.n.) nu sînt grave, bătătoare la ochi, dar ele pot să-și atingă scopul urmărit de autor.

La pagina 280 (Vasile Goldiș — n.n.) afirmă că mișcarea lui Horea a fost înăbușită doar cu ajutorul trădării. Într-adevăr, pe Horea l-au prins după înăbușirea mișcării, iar urmărirea lui a fost condusă, pe urmă, de paznici români de la pădure. Este tendențioasă afirmația lui Goldiș, că mișcarea lui Horea s-a putut înăbuși numai cu ajutorul trădării. Scopul nemărturisit al acestei afirmații este de a face să creadă tinerimea că românimea a fost un factor așa de puternic în Ungaria, încă pe atunci, încît fără trădare, mișcarea lui nu se putea înăbuși nici prin întreaga forță a statului. Deci, dacă nu este trădare, mișcările românești sînt de neînvins.

Mai interesantă ni se pare însă mențiunea care se referă la Compromisul din 1867. Goldiș se exprimă astfel: „Atunci a început epoca în care trăim pînă în ziua de azi. Elementului maghiar din Ungaria (clasele exploatatoare — n.n.) i s-a dat posibilitatea nelimitată ca să reglementeze toate treburile Ungariei după bunul său plac. Greșala pe care Ungurii (clasele exploatatoare — n.n.) au comis-o încă înainte de revoluție referitoare la principiul național față de celelalte naționalități din Ungaria se aplică și în prezent. Astfel, nu s-a putut evita nici în această epocă nouă gravele greșeli ale trecutului". După părerea noastră, menționarea politicii naționale a statului maghiar în școală nu se poate tolera în acest fel.

EIN BISHER UNVERÖFFENTLICHTES DOKUMENT ÜBER DEN AUFWIEGLERISCHEN INHALT DER GESCHICHTELEHRBÜCHER, DIE VASILE GOLDIȘ 1896 IN BRAȘOV (KRONSTADT) VERFASST HATTE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser des Artikels entdeckte in der Arader Munizipalbibliothek ein bisher unbekanntes Dokument in ungarischer Sprache über den aufwieglerischen Inhalt der Geschichtelehrbücher, die Vasile Goldiș (1862—1934) während der Zeit verfasst hatte, als er Lehrer in Brașov (Kronstadt) war.

Der Urheber der beiden Lehrbücher wird von den Behörden bezichtigt, seine eigenen Ansichten durchsetzen zu wollen bei der Auslegung historischer Phänomene, und dass er die Gedanken der Siebenbürgischen (Aufklärungs)Schule (Școala Ardeleană) und die rumänische Ideologie von 1848—1849 verbreitet. Im Dokument wird gefordert, die Lehrbücher sollen die Anleitungen und die offizielle Politik zur Nationalitätenfrage in Österreich-Ungarn strengstens beachten.

Aus der Lektüre des Dokuments geht eindeutig hervor, dass Vasile Goldiș äusserst belesen und objektiv ist, dass er sich keinerlei Anschwärzungen gegen das ungarische Volk erlaubt. Das Dokument beweist hingegen, dass man Goldiș zwingen wollte, die historischen Wahrheiten zu missachten und die Deschichte des rumänischen Volkes im von den Behörden erwünschten Sinn zu verfälschen. Die Verdächtigungen im Zusammenhang mit dem aufwieglerischen Inhalt der von Goldiș verfassten Lehrbücher sind also nichts anderes als blosse Erfindungen.

IOSIF VULCAN ŞI BISTRIŢA

(Corespondenţe inedite)

de
AL. NISTOR

Documentele pe care le publicăm fac parte din fondurile păstrate în Arhivele Statului din județul Bistrița-Năsăud și vin să completeze informațiile pe care părintele prestigioasei reviste *Familia* a desfășurat-o ca întemeietor și conducător al Societății pentru fond de teatru român.

Cele șase scrisori, pe care socotim util a le publica în întregime, poartă semnătura lui Iosif Vulcan, în calitatea sa de președinte al Societății (1885—1907) și sînt adresate memorandistului Gherasim Domide, ca președinte al Comitetului de organizare a adunării generale a Societății pentru fond de teatru român, care s-a ținut la Bistrița în 25—26 august st. v. (7—8 septembrie st. n.) 1902.

Așa cum rezultă din prima scrisoare, datată 9 august 1902, (trimisă de la Oradea), Iosif Vulcan își anunța sosirea în urbea Bistriței pentru a participa — alături de alte personalități ale vieții culturale transilvane (Vasile Goldiș, N. Petra-Petrescu, dr. Iosif Blaga, G. Dima și alții) — la adunarea generală a Societății pentru fond de teatru român.

Conţinutul scrisorilor dezvăluie mulţumirea autorului pentru importanța acordată, de către organizatori, evenimentului, considerîndu-l „o serbare culturală românească la care participă toate clasele poporaţiunii".

Programul serbărilor cuprindea, pe lîngă „o excursie la băile Sîngiorzul Român (Sîngiorz-Băi), o excursie în regiunile romantice de pe valea Bîrgăului, concerte și două producţii teatrale originale, una fiind comedia într-un act *Ruga de la Chiseteu* jucată pentru prima dată în acest oraș de către membrii corului plugarilor români din Bistrița, autorul mulțumind pentru cinstea ce i-a fost adusă.

Prin ultimele două scrisori (20 sept. și 2 oct. 1902), conducerea societății aduce profunde mulțumiri președintelui, colaboratorilor săi, membri ai comitetului aranjator al acestei adunări, pentru marile servicii aduse societăţii cu această ocazie.

Prin publicarea acestor documente încercăm să aducem un modest omagiu celui care a fost o întreagă viață un consecvent luptător pentru emanciparea prin cultură a românilor din Transilvania, un neobosit animator cultural și om de teatru, care a stat în fruntea acestei societăți de

la înființare și pînă la trecerea sa în neființă (1870—1907), societate care, prin activitatea ei, se înscrie în mod armonios în marele front al luptei pentru unitate culturală și politică a tuturor românilor într-un stat național unitar, deziderat înfăptuit prin actul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918.

ANEXE

1

Oradea Mare, 9 august 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Apropiindu-se timpul cînd trebuie să convocăm adunarea generală a Societății pentru fond de teatru român pe zilele de 7 și 8 septembrie n. (1902), fixate de Dvoastră, vă rog binevoiți a mă informa despre dispozițiile făcute în interesul acestei adunări.

Noi, comitetul central al Societății, vom publica convocarea și programa oficială, totodată — în conformitate cu dispozițiile statutelor — vom notifica ținerea adunării șefului poliției de acolo.

Dvoastră aveți a înștiința tot acolo localul unde se va ține, precum și celelalte festivități ce veți aranja.

Ar fi bine cu programa acestora să se publice de odată și convocarea oficială, ca astfel publicul de cu bun timp să poată lua cunoștință.

Pentru adunarea aceasta, momentoasă în viața Societății noastre, se manifestează interes din multe părți; de aceea cred că va avea un succes frumos și vom serba zile de bucurie pentru cultura noastră națională.

Vă rog a împărtăși salutările mele cordiale tuturor membrilor din comitet, strîngîndu-vă mîna cu stimă și dragoste.

Iosif Vulcan

2

Oradea Mare, 20 august 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Vă mulțumesc pentru zelul cu care — dimpreună cu ceilalți fruntași ai noștri de acolo — lucrați în interesul adunării generale a Societății noastre.

Sînt convins că zelul acesta va produce roadele sale și vom avea o adunare frumoasă. Noi nu aspirăm la mari succese materiale, de aceea bucuria noastră va fi primită cu căldură, ca să putem înjgheba o serbare culturală.

Programul ce mi-ați comunicat ne indică pregătiri frumoase, la care participă toate clasele poporațiunii. O serbare culturală românească în adevăr de model, pentru care vă felicit.

Eu mai am și datoria specială să vă mulțumesc pentru onoarea ce mi-ați făcut, punînd în program și una din încercările mele teatrale.

Încît pentru numirea de „bal" sau „petrecere cu dans", eu sînt pentru cea care atrage mai multă lume, prin urmare pentru a doua.

Convocarea și programa dv. va apare duminică în „Familia", tot atunci sper că vor vedea lumină și în celelalte ziare. Voi scrie eu la toate. Statute nu am la mine. Am scris însă secretarului dl. dr. Iosif Blaga, profesor în Brașov, să vă trimită.

Despre altele de altă dată.

Vă salut pe toți cu stimă și dragoste.

Al dvoastră devotat,

Iosif Vulcan

3

Oradea Mare, 1 sept. 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Înainte d-a primi scrisoarea Dv., încă azi am scris secretarului comitetului nostru să aviseze pe ceilalți membri ai societății comitetului, ca să ne întîlnim sîmbătă dimineața la 6 în gara Clușului și de acolo să ne continuăm călătoria împreună. Îi avisez și eu pe toți și astfel sosirea noastră la Bistrița se va face conform dorinței Dvoastre.

Dl. profesor Pecurariu din Năsăud mi-a scris și mie că s-a pregătit cu o lectură pentru adunarea noastră din Bistrița. I-am răspuns că primim cu plăcere. Nu i-am indicat însă și ziua cînd va putea s-o citească, căci nu m-a întrebat. Acum la dorință, vă rog a-i comunica, că în ședința primă. Sper să avem o frumoasă ședință literară, căci mai avem două lucrări înștiințate pentru citire.

Secretarul nostru ne avisează că dînsul a înștiințat ținerea adunării la primărie. Vă rog înștiințați dv. localul unde se va ține.

În momentul acesta încă nu știu cîți membri ai comitetului vom putea merge la Bistrița, vă voi înștiința pe vineri. Eu voi merge numai singur, căci soția mea este în doliu pentru mama.

Cu stimă și dragoste,

Iosif Vulcan

4

Oradea Mare, 4 sept. 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Am onoarea a vă înștiința că din comitetul Societății noastre vor veni împreună cu mine la Bistrița dnii: Emanuil Ungurean, N. Petra-Petrescu, Vasile

Goldiş, dr. Iosif Blaga şi poate şi dl. G. Dima, acest din urmă încă nu e sigur. Toţi plecăm din Cluş sîmbătă dimineaţa la 6—7.

Salutări cordiale!

Iosif Vulcan

5

Oradea mare, 20 sept. 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Sosind acasă din părţile arădane, unde am petrecut de la venirea mea din Năsăud, uzez de primele momente libere spre a Vă aduce tributul stimei şi a recunoştinţei mele, pentru marele serviciu ce aţi adus Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român, cu ocaziunea adunării sale generale din Bistriţa.

Succesul strălucit al acestei adunări a umplut de bucurie toate inimile româneşti, dar bucuria cea mai mare vor fi simţit-o Dv. care aţi stat în fruntea aranjării acestei adunări, care luat partea cea mai însemnată de muncă neobosită, care — prin urmare — aveţi meritul cel mai mare al succesului.

Această bucurie ne este de sigur răsplata cea mai scumpă pentru multele osteneli şi jertfe ce aţi făcut; sîntem însă datori şi noi care conducem această Societate a vă exprima mulţumirile noastre profunde.

Cu cea mai mare plăcere mă achit de această datorie, rugîndu-vă în acelaşi timp a comunica profundele mele mulţumiri şi celorlalţi colaboratori ai Dv., membri ai comitetului aranjator.

Salutîndu-vă pe toţi cordial, vă zic un ultim adio şi vă rog primiţi expresiunea stimei mele,

Iosif Vulcan

6

Oradea Mare, 3 oct. 1902

MULT ONORATE DOMNULE,

Dorim a scoate la iveală toate momentele adunării noastre din Bistriţa, cred că ar fi bine să publicăm şi frumoasa cuvîntare ce aţi rostit în biserică înainte de adunare.

Vă rog dar binevoiţi a mi-o trimite, însă numai decît ca luni sau cel mult marţi să fie la mine.

Vă mai rog ca tot pe atuncia să-mi trimiteţi şi lista celora ce au participat la adunarea noastră, precum vă rugasem şi cu gura.

Trimiteţi-mi şi toastul ce aţi pronunţat la banchet, ca să-l putem întrebuinţa sau în „Familia" sau în „Anuar".

Uzez şi de ocaziunea aceasta spre a vă arăta nemărginita mea recunoştinţă şi stimă,

Iosif Vulcan

(Arhivele Statului Bistriţa, *fondul Oficiul parohial gr. cat. Bistriţa*, dosar nr. 2/1902, neorganizat).

REFERIRI LA REVISTA „FAMILIA" ȘI BIOGRAFIA LUI IOSIF VULCAN ÎN CORESPONDENȚA LUI FR. HOSSU-LONGIN

de
VIOREL FAUR

Eforturile cercetării istoriografice contemporane de a interpreta, într-o perspectivă nouă, mai profundă, faptele și evenimentele trecutului național, se întemeiază pe descoperirea de noi surse documentare, care conțin informații certe, utile reconstituirilor obiective. Prin urmare, orice document necunoscut se impune a fi privit cu atenție, pentru a i se reține partea de adevăr cu care se poate întregi o imagine, se poate completa o realitate, fie ea aparent fără însemnătate. Orice detaliu semnifică ceva, desigur în situația că este integrat în ansamblul căruia îi aparține și pe care-l luminează, evident din poziția ce o ocupă în structura acestuia. Privite dintr-un asemenea unghi, scrisorile la care ne vom referi conțin informații despre scriitorul și publicistul bihorean Iosif Vulcan, ca și în legătură cu periodicele editate de acesta — îndeosebi *Familia* și *Gura satului* — și unii din foștii profesori ai gimnaziului „Samuil Vulcan" din Beiuș. Obiectul lucrării de față este, așadar, corespondența lui Francisc Hossu-Longin, în anii 1927 (trei scrisori: din 17 noiembrie, 12 și 14 decembrie) și 1931 (din 2 aprilie), cu dr. Constantin Pavel, intrate recent în colecția Secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor.

Dialogul epistolar aparține celor două personalități ale vieții noastre politice și culturale de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, care s-au arătat interesate să clarifice unele împrejurări și date legate de strădaniile lui Iosif Vulcan aflate sub semnul afirmării noastre spirituale și al luptei pentru eliberare națională și unitate. Demersul lor este realmente pozitiv, atestînd dorința de a fi cît mai temeinic reconstituită contribuția animatorului cultural bihorean la formarea conștiinței naționale și consolidarea unității culturale, în ultimă instanță la pregătirea actului istoric de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918. Cu toate că motivația corespondenței în discuție constă în refuzul tratării superficiale a problematicii amintite, totuși ea nu este lipsită de repetiții și formulări neclare, care nu afectează însă înțelegerea exactă a sensului informației vehiculate de aceasta.

Deși avea peste 70 de ani, Francisc Hossu-Longin se dovedea un consecvent cititor al presei, din care afla știri și comentarii despre evenimentele culturale și politice. Astfel, el parcurge textul conferinței[1] rostite de dr. Constantin Pavel, istoricul și profesorul beiușean, cu prilejul festivităților de la Oradea, din 13 noiembrie 1927, cînd a fost dezvelit bustul lui Iosif Vulcan. Impresionat de această manifestare, Fr. Hossu-Longin își exprimă regretul că n-a putut lua parte la ea, deoarece nu i-a permis vîrsta și starea sănătății. În prima scrisoare pe care i-o trimite lui C. Pavel, el menționează că dorința sa de a fi alături de cei care au organizat festivitățile este justificată, fiindcă „numai eu mai sunt încă în viață“ dintre „colaboratorii interni“ ai revistei *Familia* și ai periodicului *Gura satului*[2], ambele tipărite de Iosif Vulcan, cea de pe urmă doar o perioadă restrînsă. Consideră că este de datoria sa să completeze datele cunoscute despre anii în care a lucrat în redacția periodicelor menționate, apelînd la memorie, atît cît era aceasta de fidelă.

Aprobînd inițiativa orădenilor, de a conserva amintirea faptelor progresiste ale lui Iosif Vulcan, ca un mod constructiv de a ne evalua semnificațiile trecutului de luptă, Fr. Hossu-Longin se arată nemulțumit de împrejurarea că nu au fost puse în relief importante acțiuni ale lui Vulcan, îndeosebi din timpul cînd și-a început activitatea publicistică și culturală. Obiecția era întemeiată devreme ce istoricii și cercetătorii vieții culturale nu stăruiseră asupra preocupărilor lui Vulcan din deceniile al VII-lea și al VIII-lea ale veacului precedent. Pentru a înlătura o asemenea lacună, el oferă cîteva informații, pe care le socotește inedite, ceea ce era — pentru anul 1927 — perfect valabil, abia după această dată configurîndu-se o bibliografie de referință, care a cunoscut realizări notabile în ultimele două decenii, cînd a fost tipărită și o valoroasă monografie[3], în care sînt sintetizate principalele informații despre biografia și activitatea lui Iosif Vulcan.

Selectînd din cuprinsul scrisorilor mențiunile de un cert interes științific, demonstrăm implicit utilitatea introducerii în circuitul cunoștințelor istorice a acestor documente care n-au fost pînă acum analizate de cercetarea anterioară. Fr. Hossu-Longin, care retrăia din interior întîmplările prezentate și era autorizat să descrie fapte și evenimente ale vremilor de-atunci, asigură un necesar coeficient de veridicitate corespondenței sale. Sînt, sub acest raport, de luat în seamă precizări de felul celor care se referă la *Gura satului*, care a fost „un ziar foarte cetit și apreciat, nu numai pentru conținutul său, avînd cele mai bune intențiuni, ci

[1] C. Pavel, *Iosif Vulcan (1841—1907). Conferință rostită cu prilejul festivităților de la Oradea*, în *Națiunea* (Cluj) din 17 noiembrie 1927; *Familia*, 1927, nr. 10—11, p. 1—4.

[2] *Anexa* documentară nr. 1.

[3] Lucian Drimba, *Iosif Vulcan*, Editura Minerva, București, 1974, 412 p.

mai ales că a contribuit mult la îndrumări și îndreptări, în chestii politice"[4]. Iată, deci, un aspect mai puțin relevat, acela că, deși era un periodic umoristic, *Gura satului* se implica în viața politică, efectuînd — prin incisivitatea materialelor publicate, atît cele în versuri cît și în proză — o operă de corijare a unor moravuri politice, criticînd așadar inconsecvențele unor fruntași naționali, precum și lipsa de atitudine față de manevrele autorităților. Datorită spiritului necruțător și intolerant cu care erau înfierate asemenea neajunsuri, Iosif Vulcan a fost înconjurat cu ostilitate de către cei vizați, fapt care a avut, probabil, un rol în luarea deciziei de a renunța să mai editeze această foaie, cedînd-o lui Mircea Vasiliu Stănescu din Arad. De reținut, de asemenea, informația despre numărul mare de colaboratori la *Gura satului,* dovadă a receptivității de care beneficia o publicație de o asemenea factură, menită să asaneze relele sociale și politice. Ea a avut colaboratori și „de peste munți"[5], situație firească dacă ne gîndim că în acea epocă legăturile culturale dintre românii din patria-mamă și cei aflați sub asuprire străină sînt deosebit de active și eficiente, că ele n-au putut fi întrerupte de nici o intervenție a guvernanților vremelnici, care au încercat să anihileze evoluția luptei pentru unitate națională, obținînd doar rezultate temporare, înlăturate însă de fluxul inevitabil al evenimentelor spre împlinirea secularei aspirații de unitate a poporului nostru.

Stăruind asupra calității umorului practicat de Iosif Vulcan în foaia amintită, Fr. Hossu-Longin reflectează asupra necesității de a fi studiat temeinic, cerință îndeplinită în lucrări de dată mai recentă[6]. El militează, cu exemplară conștiinciozitate, pentru restituirea unor componente ale istoriei noastre culturale din veacul trecut, printre care și modalitățile utilizate de Iosif Vulcan în vederea consolidării conștiinței naționale, de la cultivarea unor idei politice și pînă la editarea unor așa-zise „tablouri" (de fapt reproduceri), care au fost răspîndite în mii de exemplare și „au împodobit casele românești de pe atunci"[7]. Este vorba de scene istorice ca *Trecerea lui Traian peste podul Dunărei, Coriolan și Veturia, Alexandru I, domn al României. . ., Inaugurarea Academiei Române,* tipărite în anii 1868—1870 și care au fost extrem de solicitate de către cititorii revistei *Familia,* după cum rezultă din notele redacționale, scrise de Iosif Vulcan. La *Poșta Redacțiunii* numărului din 6 februarie 1870 al revistei, I. Vulcan publică un *Avis la mai mulți* cititori, pe care-l reproducem, deoarece este edificator în ce privește interesul românilor față de „tablourile" respective: „Acei onorab(ili) prenumeranți ai noștri, carii au reclamat pentru tablouri, binevoiască a mai aștepta cîteva zile, căci acuma

---

[4] *Anexa* documentară nr. 1.

[5] *Ibidem.*

[6] Livia Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania. 1860—1918,* Editura Dacia, Cluj, 1974, p. 18—19, 149—165; Lucian Drimba, *op. cit.,* p. 51—58.

[7] *Anexa* documentară nr. 1.

la începutul anului este cu nepotință a împlini rugarea lor. Iar aceia, carii numai acuma s-au abonat la tablourile din anii trecuți, sunt rugați să aștepte pînă ce va fi gata tabloul nou, ca — din cauza multelor spese — să le potem tramite toate deodată"[8].

Insistența cititorilor nu este potolită cu această explicație, dorința lor de a intra în posesia „tablourilor" fiind deosebit de puternică, astfel că Iosif Vulcan este nevoit să revină cu următoarea precizare redacțională: „*La mai mulți,* carii necontenit reclamează tablourile! Noi nu am promis, că vom tramite tablourile fiecărui prenumerante îndată după ce le-a abonat, ci numai în decursul semestrului. Semestrul n-a expirat încă, deci ne rogăm de indulgință"[9]. La 2 octombrie 1870, el îi anunța pe solicitanți că „*Espedarea tablourilor mult poftite* se va încheia săptămîna viitoare"[10]. Numai la 9 octombrie putea afirma că „*Tablourile* prenumerate s-au espedat deja pentru toți onor(abilii) noștri prenumerați"[11], care proveneau din rîndurile tuturor românilor. Notăm, în acest sens, două mărturii, extrase din cadrul rubricii *Poșta Redacțiunii,* unde Vulcan întreținea contactul cu colaboratorii și cititorii revistei sale. La 7 august îi face cunoscut unui prenumerant din Focșani că i s-au trimis, prin Galați, „tablourile" cerute[12], pentru ca la 4 septembrie să-l anunțe pe un alt abonat, de data aceasta din Brăila, că „Tablourile (i) s-au trimis de mult toate pe Dunăre"[13]. Fără îndoială că au fost și alți abonați din România, ale căror nume și poziții sociale erau tăinuite, pentru a nu trezi suspiciunea autorităților statului dualist austro-ungar, care dispuneau de posibilitatea de a aplica măsuri restrictive chiar și în direcția aceasta. Observăm că trimiterea în România a unor materiale tipărite de I. Vulcan se făcea, nu prin poșta obișnuită, ci cu vaporul pe Dunăre, fiind mai lesnicioasă pătrunderea în țară a lor prin intermediul acestui mijloc de transport, la punctele de frontieră de la Predeal și din alte locuri exercitîndu-se un sever control, pentru a se obstacula circulația de literatură și publicații între românii de pe ambele versante ale Carpaților.

Se cuvine a fi reliefată împrejurarea că informațiile din corespondența lui Fr. Hossu-Loghin, deși sumare, oferă totuși sugestii interesante în legătură cu relațiile culturale ale românilor și, totodată, ele constituie o premisă pentru cercetării de sociologie a culturii, în acest caz obiectul fiind răspîndirea „tablourilor" de inspirație istorică națională, argument de necontestat al orientării redacționale în direcția realizării unei necesare opere de educație națională și de întărire a unității de acțiune. O situație similară o prezintă și răspîndirea volumului *Panteonul Român,* scris de Iosif Vulcan și tipărit în anul 1869, între paginile acestuia fiind evo-

[8] *Familia,* 1870, nr. 4, p. 48
[9] *Ibidem,* nr. 33, p. 396.
[10] *Ibidem,* nr. 38, p. 456.
[11] *Ibidem,* nr. 39, p. 468.
[12] *Ibidem,* nr. 30, p. 360.
[13] *Ibidem,* nr. 34, p. 408.

cate figuri de seamă ale poporului nostru, de la cărturarii epocii luminilor şi pînă la revoluţionarii paşoptişti.

Scrisorile nu se limitează la chestiunile de interes cultural, ci furnizează informaţii despre prima adunare a Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român (arătînd că Vulcan a avut de înfruntat unele piedici, deoarece susţinătorii *Astrei* nu ar fi fost de acord ca să se întemeieze o nouă asociaţie naţională, ceea ce nu se verifică în multiplele comentarii şi note apărute în *Familia*), ca şi în legătură cu munca sa în redacţie la revista lui Vulcan, cu contradicţiile din societatea „Petru Maior“, familia lui Iosif Vulcan (despre tatăl acestuia are numai elogii, regretînd că nu s-a scris nimic referitor la faptele sale) şi tentaţiile sale politice, care au fost semnalate de noi într-o altă lucrare. Asupra unor realităţi notate în corespondenţă, Fr. Hossu-Longin a stăruit în volumul său memorialistic, tipărit nu demult[14]. Tot aici întîlnim relatări interesante despre gimnaziul beiuşean şi profesorii acestuia, climatul naţional şi mentalităţile localnicilor.

Într-una din corespondenţe, Fr. Hossu-Longin intercalează răspunsul preşedintelui Academiei Române la o scrisoare de a sa. Acesta cuprinde aprecieri la adresa publicaţiilor lui Vulcan, considerate ca fiind „documente de mare preţ pentru cunoaşterea mişcărei noastre culturale şi înaintărei ei“[15]. Strădaniile lui Vulcan, concretizate în atîtea demersuri cultural-naţionale, erau păstrate în memoria colectivă şi vor fi reconsiderate în deceniile următoare[16], fiind rezolvate toate exigenţele manifestate de autorul corespondenţei care a constituit obiectul lucrării noastre.

În Bihorul interbelic activitatea culturalizatoare şi ca „precursor al unităţii naţionale“ a lui Vulcan se afla în prim-planul vieţii sociale şi culturale, atît prin intermediul revistei *Familia* — a cărei serie a doua apărea acum sub redacţia lui M. G. Samarineanu —, cît şi prin acţiunile consacrate valorificării operei sale, cu care se întreţinea o fertilă relaţie de continuitate, remarcîndu-i-se substanţa perenă şi exemplarul fond etnico-patriotic.

---

[14] Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viaţa mea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 291—320.

[15] *Anexa* documentară nr. 4.

[16] Iosif Pervain, *Din corespondenţa inedită a lui Iosif Vulcan*, în *Centenar „Familia“. 1866—1965*, Editura Muzeului Regional Crişana, (1967), p. 195—200. În partea introductivă a lucrării, autorul citează un întins pasaj dintr-o scrisoare a lui Francisc Hossu-Longin, trimisă — la 13 februarie 1882 — lui Iosif Vulcan (scrisoare care iniţial s-a aflat în fondul Fr. Hossu-Longin de la B.C.U. Cluj-Napoca, ulterior fiind transferată la Arhivele Statului din acelaşi oraş), în care sînt formulate şi critici în legătură cu comportamentul lui Vulcan în vremea cînd se afla în redacţia revistei acestuia, precum şi cu faptul că s-a implicat în jocurile politice ale timpului, voind să candideze în alegeri. Se pare însă, că atît în corespondenţa din 1878, ca şi în cele din 1927 şi 1931 — dar şi în *Amintiri*... —, Fr. Hossu-Longin nu s-a putut elibera de o anumită iritare, purtîndu-i o nedreaptă ranchiună aceluia care l-a angajat în redacţie, într-un moment cînd cei 30 de florini (salariul primit) îi erau deosebit de necesari, mai ales că nu dispunea de mijloace materiale îndestulătoare.

ANEXE DOCUMENTARE

1

Băseşti, 17 Noem(brie) 1927

DOMNULE PROFESOR!

Am cetit, în ziare, (despre) decursul festivităţilor de la Oradea Mare, cu ocasiunea desvălirei bustului lui Iosif Vulcan[1] şi conferinţa, ce aţi rostit-o cu acel prilegiu, apărută în ziarul „Naţiunea"[2] din Cluj.

Regret mult, că starea sănităţii şi vrîsta mea înaintată, nu mi-a permis ca să iau parte şi eu la acea festivitate. Şi regretul meu este motivat prin faptul că numai eu sum încă în viaţă dintre „colaboratorii interni" de la „Familia" şi adaug, de la „Gura satului", redigeate de Iosif Vulcan — la Budapesta —, adecă (î)nainte de a se muta la Oradea Mare, iar „Gura satului" predînd-o lui Mircea Basiliu Stănescu din Arad, participînd, în acea calitate, din toamna anului 1868 pănă în anul 1870, adecă vreo doi ani şi mai bine. Sigur, a trecut multă vreme de atunci; cu toate aceste mă voiu încerca — întru cât mă va sluji memoria — să întregesc, încătva, datele, ce poate nu le-aţi aflat, sau v-a trecut atenţia, precum nu am dat de urmele lor nici la cei cari au arangiat acea festivitate, sau s-au ocupat de viaţa şi activitatea lui Iosif Vulcan.

Iată rostul acestei scrisori, ce vă adresez şi pentru care vă cer scuze şi o indulginţă, poate fără vreun folos. Fără a face obiecţiuni la felul cum s-a arangiat şi mai ales, că cine a luat iniţiativa a să face acele serbări, aşa precum s-au făcut, mi se pare că s-ar fi putut face altcum şi de alţii; ar fi trebuit a să studia mai conştiencios datele referitoare la viaţa şi activitatea lui Iosif Vulcan, mai ales atunci, cînd s-a hotărît să i se ridice o statuă în Orade, unde numai o parte a vieţii a treit-o[3], pe cînd s-a retăcut cealaltă parte, asemenea preţioasă.

N-am cetit, deci trebue să presupun, că s-a trecut prea uşor peste activitatea lui Iosif ulcan, pe timpul cînd încă nu editasă „Familia" şi anume cînd a început —, după ziarul umoristic *„Tuti-fruti"*, pus la cale de Ioan Popa, mai tîrziu redactorul „Calicului" din Sibiu, şi I. Răcuciu, pe cînd să aflau în Viena, — ziarul seu glumeţ intitulat „Umoristul", după care a urmat apoi „Gura satului". Această foiă, pe vremuri, a fost un ziar foarte cetit şi apreţiat, nu numai pentru conţinutul său, avend cele mai bune intenţiuni, ci mai ales că a contribuit mult la îndrumări şi îndreptări, în chestii politice şi la cari au colaborat — după cît mi-aduc aminte, — cei mai de valoare literaţi de pe atunci, începînd de la Alexandru Roman, Sigismund Borlea (Teica-Ilie), August Horsia, Ioan Simionaş, Amos Frăncu (tribunul), Simion Botizan, Iulian Grozescu, Ioan Poruţiu, At. M. Mari(e)nescu, Bogdan Petriceic(u) Hăsdeu, Branişte (tatăl lui Branişte de azi), Florian

[1] Vezi, în legătură cu pregătirea şi desfăşurarea acestor festivităţi, lucrarea noastră intitulată *Iniţiative culturale bihorene în anii interbelici* (Viorel Faur, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului*, I, Editura Muzeului Judeţean Bihor, Oradea, 1970, p. 100—103).

[2] C. Pavel, *Iosif Vulcan (1841—1907). Conferenţa rostită cu prilejul festivităţilor de la Oradea*, în *Naţiunea*, din 17 noiembrie 1927; *Familia*, 1927, nr. 10—11, p. 1—4.

[3] Iosif Vulcan s-a stabilit la Oradea în 1880, unde a activat şi trăit pînă în 1907.

(președintele de tribunal din Năsăud) și alții, a(le) căror nume-mi scapă, până o mulțime de prin provincii și de peste munți.

Între alte cărți — acte, date și documente — am așezat în biblioteca Universității din Cluj și o parte din colecția acelor ziare, din care scrutătorii vor putea vedea care este diferința între „umoristica" — pot zice selectă de-atunci — și între glumele proaste și caricaturile scârboase și (in)decente ale ziarelor umoristice de azi.

Iată (pe) Iosif Vulcan și meșter al umorului, în proză și mai ales în poezie, precum a fost și satira, traversată mai târziu: „Plânge mierla prin păduri, / Robu-i Roman la unguri"; apoi: „Auzit-ați auzit, / Lucru nemai pomenit, / Cavalerul Pușcă-stele / Joară-să pe ceriu și stele, / Cum că dînsul sus la Pește, / S-a purtat cavalerește"[4] și alte multe, cari au făcut mari impresii și înrîuriri în lumea politică de-atunci.

Afară de aceste, — cât am fost eu pe lângă el, — s-au făcut tablourile: „Trecerea lui Traian peste podul Dunerei", „Coriolan și Veturia", „Alexandru I, domn al României, primește insignele domniei de (la) împăratul Paleologul", „Inaugurarea Academiei Române" și nu știu mai care, toate aceste s-au exped(i)at în sute de esemplare și au împodobit casele românești de pe atunci și vor mai fi din ele și azi multe în casele noastre. Asemenea, s-a exped(i)at, tot pe atunci, „Panteonul Român"[5], una din cele mai prețioase lucrări ale d(omnu)lui Iosif Vulcan. Mi-aduc aminte că eu am comandat scoarța de mătasă roșiă pe exemplarul ce s-a exped(i)at lui Carol[6], care apoi i-a trimis un frumos ac de cravată — ca suvenir —, cu care înse nu era prea mulțumit. Pe lîngă „Lira mea" a mai publicat — mi se pare — „Almanachul Gurei satului" și epopea umoristică a lui Vasile Ranta-Buticescu „Crâncenul Juvete", adeca lupta literilor latine cu literile cirile, îmbrăcându-se literile latine în armamente romane, iar cele cirile în armamente dace. Le-am avut, dar nu știu unde au perit.

Am luat parte și eu la prima adunare pentru crearea unui fond de teatru, prezidat de „septemvirul" Gavrilă Mihali, în sala cea mică de la reduta din Pesta și de la care au lipsit aceia, cari erau contra înființării acelui fond, căci erau și de aceia. Trebue să mai amintesc, că pe vremea mea colabora la „Familia" și Iuon Lapedat — din Paris —, I. C. Drăgescu (Drăghiciu), care a publicat „Nopțile carpatine" — din Turin —, I. Strajean — din Berlin —, Simion Botizan, August Horsia (Hortensia), Matilda Cugler — mai târziu Poni —, Mihail Cirlea, Petre Dulf(u) (mai târziu), Vasilie Urechiă, Misail și alți(i) mulți; dar cu colaborarea lui Mihai Eminescu era mai fălos și încântat, prevestindu-i un mare nume, așa mi se spune ades și mie.

Despre „Șezătoarea" lui, încă n-am cetit ca să fi făcut mențiune. În archiva și biblioteca remasă după Iosif Vulcan — pe care eu nu o cunosc — sigur vor fi prețioase date și documinte, mai ales corespondențe cu colaboratorii sei externi, care ar merita să să caute și studieze.

Iosif Vulcan, — ca toată lumea —, a avut și mulți contrari, literari și politici, cari se mai sporise(ră) când l-a(u) vezut că a intrat — să nu fie cu superare —, în societatea literară ungurească „Kisfaludy", că s-a „scăpat" de *Gura satului* și a încercat să fiă ales deputat. Rea impresia a făcut și faptul că uneori nu era cu destulă atenție nici față de colaboratorii lui mai valoroși.

Toate aceste și altele ce v-ași mai putea spune, vi le-am comunicat pe baza relațiunei ce a fost între noi, comunicîndu-mi cele mai delicate intimități ale sale, ce a culminat mai ales în publicarea în *Familia* a unei poezii, sub titlul „Flori veștezite" și a(l) cărei senz (î)l știeam numai noi doi și încă o persoană... În luptele de la „Petru Maior"[7], m-a luat în apărare, când cu desbinarea în două... Mă considera, ca pe un frate al seu, pentru acea m-a și dus odată la părinții sei,

[4] Ironie la adresa lui Ioan Cavaler de Pușcariu.

[5] Titlul integral: *Panteonul Român. Portretele și biografiile celebrităților române*, Pesta, 1869, 161 p.

din Leta-mare, unde am petrecut în mare veselie, căci tatăl seu, protopopul Vulcan, era un personaj foarte simpatic şi comunicativ, iar maică-sa o gospodină şi mult drăgălaşă —, pagubă, că nici despre ei nu s-a vorbit şi scris, căt ar fi meritat.

Dar de la o vreme, mai ales când a trebuit să-l părăsesc, s-a cam superat şi pe mine, ce(e)a ce înse nu ne-a împedecat ca să nu mai comunicăm la olaltă şi după ce s-a însurat, apoi şi mai tărziu.

Profit de acest prilegi, pentru a vă atrage atenţia la un alt comunicat al meu, relativ la fostul profesor de odinioară Simion Pop — „Simon bácsi", — mentorul studenţilor, mai ales din părţile aceste.

În vara anului 1909 am trimis directorului de atunci Vasile Dumbravă cîteva date şi documente, apoi am mai solicitat pe V. Lesianu şi mi s-a respuns că ar fi în biblioteca gimnasiului — pînă la zile mai bune —, iar Cam. Selejan îmi scrie (în) 1925 că nu s-ar afla.

Ceva urmă puţină în programa din 1889/90.

Vă rog încercaţi şi DVoastră.

Cu deosebit respect,

Francisc Hossu-Longin

(Muzeul Ţării Crişurilor, *Colecţia Secţiei de istorie,* Inv. nr. 3862).

2

Băseşti, 12 Dec(embrie) 1927

PREA STIMATE DLE!

Înainte de ce v-aş putea respunde mai detaliat la preţuita — pentru mine măgulitoarea — DV. scrisoare, înţelegînd că aveţi să terminaţi „Istoria liceului românesc din Beiuş", daţi-mi voiă să vă trimit, în alăturat, datele relativ la Simion Pop — „Simon bácsi" — în copia ce mi-a remas şi a căror original trebue să se afle acolo, în archiva sau biblioteca liceului, căci iată ce mi-a scris fostul director Vasilie Dumbravă — din Bazna, la 13 IX.1909 —: „Datele relativ la fericitul Simion Pop *le-am depus* în bibliotecă, pe(ntru) timpuri mai bune". Vă rog deci dispuneţi ca să să caute mai bine, fiindcă ar fi o neatenţie ca să să treacă aşa uşor asupra unui fost profesor, care pe acele vremuri a fost o persoană marcantă şi iubit de toată lumea, pentru bunătatea sa, dovedită faţă de studenţimea de pe atunci.

Amicul nostru Camil Sălăgianu încă mi-a scris că a căutat şi că nu a dat de urmă, ce(e)a ce nu eschide să să afle.

Mai notez, că în „Amintirile" mele, cari nu sunt încă terminate şi au să fie şi acele depuse în biblioteca universităţii din Cluj şi în care, în mai multe capitule, mă ocup cu viaţa mea de la liceul din Beiuş, — în Cartea I, cap. VI, pag. 72 şi următoarele mă ocup special şi cu Simion Pop, „Simon bácsi", — care înse din scurţimea timpului şi lipsa de copist nu vi le pot comunica, — dar poate voi servi ca o întregire oarăcare la „Istoria liceului".

---

[6] Carol I, domnitorul României. Într-o scrisoare către Fr. Hossu-Longin, din 7 august 1869, Iosif Vulcan îi atrăgea atenţia în aceşti termeni: „Ai grige ca esemplariul lui Carol să fie gata pe cînd voi sosi" de la Leta Mare, unde se afla la familia sa.

[7] Societatea cultural-naţională „Petru Maior", care a funcţionat la Budapesta (Vezi Lucian Drimba, *Iosif Vulcan,* Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 29—37).

Mulțămind pentru cărțile trimise, mai fac și observația, că mai ales discursul com. a lui „Alexandru Roman" — cetit și prin ziare, — m-a impresionat mult fiindcă l-am cunoscut personal încă din frageda mea juneață și cu care, pînă la moartea lui, noi am fost în bune și amicabile relațiuni.

Im(i) aduc aminte că am luat parte și eu la serenada cu faclii, când a fost prima dată ales la Ceica și a venit la Beiuș și când ștudentul și poetul Ioniță Scipione Badescu, mai tărziu ajuns ziarist la unguri, sub numele de Bágy János, — apoi trecut, — „cu bunda deputatului A. Medanu" — în România, unde s-a stăns ca inspector școlar, — a declamat poezia lui, din care mi-a rămas aceste strofe: „Ce muimui să aude, / Ce luciu celebiante? / Felice căiuntule Bihoi".

Bietul Ioniță, nu putea rosti bine litera r. A avut și un tom de poezii, nu știu dacă să mai află. Dar despre toate aceste, de voiu mai trăi și vom conveni, mai multe.

Pentru sfintele serbători, vă rog să primiți cele mai sincere dorinți de bine, de la al Dvoastră mult stimător,

Francisc Hossu Longin

(*Ibidem*, Inv. nr. 3863)

3

Băsești, 14 Dec(embrie) 1927

D(OMNU)LE PROFESOR!

Ca adaus, la ce v-am scris alaltaeri, va mai comunic că: pe Sigismund Pop — „Zsiga bácsi" — încă l-am cunoscut bine. A fost socrul lui Alexandru Roman, de la socia cea dintâi. Pe vremea mea redigia „Concordia" — subvenționată de contele Andrași Gyula, min. preș., — apoi, după decretarea „pasivității", s-a ales deputat, la Năsăud, cu un vot. Să spunea, că ar fi fost unul din secretarii lui Kosuth Lajos și pentru rolul seu politic a fost mult satirat în „Gura satului" și criticat în Gazeta și chiar în „Federațiunea". Știu pozitiv, că Svetozar Miletics, într-o zi, în dieta din Pesta, l-a apostrofat pentru ținuta lui cu cuvintele: „Halgos, te pop unitus disunitus" ș.c.l.

Cătră finea vieții a dus-o reu și mi se pare că a murit la Pesta. A remas o fată: Silvia — măritată Pap Szilágyi, mi se pare că trăiește și azi în „Kis-pest", la copiii sei. Soția lui a fost sora lui Drăgan Alex., inspector dominal din Beiuș, din Draganii aceia mai treiesc și azi în ținuturile de acolo. Eu știu numai atâta, că a chemat-o „Zsurzsika" Irinyi și că a fost o femeie isteață și inteligentă, dar că din ce neam ar fi fost, nu pot decât să deduc de pe nume.

Din *Gura satului* nu am nici eu nici un nr., dar am depus la Cluj, la biblioteca universității(i), o colecție de pe mai mulți ani, tot acolo am depus și câteva epistoăle de ale lui Iosif Vulcan scrise mie.

V-am com(un)icat aceste, în fuga condeiului, ca să vedeți, că aprețuirea oămenilor noștri, de pe vremuri, trebuie să să facă cu multă băgare de samă, adeca a cerca și cealaltă parte a bunului, și că, Doamne, căte și căte s-ar mai putea spune.

Cu toată stima,
Fr. Hossu Longin

(*Ibidem*, Inv. nr. 3864).

4

Băsești, 2 Aprilie 1931

IUBITUL NOSTRU DOMN PROFESOR,

Între anii 1860 și 1870, Iosif Vulcan — după ce s-a despărțit de către Dr. Răcuciu, Ioan Popa din Sibiu și Mircea Basiliu Stanescu din Arad, aflători pe acele vremuri la Viena, și de către Iulian Grozescu, cu care împreună au scos „Umoristul" (cei dintăi au scos ziarul umoristic: „Tuti-Fruti") —, pe lîngă „Familia", a mai redactat și „Gura satului" și a publicat și căteva broșuri, ca „Almanacul Gurei satului" și o epopeiă umoristică, despre lupta literilor romane cu cele cirile, sub titlul „Crăncenul Juvete", de Vasilie Ranta Buticescu, — o broșurică din căteva pagini, cu caricaturi foarte nostime, îmbrăcînd literile române în armătură romană iar cele cirile în cea slavă, — cu „Fita cea cochetă" și cum „Decebal" să străpunge, lăsîndu-se în sabia proprie.

Să începe așa:
„Pe o dungă de gazetă,
Ca viforul turbat,
Stă Crăncenul Juvete,
Cu măna ridicat
. . . .
Și jură năvălire Poporului Roman ș.m.d.p. —

Eu am avut aceste broșuri; dar nu știu unde a(u) rătăcit. M-am adresat familiei lui V. Ranta Buticescu, în speranța că da dacă va avea un exemplar; m-am adresat familiei Ioanichie Olariu, din Deva, de unde am căpătat și eu acele broșuri; am știricit și la veduva lui I. Vulcan în Oradea, dar fără nici un rezultat; mai recent am scris la Academia română și iată ce mi-a respuns președintele:

„În biblioteca Academiei să află întru adever colecțiile foilor mult merituosului Iosif Vulcanu „Familia" și „Gura satului". Ele au fost procurate prin îndelungată stăruință, în cursul anilor, ca documente de mare preț pentru cunoășterea mișcărei noastre culturale și înaintărei ei. Nu avem înse mai nici un singur anvolum-exemplar din „Almanacul Gurei satului"; ne este deci cu totul necunoscută poema eroică „Crancenul Juvete", despre lupta literilor latine tinere, elegante și eroice, împotriva slăbănoagelor slove cirilice, care au fost după cuviență expulzate din penele românești ale traianizilor Dacieni. Intorc deci rugarea și zic: dacă s-ar întămpla să să ivească un exemplar din acel anuar, mă rog să fie dat Academiei, căci ea este centrul limbei, literaturei, deci și ortografiei și la dînsa să cuvine să să păstreze toate povestirile vechilor luptași, vechile arme, oricăt ar fi de ruginite și de primitive".

Iată pentru ce acuma mă adresez și DVoastră, aducîndu-mi aminte că ați scris despre Iosif Vulcan și pare-mi-se veți fi avend și mai multe din manuscriptele lui și să va fi rătăcit între ele și ce(e)a ce caut de atît(a) vreme.

Nu este exchis, ca ele să să afle în biblioteca gimnasiului, dacă ar fi cineva care să aibă vreme a face o scrutare amenunțită, da dacă s-ar afla. La tot cazul, vă rog binevoiți a medita asupra acestei cauze, prin ce m-ați deoblega foarte mult.

E aproape enigmatic, că mulți carii au scris despre lucrările lui Iosif Vulcanu să ocupă și s-au ocupat numai de trecerea lui la Orade și nu spun nimic despre activitatea lui de pe vremea când ședea și a scris mult la Pesta, dar cu deosebire nu fac amintire despre lucrările lui satirice, de acele vremuri când „Gura satului" făcea și politică. Eu știu ce a lucrat, că am fost aproape doi ani colaborator

intern, când eram iurist la Pesta, — cum am avut multe neplăceri pentru criticile satirice cu politicianii de pe acele vremuri şi când (se) cânta: „Auzit-aţi, auzit / Lucru ne mai pomenit: / Cavalerul Puşcă-Stele (I. Puşcar) / Joară-să pe cer şi stele, / Cum că dînsul sus la Peşte / S-a purtat cavalereşte".

Cu toată dragostea noastră,
Francisc Hossu Longin

(*Ibidem*, Inv. nr. 3865).

DOCUMENTE PRIVIND CONTRIBUŢIA DIVIZIEI 3 MUNTE LA ELIBERAREA BIHORULUI (II)

de
VIOREL FAUR
VALERIU A. GIURAN

Publicarea surselor documentare de primă importanţă oferă publicului larg posibilitatea unei cunoaşteri obiective şi exacte a modului de desfăşurare a evenimentelor trecutului, care este practic temeiul cel mai solid al receptării textelor de factură istorică. În virtutea unei asemenea optici, care este — după opinia noastră — cea mai adecvată, continuăm să edităm partea a doua[1] a documentelor militare ce se referă la luptele purtate de Divizia 3 Munte pentru eliberarea Bihorului, în perioada dintre 21 septembrie și 14 octombrie 1944. Deci, este vorba de 24 de zile din existenţa eroică a acestei mari unităţi române, care a contribuit, în bună măsură, la alungarea trupelor inamice care trecuseră fruntariile ţării în partea de vest a acesteia, apoi la eliberarea orașului Oradea, ca și a altor așezări din partea de nord a judeţului Bihor, de sub vremelnica dar odioasa dominaţie horthystă.

Ca și cazul pregătirii și editării părţii iniţiale a grupajului documentar, am efectuat investigaţii în peste zece fonduri din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, din care am reprodus cu acest prilej un număr de 215 documente. Mai exact, am extras părţile semnificative — purtătoare de informaţie istorică utilă — din *Jurnalele de operaţii* ale Diviziei 3 Munte (22 documente), Grupului 3 Vînători Munte (14 doc.), Grupului 6 Vînători Munte (23 doc.), Batalionului 5 (21 doc.), Batalionului 6 (19 doc.), Batalionului 11 (22 doc.), Batalionului 12 (17 doc.), Batalionului 21 (16 doc.), Batalionului 22 (20 doc.), Divizionului 1 Tunuri (22 doc.), Divizionului 9 (15 doc.) și Ambulanţei 39 (4 doc.). Deci, categorii diverse de surse informative, prezentate însă în mod cronologic, fapt care permite stabilirea unor relaţii între ele, de evidentă complementaritate. Adoptarea unei asemenea formule asigură o lectură relevantă, deoarece pot fi urmărite toate firele realităţilor pe care le consemnează documentele, impresia de autenticitate și adevăr fiind deosebit de puternică. De altfel, în spaţiul acestor surse primare se reflectă, cu toată claritatea, angajarea totală a ofiţerilor și soldaţilor din componenţa marii

[1] Prima parte a apărut în *Crisia*, 1983, p. 315—422.

unităţi şi a subunităţilor menţionate în bătălia împotriva unui inamic ce dispunea de o tehnică de luptă (în special avioane şi tancuri) mult superioară. Patriotismul ostaşului român este evident în toate acţiunile militare purtate de trupele la care ne referim pe teritoriul judeţului Bihor, ca parte inseparabilă a unui remarcabil efort militar, menit a contribui la eliberarea întregului teritoriu al nord-vestului transilvan, numai astfel fiind posibilă repararea unei cumplite nedreptăţi istorice pe care poporul român a fost nevoit să o suporte timp de patru ani.

Documentele în discuţie au constituit baza informativă a excelentei lucrări memorialistice intitulată *Asaltul vînătorilor de munte* (Editura Militară, 1967), scrisă de comandantul Diviziei 3 Munte, generalul-locotenent în rezervă Leonard Mociulschi. Desigur, autorul a apelat şi la însemnările personale din timpul desfăşurării operaţiunilor militare, precum şi la cele mai pregnante amintiri, reuşind să elaboreze un text prob şi entuziast, care are o certă capacitate de a restitui fragmente de viaţă adevărată, de întîmplări şi evenimente, atitudini şi psihologii, care toate se însumează în cunoscuta dăruire a soldatului român pentru cauza naţională. Cartea s-a impus în literatura de referinţă, atît prin rigoarea cu care sînt tratate faptele, cît şi prin stilul vioi şi captivant, fără asperităţi, cu care este derulată prezentarea drumului parcurs de Divizia 3 Munte în lunile septembrie-octombrie 1944 (perioadă care intră în sfera de interes a lucrării de faţă), precum şi în lunile în care aceasta a acţionat pe teritoriul Ungariei şi Cehoslovaciei. Remarcînd valoarea şi utilitatea istoriografică a acestei cărţi, nu ignorăm însemnătatea operaţiei de editare a surselor informative principale, care facilitează accesul cititorului la documente autentice, caracterizate printr-un grad sporit de obiectivitate, element fundamental pentru reconstituirea adevărului, acesta fiind scopul oricărei cercetări.

Setul de documente pe care-l edităm se deschide cu un extras din *Jurnalul de operaţii al Diviziei 3 Munte* pe ziua de 21 septembrie 1944, în care este consemnată hotărîrea de a se trece la ofensivă — în dimineaţa zilei următoare — pe direcţia Beiuş—Oradea, pentru a fi alungate trupele horthyste şi hitleriste care se infiltraseră, în zilele anterioare, pe valea Crişului Negru, cu intenţia de a pătrunde în Munţii Apuseni, a cădea asupra trupelor române din centrul Transilvaniei şi a se apropia de Carpaţii Meridionali şi Orientali. Iată cum descrie generalul Leonard Mociulschi momentul iniţial al ofensivei: „... În zorii zilei, vînătorii de munte au trecut la atac cu un avînt de nedescris. Inamicul a fost surprins, uluit. Nu se aştepta să trecem atît de repede la ofensivă — ne-au spus ulterior prizonierii capturaţi.

Vînătorii noştri de munte au spulberat, pur şi simplu, elementele înaintate duşmane, au pătruns în poziţii luînd cu asalt rezistenţele întîlnite... Focul artileriei, al aruncătoarelor grele, al tunurilor antitanc şi „Katiuşei“ era deosebit de precis, de eficace şi masiv. Presiunea forţe-

lor noastre era foarte puternică. Vînătorii de munte nu cunoșteau oboseala. Manevra se desfășura excelent amenințînd de moarte inamicul care încerca cu disperare să se salveze, retrăgîndu-se precipitat și dezorientat . . ."[2].

După ce orașul Beiuș — în care fasciștii comiseseră atrocități — a fost curățat de trupe inamice, s-a stabilit ca să se continue acțiunea spre Oradea, cu multă energie și rapiditate. Direcția de atac a fost Beiuș—Leș—Tărian, în strînsă colaborare cu Divizia 337 sovietică. „Un eveniment semnificativ s-a petrecut — remarcă generalul Leonard Mociulschi — cînd batalionul de moți 5 vînători de munte „Avram Iancu" a trecut primul granița vremelnică, trasată nedrept prin odiosul dictat de la Viena. Cum au ajuns acolo, ostașii au scos bornele cu lopețile și paturile armelor, după care le-au aruncat. Unul dintre moți, cu glas de tunet a strigat: „S-o dus granița lui Hitler! A noastră-i dincolo de Oradea! . . ." La aceste cuvinte, ostașii au izbucnit în urale nesfîrșite reluînd viguros înaintarea spre hotarul cel adevărat. Și la Miersig, și la Păușa, și la Leș bornele au fost scoase și călcate în picioare"[3]. Populația românească a trăit cu intensitate clipa istorică a eliberării ei de sub dominația străină: „La intrarea în comuna Bicaciu, populația i-a întîmpinat pe vînătorii de munte cu flori, foarte multe flori, cu pîine caldă și bucate de tot felul. Mulți locuitori plîngeau de bucuria revederii ostașilor români. În alte comune eliberate, cetățenii au întîmpinat ostașii români cu drapele tricolore românești pe care le păstraseră cu sfințenie timp de 4 ani. Nădejdea lor că vor fi eliberați se îndeplinise, reveniseră iarăși la sînul patriei mame — România"[4]. Vînătorii de munte au parcurs, cu o viteză de 20 km pe zi, o distanță de 80—90 km, din zona Vașcău și pînă pe Crișul Repede. Înaintarea a fost, fără îndoială, extrem de rapidă în condițiile atmosferice și de teren, precum și în cele ale confruntării cu două divizii horthyste, din care au luat aproape 2 000 de prizonieri[5], fără să mai amintim pierderile în morți și răniți provocate inamicului.

În dimineața zilei de 12 octombrie, Divizia 3 Munte a cucerit localitatea Sîntandrei și a luat sub control șoseaua Sîntandrei—Oradea, interzicînd inamicului posibilitatea de a se folosi de aceasta în caz de retragere, astfel că a fost nevoit să utilizeze un culoar strîmt de-a lungul malului de nord al Crișului Repede. De altfel, vînătorii de munte au ajuns în seara zilei de 12 octombrie pe malul Crișului Repede, contribuind la încercuirea, dinspre vest, a orașului Oradea și aducîndu-și, astfel, contribuția — alături de Divizia „Tudor Vladimirescu", Divizia 337 sovietică și unități de tancuri și cavalerie din Grupul Pliev — la eliberarea importantului centru urban, industrial și nod de comunicație de pe Crișul Repede. A fost pentru orașul nostru una din cele mai semnifica-

[2] Leonard Mociulschi, *Asaltul vînătorilor de munte*, [București], Editura Militară, [1967], p. 50.
[3] *Ibidem*, p. 55.
[4] *Ibidem*, p. 55—56.
[5] *Ibidem*, p. 57.

tive zile ale existenţei sale, marcată de lupta eroică şi de marea victorie împotriva trupelor hitleristo-horthyste, care au fost lovite şi aruncate peste fruntariile adevărate ale ţării[6].

ANEXE DOCUMENTARE

1

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septemvrie 1944

Patrulele noastre, în căutarea contactului, au ajuns pînă la Valea Neagră, Măgura şi Pietroasa, fără a întîlni inamic. În după amiaza zilei, elemente înaintate aliate din Divizia 337, care afluieşte pe Valea Crişului Negru, au intrat în satul Lunca.

În noaptea de 20/21 IX. un Batalion aliat din Div(izia) 337 rusă a sosit la Băiţa dinspre Arieşeni, traversînd Munţii Bihorului; în cursul zilei, această Divizie a început afluirea spre zona nord-Vaşcău.

Artileria Diviziei s-a pus în marş spre Vaşcău, spre şoseaua Vîrfuri, Lazuri, Vaşcău.

Ofiţerii aliaţi execută recunoaşteri în legătură cu gruparea Colonel Constantinescu.

În după amiaza zilei, la ora 16,30, aviaţia inamică a executat bombardament asupra zonei Cărpinet.

Luîndu-se legătura cu Comandamentul Sovietic al Diviziei 337 se hotăreşte, pentru dimineaţa de 22 sept. 1944, trecerea la ofensivă pe direcţia Beiuş—Oradea.

Pentru aceasta, Divizia dă ordinul de operaţii nr. 21, care prevede o regrupare în noaptea de 21/22 şi atacul în dimineaţa de 22 IX 1944, astfel:

— Gruparea Lt. Col. Vagner, cu Batal(ionul) 21 V(înători) Munte şi Div(izionul) 9 Aruncătoare, se regrupează în zona Lunca şi atacă pe axul Lunca—Rieni—Sudrigiu—Beiuş.

— Gruparea Col. Cârnu, cu Batal(ionul) 11, 22 şi 12 V(înători) Munte, Diviz(ionul) 3 Aruncătoare, se regrupează în zona Sighiştel—Brădet—Broaşte—Leleşti—Nimăieşti.

— Grupările sînt urmate de unităţi aliate, care sprijină cu aruncătoare şi artilerie.

În rezerva Diviziei Batal(ionul) 5 şi 6 V(înători) Munte, Diviz(ionul) 1 T(unuri) Munte se regrupează în zona Sîrbeşti şi urmează Grupul Colonel Cârnu.

În cursul nopţii se face regruparea unităţilor.

(Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Marele Stat Major (în continuare: A.M.A.N., M.St.M.), *fond 544*, dos. nr. 23, f. 40—42; *Fond microfilme: F—II—2.1232*, cadrele 46—48.)

---

6 Viorel Faur, *Bihorul: 23 August—12 octombrie 1944*, în *Familia*, 1984, nr. 7, p. 11.

2

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

În seara zilei de 21 sept. 1944, Grupul 6 V(înători) Munte se pune în mişcare pe direcţia: Criştior—Vaşcău—Cîmpani, conf(orm) ord(inului) de operaţii în următorul dispozitiv:

— Bat(alioanele) 11 şi 12 V(înători) Munte, în linia I-a

— Bat(alionul) 22 V(înători) Munte în linia II-a.

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: nimic. Consum de muniţie: nimic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 10)

3

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU“) DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septemvrie 1944

Se continuă la lucrări de organizarea terenului pe poziţia ocupată. La orele 17, Batalionul primeşte ordin de strîngere în dispozitiv articulat, în vederea mişcării pentru care se aşteaptă ordin. La orele 18 se primeşte ordin de deplasare în direcţia Cărpinet. Compania cercetare rămîne pînă la noi ordine la Isbuc. La orele 23,30, Batalionul soseşte în localitatea Cărpinet, de unde, la ordinul Domnului General Comandant al Diviziei, continuă mişcarea spre localitatea Sîrbeşti, unde ajunge la orele 2 — 22 IX 44.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 92)

4

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 septembrie 1944

Situaţia şi dispozitivul

Batalionul rămîne în apărare în acelaşi sector. La orele 23 se primeşte ordinul de operaţii al Diviziei 3-a Munte, prin care se ordonă ca unităţile să treacă imediat la urmărirea inamicului pus pe fugă de către Corpul 33 Armată rus, sub ordinele căruia intră Divizia.

Batalionul 6 V(înători) Munte+Batalionul 5 V(înători) Munte+Divizionul 1 T(unuri) Munte formează Gruparea de rezervă a Diviziei, sub comanda Maiorului Clăianu Ioan.

Comanda Batalionului o ia căpitanul Paşa Ioan.

Batalionul se deplasează încă în cursul nopţii la Sîrbeşti.

Activitatea inamicului: Nici o acţiune.

Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.

Diverse: pierderi: —. Consum de muniţii: —.

Efectivul Batalionului: ofiţeri 28, subofiţeri 17, trupă 1159.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. *Litu Constantin*

Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146,* dos. nr. 1, f. 101)

5

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 IX 1944

Orele 8,20. S-a primit raportul patrulei nr. 4, slt. rez. Baciu Gheorghe, care comunică: din informaţii, maşini ungureşti au circulat în comuna Pietroasa pînă în seara zilei de 19 IX 1944, iar în ziua de 20 IX 1944 numai pînă în comuna Dumbrăvani şi Broaşte.

În aceste maşini erau civili din comuna Tărcaia şi Negru cu gradaţi unguri, fără ofiţeri. În comuna Poienii de Jos, situată în prelungirea comunei Poienii de

Sus, se găseşte o companie de cercetare, care face patrulări, iar bucătăria Companiei se găseşte la şcoală. Din direcţia vîrfului Ţapului înaintează trupele Aliate.

Orele 10,00. S-a primit de la Divizie un aparat radio emisie—recepţie, pentru ca Batalionul să comunice prin radio atît cu Gruparea, cît şi cu Divizia.

Orele 11,30. Plotonul slt. Fitero a pus stăpînire pe satul Hîrseşti şi Seghişte. La Seghişte o patrulă inamică de tăria unei grupe s-a retras din sat, îndreptîndu-se spre Rîpa Galbenă din partea de nord-vest a satului.

Orele 12,00. Din informaţiile aduse de civili(i) din regiunea Ştei, rezultă următoarele: un civil, care a făcut armata cu un locuitor din comuna Ştei, de origine ungur, a declarat că toţi locuitorii care au făcut armata în România au fost mobilizaţi toţi în armata ungară. Tot acesta a mai declarat că a auzit pe unguri vorbind despre retragerea spre frontieră peste o zi sau două, întrucît au auzit că s-au aglomerat pre(a) multe trupe ruseşti pe linia frontului.

Orele 14,15. S-a dat următorul ordin Companiei 1-a: Veţi organiza două posturi fixe a şase grenadieri şi anume: unul pe dealul Groapei, 3 km nord-est Fînaţe, iar unul pe dealul Prislopului, cota 1040. Posturile fixe vor avea în special grenade.

Orele 16,00. Compania cercetare, avînd 4 grupe, la Hîrseşti şi Seghişte raportează că nu a putut înainta dincolo de liziera de nord a acestor sate, fiind primiţi cu focuri de la liziera pădurii. Asemenea, raportează că inamicul posedă numai arme automate şi branduri şi execută lucrări de sapă. Tăria inamicului ar fi de aproximativ un ploton, iar din informaţii s-ar considera unităţi de sacrificiu.

Orele 21,00. Conform ordinelor primite, Comandantul Batalionului a ordonat Companiei 1 următoarele: veţi lua de îndată măsuri pentru strîngerea tuturor răspîndirilor. Vă veţi deplasa de îndată în comuna Sighiştel, unde veţi primi ordine în vederea deplasării înainte. Se vor completa muniţiunile de la P(unctul) B(atalion), mişcare(a) trebuie să fie terminată la orele 24,00. Compania 1-a va lua măsuri de siguranţă la nord-vest de Sighiştel, dincolo de pădure, în spre Valea Neagră, prin două plotoane de puşcaşi, o grupă de mitraliere şi una grupă Branduri 60 mm. Unităţile se camuflează în pădurea sud-Sighiştel. De la primirea prezentului ordin, Companiile au început să-şi strîngă efectivul şi să-şi facă aprovizionarea cu muniţii.

Orele 22,00. De la această oră Companiile au început deplasarea spre locul de adunare (Pădurea sud-Sighiştel).

Orele 23,30. Batalionul s-a adunat la punctul fixat mai dinainte prin ordin.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă: morţi, răniţi, dispăruţi (în Jurnalul de operaţii nu se face nici o menţiune).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 171)

6

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 IX 1944

Divizionul în aceleaşi poziţii. La orele 8,30, Comandantul Divizionului, Maior Radu Negoescu, inspectează Bateria 3-a din 3 obuziere, în poziţia de la Vărzarii de Mijloc. La orele 17,30, avioane de recunoaştere şi bombardament inamice, în

număr de 6, execută sboruri de recunoaştere deasupra zonei şi bombardează cu bombe razante în partea de s(ud) a comunei Vaşcău. La orele 23,30 se primeşte ordinul de operaţii (fără nr.), prin care se dispune mişcarea Divizionului (Dos. nr. 30, fila 45).

La orele 24, Divizionul dă Bateriilor ordinul de mişcare nr. 94, prin care se dispune (Dos. nr. 30, fila nr. 47): Divizionul 1 Tunuri Munte, în rezerva Diviziei, se adună la Sîrbeşti, de unde va mărşălui pe itinerariul ce se va ordona.

Bateriile gata de mişcare la orele 0,45 (ora Moscovei, care este cu o oră înaintea orei actuale).

Ordinea încolonării: Bateria A(nti) C(ar), Grupul Comandă Divizion, Bateriile 1, 2, 3, Trenurile de luptă ale Bateriilor se deplasează la T(renul) L(uptă) Divizion, la eşirea de sud Vaşcău, unde vor primi ulterior ordine prin agent.

Consum muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos, nr. 3, f. 80—81)

7

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 sept. 1944

La ora 9,45, înapoia poziţiei Comp(aniei) 1-a, ruşi(i) trag cu pistoalele automate. Gloanţele şuieră pe deasupra, stingherind activitatea Companiei. Patrulele Comp(aniei) 3-a raportează că patrule ruse de cercetaşi călări au ocupat satul Lunca şi inamicul se retrage. Patrule din Comp(ania) 3-a raportează că au văzut 15 călăreţi inamici retrăgîndu-se. Pe Valea Rezeghişului, în direcţia Lunca, au fost opriţi de 5 lovituri de brandt inamice, la punctul 1000 m, n(ord)-v(est), cota 364, pe aceeaşi vale.

Brandurile inamice bat cota 364, la nord de satul Lunca, pe unde se strecoară coloana rusească cu armament greu şi căruţe. Bat de la pădurea care se găseşte în nordul comunei Petrileni.

Plotonul de pioneri a cercetat pădurea, a ajuns în satul Lunca, unde este un batalion rusesc. Ungurii s-au retras pe noi poziţii îndepărtate. După ultimele informaţii primite, ungurii s-au retras dincolo de staul (satul) Şteiu.

Două patrule tari, sub comanda slt. Guntă, raportează: în sat nu se află nici un ungur. Din informaţii, au fost puţini însă foarte bine înarmaţi şi s-au retras în cursul nopţii. Se bănuieşte că s-ar afla ceva elemente de ariergardă în satul Şteiu. Patrulele Comp(aniei) 1 au rămas în satul Lunca, pînă primesc ordine.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 49—50)

8

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 21 SEPTEMBRIE 1944

21 sept. 1944

Bateriile au continuat îmbunătăţirea lucrărilor de sapă şi au mai executat regulări de tragere pe cîteva repere din zonă.

Primele elemente inamice sînt observate în satul Lunca. Inamicul execută trageri cu artileria şi brandturi, însă slab şi fără efect.

Soseşte în sector artilerie sovietică, care execută regulări de tragere cu tunul. După amiază trage cîteva salve de Katiuşa, dintre care una incendiază cîteva case din comuna Lunca, ocupată de unguri.

Bateriile au tras cîteva lovituri asupra unor grupe inamice şi asupra a 2 cuiburi de Brandturi.

Trenul regimentar, în comuna Cărpinet, fiind bombardat de aviaţia inamică, Divizionul a avut următoarele pierderi: 8 morţi, 16 răniţi. Consum muniţie: 20 lovituri.

(A.M.A.N., M.St.N., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 77)

9

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 septemvrie 1944

La ora 5 Grupurile reiau mişcarea pentru a ajunge pe linia trupelor aliate, pe care trebuie să le depăşească la ora 6.

Pînă la ora 10,30, Grupurile depăşesc linia Sudrigiu—Broaşte. Se primeşte ordinul Corpului de Cavalerie nr. 40025/1944, care prevede că Divizia 3-a Munte, îndată ce va fi înlocuită de unităţile aliate, se va regrupa la dispoziţia Corpului de Cavalerie, pentru organizare în zona: Tîrnova—Agriş—Dranta—Tăut—Şindia.

Divizia răspunde telefonic, cu nr. 32071, că Divizia este în întregime angajată cu ariergărzile inamicului şi că operaţiunea se desfăşoară în strînsă colaborare, în strînsă legătură cu Divizia 337, care cere continuarea operaţiunii în aceleaşi condiţiuni. O telegramă similară se expediază şi Armatei I-a.

Respingînd rezistenţele slabe inamice de la Sudrigiu şi sud-Beiuş, Grupările ajung pînă în seara zilei pe linia nord-Beiuş, reintrînd în Beiuş după 6 zile de stăpînire străină.

Pentru continuarea operaţiunei, Divizia dă ordinul de operaţii nr. 22, care prevede: Grupările cu aceeaşi compunere vor înainta pe direcţiile:

— Lt. Colonel Vagner: Dameş—Vintere—Holod—Calea Mare.

— Colonel Cârnu: Şoimuş—Petreasa—Cojdeni—Rotăreşti—Tăşad—Hidişelul de Sus.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 42)

10

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE, DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 septembrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 22 şi 11 V(înători) Munte, în linia I-a.

— Bat(alionul) 12 V(înători) Munte, în linia II-a.

Inamicul în retragere. Se continuă urmărirea inamicului, începînd de la ora 2 noaptea pînă seara la ora 7, cînd se atinge obiectivul final, linia Nimăeşti—pădurea oraşului Beiuş.

Activitatea aviaţiei inamice: foarte intensă în tot cursul zilei.

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile. Pierderi: nimic. Consum de muniţii: nimic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 10)

11

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 septembrie 1944

Batalionul ajunge la orele 2 în localitatea Sîrbeşti, unde cantonează, în aşteptarea primirii de noi ordine.

La orele 15,35 primeşte ordin de deplasare pe direcţia: Sîrbeşti—V. Neagră—Leleşti—Talpe—Nimăeşti—Beiuş. Batalionul se pune în mişcare precedat de Batalionul 6 V(înători) Munte.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 92)

12

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 IX 1944

Orele 7,00. S-a primit ordinul de operaţii de la Grup, care a fost transmis la Companii astfel: inamicul pe linia Broaşte—Dumbrăvani—Sudrigiu, în contact cu trupele aliate.

Batalionul 11 V(înători) Munte, încadrat la stînga de Batal(ionul) 22 V(înători) Munte şi la dreapta descoperit, are ordin să înainteze pe direcţia: Sighiştel, Valea Neagră de Sus, Brădet, Broaşte, Poieni, Tileac, Pociovelişte, cu misiunea de a atinge linia de contact şi a depăşi, înaintînd pe direcţia de mai sus. Linii succesive de atins: Dumbrăvani, Broaşte, unde vor fi depăşite de forţele aliate.

Linia Leleşti, cota 345.

Dealul cu cota 327, 352.

Talpe—Tileac.

Nimăeşti—Pociovelişte.

Dispozitiv: Compania cercetare în linia 1-a, avînd 1 ploton pe axul de mişcare. Restul Batalionului în linia 2-a în ordinea: Compania 1-a asigurată pe dreapta cu un ploton, Compania 2-a, Compania 3-a şi Compania Armament Greu.

Orele 9,40. Batalionul a intrat în Broaşte, a luat contact cu trupele aliate şi continuă înaintarea.

Orele 10,00. Din informaţii, inamicul a ţinut în satul Leleşti, spre liziera de nord, aproximativ un număr de 150 de civili.

Orele 12,10. Batalionul a ajuns la liziera de nord a satului Belejeni.

Orele 13,00. Batalionul a ajuns la cota 327 (dealul sud-Selişte de Beiuş). Batalionul continuă înaintarea.

Orele 14,00. Patrula slt. rez. Şiclovan, ajunsă la nord satul Talpe, raportează: Tileac şi Talpe libere. În Valea de la nord Tileac se observă unităţi inamice retrăgîndu-se.

Orele 15,40. Batalionul a ajuns la cota 336, pe drumul de care între Tileac şi Saca.

Orele 16,20. Batalionul a ajuns pe linia şoseaua Beiuş—Budureasa, cota 306. S-a oprit o jumătate de oră pentru a reface legăturile şi să reînoiască siguranţa pe direcţia Pociovelişte.

Orele 17,15. Batalionul a ajuns la Pociovelişte, unde s-a oprit avînd siguranţă pe dealurile nord-Pociovelişte, aproximativ 1 km, 200 m.

Orele 18,40. Batalionul s-a instalat în dispozitiv de apărare pe obiectivul zilei, luînd măsuri de siguranţă conf(orm) ordinului Grupului 6 V(înători) Munte.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă: morţi, răniţi, dispăruţi (în Jurnalul de operaţii, la această poziţie nu este făcută nici o menţiune).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 171—173)

13

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 sept. 1944

Bat(alionul) se strînge, punîndu-se în mişcare pe direcţia: Sîrbeşti—Cîmpani de Jos—Hîrseşti—Valea Neagră de Jos—Bunteşti—Talpe—Nimăeşti.

Cu începere de astăzi, Bat(alionul) colaborează împreună cu armata rusă.

Ora 6, inamicul în retragere a opus slabă rezistenţă la Şteiu—Sudrigiu—Broaşte. Bat(alionul) reia înaintarea pe direcţiile Valea Neagră de Jos—Bunteşti—Talpe—Nimăeşti, pentru a atinge linia trupelor ruse, pe care urmează să le depăşească, pentru a cuceri succesiv liniile: Totoreni—Leleşti—cota 345—Drăgăneşti—Dealul Mare 327—cota Negru—Mezieş—înălţimile sud Valea Mare—Beiuş—Pădurea oraşului—Nimăeşti.

Inamicul, în contact cu trupele aliate, pe linia Broaşte—Dumbrăvani—Sudrigiu. Bat(alionul) 12 V(înători) M(unte) înaintează la 1 km de dispozitivul Bat(alionului) 22 V(înători) M(unte).

(Ora) 20,15. Bat(alionul) împinge o comp(anie), plus un ploton mitralieră, la nord-Delani, pentru a face protecţia Bat(alionului) 21 V(înători) M(unte) aflat în contact cu inamicul la sud de Pocola, făcînd legătura cu acest Batalion.

Compania trimite recunoaşteri înspre Şoimuş—Petreasa, spre a se vedea dacă este sau nu ocupată de inamic. Pentru aceasta, Comp(ania) şi-a luat toate măsurile de siguranţă.

Inamicul, sub protecţia ariergărzii, se retrage spre Oradea. Bat(alionul) primeşte ordin de înaintare pe direcţia Şoimuş—Petreasa—Drăgoteni—Cojdeni—Hidiş—Rotăreşti—Sîmbăta—Ceica—Drăgeşti—Gara Tăşad. Coloana inamică se află în formaţiuni subţiri, dar strînse.

Bat(alionul) 12 V(înători) M(unte) dă o companie de legătură cu coloana Colonel Vagner, care înaintează pe direcţia: Pocola—Răbăgani—Holod—Calea Mare.

Direcţia de mişcare a Comp(aniei) legătură: Delani—Dealul Drăgoteni—Glimeia—E. Vărăşeni—Dumbrăviţa—E. Lupoaia—Moara Chiunchi—Dealul Dicăneşti—Calea Mare, unde se opreşte în dispozitiv.

Trenurile de luptă urmează coloana spre Pocola, după Bat(alionul) 11 V(înători) M(unte) şi se opresc la Ceica—Bucium.

Batalionul face siguranţă spre dreapta unităţilor care merg pe direcţie cu Compania 1-a: Remetea—Josani—Goia.

Căruţele cu muniţie merg înapoia Batalionului, la 200—300 metri, pe itinerariul de marş al Bat(alionului).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 50)

14

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 IX 1944

La orele 1 bateria 3/III obuziere Munte iese de sub comanda Divizionului şi se duce la Divzionul de origine. La aceeaşi oră Divizionul se pune în marş şi la orele 2 cantonează în comuna Sîrbeşti.

La orele 15 se primeşte de la Gruparea Maior Clăianu Ordinul de marş no. 31, prin care se ordonă ca rezerva Diviziei 3-a Munte, din care face parte şi Divizionul 1 Tunuri Munte, se pune în marş la orele 15,45 (Dos. nr. 30, fila nr. 60), pe următorul itinerar: Sîrbeşti—Fînaţe—Sighiştel—Hîrseşti—Valea Neagră de Jos—Dumbrăvani—Bunteşti—Leleşti—Sălişte de Beiuş.

Unităţile vor ţine legătura din vedere şi vor lua măsuri de siguranţa flancului şi spatelui. Divizionul 1 Tunuri Munte mărşăluieşte după Batalionul 6 V(înători) M(unte).

La orele 15,30 Divizionul dă bateriilor ordinul de marş no. 68 (Dos. nr. 30, fila nr. 53), prin care se ordonă bateriilor cele de mai sus.

La orele 20 se primeşte de la Gruparea Maior Clăianu ordinul No. fără nr — (Dos. nr. 30, fila nr. 52), prin care se dispune că Divizionul 1 Tunuri Munte, în noaptea de 22/23 IX 44, cantonează în satul Bunteşti, în centrul satului.

Se dă ordin prin agenţi Comandanţilor de baterii. Consum de muniţie: —. Pierderi: 1 grad inferior dispărut.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 594, dos. nr. 3, f. 81)

15

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 septembrie 1944

La orele 23, conf(orm) ord(inului) Diviziei 3-a Munte nr. 32068/944, Bat(alionul) 21 V(înători) M(unte)+Div(izionul) 9 T(unuri) M(unte) (Gruparea Col. Vagner) se pune în marş pt. ca la ora 2 să fie în com(una) Lunca, unde va lua contact cu Lt. Col. Zabaloski, cdt. Regimentului rus.

La ora 2, în com. Lunca, se ia contact cu un maior de Stat Major rus, care informează că inamicul s-a retras pe linia Băleni—Şebiş şi că Lt. Col. Zabaloski se găseşte în com. Petrileni.

Batalionul se pune din nou în marş şi în Petrileni se ia contact cu Lt. Col. Zabaloski.

Misiunea Batalionului, de a ataca de-a lungul şoselei Petrileni—Beiuş—Pocola, pt. a pune stăpînire pe liziera n(ord) şi v(est) Pocola, plecînd de la liziera n(ord)-Sudrigiu.

Dispozitiv:

— Compania 1-a+1 plot. mitr(aliere) călare pe şosea
— Comp(ania) 2-a+un plot(on) mitr(aliere) dreapta
— Comp(ania) 3-a+un plot(on) mitr(aliere) dreapta Comp(aniei) 2-a.

Cu misiunea de a pune stăpînire, întări pe liziera n(ord) Beiuş, apoi la ordin pe liziera n(ord) Pocola (Comp. 1-a), liziera e(est) Pocola (Comp. 3-a). Legătura între Comp(aniile) 1-a şi 3-a, Comp(ania) 2-a.

Comp(ania) cercetare flancardă pe dreapta, pe direcţia: Băleni—Totoreni—Tărcaia—Finiş, cu misiunea de a acoperi flancul Grupării şi a rămîne pe poziţie, pe înălţimile v(est) Finiş, pînă la ordin.

La orele 7,30 de la liziera n(ord)-Sudrigiu, în dispozitivul de mai sus, Batalionul porneşte spre Beiuş.

Se întîmpină rezistenţe la Drăgăneşti şi Băleni, care sînt respinse, continuîndu-se atacul spre Beiuş.

Batalionul cucereşte Beiuşul la orele 14,30, oprindu-se pe liziera n(ord) pentru reorganizare.

La orele 15,30 se porneşte spre Pocola, dar, primit cu focuri puternice de inf(anterie) şi branduri, nu poate ocupa obiectivul ordonat, ci se organizează în sat, pe aceleaşi direcţii.

În aer: nimic.

Pierderi: subof. morţi 1, ofiţeri, răniţi: 1.

Trupă: morţi: 8, răniţi 38, dispăruţi: — (...)

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 89—90)

16

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 IX (1944)

La orele 1, Batalionul se deplasează pe direcţia ordonată, unde ajunge în spre dimineaţa zilei. La Cîmpanii de Jos, Batalionul primeşte ordinul de operaţii (pag.) 126, prin care se ordonă preluarea înaintării pe direcţia Cîmpanii de Jos—V. Dumbrăvani, Bunteşti, Talpe, Nimăeşti. Batalionul îşi reia înaintarea şi în seara zilei de 22 sept. 1944 ajunge, fără a fi întîlnit inamicul la Nimăeşti, unde se instalează în apărare. Compania 1, 2 şi 3 şi Plot(onul) de Pioneri în linia I-a pe înălţimile n(ord)-v(est) Nimăeşti.

Compania cercetare în rezervă la Nimăeşti.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 77)

17

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 22 SEPTEMBRIE 1944

22 sept. 1944

La ora 1 se primește ordin ca Divizionul să se deplaseze imediat la Lunca, unde va găsi Batalionul 21 V(înători) M(unte), pe care urmează a-l sprijini cu începere de la această dată.

La ora 2, Divizionul se pune în mișcare, ajungînd să se încoloneze la Lunca în urma Batal(ionului) 21 V(înători) M(unte), la ora 2,45.

Comandantul Divizionului, împreună cu Comandantul Batalionului 21 V(înători M(unte) (Lt. Colonel Vagner), ajungînd la Petrileni cu comandantul unui Regiment aliat, sub ordinele căruia urmează a lucra Detașamentul nostru. După primirea ordinelor, Detașamentul continuă înaintarea către Beiuș. În regiunea Băleni—Totoreni—Păcălești, Batalionul 21 (V.M.) întîlnește rezistențe, pe care reușește să le înlăture pînă la orele 14, cu concursul trupelor aliate. Divizionul a executat cîteva trageri de neutralizare pe dealul Rosteasca (est-Totoreni), dintr-o poziție de la liziera est-Băleni.

La ora 15, se reia înaintarea, ajungînd la ora 17 în Beiuș. Detașamentul se dirijează pe șoseaua Beiuș—Pocola, în urmărirea inamicului, care este respins pînă la 1 km vest-Pocola. Divizionul ocupă poziție în regiunea cotei 176 (1,5 km vest Beiuș).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 77—78)

18

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septemvrie 1944

La ora 7 Grupările reiau mișcarea pe direcțiile ordonate. Către ora 10, Grupările iau contactul cu inamicul, care a opus rezistență pe dealul Zăcătoarea și înălțimea Pontoske. Grupările atacînd, cea de nord reușește să cucerească dealul și 1/2 din satul Drăgoteni.

Divizia ordonă, cu ordinul special no. 23, ca Batal(ionul) de Grăniceri și Regionalele Fixe să se regrupeze în zona Beiuș. Batal(ionul) de Pioneri se deplasează la Beiuș, pentru a executa deminarea comunicațiilor.

P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează la Drăgănești iar în după amiază, la reședința sa (din) Beiuș.

La orele 17, inamicul a contraatacat cu 4 care de luptă și a recucerit dealul Zăcătoarea.

La ora 18,30, Batal(ionul) 12 V(înători) Munte, împreună cu un Bat(alion) aliat, contra-atacă și ocupă din nou D. Zăcătoarea și satul Drăgoteni.

Divizia dă ordinul de operații No. 24, pentru continuarea înaintării și în cursul zilei de 23/24 Grupurile, cu aceiași compunere, înaintează pe aceiași direcție.

La orele 20 se primește ordinul de operații no. 021 al Corpului 33 Armată Sovietic, care prevede: Intrarea Diviziei 3-a Munte din punct de vedere operativ sub ordinele sale. Fixează noi limite la sud-vest de comună, către sud-vest Oradea, astfel că unitățile trebuie să se deplaseze spre vest, pentru a intra în noul sector. Divizia, încadrată la dreapta de Divizia 337 rusă și la stînga de Divizia 78 rusă. Comandantul Corpului 38 A(rmată) rus este Generalul Simionov, iar șeful de Stat Major, Generalul-Maior Fomin.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 42—44; *Fond microfilme F—II—2.1232*, cadrele 48—50)

19

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 22 și 11 V(înători) Munte, în linia I-a

Bat(alionul) 12 V(înători) Munte, în linia II-a.

Inamicul în apărare pe aliniamentul: Viile Remetea—Dealul Zăcătoarea (informații de la populația civilă).

Începînd de la ora 8, Batalioanele se pun în mișcare în dispozitivul de urmărire, întrucît contactul cu inamicul nu era verificat.

La orele 9,30 primele elemente ale Grupului sînt primite cu focuri de branduri și infanterie.

Ofițer cu operațiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Verificat,
Comand. Grupului 6 V. Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

Se împing Companiile pe rînd din ambele Batalioane pînă la contactul cu inamicul, luînd dispozitiv de atac.

La ora 11,30, sub protecția tirului de artilerie, se pornește la atac, însă acest atac este oprit din cauză că între linii apar patru tancuri inamice. Toată ziua se dau lupte puternice în sectorul Grupului 6 V(înători) Munte. Seara la ora 20,15 se contraatacă cu Bat(alionul) 12 V(înători) M(unte) și un Bat(alion) de infanterie aliat. La ora 21, dispozitivul inamicului este sdruncinat și poziția lui ocupată de unitățile de sub comanda Grupului 6 V. Munte. În dispozitivul de mai sus se continuă urmărirea inamicului pînă la Cojdeni. Timpul: Frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 3 ofiţeri, 8 trupă.
Consum de muniţii: Puşcă: 26 000, Brd (Brandt) 81,4 (mm): 160 (lovituri), Brd (Brandt) 60 (mm): 100 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 11)

20

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septemvrie 1944

Batalionul se găseşte în deplasare pe direcţia indicată în ziua precedentă, continuînd mişcarea către Coşdeni prin Şoimuş—Petreasa, Drăgoteni, Sălişte Pomezeu.

La orele 14, Batalionul ocupă poziţie în dispozitiv articulat pe pantele de s(ud) a(le) localităţii Delani, în spatele Batalionului 22 şi 12 V(înători) Munte. În urma atacului inamic, pronunţat în faţa Batalionului 22 V(înători) Munte, Compania I-a ocupă o poziţie de avanposturi către Delani şi Compania 2-a călare, pe drumul care merge către Remetea.

Se primeşte ordin că intrăm sub comanda Grupului 6 V(înători) Munte, de sub comanda D-lui Maior Clăianu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 92)

21

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 IX 1944

Orele 9,15. Conform ordinului Grupului 6 V. Munte, Batalionul a început mişcarea pe direcţia: Pociovelişte—Şoimuş—Drăgoteni, apoi pe axul Grupului, cu siguranţa pe dreapta în ordinea: Compania 1-a cu siguranţa pe dreapta (Plot. Slt. Fitero), Compania 2-a, Compania 3-a, Comp(ania) 4-a şi Compania Cercetare.

Orele 13,10. Batalionul primeşte ordin de a manevra rezistenţele ce se opun Batalionului 22 V. Munte, aflat pe dealul Zăcătoarei.

Orele 16,00. Batalionul, folosind terenul, a ajuns la liziera de sud-vest a viilor Remetea (cota 216), unde s-a angajat în lupte.

Orele 18,35. Companiile din linie raportează: inamicul la liziera nord a pădurii sud-Drăgoteni, foarte activ în foc de arme automate și branduri. Pe Dealul nord-Chicera, un tanc mare, cu aproximativ 2 Plotoane pușcași. Liziera de sud-vest a satului Drăgoteni ocupată de Compania 3-a din Batalionul 22 V(înători) Munte.

Peste noapte, Batalionul a ordonat Companiilor următoarele măsuri: organizarea la teren. Siguranță înainte cu observare și ascultare. Compania 2-a în legătură cu trupele aliate și siguranța dreapta. Compania cercetare, legătura cu Batalionul 22 V(înători) Munte.

Orele 20,00. S-a(u) trimis grupele de reînprospătare cu muniție spre înapoi. Tot la această oră Batalionul a ocupat întreg satul Drăgoteni în legătură strînsă cu Batalionul 22 V(înători) Munte. Ultimele elemente inamice, sprijinite de tancuri, s-au retras spre direcția Cojdeni.

Ofițeri, subofițeri trupă: morți, răniți, dispăruți (în Jurnalul de operații, nu se face nici o mențiune privind pierderile în această zi, ale Batalionului 11 V.M.).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 173)

22

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 septembrie 1944

În zorii zilei, Batal(ionul), sprijinit de Div(izionul) 9 T(unuri) M(unte), atacă cu misiunea de a respinge inamicul de pe înălțimile n(ord)-e(st) Pocola, după care va continua înaintarea dealungul șoselei spre Răbăgani, Vintere, Holod, pentru a ajunge în seara zilei cu vîrful la Hidișelul de Jos, iar cu grosul la Calea Mare. Cu toate eforturile făcute de Batalion, inamicul rezistă pe poziție.

La orele 14,30 intră în acțiune și dreapta Bat(alionului) 21 V(înători) M(unte), cîte un Bat(alion) aliat, care sînt oprite de un puternic foc de art(ilerie) și branduri pe linia Batalionului.

La orele 23 se trimite ordin Comp(aniei) cercetare ca să revină la Batalion, pe direcția Finiș—V. Pocola, unde va intra în dispozitiv, legată cu dreapta de stînga cu Comp(ania) 1-a, cu misiunea ca în zorii zilei de 24 să pornească la atac împreună cu celelalte Comp(anii).

În aer: Recunoașteri efectuate de avioane germane.

Pierderi: Ofi(țeri) răniți: 3

Trupă: morți 17, răniți 109
Bolnavi evacuați 1, cai: 8. (...)

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 90)

23

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 sept. 1944

Peste noapte a fost linişte. La orele 6 Batalionul îşi reia înaintarea spre Şoimuş—Petreasa, ocupînd la orele 14 dealul Zăcătoarea. Inamicul rezistă cu înverşunare în satul Drăgoteni. Domnul Maior Ghiciulescu ordonă Companiei 1—3 şi cercetare să manevreze satul pe la liziera n(ord)-e(st). În timpul cînd se executa manevrarea satului, inamicul contraatacă, însoţit de 4 care de luptă, în sectorul Comp(aniei) 2-a, la cota 265, pe dealul Zăcătoarei. Cu toată rezistenţa îndîrjită a Companiei 2-a, în lipsa de tunuri A(nti) C(ar), Batalionul se repliază pe malul pîrîului V. Roşie, călare pe drumul ce leagă satul Petreasa de Şoimuş. Compania 1-a, 3-a şi cercetare intră în sat pe partea de n(ord)-e(st) a satului Drăgăteni.
Pierderi:
Serg. Maj. Enuică N. Ioan, rănit
Trupă morţi: 14; trupă răniţi: 13; trupă disp(ăruţi): 12.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164,* dos. nr. 1, f. 77)

24

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 IX 1944

Inamicul, sub protecţia ariergărzilor, se retrage spre Oradea. Divizia 3 Munte, în colaborare cu Divizia 337 rusă, reia mişcarea spre Oradea.

La orele 12 se primeşte ordinul de operaţii nr. 14 al Grupării Maior Clăianu, prin care se dispune că Divizionul se deplasează în spatele Batalionului 6 V.M., pe următorul itinerar: Nimăeşti—Şoimuş—Drăgoteni—Sălişte Pomezău—Cojdeni—Rotăreşti—Sîmbăta—Ceica—Tăşad.

La orele 13 Divizionul soseşte în comuna Nimăeşti, de unde, după o haltă de 2 ore, coloana porneşte din nou, iar pe dealurile n(ord)-e(st) Beiuş, Divizionul ocupă poziţie, iar trenurile de luptă se reîntorc în Nimăeşti.

La orele 16, (un număr de) 9 avioane de bombardament inamice trec pe deasupra Divizionului.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 81)

25

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 sept. 1944

În cursul dimineţii este cucerit satul Pocola şi Bateriile schimbă poziţia 2 km, înainte. P(unctul) C(omandă) al Divizionului în sat, asemenea şi observatoarele. Divizionul execută trageri în sprijinul atacului Batalionului 21 V(înători) M(unte), pentru a cuceri înălţimile de la vest-Pocola. Cu toate eforturile făcute, situaţia rămîne neschimbată.

Consum muniţie: 84 lovituri. Pierderi: 3 morţi.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 78)

26

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 23 SEPTEMBRIE 1944

23 sept. 1944

Bat(alionul) 12 V(înători) M(unte) se găseşte cu Comp(aniile) în dispozitiv articulat pe creasta dealului vest-Şoimuş—Petreasa.

Compania 1-a, aflîndu-se în executarea misiunei, a primit lovituri de brandt din dreapta, înainte de a intra în sat. Căutînd a ţine legătura cu Bat(alionul), s-a deplasat 200 metri spre stînga. Continuînd înaintarea, în dreapta satului Remetea a fost primită cu foc de mitralieră. Se deschide foc asupra inamicului de la liziera satului Remetea.

Inamicul a rărit focul. Compania are un rănit.

Patrulele din Comp(ania) 3-a întoarse din misiune, raportează că Compania 1-a este în acţiune contra unui ploton inamic în comuna Remetea.

Compania 1-a îşi reia locul în dispozitivul Bat(alionului) în dreapta, în urma umplerii golului ce exista pe direcţia de înaintare, de către Comp(ania) 1-a Bat(alionul) 22 V. M.

Ora 17. Plotonul din dreapta al Comp(aniei) 1-a se află în interiorul satului Şoimuş, pe cuta de teren, avînd cîmp de tragere. Compania 3-a s-a stabilit în dreapta. Legătura cu nimeni.

Ora 20,15. Bat(alionul) atacă şi cucereşte dealul Zăcătoarea.

Conform ord(inului) Comandamentului Rusesc, transmis printr-un căpitan rus, Bat(alionul) s-a încolonat şi înaintează în urma Bat(alionului) rusesc, cu care a

contraatacat pe direcţia de înaintare a Grupului, cu toate Companiile, afară de Comp(ania) Cercetare, care a avut o misiune specială şi care nu a fost aflată la stînga Bat(alionului), după ocuparea dealului Zăcătoarea.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 50—52)

27

EXTRĂS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septemvrie 1944

Grupările continuă înaintarea şi în timpul nopţii pe vechile direcţii.

Pe baza Ordinului Corpului 33 Arm(ată) R., Divizia dă ordinul de operaţii no. 26. Gruparea coloanelor aceiaşi. Schimbîndu-se limitele, dreapta Beiuş, Miheleu, Apateu, Tărian, iar la stînga Ursand, Tinca, Ianoşda, Divizia dă noi direcţii Grupurilor, astfel:

— Colonel Cârnu pe direcţia: Pocola, Ginta, Mociar, Ciumeghiu.

— Maior Clăianu pe direcţia: Pocola, Şoimi, Rîpa, Husasăul de Tinca, Miersig.

În cursul nopţii şi în dimineaţa zilei Grupările se axează în noile direcţii.

Pînă la ora 11,30 capul coloanelor ajunge pe linia nord-Forău, Urviş. Rezerva la Uileacul de Beiuş.

Prin Ordinul no. 27 se face cunoscut Grupurilor că de la linia Crişurilor, Grupările vor rămîne în sprijin numai cu cîte un Divizion de artilerie în sprijin aliate.

În după amiaza zilei, Grupările, învingînd rezistenţele inamice de pe satele Petid şi Ginta, ajung pînă în seara zilei pe linia Mociar—Rîpa. La Petid se capturează 1 ofiţer şi 41 trupă maghiari.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 44; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrul 50)

28

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septemvrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 12 şi 22 V(înători) Munte în linia I-a. Bat(alionul) 11 V(înători) Munte, în linia II-a.

Inamicul în retragere. Se continuă urmărirea în dispozitivul de mai sus, pînă în satul Ginta, unde slabe forţe inamice opresc înaintarea, pentru un foarte

scurt timp. Aceste forţe sînt lichidate repede iar Grupul continuă înaintarea după o scurtă judecare a situaţiei. Trecerea peste Crişul Negru s-a făcut cu întîrziere mare, din cauză că podul a fost aruncat în aer de către inamic.

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 1 ofiţer, 8 trupă.

Consum de muniţii: Puşcă (cartuşe): 34 000; Brd (Brandt) 81,4 (mm): 140 (lovituri); Brd (Brandt) 60 (mm): 160 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 11)

29

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERATII AL BATALIONULUI 5 VÎNATORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septemvrie 1944

Batalionul primeşte ordin de deplasare pe direcţia Petrani—Urviş—Şoimi——Sînicolaul de Beiuş—Husasăul de Tinca, urmărind inamicul în retragere.

Precedînd coloana Batalionului 6 V(înători) Munte, Batalionul mărşăluieşte ca avangarda Grupului, ajungînd la intrarea în localitatea Petid, elemente de siguranţă din ariergarda unităţilor ce se retrăgeau pe această direcţie, cu cari se angajează în luptă, capturînd 7 prizonieri. La intrarea în localitate, primindu-se informaţii de la populaţia civilă, că în partea de v(est) s-ar afla elemente inamice, Companiile se organizează repede în dispozitiv de atac, atacînd cu vigoare, bagă în panică inamicul şi după o luptă de 1,1/2 ore se capturează 162 prizonieri, dintre care 1 căpitan, 2 subalterni, mai mulţi subofiţeri şi o bogată pradă de armament, muniţiuni şi alte materiale.

După lichidarea inamicului, prizonierii sînt trimişi cu santinele, pentru a fi predaţi Diviziei, iar Batalionul continuă mişcarea pe direcţia ordonată, ajungînd la orele 21 în localitatea Cheşa unde cantonează peste noapte.

A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 92)

30

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septemvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

Conform Ordinului nr. 39 al Grupării Maior Clăianu, Batalionul reia mişcarea urmînd inamicul pe direcţia: Nimăeşti, Pocola, Uileacu de Beiuş, Borz, Urviş, Şoimi, Petid, Cheşea.

Compania de cercetare avangarda Batalionului. Restul Batalionului în ordinea normală, cu distanţele mărite între Companii şi plotoane. La circa 200 m înaintea satului Petid avandgarda întîlneşte slabe rezistenţe inamice. După o luptă scurtă se capturează un ofiţer şi 50 trupă, şapte căruţe, trei puşti mitraliere. După lichidarea acestor rezistenţe, Batalionul reia mişcarea, ajungînd către orele 19 la Cheşa, unde cantonează.

Activitatea inamicului: A opus slabe rezistenţe.
Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.
Starea atmosferică: Timp frumos.
Diverse:
Pierderi: Trupă-răniţi 9 (...)
Efectivul Batalionului: Ofiţeri 28, subofiţeri 17, trupă 1 150.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146,* dos. nr. 1, f. 104)

31

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24. IX. 1944

Orele 2. Ordinul primit de la Grupul 6 V(înători) Munte transmitea (prevedea) deplasarea imediată a Batalionului ca avangarda Grupului, sprijinită de o Baterie din Divizionul 3 Obuziere Munte, pe direcţia Drăgoteni, Sălişte de Pomezeu, Cojdeni, Răbăgani, Vintere, Lăzureni, Calea Mare, unde ocupă o poziţie cu avanposturi pe înălţimile nord-Hidişelul de Jos. Înaintare(a) va continua energic, pe tot timpul nopţii, pentru a nu da voie inamicului să se regrupeze.

Orele 2,30. Batalionul a început deplasarea cu următorul dispozitiv: Compania cercetare, avangarda Batalionului întărită cu un ploton de mitraliere după care urmează: Comp(ania) 3-a, Compania 2-a, Compania 1-a, Compania Armament Greu şi Comp(ania) Comandă + Bateria de Artilerie.

Compania de cercetare trimite în eşalonul 1-iu 2 plotoane, unul drept axiar altul pe stînga axului de mişcare.

Orele 7,15. Batalionul a luat contact cu inamicul şi-a făcut prizonieri un ofiţer şi 4 soldaţi. Din informaţiile luate, în pădurea din faţă se găseşte aproximativ un Batalion cu 27 puşti mitraliere şi 2 aruncătoare mari.

Înaintarea s-a reluat prin salturi, întrucît inamicul reacţionează prin focuri de arme automate.

Orele 8,45. Au fost prinşi un plot. major şi 10 grade inferioare, care au declarat că au ordin să se retragă cît mai departe.

Orele 9,00. Batalionul a primit ordinul de deplasare de la Gruparea Colonel Cârnu, astfel: Cojdeni—Dealul Negru—Forău—Căpîlna—Ginta—Mociar—Gepiş (Gepiu). Inamicul, retrăgîndu-se în grabă, Batalionul a continuat înaintarea pe direcţia ordonată.

Orele 11,25. Batalionul a ajuns în satul Forău, la încrucişarea de drumuri la Saldăbagiu Mic. Inamicul s-a retras. Compania cercetare continuă înaintarea înspre Ginta, restul Batalionului oprit pentru luare(a) distanţei.

Orele 12,20. Se aud focuri de arme pe boturile de deal est-Săldăbagiu, însă nu sînt îndreptate asupra noastră. Din informaţii, inamicul s-a retras spre Ginta. Batalionul a luat dispozitiv de luptă eşalonîndu-se în spre dreapta şi continuînd înaintarea.

Orele 14,00. Batalionul a ajuns la liziera de sud a satului Ginta şi s-a angrenat în lupte cu inamicul. Curăţirea satului încet, dar sigur.

Orele 18,10. Compania cercetare a ajuns la sud de biserica reformată, iar Compania 1-a şi a 3-a curăţă satul pe la liziera de nord.

Orele 20,00. Satul a fost complect ocupat. După ocupare, Batalionul a luat măsuri de siguranţă, instalîndu-se pe o poziţie de apărare la nord-vest de sat. În timpul nopţii au continuat activitatea de patrule prin sat şi postul de supraveghiere şi observare înaintate.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă: morţi, răniţi, dispăruţi (în Registrul de operaţii, pentru ziua respectivă, nu se face nici o menţiune la această poziţie).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 176)

32

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 septembrie 1944

În dimineaţa zilei, la orele 7, Bat(alionul) atacă şi reuşeşte să răstoarne poziţia inamicului. Bat(alionul) urmăreşte viguros inamicul, care se retrage în debandadă spre Răbăgani. La ajungerea la 2 km s(ud)-Răbăgani, Bat(alionul) primeşte ordin, ca împreună cu Div(izionul) 9 T(unuri) M(unte), să se deplaseze înapoia Grupării Col. Cârnu, pe itinerariul: Pocola, Uileacul de Beiuş, Căpîlna, Ginta, Gepiş (Gepiu), constituind rezerva Diviziei. Bat(alionul) se regrupează şi mărşăluieşte pe itinerariul ordonat pînă la Căpîlna, unde cantonează.

În aer: intensă activitate de recunoaştere executată de avioane germane.

Pierderi: nimic. Consum de muniţii: nimic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163,* dos. nr. 1, f. 90—91)

33

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 sept. 1944

La orele 4 se reia urmărirea inamicului pe direcţia Drăgoteni—Cojdeni—Răbăgani—Forău—Ginta.

Pierderi: Trupă morţi 1, trupă răniţi 4.

Urmărirea se desfăşoară fără a se întîmpina rezistenţă din partea inamicului pînă în comuna Ginta. (...)

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164,* dos. nr. 1, f. 77)

34

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24. sept. 1944

Ora 8,20. Itinerariul Bat(alionului) s-a schimbat pe direcţia: Cojdeni—Răbăgani—Forău—Căpîlna—Ginta—Mociar—Gepiu—Şumugiu—Păuşa—Leş—Tărian.

Trenul de luptă urmează Bat(alionul) pe itinerariul de mai sus.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 52)

35

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24. IX. 1944

La orele 8 dimineaţa se primeşte Ordinul de operaţii No. 17, emis la orele 7,30 de la Gruparea Maior Cleianu (Clăianu) (Dos. nr. 30, fila 59), prin care se ordonă, ca Divizionul, care face parte din această Grupare, va înainta pe itinerariul: Delani—Uileacul de Beiuş—Urviş—Beliu—Şoimi—Petid—Cheşa—Rîpa—Fonău, pentru a ajunge în seara zilei în comuna Husasăul de Tinca. Se dă ordin verbal în acest sens comandanţilor de Baterii şi Divizionul se încolonează după Batalionul 6 V(înători) M(unte).

La orele 12 Divizionul staţionează în zona gării Şoimi, pentru a lua oameni(i) masa şi pentru a se hrăni şi adăpa cai(i).

La orele 20 Divizionul soseşte în comuna Cheşa, unde staţionează şi cantonează peste noapte.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond. 594,* dos. nr. 3, f. 81—83)

36

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 24 SEPTEMBRIE 1944

24 sept. 1944

La orele 8 se reia atacul asupra înălţimilor de la vest-Pocola, reuşindu-se la orele 10 ca inamicul să fie respins către Răbăgani. Se dă ordin de înaintare Divizionului, însă în momentul cînd depăşea Pocola se primeşte ordin de regrupare la Pocola, urmînd ca Detaşamentul să se pună în marş pe direcţia Uileacul de Beiuş—Forău—Căpîlna—Ginta—Mociar. Divizionul se pune în marş la ora ordonată, în urma Batal(ionului) 21 V(înători) M(unte), ajungînd în seara zilei la Ginta, unde cantonează în timpul nopţii.

Consum de muniţie: 24 lovituri.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 78)

37

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septemvrie 1944

La ora 6 Grupările reiau înaintarea pe direcţiile:
— Colonel Cârnu: Mociar, Gepiu, Şumugiu, Leş.
— Maior Clăianu: Rada, Forău, Miersig, Gepiu.

Gruparea de rezervă urmează coloana din dreapta. Înaintarea este îngreuiată din cauza podurilor distruse.

Pînă la ora 14,30 Gruparea Colonel Cârnu atinge linia Şumugiu, fără a întîlni rezistenţă, iar Gruparea Maior Clăianu ajunge la sud de Miersig.

P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează de la Uileacul de Beiuş la Rîpa.

Aviaţia inamică bombardează în comuna Gepiu coloanele de căruţe.

Pe vreme ploioasă, prin pădure, peste dealuri, Grupările continuă înaintarea spre obiectivele fixate.

Pînă la ora 20, Gruparea Colonel Cârnu atinge linia vest-Păuşa, unde ia contact cu inamicul, fiind oprită de rezistenţe(le) de la sud-est satul Leş.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 44—45)

38

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septemvrie 1944

Dispozitiv:
Bat(alioanele) 12 şi 22 V(înători) Munte, în linia I-a.
Bat(alionul) 11 V(înători) Munte, în linia II-a.

Inamicul în retragere. Se continuă urmărirea inamicului prin comunele: Mociar, Şumugiu, Păuşa, pînă la liziera comunei Leş.

Bat(alionul) 22 V(înători) Munte ia contact cu inamicul, iar Bat(alionul) 12 V(înători) Munte este depăşit la orele 21,30 de către Bat(alionul) 21 V(înători) Munte.

În cursul nopţii este verificat contactul cu inamicul prin incursiuni şi patrule organizate de către Plotoanele de pistolari.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate. Pierderi: nimic.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 24 000; Brd. (Btandt) 81,4 (mm): 40 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (calibru în mm): 30 (lovituri).

Ofiţer cu operaţiile,
Lt. rez. Vasile Chişu

Văzut,
Comand. Grupului 6 V(înători) Munte
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 11)

39

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNATORI MUNTE (BATALIONUL „AVRAM IANCU“) DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septemvrie 1944

Din ordinul Grupului, Batalionul este depăşit de Batalionul 6 V(înători) Munte, care continuă mişcarea către Husasăul de Tinca, prin Rîpa şi Fonău.

Batalionul se pune în marş la orele 6 iar la orele 10,30 este oprit în localitatea Fonău, pînă cînd Batalionul 6 V. Munte a rezolvat rezistenţele inamice ce se găseau instalate la liziera de n(ord)-v(est) a localităţii Husasăul de Tinca.

La orele 13 se reia mişcarea în direcţia Miersig. Ajungînd în partea de s(ud) a localităţii la orele 16, Batalionul este primit cu focuri de arme automate din pădurea Peri.

Compania 1-a, 2-a şi a 3-a face faţă situaţiei iar Compania cercetare, Armament Greu şi comandă intră în localitate, instalîndu-se în cantonamente pentru cursul nopţii.

La orele 20 se raportează de către comandantul Trenurilor, care mărşăluiau în urma unităţilor, că la ieşirea din localitatea Husasăul de Tinca au fost atacaţi de inamic, în forţă de circa 2 plotoane.

Ordonîndu-se Companiei 2-a şi Cercetare, pleacă imediat pentru degajare. În acest timp contraatacîndu-se sub comanda Plut. major cu Administraţia Companiilor, resping inamicul, continuîndu-şi drumul spre Miersig.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 92—93)

40

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septemvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

La orele 8, conform ordinului Grupării Maior Clăianu, Batalionul trece în avangarda Grupului, urmînd inamicul pe direcţia Cheşa—Rîpa—Fonău—Husasăul de Tinca—Miersig.

În avangarda Batalionului, Compania de cercetare. Restul Batalionului urmează la distanţe de 500 metri în ordinea normală, cu distanţe mărite între unităţi.

Din informaţii, se găseau încă în Husasău elemente inamice, care se pregăteau să se retragă.

Compania Locot. Stoicovici, care a lucrat foarte repede, a surprins inamicul, nedîndu-i posibilitatea să se retragă şi să-şi ducă materialul ce-l avea. S-au capturat de la inamic 8 căruţe, 24 cai, 2 bucătării pe roate, 3 puşti mitraliere şi 20 prizonieri.

Înainte de a intra în Miersig, Compania de avangardă dă din nou peste o coloană inamică, însă acţionînd rapid capturează şi de aici 10 prizonieri, 2 căruţe cu 4 cai.

La orele 18 Batalionul intră în Miersig, unde ocupă o poziţie în următorul dispozitiv: Compania locot(enent) Carpen barează şoseaua Miersig—Bicaciu, Compania cercetare drumul spre Şauaieu, Compania 2-a spre Ianoşda. Compania 1-a în rezervă în sat.

Activitatea inamicului: Luptă în retragere.

Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.

Efectivul Batalionului: ofiţeri 28, subofiţeri 17, trupă: 1 140.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 105)

41

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 IX 1944

Orele 1,00. Batalionul a primit ordin de deplasare spre com(una) Mociar. La Mociar, Batalionul a luat un dispozitiv de siguranță, pînă în zorii zilei cînd a început deplasarea spre Cărănzel, conform ordinului verbal de la Grup. La Cărănzel, Batalionul a făcut popas o jumătate de oră, ca după aceia să continue înaintarea spre Șumugiu.

Orele 14,00. Batalionul a ajuns la Șumugiu. Aci a primit ordin ca să ocupe partea dreaptă a satului și se va odihni pînă la orele 16, cînd va relua înaintarea. Pînă la aceasta, marșul s-a executat în condițiuni foarte bune.

Orele 16,00. Batalionul a continuat marșul de data aceasta mai greoi, din cauza aviației inamice care domina aerul.

De la orele 18,00 a început ploaia și marșul a devenit mai greoi, deci a trebuit să părăsim drumurile, să o apucăm prin pădure.

Orele 21,30. Batalionul a ajuns la Păușa, unde, conform ord(inului) Grupului, a cantonat. În timpul nopții au funcționat patrule pe străzi, iar în cantonamente uscarea echipamentului.

Ofițeri, subofițeri, trupă, morți, răniți, dispăruți (în Jurnalul de operații, la această dată și poziție nu este nici o mențiune).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 176)

42

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 septembrie 1944

La orele 7, Bat(alionul) se pune în marș înapoia Grupării Col. Cârnu, pe itinerariul: Ginta—Mocear—Cărănzel—Gepiș (Gepiu).

La ieșirea din Carănzel, orele 14, Bat(alionul) primește ordin verbal de la Dl. General Comandant, să schimbe direcția către Rîpa unde va ocupa o poziție la liziera de v(est).

Bat(alionul) ocupă această poziție cu 3 Comp(anii) în linie (Comp(ania) 1, 2 și cercetare) și cu una rezervă (3-a). Pierderi: nimic. Consum de muniții: nimic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163,* dos. nr. 1, f. 91)

43

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 sept. 1044

Bat(alionul) în marş înaintează pe itinerariul de mai sus.

Ora 15. Bat(alionul) în dispozitiv de apărare pe înălţimile nord-vest Păuşa.

În urma acţiunei de recunoaştere întreprinsă astăzi după masă de Bat(alion) asupra satului Chişirid s-a constatat că inamicul a părăsit satul, retrăgîndu-se pe direcţia Oradea, lăsînd pe teren 2 morţi şi 15 răniţi, 14 din ei au fost transportaţi cu căruţele din sat, iar un rănit a fost capturat de Plutonul V(înători) Care (tancuri).

Executînd recunoaşteri asupra satului Chişirid şi înălţimilor (de la) sud de sat, s-a aflat că sînt ocupate de circa o Comp(anie) inamică. La apropierea Plot(onului) trimis în recunoaştere, inamicul organizat pe liziera satului a deschis foc puternic asupra plotonului, angajîndu-l în luptă. În această situaţie, Plot. a luptat în retragere pînă la liziera de nord a pădurei Mălăiştea, unde a rămas în supraveghiere. Bat(alionul) face 18 prizonieri maghiari.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 52)

44

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 IX 1944

Ora 7 dimineaţa. Divizionul se pune în marş, se trece Crişul pe un pod făcut din căruţe, trece prin comuna Rîpa, apoi Fonău, unde se face o haltă pînă la orele 15, cînd Divizionul se pune în marş şi la orele 17 capul coloanei ajunge la intrarea în comuna Husasăul de Tinca. Aici coloana este primită cu foc de arme automate şi cîteva lovituri de brandt uşor.

Coloana Divizionului se opreşte, cele două plotoane A(nti) C(ar) şi servanţii de la piese se formează în grupe şi pătrund în sat.

Inamicul, de tăria unui Ploton, este pus pe fugă şi Divizionul îşi urmează drumul spre Miersig, luînd măsuri de siguranţă pe flancul stîng.

La circa 2 km de comuna Miersig, capul Coloanei este somat şi oprit; erau 2 Companii din Batalionul 6 Moţi, cari înaintau spre Husasăul de Tinca, deoarece au fost informate că forţe inamice au atacat Trenurile Batalionului 5.

Divizionul dă căpitanului Ionescu G. Ioan ordinul No. 79, emis la orele 19,30 (dos. nr. 30, fila nr. 63), prin care se ordonă să se ia măsuri de siguranţă şi să se informeze Trenul Regimentar pentru a rămîne la Fonău.

La orele 20, 1/2 Divizionul ajunge în comuna Miersig, unde cantonează.

Consum de muniţie: — . Pierderi: — .

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 83)

45

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 sept. 1944

Se reia marşul pe direcţia: Ginta—Mociar—Cărănzel—Gepiu, unde trebuie ajuns pînă în seara zilei.

Cînd Detaşamentul, compus din Batal(ionul) 21 V(înători) M(unte) şi Divizionul 9 Tunuri Munte, ajunge la 1 ($1^1/_2$) km. Gepus (Gepiu), se primeşte ordin de schimbarea direcţiei de marş şi deplasarea imediat la Rîpa.

Divizionul ocupă poziţie pe liziera nord-vest Rîpa, avînd supravegherea pe satul Tinca, ocupat de inamic.

Noaptea trece în linişte.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 78)

46

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 sept. 1944

Se reia urmărirea inamicului pe direcţia: Mociar—Valea Mare de Codru, Miheleni—Cărănzel—Gepiu—Şumugiu—Şauaeu—Păuşa—Leş, unde ajungem după un marş greu, prin drumuri noroioase şi pe un timp ploios. Pe la orele 22 luăm contactul cu inamicul ce se găseşte în apărare pe comuna Leş. Din cauza întunericului, Batalionul se repliază pe comuna Puşa (Păuşa), unde, în urma ordinelor, cantonează la fermele din V. Păuşa.

Pierderi: Trupă morţi 1, răniţi 5.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. 1, f. 78)

47

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL AMBULANŢEI 39 MUNTE, SECŢIA 39 AUTOSANITARĂ DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 25 SEPTEMBRIE 1944

25 IX. 1944

Ambulanţa primeşte ordin de deplasare de la Beiuş la Rîpa, cu care ocazie una din maşinile autosanitare este utilizată pentru transportul materialului postului de Ambulanţă.

Între orele 16,30 pînă la 17, în apropiere de Ginta, pe şosea, Autosanitara este atacată de un val de avioane inamice prin surprindere. Cu această ocazie este rănit mortal un sergent sanitar şi uşor rănit un medic şi un soldat sanitar. Autocamioneta sanitară a suferit următoarele avarii: parbrizul din faţă complet distrus din cauza schijelor, aripa şi cauciucul drept din faţă de asemenea distruse de proiectile. După o reparaţie sumară, maşina şi-a continuat drumul spre Rîpa, unde, din cauza ploii, drumului foarte prost şi a distrugerii podurilor de către inamic, se ajunge seara pe la orele 20.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond microfilme F-II-2.1234*, cadrul 198)

48

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septemvrie 1944

În dimineaţa zilei, Divizia reia înaintarea cu Gruparea Cârnu atacînd rezistenţele de pe satul Leş.

În după amiaza zilei, Gruparea cu Batalionul 11 V(înători) M(unte) cucereşte satul Leş, unde capturează 2 autoturisme, 1 motocicletă, 15 bicilete şi material de transmisiuni.

Întrucît în satul Tinca au rămas elemente răsleţe, Divizia trimite Gruparea Vagner să atace dinspre Rîpa, satul Tinca, în legătură cu aliaţii, care atacă de la vest. După curăţirea satului, se va deplasa la Husasăul de Tinca.

Ordin special No. 27 (D. 31, f. 219).

Pînă la orele 15, Gruparea Lt. Col. Vagner termină curăţirea satului Tinca şi se deplasează la Husasăul de Tinca.

P(unctul) C(omandă) se deplasează la Husasăul de Tinca.

Artileria moto, dată în sprijinul Grupării s-a regrupat, intrînd sub ordinele Diviziei „Tudor Vladimirescu“, căreia (îi) aparţine organic.

La dispoziţia fiecărei Grupări din linia I-a au fost împinse cîte 1 Companie de Pioneri.

Divizia dă Ordinul de operaţii No. 28, care prevede continuarea înaintării în direcţie generală Cheresig (D(osar) 32, f(ila) 264).

Gruparea Colonel Cârnu, cu grosul în zona Leş şi siguranţa la Nojorid—Regele Ferdinand.

Gruparea Maior Clăianu împinge grosul în zona Bicaciu—Gepiu, cu siguranţa la Berechiu, Cefa şi Inand.

Gruparea Vagner va trimite recunoaşteri spre Ianoşda.

Ordinul de operaţii No. 29 complectează Ordinul No. 28, cu obiectivele de atins pentru ziua de 27. IX. 1944, astfel:

— Gruparea Colonel Cârnu, cu grosul în zona Tărian—Girişul de Criş, cu siguranţă puternică, spre Palota, Sîntandrei.

— Gruparea Maior Clăianu: cu grosul în zona est-Toboliu—Ferma Notarului, Cîmpia Alecului, cu siguranţă puternică spre Roit.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 45; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrul 51)

49

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septemvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 11 şi 22 V(înători) Munte, în linia I-a

— Bat(alionul) 12 V(înători) Munte în rezervă.

Bat(alionul) 22 V(înători) Munte şi Comp(ania) 120 a Grupului 6 V(înători) Munte se deplasează la Şauaeu, cu misiunea de a închide comunicaţia Apateu, Şauaeu şi Chişirid.

Bat(alionul) 11 V(înători) Munte atacă satul Leş După lupte grele care au durat toată ziua, satul a fost curăţit de inamic, capturîndu-se prizonieri şi mult material de geniu şi transmisiuni.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 1 ofiţer, 25 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 42 000; Brd. (Brandt) 81,4 (calibrul în mm): 300 (lovituri); Brd. 6 Brandt) 60 (calibrul 60 mm): 180 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 13)

50

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944

Batalionul continuă curăţirea rezistenţelor inamice din pădurea Peri, ocupînd o poziţie apoi în dispozitiv de apărare, orientat spre n(ord)-v(est). Se trimit patrule spre localitatea Bicaciu, pentru a menţine contactul cu inamicul.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 93)

51

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 IX 1944

Orele 5,20. Inamicul, din informaţii, se găseşte în regiunea Leş. Batalionul are ordin să ocupe, organizeze şi să apere partea de nord a satului Păuşa, în următorul dispozitiv: Compania 2-a la dreapta drumului, Compania 3-a la stînga drumului înspre Leş, Compania 1-a şi Compania Comandă înapoi şi înspre centru.

Compania cercetare va împinge elemente înaintate, pentru a lua contact cu inamicul. Compania Armament Greu dă cîte un ploton mitraliere la Companiile din linia I-a, restul la Compania 1-a. Compania 2-a îşi asigură dreapta printr-un ploton.

Orele 6,00. Batalionul a început înaintarea pe grupe şi a reuşit să se apropie la 400 m., sud — satul Leş.

Orele 9,40. Compania 3-a din stînga raportează: de la biserică, spre stînga, sînt oprit de arme automate. Mă găsesc cu Compania în faţa satului, la circa 100 m. Elementele cele mai înaintate se găsesc în sat, pe linia bisericii şi trag focuri rare, ceea ce îngreuiază înaintarea în comună.

Orele 11,00. Compania 2-a a ajuns la liziera de nord-vest a satului Leş.

Orele 11,30. S-a auzit zgomot de motoare la nord-vest de satul Leş. În jurul bisericii s-au observat trupe, de asemenea şi la ieşirea din sat, înspre Oradea.

Orele 12,00. Inamicul din interiorul satului Leş a deschis foc asupra Companiei Cercetare cu aproximativ 4 arme automate.

Orele 13,30. Compania 2-a a prins un prizonier, care a declarat că în comuna Chişirid se găsesc 150 de ostaşi cu 3 ofiţeri, 2 mitraliere, 3 pistoale mitraliere şi arme şi că nu au legătură cu unităţile lor, de care s-au rătăcit cu o zi mai înainte.

Orele 15,00. Companiile reiau atacul cu înverşunare asupra satului. Slt. rez. Abrudan D. Iosif a luat comanda unui Ploton de cercetare şi s-a infiltrat în sat. S-a degajat (angajat) o luptă crîncenă între el şi inamic, deoarece satul Leş era locul de baştină, şi locurile fiindu-i cunoscute, s-a infiltrat cu mare greutate, din cauza armelor automate amplasate în faţa bisericii şi în faţa şcolii, şi, neprecupeţindu-şi viaţa, a trecut la asalt, reuşind să reducă armele automate la tăcere şi să-l alunge pe inamic din sat.

Orele 16,40. După lupte crîncene şi luptîndu-se de la casă la casă, satul Leş a fost cucerit. S-au capturat: o maşină de piatră, 2 motociclete şi mai multe biciclete. Inamicul s-a retras în grabă spre gara Leş, de unde probabil a plecat cu trenul sau cu automotorul.

Orele 18,15. Batalionul primeşte ordin să apere comuna Leş contra oricărui atac inamic, ocupînd o poziţie la nord de sat, călare pe şoseaua ce duce la Nojorid, îngrijindu-se de siguranţa ambelor flancuri.

Orele 19,20. Din informaţiile luate de la civili, pînă în dimineaţa zilei de 26 septembrie 1944 au fost aproximativ 150 de paraşutişti, care la ora 6 au fost întăriţi cu o companie de biciclişti (109 oameni). Deci, Batalionul a avut în faţa lui 250 de oameni, numai cu armament automat şi brandturi.

Orele 19,30. Batalionul a dat următorul ordin companiilor, pentru siguranţă şi luptă: Compania 2-a şi Compania 3-a în linia 1-a; Compania 1-a rezervă la şcoală; Compania cercetare face siguranţa flancurilor, trimiţînd un ploton la Compania 2-a iar altul la Compania 3-a; Compania Arm(ament) Greu dă cîte un ploton de mitraliere la Companiile din linia 1-a iar cu restul ia măsuri de a bate în faţa poziţiei.

În cursul nopţii s-au organizat patrule, care au activat în întreg sectorul Batalionului.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă, morţi, răniţi, dispăruţi (în Jurnalul de operaţii al Batalionului, din această zi, nu figurează nici o menţiune la această poziţie).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 178)

52

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 septembrie 1944

La orele 9,30, Bat(alionul) este trecut în revistă de D-l General Comandant.

Se primeşte ord(in) verbal ca Bat(alionul), întărit cu Div(izionul) 9 T(unuri) M(unte), să cureţe oraşul Tinca.

Dispozitiv:

— Comp(ania) 3-a stînga+un plot(on) mitr(aliere);

— Com(ania) 1-a centru+una gr(upă) mitr(aliere);

— Comp(ania) 2-a dreapta+una Gr(upă) mitr(aliere);

— Comp(ania) Cercetare rezervă înapoia dreptei.

Acţiunea de curăţire se termină la orele 16,30, cu 11 prizonieri maghiari.

Pînă la orele 17,30 Bat(alionul) se regrupează, după care continuă marşul spre Husasăul de Tinca, unde ocupă poziţie cu Comp(ania) 3-a, bătînd drumul spre

Gurbediu, schimbînd o Comp(anie) din Bat(alionul) 6 V(înători) M(unte) și cu Comp(ania) 2-a, barînd drumul spre Miersig.

Pierderi: Trupă: răniți — 3, caii — 13, căruțe — 4, arme — 3.

Consum de muniții: (cartușe) pușcă și p(ușcă) mitr(alieră): 22.300, mitr(alieră): 14.000, pistol mitr(alieră) 750, grenade Kiser: 130, Bdt (Brandt) 60 (mm): 200 lovituri, B-dt (Brandt) 81,4 (mm): 150 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 91)

53

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 sept. 1944

Batalionul primește ordin de a se reîntoarce în comuna Șauaeu și a bara comunicația spre Apateu contra unui eventual atac inamic dinspre acea parte. Ordin ce se execută. Imediat Batalionul, deplasîndu-se la Șauaeu și barînd șoseaua cu Comp(ania) 3-a iar a 1-a, ocupînd poziție pe liziera n(ord)-e(st). Restul Companiilor în rezervă în comuna Șauaeu. Toată ziua și noaptea a fost liniște.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 78)

54

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 IX 1944

Sublocotenentul Moldovan Sorin, ofițerul de legătură cu infanteria, cu o grupă de observatori și agenți este trimis pentru a face legătura cu Gruparea Maior Clăianu. O altă grupă este trimisă la Batalionul 5 V(înători) M(unte) iar una la Batalionul 6 V(înători) M(unte).

La orele 13, Divizionul ocupă poziție în partea de n(ord) și v(est) Miersig, în sprijinul Batalionului 5 V(înători) M(unte) și 6 V(înători) M(unte).

La orele 23,40 se primește ordinul de operații nr. 22 al Grupării Maior Clăianu emis la orele 23,10, prin care se comunică următoarele: Gruparea Maior Clăianu împinge grosul în zona Bicaciu—Gepiu, cu siguranța la Berechiu și Cefa și Inand.

La orele 23,50, Divizionul dă bateriilor ordinul de operații No. 115, prin care se ordonă ca Divizionul, mîine 27 IX 44, orele 7, se va găsi încolonat, cu capul coloanei la biserică.

La ora 7, Comandanții de subunități vor da raportul.

Consum de muniție: —. Pierderi: —.

(Dosar nr. 30, fila nr. 64)

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 83)

55

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALINULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 sept. 1944

Se continuă înaintarea spre dispozitivul zilei: Canalul vest—Tărian.

Ora 18,5. Batalionul 12 V(înători) M(unte) la Tărian, cu 2 Companii la Girișul de Criș își face siguranța în față prin patrule trimise chiar dincolo de Criș.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 52)

56

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 26 SEPTEMBRIE 1944

26 sept. 1944

La ora 7 dim. se reia înaintarea către satul Tinca. La ora 9, Divizionul ocupă o poziție pe șosea, trăgînd 10 lovituri asupra satului Tinca, unde erau slabe rezistențe inamice, care au fost repede înlăturate și Detașamentul și-a reluat înaintarea pe direcția Tinca—Husasăul de Tinca, unde s-a cantonat în timpul nopții Consum de muniții: 10 lovituri.

(A.M.AA.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 78)

57

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septemvrie 1944

La ora 7 Grupările reiau acţiunea de înaintare, respingînd rezistenţele slabe inamice spre vest, atingînd pînă în seara zilei linia Crişului Repede pînă la sud-vest Oradea şi canalul Felfögö.

La Berechiu, inamicul a opus rezistenţă mai serioasă, cu un Batalion maghiar. Satul a fost curăţit de Gruparea din stînga, care a capturat 214 prizoneri, dintre care 3 ofiţeri.

Pe linia Crişului, rezistenţele inamicului mai slabe la Tărian şi Girişul de Criş.

Prin ordinul de operaţii No. 30, Divizia ordonă Grupării Lt. Colonel Vagner să se deplaseze imediat în zona Miersig şi pădurea Filip, călare pe şosea, în măsură a interveni înspre vest, fie spre Leş, fie spre Gepiu.

Ordinul de operaţii No. 31, din 27 IX 1944, ora 13,16, prevede misiunea de apărare temporară a Diviziei pe Crişul Repede şi canalul Felfögö, în zona satelor Sîntandrei, Roit, ambele inclusiv.

Pentru aceasta se formează:

— Gruparea Colonel Constantinescu, cu Batalionul 11, 12, 22 şi 5 V(înători) Munte, Divizionul 1 T(unuri) Munte, Divizionul 3 Ob(uziere) Munte, avînd cîte un Batalion la Sîntandrei, cu siguranţa la Iclod şi Balota, altul pe Girişul de Criş, Tărian, altul la Toboliu, cu siguranţa pe ferma Tamaşeu şi unul în rezervă la Macea 124, Cîmpia Alecului.

— Gruparea Maior Clăianu, cu Batalionul 6 V(înători) M(unte), 1 bateria la Roit, cu legătura la ferma Tamaşeu şi spre Sînicolaul Român.

— Gruparea Lt. Col. Vagner, cu Batalionul 21 V(înători) M(unte) şi Divizionul 9 Aruncătoare la Leş, în măsură a interveni spre Sîntandrei sau Toboliu.

Pînă în seara zilei se realizează dispozitivul:

— Batalionul 12 V.M.+Div(izionul) 1 T(unuri) M(unte) la Toboliu.

— Batalionul 22 V.M.+1 baterie din Divizionul 3 Aruncătoare+Compania 120 mm, Grupul 6 V.M., la Girişul de Criş—Tărian.

— Batalionul 11 V.M.+Divizionul 3 Aruncătoare la Sîntandrei.

— Batalionul 5 V(înători) M(unte) în rezervă.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544,* dos. nr. 23, f. 45—47; *fond microfilme, F-II-2.1232,* cadrele 51—53)

58

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septemvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 22 şi 12 V(înători) Munte, în linia I-a.

— Bat(alionul) 11 V(înători Munte, în linia II-a.

Inamicul în retragere.

Grupul 6 V(inători) Munte are misiunea să înainteze pe direcția Regele Ferdinand și să ocupe comuna Girișul de Criș și Tărian.

Bat(alionul) 22 V(înători) Munte ia contact cu inamicul în marginea satului Girișul de Criș, pe care îl respinge după o scurtă dar aprigă luptă peste Criș, ocupînd, la ora 17, satul Girișul de Criș.

Bat(alionul) 12 V(înători) Munte ocupă satul Tărian pe la vest, după ce lichidează slabele rezistențe de la marginea și din interiorul satului.

La ora 18, ambele batalioane se găsesc pe aliniamentul digului de la Criș, în dispozitiv de apărare, atingînd obiectivul zilei.

Avioane de bombardament și recunoaștere au sburat deasupra pozițiilor noastre.

Timpul: noros. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 2 trupă.

Consum de muniții: (cartușe) pușcă: 50.000; Brd (Brandt) 81,4 (mm): 240 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 260 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 13)

59

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septemvrie 1944

Conform ordinului de operație al Grupului 3 V(înători) Munte, Batalionul, întărit cu Compania Aruncătoare 120 mm. a Grupului 3 V(înători) Munte și 1 pluton din Compania Pioneri a Diviziei, se grupează pe șoseaua Miersig—Cefa, la liziera de v(est) a localității Miersig, de unde la orele 6,30 continuă înaintarea spre direcția Bicaciu—Gepiu—Berechiu.

La orele 8,0 batalionul trece granița vremelnică.

Populația de origine română desrobită de prin localitățile din traseul de înaintarea Batalionului primește ostașii cu urale și drapele tricolori, păstrate cu sfințenie timp de 4 ani, dăruindu-le alimente.

Pe la orele 10, Compania 2-a din stînga dispozitivului care ajunsese la liziera satului Cefa și Compania 3-a care se mișca călare pe ax în dispozitiv de apropiere, sînt primite cu puternice focuri de arme automate din partea inamicului, de tăria a 2 Companii regrupate din Reg(imentul 20 Honvezi, 6, 8 și 18), cu misiune de avangardă.

Reacțiunea viguroasă și hotărîtă a unităților noastre are ca rezultat, după 2 ore de luptă, capturarea a 216 prizonieri, între care au fost și 3 ofițeri, 1 tun A(nti) C(ar), mai multe mijloace de transport hipo, armament și echipament.

La orele 15, Batalionul, regrupat din ordinul Grupului, este depășit de Batalionul 6 V(înători) Munte. Astfel, se continuă mișcarea în grosul coloanei, pe direcția Sînicolaul Român—Roit.

La ajungerea în localitatea Roit, la orele 17, se primește ordin de la Divizie, prin care Batalionul trece sub comanda Grupării Colonel Constantinescu și se deplasează în regiunea Macea (cota 124, 1500 m. n(ord)-v(est) comuna Regele Ferdinand). Ocupă o poziție în dispozitiv articulat, cu misiunea de contraatac în direcțiile Toboliu—Giriș—Sîntandrei, de a intercepta comunicația Giriș—Regele Ferdinand sau calea ferată Oradea—Salonta, în dreptul comunei Regele Ferdinand.

În acțiunea de la Berechiu am avut următoarele pierderi: Sublt. Minculescu Constantin rănit și trupă răniți.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145,* dos. nr. 2, f. 93)

60

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 septemvrie 1944

Situația și dispozitivul:

Conform ordinului de operații No. 41 al Grupării Maior Clăianu, Batalionul continuă urmărirea inamicului pe direcția Miersig—Bicaciu—Gepiu—Berechiu—Sînicolaul Român—Roit.

La ieșirea din comuna Berechiu, avangarda a surprins pe șosea un Batalion maghiar care mărșăluia spre Cefa. La vederea soldaților români, ungurii încearcă să se răspîndească prin porumb, dar nu au timpul, deoarece avangărzile acționează rapid și, în decurs de o oră, sînt făcuți prizonieri 4 ofițeri cu 231 trupă. S-au mai capturat: 2 trăsuri, 5 căruțe, 14 cai, 1 tun A(nti) C(ar).

Activitatea inamicului: Luptă în retragere.

Activitatea aviației inamice: Redusă.

Starea atmosferică: Ploaie.

Diverse:

Pierderi: trupă, răniți: 12. (...)

Efectivul Batalionului: ofițeri 29, subofițeri 17, trupă 1128.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146,* dos. nr. 1, f. 107)

61

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 IX 1944

Orele 6,00. Batalionul primeşte ordin ca să înainteze pe direcţia Leş, Ferdinand, Cheresig. Pentru aceasta s-a ordonat următoarele: Compania 1-a trimite patrule tari de cîte un ploton, cu călăuze, pe direcţia Nojorid, unde se opreşte şi va fi depăşită spre Regele Ferdinand şi spre ferma Pîncota. După depăşirea patrulelor de către Compania Cercetare, urmează a se încolona în coada Batalionului.

Orele 6,30. Batalionul a început înaintarea.

Orele 8,50. Batalionul a ajuns la Ferma Pop, unde s-a adăpostit pentru un moment, din cauza aviaţiei inamice care trecea să bombardeze Nojoridul. S-au trimis patrule spre Ferma Regele Ferdinand.

Orele 9,50. Primele elemente au ajuns la ferma Regele Ferdinand.

Orele 10,30. Batalionul primeşte ordin să se regrupeze după trecerea avangărzii, să se încoloneze la 1 km. înapoia Divizionului 3 Obuziere Munte, continuînd înaintarea.

Orele 11,30. Batalionul a ajuns la Ferma Regele Ferdinand, unde a cantonat pînă la primiri de ordine.

Orele 14,30. Batalionul primeşte ordin să reia înaintarea după ce Divizionul 3 Obuziere Munte a depăşit Batalionul cu 1 km.

Orele 18,00. Batalionul a primit ordinul să ocupe satul Sîntandrei, făcînd siguranţa la dreapta, la ferma Iclod, iar la stînga, la satul Palota. Pentru aceasta, Batalionul a ordonat: Compania 1-a+un ploton de mitraliere ocupă şi apără ferma Iclod, făcîndu-şi siguranţă pe dreapta. Compania 2-a ocupă şi apără satul Palota, făcîndu-şi siguranţă spre stînga.

Compania 3-a şi Compania cercetare, întărite cu restul de mitraliere şi Branduri, ocupă satul Sîntandrei şi-l apără.

Orele 21,00. Compania 1-a raportează că a ocupat Ferma Iclod şi că frontul inamic este prea departe de fermă, întrucît cu puţin mai de vreme o patrulă inamică (după spusele locuitorului Fordea Dumitru) au venit să recunoască dacă ferma este ocupată sau nu de trupele româneşti sau aliate.

Orele 21,40. Compania 2-a a ocupat satul Palota.

Orele 23,30. Batalionul a ajuns în satul Sîntandrei, unde a început organizarea la teren.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă: morţi răniţi, dispăruţi (în Registrul de operaţii al unităţii, la data şi poziţia respectivă, nu se fac menţiuni în acest sens).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 178—179)

62

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 sept. 1944

Peste noapte Batalionul primeşte ordin să se deplaseze pe direcţia Şauaeu—Leş—Regele Ferdinand, Girişul de Criş.

De la Leş, Batalionul trece în avangarda Grupării, pe aceeaşi direcţie. La orele 14 intră în Girişul de Criş cu Compania 3-a, fără a întîmpina rezistenţă. Un Ploton de ciclişti maghiari trece în acelaşi timp pe marginea comunei şi întîlneşte Compania 2-a ce înainta spre comună. Se reîntoarce şi este primit de Grupul de comandă cu Domnul Maior Ghiciulescu, cu focuri. Se capturează întreg materialul. Ungurii au mai mulţi morţi şi răniţi, iar restul sînt capturaţi de Compania 3-a, în momentul cînd voiau să treacă Crişul. Compania 3-a se instalează în apărare pe liziera de n(ord) a comunei Giriş, fiind bătută încontinuu cu focuri de branduri şi tunuri A(nti) C(ar). Podul peste Criş este ocupat de această companie, care capturează pioneri maghiari şi-i pune să demineze podul. Totuşi, podul este surpat de tunurile A(nti) C(ar) inamice. Restul Batalionului primeşte ordin să se deplaseze în comuna Toboliu şi să apere această comună.

Batalionul se deplasează, ajungînd la orele 22 şi intră în dispozitiv de apărare cu Compania 1-a pe liziera de n(ord)-v(est) de comună. Compania V(înători) de care (tancuri) la s(ud)-v(est) de comună, de dig avînd un post de legătură la ferma Tămăşeu iar Plotonul de Pioneri la podul de cale ferată n(ord)-e(est) Toboliu, făcînd legătura cu Compania 3-a ce a rămas la Girişul de Criş.

Pierderi: Trupă, morţi: 3. Trupă, răniţi: 8.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 78)

63

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 27 SEPTEMBRIE 1944

27 IX 1944

La orele 7 Divizionul se pune în marş în spatele Batalionului 6 V(înători) M(unte) şi urmează itinerariul: Bicaciu—Gepiu—Berechiu.

La orele 12 se dă bateriilor ordinul No. 82, prin care se comunică următoarele: avangarda rezolvă, la intrarea în Berechiu, lichidarea unei Companii inamice ce

era îndreptată spre Cefa (dos. nr. 30, fila nr. 74). O parte s-a predat, restul fiind în curs de lichidare.

Cele 2 Plotoane A(nti) C(ar) fac siguranţa pe stînga coloanei Divizionului. Divizionul gata de acţiune la ordin.

La orele 13,30 se dă căpitanului Ionescu S. Ioan, ordinul No. 83 (dos. nr. 30, fila nr. 75), prin care se comunică: Inamicul ce a opus rezistenţă în curs de lichidare. Majoritatea s-au predat (3 ofiţeri, 300 trupă).

La orele 15, Divizionul se pune în marş, trecînd prin Berechiu, Sînicolaul Român, pînă la Roit unde Bateriile stau în poziţie de aşteptare pe roate.

Bateria 1-a rămîne în comuna Roit, la dispoziţia Grupării Maior Clăianu, iar restul Divizionului se pune în marş spre comuna Regele Ferdinand.

La orele 19 se primeşte ordinul de operaţii No. 7 al Grupului 3 Artilerie (dos. nr. 30, fila nr. 70), emis la orele 18, prin care se dispune: una baterie din Divizionul 1 Tunuri Munte în sprijinul Grupării Maior Clăianu, în zona Roit. Comanda Divizionului şi celelalte două baterii ocupă poziţie în zona cota 100 Ferma Notarului, pentru sprijinul Batalioanelor de la Toboliu.

Se dă ordin verbal comandanţilor de baterii în acest sens.

Ferma notarului de pe hartă nu exista în teren şi Divizionul ocupă poziţie în zona unde se afla pe hartă această fermă.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 83—85)

64

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septevrie 1944

Inamicul, în strîns contact cu trupele noastre, pe malul Crişului Repede reacţionează cu foc de arme automate şi tunuri A(nti) C(ar), mai ales în sectorul Girişul de Criş—Tărian. De asemenea, execută trageri cu artileria în satul Girişul de Criş.

Se primeşte ordinul general de operaţii No. 2, din 22 IX 1944, al Corpului de Cavalerie, care nu mai este de actualitate, întrucît se referă la regruparea Diviziei.

Inamicul ocupă satele Berek Bösörmeny—Keresteszy, atacînd la nord-vest de Criş, avînd şi artilerie.

Grupările cer împrospătarea cu muniţiuni, care li se trimite în două camioane pînă la Regele Ferdinand.

Divizia dă ordin Grupărei Colonel Constantinescu să ocupe gara Toboliu, iar Batalionul de la Sîntandrei să fie atent la dreapta Oradea.

Inamicul atacă în sectorul Batalionului 11 V(înători) M(unte) la Girişul de Criş, fără rezultate.

Divizia dă ordinul de operaţii No. 32, la ora 17,30, care prevede (D(osar) 31, F(ila) 240): aceeaşi misiune de rezistenţă pentru Divizie.

Întrucît inamicul, înaintînd dinspre nord, a atins Crişul Repede la Harşani, Gruparea Maior Clăianu de la Roit va împinge recunoaşteri peste canal în direcţia Harşani, pentru a lua legătură cu trupele aliate.

Gruparea Lt. Col. Vagner barează comunicaţia Oradea—Salonta, cu o companie întărită, restul se deplasează la Chişirid, unde ocupă dispozitivul de luptă, cu frontul de nord în măsură a interveni, fie spre Nojorid, fie spre Ciheiu, fie spre Regele Ferdinand.

Deplasarea în seara de 28 IX 1944, găsindu-se gata sector la ora 21.

Inamicul presează mai puternic în sectorul din dreapta, la Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu" şi Divizia 337 Rusă, unde dispune de blindate şi multă aviaţie, reuşind a respinge trupele noastre pînă la Hidişelul de Jos şi de Sus.

Divizia dă ordinul special Nr. 33. Întrucît este posibil(ă) o înaintare inamică spre sud, Gruparea Lt. Colonel Vagner se deplasează imediat la Nojorid, unde ocupă poziţie cu frontul la nord în legătură cu părţi din Regimentul 1 Infanterie din Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu". Gruparea Maior Clăianu lasă la Roit 1 Companie întărită. Restul Grupării se deplasează la Regele Ferdinand, la dispoziţia Colonelului Constantinescu. Dispozitivul va fi realizat pînă la 29 IX 1944, ora 5.

La ora 18,30 Divizia dă ordinul de operaţii No. 33, pentru organizarea apărării A(nti) C(ar) pe şoseaua Oradea—Leş şi podurile peste canalul Felfögö.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 47—48; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrele 53—54)

65

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septemvrie 1944

— Bat(alioanele) 22 şi 12 V(înători) Munte în linia I-a, în apărare pe liziera de vest a satului Toboliu, pînă la liziera satului Girişul de Criş şi Tărian—Palota.

— Bat(alionul) 11 V(înători) Munte în apărare pe liziera de nord a satelor Palota şi Sîntandrei, inclusiv pînă la ferma Iclod şi valea Crişului Repede.

Inamicul bombardează continuu poziţiile şi satele din spatele poziţiilor cu artilerie grea, tunuri A(nti) A(eriene), branduri grele etc. Toată ziua au continuat lupte grele defensive.

Activitate intensă a aviaţiei inamice.

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 1 ofiţer, 1 subofiţer, 89 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă): 38.000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 300 (lovituri); Brd. (Brandt de calibrul) 60 (mm): 240 (lovituri).

Ofiţeri cu operaţiile,
Lt. rez. Vasile Chişu

Văzut,
Comand. Grupului 6 V. Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 13)

66

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septemvrie 1944

Batalionul se deplasează la ordinul Grupării Constantinescu, instalîndu-se în dispozitiv articulat la cota 134—3 km. s(ud) Sîntandrei, organizînd o poziţie în apărare. Se trimit patrule de cercetare şi se organizează, studiindu-se mai multe ipoteze de contraatac, în direcţia sectorului 11 V(înători) Munte, în a cărui sprijin sîntem plasaţi.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 93)

67

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septemvrie 1944

Situaţi(a) şi dispozitivul

Batalionul se instalează în apărare la est de Roit, pe canalul Felfögö, în următorul dispozitiv: Compania 1, 2 şi 3 în linia I-a. Compania cercetare în rezervă înapoia Companiei 1-a. Misiunea Companiilor este de a apăra podurile care sînt peste canal. Din cauză că trupele aliate care luptau la Oradea nu puteau înainta, din cauza rezistenţelor inamice, Batalionul este obligat să rămînă şi pe timpul nopţii în apărare.

Activitatea inamicului: Nici o acţiune.

Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.

Starea timpului: Ploios.

Diverse: Pierderi: —. Consum de muniţie: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 108)

68

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 IX 1944

Orele 9,00. Batalionul a fost încadrat de trageri masive de artilerie.

Orele 10,00. Batalionul, după încetarea tragerii de artilerie, a împins Compania 3-a spre calea ferată. Aci a fost primită cu focuri puternice de arme automate şi aruncătoare. Orice încercare de a trece calea ferată a fost zadarnică. Atunci s-a încercat o manevră: Compania 3-a pe la dreapta, prin păpuş(oi). Cînd au fost la 300 m departe de calea ferată au fost primiţi cu foc puternic de arme automate. Cu toată intervenţia artileriei noastre nu s-a putut trece calea ferată pînă la căderea serii. În cursul nopţii s-au luat măsuri severe de patrulare prin sat şi posturi înaintate de supraveghere.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă, morţi, răniţi, dispăruţi (nu se face nici o menţiune la această poziţie din Jurnalul de operaţii).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 179)

69

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 septembrie 1944

Batalionul se găseşte pe poziţia zilei de 27 sept. 1944. La orele 18,30, conf(orm) ord(inului) Diviziei, Batalionul se deplasează în Chişirid, cu misiunea de a face siguranţa Diviziei pe liziera de e(st). Mai puţin Comp(ania) Cercetare, care ocupă poziţie călare pe şoseaua Leş—Nojorid. În aer: nimic. Pierderi: nimic. Consum de muniţii: nimic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163,* dos. nr. 1, f. 91)

70

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 sept. 1944

Ora 10,45. Ungurii şi nemţii au intrat în liziera de n(ord) la intrarea canalului în satul Tărian.

Slt. Crăciun controlează personal turla bisericii unde nu s-a aflat nici un post de emisiune, instalînd în turn un post fix cu puşcă mitralieră, avînd misiunea de observare. Ora 11,20, inamicul a atacat puternic (Comp(ania) 3-a pe liziera de nord a satului Tărian, cu brandturi şi pistoale mitralieră.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 52)

71

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 sept. 1944

Peste zi schimburi de focuri de infanterie. Inamicul bate comuna cu tunuri A(nti) C(ar). La ora 15,30 Grupul ordonă ca Batalionul să ocupe, cu 2 Plotoane, comuna Cheresig. D-l Comandant al Batalionului ordonă Companiei 2-a, la care se alătură şi 3 voluntari din comuna Cheresig. Atacul progresează şi Compania ajunge cu elementele înaintate în marginea comunei, dar în faţa puternicei rezistenţe inamice şi a focurilor de branduri este silită să se replieze, cu pierderi grele, înapoi în comuna Toboliu. Restul zilei schimburi de focuri de infanterie şi aceleaşi tunuri A.C. bat pe comună.

(A.M.A.N., M.St.M. *fond 164*, dos. nr. 1, f. 78)

72

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 28 SEPTEMBRIE 1944

28 IX 1944

La orele 7, Comandantul Divizionului, Maior Radu Negoescu, pleacă la recunoaştere în zona satului Toboliu. Pe la orele 10 se primeşte ordin prin ofiţerul observator al Divizionului, slt. Moldovan Sorin, ca Divizionul să se pună în marş şi să ocupe poziţie la liziera satului Toboliu. Bateria 2 şi 3 ocupă poziţie în zona s(ud)-e(st) Toboliu, lîngă linia ferată şi instalează observator în turla bisericii din sat şi înaintat la infanterie pe Criş. Inamicul execută trageri cu un tun A.A. Guslov asupra lizierei satului Girişul de Criş. Aviaţia de recunoaştere inamică foarte activă. Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 85)

73

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septemvrie 1944

În cursul nopţii pînă la ora 16,30, Batalionul 5, 6 şi 21 V(înători) M(unte) intră în noile dispozitive. Inamicul a reacţionat cu focuri în tot sectorul şi atacuri la ora 2,30 şi 3,30, fără rezultate, în sectorul Grupului 6 V(înători) M(unte).

În dimineaţa zilei, inamicul reia atacul cu care de luptă (tancuri) şi, zdrobind Divizia 1 „Tudor Vladimirescu" şi Batalionul 21 V(înători) M(unte) şi Divizionul 9 Aruncătoare din Divizia 3-a Munte, ocupînd Chişirid şi Nojorid (D(osar) 31, f(ila) 252).

Şeful de Stat Major, la ora 11, se prezintă la Corpul 33 rus, unde arată situaţia şi primeşte direct de la Comandantul Corpului următorul ordin:

— Divizia 78 rusă se va îndruma spre nord, pentru a scurta frontul.

— Divizia 3-a Munte se va regrupa în zona finală Salonta.

În acest scop, Divizia se va regrupa, avînd datoria de onoare de a ataca pentru a eşi din încercuire pe direcţia Gepiu, Miersig, Husasăul de Tinca. În acest scop, Divizia se va acoperi tot timpul puternic spre est.

Pe baza acestui ordin, Divizia dă ordinul de operaţii No. 34, care prevede regruparea în zona Husasăul de Tinca—Gurbediu—Căuaşd—Ianoşda (D(osar) 31, F(ila) 246). După regrupare, Divizia se va dirija în zona Salonta, la ordin special.

— Gruparea Colonel Constantinescu, asigurîndu-se puternic spre est, cu Batalionul 6 V(înători) M(unte), se va desprinde, deplasîndu-se pe direcţia generală Tărian—Bereteu—Gepiu—Bicaciu—Gurbediu.

— Gruparea Lt. Colonel Vagner se retrage pe direcţia Nojorid—Leş—Miersig—Husasăul de Tinca.

Desprinderea de inamic începe imediat. În cazul că inamicul interceptează comunicaţiile, Grupările vor ataca pentru a-şi deschide drumul.

La ora 14 Grupurile încep desprinderea, sub presiunea puternică a aviaţiei inamice, care bombardează şi mitraliază continuu coloanele în retragere, provocînd pierderi.

P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează de la Leş la Miersig.

Prin ordinul de operaţii Nr. 35, Divizia hotărăşte dislocarea unităţilor pentru regruparea în zona Ianoşda / Batal. 5+Div(izionul) 3 Arunc(ătoare) / Tulca / Bat(alioanele) 12, 22, Grupul 3 V(înători) M(unte) şi Div(izionul) 1 T(unuri) Munte / — Căuaşd şi pădurea Goronişte / Batalionul 11, 6 V(înători) M(unte) şi 3 Pi(oneri) Munte / — Gurbediu şi Pădurea Ceriul / Bat(alionul) 21 V(înători) M(unte); Div(izionul) 0 Arunc(ătoare), Grup(ul) 6 V(înători) M(unte) şi Comp(aniile) 39 As. şi 39 A.A. / .

La ora 19 se primeşte ordinul de operaţie No. 095 al C(orpului) 33 A(rmată) rus care prevede că Divizia 3-a Munte are misiunea de a lovi în flanc inamicul de la Nojorid, după a cărui cucerire Divizia va trece în eşalonul 2 al Corpului în zona Bicaciu—Miersig şi Pd (pădurea) la vest de Captalan, gata a interveni pe direcţiile Apateu, Nojorid, Gepiu.

Se trimite imediat un ofiţer din statul major, care să îndrumeze unităţile din noua zonă de regrupare. Pînă la ora 19 sosesc în zonă Batalionul 11, 21, 12 şi 5 V(înători) M(unte), care sînt dirijate în sectoare pentru îndeplinirea misiunei (D(osar) 31, F(ila) 250).

Prin ordinul de operaţii No. 36 se fixează misiunea şi sectorul Batalioanelor.

— Batalionul 12 V(înători) M(unte) la Bicaciu cu Divizionul 1 T.M.

— Batalionul 22 V.M. cu Divizionul 9 T(unuri) M(unte) la ferma Pădurea Filip.

— Batalionul 6 V(înători) M(unte) la Pădurea lui Filip, 2 km. nord-est Miersig.

— Batalionul 5, 11, V(înători) M(unte) şi Div(izionul) 3 Arunc(ătoare) în Pd (pădurea) Peri.

— Batalionul 21 V(înători) M(unte) se regrupează în satul Miersig, Pionerii şi Compania Asanare idem. Nu se ştie de Bat(alionul) 6, 21 şi părţi din Batalionul 22 V(înători) Munte.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544,* dos. nr. 23, f. 48—49); *fond microfilme F-II-2.1232,* cadrele 54—55).

74

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septembrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 11, 22 şi 12 V(înători) Munte, în linia I-a, cu misiunea de a apăra poziţiile ocupate în ziua de 28 sept. 1944.

Inamicul atacă pozițiile noastre începînd de la orele 8 dimineața. Cu tot focul vărsat asupra pozițiilor noastre și cu toate atacurile repetate ale inamicului, batalioanele Grupului 6 V. Munte stau neclintite, apărîndu-și cu înverșunare sectoarele.

La orele 13,30 se primește ordin de repliere pe itinerariul: Berechiu—Inand—Miersig.

Batalioanele rup lupta cu inamicul, pe companii în conformitate cu ordinul de repliere.

În tot timpul replierii avioane de bombardament și vînătoare germane sboară pe deasupra coloanelor, la înălțime mică, bombardînd și mitraliind tot dispozitivul de repliere.

Timpul: noros. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 1 ofițer, 2 subofițeri, 38 trupă (...).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742,* dos. nr. 4, f. 14)

75

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septemvrie 1944

Conform ordinului Grupării Colonel Constantinescu, la orele 3,20 Batalionul se deplasează la ferma Iclod, ocupînd o poziție de apărare călare pe C(alea) f(erată), cu misiunea de a rezista pe această poziție oricărui atac inamic, fără gînd de retragere.

Batalionul este încadrat la flancul drept cu Reg(imentul) 3 (Infanterie) (Divizia „Tudor Vladimirescu"), iar la flancul stîng încadrat cu Batalionul 11 V(înători) Munte.

La orele 5,30 inamicul atacă puternic cu forțe blindate și infanterie pe întreg sectorul, reușind să străpungă poziția din dreapta Batalionului, cari încep retragerea către orele 0, cu direcția Nojorid—Leș, lăsîndu-ne descoperit flancul drept și spatele. În această situație, Batalionul rezistă pînă la orele 13,30, cînd tancurile inamice, pătrunzînd în spatele Companiei 1-a, care se găsea în dreapta dispozitivului nostru, periclitîndu-ne astfel întreg dispozitivul, cu posibilitate de a ne tăia comunicația de retragere. Batalionul se repliază, pentru a ocupa o nouă poziție pe ferma Preoților, în scopul de a ne asigura spatele și dreapta Batalionului 11 V(înători) Munte, care se găsea în contact cu inamicul la Sîntandrei.

În timpul replierii, Batalionul primește ordinul Grupării Colonel Constantinescu de a se replia pe axul c(alea)-f(erată) Oradea—Salonta—Inand, asigurînd scurgerea coloanelor pe șoseaua Oradea—Salonta.

Către orele 22, Batalionul, complet regrupat în localitatea Inand, unde fusese ordin de repliere, ia contact cu Comandamentul rus și intră în poziție pe liziera de n(ord) a localității, în scopul de a apăra intrările în comună pe comunicațiile ce veneau dinspre Cefa.

La orele 22,30 apar tancuri germane pe comunicația principală în dreptul satului, deschizînd foc puternic asupra lizierii de n(ord)-e(st), unde era amplasat Ba-

talionul şi 2 Baterii A(nti)-C(ar), din Regimentul 1030 Artilerie rus. Bateriile deschid foc cu toate piesele asupra tancurilor, care pentru un moment se retrag.

La orele 22,45, cele 2 Baterii, plus Batalionul 3 din Regimentul 453 rus, ce se afla în dreapta Batalionului nostru, se retrag către Salonta, fără a anunţa Batalionul de această retragere, lăsîndu-ne flancul drept descoperit şi fără sprijin de artilerie în faţa tancurilor germane. În această situaţie, Batalionul hotărăşte deplasarea către Miersig, unde se regrupa toată Divizia.

La orele 23,35 Batalionul, încolonat, porneşte pe axul Inand—Bicaciu—Miersig.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 93—94)

76

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septemvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

La orele 5, conform ord(inului) nr. 44 al Grupării Maior Clăianu, Batalionul se pune în mişcare spre comuna Regele Ferdinand. Inamicul, contraatacînd puternic, a respins trupele noastre, care au încercat să pătrundă în Oradea. Întregul plan de operaţii fiind dat peste cap, s-a hotărît replierea pînă la Leş.

Conf(orm) ord(inului) verbal al D-lui Colonel Constantinescu, comand(ant) secund al Diviziei, Batalionul 6 V(înători) Munte ocupă o poziţie la 2 km nord Regele Ferdinand, pe linia cotei 101, Cîrciuma Veche, pentru a sprijini retragerea celorlalte batalioane. Tot timpul aviaţia inamică a mitraliat şi bombardat linia I-a şi, din cauza terenului descoperit, a apăririi a(nti) a(eriene) slabe, ne-a cauzat mari pierderi.

La orele 18, toate Batalioanele repliindu-se de pe poziţie, se repliază şi Batalionul 6 V(înători) Munte pe direcţia Regele Ferdinand—Roit—Sînicolaul Român—Berechiu—Inand—Ianoşda—Gurbediu.

Activitatea inamicului: Atacă puternic, sprijinit de tancuri şi aviaţie.

Activitatea aviaţiei inamice: A mitraliat şi bombardat linia I-a.

Starea atmosferică: Ploaie.

Pierderi:

Ofiţeri răniţi: Locot. Speteanu Nicolae.

Trupă: morţi 12, răniţi 28, dispăruţi 10.

Consum de muniţie: —.

Efectivul Batalionului:

Ofiţeri: 28, subofiţeri: 17, trupă: 1078.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 108—109)

77

**EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII
AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE,
DIN 29 SEPTEMBRIE 1944**

29 IX 1944

Odată cu ivirea zorilor Batalionul a trimis înainte la calea ferată un ploton din Compania 3-a, aceasta s-a instalat în apărare pe rambleu(l) căii ferate.

Orele 9,00. Plotonul a primit ordin de trecere a căii ferate om cu om. La primul salt făcut, inamicul a început să tragă cu aruncătoarele pe calea ferată şi să bată cu un tun anticar dealungul căii ferate. Plotonul de pe calea ferată a fost nevoit să se replieze 50 m mai înapoi. Atunci a încercat o manevră Compania cercetare, care nu a putut înainta mai mult de 100 m, cu tot sprijinul dat de artilerie şi brandurile de 81,4 (mm) ale Batalionului.

Orele 12,00. S-a încercat din nou trecerea căii ferate cu Plotonul 3 din Compania 3-a, însă nici de data aceasta nu a reuşit trecerea, din cauza puternicului baraj de aruncătoare şi tunuri anticare.

Orele 15,00. S-a încercat trecerea căii ferate, după o pregătire puternică de artilerie cu Compania 3-a şi Comp(ania) Cercetare, de data aceasta, tunurile anticare fiind mai numeroase, au dezlănţuit un baraj de netrecut, dealungul căii ferate.

Orele 16,30. Batalionul a primit ordin de retragere imediată pe direcţia Sîntandrei, Ferdinand, Sînicolaul Român, Cefa, Inand, Bicaci, Miersig, unde urmează a se regrupa şi instala pe poziţie. Retragerea s-a făcut cu mare greutate, din cauza aviaţiei inamice, care domina aerul şi mitralia şoselele.

Orele 22. Batalionul a ajuns la Inand, unde a poposit o jumătate de oră, iar după aceia şi-a continuat marşul spre Bicaciu. (...)

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 180)

78

**EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII
AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE
DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE,
DIN 29 SEPTEMBRIE 1944**

29 sept. 1944

Presat puternic de (un) inamic sprijinit de numeroase tancuri, frontul ruso— român din jurul Oradiei este silit să se replieze.

Ora 11, faţă de această situaţie, Grupul 3 V(înători) Munte ordonă repliierea Batalionului de pe poziţia Tărian, cu ordin de regrupare la Miersig.

În strîns contact cu inamicul, Bat(alionul) începe desprinderea, reuşind să se regrupeze către ora 1.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 55)

79

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 septembrie 1944

Dimineaţa, la orele 2, din ordinul Diviziei, Batal(ionul) ajunge la Nojorid, unde, împreună cu resturi din Reg. „T. Vladimirescu", să ocupe o poziţie pe liziera e(st) Pădurea Cerea. Să ia contact cu comand(antul) Reg. „T. V.", se fixează sectoarele şi la ora 6,30 Bat(alionul) se găseşte în poziţie.

La orele 9, inamicul atacă cu care de lupte germane, urmate de inf(anteria) maghiară. Carele de luptă încercuiesc complet poziţia pe la v(est) de Pădurea Cerea, deschizînd un puternic foc de arme automate şi tunuri de bord, în timp ce inf(anteria) se apropie sprijinită de un foc viu de art(ilerie). Batalioanele aliate se retrag, antrenînd şi Bat(alionul) 21 V(înători) M(unte). Resturi din Bat(alion) se regrupează la Chişirid, de unde, la ord(inul) Diviziei 3-a Munte, prin D-l Maior Stehan, se fixează comuna Miersig ca loc de regrupare a batalionului.

În aer: intensă activitate de protecţie a tancurilor şi infanteriei.

Pierderi: of(iţeri) morţi 1, răniţi 1, dispăruţi 3. subof(iţeri) disp(ăruţi) 1,
trupă: morţi 3, răniţi 9, dispăruţi 166, cai 5, căruţe 1.

Consum de muniţii: cartuşe puşcă şi p(uşcă) mitr(alieră) 20 000; (cartuşe) Mitr(alieră): 4 000; (cartuşe) pistol mitr(alieră): 250; lov(ituri) B-dt (Brandt) 60 (mm): 250.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 92)

80

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 sept. 1944

Schimburi de focuri de infanterie şi focuri de branduri şi tunuri A(nti) C(ar). La orele 11, Batalionul primeşte ordin pentru a rupe lupta şi a se retrage pe direcţia Toboliu, Roit, Sînicolaul Român, Cefa, Inand, Miersig.

Batalionul rupe lupta şi se retrage pe direcţia ordonată, urmărit de focul inamic.

La ieşirea din Toboliu este atacat de aviaţia inamică, circa 30 aparate, dar fără însă a avea pierderi. După trecerea aviaţiei, Batalionul îşi reia mişcarea. În apropierea comunei Roit, din nou este atacat de aviaţia inamică, circa 30 bombardiere, care aruncă bombe şi mitraliază cîmpul pe care se împrăştiase Batalionul. De astă dată Batalionul are 3 răniţi şi mai mulţi cai morţi şi răniţi. Se continuă mişcarea.

Trupă morţi: 3; trupă răniţi: 32.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 79)

81

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 IX 1944

Divizionul în aceeaşi poziţie la Toboliu. Bateriile 2 şi 3 fac reglări de tragere. La orele 13,50, Divizionul primeşte ordinul no. 36 de la Gruparea Colonel Constantinescu, prin care se ordona următoarele (Dos. nr. 30, fila nr. 85): Divizionul 1 Tunuri Munte se va retrage împreună cu Batalionul 22 V(înători) M(unte) pe direcţia Toboliu, Roit, Sînicolaul Român, Cefa, Inand, Miersig. La Miersig se va primi ordinul de regrupare.

Se dă imediat ordin prin telefon bateriilor, care procedează imediat la scoaterea pieselor din poziţie.

În momentul cînd Divizionul este gata de a se pune în marş, aviaţia inamică de bombardament apare deasupra zonei şi începe să bombardeze şi să mitralieze coloana, cauzînd pierderi în oameni, cai şi material.

După plecarea aviaţiei deasupra coloanei, Divizionul îşi urmează marşul spre Roit, Sînicolaul Român, Berechiu. La Cefa, coloana Divizionului este din nou atacată de aviaţie, cauzînd pierderi.

La ieşirea din Bicaciu, dintr-un ordin aflat la un sergent jandarm de la Divizie, reiese că Divizionul 1 Tunuri Munte se regrupează în zona Tulca.

Prin Ianoşda spre Tulca, unde Divizionul soseşte la orele 24.

Consum de muniţie: 26 lovituri.

Pierderi: Plotonier Mărăscu Constantin, rănit, Submaistru Cismar, Pleşoianu Ioan, rănit, 8 grade inferioare răniţi; 5 grade inferioare dispăruţi, 13 cai morţi, 1 aruncător 120 (mm) distrus.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 85)

82

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 29 SEPTEMBRIE 1944

29 sept. 1944

La ora 4 Divizionul se aflǎ în poziţie la liziera sud-vest Nojorid gata a deschide focul.

La ora 7 Comandantul Divizionului, însoţit de comandanţii de Baterii, pleacă să ia legătura cu Comandantul Batalionului 21 V(înători) M(unte), care se afla înstalat în poziţie la 2 km nord-est Nojorid, însă în apropierea poziţiei Batalionului sînt surprinşi de 6 tancuri inamice şi siliţi să se înapoieze către Baterii. Comandantul Divizionului, care se adăpostise în ruinele unei cazemate din fosta linie de fortificaţii de vest, unde a fost găsit şi făcut prizonier de germani, de la care a reuşit să scape într-un moment de neatenţie.

Comandantul Bateriei 1-a, ocupînd un observator în podul unei case din sat, deschide focul asupra infanteriei inamice şi continuă să tragă la ora 15. Inamicul, pătrunzînd în sat, forţează Bateriile să părăsească poziţiile şi să se retragă la Chişirid, în timp ce grupele de apărare apropiată acopereau retragerea, ţinînd inamicul pe loc, prin focul puştilor mitralieră.

La Chişirid soseşte Comandantul Batalionului 21 V(înători) M(unte) cu 20 de oameni.

La orele 16,30 soseşte de la Păuşa agentul trimis să facă legătura cu Divizia, care aduce ordine conform cărora Divizionul se pune în marş pe direcţia Şauaeu—Miersig, unde ajunge la orele 18 şi rămîne în cantonament. Tot aici se regrupează şi Batalionul 21 V(înători) M(unte). Tot aici soseşte şi comandantul Divizionului care reuşise să scape de la inamic.

(A.M.A.N., M.St.N., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 78—79)

83

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septemvrie 1944

În cursul nopţii se trimit ofiţerii de Stat Major, care să îndrumeze unităţile găsite.

În dimineaţa zilei se găseşte Batalionul 6 V(înători) M(unte) în comuna Gurbediu (vechea zonă) şi Batalionul 22 V.M. (parte) în drum spre Miersig.

Batalionul 6 V(înători) M(unte), rămas în ariergardă, a avut interceptate comunicaţiile la Inand şi atunci a încercat trecerea mai pe la sud.

În cursul nopții afluiesc fracțiuni împrăștiate de bombardamentul aviației inamice.

Inamicul nu exploatează succesul obținut, rămînînd pe aliniamentul Leș—Gepiu—Inand.

Unitățile organizează poziție și reorganizează subunitățile.

Prin ordinul de operații No. 37 se fixează Grupurile:

— Colonel Cârnu, cu Batalionul 12 V(înători) M(unte) 11 și 5 V(înători) M(unte), cu Divizionul 1 și 3 Aruncătoare, se organizează defensiv pe Bicaciu și Pădurea Peri.

— Lt. Colonel Vagner, cu Batalionul 22 și 12 V(înători) M(unte), cu Divizionul 9 T(unuri) Munte, defensiv pe pădurea Barad și ferma Filip.

Grupările vor căuta legătura la dreapta și stînga cu Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu", respectiv Divizia 78 rusă.

Prin ordinul de carnet Nr. 30 se arată situația și se fixează misiuni și amplasamente Div(izionului) III (Div(izia) 1 „Tudor Vladimirescu").

Se trimit recunoașteri spre Gepiu și Inand, unde se constată prezența inamicului.

Ordinul de carnet nr. 33 — se dă ordin Companiei 3-a (Bat(alionul) 22 V(înători) M(unte) să intre în subordinele Pionerilor, pînă la nosirea Batalionului.

În poziție, la nord-Miersig se instalează un Batalion aliat cu misiune A(nti) C(ar).

Constatîndu-se un gol de 4 km, la stînga se introduce Batalionul 6 V(înători) M(unte) în apărare pe satul Ianoșda (Ordin de carnet No. 35 și 36). Inamicul acționează cu foc de artilerie A.C.

Comandantul Diviziei 3-a Munte,
General de Divizie Leonard Mociulschi

Șeful de Stat Major,
Maior A. Jitariu

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 49—50)

84

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septemvrie 1944

Dispozitiv:
— Bat(alionul) 21 V(înători) Munte, nord-Miersig.
— Bat(alionul) 12 V(înători) Munte, între Gepiu și Inand.
— Bat(alionul) 11 V(înători) Munte, sud-vest pădurea Miersig.

Patrulele Bat(alionului) 11 iau contact cu inamicul la orele 5 dimineața.

La orele 17,10 se schimbă dispozitivul, intrînd în compunerea Grupului 6 V(înători) M(unte) Bat(alioanele) 12, 11 și 5 V(înători) Munte, cu organizare defensivă pe Bicaciu și pădurea Perie, cu frontul la nord și nord-vest.

Activitatea inamicului: trageri intense de artilerie, de toate calibrele și (în) tot cursul zilei și nopții.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 22 trupă.

Consum de muniții: (cartușe) pușcă: 28 000; Brd (Brandt) 81,4 (mm): 90 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 200 (lovituri).

Ofițer cu operațiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Văzut,
Comand. Grupului 6 Vînători Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 14)

85

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septemvrie 1944

La ora 0,5, cînd capul coloanei Batalionului trecuse șoseaua Oradea—Salonta, tancurile inamice, însoțite de infanterie cu arme automate și aruncătoare, apar din nou la n(ord) de încrucișarea drumurilor Gepiu—Inand și Inand—Bicaciu, deschizînd un foc viu de arme automate, aruncătoare și artilerie din tancuri asupra coloanei, care se rupe, capul continuîndu-și mișcarea spre Miersig, iar restul deplasîndu-se de pe ax, o ia prin Ianoșda spre Miersig.

La orele 4, fracțiunile Batalionului ajung la Miersig, unde se primește ordinul Diviziei de a se ocupa o poziție pe liziera de n(ord) a pădurii Peri, asigurînd flancul drept al Batalionului 11 V(înători) Munte și flancul stîng al Batalionului 22 V(înători) Munte.

La orele 7, Batalionul intră în poziția ordonată. În tot timpul zilei recunoașteri de aviație inamică și focuri de artilerie și aruncătoare pe întreg sectorul Batalionului.

La orele 6, la ordinul Grupului 6 V(înători) Munte, sub a cărui ordine am intrat, se formează o Companie din 2 plotoane — plotonul Pioneri și Plotonul A.C — care este dată în sprijinul Batalionului 12 V(înători) M(unte), care se găsea în apărare în localitatea Bicaciu.

Adjutantul Batalionului și of(ițer) cu operațiile,
Sublt. Mucea Avram

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 94)

86

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septembrie 1944

Situația și dispozitivul:
În timpul nopții inamicul, dispunînd de trupe motorizate, a ieșit înaintea Batalionului, a deschis foc, obligînd Batalionul să ocolească satul Inand. Batalionul s-a putut descătușa de inamic numai datorită întunericului. În dimineața zilei ajunge la Gurbediu. de unde merge la Miersig, unde ocupă un dispozitiv în pădurea de la sud de Miersig, trecînd în rezerva Diviziei. La orele 23 primește ordin de a se deplasa la comuna Ianoșda.
Activitatea inamicului: Trageri de artilerie.
Activitatea aviației: A mitraliat și bombardat tot timpul.
Starea atmosferică: ploaie.
Diverse:
Pierderi: trupă, răniți 6, dispăruți 11.
Consum de muniție: (cartușe) mitralieră: 2 100.
Efectivul Batalionului: ofițeri 28, subofițeri 17, trupă 1 061.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.StM., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 109)

87

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 sept. 1944

Chiar în cursul nopții, începînd de la ora 1, Bat(alionul) este împins să ocupe poziția de apărare în regiunea satul Bicaciu.

La ora 5, contactul cu inamicul este luat pe toată linia și Batalionul se stabilește în poziție de apărare, în următorul dispozitiv, pe pîrîul din satul Bicaciu:
— Compania 2-a stînga

— Compania 3-a, cu un ploton din Compania Cercetare, dreapta
— Compania 1-a în rezervă în interiorul satului Bicaciu.

La ora 15, tancuri inamice atacă stînga Bat(alionului), fără a-și produce efectul scontat. Unul din tancuri este distrus chiar în interiorul poziției de un tun anticar rusesc.

Noaptea acțiuni de patrule.

Adjutantul Batalionului,
Slt. Ionescu Aurel

Comandantul Batalionului 12 V(înători) Munte,
Maior Novacovici Iosif

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 55)

88

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 septembrie 1944

În dimineața zilei, la orele 3,30, Bat(alionul) din ordinul Diviziei se pune în marș către pădurea Bard, cu misiunea de a ocupa, org(aniza) și apăra o poziție pe liziera n(ord)—pădurea Bard.

În timp ce Batal(ionul) executa lucrări de organizarea terenului, la orele 14, D-l Lt. Col. Vagner Ervin, comand. Batalionului, este numit comandant al Grup(ării) 3 V(înători) Munte, trecînd la comanda Batalionului D-l Maior Mihuțoiu Vasile.

La orele 18, Bat(alionul) primește ordin de la Grup(area) 3 V(înători) să ocupe spațiul liber dintre Batal(ionul) rus din dreapta și un Bat(alion) rus sau Batal(ionul) 12 V.M., de la satul Bicaciu.

La căderea nopții, în urma recunoașterilor, Batal(ionul) 21 V(înători) M(unte) intră în interval, prinzînd cu dreapta stînga Batal(ionului) Aliat și cu stînga, dreapta Batal(ionul) 12 V(înători) M(unte).

In aer: activitate de recunoaștere.

Pierderi: nimic. Consum de muniții: nimic

Comandantul Batalionului 21 V(înători) Munte,

Maior Mihuțoiu Vasile

Ofițer cu operațiile,

Căpitan Pană Theodor

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 92)

89

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 sept. 1944

Batalionul se află în mişcare pe direcţia de retragere, la ora 3 ajunge la Cefa, unde cantonează. La orele 5 se primeşte ordin de a se deplasa, a ocupa o poziţie de apărare la Ferma lui Filip, 2,5 km s(ud)-v(est) Păuşa, cu misiunea să se asigure pe şoseaua, la 1 km v(est)-Păuşa şi spre Şauaeu. Batalionul se deplasează la orele 7, iar la orele 13 a intrat în dispozitivul ordonat cu Compania 1, 2 şi 3 în linia I-a, iar cercetarea în rezervă de Batalion. În afară de cîteva încercări ale aviaţiei inamice de a descoperi dispozitivul, ziua a trecut în linişte şi fără schimburi de focuri în faţa Batalionului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 79)

90

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 30 SEPTEMBRIE 1944

30 IX 1944

La orele 1,30 se primeşte ordinul de operaţii Nr. 8 de la Grupul 3 Artilerie Munte, emis la orele 16 (dos. nr. 30, fila nr. 79), prin care se dispune că Divizionul 1 Tunuri Munte să se regrupeze la Tulca.

La orele 1,30 se primeşte de la Grupul 3 Art(ilerie) Munte ordinul de operaţii No. 10, emis la orele 21.40 (dos. nr. 30, filra nr. 82), prin care se ordonă că Divizia 3-a Munte se regrupează în cursul nopţii de 29/30 IX 44 în zona Bicaciu—pădurea Peri—Miersig—pădurea Filip, cu misiunea de a interveni la ordin pe direcţiile Apateu sau Nojorid ori Gepiu.

Divizionul 1 Tunuri Munte, în sprijinul Batalionului 12 V(înători) M(unte), ocupă poziţie la Bicaciu. Se dă ordin verbal comandanţilor de baterii.

La orele 3,30 Divizionul se pune în marş, mai puţin bateria 1-a, care a rămas cu Batalionul 6 V(înători) M(unte).

Bateria 3-a, cu 2 piese, şi bateria 2-a, cu 1 piesă.

La orele 7,30 bateriile au ocupat poziţie la Bicaciul Nou. A fost trimis ofiţerul

de legătură la Batalionul 12 V(înători) M(unte), pe care trebuia să-l sprijinim cu foc. În acest timp, 2 tanchete inamice s-au retras spre Bicaciu Nou, mitraliind poziţiile bateriilor.

Divizionul a schimbat de poziţie prin acoperiri pînă la pădurea Peri. Noua poziţie a fost ocupată pe Valea Mare la sud de pădurea Peri (schiţa anexă).

La orele 9,30 bateriile au fost gata de tragere.

La orele 10 soseşte şi bateria 1-a, schimbînd de poziţie din faţa satului Bicaciu.

La orele 11, 2 tanchete inamice se opresc în faţa P(unctului) C(omandă) şi trag o rafală de mitraliere asupra P(unctului) C(omandă) Divizion.

Bateria 1-a regulează tragerea asupra bisericii din Bicaciu, unde ofiţerul de legătură cu infanteria raportează că a observat grupare de trupe şi tancuri, trăgînd 11 lovituri.

Artileria grea inamică execută trageri asupra sectorului.

Consum de muniţie: 80 lovituri.

Pierderi: 40 cai morţi.

Comandantul Divizionului 1 Tunuri Munte P.O.,
Maior Radu Negoescu

Ofiţer cu operaţiile,
Locot. Zdrafculescu Dumitru

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 85—87)

91

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octomvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

Grupul 3 V(înători) M(unte), care a luat fiinţă operativ în ziua de 30 IX 1944, sub comanda Lt. Col. Vagner Ervin, avînd în compunere Batal(ioanele) 21 şi 22 V(înători) M(unte) iar în sprijin Divizionul 9 Arunc(ătoare), plus 2 secţii a(părare) a(ntiaeriană), prin ordinul de operaţii nr. 37 primeşte misiunea de a se organiza defensiv pe pădurea Bard şi Ferma lui Filip, cu frontul spre nord şi nord-vest, fiind în măsură să atace fie spre Leş, fie spre Gepiu—Sînicolaul Român.

În dimineaţa zilei de 1 octombrie 1944, Grupul se găsea în dispozitivul ordonat, avînd organizat terenul şi baricadate comunicaţiile spre Leş.

Către ora 14,40, după o puternică pregătire de artilerie, inamicul atacă însoţit de care de luptă (tancuri), pe direcţia Bicaciu—Miersig, în sectorul Grupului din stînga, proiectînd o învăluire a satului Miersig pe la sud-vest.

Grupul 3 V(înători) M(unte) rezistă pe poziţie pînă către orele 18, cînd, ne mai fiind nici o legătură cu vecinii, iar inamicul pătrunsese în Miersig, se retrage, luptînd cu un inamic superior spre Sititelec—Şumugiu.

În tot cursul nopţii s-au adunat fracţiuni din unităţi care intraseră în panică din cauza atacului cu care (tancuri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 1)

92

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octomvrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 12, 11 şi 5 V(înători) Munte, în linia I-a, cu organizare defensivă pe Bicaciu—Pădurea Peri, cu frontul la nord şi nord-vest.

Inamicul: activitate foarte intensă de artilerie, după care porneşte la atac cu tancuri.

În urma atacului cu tancuri şi după o luptă defensivă îndîrjită se face o breşă în dispozitivul Bat(alionului) 12 V(înători) Munte.

La ora 14 se primeşte ordin de plecare către Husasăul de Tinca, din lipsă de apărare A(nti) C(ar).

În cursul replierii, aviaţia inamică sboară la mică înălţime bombardînd şi mitraliind întreg dispozitivul, fără a produce mari pierderi.

Toate Batalioanele din Grupul 6 V(înători) Munte se regrupează pînă la ora 21 la Husasăul de Tinca.

Timpul: noros. Drumuri: practicabile.

Pierderi: 3 ofiţeri, 109 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) Puşcă: 66 000; Brd. (Brandt, calibrul) 81,4 (mm): 300 (lovituri); Brd. (Brandt, calibrul) 60 (mm): 240 (lovituri).

A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 17)

93

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU“) DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octomvrie 1944

Pînă la amiază trageri de artilerie şi aruncătoare inamice. La orele 14,40, după o pregătire puternică de artilerie şi Brandturi, inamicul atacă cu tancuri. Batalionul motorizat rus şi Batalionul 12 V(înători) Munte care, sub puternica presiune a inamicului, se retrage din satul Bicaciu, antrenînd după ei şi Batalionul 11 V(înători) M(unte), care se găsea pe liziera de n(ord) a pădurii Peri.

Grupul dă ordin Batalionului să deplaseze imediat o companie, pentru a ocupa poziţia părăsită de Batalionul 11 V(înători) Munte. I se dă ordin Companiei 2-a pentru a ocupa această poziţie, apoi Batalionul, puternic presat în faţă, cu stînga dispozitivului descoperită în (şi) întoarsă de tancurile inamice, care la un moment dat ajunseseră la cca. 60 m de grosul Batalionului, în teren complet descoperit şi urmăriţi de puternice formaţiuni de aviaţie de asalt, se retrage spre Oşand, unde ajunge la orele 13. Grupîndu-se, primeşte ordin de la Divizie să se pună în marş pe direcţia Ianoşda.

A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 97)

94

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

Situaţia şi dispozitivul

După regruparea Batalionului în comuna Ianoşda, se primeşte de la Divizie următorul ordin de operaţii:
— Inamicul în apărare pe linia Inand—Bicaciu, are probabil intenţia de a ataca în cursul zilei.
— Batalionul 6 V(înători) Munte, întărit cu o baterie a(nti) t(anc), va intercepta şoselele Ianoşda—Inand şi Ianoşda—Bicaciu, pentru a opri orice încercare de pătrundere a inamicului pe aceste direcţii.

Pentru executarea ordinului de mai sus s-au luat următoarele măsuri:

— Compania Locot. Munteanu + o secţie de (tunuri) a(nti) t(anc) va bara şoseaua Ianoşda—Bicaciu.

— Compania Locot. Barna + o secţie de (tunuri) a(nti) t(anc) va intercepta şoseaua Ianoşda—Gepiu.

— Compania Locot. Staicoviciu va executa o recunoaştere pe direcţia Ianoşda—Inand.

— Compania Locot(enent) Carpen în rezervă, înapoia intervalului dintre Compania locot. Munteanu şi Compania locot. Barna.

— Compania Arm(ament) Greu înapoia Companiei 3-a.

În cursul nopţii, Compania locot. Staicoviciu porneşte pentru a executa recunoaşterea, însă la 500 m de satul Inand este primită cu focuri puternice de arme automate.

Compania încercînd să înainteze este contraatacată puternic de inamic cu care de luptă (tancuri). Cu toate pierderile mari suferite, Compania reuşeşte să se organizeze la teren, oprind înaintarea inamicului.

Activitatea inamicului:

Reacţiuni puternice cu focuri de arme automate, artilerie şi branduri. A contraatacat cu care de luptă cînd Compania a încercat să pătrundă în sat.

Este încă în curs de regruparea forţelor.

Activitatea aviaţiei inamice: A mitraliat şi bombardat tot timpul linia I-a.

Starea atmosferică: Timp frumos.

Diverse:

Pierderi: trupă morţi 10, răniţi 16.
Efectivul Batalionului: ofiţeri 28, subofiţeri 16, trupă 1 061.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut

Comandantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Maior Ioan Clăianu

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 113—114)

95

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 X 1944

Orele 5. În conformitate cu ordinul verbal primit de la Cd. M., Batalionul s-a instalat pe poziţie la liziera de vest a Pădurii Peri, 1 km vest com(una) Miersig, avînd următorul dispozitiv: Compania 2-a (locot. Micu Viorel) stînga Com(aniei) Cercetare (locot. rez. Popescu Vasile), Compania 1-a (Şlt. rez. Sătmăreanu Dumitru) şi Comp. 3-a (Slt. rez. Jurian Alexandru) dreapta cu plotonul de pioneri în rezervă.

După instalarea dispozitivului, Companiile au început lucrările de organizarea terenului.

Orele 9. Avioane inamice de recunoaştere au zburat la mare înălţime deasupra poziţiei, venind din dreapta pădurii Bicaci spre Tinca.

Orele 11. Comand(antul) Batalionului (Locot. Col. Costin T. Vasile) a început lucrările de organizarea terenului, aducînd şi unele explicaţii de felul cum trebuie apărată poziţia. Totdeodată, a dat ordinul fiecărei Companii să trimită patrule de recunoaştere înainte.

Orele 12. Patrulele trimise pentru recunoaştere au raportat că au fost primite cu foc de arme automate cînd au ajuns la liziera de est a satului Bicaci.

Orele 14. Din nou avioane de recunoaştere inamice au planat deasupra sectorului Batalionului, venind din direcţia com(unei) Leş spre comuna Ianoşda.

Orele 15. Inamicul a deslănţuit o tragere masivă de aruncătoare în sectorul Batalionului. Aruncătoarele de 81,4 mm ale noastre au dezlănţuit un foc concentric asupra turnului bisericii reformate din com(una) Bicaciu, unde inamicul îşi avea instalate observatoarele.

Orele 16. Două tanchete inamice au apărut la liziera de nord-est a satului Bicaciu. După 15 minute au dispărut în comuna Bicaciu.

Orele 18. Un baraj puternic a deslănţuit inamicul asupra poziţiei noastre, combinat de data aceasta şi cu artilerie.

Orele 18,45. Două tanchete inamice, ce s-au strecut (strecurat) prin lanurile de porumb, apropindu-se cît mai mult de poziţia noastră, în sectorul Companiei 2-a. S-a deschis foc asupra tanchetelor, forţîndu-le să se retragă.

La căderea serii, inamicul a deslănţuit iarăşi un baraj de artilerie asupra poziţiei noastre.

În tot cursul nopţii au fost numai rare trageri de artilerie din partea inamicului.

În poziţia noastră intensă activitate de patrulele noastre de recunoaştere.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă: morţi, răniţi, dispăruţi (în Jurnalul de operaţii al unităţii, nu se face nici o menţiune la această poziţie, la data respectivă).

A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 183)

96

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 X 1944

Batalionul apără mai departe satul Bicaciul Românesc cu linia principală pe balta ce desparte acest sat de Bicaciul Unguresc. Dispozitiv: Compania 2-a stînga, Compania 3-a + un Ploton cercetare dreapta iar Compania 1-a înapoia stîngăi.

În prima jumătate a zilei schimb de focuri de brandt.

La ora 13 inamicul atacă din direcţia Inand, sprijinit de 14 tancuri. În momentul cînd acestea, patrulînd în poziţia Comp. 1-a şi a doua, apar(e) alt val de tancuri inamice. Faţă de această situaţie, artileria A.T. aliată se repliază. Batalionul rezistă, pusă (pus) în faţa grelelor pierderi este silit să (se) replieze în pădurea Filip (n(ord)-Miersig), unde găsind şi Bat(alionul) 21 V(înători) M(unte) se organizează în apărare în dispozitiv: Comp(ania) 1-a dreapta, Compania 2-a stînga, fiecare întărită cu cîte un Ploton mitralieră, Ploton Pioneri şi Plot(on) Transmisiuni, rezerva Batalionului.

La ora 16, cu toată rezistenţa îndîrjită poziţia ocupată de Batalion (respectiv pădurea Filip) este încercuită de tancurile inamice, care revărsau focul ucigător asupra poziţiei din toate părţile. În faţa acestei situaţii, Batalionul primeşte de la Grupul 6 V(înători) Munte, sub ale cărui ordine se află, ordinul de repliere şi regrupare la Oşand, repliere ce se execută în foarte grele condiţiuni, urmărit mereu de focul inamic, pierzînd în aceste lupte 3 ofiţeri: Lt. Vana Viorel, slt. Maxim şi slt. Drăgan Emil.

La ora 20, Bat(alionul), regrupat la Oşand, primeşte ordinul Div(iziei) 3-a Munte de deplasare în pădurea Gurbediu pentru reorganizare.

A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 58)

97

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 octombrie 1944

Batalionul se găseşte în acelaşi dispozitiv, la Batalionul 11 din stînga. Germanii atacă cu tancuri, care au pătruns spre Miersig. La ora 2, Batalionul este atacat din flanc de tancurile germane. În faţa acestei situaţii şi lipsiţi de mijloace anticar, domnul Maior Ghiciulescu ordonă replierea, făcînd ca punct de adunare şi regrupare al Batalionului (în) comuna Şumugiu. Companiile se repliază pe direcţiile cît mai ferite de acţiunea tancurilor, care intră în pădure, căutînd să facă opriri. Circa 45 ostaşi şi slt. Sălăgeanu Petre au căzut în această acţiune prizonieri la inamic.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 82)

98

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 X 1944

Bateriile în aceiaşi poziţie la s(ud)-v(est) pădurea Peri, în măsură a sprijini acţiunea Batalionului 11 şi Batalionului 12 V(înători) M(unte).

Inamicul execută concentrări cu artileria asupra pădurii Peri şi în jurul ei.

Pe la orele 1, care de luptă (tancuri) inamice atacă poziţia Batalionului 11 V(înători) M(unte) şi observatoarele Bateriilor, îndreptîndu-se spre poziţia Bateriilor de tragere.

Bateriile 1 şi 3 execută trageri asupra carelor de luptă ce erau concentrate la eşirea s(ud)-v(est) Bicaciu şi asupra infanteriei inamice ce se grupa la liziera v(est) Bicaciu. Carele de luptă inamice au ajuns la 200 m de poziţia bateriilor, trăgînd direct asupra pieselor.

Comandantul Divizionului, Maior Negoescu Radu, dă ordin (de) schimbarea poziţiilor bateriilor, observatorul Divizionului (şi) al Bateriilor fiind depăşit de carele de luptă inamice.

La orele 14, Grupul de Comandă al Divizionului, cu ofiţeri de la observator, începe replierea spre Miersig şi pe la orele 17 ajung la Sititelec, unde s-au întîlnit cu comandamentul Diviziei. Domenul General comandant al Diviziei ordonă regruparea Diviziei în comuna Oşand.

Pe la orele 20, parte din Grupul de Comandă şi Bateria A.C., au ajuns la Oşand.

Se primeşte ordin verbal de la Grupul 3 Artilerie Munte ca Divizionul să ocupe poziţie în regiunea comunei Sititelec. Comandantul Divizionului trimite 2 patrule, una în spre comuna Fonău iar alta spre Husasău, pentru a ieşi înaintea bateriilor de tragere. Patrula trimisă înspre Husasău se înapoiază şi raportează că a întîlnit 5 căruţe din bateria 3 cu locot. rez. Popescu Coriolan şi slt. Pop Octavian. Comandantul patrulei, slt. Dron Paul mai raportează că în drum a întîlnit pe Domnul General Comandant al Diviziei, de la care a primit ordin că Divizia se regrupează în pădurea Goronişte n(ord)-Gurbediu.

La orele 24, Divizionul se pune în marş din comuna Oşand spre locul de regrupare al Diviziei.

Consum de muniţie: 80 lovituri de brandt de 120 (mm).

Pierderi: 2 grad(e) inferioare morţi, 10 grade inferioare răniţi, 8 grade inferioare dispăruţi; 1 grad inferior evacuat bolnav; 12 cai morţi; 1 căruţă distrusă; 18 arme distruse; 1 pistol mitralieră distrus; 1 aruncător de 120 (mm) distrus.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 89)

99

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 1 OCTOMBRIE 1944

1 oct. 1944

Inamicul atacă puternic cu multă artilerie şi care de luptă. Detaşamentul primeşte ordin de regrupare la Oşand, unde se adună toată Divizia.

Comand(antul) Divizionului, Maior Eraclide Ioan, fiind bolnav, este evacuat, iar la comanda Divizionului rămîne Ajutorul Comandantului, căpitan Popa Atanasie.

Divizionul se deplasează în cursul nopţii de 1—2 oct. a.c., la Gurbediu, unde intră în sprijinul Bat(alionului) 6 V(înători) M(unte).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 82)

100

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octomvrie 1944

După retragerea de la Miersig, unităţile Diviziei s-au grupat în zona Gurbediu, urmînd a primi ulterior ordine.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 1)

101

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 6 şi 5 V(înători) Munte în linia I-a.

— Bat(alionul) 3 Pioneri Munte, în rezervă.

Misiunea: de a organiza şi apăra o linie defensivă: Ianoşda, cu direcţia Bicaciu.

Activitate vie de aviaţie inamică în toate sectoarele.

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 2 ofiţeri, 95 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 26 000; Btd. (Brandt) 81,4 (mm): 140 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 140 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 17)

102

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

La orele 4,50 Batalionul ajunge la Ianoşda, unde ia contact cu comandantul Grupării, Maior Clăianu.

La orele 5,30, Batalionul ocupă o poziţie intrînd în dispozitiv de apărare pe liziera de n(ord—e(st) a localităţii Ianoşda, în dreapta Batalionului 6 V(înători) Munte.

La orele 16 Batalionul se pune în mişcare în formaţie de apropiere, instalîndu-se în apărare pe liziera de s(ud)-e(st) a satului Bicaciu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 97)

103

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul:
Pînă la orele 15 Batalionul rămîne în apărare în același dispozitiv și același sector. La orele 15 se primește ordinul de operații nr. 57 al Grupării Maior Clăianu.
În urma acțiunii Aliaților, inamicul s-a retras spre nord.
Batalionul 6 V(înători) Munte, avangarda Grupării urmărește inamicul pe direcția Ianoșda—Bicaciu—Gepiu.
Pentru executarea ordinului s-au luat următoarele măsuri:
— Comp(ania) Locot. Munteanu, avangarda, restul Batalionului urmează Compania de avangardă la 500 m, luîndu-se măsuri contra aviației.
Din cauza activității intense a aviației inamice, Batalionul este nevoit, către căderea serii, să se instaleze în dispozitiv pe liziera de sud a satului Bicaciu.
Activitatea inamicului: Reacțiuni puternice cu artileria.
Activitatea aviației inamice: A mitraliat în tot timpul marșului.
Starea atmosferică: Ploaie.
Diverse:
Pierderi: trupă răniți: 1.
Consum de muniție: — .

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comand(antul) Batalionului 6 V(înători) Munte,
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 115)

104

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 X 1944

Orele 4. Patrulele de recunoaștere au fost trimise la liziera de sud-est a satului Bicaci, fiind primite cu foc de arme automate.

Orele 4,30. Inamicul a deslănţuit o tragere de aruncătoare asupra lizierei de nord-vest a pădurii Peri. Artileria rusă a răspuns prin mai multe salve de artilerie plasate în jurul bisericii din comuna Bicaci.

Orele 5. Două tanchete inamice au apărut la liziera de nord a satului Bicaciul Nou, pentru recunoaştere.

Tunurile aliate au distrus una din tanchetele inamice.

Orele 7. Patrulele inamice s-au strecurat prin porumbişte şi au ajuns pînă la 200 m vest pădurea Peri. Primite cu foc, au fost nevoite să se retragă.

Orele 9. În satul Bicaciul Nou s-a observat mişcare de tancuri şi blindate.

Orele 9,30. Patru tancuri inamice au deschis foc asupra poziţiei Batalionului 12 V(înători) Munte, din dreapta Batalionului nostru. Tunurile anticare Aliate au distrus trei din aceste tancuri inamice, care au încercat să pătrundă în sectorul Batalionului 12 V(înători) Munte.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 183—185)

105

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Conform ordinului de regrupare al Diviziei 3-a M-te (Munte), transmis prin ofiţerul Adjutant al Batalionului, se încolonează la orele 5 pentru a parcurge itinerariul: Şumugiu—Oşand—Husasăul de Tinca—Gurbediu—pd. s(ud)-e(st) Gurbediu. Batalionul ajunge la orele 9 şi intră din ord. Div(iziei) sub ord. D-lui Lt. Colonel Costin, cdt. Batal(ionului) 11 V(înători) M(unte), pînă la regrupare. Pe măsură ce se prezintă, se face reorganizarea unităţilor. Peste noapte, Batal(ionul) rămîne în bivuac în pd (pădurea) s(ud)-e(st) Gurbediu.

În aer: Activitate de recunoaştere executată de avioane ger(mane).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 95)

106

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 octombrie 1944

Se ordonă regruparea Diviziei la Gurbediu. Întreaga zi este destinată pentru regruparea Batalionului şi organizarea Companiilor.

(A.M.A.N., M.Şt.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 82)

107

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 X 1944

În tot cursul nopţii, Divizionul se strînge pe locul de regrupare al Diviziei, aşa că în dimineaţa zilei de 2 X. 44. Grupurile de comandă şi Bateriile de tragere se află grupate în pădurea Goronişte n(ord)-comuna Gurbediu.

La orele 10 sosesc pe locul de regrupare 2 aruncătoare de 120 (mm), ce au fost trimise la Beiuş la reparat.

La orele 13, Comandantul Divizionului şi comandanţii de baterii pleacă la recunoaştere în regiunea comunei Ianoşda, unde Divizionul urmează să ocupe poziţie.

La orele 15, Bateriile de tragere şi Grup comandă Divizion se deplasează la Ianoşda, unde bateriile ocupă poziţie în partea de n(ord) a comunei (schiţă anexă).
Pierderi: — .
Consum de muniţie: — .

(A.M.A.N., M.Şt.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 89)

108

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL AMBULANŢEI 39 MUNTE, SECŢIA 39 AUTO-SANITARĂ, DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 2 OCTOMBRIE 1944

2 oct. 1944

Se continuă tot timpul zilei cu evacuarea răniţilor de la staţia de trăsuri la postul Ambulanţei, cu autocamioneta sanitară Mercedes-Benz.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544,* dos. nr. 46, f. 10; *fond microfilme F-II-2.1234,* cadrul 201)

109

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octomvrie 1944

P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează la Miersig, începînd cu ora 7 dimineaţa.

Prin ordinul de cîmp nr. 45 A de la ora 11,30 se ordonă Grupării Colonel Cârnu să reia mişcarea — aliaţii fiind în mişcare.

De la ora 10, Gruparea va ocupa pădurea nord-est Inand, unde se va organiza puternic în apărare, cu faţa la nord-vest şi sud.

La ora 15,20, Corpul 5 Blindat, sub ale cărui ordine am intrat cu începere de la 2 oct. 1944, ordonă telefonic ca cele 2 Batalioane (5 şi 6 V(înători) Munte) + Batal(ionul) 3 Pioneri cu Divizionul de aruncătoare vor ocupa pînă la ora 18 poziţia la 2 km. vest-Bicaciu, cu misiunea de a ocupa flancul stîng al Corpului Blindat.

Ordinul de cîmp. nr. 48. Se repetă Grupării Cârnu acest ordin.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 54—56; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrele 59—61)

110

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octomvrie 1944

S-a continuat cu organizarea unităţilor în pădurea est-Gurbediu, conform ordinului Domnului General Comandant. Elemente izolate sau mici fracţiuni constituite au sosit în tot cursul zilei. Spre seară se primeşte ordin de deplasare către Miersig, ajungîndu-se la grupul de case din cotul de n(ord)-vest al pădurii Mari.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*. dos. nr. 4, f. 1)

111

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octomvrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 6, 5 V(înători) Munte și Bat(alionul) 3 Pioneri Munte în linia I-a, cu misiunea de a asigura flancul spre vest, constituind eșalonul 2. Vor relua mişcarea la ord(inul) Diviziei, pe direcția: Inand—Berechiu—Cheresig—Toboliu.

Reluarea mișcărei se face la ord. de operații nr. 42, înlocuind Brigada 2-a și 9 Blindate Aliate pe pozițiile: liziera de nord satul Sînicolaul Român, cotele 108, 112 și ferma Pâncota.

Activitatea inamicului: nimic de semnalat.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate. Pierderi: nimic. Consum de muniții: nimic.

Ofițer cu operațiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Văzut,
Comand. Grupului 6 V(înători) Munte,
Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 742, dos. nr. 4, f. 17)

112

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octomvrie 1944

Batalionul intră sub ordinele Grupării Colonel Cârnu și reia înaintarea la orele 19, atacînd pe direcția Inand—Berechiu—Toboliu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 145, dos. nr. 2, f. 97)

113

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octomvrie 1944

Situaţie şi dispozitiv:

Din cauza stîngei, care nu a putut progresa, Batalionul rămîne în acelaşi sector şi dispozitiv.

La orele 19,30 Batalionul primeşte ordin de la Gruparea Colonel Cârnu de a ocupa cota 106.

Compania locot. Carpen ocupă cota 106 iar restul Batalionului intră în sat.

Activitatea inamicului: Reacţiuni slabe cu artileria.

Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.

Starea atmosferică: ploaie.

Diverse:

Pierderi: — . Consum de muniţii: — .

Efectivul Batalionului: ofiţeri 28, subofiţeri 16, trupă 1060.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,

Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batal(ionului) 6 V(înători)
Munte,
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 116)

114

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 X 1944

Ora 7. Batalionul din ordinul verbal primit de la Divizie a început regruparea.

Ora 8. Domnul Colonel Constantinescu, comandantul secund al Diviziei a inspectat Batalionul care avea următorul efectiv: ofiţeri 14, subofiţeri 8, trupă 396.

După inspecţie, Batalionul a trecut în cantonament, deoarece a început ploaia.

Ora 9. S-a primit ordin verbal de marş spre direcţia Gurbediu—Husasăul de Tinca—Miersig—Bicaci—Inand—Berechiu. Batalionul s-a încolonat imediat, la nouă şi zece s-a început marşul pe un timp noros şi pe un drum prea încărcat de noroi.

Marşul a fost destul de greoi şi a determinat Batalionul să se oprească la 1 km. sud-vest satul Miersig, la ferma Veres, în bivuac. Batalionul a poposit peste noapte aci, continuînd marşul a doua zi.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă, morţi, răniţi, dispăruţi:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 185)

115

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 octombrie 1944

Din ordinul Div(iziei), Batal(ionul) se găseşte adunat în pădure la orele 7,30. Domnul Colonel Constantinescu, secundul Div(iziei), indică măsurile de luat şi normele de executat pentru o cît mai rapidă reorganizare şi dotare cu armament.

În timp ce se executa(u) cele de mai sus, în baza ord(inului) Div(iziei) Batal(ionul) se deplasează spre n(ord) în pd. (pădurea) Cotle, unde rămîne în bivuac peste noapte.

În aer: nimic. Timpul: ploios.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 95)

116

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 X 1944

Se continuă cu reorganizarea. Starea timpului: ploaie. La ora 16 vine la Batalion şi Comp(ania) Cercetare de sub comanda cpt. Petrescu.

La ora 16,30, Divizia 3-a Munte ordonă deplasarea în pădurea Cotle, la sud de Miersig, unde trece la dispoziţia Gr(upului) 3 V(înători) M(unte). Se continuă

cu reorganizarea, constituindu-se din întreg efectivul două Companii, ulterior întregindu-se.

În cursul nopții sînt aduse aici și T(renul) L(uptă) și T(renul) R(egimentar).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 58)

117

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 X 1944

În ziua de 3 X 44, bateriile stau pe poziție în partea de n(ord) a comunei Ianoșda.

La orele 20 se primește ordinul de operații no. 14 de la Grupul 3 Artilerie Munte, emis la orele 18,30 (Dos. nr. 30, fila nr. 1), prin care se dispune ca Divizionul va ocupa poziție în partea de n(ord) a satului, cu direcția de supraveghiere n(ord)-v(est) (și) observare pe liziera n(ord)-v(est) a satului și înaintate la infanterie.

Divizionul dă bateriilor ordinul de operații nr. 93, emis la orele 20 (Dos. nr. 30, fila 3), prin care se ordonă punerea în marș după Batalioanele de vînători, pe direcția comunei Bicaciu și ocuparea poziției în partea de n(ord) a comunei. T(renul) L(uptă) va rămîne pe loc în comuna Ianoșda (schiță anexă).

Consum de muniții: — . Pierderi: — .

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 89—92)

118

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3—4 OCTOMBRIE 1944

3—4 oct. 1944

De la ora 13,30 Divizionul se deplasează la Bicaciu și cantonează pînă a doua zi la ora 10.

Divizionul se deplasează pe itinerariul: Inand—Cefa—Berechiu, unde ajunge la căderea serii și ocupă poziție la liziera de sud a satului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 82)

119

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL AMBULANȚEI 39 MUNTE, SECȚIA 39 AUTO-SANITARĂ, DIN SUBORDINEA DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 3 OCTOMBRIE 1944

3 oct. 1944

Din cauza afluenței mari de răniți, autocamioneta Mercedez-Benz efectuează trei transporturi de răniți de la postul de Ambulanță Tinca la Spit(alul) Z(onă) I(interioară) Beiuș, pentru (des)congestionarea Ambulanței. Toate trei transporturile s-au efectuat în condițiuni bune.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 46, f. 10; *fond microfilme F-II-2.1234*, cadrul 201)

120

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octomvrie 1944

La ora 2,50 prin ordinul de operații nr. 41 se fixează misiunea Grupării Col. Cârnu: ocupă imediat poziție pe Cefa, ferma Popi, ferma Pâncota, cu siguranța pe Inand.

Batal(ioanele) 11 și 12 V(înători) Munte, reorganizat în pădurea Cotle se pune în marș pe direcția Miersig—Bicaciu, de unde Gruparea Col. Constatinescu le va întrebuința pentru apărarea sectorului.

— Colonel Constantinescu preia comanda sectorului de apărare Cefa—ferma Pâncota, avînd la dispoziție: Gruparea Col. Cârnu (Batalioanele 6 și 5 V(înători) Munte), Gruparea Lt. Colonel Vagner (B. 11 și 12 V(înători) M(unte).

Elemente înaintate vor fi împinse pînă la Bereteu—Sînicolaul Român.

Brigăzile 2 și 9 Blindate Aliate urmează a fi înlocuite de trupele noastre pe linia pe care se găsesc ele (Ord. de operații nr. 42).

Pînă la ora 17 Grupările intră în noul sector cu Bat(alioanele) 6, 11 și 12 V(înători) Munte în linie, 5 V. Munte în rezervă pe dreapta și Bat(alionul) 3 Pionieri Munte cu siguranța la Cefa și Inand în rezervă la Bicaciu.

În cursul nopții, Batal(ionul) 5 V. Munte înlocuiește în sector Brigada 20 Blindată de la dreapta sectorului pînă la pădurea Miheș (ordinul de cîmp nr. 51/D. 31, f. 293—294).

În locul Batal(ionului) 5 V(înători) Munte va intra în sector (Gepiu) Bat(alionul) 22 V(înători) M(unte) (care) a fost în rezerva Diviziei (Ordinul de cîmp nr. 53).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 56; *fond microfilme FII-2.1232*, cadrul 61)

121

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octombrie 1944

Din unităţile Diviziei cu armamentul rămas în urma retragerii s-au organizat două grupuri operative a cîte două batalioane.

În compunerea Grupului 3 V(înători) M(unte) a intrat Batal(ionul) 5 V(înători) M(unte) şi Batal(ionul) 12 V(înători) M(unte), avînd în sprijin Divizionul 3 Aruncătoare, cu misiunea de a înlocui Brigada 20-a de Gardă Motomecanizată rusă, aflată în sectorul: colţul de nord al pădurii Miheş, ferma Pîncota.

Marşul în noua zonă începe dimineaţa la orele 6 iar la orele 12, Grupul ajunge la Gepiu unde se ia legătura cu Comandamentul Aliat în vedere(a) schimbări(i). La orele 13 începe schimbarea cu Batal(ionul) 12 V(înători) M(unte), care ocupă sector între ferma Pîncota şi gara Leş, iar Batal(ionul) Moţi (B.5 V.M.) de la pădurea Bihiş pînă la linia ferată.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 739, dos. nr. 4, f. 1)

122

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octombrie 1944

Dispozitiv:
— Bat(alioanele) 6 şi 11 V(înători) Munte în linia I-a.
— Inamicul: activitate intensă de artilerie şi tancuri.

Grupul 6 V(înători) Munte se pune în marş pentru înlocuirea Brig(ăzilor) 2 şi 9 blindate Aliate; ocupă poziţiile ordonate către orele 16. Ocuparea poziţiilor s-a făcut foarte greu din cauza armamentului inamic aflat în faţa sectorului Grupului 6 V(înători) Munte. Batalioanele se organizează în apărare pînă la noi ordine.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 2 ofiţeri, 1 subofiţer, 27 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă 16.000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 60 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 40 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 742, dos. nr. 4, f. 18)

123

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octomvrie 1944

La ora 1 atinge linia pădurea n(ord)-e(st) Inand, unde la cca. 3 km. n(ord), călare pe șoseaua Salonta—Oradea, ocupă o poziție în apărare, în flancul drept al Batalionului 6 V(înători) Munte.

La orele 5,30 reia mișcarea pe aceeași direcție, ajungînd în localitatea Gepiu la orele 10, unde intră sub ordinele Grupului 3 V(înători) Munte.

La orele 11 ocupă o poziție în apărare pe liziera la 2 km. n(ord)-e(st) a localității Gepiu.

La orele 18, din ordinul Grupului, Batalionul înaintează pînă la înălțimea flancului drept al Batalionului 12 V(înători) Munte, care era instalat în fața fermei Pîncota, călare pe C(alea) F(erată) Oradea—Salonta. Aci ocupă o poziție în apărare călare pe șoseaua națională Salonta—Oradea, cu flancul stîng încadrat de Batalionul 12 V(înători) Munte la 300 m. e(st) ferma Pîncota, iar flancul drept sprijinit pe liziera de e(st) a pădurei Miheș, în strînsă legătură cu Batalionul 3 R(egimentul) 2 (Infanterie din Divizia) „T. Vladimirescu".

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 97)

124

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul:

Domnul Maior Clăianu rămînînd la comanda Grupului, comanda Batalionului o ia Domnul Maior Zăvoianu.

La orele 7,30, Batalionul primește ordinul de operații no. 50 de la Grupul 6 V(înători) Munte.

Inamicul retrăgîndu-se, Grupul reia urmărirea inamicului cu Batalionul 6 V(înători) Munte în avangardă, pe direcția: Bicaciu—Inand—Cefa.

Inamicul fiind în apărare pe canal la nord-vest de Cefa, Batalionul intră în dispozitiv de apărare pentru a asigura flancul Aliaților.

Dispozitivul Batalionului este:

— Compania Locot. Carpen și locot. Barna în linia 1-a pe canal;

— Compania locot. Munteanu interceptează șoseaua Bicaciu—Sînicolaul Român;
— Compania cercetare în rezervă între Compania 3-a și 2-a.
La orele 12, conform ordinului verbal al D-lui Colonel Cârnu, Batalionul reia mișcarea pe direcția Berechiu—Sînicolau, pentru a schimba unitatea Aliată.
La orele 15 Batalionul, ajungînd la Sînicolaul Român, intră în următorul dispozitiv:
— Compania locot. Carpen la stînga, pe canal;
— Compania locot. Barna la centru, pe liziera de nord a satului.
— Compania locot. Munteanu la dreapta, interceptînd șoseaua Sînicolau—Roit.
— Compania Cercetare înapoi în rezervă.
Activitatea inamicului: Acțiuni puternice de artilerie.
Activitatea aviației inamice: redusă.
Starea atmosferică: Ploaie.
Diverse: Pierderi: —. Consum de muniție: —.

Adjutantul Batal. 6 V. Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandanul Batal. 6 V. Munte,
Maior Zăvoianu

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 117)

125

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 X 1944

Ora 9. Batalionul a fost adunat pentru comunicări de ordine și prescripțiuni în vederea luptei. După aceia, Batalionul a trecut iarăși în bivuac, continuînd curățitul armamentului și aranjarea echipamentului.

Ora 12,30. S-a primit ordinul de operație Nr. 23, din 4 X 1944, al Grupului 6 V(înători) Munte, comandat de Colonel Cârnu, care ordona Batalionului următoarele:

„Batalionul 11 V. Munte, la dreapta Batal. 6 V. Munte, pînă la cota 112 inclusiv, unde se leagă cu Grupul col. Vagner, care se află la dreapta. Pe această poziție noi schimbăm o Brigadă Blindată rusă. Se execută lucrări de sapă. La Berechiu se găsește un Regiment Aliat de Tunuri A.C. Deplasarea se face imediat. P(unctul) C(omandă) (al) Batalionul(ui) 11 V.M. (va fi amplasat) pe drumul ce trece de la Berechiu spre nord, la nord de cota 102".

Ora 12,45. Batalionul a început marșul spre poziția ordonată de ordinul de mai sus al Grupului. Marșul s-a executat și de data aceasta greoi, din cauza noroiului acumulat pe drumuri.

Ora 15. Batalionul a sosit în comuna Berechiu. A fost oprit de comandantul Batalionului la liziera de nord a satului, între Berechiul Nou și cel Vechiu.

În timp ce comandantul Batalionului era la Comandantul Tancurilor ruse din Regiune, o tanchetă germană s-a apropiat de sat, din direcția cotei 112, și a tras focuri de-a lungul drumului de care de la Berechiul Vechiu ce duce la Berechiul Nou, rănind doi soldați și scoțînd din uz o mașină rusească ce staționa pe drum. Imediat s-a(u) luat măsuri de cercetarea satului, împreună cu camarazii ruși. După cercetarea satului s-a constatat că tancheta, după urmele (pe) care le lăsase, a dispărut în direcția cotei 112.

Colonelul rus, comandantul Regimentului 484 Anticar, a dat informații că ar fi ocupată cota 112 de trupele ruse, că nu este nevoie de siguranță de tancuri în această direcție.

Orele 16,30. Am înaintat cu Batalionul, pentru a cuceri cota 112, conform ordinului de operații nr. 23, avînd siguranță înainte, Compania de Cercetare comandată de slt. rez. Băgineanu Aurel. În loc de trupe rusești, pe cotă erau două tancuri germane, care au deschis focul asupra Companiei Cercetare.

Batalionul, fiind surprins cu primele elemente la 100 m., iar grosul la 400 m., a fost silit să se replieze pe linia tunurilor anticar ce se găseau înapoi la 1 km. Ajuns la T.C. rusești, am raportat comandantului Reg. A.C. rusesc că vin tancurile în spre Berechiu. S-a deschis foc asupra tancurilor inamice și au fost distruse. Au urmat după aceste tancuri încă opt care s-au ascuns în valea 1 km nord-Berechiul Nou și așteptau înaintarea Batalionului.

Ora 17,20. Batalionul s-a instalat în dispozitiv pe linia tunurilor anticare rusești, astfel: Compania 1-a stînga, Compania 2-a dreapta, Compania 3-a la 100 m., înapoia legăturii între Companiile din prima linie. În tot timpul nopții activitate intensă de patrule de recunoaștere către cota 112 și patrule de legătură între Companii și unitățile A(nti) C(ar) Aliate.

Ofițeri, subofițeri, trupă, morți, răniți, dispăruți:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 185—187)

126

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octombrie 1944

Din ordinul Grupului 3 V(înători) M(unte), Batal(ionul) se deplasează dinspre Cotle la orele 7, în satul Sititelec, unde ajunge la orele 9. Se procedează la cartiruirea unităților și se formează echipe conduse de sublt. Ianța pentru adunarea armamentului, M-ției (muniției) și echipamentului rămas pe poziția de la pd. (pădurea) Bard. La orele 19 echipele se înapoiază, aducînd 14 arme aut(omate), 150 arme, articole de îmbrăcăminte și materiale de tot felul. Se procedează imediat la dotarea munițiilor.

În aer: deasupra Batal(ionului): nimic.

Timpul: ploios. Pierderi: —. Consum de muniție: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163,* dos. nr. 1, f 96)

127

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 X 1944

Grupul 3 V(înători) Munte, comandat de Lt. Col. Vagner Ervin, ordonă deplasarea pe direcţia Miersig, Bicaciu, Gepiu, ferma Pîncota, pentru a înlocui un Batalion Motomecanizat. La ora 5, Bat(alionul) se pune în marş pe itinerariul ordonat, cu Compania 1-a avangardă.

La ora 9 începe înlocuirea unităţii Aliate, la 300 m. nord ferma Pîncota, călare pe C.F.R. Arad—Oradea, în următorul dispozitiv: Compania 1-a dreapta C.F., Comp(ania) Cercetare stîngă C(ăii) F(erate), în linie principală. În linia 2-a Comp(ania) 2-a dreapta înapoia Companiei 1-a şi Compania 3-a stînga înapoia Companiei Cercetare. Compania Comandă (Plotonul transmisiuni şi Plotonul Pioneri rezervă). Încadrarea dreapta: Bat(alionul) 5 V(înători) Munte, iar la stînga Bat(alionul) 6 V. M(unte). Legătura cu stînga printr-un pluton înaintat la cota 112 dat de Compania cercetare, sub comanda slt. rez. Gunta Niculae, cu dreapta prin patrule reciproce. Cu dreapta nu s-a putut realiza legătura, intervalul fiind prea mare.

Activitatea: de luptă — schimb de focuri de Brandturi.

Starea timpului: ploaie.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 58)

128

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 octombrie 1944

Sîntem în aşteptarea inspecţiei. Sîntem anunţaţi că D-l General nu mai vine, în schimb vom fi inspectaţi de D-l Colonel Constantinescu, Cdt. secund al Diviziei. Dsa. vine şi inspectează Batalioanele Diviziei la orele 8, apoi se începe organizarea Diviziei.

Batalionul 22 V(înători) Munte, în urma pierderilor de armament, se reorganizează pe una Companie operativă. Ne deplasăm apoi în Sititelec pentru cantonare.

La orele 18 se primeşte ordinul de deplasare în comuna Gepiu, ca rezervă la dispoziţia Grupării Lt. Col. Vagner şi complectarea armamentului cu 10 P(uşti) M(itraliere) de la Divizie. La orele 22, Bat(alionul) se pune în mişcare.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 8)

129

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 X 1944

Divizionul, în aceeaşi poziţie n(ord)-satul Bicaciu, este în rezerva Grupării Colonel Constantinescu.

La ora 8 se primeşte ordinul de operaţii No. 15 de la Grupul 3 Artilerie Munte, emis la orele 7,30 (Dos. nr. 30, fila 4), prin care se dispune ca Divizionul să se deplaseze la interval de una oră după gros, cu Batalionul 3 Pioneri Mte (Munte) pe direcţia Bicaciu—Gepiu—Berechiu şi că va ocupa poziţie la ordin.

Comandantul Divizionului dă ordine verbal comandanţilor de baterii, de a fi gata pentru deplasare la ordin.

Inamicul rezistă şi nu părăseşte poziţia, aşa că Divizionul rămîne în aceeaşi poziţie la Bicaciu.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 92)

130

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL AMBULANŢEI 39 MUNTE, SECŢIA 39 AUTO-SANITARĂ DIN SUBORDINEA DIVIZEI 3 MUNTE, DIN 4 OCTOMBRIE 1944

4 oct. 1944

Se continuă cu transporturile de răniţi în tot decursul zilei, de la Tinca la Beiuş.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 46, f. 10; *fond microfilme F-II-2.1234*, cadrul 201)

131

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octomvrie 1944

La ora 2 soseşte la Bicaciu Batal(ionul) 22 V(înători) Munte. În dimineaţa zilei se verifică situaţia Grupării Cârnu, care a raportat că la intrarea în sector a fost primită de foc din tancuri şi se constată că Batal(ionul) 11 V(înători) Munte s-a repliat pe satul Berechiu, la fel dreapta Batal. 6 V(înători) Munte în legătură.

S-a ordonat Batal(ionului) 11 V(înători) M(unte) să ocupe poziţie pe linia ordonată (cota 112).

La ora 15,40 Grupul 3 V. Munte raportează că în sectorul Bat(alionului) 12 V(înători) Munte, ferma Pîncota, au apărut 16 tancuri inamice, însoţite de infanterie, care înaintează către poziţie, deschid focuri şi se retrag. Poziţia a fost menţinută.

La ora 13,15, Divizia reintră în subordinele Corpului 33 A(rmată) rus, în sprijinul Diviziei rămîne mai departe Reg. 484 A.C. rus, amplasat în zona Berechiu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 56; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrul 61)

132

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octomvrie 1944

Grupul a ocupat poziţia ordonată de Gruparea Colonelului Constantinescu prin ordinul de operaţii nr. 44, făcînd legătura la dreapta cu Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu", iar la stînga cu flancul descoperit, întrucît Batal(ionul) 11 V.M. nu putuse ajunge la înălţimea lui Batal. 12 V.M., către cota 112.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 2)

133

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octomvrie 1944

Dispozitiv:
— Bat(alionul) 6 V(înători) Munte în regiunea cotei 100;
— Bat(alionul) 11 V. Munte în regiunea cotei 107;
— Bat(alionul) 5 V. Munte în dreapta încalecă linia ferată cu misiunea de a apăra flancul stîng.

În sprijinul Bat(alioanelor) 5 și 6 V(înători) Munte sunt afectate cîte o Baterie Branduri 120 (mm) din Divizionul 9 Tunuri Munte.

Inamicul bate cu artileria foarte violent de la vest satul Cefa în pozițiile noastre. În sectoarele batalioanelor sunt identificate arme automate în număr mare.

De la cota 112 se apropie tancuri inamice, în acest timp artileria bate liziera satului Berechiu.

Toată ziua se continuă lupte defensive grele, fără ca inamicul să poată progresa nici un pas în fața pozițiilor noastre.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 1 ofițer, 11 trupă.

Consum de muniții: (cartușe) pușcă: 18.800; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 180 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 120 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 18)

134

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU“) DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octomvrie 1944

Batalionul se organizează la teren. Intervine și se minează zona șoselei naționale în 2 locuri la înălțimea primelor elemente ale Batalionului, iar al 2-lea baraj de mine în dreptul drumului de care ce merge de la colonia Peici în șoseaua națională.

Activitatea de artilerie inamică pe flancurile Batalionului și în special la ferma Pîncota, pe care o incendiază.

În sectorul Batalionului acțiune de recunoaștere a inamicului cu patrule și care blindate, mai ales în fața Companiei Cercetare și a 2-a din flancul stîng al Batalionului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 97)

135

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul

Batalionul continuă lucrările de organizarea terenului. I se afectează o baterie a.c., aliată, care este amplasată în sectorul Companiei 1-a.

La orele 15, 5 tancuri inamice au făcut o incursiune în sectorul Companiei 1-a. Compania a rămas mai departe pe poziție, iar artileria anticar a deschis focul, obligîndu-le să se retragă.

Batalionul a primit felicitări de la D-l Colonel Cârnu, coman(antul) Grupului 6 V(înători) Munte, pentru felul cum a știut să se comporte față de tancurile inamice.

Activitatea inamicului: A executat o incursiune cu tancuri. Trageri puternice de artilerie și Branduri.

Activitatea aviației inamice: Redusă.

Starea atmosferică: Timp frumos.

Diverse:

Pierderi: trupă răniți 4, dispăruți 2.

Consum de muniții: (cartușe) mitralieră 300; Brand 81,4 mm: 10 (lovituri).

Efectivul Batalionului: ofițeri 28, subofițeri 16, trupă 1054.

Adjutantul Batal. 6 V. Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batal. 6 V. Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 118)

136

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 X 1944

Ora 7. Patrule trimise înainte au raportat că inamicul se găsește la 1 km. sud cota 112. Batalionul și-a mișcat dispozitivul pînă cînd s-a luat contact cu inamicul.

După instalarea pe noua poziţie s-a luat legătura cu Bat(alionul) 6 V. Munte (stînga), printr-o patrulă trimisă de la Comp(ania) 1.

Ora 12. Batalionul a încercat un atac şi un atac care a fost fără rezultat, deoarece cota 112 era îmbîcsită de armament anticar, care a deschis foc asupra întregului Batal(ion).

Ora 17. O tanchetă inamică şi 4 tancuri au fost observate de Compania 1-a pe cînd înaintau dinspre cota 124 spre 123, pe liziera sălaşului.

În timpul nopţii s-au luat măsuri de siguranţă şi de patrulare în tot sectorul Batalionului.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă, morţi, răniţi, dispăruţi: (în acest Jurnal de operaţii, la această poziţie şi dată nu figurează nici o menţiune).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 187)

137

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 octombrie 1944

La orele 3 intrăm în Gepiu, unde Batalionul intră în cantonament. La orele 8,30 se primeşte ordinul de operaţii nr. 44. Batalionul 22 (Vînători Munte) constituie rezerva Grupării la marginea de n(ord)-v(est) a satului Gepiu şi va fi în rezervă.

— A interveni fi(e) în sectorul Grupului 6 V.M., în direcţia Berechiu, fie în sectorul Grupului 3 V.M.

— A apăra satul Gepiu.

În acest scop, Batalionul se deplasează pe liziera de n(ord)-v(est) a satului şi cantonament de alarmă.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164,* dos. nr. 1, f. 82)

138

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 X 1944

Pentru a realiza legătura cu Bat(alionul) 6 V. Munte, slt. rez. Gunta Nicolae este trimis cu o patrulă spre stînga. Întîmpinat de 6 tanchete inamice, în lupta dată ofiţerul cade rănit grav, aşa că patrula revine în dispozitiv, fără a realiza legătura.

La ora 9,30 un viu tir de artilerie inamică se dezlănţuie asupra întregii poziţii.

La ora 10 inamicul atacă sprijinit de 10 tancuri în sectorul Companiei 1-a, care rezistă, rămîne neclintită de pe poziţie. Tancurile au pătruns în poziţie, luînd prizonieri, după care nefiind urmate de infanterie, care a fost oprită în faţa poziţiei, se retrag.

Pierderi proprii: 3 morţi, 11 răniţi şi 12 dispăruţi.

Restul timpului, activitate de patrule de ambele părţi şi schimburi de focuri de infanterie. Către seară, Compania Cercetare face un prizonier ungur. Starea timpului: ploaie.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 58)

139

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 5 OCTOMBRIE 1944

5 oct. 1944

Bateriile execută regulări de tragere şi trageri de neutralizare la cererea infanteriei.

Divizionul aflîndu-se în sprijinul Grupării Colonel Cârnu compus din Batalionul 6 şi 11 V.M.

După amiază se execută trageri în sprijinul atacului Bat(alionului) 11 V.M., care încearcă să pună stăpînire pe cota 112 nord-est Berechiu şi în sprijinul Batalionului 6 V.M., care ocupă Sînicolaul Român.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 82)

140

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 octomvrie 1944

Divizia cere Corpului mijloace suplimentare pentru apărare A(nti) C(ar) în sectorul de la est. Acesta ordonă să se ia legătura cu Diviz(ia) 1 „Tudor Vladimirescu" din dreapta.

Cu ordinul de cîmp nr. 57, Divizia ordonă că în vederea reluării înaintării în dimineaţa zilei să se constituie din Batal(ionul) 22 V. Munte avangarda Grupării, care va depăşi linia de rezistenţă la ora 6.

Ordinul de operaţii nr. 52 prevede acelaşi lucru, reluarea mişcării pe direcţia cota 112 — ferma Hotarului, ocupînd pichetul Gustelul Soveja.

Grosul Diviziei se pune în mişcare la ordinul Diviziei pe direcţiile ferma Pîncota — ferma Hotarului şi Berechiu ferma Tămăşeu — Toboliu, pentru a ocupa cu Batal(ionul) 5 V. Munte şi Diviz(ionul) 9 Arun(cătoare) Toboliu şi cu Grupul Lt. Colonel Vagner, sectorul între Toboliu—Girişul de Criş.

La ora 9,30 avangarda a atins linia 1 km nord cota 112, unde a întîmpinat rezistenţe puternice de front şi ambele flancuri.

Atacul scontat nu s-a produs din cauză că inamicul contraatacă la ora 16,50 cu 11 care de luptă care împrăştie Batalionul şi (se) repliază pe liziera est-Berechiu, antrenînd la repliere şi dreapta Batal(ionului) 11 V. Munte. Contraatacul a fost oprit de focul artileriei A.C. ruse, care a distrus 5 care de luptă.

6 octomvrie 1944, la ora 13, 10 tancuri inamice atacă tot în sectorul Bat(alionului) 12 V. Munte şi, pătrunzînd în poziţie, forţează 2 Companii să se replieze.

Pînă în seara zilei, ambele Grupări restabilesc poziţia numai cu mijloacele proprii.

Batal(ionul) 22 V. Munte în curs de regrupare.

Satul Leş puternic reperat de inamic.

Cu ordinul de cîmp, ordonă reocuparea sectorului în timpul nopţii, pe linia Sînicolau—cota 112—ferma Pîncota—pădurea Mihiş.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 56—58; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrele 61—64)

141

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 octomvrie 1944

Grupul rămîne în apărare în acelaşi dispozitiv, consolidîndu-şi poziţia prin lucrări de organizarea terenului.

Pe la orele 12,30 inamicul atacă cu tancuri şi tanchete (circa 10) în sectorul Batal(ionului) 12 V.M., pătrunzînd în sectorul Companiei de Cercetare, pe care o sileşte să se replieze, cu pierderi mari. Datorită intervenţiei la timp a Comand(antului) de Batal(ion), restul Companiilor rămîn pe poziţie adăpostiţi în gropi, deschizîndu-se foc cu armamentul automat.

Inamicul se retrage cu tancuri spre n(ord)-vest. Pe la orele 18, apar din nou tancuri în sectorul Batal(ionului) 12 V(înători) M(unte), de astă dată în dreapta c(ăii) ferate, în faţa Comp(aniei) 2-a şi a Comp(aniei 2-a din Batal(ionul) 5 V.M.

Sub protecţia tancurilor, infanteria inamică s-a apropiat de liniile noastre pînă la circa 400—600 m., îngropîndu-se la teren.

În cursul serii a sosit în sprijin un Regiment de tunuri a(nti) c(ar) Aliat.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 2)

142

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 octomvrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 11, 6 și 5 V(înători) Munte în linia I-a.

Linia de contact cu inamicul: cota 112 şi 108, liziera de nord a satului Sînicolaul Român.

În tot cursul dimineţii vie activitate de artilerie de ambele părţi. La orele 14,50, în sectorul Bat(alionului) 11 V. Munte, apar 5 tancuri inamice. Batalionul se repliază pînă la linia tunurilor A.C. aliate, unde aşteaptă infanteria inamică să primească lupta.

Tancurile sunt luate sub tirul artileriei A.C. Aliate, cu care ocazie inamicul pierde un tanc greu şi patru tanchete. Infanteria inamică este pusă pe fugă, iar sectorul Bat(alionului) 11 V.M. este ocupat din nou pe vechea linie.

Aviaţia inamică execută sboruri de recunoaştere și vînătoare fără a mitralia.

Timpul: frumos. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 6 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 30.000; Brd (Brandt) 81,4 (mm): 190 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 230 (lovituri).

Ofiţer cu operaţiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Văzut,
Comand. Grupului 6 V. Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 18)

143

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 octomvrie 1944

Situaţia și dispozitivul:

Batalionul rămîne în apărare în acelaşi sector și dispozitiv. În cursul zilei, inamicul a împins recunoaşteri, contra cărora s-a deschis foc, obligîndu-le să se retragă.

Activitatea inamicului: A împins patrule de recunoaştere. Trageri puternice de artilerie şi Brandturi.

Activitatea aviaţiei inamice: redusă.
Starea atmosferică: timp frumos.
Diverse:
Pierderi: Trupă: morţi 4, răniţi 3.
Consum de muniţii: cartuşe puşcă 400, Brandt 81,4 mm: 10 (lovituri). O puşcă mitr(alieră) distrusă.
Efectivul Batalionului:
Ofiţeri 28, subofiţeri 16, trupă 1047.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comand(antul) Batalionului 6 V(înători) Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 119)

144

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 X 1944

Ora 9,10. Patrule de recunoaştere au fost trimise spre cota 112, au fost primite cu foc la încrucişarea drumurilor, 1 km. sud cota 112.

Ora 11. Patrulele de recunoaştere trimise în stînga cotei 112, pentru a face legătură cu compania 1-a din Batalionul 6 V. Munte, ce se găsea în dreapta, la cota 108, au fost primite cu foc despre (dinspre) fîntîna tăul Cucului. Totdeodată, am raportat că tancurile inamice se aud foarte distinct în imediata apropiere a cotei 112.

Ora 14. Patrule din Compania 1-a au fost trimise pe drumul de care ce duce de la Berechiu spre cota 112. Patrulele din dreapta drumului au fost lăsate să treacă, iar cele din stînga au fost primite cu foc. Unităţi germane, dinspre cota 123, au încercat să pună mîna pe patrulele din dreapta drumului, comandate de slt. rez. Albu Ioan, patrulele au deschis imediat foc şi s-au repliat pe linia unităţilor din prima linie.

Ora 15,30. Inamicul a dezlănţuit un atac cu care de luptă, dintre care 4 mari şi 3 mici, asupra Batalionului.

Batalionul, lipsit fiind de armament anticar, s-a repliat din nou pe linia tunurilor anticare aliate.

În urma tragerii precise a artileriei anticare aliate şi a Batalionului 11 V. Munte, inamicul a fost respins şi se retrage în pripă, în nord-est cota 112.

O unitate de tancuri a încercat să se infiltreze pe la nord de sat. Artileria anticar aliată a deschis foc de precizie asupra elementelor blindate inamice, forţîndu-le să se retragă.

Ora 17,20. Inamicul, în forţă de aproximativ un Batalion, însoţit de 4 tancuri şi 7 tanchete, a atacat satul Berechiu de la sud-est şi nord-est. Atacul puternic a

fost oprit pe loc la aproximativ 700 m. În urma tragerii precise a artileriei anticar aliate au fost distruse un tanc de tipul „Tigru" și patru tanchete, precum și două mașini transport trupe. În urma acestor pierderi grele, inamicul s-a retras în grabă spre cota 112—120, urmărit îndeaproape de patrulele Companiei 1-a.

Ora 18. Cota 112 este ocupată de Batalion, care a trimis unități în spre cota 120 (Compania 1-a, Compania 2-a și Compania cercetare).

În tot cursul nopții s-au făcut patrule în sectorul Batalionului.

Ofițeri, subofițeri, trupă — morți, răniți, dispăruți:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 187—188)

145

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 X 1944

Activitate de patrule de ambele părți. La ora 9,30 inamicul atacă în sectorul Comp(aniei) Cercetare, sprijinit de 4 tanchete, care pătrund în poziție, însă stînjenite de cartușele perforante ale mitr(alierelor) noastre se retrag către nord-vest.

La ora 13, inamicul repetă atacul pe tot frontul Batalionului, sprijinit de data aceasta de 16 tancuri. Unul dintre tancuri este distrus de minele A.T. instalate la pasagiul de nivel al C(ăii) F(erate). Pătrund pînă în spatele primei linii, însă infanteria fiind oprită în fața liniei de focul poziției, tancurile se retrag spre nord-est. Companiile rămîn neclintite pe poziție.

Pierderi proprii: 4 morți, 8 răniți și 12 dispăruți.

La ora 20,30 alte două tanchete inamice pătrund în poziție, în sectorul Companiei Cercetare, trec prin spatele Comp(aniei) 1-a și se retrag către nord-est. Restul timpului schimb de focuri de Branduri.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 58)

146

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 octomvrie 1944

Peste noapte primim ordinul de deplasare. Batalionul 22 V.M., ce se află în apărare pe liziera de n(ord) a satului Berechiu, cota 102, și a înainta spre cota 112.

Domnul Maior Ghiciulescu, comandantul Batalionului ordonă înaintarea pe direcţia cotei 112, în următorul dispozitiv: Comp(aniile) 1, 2 şi 3 în linia 1-a. Cercetarea în urmă ce înaintarea Batalionului se desfăşoară fără incidente pînă la 800 m., n(ord) şirul de salcîmi (de) pe drumul ce duce la cota 112, unde elemente înaintate ale inamicului deschid foc. Sub presiunea trupelor noastre inamicul se retrage. Companiile 1 şi 2-a continuă înaintarea, trec viroaga ce tae drumul de care şi, la circa 400 m., dau de un grup de 12 tancuri inamice, care deschid foc asupra noastră. Ambele Companii se retrag la sud de viroagă. Tancurile inamice pornesc la contraatac şi, cu toate încercările de a fi oprite cu brandurile de 120 (mm), tancurile înaintează spre linia noastră. Domnul Maior Ghiciulescu, în faţa acestei situaţii, ordonă retragerea pe drumul cu salcîmii, însă tancurile ne urmăresc trăgînd cu mitraliere. Din nou D-l Maior Ghiciulescu ordonă replierea pe liziera de n(ord)-v(est) a satului Berechiu. Pe lizieră sînt amplasate tunuri A(nti) C(ar), care iau în primire tancurile inamice, incendiind 3 din ele, celelalte se retrag, după ce incendiază cîteva case din Berechiu. Batalionul îşi reocupă vechea poziţie avută înainte de atacurile tancurilor. Restul zilei trece în linişte.

Pierderi: Trupă morţi: 3; trupă răniţi 33, trupă dispăruţi 18.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164,* dos. nr. 1, f. 82—83)

147

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 X 1944

La ora 8 se primeşte ordinul de operaţii Nr. 16 de la Grupul 3 Artilerie Munte (dos. nr. 30, fila nr. 6), emis la ora 7, prin care se ordonă că Divizionul sprijină avangarda pe tot timpul înaintării. În acest scop, se deplasează imediat la Gepiu, unde se află Batalionul 22 V(înători) M(unte), care formează avantgarda, de unde cu acesta porneşte mai departe.

Comandantul Diviziei dă ordin verbal comandanţilor de baterii şi la orele 8 Divizionul se pune în marş spre Gepiu iar de aici spre Berechiu şi lîngă ferma Popii ocupă poziţie bateriile 1 şi 2 iar bateria 3-a în liziera satului Berechiu, fiind în măsură să sprijine Batalionul 22 V.M., care se află în poziţie în zona cotelor 112 şi 123.

Pe la orele 15 inamicul atacă Batalionul 22 V.M. cu care de luptă. Batalionul se repliază spre comuna Berechiu iar Divizionul, scos din poziţie, se îndreaptă spre comuna Berechiul vecin.

Divizionul dă bateriilor ordinul de operaţii No. 101 (dos. nr. 30, fila nr. 9), prin care se ordonă ca bateriile să reocupe imediat poziţiile avute în jurul fermei Popii şi să raporteze imediat la P(unctul) C(omandă) după ce sînt instalate.

La orele 21 bateriile raportează prin agent la P.C., că sînt instalate în poziţiile de la ferma Popii, gata de tragere (schiţa anexă).

Carele de luptă (tancurile) inamice au fost în parte distruse iar în parte puse pe fugă de un tun A.C. Aliat din zonă, aşa că Batalionul 22 V.M. îşi reocupă vechea poziţie.

Consum de muniţie: 61 lovituri.

Pierderi: 12 cai morţi.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 92)

148

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 6 OCTOMBRIE 1944

6 oct. 1944

Inamicul atacă Batalionul 11 V.M., care rezistă pînă la orele 14,30, cînd inamicul aruncă în luptă mai multe care de luptă, forţînd Batalionul 11 V.M să se retragă către sat, unde Bateriile A.C. Aliate reuşesc să distrugă 3 tancuri, punînd restul pe fugă. Batalionul se regrupează şi contraatacă, reuşind să respingă inamicul, pînă în apropierea cotei 120 nord-est Berechiu.

Bateriile 1 şi 3 execută trageri de protecţie în sprijinul Batalionului 11 V.M., consumînd în total 66 lovituri.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 82)

149

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octombrie 1944

În cursul nopţii, Batal(ionul) 22 V(înători) Munte se regrupează în rezerva Grupării la 1 km. vest Gepiu.

În tot sectorul, activitate de foc de artilerie şi infanterie.

Se continuă cercetarea de luptă pentru verificarea contactului şi forţarea forţelor inamice.

Bazat pe ordinul Corpului 33 A(rmată) rus, Comandamentul Artileriei No. 025, Divizia dă ordinul de recunoaştere Nr. 32.252, care va fi executat de artilerie pentru identificarea dispozitivului inamic.

La P(unctul) C(omandă) soseşte Comandantul secund al Corpului 33 A(rmată) rus, Generalul-Maior Simionov, însoţit de Comandantul Artileriei Corpului, Colonel de gardă Tihomirov.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544,* dos. nr. 23, f. 58; *fond microfilme F-II-2.1232,* cadrul 64)

150

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octomvrie 1945 (1944)

Inamicul, continuînd să reziste puternic la sud-vest de Oradea, misiunea Grupului este de a menţine actuala linie, făcînd faţă oricărei încercări de pătrundere a inamicului. Pentru aceasta se vor constitui detaşamente speciale anticar, compuse din tancuri a.c. şi arme automate, pentru apărarea apropiată a pieselor.

În sectorul grupului s-au organizat la ferma Pîncota şi pe şoseaua Gepiu—Leş, la grupul de case 2 km n(ord) Gepiu.

Pentru verificarea contactului şi identificarea forţelor inamice, unităţile au trimis recunoaşteri: Batal(ionul) 12 V(înători) M(unte) spre R. Ferdinand iar Batal(ionul) Moţi spre Gara Leş. Rezultatul acestor recunoaşteri este consemnat în rapoartele nr. 31 al Batal. 12 V.M. şi în raportul nr. 67 al Batal. Moţi (Batalionul 5 Vînători Munte).

Inamicul ocupă o linie prin cuiburi de arme automate izolate de cîte 3—4 oameni. La gara Leş s-au descoperit 2 aruncătoare de 80, iar în satul Leş s-au auzit tancuri.

•

(A.M.A.N., M.St.M., *fond* 739, dos. nr. 4, f. 2)

151

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octomvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 5, 6 şi 11 V(înători) Munte în linia I-a.

În tot cursul dimineţii linişte în sectorul Grupului 6 V(înători) Munte, care are misiunea de a apăra sectorul: cota 112, 108, liziera de nord a Sînicolaului Român.

Prin ordinul de operaţii Nr. 15 a Grupului 6 V(înători) M(unte) se ordonă verificarea contactului cu inamicul, prin recunoaşterea de patrule în dispozitivul inamicului, în special pe direcţia: vest-canal, spre cîmpia Tămăşeului şi spre Roit.

Recunoaşterile făcute identifică amplasamente de artilerie şi observatoare inamice asupra cărora se trage cu efect de către artileria noastră.

Timpul: frumos. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 2 trupă.

Consum de muniţie: (cartuşe) puşcă: 14 000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 80 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 60 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 20)

152

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octomvrie 1944

Pe aceeaşi poziţie şi în aceeaşi situaţie, Batalionul continuă la lucrările de organizarea terenului şi branduri cad mai des în flancurile dispozitivului nostru.

La orele 14, după o pregătire puternică de artilerie, inamicul atacă în sectorul Companiei a 2-a şi Cercetare din flancul stîng al Batalionului, cu 4 tancuri şi o tanchetă, însoţite de infanterie. După o rezistenţă dîrză, stînga se repliază cîteva sute de m(etri), ca apoi, regrupîndu-se, reocupă poziţia iniţială.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 98)

153

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octomvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

Batalionul rămîne în apărare în acelaşi sector şi dispozitiv. Se primeşte ordinul Diviziei ca Batalionul să verse pe sublt. rez. Dobrin Gheorghe şi Dobriceanu Pantelimon şi 220 trupă Batalioanelor 11 şi 21 V(înători) Munte, care aveau efective mult mai mic(i).

Activitatea inamicului: Trageri puternice de artilerie şi Brandturi.

Activitatea aviaţiei inamice: Redusă.

Starea atmosferică: Timp frumos.

Diverse:

Pierderi: Trupă, morţi 2; răniţi 9.
Ofiţeri răniţi: Slt. Ilinca Gheorghe.
Consum de muniţie: —.
Efectivul batalionului:
Ofiţeri 25, subofiţeri 16, trupă 801.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146,* dos. nr. 1, f. 120)

154

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 X 1944

Ora 9. Patrulele trimise spre Valea Alecului au raportat că au observat aglomerări de trupă în Valea Alecului.

Ora 12. Patrulele trimise în spre comuna Ferdinand au raportat că mult în spre nord de comună se auzea zgomot de motoare. Pentru ca Batalionul să nu fie surprins de un contraatac inamic am ordonat organizarea la teren.

Ora 15. Din nou patrule de recunoaştere au fost trimise pe Valea Alecului prin acoperiri şi acestea au raportat că sînt aglomerări de trupe în Valea Alecului şi că în satul Toboliu se aud sgomote de motoare.

Ora 17,20. S-au trimis elemente înainte, pentru noapte la 1 km. nord cota 120. În timpul nopţii intensă supraveghiere şi observare în sectorul Batalionului, plus patrule de legătură între elementele înaintate şi restul Batalionului.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă — morţi, răniţi, dispăruţi:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 188)

155

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 octombrie 1944

La ora 2, Batalionul mai puţin Comp(ania) 3-a, care rămîne pe poziţie pentru legătură, primeşte ordinul de a trece în rezerva Grupării, în zona liziera cantonul de C.F.R., lăsînd Compania 3-a la cota 112, pentru legătura cu Batalionul 11 la

stînga și Batal(ionul) 12 la dreapta, aflat la ferma Pîncota. Imediat Batalionul se deplasează în zona ordonată, ajungînd acolo la ora 6. Peste zi oameni(i) se odihnesc, curăță și pun în funcționare armamentul.
Pierderi: Trupă răniți 4; trupă dispăruți: 56.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164,* dos. nr. 1, f. 83)

156

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7 OCTOMBRIE 1944

7 X 1944

Divizionul în aceeași poziție la ferma Popii. La ora 6 se primește, de la Grupul 3 Artilerie Munte, ordinul de operații No. 17, emis la orele 4 (dos. nr. 30, fila 10), prin care se ordonă ca Divizionul din pozițiile de la ferma Popii să fie gata pentru a sprijini Batalionul 11 și 12 V(înători) M(unte). Se dă ordin verbal în acest sens comandanților de baterii.

La orele 20 se primește, de la Grupul 3 Artilerie Munte, ordinul de recunoaștere no. 49, emis la orele 18,35 (dos. nr. 30, fila nr. 12), prin care se ordonă că observatorii Divizonului să facă recunoașteri în zona limitată: la drepta: Leș—cota 134—Sîntion (toate exclusiv); la stînga: Sînicolau—Roit—Toboliu (toate exclusiv), cu misiunea:

1. A identifica conturul poziției inamice;
2. A identifica artileria și aruncătoarele inamice, precum și punctele de observație, cu deosebire în gara Leș, bifurcația drumurilor de la cota 120 și satul Roit.

Se dă ordin telefonic în acest sens comandanților de baterii și observatoarelor.

Se primește ordinul Diviziei 3-a Munte, Stat Major, Bir(oul) 1, cu No. 112006/ 6 X 1944, prin care se ordonă slt. Basca Vasile, cu 10 grade inferioare tractoriști, să fie trimiși la P(unctul) C(omandă) Divizie, pentru a fi trimiși să primească tunuri A(nti) C(ar) din țară. Este trimis chiar în seara zilei slt. Basca Vasile și gradele inferioare.

Consum de muniție: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 92—93)

157

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 7—10 OCTOMBRIE 1944

7, 8, 9 și 10 oct. 1944

În ziua de 7 (octombrie 1944) se înapoiază de la spital comandantul Divizionului, Maior Eraclide, în rest situația rămîne neschimbată.

Bateriile execută trageri de neutralizare la cererea infanteriei, consumînd în total 60 lovituri.

Bateria 2-a îşi instalează observatorul în turnul bisericii din Sînicolaul Român, acţionînd în sprijinul Bat(alionului) 6 V(înători) Munte.

Bateria 1-a sprijină Batalionul 11 V(înători) M(unte), avînd observatorul împins în linia infanteriei.

Bateria 3-a în ansamblu ocupă observator în turnul bisericii din Berechiu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 82)

158

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 octomvrie 1944

În tot sectorul aceeaşi activitate de foc. Artileria grea inamică execută concentrări asupra satului Berechiu.

În seara zilei, inamicul execută o tragere de hărţuială cu artileria grea în satul Berechiu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 58—59; *fond microfilme F—II.—2.1232*, cadrele 64—65)

159

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 octomvrie 1944

Situaţia rămîne neschimbată. În tot cursul zilei a fost linişte în sector. Inamicul n-a acţionat decît cu rare focuri de branduri.

Comandantul fiind informat că inamicul s-ar retrage din zona Leş, se ordonă executarea unei incursiuni în noaptea de 8/9, cu scop de a captura prizonieri şi a stabili prezenţa inamicului. Incursiunea este executată de Batal(ionul) 5 V(înători) M(unte), cu un Ploton spre gara Leş, însă nu a putut captura prizonieri. S-a identificat în schimb linia inamicului, armamentul, precum şi două tanchete ce staţionau în jurul gării şi cîteva autocamioane.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 3)

160

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 octomvrie 1944

Dispozitiv:

Bat(alioanele) 11, 6 şi 5 V(înători) Munte în linia I-a, în apărare.

Se execută toată ziua recunoaşteri de către Bat(alionul) 6 şi 11 V(înători) Munte pe direcţia canalului Tămăşeu şi satul Roit. Patrulele raportează că inamicul este instalat în apărare pe liziera satului Roit, identifică poziţii de aruncătoare şi de artilerie la ferma Boteanu. Observatoarele le are instalate în turnul bisericii din Roit.

Conturul poziţiei noastre este pe liziera de sud a satului Roit. S-au mai descoperit amplasamente de artilerie în satul Cheresig, iar pe liziera satului s-au observat mai multe tanchete germane în mişcare.

Trageri de artilerie în sectorul Bat(alionului) 6 V(înători) M(unte), linişte în sectorul Bat(alionului) 11 V(înători) M(unte).

Timpul: frumos. Drumurile: practicabile.

Pierderi: nimic.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă 10 000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 60 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 20)

161

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU“) DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 octomvrie 1944

Se continuă la organizarea terenului şi camuflajului lucrărilor.

Inamicul tatonează dispozitivul Batalionului prin acţiuni de recunoaştere cu mijloace blindate, mai ales la flancul stg. (stîng).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 98)

162

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 X 1944

În dimineața zilei s-a continuat organizarea terenului.

Ora 10. La nord de cota 120, la circa $1^1/_2$ km, s-a observat circa 2 Plotoane inamice organizîndu-se la teren.

Ora 11,45. S-au trimis patrule spre cota 118. Cînd s-au apropiat de cotă au fost primiți cu foc puternic de arme automate din partea stîngă și dreaptă a drumului.

Ora 14. Alte patrule trimise spre comuna Regele Ferdinand au raportat că au văzut ostași îmbrăcați în uniformă kakie la 100 m. sud de comună. Tot la această comună s-au descoperit două arme automate, una aproape de drumul de care ce duce la cota 124, iar alta la 500 m. sud de comună. Patrula a încercat să se apropie, dar a fost primită cu foc de la circa 4 pistoale mitralieră și o armă automată; pînă la căderea serii s-au continuat patrulările și cercetările spre inamic.

În timpul nopții de asemenea.

Ofițeri, subofițeri, trupă — morți, răniți, dispăruți.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 188)

163

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 8 OCTOMBRIE 1944

8 octombrie 1944

Conform ord(inului) Div(iziei), Batal(ionul) se deplasează prin comuna Bicaciu la Gepiu, unde D-l Colonel Constantinescu, cu cdt-ul Grupării, dispune cantonarea Batalionului.

Trenul de luptă se instalează la Bicaciu, cel Regimentar rămînînd la Miersig.

În aer: nimic de semnalat.

Pierderi: —. Consum de muniție: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 96)

164

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE,

8 X 1044

Divizionul în aceeaşi poziţie la ferma Popii. În tot cursul zilei nu s-a executat nici o tragere.

La orele 12,35 se trimite la Grupul 3 Artilerie Munte raportul cu No 108 (dos. nr. 30, fila nr. 15), prin care se raportează rezultatul recunoaşterilor ordonate în ziua de 7 X 44.

S-a semnalat un observator inamic în turla bisericii din comuna Leş, care a fost distrus.

S-a mai semnalat o baterie inamică de aruncătoare de 120 m în regiunea Valea Regele Ferdinand, 500 m n(ord)-e(st) intersecţia Văii cu calea ferată.

Pe la orele 10 aviaţia inamică execută sboruri de recunoaştere pe deasupra poziţiilor bateriilor.

La orele 13 se prezintă la P(unctul) C(omandă) ferma Popii sublocotent rez. Pop Sabin, venit de la Comandamentul 103.

La orele 17,30 comandantul Divizionului, Maior Radu Negoescu, inspectează observatorul înaintat al Divizionului din linia infanteriei.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 93)

165

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octomvrie 1944

În cursul nopţii şi în tot cursul zilei, inamicul reacţionează cu focul armelor automate şi al aruncătoarelor, ca şi înainte.

Prin ordinul special nr. 66 se ordonă reluarea cercetărei de luptă cît mai agresiv, trimiţîndu-se 2 plotoane puşcaşi pe direcţia cota — 118 Toboliu şi ferma Pîncota — 1024 — Tărian.

Recunoaşterile trimise au constatat prezenţa inamicului pe linia de contact.

La ora 14,30, Comandantul Diviziei este chemat la Corpul 33 Armată rus, unde primeşte ordinul de operaţii nr. 097, care prevede atacul asupra Oradei.

Divizia 3-a Munte, cu Regimentul 1324 şi 484 Art. A.C. Aliată, înaintează spre nord, cu misiunea de a curăţa zona cuprinsă între C(alea) F(erată) şi Crişul Repede.

cu 2 Grupări, una principală de-a lungul C.F., şi cu alta în direcţia Roit—Toboliu.
La ora 15, comandantul Diviziei, însoţit de şeful Biroului 3, se deplasează la Bicaciu—Gepiu, unde ia legătura cu Gruparea Constantinescu, în vederea atacului. Se hotăreşte constituirea a 2 Grupări, astfel:
— Gruparea de atac nord, Colonel Cârnu, cu Batal(ionul) 21, 22 şi 5 V(înători) Munte, Diviz(ioanele) 1 şi 3 Arunc(ătoare), Regimentul 1324 A(nti) C(ar) şi 484 A.C. (mai puţin una Baterie), un Plot(on) Pioneri, Comp(ania) 30 A(nti) A(eriană). Atac pe C.F.—Regele Ferdinand—Sîntandrei, apoi va forţa Crişul Repede în legătură cu Divizia 1 „Tudor Vladimirescu".
— Gruparea de atac nr. 2, Maior Clăianu, cu Bat(alioanele) 6 şi 11 V(înători) Mun(te), Divizionul 9 Arunc(ătoare), una baterie; R(egimentul) 484 A(nti) C(ar), un Plot(on) Pioneri. Atac pe direcţia Roit—Toboliu—malul de sud Crişul Repede.
— Gruparea No. 3 (rezervă), Maior Novacovici, cu Batal(ionul) 12 V(înători) Munte şi Batal(ionul) 3 Pioneri Munte.
În acest sens, se dă ordinul de operaţie nr. 67 (D(osar) 31, f(ila) 350).
În cursul nopţii se execută recunoaşteri spre Roit şi între Roit şi canal.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 57; *fond microfilme F—II—2.1232*, cadrul 65)

166

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octomvrie 1944

Grupul rămîne în acelaşi sector, îmbunătăţindu-şi poziţia prin adîncirea lucrărilor şi executarea camuflajului.
Activitatea inamicului: trageri puternice de artilerie şi branduri.
Activitatea aviaţiei: Recunoaşteri foarte dese, de cîte 2—4 aparate, deasupra poziţiei noastre şi în spatele frontului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 3)

167

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octomvrie 1944

Dispozitiv:
Bat(alioanele) 11, 6 şi 5 V(înători) Munte în linia I-a, în apărare.

În cursul zilei, artileria noastră și cea aliată execută trageri asupra pozițiilor inamice de artilerie și arme automate identificate. La ora 21 se modifică dispozitivul Grupului, în sensul că în compunerea lui intră Bat(alioanele) 21, 22 și 5 V(înători) Munte. La orele 24, comanda Grupului și Bat(alionului) 5 V(înători) Munte se deplasează către satul Gepiu, pentru a intra în zona linie de atac.
Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.
Pierderi: 3 trupă.
Consum muniții: (cartușe) pușcă: 24 000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 140; Brd. (Brandt) 60 (mm): 200 (lovituri).

Ofițer cu operațiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Văzut,
Comand. Grupului 6 V(înători) Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 20)

168

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul:
Batalionul rămîne în apărare în același sector și dispozitiv. S-au împins patrule de recunoaștere în direcția satului Roit și s-a constatat că inamicul are o poziție bine organizată și un plan de foc bine închegat.
Activitatea inamicului: Trageri puternice de artilerie și Brandturi.
Activitatea aviației inamice: Redusă.
Starea atmosferică: Timp frumos.
Diverse:
Pierderi: Trupă, răniți 3.
Consum de muniții: Arunc(ător de mine de tip Brandt de calibrul) 60 mm: 10 (lovituri); Arunc(ător de mine de tip Brandt de calibrul) 81,4 mm: 20 (lovituri).
Efectivul Batalionului: Ofițeri 25, subofițeri 16, trupă 783.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comand. Batalionului 6 V. Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 122)

169

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 11 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 X 1944

Ora 9. Din nou au fost trimise patrule spre ferma Macia, la cota 120 şi cota 118. La 300 m de liziera fermei, patrula a fost primită cu foc straşnic de arme automate. Printre case s-a observat sumedenie de ostaşi îmbrăcaţi în kaki, probabil trupe maghiare.

Ora 14,15. S-a primit ordinul de operaţii no. 43 al Grupului 6 V(înători Munte, care ordonă Batalionului următoarele: o recunoaştere tare de un pluton cu arme automate spre direcţia: cota 118—Valea Alecului—Toboliu. La ordinul Grupului, Batalionul a trimis patrule în direcţia ordonată. Aceasta a raportat că inamicul se găseşte organizat la teren, la 1 km sud cota 118.

Pentru seara zilei s-au luat severe măsuri de siguranţă, instalîndu-se posturi duble de observare şi patrule în tot sectorul Batalionului. În cursul nopţii s-au continuat patrulările.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă — morţi răniţi, dispăruţi:

(A.M.A.N., M.StM., *fond 151,* dos. nr. 1, f. 188—190)

170

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 X 1944

Linişte. Rare focuri de artilerie de ambele părţi. Batalionul hotăreşte să facă o recunoaştere mai adîncă în linia inamică, pentru a stabili linia ocupată de inamic, punctele tari ale acestuia şi gurile de foc şi arme automate.

În acest scop este trimis slt. rez. Moldoveanu Vasile, cu plotonul său, pe stînga C.F.R., şi o altă patrulă tare de 12 oameni, sub comanda unui sergent de la Comp(ania) 1-a pe dreapta C.F.R., spre gară. Rezultatul: slt. Moldoveanu a întîlnit rezistenţe inamice la vest de satul Ferdinand. Patrula de la Comp(ania) 1-a a găsit inamic puternic organizat la gara Leş şi satul Leş.

Pierderi proprii: 3 morţi.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152,* dos. nr. 1, f. 58)

171

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 21 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octombrie 1944

În dimineaţa zilei, la orele 4, Batal(ionul) porneşte spre F-ma (ferma) Pîncota cu misiunea de a depăşi, la ord. Batal. 12 V.M., atacînd în direcţia: Gara Leş, liziera e(st) comuna Regele Ferdinand — liziera e(st) Sântandrei—Episcopia Bihor, în legătură la stînga cu Batalionul 22 V.M. şi la dr(eapta) cu Batal(ionul) 5 V(înători) M(unte) şi sprijinit de Div(izionul) 3 obuziere.

Batalionul ajunge la dist(anţa) de 500 m de Batalionul 12 V(înători) M(unte) şi ia contact cu comandantul Batalionului 12 V.M., obţinîndu-se astfel informaţiile necesare relative la prezenţa şi forţa inamicului.

În această situaţie, Batalionul aşteaptă ordinul de plecare.

La orele 19, din ordinul Gr(upului) 6 V(înători) M(unte), Batalionul revine în comuna Gepiu, unde trebue să ocupe o poziţie călare pe şoseaua Gepiu—Leş şi pe drumul ce duce din Gepiu spre ferma Pîncota.

Înainte de a proceda la execuţia acestui ordin, se raportează (repartizează) pe Companii, ofiţerii, subofiţerii şi trupa venită din Batalionul 6 V(înători) M(unte) şi Grupul 6 V(înători) M(unte).

În aer: activitate de recunoaştere amică şi inamică.

Pierderi:

Consum de muniţii:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 96—97)

172

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNATORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 octombrie 1944

Se continuă instrucţia.

Pierderi: 4 răniţi din Compania 3-a rămasă ca legătură, la cota 112.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 83)

173

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE, DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 9 OCTOMBRIE 1944

9 X 1944

Divizionul în aceeaşi poziţie la ferma Popi, în tot cursul zilei nu s-a executat nici o tragere.

La orele 13, se primeşte ordinul de operaţii Nr. 54 de la Grupul 3 Artilerie Munte, prin care se dispune ca Divizionul să fie în măsură a sprijini acţiunea de recunoaştere a Plotoanelor din Batalioanele de Vînători.

Se dă ordin verbal comandanţilor de baterii în acest sens.

Pe la orele 21 se primeşte de la Grupul 3 Artilerie Munte, ordinul No. 54, emis la orele 20,45, prin care se ordonă ca Divizionul să ia măsuri pentru aprovizionarea în vederea operaţiunilor ce vor urma. Comandantul Divizionului dă ordin verbal în acest sens Comandanţilor de baterii şi Trenul de luptă, Divizion.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 93)

174

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

Recunoaşterile au descoperit cuiburi de arme automate pe Roit, aruncătoare la nord Roit şi artilerie la Boteanu.

La ora 6, Divizia este gata a trece la atac, aşteptînd ora debuşerii.

La ora 8 P(unctul) C(omandă) se deplasează la Bicaciu, în vederea începerii operaţiunilor.

Din cauza situaţiei de ansamblu, Corpul de Armată ordonă telefonic, prin ofiţerul de legătură, amînarea atacului şi rămînerea Diviziei în continuarea apărării.

Activitatea inamicului s-a manifestat prin foc mai închegat în zona Roit. Art(ileria) uşoară şi grea inamică a tras pe liziera satului Sînicolaul Român. La Roit au fost descoperite 4 pînă la 6 tancuri.

Un ploton german, venind din direcţia Roit către cota 118, a fost împrăştiat de focurile apărării noastre.

La ora 23, Corpul 33 Armată rus dă ordinul Nr. 098, care prevede că atacul Oradiei Mari va începe la 11 XI (X) 1944, ora 8.

Simultan cu Corpul 33 Inf. de la nord atacă Grupul de tancuri și Cavaleria din Beliu.
Misiunea Diviziei conform ordinului Nr. 097 din 9 X 1944.
Începutul pregătirei de artilerie la ora 7,40.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544,* dos. nr. 23, f. 57—60; *fond microfilme F—II—2.1232,* cadrele 65—66)

175

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

În cursul nopții s-a primit ordinul de operații nr. 67 al Diviziei 3-a Munte, prin care se ordonă atac pentru ziua de 10, pe direcția generală Regele Ferdinand—Sîntandrei—2 km vest Oradea—Biharia, în strîns contact la dreapta cu Divizia 1-a „T. Vladimirescu", iar la stînga cu unități din Corpul 6 Armată de tancuri Aliate.

Întrucît acțiunea era conjugată cu a vecinilor și ei nu au acționat, Grupul a rămas tot timpul zilei pe vechea poziție, așteptînd ora plecării la atac.

În cursul nopții s-a deplasat comanda Grupului la Berechiu, conf(orm) ord(inului) de operații nr. 67, prin care Lt. Col. Vagner lua sub comandă Gruparea din stînga, compusă din Batal(ioanele) 6 și 11 V(înători) M(unte), sprijinit(ă) de Div(izionul) 9 Arunc(ătoare).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739,* dos. nr. 4, f. 3)

176

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

Dispozitiv:
— Bat(alioanele) 21 și 22 V(înători) Munte în linia I-a.
— Bat(alionul) 5 V(înători) Munte în rezervă.

Se primește ordin de atac pentru ora 8, însă este oprită pornirea la atac și se rămîne în defensivă pentru motive cunoscute de M(area) U(nitate).

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.
Pierderi: 1 ofițer.
Consum muniții: (cartușe) pușcă: 22 000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 100 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 80 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 21)

177

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul: Batalionul rămîne în apărare în același sector și dispozitiv. S-au împins patrule de recunoașteri.
Activitatea inamicului: Trageri puternice de artilerie și Brandturi.
Activitatea aviației inamice: inactivă.
Starea atmosferică: ploaie, frig și vînt.
Diverse:
Pierderi: —. Consum de muniție: cartușe pușcă: 300. Brd (Brandt) 60 mm: 15 lovituri).
Efectivul Batalionului: Ofițeri 25, subofițeri 16, trupă 783.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. 1, f. 123)

178

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 X 1944

Ora 6,30. Am trimis din nou patrule pe direcția ordonată de Grup, prin ordinul de operații nr. 43. Acestea raportează următoarele: inamicul este instalat la 1 km sud cota 118 și cota 113 și liziera de est a comunei Roit.

Ora 15. Patrulele trimise raportează că au ajuns pînă la 300 m est liziera satului Roit și au observat că inamicul este instalat la 100 m departe de liziera satului.

Ora 17. A fost adus la P(unctul) C(omandă) Batalion avocatul Gheorghe Rațiu din comuna Roit, care a trecut prin sectorul Companiei 3-a și a raportat că în sat se găsesc trei tancuri și 3 tanchete, toate cu personal german. Asemenea, 1 tun antiaerian și două mașini mari de transport. Tot acolo se mai găsește și una Companie unguri îngropați la teren spre liziera de sud a satului Roit. Odată cu lăsarea serii s-au luat măsurile de siguranță necesare peste noapte.

Ofițeri, subofițeri, trupă — morți, răniți, dispăruți:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 190)

179

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

La orele 4, Batalionul revine, din ordinul Gr(upului) 6 V(înători) M(unte), în spatele Bat(alionului) 12 V(înători) M(unte), cu misiunea zilei precedente.

La orele 7,30 artileria pregătește atacul, în timp ce Batalionul, depășind Bat(alionul) 12 V.M., se apropie de obiectiv.

Dispozitiv: Compania Cercetare în dreapta C.F., în legătură cu Bat(alionul) 5 V.M., pe direcția gara Leș.

Compania 1, una grupă mitraliere în stînga C.F., în strînsă legătură cu Comp(ania) cerc(etare) spre dreapta și cu Comp(ania) 2-a în stînga.

Compania 2-a, una grupă mitraliere stînga în strînsă legătura cu Bat(alionul) 22 V.M.

Compania 3-a + un Plot. mitraliere, rezerva Batalionului.

Acțiunea:

Compania cercetare a ajuns în fața gării Leș, este primită cu focuri puternice de armele automate și oprită.

Compania 1-a ajunge la înălțimea gării Leș și încearcă o manevră pe la stînga, dar este oprită.

Se dă ordin Comp(aniei) 2-a să execute pe la stînga învăluirea gării. Concomitent cu acțiunea unui Ploton din Compania rezervă, care execută învăluirea prin dreapta gării.

Datorită acestei acțiuni, primul obiectiv (gara Leș) este cucerită și se continuă înaintarea spre obiectivul 2.

După depășirea obiectivului 1, la circa 600 m Bat(alionul) este puternic contraatacat dinspre nord-est și se repliază pe poziția la sud de gara Leș, unde se organizează la teren.

Se atacă din nou, întrebuințînd și rezerva, dar Bat(alionul) rămîne în aceeași situație, focul inamic fiind puternic.

În cursul nopţii se trimit patrule care pînă la orele 6 dimineaţa semnalează prezenţa inamicului.
În aer: activitate de recunoaştere inamică.
Pierderi: Consum de muniţii:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 97)

180

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 octomvrie 1944

La orele 7 se primeşte ordinul de operaţie pentru ziua următoare. Batalionul 22 V.M., sprijinit de Divizionul 1 Artil., atacă pe direcţia Firinca-t. din pustă, liziera n(ord) Regele F., ferma Peştilor, liziera n(ord) Sîntandrei. Batalionul se leagă la stînga cu detaşamentul Maior Clăianu prin compania dată de acesta. Restul zilei este destinată odihnei şi repausului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 83)

181

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 10 OCTOMBRIE 1944

10 X 1944

Divizionul în aceeaşi poziţie la ferma Popi.
La orele 4,30 se primeşte ordinul de operaţii No. 18 de la Grupul 3 Artilerie Munte, emis la orele 23,55, din ziua de 9 X 44 (dos. nr. 30, fila nr. 20), (care) ordonă că Divizionul intră în compunerea Grupării Colonel Cârnu şi trebuie să fi(e) gata pentru a sprijini atacul grupării, neutralizînd artileria şi focul inamic din linia I-a şi în adîncime. Să împiedice atacul infanteriei şi de tancuri a inamicului, din direcţia Oradea — gara Leş — Regele Ferdinand. Ordinul este citi(t) în faţa comandanţilor de baterii. Divizionul trebuie să fi(e) gata de acţiune la orele 6.
Începerea pregătirii la ordin.
La orele 7 se primeşte de la Grupul 3 Artilerie Munte ordinul nr. 58, emis la orele 5,45 (dos. nr. 30, fila nr. 26), care este urmare la ordinul de operaţii nr.

18/44, care prevede că Divizionul 1 Tunuri Munte sprijină Batalionul 22 V(înători) M(unte) care atacă în linie cu Batalionul 21 V(înători) M(unte).

Ordinul este comunicat verbal comandanților de baterii.

La ora 8, comandantul Divizionului se prezintă la Grupul 3 Artilerie Munte pentru a primi ordine.

La ora 17,30, 9 bombardiere aliate, însoțite de 4 avioane de vînătoare de tip Rata, trec pe deasupra sectorului spre Oradea.

La ora 18, comandantul Divizionului, Maior Radu Negoescu, este chemat la Grupul 3 Artilerie Munte, pentru a primi ordine.

Se dă ordin verbal de la Grupul 3 Art(ilerie) Munte că acțiunea ordonată se amînă pentru a doua zi.

Consum de muniție: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 93—96)

182

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

La ora 8 Grupările pornesc atacul, conform ord(inului) de operații din 9 X 1944.

După lupte îndîrjite date pentru gara Leș, cota 124, cota 120 și Roit, unde inamicul a dat 2 contratacuri cu infanterie și 4—6 care de luptă (tancuri), pînă la ora 16 situația se definește astfel: contraatacul de la cota 124 a fost respins, satul Roit curățat, afară de o mică rezistență la cota 99, susținută cu foc dinspre Harsany, restul liniei la 1 km. sud Macea — 200 m., gara Leș.

Regimentul 1 324 A(nti) C(ar), conform ordinului (Corpului) 33 Armată (Sovietic), se deplasează în sectorul Diviziei 1 „Tudor Vladimirescu".

Gruparea nr. 2 ia 7 prizonieri, 4 unguri și 3 germani, la atacul satului Roit. De la aceștia se identifică în fața sectorului Diviziei 4-a maghiară, cu Reg(imentul) 18 Inf(anterie) și Divizia 76 germană.

Drumurile, complet desfundate, au îngreuiat mult mișcarea artileriei, neputînd urma infanteria.

Muniția de aruncătoare foarte puțină.

Pierderi mari a avut Batal(ionul) 21 V(înători) Munte în contraatacul de la gara Leș.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 60; *fond microfilme F-II-2.1232*, cadrul 66)

183

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE, DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

Conf. ord. de operaţii nr. 67 din 9 X 1944, Gruparea Lt. Col. Vagner atacă în dimineaţa zilei de 11, avînd următorul dispozitiv: ambele Batal(ioane) în linie, Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte) atacă pe direcţia cotei 112—118—ferma Notarului, Girişul de Criş, în legătură la stînga cu Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte), care atacă pe direcţia cota 108—ferma Tămăşeu Mare, vrînd (acţionînd) pe la est satul Roit şi malul de vest al canalului Felfögö, către ferma Boteanu.

Atacul porneşte la ora 8, după o pregătire de artilerie de 10 minute, şi progresează încet, mai ales în sectorul Batal(ionului) 6 V.M., inamicul fiind puternic organizat pe satul Roit, unde avea şi patru tancuri.

După lupte ce au durat mai multe ore în şir, către orele 18 satul Roit este ocupat de Batal(ionul) 6 V.M. şi curăţat definitiv pînă către orele 24.

Batal. 11 V.M. abia ajunge la cota 120, trimiţînd recunoaşteri spre valea Alecu.

Contactul cu inamicul se menţine strîns toată noaptea.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 3)

184

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 21 şi 22 V(înători) Munte, în linia I-a.

Bat(alionul) 5 V(înători) Munte în linia II-a.

Se primeşte ordinul de atac nr. 67 bis, pentru ora 8. La ora ordonată Batalioanele pornesc în dispozitiv de atac, sub protecţia tirului de artilerie, pentru cucerirea gării Leş. La ora 10 gara este cucerită, însă inamicul contraatacă cu forţe mult superioare şi reocupă gara după un ceas de lupte grele soldate cu mari pierderi pentru inamic.

Bat(alionul) 22 V(înători) M(unte) se opreşte pe linia Bat(alionului) 21 V.M. şi în tot cursul zilei se continuă lupte defensive grele.

Ambele batalioane luptă cu hotărîre nesdruncinată pentru a nu mai da nici o palmă de pămînt inamicului care a atacat cu disperare în tot cursul zilei.

Timpul: ploios. Drumurile: desfundate.
Pierderi: 3 trupă.
Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 48.000; Brd. (Brandt, calibrul) 81,4 (mm): 300 (lovituri); Brd. (Brandt, calibrul) 60 (mm): 240 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 21)

185

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

În urma ordinului Diviziei, Batalionul rămîne pe aceeaşi poziţie, constituind rezerva Diviziei, la flancul drept al Batalionului 21 V(înători) Munte şi care, împreună cu Batalionul 22 V(înători) Munte, la orele 8, încep atacul contra localităţii Leş.

La orele 18,35 din ordin superior, Compania 2-a, întărită cu un Plot(on) mitr(aliere) şi 1 grupe (grupă) arunc(ătoare de mine de tip Brandt de calibrul) 81,4 (mm), ocupă o poziţie în stînga şoselei Salonta—Oradea, cu misiune de atac în direcţia bisericii din Leş.

Intervenind schimbarea situaţiei iniţiale, se renunţă la atacul proiectat, iar Compania 2-a ocupă poziţie în stînga Companiei cercetare.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 98)

186

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

La orele 8 Batalionul primeşte de la Grup ordinul de operaţii nr. 60.
Inamicul apără linia Leş—Roit.
Trupele amice trec la ofensivă. Batalionul 6 V. Munte, încadrat la dreapta de Batal(ionul) 11 V. Munte, atacă pe direcţia cota 108—ferma Tămăşeu, manevrînd pe la est satul Roit, Toboliu, Girişul de Criş, Tărian.

Batalionul 6 V. Munte va curăți satul Roit, apoi malul de vest al canalului către ferma Boteanu.

Batalionul atacă cu Compania 1, 2 și 3 în linia I-a. Compania cercetare în rezervă.

La orele 8 au început tragerile de pregătire a atacului, care durează 30 minute.

La orele 8,30 s-a plecat la atac numai cu Compania 1-a, care avea misiunea de a ataca inamicul de la est spre vest. Inamicul a fost bine organizat la teren și a dispus de mult armament automat, Brandturi, artilerie și care de luptă.

După lupte grele, pe la orele 18, Batalionul reușește să pătrundă în satul Roit, care a fost curățat complect pînă la orele 1 noaptea. Din informațiile de la prizonieri, satul Roit a fost apărat de un Batalion maghiar, întărit cu 4 tancuri și 6 tunuri a(nti) c(ar).

Datorită manevrei, conduse personal de D-l Maior Zăvoianu, comand. Batalionului, care a stat tot timpul bătăliei în spatele liniei, la 150 metri, Batalionul maghiar a fost desorganizat și pus pe fugă, lăsînd material și morț(i) pe poziție.

Activitatea inamicului: Reacțiuni puternice cu armament automat, artilerie și Brandturi. A contraatacat cu care de luptă.

Activitatea aviației inamice: Inactivă.

Starea atmosferică: Ploaie și noroi.

Diverse:

Pierderi: ofițeri morți: slt. rez. Dumitrescu Ctin.

Situația și dispozitivul:

Trupă morți: 14. Trupă răniți: 25.

Ofițeri răniți: Slt. rez. Domșea Iosif, slt. rez. Popa Petru.

Consum de muniție:

cartușe pușcă și p(ușcă) m(itralieră) — 8600.

cartușe mitralieră: 4300.

Brandt 60 mm: 65 (lovituri).

Brandt 81,4 mm: 43 (lovituri).

O pușcă mitr(alieră) distrusă.

Efectivul Batalionului:

Ofițeri 22, subofițeri 16, trupă 744.

Adjutantul Batalionului 6 V. Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batalionului 6 V. Munte,
Maior Zăvoianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 124—125)

187

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 X 1944

Ora 8. S-a primit ordin de debușare la atac spre cota 120 — Valea Alecului și ferma Notarului, după o pregătire de artilerie de 20 minute, am debușat la atac spre direcția ordonată. Atacul a avansat cu mici incidente pînă la aproximativ

1 km. sud cota 120 de la această distanță. Batalionul nu a mai putut înainta, fiind primit cu focuri de arme automate din regiunea cotei 120 și bombardat în special pe aruncătoare.

Ora 13. În sectorul și la dreapta Batalionului au apărut 3 tancuri tip „Tigru". S-a cerut intervenția artileriei anticare, dar nu s-a răspuns nimic.

Ora 14,30. Tancurile inamice s-au retras în spre ferma Macea.

Ora 15,30. Printr-o dîrză apărare, Batalionul a reușit să respingă pe inamic spre cota 118. A fost reluată înaintarea, spre a urmări pe inamic, ce se retrăgea.

Ora 17. S-a cucerit cota 120 și cota 118. S-a ordonat organizarea la teren, posturi duble de observare și supraveghere, cît și patrulări în sectorul Batalionului.

Morți, răniți, dispăruți, ofițeri, subofițeri, trupă:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, fond. 190)

188

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 X 1944

În conformitate cu ord(inul) de operație al Div(iziei) 3-a Munte nr. 32284/1944, Batalionul 12 V(înători) Munte, împreună cu Bat(alionul) 3 Pioneri Munte, sub comanda Maiorului Novacovici Iosif, formează Gruparea nr. 3, rezerva Diviziei, operînd la ordinele Grupului 6 V(înători) Munte, cu aprobarea Div(iziei).

La ora 8, Bat(alionul) este depășit de Bat(alionul) 21 V(înători) Munte, care atacă pe direcția gării Leș, urmînd a intra în dispozitivul de înaintare după ce va fi depășit și de Bat(alionul) 5 V(înători) Munte, care formează rezerva Gr(upului) 6.

Bat(alionul) 21 V(înători) M(unte) atacă și cucerește gara Leș însă, contraatacat puternic de inamic, este respins cu pierderi mari, rămînînd în apărare la 7 m n(nord) în fața gării.

Față de această situație, Bat(alionul) primește ordin (a) se pune la dispoziția Grupului 6 V.M., una Companie pentru o misiune specială.

Este trimisă Compania 2-a (cpt. Chicaș Constantin), care rămîne în apărare pe linia Bat(alionului) 21 V.M., Bat(alionul) cu restul Comp(aniilor) apără mai departe poziția veche.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 58)

189

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

Dimineața, la orele 6, patrulele raportează retragerea inamicului, iar Batalionul continuă cu vigoare înaintarea către ob(iectivul) 2 (satul Regele Ferdinand).

Ajuns la s(ud) Regele Ferdinand, circa 2 km., Batalionul se oprește din ord(inul) Gr(upului) 6 V(înători) M(unte), urmînd a fi depășit de Batalionul 22 V.M. Se execută depășirea, continuîndu-se apoi înaintarea și (în) formațiunile subțiri.

Batalionul trece prin com(una) Regele Ferdinand, oprindu-se apoi din ord(inul) D-lui (Colonel) Constantinescu, Comand(antul) Grupării, în com(una) Sîntandrei, unde cantonează peste noapte.

În aer: activitate slabă (a) recunoașterii inamicului.

Pierderi: morți 4 trupă; răniți 2 of(ițeri); dispăruți: 1 subof(ițer), 16 trupă. Arme 50, p(uști) m(itraliere) 4, mitraliere 2. Consum muniție: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 90)

190

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 octomvrie 1944

Pentru ora 8 s-a ordonat pornirea la atac. Batalionul se pune în mișcare, iar la ora 7,40 este gata pentru depășirea primei linii, așteptînd pregătirea artileriei, ordonată pentru ora 7,40—8. La 8, Batalionul pleacă la atac. Ajuns în dreptul gării Leș este primit cu foc din flanc de inamicul organizat pe gară și se oprește raportînd situația.

Tot restul zilei, pe frontul Batalionului sînt schimburi de focuri și focuri de branduri și artilerie grea.

Ostașii se îngroapă la teren.

Pierderi: Trupă, răniți 2.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 83)

191

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 X 1944

La orele 6 se primeşte ordinul de operaţii nr. 59 de la Grupul 3 Art(ilerie) Munte, emis la orele 1,05, prin care se comunică Divizionului că atacul ordonat ieri se va produce neapărat în dimineaţa zilei de azi 11 X 44, către orele 8 (dos. nr. 30, fila nr. 30).

La ora 7,30, Batalionul 22 V.M. atacă gara Leş, Divizionul sprijină cu foc această acţiune din poziţiile de la ferma Popi. La Bateria 3-a s-au defectat 2 aruncătoare, care au fost trimise imediat la reparat, la atelierul de la Tinca.

La orele 13, Bateria 1 şi 2 schimbă de poziţie, ocupînd o altă poziţie în jurul cotei 120 (123?) (Schiţa anexă).

La orele 16, Comandantul Divizionului, Maior Radu Negoescu, inspectează observatoarele înaintate din linia infanteriei, Batalionul 22 V.M.

Consum de muniţie: 30 lovituri.

Pierderi: 1 grad inferior rănit la observatorul înaintat.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594,* dos. nr. 3, f. 96)

192

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 11 OCTOMBRIE 1944

11 oct. 1944

Gruparea, primind ordin să reia înaintarea către nord, începe atacul cu Batalionul 6 V(înători) M(unte), pe direcţia Roit—Ferma Tămăşeu—Tebeliu (Toboliu), iar Batalionul 11 V.M. în direcţia cota 120 Valea Alecu—Toboliu, în legătură cu Batalionul 6 V.M.

Atacul începe la ora 8 şi Divizionul dă sprijin de foc necesar cu Bateria 2 şi 3 Batalionului 6 V.M. şi cu Bateria 1-a Batalionului 11 V.M.

Pentru susţinerea Batalionului 6 V.M., Bateriile 2 şi 3 au ocupat poziţie la Sînicolaul Român, 500 m. sub biserică, de unde au bătut puternic liziera satului Roit, în special liziera de sud.

Satul Roit fiind cucerit, Batalionul 6 V.M. ajunge la 500 m. ferma Tămăşeu, unde este oprit. Bateria 1-a schimbă poziţia la Sînicolau iar Bateriile 2 şi 3 la Roit 200 m est biserică.

Consum total de muniţie: 80 lovituri.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601,* dos. nr. 1, f. 83)

193

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

În cursul nopţii se primeşte ordinul Corpului 33 Armată Sovietic. Grupul de Cavalerie motorizat Pliev a ajuns la nord, pînă la liziera Oradea Mare şi, în colaborare cu tancuri, duce lupta pentru oraş. Semnal va fi rachetă albă cordon.

Se va trece la înaintarea hotărîtă după cucerirea oraşului Oradea Mare.

Divizia dă ordinul de operaţii nr. 68. Inamicul, cu pierderi mari, are în sector resturi din Reg. 18 Inf(anterie).

Trupele aliate au înconjurat Oradea pe la nord-vest şi est.

Divizia 3-a Munte reia atacul în dimineaţa de 12 X 1944, ora 8, cu misiunea de a nimici inamicul din faţă şi a lua legătura cu Grupul aliat de la vest Oradea.

Grupările, cu aceeaşi compunere, afară de Gruparea Colonel Cârnu, în care Batalionul 12 V.M. schimbă Batalionul 5 V.M., care rămîne rezerva Diviziei, vor ataca pe direcţiile ordonate anterior.

În zorii zilei, Gruparea Colonel Cârnu ocupă gara Leşul Oradiei.

La ora 8, Grupările reiau atacul.

Gruparea nr. 1 Colonel Cârnu, în legătură cu Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu", respinge slabele rezistenţe inamice, pînă la ora 14 atingînd linia: 1 km. nord Regele Ferdinand—ferma Vacii.

Gruparea Lt. Col. Vagner întîmpină rezistenţă serioasă în zona ferma Tămăşeu.

La ora 9,30, P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează la Gepiu, iar la ora 13,30 se schimbă la Leş. De la Leş, la ora 18 se deplasează la Regele Ferdinand.

Pînă în seara zilei, Gruparea Cârnu atinge Crişul Repede în zona Sîntandrei, pe care-l ocupă, avînd legătura la est cu Divizia 1-a „Tudor Vladimirescu", iar Gruparea de vest atinge linia Toboliu.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 60—61)

194

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

Dimineaţa la ora 8 se reia atacul conf(orm) ordinului de operaţii nr. 68 al Diviziei, pentru curăţirea satelor Toboliu şi Tărian, făcînd legătura cu Gruparea din dreapta, spre ferma Roşia—Palota. Dispozitivul rămîne acelaşi.

Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte) atacă spre ferma Tămăşeu, fiind oprit în faţa ei de rezistenţe inamice.

Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte) aceeaşi direcţie ca în ziua de 11 X 1944.

Către seară ferma este cucerită de Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte), care împinge avangarda spre Toboliu, unde ia din nou contact cu inamicul.

Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte), după lupte succesive, ajunge în Valea Alecu, împingînd avangarda spre ferma Roșia.

Pentru noapte, unitățile se organizează defensiv, trimițînd elemente la contact.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 3—4)

195

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 21 și 22 V(înători) Munte în linia I-a.

La ora 8 pornește atacul pentru cucerirea gării Leș, cu Bat(alionul) 21 V.M., iar în stînga Bat(alionul) 22 V. Munte.

După o scurtă dar aprigă luptă, gara Leș este cucerită, inamicul respins și pus pe fugă.

Ambele Batalioane continuă urmărirea inamicului, pentru a atinge obiectivul zilei Sîntandrei.

La orele 18,30 este cucerit și satul Sîntandrei, inamicul fiind aruncat peste Criș, batalioanele se organizează în dispozitiv de apărare peste noapte.

Timpul: noros. Drumurile: desfundate.

Pierderi: 1 trupă.

Consum muniții: (cartușe) pușcă: 22.000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 156 (lovituri); Brd. (Brandt, calibrul) 60 (mm): 190 (lovituri).

Ofițer cu operațiile,
Lt. rez. Vasile Chișu

Văzut,
Comand(antul) Grupului 6 V. Munte,
Lt. Colonel Vasile Costin

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 21)

196

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOȚI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

La orele 3, Batalionul se deplasează la 1 km s(ud)-v(est) ferma Pîncota, unde rămîne tot ca rezervă a Diviziei, în dispozitiv articulat, călare pe c(alea)-f(erată) Salonta—Oradea, cu misiunea de contraatac în sectorul Batalionului 12 și 22 V(înători) Munte, ce se găseau la flancul stîng al Batalionului nostru, la o depărtare de 700—800 m., spre v(est). La orele 17, Batalionul primește ordin și se deplasează la ferma Pîncota, ocupînd o poziție în dispozitiv articulat.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145,* dos. nr. 2, f. 98)

197

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

Situația și dispozitivul

D-l Maior Clăianu trece din nou la comanda Batalionului.

În dimineața zilei de 12 octomvrie 1944, dispozitivul Batalionului este cel din seara zilei de 11 octomvrie 1944, rămas după terminarea luptelor și anume:

— Compania 3-a stînga, de siguranță înspre vest pe dig și partea de nord a satului Roit, avînd în supraveghiere, în special podul de peste dig.

— Compania 1-a în dreapta Companiei 3-a și în legătură la dreapta cu Compania 2-a, ocupă partea de nord a satului Roit.

Inamicul fiind respins dincolo de dig și spre ferma Tămășeu.

La orele 11,30, conform ordinului telefonic al Grupării Colonel Vagner, Compania locot. Barna pleacă în recunoaștere și menține contactul cu inamicul.

La 500 m. sud ferma Tămășeu este oprit cu foc puternic de inamic.

La orele 12, după o pregătire de artilerie de 31 minute, se reia atacul, deplasîndu-se și Compania 1-a înspre ferma Tămășeu. Compania 3-a și Cercetare rămîn tot în poziția inițială.

La orele 13, ferma Tămășeu a fost ocupată de Comp(aniile) 1-a și 2-a, Companiile trecînd dincolo de dig și apropiindu-se de Toboliu, unde sînt primite cu

foc de către inamic. Acest fapt, coincizînd cu căderea nopții, Batalionul se organizează la teren în dispozitivul în care a ajuns pe dig.

Activitatea inamicului: Reacțiuni puternice cu atilerie, Brandturi și arme automate. Luptă în retragere în Toboliu.

Activitatea aviației inamice: Inactivă.

Starea atmosferică: Ploaie.

Diverse: Pierderi: —.

Consum de muniție: (cartușe) pușcă și p(ușcă) mitr(alieră): 4300; (cartușe) mitralieră: 2600; aruncătoare (tip Brandt, calibrul) 60 mm: 30 (lovituri); Brandt 81,4 mm: 18 (lovituri).

Efectivul Batalionului:

Ofițeri 22, subofițeri 16, trupa 744.

Adjutantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146*, dos. nr. 1, f. 127)

198

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 X 1944

Ora 1. S-a primit ordin de operații nr. 48 de la Grupul 3 V(înători) Munte, care ordonă să se facă recunoașteri, de tăria unei Comp(anii) întărite, pe direcția Toboliu. Dacă recunoașterile nu întîlnesc inamic să rămînă pe terenul ocupat.

Ora 2. S-au trimis recunoașteri spre direcția ordonată de grup. Patrulele trimise au întîlnit rezistențe inamice dincolo de Valea Alecu spre satul Toboliu, s-au oprit la sud de Valea Alecu.

Ora 10. Altă patrulă a încercat să treacă Valea Alecu și a fost primită cu foc. Atunci s-au trimis recunoașteri spre ferma Roșia și la Valea Alecu au fost primite cu foc.

Ora 14,45. S-a primit un ordin de la Grupul 3 V. Munte care comunica următoarele: ferma Tămășeu a fost cucerită de Batalionul 6 V. Munte. Batalionul 6 V. Munte va continua înaintarea spre Toboliu iar Batalionul 11 V. Munte, după ce Batalionul 6 V. Munte va fi trecut de ferma Tămașeu se îndreaptă în direcția nord-vest, urmînd Batalionul 6 V. Munte, în linia II-a, la distanță de 1 km.

Batalionul s-a deplasat de la cota 120 pe Valea Alecului, unde s-a organizat la teren, în timpul nopții s-au făcut recunoașteri spre ferma Roșie. Patrulele au raportat că nu este inamic și atunci Compania cercetare care era destinată Companie de legătură între Batalion și Batalionul 22 V(înători) Munte a trecut la ferma Roșia.

Ofițeri, subofițeri, trupă — morți, răniți, dispăruți:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 190—191)

199

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 21 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 octomvrie 1944

Batalionul este av. gardă (avangarda) Gr(upului) 6 V(înători) M(unte), cu misiunea de a face siguranța pe direcția: Sîntandrei—Girișul de Criș, călare pe c(alea)-f(erată) și trece Crișul Repede pe la nord Girișul de Criș, după care va ataca pe direcția: Bereg—Bösörmeni—cota 104—98, pentru a pune stăpînire pe șoseaua Mezoszasz—Keiseresse—Apateu, la 1 km. sud pîrîul care traversează șoseaua.

Ajungînd la Crișul Repede, Batalionul găsește angajate în luptă 2 Batalioane din Reg(imentul) „T. Vladimirescu" și se oprește.

La ord(inul) Gr(upului) 6 V(înători) M(unte), Batal(ionul) 22 V(înători) M(unte) depășește Batal(ionul) 21 (Vînători Munte), care rămîne în rezervă.

Către orele 23, Batal(ionul) intră în satul Bereg-Bösermeni și ocupă poziție pe liziera de vest.

În aer: Intensă activitate de recunoaștere inamică.

Pierderi: morți 1 of(ițer).

Consum de muniție: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 163*, dos. nr. 1, f. 90)

200

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12. octomvrie 1944

La orele 5 se primește ordinul atacului gării. Batalionul reia mișcarea. Inamicul peste noapte s-a retras, astfel că în cursul zilei nu se mai ia contactul cu el și Batalionul intră nestingherit în comuna Sîntandrei, obiectivul zilei.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 83)

201

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 X 1944

La orele 7 se primeşte de la Grupul 3 Artilerie Munte, ordinul de operaţii nr. 19, emis la orele 6 (dos. nr. 30, fila 39), prin care se ordonă că Divizionul sprijină înaintarea infanteriei prin concentrări asupra rezistenţelor inamice şi trageri înaintea trupelor ce înaintează.

La orele 7, Divizionul dă bateriilor ordinul de operaţii No. 135, prin care se ordonă următoarele:

— Bateria I-a sprijină atacul Batalionului 22 de la obiectivul I pînă la atingerea obiectivului 2. Zona poziţiei bateriei, ferma Sălaj 1 km e(st) cota 123. Zona observatorului la un loc cu P(unctul) C(omandă) şi observatorul Batalionului 22 (Vînători Munte).

— Bateria 2-a sprijină atacul Batalionului 22 V.M., de la obiectivul 2 la obiectivul 3. Zona poziţiei bateriei 1 km. S(ud)-E(st) cota 124. Zona observatorului la un loc cu P.C. al observatorului Batalionului 22 V.M.

— Bateria 3-a, cu 1 piesă, rămîne la ferma Popi, pînă la primirea unei piese de la Divizie, după care urmează itinerariul bateriilor 1 şi 2, trimiţînd agent călare imediat la P(unct) C(omandă) Divizion.

Muniţie. Bateriile vor avea asigurate pentru fiecare piesă 20 de lovituri.

Bateriile urmează Batalionul 22 V.M., pe itinerariul: Gara Leş—Regele Ferdinand, pînă în comuna Sîntandrei, fără să fi executat vreo tragere.

La orele 19,20 Divizionul dă ordinul de operaţii No. 136 (dos. nr. 30, fila nr. 41), emis la orele 19,20, prin care se ordonă bateriilor următoarele:

— Bateria I-a ocupă poziţie s(ud) Sîntandrei, în dreapta drumului, lîngă calea ferată.

— Bateria 2-a ocupă poziţie s(ud) Sîntandrei, în stînga drumului, lîngă calea ferată.

Observatoare, biserica Sîntandrei şi înaintate pe Criş în linia vînătorilor.

Consum de muniţie: —. Pierderi: —.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 96)

202

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 12 OCTOMBRIE 1944

12 oct. 1944

Se reia înaintarea pe direcţia: ferma Tămăşeu—Toboliu, Bateria 1-a sprijinind Compania de avangardă a Batalionului 6 V(înători) M(unte).

Se înaintează încet, din cauza flancului drept, care rămîne în urmă, de abia la orele 16 ferma Tămășeu este depășită de infanterie și Divizionul ocupă poziție cu Bateria 1-a la ferma Tămășeu. Bateriile 2 și 3 la Grupul de case 300 m. sud-est ferma Tămășeu. În această situație se rămîne pînă a 2-a zi.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 83)

203

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

Corpul 33 Armată Sovietică ordonă: în dimineața de 13 X 1944 Divizia va întoarce mult spre vest și va înainta în direcția Tărian—Berek Böszörmény—Canny, pentru a ocupa pînă în seara zilei linia, șoseaua Mezoszasz—Cheresig—Apateu.

Divizia este încadrată la nord de Div(izia) 1 „T(udor) V(ladimirescu)“, iar la sud de Divizia 78 rusă.

Divizia dă ordinul de operații no. 68. Misiunea ca în ordinul Corpului 33 Armată (D(osar) 31, f. 370, 371).

Grupările, cu aceeași compunere, vor începe acțiunea la ora 8 pentru ocuparea pînă seara a obiectivelor ordonate de Corpul de Armată.

La ora 9 Gruparea Cârnu ocupă Tărian și Girișul de Criș.

Batalionul 12 V(înători) M(unte) trece Crișul și se îndreaptă spre Berek Böszörmeny, ușurînd înaintarea Diviziei 1 „T(udor) V(ladimirescu)“, care înaintează prin același sector.

Batalionul 22 V. Munte atacă la stînga Diviziei 1 „T.V.“.

Gruparea Lt. Col. Vagner în luptă la Cheresig.

Pînă la ora 19,30 Gruparea Cârnu ajunge pe liziera sud-est Berek-Böszörmény, iar gruparea Lt. Col. Vagner ocupă Cheresigul și dirijează către Cheresig, Apateu, capturînd 80 prizonieri unguri.

Rezerva Diviziei s-a deplasat la ferma notarului.

Corpul 33 A(rmată) rus trimite ordinul de operații No. din 13.10.1944, ora 21, care prevede:

Divizia va înainta în direcția nord, cu misiunea ca pînă la sfîrșitul zilei de 14 X 1944 să ocupe linia Szent—Peterszeg—Gaborian.

P(unct) C(omandă) Divizie pînă la ora 10 la Berek Bösörmeny, pînă seara la Hencida.

Limita din dreapta: Berek—Böszörmeny—Gaborian, ambele inclusiv, iar la stînga Cheresig—Apateu: exclusiv, iar stînga Peterszeg, inclusiv.

Începutul atacului la ora 7, 14 X 1944.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 61—62; *fond microfilme, F-1112.1232*, cadrele 67—68).

204

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

Prin ocuparea Oradiei şi confluenţei Beretăului, un grup de forţe inamice a fost încercuit.

Divizia 3-a Munte are misiune(a) de a înainta spre vest în direcţia Tărian—Berek—Böszörmeny, pentru a ocupa pînă în seara zilei, cu Gruparea Lt.•Col. Vagner, Cheresig, Apateu, iar cu Gruparea Col. Cârnu şoseaua Mezoszasz—Cheresig—Apateu, între pîrîul Csente şi Cheresig.

Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte) în luptă pe linia 1 km sud—gara Cheresig, cota 98, cota 101, cu elemente din Reg(imentul) 18 maghiar, care apără liziera sud Cheresig—Toboliu.

Schimbîndu-se direcţia de atac a Grupului, Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte) este grupat şi adus în zona gării Cheresig, cu misiunea de a cuceri satul.

Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte), angajîndu-se cu inamicul, îl aruncă dincolo de Criş, ocupînd astfel satul Toboliu, iar după amiaza zilei şi trecînd dincolo de Criş cu una Companie, face circa 100 prizonieri.

Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte) ocupă satul Cheresig. în cursul nopţii.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 739*, dos. nr. 4, f. 4)

205

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL GRUPULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

Dispozitiv:

— Bat(alioanele) 22 şi 12 V(înători) Munte, în linia I-a.

— Bat(alionul) 21 V(înători) Munte în linia II-a.

Misiunea Grupului este de a forţa trecerea peste Criş în zona Tărian—Girişul de Criş şi a atinge obiectivul zilei, satul Szentpeterszeg, prin Berekböszörmény. Trecerea peste Criş s-a făcut foarte greu din cauză că podul a fost aruncat în aer iar trecerea prin vad s-a făcut sub focul armelor automate şi brandurilor inamice.

La ora 17, Bat(alionul) 22 V.M. atacă dispozitivul inamicului şi reuşeşte să pună pe fugă unităţile care apărau satul Berekböszörmény.

La ora 17,30, trupele noastre de Vînători de Munte, cu un elan de nedescris, sfarmă graniţele cetăţii magnaţilor şi intră victorioşi în primul sat de iobagi ai grofilor, Berekböszörmeny.

La liziera de vest a satului, batalioanele se organizează în defensivă, nemaiputînd urmări namicul din cauza nopţii.

Timpul: senin. Drumurile: practicabile.

Pierderi: 1 ofiţer şi 61 trupă.

Consum de muniţii: (cartuşe) puşcă: 10.000; Brd. (Brandt) 81,4 (mm): 300 (lovituri); Brd. (Brandt) 60 (mm): 340 (lovituri).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 742*, dos. nr. 4, f. 22)

206

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 5 VÎNĂTORI MUNTE (BATALIONUL DE MOŢI „AVRAM IANCU") DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

La ora 0,50 Batalionul primeşte ordin de deplasare în direcţia localităţii Regele Ferdinand, unde soseşte la orele 4.

La sosirea în pădurea de la liziera de s(ud)-e(st) a localităţii Regele Ferdinand, Batalionul primeşte ordin de deplasare în direcţia n(ord)-v(est), pentru a ocupa un dispozitiv articulat la ferma Notarului, cu misiunea de contraatac în stînga la Toboliu sau în spre v(est) şi n(ord)-v(est) Girişul de Criş.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 145*, dos. nr. 2, f. 98)

207

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 6 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

Situaţia şi dispozitivul:

Conform ordinului Grupărei Vagner nr. 63 în dimineaţa zilei de 13 oct. 1944, Batalionul atacă şi cucereşte satul Roit (poate Toboliu?). P(unctul) C(omandă) se mută la Toboliu. În partea satului dinspre Cheresig, inamicul mai rezistă.

Plotonul de pistolari este trimis pentru a face siguranţa Batalionului înspre Cheresig.

Bătut puternic cu Brandurile de toate calibrele și atacat puternic de Compania Locot. Carpen, inamicul începe să strige și trece Crișul prin apă pentru a se preda.

Batalionul a luat în această luptă 80 prizonieri maghiari. În după masa zilei, Batalionul trece Crișul și ocupă poziție de rezistență la 1 km dincolo de Criș, în următorul dispozitiv: Companiile 1, 2 și 3 în linia I-a cu fața înspre Berek Böszörmeny. Compania Cercetare în rezistență.

Activitatea inamicului: A opus slabe rezistențe, cînd am atacat puternic s-a predat.

Activitatea aviației inamice: Inactivă.

Starea atmosferică: Timp frumos cu soare.

Diverse: Trupă: răniți 3.

Consum de muniții:

(Cartușe) pușcă și p(ușcă) mitr(alieră): 2300; (cartușe) mitralieră: 700; Brandt 60 mm: 48; Brandt 81,4 mm: 35 (lovituri).

Efectivul Batalionului:

Ofițeri 22; subofițeri 16; trupă 741.

Adjutantul Batalionului 6 V(înători) Munte,
Sublt. Litu Constantin

Văzut,
Comandantul Batal(ionului) 6 V(înători) Munte,
Maior Clăianu Ioan

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 146,* dos. nr. 1, f. 128)

208

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL BATALIONULUI 11 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 X 1944

Orele 8,30. S-a primit de la Grupul 3 V(înători) Munte următorul ordin: Porniți imediat cu Batalionul pe direcția 1 km est ferma Tămășeu — 1 km est Toboliu. Trimiteți ordin Companiei de la ferma Roșia să se deplaseze la Palota.

Orele 9. Batalionul a început deplasarea pe direcția ordonată și a ordonat Companiei de la ferma Roșia să se deplaseze la Palota.

Orele 11. Batalionul a sosit deja la canalul est Cheresig, unde s-a oprit pînă la noi ordine.

Orele 12. S-a primit ordinul de operații nr. 50 de la Grupul 3 V(înători) Munte, care ordona: Batalionul ocupă zona Cheresig, pentru ca în legătură cu Batalionul 6 V(înători) Munte și Gruparea Colonel Cârnu să reia atacul pentru ocuparea obiectivului zilei: Cheresig, Apateu. Batalionul 11 V. Munte se va deplasa în marș forțat spre Cheresig, ocupînd o poziție pe linia Cheresig—gara Cheresig, cu fața spre vest.

Orele 13,35. Compania 2-a a ajuns la canalul Bereteul, de asemenea şi Compania 1-a în stînga gării Cheresig şi raportează că inamicul se găseşte dincolo de canal, instalat în apărare.

Orele 14. S-a primit ordinul: căutaţi de curăţiţi satul Cheresig.

Orele 14,30. S-a încercat trecerea Bereteului şi inamicul a deslănţuit o tragere masivă de aruncătoare asupra poziţiei Batalionului.

Orele 19,45. Compania 2-a a reuşit să treacă Bereteul şi s-a instalat defensiv în poziţia inamicului, care s-a retras spre Apateu.

Orele 20. A trecut şi restul Batalionului, ocupînd o poziţie pe malul Crişului, la liziera de vest a Cheresigului.

În timpul nopţii s-au făcut patrulări în tot sectorul Batalionului.

Ofiţeri, subofiţeri, trupă — morţi, răniţi, dispăruţi:

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 151*, dos. nr. 1, f. 191)

209

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 12 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 X 1944

Grupul 6 V(înători) M(unte) ordonă continuarea mişcărei la ora 7,15, pe direcţia Sîntandrei—Tărian—Berek-Böszörmeny, cota 119, cu misiunea de a intercepta şoseaua Berek-Böszörmeny—Bihar Keresztes.

La ora ordonată, Bat(alionul) reia mişcarea cu Comp(ania) 2-a în avangardă, încadrat la dreapta de o unitate rusă, iar la stînga de un Bat(alion) din Div(izia) 1-a „Tudor Vladimirescu", cucereşte satul Tăria(n), trece Crişul, ajungînd către ora 13 cu avangarda la circa 300 m. n(ord)-e(st) Berek-Böszörmeny, în strîns contact cu inamicul, iar cu restul Bat(alioanelor) pe digul vestic al Crişului Repede.

Inamicul contraatacă puternic, sprijinit de tancuri, silind să replieze la est de Criş, atît pe Aliaţi(i) din dreapta, cît şi pe pandurii din stînga. Faţă de această situaţie, Batal(ionul) (se) organizează pe malul de vest al Crişului Repede şi repliază şi Compania 2-a din avangardă pe această linie, pe care o păstrează în ciuda tuturor forţelor inamice, provocîndu-i mari pierderi în oameni.

Pierderi proprii: 1 ofiţer mort, 2 ofiţeri răniţi, 7 ostaşi morţi, 18 răniţi, 32 dispăruţi.

Manevrat, inamicul este silit să cedeze, astfel că la ord(inul) Grupului 6 V(înători) Munte, la ora 19,30, Bat(alionul) reia mişcarea, pentru a ajunge pe linia celorlalte Batalioane, la nord-vest de satul Berek-Böszörmeny, păşind astfel în teritoriul Ungariei, peste vechea frontieră.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 152*, dos. nr. 1, f. 62)

210

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL BATALIONULUI 22 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 octomvrie 1944

Peste noapte se primeşte ordinul ca Batalionul să se deplaseze imediat la Toboliu, unde va trece Crişul şi va înainta (la) Berek-Böszörmeny. Batalionul se deplasează la orele 2, iar la orele 4,30 se găseşte pe liziera de n(ord)-v(est) a satului Toboliu, cu Compania 1, 2 şi 3 pe linia I-a şi Cercetarea în rezervă. Toate încercările Batalionului de a trece sînt oprite de focul inamicului, organizat la teren pe digul de pe malul drept al Crişului.

La orele 18, Batalionul dă un nou atac în frunte cu Comandantul Batalionului, D-l Maior Ghiciulescu, care trece printre primii apa. Ostaşii, stimulaţi de exemplul comandantului, intră în apă şi, într-un iureş de nestăpînit, ating malul drept al rîului. Inamicul se retrage în fugă. La căderea serii întreg Batalionul se găseşte în păduricea din sudul comunei Berek-Böszörmeny, aşteptînd trecerea nopţii pentru intrarea în comună.

Pierderi: Trupă morţi 2, trupă răniţi 2.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 164*, dos. nr. 1, f. 83—84)

211

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 1 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 X 1944

La orele 7,35 se primeşte ordinul de operaţii no. 20 de la Grupul 3 Artilerie Munte, emis la orele 6, prin care se ordonă ca Divizionul, ca şi în repartiţia de ieri, se va deplasa şi va acţiona după ordinul Grupării ce sprijină, cu misiune principală contra blindatelor (dos. nr. 30, fila nr. 46).

Se dă ordin verbal comandanţilor de baterii în acest sens. La orele 6,15 se primeşte o notă de la Grupul 6 V.M., emisă la ora 6, prin care se ordonă ca Divizionul să fie gata de mişcare la ora 7,15, direcţia va fi spre Tărian. Nota se citeşte comandanţilor de baterii, care semnează pe ea de luare la cunoştinţă.

La orele 7,40, Divizionul se pune în marş pe itinerariul: St. Andrei—Tărian—Girişul de Criş.

La Girişul de Criş, Bateria 1-a ocupă poziţie la nord de gară, fiind în măsură să sprijine trecerea Vînătorilor peste Criş.

Bateria 2-a ocupă poziţie în spatele bateriei 1-a la 500 m. pe roate (schiţa anexă).

Divizionul stă în această poziţie la Girişul de Criş, pînă la ora 11, cînd ofiţerul cu operaţiile primeşte de la Comandantul Divizionului ordin prin agent că bateriile urmează batalioanele la trecerea Crişului, aşa cum s-a ordonat.

Pe la orele 12 Divizionul trece Crişul prin vad, deoarece podul de peste rîu a fost aruncat în aer de către inamic în retragere.

Consum de muniţie: —.

Pierderi: 1 grad inferior mort, lovit în plin de un proiectil A(nti) C(ar).

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 594*, dos. nr. 3, f. 98)

212

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIONULUI 9 TUNURI DE MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 13 OCTOMBRIE 1944

13 oct. 1944

La ora 8 se reia înaintarea către Toboliu, unde după o foarte slabă rezistenţă din partea inamicului şi fără să fie nevoie de intervenţia Divizionului, Bat(alionul) 6 V(înători) M(unte) intră la ora 10,30 în sat.

Pentru continuarea atacului în direcţia Cheresig, Bateria 1-a ocupă poziţie de tragere pe drumul de care de la 1 şi 5 km sud Toboliu, iar Bateriile 2 şi 3 la 500 m., sub Bateria 1-a.

Către orele 16, satul Cheresig, manevrat pe la est de Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte) şi pe la sud de Batal(ionul) 11 V(înători) M(unte), este ocupat.

Bateriile 1, 2 intră în Toboliu, unde cantonează.

La orele 17,30 soseşte Locot. Colonel Broşteanu, care ia comanda Divizionului.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 601*, dos. nr. 1, f. 83)

213

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAŢII AL DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 14 OCTOMBRIE 1984

14 octomvrie 1944

Divizia dă ordinul de operaţii no. 69. Diviziile 4 şi 12 Infanterie maghiare şi resturi din Divizia 76 germană, Divizia 1 şi 23 Blindate sînt încercuite între Bereteu şi Crişul Repede.

Divizia 3-a Munte, încadrată spre nord, pentru a concura la distrugerea inamicului încercuit.

Grupările cu aceeași compunere vor relua mișcarea la ora 7, pe direcțiile:
— Gruparea Colonel Cârnu, Berek-Böszörmény—cota 104—Pusta Told—Mezöpeterd—Vanciod—sud Peterszeg și Gruparea Lt. Colonel Vagner, pe direcția Berek-Böszörmeny—Biharkeresztes—cota 101—Gaborian.

Rezerva Diviziei în timpul nopții se va deplasa la Girișul de Criș.

La ora 6, Divizia deschide una centrală telefonică la Berek Böszörmény.

Se prezintă la P(unctul) C(omandă) (Regele Ferdinand) Lt. Colonel Virgil Iliuță, noul șef de Stat Major.

La ora 7, Grupările reiau mișcarea, ambele de la Berek-Böszörmeny.

P(unctul) C(omandă) Divizie se deplasează de la Regele Ferdinand la Berek-Böszörmeny.

La ora 10,30 Gruparea Colonel Cârnu este oprită de rezistența inamică de pe liziera sud pusta Told.

Manevra executată cu Batalionul 22 V(înători) M(unte) și 1 Companie din Divizia 78 Inf(anterie) rusă nu reușește, ambele unități fiind oprite de focuri dense de arme automate și aruncătoare.

Gruparea Lt. Col. Vagner ocupă, la ora 10, Biharkeresztes și, respingînd apoi slabele rezistențe întîlnite pe direcția sa, pînă în seara zilei, ocupă zona Gaborian, cu antene de siguranță spre Szt. Peterseg. Ia 30 prizonieri unguri.

La ora 18, Aliații încearcă o manevră pe la est cu 6—8 tancuri, care au fost respinse spre Biharkeresztes.

În luptele de astăzi, Gruparea Colonel Cârnu a pierdut: 2 ofițeri și 20 trupă și circa 60 răniți.

O manevră executată la căderea serii cu Batalionul 12 V(înători) M(unte) pe la est de sat este, de asemeni, oprită.

(A.M.A.N., M.St.M., *fond 544*, dos. nr. 23, f. 62)

214

EXTRAS DIN JURNALUL DE OPERAȚII AL GRUPULUI 3 VÎNĂTORI MUNTE DIN COMPUNEREA ORGANICĂ A DIVIZIEI 3 MUNTE, DIN 14 OCTOMBRIE 1984

14 octomvrie 1944

În timpul nopții, Aliații au ocupat satul Kövösig Apaty, făcînd joncțiunea cu trupele noastre ce acționau dinspre vest.

Prin ordinul de operații nr. 69 Gruparea își schimbă direcția de înaintare, îndreptîndu-se spre nord, pe itinerariul Berek Böszörmeny—Biharkeresztes cota 101 1 km vest Gaborian, unde va ajunge pînă în seara zilei.

Grupul se pune în mișcare pe noua direcție către orele 8, în dispozitivul: Batal(ionul) 6 V(înători) M(unte) avangarda, Batal(ionul) 11 V.M. și Div(izionul) 9 Arunc(ătoare) în linia 2-a, trecînd astfel vechea frontieră din 1919, în Ungaria veche.

În seara zilei, după un marș fără odihnă, Grupul atinge obiectivul zilei — Gaborian, unde Batal(ionul) 6 V.M. primește ordin să se instaleze în apărare, pentru menținerea capului de pod de peste Bereteu, făcut de blindatele Aliate.

ARTICOLE ȘI NOTE

NOTE PRIVIND ISTORIOGRAFIA MILENIULUI I.e.n.

de
SEVER DUMITRAŞCU

Istoria istoriografiei a cunoscut în ţara noastră, în ultimele decenii, cîteva realizări de seamă. Ne referim la lucrarea colectivă semnată de V. Maciu, Şt. Pascu, D. Berindei, M. Constantinescu, V. Liveanu, P. P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucureşti, 1964, deschizătoare de drumuri în analiza istoriografiei româneşti tradiţionale pînă la 1918, după care au apărut în cele trei centre mari de cercetare istorică din *Bucureşti, Iaşi* şi *Cluj* lucrări datorate unor cercetători mai tineri. La Cluj, P. Teodor a publicat două volume: *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj, 1970 şi *Din gîndirea materialist istorică românească (1921—1944)*, Bucureşti, 1972. Tot la Cluj un alt tînăr istoric, din generaţia a doua de istorici postbelici, A. Răduţiu a publicat lucrarea cu titlul *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj, 1973. La Iaşi, V. Cristian a elaborat lucrarea *Istoriografia română în epoca paşoptistă*, Iaşi, 1972, teză de doctorat publicată sub formă de studii în diferite reviste, iar Al. Zub a tipărit pînă în prezent cinci cărţi cu tematică istoriografică: *A. D. Xenopol, bibliografie*, Buc. 1973; *M. Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974. *Junimea. Implicaţii istoriografice*, Iaşi, 1974; *Vasile Pârvan, Bibliografie*, Buc., 1975, şi *A scrie şi a face istorie*, Iaşi, 1981 (ultima intitulată Istoriografia română post-paşoptistă).

La Bucureşti s-a remarcat în domeniul cercetărilor istoriografice L. Boia, prin lucrarea *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976. Aşadar între 1964—1981, în răstimpul scurt de mai puţin de două decenii (17 ani) au apărut 8 lucrări de istoriografie, dintre care 7 între anii 1970 şi 1981, în 11 ani. La acestea se cuvine să mai fie adăugate şi două lucrări de istoriografie universală, cea a lui L. Boia, *Mari istorici ai lumii*, Bucureşti, 1978 şi a lui V. Cristian, *Istoriografia generală*, Bucureşti, 1979, amîndouă cursuri universitare tipărite, destinate în primul rînd studenţilor.

Din aceste lucrări de istoria istoriografiei se desprind, printre multe altele, două nuanţe care pe noi ne interesează în aceste rînduri. Efortul făcut de istoriografia română pentru înstăpînirea *spiritului critic* în is-

toriografia națională și ancorarea fermă a istoriografiei naționale ca parte și factor în istoriografia universală. Amîndouă tinzînd să determine orientarea istoriografiei naționale pe făgașul concepției și realizărilor de înaltă profesionalitate similare celor mai de seamă realizări din istoriografia universală, în primul rînd europeană, prin întărirea exigenței de bază a disciplinei istorice — respectarea *adevărului istoric*.

Numai în secolul nostru, al XX-lea, se cunosc trei mari momente: primul în 1911, al doilea în 1931 și al treilea în 1982. Desigur vor mai fi fiind și altele, noi la acestea ne referim în ceea ce privește aceste rînduri.

Primul moment ne este dat de N. Iorga, elevul lui A. D. Xenopol, cînd în 1911 în *Două concepții istorice*, făcînd elogiul predecesorului său G. G. Tocilescu la Academia Română „unul din cei din urmă reprezentanți la noi ai școlii romantice apusene“ stabilea două chestiuni majore ale istoriografiei:

a) **Stabilirea faptului istoric**

„Ce poate știința istorică? După unii să fixeze faptele, să caute legătura lor cea mai apropiată și cea mai vizibilă. Ea se oprește aici, la pragmatism, la organizarea elementară anorganică a rezultatelor *cercetării critice asupra izvoarelor din care se culeg și se aleg faptele* (s.n. S.D.). După alții, cari stau la celălalt capăt, ce trebuie să caute — și e în stare a o face — legi generale, tipuri, adevăruri superioare asemănătoare cu acelea din alte științe. Cîțiva, la mijloc, caută numai a stabili alte linii largi în mijlocul faptelor, care rămîn pentru sine, au dreptul de a rămînea ceea ce sînt și ceea ce înseamnă“[2] și

b) **Studierea surselor, a izvoarelor „ultima formulă a științei“**

„Dar «critica istorică» ajunsese o pasiune. Ea a dus pe Hașdeu la înlocuirea unei prejudecăți printr-o iluzie, a unei tradiții printr-o fantezie, a unui adevăr admis printr-o viziune personală care nu se putea admite. Spirite mai puțin înzestrate decît al lui s-au simțit oprite prin mijloacele lor mai modeste de a-l urma pe un drum care-i ispitea totuși pentru dînșii. Ca predecesorul meu, ei au păstrat, din această tendință generală, — pe care și în Apus anumite școli istorice au exagerat-o în dauna siguranței ce se poate căpăta în studiile noastre, îndemnînd astfel spiritele pătrunzătoare, cu dorința de a înnoi, spre construcții ingenioase și spre combinații zadarnice, — numai formele sistematice și meticuloase ale *studiilor de izvoare cu care cineva se putea mîndri, ele fiind ultima formulă a științei*“ (s.n. S.D.)[3].

---

[1] N. Iorga, *Două concepții istorice*, în P. Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 379.
[2] *Idem, loc. cit.*, p. 387.
[3] *Idem, loc. cit.*, p. 385—386.

Al doilea moment survine peste exact douăzeci de ani, în 1931, cînd apare *Revista Istorică Română* (1931—1947) sub îndrumarea unui comitet de direcţie, alcătuit din şapte profesori ai Universităţii din Bucureşti *Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, N. Cartojan, S. Lambrino, P. P. Panaitescu, Al. Rosetti* şi *G. M. Cantacuzino,* în care rolul de iniţiatori le-a revenit lui *C. C. Giurescu* şi *P. P. Panaitescu.* Programul „noii şcoli istorice româneşti“ cum a denumit-o N. Iorga s-a definit în primul număr al *R.I.R.* „să se ocupe de trecutul neamului românesc de la cele mai vechi urme de viaţă românească de pe teritoriul de dezvoltare istorică a poporului nostru pînă la problemele contemporane ale statului românesc“, luînd în studiu „toate aspectele vieţii poporului nostru: istoria politică, instituţiile, viaţa socială şi economică, limba, literatura, arta, religia, viaţa populară“, din a căror analiză urma „să reiasă ceea ce este specific românesc, ceea ce este împrumutat de la civilizaţiile străine, cît şi contribuţia românească la civilizaţiile vecine“[4].

Prioritate se acordă problemelor de istorie economică, socială şi culturală, neexclusivă însă, care împărtăşea „tendinţa generală a istoriografiei europene contemporane“ fără a se neglija istoriografia tradiţională, adică cea numită pe plan european „istorie evenimenţială“.

Promotorii curentului istoriografic de la *RIR* şi-au manifestat ataşamentul faţă de tradiţiile şcolii istorice româneşti, ei considerîndu-se continuatorii «mişcării pornite de la 1890 de înaintaşi» (D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga), care a fost o „reacţie împotriva curentului romantic“ ce predomina în aceea vreme în istoriografia noastră.

Cel de al treilea moment începe într-un fel înaintea celui de al doilea. Ne referim la punctele de plecare în istoriografia materialist-istorică românească. Se ştie că în 1926 apare la Iaşi lucrarea lui P. Constantinescu-Iaşi, *Caracterizarea şi împărţirea istoriei românilor, O nouă concepţie,* căreia îi urmează în 1938 lucrarea lui A. Oţetea, *Concepţia materialistă a istoriei ca metodă de cercetare şi expunere,* conferinţă ţinută la Institutul de istorie universală din Bucureşti. În acelaşi an apărea la Bucureşti teza de doctorat a lui D. Prodan, *Răscoala lui Horea în Comitatele Cluj şi Turda.* Acestora li se adaugă o serie de cercetări efectuate de Aradi V., I. Cristea, L. Pătrăşcanu, M. Diaciuc-Dăscălescu, Şt. Voicu, Bányai L., T. Bugnariu, M. Constantinescu.

În anul 1980 doi din elevii preferaţi ai lui A. Oţetea, Fl. Constantiniu şi Ş. Papacostea, au îngrijit un volum de *Scrieri istorice alese* ale lui A. Oţetea (Cluj-Napoca), în a cărui *prefaţă* D. Prodan scrie printre altele că ilustrul istoric bucureştean, ardelean de origine şi format în şcolile Parisului, de activitatea ieşeană interbelică, ne-a lăsat o operă durabilă „o operă pe cît de întinsă pe atît de solid fundamentată ştiinţific. O operă de larg orizont, durabil clădită, menită nu numai temporalităţii, ci şi duratei în timp. Durabilă pentru că ea nu numai adaugă vastul[ui]

[4] *Revista Istorică Română,* I. 1, 1931, p. 3—4; în 1936 acestora li se va adăuga *Victor Papacostea.*

edificiu al istoriografiei românești, lărgindu-i orizontul, dar îi servește și solide pietre de temelie. Ea este o operă de esență de teme majore, de largi perspective universale. Și în același timp și o operă de idei istorice, de concepție, pornită clar pe drumul materialismului istoric, mărturisit deschis încă în 1938 în *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere*"[5].

E de menționat că concomitent, prin revenirea în cîmpul cercetării istorice instituționalizate, și ca o reacție la curentul schematizărilor simplificatoare operate în unele momente și de unii istorici în deceniile cinci și șase, deci revenirea la catedrele universitare a unor istorici, la București, a lui C. C. Giurescu, unul din promotorii *Revistei Istorice Române* și a lui Șt. Pascu, la Cluj, unul din continuatorii operei grupării *Anuarului Institutului de Istorie Națională din Cluj*, din care a făcut parte, condus de Al. Lapedatu și I. Lupaș, se creau în cîmpul istoriografiei materialist-istorice românești sinteza întregului de C. C. Giurescu, cunoscuta lucrare *Voievodatul Transilvaniei* (2 vol.) și monografia *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia* de Șt. Pascu.

În 1982, după mai bine de o jumătate de secol de la apariția *Revistei Istorice Române* (1931), la 51 de ani deci, apărea volumul *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice* (Cluj-Napoca, 1982), volum în care semnau studii istorici din București, Cluj și Iași — medieviști, moderniști, contemporaneiști, ca omagiu lui D. Prodan — limpede exprimare a atașamentului și aplicării metodei materialist-istorice în cercetările istorice, ca ilustrare a realizărilor unui mare istoric medievist român transilvănean, promotor discret al concepției materialist-istorice în cercetarea istoriei Transilvaniei, cu realizări de mare prestigiu — *Răscoala lui Horea* și *Supplex Libellus Valachorum*. Era istoricul care făcuse „o adevărată operă de demitizare, străduindu-se să înlăture din istoriografie efectele proiecției în trecut a atitudinilor moderne", deplasînd discuțiile istorice", de pe terenul polemicii adjectivale, la cel probativ al analizei" istorice, impunînd aducerea în cumpănă a „cît mai multe fapte"[6]. Era istoricul care a impus:

1. permanența concepției — materialist istorice
2. mobilitatea interpretării și
3. regalitatea informației[7].

Pentru înțelegerea cît mai nuanțată și cu tendințe de exactitate a cîmpului istoriografic materialist-istoric românesc *menționăm* publicarea unor noi serii de *izvoare istorice, surse documentare,* fundamentul oricărei construcții istorice. Sub red. lui Șt. Pascu a început publicarea în 20 de volume — a *Izvoarelor răscoalei lui Horea* (vol. I. Premisele răs-

---

[5] D. Prodan, *Prefață*, în A. Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 7.

[6] P. Teodor, *Istoricul David Prodan*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 12—13.

[7] *Idem, loc. cit.*, p. 34.

coalei 1773—1784, București, 1982), a documentelor *Revoluției de la 1848—1849 din Transilvania* (vol. I, 2 martie—12 aprilie 1848, București, 1977) și a unor serii de corespondențe din care noi amintim *George Barit și contemporanii săi* (Vol. I, Bucureșit, 1973), din care au apărut 6 volume. Ele, alături de altele, cele vechi și noi vor trebui judecate în sensul european-modern a valorii izvorului ca *moment prim,* fundamental al cercetării istorice.

Ajunși acum la capătul acestui relativ lung dar necesar excurs introductiv, se cuvine să amintim trei poziții concluzive din cercetarea istorică contemporană a istoriografiei în judecarea raportului dintre faptul istoric și sursa (izvorul) istorică. Să revenim la 1911, la Nicolae Iorga, de unde de fapt am pornit.

a). Reputatul filozof polonez al istoriei A. Schaff, unul din cei mai străluciți exegeți ai marxismului în deceniile postbelice, recunoscut pe plan internațional în lumea științifică socialistă și nesocialistă, scrie următoarele.

„În activitatea sa, istoricul nu pleacă de la fapte, ci de la materiale istorice, de la *surse* (s.n. S.D.) în sensul mai larg al acestui termen, cu ajutorul cărora el construiește ceea ce numim fapte istorice. El le construiește în măsura în care selectează materialele ce-i stau la dispoziție în funcție de un anumit criteriu de semnificație cît și în măsura în care le articulează, conferindu-le forma de evenimente istorice. Astfel, în ciuda tuturor aparențelor, faptele istorice nu sînt un punct de plecare, ci o încheiere, un rezultat“[8].

b). Lucien Febvre, colegul lui Marc Bloch, deci unul dintre fondatorii în 1929 a *Annales d'histoire économique et sociale* în lucrarea sa *Combats pour l'histoire* scrie: „Un istoric care refuză să gîndească faptul uman, un istoric care profesează subordonarea pură și simplă față de fapte, ca și cum faptele n-ar fi produsele sale, ca și cum nu ar fi fost alese de el, în prealabil, în toate sensurile cuvîntului «ales» (și ele nu pot să nu fie alese de el) — este doar un ajutor tehnic. El poate să fie excelent, însă nu este un istoric“[9].

c). Cu umor „tipic britanic“ E. H. Carr, la rîndul său scrie în lucrarea *What is History?* „Nu, într-adevăr, faptele nu se aseamănă peștilor de pe tejgheaua negustorului, ci mai mult acelora care înoată în oceanul imens și adesea inaccesibil; ceea ce istoricul surprinde, depinde în parte de hazard, dar mai cu seamă de zona din ocean pe care și-a ales-o pentru pescuit și de uneltele de care se servește. Acești trei factori sînt, evident, determinați de genul de pește pe care dorește să-l prindă. În general, istoricul va obține genul de fapte pe care dorește să-l găsească“[10].

De aici întoarcerea mereu la *critica istorică,* la *regalitatea surselor, la probitatea științifică,* în care fundamentul îl constituie sursele, izvoa-

---

[8] A. Schaff, *Istorie și adevăr,* București, 1982, p. 356.
[9] L. Febvre, *Gombats pour l'histoire,* Paris, 1953, p. 116.
[10] E. H. Carr, *What is History,* p. 18, apud. A. Schaff, *op. cit.,* p. 272, n. 22.

rele, onestitatea științifică a cercetătorului în domeniul cunoașterii istorice *specifice* și desigur fermitatea concepției, a concepției materialist istorice. Ea exclude, și istoriografia română modernă și contemporană a dat exemple limpezi în acest sens, istoria adjectivală, funcțională și reparatorie. Impunînd în consensul ideologiei noastre neoportunitatea în cercetarea istoriei, deci relevarea în orice împrejurări a adevărului istoric așa cum limpede a așezat pe făgașul obiectivității cercetarea istoriei din țara noastră secretarul general al P.C.R. — tovarășul Nicolae Ceaușescu.

În modesta noastră intervenție am vrea să atragem atenția, doar, asupra a patru fapte care ne interesează cu precădere în ceea ce privește mileniul I e.n. Bănuim că ni se va permite, fiind vorba doar de o intervenție, nu să rezolvăm probleme — cele patru —, ci să ridicăm patru probleme.

A. S-a observat că în expunerea celor trei momente ale istoriografiei românești, la care ne-am oprit, că *nu* apare prea pregnantă studierea momentului de început a istoriei poporului nostru. Nu înseamnă că N. Iorga, C. C. Giurescu și alții nu au scris despre acest moment. Sînt operele lor cunoscute — *Sigiliul Romei* (N. Iorga în *Istoria Românilor* ed. 1936) și *Formarea poporului român* (C. C. Giurescu, apărută în 1972 la Craiova). Dar nu este marcat suficient marele moment al începuturilor care înseamnă în timp și ne permite un calcul, peste 1000 de ani.

1. 1300—1984=684 de ani

2. 275—1300=1025 de ani, deci un timp mai lung, și, oricît am reduce retrospectiv ritmul, iuțeala desfășurării istorice, el nu poate fi comprimat, e începutul istoriei noastre naționale în care deveneam ca români, din *daci și romani.*

B. Pentru înțelegerea greutăților în studierea mileniului I e.n. e necesar, ca pentru orice cercetare istorică, să ne întoarcem la surse. Se impune o evaluare *cantitativă* și *calitativă* a surselor. În anul 1970 se publica de H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, Fl. Iliescu, V. C. Popescu volumul II din *Fontes Historiae Dacoromanae,* cuprinzînd izvoarele istorice scrise privind teritoriul *Daciei al Romaniei răsăritene* în mileniul I e.n. Sînt 87 de autori (inclusiv unele scrieri anonime), acoperind 700 de ani, de la 300 pînă la anul 1000. Autori cu date de talia celor cuprinse în opera lui *Ammianus Marcellinus,* cel mai mare istoric roman din sec. IV e.n., a știrilor transmise prin cunoaștere directă de *Priscus Panites,* a datelor complexe din *Iordanes* sau a celor deosebit de vaste și nebănuite ale lui *Procopius din Caesarea,* a istoricului împărat *Constantin Porfirogenetul.* Sînt desigur și izvoare minore, chiar obscure, încă puțin sau deloc cercetate.

Ne permitem în același sens să reamintim că dintr-o judecată simplă, efectuînd o evaluare a marilor istorici ai lumii, din toate timpurile și din toate continentele, cam la un număr de *400* de mari istorici ai lumii — cînd vocația de istoric nu era o ocupație instituționalizată ca profesie,

şi, aducînd necesarul corectiv că în această statistică numărul cel mai mare de istorici — ca în toate domeniile de cercetare — aparţine, pe departe, sec. XX.

Avem astfel pentru:
I. Sec. III—IV e.n. — *3 mari istorici*
1. *Eusebîu din Caesarea*
2. *Ammianus Marcellinus*
3. *Augustin*
II. Sec. V e.n. — *5 mari istorici*
1. *Paulus Orosius*
2. *Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus*
3. *Procopius din Caesarea*
4. *Iordanes*
5. *Grégoire de Tours*
III. Sec. VI—VII e.n. — *4 mari istorici*
1. *Isidor din Sevilla*
2. *Lin-Zhi-ji*
3. *Beda Venerabilul*
4. *Paul Diaconul, Warnefrid*
IV. Sec. VIII—IX e.n. — *4 mari istorici*
1. *Eginhard sau Einhard*
2. *Almad-Al Baladhuri*
3. *Nithard*
4. *Widukind*
V. Sec. X e.n. — *7 mari istorici*
1. *Liutprand din Cremona*
2. *Al-Biruni*
3. *William of Malmesbury*
4. *Sima Guan*
5. *Raoul Glaber*
6. *Mihail Constantin Psellos*
7. *Lambert din Hersfeld*
VI. Sec. XI—XII — 12 mari istorici
1. *Anna Comnena*
2. *Guibert de Nogent*
3. *Kosmas din Praga*
4. *Nestor*
5. *Ordericus Vitalis*
6. *Suger*
7. *Ioan Zonaras*
8. *Otto von Freising*
9. *Ibu Al-Athir*
10. *Henry of Huntingdon*
11. *Geoffrey of Mentmonth*
12. *Anonymus*
VII. Sec. XII—XIII — *9 mari istorici*

1. *Snorre Sturluson*
2. *Geoffroi de Villehardouin*
3. *Vincent de Beauvais*
4. *Gervase of Tilbury*
5. *Gervase of Canterbury*
6. *Nicetas Choniates* (Akominatos)
7. *Mattew Paris*
8. *Ibn Khallikan*
9. *Guillaume din Tyr*

Opera acestor istorici, studiată atent, ne conduce, chiar la o fugară ochire, la o constatare demnă de a fi amintită. În mileniul „întunecat" istoriografia sparge tiparul istoriei universale de tipul *istoriei Imperiului roman*. Acum apar istoriile „naţionale» ale multor popoare europene şi neeuropene:

1. *Historia Francorum* de Grégoire de Tours
2. *Historia Gothorum, Vandalorum et Suevorum*, de Isidor din Sevilla
3. *Historia Longobardorum*, de Paul Diaconul, Wanefrid
4. *Res gestae Saxonicae* de Widukind
5. *Chronica Boemorum* de Kosmas din Praga
6. *Historia Anglorum* de Henry of Huntingdon
7. *Gesta Hungarorum* de P. Anonymus şi desigur istoria *arabilor* şi *chinezilor*.

Acum apare şi *istoria românilor*, începutul istoriei noastre naţionale ca români, în operele unor istorici, a unor mari istorici ai umanităţii, la istoricul latin. *P. Anonymus* de la curtea regilor maghiari, la *Nestor* cronicar rus de la Kiev, în opera bizantinului *Nicetas Choniates* (Akominatos), dar şi în izvoare orientale, occidentale şi nordice.

Numai prin studierea atentă a tuturor acestor izvoare scrise — la care se adaugă automat şi cele arheologice — se va putea cunoaşte istoria *economică, socială, culturală,* pînă la cea a *mentalităţii* epocii lor şi secolelor respective, pentru a se descifra mecanismul interior real de existenţă al popoarelor europene în aceste secole.

C) Secolul al XIX ne-a lăsat moştenire ideea unităţii depline a istoriei şi a *continuităţii* — antichitatea, evul mediu — epoca modernă etc., formînd un *tot*. Ea aparţine lui *Edward Augustus Freeman* (1823—1892), profesor de istorie *modernă* la Oxford.

Aceeaşi idee mai concret ancorată în istoria mileniului I o găsim ilustrată în opera istoricului german *Alfons Dopsch* (1868—1953). Cercetările sale au pus în lumină istoria economică, socială, instituţii — continuitatea dintre sfîrşitul antichităţii şi primele secole ale evului mediu. *Dopsch* a acordat o atenţie deosebită civilizaţiei latine susţinînd continuitatea civilizaţiei şi culturii latine în noile împrejurări istorice create de migraţia popoarelor. El este autorul remarcabilei lucrări în două volume: *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kultur-*

entwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen[2], 1923—1924.

Analizînd și mai atent *izvoarele literare* latine tîrzii L. Varady în lucrarea sa *Das letzte Jahrhunderts Pannoniens* (300—476) a ajuns la același rezultat — menținerea romanității tîrzii în spațiul Europei centrale și sud-estice. *Izvoarele* istorice se asociau cu datele, cu izvoarele arheologice în conturarea cu fermitate a unui adevăr obiectiv — continuitatea romanică (latină) în mileniul I e.n., în ultima instanță, unitatea în spațiu și mai ales în timp a Europei romanice în dialog cu lumea „nouă“ ce se crea în Europa din vremea lui Constantin cel Mare și Justinian pînă la Carol cel Mare. Este epoca în care se individualiza, devenea în sine și pentru sine — *poporul român,* fenomen contemporan și analog cu formarea celorlalte popoare europene neolatine, germane și slave.

D. O analiză atentă în care se respectă cu onestitate profesionalitatea cercetării specifice în istorie ne conduce la descoperirea unui adevăr istoric cu limpezime conturat dar nu în totalitate reliefat: istoriografia mileniului I este o parte integrantă din istoriografia universală și este în același timp o istoriografie cu nuanțe multiple și cu fațete ce încă își mai așteaptă cercetătorii. Istoriografia națională românească va trebui să vegheze și mai atent — în acest mare context european — la încorporarea începutului istoriei sale naționale medievale în istoria sa națională și să includă istoriografia românească a milenului I e.n. în istoriografia generală a României. Altfel riscăm, în epoca istoriei cantitative (P. Chaunu), să ignorăm un mileniu din istoria poporului nostru și a umanității.

O ŞCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE UN SFERT DE MILENIU LA ORADEA (III)

de
FLORIAN NICA

Anul 1848, care a marcat — în istoria învătămîntului pedagogic orădean — trecerea de la *cursul preparandial* la *preparandie*, a constituit o veritabilă revoluţie şi în modul de pregătire a învăţătorilor români la Oradea. Această pregătire devine tot mai specializată şi diferenţiată de şcoala elementară: pe de o parte, admiterea la preparandie era condiţionată de absolvirea a cel puţin două clase gimnaziale; pe de altă parte, se punea un accent tot mai mare pe pregătirea şi practica pedagogică în decursul a doi, apoi trei (1871) şi, în sfîrşit, patru ani de studiu (1892).

Vechea şcoală vernaculară românească, deschisă în jurul anului 1727 — dintre absolvenţii căreia, pînă la 1785, unii deveneau învăţători, iar după acest an gazdă a cursului preparandial şi unitate de practică pentru preparanzi — devenea acum *şcoală de aplicaţie* a preparandiei, tot mai organic legată de pregătirea viitorilor învăţători. Este evident că, în noile condiţii, modificările intervenite de-a lungul anilor în statutul preparandiei, ca şi dificultăţile suportate de aceasta se răsfrîngeau implicit şi asupra şcolii de aplicaţie.

Astfel, după încercarea nereuşită de deturnare a preparandiei româneşti abia deschisă, prin unificarea ei cu Preparandia Romano-Catolică şi excluderea limbii române ca limbă de predare, alte două tentative se fac în 1856, vizînd fuziunea preparandiilor unite din Transilvania într-una singură, cu sediul la Năsăud. Printre motivele invocate pentru desfiinţarea preparandiei orădene, se înşiră şi pretinsa lipsă de elevi la şcoala românească din Oradea, pentru a putea deveni o şcoală elementară puternică, spre a putea servi drept şcoală de aplicaţie[1]. Motivarea este inconsistentă: în matricola şcolii pe anul şcolar 1854/5 cele trei clase totalizează 46 de elevi, iar în anul şcolar următor, 49[2]. Pînă la urmă,

---

[1] Apud V. Bolca, *Şcoala Normală Română Unită din Oradea, 1784—1934*, Oradea, Tip. Scrisul Românesc, 1934, p. 89.

[2] Arhivele Statului Filiala Oradea, *fond Episcopia Greco-Catolică*, dos. 39, f. 3 (În continuare: Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*).

la insistențele lui Vasile Erdeli, prin rezoluția din 26 octombrie 1856, împăratul decidea fixarea definitivă a preparandiei aici la Oradea.

În normele de reorganizare a preparandiei, printre altele se prevedea și înzestrarea școlii de aplicație cu două posturi de învățători și două săli de clasă[3].

Preparandia, organizată după aceleași principii ca și celelalte școli de învățători din țară, avea încă de la înființarea ei dreptul de publicitate, conform căruia putea organiza examene (de amitere sau de absolvire), avea latitudine de a emite diplome de învățător și alte acte legale etc. Vasile Erdeli, urmaș al lui Samuil Vulcan ca titular al Eparhiei Românești a Orăzii și un excelent organizator în domeniul școlar, a luptat și pentru lărgirea școlii vernaculare la patru clase, pentru obținerea gradului de școală capitală și a dreptului de publicitate și pentru aceasta. Ea a ajuns la această situație treptat, în decurs de cîțiva ani.

Deși cu elevi numeroși, la 1848 școala avea încă un singur învățător. La 11 septembrie 1856, conducerea școlii este înștiințată că „școala noastră din Oradea, *devine școală trivială cu două clase și cu doi învățători*"[4] (subl. ns.), pentru ca la 5 februarie 1861 să se anunțe *ridicarea școlii normale la patru clase și obținerea* și pentru ea a *dreptului de publicitate*"[5]. Astfel, străvechea școală parohială, inițial cu o clasă, apoi cu două ,este ridicată acum la rangul de școală capitală (Hauptschule, föiskola), urmînd să-și sporească numărul claselor printr-o mai mare diferențiere a elevilor, sporind și numărul învățătorilor[6].

Din cuvintele lui Vasile Erdeli, prin care el cerea să se anunțe poporului această veste, răzbate un cald suflu patriotic: „... pentru poporul român și pentru aceea e mai corespunzătoare școala, pentru că nu numai în toate științele și mai bine se vor învăța decît la alte școli, dară de o dată se vor deprinde în legea creștină și ritu Basericei noastre ...". Așadar, școala rămînea pe mai departe — ca și preparandia — școala confesională, singura capabilă atunci și mai tîrziu, în condițiile dualismului austro-ungar, să apere naționalitatea și limba română. Trebuie să adăugăm însă faptul că, pe cînd la preparandie, conform actului fundațional, profesorii erau recrutați din rîndul clerului, învățătorii de la școala capitală de aplicație, din această perioadă, au fost mai în toate cazurile mireni. Ei nu serveau, ca cei dinainte de 1848, și de cantori la catedrală, aici existînd un cantor separat, care însă preda și ritul și cîntul bisericesc la preparandie.

---

[3] Apud Bolca, *op. cit.*, p. 89.

[4] Arh. Stat Ord., *fd. Liceul Pedagogic „Iosif Vulcan"*, dos. 1, f. 145. (În cont.: *fd. Lic. Ped*).

[5] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 3, f. 7.: „... recunoscîndu-se de Scola Normale publice ..., i s-a dat dreptul de *a da* Invetiaceilor *Testimoniu public*, prin care fără de a pune examen la alte școale *se vor primi la toate școalele* din tiera; precum și a noastră va poté primi Invetiaceii dela alte școale nu numai *Triviale*, ci și *Capitale sau Normale*" (subl. n.s.).

[6] Apud Bolca, *op. cit.*, p. 90.

Cum sprijinul patronal al Capitlului Romano-Catolic încetase după incendiul din 1836, resursele pentru întreținerea școlii de aplicație erau asigurate în întregime de către eparhie. Spre deosebire de preparandie, pentru care statul plătea din Fondul Studiilor doi profesori și 6 burse pentru Eparhia Orăzii, la care s-au adăugat ulterior alte 6 stipendii pentru Eparhia Lugojului, învățătorii de la aplicație sînt plătiți din fundațiile instituite în acest scop, de către Vasile Erdeli și succesorii săi.

Conținutul procesului didactic la 1848 și în deceniul următor nu se deosebește prea mult de perioada anterioară, pe primul plan fiind puse și acum obiectele de cult: religia și istoria biblică. La acestea se adăugau aritmetica, scrierea, citirea și silabisirea[7], desigur în limba română. În anul școlar 1850/51 însă, citirea apare în limbile română, maghiară și germană[8].

Nici după ce școala se completează la 3 și apoi la 4 clase, încă nu au loc schimbări semnificative în conținutul școlii. În anul școlar 1858/59 apare ca obiect și scrierea frumoasă și începe să fie apreciată în mod distinct diligența elevilor[9]. În planul școlar pe 1872/3, moralitatea și diligența sînt pe primul plan, înaintea religiei și istoriei biblice[10]. Se mai adaugă, pe lîngă limbile română și maghiară (la care se fac acum citire și gramatică) și pe lîngă citirea germană, aritmetica, geografia, caligrafia, cîntul și gimnastica[11]. O diferențiere și mai mare se constată la partea lingvistică în anul școlar 1874/75, cînd la limbile română și maghiară se fac exerciții verbale, logografie, citire și gramatică. Se înregistrează și orele motivate și nemotivate[12], ceea ce indică o preocupare mai serioasă pentru frecvența școlară.

Preocuparea pentru ameliorarea continuă a conținutului învățămîntului se reflectă și în manualele școlare, care provin în cea mai mare parte din tipografia de la Blaj.

Legătura organică dintre școala de aplicație (capitală, normală) și preparandia căreia îi era afectată se vede și din rolul tot mai mare exercitat de directorul preparandiei și asupra mersului școlii de aplicație. Această legătură o ilustrează — așa cum vom vedea mai jos — și faptul că unii dintre învățătorii de la școala de „praxă“, pe lîngă că îndrumau la aplicație practica pedagogică a viitorilor învățători, predau la preparandie, ca profesori auxiliari, cîntul și ritul, lucrările practice și alte obiecte, chiar și pedagogia.

Primul director al preparandiei, dintre 1848 și 1856, a fost *Iosif Pop Sălăgeanu,* care a continuat opera lui Corneli și ca inspector al școlilor unite, pînă la 1862, cînd ocupă scaunul eparhial, în urma morții lui Vasile Erdeli. Cult și energic, om de mare prestigiu, lui i se datoresc în

---

[7] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4.
[8] Arh. Stat Ord., *fd. Lic Ped.*, dos. 39, f. 1.
[9] *Ibidem,* f. 5.
[10] *Ibidem,* f. 7.
[11] *Ibidem,* f. 9.
[12] *Ibidem.*

mare măsură menţinerea caracterului românesc al celor două şcoli orădene şi creşterea numărului şcolilor confesionale româneşti în Bihor. Şi următorii directori preparandiali (Teodor Aaron: 1856—1857; Ioan Pop: 1857—71; dr. Ioan Sabo: 1871—79; dr. Augustin Lauran: 1879—1906; Moise Neşiu: 1906—1907; Ioan Buteanu: 1907—1914 şi dr. Gheorghe Niculaş: 1914—1919), susţinuţi de profesorii de la preparandie şi de învăţătorii de la aplicaţie şi cu sprijinul moral şi material al forului tutelar, au respins presiunile de asimilare sporite mai ales în timpul dualismului, rezistînd cu tenacitate şi continuînd cursurile neîntrerupt şi în anii cumpliţi ai primului război mondial.

Şi după ce a devenit unitatea de aplicaţie a preparandiei, şcoala vernaculară a rămas, ca şi înainte de 1848, o *şcoală parohială*, parohul din Oraşul Nou fiind direcotrul şcolii. Înafară de rezolvarea treburilor administrative şi financiare ale şcolii — reparaţia şi întreţinerea localului, plata învăţătorului, ajutoarele pentru elevi —, el îndruma şi procesul de învăţămînt, alcătuind şi trimiţînd relaţia semestrială sau anuală despre şcoală, în care făcea şi aprecierea învăţătorului.

Relaţia pe anul şcolar 1847/48 o iscălea Petre Păşcuţ[13], urmat de Ioan Corhan (care o dădea pe cea din anul şcolar 1862/63[14], şi de Gabriel Rednic la 1868[15]. Informaţii utile despre evoluţia şcolii la începutul secolului al XX-lea avem, din 1906, de la directorul ei, Petre Popescu[16].

La începutul acestei perioade, şcoala funcţiona tot cu două clase, dar cu un singur învăţător, care era, în continuare, Nicolae Blajovici, colaborator preţios al bătrînului profesor preparandial Ioan Corneli, pînă la moartea acestuia în septembrie 1848, la vîrsta matusalemică de 94 de ani. Foarte curînd — probabil în toamna aceluiaşi an — Nicolae Blajovici a fost transferat la Nojorid, unde îl aflăm, sigur, în 1852, cînd avea o vechime în învăţămînt de 35 de ani[17]. Locul său la şcoala vernaculară (normală) din Oradea îl lua, în toamna 1848, Grigore Görög, pe care Vasile Erdeli îl găsea „calificat şi harnic deplin"[18] şi care a condus singur cele două clase, pînă la 1856. Din acest an, pe el îl găsim dascăl la clasa a II-a elementară, la clasa I fiind adus Gheorghe Ghenţiu, dascălul de la Sanislău[19]. Curînd şcoala ridicîndu-se la patru clase, Görög ia şi clasa a III-a, iar la clasa a IV-a este numit Gheorghe Cioară.

Grigore Görög era un om distins şi cult. El a funcţionat şi ca profesor auxiliar la preparandie, unde înafară de conducerea practicii cu preparanzii, a predat aritmetica şi caligrafia. V. Bolca afirmă că el pare să fi murit în 1870[20], dar în 1871 îl găsim tot ca învăţător al şcolii[21], şi

---

13 Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat*, dos. 779, f. 4.
14 *Ibidem*, f. 18.
15 *Ibidem*, f. 22.
16 *Ibidem*, f. 69.
17 *Ibidem*, f. 13.
18 Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos. 1, p. 145.
19 *Ibidem*.
20 V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.

se pare că a funcționat aici și în anul școlar 1871/2[22]. Murind curînd, biblioteca sa, compusă din 105 volume, o lasă școlii unde a funcționat timp de 24 de ani[23].

Gheorghe Ghențiu a funcționat paralel cu Grigore Görög numai pînă la 1863, cînd renunță la post. Ca profesor auxiliar, înafară de conducerea practicii pedagogice la aplicație, el a predat la preparandie aritmetica și caligrafia[24]. Ion Zaica i-a luat locul în 1863, ca învățător la clasa a III-a pînă în 1871, predînd la preparandie aceleași materii ca antecesorul său.

Al treilea învățător contemporan cu Grigore Görög a fost Gheorghe Cioară, la clasa a IV-a[25], predînd ca profesor auxiliar ritul și cîntul bisericesc la preparandie[26]. Se pare că el a fost foarte puțin timp învățător la școala de praxă; păstrînd funcția de auxiliar la preparandie, el a rămas cantor la biserica catedrală. În schimb, cel de-al treilea post de învățător, la clasele I—II-a, concomitent cu Grigore Görög la clasa a IV-a și Ioan Zaica la clasa a III-a, era ocupat în anul școlar 1862/63, de către Paul Ghiman[27], pe care îl aflăm în școală și în 1867 și 1871[28].

În anul școlar 1871—72, școala are următorii învățători: la clasele I—II Teodor Sălăgeanu, la clasa a III-a pe Gavril Pal, la clasa a IV-a încă Grigore Görög. Cu moartea acestuia, locul său e luat de Gheorghe Görög[29], ca învățător și profesor auxiliar, pînă în 1881[30]. Locul său este luat de Gheorghe Costin, care a predat și limba română la preparandie pînă în 1891, cînd moare[31].

Creșterea relativă a numărului școlilor românești în satele din preajma orașului a făcut să scadă afluxul mare al elevilor înspre școala din centru. De aceea, în anul școlar 1892/93 se suprimă un post de învățător. Pe Grigore Torsan, care i-a luat locul lui Gheorghe Costin, îl găsim la clasele I—II-a, servind și ca profesor auxiliar, pînă în 1893[32], în timp ce la clasele III—IV era Gavril Pal, care a servit între 1871—1911, fiind și profesor de cant la preparandie[33].

Cu o altă reorganizare, din 1907, se trecea la un nou plan de învățămînt, dar școala rămînea tot cu două posturi pentru clasele I—II, respectiv III—IV. O nouă reorganizare are loc în 1911, cînd școala de

---

[21] Schematismus venerabili Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis C.R.O. pro anno MDCCCLXXI (1871)
[22] Petre Dejeu, *200 de ani de la înființarea Școlii Primare Greco-Catolice din Oradea (1733—1933)*, în *Vestitorul*, 1934, II, p. 7.
[23] V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.
[24] *Ibidem.*
[25] P. Dejeu, *op. cit.*, p. 7.
[26] V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.
[27] Arh. Stat Ord. *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 15—18.
[28] Schematismele pe anii respectivi.
[29] V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.
[30] *Ibidem.*
[31] V. Bolca, *op. cit.*, p. 146.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem*, p. 177.

aplicație se ridică la șase clase, dar cu un singur învățător — Mihai Silaghi (Sălăgeanu), care preda și cîntul la preparandie[34]. Această restrîngere trebuie pusă în legătură cu aplicarea legii Appony, îndreptată împotriva învățămîntului naționalităților din monarhia dualistă.

Numărul elevilor și *evoluția populației școlare* depind de proveniența lor locală și socială, de evoluția demografică, de politica școlară a statului și de alți factori.

În privința numărului elevilor de la școala vernaculară românească din Oradea, al cărei rol și prestigiu au crescut după ce a devenit școala capitală (Hauptschule, föiskola) și unitate de practică pedagogică a preparandiei, el evoluează în general ca și în perioadele anterioare, înregistrînd o creștere sensibilă pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se constată o ușoară scădere. Astfel, în anul școlar 1847/48, deși rămînea încă o școală elementară inferioară cu numai două clase, numărul total al elevilor se ridica la 123, din care 57 băieți și 66 fete[35], pentru prima dată numărul fetelor prevalînd față de al băieților. În anul școlar 1855/56, numărul total este mai mare, 126, dar raportul numeric pe sexe se inversează: 68 băieți și 58 fete[36]. Peste 10 ani (1865/66) găsim 120 elevi, cu trei învățători[37]. Deși frecvența și promovabilitatea în acești ani rămîn încă scăzute — cîte odată sub jumătate din efectivul total —, numărul elevilor este destul de ridicat.

Printre factorii care au determinat această creștere a populației școlare, se numără fără îndoială creșterea demografică generală, ca și stabilirea în oraș, ca meseriași, negustori, militari etc. a unui număr de familii, mai ales din satele vecine cu orașul, în pofida oprelîștilor care persistau și după 1848. Numele de Crainic, Eleneș, Buda, Găvriluț, Pele, Herpan etc. ne amintesc de sate vecine sau mai îndepărtate, de unde proveneau familiile elevilor respectivi cu una sau mai multe generații în urmă. O parte din cei din loc sau veniți erau asimilați pe diferite căi, inclusiv prin mijloace administrative, sub scutul legilor adoptate în perioada dualismului[38].

Un alt factor care a determinat afluxul de elevi la școala din centru (Orașul Nou) l-a constituit și desființarea școlii românești și rutene care a funcționat sporadic în secolul al XVIII-lea, și foarte puțin și în cel următor, în Oradea—Olosig[39].

---

[34] Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 7.

[35] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.

[36] *Ibidem*, f. 15.

[37] *Ibidem*, f. 26.

[38] Despre presiunile de deznaționalizare vezi V. Bolca, *op. cit.*, p. 121—129. Citate mai semnificative din legile școlare din 1868 și din 1907, vezi la același autor, p. 160—161.

[39] În ciuda străduințelor parohilor Ignație Balcu și Ioan Murgu, ei n-au reușit să o redeschidă. Sînt elocvente în acest sens observațiile făcute de Ignație Balcu de Bistra, datate 31 octombrie 1863 (Arh. Stat, Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos 779, f. 20): „Din perspectiva naționalității, a sentimentului religios și a propriului cult, școala ar fi inevitabil necesară, fiindcă este scandaloasă omisiunea școlarizării

În tabelul despre școlile poporale din Cercul Oradea pe anul școlar 1862/63[40] se menționa un alt factor care contribuia la sporirea numărului elevilor acestei școli: „La școala capitală, afară de cei înscriși școlari, se adunau și din comunitățile vecine“[41].

O relativă scădere a numărului elevilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este pusă tocmai în legătură cu înscrierea multor elevi în alte școli, din preajma orașului sau din incinta acestuia. Astfel, la 10 iunie 1906, parohul Petru Popescu menționa: „Fiind școala orășenească cu patru clase elementare, ... se înscriu după plac, fiind și alte școli aici. Așa că, în anul școlar 1905/6, s-au înscris cu începutul anului 52 prunci școlari, din care au frecventat școala 47“[42].

Creșterea ponderii numerice a elevilor din Oradea față de alte comunități reiese din matricola școlară, care pe unii ani indică și locul nașterii elevilor. Surprinde totuși menținerea unui număr destul de mare de elevi veniți din localități apropiate, dar și din unele destul de îndepărtate. Astfel, în anul școlar 1895/96, pe lîngă 15 elevi din Oradea, sînt menționați elevi din Monoșpetreu, Sîntandrei, Giriș, Borod, Băița etc.; în 1896/97 se adaugă din Ciulești, Debrecen, Vad, Pocei, Craidorolț (Satu-Mare) etc. În 1903/4 din Groși, Vertiș, Iclod, Bedeu[43]. Aceasta demonstrează rolul și prestigiul mare ale școlii capitale de aplicație din Oradea, alături de al școlii elementare de pe lîngă gimnaziul românesc din Beiuș.

Așa cum am precizat în partea a doua a studiului nostru (*Crisia*, XIII, 1983, p. 517—525), după incendiul devastator din 1836, atît școala națională (vernaculară), cît și cursul preparandial aferent, au fost găzduite în casa din strada Peței, colț cu strada Grădina Verde, pînă în preajma anului 1848, Preparandia, care va lua locul cursului preparandial în pregătirea învățătorilor, se va deschide — așa cum se prevedea chiar în actul fundațional[44] — în clădirea Seminarului Românesc deschis în anul 1792, în timp ce școala vernaculară, care va deveni școala de praxă a acesteia, va rămîne încă în vechiul local provenit din donația Caba și reparat cu contribuția substanțială a lui Samuil Vulcan. Din relația despre situația școlii pe anul școlar 1847/48 aflăm că „localul școlii este și acum în ruină din timpul incendiului, iar pentru școală se folosește o clădire tesată pentru alt scop, care se găsește într-o stare bună“[45]. În

progeniturii credincioșilor unei biserici independente, chiar în centrul Diecezei, de unde iradiază străduința educării poporului“. În 1868 și 1869, Ion Murgu menționează: „Parohia a făcut de multe ori demersurile pentru școală, dar fără rezultat“ (*Ibidem*, f. 26). În această situație parohul se interesa totuși de școlarizarea elevilor, la 3 decembrie 1868 menționînd: „Copiii obligați la școală au fost îndrumați spre școala principală din Orașul Nou“ (*ibidem*, f. 23). La 1877 numărul celor obligați la școală era de 32, din care frecventau 16 (*ibidem*, f. 34).

40 Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 17.

41 *Ibidem*, f. 6.

42 *Ibidem*, p. 69.

43 Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos, 39, f. 29, 218, 219 și urm.

44 Vezi Bolca, *op. cit.*, p. 266—267.

această clădire din strada Peței (ulterior General Moșoiu nr. 9, azi Cuza Vodă nr. 36), școala primară e readusă pe vatra veche de lîngă catedrală, în 1883. Refacerea și lărgirea localului este terminată în 1889, astfel încît va putea adăposti nu numai școala de aplicație ci, curînd, și preparandia. La 10 iunie 1906, Petru Popescu, care, în calitate de paroh, era administrator al școlii, menționa: „Este școală proprie. S-a edificat în 1889 pe spesele fondului „Pavel". Este sub acoperiș cu locuința învățătorilor. Interiorul școalelor este de 42 m^2. Este în stare bună și corespunzătoare legii"[46]. Aici se va muta în 1907 și preparandia, și aici surprinde primul război mondial cele două școli organic legate între ele și tot în clădirile de-aici vor funcționa ele și după întregirea din 1918.

Se impun unele aprecieri conclusive:

1. Rolul și prestigiul școlii naționale românești din Oradea au crescut, mai ales după ce a obținut dreptul de publicitate în 1861, ca școală capitală și unitate de aplicație a preparandiei;

2. Pînă la marea Unire din 1918, împreună cu școala corespunzătoare din Blaj, școala capitală din Oradea a avut rolul principal în instrucția elementară a elevilor care și-au continuat studiile la Gimnaziul din Beiuș, preparandia Românească din Oradea și la alte școli.

---

[45] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.
[46] *Ibidem*, f. 69.

ASPECTE ISTORIOGRAFICE ÎN REVISTA „FAMILIA". ISTORICI ROMÂNI ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE INTERNAŢIONALE

de
LUCIA CORNEA

S-a insistat deja în mai multe rînduri asupra bogăţiei şi varietăţii materialului istoriografic publicat în revista *Familia*, material capabil să ofere, la o privire de ansamblu, o imagine cuprinzătoare a fenomenului istoriografic românesc, prin aceasta înţelegînd şi integrarea acestuia în istoriografia generală europeană din a doua jumătate a veacului trecut. Se poate afirma chiar că realizările *Familiei* (1865—1906) în această direcţie nu au fost egalate în epocă de nici una dintre celelalte publicaţii culturale româneşti transilvănene.

Alături de prezentarea pe larg a activităţii unor istorici români, de popularizarea în amănunt a operelor lor, fie ele sinteze importante sau studii de mai mică amploare, un loc aparte îl ocupă în paginile revistei lui Iosif Vulcan semnalarea prezenţei istoricilor români consacraţi în contextul ştiinţific european.

Cele afirmate cu privire la istoriografie pot fi, de altfel, extinse, ca idee, şi la alte domenii, bogăţia informaţiei izvorînd din interesul manifestat de *Familia* faţă de tot ce reprezenta la ora aceea România pe plan internaţional şi, dat fiind profilul revistei, în primul rînd ca afirmare pe plan cultural-ştiinţific.

Perioada de apariţie a *Familiei* se suprapune epocii de afirmare puternică a istoriografiei române pe plan european. Dobîndirea autorităţii în materie a fost consacrată şi prin alegerea istoricilor români ca membri ai unor prestigioase societăţi ştiinţifice internaţionale.

Societăţile istorice avînd ca profil studierea unor epoci mai noi din istoria omenirii, de la epoca medie pînă la cea contemporană, fiind încă puţine la număr, erau la ora aceea net depăşite de numărul mare al societăţilor arheologice. Numeroase note din *Familia* anunţau astfel de evenimente: de la alegerea lui Cezar Bolliac, atunci preşedinte al „comitetului arheologic din Bucureşti", în 1869, ca membru al Societăţii arheologice din Paris[1] şi a lui B. P. Haşdeu ca membru al Societăţii imperiale

[1] *Distincţiune rară*, în *Familia*, 1869, nr. 50, p. 598.

arheologice din Petersburg, în 1887[2], pînă la recunoașterea meritelor istoricilor din generația următoare, dintre care, desigur, personalitatea cea mai reprezentativă a fost G. Tocilescu. *Familia* comunica în 1893 alegerea acestuia ca membru activ al Institutului arheologic din Roma[3], apoi, în 1905, ca membru al său de onoare[4].

Distincții ca cele amintite mai sus aveau desigur la bază cunoașterea din ce în ce mai largă a cercetărilor istoricilor români, care se impuseseră, atît prin valorificările lor originale, în limba română, cît și prin traduceri ale acestora în limbi de largă circulație. Ecourile aprecierii de care se bucura, de pildă, Hașdeu în deceniile opt și nouă ale veacului trecut în lumea științifică europeană[5] au fost receptate și de *Familia*. Autoritatea savantului român, întărită și mai mult după publicarea *Istoriei critice a românilor* (1873), a generat intenția, consemnată de revistă[6] de a se traduce această lucrare imediat după apariție. Un alt proiect de traducere a sintezei lui Hasdeu, datorat lui Frédéric Damé, s-a concretizat în 1875, titlul primului volum în versiune franceză fiind *La Valaquie jusqu'en 1400*[7]. Referitor la *Istoria critică*, se știe că ea a prilejuit o controversă, în 1876, între autor și Emile Picot[8].

Cunoscut și mult comentat în cercurile științifice europene a fost și studiul *Strat și substrat*. Mai puțin știut este însă faptul că acesta a fost tradus în limba maghiară de Alexandru Roman încă din 1892 și publicat, doi ani mai tîrziu, în *Budapesti Szemle*, revista Academiei maghiare de științe[9].

Unul din aspectele cele mai impresionante în legătură cu prezența istoricilor români în context internațional, pe care-l surprinde *Familia*,

---

[2] *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1887, nr. 29, p. 345.

[3] *Știri literare*, în *Familia*, 1893, nr. 17, p. 202.

[4] *Distincțiunea unui învățat român*, în *Familia*, 1905, nr. 32, p. 384.

[5] În 1872, G. Vegezzi Ruscalla îl aprecia „... ca pe un critic de prim ordin și un istoric asemeni lui Thierry și Mommsen, consacrat exclusiv căutării adevărului pur" (Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, 1972, p. 256). Pe de altă parte, savantul român n-a rămas insensibil nici la aprecierea de care se bucura din partea lumii științifice germane. Într-o scrisoare din 1878 către unchiul său, Boleslav Hașdeu, remarca: „Ceea ce mă consolă și mă încuragiază este că savanta Germanie începe a mă aprecia din ce în ce mai mult (*Ibidem*, p. 257).

[6] Inițiativa a venit din partea lui Alexandru Plagino, profesor de limba franceză la Liceul „Matei Basarab" din București. *Familia* nota: „*Istoria critică a românilor*, tradusă în limba franceză va fi cetită neapărat de toată lumea; prin aceasta ne va aduce cel mai mare bine ca națiune, căci ne va face cunoscuți pretutindeni" (*Aflăm cu o deosebită plăcere*, în *Familia*, 1873, nr. 1, p. 10).

[7] *Istoria românilor franțuzește*, în *Familia*, 1878, nr. 40, p. 254; nr. 48, p. 312.

[8] Mihai Drăgan, *op. cit.*, p. 250.

[9] „Traducerea foarte bine făcută de dl Alexandru Roman, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta și membru al Academiei Române, e precedată de o notă a redacțiunii, prin care se zice că ea publică studiul acesta mai cu seamă, pentru că vederile unui distins învățat român privitoare la o cestiune care și pe unguri îi interesează de aproape, să ajungă a fi cunoscute și în cercul cît mai larg al istoricilor maghiari". (*Dl. Hasdeu — ungurește*, în *Familia*, 1894, nr. 27, p. 321; nr. 30, p. 357).

este participarea constantă a acestora la congresele științifice internaționale. *Familia*, care rămîne totuși o „foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni", cu preocupări, prin urmare, dintre cele mai diverse, înțelegînd prin aceasta, în cazul de față, că nu-și propunea și nici nu putea fi exhaustivă la capitolul istoriografie, înregistra, în perioada 1869—1901, prezența istoricilor români la nouăsprezece congrese internaționale, dintre care 14 congrese de arheologie, trei de orientalistică, un congres al americaniștilor și un congres istoric general.

În prim-planul vieții științifice, cu astfel de prilejuri, apăreau din nou B. P. Hasdeu și G. Tocilescu. În 1869 Hasdeu figura ca membru al Comitetului congresului internațional antropologic și de arheologie preistorică de la Copenhaga[10]. Cele mai multe informații se refereau însă la Tocilescu. În perioada 1892—1896, firește și pe baza imensului interes stîrnit de rezultatele cercetărilor de la Adamclissi, Grigore Tocilescu participa ca delegat la Congresul de arheologie de la Orléans (1892)[11], fiind ales și membru al Societății arheologice de acolo[12], la Congresele de arheologie de la Moscova (1892), Londra (1893)[13], Viena (1893)[14], la Rochelle (1894)[15] și Canterbury (1896)[16].

Deosebit de amănunțite informații a reușit să obțină Iosif Vulcan în legătură cu desfășurarea Congresului internațional de antropologie și arheologie preistorică de la Budapesta, unde, de altfel, se afla la ora aceea și el, în vara anului 1876, congres la care, din partea României a participat Constantin Esarcu[17].

În același timp este remarcată prezența românilor la congresele de orientalistică desfășurate în Italia, întruniri științifice cu profil istorico-lingvistic și etnografic cu tradiție deja bine stabilită. La Congresul de la Florența din 1878, care a întrunit circa 120 de savanți, dintre istoricii și filologii români a participat B. P. Hasdeu[18], înscris la secțiunea lingvistică, unde a prezentat lucrarea sa *Cuvinte din bătrîni*[19].

---

[10] *Distincțiune rară*, în *Familia*, 1869, nr. 29, p. 345. Este cunoscută și participarea lui Al. Odobescu la acest Congres, unde a susținut comunicarea *Notice sur le Trésor de Pétroasa...*, publicată în volumul consacrat lucrărilor Congresului. Comunicarea era rodul unei colaborări cu V. A. Urechia și a stîrnit un larg ecou în rîndul arheologilor prezenți (Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 180).

[11] „Este cunoscut cetitorilor că dsa a obținut două mari medalii de aur și a fost proclamat membru de onoare atît al Societății arheologice din Orléans, cît și din Paris. Obiectul comunicațiunilor sale la congres a fost monumentul Tropeul Traian de la Adam Klissi și istoria orașelor de la Marea Neagră: Tomi, Istropolis și Kallatis" (*Academia Română*, în *Familia*, 1892, nr. 47, p. 562).

[12] *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1893, nr. 21, p. 249.

[13] *Știri literare și științifice*, în *Familia*, 1893, nr. 27, p. 320.

[14] *Monumentul de la Adam-Klissi*, în *Familia*, 1893, nr. 22, p. 260.

[15] *Reprezentanți ai științei*, în *Familia*, 1894, nr. 21, p. 249.

[16] *Dl. Gr. G. Tocilescu la Canterbury*, în *Familia*, 1896, nr. 30, p. 359.

[17] *Congresul internațional antropologic și pentru archeologie preistorică*, în *Familia*, 1876, nr. 35, p. 420.

[18] *Dl Hasdeu*, în *Familia*, 1878, nr. 55, p. 359.

[19] *Congresul orientaliștilor la Florența*, în *Familia*, 1878, nr. 92, p. 587.

O și mai mare amploare, ca dovadă a progreselor realizate între timp în domeniul istoriografiei, lingvisticii și etnografiei, a avut congresul de la Roma, din 1899, despre care, datorită relațiilor epistolare dintre Iosif Vulcan și V. A. Urechia, *Familia* deținea informații deosebit de interesante. Contactul cu lumea științifică românească, în vederea pregătirii acestui congres, s-a realizat încă din toamna anului 1898, prin sosirea în România a lui Angelo de Gubernatis. Cu ocazia acestei vizite, profesorul și scriitorul italian, găzduit la Sinaia de V. A. Urechia, a vizitat Valea Prahovei, Slănicul, Curtea de Argeș și chiar Iașul și Constanța[20]. Întors în Italia, savantul insista, într-o scrisoare adresată fostei sale gazde, ca la Congresul orientaliștilor, ce se pregătea la Roma, să participe cît mai mulți români: „Poți fi sigur mai dinainte că Roma vă va face primirea cea mai simpatică, pentru a vă face petrecerea acolo plăcută, stăruind cu toții să facă onoarea lumii latine...“[21]. Delegații României la acest congres au fost V. A. Urechia și G. Tocilescu, aleși amîndoi ca președinți ai unor secțiuni. La inaugurarea lucrărilor, în Capitoliul roman, printre alții, „Grigore G. Tocilescu a ținut un splendid discurs asupra monumentelor lui Traian descoperite în România“[22], făcînd, pe parcursul lucrărilor și „comunicări epigrafice“ și „asupra elementelor dacice în ethnografia și archeologia română“[23]. Presa italiană publica în același timp ilustrații cu monumentul de la Adamclissi, prezentînd elogios personalitatea și activitatea arheologului român.

Din aceeași serie, a congreselor istorico-etnografice, dar cu o tematică mai aparte, este amintit și Congresul internațional al americaniștilor, ținut în 1875 la Paris, cu referiri la problemele de etnografie, lingvistică și istorie a Americii precolumbiene, la care România fusese reprezentată de V. A. Urechia[24].

La Congresul istoric de la Roma, din 1902, a participat A. D. Xenopol[25].

Pe lîngă activitatea desfășurată la marile congrese de istorie, prezența istoricilor și arheologilor români, mai ales în ultimul deceniu al veacului trecut, prin conferințe, comunicări științifice și publicarea de studii în străinătate, a fost cu deosebire masivă, contribuind la cunoașterea pe plan european a unor cercetări de mare însemnătate.

Din paginile revistei *Familia* aflăm referiri la cîteva momente importante ale acestei prezențe. Astfel este amintit A. D. Xenopol, ca redactor la *Revue historique* din Paris, „cea mai renumită revistă istorică“ — după cum subliniază *Familia*[26], unde a desfășurat o amplă activitate publicistică, expunînd principiile teoriilor sale de filozofia istoriei în înalte cercuri științifice pariziene. Revista *Familia* relata în acest sens

---

[20] *Dl de Gubernatis în România*, în *Familia*, 1898, nr. 33, p. 396.
[21] *Românii la congresul orientaliștilor*, în *Familia*, 1898, nr. 35, p. 419.
[22] *Congresul orientaliștilor în Roma*, în *Familia*, 1899, nr. 40, p. 479.
[23] *De la congresul orientaliștilor din Roma*, în *Familia*, 1899, nr. 41, p. 491.
[24] *Congresul inernațional al americaniștilor*, în *Familia*, 1874, nr. 46, p. 550.
[25] *La congresul internațional istoric*, în *Familia*, 1900, nr. 20, p. 239.
[26] *Istoria românilor din Dacia traiană*, în *Familia*, 1888, nr. 35, p. 406.

despre succesul conferinței sale *Psihologia și istoria,* susținută la Academia de științe morale și politice din Paris[27], al cărei membru era din 1900.

Numeroase sînt informațiile referitoare la prezența lui G. Tocilescu mai ales în lumea științifică vieneză și italiană: studiile de epigrafie publicate în *Archeologisch-epigraphische Mittheilungen*[28], conferințe și comunicări referitoare la monumentul de la Adamclissi, finalizate prin publicarea la Viena a masivului volum in folio *Trophaeum Traiani*, „lucrare făcută în colaborație cu doi profesori germani" — precizează *Familia*[29]. Seria descoperirilor de la Adamclissi a constituit și obiectul unor conferințe susținute la Roma și Paris, respectiv la *Instituto germanico*[30] și la Academia de științe[31].

Revista *Familia* a consemnat în același timp și afirmarea unor specialiști din alte domenii ale istoriografiei, îndeosebi în medievistică, cum erau Ioan Bogdan și Dimitrie Onciul. În ultimul deceniu al veacului trecut studiile de slavistică ale lui Ioan Bogdan începeau să se impună din ce în ce mai temeinic și revista lui Iosif Vulcan le menționa ca atare: comunicări susținute în limba rusă la Academia din Moscova[32], unde se afla pentru adîncirea pregătirii sale în domeniul slavisticii, studii de istoriografie bulgară și sîrbă publicate la Viena, unde revenise după sejurul său în mediul cultural rusesc[33], sau la Leipzig[34].

În ce privește preocupările științifice ale lui Dimitrie Onciul, ca urmare a recunoașterii meritelor sale privind restituirea unor epoci importante din istoria Bucovinei, în *Familia* apărea știrea că istoricul român fusese invitat din partea publicației *Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild* să scrie o istorie a Bucovinei pînă în 1775[35], alegerea fiind, probabil, și o consecință a studiului său *Zur Geschichte der Bukowina,* publicat în 1887 la Viena[36].

Ca urmare a afirmării istoriografiei române, sînt formulate puncte de vedere asupra rezultatelor cercetărilor istoricilor români, atît din partea unor autori străini, cît și din partea românilor. Istoricul maghiar Paul Hunfalvy, interesat de realizările istoriografiei române, publica în 1886 un punct de vedere asupra lucrărilor recente ale istoricilor români

---

[27] *A. D. Xenopol apreţiat la Paris,* în *Familia,* 1901, nr. 35, p. 417.

[28] „Dl. Tocilescu, carele acuma face studii istorice la Paris, publică un articol interesant în „Archeologisch-epigraphische Mittheilungen" din Austria, prin care studiază niște inscripțiuni din România. Fiul României vine în numitul ziar cu studiul său, după un studiu al marelui Mommsen asupra unei inscripțiuni a muzeului din Budapesta" (*Dl Tocilescu,* în *Familia,* 1880, nr. 52, p. 338).

[29] *Știri literare,* în *Familia,* 1895, nr. 47, p. 562.

[30] *Dl Tocilescu la Roma,* în *Familia,* 1891, nr. 4, p. 46.

[31] *Știri literare și artistice,* în *Familia,* 1892, nr. 28, p. 332.

[32] *Un învățat român în Moscova,* în *Familia,* 1890, nr. 37, p. 448.

[33] *Studii asupra cronicelor bulgare,* în *Familia,* 1891, nr. 21, p. 250.

[34] *Știri literare și artistice,* în *Familia,* 1892, nr. 9, p. 104.

[35] *Știri literare,* în *Familia,* 1893, nr. 48, p. 573.

[36] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 303.

(Neuere Erscheinungen der romänischen Geschichtschreibung)[37], iar mai tîrziu, în *Századunk*, o recenzie a lucrării lui Xenopol *Istoria românilor din Dacia traiană*[38].

Pe de altă parte, Nicolae Densușianu, colaborator al *Analelor științei istorice*, revista Societății istorice din Berlin, a publicat în două rînduri sinteze asupra literaturii istoriografice române pentru primele nouă decenii ale veacului trecut[39].

În concluzie, se poate afirma că, începînd cu Bolliac, Hasdeu și Urechia și terminînd cu istoricii mai tineri la ora aceea, dar nu mai puțin consacrați ca autorități în istoriografia europeană, cum erau N. Iorga, D. Onciul sau I. Bogdan, revista *Familia* s-a ocupat pe larg, în zeci de articole și note, de relevarea contribuției istoricilor noștri la sporirea prestigiului științei pe care o serveau, în lume. Credem, prin urmare, că meritele *Familiei* privind evidențierea activității desfășurate în străinătate de istoricii români în ultimele trei decenii ale secolului XIX și de înregistrare a eforturilor și realizărilor istoriografiei noastre pentru situarea sa la nivel european, sînt remarcabile. În același timp, anii de apariție ai revistei *Familia* au coincis cu perioada de fundamentare a arheologiei științifice românești, lucru realizat și prin impunerea în circuitul valorilor europene, prin Al. Odobescu și G. Tocilescu, a unor piese și vestigii arheologice de primă importanță, cum sînt tezaurul de la Pietroasa și monumentul de la Adamclissi. Sursele de informare în problema afirmării istoriografiei românești pe plan european au fost pentru redacția *Familiei* diferite. Ele constau adesea în surse de primă importanță, nemijlocite, rezultînd din faptul că Iosif Vulcan era un personaj familiar în mediul academic bucureștean, participînd cu consecvență la sesiunile generale ale Academiei române, din relațiile epistolare directe cu personalități ale istoriografiei noastre, ca, de pildă, V. A. Urechia și B. P. Hasdeu, dar erau și surse de informații intermediare, care constau în principal în presa românească (sînt citate *Românul*, *Traian*, etc.) și în publicațiile cu caracter cultural-științific din Imperiul austro-ungar, Franța, Italia, etc.

Ținînd seama și de faptul că *Familia* a fost, în a doua jumătate a veacului trecut, una din revistele culturale românești care oferea publicului informații prompte și detailate asupra activității cercurilor științifice din jurul Academiei române[40], eforturile pe care le-a făcut în direcția reflectării acestei epoci de afirmare a istoriografiei române în context european apar cu atît mai notabile.

---

[37] *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1886, nr. 45, p. 542.

[38] *Dl Paul Hunfalvy*, în *Familia*, 1889, nr. 47, p. 561.

[39] *În „Analele științei istorice"*, în *Familia*, 1885, nr. 9, p. 106; *Știri literare și artistice*, în *Familia*, 1891, nr. 34, p. 404.

[40] *Academia Română*, în *Familia*, 1894, nr. 11, p. 128.

ASPECTS HISTORIOGRAFHIQUES DANS LA REVUE „FAMILIA". HISTORIENS ROUMAINS DANS LE CADRE DE CERTAINES MANIFESTATIONS SCIENTIPHIQUES INTERNATIONALES

— *Résumé* —

On insista plusieurs fois sur la richesse et la variété du matériel historiographique publié par la revue *Familia* (1865—1906).

A côté d'une ample présentation de l'activité de certains historiens roumains, de la détaillée popularisation de leurs oeuvres, soit elles d'importantes synthèses ou des études moins amples, la revue *Familia* signala aussi la présence des historiens roumains consacrés en contexte scientiphique intérnational.

On passa en revue des aspects différents: la choix des historiens roumains comme membres de certaines prestigieuses sociétés intérnationales, leur constante présence aux congrès scientiphiques intérnationales, des conférences, des communications scientiphiques, ainsi que la parution d'études et d'ouvrages à l'étranger, tous ceux contribuant à la connaissance, sur plan européen, de certaines recherches bien importantes.

Commençant avec C. Bolliac, B. P. Hasdeu et V. A. Urechia et finissant avec les historiens alors plus jeunes, mais non moins consacrés en tant qu'autorités dans l'historiographie européenne, tels comme N. Iorga, D. Onciul ou I. Bogdan, *Familia releva*, par nombreux articles et notes, la contribution de nos historiens à l'accroissement du prestige de la science qu'ils servaient.

Les années de parution de *Familia* coïncidèrent à l'époque de fondation de l'archéologie scientiphique roumaine, qu'imposa dans le circuit des valeurs européennes, par Al. Odobescu et G. Tocilescu, des pièces et vestiges archéologiques de premier ordre, en tant que le trésor de Pietroasa ou le monument d'Adamclissi.

Si on tient compte aussi de la circonstance, qu'à l'époque, *Familia* était la seule publication culturelle roumaine qu'offrait aux lecteurs des informations promptes et détaillés sur l'activité des milieux scientiphiques d'autour de l'Académie roumaine, ses efforts pour refléter cette époque de l'affirmation de l'historiographie roumaine en contexte européen nous apparaissent tant plus notables.

REVISTA „FAMILIA“ DESPRE MIŞCĂRILE NAŢIONALE STUDENŢEŞTI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

de
BLAGA MIHOC, CORNELIU CRĂCIUN

La 1891, Simion Mehedinţi şi P. P. Negulescu au redactat, după datele furnizate de Ioan Slavici, *Memoriul studenţilor Universitari români privitor la situaţia românilor din Transilvania şi Ungaria*, într-un tiraj de 13 000 de exemplare, pe care secţiile Ligii l-au răspîndit în străinătate[1]. Pe baza unui bogat material documentar, vizînd statistici demografice, hotărîri guvernamentale şi judecătoreşti, măsuri de boicotare economică şi culturală a poporului român, opiniei publice europene i se revela o sumbră, dar veridică panoramă asupra etniei româneşti din cadrul Imperiului Austro-Ungar. Justeţea cauzei reprezentate cu atîta claritate de autori, argumentaţia sobră, care înmănunchează, în fluxul ei, o gîndire istorico-filozofică temeinică, au făcut ca *Memoriul* să aibă un mare ecou, comentariile sale numeroase în presa străină fiind în acest sens edificatoare. Mulţimea informaţiilor publicate în presa străină l-a impresionat, cum era şi firesc pe Iosif Vulcan, care stabilise la Oradea sediul redacţiei revistei sale, încă din 1880. De aceea, în februarie 1892, într-o notă publicată în *Familia,* el afirma următoarele: „Cunoscutul publicist francez, dl. Raoul Frany, a publicat în ziarul *La France*, un prim articol despre români, din incidentul memorialului tinerimii române. D-sa spune că naţiunea română, această avangardă a raselor latine în Orient, îşi trage originea din coloniile transplantate de Traian din Italia în Valea Dunării. Ea a supravieţuit şaptesprezece veacuri, păstrîndu-şi limba“. Apoi anunţă că românii au dreptul la simpatia francezilor[2]. Pentru oricine este evident faptul că Vulcan dorea să facă cunoscut opiniei publice româneşti, cititorilor *Familiei,* ecoul internaţional al *Memoriului* studenţesc, să arate că în Franţa unele dintre personalităţile politice şi de cultură se interesau de soarta poporului român. De altfel, propaganda întinsă, făcută peste hotare, a europenizat chestiunea, cîteva dintre marile

---

[1] Vezi pentru această chestiune Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice şi culturale între anii 1859—1918*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 211.

[2] *Familia,* 1892, nr. 7, p. 83.

periodice apusene ocupîndu-se în mai multe numere, de memoriul studenţilor români. Este adevărat că mari servicii în acest sens au adus cauzei româneşti, ca şi în alte dăţi, publicaţiile pariziene, prin intermediul cărora Liga se adresa cu chemări tineretului român, aflat la studii în Paris.

Conducătorii Ligii se gîndeau chiar, aşa cum se scria în coloanele *Familiei*, să organizeze, la 3/15 mai 1892, un congres studenţesc la Paris, solicitînd pentru acest lucru, de la părinţii unora dintre studenţi, adresele lor din străinătate, invitînd, pe cale publicitară, pe alţii să intre în relaţii cu forurile de conducere a Ligii din Paris, Anvers sau Bucureşti: „În vederea organizării unui congres pe ziua de 3/15 mai, la Paris, se scria într-un număr al *Familiei*, şi în faţa agitaţiunii mai întinse a cestiunii române în străinătate, studenţii români de la toate universităţile din străinătate sînt rugaţi a se pune în corespondenţă cu Liga, şi anume se vor adresa pentru informaţiuni în unul din următoarele trei locuri: 1. Biuroului Central al Ligii, Bucureşti, Pasagiul român; 2. Delegatului Comitetului Ligii din Paris, d-lui Stere Brăteanu, a 11, rue Berthollet, Paris ; Preşedintelui Ligii din Anvers, d-lui George Moroianu, 16, Avenue Waspers, Anvers Beligique". Şi mai departe: „Comitetul Central al Ligii face un apel călduros şi la studenţii români din capitalele Europei şi la părinţii care au fii în străinătate ca să dea adresele fiilor lor Biroului Central al Ligii şi să ajute şi Liga şi pe fiii lor în lucrarea sublimă a patriotismului"[3]. Popularizarea făcută memoriului, precum şi chemările adresate de Ligă pentru organizarea unui congres al studenţilor români din străinătate, au stîrnit reacţia guvernului budapestan şi ca atare studenţii maghiari răspund la memoriul românesc printr-un memoriu intitulat *A magyar Románok és magyar nemzet*, tradus şi publicat şi în franceză, sub titlul *Les Roumains Hongrois et la nation hongroise. Reponse au memoire des etudiants universitaires de Roumanie*[4].

Indignaţi de falsitatea şi de neadevărurile cuprinse în memoriul studenţilor maghiari, studenţii români au răspuns prin tipărirea unei *Replici*. Autorul ei era Aurel C. Popovici. *Replica* s-a publicat prin contribuţia materială a Ligii, mai întîi la Viena (1891), apoi, într-o ediţie revăzută şi cu un număr sporit de pagini, la Bucureşti, în 21 000 de exemplare, răspîndite în ţară şi peste hotare, în limbile română, franceză, germană, engleză şi italiană. În acest memorabil document se face un aspru rechizitoriu politicii de maghiarizare, afirmîndu-se, cu argumente demografice şi etnografice, unitatea etnică a poporului român şi continuitatea locuirii sale în Transilvania. Despre *Replică* s-a vorbit şi s-a scris în acel timp mult, iar redactorul *Familiei* nu putea nici el să rămînă mai prejos. De aceea, fără a face direct comentarii de natură politică, îşi informează cititorii asupra solidităţii literare şi de argumentaţie a „operei" lui Aurel C. Popovici, precizînd totodată de unde şi la ce preţ poate fi procurată: „În luna trecută a apărut ... *Replica Junimii academice române din Un-*

[3] *Ibidem*, nr. 17, p. 203.
[4] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 212.

garia şi Transilvania la răspunsul junimii maghiare. Abstrăgînd de la partea politică, de care noi în foaia aceasta nu putem vorbi, constatăm că în felul său de product literar, *Replica* ocupă un loc vrednic în literatura noastră politică“[5]. Informaţia publicată de el făcea un serviciu preţios cauzei celor conţinute de remarcabilul document, fapt argumentat şi de „recercarea“ pe care i-o trimite „comisiunea studenţilor ... pentru redactarea *Replicii*, pentru a publica informaţia că, întrucît prima tranşă tipărită la Viena s-a epuizat, urmează să se tipărească o a doua ediţie.“

La Congresul internaţional studenţesc de la Berna, Aurel Iliescu a prezentat un memoriu din partea studenţimii române. Iniţial se hotărîse ca la congres să fie trimis, prin intermediul unei delegaţii în frunte cu P. P. Negulescu şi Simion Mehedinţi, memoriul alcătuit în 1891. Dar la Predeal delegaţia română a fost oprită şi percheziţionată de autorităţile maghiare, care i-au confiscat memoriul. Membrii delegaţiei s-au întors la Bucureşti şi cu ajutorul lui Take Ionescu, pe atunci ministru al Instrucţiunii Publice, au întocmit un nou memoriu, cel înmînat Congresului prin Aurel Iliescu, despre care *Familia* lui Vulcan face cunoscut cititorilor: „La congresul internaţional de pace din Berna studenţii români au prezentat, prin studentul Aurel Iliescu, un memorand în cauza românilor din Transilvania şi Ungaria“. Şi în continuare: „Delegaţii casei latine, apoi slavii şi austriecii au aplaudat cu entuziasm“[6].

Pe cît de apreciată era acţiunea tineretului român studios în cercurile politice apusene, pe atît de detestată era în cercurile guvernamentale budapestane. Presa şovinistă maghiară, aşa cum se arată în *Familia*, a propus ca „tinerimea maghiară de la Universitatea din Budapesta să facă un răspuns (*Memoriului* şi *Replicii* — n.n.), apoi ideea aceasta s-a părăsit căutînd a detrage din valoarea memorandului, prin afirmaţiunea că tinerimea română de la universităţile din Budapesta şi Cluj n-are nici o parte la compunerea aceluia, şi că totul s-a făcut fără ştirea ei“[7]. Voia, cu alte cuvinte, să demonstreze că *Memoriul* şi *Replica* studenţilor n-ar întruchipa gîndirea şi simţul politic al întregii studenţimi române, ci ar emana doar din extravaganţa unor avîntaţi şi iresponsabili iredentişti. De altfel, cum nu există pădure fără uscăciuni, oficialii maghiari găsiseră la Cluj, aşa cum se arată tot în *Familia*, „patru studenţi de origine română, care au publicat în limba maghiară un protest, susţinînd că memorandul s-a scris fără ştirea universitarilor români de acolo“[8]. Diversiunea însă a incitat spiritele şi prin vocea lui C. Maior de la Universitatea din Budapesta şi Iuliu Maniu de la cea din Cluj, tineretul universitar român s-a solidarizat cu *Memoriul* din 1891. Prin intermediul presei, Iuliu Maniu răspunde „în numele colegilor săi, că 58 de tineri români de la Universitatea din Cluj şi-au fost dat în scris învoirea şi promisiunea de a lucra la memorandul acela şi că prin urmare acela s-a

---

[5] *Familia*, nr. 31, p. 369.
[6] *Ibidem*, nr. 34, p. 407.
[7] *Ibidem*, nr. 36, p. 430.
[8] *Ibidem*.

dat şi în numele lor"[9]. Guvernul a ordonat ca la universităţile din Budapesta şi Cluj să se cerceteze care dintre studenţi au participat sau contribuit la redactarea *Replicii* şi a primit răspunsul că toţi sînt de acord cu ceea ce s-a scris în *Replică*. Studenţii români din Viena „... declară în ziarele maghiare că toţi au contribuit în mod activ la scrierea, la redactarea *Replicii*". Această declaraţie, se scrie în *Familia*", e semnată de universitarii români din Cluj, Budapesta şi Viena[10], după cum urmează: dr. Izidor Bodea, drd. Valeriu Telescu, dr. Sabin Secula, dr. Enea Nicolae, drd. Lazăr Popoviciu, drd. Eugeniu Solomon, drd. Eronim Tătar, drd. Tit Liviu Silea, Virgil Sădescu, stud. med.; drd. Octavian Florea, Ioan Lupu, drd. Iuliu Chiciu, Alexandru Borza, stud. med; Iuliu Maniu, sud jurid; Pompiliu Dan, cand. Filos; Alexandru Fodor Creţulescu, stud. med; Octavian Prostean, stud. med; Alexandru Codarcea, Victor P. Harşianu, drd. Nicolae Comşa". Numele şi titlurile consemnate de revista orădeană demonstrează implicarea studenţimii în mişcarea memorandistă, aderenţa la ea a absolvenţilor recenţi de facultate, stabiliţi în centrele universitare. La această acţiune, guvernul a răspuns prin darea în judecată a unora dintre cei care participaseră efectiv la elaborarea *Memoriului* şi *Replicii*.

Cele două procese intentate, unul lui Eugen Brote şi altor 24 de „consoţi" şi celălalt lui Aurel C. Popovici, Eugen Brote şi Nicolae Roman, pentru tipărirea şi răspîndirea *Memoriului* şi *Replicii* studenţilor români, constituiau de fapt răspunsul principal al guvernului maghiar faţă de revendicările patriotice şi umanitare exprimate în cele două documente. Iosif Vulcan îşi informa, la sfîrşitul lunii octombrie 1892, cititorii că în curînd „ambele procese se vor dezbate la tribunalul presei din Cluj"[11].

Încă în primăvara anului 1893 s-a ales o comisie care urma să se ocupe cu organizarea, în zilele de 5—8 septembrie, a unui congres al studenţilor români la Buzău, pentru care scop Consiliul Comunal al oraşului a votat o sumă de 5 000 lei[12]. La acest congres, pentru organizarea căruia „comisiunea amintită a şi început lucrările pregătitoare", vor participa studenţi din toate ţările locuite de români. De altfel, pînă în 25 august 1893, între participanţi se şi înscriseseră 50 de studenţi din Budapesta, Cernăuţi, Cluj, Graz şi Viena[13]. Mai mult, în 14 iunie 1893 studenţii români de la Universitatea din Bucureşti au ales un comitet care să se însărcineze cu redactarea unui manifest către studenţii maghiari mai întîi, apoi către „opinia publică" din străinătate, în care să fie dezvăluită politica autorităţilor statului dualist de asuprire naţională şi socială a românilor din Transilvania şi să ceară achitarea celor daţi în judecată pentru *Memoriu* şi *Replică*. Cum tocmai unii dintre studenţi urmau să fie judecaţi, s-a mai hotărît „să se trimită două telegrame, una

---

[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, 1893, nr. 1, p. 11.
[11] *Ibidem*, nr. 42, p. 507.
[12] *Ibidem*, nr. 21, p. 250.
[13] *Ibidem*, nr. 33, p. 394.

Comitetului naţional din Sibiu (al Partidului Naţional Român — n.n.), alta studenţilor români daţi în judecată“[14]. De asemenea, o delegaţie restrînsă s-a deplasat la Iaşi, unde în 22 iunie, a avut loc o adunare generală a studenţilor, la care, aprobînd „chemarea“ studenţilor bucureşteni, s-a „hotărît o acţiune comună cu studenţii bucureşteni în mişcarea naţională pentru unitatea culturală a tuturor românilor şi s-a ales o comisiune compusă din d-nii Ioan Micu, State Dragomir, Nicolae Cananău, Mihai Săvescu, Ion Manolescu, care să lucreze conform planului expus de delegaţii Comitetului studenţilor din Bucureşti, şi alăturea cu el, pînă la Congresul de la Buzău, din septembrie a.c.“[15]. Aceeaşi adeziune la faptele memorabile ale studenţilor români este declarată într-o scrisoare dată publicităţii de studenţii din Cernăuţi, la începutul lunii iunie 1893: „Studenţii români din Bucovina au adresat colegilor lor de la universităţile europene o scrisoare, prin care declară că aderă la actele tinerimii române din Ardeal şi Ungaria şi invită pe camarazi să trimită acestei tinerimi salutul lor de simpatie“[16]. În sfîrşit, tot la începutul lunii iulie, studenţii din Bucureşti, de comun acord cu cei din Iaşi, „au adresat către studenţii universitari din străinătate un manifest prin care expun situaţia politică a românilor din regatul Ungariei şi cer binevoitoarea intervenţiune pe lîngă puterile statului lor“. După cum se arată într-o informaţie din *Salonul revistei*: „Nu cer aceasta numai în numele românismului ameninţat, dar o fac în numele învăţăturilor înţelepte şi luminate care îmboldesc sufletele tuturor, în numele binelui omenesc, care sufere de a se vedea dispreţuit, o fac ca element de ordine, în numele păcii, în numele civilizaţiei acestui veac bătrîn“[17]. Conducerea mişcării studenţeşti din cele două centre universitare a iniţiat, apoi, un ciclu de conferinţe în diferite alte oraşe, la care au fost expuse disertaţii documentate privind situaţia politică din Imperiul Austro-Ungar şi relaţiile dintre românii şi maghiarii din Transilvania. O astfel de conferinţă a avut loc la 29 august 1893 la Piteşti, organizată în colaborare cu secţia locală a *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*. Cu acea ocazie, „studentul C. Ionescu a vorbit despre relaţiunile dintre români şi maghiari“. Secţiunea Ligii din Piteşti, scrie corespondentul *Familiei,* a făcut „studenţilor o primire impozantă şi a aranjat nişte festivităţi frumoase, care s-au terminat prin o serbare poporală“. Studenţii, continuă corespondentul, s-au dus la Piteşti cu „Drapelul albastru“, care a fîlfîit la conferinţa din Sibiu (a Partidului Naţional Român, ţinută la 23/24 iulie 1893 — n.n.) şi a fost predat (Ligii — n.n.) la Predeal“[18]. De altfel, pe clădirea în care a avut loc conferinţa amintită fuseseră arborate două drapele, unul roşu şi unul albastru, aduse la sfîrşitul lunii iulie 1893 la

[14] *Ibidem,* nr. 25, p. 298.
[15] *Ibidem,* nr. 27, p. 322.
[16] *Ibidem,* nr. 29, p. 347.
[17] *Ibidem,* nr. 28, p. 334.
[18] *Ibidem,* nr. 34, p. 406—407.

București și apoi predate studenților de către V. A. Urechia, președintele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*[19].

Procesul intentat autorilor *Replicii*, lui Eugen Brote, ca proprietar de tipografie, Aurel Popovici, ca autor, și Nicolae Roman, ca factor poștal al tipografilor, s-a judecat la Cluj, în 30 august 1893. În urma sa, Aurel C. Popovici și N. Roman, singurii prezenți la proces, au fost condamnați, primul la 4 ani de închisoare de stat și 500 florini amendă și al doilea la un an închisoare de stat și 200 florini amendă"[20]. Procurorul a fost mulțumit", se spune într-o notă din *Familia*. A. C. Popovici a fost lăsat liber, în schimbul unei cauțiuni de 5 000 florini. Românii i-au întîmpinat pe acuzați cu „Să trăiască". Nicolae Roman n-a fost, însă, eliberat, ci a fost dus la Seghedin, spre a-și ispăși pedeapsa[21]. La numai cîteva zile după proces, „judele de instrucție, însoțit de prim-procuror, de căpitanul orașului și de alți doi împiegați" au descins la domiciliul lui Aurel C. Popovici din Sibiu, efectuînd o riguroasă percheziție, cu ocazia căreia înprocesuatul le-a prezentat toate actele comitetului tinerimii, care a dat *Replica*, precum listele de subscripțiune și colectele făcute pentru tipărirea *Replicii*[22]. Rezultatul percheziției vădea clar solidaritatea tuturor studenților români cu cel care a editat *Replica* și, prin aceasta, cu întreaga mișcare memorandistă din Transilvania.

După rostirea sentinței în procesul Memorandului, manifestări de solidarizare cu cauza memorandiștilor, cu acuzații în acest proces au loc de o parte și de cealaltă a Carpaților. În repetate rînduri, *Familia* inserează relatări despre aceste afirmări ale spiritului de acțiune unitară română. O informație apărută în *Timpul* este republicată de *Familia*. Manifestația desfășurată în București a angajat circa 200 de studenți, care s-au întrunit în localul Ligii culturale și de aici au pornit spre grădina Tei. Aici se scandează „Trăiască Transilvania!", iar muzica intonează „Deșteaptă-te române"[23].

Din partea autorităților se semnalează măsuri, fără ca acestea să intimideze opinia română sau să atenueze mișcarea revendicativă. Pentru manifestările din timpul procesului Memorandului, pentru redactarea apelurilor *Către poporul român* și *Manifestul junimei academice române*, în zilele de 30 și 31 mai, 42 de tineri români de la Universitatea din Cluj au fost citați în fața notarului, interogați, fără a se obține efectul scontat, pentru că tinerii universitari români „s-au declarat solidari și au primit toată responsabilitatea"[24]. În aceeași informație se menționează că împotriva celor 42 de studenți, senatul universitar a decis luarea următoarelor măsuri: „1. înlocuirea indicelor din semestrul II. an. 1893/94 și ținerea în suspensă; 2. Nu se dă nimănui nici un testmoniu de frecven-

[19] *Ibidem*, nr. 31, p. 371.
[20] *Ibidem*, nr. 34, p. 406.
[21] *Ibidem*, nr. 42, p. 507.
[22] *Ibidem*, nr. 35, p. 422.
[23] *Ibidem*, nr. 49, p. 586.
[24] *Ibidem*, 1894, nr. 21, p. 251.

tare; 3. Nu se admit nici la examen fundamental, nici la examen de stat, nici la colocvii; 4. În fine chitanţe nu se indimează de către decanul pentru cei 42 de studenţi universitari“[25].

Informaţiile în legătură cu presiunile exercitate asupra studenţilor români din cauza solidarizării lor cu memorandiştii continuă. Studenţii clujeni sînt citaţi din nou, de data aceasta în faţa unei comisii de anchetă, compusă din cei patru decani ai facultăţilor. Scopul acestei investigaţii era de a se afla cine sînt factorii conducători ai acţiunii memorandiste a tineretului universitar român: „Tinerii au răspuns că fiecare e conştiu (conştient — n.n.) de faptele sale. Un student de filosofie a spus că dînsul a subscris mai întîi *Manifestul* şi *Apelul*“[26]. O anchetă similară are loc şi la Budapesta, unde rectorul universităţii a interogat 12 tineri români: „I-a întrebat dacă cunosc *Apelul* şi *Manifestul*, dacă recunosc subscrierile lor şi dacă au răspîndit acele. Toţi au răspuns da.“[27]

Atitudinea intransigentă a studenţilor români va determina înăsprirea măsurilor, cazul studenţilor fiind transferat din competenţa autorităţilor universitare procuraturii: „Studenţii universitari români şi anume 42 din Cluj şi 10 din Pesta vor fi trataţi în proces de presă de către procuratura din Cluj pentru *Apelul* şi *Manifestul* tinerimei academice“[28].

Familia se face ea însăşi purtătoare de cuvînt a atitudinii universitarilor români şi comunică opiniei publice exemplul lor viguros. În felul acesta, opinia publică descoperă angajarea generală a studenţimii noastre în susţinerea cauzei poporului român. Faţă de cercetările întreprinse de autorităţi, faţă de tentativele lor de a prezenta actele programatice studenţeşti ca avînd o slabă putere de reprezentare, studenţimea română face cunoscută, sub semnătură, în ziare recunoaşterea elaborării acestor acte. Ştirea este reluată de *Familia:* „Tinerimea română care studiază la universităţile din Viena, Graz, Budapesta şi la Academia de drept din Oradea-Mare publică în ziarele politice o declaraţiune că *Manifestul* şi *Apelul* sînt ale ei, că dînşii le-au făcut în deplină conştiinţă, că îndeplinesc o datorie naţională şi că prin urmare iau toată responsabilitatea lor“.[29]

Studenţii români din România se solidarizează cu cauza studenţimii române din Transilvania şi-i adresează o scrisoare de încurajare şi mobilizare: „Studenţii din România au adresat către studenţii noştri, din incidentul urmăririi lor, o scrisoare de aprobare şi de îmbărbătare. Scrisoarea e semnată de următorii: I. Angelescu, C. Axentie, I. Vonea, N. Brânzeu, I. Ionescu, A. Munţescu, N. Petrescu, G. Paulianu şi St. Granga“[30].

Cuvinte de sprijin şi îmbărbătare primesc şi din partea studenţilor români din Cernăuţi: „Studenţii români de la Universitatea din Cernăuţi

[25] *Ibidem*, nr. 22, p. 262.
[26] *Ibidem*, p. 262—263.
[27] *Ibidem*, nr. 23, p. 275.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, nr. 24, p. 286.
[30] *Ibidem*, nr. 26, p. 311.

au adresat studenţilor români din Ardeal şi Ungaria o scrisoare, prin care îi felicită pentru conduita lor în cauza naţională"[31].

Ca urmare a manifestărilor de solidarizare cu mişcarea memorandistă, datorită simpatiei şi înţelegerii exprimate în străinătate pentru cauza română, autorităţile austro-ungare se văd obligate să renunţe la unele măsuri de reprimare. În felul acesta, vor fi scutiţi de intentarea procesului de presă tinerii universitari români: „Universitarii români din Cluj, precum se ştie au fost urmăriţi pe cale disciplinară pentru *Apelul* şi *Manifestul* redactat şi trimis înainte de pertractarea din Cluj a procesului pentru *Memorand*. Cercetarea însă s-a respins pînă cînd îşi va rosti în cauza aceasta cuvîntul judecător. Acum procurorul suprem din Cluj, Al. Vita, a înştiinţat senatul universităţii din Cluj că nu va intenta proces de presă. Prin urmare, forul disciplinar îşi va continua cercetarea"[32]. Aceasta însemna revenirea cazului în discutarea forurilor universitare. Aceeaşi situaţie apare şi la Cluj. Studenţii învinuiţi pentru comportarea lor în timpul procesului *Memorandului*, pentru subscrierea apelurilor tinerimii universitare române sînt scoşi de sub acuzaţie: „Tinerimea română universitară din Cluj... a fost trasă în cercetare disciplinară pentru *Apelul* şi *Manifestul* publicat. Acuma aflăm că Ministerul de culte a sistat cercetarea disciplinară şi tinerii se restituie în toate drepturile de civi (cetăţeni — n.n.) universitari"[33].

În toamna anului 1894, la Constanţa se desfăşoară congresul studenţilor români, cu participarea a peste 400 de studenţi, între care se aflau şi reprezentanţi ai studenţimii române din Transilvania, Bucovina şi Basarabia. Cu acest prilej au fost expediate mai multe adrese universităţilor care au reprezentat şi susţinut cauza poporului român: „Apoi s-a trimis depeşe de mulţumire tuturor bărbaţilor mai însemnaţi din Europa, care au apărat cauza naţională română, una îndeosebi lui Gladstone, apoi o adresă şi un album osîndiţilor din Seghedin şi Vaţ (memorandiştii — n.n.) şi s-a ales o deputaţiune de 5 membri, care să meargă la Seghedin spre a le prezenta preşedintelui dr. Ioan Raţiu. S-a mai trimis o depeşă bărbaţilor care au susţinut cauza naţională în parlamentul român"[34].

Prin atitudinea lor energică, studenţii români din Monarhia Austro-Ungară au reprezentat integral interesele naţionale ale poporului român într-un moment de mare intensitate a luptei pentru apărarea drepturilor sale legitime.

---

31 *Ibidem*, nr. 28, p. 335.
32 *Ibidem*, nr. 29, p. 346.
33 *Ibidem*, nr. 31, p. 370.
34 *Ibidem*, nr. 36, p. 431.
35 *Ibidem*, nr. 40, p. 479.

ASPECTE ALE MIŞCĂRII MUNCITOREŞTI ŞI SOCIALISTE DIN BRAŞOV ÎN PERIOADA 1910—1918

de
IOAN MÂNDREA, SORIN OPREA

Luptele revoluţionare ale proletariatului braşovean din perioada 1910—1918 se înscriu în cadrul luptei generale a maselor largi populare din Transilvania, desfăşurată pentru drepturi şi libertăţi democratice, pentru înfăptuirea idealului desăvîrşirii unităţii naţionale. Avînd o bogată tradiţie revoluţionară, cîştigată în luptele de clasă din anii 1903—1907[1], muncitorii braşoveni — români, maghiari, germani — au acţionat în strînsă unitate proletară împotriva asupririi, exploatării şi pregătirilor de război, exercitate de clasele dominante din Imperiul austro-ungar. Aceste acţiuni ilustrează totodată rezultatele activităţii socialiştilor pentru organizarea rezistenţei maselor muncitoare împotriva intensificării reacţiunii regimului dualist.

Odată cu dezvoltarea industrială, Braşovul a devenit unul din centrele muncitoreşti însemnate din Transilvania. La 1910 erau înregistrate în oraşul Braşov un număr de 8 253 persoane ocupate în industrie (din totalul populaţiei de 41 056 locuitori) iar în judeţul Braşov 14 173 persoane (din totalul populaţiei de 137 621 de locuitori)[2].

În perioada dinaintea primului război mondial, în condiţiile intensificării exploatării capitaliste, ale intensificării reacţiunii guvernamentale, proletariatul braşovean a ripostat energic prin numeroase acţiuni demonstrative şi greviste. Mişcarea grevistă, deşi nu s-a ridicat la nivelul celei din primul deceniu al secolului al XX-lea, demonstra un grad înalt de radicalizare a maselor muncitoare, creşterea nivelului ei ideologic şi politic. Acesta era şi rezultatul activităţii elementelor socialiste înaintate.

În 1908 s-a constituit organizaţia locală a Secţiunii române social-democrate[3]. În comitetul de conducere ales în 1910 se aflau: George Gră-

---

[1] Ioan Mândrea, *Date privind mişcarea muncitorească şi socialistă din Braşov în primul deceniu al secolului al XX-lea. Crearea organizaţiei locale a secţiei române social-democrate (1908)*, în *Crisia*, 1979, p. 293—306.

[2] Ioan Podea, *Monografia judeţului Braşov*, Braşov, 1938, p. 110; Alexandru Petit, *Monografia judeţului Braşov*, Braşov, 1939, p. 62—63.

[3] Ioan Mândrea, *op. cit.*, p. 301, 303.

dinaru (președinte), Victor Brăftăleanu, Dumitru Nicolaescu, Constantin Ștefănescu etc., socialiști cunoscuți pentru ideile lor progresiste închinate activității de ridicare a nivelului de organizare și cultură a muncitorimii române[4].

În apelul lansat de Secția română social-democrată către mișcarea socialistă din România în vederea participării socialiștilor de peste munți la Congresul al V-lea al acesteia, ce va avea loc la Brașov în 8 și 9 ianuarie 1910, se preciza că acest Congres „se va ține nu departe de granița României, în apropierea munților Carpați, în orașul Brașov..., deoarece în momentul de față mișcarea social-democrată română aici e mai puternică, presa noastră română e mai răspîndită aici, cu un cuvînt tovarășii brașoveni stau azi mai puternic decît în oricare localitate în privința mișcării“[5].

La Brașov socialiștii au organizat o serie de acțiuni demonstrative, de mari proporții îndreptate împotriva măsurilor guvernanților de a arunca greutățile înarmării pe seama maselor populare. Printre acestea se numără marea demonstrație și întrunire de la 16 iulie 1911. Pe pancartele purtate de demonstranți erau înscrise lozinci revoluționare: „Jos proiectul reformei militare!“, „Trăiască votul universal, egal și secret!“. Expunerile făcute de fruntașii socialiști în limbile română, maghiară și germană, la întrunirea ce a continuat în sala hotelului „Central“, au combătut măsurile de înarmare ale guvernului, caracterul antidemocratic al politicii sale. Socialistul Victor Brătfăleanu, referindu-se la noul proiect al reformei militare, arată că acesta nu este decît „o nouă apăsare și nedreptate pentru popor“. „Nu de acest proiect are nevoie poporul — arată în continuare vorbitorul — ci de cel mai elementar drept democratic, votul universal, egal, secret“[6]. Proteste împotriva pregătirilor de război s-au exprimat în cadrul adunărilor populare din 12 noiembrie 1911[7] și 17 noiembrie 1912[8].

Printre acțiunile revendicative organizate de socialiștii brașoveni se numărau tot mai mult adunările populare, care aveau ca scop mobilizarea maselor pentru cucerirea dreptului de vot universal. În cadrul unei asemenea adunări organizate la Brașov, la începutul lunii martie 1912, de Comitetul Central al Secțiunii române social-democrate, George Grădinaru a arătat, în cuvîntul său, importanța covîrșitoare a cuceririi de către muncitori a votului universal, care le va deschide „dreptul la viața politică“[9]. Socialiștii români vedeau în această formă de luptă princi-

---

[4] *Ibidem.*

[5] *Glasul poporului*, 1910, nr. I; Alexandru Porțeanu, *Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (1906—1918) — organizația politică a muncitorilor români din Transilvania (I)*, în *Revista de istorie*, 1979, nr. 2, p. 225.

[6] *Glasul poporului*, 1911, nr. 8 (4 august).

[7] *Brassói Lapok*, 1911, nr. 259 (12 noiembrie).

[8] *Gazeta Transilvaniei*, 1912, nr. 241 (14 noiembrie); *Brassói Lapok*, 1912, nr. 264 (19 noiembrie).

[9] *Adevărul*, 1912, nr. 3 (15 martie).

palul mijloc de a asigura populaţiei româneşti drepturi politice, de a proclama egalitatea între naţionalităţi.

Muncitorii din Braşov participă la greva generală din Transilvania din 23—24 mai 1912, declanşată ca semn de protest contra numirii în funcţia de preşedinte al Parlamentului ungar a lui Ştefan Tisza, reprezentant al cercurilor reacţionare moşiereşti, cunoscut pentru orientarea sa antidemocratică, antipopulară, naţionalistă. Atunci, la Braşov au încetat munca muncitorii din fabrici, din atelierele mari şi mici[10].

Multe acţiuni revendicative purtau pecetea luptei pentru condiţii mai bune de muncă şi viaţă. Este cunoscută, în acest sens greva lucrătorilor vopsitori şi zugravi din Braşov, care a izbucnit la mijlocul lunii iunie 1912, pentru îmbunătăţirea salarizării[11]. Ziarul „Adevărul", organ al Secţiunii române social-democrate, lansează un apel către muncitorimea din afara Braşovului, din aceeaşi branşă, în care sînt rugaţi să nu se angajeze în această localitate, pentru a nu le împiedica lupta lor dreaptă[12]. Cu unele mici revendicări satisfăcute, aceşti muncitori reiau activitatea la toate atelierele[13].

În anii 1911—1912 conducătorii mişcării socialiste din Braşov au fost prezenţi la congresele Secţiei române social-democrate, unde s-au manifestat printre cei mai clarvăzători socialişti transilvăneni în ceea ce priveşte dezvoltarea ideologiei şi mişcării socialiste.

Astfel, la Congresul al VI-lea, ţinut la Sibiu în 1911, printre cei 78 de delegaţi, reprezentînd 26 localităţi şi organizaţii[14], au fost prezenţi şi socialiştii braşoveni George Grădinaru şi Victor Brătfăleanu. În cadrul dezbaterilor la problema presei, George Grădinaru cere să se îmbunătăţească calitatea articolelor publicate în organul de presă „Adevărul" sau „Glasul poporului", de asemenea propune ca aceste ziare să fie răspîndite în toate localităţile mari şi mici ale Transilvaniei. În cuvîntul său, Victor Brătfăleanu s-a referit şi la faptul că apariţia bilunară a ziarelor amintite este insuficientă pentru mişcarea socialistă. Semnificativă este propunerea lui George Grădinaru referitoare la aniversarea zilei de 1 mai, cu care ocazie, Secţia română urma să tipărească o foaie volantă adresată muncitorimii. Drept urmare, Congresul îndrumă Comitetul de conducere a secţiunii să facă tot posibilul pentru realizarea acestor propuneri[15].

Referitor la activitatea desfăşurată de socialiştii români braşoveni, un material publicat în ziarul „Adevărul" din septembrie 1911 evidenţi-

---

[10] *Brassói Lapok*, 1912, nr. 118 (25 mai).
[11] *Ibidem*, nr. 134 (16 iunie).
[12] *Adevărul*, 1912, nr. 14 (5 iulie).
[13] *Gazeta Transilvaniei*, 1912, nr. 137 (5 iulie); *Brassói Lapok*, 1912, nr. 150 (5 iulie).
[14] Ioan Cicală, *Mişcarea muncitorească şi socialistă din Transilvania, 1901—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1976, p. 187.
[15] *Adevărul*, 1911, nr. 1 (22 ianuarie).

ază activitatea organizației din Brașov și Codlea (județul Brașov) pe linia luptei pentru triumful cauzei social-democratice[16]

Poziția înaintată a socialiștilor brașoveni este relevată și în dezbaterile ocazionate de Congresul al VII-lea al Secției române, din 1912. În cadrul discuțiilor ținute pe marginea raportului de activitate, George Grădinaru critica Comitetul Central al Secției române, care nu s-a preocupat suficient de păstrarea coeziunii mișcării, fapt care a dus prejudicii cauzei generale a social-democrației. Arată de asemenea că Comitetul Central ar fi trebuit să activeze mai intens pentru luminarea și atragerea țărănimii[17]. În cadrul discuțiilor referitoare la presa socialistă, Victor Brătfăleanu subliniază faptul că „foaia“ s-a schimbat în perioada care a trecut, răspunzînd cerințelor actuale. Consideră potrivit faptul că ziarul „Adevărul“ să apară săptămînal, în acest caz numai în Brașov și împrejurimi fiind cel puțin 700 abonați[18]. Congresul a ales un nou Comitet Central din care făcea parte și George Grădinaru. În Comisia de control a fost ales fruntașul socialist brașovean Victor Brătfăleanu[19].

George Grădinaru participă, în calitate de delegat al Secției române, la Congresul al XIX-lea al P.S.D.U. din aprilie 1912. Cu această ocazie, prezintă un raport Congresului[20].

Un mijloc esențial de popularizare a ideilor socialiste, de culturalizare a muncitorimii l-a constituit munca de propagandă. În această direcție, organizația din Brașov a Secției române a desfășurat o susținută activitate prin conferințe. Astfel, în 1912 s-a desfășurat săptămînal în sala Clubului muncitorilor din Brașov, din strada Porții, un ciclu de conferințe științifice și literare. Dintre acestea se remarcă cele despre bazele social-democrației[21].

În preajma primului război mondial legăturile mișcării muncitorești din Transilvania cu cea din România se intensifică. Schimbul de delegații, intensificarea corespondenței prin coloanele presei socialiste și muncitorești, au reprezentat calea principală de transmitere reciprocă a experienței de luptă. Prestigiul de care se bucurau socialiștii din vechiul Regat în rîndurile muncitorimii transilvănene a fost și pentru organizația social-democrată din Brașov un ajutor prețios în acțiunea de organizare și de luptă pentru idealul socialist. Amintim în acest sens participarea fruntașilor socialiști din România: I. C. Frimu, Gh. Cristescu, Rozalia Frimu, în august 1912 la o adunare a Secției române social-democrate din Brașov. Cu această ocazie, în cuvîntul său, Gh. Cristescu sublinia necesitatea luptei comune a muncitorilor români, maghiari, germani, exploatați deopotrivă de capitaliști. „În fața internaționalismului patronilor — arată vorbitorul — trebuie și muncitorii de toate dezrobitor al claselor asuprite e

[16] *Ibidem*, nr. 9 (16 septembrie).
[17] *Ibidem*, 1912, nr. 1 (21 ianuarie); nr. 1 (21 ianuarie).
[18] *Glasul poporului*, 1912, nr. 2 (4 februarie).
[19] *Ibidem*.
[20] *Adevărul*, 1912, (20 aprilie).
[21] *Ibidem*, nr. 25 (20 septembrie); nr. 30 (25 octombrie).

salvatorul muncitorimii". Socialistul român a făcut cunoscute numeroasei adunări „progresele ce face mişcarea socialistă din Ţara românească"[22].

Purtători ai celor mai nobile idealuri de dreptate socială naţională, socialiştii români au avut ca preocupare centrală lupta de eliberare naţională a românilor din teritoriile asuprite şi de înfăptuire a statului naţional unitar român. În concepţia lor, lupta de eliberare socială şi naţională formau două laturi inseparabile ale luptei generale unitare pentru dezrobirea de sub orice exploatare şi asuprire[23].

Ideea unei apropieri şi colaborări între mişcarea naţională şi cea socialistă a cîştigat tot mai mult teren în rîndurile burgheziei române din Transilvania. Revendicările comune ale celor două mişcări contribuiau în primul rînd la această apropiere şi la apropiata colaborare. Apreciind activitatea desfăşurată de P.N.R. pentru revendicări democratice, care interesau cele mai largi categorii sociale, „Glasul poporului" nota: „Partidul Naţional Român s-a pus pe luptă. Acest partid a apucat pe o cale bună, începînd a ţine mai multe adunări poporale pentru votul universal, egal şi secret"[24].

Poziţia fruntaşilor mişcării naţionale din Braşov faţă de mişcarea socialistă este reflectată într-o anumită măsură de articolele apărute în „Gazeta Transilvaniei", unul dintre principalele organe de presă ale luptei pentru emancipare naţională a românilor din Transilvania. Ziarul acordă o atenţie sporită mişcării muncitoreşti şi socialiste din România. În coloanele sale au apărut încă de la începutul secolului al XX-lea numeroase articole referitoare la acţiunile socialiştior din localitate. În majoritatea cazurilor ziarul şi redacţia se situau pe poziţii progresiste, de orientare democratică faţă de mişcarea socialistă a timpului, fapt care arată creşterea influenţei clasei muncitoare în viaţa politică, în dezvoltarea societăţii româneşti[25].

În anii 1913 şi 1914 au avut loc la Braşov mai multe acţiuni demonstrative organizate de socialişti împotriva politicii reacţionare a autorităţilor regimului dualist. Astfel, în ziua de 20 ianuarie 1913 a avut loc o puternică demonstraţie de stradă la care participă peste 1 500 de muncitori, urmată de o impresionantă adunare populară, organizată în semn de protest faţă de aşa-zisa reformă electorală a guvernului Lukács[26]. Această reformă, nota ziarul „Adevărul", „în mod sistematic nu face altceva decît să micşoreze zi cu zi libertăţile şi drepturile poporului muncitor"[27]. La adunarea din 20 ianuarie 1913, Victor Brătfăleanu a scos în evidenţă importanţa pentru muncitori a luptei purtate de partidul social-

---

[22] *Ibidem*, nr. 21 (23 august).

[23] Ion Ardeleanu, Mircea Muşat, *1918. Socialiştii români în fruntea luptei maselor pentru încheierea procesului de formare a statului naţional unitar*, în *Anale de istorie*, 1975, nr. 6, p. 45—57.

[24] *Glasul poporului*, 1908, nr. 11 (6 noiembrie).

[25] Alexandru Porţeanu, *Gazeta Transilvaniei şi mişcarea socialistă a timpului*, în *Cumidava*, 1969, p. 252.

[26] *Brassói Lapok*, 1913, nr. 16 (21 ianuarie).

[27] *Adevărul*, 1913, nr. 3 (17 ianuarie).

democrat în vederea cuceririi dreptului de vot universal. Cei prezenţi au primit cu entuziasm rezoluţia grevei generale, ca ultimă şi supremă armă de împotrivire a muncitorimii faţă de politica reacţionară a guvernului[28].

În vederea participării muncitorimii din Braşov la greva generală, socialiştii au desfăşurat o vie propagandă prin organizarea în februarie şi martie 1913 a unor largi adunări populare. Faţă de aceste pregătiri — preciza ziarul „Brássoi Lapok" — primarul oraşului Braşov, la propunerea căpitanului suprem a luat „măsuri" în caz de tulburări, în vederea asigurării „securităţii şi liniştii publice". Aceste măsuri se refereau la pregătirea unor unităţi militare şi poliţieneşti[29]. Cu toate acestea, la adunarea populară din 2 martie 1913 socialiştii lansează un apel de participare largă a muncitorimii la greva generală[30]. Conducerea P.S.D.U. a amînat însă greva generală, problemă dezbătută din nou de socialişti în adunarea populară din 9 martie 1913[31].

Se remarcă activitatea socialistului George Grădinaru, membru al Comitetului Central al Secţiei române social-democrate pe linia organizării muncitorilor români din Ungaria. La 30 aprilie 1914, el participă la o adunare populară într-un cartier din Pesta, cu care ocazie expune celor prezenţi scopul şi consecinţele organizării proletariatului în rîndurile P.S.D. S-a hotărît atunci constituirea unei organizaţii româneşti social-democrate în acel cartier al capitalei ungare[32].

Printre acţiunile politice de masă organizate de socialişti se numără şi aniversarea zilei de 1 Mai, care s-a desfăşurat sub semnul luptei pentru drepturi şi libertăţi democratice. Ziarul „Adevărul" consemnează marile demonstraţii desfăşurate de muncitorii din Braşov atît la 1 Mai 1913, cît şi la 1 Mai 1914[33].

Primul război mondial avea să arunce mari şi grele suferinţe materiale şi umane asupra maselor populare din Transilvania. A scăzut salariul real, s-au urcat preţurile bunurilor de consum, a fost introdusă starea de asediu, însoţită de o cruntă teroare. Masele muncitoare au fost lipsite de libertatea de organizare şi de acţiune. „Clasa muncitoare — se menţionează într-un raport sindical muncitoresc din 1914 — a fost atacată în urma declanşării războiului cu trei arme: cu şomajul, cu scăderea salariului şi cu scumpetea, din care şi una era de ajuns să distrugă muncitorimea"[34]. Războiul a lovit nu numai muncitorimea, ci şi alte categorii sociale: ţărănimea, intelectualitatea, funcţionarii. Soldaţii români din Transilvania au fost trimişi să lupte pentru o cauză străină poporului român. În legătură cu ascuţirea contradicţiilor sociale provocate de înrăutăţirea situaţiei materiale a maselor populare se amplifică şi contradic-

[28] *Ibidem*, nr. 4 (24 ianuarie).
[29] *Brassói Lapok*, 1913, nr. 49 (28 februarie).
[30] *Adevărul*, 1913, nr. 10 (7 martie).
[31] *Brassói Lapok*, 1913, nr. 58 (11 martie).
[32] *Adevărul*, 1913, nr. 19 (9 mai).
[33] *Ibidem*, nr. 43 (24 octombrie); 1914, nr. 19 (10 mai).
[34] *Unirea Transilvaniei cu România*, ediţia a II-a, Bucureşti, p. 432.

ţiile naţionale, provocate de accentuarea asûpririi în timpul războiului.

În anii războiului, lupta împotriva asupririi naţionale s-a împletit şi mai strîns cu lupta pentru pace şi drepturi democratice, împotriva tuturor asupritorilor şi exploatatorilor din Imperiul dualist. Proletariatul s-a aflat în fruntea acţiunilor revendicative, acţiuni care aveau în acelaşi timp un caracter antirăzboinic. Printre marile lupte ale proletariatului din Transilvania în perioada războiului se numără puternica grevă a celor 11 500 de mineri români, maghiari şi de alte naţionalităţi din Valea Jiului din mai—iunie 1916[35].

Alături de întregul proletariat, cel din Braşov s-a ridicat la luptă împotriva intensificării exploatării, a măsurilor de teroase impuse de capitalişti şi de autorităţile statului austro-ungar, împotriva războiului. La 1 Mai 1917 s-a sărbătorit pentru prima dată de la izbucnirea războiului ziua internaţională a muncii. Proletariatul din Braşov a demonstrat atunci pentru solidaritate internaţională, pentru pace, pentru condiţii mai bune de viaţă[36].

În mai—iunie 1917 intră în grevă lucrătorii feroviari din Braşov, prezentînd o serie de revendicări economice, îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi salarizare[37].

În 1917 s-a intensificat activitatea mişcării socialiste — Comitetul Central român şi-a reluat activitatea, preocupîndu-se de scoaterea gazetei „Adevărul“[38]. Socialiştii români au acţionat pentru mobilizarea maselor muncitoare la luptă pentru libertăţi democratice, pentru desăvîrşirea unităţii naţionale.

Lupta democratică a maselor populare în frunte cu proletariatul s-a intensificat în 1918, valul revoluţionar subminînd din interior Imperiul austro-ungar. Pe întreg cuprinsul monarhiei habsburgice, masele muncitoare îşi exprimau cu hotărîre dorinţa de a se înceta războiul imperialist, iar popoarele asuprite îşi manifestau cu putere voinţa de a înlătura exploatarea socială şi naţională. În ianuarie 1918 izbucneşte greva generală, una din cele mai mari bătălii de clasă de pînă atunci, la care a participt muncitorimea de pe întreg cuprinsul monarhiei. În iunie 1918 are loc o a doua grevă generală a muncitorilor din Austro-Ungaria. Ea s-a desfăşurat sub lozinci revendicative economice şi politice (încheierea păcii, demilitarizarea întreprinderilor, votul universal)[39]. Muncitorii din Braşov s-au solidarizat cu cele două greve generale, acţiuni care au contribuit la îmbogăţirea experienţei de luptă a proletariatului.

---

[35] C-tin Feleki, *Greva generală a minerilor din Valea Jiului (1916)*, în *Analele Institutului de istorie a partidului*, 1971, nr. 4, p. 178—180.

[36] Ioan Cicală, *op. cit.*, p. 208.

[37] *Ibidem;* C-tin Daicovici, Ludovic Bányai, Victor Cheresteşiu, Vasile Liveanu, *Lupta revoluţionară a maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România,* în *Studii,* 1958, nr. 6, p. 30.

[38] Ioan Cicală, *op. cit.*, p. 21.

[39] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 268—282.

În toamna anului 1918 mişcarea revoluţionară a maselor, sub forma grevelor, demonstraţiilor muncitoreşti, răscoalelor soldaţilor, a luptei pentru pămînt a ţărănimii şi mişcării de eliberare naţională se va intensifica, vestind izbucnirea revoluţiei burghezo-democratice. Organizaţia social-democrată română din Braşov a acţionat în vederea mobilizării maselor muncitoare la luptă pentru cucerirea drepturilor şi libertăţilor democratice, pentru pace, pentru înfăptuirea idealului desăvîrşirii unităţii naţionale. În cadrul unei largi adunări populare, organizată de socialişti, la începutul lunii noiembrie 1918, s-a protestat împotriva „militarismului", exploatării „capitaliste" şi supremaţiei de clasă[40]. În acelaşi timp, organizaţia a acţionat pentru intensificarea organizării muncitorilor români în rîndurile social-democraţiei, în acest scop desfăşurîndu-se o susţinută muncă de propagandă prin adunări populare, şedinţe săptămînale, cursuri de ştiinţe sociale[41].

În toamna anului 1918 masele muncitoare din Braşov au participat la sfărîmarea aparatului de stat austro-ungar, pentru instaurarea unei noi administraţii, pentru obţinerea unor reforme sociale radicale. În octombrie şi noiembrie 1918, muncitorii au atacat sediile poliţiei şi jandarmeriei austro-ungare, au refăcut organizaţiile sindicale. Din muncitori s-a constituit la Braşov o gardă de acţiune, care a preluat controlul asupra gării[42].

Socialiştii braşoveni au participat activ la lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale. La 1 noiembrie 1918 s-a constituit Sfatul naţional român din Ţara Bîrsei, alcătuit din 35 de membri[43], organ politic, cu puteri depline în conducerea acţiunilor revoluţionare în această parte a Transilvaniei. Ziarul „Adevărul" menţionează adeziunea şi participarea socialiştilor din Braşov la Sfatul naţional român din Ţara Bîrsei. Victor Brătfăleanu, în calitate de secretar al secţiunii Partidului social-democrat, solicită Comitetului Central al Secţiei social-democrate române îndrumări în problema „conlucrării" cu Consiliul Naţional Român Central[44]. Semnificativ este faptul că la marele forum, Adunarea Naţională de la Alba Iulia, printre cei 150 de delegaţi ai social-democraţiei, care reprezentau peste 70 000 de muncitori organizaţi, s-a numărat şi George Grădinaru, reprezentantul secţiei române social-democrate din Braşov[45]. Poziţia clasei muncitoare faţă de unire este explicit formulată de reprezentantul acesteia, Iosif Jumanca, care — de la tribuna Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia — a rostit aceste cuvinte pe deplin edificatoare: „... *Astăzi*

---

[40] *Glasul Ardealului*, 1918, nr. 3 (13 noiembrie).
[41] *Adevărul*, 1918, nr. 49 (9 decembrie); nr. 50 (16 decembrie).
[42] Mircea Băltescu, Emil Poenaru, *File din activitatea şi lupta comuniştilor braşoveni*, Braşov, 1971, p. 4.
[43] *Gazeta Transilvaniei*, 1918, nr. 121 (4 noiembrie); *Glasul Ardealului*, 1918, nr. 1 (9 noiembrie).
[44] *Ardealul*, 1918, nr. 44 (5 noiembrie).
[45] Arhiva Muzeului Unirii, Alba Iulia, *fond documentele Unirii*, vol. I, p. 823. George Grădinaru a fost ales membru al Sfatului Naţional Român *Adevărul*, 1918, nr. 47 (8 decembrie).

venim și noi aici, adevărații reprezentanți ai muncitorimii române din Transilvania și Banat, venim să declarăm în fața dv., în fața Internaționalei socialiste și în fața întregii lumi că vrem unirea tuturor românilor. Noi vrem și sîntem gata de a lupta cu toate mijloacele pentru înfăptuirea și apărarea unirii"[46].

Proclamarea unirii Transilvaniei cu România a desăvîrșit procesul de formare a statului național unitar român. El a fost încheiat ca rezultat al luptei revoluționare a poporului român de la orașe și sate. Unirea a constituit un moment de mare însemnătate în procesul de dezvoltare a națiunii și statului român.

În cadrul luptei generale a proletariatului român de la începutul secolului al XX-lea, pentru drepturi și libertăți democratice se înscriu, caracterizate prin combativitate, înalt nivel de organizare, și acțiunile revoluționare ale clasei muncitoare din Brașov. Proletariatul brașovean, elementele socialiste înaintate, și-au adus contribuția la eliberarea socială și națională a poporului român din Transilvania, la formarea statului național unitar român.

DIE ARBEITER — UND SOZIALISTISCHE BEWEGUNG IN BRAŞOV (KRONSTADT) VON 1910—1918

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung untersucht einige Aspekte der Arbeiter — sowie der sozialistischen Bewegung im ehemaligen komitat Brașov (Kronstadt) während der Jahre 1910—1918 und zwar: die wichtigsten Aktionen zur Unterstützung ihrer wirtschaftlichen und politischen Forderungen, Aktionen, an welchen rumänische, ungarische und deutsche Arbeiter teilnahmen. Es werden die hauptsächlichsten organisatorischen Massnahmen der Kronstädter Sozialisten sowie deren Beziehungen zur sozialistischen Bewegung in Rumänien dargestellt.

Die Quellengrundlage für die Arbeit bilden Dokumente aus dem Staatsarchiv Brașov, die beiden Zeitungen „Gazeta de Transilvania" (Zeitung für Siebenbürgen — in rumänischer Sprache) und „Brassói Lapok" (Kronstädter Blätter — in ungarischer Sprache), sowie die sozialistischen zentralen Presseorgane „Adevărul" (Die Wahrheit) und „Glasul Poporului" (Volksstimme).

[46] Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 632.

ORADEA — CENTRU AL ORGANIZĂRII FUNCŢIONARILOR ROMÂNI DIN BĂNCILE TRANSILVĂNENE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

de
MIHAI D. DRECIN

La cumpăna dintre secolele al XIX-lea şi al XX-lea, ca urmare a impetuoasei dezvoltări a activităţii financiar-bancare, românii din Transilvania dispuneau de aproximativ 80—90[1] de bănci organizate sub forma societăţilor pe acţiuni. Numărul lor ne permite să putem vorbi de existenţa unui *sistem* al băncilor române din Transilvania. Pe planul organizării şi conducerii interne însă băncile în discuţie se confruntau cu o serie de probleme ce erau — este adevărat — în atenţia întregii lumi bancare europene a timpului. Este vorba, în primul rînd, de mobilizarea capitalurilor, punerea la punct a unui control bancar sigur şi permanent şi a unei evidenţe precise şi corecte.

Remedierea acestor deficienţe, acţiune echivalentă cu o modernizare a organizării tehnice a băncilor noastre, începe să se înfăptuiască încă din iunie 1898 prin activitatea „Conferinţelor directorilor băncilor române", iar din iulie 1907 prin uniunea bancară „Solidaritatea"[2].

Complexul proces de dezvoltare, consolidare şi modernizare a sistemului financiar-bancar român din Transilvania este strîns legat şi de activitatea funcţionarilor lui. Prin gradul de cultură, nivelul de trai, independenţa economică, aspiraţiile politice, funcţionarii de bancă aparţin categoriei sociale a intelectualităţii. Ar fi nu numai interesant, ci chiar necesar să urmărim ritmul creşterii numerice a funcţionarilor de bancă români, din ce categorii sociale provin, gradul culturii lor de specialitate (procentul autodidacţilor din totalul funcţionarilor, cîţi sînt absolvenţi ale unor şcoli medii sau chiar ale unor academii comerciale şi de unde anume), dacă au preocupări de cercetare a fenomenului bancar ro-

---

1 Constantin Popp, *Băncile române din Transilvania şi Ungaria*, în *Revista Economică*, Sibiu, 1905, nr. 20, p. 182 dă următoarele date la 1898: 75 de bănci; la 1900: 81; la 1902: 90; Dumitru Periş, *Activitatea naţională şi economică a băncilor româneşti din Transilvania*, în *Revista Economică*, 1945, nr. 17—18, p. 79 vorbeşte de 97 bănci la 1900.

2 Mihai D. Drecin, *Banca „Albina" din Sibiu — instituţie naţională a românilor transilvăneni* (1871—1918), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 125—130.

mânesc și general european al timpului și în ce măsură concluziile și sugestiile lor sînt reale și folositoare societății românești, în ce măsură se preocupă de perfecționarea organizării și apărarea intereselor propriei lor categorii socio-profesionale, dacă prin cunoștințele lor profesionale se impun și sînt acceptați în cercul specialiștilor din Budapesta, Viena și alte centre bancare ale Europei, în ce relații se găsesc cu lumea bancară a Vechiului Regat, ritmul creșterii salariilor și altor categorii de venituri, implicarea în viața culturală și politică a națiunii căreia îi aparțineau, legăturile cu celelalte categorii și clase sociale românești, atitudinea față de ideile socialiste care se manifestă tot mai puternic și în societatea românilor transilvăneni etc. Răspunsuri cît mai exacte la aceste probleme, întotdeauna printr-o raportare la realitățile din rîndul celorlalte națiuni ale imperiului dualist, poate chiar a unor națiuni din apusul Europei, ne-ar facilita nu numai o cercetare modernă de sociologie istorică[3], posibilitatea de a cunoaște evoluția mentalității acestei categorii sociale, ci ne-ar oferi noi explicații întregitoare pentru „miracolul că anul 1918 a găsit Transilvania întreagă pulsînd de puternică viață românească“[4].

Revista Economică din Sibiu[5] ne oferă o serie de date referitoare la viața și preocupările funcționarilor de bancă români. Pentru început dorim să punem în discuție momentul și modalitatea în care s-a trecut la închegarea unei colaborări mai intense între funcționarii români de bancă, premisă a înființării unei reuniuni profesionale.

Din datele de care dispunem rezultă că la 1908 aveam — după o statistică românească — 658 funcționari de bancă[6], în timp ce ziarul *Budapesti Hirlap* (din 16 mai 1908) afirma că în cele aproximativ 160 de bănci românești „se adăpostesc peste 1 000 intelectuali“[7]. Acceptînd o cifră de mijloc — 800, reținînd în același timp că numărul total al funcționarilor de bancă din Ungaria se ridica la 12 000[8] rezultă că funcționarii români reprezentau 6,66% din numărul funcționarilor de bancă din Ungaria. Media de 6—7 funcționari de fiecare bancă românească vine să întărească realitatea potrivit căreia capitalul social și deci cifrele de afaceri sînt în majoritatea cazurilor mijlocii spre mici la cele mai multe dintre ele. Este urmarea vitregiei condițiilor în care națiunea română din Transilvania era nevoită să trăiască și să se dezvolte, guvernele maghiare folosind o largă paletă de metode care urmăreau frînarea ritmu-

---

[3] Vezi în acest sens o temeinică încercare și reușită la Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 11—33, pentru perioada regimului liberal din Transilvania (1860—1867).

[4] D. I. Herția, *Preocupări de organizare financiar-economică la românii din Transilvania înainte de Unire*, în volumul omagial *„Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 ani“*, Imprimeria Naționlă, București, 1936, p. 363.

[5] Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 111—116.

[6] *Revista Economică*, Sibiu, 1908, nr. 49, p. 456 (în continuare *Rev. Ec.*, 1908, nr. 49, p. 456).

[7] *Ibidem*, nr. 20, p. 229.

lui dezvoltării românilor sub toate aspectele. Cu toate acestea, importanţa socială a contingentului funcţionarilor români de bancă, parte a burgheziei române, este incomparabil mai mare decît numărul şi forţa lor economică, datorită calităţii de reprezentant al naţiunii majoritare.

De la început, organizarea funcţionarilor români de bancă urmăreşte două obiective: crearea de condiţii în vederea perfecţionării lor profesionale în ţară şi străinătate, asigurarea unei existenţe materiale demne şi sigure atît pe parcursul anilor de serviciu, cît mai ales după pensionare.

A II-a Conferinţă a directorilor băncilor române, ţinută în septembrie 1901 la Sibiu, ia o primă hotărîre pe linia instituirii unui „curs practic special", sub patronajul Şcolii superioare greco-ortodoxe de comerţ din Braşov, în vederea ridicării gradului de pregătire profesională a funcţionarilor români[9]. Din păcate, în 1903 ideea este abandonată pe considerentul că ar fi prea costisitoare şi de prea puţin folos practic.

Un merit al celei de a III-a Conferinţe a directorilor băncilor române, din octombrie 1903, este larga dezbatere a instituirii pensiei la funcţionarii de bancă. Propunerile făcute cu acest prilej sînt reluate în săptămînile următoare. Prin circulara din 22 decembrie 1903, Delegaţiunea băncilor române trimite băncilor asociate un „Memoriu în chestiunea sistematizării pensiilor pentru funcţionarii băncilor române". Potrivit lui fiecare bancă îşi va crea un fond propriu de pensii, banca şi funcţionarii urmînd să contribuie cu cîte 5% din salariile acordate, respectiv primite anual. Băncilor mici, care nu au posibilitatea de a-şi crea un fond propriu de pensii, li se sugerează să cotizeze la un institut de asigurare care va plăti pensiile funcţionarilor[10].

În august 1904, *Revista Economică* pune în discuţie problema perfecţionării funcţionarilor de bancă, atît în străinătate — prin alocarea anuală a unui număr de burse, cît şi într-un oraş al Transilvaniei sub forma unor conferinţe publice în care să se discute diferite probleme de specialitate. Precizăm că propuneri asemănătoare sînt lansate abia în 1907 de revista *Penzintézeti Szemle*, organul „Asociaţiei regnicolare a institutelor de bani din Ungaria"[11].

În anul 1906, dr. Cornel Diaconovich — iniţiatorul Conferinţelor directorilor băncilor române şi al *Revistei Economice* — părăseşte Sibiul, plecînd definitiv la Bucureşti. Pregătindu-şi plecarea încă din 1905, Diaconovich nu mai are timp să continue munca de organizare a funcţionarilor din băncile româneşti. Se părea că problema nu mai interesează

---

[8] *Ibidem*, p. 224. Afirmaţia aparţine lui dr. Hantos Elemér, prim-secretar al „Asociaţiei regnicolare a institutelor de bani ungare", şi este făcută la Congresul funcţionarilor de bancă ţinut la Debreţin între 7—8 iunie 1908, unde participă şi cinci reprezentanţi ai bănciloir române.

[9] *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1902, p. 138—144.

[10] *Rev. Ec.*, 1903, nr. 47—50, p. 389—391, 397—398, 406—408, 413—415; 1907, nr. 50, p. 441—443.

[11] *Rev. Ec.*, 1907, nr. 23, p. 225—226.

pe nimeni, în orice caz Sibiul — recunoscut ca centru conducător al sistemului bancar românesc din Transilvania.

În aceste condiţii, din toamna anului 1907, Oradea şi Şimleu-Silvaniei se impun ca centre care relansează problema organizării funcţionarilor români de bancă. Meritul revine unui număr de cinci funcţionari din Bihor şi Sălaj[12], care publică un *Apel* în ziarul arădean *Tribuna*. Ei solicită pe „... cei mai bine meritaţi funcţionari de bancă, domnii Iosif Lissai (contabilul-şef al Băncii „Albina" din Sibiu — n.n.) şi Sava Raicu (secretarul Băncii „Victoria" din Arad — n.n.) ca, fără amînare, să convoace funcţionarii băncilor române la o adunare, care va avea de scop dezbaterea asupra organizării", în vederea îmbunătăţirii condiţiilor materiale de trai şi perfecţionarea profesională a acestora prin „... răspîndirea ştiinţei de bancă, economia naţională, ştiinţele economice etc."[13]. Din păcate, în afara *Revistei Economice* alte ziare şi reviste româneşti nu publică *Apelul* amintit.

Sufletul acţiunii este Vasile Babi, casier al Băncii „Bihoreana" din Oradea. Ştim despre el, la nivelul de astăzi al cercetărilor, doar că absolvise în 1899 Şcoala comercială superioară greco-ortodoxă română din Braşov — singura şcoală românească cu acest profil din Transilvania[14] şi se manifesta tot mai activ în viaţa politică şi culturală a românilor bihoreni.[14a]

Într-un articol publicat în penultimul număr pe 1907 al *Revistei Economice*, Vasile Babi, militînd pentru o conlucrare între conducătorii băncilor şi funcţionari, scria: „E în interesul institutelor, ca să aibă o clasă de funcţionari bine calificaţi, înzestraţi cu cunoştinţe largi, cîştigate din viaţă şi din experienţele altora, care să fie în stare a afla noi căi pentru întărirea şi înaintarea institutelor. Conducerea şi administrarea corectă şi perfectă o pretind aceasta. Pretinde chiar şi publicul, ca funcţionarii institutelor, cărora îşi încredinţează averea, să fie nu numai pricepuţi în specialitatea lor, ci şi demni de încredere, conştienţi de chemarea şi multămiţi cu soarta lor ... Iată de ce mişcarea de acum a func-

---

[12] Aceştia sînt Vasile Babi, Nicolau Munthiu, Ioan Petra, Ilie Radu şi Nicolau Vecon.

[13] *Ibidem*, 1907, nr. 47, p. 418.

[14] *Ibidem*, 1909, nr. 21, p. 254. Încă un amănunt despre Vasile Babi, care ne conturează mai exact personalitatea sa, permiţîndu-ne să-l încadrăm în rîndul oamenilor de acţiune ai generaţiei „noului activism". Sub influenţa discursului rostit de prof. Arseniu Vlaicu, directorul Şcolii comerciale române din Braşov, cu ocazia întrunirii promoţiei 1899 la împlinirea unui deceniu de la absolvire, un grup de 12 foşti elevi hotărăsc să pună bazele unui fond menit a veni în ajutorul şcolii, care se zbătea în mari greutăţi materiale. Între membrii fondatori îl întîlnim şi pe casierul Băncii „Bihoreana" din Oradea, care subscrie 200 K. *Rev. Ec.*, 1909, nr. 29, p. 322; articolul: „O pornire bună".

[14a] Viorel Faur, *Documente despre manifestările populaţiei româneşti din Bihor, împotriva legilor lui Apponyi (1907)*, în „Aleşd (1904—1979) — comunicări, studii, articole şi documente", sub redacţia acad. Şt. Pascu, Oradea, 1979, p. 225—252. „Plugarul" din Cacova. Simion Popescu, *Programul de activitate al „Ancorei"*, Oraviţa, 1909, 12 p.

ţionarilor de bancă, nu trebuie privită cu neîncredere, ci sprijinită din toate părţile, de toţi cei pe cari ne priveşte, căci prin ea nu se urmăresc scopuri, nici lucruri deşarte, ci idei, cărora glasul timpului ne cere să ne supunem"[15].

La sfîrşitul lui aprilie 1908, presa maghiară şi română publică anunţurile privind convocarea congreselor funcţionarilor de bancă din Ungaria. La Debreţin urmau să se întrunească funcţionarii băncilor de la est de Dunăre, iar la Budapesta cei de la vest de Dunăre. Aceste ştiri oferă lui Vasile Babi prilejul să rediscute şi să insiste asupra necesităţii convocării unui congres al funcţionarilor de bancă români, în vederea organizării lor într-o reuniune profesională. După ce reaminteşte că ideea este mai veche, fiind îmbrăţişată atît de funcţionarii români, cît şi de uniunea bancară „Solidaritatea", casierul Băncii „Bihoreana" este foarte caustic în aprecieri[16].

Semnificativ este faptul că la Congresul funcţionarilor de bancă din Ungaria, ţinut la Debreţin între 7—8 iunie 1908, trei dintre cei cinci reprezentanţi ai băncilor româneşti proveneau din Bihor şi Sălaj. Este vorba de Vasile Babi şi Iosif Diamandi de la Banca „Bihoreana" şi Niculae Munthiu de la Banca „Silvania" din Şimleu-Silvaniei[17].

Primul „Calendar portativ al funcţionarilor de bancă români pe anul 1909" este redactat la Oradea de acelaşi Vasile Babi. Din interesantul său sumar reţinem datele exacte ale înfiinţării fiecărei bănci româneşti şi lista numelor funcţionarilor de la băncile române, în ordine alfabetică şi cu precizarea institutului la care sînt angajaţi. Pe lîngă aceste deosebit de valoroase statistici mai întîlnim temeinice studii de istorie financiar-bancară, anunţuri şi informaţii. Redactorul reuşeşte să adune în jurul său, în calitate de colaboratori, pe unii dintre cei mai capabili şi activi colegi de breaslă. Este vorba de Virgil V. Bontescu — funcţionar la filiala din Brno a lui „Ustredni banka ceskych sporitelen" (Banca centrală a caselor de păstrare boeme)[18], Iosif Diamandi — funcţionar la Banca „Bihoreana" şi revizor-expert al „Solidarităţii"[19], Ioan I. Lapedatu — directorul Băncii „Ardeleana" din Orăştie şi secretarul „Solidarităţii", Vasile C. Osvadă — directorul Băncii „Agricola" din Hunedoara şi al gazetei economice *Tovărăşia* — Orăştie, Nicolae Petra Petrescu — fost funcţionar al Băncii „Albina" şi director al despărţămîntului Agnita al „Asociaţiunii", dr. Coriolan Pop — directorul Băncii „Bihoreana", Constantin Popp — funcţionar al Băncii „Albina" şi redactor responsabil al *Revistei Economice*, Simion Popescu — contabil la Banca „Plugarul" din Cacova[20], Emil Rusu — funcţionar la Banca „Al-

[15] *Rev. Ec.*, 1907, nr. 51, p. 452.
[16] *Ibidem*, 1908, nr. 17, p. 198.
[17] Ceilalţi doi provin din anturajul Băncii „Albina" din Sibiu, fiind Constantin Popp şi dr. Dumitru Ştefan (*Rev. Ec.*, 1908, nr. 24, p. 254—255).
[18] *Rev. Ec.*, 1909, nr. 21, p. 254.
[19] *Ibidem*, nr. 24, p. 282.
[20] *Ibidem*, nr. 26, p. 299.

bina", Emil Tișca — funcționar în Năsăud[21], Gavril Todică — funcționar la Banca „Geogeana" — Geoagiu[22] și profesorul Arseniu Vlaicu de la Școala comercială superioară greco-ortodoxă română din Brașov[23]. Tipărit la Arad, „Calendarul portativ al funcționarilor de bancă români"[24] apărea la numai trei ani de la primul număr al unei tipărituri identice scoase de funcționarii de bancă maghiari[25].

La începutul anului 1909 îl găsim pe Vasile Babi angajat, împreună cu alți trei colegi din Cacova — Banat, Lugoj și Cluj[26], într-o acțiune care urmărea înființarea unei „reuniuni de ajutorare reciprocă" pentru funcționari, preoți și învățători. „Ancora Română" — institut de efecte pe acții[27], trebuie conform statutelor, „... a veni în ajutor tuturor funcționarilor privați de a-și putea acuira (procura — n.n.) ușor efecte și a pune bază unui fond de ajutorare, proprietatea acționarilor". Cu sediul la Lugoj, institutul urma să dispună de un capital social de 20 000 K, împărțit în 400 acții a 50 K[28]. Adunarea de constituire a institutului va avea loc cu ocazia Congresului funcționarilor români de bancă din vara aceluiași an.

Din vara anului 1909 centrul de greutate al acțiunilor de organizare a funcționarilor români de bancă revine la Sibiu[29]. Meritul este al secretarului „Solidarității" băncilor române, Ioan I. Lapedatu — cel mai reputat economist român din Transilvania acelei vremi. Tot în această perioadă, orădeanul Vasile Babi se îmbolnăvește, dispărînd prematur din viață, la 13 ianuarie 1910[30]. Vestul românesc, Oradea și Bihorul în special, pierdeau un bun specialist, activ, cu multă personalitate, atît de necesar luptei naționale. Cu toate acestea, Oradea rămîne alături de

---

[21] *Ibidem*, nr. 9, p. 124.

[22] *Ibidem*, nr. 23, p. 267—271.

[23] *Ibidem*, 1908, nr. 19, p. 216—217.

[24] Vasile Babi redactează și *„Calendarul ... pe 1910"*, anul II, Arad, Tipografia Diecezană, 181 p. Din sumarul lui reținem articolele: „Chestiunea organizării funcționarilor de bancă români" (V. Babi), „Organizarea economică" (T. Filipescu), „Rolul băncilor și funcționarilor lor în organizația noastră economică" (E. Tișca), „Ceva despre cualificarea funcționarilor noștri de bancă" (C. Călutiu — jun.). Mai reținem că numărul funcționarilor băncilor române s-a ridicat în anul 1909 la 730 (*Rev. Ec.*, 1909, nr. 52, p. 506).

[25] *„Pénzintézeti tisztviselők zsebnaptára — 1906"* („Calendarul portativ al funcționarilor de bancă — 1906"). Redactor: Szász János, viitorul secretar-general al „Centralei reuniunilor funcționarilor de bancă din Ungaria" (*Rev. Ec.*, 1908, nr. 49, p. 456; 1909, nr. 22, p. 267—268).

[26] Simion Popescu (Cacova), Romul Dâmboiu (Lugoj), Leonte Pușcariu (Cluj).

[27] Vezi mai pe larg broșura scrisă de inițiatorul acțiunii, contabil al Băncii „Plugarul" din Cacova. Simion Popescu, *Programul de activitate al „Ancorei"*. Oravița, 1909, 12 p.

[28] *Rev. Ec.*, 1909, nr. 21, p. 253; 1909, nr. 25, p. 289; 1909, nr. 26, p. 299.

[29] *Rev. Ec.*, 1909, nr. 22, p. 260—261; 1909, nr. 26, p. 294—295.

[30] Pe ordinea de zi a celei de-a XI-a Adunări generale ordinare a Băncii „Bihoreana" la punctul 8 figurează: *„Propunerea direcțiunii referitor la ajutorul pentru văduva și orfanul fostului cassar Vasile Babi"* (*Rev. Ec.*, 1910, nr. 9, p. 109). Vezi și *„Necrologul"* din Rev. Ec., 1910, nr. 3, p. 22.

Sibiu, Arad, Lugoj sau Deva[31] unul dintre centrele importante ale creditului românesc.

Poate, la prima vedere, amănuntele prezentate mai sus par mai puţin importante şi interesante, dacă nu pentru istoria locală atunci pentru cea transilvăneană şi — în acest context — pentru istoria naţională. Avem în vedere însă faptul că marile evenimente naţionale sînt rezultanţa acumulărilor în timp a tuturor energiilor naţiunii, depuse cu stăruinţă, zi de zi, în cele mai diverse direcţii şi domenii ale vieţii. Dorinţa de organizare, de perfecţionare profesională, de continuă ridicare a gradului de cultură, de fortificare a puterii economice — duc înainte orice naţiune.

Astfel privite lucrurile, activitatea funcţionarilor români de bancă din Transilvania începutului secolului nostru, pusă în slujba perfecţionării lor profesionale şi a unei mai bune organizări la nivelul branşei, era o contribuţie la efortul general de afirmare a naţiunii. În acest context, faptul că Oradea s-a numărat şi în domeniul bancar ca un centru al energiilor româneşti, oferă un nou argument tezei noastre care vrea să demonstreze că, după Memorandum, în lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale, vestul românesc, din Sătmar la Arad, se impune ca principal centru politic conducător al naţiunii române. Astfel explicăm rolul hotărîtor jucat de această zonă geografică în toamna revoluţionară a anului 1918, în lupta pentru pregătirea şi înfăptuirea Unirii de la Alba-Iulia, iar mai apoi pentru apărarea acestei Uniri între 1 decembrie 1918—20 aprilie 1919[32].

---

[31] *Rev. Ec.*, 1908, nr. 10, p. 142.

[32] Ideea am afirmat-o încă în 1979 în comunicarea *„Aspiraţia spre desăvîrşirea unităţii statale — sensul luptei românilor din judeţele Arad, Bihor şi Satu Mare pînă la 1918"*, susţinută în cadrul Cursului de vară cu lectorii comisiilor locale pentru răspîndirea cunoştinţelor ştiinţifice şi tehnice, Baraju Leşu, Bihor, 29 iulie-5 august 1979. Reluată în cadrul sesiunilor ştiinţifice din 14 martie 1981 şi 15 octombrie 1983 organizate de Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea, ideea este detaliată în lucrarea mai amplă *„Vestul românesc în lupta pentru apărarea Unirii de la Alba-Iulia (decembrie 1918-aprilie 1919)* (în mss).

ETNOGRAFIE

Traducerea rezumatelor în limba franceză: I. Tileagă

ŞTIINŢA POPULARĂ
ARGUMENT AL CIVILIZAŢIEI RURALE ROMÂNEŞTI

de
MARIA BOCŞE

Ştiinţa populară, conform concepţiei istoricilor, sociologilor și etnologilor a constituit un domeniu distinct al culturii şi civilizaţiei unui popor. Acest domeniu subsumează toate cunoştinţele dobîndite de om prin empirismul multimilenar, prin observarea mediului înconjurător, a naturii, prin ştiinţa de a se adapta mediului ambiant, de a-l schimba, ori de a decanta ceea ce poate fi folositor vieţii, faţă de ceea ce-i poate dăuna. Acest raport dintre om și natură, mediul înconjurător și puterea raţiunii, în efortul permanent de adaptare și transformare sînt surprinse cu inegalabilă forţă de Pascal: „Ce este omul în natură? Un neant faţă de infinit, un infinit faţă de neant, la mijloc între nimic și tot. Forţa sa supremă stă în raţiune: este fragil ca o trestie, dar o trestie gînditoare"[1].

Prin transmiterea experienţelor și transformării lor în acţiune, datorită cunoașterii mediului natural, a timpului și a dimensiunilor spaţiului, omul și-a creat nu numai trecutul şi prezentul, ci a pus bazele viitorului, trecînd de la „timpul fizic și biologic ireversibil la timpul social-istoric și chiar la timpul subiectiv"[2].

Mutaţia ontologică de trecere a omului de la starea de supunere faţă de mediu, la starea culturală, prin care devine conștient de puterea sa, construindu-și propriul său univers, impunîndu-și legi, norme, principii comportamentale, în raport cu experienţa sa milenară, dar și cu necesităţile sale este relevată și de știinţa populară.

O dată cu munca și dobîndirea experienţelor prin activitatea laborioasă, fondul de cunoștinţe empirice s-a dezvoltat necontenit. Printre primele cunoștinţe de acest fel, cele mai profunde au fost cele alimentare, legate de obţinerea și producerea hranei; cele medicale, pentru apărarea vieţii; cele tehnice, legate de confecţionarea și perfecţionarea

---

[1] Alexandru Tănase, Georgeta Todea, *Omul — creator de cultură și civilizaţie*, București, 1979, p. 7

[2] *Ibidem*, p. 29

uneltelor și a instalațiilor, de construirea caselor etc.“, cele biologice privind cunoașterea faunei și a florei, precum și proprietăților lor; în fine, cele astronomice, matematice, geografice etc.

Varietatea cunoștințelor empirice este extrem de mare de la o regiune la alta de pe glob, la diferite civilizații umane și chiar la același popor, pe diferite trepte ale istoriei. Mileniile de cunoaștere a naturii și de folosire a ei pentru dezvoltarea civilizației umane au generat o reală „știință“ a poporului, un cuantum al spiritualității populare, care poate constitui un veritabil argument al vechimii, continuității, perenității unei civilizații. Acolo unde vestigiile arheologice doveditoare ale evoluției unui popor n-au fost scoase încă la lumină sau sînt sărace, iar documentele scrise sînt laconice, ori n-au fost încă scuturate de colbul vremii, cunoștințele populare, concepțiile despre cosmogonie, despre măsurarea timpului și a spațiului, despre astronomie, etnoiatria pozitivă (fitoterapia și opoterapia) cu remedii de o varietate extraordinară, profilaxia populară, cunoașterea cultivării plantelor, ori folosirea florei spontane în alimentație, obținerea coloranților, a tananților etc. — demonstrează, alături de științele istorice, etnogeneza, vechimea și treptele de dezvoltare ale complexului cultural al poporului român.

În același timp, aceste cunoștințe empirice s-au dezvoltat și manifestat în strînsă corelație cu ocupațiile de bază ale locuitorilor, agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile. În al treilea rînd, se impune să amintim că bazele științelor culte se află în cunoștințele empirice ale poporului, iar istoria oricărei științe, ca și istoria umanității înseși trebuie să înceapă cu acest capitol al științei populare. Dar „odiseea“ cunoașterii nu se oprește la acest stadiu, ci trece prin ipostaze mereu noi, în raport cu nivelul cultural și concepția nouă despre univers și viață. Fără îndoială însă, cercetarea științei populare cu cele mai importante capitole ale sale — etnobotanica, etnoiatria, astronomia, meteorologia, sistemele tradiționale de măsurat etc., nu se poate realiza fără apelul interdisciplinar, la antropologie, arheologie, istorie, antropogeografie, demografie, istoria medicinii, sociologie, filosofia culturii, mitologie, psihologie socială, folcloristică, istoria artei, estetică etc. Numai în acest mod, înțelegerea inestimabilului tezaur al științei populare poate fi cuprinzătoare, rezultatele dobîndite de cercetarea etnologică împletindu-se într-un tot cu succesele celorlalte științe umaniste.

Aducerea în lumină, analiza și explicarea, apoi generalizarea vastei experiențe a mileniilor de existență a poporului înseamnă implicit urmărirea ascensiunii civilizației și a culturii populare.

Cercetările actuale de etnologie europeană comparată au demonstrat cu argumente de netăgăduit legăturile complexe care unesc științele naturii de științele umane[3], această întrepătrundere și cunoaștere reciprocă

---

[3] Thèodore Monod, *Sciences naturelles et ethnologie*, în „Ethnologie générale“ (en. red. Jean Poirier), Gallimard, 1968; Jacques Millot, *L'ethnobotanique*, în „Ethnologie générale“, Gallimard, 1968, p. 1740

tinzînd spre o autonomie a ramurilor acestor științe: etnobotanica, etnoiatria, etnozoologia, etnometeorologia, astronomia etc. Datele științelor naturii pot fi îmbogățite cu datele etnologice, care de multe ori reflectă rolul și funcțiile diferitelor elemente (arbori, plante etc.) fără de care însăși identificarea speciilor spre exemplu, n-ar fi absolută.

Dintre toate domeniile științei populare, *etnobotanica* are cuprinderea cea mai largă, cunoștințele de acest gen manifestîndu-se în toate compartimentele culturii populare. Tocmai de aceea, în expunerea prezentă, pentru argumentarea oportunității cercetării acestui domeniu în muzeele noastre de etnografie și pentru exemplificarea vechimii, continuității și a etapelor evolutive ale civilizației rurale în zonele carpatice ale României s-a făcut apel la unele elemente de etnobotanică, din uriașul patrimoniu existent.

Pe oricare treaptă a istoriei civilizației umane, omul s-a aflat în dependență directă de produsele naturale din care împrumută elemente și remedii pentru vindecare, materii prime pentru îmbrăcăminte, hrană, materiale pentru construcție, coloranți etc. În afara datelor de ordin economic, singurele capabile de a aduce precizii indispensabile în cercetarea științelor umaniste, botanica, mai recent dendrocronologia aplicată la stabilirea vîrstei copacilor (după inelele transversale de creștere) contribuie la cunoașterea vegetației unei regiuni, putîndu-se determina chiar un calendar climatic al diferitelor ținuturi, de-a lungul mileniilor. Fără îndoială, omul, cunoscînd natura și învățînd ceea ce-i poate ajuta vieții, alimentației, sănătății se simte direct înserat într-o realitate cosmologică în care universul uman reprezintă o „legătură" în ordinea și echilibrul absolut al cosmosului. Din această conștiință a integrării sale *în* și nu *înafara* sistemului ecologic natural decurge și gama largă a inițiativelor, descoperirilor, chiar și a riturilor și practicilor, care justifică intervenția omului pe multiple planuri asupra naturii. Cu alte cuvinte, etnobotanica a fost definită de etnologi ca „o urzeală vegetală a istoriei umanității"[4].

Cercetările etnobotanice efectuate în România au asociat rezultatele botanice cu anchetele sociologice și etnologice, inventariind farmacopeea tradițională din diferite ținuturi (în special din cele montane), studiind plantele alimentare din flora spontană și din cea cultivată, descriind uneltele sau metodele de cultivare, urmărind, comparînd riturile de fertilitate în legătură cu plantele cerealiere, analizînd locul diferitelor plante în cadrul sistemului tradițional de comunicare (în limbă, obiceiuri, vestimentație, folclor etc.), urmărind folosirea plantelor în cadrul ocupațiilor

[4] *Ibidem*, p. 1760: „Le mond végétal nous apports une side précieuse, non seulement pour etablir, avec divers degrés de précision, de tels calendriers mais aussi pour mettre en evidénce et, dans une certaine mesure, caractériser les modifications subies par l'environnement humain au cours de notre passe est un des chapitres les plus captivante de l'ethnobotanique".

(prepararea tananților, a coloranților etc.), relevînd concepția estetică a unui popor prin modalitățile de transpunere a universului vegetal în arta plastică tradițională (arhitectură, arta cioplirii lemnului, ceramică, țesături și cusături, pictură țărănească pe sticlă etc.).

În legătură cu istoria civilizației rurale a zonelor carpatice, etnobotanica aduce dovezi incontestabile ale schimbărilor și fenomenelor evolutive, prin suma, diversitatea plantelor întrebuințate, prin fondul lexical legat de acestea, prin întrepătrunderea cu cele mai variate domenii ale culturii materiale. Astfel, spre exemplu, cercetîndu-se perioada de trecere de la economia culesului din natură la cultivarea sistematică a pămîntului se pot stabili etapele de evoluție pe baza unor adevărate „calendare“ determinate de diferențierile de vegetație. Devine limpede că „lumea vegetală ne aduce un ajutor prețios, nu numai pentru a stabili cu diverse grade de precizie astfel de calendare, dar și pentru a pune în evidență și, într-o oarecare măsură, de a caracteriza modificările suferite prin intermediul omului de-a lungul epocilor. Cronologia aplicată la reconstituirea trecutului nostru este unul din capitolele cele mai captivante ale etnobotanicii“[5]. Astfel, descoperirile arheologice din țara noastră au relevat adevărate „liste vegetale“ în arta veche (decor vegetal cioplit pe stele funerare și votive, ori pictat pe ceramica antichității), semințe carbonizate, ale unor specii dispărute sau cultivate și azi. Alteori, lichenii crescuți foarte lent deasupra mormintelor străvechi facilitează atribuirea unei vîrste sau încadrarea acestora într-o epocă sau alta istorică.

Analizele pe baza metodelor palinologiei au demonstrat posibilitatea de a descifra prin cunoașterea vegetației străvechi, structura zăcămintelor, dar și modul de viață și elementele cunoscute și folosite de om în diferite epoci[6], precum și succesiunea, dispariția sau evoluția principalelor specii (pinul în perioada glaciară, apoi conviețuirea pinului alături de mesteacăn și salcie, pădurile de stejar, urmate de cele de brad, pe o terasă superioară). Acolo unde lipsesc datările construcțiilor și ale așeză-

[5] Metodele amintite au contribuit la formarea certitudinii că în Sahara actualul deșert era acoperit altădată cu vegetație bogată de tip mediteranean.

[6] J. Millot, *L'ethnobotanique*, in „Ethnologie générale“, Ed. Gallimard, 1968, p. 1 763;

[7] Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I—III, București, 1898—1901;
Idem, *Nunta la români*, București, 1890;
Idem, *Naşterea la români*, București, 1892;
Idem, *Înmormîntarea la români*, București, 1892;
Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, București 1915;
Idem, *Văzduhul după credințele poporului român*, București, 1916;
Idem, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910;
Idem, *Agricultura la români*, București, 1913;
Idem, *Pămîntul după credințele poporului român*, București, 1924;
Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, 1915.
Idem, Mihail Lupescu, *Cromatica poporului român*, București, 1914;
Simion Mangiuca, *De însemnătatea botanicei românești*, în „Familia“, 1874.

rilor umane, prin dendrocronologie s-a putut stabili vechimea acestora (luîndu-se în considerare inelele de creștere vizibile din tăietura transversală a grinzilor, după varietatea lemnului folosit în construcție etc.). Aceste metode aplicate au pus în lumină legătura indisolubilă care există între arheologie, istorie, etnografie, sociologie și etnobotanică. Pe drept cuvînt se poate spune că „istoria civilizațiilor este istoria vegetalelor"[7]. Azi, cînd dezvoltarea extraordinară a tehnologiei și industrializarea pe plan mondial amenință cu poluarea naturii tot mai mult, etnobotanica este chemată să sublinieze că echilibrul ecologic, care a existat va dăinui numai prin păstrarea și folosirea ei cu grijă, cu economie. Însăși dezvoltarea civilizației pe noi trepte va fi posibilă numai prin păstrarea și continuarea acestui patrimoniu de neînlocuit, pe care-l formează lumea vegetală.

Cercetările sistematice asupra etnobotanicii au început în țara noastră încă în veacul trecut. În anul 1884, Hașdeu lansa *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română,* în peste 700 de localități. Răspunsurile la chestionar cuprindeau numeroase elemente de etnobotanică. Bogăția acestui material a sugerat fără îndoială ideea celor două concursuri instituite de Societatea de științe din România, în 1892 și 1897, pe temele „Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinelor și literaturii populare" și „Cromatica poporului român". În cadrul acestor concursuri au apărut numeroase lucrări de etnobotanică[8], succedate de cele privitoare la etnoiatria poporului român[9], bazată cu precădere pe fitoterapie. În literatura de specialitate a ultimelor trei decenii din acest veac un loc deosebit îl dețin cele două valoroase sinteze științifice și instrumente de lucru totodată, *Dicționar etnobotanic* elaborat de Al. Borza (Editura Academiei R.S.R.) și *Enciclopedie de etnobotanică românească* datorată etnografului Valeriu Butură (Editura științifică și enciclopedică București 1979), care probează vechimea cunoștințelor de etnobotanică ale poporului român și relevă valoarea lor în contextul general al civilizației tradiționale.

Dovezi ale vechimii cunoștințelor etnobotanice în zonele carpatice

Vechimea multimilenară a cunoștințelor etnobotanice este atestată de fondul lexical (denumirile fiind autohtone în parte, multe însă fiind împrumutate din lexicul greco-roman, atît pentru plantele cultivate, cereale, pomi fructiferi, arbori, plante textile și oleaginoase, cît și pentru speciile din flora spontană). De altfel, cultivarea plantelor cerealiere

---

[8] apud Valeriu Butură, *Enciclopedie de botanică românească,* București, 1979

[9] Istoricul român I. I. Russu susține semnificația semantică a numelui de Zalmoxis, de la „zamol"=pămînt, zeitate a pămîntului, personificarea izvorului vieții, fertilității, vegetației (apud. I. I. Russu, *Religia traco-dacilor. Zei, credințe, practici religioase.* Cluj, 1947); vezi și *Istoria României,* vol. I, 1961, p. 330—331; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană,* Cluj, 1972

și textile, a pomilor fructiferi și a viței de vie a constituit ocupația principală a autohtonilor, din cele mai vechi timpuri, în strînsă interdependență cu creșterea animalelor.

Practica cultivării pămîntului era însoțită de obiceiuri, rituri, credințe despre plante și viața lor, despre ciclul vegetal, ori pentru invocarea fertilității și a fecundității, pentru înlăturarea forțelor malefice distrugătoare a recoltelor. Fondul spiritual, deosebit de complex dovedește vechimea acestor rituri, permanența și perenitatea populației în zonele carpatice ale României, deopotrivă cu cea din așezările de cîmpie ale spațiului carpato-dunărean. Originea acestor credințe și rituri se află în fondul spiritual al vechilor locuitori ai Daciei, peste care s-au suprapus elemente din cultura romană, succedate de unele împrumuturi în urma vecinătății și contactelor cu alte popoare, de-a lungul veacurilor.

Străvechii autohtoni, geto-dacii, cultivatori de cereale, plante textile, pomi fructiferi credeau că Zalmoxis[10], zeitate cu semnificație chtoniană era generator al vieții, vegetației, fertilității, iar Gebeleizis, zeu al luminii, al fulgerului și al tunetului, reprezenta forța amenințătoare, distrugătoare. Unele credințe populare în legătură cu puterea de regenerare a pămîntului, cu forțele celeste etc., mai păstrează pînă azi unele elemente care demonstrează că și-au tras „seva“ din filonul cultural al vechilor autohtoni (corespunzător ramurii tracilor dunăreni, de la nord de Haemus[11]).

Textele antice aduc dovezi grăitoare asupra bogatelor și diversificatelor cunoștințe etnobotanice ale geto-dacilor. Din operele lui Herodot aflăm că în secolul al V-lea î.e.n. pe teritoriul tracilor știința cultivării și prelucrării cînepei ajunsese la un stadiu avansat: „Tracii își fac din cînepă haine care seamănă foarte mult cu cele din in; cine nu e prea obișnuit cu ea, nici nu poate deosebi dacă e vorba de in sau de cînepă . . .“[12]

Cultivarea cerealelor, atestată de săpăturile arheologice din teritoriul carpatic cu peste șase milenii în urmă (au fost găsite semințe carbonizate de grîu și alac) probează de asemenea o îndelungă cunoaștere și adaptare la condițiile pedoclimatice ale ținuturilor carpatine.

Geograful grec Strabon, scriind despre domnia lui Burebista relata importantul episod care atestă implicit extinderea cultivării viței de vie în lumea antichității dace: „Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît în cîțiva ani a făurit un stat puternic . . . Ca o dovadă a ascultării ce i-o dădeau este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin . . .“[13]

[10] Idem, *ibidem*, p. 180, 106—110

[11] Herodot, *Istorii*, IV, 75, în „Izvoare privind istoria României“, I, București, 1964, p. 43

[12] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11

[13] *Ibidem*

Istoricul Iordanes, pornind de la textele lui Dio Chrysostomul releva referitor la aceeași epocă, varietatea cunoștințelor empirice ale dacilor: „Puteai să-l vezi pe unul cercetînd poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, soarele vrînd să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală..."[14] chiar dacă această relatare ar părea exagerată, prestigiul cunoștințelor etnobotanice ale dacilor în lumea antichității este confirmat de celebra lucrare *De materia medica* a medicului grec Pedakios Dioscorides din Anazarba, considerată pînă astăzi ca argument al vechimii cunoștințelor autohtonilor privind fitoterapia.

În cele cinci capitole ale lucrării lui Dioscorides, medicul grec realiza o adevărată sinteză a cunoștințelor botanice și medicale din lumea bazinului mediteranean și a ținuturilor carpatice, în sec. I e.n. Dintre cele 704 plante înregistrate în lucrare, el includea 40 (sau 42?) denumiri dacice, care completau lista celor grecești, romane, sau provenind din limba altor popoare pe care le va fi cunoscut în calitatea sa de medic militar, care a însoțit campaniile lui Traian.

Lucrarea lui Dioscorides, adresată vindecătorilor empirici, medicilor, culegătorilor, vînzătorilor de plante medicinale are o valoare deosebită și în cercetarea relațiilor populației dacice din nordul Dunării cu popoarele sud-dunărene, în acea vreme, fiind totodată dovada răspîndirii cunoștințelor empirice ale dacilor privind proprietățile ierburilor și arbuștilor. Faptul că învățatul medic grec nu dădea nici o relație toponimică legată de țara dacilor, așa cum proceda pentru alte regiuni din care avea informații terapeutice demonstrează că n-a colectat nemijlocit plantele medicinale și nici rețetele, dar îndreptățește presupunerea (deosebit de însemnată pentru istoria civilizației poporului român și a legăturilor sale cu vecinii) că dacii recunoscuți în acea vreme ca buni vindecători cu remedii vegetale făceau probabil schimb cu plante medicinale, prin intermediul coloniilor grecești de la Marea Neagră, Tomis și Callatis[15].

Dacia montană, aflată în vecinătatea imperiului roman de atunci, prezenta un ansamblu fitogeografic care favoriza creșterea din abundență a plantelor medicinale mult căutate și în acea vreme ca și azi: Artemisia, Arum, Chelidonium, Hedera, Helleborul, Cynoglossum, Hyposcyamus, Matricaria, Plantago, Ranunculus, Rubus, Thymus, Verbascum.

O altă lucrare a antichității, *De medicaminibus herbarum*, scris în veacul al II-lea e.n. de Pseudo-Apuleius cuprinde 37 sinonime dacice de plante, dintre care 11 sînt identice cu cele inserate de Dioscoride iar 25 sînt noi, neîntîlnite pînă la el, fiind probabil adunate direct pe teritoriul Daciei romane[16]. În limba română nu s-au păstrat denumirile dacice, dar se

---

[14] Coloman Váczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, „Acta Musei Napocensis", vol. V—VI, Cluj, 1968—1969

[15] *Ibidem*

[16] cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967

observă că s-au moștenit de la romani numele multor plante dintre speciile cultivate sau din flora spontană. O dată cu pătrunderea denumirii lor vor fi fost împrumutate probabil și cunoștințe noi, modalități și rețete de întrebuințare în multiple scopuri, chiar credințe, unele cunoscînd o continuitate neîntreruptă în viața comunităților rurale tradiționale.

Dicționarul etnobotanic al lui Alexandru Borza menționează cca. 2100 de specii, din care 876 sînt atestate de botaniști și etnologi ca fiind utilizate de populația țării pentru prepararea remediilor terapeutice, a coloranților și în alimentație. Urmărind etimologia denumiri plantelor se relevă cele din fondul cultural originar, *dacice* (brîndușă, gorun, curpen, mazăre, spînz, copac, ghimpe, mugure, păstaie, sîmbure, strugure, brad[17], de această ultimă specie legîndu-se și străvechi obiceiuri, semnificații, cîntece care pot avea origine autohtonă) și latine (pentru plantele cultivate: grîu-lat, granum, mei-lat. millium, orz-lat. hordeum, secară-lat. secale, ai-lat. alium, linte-lat. lens, lentis, ceapă-lat. caepa, varză-lat. vir(i)dia, cireș-lat. ceresius, măr-lat. malus, pom-lat. pomus, pdun-lat. prunus, vița-lat. vitea, in-lat. linum, cînepa-lat. canepa; pentru copaci și plante din flora spontană: carpen-lat. carpinus, fag-lat. fagus, alună-lat. abellona, arțar-lat. arciarium, salcie-lat. salix, urzica-lat. urtica, patlagină-lat. platago, etc). De origine latină sînt și denumirile părților plantelor: iartă, rădăcină, frunză, foaie, floare, tufă, lemn, fruct, sămînță.

Unitatea limbii române și implicit și cea a contextului cultural este dovedită de însăși răspîndirea în toate ținuturile țării a denumirilor speciilor care au avut o importanță mare în viața locuitorilor, neexistînd sinonime regionale. Aceste denumiri s-au păstrat datorită modului de trai sedentar, al portului, datorită locuirii și cultivării sau folosirii permanente a resurselor naturale oferite de vegetația țării. Cîteva denumiri constituie împrumuturi slave, sau de la populațiile așezate ulterior pe teritoriul țării: macriș, mac, roiniță, hamei, sovîrf, samfireag, hodolean, etc. (Rumex acetosa L., Papaver somniferum L., Melissa officinalis L., Humulus lupulus L., Origanum vulgare L., Dianthus barbatus L., Valeriana Officinalis L.).

La relatările scriitorilor antici, ori la dovezile de ordin lexical, numeroasele descoperiri arheologice din zonele carpatice atestă deopotrivă vechimea cunoștințelor etnobotanice ale locuitorilor. Depozitele de grîu carbonizat, uneltele agricole (săpăligi, hîrlețe, seceri, brăzdare de plug, rîșnițe pentru zdrobirea semințelor etc., dezvăluite odată cu așezările și locuințele populației autohtone geto-dace[17]) demonstrează vechimea cultivării grîului pe teritoriul carpato-danubian. Tocmai de aceea, consemnările lui Herodot[18] despre credințele daco-geților par verosimile. Fertilitatea pămîntului (în puterea zeului chtonian Zalmoxis) și paza holdelor de amenințarea permanentă (după vrerea zeului celest Gebeleizis) de-a lungul întregului ciclu agrar trebuie să fi constituit izvorul atîtor credințe și

[17] *Istoria României*, vol. I, București, 1960
[18] Herodot, *op. cit.*

practici de ordin magic-religios. De altfel, cultul fecundității și al fertilității era atestat încă mai timpuriu în spațiul carpato-danubian și de mulțimea figurinelor neolitice feminine, din lut descoperite la Cîrna (în sudul României), la Otomani (în vestul României), sau la Hamangia (Dobrogea), vădind legături cu lumea mediteraneează și a Asiei Mici[19] (regiuni prin intermediul cărora s-a răspîndit în Europa cultivarea cerealelor, originare în Asia centrală), în legătură cu aceleași culturi agrare, de o similitudine izbitoare[20] (cultul lui Ceres-Demeter, Dionyos, Pomona, Flora). Chiar riturile de înmormîntare erau asociate celor de fertilitate, ca și celor ale cultului soarelui.[21]

Valoarea și semnificația plantelor în cultura tradițională

Cercetările de etnobotanică întreprinse pe teritoriul țării noastre au scos la lumină obiceiuri, cunoștințe și practici străvechi, conservate și perpetuate pînă azi, cu toate schimbările care au survenit în viața social-economică a așezărilor rurale de-a lungul istoriei. Credințele și obiceiurile, riturile și practicile în care plantele au o semnificație majoră, generată de valoarea acestora în cadrul ocupațiilor locuitorilor, a alimentației, în terapeutica populară etc. — sînt legate de marele circuit cosmic, de ciclul anotimpurilor, al vegetației și revitalizării întregii naturi. Concepția populară despre puterea plantelor asupra vieții omului, asupra tuturor acțiunilor sale este izvorîtă din simbioza om-natură, din experiențele și cunoștințele empirice ale omului. Dar aceeași gîndire tradițională cuprinde și ideea puterii de transformare sau de îndepărtare a forțelor malefice ce ar influența ritmul, echilibrul existenței, prin puterea omului, prin știința de a folosi plantele, forța lor vitală, energia potențială. Interdependența dintre om și lumea vegetală este evidentă mai ales în procesul activităților agricole. Conform gîndirii tradiționale plantele, arborii erau principalii intermediari între cosmos și om. Ele contribuiau la asigurarea echilibrului individului, legîndu-l prin relațiile biopsihice de natură, de universul vegetal, căruia i se simțea perfect integrat. Marile etape ale vieții, ale familiei aveau drept simboluri apotropaice florile, plantele, arborii. Steagul ritual care era purtat înaintea alaiului nupțial se făcea din lemn verde (ca vitalitatea plantei și puterea ei să se răsfrîngă asupra noii familii) cununa miresei se făcea din mlădițe verzi de salcie. Casa miresei era împodobită cu crengi de brad, **ca**

---

[19] apud Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974

[20] Vezi Jerome Carcopino, *Viața cotidiană în Roma la apogeul imperiului*, București, 1979, p. 162; Paul Faure, *Viața de fiecare zi în Creta lui Minos*, 1500 î.e.n., București, 1977, Ed. Eminescu; Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, Dicționar enciclopedic de artă veche a României" București, 1980, p. 95

[21] vezi și André Varagnac, Marthe Chollot Varagnac, *Les traditions populaire*, Paris, 1978, p. 39; Mircea Eliade *Traité d'histoire des réligions*, Paris, Ed. Payot, 1976

simbol al trăiniciei şi vitalităţii. O străveche reminiscenţă a dendrolatriei o semnifica şi punerea bradului împodobit pe mormîntul tinerilor. Pentru paza caselor şi a gospodăriei, în timpul sărbătorilor de primăvară se puneau la porţi, ramuri de rug (Rosa canina L.), de salcîm (Robinia pseudoacacia L.), busuioc (Ocimum basilicum L.), usturoi (Allium sativum/L.). În toate zonele ţării, la 1 mai se puneau la porţi „armindenul", ramuri sau tulpini întregi de brad, mesteacăn, salcie, fag (în raport cu vegetaţia predominantă a zonei). Această credinţă despre arbore ca geniu protector erau mult răspîndite de altfel şi în antichitatea lumii mediteraneene[22].

Cele mai variate rituri de fertilitate erau asociate culturii grîului şi a cînepii, plante cultivate din vechime pe teritoriul carpato-danubian. Obiceiurile agrare ale poporului român exprimă însăşi concepţia unei populaţii sedentare de agricultori, iar cercetarea etnobotanică reflectă în acelaşi timp viaţa comunităţilor rurale de pe teritoriul ţării. Empirismul multimilenar l-a dus pe om la concluzia legăturii dintre ciclul temporal, mişcarea aştrilor şi ciclul vegetaţiei. Avînd la bază aceste cunoştinţe acumulate de-a lungul vremii, obiceiurile agrare se întrepătrund cu etapele muncii şi ale vieţii.

Aratul şi semănatul marcau momente importante, decisive, iar pentru reuşita lor se adăugau o serie de gesturi rituale. În prima zi a acestor munci oamenii purtau haine noi, curate, „ca să nu facă buruieni în grîu". Vitele erau îndemnate la drum cu o nuia verde de răchită, ca pe un trec, „să înverzească brazda". La coarnele plugului se lega năframă în care se înnodau boabe de grîu din Cununa secerişului anterior, fire de hodolean (Valeriana officinalis L.), mlădiţe de leuştean (Levisticum officinale L.), rostopască (Chelidonium majus L.) pentru a atrage fertilitatea şi protecţia holdelor[23]. Nenumărate elemente sau instrumente, simboluri cu polivalenţă funcţională se leagă şi de etapa semănatului grîului. Sămînţa se păstra în oale de lut sau în coşuri împletite, lipite cu pămînt, în care se pun boabe din cununa de la seceriş, busuioc, usturoi. Semănătorul reţine în aceste cazuri doar calităţile simbolice dorite în acea etapă: fecunditatea pămîntului, fertilitatea, menite să se răsfrîngă prin contiguitate asupra substanţei purtătoare de mană.

Între riturile agrare legate de cultivarea grîului, un loc important îl ocupau cele pentru provocarea sau stăvilirea fenomenelor cosmice. Între nenumăratele rituri pentru invocarea ploii strîns legate de funcţiile atribuite vegetaţiei în concepţia tradiţională, precum şi de ciclul cosmic este obiceiul *paparudei* (caracteristică zonelor carpatice: Un tînăr sau un copil îmbrăcat în frunzar verde, însoţit de un grup de alţi tineri trece pe

---

[22] *Ibidem*

[23] Gheorghe Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1945; Maria Bocşe, *Grîul — finalitate şi simbol în obiceiurile cu caracter agrar din Valea Barcăului*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", 1977, Vol. IX, Cluj-Napoca

ulițele satului, rostind un cîntec ritual de invocare a ploii, în timp ce oamenii îi stropesc din belșug cu apă, dăruindu-le bani. În Transilvania, obiceiul paparudei pentru invocarea ploilor a fost cunoscut într-o variantă mai veche, „păpălugăra" sau „sîngeorzul", organizată la dată fixă 23 aprilie, sau la data plecării turmelor pe munte 1—10 mai) fiind integrată riturilor de fertilitate a pămîntului, dar asociată în același timp riturilor legate de creșterea animalelor.

Punctul culminant al marei „drame agricole" îl constituia secerișul. Ritualurile simple sau elaborate ca într-un adevărat scenariu dramatic aveau drept scop stabilirea unor raporturi favorabile între om și rod, asigurînd în acest fel regenerarea periodică a grîului. Forța întregii vegetații — se credea — rezidă în ultimele spice de grîu după o concepție de largă circulație în folclorul românesc. De această credință se leagă și *cununa la seceriș*, obicei străvechi, cu răspîndire în toate zonele carpatice. Impletită din ultimele spice de grîu după încheierea secerișului, cununa era purtată de o fecioară care, însoțită de alte tinere străbăteau satul, cîntînd. Cununa era udată din belșug, de către membrii comunității respective pentru stimularea ploilor. „Fenomenul real (ploaia) este substituit printr-un gest omenesc (stropitul) cu funcție semantică în același timp".[24] Cîntecul cununii, la fel cu orațiile și colindele tradiționale de la Anul Nou narează muncile efectuate în procesul cultivării grîului ca adevărate norme obligatorii, transmise pe cale orală, din generație în generație.

Grîul avea o semnificație importantă și în riturile de familie. Nunta, în multiplele sale secvențe și rituri avea elemente comune cu obiceiul „cununii secerișului" (purtarea cununii de spice, înconjurarea casei și a mesei din casă, păstrarea cununii și atribuirea unor funcții terapeutice, simbolice etc.). Apropierea celor două ritualuri e posibilă, dacă avem în vedere că la temelia lor stă un fond vital, empirismul milenar și tradiția riturilor de fertilitate și fecunditate pentru perpetuarea pe plan biologic și social. Peste alaiul nupțial se aruncau boabe de grîu din cununa „secerișului". Același gest se împlinea și în cadrul ritualului funerar.

Prin știința dobîndită de milenii pentru optima creștere a grîului se asigura baza alimentației tradiționale a locuitorilor: pîinea. Dar grîul intra și în componența remedierilor vegetale pentru tratarea bolilor de ochi, a febrilității, afecțiunilor stomacului etc.

Cultivarea cînepei implica de asemenea numeroase obiceiuri, rituri, credințe, diversitatea lor constituind încă o dovadă a vechimii cunoștințelor de cultivare și întrebuințare a acestei plante, în zonele carpatice pentru alimentația tradițională, pentru practicile terapeutice, în economia rurală. Fiind apreciată încă din antichitate în Asia, India, Arabia, Africa, pentru virtuțile ei ca plantă textilă, alimentară, narcotică, cînepa (Canabis sativa L.) era atestată la sciți (sec. VI—VII î.e.n.) de la care au învățat s-o cultive tracii, folosind-o pentru fibra textilă, dar și pentru vin-

[24] Pop Mihai, Ruxăndoiu Pavel, *Folclor literar românesc*, București, 1976

decarea rănilor, arsurilor[25] (inflorescența cînepei fiind folosită conform tradiției empirice și azi, pentru vindecarea arsurilor).

În cultura materială a poporului român, cînepa deținea un loc important, fiind cultivată pentru confecționarea îmbrăcămintei, pentru țesutul textilelor de uz gospodăresc și de împodobit interioarele locuințelor tradiționale. Anterior cultivării florii-soarelui ca plantă oleaginoasă, din semințele de cînepă se storcea un ulei întrebuințat în alimentație. Din aceleași semințe de cînepă zdrobite cu ajutorul pivelor de ulei se obținea un fel de făină, folosită pentru prepararea unei paste comestibile în amestec cu apa sau laptele numită „julfă“ sau „tîrbă“. Uleiul obținut din cînepă se întrebuința la prepararea vopselelor.

În medicina populară cînepa era întrebuințată ca narcotic, avînd compuși cu efect sedativ, diuretic, emolient, deseori întrebuințîndu-se în tratarea bolilor de plămîni, a nevralgiilor diferite, a bolilor de stomac, pentru vindecarea arsurilor, a rănilor, pentru durerile de urechi etc.

Numeroasele rituri vizau semănatul cînepii, cu impunerea acelorași norme și restricții ca în cazul cultivării grîului (abstinență, curățenie etc.). Alte rituri vizau optima creștere și dezvoltare a cînepii („aruncarea țărînei în sus la vederea primei rîndunele, primăvara, „ca să crească și cînepa înaltă“. Alte rituri erau legate de prelucrarea cînepii, asociate cu străvechi norme de ordin social) desfășurarea activității în tăcere, să nu se mănînce cu furca de tors la brîu, încheierea lucrului cînepii de toamnă pînă primăvara, aruncarea primului fir de cînepă la roata morii „ca să se învîrtă fusul repede“ etc. Un obicei de muncă răspîndit în toate zonele carpatice îl constituie *„claca“*, munca în colectiv la smulsul cînepii sau la torsul ei. În aceste cazuri, munca era îmbinată cu cîntecul, transmiterea unor credințe, a unor cunoștințe terapeutice, a unor legende, basme, descîntece legate de cultivarea cînepei.

Toate riturile asociate cultivării celor două plante, grîul și cînepa semnifică însăși vechimea și importanța lor în cultura tradițională, în sistemul cunoștințelor etnobotanice ale poporului român.

Cunoștințele etnobotanice despre flora spontană

Pădurea, cu arborii și vegetația ei a constituit din vremuri îndepărtate adăpost, cetate în vremuri de restriște, a dăruit omului lemnul pentru construirea locuințelor, a monumentelor, a morilor și pivelor, joagărelor și șteampurilor, cu ajutorul cărora s-au putut urca treptele superioare ale civilizației tehnice. Lemnul s-a folosit pentru împodobirea caselor și pentru confecționarea uneltelor, ori a mobilierului, pentru construirea luntrelor și a căruțelor. Nu există domeniu al vieții în care lemnul, plantele, vegetația în general să nu-și fie găsit utilizarea.

Pădurile de nepătruns odinioară au oferit stavile și fortificații de apărare a cetăților dacice carpatine, veacuri de-a rîndul.

---

[25] N. Ceapoiu, *Cînepa*, 1958, p. 19—21; N. Zamfirescu, V. Velican și colab., *Fitotehnie*, II, ed. II., p. 132—135; Z. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, 1929, p. 45

După statornicirea vieții în făgașuri mai liniștite, sporul demografic de la începutul celui de al doilea mileniu al erei noastre a dus la creșterea și extinderea așezărilor și în același ritm, la creșterea culturilor, a terenurilor defrișate, pentru agricultură și pentru fînețe. Pădurile uriașe dăinuiră însă multă vreme. Marele ținut al Transilvaniei, aria intramontană a României era consemnată în cronicile sec. XII ca „terra Ultrasilvana“ fiind închisă într-un inel bogat de păduri, continuîndu-se spre nord cu vestiții codri al Maramureșului și Bucovinei, iar spre sud-vest străjuind ținutul Banatului, pînă la Dunăre.

Fiind strîns legată de viața locuitorilor, pădurii i s-au creat numeroase legende, basme, credințe, obiceiuri. Legenda despre „muma pădurii“ ori despre „zînele rele“ (ielele) care pedepseau pe cei care tăiau pădurea vor fi fost asimilate în conștiința poporului cu fenomenul de zdruncinare a echilibrului ecologic, ca urmare a distrugerii, tăierii pădurilor ca o consecință tragică a exploatării masive, neraționale a „aurului verde“ în secolul trecut.

Cunoștințele empirice etnobotanice ale poporului se referă și la înțelegerea ciclului biologic și fiziologic al plantelor și arborilor, în practicile tradiționale ținîndu-se seama de un adevărat „calendar“ al perioadelor optime pentru tăierea lemnului necesar la construcții, sau la confecționarea mobilierului. Cele mai bune lemne pentru ridicarea caselor erau considerate cele tăiate iarna, cînd cantitatea de sevă era redusă. În schimb, vasele din lemnul tăiat primăvara, cînd arborii erau plini de sevă deveneau recipiente foarte bune, seva din vasele liberiene creind o izolație termostatică. Alte cunoștințe se refereau la densitatea și rezistența lemnului în raport cu necesitățile. Lemnele cu „inimă tare“, stejarul (Quercus robur L.), jugastrul (Acer campestre L.) se întrebuințau pentru ridicarea monumentelor țărănești (biserici din lemn), pentru construirea caselor. Din lemn de brad, fag, tei, plop se lucrau unelte, mobilier, ustensile casnice.

Numeroase rituri erau destinate invocării și revitalizării pădurii. La fasonarea grinzilor pentru construirea caselor se ardeau drept „jertfă“ trei bucăți de lemn „nefolositoare“, „pentru foc“, „pentru apă“, „pentru trăznet“. În realitate, astfel de credințe erau generate de conștiința zdruncinării echilibrului ecologic prin tăierea pădurilor. Era aceeași îngrijorare care apare ca un spectru azi în multe părți pe mapamond. Eforturile țării noastre se reunesc cu acelea ale altor țări pentru ameliorarea pădurilor, prin plantarea unor zone defrișate, prin protecția pădurilor, declarînd chiar rezervații naturale în Munții Retezat, Căliman, Bucegi etc.

Uniunea națională pentru Ocrotirea Naturii, la care a aderat și România prin organizațiile sale, prin activitatea biologică, a institutelor de cercetare, a muzeelor — a deschis o mișcare de anvergură mondială, ale cărei idealuri se afirmă în mod esențial ca științifice, economice, realiste,

tinzînd să facă din protecția naturii o adevărată știință, în care etnobotanica are un rol deosebit. Protecția naturii înseamnă în fond „o salvare a omului față de om"[26].

Cunoștințe etnobotanice în alimentația tradițională

Străvechea locuire a ținuturilor carpatice și cunoașterea virtuților hrănitoare ale bogatei flore existente au determinat întrebuințarea unor numeroase specii de plante în alimentația tradițională. Existența acestora și necesitatea procurării lor au condiționat apariția unei adevărate îndeletniciri, culesul din natură. În alimentația populară se folosea urzica (Urtica dioica L.), pentru fierturi; loboda (Atriplex hortensia L.), sălățica (Ficaria verna L.), ștevia (Rumex patientia L.), pentru fierturi, leurda (Allium ursinum L.), măcrișul (Rumex acetosella L.), măcrișul iepurelui (Oxalis acetosella L.) pentru gustul iute, acrișor al lor datorat componentei bogate în vitamina C. Afinele (Vaccinium myrtillus L.), măceșul (Rosa canina), smeurul (Rubus idaeus L.), murul (Rubus caesius L.) erau fructe de pădure folosite pentru ceaiuri, siropuri, ori în terapeutica populară. Mult căutate erau și fructele de pădure ca: fragile (Fragaria viridis Duch L.), merele pădurețe (Malus silvestris L. Mill) din care se prepara cidrul, alunele, cireșele de pădure. Ciupercile comestibile de o mare varietate constituiau o componentă importantă a alimentației tradiționale. Îndelungata viețuire a locuitorilor în cadrul fitogeografic al Munților Carpați a determinat perfecta cunoaștere a diferitelor specii de ciuperci, precum și priceperea de a deosebi pe cele comestibile de cele otrăvitoare.

Baraboiul (Helianthus tuberosus L.) și fereguța dulce (Polypodium vulgare L.) se consumau pentru rizomii lor dulci, plini de amidon.

Plantele din flora spontană adăugate alimentației cu plante cultivate, cerealiere, fructe, legume contribuiau la o mai largă diversificare a hranei bogate în vitamine.

Știința preparării coloranților vegetali

Dezvoltarea industriei casnice textile, necesitățile casnice, îmbogățirea și diversificarea pieselor costumului după zone, vîrste, stare socială, ceremonială, rituală etc. — au constituit din vechime tot atîtea motive care au determinat căutarea unei palete cromatice. Necesitățile de ordin cromatic au impus o cunoaștere timpurie a plantelor din care se pot obține coloranți. În cadrul fiecărui sat existau femei pricepute, specializate în alegerea plantelor și culegerea lor în perioada de dezvoltare sau de înflorire, uscîndu-le la umbră pentru a nu-și pierde substanța co-

[26] vezi J. Millot, *op. cit.*, p. 1755

lorantă. Pe baza vechilor cunoștințe populare aplicate în fiecare gospodărie rurală, în sec. XVI—XVII în orașele țării existau ateliere meștesugărești specializate în prepararea și vopsirea fibrelor cu coloranți vegetali.

Coloranții vegetali întrebuințați frecvent pînă în deceniile 4—5 ale veacului nostru azi se folosesc rar, fiind înlocuiți cu cei chimici. Natura, vegetația puneau odinioară la îndemîna oricui bogăția culorilor obținute din plante, rezistente la lumină, la apă, păstrîndu-și tonalitățile, fără modificări de-a lungul vremii.

Cercetările etnobotanice începute în veacul trecut au inclus și studierea acestui important domeniu. În 1884, folcloristul Simion Florea Marian publica „Chromatica poporului român", urmat în 1914 de Tudor Pamfile și M. Lupescu care publicau o nouă „Cromatică a poporului român". Cele 251 de rețete publicate de Marian, la care s-au adăugat alte 200 relevate de folcloriștii Pamfile și Lupescu și multe altele publicate în diverse studii etnologice din ultimii 30 de ani dovedesc cu prisosință că a existat o reală „știință" tradițională, empirică de a folosi plantele pentru extragerea coloranților. Cîteva exemple concludente indică obținerea *culorii negre* pe baza a 50 de rețete diferite din: coajă de arin (Alnus glutinosa L.), zeamă de corn (Cornus mas L.), scoarță de stejar (Quercus robur L.), zîrnă (Rhinantus minor L.), zarzăr (Armenica vulgaris L.), sovîrf (Origanum vulgare L.), mălin (Artemisia annus L.) etc.

Tananții și colorantul negru-maroniu pentru tăbăcirea și vopsirea pieilor în vederea confecționării cojoacelor se preparau din scoarță de arin, de brad, mesteacăn, coajă de măr pădureț, scoarță de stejar. În așezările montane din Carpați, cojirea stejarilor pentru prepararea tananților necesari în meșteșugul pielăritului era o îndeletnicire specializată, adiacentă lucrului la pădure.

Una din cele mai arhaice metode de colorare a fibrei de cînepă s-a mai păstrat pînă nu de mult în cîteva zone din nordul Transilvaniei. Este vorba în realitate de o procedură de „topire" a cînepii la rouă. „Mănunchii" de cînepă smulși din pămînt se lăsau noaptea pentru a se umezi sub rouă, dimineața fiind apoi stivuiți și înveliți ca biodegradarea tulpinei lemnoase să se facă „înnăbușit". Printr-o astfel de „topire" fibra se înnegrea, iar firul obținut avea o culoare cenușie, potrivită pentru țesutul covoarelor, și a unor piese de uz gospodăresc.

Culoarea galbenă se putea obține prin 52 de rețete diferite, avînd în componență droghiță (Genista tinctonia L.), flori de siminoc (Antennaria dioica L.), scoarță de mesteacăn, sovîrf, ramuri de mălin, lemnul cîinelui (Ligustrum vulgare L.), alior (Euphorbia splendes L.), sunătoarea (Hypericum maculatum L.), săpunel (Saponaria officinalis L.).

Culoarea roșie se obținea pe baza a peste 47 de rețete conținînd: lemnul cîinelui (Ligustrum vulgare L.), cimbrișor de cîmp (Thymus serpyllum L.), porumbel (Prunus spinosa L.), călin (Acorus calamus).

Nuanțele diferite de galben, roșu, cenușiu, verde, albastru se obțineau prin combinarea culorilor primare și prin durata procesului de

colorare, sau intensitatea colorantului. Renumitele scoarțe din Oltenia (sudul României), cergile din Maramureș, chilimurile din Banat, scoarțele înflorate din nordul Moldovei aveau un colorit cald, o strălucire specifică datorită coloranților vegetali. Pătrunderea coloranților chimici în mediul rural a dus la părăsirea vechilor practici și cunoștințe de prepararea „vopselelor de iarbă", cum erau numite altădată.

Tradiții etnoiatrice în zonele carpatice ale României

Interesul timpuriu al istoricilor, filosofilor antici față de cunoștințele empirice ale daco-geților, studierea și culegerea rețetelor în „herbarii", fundamentarea unor importante lucrări ale medicinii medievale pe tezaurul etnoiatriei românești conduc la concluzia firească a valorii incontestabile pentru iatrosofie, pentru istoria culturii românești a ceea ce s-a transmis peste generații, prin tradiția și practica medicală neîntreruptă.

Studierea etnoiatriei în țara noastră a fost intensificată în secolul nostru, o dată cu studierea florei țării, favorizată de clima temperată, cu numeroase enclave de climat mediteranean (în special vara). Diversitatea vegetației și a cunoștințelor empirice au determinat păstrarea practicilor terapeutice populare cu toate consecințele ei. Oamenii de știință români cum au fost Valeriu L. Bologa, Alexandru Borza, Tiberiu Morariu, Valeriu Butură și alții și-au închinat activitatea culegînd date despre plante și folosirea lor, despre practicile pozitive insistînd și asupra verificării lor științifice, a corelării lor cu iatrosofia.

Schimbarea modului de viață în așezările rurale contemporane ca o consecință firească a urbanizării, mutațiile social-culturale petrecute în ultimele trei decenii duc la retragerea treptată a materialului care suscită interesul etnologilor, în fondul pasiv.

Istoricul medicinii românești, savantul V. L. Bologa arăta că în stadiul contemporan, fără a renunța cît de puțin la baza ei rațională, la tehnica ei înaintată, medicina științifică își completează viziunea integrală cu cea ce medicina populară poate să ofere drept „cunoaștere empirică". Pentru argumentarea acestei afirmații, savantul român relata că țăranii din valea Someșului, valea Oltului, sau Țara Bîrsei (în așezările montane) vaccinau copiii, antivariolic folosind pustulele animalelor bolnave, sau scăldîndu-i în laptele infectat al vacilor care aveau variolă, cu mult înainte de generalizarea vaccinului descoperit de medicul englez Jenner (sec. XVIII[27]). Procedeul vaccinului descoperit empiric și aplicat de țăranii români era semnalat și de către medicii maghiari din Transilvania, Nyulas (1802) și Iona Czako (1807)[28]. Exemple de acestea s-ar putea da multe, căci, așa cum s-a mai subliniat, întreaga luptă de apărare a vieții

[27] *Istoria medicinei românești*, București, 1972
[28] *Ibidem*

şi de vindecare a bolilor s-a bazat pe cunoaşterea naturii şi a forţelor ei vindecătoare. Cele mai răspîndite şi mai eficiente remedii empirice sînt bazate însă pe folosirea virtuţilor medicale ale plantelor.

În viaţa comunităţilor tradiţionale activităţile cotidiene erau împărţite. Bărbaţii, înafara muncilor pentru cultivarea pămîntului, creşterea animalelor, pădurărit etc. îndeplineau şi alte munci ca angajaţi sezonieri în diferite munci cu caracter forestier. Rolul femeii creştea considerabil în cadrul gospodăriei, de cele mai multe ori păstrarea igienei casei, îngrijirea sănătăţii, îndeplinirea practicilor terapeutice rămînînd în sarcina ei. Femeile, îndeosebi cele vîrstnice culegeau, uscau, făceau mixturi de plante şi administrau remediile, deseori însoţite de practici psihoterapeutice.

Un grup aparte l-au constituit în satele montane herboriştii bărbaţi, care au atins o înaltă formă de specializare (la nivelul empirismului desigur). Un fenomen deosebit, dovadă a gradului de specializare a fost preocuparea unor comunităţi întregi pentru medicina populară, culegînd, preparînd, comercializînd plantele cu virtuţi terapeutice. Această îndeletnicire adiacentă ocupaţiilor tradiţionale a determinat adevărate schimbări social-economice ale aşezărilor respective. Cercetătorii etnobotanişti au semnalat astfel de sate specializate în medicina populară în sudul Moldovei, sudul Banatului. O etapă superioară de specializare au manifestat-o herboriştii din satul Poienii de Jos (în vestul ţării), aşezat la poalele munţilor Apuseni. În anul 1900 în sat existau peste 100 familii de herborişti care aduceau un spor economic în cadrul gospodăriei, în urma îndeletnicirii lor. Azi doar 30 de familii mai păstrează tradiţia practicării fitoterapiei. Într-o fază incipientă herboriştii colectau plantele bine cunoscute şi întrebuinţate în aproape toate zonele ţării: Achillea millefolium, Betula verrucosa, Bryonia alba, Chelidonium maj, Cynancum vincetoxicum, Equisetum arvense, Matricaria chamomilla. Alţii cu o experienţă mai îndelungată se specializează în găsirea remediilor necesare pentru un grup restrîns de boli. S-a ajuns astfel la cunoaşterea valorii terapeutice şi la colectarea a peste 100 de specii din flora spontană.

Urmînd un calendar empiric, în raport cu fluxul vital al vegetaţiei şi în raport cu metabolismul acesteia (la amplitudine maximă primăvara sau toamna, în septembrie) herboriştii recomandă culesul la anumite date fixe (23 aprilie, 24 iunie, 15 septembrie). Empirismul i-a învăţat pe vindecătorii populari că unele specii sînt de „leac" dacă se recoltează înainte de înfrunzire (exemplu rizomii de Veratrum album), înainte de înflorire (Taraxacum officinale), sau în timpul înfloririi (florile de Prunus spinosa). Herboriştii preparau plantele, realizau mixturile pe care le indicau a se folosi în fierturi, ceaiuri, fumigaţii, băi, unguente, decocturi. Iată cîteva exemple din reţetele herboriştilor de la Poienii de Jos:

Breiul (Bryonia alba L.) — pentru tratarea reumatismului;

Brîul vîntului (Lycopodium clavatum L.) — pentru afecţiuni hepatice, a reumatismului, împotriva fumatului;

Buruiana de friguri (Centaurium umbellatum Gilib.) — pentru gripă, friguri;

Iarba de vătămat (Cynancum vincetoxicum L.) — pentru anemie, astenie.

Între vindecătorii care foloseau mijloacele naturale, vegetale, chiar minerale sau animale și „vrăciuitorii" care încercau în veacurile trecute alinarea durerilor numai prin descîntece și psihoterapie există o distincție netă. De reținut sînt demne doar practicile empirice, pozitive, de fitoterapie și opoterapie, ca rezultate a unor cunoștințe milenare, care conferă medicinii populare dreptul de a sta în rîndul domeniilor științei populare. Așa cum arăta savantul român Bologa „vindecătorul popular, care descoperă empiric ceea ce ajută în suferință... (fiind) legat prin producție de natură, o observă cu agerime și are adesea inspirații terapeutice uimitoare de juste"[29].

Cercetările experimentale medicale și farmaceutice actuale au verificat vechile practici empirice populare, punîndu-se în evidență acțiunea farmacodinamică a acestor remedii, unele corespondente cu terapeutica științifică, altele întrebuințate în mediul rural și azi, multe însă intrînd în ultima vreme în fondul pasiv, o dată cu pătrunderea tot mai accentuată a preparatelor farmaceutice de sinteză.

Cercetarea științifică a fondului inestimabil de cunoștințe medicale ale poporului român a început în secolul trecut, punîndu-se în lumină valoarea lui în domeniul terapiei umane și animale, relevîndu-se treptele evoluției iatrosofiei, în strînsă interdependență cu etnoiatria. Dincolo de varietatea regională și locală a empiriei medicale, acestea sînt expresia însăși a unității spirituale a poporului român, format pe teritoriul carpato-danubian. Contactele dintre ținuturile mai îndepărtate și ariile limitrofe, configurația geografică asemănătoare în diferite regiuni ale țării, condițiile social-economice ale așezărilor (montane, îndeosebi) au determinat apariția și coexistența unor elemente analoage în știința populară.

Iatro-istoriograful Henry E. Sigerist sublinia că „medicina primitivă, în interiorul propriei sale orbite este logică: terapia primitivă urmărește totdeauna să nu fie simptomatică ci cauzală"[30]. Urmărind această afirmație în planul etnoiatriei populare române se constată că terapeutica se axează pe o segmentare a acțiunilor: a. determinarea afecțiunii; b. alegerea mijloacelor de acționare; c. recurgerea la administrarea leacului; d. întărirea remediului prin psihoterapie (practici rituale). Un aspect esențial însă, în analizarea acestor elemente îl constă raportarea lor la epoca care le-a creat, iar nu prin prisma stadiului nostru înalt de gîndire și cunoaștere. Văzută astfel, etnoiatria înseamnă un inestimabil capitol al științei populare, contribuind esențial la dezvoltarea civilizației unui popor.

---

[29] Bologa L. Valeriu, *Etnoiatrie-iatrosofie*, în volumul *Despre medicina populară românească*, București, 1970, p. 10

[30] Sigerist H. E., *A history of Medicine*, vol. I, New York, 1955

Etnobotanica și concepția estetică a poporului român

După concepția populară despre simbioza sa cu natura, plantele, florile dețin un loc important în viața, în gospodăria, în universul spiritual perfect tradițional. Această lume perfectă a plantelor, culorile lor, formele perfect armonizate sînt reproduse în arta populară. Filosoful poet român, Lucian Blaga definea această forță de reproducere și repetare a naturii în arta creată de om: „observație, căreia nu-i scapă nici o nuanță a realității, interpretare adeseori divinatorie a existenței, spirit ce se joacă cu relativitatea valorilor, imaginația care fixează pentru eternitate o icoană grăitoare, găsită din plin în înțelepciunea acumulată în acea miraculoasă memorie a poporului numită tradiție“[31].

Plantele decorative sau aromate, din flora cultivată sau spontană erau folosite pentru împodobirea curților, a caselor, a costumului. Trandafirul, bujorul, macul, garoafele, busuiocul alături de specii din flora spontană: Leucoyum vernum L., Galanthus nivalis L., erau reprezentate pe cusăturile decorative ale cămășilor femeiești din toate zonele țării. Reprezentări florale apar în decorarea ceramicii din centrele de olari de la Horezu, Oboga, din sudul țării, din centrele Turda, Iara, Zalău din Transilvania, ori de la Vama în Maramureș.

Etnobotanica se întrepătrunde în mod firesc cu arta populară. Cunoștințele despre plante, valoarea lor estetică în natură și viața omului, transpunerea lor în arta plastică sînte prezente pe fragmentele de ceramică dacică pictată, descoperite la Sarmisegetuza. Metopele monumentelor romane triumfale, Columna lui Traian de la Roma și monumentul de la Adamclisi din România redau cadrul vegetal al dramelor istoriei luptelor daco-romane (stejari, păduri de brad, vrejuri de viță de vie etc.).

Arta reprezentării florale s-a perpetuat în cultura populară românească, în contemporaneitate, atingînd forme de realizare, stilizare, sintetizare, armonie și ritmicitate remarcabile. Elementul fitomorf care revine adesea este cel al „pomului vieții“, simbol al mitului străvechi despre „tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte“ revenind constant în legendele, credințele și arta popoarelor Europei și ale Asiei[32]. Tiparul traco-dacic tratează motivul sub forma bradului, sau a crengii de brad, figurat în arhitectură, pe frontonul caselor. Bradul apare ca motiv semnificativ în inciziile decorative de pe lăzile de zestre din Bihor, Munții Apuseni (în nordul țării), pe cele din Maramureș, Moldova etc., asociindu-se simbolul de pe această piesă de mobilier cu ritualul nupțial, cu bradul pus ca „pom al nunții“ la poarta miresei. Bradul este prezent și în motivistica scoarțelor din Maramureș, alteori fiind substituit de „glastra cu flori“, sau de buchetul încadrat cu păsări (în arta țesăturilor din Oltenia, Moldova, Bistrița-Năsăud).

---

[31] Blaga Lucian, *Trilogia culturii*, (Spațiul mioritic), București, 1969

[32] cf. Paul Petrescu, *Motive decorative celebre* (Contribuții la studiul ornamenticii românești), București, 1971

Vasele, doniţele din lemn ale muntenilor din Carpaţi sînt ornamentate prin pirogravarea cu același motiv al bradului. Pe ceramica din Tîrnăviţa (vestul Transilvaniei), pe cea de Marginea (Moldova), pe splendidele strachine de Horezu, Oboga din Oltenia — bradul apare ca element central, alteori fiind înlocuit cu motivul spicului de grîu.

Pe broderiile săsești, pe mobilierul pictat din ţinutul Bistriţei ori al Sibiului, „pomul vieţii" apare înlănţuit în ghirlande și vrejuri policrome. De asemenea, mobilierul maghiar pictat (de la Trascău, Călata) ori cel secuiesc (din satele de la poalele Carpaţilor Orientali) este ornamentat cu motivul „pomul vieţii" într-o compoziţie densă de jerbe, buchete, ramuri înflorite policrome.

În arta populară românească deseori motivele florale apar stilizate, dovedind înalta știinţă și talentul de abstractizare și armonizare a motivelor, ca o culme a îndelungatei practicări a artei în toate compartimentele culturii tradiţionale, pe baza observării sensibile și a cunoașterii perfecţiunii plantelor, a naturii.

LA SCIENCE POPULAIRE ARGUMENT DE LA CIVILISATION RURALE ROUMAINE

(Resumé)

La science populaire a été depuis toujours un domaine distinct de la culture et de la civilisation du peuple, renfermant toutes les connaissances acquises par l'homme par l'empirisme multimillenaire, par l'observation du milieu environnant, par la science de s'acclimater et d'obtenir de la nature tout ce qui peut être utile pour la vie. Par une activité intense, les connaissances empiriques sont toujours accrues. Les plus profondes connaissances sont liées à la production de la nourriture, à la médecine humaine et vétérinaire, à la confection des outils et des installations techniques: biologiques, astronomiques, mathématiques, géographiques. La richesse et la variété des connaissances ethnobotaniques ainsi que les autres connaissances populaires sont des arguments convaincants, puissants, qui prouvent l'âge des vilages roumains dans l'espace carpato-danubien et la continuité de la civilisation traditionnelle dans ce territoire.

Les recherches ethnobotaniques ont associé les résultats botaniques aux enquêtes sociologiques et ethnologiques, inventariant la pharmacopée traditionnelle de différentes régions, étudiant les plantes comestibles de la flore spontane et cultivée, présentant les outils et les méthodes de culture, suivant, comparant les rites de fertilité des céréales, analysant la place des plantes dans le système traditionnel de communication (langue, coutumes, habits, folklore), suivant l'emploi des plantes dans les métiers (la préparation des couleurs) rélévant la conception esthétique d'un peuple par la modalités de transfert de l'univers végétal dans l'art plastique traditionnel (dans l'architecture, l'art de dégrossir le bois, céramique, tissus, peinture sur verre ou dessins sur oeufs etc. Dans l'histoire de la civilisation rurale des zones carpathiques, l'ethnobotanique apporte des preuves indoubitables des changements et de l'évolution, par la totalité et la diversité des plantes utilisées, par le lexique y compris, par l'interférence des différents domaines de la culture materielle.

CONTRIBUŢII LA STUDIUL AGRICULTURII TRADIŢIONALE ROMÂNEŞTI

de
IOAN TOŞA

Importanţa pe care a avut-o agricultura în cadrul ocupaţiilor tradiţionale ale poporului român a făcut ca ea să constituie obiectul cercetării a numeroşi specialişti[1], valoroasele studii apărute pînă în prezent punînd sub semnul întrebării oportunitatea unor noi contribuţii. În condiţiile în care în cercetarea ştiinţifică „practica a demonstrat că nici o dată culegerea informaţiilor nu a păcătuit prin excesivitate ci prin lacune"[2] credem că prezentarea unor aspecte legate de agricultura tradiţională românească de la sfîrşitului secolului al XIX-lea, aspectele surprinse în unele fonduri documentare inedite, vor demonstra încă o dată, dacă mai este necesar, temeinicia concluziilor referitoare la vechimea şi continuitatea practicării agriculturii în spaţiul carpato-dunărean.

Printre cele mai importante fonduri documentare referitoare la cultura populară românească de la sfîrşitul secolului al XIX-lea se numără şi cele formate din răspunsurile la Chestionarul „Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română" (1884) a lui B. P. Hasdeu[3] şi „Cestionarul despre tradiţiunile istorice şi anticităţile ţerilor locuite de români" (partea I — 1893; partea a II-a — 1895) a lui N. Densuşianu[4].

---

[1] Din bogata literatură referitoare la agricultura populară românească vom menţiona numai lucrările care au fost utilizate efectiv pentru verificarea unor termeni din prezenta lucrare: 1. Frederic Dame, *Încercare de terminologie populară românească*, Bucureşti, 1898; 2. T. Pamfile, *Agricultura la români*, Bucureşti, 1913; 3. Ion Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973; 4. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978

[2] Virgil Vătăşianu, *Metodica cercetării în istoria artei*, Bucureşti, 1974, p. 51

[3] Răspunsurile la chestionarul lui Haşdeu se găsesc la Biblioteca Academiei R.S.R. sub nr. 3418-3436. Ele au fost prezentate de I. Muşlea şi Ov. Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Haşdeu*, Bucureşti, 1970

[4] Răspunsurile la chestionarele lui N. Densuşianu se găsesc la Biblioteca Academiei R.S.R. sub nr. 45 45-4561. Ele au fost prezentate de A. Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui N. Densuşianu*, Bucureşti, 1976

Chiar dacă folosirea chestionarelor, ca metodă de cercetare, prezintă o serie de deficienţe dat fiindcă informaţiile stocate depind în mare măsură de pregătirea şi conştiinciozitatea celor care redactează răspunsurile, cercetarea prin chestionare prezintă marele avantaj de a surprinde fenomenele de cultură materială şi spirituală dintr-un număr mare de localităţi într-o perioadă de timp relativ scurtă. Acest lucru este imposibil de realizat prin metoda cercetării directe atît din cauza numărului mare de specialişti, cît mai ales a cheltuielilor materiale ce le presupune o astfel de investigaţie. Pentru sfîrşitul secolului al XIX-lea o astfel de investigaţie ştiinţifică este de neconceput dacă ţinem seama de nivelul de dezvoltare al ştiinţelor care se ocupau cu cultura populară de la acea dată.

La chestionarele lui Haşdeu şi Densuşianu s-au primit răspunsuri dintr-un număr de 1 234 localităţi, adică din aproape 10% din totalul localităţilor rurale din România[5]. Cu toate că aceste răspunsuri nu sînt egale în ce priveşte cantitatea şi mai ales calitatea informaţiilor — unele dintre ele fiind redactate cu o scrupulozitate demnă de a servi ca model, în timp ce altele au fost întocmite superficial — ele reprezintă un fond documentar deosebit de valoros, fără consultarea căruia nu se poate face nici o cercetare serioasă asupra culturii populare româneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Prin calitatea informaţiilor, prin vechimea şi aria de cuprindere a acestora, răspunsurile la cele două chestionare reprezintă documente etnografice de o mare valoare ştiinţifică.

Dintre răspunsurile trimise la cele două chestionare am consultat pe cele trimise din următoarele judeţe ale României de la sfîrşitul secolului al XIX-lea: 1. *Bacău* — 20 localităţi (D. 20); 2. *Botoşani* — 27 localităţi (H. 8; D. 19)[6]; 3. *Covurlui* — 93 localităţi (H. 24; D. 69); 4. *Iaşi* — 98 localităţi (H. 73; D. 25); 5. *Neamţ* — 94 localităţi (H. 58; D. 36); 6. *Putna* — 14 localităţi (H. 6; D. 8); 7. *Rîmnicul Sărat* — 26 localităţi (H. 15; D. 11); 8. *Roman* — 31 localităţi (D 31); 9. *Suceava* — 63 localităţi (H. 31; D. 32); 10. *Tecuci* — 72 localităţi (H. 50; D. 22); 11. *Tutova* — 48 localităţi (H. 45; D. 3); 12. *Vaslui* — 59 localităţi (H. 34; D. 25); 13. *Argeş* — 4 localităţi (H. 3; D. 1); 14. *Buzău* — 42 localităţi (H. 21; D. 21); 15. *Dîmboviţa* — 27 localităţi (H. 20; D. 7); 16. *Ialomiţa* — 47 localităţi (H. 30; D. 17); 17. *Ilfov* — 12 localităţi (D. 12); 18. *Prahova* — 37 localităţi (H. 15; D. 22); 19. *Romanaţi* — 14 localităţi (H. 4; D. 10); 20. *Teleorman* — 33 localităţi (H. 22; D. 11); 21. *Vîlcea* — 16 localităţi (H. 5; D. 11); 22. *Vlaşca* — 11 localităţi (D. 11); 23. *Dolj* — 86 localităţi (H. 62; D. 22); 24. *Gorj* — 33 localităţi (H. 3; D. 30); 25. *Olt* — 51 lo-

[5] A. Fochi, *op. cit.*, p. X

[6] Pentru economie de spaţiu vom indica cu H răspunsurile la chestionarul lui Haşdeu şi cu D pe cele la chestionarul lui Densuşianu.

calități (H. 25; D. 26); 26. *Brăila* — 40 localități (H. 16; D. 24); 27. *Constanța* — 31 localități (H. 12; D. 19); 28. *Tulcea* — 37 localități (H. 18; D. 19); la care se adaugă 71 localități din Transilvania.

A. AGRICULTURA ROMÂNEASCĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Răspunsurile la cele două chestionare evidențiază conștiința populară a vechimii practicării agriculturii în toate localitățile României, indiferent de zona geografică în care sînt ele situate. Agricultura s-a practicat pe teritoriul României „de pe vremea uriașilor" după cum reiese din foarte răspîndita legendă despre „fata de uriaș care a găsit pe cîmp doi oameni de-ai noștrii arînd cu un plug cu patru boi", sau de pe vremea lui Traian care „după ce a bătut pe daci a chemat ostașii la dînsul și le-a zis: pămînt am luat, pămînt vă dau, duceți-vă și vă alegeți în țara asta locul ce vă place și din bun și din rău, atît cît va putea fiecare să ocolească într-o zi a lui să fie" (Drajna de Sus, Prahova).

A.1. Sistemul proprietății agrare

La sfîrșitul secolului al XIX-lea terenurile destinate practicării agriculturii erau fie în proprietatea individuală a sătenilor, fie constituiau marea proprietate particulară sau de stat. Din răspunsuri răzbate însă și amintirea vechilor obști sătești în cadrul cărora atît terenurile arabile, cît și fînețele constituiau proprietatea comună a întregii obști care se împărțea în fiecare an[7]. Înainte de a se da pămîntul după lege sătenii împărțeau pămîntul de arătură și fînațul în fiecare an cultivînd fiecare după mijloacele și puterea lui. De asemenea și în comuna Smulți sătenii „mai înainte nu aveau pămînturi despărțite ci și le împărțeau în fiecare an" (Braniștea, Covurlui).

Legat de proprietatea individuală a sătenilor răspunsurile menționează și sistemul de transmitere a acesteia pe *moși* sau *bătrîni*. Termenul de *moș* este întîlnit în răspunsurile primite din județele: Covurlui[8], Dîm-

[7] În satul Drajna de Sus, jud. Prahova „numai două ogrădi (grădini cu semănături) sînt mai vechi, încolo tot pămîntul era de-a valma, un fel de raea, nu era împărțit, vitele pășteau de-a valma, oricine cosea pe unde voia și tăia lemne din pădure unde-i plăcea" (D).

[8] Despre *moș* se menționează că era: „persoana care a avut un trup de moșie din vechime" (Măstăcani); „proprietatea apucată din neam în neam, pămîntul care a fost a unui singur om bătrîn" (Gănești); „o bucată de pămînt ce se stăpînea de un singur om și după moartea lui se împărțea între urmași" (Băleni).

bovița[9], Gorj[10], Muscel[11], Olt[12], Prahova[13], Vîlcele[14], Tecuci[15], Vaslui[16] și în Transilvania[17]. *Moșul* era „proprietatea care a fost o dată sub stăpînirea unui singur om, iar astăzi este împărțită între mai mulți coborîtori" (Cărpiniș, Gorj). *Moșii* erau oamenii „care la început au alcătuit satele și și-au împărțit între ei proprietatea, descendenții lor au format cătune, sau mahalale, care poartă fiecare numele moșului său" (Bălănești, Gorj). Hotarul satelor era împărțit între *moși* în așa fel încît fiecare să aibe partea sa, ce mergea „dintr-un capăt în celălalt al hotarului" și le-au delimitat prin „semne" ce erau respectate cu sfințenie de către urmași.

În Transilvania este menționat *pămîntul moșesc*[18] sau *bătrîn*, adică „pămîntul după care s-a plătit dare și care nu era iertat a-l vinde altora, decît descendenților din familia respectivă și numai dacă aceștia nu s-au învoit a-l cumpăra a fost iertat a-l vinde altora (Maidan), sau „pămîntul lucrat din moși strămoși" (Opatița).

Moșul, ca proprietate, se putea divide între urmași transformîndu-se în *curele* sau *bătrîni* (Voinești, Dîmbovița). *Cureaua*, ca proprietate de pămînt ce revenea unui descendent dintr-un *moș*, era o fîșie de pămînt ce mergea dintr-un capăt la celălalt al hotarului. Lățimea *curelei* depindea de numărul descendenților *moșului*. Un om putea să aibe mai multe *curele, într-un moș* sau în *moși* diferiți (Jupînești, Gorj). *Curelele* la rîndul lor se divizau între urmași devenind tot mai înguste și numindu-se *sfoară*. În situația în care *sforile* trebuiau să se împartă între urmași, împărțirea nu se făcea „pe stînjeni de lungime peste hotar, ci în latul curelei"; terenurile obținute numindu-se *delnițe*[19]. „Mai multe *delnițe* puse cap la cap formează o sfoară" (Nocavi, Gorj).

Delimitarea *moșilor* s-a făcut, așa cum am mai arătat, prin semne de hotar. Legat de fixarea acestor semne în răspunsuri sînt menționate o serie de obiceiuri. „Cînd se punea în vechime cîte un semn se ducea

---

9 „Proprietatea unei comune era moș; bătrîn era proprietatea unei familii sau neam" (Voinești).

10 „Moș sau bătrîn era o parte din hotar care o dată a aparținut unui singur om care în urmă s-a divizat între urmași" (Jupînești).

11 „Moș era o parte din comună" (Berevoiești).

12 „Moș sau bătrîn era o bucată de pămînt ce s-a dat unui om cînd s-a împărțit pămîntul și astăzi s-a împărțit între mai mulți moștenitori" (Frata).

13 „Pămîntul moștenit din tată și fiu, de la cel dintîi moș sau moștean al acelui loc" (Drajna de Sus); „o porțiune de pămînt asupra căreia au drepturi numai descendenții unei familii" (Homoriciu).

14 „O fîșie de pămînt lungă cît hotarul comunei care în vechime a aparținut unei familii" (Stănești).

15 „Proprietatea avută de la un moș" (Vultureni).

16 „Bătrîn era proprietatea răzășească moștenită mai de mult, dreptul de stăpînire se bazează pe documente scrise" (Ivănești).

17 În Maidan și Opatița.

18 În Maidan.

19 Termenul de delniță desemna și: „o bucată de pămînt de orice formă ce se găsea în vatra satului" (Jupînești, Gorj); „un loc de fînaț" (Chiuiești, Neamț); „loc de fînaț cuprins între două arături" (Zăpodeni, Vaslui).

și cîte un car de copii de la șase ani în sus. După ce se punea piatra sau butucul în pămînt se da la copii mîncare, apoi pe fiecare îl da cu capul de semn ca să țină minte hotarul“ (Bordei Verde, Brăila). Sub „semnele de hotar se îngropau cărbuni, hîrburi de sticlă cu blestem ca cel ce va muta piatra să se facă cărbune și să nu mai putrezească“ (Bursucani, Covurlui). „Înainte, cînd se îngropa orice semn de hotar (o piatră) se puneau cărbuni stinși și se zicea: așa să se uște cel ce va strămuta hotarul după cum s-au uscat acești cărbuni și după ce se îngroapă hotarul pune deasupra lui niște cărbuni de tei aprinși și după ce-i scuipau îi loveau cu un ciocan din care cauză se producea un pocnet și ziceau: așa să pocnească ochii celui ce va strămuta acest hotar“ (Dumasca Dubrovăț, Vaslui); „Cînd se punea un hotar mare era obiceiul a se îngropa la o adîncime oarecare, sub o piatră, o sticlă mare cu vin sau apă sfințită“ (Slănic, Bacău).

Curelele și *delnițele* erau delimitate prin *metă* sau *mejdină* care de obicei era o brazdă de plug ce se lăsa nearată, un șanț sau un pom. *Delnițele* aveau la capete *obrațe, adică o suprafață* de teren pe care se întorceau animalele cu plugul cînd se ara. *Obrațele* erau arate în curmeziș atunci cînd *delnițele* vecine nu erau cu semănături sau erau lăsate nearate în situația în care vecinii aveau semănături.

Inegalitatea suprafețelor *moșilor, delnițelor* și a *curelelor* este explicată prin sistemul de moștenire: „Dacă unul are azi pămînt mai mult sau mai puțin este că unul a avut mai mulți copii și pămîntul s-a împărțit în mai multe părți, alții au făcut copii mai puțini, iar alții de loc“ (Eliza Stoienești, Ialomița)[20].

Alături de pămîntul *moșesc* în proprietatea individuală a sătenilor se mai afla și pămîntul primit cu ocazia împroprietăririlor făcute după Revoluția din 1848 din Transilvania și prin Legile din 1864 și 1878 din Vechiul Regat.

Marea proprietate agrară, particulară și de stat, era exploatată prin arendarea ei de către săteni. Despre sistemele de arendare răspunsurile la cele două chestionare conțin puține informații. Se menționează că „fiind oameni puțini“ ei puteau ará și cosi unde voiau. „În vremea veche — pe la începutul acestui secol — locurile de arătură și le opreau ei unde voiau și cît voiau, în fiecare an, căci era lume puțină și nu se ara așa de mult ca azi. Toamna venea arendașul de-și lua dijma, una din zece“ (Batogu, Argeș).

A.2. **Hotarul satelor**

La sfîrșitul secolului al XIX-lea satele își aveau hotarele precis delimitate: „se înconjurau hotarul satelor cu o brazdă de plug“ (Basarabi,

[20] „În vechime fiind oameni puțini arau pe unde voiau și cît voiau dînd numai o dijmă, din 12 clăi una și făceau la fiecare două clăi cîte un picior din 6 snopi care ziceau că este plata pămîntului“ (Eliza Stoienești, Ialomița).

Suceava). Delimitarea hotarului satelor s-a făcut atît în scopuri practice, cît și legat de unele credințe magice. Se credea că brazda care marca limitele hotarului unui sat avea menirea de-a apăra comunitatea respectivă de ciumă, holeră și alte răutăți din care cauză era trasă de „doi boi negrii, gemeni, făcuți de sîmbăta" (Vîrtopu, Dolj; Frățilești, Ialomița), sau „de doi bivoli albi" (Argetoaia, Dolj). Peste această brazdă nu-i era permis nimănui să treacă, dacă trecea îl omora zicînd că a făcut drum pe unde să treacă răutățile și bolile în sat" (Eliza Stoienești, Ialomița). În cadrul hotarului unui sat intrau următoarele elemente: terenurile arabile, fînețele, pășunea, pădurea și vatra satului.

Terenurile arabile reprezentau elementul cel mai important din cuprinsul hotarului unui sat, deoarece ele asigurau necesarul de produse agricole cerut de consumul cotidian al membrilor comunității respective. Terenurile arabile erau formate din: *țarină* și *ogor*. *Țarina*[21] numită în unele părți și *agru*[22], reprezenta acea parte a terenurilor arabile pe care se găseau *bucatele*[23]. Țarina era împărțită în mai multe părți, fiecare parte purtînd nume după felul semănăturii ce se găsea pe ea. *Holde*[24] se numea acea parte a *țarinei* care era cultivată cu grîu, ovăz, orz, secară, atîta timp cît semănăturile se găseau pe ea. După ce se secerau cerealele *holda* era numită *miriște*. *Prășitura* sau *cucurizaștina* se numea partea țarinei ce era semănată cu porumb. *Mălăiște* era partea țarinei ce era semănată cu mei. Mai sînt menționate ca părți ale țarinei: *cînepiștea*, partea cultivată cu cînepă; *crumpeniștea*, partea cultivată cu cartofi etc.[25]

Ogor se numea orice teren care a fost arat și lăsat nesemănat o perioadă de timp de pînă la un an, în vederea îmbunătățirii fertilității lui naturale. *Ogorul* era de două feluri: *de vară* și *de toamnă*. *Ogorul de vară* numit în Banat și *ogor bătrîn* se făcea în general pentru terenurile ce urmau să fie semănate cu grîu de toamnă. În acest scop terenurile cultivate cu porumb, *prășitura*, erau folosite ca pășune pentru animale după ce se tăiau tuleii, iar în primăvara următoare, în localitățile din Vechiul Regat sau în vara următoare, în cele din Transilvania, se arau și „se lăsau să se prăjească sub arșița soarelui" (Dichiseni, Ialomița). În localitățile din Transilvania în care *ogorul* nu intră în cîmpul supus rotației, terenul lăsat ogor primăvara se ara pentru ca să nu se înburuieneze, el neputînd fi pășunat cu animalele din cauza semănăturilor de pe tere-

[21] „Țarină se zice la pămîntul lucrat" (Constantinești, Iași; Slobozia, Covurlui; Petroiu, Ialomița, Dăieni, Constanța, etc.)

[22] Prin agru se înțelegea și: „un loc cu semănătură" (Maidan); „loc de arătură" (Codlea); „loc bun pentru arat" (Pietroasa, Buzău).

[23] În localitățile: Codlea; Batogu, Argeș.

[24] Holdă era termenul utilizat pentru a desemna cerealele. În unele localități prin holdă se înțelegea și: „un loc de arătură de 1/2 zi (Păucinești); „o bucată de pămînt de arat sau de fînaț mărginit cu semănături sau brazde" (Seliște); „1 1/2 iugăr sau lanț de pămînt semănat" (Opatița).

[25] În localitatea Crăcăuani, Neamț.

nurile vecine. *Ogorul* se mai ara o dată prin luna august — *se întorcea* (Iazu, Ialomița) — iar prin luna septembrie se ara de sămînță.

Ogorul de toamnă numti în Banat și *ogor tînăr* (Opațița; Maidan) este menționat în toate răspunsurile. Ogorul se făcea toamna arîndu-se miriștea și lăsîndu-se să „fie suptă de gerul iernii“ (Dichiseni, Ialomița) sau să *degere* (Ohaba), iar în primăvara următoare terenul se ara din nou și se semăna cu cereale de primăvară.

Țarina era cultivată cu un număr de ani pînă cînd culturile își pierdeau fertilitatea lor naturală și deveneau pămînt *moale*[26]. Pentru a putea fi cultivate cu rezultate bune terenurile care au devenit *pămînt moale* trebuiau lăsate să se odihnească. În funcție de perioada de timp cît aceste terenuri au fost lăsate să se odihnească ele se numeau *pîrloagă* sau *țelină*.

Pîrloagă se numea terenul din țarină ce era lăsat necultivat un număr de trei sau patru ani. Se lăsau pîrloagă terenurile cu o fertilitate naturală mai ridicată.

Țelină se numea terenul din țarină ce era lăsat să se odihnească un număr de patru pînă la zece ani. În această perioadă terenurile se înțeleneau și erau folosite ca pășune pentru animale sau ca fînaț. Cînd se era prima dată *țelina* se numea *țelină arată* sau de o *brazdă* (Eroneanu, Iași). Cînd se ara a doua oară (în anul al doilea de cultură) se numea *prosie* sau de două brazde, iar cînd se ara a treia oară se numea *răsprosie*.

Din informațiile cuprinse în răspunsurile la cele două chestionare se poate face o imagine aproximativă asupra sistemelor de agricultură utilizate la sfîrșitul secolului al XIX-lea în localitățile din România. În localitățile din Vechiul Regat se practica pe scară largă *sistemul de agricultură cu țelină*, adică terenurile erau cultivate un număr de ani, pînă își pierdeau fertilitatea lor naturală, după care erau lăsate *pîrloagă* sau *țelină*. Utilizarea *sistemului de agricultură cu țelină nu impunea* împărțirea terenurilor arabile în cîmpuri cultivate cu un anumit fel de cereale de către toți proprietarii, lăsînd liberă orice inițiativă a acestora, din care cauză hotarul satelor apărea ca o tablă de șah, terenurile cultivate cu cereale de toamnă alternînd cu cele cultivate cu cereale de primăvară sau lăsate *pîrloagă* sau *țelină*. După cum am mai arătat în răspunsuri este menționat și *ogorul*, dar din păcate din informații nu reiese amploarea pe care a avut-o acesta în localitățile din Vechiul Regat. În două răspunsuri provenind din județul Constanța (Beilicu și Parachioi) este menționat sistemul *de agricultură cu ogor bienal:* „Hotarul satului este împărțit în două părți, una o ară și alta o lasă pășune. Partea lăsată pășune se ară în iunie și devine partea semănată, iar cealaltă parte pășune“.

În localitățile din Transilvania s-a practicat sistemele de agricultură cu *ogor bi și trienal*. În cadrul sistemului de agricultură *cu ogor*

---

[26] În localitatea Corodu, Tecuci.

bienal, terenurile arabile erau împărţite în două cîmpuri, unul era cultivat, iar al doilea care era lăsat ogor. În localităţile în care se practica păstoritul agricol local ogorul era păşunat cu animalele pe toată perioada primăverii şi a verii, în timp ce în localităţile în care se practica păstoritul cu stîna la munte ogorul era păşunat numai primăvara, înainte de urcatul oilor la munte şi toamna după răscolul stînii. Sistemul de agricultură cu *ogor bienal* s-a practicat în localităţile din zonele montane, în care se cultivau mai mult cereale de primăvară, din care cauză *ogorul era arat toamna* (după ce vara a fost păşunat cu animalele), iar în primăvara următoare se ara din nou şi se semăna.

În cadrul sistemului de agricultură cu *ogor trienal* terenurile arabile erau împărţite în trei cîmpuri distincte: unul care se cultiva cu cereale de toamnă, al doilea se cultiva cu cereale de primăvară, iar al treilea era lăsat ogor (Codlea, Păuncineşti, Sinca Veche etc.). Împărţirea terenurilor arabile în cîmpuri îngrădea iniţiativa particulară, deoarece toate proprietăţile situate într-un cîmp trebuiau cultivate cu acelaşi fel de cereale, iar muncile agricole trebuiau să se desfăşoare cam în aceeaşi perioadă de timp pentru a nu produce stricăciuni în culturile vecinilor. În cadrul acestui sistem de agricultură cîmpul lăsat ogor era păşunat cu oile pînă după terminatul secerişului, cînd se ara — *se ogora*. Pe proprietăţile din cîmpul lăsat ogor se găsea staurul oilor de primăvara pînă toamna, înainte de semănat, pentru a se îngrăşa pămîntul prin tîrlire. Rotaţia cîmpurilor se făcea în următoarea ordine: ogor—cereale de toamnă—cereale de primăvară—ogor.

Fîneţele constituiau un alt element important al hotarului satului, ele asigurînd necesarul de furaje pentru iernarea animalelor. În unele localităţi din judeţele Dîmboviţa, Olt, Teleorman şi Tutova terenurilor destinate obţinerii furajelor li se mai spunea şi *livezi*[27]. Fîneţele ce erau situate pe terenuri mai ridicate, pe care nu creştea iarba ca pe şes, se numeau şi *delniţe* (Codlea).

Păşunea şi *izlazul* era partea hotarului destinată păşunatului animalelor pe timpul verii. Păşunea de obicei era situată într-o anumită parte a hotarului, fiind separată de fîneţe şi de terenurile arabile pentru ca să nu producă animalele pagube în culturi. Pentru păşunatul animalelor se mai utilizau şi unele părţi din terenurile arabile — *miriştea şi ciucălăiştea* — după ridicarea produselor de pe ele.

Despre pădure găsim puţine informaţii în răspunsuri. Este menţionată în fiecare localitate, fără a se indica însă mărimea şi felul ei. Legat de pădure în răspunsuri găsim informaţii referitoare la modul de obţinere a terenurilor de cultură din ea prin *lăzuit* şi *curătură*[28]. Prin *laz* se înţelegea „locul nou unde înainte a fost pădure pe care proprietarul tăind-o — lăzuind-o — şi-a făcut fînaţ“ (Sinca Veche). Cînd din *laz* se scot şi

---

[27] În localităţile: Socetu, Pielea, Văleni, etc.
[28] Lăzuitură este „unde se taie pădurea spre a se face loc de păşune ori de arătură“ (Năsăud, Sinca Veche).

rădăcinile copacilor şi se ară atunci se obţine *curătura*. *Lăzuirea* şi *curătura* se făcea de către oameni pe proprietăţile lor din care cauză ele purtau numele celor ce au făcut-o: „au făcut curătură care pînă azi poartă numele unui bătrîn, curătura lui Murgoci“ (Stănişeşti, Tecuci).

B. CEREALE

La sfîrşitul secolului al XIX-lea în localităţile rurale din România s-au cultivat următoarele cereale: grîu, secară, orz, ovăz, mei, porumb, alac.

Grîul este menţionat ca fiind cultivat în toate localităţile din care s-au trimis răspunsuri la cele două chestionare. Despre grîu se credea că a fost cîndva cultivat „de mii de ani pe aceste locuri“ (Drajna de Sus, Prahova), el fiind adus „pe aceste locuri de către Traian împăratul sub potcoavele înfundate ale calului său“ (Eliza Stoieneşti, Ialomiţa).

La sfîrşitul secolului trecut s-au cultivat următoarele feluri de grîne: *de toamnă, de primăvară* şi *grîu umblat*. Dacă primele două feluri de grîu se semănau fie toamna, fie primăvara, după cum le arată şi numele, grîul *umblat* se putea semăna cu aceleaşi rezultate atît toamna, cît şi primăvara. Grîul *umblat* sau *plimbător* s-a cultivat în unele localităţi din judeţele: Buzău[29], Fălciu[30], Ialomiţa[31], Iaşi[32], Olt[33], Rîmnicul Sărat[34], Tecuci[35], Tutova[36], Vaslui[37] şi în Transilvania[38].

Mai sînt menţionate următoarele feluri de grîu: 1. *ghircă* cultivat în localităţile din judeţele: Tutova[39], Mehedinţi[40], Tulcea[41], Rîmnicul Sărat[42], Buzău[43], Teleorman[44], Iaşi[45], Neamţ[46], Vaslui[47], Ialomiţa[48], Tecuci[49],

[29] În localităţile: Silişte, Zărneşti.
[30] În localităţile: Deleni şi Mălăeşti.
[31] În localităţile: Cegani, Raviga.
[32] În localitatea Perieni.
[33] În localitatea Alimăneşti, Inzvoarele.
[34] În localitatea Bogza.
[35] În localităţile: Brăhăneşti, Găinceaua, Nicoreşti, Onceştii Noi.
[36] În localităţile: Dragomireşti, Grăjdeni.
[37] În localităţile: Gîrceşti, Ivăneşti.
[38] În localităţile: Păuncineşti, Viştea de Jos.
[39] În localităţile: Bogdăneşti, Bogeşti, Dragomireşti, Grăjdeni.
[40] În localităţile: Bistriţa, Prunişor.
[41] În localitatea Hagighiol.
[42] În localităţile: Buda, Corbu.
[43] În localităţile: Mărăcineni, Săgeata, Zărneşti.
[44] În localităţile: Brînceni, Cioara, Crîngeni, Odaia.
[45] În localităţile: Băiceni, Bivolari, Cucuteni.
[46] În localitatea Buhuşi.
[47] În localităţile: Ivăneşti, Mirceşti.
[48] În localităţile: Cegani, Cosîmbeşti, Iazu, Piua Petrii, Petroiu.
[49] În localităţile: Bogheşti, Bîrlad, Brăhăneşti, Nicoreşti, Onceşti.

Fălciu[50] și Muscel[51]. Despre grîul ghircă răspunsurile menționează că se semăna primăvara și făcea spicul roșu, fără țepi, cu boabe roșietice mărunte; 2. *arnăut* cultivat în localitățile din județele: Tutova[52], Tecuci[53], Rîmnicul Sărat[54], Buzău[55], Olt[56], Teleorman[57], Iași[58], Neamț[59], Vaslui[60], Covurlui[61], Ialomița[62], Tecuci[63], Fălciu[64]. Grîul se semăna primăvara, făcea un spic mare, țepos, cu boabe mari, galbene și da o făină foarte bună. Se utiliza și pentru colivă; 3. *coluzu*, numit în localitățile din Moldova și *mucheriu*, a fost cultivat în județele: Tutova[65], Tulcea[66], Tecuci[67] și Covurlui[68]. *Coluzu* e cel mai frumos grîu (Samoca, Tulcea), se semăna primăvara și făcea spicul mare, țepos, cu boabe mari, galbene, așezate pe patru rînduri în spic; 4. *bănat* cultivat în localitățile din județele: Tutova[69], Rîmnicul Sărat[70], Teleorman[71], Iași[72], Vaslui[73], Ialomița[74], Tecuci[75], Fălciu[76] și Botoșani[77]. În răspunsuri nu se menționează perioada în care se seamănă acest grîu. Grîul făcea spicul mare, cu mustăți și boabe mari care pot fi albinețe sau roșcate; 5. *tunsu* cultivat în localitățile județelor: Olt[78], Teleorman[79], Iași[80] și Vaslui[81]. Grîul face spicul fără țepi, cu bobul mare.

În unele localități din Transilvania este menționată și *ierița*, un grîu de primăvară care făcea boabele „mai mărunte și roșii“ (Bucova). Mai

[50] În localitățile: Berești, Deleni, Sișcani.
[51] În localitatea Bistrița.
[52] În localitățile: Bogdănești, Bogești, Grăjdeni, Perieni.
[53] În localitatea Peceneaga.
[54] În localitățile: Buda, Vișani.
[55] În localitatea Zărnești.
[56] În localitățile: Rîljețu Vierosu, Valea Merilor.
[57] În localitatea Bălțati.
[58] În localitatea Cucuteni.
[59] În localitățile: Buhuși, Schitu Răpciuni.
[60] În localitatea Valea Rea.
[61] În localitățile: Smulți, Vîrlezi.
[62] În localitățile: Cegani, Petroiu.
[63] În localitățile: Bîrlad, Brăhănești, Fundeni, Găinceaua, Nicorești.
[64] În localitățile: Deleni, Mălăești, Sișcani.
[65] În localitatea Perieni.
[66] În localitățile: Peceneaga, Samoca.
[67] În localitățile: Bîrlad, Brăhănești, Găinceaua, Oncești.
[68] În localitățile: Smulți, Vîrlezi.
[69] În localitățile: Bogdănești, Bogești, Cîrjoani, Perieni.
[70] În localitatea Buda.
[71] În localitățile: Brînceni, Crîngeni.
[72] În localitatea Băiceni.
[73] În localitățile: Gîrceni, Ivănești, Munteanu de Jos, Valea Rea.
[74] În localitățile: Copuzu, Gîrbovi.
[75] În localitățile: Brăhănești, Găinceaua, Lespezi, Oncești.
[76] În localitatea Sișcani.
[77] În localitatea Brăteni.
[78] În localitățile: Rîljețu Vierosu, Spineni.
[79] În localitatea Spineni.
[80] În localitățile: Băiceni, Bivolari.
[81] În localitățile: Măstăcani, Cudalbi, Roșiești, Sișcani.

este menționat în unele localități și *grîul samulastră*, adică grîul ce răsărea din boabele scuturate din spice în timpul secerișului[82]. Despre grîul *samulastră* se credea că a fost folosit pentru prima oară într-o situație de foamete: „o dată, de mult, a fost o foamete mare, că oamenii neavînd bucate mîncau cojile de pe copaci și omorau pe bătrîni ca să aibe ce mînca cei tineri. Unui tînăr i s-a făcut milă de tatăl lui și l-a ascuns. Dînd D-zeu ploaie oamenii au început să are, dar nu aveau sămînță și nu știau pe cine să întrebe și nici ce să facă. Tînărul ce și-a ascuns tatăl l-a întrebat ce să facă. Acesta i-a răspuns să are drumurile, de unde a început să se facă grîu" (Măstăcani, Covurlui).

Secara a fost cultivată în toate localitățile din care s-au trimis răspunsuri. La secară i se mai spunea și *pîine albă* (Chișcăreni, Iași) sau *hărană* (Păuncinești). Secara era de mai multe feluri: de primăvară, de toamnă[83], albă și neagră[84] (secara albă fiind mai bună decît cea neagră — Berești, Fălciu); măruntică și secară de Rusia (Crăjdeni, Tutova).

Orzul s-a cultivat, după cum reiese din răspunsuri, în toate localitățile. Orzul era de mai multe feluri: de toamnă, de primăvară[85], românesc cu spic mare și patru rînduri de boabe[86], nemțesc cu șase rînduri de boabe în spic[87], alb și negru[88]. Mai este menționată *orzoaica* care avea spicul cu șase rînduri (Grăjdeni, Tutova), cu boabe mai mari decît ale orzului (Cucuteni, Iași).

Ovăzul s-a cultivat în toate localitățile. Ovăzul era văratic, care se cocea mai repede și *tomnatic* care se cocea mai tîrziu (Vaidarece), *alb* și *negru* (Copăcielu; Brăhănești—Tecuci; Grăjdeni—Tutova).

Porumbul, numit în Transilvania și *cucuruz* a fost cultivat la sfîrșitul secolului trecut în toate localitățile. Despre porumb se credea că a fost adus „de o cătană din țara turcească" (Făurești), sau „din țara sîrbească de către un negustor care avea un hulub și care ducîndu-se în Serbia a cerut grăunțe ca să-și hrănească hulubul. După ce a ieșit cu hulubul cu gușa plină de grăunțe, l-a tăiat și i-a scos grăunțele și așa a căpătat sămînță" (Broșteni, Suceava).

Sînt menționate următoarele feluri de porumb: *muntenesc* cu ciucălăul gros și miezos care face grăunțe mari, cam albicioase; *hanganu* cu ciucălăul subțire, firul scurt, boabe lunguiețe și mari, de culoare galben roșcat; *mocănesc* cu boabe tari și foarte spornic; *cicantin* sau *nemțesc* cu ciucălăul scurt și subțire, bogat în boabe.

---

[82] În localitățile: Bucova, Tohanul Vechi, Păucinești.

[83] În localitatea Valea Rea.

[84] În localitățile: Berești, Fălciu; Raciu, Dîmbovița; Sibot.

[85] În localitățile: Bilciurești, Raciu, Dîmbovița; Perieni, Tutova; Valea Merilor, Olt.

[86] În localitatea Brăhănești.

[87] În localitatea Gîrceni, Vaslui.

[88] În localitățile: Copăcielu; Boghești, Tecuci; Grăjdeni, Tutova.

Meiul a fost cunoscut și sub numele de *mălai* și a fost cultivat în unele localități din județele: Botoșani[89], Buzău[90], Constanța[91], Ialomița[92], Putna[93], Rîmnicul Sărat[94], Tecuciu[95], Teleorman[96] și Tulcea[97].

Alacul este menționat ca fiind cultivat în unele localități din județele Buzău[98], Iași[99], Neamț[100], Putna[101], Rîmnicul Sărat[102], Tecuci[103] și Tutova[104]. Despre alac se menționează că seamănă cu orzul (Găinceaua Tecuci; Beceni, Buzău), dar are bobul format din două sau trei grăunțe (Beceni, Buzău).

Hrișca este menționată ca fiind cultivată în unele localități din județele: Botașani[105], Iași[106], Vaslui[107] și din Transilvania[108].

C. UNELTE AGRICOLE

Dintre uneltele agricole tradiționale utilizate la sfîrșitul secolului al XIX-lea vom încerca să prezentăm pe cele legate de: 1. prelucrarea pămîntului; 2. întreținerea culturilor agricole; 3. recoltat.

C.1. Unelte pentru prelucrarea pămîntului

Dintre uneltele utilizate pentru prelucrarea pămîntului ne vom referi la cele folosite la arat, grăpat și semănat.

Aratul era cea mai importantă muncă din cadrul agriculturii tradiționale românești deoarece de modul în care se efectua de el depindea atît desfășurarea altor munci cum ar fi: grăpatul, semănatul, plivitul, cît și cantitatea și calitatea producției însăși. Aratul era munca cu care se începea de fapt anul agricol din care cauză ieșitul la plug avea a semnifica-

---

89 În localitățile: Brihuiești, Călinești, Poiana Lungă.
90 În localitățile: Mărăcineni, Siliștea.
91 În localitatea Beilicu.
92 În localitățile: Cegani, Copuzu, Coșereni, Iazu.
93 În localitatea Paltinu.
94 În localitățile: Bălăceanu, Corbu, Oblișeni.
95 În localitățile: Corodu, Ionășești.
96 În localitățile: Cioara, Socetu.
97 În localitatea Peceneaga.
98 În localitatea Beceni.
99 În localitățile: Cucuteni, Podul Iloaiei, Roșcani, Tg. Frumos.
100 În localitatea Buhuși.
101 În localitatea Paltinu.
102 În localitatea Buda, Vișani.
103 În localitățile: Brăhănești, Găinceaua, Onceștii Vechi.
104 În localitățile: Avrămești, Bogești, Călimănești.
105 În localitățile: Călinești, Poiana Lungă.
106 În localitățile: Băiceni, Buciumeni, Chișcăreni, Roșcani.
107 În localitățile: Munteanu de Jos, Poienești.
108 În localitățile: Mărgineni, Viștea de Jos.

ție deosebită atît pentru gospodar, cît și pentru întreaga obște a satului. Se credea că numai cel cu noroc poate să iasă primul la plug pentru ca după norocul lui să rodească și țarina, că de va ieși unul fără de noroc atunci țarina nu va rodi[109]. Cel care ieșea primul la plug era sărbătorit de întreaga obște a satului ca *plugar*[110], *primul arător* sau *crai*.

Se credea că femeia nu era bine să coasă sau să toarcă în curte pînă ce nu se ieșea cu plugul[111]. Cînd se ieșea cu plugul femeia înconjura cu un vătrai cu jeratic și cu tămîie, de trei ori plugul și animalele, după care ungea cu usturoi coarnele animalelor[112] sau uda cu apă plugul urînd ca anul să fie mănos (Micloșani, Muscel, Mogoșești, Olt). În ziua în care se ieșea la plug nu era bine să se stingă focul din vatră, nici să se spele haine, iar cînd se scotea plugul din curte era bine ca pe grindeiul acestuia să se pună o pîine[113].

La sfîrșitul secolului trecut s-au practicat trei tipuri de arături: *într-o brazdă; în lături; și cătreolaltă.*

Arătura *într-o brazdă* a fost tipul de arătură ce s-a practicat în zonele de dealuri cu pante mari și de munte, unde terenul nu permitea ca brazda să se răstoarne decît într-o singură parte, indiferent de direcția de mers a plugului. Aratul se făcea cu plugul cu corman schimbător și se începea *brăzdîndu-se* terenul pe latura de jos. Cînd se ajungea la capătul brazdei se schimba cormanul și plugul se întorcea pe aceeași brazdă. Acest tip de arătură crea unele probleme deoarece ambele animale, atît cel de către om, cît și cel dinafară, trebuiau să meargă pe *brazdă,* lucru nu tocmai ușor dat fiind că numai animalul *dinafară* știa să meargă pe brazdă.

Practicarea îndelungată a aratului *într-o brazdă* a dus la apariția *răzoarelor* în zonele de dealuri și munte. *Răzoarele* s-au format prin îngrămădirea îndelungată a primelor brazde de pe latura de jos a terenului ce erau lăsate negrăpate. Numărul mare al terenurilor cu *răzoare,* precum și înălțimea acestora demonstrează vechimea acestui tip de arătură, precum și a agriculturii la români.

Arătura în lături era tipul de arătură practicat în toate zonele geografice ale României în care terenul permitea ca brazda să poată fi răsturnată în ambele părți. Terenul era brăzdat pe marginile lui, primele brazde răsturnîndu-se spre vecini. Cînd se brăzda dinafară mergea pe brazde răsturnîndu-se spre vecini. Cînd se brăzda animalul dinafară mergea pe brazda de metă, iar aratul se termina la mijlocul terenului. *Aratul în lături* se făcea în general la ogor, dar se făcea și pentru sămînță atunci

[109] Ioan Toșa, *Reflectarea agriculturii transilvănene în colecțiile Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei* pe anul 1976, Cluj-Napoca, 1976, p. 35

[110] *Ibidem*

[111] *Ibidem*

[112] *Ibidem*

[113] *Ibidem*

cînd terenurile vecine erau semănate pentru ca animalele să nu provoace stricăciuni în culturi.

Arătura cătreolaltă era tipul de arătură prin care terenul era brăzdat pe mijlocul lui, primele două brazde răsturnîndu-se una peste alta. Aratul se termina la marginea terenului prin tragerea brazdei de metă. Acest tip de arătură s-a făcut mai ales pentru semănat deoarece prin răsturnarea primelor brazde una peste alta se crea la mijlocul terenului o uşoară denivelare care făcea ca apa în caz de exces de umiditate să se tragă spre brazda de metă. O variantă a acestui tip de arătură este *arătura în şea* practicată în zonele de şes. La această variantă terenul era brăzdat pe două sau mai multe locuri, în funcţie de lăţimea acestuia şi arat cătreolaltă. După un număr de ani de practicare a unei astfel de arături terenul prezenta uşoare denivelări care permiteau ca apa, în caz de exces, să se tragă spre părţile mai joase.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea, după cum reiese din răspunsuri, *plugul* a fost singura unealtă utilizată pentru aratul pămîntului. Plugul a fost cea mai importantă unealtă agricolă utilizată în cadrul agriculturii tradiţionale româneşti, rolul său în cadrul economiei ţărăneşti fiind subliniat şi de foarte des întîlnita expresie „îi merge bine plugul", utilizată pentru a se sublinia prosperitatea unui om.

Plugurile utilizate la sfîrşitul secolului trecut pot fi încadrate în două tipuri: *cu corman fix* şi *cu corman schimbător*. La ambele tipuri de pluguri întîlnim următoarele elemente:

1. *grindeiul* — elementul portant al plugului care apare sub această denumire în toate răspunsurile. Despre grindei răspunsurile menţionează că este „partea principală care susţine plugul" (Săcuiani, Dîmboviţa); „lemnul cel lung care ţine plugul de cotiugă (Găinceaua, Dîmboviţa); „partea principală de care ţin toate celelalte" (Cucuteni, Iaşi; Smulţi, Covurlui). Grindeiul la plugurile tradiţionale era confecţionat din lemn de esenţă tare (stejar, fag, ulm) şi avea o lungime ce varia între 0,84 m şi 2,20 m[114]. Variaţia lungimii grindeiului s-a datorat faptului că în unele cazuri adîncimea brazdei se regla prin intermediul acesteia (cu cît grindeiul era legat faţă de rotile cu atît brazda era mai adîncă). Grindeiul la pluguri era de obicei drept, dar s-au utilizat şi grindeiuri uşor curbate spre dreapta pe partea de la fierul lung spre rotile. Curbarea grindeiului permitea ca plugul să ia o brazdă mai lată. Grindeiul drept a fost utilizat la ambele tipuri de pluguri, în timp ce grindeiul curbat a fost utilizat numai la plugurile cu corman fix.

2. *cocoşul* — termen utilizat pentru a desemna cuiul de lemn sau de fier ce se punea în una din găurile făcute în capătul grindeiului pentru a se putea fixa după el *potîngul* care făcea legătura dintre plug şi rotile. Acest cui se mai numea şi *popa plugului*[115] sau *măsea*[116]. Prin interme-

---

[114] Lungimea a fost luată pe baza celor 25 pluguri din colecţiile MET.
[115] În localităţile: Năsăud, Scorei.
[116] În localităţile: Clopotiva, Haţeg, Davideşti, Poiana, Vînju Mare.

diul *cocoșului* se regla distanța dintre rotile și plug în scopul de a se ara la adîncimea dorită.

3. *coarnele* — termen utilizat în toate localitățile pentru a se desemna una sau două bucăți de lemn, ușor curbate, ce erau utilizate pentru manevratul plugului. Despre *coarne* răspunsurile menționează că sînt: „două lemne strîmbe îngropate în plaz care se țin de un alt lemn numit grindei“ (Băiceni, Iași); „un lemn îngemănat fixat de grindei și plaz“ (Năsăud); „un lemn în care intră grindeiul cu un cap“ (Petroiu, Ialomița) și servesc la „conducerea plugului“ (Ranghilești, Botoșani); „pentru mînatul plugului“ (Găinceaua, Tecuci).

Coarnele la plugurile tradiționale au fost confecționate din: lemn de fag, stejar, corn. Plugurile aveau un singur corn sau două coarne. Plugurile cu un singur corn sînt cele mai vechi și puteau fi cu corman fix și cu corman schimbător. Cornul plugului putea fi simplu sau bifurcat. Cornul simplu era confecționat dintr-un lemn ușor curbat în partea superioară, care se fixa cu capătul mai gros în plaz, iar de capătul subțire se ținea cu mîinile. Menținerea plugului în brazdă cerea un efort mare din care cauză numărul plugurilor cu corn simplu este relativ mic în colecțiile muzeale, ceea ce demonstrează că și în satele românești numărul acestora era relativ mic. Coarnele bifurcate erau confecționate din lemne bifurcate la unul din capete. Cornul se fixa cu capătul mai gros în plaz, iar bifurcațiile serveau pentru manevrarea plugului. Coarnele bifurcate asigurau o mai ușoară manevrare a plugului în timpul aratului din care cauză numărul plugurilor cu astfel de coarne era mult mai mare.

Plugurile cu două coarne sînt relativ mai noi și sînt de tipul cu corman fix. Cele două lemne care formează coarnele sînt înțepenite cu capetele groase în plaz, iar în unele cazuri cornul din dreapta este fixat de cormană, fiind menținut în poziție fixă de *piciorul cormanei* și de o spetează care lega cele două coarne mai sus de grindei.

În coarne se fixa grindeiul. Îmbinarea dintre grindei și coarne se putea face în două feluri: a. prin intermediul *zăvoarelor* în care scop cornul era dăltuit în așa fel încît de-asupra și dedesubtul capătului grindeiului să se poată pune două *zăvoare* (pene de lemn). În Muscel, unui astfel de plug i se spunea *plug cu crivea* (Albești). Prin intermediul zăvoarelor se putea regla adîncimea brazdei. Dacă se bătea mai tare zăvorul de sus atunci plazul lua o poziție oblică față de pămînt și plugul lua o brazdă mai adîncă; b. grindeiul era înțepenit cu capătul lui în dăltuiala făcută în corn. În acest caz dăltuiala făcută în corn era de dimensiunile *mucului* grindeiului, iar introducerea grindeiului în corn se făcea forțat.

4. Plazul, *talpa*[117], *trupița*[118] sînt denumirile date bucății de lemn de fag sau de stejar, ce era fixată în poziție orizontală, la capetele coarnelor și a bîrsei. Plazurile la plugurile tradiționale erau confecționate din lemn de esență tare și aveau dimensiuni relativ mari (lungimea lor varia între

[117] În localitățile: Bîrsăul de Jos, Comloș, Vețel, Rîul de Mori.
[118] În localitatea Izverna.

0,39 m şi 0,86 m, iar lăţimea între 0,08 m şi 0,26 m,. Dimensiunile mari ale plazului asigurau suportul necesar pentru fixarea fierului lat, coarnelor şi cormanei, dar prezenta şi inconvenientul de a mări forţa de frecare în timpul aratului, din care cauză la arat se foloseau un număr mare de animale, mai ales în cazul solurilor consistente.

Plazurile sînt de două tipuri: *simple* şi *bifurcate*. Plazurile simple sînt cele mai numeroase şi sînt întîlnite atît la plugurile cu corman fix cît şi la cele cu corman schimbător. Plazurile bifurcate sînt întîlnite numai la plugurile cu corman fix şi prin forma lor asigurau o mai mare stabilitate a plugului în brazdă şi permitea mărirea unghiului făcut de plaz şi cormană, ceea ce avea ca efect luarea unei brazde mai late şi răsturnarea acesteia cît mai departe de pămîntul nearat. Plugurile cu plazul bifurcat aveau o forţă de frecare mai mare din care cauză ele erau folosite mai ales pentru aratul solurilor mai puţin consistente. La plugurile cu plazul bifurcat se întîlneau de obicei cîte două coarne, care erau fixate cu capetele în cele două bifurcaţii ale lui.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea au început să se generalizeze plugurile cu plazul din metal. Plazurile din metal aveau dimensiunile mai mici decît cele de lemn, deoarece fierul lat la acest fel de plug nu mai era legat de plaz, ci de cormană şi bîrsă prin intermediul unor şuruburi. La plugurile cu plazul de metal forţa de frecare era mult mai mică, din care cauză ele puteau fi tractate de un număr mai mic de animale.

5. *Bîrsa* — termen utilizat în toate localităţile pentru a desemna o bucată de lemn ce făcea legătura între grindei şi plaz, servind la menţinerea acestuia din urmă în poziţie orizontală, pentru ca plugul să nu manifeste tendinţa de-a ieşi sau de a se adînci în pămînt. Bîrsa era confecţionată din lemn de fag, stejar sau frasin şi avea o lungime ce varia între 0,31 m şi 0,66 m. Despre bîrsă răspunsurile menţionează că este: „lopăţică care ţine plazul în aceeaşi poziţie" (Bodeni, Iaşi) şi că „este pusă prin grindei în partea dinapoi a plazului" (Storneşti, Iaşi).

La unul din plugurile existente în colecţiile Muzeului etnografic al Transilvaniei (Nr. inv. 978), achiziţionat în anul 1923 din Cornereva, bîrsa şi plazul sînt confecţionate dintr-o singură bucată de lemn, ceea ce conferă plugului o rezistenţă mărită. De pe la sfîrşitul secolului al XIX-lea se generalizează plugurile cu plazul de metal, aveau şi bîrsa tot din metal, de dimensiuni mult mai mici.

6. *Cîrligul bîrsei* „un cîrlig de fier aşezat în partea dinainte a bîrsei, lîngă plaz, care ţine cucura să nu se ridice din pămînt în sus" (Năsăud). Cîrligul bîrsei fie că era fixat direct în bîrsă la o anumită înălţime, fie că era o lamă de metal aplicată pe latura din faţă a bîrsei care la o anumită înălţime avea cîrligul respectiv. Cîrligul bîrsei se întîlneşte numai la plugurile cu corman schimbător, la cele cu corman fix bîrsa era fixată cu cuie de cormană.

7. *Cîrligul cormanei* întîlnit numai la plugurile cu corman schimbător. Era confecţionat din metal şi se aplica la capătul cormanei pentru a se putea fixa de bîrsă.

8. *Andrea* termen utilizat în unele localități[119] pentru a desemna vergeaua de fier plasată între fierul lat și grindei prin intermediul căreia se putea regla poziția fierului lat, adică se putea ridica sau coborî. *Andreaua* era fixată în dăltuială făcută în grindei și avea la partea superioară un *amnar* (șurub de fier — Izverna) sau avea mai multe găuri în care se punea cuiul care regla înălțimea acesteia.

9. *Fierul lung* numit și *îndreptar* (Tîrgu Frumos, Iași), sau *cuțit* (Perieni, Iași) era fierul fixat în poziție verticală, înaintea bîrsei, care tăia brazda pe verticală. Despre fierul lung răspunsurile menționează că: „trece prin grindei spre a despărți brazda“ (Poiana, Ialomița); „stă înaintea celui lat și brăzdează, sau taie înainte“ (Slobozia, Rîmnicul Sărat); „este așezat înaintea fierului lat spre a tăia înainte lățimea brazdei“ (Stornești, Iași). Fierul lung era fixat în dăltuiala făcută în grindei în funcție de tipul de plug. La plugurile cu corman fix fierul lung putea fi înțepenit în dăltuială sau se putea fixa cu ajutorul a două *zăvoare* ce se băteau de o parte și de alta a lui în dăltuială. Prin intermediul acestor zăvoare se putea regla lățimea brazdei ce urma să fie tăiată de fierul lung.

La plugurile cu corman schimbător fierul lung se fixa într-o poziție sau alta, după direcția de mers a plugului, prin intermediul unei nuiele mai groase care se fixa cu capetele după bîrsă și un cui ce era bătut în grindei.

10. *Fierul lat* menționat în răspunsuri și sub numele de *brăzdar*[120] sau *rîmător*[121] este fierul ce se fixa în capătul plazului și avea menirea de a tăia brazda pe orizontală și a o disloca. Fierul lat era fixat pe plaz în așa fel încît latura sa exterioară să fie pe aceeași direcție cu vîrful fierului lung pentru ca brazda tăiată de cele două elemente să poată fi dislocată cu ușurință.

Fierul lat de la plugurile tradiționale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea se poate încadra în două tipuri: asimetric și simetric. Fierul lat asimetric era utilizat la plugurile cu corman fix și avea forma unui triunghi dreptunghic, la care ipotenuza era subțiată și ascuțită. Fierul lat simetric era utilizat la plugurile cu corman schimbător și avea forma unui triunghi isoscel, la care laturile egale erau subțiate și ascuțite. Pe mijlocul fierului lat simetric se găsea o nervură mediană pronunțată. Fierul lat, indiferent de tipul lui, era fixat pe plaz prin înmănușare.

11. *Cormana* numită și *cucură* în unele localități din județele Tutova[122], Iași[123], Neamț[124], Botoșani[125], Fălciu[126], Vaslui[127] și din Transilva-

[119] În localitățile: Izverna, Siseștii de Jos, Clopotiva.
[120] În localitățile: Micloșani, Lipovăț, Pisc.
[121] În localitatea Vața.
[122] În localitatea Avrămești.
[123] În localitățile: Bățătești, Buhalnița, Petricani, Schitu Răpciuni.
[124] În localitățile: Aroneanu, Topolnița, Timișești.
[125] În localitățile: Cristești, Brihuiești, Ranghilești.
[126] În localitățile: Albești, Berești, Grumezoaia, Oltenești, Păhuiești.
[127] În localitățile: Buhăești, Codăești, Ivănești, Cosmești, Tibănești.

nia[128], era elementul plugului care răstoarnă brazda. Despre cormană răspunsurile menţionează că „este o scîndură fixată pe bîrsă şi cornul drept destinată a răsturna brazda tăiată" (Storneşti, Iaşi); „un lemn subţire şi lat aşezat oblic în latul plugului, atingînd cu marginea de jos fierul cel lat, serveşte pentru a răsturna brazda tăiată de fierul cel lung" (Valea Mare, Muscel).

Cormana la plugurile tradiţionale a fost confecţionată din lemn de esenţă tare (fag, stejar, ulm) şi avea o lungime ce varia între 0,54 m şi 1,01 m. Lungimea cormanei a fost determinată de forma ei, care era dreaptă, din care cauză numai pe o anumită lungime brazda dislocată de fierul lat putea fi răsturnată complet.

La unele pluguri de la sfîrşitul secolului al XIX-lea apare şi cormana de metal. Cormanele de metal aveau două forme: convexe şi concave. Cormanele concave sînt forme mai noi, ele întîlnindu-se atît la plugurile cu grindei de lemn, cît şi la cele cu grindei de fier. Cormanele convexe se întîlnesc numai la plugurile cu grindei de lemn. Lungimea cormanelor de metal este mai mică decît a celor de lemn, deoarece prin forma lor puteau răsturna brazda pe o lungime mai mică.

Cormana era fixată de bîrsă şi coarnele plugului. După felul în care s-a făcut această fixare plugurile pot fi încadrate în două tipuri: cu *corman schimbător* şi cu *corman fix*. La plugurile cu corman schimbător cormana era o piesă separată care se putea fixa de o parte şi de alta a grindeiului prin intermediul cîrligului „aşezat în partea dinainte a cucurii care se agaţă în cîrligul bîrsei" (Năsăud). La plugurile cu corman fix cormana se monta atunci cînd se construia plugul fiind fixată cu cuie de bîrsă.

Fixarea cormanei de coarnele plugului se putea face şi prin intermediul *piciorului cormanei*[129]. *Piciorul cormanei* se întîlneşte la plugurile cu corman schimbător şi la cele cu corman fix cu un singur corn şi este un cui de lemn ce se fixa cu un capăt în cormană, iar cu celălalt într-o gaură făcută în corn.

Plugurile erau tractate de animale prin intermediul rotilelor. Rotilele sînt menţionate în răspunsuri şi sub numele de *cotiugă*[130] sau *teleguţă* (Năsăud). Rotilele erau formate din: două roţi, osie, *dreptar* şi *schimbătoare*. Roţile erau confecţionate din lemn, iar în unele cazuri erau ferecate cu şină de fier. Ca mărime roţile puteau să fie egale, mai ales atunci cînd erau folosite la plugurile cu corman schimbător sau inegale, roata din brazdă fiind mai mare decît cea de către om. Roţile erau formate din: butuc, spiţe şi obezi.

Osia era confecţionată din lemn de esenţă tare, iar în unele cazuri fusurile (porţiunea de la capetele osiei pe care se învîrteau roatele) era

128 În localitatea Năsăud.
129 În localităţile: Ohaba, Tîrţari.
130 În localităţile: Găinceaua, Slobozia.

ferecată și se numeau *blevuri* (Ohaba). Pe osie, pe porțiunea dintre fusuri, era fixată o bucată de lemn numită *broască* (Găinceaua, Tecuci; Slobozia, Rîmnicul Sărat); *căpătîi* (Lupșanu, Ialomița), sau *gresie* (Săcuianu, Dîmbovița), prinsă cu cuie de lemn pe osie.

Dreptarul numit și *cîrlig*[131], *proțap*[132], *furcă*[133] sau *rudă*[134] era „un lemn fixat cu un capăt în dricul teleguței, iar cu capătul celălalt în prоțăpaș" (Năsăud). De dreptar se agăța tînjaua prin intermediul *cîrceii.*

Schimbătoarea, numită și *cocîrlă*[135] sau *mînă* (Săcuianu, Dîmbovița), era un lemn încovoiat fixat cu un capăt pe osie, iar cu capătul celălalt se așeza pe dreptar. La capătul de pe dreptar schimbătoarea avea mai multe găuri care permitea ca ea să poată fi fixată la distanțe variabile, reglînd astfel și lățimea brazdei (cînd schimbătoarea se fixa mai aproape pe capătul ei pe dreptar roata din brazdă a rotilelor se apropia de pămîntul nearat și plugul lua o brazdă mai lată, cînd schimbătoarea se fixa în găurile mai îndepărtate de capătul ei, roata din brazdă se îndepărta de pămîntul nearat și plugul lua o brazdă îngustă).

De dreptar era fixat *potîngul* care lega grindeiul de rotile. *Potîngul* era făcut din nuiele pîrlite și răsucite[136], din piele[137] sau era un lanț de fier[138] sau de frînghie[139].

Cîrceia lega rotilele de tînjaua la care erau înjugate animalele și putea fi confecționată din lemn sau din metal. Cîrceile de lemn erau formate din două picioare, fixate paralel prin intermediul unui suport de lemn ce era înțepenit în mijlocul lor, ținîndu-le îndepărtate una de alta. La capetele celor două policioare se găseau orificii prin care se introduceau cuie de lemn care lega *cîrceia* de tînja și de dreptarul rotilelor. Cîrceia de metal era un „capăt de lanț cu două belciuge la capete servind a înădi o tînja de alta atunci cînd trag mai multe perechi de boi" (Săcuianu, Dîmbovița).

Tînjaua în care se punea jugul animalelor era „un drug de lemn pe care era fixată cătușa"[140]. La sfîrșitul secolului al XIX-lea se foloseau pentru arat mai multe perechi de animale ce erau înjugate în mai multe tînjele. Tînjaua care era fixată la rotile era legată prin cîrceie de lemn de dreptar și se numea *tînjaua de la roate*[141], sau *tînjelar* (Zăpodeni). *Tînjelarul*[142] avea drugul de lemn mai lung și pe el, dincolo de mijloc, era fixată printr-un cui *tînjeluța* în care se prinde jugul, capătul tînjelarului

---

[131] În localitățile: Beceni, Slobozia.
[132] În localitatea Ranghilești.
[133] În localitatea Ohaba.
[134] În localitatea Bîrsăul de Jos.
[135] În localitățile: Miroslava, Poiana, Zăpodeni.
[136] În localitățile: Vețel, Săcuiani, Izverna.
[137] În localitățile: Vețel, Năsăud.
[138] În localitățile: Izverna, Săcuiani.
[139] În localitatea Stornești.
[140] În localitatea Năsăud.
[141] În localitatea Cacomianca.
[142] În localitățile din județul Ialomița.

sprijinindu-se pe poliţa jugului, de el legîndu-se cîrceia de metal pentru înăditul tînjelei *sterpe* sau *lungi* (Cacomianca, Ialomiţa).

Cînd se foloseau caii pentru tractarea plugului atunci de dreptar se prindeau *răscrucii* şi lanţurile „pentru fiecare pereche de cai cîte o pereche de răscruci" (Cacomianca, Ialomiţa).

Animalele erau prinse în jugul ce se fixa în tînja. Jugul era format din: *căpăţînă* (Samoca, Tulcea), *cerghice*[143], *ceafă*[144], *umăr*[145], *guler*[146] sau *trîmbă*[147], partea de sus a jugului care se aşeza pe gîtul animalelor; *poliţă*[148], *pahodiţă*[149], *trîmbă*[150], partea de jos a jugului; *fiulare* (Clopotiva, Ostrovul Mare, Păuncineşti), *bulfei*[151], *lopăţele*[152], *policioare*[153], cele două scînduri verticale care leagă *ceafa* cu *poliţele* şi le ţin la distanţă una de alta şi *resteie* nişte cuie lungi confecţionate din lemn cu esenţă tare (corn) care se introduceau prin cele două găuri făcute în capetele *cefei* şi a *policioarei* pentru a nu lăsa animalele să iasă din jug.

Plugurile erau transportate din gospodărie la terenurile de arat cu cobila, telegarul sau carul. Cobila numită şi *iapă*[154], *traglă*[155] sau *crăcană*[156], era „două lemne care formează un unghi pe care se aşeza plugul spre a-l tîrî acasă sau la ogor" (Zăpodeni) şi este menţionată în toate răspunsurile primite la cele două chestionare. Cobila a fost utilizată pentru transportul numai a plugului. *Telegarul* este menţionat numai în Năsăud şi era asemănător cu rotilele, dar avea roţile egale ca diametru şi proţapul mai lung. Telegarul se lega de rotile şi pe ele se punea grapa şi plugul atunci cînd se transportau la terenurile destinate arăturii.

Dintre uneltele utilizate pentru semănat sînt menţionate: parul pentru semănat cu „care se fac găuri în pămînt în care pun sămînţe" (Vlaicu, Olt) şi maşina „pentru semănat cucuruz" (Voila). Legat de semănat răspunsurile menţionează că el se putea face *pe piele* (Cucuteni, Iaşi), adică se seamănă întîi şi după aceia se ară; şi *pe brazdă* adică „se ară, se seamănă, se grapă bine locul în lungul şi curmezişul lui" (Grumezoaia, Neamţ).

După ce terenurile au fost arate şi semănate se grăpau. Sînt menţionate următoarele unelte utilizate pentru grăpat: grapa, boroana şi tăvălugul.

---

[143] În localităţile din judeţele: Iaşi, Tutova, Vaslui.
[144] În localităţile din judeţele: Dîmboviţa, Ialomiţa.
[145] În localităţile din judeţul Mehedinţi.
[146] În Năsăud.
[147] În Păuncineşti.
[148] În localităţile din judeţul Ialomiţa şi Vaslui.
[149] În localităţile din judeţul Iaşi.
[150] În localităţile din judeţul Mehedinţi.
[151] În localităţile din judeţele: Dîmboviţa, Ialomiţa, Vaslui.
[152] În localităţile din judeţul Iaşi.
[153] În localităţile din judeţul Mehedinţi.
[154] În localităţile: Năsăud, Zăpodeni, Miroslava, Sipote, Valea Adîncă.
[155] În localităţile: Sipote, Miroslava.
[156] În localitatea Zăpodeni.

Grapă este termenul utilizat pentru a desemna unealta de mărăcini folosită pentru acoperitul semințelor și pentru fărîmițatul bulgărilor de pămînt mai mici. Grapa de mărăcini era formată din două tălpi — *cotoaie* — între care erau înțepenite două *andrele*. Printre *andrele* se împleteau cotoarele spinilor. Erau grape la care cotoarele spinilor erau fixate — împănate — într-un singur *cotoc*.

Boroană era termenul utilizat în localitățile din județele: Botoșani, Buzău, Covurlui, Ialomița, Iași, Rîmnicul Sărat, Tecuci, Tutova, Tulcea, Vaslui pentru a desemna unealta cu colți de lemn sau de metal, utilizată pentru sfărîmatul bulgărilor rămași după arat. *Boroana* era formată din: *fuscei* — sulurile groase de lemn care formau cadrul și în care erau înțepeniți colții; *spetezele* — polițele de scîndură care țineau la distanța potrivită fuscei între ei; inelul de fier sau *veriga* (Orlat) prin intermediul căreia se lega grapa de tînjală și colții care erau niște cuie mai mare de lemn, de esență tare sau de metal. Ca formă *boroanele* puteau fi dreptunghiulare sau triunghiulare.

Tăvălugul numit și *tăvală* (Maidan; Gligorești, Neamț) sau *tăvălicu* (Lisa, Comloș) era „un sul de lemn cu cuie în el, folosit spre a sparge brușii de pămînt“ (Maidan). Sulul se făcea din lemn de stejar pentru ca să fie mai greu și era cercuit cu fier la cele două capete ca să nu crape.

C.2. Unelte folosite pentru întreținerea culturilor agricole

Dintre uneltele utilizate pentru întreținerea culturilor agricole sînt menționate: sapa și rarița sau „plugul mosoroitoriu și prășitoriu“ (Cobia, Dîmbovița). Sapa a fost principala unealtă utilizată pentru săpatul și prășitul culturilor agricole. Sapa era formată din sapa propriu-zisă și coada. Sapa era confecționată din metal și avea următoarele părți: *leafa* sau *fierul* — corpul sapei; *gura* sau *tăișul* partea subțiată a sapei care taie pămîntul; *colțurile* celor două vîrfuri ale lefei; *urechea* — partea îngroșată din latura de sus a lefei în care se introducea coada. Urechea sapei putea să fie confecționată separat și sudată pe corpul *lefei,* sau putea fi dintr-o singură bucată cu leafa; *muchea* — partea superioară a urechii care era mai îngroșată. Coada sapei era confecționată din lemn de esență moale (salcie, plop) de formă cilindrică. Coada se fixa în *urechea* sapei prin intermediul unor pene de lemn și era îngrijit finisată pentru a putea fi mînuită cu ușurință.

Sapele erau utilizate pentru săpatul sau prășitul culturilor. Pentru săpat sapele aveau *leafa* mai îngustă, de formă aproximativ triunghiulară și se fixau în coadă în așa fel încît unghiul făcut de acestea să fie aproape de 90°. Cu ele se săpa pămîntul, adică se tăia aproape vertical. Sapele pentru prășit au *leafa* mai lată și se fixau în coadă în așa fel încît să formeze un unghi mai mic decît primele. Cu ele se prășeau adică se loveau oblic pămîntul și se trăgea țărînă în jurul plantelor.

Rariţa menţionată sub acest nume în judeţele Dîmboviţa, Ialomiţa, Teleorman, Tutova sau *plug mosoroitoriu și prășitoriu* (Cobia) sau mașină de săpat (Voila) era utilizată pentru mosoroitul porumbului și a cartofilor. Utilizarea rariţei se putea face numai pe terenurile pe care plantele au fost semănate pe rînduri, „porumbul se punea la trei brazde şi la doi paşi cuib de cuib“ (Sărdaru, Dîmboviţa).

C.3. Unelte pentru recoltat

Informaţiile din răspunsuri se referă la uneltele utilizate pentru recoltatul grîului și a porumbului. Recoltatul cerealelor — seceratul — se făcea cu secerea în care scop proprietarul aduna mai mulţi oameni pentru a termina mai repede. Cînd se secerau cerealele acestea erau prinse cu mîna stîngă, iar cu dreapta, în care se ţinea secera, erau tăiate. Cerealele tăiate erau făcute *mănunchi,* iar din două sau trei *mănunchiuri* se făcea un snop care era legat cu o *legătoare* făcută din cereale mai lungi. În unele cazuri pentru legatul snopilor se folosea și *legătorul,* un sul cilindric de lemen subţiat la unul din capete.

Snopii secerați într-o zi erau lăsaţi pe miriște să se usuce pînă seara cînd erau adunaţi și se făceau *jumătăţi* sau *cruci. Jumătatea* era formată din 13—15 snopi astfel: primul snop se punea pe latura cea mai joasă a terenului, pe spicele acestuia se puneau spicele celui de al doilea snop astfel încît să formeze o linie dreaptă. Perpendicular pe această linie se puneau, de o parte și de alta, cîte un snop astfel încît să formeze o cruce. Pe fiecare latură a crucii se puneau alternativ cîte trei snopi. Pe latura opusă vîntului se punea *vîrful* (în cazul crucilor de 13 snopi) sau *preuteasa* (în cazul crucilor de 15 snopi). *Preuteasa* era un snop așezat orizontal pe mijlocul crucii peste care se așeza *popa. Vîrful* şi *popa* erau snopi mai mari la care se răsfirau spicele în așa fel încît să poată acoperi mijlocul crucii. Două *jumătăţi* sau *cruci* formau o *claie.* În zonele montane crucile se făceau dintr-un număr mai mare de snopi ce erau clădiţi pe cîte un par de lemn ascuţit la capăt.

Culesul porumbului începea pe la sfîrșitul lui septembrie. Ştiuleţii se rupeau cu mîna de pe tulei și se adunau în car, apoi se duceau acasă și se desfăcau de *pene* sau pănuşi. Ştiuleţii erau puși la uscat pe podul casei.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE L'AGRICULTURE TRADITIONNELLE ROUMAINE À LA FIN DU XIXe SIÈCLE

(Résumé)

L'ouvrage se propose de mettre en valeur deux des nombreux fonds documentaires inédits concernant la culture populaire roumaine à la fin du XIXe siècle: Le Questionnaire „Le programme pour accumuler des données sur la langue roumaine“

(1884) de B. P. Hașdeu et „Questionnaire sur les traditions historiques et les antiquités des pays habités par les Roumains" (Ière partie — 1893; la IIe partie — 1895) de N. Densușianu.

À partir des réponses données à ces deux questionnaires, on a abordé, dans cette étude, les problèmes liés à l'agriculture traditionnelle à la fin du XIXe siècle, de toute la Roumanie. Ainsi, en procédant à la systématisation des informations contenues dans ces documents, on donne des détails sur les aspects suivants de l'agriculture traditionnelle roumaine: A.1 *Le système de la propriété agraire;* A.2 *Le confins des villages;* B. *Céréales;* C. *Outils agricoles;* C.1 *Outils pour travailler la terre;* C.2 *Outils pour entretenir les cultures agricoles;* C.3 *Outils pour récolter.*

Les données offertes par cette étude, la qualité des informations, leurs ancienneté et aire de diffusion prouvent que les réponses aux questionnaires représentent des documents ethnographiques d'une grande valeur scientifique

CONSIDERAŢII ASUPRA TEHNICII AGRICOLE DIN BIHOR ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA. SISTEMELE DE AGRICULTURĂ

de
BARBU ŞTEFANESCU

Studierii sistemelor de agricultură („agricole", „de cultură") li s-a acordat în literatura de specialitate referitoare la etapele dezvoltării istorice a agriculturii româneşti, un spaţiu sporit în ultimul timp, conform de altfel, importanţei lor în toate etapele drumului parcurs de această ramură economică, de la „revoluţia neolitică" pînă la agricultura modernă a zilelor noastre; sistemele de agricultură constituie prin însăşi succesiunea lor dovezi peremptorii ale devenirii agricole.

Ca şi în cercetarea altor domenii ale civilizaţiei populare însă, în studierea tehnicilor agricole ne izbim de un serios impediment în legătură cu lipsa a ceea ce literatura de specialitate etnografică numeşte „limbaj controlat", cu lipsa unei clarificări şi unificări terminologice. Un exemplu în acest sens ni-l oferă chiar studiul sistemelor de agricultură[1], care s-a bucurat cu largheţe de atenţia istoricilor, etnografilor, sociologilor, geografilor, agronomilor. Cercetarea sistemelor de cultură se complică prin lipsa de consens în ceea ce priveşte distribuirea lor în timp şi spaţiu în cadrul civilizaţiei agrare româneşti, în absenţa unei informaţii cît de cît complete şi sistematice, cu referire la diferitele epoci istorice, circumscrise diverselor regiuni ale ţării.

De aceea considerăm necesar, ca înainte de a aborda tema propriuzisă a lucrării noastre, să punem în discuţie cîţiva dintre termenii de bază ai problematicii sistemelor de agricultură, nu cu intenţia de a impune o anumită terminologie, ci pentru a preciza sensurile pe care le dăm termenilor utilizaţi în paginile următoare.

Termenul de *sistem de agricultură,* echivalat celor de *sistem de cultură, sistem agricol, sistem de cultivare, sistem de exploatare agricolă,* este utilizat în ştiinţa românească încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales de către economişti şi agronomi, între care amintim

[1] Gheorghe Iordache, *Ponderea sistemelor româneşti de agricultură în diferite epoci istorice,* în *Studii şi comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România,* vol. I, Sibiu, 1981, p. 65.

numele lui P. S. Aurelian[2]. Într-un sens apropiat celui care s-a încetăţenit astăzi îl găsim utilizat în perioada interbelică, în scrieri cu caracter agronomic[3]. În ultimele decenii a găsit ecouîn rîndurile specialiştilor din domenii diverse: etnografi, istorici, sociologi, reprezentanţi ai ştiinţelor agricole propriu-zise. Dintre etnografi îl folosesc consecvent în scrierile lor reprezentanţii şcolii clujene de etnografie: Romulus Vuia[4], Valer Butură[5], Ioan Toşa[6], cărora li se adaugă alţi cercetători de prestigiu ai agriculturii tradiţionale româneşti: Ion Vlăduţiu[7], Nicolae Dunăre[8], Georgeta Moraru[9] etc.; în scrierile cu caracter istoric termenul este utilizat în tratatul *Istoria României*[10], în unele din studiile academicianului David Prodan[11], în lucrări purtînd semnătura lui E. Lazea[12] şi Gheorghe Iordache, ultimul autor al unui recent studiu interdisciplinar consacrat acestei probleme[13] etc.; termenul este utilizat de asemenea de către agronomii contemporani, între care amintim pe Eugen Sănduleac[14]. Unii dintre autorii citaţi au încercat definiri conceptuale. Astfel, Eugen Sănduleac consideră sistemul agricol ca fiind „totalitatea măsurilor tehnologice, ca şi activităţile organizatorico-economice, aplicate într-o anumită epocă istorică, potrivit condiţiilor naturale, în scopul obţinerii unor producţii vegetale şi animale tot mai mari“[15]. Reluată „prin prisma specificului cercetărilor etnologice“ de către Georgeta Moraru, definirea termenului ar fi următoarea: „totalitatea mijloacelor de muncă şi a tehnicilor procesului de

---

[2] P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schiţe economice asupra României*, Bucureşti, 1880, p. 111—116.

[3] Ioan Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar*, Bucureşti, 1931, p. 44; C. Filipescu (sub direcţia), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. I, Bucureşti, 1937, p. 334—335; vol. V, Bucureşti, 1943, p. 491—495.

[4] Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p. 133—136.

[5] Valeriu Butură, *Sisteme de cultură în Munţii Apuseni*, în *Apulum*, VIII, Alba Iulia, 1971 (în continuare: V. Butură, *Sisteme de cultură*...), p. 509—524; Idem, *Etnografia poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 135.

[6] Ioan Toşa, *Contribuţii etnografice la studiul sistemelor de agricultură transilvăneană*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1974—1975*, Cluj-Napoca, 1975, p. 105—120.

[7] Ioan Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 200.

[8] Nicolae Dunăre (sub redacţia), *Ţara Bîrsei*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1972 (în continuare: N. Dunăre, *Ţara Bîrsei*), p. 110—111.

[9] Georgeta Moraru, *Probleme preliminare ale clasificării în etnologia agrară, II*, în *Atlasul etnografic al României. Buletin*, 1980, p. 166—167.

[10] *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, f.a., p. 224.

[11] David Prodan, *Domeniul cetăţii Ciceu la 1553*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VIII, 1965 (în continuare: *A.I.I.C.*), p. 78—79.

[12] E. Lazea, *Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Studii. Revistă de istorie*, an. XVII, 1964, nr. 2, p. 260—262.

[13] Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 65—74.

[14] Eugen Sănduleac, *Compendiul istoriei „sistemelor agricole“ din România*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 179—180.

[15] *Ibidem*, p. 179—180.

producție agrar, aplicate potrivit condițiilor naturale și a formei de organizare socială caracteristică comunităților agrare într-o anumită perioadă istorică“[16]. În mare această definiție este acceptată și de către I. Toșa, care înțelege prin sistemul de cultură „totalitatea măsurilor agrotehnice de utilizare a pămîntului în raport cu condițiile și cerințele economice“[17].

Toate cele trei definiții prezentate identifică în cadrul sistemului de cultură un subsistem tehnic, alături de alte subsisteme — organizatoric, social, juridic etc. În mod firesc subsistemul tehnic reprezintă partea cea mai importantă a sistemului de cultură. Acest subsistem cuprinde suma tehnicilor agricole: tehnici de obținere a terenurilor agricole, tehnici de pregătire a terenului pentru semănat, tehnici de recoltat, tehnici de depozitare etc. În cadrul tehnicilor de pregătire a terenurilor pentru semănat o primă grupă ar fi cea a tehnicilor de refacere a fertilității solului, în cadrul cărora, alături de tehnicile de gunoire, se situează tehnicile de asolament. Constatăm că aceste tehnici de asolament au de multe ori aceleași denumiri cu cele care au fost date sistemelor de cultură: „asolament bienal“ — „sistem bienal“, „asolament trienal“ — „sistem trienal“ etc. Trebuie deci să facem deosebirea între *sistemul de cultură* — definit prin una din componentele sale tehnice, tehnica de asolament — și tehnica de la care-și împrumută numele[18]. Există deci un sistem de cultură bienal (cu două cîmpuri) și o tehnică de asolament bienală. Tehnica de asolament presupune: revenirea unei culturi pe aceeași suprafață într-o frecvență de doi ani, realizată de regulă prin împărțirea hotarului comunității în două părți, una cultivată, cealaltă lăsată să se odihnească, cele două cîmpuri rotindu-se anual. Sistemul de cultură cu două cîmpuri presupune în mod normal amintitul subsistem tehnic, compus din tehnica de asolament bienală, gunoitul cu staurul, un anumit tip de arătură, în funcție de condițiile fizico-geografice, o anumită tehnică de recoltare etc. Acestuia i se adaugă subsistemul organizatoric: o strictă organizare a hotarului împărțit prin gardul de țarină, împiedecarea accesului animalelor în țarină prin construirea de porți de țarină, limite temporare precise de oprire și slobozire a țarinii, subsistemul juridic: existența unui adevărat cod de reglementare generale și locale care asigură funcționarea sistemului la nivelul unei localități, al unui grup de localități sau a unei zone, rolul coergitiv al obștii în legătură cu aplicarea așa-zisei „sile a pămîntului“ etc. Departe deci de a exista o identitate între cei doi termeni, constatăm existența unor raporturi ierarhice între ei: *asolamentul* se află într-o poziție de subordonare față de *sistemul de agricultură*.

---

[16] Georgeta Moraru, *op. cit.*, p. 166—167.

[17] I. Toșa, *op. cit.*, p. 106.

[18] Diferențieri între termenii de *sistem de agricultură* și *asolament* sînt făcute în literatura de specialitate românească încă din a doua jumătate a secolului trecut (P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 111—112); contribuții importante la definirea celor doi termeni se aduc în perioada dintre cele două războaie mondiale (C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. I, p. 334—335).

În accepțiunea care se dă sistemului de cultură este utilizat și termenul de *tehnică de producție*, de către H. H. Stahl[19] și cel de *tip de agricultură* de către V. Tufescu[20]. Tot cu acest sens este folosit uneori și termenul de *asolament*. Chiar pentru perioada la care ne referim, un bun cunoscător al realităților agriculturii transilvănene utilizează acest termen pentru desemnarea sistemului[21].

Pentru a nu crea confuzii, vom folosi în continuare termenii de *sistem de cultură* și *asolament* cu următoarele sensuri:

— *sistem de cultură* — ansamblul măsurilor de ordin tehnic (tehnici de cultură agricolă, tehnici de creștere a animalelor, tehnici de utilizare complexă a pădurilor etc.), organizatoric, juridic, a raporturilor dintre ramurile economice, stabilite pentru valorificarea spațiului de viață al unei comunități, potrivit condițiilor naturale și cultural-istorice;

— *tehnica de asolament* — tehnica de refacere a fertilității solului care se referă la modalitățile de distribuire în timp și spațiu a culturilor agricole în cadrul hotarului unei comunități, a succesiunii plantelor de cultură pe o suprafață dată în scopul asigurării unei cît mai bune productivități a pămînturilor cultivate.

O altă problemă care se impune a fi lămurită este cea a conținutului noțiunilor de „sistem bienal", „sistem trienal", „sistem cu două cîmpuri" „sistem cu trei cîmpuri", „sistem cu ogor"[22].

Literatura de specialitate de limbă franceză folosește pentru a desemna sistemele caracteristice Europei pentru o lungă perioadă — din epoca romană pînă în secolul nostru uneori — termenii de „asolament bienal" și „asolament trienal"[23] cu același sens care se dă termenilor de „sistem bienal" și „sistem trienal", „sistem cu două cîmpuri", „sistem cu trei cîmpuri"[24]. Literatura germană utilizează termenii de „sistem cu două

---

[19] Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia prînduirii tributale*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980 (în continuare: H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze*...), p. 100.

[20] Victor Tufescu, *Evoluția tipurilor de agricultură din România*, în *Natura, seria geografie-geologie*, an. XVIII, 1966, nr. 6, p. 6—14.

[21] Liviu Botezan, *Producția agricolă din Transilvania în perioada 1785—1820*, în *Terra nostra*, III, 1973 (în continuare: L. Botezan, *Producția agricolă din Transilvania*...), p. 157—186.

[22] Nu ne oprim asupra sistemelor care au precedat din punct de vedere tehnic sistemele în discuție, fiind întrutotul de acord cu concluziile la care ajunge în definirea lor Gh. Iordache în lucrarea amintită; de aceea, utilizăm și terminologia propusă de el: *sistemul defrișărilor și desțelenirilor permanente* și *sistemul alternării regulate „moină" („țelină", „pîrloagă") — cereale*, Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 64—67.

[23] *Histoire générale de techniques*, tome I, *Les origines de la civilisation techniques*, Presse Universitaires de France, Paris, 1962 (în continuare: *Histoire générale de techniques*, tome I); p. 85, 476—477; tome II, *Les premières étapes du machinisme*, Presse Universitaires de France, Paris, 1965 (în continuare: *Histoires générale de techniques*, tome II), p. 147—148, 162—164; tome III: *L'expantion du machinisme*, Presse Universitaires de France, Paris, 1968 (în continuare: *Histoire générale des techniques*, tome III), p. 534, 545, 549—550.

[24] A. Birnie, *Histoire économique de l'Europe, 1760—1932*, Payot, Paris, 1932, p. 33.

cîmpuri“ (Zweifelderwirtschaft) și „sistem cu trei cîmpuri“ (Dreifelferwirtschaft)[25]. Literatura engleză operează, pentru a desemna sistemele de cultură europene tradiționale, cu termenii de „open-field“ (cîmp deschis, se referă la sistemele comunitare cu cîmpuri obligatorii, la particularitatea terenurilor agricole de a fi deschise unele în raport cu altele) și „enclosures“ (îngrădituri, terenuri de folosință individuală, separate unele în raport cu altele, în mod obișnuit prin garduri)[26].

Aceste sisteme presupun, după cum se știe, ca principală caracteristică, împărțirea hotarelor în două, respectiv trei cîmpuri și rotirea acestora în scopul odihnirii succesive a unei părți a hotarului arabil (1/2, respectiv 1/3). Părțile de hotar care se rotesc sînt consemnate în documentele latine medievale adeseori sub numele de „calcaturae“, de unde și denumirea de sisteme calcatoriale ce li se atribuie[27]. Deoarece mulți dintre termenii amintiți mai sus sînt folosiți frecvent și în literatura românească, istorică și etnografică[28], pentru utilizarea lor corectă este necesară stabilirea unor raporturi între conținuturile noțiunilor pe care le exprimă.

Asolamentul bienal este, după cum s-a văzut, o tehnică ce presupune curent alternanța dintre cultură și pîrloagă, într-un ritm de doi ani pe aceeași suprafață de teren, un an de pîrloagă, un an de cultură. *Sistemul de cultură cu două cîmpuri* presupune în mod normal existența tehnicii de asolament bienal dar pe bună dreptate Gheorghe Iordache contestă caracterul „bienal“ sistemului calcatorial cu două cîmpuri, în cadrul căruia rotația cîmpurilor nu se face anual, ci la un număr de doi sau mai mulți ani[29], situație întîlnită astăzi pe scară largă în satele din Pădurenii Hunedoarei[30]. Deci sistemul de agricultură cu două cîmpuri nu se reduce la tehnica de asolament bienală. În același timp se poate constata cu ușurință faptul că asolamentul bienal poate exista și în afara sistemului celor două cîmpuri. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe domeniul Aleșdului, pămînturile alodiale în cazul mai multor posesiuni se cultivau tot la doi ani[31]. Evident este o situație specială, stăpînul de pămînt avînd posibilitatea ca în anul în care arabilul cultivat în regie proprie din hotarul unei posesiuni era lăsat să se odihnească, să pună în cultură arabilul altei posesiuni. Posibilitatea utilizării unei astfel de teh-

---

[25] H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze* ..., p. 105—107.

[26] G. M. Travelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Editura științifică, București, 1975, p. 65, 186.

[27] E. Sănduleac, *op. cit.*, p. 81; H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze* ..., p. 105—106.

[28] N. Dunăre, *Țara Bîrsei*, p. 110—111; I. Toșa, *op. cit.*, p. 112.

[29] Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 72.

[30] Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Implicații ale introducerii și generalizării culturii porumbului*, în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983 (în continuare: Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului* ...), p. 180.

[31] Ana Ilea, *Conscrierea veniturilor domeniului Aleșd din anul 1779*, în *Aleșd 1904—1979*, Oradea, 1979, p. 135—136.

nici de asolament există, cel puţin teoretic, şi în cadrul satelor care nu au pămînturile împărţite în cîmpuri.

Noţiunea de „sistem cu ogor“ se aplică, în general, tot sistemelor calcatoriale, presupunînd existenţa cîmpurilor regulate, alternanţa dintre cultură şi terenurile lăsate să se refacă (ogorul)[32], într-o frecvenţă de doi sau trei ani, rar mai mare. Evident ogorul — în sens de pămînt lăsat să se odihnească — poate exista şi în afara sistemelor calcatoriale, practicat individual. De obicei însă această denumire se aplică sistemelor comunitare. Utilizarea denumirii de „sistem cu ogor“ permite nişte nuanţări în cadrul sistemelor calcatoriale, în funcţie de atitudinea comunităţii săteşti faţă de cîmpul lăsat să se odihnească şi care putea fi: *ogor sterp,* cînd era lăsat să se înţelenească, fiind de regulă păşunat cu animalele; *ogor negru* cînd era arat cel puţin odată, înainte de aratul din preajma semănatului, în scopul menţinerii terenului curat de buruieni, a refacerii şi păstrării rezervei de apă, a refacerii proprietăţilor fizice, chimice şi biologice ale solului după un an sau doi de cultură[33]. Aşadar avem un *sistem cu două cîmpuri cu ogor sterp* şi *un sistem cu două cîmpuri cu ogor negru,* situaţia fiind aceeaşi şi în cazul sistemului cu trei cîmpuri. Deci sistemele calcatoriale presupun în mod obligatoriu ogorul. În momentul în care cîmpul lăsat să se odihnească este cultivat cu o plantă cu cerinţe complementare la sol faţă de cea a cerealelor, plantă care deci nu epuizează solul, ci dimpotrivă contribuie la refacerea rezervei de substanţe nutritive a acestuia — o leguminoasă furajeră, de exemplu, — chiar dacă se păstrează vechea împărţire a hotarului în cîmpuri[34], s-a trecut de fapt în faza iniţială a sistemului superior, cel rotativ anual, în care împărţirea hotarului în cele trei cîmpuri nu mai este elementul definitoriu, esenţial fiind acum faptul că a fost eliminat în totalitate pămîntul necultivat anual, ogorul. Se mai impune o precizare. Ogorul negru intră uneori şi în componenţa unor sisteme de cultură moderne cum este cel numit *Dry-farming,* în care revine pe aceeaşi suprafaţă la 2, 3 sau 4 ani, în funcţie de ariditatea regiunii şi unde are în primul rînd rolul de a contribui la refacerea rezervei de apă în sol[35]. Noţiunile de „sistem calculatorial“ şi „sistem cu ogor“ se interferează deci, nu se suprapun.

În ceea ce ne priveşte optăm pentru folosirea termenilor de „sistem de cultură cu două cîmpuri“ şi „sistem de cultură cu trei cîmpuri“ care ni se par mai adecvaţi pentru a exprima realităţile agriculturii bihorene în secolul al XVIII-lea, folosirea lor fiind în acelaşi timp mai aproape de litera documentelor cercetate.

Astfel înţelese aceste noţiuni, credem că nu este inutil să urmărim evoluţia sistemelor de agricultură, mai ales prin prisma componentei lor

---

[32] Termenului de ogor i se atribuie accepţiunea sa clasică, de partea arabilului lăsat să se odihnească, în vederea refacerii fertilităţii solului.

[33] C. Filipescu (sub direcţia), *Marea enciclopedie agricolă,* vol. IV, Bucureşti, 1942, p. 250; Victor Tufescu, *op. cit.,* p. 9.

[34] I. L. Ciomac, *Despre stările agrare...,* p. 46.

[35] C. Filipescu (sub direcţia), *Marea enciclopedie agricolă, vol.* IV, p. 250.

tehnice de bază, tehnica de asolament, la nivelul unei zone delimitate geografic, Bihorul, într-o perioadă de timp dată: secolul al XVIII-lea.

Din punct de vedere geografic, Bihorul se prezintă ca o zonă suprapusă peste forme de relief diferite, care descresc de la est spre vest (catenele Apusenilor, Dealurile vestice, Cîmpia Crișurilor). Această diversitate geomorfologică determină variații climatice, hidrologice, floristice și pedologice corespunzătoare[36].

Din punct de vedere al dezvoltării istorice constatăm o coeziune bazată pe complementaritatea economică a diferitelor zone, pe o unitate administrativă de lungă durată etc.

Ne-am oprit asupra secolului al XVIII-lea din mai multe considerente.

Pe de o parte, din perspectiva metodologică a disciplinei pe care o slujim, etnologia, s-a ajuns de mult la concluzia că a face apel exclusiv la realitățile contemporane — studiabile prin cercetări directe de teren și la memoria colectivă, în strădania de reconstituire a tabloului culturii materiale, este o limită inacceptabilă. Supralicitarea a ceea ce atît de des numim „tradiționalism“ sau chiar „conservatorism“ al mediului țărănesc[37], duce deseori la concluzii necorespunzătoare. De fapt tradiția nu exclude inovația, după cum nici inovația nu elimină în totalitate tradiția, un fapt tehnic de exemplu, cu un pronunțat caracter novator, putînd fi integrat — în momentul apariției sale sau ulterior — zestrei tehnice tradiționale[38]. Tradiția se îmbogățește prin inovație, prin experiență[39]. Cu alte cuvinte tradiția nu are aceeași sferă de cuprindere pentru fiecare epocă, pentru fiecare generație uneori. Necesitatea unei cercetări diacronice ne apare deci absolut indispensabilă. Chiar dacă lumea satului este o „lume care tace“, a cărei viață scapă în mare parte documentelor scrise, reconstituirea modului de existență tradițional nu este posibilă fără aceste documente[40].

În plan general european, secolul al XVIII-lea este un secol al înnoirilor sub toate aspectele, înnoiri care nu ocolesc nici tehnicile de producție agricolă, cu toată tendința generală a tehnicilor așa-zise de „achiziționare“ de a avea o evoluție mai lentă decît celelalte componente ale corpusului tehnic tradițional[41]. Ultima fază de dezvoltare a iobăgiei transil-

---

[36] I. O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 12—26.

[37] André Leroi-Gourhan, *Milieu et techniques*, Editions Albin Michel, Paris, 1973, p. 375; Witold Nowosz, *Tradicyjne gospodarstwo chlopskie i Jego przemiany*, în *Prace i materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Lodzi, seriá Etnograficzna*, nr. 19, Lodz, 1976, p. 180.

[38] André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 426.

[39] Ștefan Pascu, *Introducere generală*, în *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982, p. 7.

[40] Al. Duțu, *Conștiință națională și mentalitate țărănească*, în *Stat, societate, națiune, interpretări istorice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 269—270.

[41] *Histoire générale de techniques*, tome I, p. 473.

vănene ce se constată la nivelul secolului al XVIII-lea, nu face altceva decît să împingă inevitabil societatea transilvăneană, pe o cale proprie, cu substanțiale rămîneri în urmă față de țările din Apusul Europei, spre aceeași țintă însă: dezvoltarea relațiilor noi, capitaliste.

Mai ales în a doua sa jumătate, secolul al XVIII-lea, sub influența ideilor iluministe, al căror ecou se resimte în diverse moduri și în lumea satului[42], aduce în domeniul agriculturii cîteva noutăți care prefigurează tendințele de dezvoltare a agriculturii în forme moderne.

În acelaș timp, odată cu instituirea dominației habsburgice asupra Transilvaniei avem conscrieri cu caracter general mai complete, care furnizează, pe lîngă valoarea cifrică a stării economice a contribuabililor și unele date de ordin calitativ referitoare la potențialul exploatat și cu posibilități de exploatare al fiecărei localități, date asupra calității pămîntului, a întinderii hotarului, a productivității și întinderii fînațului și pășunii, a posibilităților de aprovizionare cu lemne, cu apă, a posibilităților de transport și desfacere a produselor etc. Dacă însă pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea numărul conscrierilor care s-au păstrat este relativ mare, pentru a doua sa jumătate, nu mai avem astfel de documente, după reglementarea urbarială din 1770—1772.

Avînd la bază patenta imperială din 14 iunie 1766[43], precum și precizările din anul următor făcute în legătură cu modul în care trebuia să se execute reglementarea urbarială în Ungaria și comitatele din Partium[44], această amplă acțiune avea, în accepțiunea cercurilor imperiale, menirea de a reglementa raporturile dintre stăpîni și țărani, în așa fel încît beneficiarul acestei operațiuni să fie în primul rînd monarhia[45]. Conscrierea a fost precedată de întocmirea clasificatorului celor 464 localități ale comitatului, în funcție de clasa în care era încadrată localitatea stabilindu-se obligațiile urbariale. Încadrarea localităților în cele pa-

---

[42] I. Lungu, *Școala ardeleană*, Editura Minerva, București, 1973, p. 47; Nicolae Edroiu, *Începuturile literaturii economice românești (1780—1810). Studiu și anexe*, Cluj-Napoca, 1978, p. V; Barbu Ștefănescu, *Date de interes etnografic în lucrarea lui Gheorghe Șincai „Povățuire către economia de cîmp"*, în *Biharea*, VII—VIII, 1979—1980, Oradea, 1980 (în continuare: B. Ștefănescu, *Date de interes etnografic...)*, p. 7—8; Idem, *Începuturile introducerii tehnicii moderne în agricultura Bihorului*, în *Biharea*, IX, Oradea, 1981 (în continuare: B. Ștefănescu, *Începuturile introducerii...*, p. 7—38); Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 197—198.

[43] Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, XI, Oradea, 1981 (în continuare: A. Ilea, V. Covaci, *Reglementarea urbarială...)*, p. 130.

[44] A. Răduțiu, *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767. Texte românești*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, tom. XXII, 1979, p. 301—336; Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 44—46.

[45] David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*, în *A.I.I.C.* XII, 1969, p. 295; Liviu Botezan, Roland Schilling, *Conscripții urbariale hunedorene din 1785, I*, în *Sargeția*, VII, Deva, 1970, p. 121.

tru clase s-a făcut pe baza consemnării „bunătăţilor şi răutăţilor locurilor“[46].

Datele din lucrarea de faţă provin în principal din investigaţia cu caracter general care a însoţit conscrierea comitatensă din 1720 şi din aprecierile cuprinse în „beneficia et maleficia locorum“ la 1770; aceste date au fost coroborate cu alte documente, multe dintre ele publicate, între care amintim observaţiile canonicale efectuate pe domeniul Capitlului Episcopiei romano-catolice de Oradea la 1722 şi 1770[47].

Documentele coscrierii de la 1720 comsemnează cu regularitate tehnica de asolament, aceasta dovedindu-se una dintre problemele de bază care au stat în atenţia conscriptorilor[48]. Spre deosebire de acestea, documentul — foarte complet de altfel — intitulat „beneficia et maleficia locorum“ nu consemnează în mod consecvent situaţia sistemului de cultură, problematica lui neconstituind un punct special între cele 19 întrebări pe baza cărora trebuiau consemnate avantajele şi dezavantajele localităţilor, referirile la acesta făcîndu-se la punctul 1, cel privitor la calitatea arabilului[49]. Cu toate acestea se consemnează la multe localităţi, fie la „beneficia“, fie la „maleficia“ şi date privitoare la împărţirea hotarului. În ansamblu cele două documente — care constituie suportul arhivistic principal al lucrării de faţă — oferă o utilă bază documentară în încercarea de a creiona imaginea sistemelor de cultură la nivelul secolului al XVIII-lea. În general referirile la sistemele de cultură sînt lacunare, funcţionarii limitîndu-se la consemnarea numărului cîmpurilor existente în cadrul hotarului. Totuşi sînt cazuri de localităţi la care se fac o serie de nuanţări. De un real folos ne-a fost şi studiul hărţilor şi mai ales al planurilor localităţilor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Sîntem însă conştienţi de faptul că aceste date sînt departe de a putea oferi o imagine completă a fenomenului cercetat.

În analiza materialului documentar dorinţa noastră ar fi să ne situăm pe poziţiile etnografiei istorice, disciplină aflată la interferenţa istoriei cu etnografia, care, bazîndu-se pe documentele cu care operează de obicei istoricul, le interpretează din punct de vedere etnografic[50].

[46] Ileana Şuta, *Producţia pe domeniile de Oradea şi Beiuş în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări ştiinţifice, seria B, istorie*, 1978—1979, Oradea, 1979 (în continuare: I. Şuta, *Producţia pe domeniile...)*, p. 169—171; A. Ilea, V. Covaci, *Reglementarea urbarială...*, p. 130.

[47] Observaţiile canonicale care au însoţit conscrierea din 1722 au fost valorificate de A. Ilea şi V. Covaci în *Realităţi social-economice bihorene în conscrierea din 1722, I, II*, în *Crisia*, nr. XII, Oradea, 1982, p. 169—188; XIII, 1983, p. 143—166 (în continuare: A. Ilea, V. Covaci, *Realităţi social economice..., I, II)*.

[48] Pentru localităţile de pe cursul superior al Crişului Repede, datele furnizate de acest document au fost valorificate de către Gheorghe Mudura în *Populaţia de pe cursul superior al Crişului Repede la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătatea secolului al XVIII-lea*, în *Aleşd, 1904—1979*, Oradea, 1979, p. 59—123.

[49] L. Botezan, R. Schilling, *op. cit.*, p. 123.

[50] Geza de Rahon-Csermak, *L'ethnohistoire et etnologie historique*, în *Ethnologia europaea*, I, 1967, nr. 2, p. 130—158.

Înainte de a trece la analiza sistemelor de agricultură consemnate în documente, considerăm ca absolut necesare pentru demersul nostru, cîteva date de ordin statistic.

În conscrierea din 1720 şi în „beneficia et maleficia..." există în total referiri la sistemele de agricultură ale unui număr de 402 de localităţi[51]: 382 la 1720, 146 la 1770, 127 localităţi oferind date sub acest aspect atît la 1720 cît şi la 1770.

Investigaţia care a premers conscrierea din 1720 oferă din punct de vedere a tehnicii de asolament consemnate următoarele situaţii: 58 localităţi (15,2% din numărul localităţilor cu astfel de referiri) au arabilul satului „într-un cîmp"[52] 288 localităţi (75,6%) practică un sistem cu două cîmpuri, iar un număr de 35 localităţi (9,2%) au hotarul împărţit în trei cîmpuri[53].

În 1770 este consemnat sistemul de cultură al unui număr de 146 de localităţi, după cum urmează: 27 localităţi (18,5% din numărul total al localităţilor care au observaţii cu privire la sistemul de agricultură în acest an) au hotarul „într-un cîmp", 86 localităţi (58,8%) au cîte două cîmpuri, iar 33 localităţi (21,5%) au cîte trei cîmpuri[54].

Aceste date scot în evidenţă caracterul de cvasigeneralitate a sistemelor calcatoriale, cu două şi trei cîmpuri (84,8% în 1720, 81,3% în 1770).

Atît la 1720 cît şi la 1770 au referiri la sistemele de cultură un număr de 127 localităţi, în cazul cărora se poate urmări evoluţia acestui aspect al tehnicii agricole în decursul unei jumătăţi de secol, care desparte cele două documente. Un număr de 84 (localităţi (66%) îşi păstrează sistemul de cultură în acest interval: 5 cu un cîmp, 60 cu două cîmpuri, 19 cu trei cîmpuri. În 42 localităţi (34%) sistemul diferă: numărul cîmpurilor creşte în 16 localităţi (12,5% din numărul total al localităţilor cu observaţii asupra sistemului de cultură în ambele documente): în-

[51] Stau în atenţia noastră numai localităţile aparţinătoare fostului comitat Bihor aflate astăzi pe teritoriul Republicii Socialiste România.

[52] În categoria localităţilor cu arabilul „într-un cîmp" am inclus satele ale căror hotare rămîn în afara sistemelor calcatoriale şi la care se fac referiri în documente. Deoarece la 1720 există pentru mai multe aşezări două sau trei documente cu referiri la sistemele de cultură, cu diferenţe în multe cazuri între ele în ceea ce priveşte numărul cîmpurilor consemnate, în întocmirea statisticilor am luat în calcul cifrele din centralizatorul conscrierii, actul oficial înaintat autorităţilor comitatense (Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Microfilme Ungaria*, rola nr. 539, c. 6—393).

[53] Pentru situaţia de plase şi localităţi a se vedea *Anexele 1, 2, 3.* În calcul intră şi localităţile Borş şi Sîntion din plasa Sárréth. Comparaţia datelor oferite de conscrierea din 1720 cu cele ale observaţiilor canonicale din 1722 pentru localităţile de pe domeniul Capitlului romano-catolic din Oradea oferă iarăşi neconcordanţe în ceea ce priveşte numărul cîmpurilor consemnate, mai ales pentru satele din zona Beiuşului pentru care primul document consemnează de regulă hotare împărţite în două cîmpuri, iar cel de-al doilea într-un singur cîmp. Mai conformă realităţii ni se pare situaţia oferită de cel de-al doilea document, confirmată şi de documente ulterioare.

[54] A se vedea *Anexele 1, 2 şi 3.*

tr-o localitate de la un cîmp la două cîmpuri, în una de la un cîmp la trei, în 14 de la două la trei cîmpuri; numărul cîmpurilor scade în 26 localităţi (20,5%): în 21 localităţi de la două la un cîmp, în 4 localităţi de la trei la două cîmpuri, într-o localitate de la trei la unul.

Datele scot în evidenţă ca o spectaculoasă schimbare trecerea spre asolamentul cu trei cîmpuri, mai ales în detrimentul sistemului cu două cîmpuri. În acelaşi timp nu poate fi trecută cu vederea renunţarea la sistemul calcatorial al celor două cîmpuri într-o serie de sate montane şi intramontane — mai ales din zona Beiuşului — în favoarea sistemului bazat pe alternanţa regulată dintre moină şi cultură.

Aceste tendinţe sînt mai bine reliefate printr-o analiză calitativă — atît cît permite informaţia documentară — a fiecărui sistem în parte.

I. **Sistemul „într-un cîmp".** Cu această formulă sînt numite în documente sistemele care nu au hotarul împărţit în cîmpuri care să se rotească, situaţie datorată mai multor factori:

1. Condiţiile geomorfologice şi climatice puţin propice pentru practicarea agriculturii ar fi primul dintre ei. Sterilitatea pămîntului, clima rece, necesitatea unui ritm de cultivare suficient de distanţat în timp pentru a permite refacerea fertilităţii solului, epuizat după una sau două recolte, chiar şi în condiţiile gunoirii. Locuitorii din Lazuri de Beiuş declarau cu ocazia conscrierii urbariale din 1769—1772 că obişnuiau să gunoiască pămînturile cele mai puţin fertile de două ori, iar pe cele mai bune odată şi cu toate acestea nu practicau sisteme calcatoriale[55]. Acest obstacol general al sterilităţii devine obstacolul tehnologic cel mai important care limitează în unele zone aria de răspîndire a sistemelor calcatoriale. Sterilitatea apare des consemnată în dreptul localităţilor cu hotarul neîmpărţit în cîmpuri: Coliu, Cristur, Iteu, în plasa Ierului[56], Corbeşti, Roşia, Lazuri de Roşia, Sohodol, Teleac, Şusti, în plasele Beiuş şi Vaşcău[57], Borşa, Burzuc în plasa Oradea[58]. Sînt localităţi suprapuse zonelor de deal şi munte.

2. Întinderea redusă a arabilului în cadrul hotarului, valabilă atît pentru localităţi din zonele cu relief accidentat (Iteu, Sacalasău[59], Teleac, Hotărel, Briheni, Şuşti[60], cît şi pentru aşezări din cîmpie (Roşiori)[61]. Cauzele suprafeţei reduse a arabilului sînt multiple: limite naturale — satele din zona mlăştinoasă a Ierului nevoite să cultive mai ales gîndurile, — limite de ordin cultural — importanţa mare acordată de unele localităţi culturii viţei de vie în dauna suprafeţelor pentru cereale; în perioada la care ne referim cultura viţei de vie este în ofensivă, vînzarea vinului

[55] I. Şuta, *Producţia pe domeniile...*, p. 172.

[56] Arhivele Statului Oradea (în continuare Arh. St. Oradea), *fond Prefectura Judeţului Bihor, inv. 41* (în continuare: *fond Prefectura...*), dosar 161, f. 139v—140, 120v—121, 38v—39.

[57] *Ibidem*, dosar 159, f. 46, 53, 55, 60v.

[58] *Ibidem*, dosar 166, f. 91—91v.

[59] *Ibidem*, dosar 161, f. 38v—39, 42v—43.

[60] *Ibidem*, dosar 159, f. 55, 60—61v.

[61] *Ibidem*, dosar 161, f. 30v—31, 140—141.

fiind consemnată ca principală sursă de venituri bănești în multe localități; la 1720 locuitorii tîrgului Diosig preferă să-și cultive terenurile în principal cu viță de vie și să arendeze un arabil într-un prediu vecin[62]; limite sociale — la Sîniob arabilul a rămas îngust deoarece stăpînul de pămînt a luat locuitorilor un teren de 40 de cîble de semănătură, pe care l-a încadrat alodiului[63]; la Roșiori pămîntul iobăgesc este îngustat de rezidența pe care stăpînul o are în această localitate[64].

3. Gradul ridicat de dispersare a gospodăriilor în cadrul vetrei satului care determină o fragmentare corespunzătoare a hotarului. Să nu uităm că ne aflăm înaintea măsurilor administrative de aliniere și comasare a satelor[65] și că un număr mare din ele se formaseră prin roiri succesive, pe terenurile nou puse în circuitul agricol, încadrîndu-se categoriei satelor răsfirate și risipite, cu terenurile grupate în jurul caselor cum sînt și astăzi o serie de sate de munte, chiar dintre cele amintite în documentele secolului al XVIII-lea (Bulz, Lorău, Roșia, Lazuri de Roșia, Calea Mare, Stracoș).

4. Dispersarea mare a arabilului, indiferent de structura vetrei satului. Localitatea Iteu are pămînturile arătoare „printre păduri“[66]. Un tablou elocvent ne oferă planurile satelor aflate în această situație la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Satul Colești, comasat ca urmare a măsurilor administrative din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dispunea la 1821 de un hotar foarte întins, în cadrul căruia arabilul se prezintă sub forma unor mici terenuri, dispuse la mari distanțe unele de altele, între păduri (Fîntîna Caldă, Dealul lui Loți etc.[67] Fără a avea aceeași amploare, dispersarea arabilelor este prezentă și în cazul satelor Sîntelec și Tinca[68].

5. Repopularea recentă a unor sate — cu unul sau doi ani înaintea investigației din 1720 — depopulate în urma războaielor racoțiene sau a ultimei expediții turcești în Bihor din 1717: Beliu, Tinca[69], Cristur[70], în care cazuri noii locuitori colonizați n-au avut timp să-și organizeze încă hotarele.

6. Lipsa animalelor de muncă este de asemenea un factor limitativ, după cum reiese din conscrierea localității Sîniob din anul 1720[71].

Sistemul numit frecvent în documente „într-un cîmp“ poate avea la bază atît aplicarea individuală a tehnicilor de asolament, de către fiecare

---

[62] *Ibidem*, f. 16v.

[63] *Ibidem*, f. 143—143v.

[64] *Ibidem*, f. 140v—141.

[65] Virgil Maxim, Ioan Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, în *Biharea*, II, 1974, Oradea, 1975, p. 12—13.

[66] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*... dosar 161, f. 38v—39, 119v.

[67] Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 202.

[68] *Ibidem*, inv. 570, 637.

[69] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*..., dosar 159, f. 74v—75, 79—79v.

[70] *Ibidem*, dosar 161, f. 120v—121.

[71] *Ibidem*, f. 33v—34.

ţăran pe pămîntul său, cît şi aplicarea comunitară, dar se pare că prima variantă a fost mai folosită. Conform situaţiei documentare se disting două variante:

— sistemul alternanţei regulate moină (ţelină, pîrloagă) — cereale, în sensul clasic în care acest sistem este precizat în literatura de specialitate; este destul de clar descris în cazul satelor Lupoaia, Forosig, Hodoş, Dumbrăviţa etc. la 1722[72], în cazul unora dintre ele şi la 1770[73]; Arabilele acestor localităţi se semănau pe rînd, individual, la intervale de 2 şi 3 ani; fiecare locuitor cultiva deci o anumită parte a pămîntului său un număr de ani — în cazul de faţă se pare unul — după care era lăsat să se odihnească un alt număr de ani — în cazul nostru 2—3 — pentru a se reface fertilitatea, interval în care erau luate în cultură alte bucăţi de pămînt. Este cazul localităţilor care au arabilul împărţit în „cîmpuri mici", integrate sesiilor iobăgeşti. Aceste localităţi sînt în exclusivitate de tip risipit şi răsfirat, terenurile de cultură individuale fiind, de obicei, grupate în jurul caselor (Calea Mare, Stracoş, Roşia etc.)[74]. Situaţii conforme descrierii de mai sus s-au păstrat şi în alte zone şi după generalizarea sistemelor calcatoriale cum ar fi unele regiuni franceze, descrise la cumpăna secolelor XVI—XVII de marele agronom Oliver de Serres[75], pe pămînturile mai puţin propice pentru agricultură.

În acest sistem nu numai arabilele sînt împărţite în „cîmpuri", ci şi fînaţul, păşunea chiar. Observaţiile canonicale de la 1722 consemnează faptul că locuitorii unor sate româneşti din zonele cu relief mai înalt au grupate toate pertinenţele — arabil, fînaţ, terenuri pentru varză, — în intravilan, în jurul caselor[76]. Acestei variante îi aparţin şi satele care din cauza lipsei arabilului urbarial sînt antrenate în lucrări de defrişare. La 1722 satele Sîntelec şi Husasău de Criş aveau arabilele între păduri, în curături, pe care le măreau anual[77]. O foarte sugestivă imagine ne oferă în acest sens planul satului Sîntelec de la începutul secolului al XIX-lea[78]. Satele din această categorie au, în exclusivitate, arabilul şi fînaţul împărţite definitiv în sesii. După cum am mai precizat, acest sistem nu este propriu pentru perioada la care ne referim, numai spaţiului nostru, fiind întîlnit şi în alte regiuni muntoase sau de litoral ale Europei. În insulele britanice, unde sistemul „open-field-ului" era general în regiunile din est încă din evul mediu timpuriu, Ţara Galilor rămîne pînă în secolul al XVIII-lea, în mare parte, credincioasă sistemelor de cultură individuală

[72] Arh. St. Oradea, *fond Capitlul Episcopiei romano-catolice de Oradea. Acta antiqua* (în continuare: *fond Capitlul...*), fascicula LXV, f. 96v—100; A. Ilea, V. Covaci, *Realităţi social-economice...*, I, p. 173.

[73] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura...*, dosar 166, f. 227.

[74] *Ibidem*, dosar 159, f. 43v—44, 53.

[75] *Histoire générale des techniques*, tome II, p. 146.

[76] Arh. St. Oradea, *fond Capitlul...*, fascicula LXV, f. 96v—100; A. Ilea, V. Covaci, *Realităţi social-economice...*, I, p. 173.

[77] A. Ilea, V. Covaci, *Realităţi social-economice...*, II, p. 144.

[78] Arh. St. Oradea, *fond Colecţia de planuri*, inv. 570.

(„enclosures")[79]. În Franța, așa-zisul „paysage bocager" rămîne și el dominant în unele regiuni la nivelul secolelor XVII—XVIII (vestul țării, cantoane din Masivul Central etc.), legat tot de configurația terenului, calitatea solului, tipul de așezare etc.[80].

— a doua variantă se caracterizează prin existența unui cîmp compact de arabil în cadrul hotarului, cultivat anual, în sate în care pămîntul de cultură este atît de restrîns încît locuitorii nu-și pot permite să lase o parte din el să se odihnească; în zonele cu terenuri cu fertilitate redusă practicarea acestui sistem este legată de gunoire, condiționată de o gunoire corespunzătoare; numai în această situație s-ar putea explica afirmațiile locuitorilor unor sate din zone premontane: Subpiatră, Gălășeni, Valea Crișului, Bulz, făcute la 1720, că își însămînțau anual pămînturile cu porumb[81]; cu toată gunoierea productivitatea este foarte scăzută: abia 2—1 la Gălășeni, Bulz[82], Tărcăița[83]. Cultivarea anuală a întregului arabil, pe lungi perioade de timp — așa cum ne lasă să credem documentele — este însă greu de realizat pentru această perioadă: chiar în condițiile unei gunoiri corespunzătoare practicarea monoculturii pe solurile sărace ale celor mai multe dintre aceste localități duce inevitabil la secătuirea pămîntului. De altfel monocultura nu a devenit posibilă cu rezultate notabile nici în condițiile agriculturii moderne, chimizate, din cauza apariției și transmiterii unor boli și dăunători specifici[84]. Anii de odihnă a pămîntului sînt astfel indispensabili în condițiile agrotehnice ale Bihorului secolului al XVIII-lea. În acest caz avem, se pare, de-a face tot cu sistemul alternanței regulate dintre cereale și moină. Gunoierea prelungește perioada de cultivare a pămîntului, dar nu poate elimina definitiv pîrloaga, în condițiile lipsei oricărei rotații a culturilor[85].

În cadrul acestei variante se mai mențin în unele sate în primele decenii ale secolului vechiul obicei al împărțirii anuale a pămînturilor de cultură între țărani[86].

Dacă pentru unele localități, unde limitele naturale constituie obstacole de ordin tehnic nedepășite pînă astăzi[87], sistemul pe care l-am des-

---

[79] G. M. Travelyan, *op. cit.*, p. 689.

[80] Albert Dauzat, *Le village et le paysan de France*, Gallimard, Paris, f.a. p. 105; Jean Bérengere, *Le paysan francais et la crise du XVII-e siécle*, în *Paysannerie française, paysannerie hongroise, XVIe—XXe siècles*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973 (în continuare: *Paysannerie*...), p. 110; Albert Soboul, *La civilisation et la Revolution française*, tome I, Arthart, Paris, 1970, p. 77.

[81] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*..., dosar 160, f. 66—66v, 70v—71.

[82] *Ibidem*, f. 66v, 71.

[83] *Ibidem*, dosar 159, f. 66v.

[84] Gh. Bîlteanu, V. Bîrnaure, *Fitotehnie*, Editura Ceres, 1979, p. 73, 213—214.

[85] Paul H. Stahl, *Societes traditionnelles balkaniques*, în *Etudes et documents balkaniques*, 1, Paris, 1979, p. 97.

[86] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*..., dosar 161, f. 13v—16v.

[87] Barbu Ștefănescu, *Implicații ecologice ale agriculturii tradiționale de munte*, lucrare prezentată la a VIII-a sesiune de comunicări științifice *Conservarea naturii pe baze ecologice: „Natura în tradițiile culturii bihorene"*, Oradea, 8—11 septembrie 1983.

cris pînă acum este adecvat perioadei de timp la care ne referim[88], pentru o serie de localități, mai ales pentru cele din zona de cîmpie, el este necorespunzătoare. De aceea în deceniile care au urmat conscrierii din 1720 o serie de sate, mărindu-și suprafața cultivabilă prin defrișări, arendări de predii sau organizîndu-și mai bine hotarul, vor trece la sisteme superioare, cu două cîmpuri, (Săliște de Pomezàu)[89] sau chiar cu trei cîmpuri (Chișirid)[90].

Paralele cu strădaniile unor localități de a-și împărți hotarele în calcaturi asistăm la un fenomen destul de frecvent de renunțare la sistemele calcatoriale, mai ales la cel cu două cîmpuri. După cum am arătat acest fenomen este întîlnit mai des în sate de deal și munte. Credem că explicația sa trebuie căutată în lipsa de rentabilitate a sistemului cu două cîmpuri pentru economia cu caracter pastoral-agrar, în zone cu terenuri sterile, pe baza forțării limitelor naturale ale pămîntului, prin cultivarea lui la un interval de doi ani. Creșterea demografică, în condițiile păstrării unor randamente constant coborîte, presupunea permanente curături. Cînd acestea erau făcute aproape de vatra satului ele puteau fi incluse în cîmpurile existente; în situația în care erau mai îndepărtate se ajungea la îngrădituri, locuri folosite individual, care înmulțindu-se, atrag după sine dezorganizarea sistemelor comunitare prin tendința de a atrage și locuirea stabilă pe aceste pămînturi. În condiții similare acest fenomen este propiu și altor părți ale Europei[91]. Cel puțin pentru unele zone trebuie avut în vedere și un alt fenomen. Antrenarea domeniilor feudale în cadrul economiei de schimb a dus la folosirea pe scară mai largă a muncii salariate[92], mai ales în cazul acelor lucrări agricole în care, din cauza volumului mare de muncă și a timpului scurt în care trebuiau executate — săpatul viilor, seceratul, cositul fînului, — atrag în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mari mase de oameni din zonele de munte spre zonele de cîmpie; participarea la muncile sezoniere devenind o importantă sursă de venituri a luat proporții de masă și a avut drept urmare o scădere a preocupării pentru cultivarea pămînturilor proprii, cu o productivitate redusă[93]. Trebuie de asemenea luate în considerare epidemiile de ciumă care au bîntuit Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și care a avut drept urmare depopu-

---

88 Sistemul alternanței regulate dintre moină și cultură este și astăzi sistemul cel mai adecvat într-o serie de sate din Munții Apuseni, cu culturi aflate la mare altitudine (V. Butură, *Sisteme de cultură...)*, p. 514.

89 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura...*, dosar 166, f. 306v.

90 *Ibidem*, f. 246—246v.

91 Georges Duby, *L'economie rurale et la vie des champagnes dans l'Occident medieval*, tome I, Aubier, Paris, 1962, p. 165—166.

92 Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 42—46.

93 Participarea la muncile agricole sezoniere: secerat, cosit, săpatul viilor, avea un caracter de masă în satele aparținînd plaselor Beiuș și Pomezău fiind amintită la 1770 în cazul a 87 loclități; a se vedea și I. Șuta, *Productia pe domeniile...*, p. 172.

larea unor localităţi, scăderea numărului de animale, deci a forţei de muncă şi a posibilităţilor de gunoire[94].

II. **Sistemul de agricultură cu două cîmpuri,** caracteristic agriculturii transilvănene în cursul evului mediu, prezintă şi pentru secolul al XVIII-lea principalul sistem de cultură în toate zonele Bihorului, ca de altfel şi în alte zone ale Transilvaniei[95]. Chiar dacă la 1770 se observă o scădere a ponderii sale în ansamblul sistemelor folosite, el rămîne predominant.

Avînd ca tehnică de bază asolamentul bienal (pe doi ani, biagerian), practicat mai întîi de către romani[96], sistemul se va răspîndi pînă în evul mediu timpuriu în întreaga Europă, fiind generalizat şi în Transilvania înainte de secolul al XIV-lea. Răspîndirea asolamentului trienal n-a dus, la nivelul întregii Europe, la eliminarea sa, sistemul cu două cîmpuri rămînînd pînă tîrziu în multe regiuni sistemul „pămînturilor de fertilitate medie"[97]. În Transilvania sistemul cu două cîmpuri va avea o existenţă destul de îndelungată[98], coexistînd cu sistemele care l-au precedat şi cu cele care i-au urmat, pînă în perioada interbelică în unele zone[99], pînă după cel de-al doilea război mondial în altele[100], putînd fi studiat şi as-

---

[94] Iudita Căluşer, *Consideraţii asupra epidemiilor din Bihor în secolele XVII—XIX*, comunicare susţinută la *Sesiunea ştiinţifică consacrată aniversării a 90 de ani de la procesul memorandiştilor*, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 31 martie 1984.

[95] Csetri Elek, *Conscripţiile urbariale ale satului Chioachiş din anii 1875 şi 1820*, în *A.I.I.C.*, VII, 1964, p. 245; Ştefan Molnar, *Valorificarea datelor arhivistice locale în cercetarea agriculturii populare vechi*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de etnografie şi artă populară*, I, 1964, Bucureşti, 1969, p. 174; L. Botezan, R. Schilling, *Conscripţii urbariale hunedorene din 1785, I, II, III*, în *Sargeţia*, VII, 1970, p. 121—140; VIII, 1971, p. 89—106; X, 1973, p. 213—230; Mihai Cerghidean, *Conscripţiile urbariale de la 1785 în Ţara Haţegului*, în *Sargeţia*, VIII, 1971, p. 107—113; N. Szabó, V. Ristea, I. Pop, *Două conscripţii urbariale ale satului Sîngeorzul de Pădure*, în *Apulum*, VIII, 1971, p. 175; L. Botezan, *Producţia agricolă din Transilvania...*, p. 169—177; Alexandru Pap-Antal, Aurel Cherteş, *Agricultura în scaunul Mureş la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Terra nostra*, II, 1973, p. 191; Ştefan Imreh, *Viaţa cotidiană la secui, 1750—1850*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1982, p. 86.

[96] P. S. Aurelian, *Plantele cereale şi leguminoase la români*, extras din *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXVI, *Memoriile secţiunii ştiinţifice*, Bucureşti, 1904, p. 16; C. Filipescu (sub direcţia), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. I, p. 337; *Histoire générale de techniques*, tome I, p. 240.

[97] Albert Dauzat, *op. cit.*, p. 105; *Histoire générale de techniques*, tome II, p. 146; Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme, XV-e—XVIII-e siécle*, tome I, Paris, 1967, p. 85—86; Albert Soboul, *op. cit.*, p. 78; Jean Bérenger, *op. cit.*, p. 109; Imre Wellmann, *Le monde rural en Hongrie au XVIII-e siecle*, în *Paysannerie...*, p. 141.

[98] E. Lazea, *op. cit.*, p. 262; I. Toşa, *op. cit.*, p. 111.

[99] I. L. Ciomac, *Despre stările agrare...*, p. 45; Idem, *Cultivarea pămîntului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, vol. I, 1929, p. 322; Romulus Vuia, *Ţara Haţegului şi regiunea Pădurenilor, studiu antropogeografic şi etnografic*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj*, vol. I, 1926 (în continuare: R. Vuia, *Ţara Haţegului...*), p. 67.

[100] V. Butură, *Sisteme de cultură...*, p. 517; I. Toşa, *op. cit.*, p. 112—113, Nicolae Dunăre, *Ţara Bîrsei*, p. 145; Idem, *Mijloace tradiţionale în agricultura Munţilor Apuseni în prima jumătate a secolului XX*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 578.

tăzi în unele locuri, cum ar fi de exemplu, zona Pădurenilor Hunedoarei.

În mod paradoxal, la prima vedere, în documentele cercetate, deși sistemul cu două cîmpuri este cel mai răspîndit, în legătură cu practicarea lui se fac cele mai puține precizări. La o analiză mai atentă faptul pare absolut normal, pentru că era sistemul obișnuit, uzual, precizări fiind făcute mai multe în cazul localităților care în ochii funcționarilor ies din limitele normalului, tendință atît de înrădăcinată și la cronicarii evului mediu, care și ei consemnau cu predilecție faptele cu caracter extraordinar, ce ies din tiparele cotidianului, al ordinii naturale[101].

Deoarece acest sistem este amplu caracterizat în literatura de specialitate, atît pentru perioada la care ne raportăm — ne referim în primul rînd la contribuțiile lui L. Botezan[102] — cît și pentru perioadele mai apropiate de zilele noastre[103], ne vom mărgini la a reliefa — pe baza documentelor — cîteva trăsături caracteristice ale sale în Bihorul secolului al XVIII-lea.

Ca o trăsătură cu caracter general, deosebită de situația din alte zone ale Transilvaniei[104] sau de cea surprinsă de cercetările mai recente de teren[105], este separarea fînațului în cadrul hotarului, acesta neintercalîndu-se cu arabilul. În documente fînațul beneficiază întotdeauna de un paragraf aparte, făcîndu-se referiri la suprafața, calitatea, productivitatea și locul unde este amplasat în cadrul hotarului. De asemenea, încercînd o comparație cu sistemul în două cîmpuri practicat pînă astăzi de către satele din Pădurenii Hunedoarei, care nu au pășune separată în cadrul hotarului, pășunîndu-se partea de hotar lăsată să se odihnească, satele bihorene care practică acest sistem în secolul al XVIII-lea au pășuni comunale separate de arabile, ce rămîn în afara rotației cîmpurilor. Evident, existența pășunii comunale nu exclude pășunarea cîmpului de ogor, chiar în cazul în care pășunea era suficientă, mai ales în situația în care condițiile naturale reclamau gunoirea. Cu toate acestea, pășunatul cîmpului de ogor este amintită în documentele pe care le-am cercetat numai în cazuri izolate: satul Drăgănești la 1770 trebuia să utilizeze una din cele două calcaturi ale sale drept pășune[106], iar Tulca avea în același an un cîmp pentru bucate „iar celălalt pentru vite“, care „în tot anul se schimbă cu folos“[107]. Pomenirea pe scară larg a gunoirii la acea dată, inclusiv în sate cu hotarul împărțit în două cîmpuri, presupune gunoirea prin tîrlire.

---

[101] Jaques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, Editura științifică, București, 1970, p. 252.
[102] L. Botezan, *Producția agricolă din Transilvania*..., p. 169.
[103] R. Vuia, *Țara Hațegului*..., p. 67; I. Toșa, *op. cit.*, p. 112—113;
[104] L. Botezan, R. Schilling, *Conscrieri hunedorene*..., II, p. 100.
[105] I. Toșa, *op. cit.*, p. 112—113.
[106] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*... dosar 166, f. 252v.
[107] I. Șuta, *Producția pe domeniile*..., p. 172.

În afara calcaturilor rămîn cînepiştile şi locurile pentru varză, aflate în extravilan, după cum se poate vedea pe planul satului Borş la 1807, plan întocmit pe baza măsurătorilor din 1793/1794[108].

Urmărind amplasarea pe hartă a aşezărilor cu hotarul împărţit în două cîmpuri observăm suprapunerea lor peste toate formele de relief, dar mai ales peste regiunile depresionare, de contact cu muntele şi colinare. Sînt prezente şi în zonele de cîmpie, unde însă cedează tot mai mult locul sistemului cu trei cîmpuri, după cum s-a putut constata din datele statistice prezentate mai sus. În acest sistem se lucrează frecvent în secolul al XVIII-lea terenurile satelor deluroase suficiente ca suprafaţă şi cele ale satelor din zonele de cîmpie insuficiente pentru împărţirea în trei cîmpuri.

De obicei satele includ în cele două cîmpuri doar pămînturi iobăgeşti, dar nu sînt rare cazurile în care, din cauza insuficienţei pămînturilor urbariale intră în sistemul rotaţiei anuale a cîmpurilor şi pămînturile alodiale aflate în hotarul localităţiilor sau în prediile din vecinătate lucrate de către ţărani. Satele Cubulcut şi Sînicolaul de Munte, avînd pămînt urbarial puţin, arendează pămînturi arătoare în prediile vecine Vets şi Apathy[109]. Locuitorii din Toboliu au o calcatură în hotarul propriu, cea de-a doua fiind în prediul vecin Kecsegd, pentru care plăteau o taxă[110]. Şi localitatea vecină, Roit, avea în hotarul propriu pămînt puţin dar cultivă „ab antiquo“ pămîntul unui prediu vecin, în care au individualizat două calcaturi de bună calitate, producătoare de grîu curat[111].

În legătură cu organizarea hotarelor în cadrul acestui sistem trebuie să luăm în considerare afirmaţia făcută în cazul localităţii Săud, conform căreia „această posesiune are, la fel ca şi alte localităţi, *cea mai mare* parte a hotarului împărţit în două cîmpuri“[112]. Aşadar erau multe situaţii în care nu tot hotarul satului era cuprins în cele două cîmpuri care se roteau anual, ci numai „cea mai mare parte“ a sa. În afara acestora existau arabile, mai ales cele din curăturile efectuate individual, care avînd un caracter insular în cadrul diferitelor părţi ale hotarului, făceau imposibilă integrarea lor sistemului de rotire anuală. Mărirea arabilului în cadrul hotarului prin runcuire nu înseamnă în mod obligatoriu o tendinţă spre un sistem superior, generînd de multe ori o tendinţă contrară, de renunţare la sistemul calcatorial, prin mărirea gradului de dispersare a arabilului în cadrul hotarului. În această situaţie sistemul cu două cîmpuri ne apare mai puţin rigid decît cel cu trei cîmpuri[113].

Un alt fenomen care se observă în rîndul satelor mici este organizarea comună a hotarelor a două sau mai multe localităţi apropiate, care aplică la un loc un sistem calcatorial unic. Aşa procedau la 1720 satele

---

108 Arh. St. Oradea, *fond Colecţia de planuri*, inv. 126.
109 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 161, f. 34v—35v.
110 *Ibidem*, dosar 166, f. 229—229v.
111 Arh. St. Oradea, *fond Capitlul ...*, f. 57v—58.
112 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, f. 57v—58.
113 Albert Dauzat, *op. cit.*, p. 105.

Vărășeni și Crăceni din plasa Pomezău[114], Albești, Strisar și Hidiș din aceeași plasă[115], Sebiș și Belejeni din plasa Beiușului[116], Cusuiș și Cuculceni, tot din plasa Beiușului[117]. Fiecare grup de sate amintit funcționează ca o singură obște, avînd cîte un jude comun. Satele din această categorie se încadrează celor mai mici așezări. Grupul de cinci localități ce înconjoară latura nord-vestică a Munților Cadru: Ciuntești, Mărăuș, Hodișel, Vălani de Beiuș și Poclușa de Beiuș, aflate sub un jude și avînd împreună hotarul împărțit în două cîmpuri, au numai 15 capi de familie, iobagi și jeleri[118].

Nu în toate cazurile se reușește ca prin împărțirea hotarului în două cîmpuri să se asigure un echilibru în ceea ce privește fertilitatea terenurilor din cele două părți ale hotarului. Boteanul avea la 1770 o calcatură de productivitate medie și una sterilă[119]. Faptul are semnificații deosebite în cadrul unei economii de subsistență strictă: în anul în care se cultiva calcatura sterilă, în cazul unor condiții climatice nefavorabile, foametea, atît de des pomenită în evul mediu[120], este indiscutabil mai frecventă. Desigur sterilitarea mai accentuată poate fi contrabalansată printr-o gunoire mai intensă: arabilele satelor Paleu și Drăgănești se gunoiesc anual în a doua jumătate a secolului pentru a produce[121]. Faptul că gunoirea este mai frecventă la 1770 decît la 1720 dovedește reconsiderarea ei în decursul jumătății de veac scurse.

În unele cazuri sînt specificate și plantele aflate în cultură în cadrul acestui sistem. La Marginea în 1720 se semănau numai cereale de toamnă[122], în timp ce la Cresuia se cultivau numai cereale de primăvară, mai ales porumb[123]. Majoritatea satelor aveau însă în cultură atît cereale de toamnă cît și cereale de primăvară, în diferite proporții, după condițiile naturale locale, ceea ce presupune individualizarea în cadrul cîmpului cultivat a unor terenuri separate destinate celor două categorii de plante, cu ritmuri biologice și perioade de vegetație diferite.

Satele care practică sistemul de agricultură cu două cîmpuri se împart în două categorii din punct de vedere al modului de deținere a pămîntului de către țărani. Într-o serie de sate: Cherechiu, Șisterea, Fegernic, Păulești, obștile sătești mai împărțeau încă pămînturile anual între locuitori[124], pe cînd alte sate, din ce în ce mai numeroase: Albiș, Sinicolaul de Munte, Mărginea, Curățele, Beiușele, Pocioveliște, Nimăiești, Mi-

114 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 159, f. 48.
115 *Ibidem*, f. 31—32.
116 *Ibidem*, f. 71—72.
117 *Ibidem*, f. 115—116.
118 *Ibidem*, f. 75.
119 *Ibidem*, dosar 166, f. 91v—92.
120 Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 316—317.
121 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 166, f. 111v, 252v.
122 *Ibidem*, dosar 161, f. 39v.
123 *Ibidem*, dosar 159, f. 56.
124 *Ibidem*, dosar 161, f. 30, 48, 50.

zieș, Cresuia etc. au deja pămîntul definitiv împărțit în sesii la 1720[125]. Tendința de individualizarea tot mai accentuată este cerută, după cum arată acad. David Prodan, de însuși progresul în domeniul atît de important pentru omenire al agriculturii[126]. Nevoia cuceririi a noi pămînturi de cultură — pe măsura creșterii demografice — progresul agricol, posibil prin inițiativă individuală, pe baza unei experiențe îndelungate dobîndite pe aceeași suprafață cultivată mai mulți ani la rînd, îndreaptă procesul tot mai mult spre individualizare[127]. Individualizarea loturilor țărănești duce la dispariția vechii practici care exista în organizarea pămînturilor unei comunități: acordarea suprafețelor arabile în funcție de numărul vitelor; înainte membrii comunității care posedau un număr mai mare de animale primeau și mai mult arabil. Dacă un țăran își procura de la un an la altul mai multe vite beneficia de redistribuirea anuală a pămînturilor, după cum și procesul invers: pierzîndu-și vitele pierdea pămîntul. Această „suplețe" dispare odată cu darea în folosință odată pentru totdeauna a pămînturilor iobăgești[128]. Individualizarea era tot mai mult dorită de stăpînul feudal. Ea permitea o imixtiune mai mare în treburile interne ale comunității sătești, pe măsura tendinței de creștere a rezervei senioriale, stăpînul va integra tot mai mult pămîntului lucrat în regie proprie, terenurile rămase din diferite motive libere în cadrul pămînturilor iobăgești.

Individualizarea este mai frecventă în zonele de deal și munte, cauzată și de configurația terenului și structura așezărilor, dar tinde să se generalizeze și în zonele de cîmpie. Faptul că ne aflăm într-o perioadă de tranziție din acest punct de vedere este pus în lumină de existența în cadrul hotarului aceluiași sat atît a unor terenuri împărțite în sesii definitiv, cît și a unora care se împart locuitorilor anual[129].

Ținînd cont de spiritul secolului al XVIII-lea, menținerea practicării sistemului cu două cîmpuri în cea mai mare parte a Bihorului, mai ales în zonele cele mai propice pentru practicarea agriculturii, era o frînă în sporirea producției agricole, reclamată de creșterea populației, de intensificarea schimburilor comerciale. Acest „cerc în doi timpi", cum îl numește Marc Bloch[130], pe lîngă faptul că lasă necultivată jumătate din arabil, are și alte inconveniente de ordin agrotehnic care mențin o productivitate redusă. Cultivarea acelorași cereale, uneori a aceleași cereale — grîu „care nu se schimbă" cum se specifică în cazul satului Cetariu[131] — chiar dacă se face la doi ani, contribuie la menținerea și înmulțirea unor

---

125 *Ibidem*, f. 28—28v, 35—35v, 39v; dosar 159, f. 52, 53—56.
126 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967 (în continuare: D. Prodan, *Iobăgia*...), p. 477.
127 *Ibidem*.
128 Imre Wellmann, *op. cit.*, p. 140.
129 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura*..., dosar 159, f. 71.
130 *Histoire générale de tehniques*, tome II, p. 147.
131 I. Șuta, *Producția pe domeniile*..., p. 170.

boli și dăunători specifici[132]. În scopul înlăturării acestora, locuitorii satelor din Pădurenii Hunedoarei rotesc cîmpurile tot la doi ani, pentru ca intervalul mai mare de ogor sterp să contribuie la dispariția unui scaiete deosebit de viguros care se dezvoltă în timpul anilor de cultură și care nu dispare într-un singur an de moină[133].

Cum secolul al XVIII-lea, mai ales în a doua sa jumătate, are în domeniul doctrinelor agricole, drept cuvînt de ordine lupta contra pîrloagei[134], este tot mai evidentă strădania de a se reduce suprafața cîmpului necultivat anual. Dacă pentru Europa de vest septentrională se punea problema eliminării definitive a pîrloagei, pentru Transilvania, rămasă în general credincioasă sistemului cu două cîmpuri[135], lupta împotriva pîrloagei are drept obiectiv central reducerea pămîntului necultivat anual de la 50% la 33,3%, prin trecerea la sistemul calcatorial cu trei cîmpuri.

Sistemul cu două cîmpuri nu va dispare însă, ci, supus fenomenului de periferizare a tehnicilor agricole[136], a continuat să fie utilizat pînă în zilele noastre, în zone în care limitele naturale nu permit adoptarea unor sisteme de cultură superioare.

III. **Sistemul de agricultură cu trei cîmpuri.** Trecerea de la sistemul cu două spre cel cu trei cîmpuri reprezintă una dintre problemele cele mai importante pe care le ridică studiul sistemelor de cultură în perioada la care ne referim.

Sistemul cu trei cîmpuri, aflat „la limita intensiv și extensiv"[137] a apărut în Europa occidentală încă în secolul VIII e.n. se pare[138], dar generalizarea sa s-a făcut mult mai tîrziu și numai la nivelul părții ei septentrionale. Apariția lui în Transilvania a fost pusă în legătură cu colonizarea sașilor, care la venirea lor pe aceste meleaguri „practicau o agricultură mai avansată ca tehnică și mai rațională în ceea ce privește culturile"[139]. De la sași s-ar fi răspîndit și în satele românești vecine[140]. Această afirmație poate fi valabilă pentru teritoriile de conviețuire româno-săsească, dar explică mai puțin, apariția lui în alte zone. Atestat

---

[132] C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, Vol. I, p. 335; *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 147; Gh. Bîlteanu, V. Bîrnaure, *op. cit.*, p. 73.

[133] B. Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului* ..., p. 180.

[134] *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 542.

[135] *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1964, p. 403.

[136] B. Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare a tehnicii agricole în Bihor*, în *Analele Banatului, seria etnografie*, I, Timișoara, 1982, p. 265—282.

[137] C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. V, p. 494.

[138] *Histoire générale de techniques*, tome I, p. 477.

[139] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 129.

[140] H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958 (în continuare: H. H. Stahl, *Contribuții* ...), p. 30.

în Transilvania în secolul al XIV-lea, el este des pomenit în documentele secolului al XVI-lea[141]. De o generalizare a sa în Bihor, ca de altfel la nivelul întregii Transilvanii nu poate fi vorba[142], indiferent de perioada la care ne raportăm, el coexistînd pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea cu alte sisteme care l-au precedat sau cu altele care i-au urmat din punct de vedere al evoluţiei tehnice[143].

Trecerea la sistemul cu trei cîmpuri este considerată ca una dintre marile realizări în cadrul tehnicilor agricole. Reducerea suprafeţei arabilului necultivat anual de la 1/2 la 1/3 era un imens cîştig în condiţiile unei agriculturi prin excelenţă extensivă. Existenţa a două cîmpuri cultivate anuale, unul cu semănături de toamnă, celălalt cu semănături de primăvară, a însemnat realizarea unei varietăţi mai mari a plantelor de cultură ceea ce permitea lupta cu mai mult succes împotriva intemperiilor de tot felul, probabilitatea ca cel puţin una din cele două categorii de culturi să dea rod în decursul unui an, la două date diferite, fiind mai mare, ceea ce înseamnă o mai bună asigurare contra foametei ce bîntuia mai ales anumite perioade ale anului. Nu mai puţin importante sînt implicaţiile de ordin tehnic ale trecerii la sistemul cu trei cîmpuri: efectuarea arăturilor în cadrul calendarului agricol anual se făcea de acum mai judicios, dezaglomerîndu-se perioada de vîrf care exista pînă atunci şi care epuiza la maximum vitele de tracţiune[144]. În plus, rotaţia plantelor pe aceeaşi suprafaţă elimină neajunsuri de hrănire, asigură o mai bună protecţie contra bolilor şi dăunătorilor, sporind robusteţea plantelor[145].

Adoptarea sistemului cu trei cîmpuri s-a făcut destul de anevoios şi în Europa Occidentală, mai greu decît s-a crezut mult timp[146], chiar pentru jumătatea sa nordică, în regiunile mediteraneene sistemul cu două cîmpuri avînd o poziţie privilegiată pînă în pragul agriculturii moderne, datorită condiţiilor climatice şi pedologice specifice[147]. Sistemul cu trei cîmpuri este, după cum se ştie, un sistem comunitar, presupunînd o coordonare a activităţii întregii obşti, în funcţie de aceea „silă a pămîntului" („contrainte de sole", „fluszwang"), pe baza unui drept al său în aplicarea acestuia[148].

---

141 Ştefan Imreh, Ioan Pataki, *Contribuţii la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*, în *Acta Muzei Napocensis*, IV, 1967, p. 168; D. Prodan, *Iobăgia...*, vol. II, p. 304, 573.

142 Ioan Augustin Goia, *Zona etnografică Meseş*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1982, p. 28.

143 B. Ştefănescu, *Începuturile introducerii...*, p. 20—21.

144 Georges Duby, *op. cit.*, p. 179; Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 111.

145 Georges Duby, *op. cit.*, p. 174.

146 *Ibidem*, p. 177, 180; Jean Gimpel, *Revoluţia industrială în evul mediu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1983, p. 59.

147 Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 293.

148 H. H. Stahl, *Amintiri şi gînduri...*, Editura Minerva, Bucureşti, 1981 (în continuare: H. H. Stahl, *Amintiri...)*, p. 122.

În stadiul actual al cercetărilor nu știm rînd și în ce împrejurări a apărut în aria noastră de referință sistemul celor trei cîmpuri[149], cert este faptul că la începutul secolului al XVIII-lea apare destul de frecvent întîlnit, după cum reiese din investigațiile care au premers conscrierile urbariale.

Documentele consemnează și cîteva date care permit individualizarea unor *căi de trecere de la sistemul cu două cîmpuri spre sistemul cu trei cîmpuri.*

Faptul că la începutul secolului ne aflăm într-o perioadă de stabilizare, de căutări, este evident în cazul plasei Ierului din nordul Bihorului, plasă în care sînt făcute în același an, 1720, două investigații de către două persoane diferite. Motivul pentru care investigația s-a făcut de două ori nu-l cunoaștem. Datele oferite de cele două investigații sînt în general asemănătoare, însă apar și o serie de neconcordanțe, printre cele mai evidente fiind cele legate de numărul cîmpurilor aflate în hotarele satelor respective. Așa de exemplu în cazul satelor Chișereu, Abram, Chiraleu, Chiribiș, Sînlazăr, Vășad, Vaida, Suplacul de Barcău etc., unul dintre funcționari consemnează două cîmpuri, celălalt cîte trei[150]. Credem că această neconcordanță provine tocmai din cauza situației insuficient de clare în ceea ce privește organizarea arabilelor, specifice unei perioade de tranzit. Noțiunile de *calcatură* și *cîmp* nu sînt suficient de clare, nu au același înțeles pentru toți țăranii care răspund la întrebările puse de funcționari. Din confruntarea celor două investigații cu alte documente reies cu destulă claritate motivele acestor neconcordanțe. În cazul satului Vaida diferența între cele două consemnări este dată de faptul că în hotarul localității, pe lîngă pămînturile iobăgești, împărțite în două cîmpuri, există și pămînturi curiale, lucrate și ele de către țărani sub obligația prestării nonei. Unul dintre conscriptori consemnează numai cele două cîmpuri de pămînturi iobăgești, celălalt consemnează și pămînturile curiale, pe care satul își individualizase cel de-al treilea cîmp[151]. În cazul satului Abram se specifică faptul că terenurile arabile sînt recent puse în

---

[149] Ni se pare mai plauzibilă răspîndirea sa firească, datorită superiorității sale tehnice indiscutabile, din vestul și centrul Europei, fiind adoptat mai întîi pe terenurile aloidale de către stăpînii de pămînt, de unde s-a răspîndit prin contagiere sau a fost impus și satelor; răspîndirea sa era favorizată de existența unor premise de ordin natural și istorico-social favorabile. Se consideră ca cele mai vechi atestări ale sale în Europa urmele găsite în Germania în secolul al VIII-lea *(Histoire générale de techniques,* tome III, p. 477). Se va răspîndi lent în întreaga Europă și se va generaliza mai întîi în Vest. Secolul al XII-lea însemnă generalizarea lui în Anglia *(Histoire générale de techniques,* tome III, p. 477). Prima sa pomenire certă în teritoriile slavilor de apus este se pare în prima jumătate a secolului al XII-lea, dar de o dezvoltare a sa deplină nu poate fi vorba înainte de secolul al XIV-lea (Alexander Gieysztor, *A propos de l'asolement trinnal dit „irrégulier" dans les pays slaves au Moyen Age,* în *Omagiu lui P. Constantinescu Iași,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 172, 174) etc.

[150] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura...,* dosar 161, f. 22—23, 24v—25, 35v—36, 43—44, 110v, 115—116, 126—127, 128—128v, 141v—142.

[151] *Ibidem,* f. 141v—142, 31, 31v.

cultură, situație la care s-a ajuns în urma deposedării iobagilor de o parte de pămînturi de către feudal, pe care acesta le-a inclus pămînturilor alodiale. Această situație a determinat pe de o parte noi defrișări, iar pe de altă parte renunțarea, deocamdată, la sistemul celor trei cîmpuri în favoarea celui cu două cîmpuri[152]. La Galoșpetreu unul dintre funcționari ia în considerare iarăși numai cele două calcaturi ale pămîntului iobăgesc, pe cînd celălalt adaugă și calcatura formată pe pămîntul alodial care exista aici[153]. În alte cazuri se identifică numărul calcaturilor cu numărul cîmpurilor de arătură. Ori după cum reiese clar din planurile diferitelor localități există frecvent situații în care distribuirea pămîntului în cadrul hotarului nu este compactă, o calcatură suprapunîndu-se peste mai multe locuri de arătură, între care se interpun fîșii de pădure, mlaștini etc., ca în cazul satelor Sălacea, Bicaciu, Berechiu[154]. Așa s-ar explica și precizarea făcută în legătură cu situația existentă în satul Alparea, conform căreia „arabilele acestei posesiuni sînt în două cîmpuri și trei calcaturi"[155]. De fapt situația acestui sat apare mai limpede în observațiile canonicale efectuate doi ani mai tîrziu, la 1722, unde sînt consemnate cele două cîmpuri ale arabilului din extravilan, pe lîngă care există însă terenurile formate din intravilanele fostei vetre a satului, cultivate acum cu porumb. Să nu uităm că ne aflăm după o lungă perioadă de tulburări care au determinat satele să-și mute vetrele în locuri mai ferite, prin luminișurile pădurilor. Pe lîngă Alparea mai sînt în această situație satele Sititelec, Felcheriu, Sîntelec[156]. O situație ambiguă apare și cu privire la satul Toboliu, ai cărui locuitori au pămînturile „în două și trei cîmpuri"[157]. Comparată cu situații din alte părți ale Europei, unde în cadrul aceleași localități s-a constatat coexistența sistemelor cu două și trei cîmpuri[158], precizarea documentară devine mai clară. Alți funcționari trec la numărul cîmpurilor doar pe cele cultivate în anul respectiv. În cazul satelor Bicaciu și Gurbediu se afirmă la 1720 că hotarele sînt împărțite în două cîmpuri, „dar (locuitori — n.n. B.Ș.) au și a treia calcatură numită popular „ogor"[159], situație identică cu cea a satului Uileacu de Beiuș, unde pe lîngă cele două cîmpuri cultivate, unul cu cereale de toamnă, al doilea cu cereale de primăvară, exista un al treilea, lăsat să se odihnească, numit popular tot „ogor"[160]. Distonanțele apar frecvent, după cum s-a văzut și din necesitatea punerii de acord, din punct de vedere a sistemului de agricultură, a pămînturilor iobăgești și a celor alo-

---

[152] *Ibidem*, f. 44—45v, 112v.
[153] *Ibidem*, f. 23v—24, 127—127v.
[154] Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 538, 100, 83.
[155] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura* ..., dosar 160, f. 212.
[156] Arh. St. Oradea, *fond Capitlul* ..., fascicula LXV, f. 75v—76, 65v—66, 79v—80, 81v—82; a se vedea și A. Ilea, V. Covaci, *Realități social-economice* ..., I, p. 172; II, p. 144.
[157] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura* ..., f. 204.
[158] E. Lazea, *op. cit.*, p. 266.
[159] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura* ..., dosar 159, f. 188—188v, 189v.
[160] *Ibidem*, f. 70v.

diale, ce se interpătrund în cadrul hotarului satului, sau cu altele aflate în afara lui, cultivate de către țărani sub anumite obligații, cu un statut asemănător pămînturilor iobăgești. În această situație pămînturile senioriale fac și ele parte integrantă din cele trei cîmpuri, așa cum s-a întîlnit peste tot în Europa pînă la măsurile de delimitare și comasare a pămînturilor. În Bihor situația se va perpetua și spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, o serie de planuri de localități consemnînd suprafețele de pămînt iobăgesc și alodial din cadrul fiecărei calcaturi (Berechiu, Roit, Miersig, Vășad)[161].

Introducerea în cultură a prășitoarelor și mai ales a porumbului „planta miraculoasă“[162], adoptată rapid și masiv de către sate, în primul rînd din cauza productivității sale mai mari față de cea a cerealelor tradiționale[163], a adus în toate părțile Europei modificări în ceea ce privește sistemele de cultură, în sensul reducerii suprafețelor de teren necultivate anual[164]. Privită — datorită productivității sale — ca o salvare de la foamete, flagelul obișnuit al satelor pînă în pragul epocii moderne[165], porumbul apărea în ochii țăranilor, cel puțin ca o garanție în plus a asigurării hranei zilnice. De altfel, porumbul se va generaliza mai întîi pe pămînturile iobăgești. De la început se constată grija de a i se asigura o suprafață de pămînt suficientă în fiecare an. Treptat se individualizează în cadrul hotarelor „mălăiștile“, cu tendința de a ieși din rotația de pînă atunci a cîmpurilor și de a forma un cîmp separat, pe cît posibil cultivat anual printr-o gunoire adecvată. Acest fenomen a contribuit la reducerea pîrloagei, conducînd treptat spre dispariția ei totală, dacă porumbul a fost introdus în sistemul cu trei cîmpuri[166]. În zona noastră porumbul s-a introdus într-un moment în care predomina sistemul cu două cîmpuri, așa că individualizarea „mălăiștilor“ apare ca o *modalitate principală* de trecere spre sistemul cu trei cîmpuri pentru perioada la care ne referim[167]. În investigația care a însoțit conscrierea din 1720, în cazul satului Cordău se apreciează numărul cîmpurilor ca fiind două, pe lîngă care însă locuitorii „mai au un teren în locul vechii vetre a satului“ unde au însămînțat „turcici tritici“[168], situație identică, după cum am văzut, cu cea a satelor Sititelec, Sîntelec, Felcheriu, Alparea, care aveau și ele vetre noi, pe vechile vetre cultivîndu-se porumb[169]. În urbariul Velenței

[161] Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 84, 403, 525, 705.
[162] Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 123.
[163] Tr. Stoianovici, *Le maïs dans les Balkans*, în *Annales*, 1966, 5, p. 1026—1039 apud Constantin Șerban, *Cîteva date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul XVIII*, în *Terra nostra*, III, 1973, p. 256.
[164] *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 532.
[165] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 338.
[166] *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 532.
[167] B. Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului . . .*, p. 174.
[168] Arh. St. Oradea, *fond Prefectura . . .*, dosar 159, f. 42v.
[169] Arh. St. Oradea, *fond Capitlul . . .*, fascicula LXV, f. 75v—82; A. Ilea, V. Covaci, *Realități social-economice . . ., II*, p. 144.

în 1772 sînt amintite, pe lîngă cele două calcaturi, „acele pămînturi obişnuite a se însămînţa cu porumb şi care sînt situate înăuntrul centurii din vecinătatea imediată a tîrgului“[170]. La 1770 şi localitatea Borş din plasa Sarreth avea pămînturile împărţite în două calcaturi, pe lîngă care avea teren separat pentru semănăturile de primăvară[171]. Satul Biharea avea la 1720 hotarul împărţit în trei cîmpuri, pe lîngă care mai avea arendat într-un prediu vecin un pămînt cu 25 florini şi pe care-l însămînţa exclusiv cu porumb[172]. Un plan al satului Chişirid din 1830 consemnează un loc întins în hotarul satului numit „Mălăişte“, care la acea dată era folosit ca fînaţ, porumbul intrînd între timp, printr-o reorganizare a hotarului, în rotaţia anuală a celor trei cîmpuri[173]; a rămas doar toponimul, ca o dovadă a cultivării îndelungate a pămîntului respectiv exclusiv cu porumb.

Situaţia consemnată constituie o fază de tranzit spre sistemul cu trei cîmpuri clasic, în care se rotesc anual toate cele trei cîmpuri. Această modalitate de trecere spre sistemul cu trei cîmpuri nu este proprie numai Bihorului, fiind consemnată pe scară largă şi în restul Transilvaniei la nivelul secolului al XVIII-lea[174], secol care a însemnat consacrarea definitivă a porumbului în agricultura românească, cu toate implicaţiile sale de ordin alimentar şi tehnic[175]. Această cale de trecere spre sistemul cu trei cîmpuri a putut fi surprinsă şi în cercetările de teren efectuate la nivelul anilor 1980 într-o zonă ale cărei sate practică, cel puţin din secolul al XVIII-lea[176] pînă astăzi sistemul de cultură cu două cîmpuri: Pădurenii Hunedoarei. Sistemul cu două cîmpuri, schimbate anual sau la doi ani, a funcţionat normal atîta timp cît cultura s-a rezumat la cea a cerealelor păioase[177]. Din cauza condiţiilor climatice nevaforabile, datorate altitudinii mari la care se practică agricultura acestei zone, porumbul n-a putut fi introdus în cultură nici pînă astăzi în cele mai multe dintre satele pădureneşti situate pe culmi. S-a introdus însă cu rezultate notabile cartoful, a cărui cultură s-a generalizat în ultimile două decenii. Introducerea cartofului a însemnat încă de la început, mai întîi alegerea în cadrul cîmpului cultivat a unor terenuri care să fie mai bine gunoite, terenuri care au fost apoi îngrădite, ieşind din rotaţia cîmpurilor. Era prima breşă în sistemul tradiţional cu două cîmpuri. În cazul unor sate se ajunge la individualizarea unui teren compact, în care au locuri de semănat toţi locuitorii, pe care le gunoiesc şi le cultivă anual, la început numai cu cartofi, apoi şi cu legume sau cereale. În cazul satului Ferigi această parte

---

170 Ioan Bratu şi Ioan Puşcaş, *Urbariul Velenţei la 1772*, în *Lucrări ştiinţifice, seria istorie-ştiinţe sociale-pedagogie*, Oradea, 1971, p. 159.
171 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 166, f. 131v—132.
172 *Ibidem*, dosar 160, 1, 83—85v.
173 Arh. St. Oradea, *fond Colecţia de planuri*, inv. 184.
174 L. Botezan, *Producţia agricolă din Transilvania ...*, p. 170.
175 B. Ştefănescu, *Consideraţii asupra nivelului ...*, p. 175—180.
176 L. Botezan, R. Schilling, *op. cit.*, II, p. 89—106.
177 R. Vuia, *Ţara Haţegului ...*, p. 67.

a hotarului poartă denumirea de „Ţarina Mică", separată printr-un gard permanent de restul hotarului. În accepţiunea ţăranilor sistemul de cultură este tot cel cu două cîmpuri[178], ca şi pentru locuitorii satelor bihorene în secolul al XVIII-lea aflate în situaţii asemănătoare. De remarcat că introducerea cartofului în satele bihorene la începutul secolului al XIX-lea găsea multe localităţi cu hotarele împărţite în trei cîmpuri; şi în aceste cazuri, ca şi în restul Europei, din grădini — locurile de experimentare a tuturor culturilor noi[179] — cartoful nu trece în calculatura destinată culturilor de primăvară, ci în terenuri luate din cîmpul de ogor sau desţelenite în păşune, cum s-a întîmplat la Bicaciu, situaţie consemnată pe planul localităţii la 1818[180].

Pasul următor l-a constituit intrarea în rotaţia anuală a cîmpurilor, ca un cîmp separat, a acestor terenuri care s-au numit încă din secolul al XVIII-lea, cu un termen de împrumut, „mălăişti"[181], ajungîndu-se astfel la sistemul cu trei cîmpuri clasic, forţat[182], transmis pînă la secolul nostru şi studiat pe teren de către sociologi şi etnografi. Trebuie făcută însă precizarea că terenurile cultivate separat cu porumb n-au intrat în toate cazurile în rotirea anuală a cîmpurilor ca un cîmp separat. În satele în care suprafeţele arabile erau reduse ele au fost integrate în cele din urmă celor două cîmpuri existente anterior. Satul Borş, care la 1770 avea pămînturi separate pentru semănăturile de primăvară, în afara celor două calcaturi, la începutul secolului al XIX-lea aceste terenuri fuseseră cuprinse în cadrul cîmpurilor existente, după cum reiese din planul localităţii executat la 1807[183].

Introducerea în rotaţie a cîmpurilor şi a terenurilor care fuseseră cultivate anterior, anual, cu porumb a dus iniţial la următoarea de rotaţie a cîmpurilor: cereale de toamnă — cereale de primăvară — ogor — cereale de toamnă . . .[184]. Deci în acest caz porumbul urma întotdeauna în rotaţie după cerealele de toamnă. Această variantă a rămas valabilă în cele mai multe zone pînă în contemporaneitate. Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea însă, sînt consemnate încercări de a schimba ordinea rotaţiei culturilor în cele două cîmpuri cultivate ale sistemului: se experimentează cultivarea porumbului după ogor, cerealele de toamnă urmînd după porumb. Gheorghe Şincai consemnează în lucrarea sa *Povăţuire către economia de cîmp,* deosebit de importantă pe linia studierii evoluţiei tehnicii agricole[185] — faptul că „în unele părţi au obicinuit plugarii a semăna bucate de toamnă nu numai pe pămînturile ogorîte ci şi în mălăişti (cucurezişti) şi unii ca aceia mai mult folos au, decît cei care le seamănă în

178 Informator: Şerban Aurel, ns. 1919, nr. 41, Ferigi, jud. Hunedoara.
179 B. Ştefănescu, *Consideraţii asupra nivelului . . .*, p. 174—175.
180 Arh. St. Oradea, *fond Colecţia de planuri,* inv. 98.
181 Gheorghe Şincai, *Povăţuire cătră economia de cîmp,* Buda, 1806, p. 29.
182 H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze . . .*, p. 105.
183 Arh. St. Oradea, *fond Colecţia de planuri,* nr. 126.
184 L. Botezan, *Producţia agricolă din Transilvania . . .*, p. 172.
185 George Maior *România agricolă,* ediţia a II-a, Bucureşti, 1911, p. 45.

moine sau în țeline numai odată arate"[186]. De remarcat că această ordine s-a păstrat uneori în cadrul tehnicilor țărănești de asolament pînă în secolul nostru. Avantajul acestei rotații este în primul rînd în folosul porumbului dar nu exclusiv, de ea profitînd și cerealele de toamnă, grîul mai ales. Porumbul, chiar dacă este o premergătoare mediocră pentru grîul de toamnă, este preferabil cel puțin în două privințe: gunoirea se făcea porumbului, deci plantei premergătoare, regulă agrotehnică rămasă valabilă și astăzi, iar în al doilea rînd prașilele care se aplicau porumbului ca lucrări de întreținere — minimum două — curățau mai bine terenul de buruieni, de paraziți animali, limitînd și dezvoltarea bolilor criptogamice și bacteriene, lăsînd în același timp solul mai afînat[187]. Ținînd însă seama de faptul că porumbul consumă o mare parte din substanțele organice și apa din sol, epuizîndu-l și că eliberează foarte tîrziu terenul, îngreunînd prin aceasta semănatul cerealelor de toamnă în perioada optimă[188], acest asolament s-a folosit pe scară redusă.

Introducerea porumbului a influențat sistemele de cultură și în alt sens. Productivitatea lui sporită față de cea a cerealelor păioase a dus la eliminarea din cultură a acestora din urmă în multe locuri unde cultura lor întrunea condiții mai puțin prielnice. În zonele cu ierni mai reci porumbul a eliminat din cultură cerealele de toamnă, cu randamentul cel mai slab în aceste condiții, ceea ce a dus practic la imposibilitatea funcționării și deci a adoptării unui sistem cu trei cîmpuri.

În cele mai multe zone porumbul n-a eliminat din cultură cerealele păioase și mai ales pe cele de toamnă. Penetrația lui în cultura de cîmp s-a făcut în detrimentul pîrloagei, a ogorului, iar atunci cînd s-a făcut în cadrul cîmpurilor cultivate, introducerea sa a fost mai ales în detrimentul cerealelor de primăvară. Porumbul contribuie astfel la refacerea unui echilibru dintre culturile de toamnă și cele de primăvară, primele fiind predominante la nivelul secolelor XVI—XVII.

Un asemenea echilibru a mai fost posibil în agricultura transilvăneană în momentul extinderii culturilor de toamnă, moment favorabil introducerii sistemului de cultură cu trei cîmpuri[189]. Într-un moment asemănător — datorat grîului crînău de toamnă — s-a introdus și s-a răspîndit sistemul cu trei cîmpuri în Europa occidentală. Ofensivei grîului de toamnă i-a rezistat în Apus ovăzul, cereală de primăvară, cu mare importanță economică, cu rol alimentar (în Germania, Franța sau Scoția), dar mai ales furajer, în creșterea cailor[190]. În tot cazul se insistă mult în literatura europeană asupra rolului pe care acest echilibru l-a avut în

---

[186] Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 29.

[187] C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. I, p. 335; Gh. Bîlteanu, V. Barnaure, *op. cit.*, p. 71.

[188] C. Filipescu (sub direcția) *Marea enciclopedie agricolă*, vol. V, p.19.

[189] D. B. Grekov, *Țăranii în Rusia din timpurile cele mai vechi și pînă în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, p. 44; E. Lazea, *op. cit.*, p. 262.

[190] Georges Duby, *op. cit.*, p. 173; Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 82.

adoptarea sistemului cu trei cîmpuri. Pentru mulţi istorici existenţa în cultură atît a cerealelor de toamnă cît şi a cerealelor de primăvară constituie un indiciu sigur al practicării tehnicilor de asolament trienale. Astfel, s-a considerat pentru Midland-ul englez, pentru alte regiuni din vestul şi nordul Europei, că deşi se folosea sistemul bienal de rotaţie, arabilul era de fapt împărţit în trei sole: o solă, formată din jumătatea suprafeţei arabile, era lăsată pentru refacere, cealaltă jumătate fiind divizată la rîndul ei în alte două părţi, dintre care una se cultiva cu cereale de toamnă, cealaltă cu cereale de primăvară. Un astfel de model a fost propus şi pentru a explica trecerea spre asolamentul trienal în teritoriile locuite de slavii de răsărit şi de apus[191].

În ceea ce priveşte Transilvania suprafeţele de ovăz cultivate rămîn mult mai scăzute în comparaţie cu cele ale grîului de toamnă. Se menţine în cultură şi grîul de primăvară dar este cultivat mai ales în zone cu condiţii de climă mai aspre. Orzul, se pare mai mult o cereală de toamnă[192], a rămas tot timpul o cultură secundară, statut spre care tinde din ce în ce mai mult şi cultura meiului[193]. Au existat desigur şi alţi factori care au creat praguri tehnico-economice şi sociale care n-au putut fi depăşite. Aşa se face că secolul al XVIII-lea găsea agricultura ţărănească a Transilvaniei într-o covîrşitoare predominare a sistemului cu două cîmpuri[194]. Totuşi nu putem elimina nici pentru această arie posibilitatea ca în cîmpul cultivat al sistemului cu două cîmpuri să existe două sectoare unul pentru cerealele de toamnă, unul pentru cerealele de primăvară, înaintea introducerii culturii porumbului, mărturiile documentare cu privire la existenţa celor două categorii de cereale fiind numeroase. În acest caz sub formula „două cîmpuri“ se ascunde sigur şi această formă tranzitivă. Un mare istoric polonez contemporan, analizînd documente din secolul al XV-lea referitoare la sistemele de cultură din Polonia acestei perioade, ajunge la concluzia că ele, deşi nu mai sînt sisteme cu două cîmpuri, constituie „o formă totalmente distinctă de asolamentul trienal“, fiind mai apropiat de sistemul celt din Ecosse, ce presupune existenţa unor terenuri numite „infields“, cultivate în permanenţă, supuse unei rotaţii regulate, comunitare şi „outfields“, pămînturi rămase în afara acestei rotaţii, cultivate individual. Sistemul acesta a avut după cum precizează acelaşi autor o mare răspîndire în Franţa medievală şi se pare şi în alte părţi ale Europei[195]. Adăugată la aceasta modalitatea de trecere spre asolamentul trienal pe care am analizat-o pentru Bihor — generală de altfel pentru întreaga Transilvanie în secolul al XVIII-lea — avem schiţa unui tablou al complexităţii fenomenului de trecere spre sistemul de cultură cu trei

---

[191] D. B. Grekov, *op. cit.*, p. 38, 44; Al. Gieysztor, *op. cit.*, p. 171.

[192] Georges Duby, *op. cit.*, p. 80.

[193] D. Prodan, *Iobăgia* ..., vol. II, p. 50—51, 88, 150, 334 etc.

[194] *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964, p. 403.

[195] Al. Gieysztor, *op. cit.*, p. 173.

cîmpuri forţat[196]. Pentru a face deosebirea între sistemul cu trei cîmpuri clasic sau forţat şi sistemele de tranziţie care-l leagă de sistemul cu două cîmpuri, sisteme în care rotaţie de trei ani rămînea „embrionară" s-a propus în literatura de specialitate europeană termenul de „asolament trienal neregulat"[197].

Trecerea de la sistemul cu două spre cel cu trei cîmpuri trebuie privită şi prin prisma creşterii suprafeţelor cultivate de către ţărani, ca urmare a sporului demografic în primul rînd, iar în al doilea rînd ca urmare a tendinţei tot mai accentuate de antrenare a gospodăriei ţărăneşti în economia de schimb. Această creştere se putea face prin creşterea pămînturilor arabile în ansamblul pămînturilor iobăgeşti, în dauna păşunii, pădurii şi a fînaţului, dar mai ales a pădurii. Se mai putea face apoi prin luarea spre cultivare a unor pămînturi alodiale,mai ales în predii sau prin primirea spre defrişare a unor porţiuni din pădurea domenială. Prima modalitate va fi practicată tot timpul pe scară redusă, din cauza lipsei pădurilor iobăgeşti şi a caracterului mixt al economiei, care nu permitea renunţarea la părţi de păşune şi fînaţe fără riscul de a rupe echilibrul ce se stabileşte între cele două ramuri economice de bază. Devine astfel uşor de explicat faptul că toate referirile documentare la creşterea arabilului satelor sînt informaţii despre defrişări în pădurile alodiale sau despre arendări de predii. Locuitorii din Otomani folosesc pămînturile defrişate, care rămîn sub obligaţia prestării dijmei şi a nonei din produse, nu numai de către iobagi, ci şi de către urmaşii acestora[198]. Locuitorii din Săcuieni, Văşad, Adoni[199], Belfir, Cociuba Mare[200] deţineau pămînt arendat în predii, în schimbul nonei, a unor obligaţii în muncă sau în bani (excepţie face Săcuieni). În cazul satelor Adoni şi Belfir pămîntul arendat în predii rămîne în afara celor trei calcaturi ale satelor respective. Locuitorii tîrgului Săcuieni practică un sistem de cultură cu trei cîmpuri. Din cele trei cîmpuri unul este format din pămîntul urbarial al localităţii, celelalte două fiind pe pămînt alodial, lucrat de către ţărani fără a plăti dijma[201]. Văşadul are hotarul propriu împărţit în două calcaturi, pentru a treia calcatură a arendat un pămînt în prediul vecin Kopaytally[202], o situaţie întrucîtva asemănătoare fiind consemnată la Cociuba Mare, cu deosebire că locuitorii acestui sat îşi cultivau în două cîmpuri pămînturile proprii, iobăgeşti şi în trei cîmpuri pămîntul luat în arendă contra nonei în prediul Bothar[203]. Aşadar locuitorii acestui sat practică două sisteme de cultură: unul cu două cîmpuri în hotarul propriu şi altul cu trei cîmpuri în prediul amintit.

---

196 Albert Soboul, *op. cit.*, p. 78.
197 Al. Gieysztor, *op. cit.*, p. 173.
198 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 161, f. 26v—27v.
199 *Ibidem*, f. 12—13, 24v—25, 124v—125.
200 *Ibidem*, dosar 159, f. 77v—78.
201 *Ibidem*, f. 12—13.
202 *Ibidem*, f. 24v—25.
203 *Ibidem*, dosar 159, f. 77v—78.

Trecerea de la sistemul cu două cîmpuri spre sistemul cu trei cîmpuri trebuie legată, cel puțin pentru unele localități, de intensificarea gradului de gunoire. Creșterea părții de hotar cultivată de la 1/2 la 2/3 presupune asigurarea unei fertilizări constante prin gunoire în satele ale căror pămînturi au o fertilitate naturală mai scăzută. De obicei, indiferent de mărimea hotarului și a plantelor cultivate, satele de deal și munte bihorene evită în această perioadă să-și împartă hotarele în trei cîmpuri din cauza sterilității pămîntului, atît de des invocată de documente. Refacerea în aceste cazuri era mai dificilă. Sistemul cu două cîmpuri permite o refacere pe cale naturală a 50% din arabil, căreia i se adaugă în unele cazuri gunoirea cu ajutorul vitelor în timpul pășunatului și gunoirea cu gunoi de grajd, înainte de semănat. În cadrul sistemului cu trei cîmpuri doar o treime din pămînt beneficiază de o refacere pe cale naturală sau poate fi gunoit cu ajutorul vitelor. Din cele două treimi cultivate anual gunoire necesită în primul rînd cîmpul care urmează a fi cultivat cu cereale de primăvară. În cazul acestuia posibilitatea gunoirii cu vitele se reduce la perioada de aproximativ o jumătate de an dintre recoltarea cerealelor păioase și semănatul porumbului. Așa că pentru funcționarea sistemului cu trei cîmpuri în zonele de deal și munte era necesară asigurarea unei cantități mai mari de gunoi de grajd, ceea ce presupunea un număr mai mare de animale crescute în stabulație, limitată de lipsa oricărui nutreț artificial, de care în secolul al XVIII-lea nu beneficiază multe dintre cele mai favorizate regiuni ale Europei[204], precum și existența unor condiții de transport (drumuri, mijloace de transport și forță de tracțiune) adecvate. Ori acest complex de factori era destul de greu de realizat în regiunile cu relief accidentat ale Transilvaniei în secolul al XVIII-lea. De fapt gunoirea apare uneori ca indispensabilă și la cîmpie, locuitorii din Chișlaz afirmînd la 1720 că două din cele trei calcaturi ale hotarului nu sînt cultivabile fără gunoire[205]. Oricum creșterea gradului de gunoire a contribuit în mod cert la restrîngerea acțiunii limitative a factorilor de mediu[206].

Aceste realități privitoare la trecerea de la sistemul cu două cîmpuri la cel cu trei cîmpuri, consemnate în documentele analizate, sînt în mare parte anterioare dispoziției imperiale din 1766 prin care se cerea folosirea exclusivă a sistemului cu trei cîmpuri și dovedesc materializarea în cadrul mediului tehnic țărănesc a noii tendințe tehnice, în măsura în care această tendință venea în întîmpinarea unor necesități interne ale comunității[207]. Această afirmație nu exclude, evident, impunerea sa de către stăpînii de pămînt în unele cazuri.

Adoptarea sistemului de cultură cu trei cîmpuri are loc în Bihor într-un moment istoric deosebit de important sub raport social: perioada de trecere de la obiceiul împărțirii anuale a pămînturilor în cadrul co-

204 Fernand Bruadel, *op. cit.*, p. 88.
205 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura...*, dosar 166, f. 179v—180.
206 Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 68—69.
207 André Leroi-Gourban, *op. cit.*, p. 336.

munității sătești la împărțirea lor definitivă în sesii. Este semnificativă situația satului Nojorid din plasa Oradea care avea hotarul împărțit în trei cîmpuri: pămîntul din două cîmpuri era împărțit deja definitiv în sesii, în timp ce pămîntul din cea de-a treia calcatură se măsura și se împărțea în fiecare an, „conform obiceiului"[208]. Împărțirea anuală a pămîntului se practica de asemenea la Buduslău și Sîntimreu[209], în timp ce în alte localități (Sălacea, Otomani, Vășad, Adoni, Marghita etc.)[210] ele sînt împărțite definitiv în sesii. Această trecere poate fi și ea într-o oarecare măsură urmarea adoptării în cultură a porumbului, mai ales a separării unor loturi de către fiecare țăran, cultivate anual cu această plantă. Fenomenul în sine a însemnat o slăbire a puterii obștii ca organism colectiv în favoarea individului, cu repercusiuni se pare și asupra sistemelor de cultură: scăzînd puterea coergitivă a obștii, țăranii au tendința să iasă din cadrul sistemului rigid al cîmpurilor obligatorii, sistem care, cel puțin în unele cazuri a fost impus, fără a se ține seama de condițiile locale. Aceasta explică în bună parte renunțarea unui mare număr de sate la împărțirea hotarelor în cîmpuri, în favoarea unor sisteme inferioare din punct de vedere tehnic dar mai eficiente din punct de vedere al economiei proprii țărănești. Părăsirea masivă în unele zone a sistemelor calcatoriale — cu două sau trei cîmpuri — în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, chiar după dispoziția imperială din 1766[211] este și o formă a luptei sociale. Sistemul calcatorial, deși, repetăm, din punct de vedere tehnic era un progres indiscutabil, permitea un mai bun control din partea autorităților, deci posibilități sporite de impunere.

Documentele cercetate, mai ales colecția de planuri, oferă amănunte interesante asupra organizării hotarului satelor care au adoptat sistemul cu trei cîmpuri[212].

Se detașează în cadrul hotarului pămîntul arabil împărțit în cele trei calcaturi, fiecare calcatură fiind împărțită în mai multe sectoare (cartiere), apoi fînațul și pășunea comună și uneori pămînturile alodiale, arabil și fînaț. Multe planuri consemnează tot în extravilan cînepiștile și grădinile pentru varză. Astfel satul Roit avea o cînepiște de 48 și 5/8 iugăre[213], iar Berechiul de 12 iugăre[214]. Bicaciu are două cînepiști: una a românilor, una a slovacilor[215].

Calcaturile sînt de obicei compacte, dar sînt — după cum am precizat anterior — și cazuri în care unele calcaturi sînt formate din două sau

---

208 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 159, f. 81—81v.
209 *Ibidem*, dosar 161, f. 27v—28.
210 *Ibidem*, f. 20v—22, 25v, 27v, 136—137.
211 Ștefan Molnar, *op. cit.*, p. 175.
212 Chiar dacă majoritatea planurilor sînt executate în primele decenii ale secolului al XIX-lea, multe se bazează pe măsurători efectuate în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea.
213 Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 525.
214 *Ibidem*, inv. 84.
215 *Ibidem*, inv. 100.

mai multe părţi separate între ele de obstacole naturale, situaţie dictată de topografia locală. Astfel calcatura a treia a localităţii Sălacea era situată parţial pe grindurile din terenul mlăștinos a părţii de nord-est a hotarului satului, căruia i se adaugă un teren aflat exact în partea opusă a vetrei[216]. În cazul satului Bicaciu[217] atît calcatura I cît și calcatura a III-a sînt în cîte două părţi[218]. În unele cazuri aceste planuri consemnează și denumirile sub care calcaturile sînt cunoscute de către săteni. La Vășad calcatura I era numită popular „Cîmpul cel Frumos", calcatura a II-a — „Cîmpul Săracilor", iar calcatura a III-a — „Cîmpul lui Engheti[219]. Uneori este precizată și denumirea locurilor de arătura din care se compun calcaturile. Calcatura I-a a satului Sititelec se compune din Cîmpul Mare și Cîmpul Mic, separate de o vale[220]. Arabilul Cordăului este împărţit în 1840 în trei cîmpuri: Cîmpul de Jos, compus din patru locuri de arătură (Curăţituri, Ţarina de Sus, Ţarina de Jos, Micheleș), Cîmpul de Mijloc cu șase locuri de arătură (Vălcele, Lebeniște, Pe lîngă Valea cea Mare, Pusta, Pîrloage și Tăușorul), Cîmpul de Sus cu patru cîmpuri de arătură (al Bereștilor, Pe lîngă Ţintirim, al Sturzului, Adena)[221]. Calcaturile sînt astfel constituite încît să aibă întinderi cît mai apropiate ca suprafaţă. La Vășad calcatura I are o suprafaţă de 1 277 cîble de semănături, a II-a 968 cîble, iar a treia — 998 și 1/3 cîble[222], la Roit: calcatura I-a — 372 și 3/8 iugăre, calcatura a doua — 405 și 6/8 iugăre, iar a III-a — 395 și 4/8 iugăre[223], iar la Miersig, calcatura I-a — 605 și 5/8 iugăre, calcatura a II-a — 780 și 7/24 iugăre, calcatura a III-a — 660 și 8/24 iugăre[224]. La cumpăna secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, ca și în perioadele anterioare calcaturile satelor cuprind pe lîngă pămînt urbarial și pămînt alodial. Interpătrunderea pămînturilor iobăgești cu cele senioriale era o caracteristică a sistemelor calcatoriale ale Europei, fiind întîlnită din Anglia pînă în Rusia[225]. Stăpînii de moșie și iobagii trebuiau să se supună astfel împreună așa-numitei „sile a pămîntului" aplicată în fiecare sat. Dacă suprafaţa pămînturilor alodiale este variabilă de la o calcatură la alta, suprafaţa pămînturilor urbariale este întotdeauna aceeași în cele trei calcaturi: 216 și 2/3 cîble la Vășad, 240 și 7/24 iugăre la Miersig. Cea mai mare parte a pămîntului iobăgesc a fost împărţit prin reglementarea urbarială în mod egal între ţărani, lucru consemnat şi pe tabelul care însoţeşte planurile, suprafeţe mai mari deţin preotul şi dascălul. Sînt însă și pămînturi remanenţiale, rămase neîmpărţite în urma reglementării urba-

[216] *Ibidem*, inv. 538.
[217] *Ibidem*, inv. 705.
[218] *Ibidem*, inv. 100.
[219] *Ibidem*, inv. 705.
[220] *Ibidem*, inv. 562.
[221] *Ibidem*, inv. 206.
[222] *Ibidem*, inv. 705.
[223] *Ibidem*, inv. 525.
[224] *Ibidem*, inv. 403.
[225] G. M. Travelyan, *op. cit.*, p. 186; Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 38.

riale, cultivate de către țărani în înțelegere cu stăpînul de pămînt. Loturile iobăgești sînt împărțite între ele prin mejdii, a căror suprafață totală în cele trei calcaturi ale satului Roit era de 10 și 3/8 iugăre[226]. Calcaturile între ele au fie limite naturale — văi, mlaștini, păduri etc. — fie vatra satului sau drumuri, drumuri care în cazul aceluiași sat (Roit) aveau o suprafață de 24 și 3/8 iugăre[227]. Desigur acolo unde aceste limite lipsesc sau oferă o protecție insuficientă culturilor s-au folosit gardurile, confecționate în comun de către toți locuitorii așa cum s-a întîmplat peste tot în cadrul sistemelor de cultură comunitare[228], inclusiv în zonele în care se practică și astăzi.

Uneori în cadrul calcaturilor, deci a arabilului, sînt și plantații de pomi fructiferi — probabil pe mejdiile de hotar cum s-a transmis pînă în zilele noastre — consemnate în cadrul calcaturii a III-a a satului Cordău[229]. În afara celor cuprinse în calcaturi mai există în hotarele satelor arabile alodiale lucrate în regie proprie sau arendate țăranilor dar care sînt cuprinse în sisteme de rotație separate de cel al satelor. Așa de exemplu în hotarul Miersigului exista o „calcatura secunda" alodială în afara celor trei cîmpuri ale localității[230]. Un teren alodial masiv, separat de cele iobăgești, exista și în hotarul Berechiului, arendat țăranilor și care în intervalul 1809—1817 devine a patra calcatură a satului[231]. El rămînea pămînt alodial, lucrat în anumite condiții de către locuitori și integrat economiei sătești din punct de vedere tehnic.

Fînațul, compact ori situat în mai multe locuri, este de două feluri: împărțit în cadrul sesiilor, deci folosit individual de către fiecare țăran și fînaț comun, îngrijit și cosit în comun de către întreaga comunitate și din care se dădeau de obicei obligațiile față de domeniu, armată etc. Există apoi fînațe separate ale preotului, ale cîrciumilor etc. Sînt și cazuri în care aceste fînațe erau situate în livezi cultivate cu pomi fructiferi, cum am întîlnit la Cordău sau Girișul de Criș, în acest din urmă caz în cadrul unui sistem cu două cîmpuri[232].

Atît conscrierile cît și planurile localităților consemnează existența pășunilor sătești, separate de arabil sau fînaț, ocupînd de obicei terenurile mai sterile și în general mai improprii pentru agricultură. În multe sate aceste pășuni erau insuficiente. În această situație arendau locuri de pășunat în prediile vecine, acolo unde există această posibilitate și, deși documentele nu o consemnează decît în cazuri izolate[233], folosesc drept pășune calcatura de ogor mai ales în cazul în care avem de-a face cu un

226 Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 525.
227 *Ibidem.*
228 G. M. Travelyan, *op. cit.*, p. 186.
229 Arh. St. Oradea, *fond Colecția de planuri*, inv. 206.
230 *Ibidem*, inv. 403.
231 *Ibidem*, inv. 83, 84.
232 *Ibidem*, inv. 206, 298.
233 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 166, f. 252v; I. Șuta, *Producția pe domeniile ...*, p. 172.

ogor sterp. Socotind după numărul arăturilor ce se efectuau pentru semănat — trei în majoritatea cazurilor — în Bihorul secolului al XVIII-lea predomina ogorul negru, care se ara de obicei de două ori și se grăpa — în afara arăturii dinaintea semănatului — pentru a menține locul curat de buruieni, a afîna solul și a-i menține mai bine umiditatea[234]. În această situație pășunarea cîmpului de ogor era posibilă în condiții bune doar pînă la prima arătură, efectuată de obicei la începutul verii, după care calitatea pășunii scădea considerabil. În Transilvania varianta ogorului negru a fost proprie mai ales sistemului cu trei cîmpuri și avea încă întinderi considerabile în perioada deceniilor 3—5 ale secolului ale XX-lea, ca și ogorul strep de altfel[235], care în anii celui de-al doilea război mondial ocupa o suprafață în jurul a 1/2 milioane hectare.

Chiar dacă față de sistemele care l-au precedat sub raport tehnic reprezintă un mare pas înainte, sistemul cu trei cîmpuri prezintă o serie de dezavantaje, legate mai ales de „servitutea comunală“ pe care o presupunea. Sincronizarea perfectă a tuturor locuitorilor la executarea lucrărilor agricole era cheia succesului acestui sistem. O întîrziere a unui singur țăran în executarea unei munci agricole atrăgea după sine o întîrziere a întregii comunități în executarea lucrării respective. Orice inițiativă individuală — în sensul îmbunătățirii tehnicilor de cultură — era exclusă[236]. Acestei „sile a cîmpului“ i se adaugă faptul că o treime din arabilului satului rămînea necultivată anual, limita sa cea mai nefastă[237]. Odihna pămîntului era necesară în lipsa unei gunoiri intense. Dar ea restrînge culturile, de unde necesitatea de a se consacra grînelor tot restul hotarului, cunoscută fiind pe de o parte alimentația predominant cerealieră a populației pînă în epoca modernă, pe de altă parte faptul că grîul, datorită faptului că nu se poate cultiva anual pe același teren, are nevoie de un teren mai mare decît suprafața pe care o ocupă[238]. Aceasta atrăgea limite puse celorlalte culturi și fînațelor. Lipsa furajelor pentru iarnă, deci o perioadă redusă de stabulație, explică numărul insuficient de animale, calitatea lor mediocră și totodată cantitatea mică de gunoi, care face din pîrloagă o necesitate. Sîntem deci în prezența unui cerc vicios, „cercul infernal“ al vechii agriculturi, cum a fost el denumit[239]. În același timp necesitatea ca fiecare țăran să aibă pămînt în fiecare din cele trei cîmpuri mărea gradul de fărîmițare a arabilelor iobăgești și așa excesiv

---

[234] C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. IV, p. 250; V. Tufescu, *op. cit.*, p. 9; L. Botezan, *Producția agricolă din Transilvania...*, p. 161—164; I. A. Goia, *op. cit.*, p. 28.

[235] I. L. Ciomac, *Cultivarea pămîntului...*, p. 321; E. Sănduleac, *op. cit.*, p. 181; Marin Popescu-Spineni, *Geografia economică a satului Drăguș*, în *Sociologia românească*, an III, 1939, nr. 4—6, p. 190; H. H. Stahl, *Amintiri...*, p. 122; I. Toșa, *op. cit.*, p. 116—117; C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. IV, p. 250.

[236] *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 541.

[237] Albert Soboul, *op. cit.*, p. 79.

[238] Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 85.

[239] Albert Soboul, *op. cit.*, p. 79.

de fărîmițate, aflate la mari distanțe unele de altele, ceea ce îngreuna lucrarea pămîntului, pierzîndu-se mult timp cu deplasările de la un teren la altul, complicînd transporturile și așa greu de efectuat[240].

Ecourile luptei pentru înlăturarea totală a pîrloagei răzbat și la noi, vehiculate de mințile luminate ale epocii: „... odihna aceasta — scrie Gheorghe Șincai — nu e de vreun folos, pentru că dacă se va gunoi pămîntul după datina lui, nu are lipsă de odihnă, ci în tot anul se poate agonisi cu mare folos, măcar de ar și trebui schimbată semănătura bucatelor în fieștecare an“[241].

Procesul de trecere spre sistemul cu trei cîmpuri, care va continua în zona noastră și în secolul al XIX-lea, este parțial concomitent procesului de trecere, la nivelul Europei occidentale, la sistemul rotativ anual. Semnificativ este faptul că dispoziția din 1766 a Mariei Tereza de generalizare a sistemului cu trei cîmpuri[242] este dată în același timp cu ordonanțele pentru suprimarea sistemelor calcatoriale într-o serie de state din Apusul Europei: renunțarea la sistemul „open-field-ului“ în Anglia în favoarea „împrejmuirilor“ și rolul avut în acest semn de așa-zisele „Acte particulare“ ale parlamentului: ordonanțele și legile adoptate în Danemarca (1769, 1776, 1781) pentru suprimarea sistemului „solskifte“ echivalent „open-field-ului“[243]. În Transilvania sistemul s-a menținut, după cum am arătat și în secolul al XX-lea în cadrul agriculturii țărănești, situație similară și altor zone geografice apropiate (Slovacia, Polonia)[244] sau chiar din Apusul Europei, în Franța, de exemplu, în regiunile în care condițiile locale n-au permis introducerea unui sistem superior[245].

•

Din considerațiile făcute pînă aici, precum și din anexele care însoțesc prezentul studiu se poate constata existența unor diferențieri în ceea ce privește sistemul de cultură utilizat la nivelul zonelor, a subzonelor, a localităților chiar, diferențieri care nu sînt proprii numai Bihorului și nici perioadei la care ne raportăm. Aceste diferențieri sînt în funcție de un complex de factori cu caracter general — care influențează sistemele de cultură prin raporturile dintre ei, în orice loc și în orice perioadă de timp — alții cu caracter mai special, legați mai mult de perioada de timp la care ne-am referit.

Am grupat acești factori în trei categorii:

---

[240] Liviu Botezan, *Organizarea pămînturilor arătoare și a fînațelor iobăgești din Transilvania în perioada 1789—1820*, în *Apulum*, VIII, 1971, p. 137—168.

[241] Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 19.

[242] Este adevărat că suplimentul unui decret din 1767 scutea de dijmă orice cultură afectată în pîrloagă (Imre Wellmann, *op. cit.*, p. 142).

[243] *Histoire générale de techniques*, tome II, p. 550; G. M. Travelyan, *op. cit.*, p. 688, 690.

[244] Mihai Pop, *Agricultura în Cehoslovacia, stări, probleme, înfăptuiri*, în *Sociologie românească* an. II, 1937, nr. 4, p. 169; Witold Nowosz, *op. cit.*, p. 178.

[245] C. Filipescu (sub direcția), *Marea enciclopedie agricolă*, vol. V, p. 494.

I. FACTORI FIZICO-GEOGRAFICI

1. **Configurația geomorfologică** a zonei, cu diferențieri la nivelul hotarului fiecărei comunități este, după cum s-a putut constata deja, un factor de multe ori hotărîtor, condiționînd, prin gradul de fragmentare a reliefului, mărimea hotarului, dispersarea terenurilor de cultură în cadrul hotarului. Relieful fragmentat din zona de munte sau de contact cu muntele determină o fragmentare corespunzătoare a pămînturilor de cultură, care face imposibilă împărțirea hotarului în cîmpuri. Dimpotrivă, satele de cîmpie, cu hotare compacte în jurul așezărilor favorizează adoptarea unor tehnici bazate pe existența părților de hotar cultivate prin rotație, cu suprafețe din ce în ce mai reduse de pîrloagă, cu cît ne apropiem mai mult de zilele noastre.

2. **Condițiile pedo-climatice** legate de factorul anterior, de poziția pe glob, au și ele un mare rol în adoptarea sistemului de cultură.

Solurile de mică profunzime și sărace de tipul podzolurilor din regiunile muntoase impun limite precise în ceea ce privește tehnicile de asolament și implicit sistemele de cultură. Condițiile pedologice sînt cele care, în cadrul agriculturii de cea mai mare altitudine, impun în mod necesar adoptarea sistemului „în moină“ sau utilizarea sistemului cu două cîmpuri ca sistemul cel mai evoluat posibil al acestor categorii de terenuri. Aici țelina sau moina este o necesitate de ordin tehnic, o condiție esențială a practicării agriculturii. Existența acestei moine de necesitate are aici importante implicații ecologice. Limita naturală a pămîntului, — cu toată intervenția antropică, ce vizează lărgirea sa, prin aplicarea tehnicilor de cultură, — impune deci o limită suprafeței cultivate anual din totalul suprafeței deținute de o comunitate. Orice forțare a acesteia produce perturbații ecologice cu consecințe nefaste. Păstrarea unui echilibru între condițiile naturale și subsistemul tehnic al sistemului de cultură a fost condiția esențială a păstrării în cultură a unor terenuri puse în circuitul agricol cu milenii în urmă[246].

Climatul, la rîndul său, influențează și el sistemul de cultură. Existența moinei de necesitate în zona de munte este și o consecință a climatului; din cauza întîrzierii maturizării recoltelor, timpul prea scurt de după secerat nu permite semănatul în perioada optimă a cerealelor de toamnă. Climatul secetos din regiunile mediteraniene a păstrat din epoca romană pînă în cea contemporană sistemul de cultură cu două cîmpuri. În aceste regiuni una din problemele esențiale ale practicării agriculturii este cea a constituirii, păstrării și refacerii rezervei de apă în sol, ținînd cont de lunga perioadă caracterizată printr-un deficit de precipitații. Insuficiența ploilor face necesar un ritm suficient de distanțat în timp de recolte. Din aceleași considerente era necesară distrugerea periodică a bu-

[246] *Histoire général de techniques*, tome III, p. 541.

ruienilor, de unde şi numărul mare al arăturilor din perioada în care pămîntul este lăsat să se odihnească[247]. Încercările de introducere prin măsuri administrative a sistemului cu trei cîmpuri în unele zone a întîmpinat rezistenţa localnicilor, rezistenţă motivată prin lipsa de rentabilitate a culturilor de primăvară care nu ajung decît rar la coacere[248]. „Antropocentrismul exagerat ale epocii noastre — arăta istoricul Ştefan Imreh — ne face să uităm deseori rolul considerabil în trecut al mediului care nu poate fi neglijat. Omul care-şi cultivă pămîntul luptînd cu natura nu poate fi studiat independent de relief, de sol, de climă"[249]. Omul epocii feudale, arată Marc Bloch, era apropiat naturii, mult mai apropiat decît sîntem noi astăzi[250].

Subliniind rolul factorilor din această categorie nu înseamnă că acordăm mediului fizic un rol exclusiv, pentru că, aşa cum remarca A. Leroi-Gourhan, „geografia şi climatologia explică bine, în mare, formele esenţiale ale activităţii umane, dar uneori retrospectiv şi adesea fără a furniza mijlocul de a dezlega nuanţele de adaptare"[251]. De aceea acţiunea lor poate fi înţeleasă numai coroborînd-o cu cea a factorilor pe care i-am inclus categoriilor următoare.

II. FACTORII SOCIAL-ISTORICI ŞI CULTURALI

1. **Relaţiile de producţie** — feudale în cazul de faţă — favorabile existenţei unei economii închise, cu un pronunţat caracter de subsistenţă, au contribuit la o mărire a gradului de stabilitate în timp a tehnicilor agricole, inclusiv a celor de asolament. Mentalitatea însăşi a epocii feudale era improprie dezvoltării tehnicilor agricole, care vor depăşi greu o serie de handicapuri, „de blocări tehnice"[252]. Societatea feudală trebuia să se bazeze — în accepţiunea claselor dominante — printr-un statu-quo care să le menţină dominaţia. Orice inovaţie le apărea în detrimentul acestui echilibru „economic, social şi mental". Aceleaşi inovaţii erau privite cu ostilitate şi de către marea masă a ţărănimii, pentru că aplicarea lor practică erau în favoarea clasei dominante[253]. Evident această mentalitate nu mai are pentru secolul al XVIII-lea puterea unei axiome. Nu putem însă să facem abstracţie de faptul că relaţiile de producţie rămîn

---

[247] André G. Haudrincourt, Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *L'homme et la charrue a travers le monde*, Gallimard, Paris, 1955, p. 98.
[248] Al. Pap-Antal, A. Chertes, *op. cit.*, p. 191.
[249] Ştefan Imreh, *Unele probleme şi metode noi în cercetarea istoriei agriculturii feudale*, in *Terra nostra*, II, 1971, p. 365.
[250] Marc Bloch, *Feudal society*, vol. I, Chicago, f.a., p. 72.
[251] André Leroi-Gourhan, *op. cit.*, p. 312.
[252] Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 273.
[253] *Ibidem*, p. 276; Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 17.

feudal, că spațiul nostru se află încă în „faza celei de-a doua iobăgii", caracterizată printr-o dezvoltare sinuoasă a producției agricole pe baza intensificării obligațiilor feudale ale țărănimii, fără o dezvoltare spectaculoasă a tehnicilor[254]. Accentuarea procesului de destrămare a relațiilor feudale, cu toate fenomenele care-l însoțesc: creșterea părții din producția agricolă destinată pieții, sporirea ponderii pămîntului alodiale în ansamblul economiei domeniale; pămînturile lucrate în regie proprie tind să devină purtătoarele de cuvînt ale noutăților de ordin tehnic. Aceasta va determina adoptarea de tehnici noi care să facă posibilă reducerea sau chiar renunțarea la ceea ce un agronom al epocii numea foarte sugestiv „oprobiul pîrloagei"[255], văzută ca una dintre căile de intensificare a agriculturii.

2. **Apartenența la marile arii culturale**, în cazul nostru la jumătatea occidentală a Europei de la răsărit de Elba. Aceasta explică adoptarea largă a sistemelor de agricultură tradiționale ale Europei, cu o diferență în timp în ceea ce privește momentul inițial față de vestul continentului, pornit mai de timpuriu pe calea dezvoltării capitaliste[256]. În cadrul acestei mari arii există numeroase deosebiri în ceea ce privește dezvoltarea agriculturii, inclusiv la nivelul tehnicii de producție, deosebiri ce au la bază specificul dezvoltării locale, existînd uneori deosebiri chiar în cadrul aceleași etnii. Așa sînt deosebirile în privința sistemelor de agricultură dintre Transilvania — unde este tot mai accentuat procesul de trecere spre sistemul cu trei cîmpuri în secolul al XVIII-lea — și Moldova și Țara Românească, care pentru aceeași perioadă are ca principal sistem de cultură sistemul defrișărilor și dețelenirilor permanente, ajungînd cel mult pînă la un sistem bazat pe asolamentul bienal[257].

3. **Factorul demografic**, cu rol esențial în dezvoltarea componentei tehnice a sistemului de agricultură. Considerînd o societate agrară ca un sistem cu autoreglare, format dintr-un anumit teritoriu, asupra căruia acționează o populație prin intermediul tehnicilor de producție, orice modificare a unora dintre componente atrage după sine modificări în cadrul celorlalte componente pentru ca sistemul să reintre în stare de echilibru. Creșterea populației implică în mod necesar creșterea producției agricole, posibilă pe două căi: extinderea arabilului în cadrul hotarului pînă la un plafon maxim[258] și perfecționarea tehnicilor de producție, în condițiile păstrării neschimbate a suprafețelor de cultură[259]. Creșterea demografică

---

[254] D. Prodan, *Iobăgia...*, I, p. 578—590; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 32—46.

[255] *Histoire générale de techniques*, tome III, p. 252.

[256] D. Prodan, *Iobăgia...*, vol. I, p. 578—590.

[257] Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 50; Constantin Șerban, *Sisteme de cultură și măsuri pentru sporirea fertilității solului în Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea, în Ialomița, Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 243—245.

[258] H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze...*, p. 90.

[259] *Ibidem*, p. 92.

din secolul al XVIII-lea a determinat o „foame“ de noi pămînturi de cultură, a accelerat în mod indiscutabil procesul de trecere spre asolamente superioare. Scăderea populației din diferite considerente duce în mod automat la scăderea suprafețelor cultivate, necesarul mai redus de hrană putînd fi asigurat și prin tehnici mai simple[260].

4. **Intercondiționarea componentelor sistemului ocupațional tradițional.** În hotarul unei comunități cu economie mixtă, cum au fost marea majoritate a satelor noastre, există un permanent conflict între cele două componente de bază ale sistemului ocupațional: agricultura și creșterea animalelor. Creșterea suprafețelor arabile în cazurile în care nu mai poate fi mărit hotarul în ansamblu, presupune o diminuare corespunzătoare a suprafețelor de pășunat. Pe de altă parte există o strînsă interdependență între cele două ramuri, după cum s-a putut constata în paginile anterioare. Astfel procesul de intensificare a agriculturii atrage după sine și dezvoltarea creșterii animalelor pe bază de stabulație, cu hrana în plus și de bună calitate oferită de existența în cultură a plantelor furajere care vin să se adauge fînațelor naturale.

5. **Gradul de dezvoltare a celorlalte componente ale sistemului tehnicilor agricole și în primul rînd a celor de fertilizare.** „Progresele agriculturii arată un bun cunoscător al problemei, au fost împiedicate din timpurile cele mai îndepărtate de un fapt material important: „tendința pămîntului de a-și pierde fertilitatea ....“. Modalitățile de a contracara această tendință sînt de trei feluri: gunoirea, lăsarea pămîntului să se odihnească, și alternanța culturilor[261].

Chiar începuturile sistemelor bazate pe alternanță regulată a culturii cu odihna pămîntului sînt indispensabil legate de gunoire. Intensificarea gradului de gunoire corespunde în timp unei mișcări din ce în ce mai accentuate de reducere a pîrloagei. Însă trecerea spre sistemul cu trei cîmpuri — care îmbină în mod obligatoriu pîrloaga cu rotația culturilor — este pusă, așa cum am văzut și în legătură cu intensificarea gunoirii. Trebuie însă făcută precizarea că nu intensificării gunoirii i se datorează în primul rînd înlăturarea definitivă a pîrloagei, ci introducerii pe scară largă a plantelor furajere rădăcinoase și leguminoase care permiteau rotații mai raționale în cadrul asolamentelor. În numeroase documente cercetate, referitoare la realitățile secolului al XVIII-lea din zona Beiușului, se arată că practicarea sistemului cu două cîmpuri este strins legată de gunoire[262]. Referitor la această zonă, pentru a reliefa importanța mare acordată gunoirii, avem exemplul mai recent, din deceniile 5—6 ale secolului al XX-lea, cînd satele, aflate acum în plină producție pentru piață, interesate să cultive întreg arabilul anual cu cereale, cumpărau gunoi de la fermele model din jurul Salontei, îl transportau cu vagoanele pînă la

---

260 André G. Haudrincourt, Mariel Jean-Bruhnes Delamarre, *op. cit.*, p. 57.
261 A. Birnie, *op. cit.*, p. 32.
262 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura* ..., dosar 166, f. 179—306.

Beiuș, de unde îl duceau apoi cu carele în hotarele proprii[263]. Revenind la realitățile agriculturii de munte, constatăm că hotarul multor sate nu permite, prin condițiile pedo-climatice, întindere și mod de dispunere a terenurilor de cultură, împărțirea în sole regulate, pămînturile fiind lucrate în moină reglementată; în condițiile acestui sistem gradul de intensitate al gunoirii este cel care hotărăște numărul anilor de cultură și ai celor de țelină.

6. **Plantele de cultură** constituie, prin dinamica raporturilor dintre ele unul dintre factorii cei mai importanți, de multe ori decisiv, în privința sistemului de cultură[264]. Specialiștii sînt de acord că în analiza sistemelor de cultură la noi trebuie distinse două perioade: una a culturilor cerealelor păioase exclusive și a doua care are ca punct de pornire introducerea în cultură a porumbului și mai apoi și a celorlalte plante prășitoare[265]. Rolul pe care l-a avut generalizarea grîului de toamnă în Occident[266] îl deține pentru cea mai mare parte a regiunilor noastre, porumbul.

Să nu uităm apoi faptul pe care l-am amintit deja și anume că revoluția agricolă care a avut loc în Anglia și apoi și în alte regiuni ale Europei, cu pornire din ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea a fost o revoluție „verde“ și a constat în esență în eliminarea definitivă a pîrloagei ca urmare a cultivării unor plante cu cerințe complementare față de mediu, prin rotație anuală[267].

7. **Mărimea hotarului și a arabilului în cadrul hotarului**[268] poate determina în condiții fizico-geografice asemănătoare, împărțirea hotarului într-unul, două sau trei cîmpuri, după cum s-a putut constata cu ușurință din documentele de arhivă: sate vecine precum Roșiori și Vaida situate în zona de cîmpie, aveau la 1720 hotarul într-un singur cîmp — primul și în trei cîmpuri — cel de-al doilea[269]. Pentru perioada la care ne referim, sporul demografic a reclamat în mod necesar o creștere a producției. În condițiile în care productivitatea rămînea stagnantă la nivelul întregii Europe[270], creșterea producției se putea realiza numai prin creșteri însemnate ale suprafețelor cultivabile, creindu-se astfel una dintre premisele necesare adoptării unor sisteme de cultură superioare.

8. **Tipul de așezare,** mai ales prin modul de dispunere a gospodăriilor în cadrul vetrei reprezintă și el un factor care trebuie luat în considerare în analiza distribuirii spațiale a sistemelor de agricultură. Satele situate la altitudini mari în Munții Apuseni, împrăștiate prin roiri succesive în

---

263 Informator: Buha Nicolae, ns. 1924, nr. 241, Nimăiești, jud. Bihor.
264 Georges Duby, *op. cit.*, p. 173.
265 V. Butură, *Sisteme de cultură ...*, p. 512.
266 *Histoire générale de techniques,* tome III, p. 477.
267 *Ibidem,* p. 532, 534.
268 Albert Dauzat, *op. cit.*, p. 104; St. Imreh, I. Pataki, *op. cit.*, p. 167.
269 Arh. St. Oradea, *fond Prefectura ...*, dosar 161, f. 140—142.
270 Gyula Benda, *Production et exportation des céréales en Hongrie (1770—1870)* în *Paysannerie ....*, p. 190; Albert Soboul, *op. cit.*, p. 83—84.

curături, sînt improprii împărțirii hotarului în sole regulate, spre deosebire de satele adunate, situate la aceeași altitudine din zona Pădurenilor Hunedoarei, care au practicat și practică încă sistemul cu două cîmpuri. Necesitatea împărțirii hotarelor în calcaturi a fost și una dintre cauzele importante care au determinat măsurile de comasare și aliniere a satelor care au însoțit reglementarea urbarială din deceniul al VIII-lea al secolului al XVIII-lea[271].

9. **Factorul politico-administrativ** apare în plenitudinea manifestărilor sale exact în perioada la care ne referim. Este cunoscută dispoziția din 1766 a împărătesei Maria Tereza, de generalizare a sistemului cu trei cîmpuri, care cu toată rezistența opusă uneori de țărani[272], a contribuit la răspîndirea sa, sarcina îndeplinirii ordonanței fiind trecută autorităților comitatense[273]. N-a fost posibilă însă generalizarea acestui sistem pentru că nu se întruneau peste tot condițiile tehnico-economice și sociale necesare.

10. **Tradiția** este cea care face ca societățile de tip rural să se schimbe foarte încet, ele trăind, după expresia lui Fernand Braudel „dans la longue durée"[274]. Pe plan tehnic tradiția se manifestă prin tendința de folosire numai a acelor tehnici care, verificate pe lungi perioade de timp, își dovediseră utilitatea în asigurarea unui minim de produse necesare existenței unei comunități. În mediul tehnic țărănesc, tradiția, dusă de multe ori la tradiționalism sau conservatorism, duce la opunerea unei rezistențe la orice noutate tehnică, pînă la verificarea ei în practică[275]. Acestor caractere de bază ale tradiției li se adaugă caracterele specifice feudalismului, care cel puțin la nivelul comunităților rurale își păstrează și în această perioadă valabilitatea aproape intactă, mai ales ținînd cont de faptul că „nicăieri în economia feudală metodele tradiționale de lucru n-au avut rădăcini mai adînci ca în agricultură"[276]. Caracterul strict de subsistență al economiei feudale, caracterizată printr-un interes scăzut față de tehnică în general, față de tehnica agricolă în special, dat fiind carateru1 mai conservativ al tehnicilor de achiziționare[277], a fost adesea subliniat în literatura de specialitate. Dar acțiunea limitativă a acestui factor — care nici el nu exclude inovația — poate fi redusă de acțiunea conjugată a factorilor amintiți și fac ca progresul tehnic să urmeze o curbă ascendentă, cu toată încetineala ritmului[278].

III. **Factorii întîmplători,** accidentali, cu acțiune perturbatoare, de dereglare a sistemelor, pot fi atît fizici — secete, inundații etc. — cît și

271 V. Maxim, I. Godea, *op. cit.*, p. 12—43.
272 I. Toșa, *op. cit.*, p. 116; Ștefan Molnar, *op. cit.*, p. 175.
273 V. Ionaș, *Conscripțiile urbariale ale satelor Ormindea, Meria și Lunca Cernii din anul 1820*, în *Sargeția*, IX, 1972, p. 119.
274 Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 44.
275 *Histoire générale de techniques*, tome II, p. 529; E. Lazea, *op. cit.*, p. 258.
276 E. Lazea, *op. cit.*, p. 258.
277 Robert Cresswell, *Techniques traditionnelles dans un village de la montagne libanaise*, în *Objet et mondes*, tom. 16, fascicule 4, Paris, 1976, p. 149.
278 *Histoire générale de techniques*, tome I, p. VIII.

sociali — războaie, foamete, epidemii. Aceşti factori au jucat în anumite perioade ale evoluţiei unor comunităţi un rol decisiv şi în ceea ce priveşte sistemele de cultură. Un război sau o molimă atrăgea după sine o reducere a populaţiei, a numărului de animale de muncă şi implicit a suprafeţelor cultivate[279]. Restrîngerea suprafeţelor cultivate împieta asupra tehnicilor de asolament. Marea foamete din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea a determinat o renunţare masivă, mai ales în zonele de deal şi munte la sistemele de cultură calcatoriale. Sate care cu un secol în urmă avuseseră generalizat sistemul de cultură cu două cîmpuri, sînt îndemnate printr-o dispoziţie a autorităţilor comitatense, pusă în practică printr-o pastorală a episcopului Samuil Vulcan, ca „hotarele în calcaturi să le împărţească“[280].

Desigur factorii amintiţi nu sînt singurii, după cum nici acţiunea lor în totalitate nu este absolut obligatorie. Oricum la punctul lor de convergenţă se află situat sistemul de cultură.

•

În finalul acestor consideraţii se impun a fi trase cîteva concluzii.

Documentele care stau la baza lucrării scot în evidenţă caracterul cvasigeneral al sistemelor de cultură calcatoriale,cu două şi trei cîmpuri (84,8% în satul 1720, 81,3% în 1770), practicarea lor în funcţie de realităţile geografice şi istorice locale, atît de către satele româneşti cît şi de către cele maghiare. Aceste documente, împreună cu altele, publicate pentru alte zone ale Transilvaniei, coroborate cu informaţiile etnografice de teren vin să infirme unele păreri care consideră aceste sisteme „ca nereprezentative pentru Transilvania“ sau că „. . . sistemul cu ogor a fost practicat mai cu seamă de către naţionalităţile alogene — şi sub influenţa imediată a acestora sau datorită presiunilor venite din partea oficianţilor — de către românii din aşezări învecinate“[281] ori că în aceeaşi provincie istorică sistemul cu trei cîmpuri se întîlnea „doar în regiunile săseşti înainte de secolul al XIX-lea[282]. Adevărul este că afirmaţia lui Jaques Le Goff potrivit căreia „este zadarnic, afară doar de un număr limitat de cazuri de a căuta pecetea etnică în bagajul nostru limitat de cunoştinţe privind tipurile de exploatare rurală . . .“, făcută, e drept, pentru evul mediu timpuriu, rămîne valabilă şi pentru realităţile transilvănene ale secolului al XVIII-lea[283]. Cercetarea sistemelor de cultură în Bihor nu scoate în evidenţă trăsături proprii satelor româneşti sau maghiare, din punct de vedere tehnic sistemele prezentate sînt unitare deasupra deosebirilor etnice, după cum aceeaşi unitate se constată, dincolo de deosebirile etnice şi în alte zone ale Europei.

---

279 I. Maşcaş, *Monografia satului Borşa, judeţul Bihor*, lucrare în manuscris.
280 Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, 1974, p. 54.
281 Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 74.
282 H. H. Stahl, *Contribuţii . . .*, p. 30.
283 Jaques Le Goff, *op. cit.*, p. 75.

Sîntem — așa cum am mai afirmat-o pe parcursul acestei lucrări — conștienți de faptul că datele consemnate nu pot oferi o imagine de ansamblu, cu caracter de exclusivitate asupra sistemelor de cultură din Bihor în secolul al XVIII-lea; multe aspecte rămîn să fie elucidate de cercetări ulterioare. Este absolut necesară apoi urmărirea evoluției sistemelor de cultură în secolul al XIX-lea pentru a putea face mai bine legătura cu realitățile de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, consemnate de cercetările etnografice de teren.

ANEXA 1

PLASA BEIUȘ

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
1.	Albești	2	—
2.	Ant	—	2
3.	Apateu	2	—
4.	Archiș	2	—
5.	Arpășel	2	2
6.	Ateaș	—	2
7.	Batăr	—	2
8.	Băița	1	—
9.	Băleni	2	—
10.	Beiuș	—	2
11.	Beiușele	2	1
12.	Belejeni	2	—
13.	Belfir	3	—
14.	Beliu	1	—
15.	Berechiu	2	3
16.	Bicaciu	3	3
17.	Bîrsești	2	—
18.	Boiu	—	2
19.	Borz	2	—
20.	Botfei	2	—
21.	Brădet	2	—
22.	Brătești	1	—
23.	Briheni	1	—
24.	Bucium	2	—
25.	Budureasa	2	—
26.	Buntești	2	—
27.	Burda	2	—
28.	Calea Mare	1	—
29.	Căbești	2	—
30.	Căpîlna	2	—
31.	Cărand-Toplița	2	—
32.	Cărăndeni	2	—
33.	Cărbunari	2	—

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor 1720	1770
34.	Cărpești	2	—
35.	Cărpinet	2	—
36.	Căuașd	—	2
37.	Cefa	2	2
38.	Ceica	2	—
39.	Ceișoara	2	—
40.	Cheșa	2	2
41.	Cheresig	2	—
42.	Chișcău	2	—
43.	Chișirid	1	3
44.	Ciumeghiu	2	1
45.	Ciuntești	2	—
46.	Cîmpani de Jos	2	—
47.	Cîmpani de Pomezău	1	—
48.	Cîmpani de Sus	1	—
49.	Cociuba Mare	2	—
50.	Caciuba Mică	2	—
51.	Comănești	2	—
52.	Colești	1	—
53.	Copăceni	1	—
54.	Corbești	1	—
55.	Cordău	2	—
56.	Coșdeni	1	—
57.	Cotiglet	2	—
58.	Crăceni	2	—
59.	Crăinicești	2	—
60.	Cresuia	2	—
61.	Criștior	2	—
62.	Cucuceni	2	—
63.	Curățele	2	—
64.	Cusuiș	2	—
65.	Delani	2	—
66.	Dicănești	2	1
67.	Dobrești cu Goborăști	2	—
68.	Dr. Petru Groza	2	—
69.	Drăgănești	2	2
70.	Drăgești	2	—
71.	Drăgoteni	2	2
72.	Dumbrava	2	—
73.	Dumbrăvani	2	—
74.	Dumbrăvița	2	1
75.	Dumbrăvița de Codru	2	—
76.	Dușești	2	—
77.	Feneriș	2	3
78.	Ferice	1	—
79.	Finiș	2	—
80.	Fizeș	2	—
81.	Fînațe	1	—
82.	Fonău	2	—
83.	Forău	2	1
84.	Forosig cu Hodoș	2	—

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
85.	Gepiş	2	1
86.	Gepiu	2	2
87.	Ghighişeni	1	—
88.	Ginta	2	1
89.	Girişul de Criş	2	2
90.	Girişul Negru	2	2
91.	Gruilung	—	1
92.	Groşeni	2	—
93.	Gurbediu	3	3
94.	Gurani	1	—
95.	Hăşmaş	2	—
96.	Hidiş	2	—
97.	Hidişel	2	—
98.	Hidişelul de Jos	1	1
99.	Hidişelul de Sus	1	—
100.	Hinchiriş	2	—
101.	Hîrseşti	2	—
102.	Hodiş	2	—
103.	Hodişel	2	—
104.	Homorog	2	2
105.	Hotărel	1	—
106.	Husasău de Tinca	2	—
107.	Ianoşda	2	2
108.	Inand	2	—
109.	Inceşti	2	1
110.	Ioaniş	2	—
111.	Izbuc	2	—
112.	Josani cu Turbuleşti	2	—
113.	Lazuri de Beiuş	2	—
114.	Lazuri de Roşia	1	—
115.	Lăzăreni	2	—
116.	Leheceni	2	—
117.	Leleşti	2	—
118.	Leş	2	3
119.	Lunca-Urseşti	2	—
120.	Lunca Sprie	1	—
121.	Lupoaia	1	—
122.	Mădăras	2	2
123.	Măgura	1	—
124.	Mierag	2	—
125.	Mierlău	2	1
126.	Miersig	2	—
127.	Meziad	2	—
128.	Mizieş	2	—
129.	Mărăuş	2	—
130.	Negru	2	—
131.	Nermiş	2	—
132.	Nimăieşti	2	—
133.	Nojorid	3	3
134.	Oşand	—	2
135.	Păcăleşti	2	—

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
136.	Păntăşeşti	2	—
137.	Păuşa	1	—
138.	Petid	2	—
139.	Petrani	2	—
140.	Petreasa cu Şoimuş	2	—
141.	Petrileni	1	—
142.	Pietroasa	1	—
143.	Pociovelişte	2	—
144.	Pocluşa de Beiuş	2	—
145.	Pocola	2	2
146.	Poiana de Vaşcău	2	—
147.	Poieni de Jos	2	—
148.	Poieni de Sus	2	—
149.	Pomezău	1	—
150.	Ponoarele	2	—
151.	Poşoga	2	—
152.	Prisaca	2	—
153.	Răbăgani cu Lazuri	2	—
154.	Remetea	2	—
155.	Rieni	2	—
156.	Rîpa	2	—
157.	Roit	2	—
158.	Roşia	1	—
159.	Rotăreşti	2	—
160.	Saca	2	1
161.	Salonta	1	—
162.	Săldăbagiu Mic	2	—
163.	Sălişte de Beiuş	2	—
164.	Sălişte de Pomezău	1	2
165.	Sălişte de Vaşcău	1	—
166.	Săucani	2	—
167.	Săud	2	—
168.	Secaş	2	—
169.	Seghişte	2	—
170.	Selişte de Beliu	2	—
171.	Sighiştel	2	—
172.	Sitani-Turbuleşti	1	—
173.	Sititelec	2	—
174.	Sîmbăta	2	—
175.	Sînicolau de Beiuş	2	—
176.	Sînicolaul Român	2	3
177.	Sînmartinul de Beiuş	2	2
178.	Sîntandrei	2	3
179.	Sîrbeşti	2	—
180.	Sohodol	1	—
181.	Spinuş de Pomezău	2	—
182.	Stracoş	1	—
183.	Strisar	2	—
184.	Sudrigiu	2	1
185.	Suplacu de Tinca	2	—
186.	Şauaieu	2	—

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
187.	Şebiş	2	—
188.	Şoimi	2	—
189.	Stînceşti	2	—
190.	Şumugiu	2	1
191.	Şuncuiuş	2	—
192.	Şuşti	2	1
193.	Talpe	1	—
194.	Tăgădău	2	—
195.	Tămaşda	—	2
196.	Tărcaia	2	—
197.	Tărcăiţa	1	—
198.	Tărian	—	2
199.	Tăut	2	—
200.	Teleac	1	1
201.	Tinca	1	—
202.	Tîrpeşti	2	—
203.	Toboliu	2	2
204.	Topa de Jos	2	—
205.	Topa de Sus	2	—
206.	Topeşti	2	—
207.	Totoreni	2	2
208.	Tulca	2	—
209.	Ţigăneşti	2	—
210.	Uileacul de Beiuş	3	—
211.	Ursad	2	—
212.	Urviş	2	—
213.	Urviş de Beliu	2	—
214.	Valea Mare de Codru	2	—
215.	Valea Neagră de Jos	2	—
216.	Valea Neagră de Sus	2	—
217.	Vaşcău	2	—
218.	Vălani de Beiuş	2	2
219.	Vărşand	2	2
220.	Vălani de Pomezău	1	—
221.	Vărăşeni	2	—
222.	Vărzari de Jos	2	—
223.	Vărzari de Sus	2	—
224.	Vintere-Rogoz	1	1
225.	Voieni	1	—
226.	Zăvoieni	1	—

1. În cei doi ani informaţii despre sistemele de cultură avem în cazul a 226 localităţi.
2. În 1720 — 216 localităţi:
   — 42 (19,5%) cu hotarul într-un cîmp;
   — 169 (78,2%) cu hotarul în două cîmpuri;
   — 5 (2,3%) cu hotarul în trei cîmpuri.
3. În 1770 — 55 localităţi:
   — 18 (32,5%) cu hotarul într-un cîmp;
   — 29 (52,5%) cu hotarul în două cîmpuri;
   — 8 (15%) cu hotarul în trei cîmpuri.

4. Au specificat sistemul de cultură atît la 1720 cît și la 1770 un număr de 45 localități:

— 23 (51%) au același sistem în cei doi ani: 3 cu un cîmp, 17 cu două cîmpuri, 3 cu trei cîmpuri;

— 22 (49%) au sisteme diferite în cei doi ani:

— crește numărul cîmpurilor în 7 localități (15,5%): în 1 de la un cîmp la două, în 5 de la două la trei cîmpuri, în 1 de la unul la trei cîmpuri;

— scade numărul cîmpurilor în 14 localități (31%) de la două la un cîmp.

ANEXA 2

PLASA ORADEA

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
1.	Aleșd	2	—
2.	Almașul Mic (c. Sîrbi)	2	1
3.	Alparea	3	—
4.	Aștileu	2	—
5.	Aușeu	2	—
6.	Bălaia	—	2
7.	Bălnaca	1	—
8.	Băile „1 Mai“	—	2
9.	Betfia	2	—
10.	Biharea	3	3
11.	Birtin	2	—
12.	Borod	2	—
13.	Borozel	2	—
14.	Borșa	2	1
15.	Botean	2	2
16.	Bratca	1	—
17.	Brusturi	2	2
18.	Butani	2	—
19.	Bulz	1	—
20.	Burzuc	2	1
21.	Cacuciul Nou	2	—
22.	Cacuciul Vechi	2	—
23.	Cauceu	—	2
24.	Călățea	1	—
25	Cetariu	2	2
26.	Cetea	2	—
27.	Cherechiu	2	2
28.	Cheriu	2	—
29.	Chijic	2	—
30.	Chioag	2	—
31.	Chistag	2	—
32.	Cihei	2	2
33.	Ciuhoi	3	2
34.	Ciulești	—	2

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
35.	Copăcel	2	—
36.	Cornițel	2	—
37.	Cuieşd	2	—
38.	Delureni	2	—
39.	Dobricioneşti	2	—
40.	Episcopia Bihor	1	—
41.	Felcheriu	2	—
42.	Fegernic	2	2
43.	Fîşca	1	—
44.	Fughiu	2	—
45.	Gălăşeni	1	—
46.	Gheghie	2	—
47.	Groşi	2	—
48.	Haieu	2	—
49.	Hodoş	2	2
50.	Hotar	2	—
51.	Ineu	2	—
52.	Ioşia	2	—
53.	Josani	2	—
54.	Lorău	1	—
55.	Lucşoara	2	—
56.	Lugaşul de Jos	2	—
57.	Lugaşul de Sus	2	—
58.	Măgeşti	2	—
59.	Nădar	2	2
60.	Negreni	1	—
61.	Niuved	2	3
62.	Oradea Mare	2	—
63.	Oradea-Velența	—	2
64.	Ortiteag	2	—
65.	Oşorhei	2	3
66.	Paleu	2	2
67.	Parhida	2	2
68.	Păuleşti	2	—
69.	Peştera	2	—
70.	Peştiş	2	—
71.	Picleu	2	2
72.	Poşolaca	2	—
73.	Rontău	2	—
74.	Santău	2	2
75.	Sarcău	2	2
76.	Săbolciu	2	—
77.	Săcădat	2	—
78.	Săcălaz	2	—
79.	Săldăbagiu de Munte	2	2
80.	Sălard	2	2
81.	Sălişte	2	1
82.	Sărand	2	—
83.	Sfirnaş	—	2
84.	Seleuş	2	3
85.	Serghiş	2	—

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor	
		1720	1770
86.	Sîntelec	2	—
87.	Sîrbi	2	2
88.	Spinuş	2	2
89.	Subpiatră	2	—
90.	Surduc	2	—
91.	Şişterea	2	2
92.	Şuncuiuş	1	—
93.	Şuşturogi	2	—
94.	Tămăşeu	2	2
95.	Tăşad	2	—
96.	Telechiu	2	2
97.	Tilecuş	2	1
98.	Tileagd	2	2
99.	Tinăud	2	—
100.	Topa de Criş	2	—
101.	Ţeţchea	2	—
102.	Ţigăneşti de Criş	2	—
103.	Uileacu de Criş	2	2
104.	Uileacu de Munte	2	—
105.	Urvind	2	—
106.	Vîrciorog	2	—
107.	Vadu Crişului	1	—
108.	Valea Crişului	1	—
109.	Valea Mare de Criş	2	—

1. În cei doi ani avem informaţii despre sistemul de cultură a 109 localităţi:

2. În 1720: — 103 localităţi:
— 12 (11%) cu hotarul într-un cîmp;
— 88 (86%) cu hotarul în două cîmpuri;
— 3 (3%) cu hotarul în trei cîmpuri.

3. În 1770 — 38 localităţi:
— 6 (15,5%) cu hotarul într-un cîmp;
— 28 (74%) cu hotarul în două cîmpuri;
— 4 (10.5%) cu hotarul în trei cîmpuri.

4. Au specificat sistemul de cultură atît la 1720 cît şi la 1770 un număr de 33 localităţi:

— 23 (70%) au acelaşi sistem în cei doi ani: 22 cu două cîmpuri, 1 cu un cîmp;

— 10 (30%) au sisteme diferite în cei doi ani:

— creşte numărul cîmpurilor în cadrul hotarelor a 3 localităţi (9,1%) de la două la trei cîmpuri;

— scade numărul cîmpurilor în cadrul hotarelor a 7 localităţi (21,6%) de la 2 la un cîmp.

ANEXA 3

PLASA IERULUI

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor 1720	1770
1.	Abram	3	—
2.	Abrămuț	2	—
3.	Adoni	3	—
4.	Albiș	2	3
5.	Balc	3	—
6.	Bistra	—	2
7.	Bogei	3	3
8.	Borumblaca	2	2
9.	Buduslău	3	3
10.	Cenaloș	2	2
11.	Cherechiu	2	2
12.	Cheșereu	3	3
13.	Cheț	3	3
14.	Chiraleu	3	3
15.	Chiribiș	3	3
16.	Chișlaz	3	3
17.	Ciocaia	—	2
18.	Ciutelec	3	1
19.	Coliu	1	1
20.	Cristur	1	—
21.	Cubulcut	2	2
22.	Cuzap	3	2
23.	Deda	2	—
24.	Derna	2	2
25.	Dernișoara	2	2
26.	Diosig	2	3
27.	Făncinca	—	2
28.	Forma și Szuszafalva (astăzi contopite cu Voivozi)	2	—
29.	Galoșpetreu	3	3
30.	Ghenetea	3	2
31.	Hăucești	3	—
32.	Iteu	1	—
33.	Marghita	3	3
34.	Marginea	2	3
35.	Mișca	3	3
36.	Otomani	3	3
37.	Pișcolt	3	2
38.	Poclușa de Barcău	2	3
39.	Popești	2	—
40.	Roșiori	1	1
41.	Satul Barbă	2	2
42.	Sacalasău	1	—
43.	Săcueni	2	2

Nr. crt.	Localitatea	Sistemul de cultură — nr. cîmpurilor 1720	1770
44.	Săcuieni-Varoş	—	2
45.	Sălacea	3	3
46.	Săldăbagiu de Barcău	2	2
47.	Sărsig	2	—
48.	Sînicolaul de Munte	2	2
49.	Sîniob	2	2
50.	Sînlazăr	3	—
51.	Sîntimreu	2	2
52.	Suiug	3	2
53.	Suplacu de Barcău	3	3
54.	Şilindru	2	2
55.	Şimian	3	3
56.	Tarcea	2	2
57.	Tăuteu	2	2
58.	Tîrguşor	2	2
59.	Tria	2	2
60.	Ujfalu?	3	—
61.	Vaida	2	2
62.	Valea lui Mihai	3	3
63.	Varviz	2	2
64.	Văşad	2	3
65.	Voivozi	2	2

1. În cei doi ani informaţii despre sistemele de cultură avem în cazul a 65 localităţi.

2. În 1720 avem precizat sistemul de cultură într-un număr de 61 localităţi:
— 5 (8,2%) au hotarul într-un cîmp;
— 29 (47,5%) au hotarele în două cîmpuri;
— 27 (44,3%) au hotarele în trei cîmpuri.

3. În 1770 — 51 localităţi:
— 3 (5,9%) au hotarele într-un cîmp;
— 28 (54,9%) au hotarele în două cîmpuri;
— 20 (39,2%) au hotarele în trei cîmpuri.

4. Au specificat sistemul de cultură atît la 1720 cît şi la 1770 un număr de 47 localităţi:

— 37 (76,6%) au acelaşi sistem în cei doi ani: 2 cu un cîmp, 20 cu două cîmpuri, 15 cu trei cîmpuri;

— 10 (21,4%) au sisteme diferite în cei doi ani:

— creşte numărul cîmpurilor în 5 localităţi (10,7%) de la două la trei cîmpuri;

— scade numărul cîmpurilor în 5 localităţi (10,7%), în 1 localitate de la 3 la unul, în 4 de la trei la două cîmpuri.

CONSIDERATIONS SUR LE NIVEAU DE LA TEHNIQUE AGRICOLE AU XVIIIe SIÈCLE. SYSTEME DE CULTURE

(Résumé)

La recherche de l'évolution, dans le temps et l'espace, des systèmes de culture agricole représente l'un des plus importants problèmes de l'histoire agraire. A présent les chercheurs roumains de ce problème essaient une unification et un éclaircissement terminologique, chose des plus importantes pour faire progresser la recherche dans ce domaine.

Toutes les definitions données à la notion de *système de culture* identifient un *sous-système technique*, a coté d'une autre d'organisation, sous-juridique etc. Comme de juste, le sous-système technique représente la partie la plus importante du système de culture, le rôle esentiel revenant a *la technique d'assolement* qui donne assez souvent son nom au systeme de culture aussi. En ce qui nous concerne, nous définissons le *systeme de culture* comme étant l'ensemble des techniques de culture agricole appliquées à un espace déterminé, conforme aux conditions naturelles et socio-historiques. La technique d'assolement est, à notre avis, la technique de redressement de la fertilité du sol qui se rapporte aux moyens de distribution dans le temps et dans l'espace des cultures agricoles dans le cadre du terrain d'une communauté, la technique de la succession des planes de culture sur une surface donnée pour assurer une meilleure productivité du terrain.

On suivra plus loin l'évolution des systèmes de culture surtout sous l'angle de sa composante de base, la technique d'assolement, au niveau d'une zone bien délimitée du point de vue géographique et historique, de Bihor, située au nord-ouest de la Roumanie, pour la période du XVIIIe siècle.

On s'est arrêté sur le XVIIIe siècle pour plusieurs raisons. Tout d'abord parce que pour la Transylvanie aussi, comme pour les autres parties de l'Europe, il représente une période de restauration sous tous les aspects, même si ce processus est ici plus lent que dans la moité d'ouest de l'Europe.

Surtout dans sa deuxième moitié, sous l'influence des idées des Lumieres, dont l'echo se ressent aussi dans le monde rural, le XVIIIe siècle apporte à l'agriculture qulques nouveautés préfigurant ses tendances de développement en formes modernes. En meme temps, une fois la domination des Habsbourgs sur la Transylvanie instaurée, on possède des conscriptions à caractère général plus complètes, qui fournissent, à côté de la valeur en chiffres de l'état économique des contribuables, des données d'ordre qualitatif sur la lotissement et l'emploi de la terre. A ces données viennent s'ajouter celles offertes par les plans et les cartes des localités à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siecle. On a pris comme appuis archivistiques de base deux documents à caractère général — situés à une distance d'un demi-siècle l'un de l'autre — les investigations qui ont précédé les conscriptions de 1720 et 1770—1772. Tout cela a permis la division de l'évolution du lotissement dans cet intervalle. On dispose en tout de références au système de culture d'un nombre de 402 localités: 382 en 1720, 146 en 1770, 127 localités offrant des données sous cet aspect en 1720 et en 1770. En 1720, 15,2% du nombre total des localités dont parlent les documents de cette années ont l'arable „en un champ", 75,6% pratiquent un système à deux champs, 9,2% ont le terrain divisé en trois champs.

En 1770, 19% du nombre total des localités dont parlent les documents de cette année ont la propriété „en un champ", 60% pratiquent un système à deux champs, 21% ont le terrain divisé en trois champs.

Le systeme „en un champs" se fonde en principal sur l'application individuelle des techniques d'assolement basées sur la culture d'une partie de la terre un certain nombre d'années, d'habitude jusqu'à l'appauvrissement du sol, après quoi on

cultive une autre partie au détriment du paturage, en laissant en jachere la terre épuisée, se reposer un nombre plus grand l'années. Les causes du maintien de ce systeme, antérieur du point de vue de l'évolution technique aux systèmes en soles (calcatura) réguliers, sont multiples: conditions géomorphologiques et climatiques peu propices à la pratique de l'agriculture, la stérilité souvent mentionnée dans les documents analysés, surtout dans les villages montagneux, l'étendue réduite de l'arable dans le cadre de la propriété, les maisons du village éparpillées, ce qui détermine une fragmentation de la propriété, la grande dispersion de la propriété sans tenir compte de la dimension du foyer du village, le repeuplement de quelques villages dépeuplés comme suite des guerres de Rackoti ou de la dernière expédition des turcs en Bihor, en 1717.

Le système de culture à deux champs caractéristique de l'agriculture de Transylvanie au cours du Moyen-Age, répresente pour le XVIIIe siecle aussi le principal système de culture de toutes les zones de Bihor, bien que dans la deuxième moitié de ce siècle son importance diminue dans l'ensemble des systèmes employés.

En regardant la repartition sur la carte des lieux à propriétés divisées en deux champs, on remarque leur superposition sur toutes les formes de relief, mais surtout dans les régions de colline, entremontagneuses et montagneuses. On les retrouve aussi dans les zones de plaine, mais là, on cède la place au systeme à trois champs.

Les villages ne renferment d'habitude dans les trois champs que les terres des paysans serfs, mais aussi, quelquefois, à cause du manque des terres urbarielles entrent dans le système de la rotation anuelle les terres allodiales de la propriété des localités ou les terres travaillées par les paysans dans certaines conditions.

Il faut remarquer le fait qu'il y a des cas où l'on ne refermait dans les deux champs toute la propriété mais seulement „la plus grande partie". A part cela, il y avait des terrains, surtout ceux défrichés individuellement, qui ayant un caractère insulaire dans le cadre de la proprieté, faisaient impossible leur intégration dans le système commun de rotation des cultures.

On remarque de même que dans les petits villages on organise en commun les propriétés de deux ou plusieurs localités avoisinnées qui appliquent ensemble un système à deux champs.

Les villages qui pratiquent ce système — comme d'ailleurs ceux qui pratiquaient celui à trois champs — se divisent en deux catégorie suivant le droit de proprieté des paysans sur les terres. Il y a des villages qui pratiquent le lotissement annuel entre leurs habitants, tandis que d'autres, de plus en plus nombreux, ont déjà la terre partagée définitivement en *sesii* (terre du domaine travaillée par les paysans en échange d'une rente au maître).

En tenant compte de l'esprit novateur du XVIIIe siècle, le maintien de la pratique du système à deux champs dans la plus grande partie du Bihor, surtout dans les zones les plus proprices à l'agriculture, était un obstacle devant l'accroissement de la production agricole, exigé par le nombre de plus en plus grand de la population, par l'essor des échanges commerciaux. Aussi, au cours de ce siècle, cèdera-t-il la place, au système à trois champs classique, forcé. Le système à deux champs ne disparaîtra pourtant, mais, soumis à un phénomène de mise en marge des techniques agricoles, il continua d'être utilisé jusqu'à nos jours ou près de nos jours, insulaires aujourd'hui encore, dans les zones dont les limites naturelles ne permettent d'autres systèmes supérieurs.

Le système de culture à trois champs. Le passage vars ce système reprèse le plus important phénomène caractérisant les systèmes de culture de Bihor au cours du XVIIIe siècle. Mais on ne peut encore parler d'une généralisation de ce système dans cette zone car, jusque dans la deuxième moitié du XXe siècle, il a suivi du point de vue de l'évolution technique.

Les documents enregistrent des données qui permettent l'individualisation de quelques *chemins de passage du système à deux champs à celui à trois champs.*

L'introduction des cultures sarclées, surtout de maïs, plante rapidement acceptée par les villages à cause, d'abord, de sa grande productivité, plus grande que celle des céréales traditionnelles, a modifié, dans toute l'Europe, les systèmes de culture,

dans le sens de la réduction de la terre en jachère annuelle. Peu à peu, les champs de maîs s'individualisent et tentent à sortir de la rotation des champs pour former un champ distinct, cultivé, si possible, chaque année, par une fumure adéquate. Dans notre zone on a introduit le maîs dans le cadre du système de culture à deux champs, ainsi que l'individualisation des champs de maîs apparaît comme une modalité principale de passage vers le système à trois champs. Ce chemin de passage a pu être surpris aussi dans les recherches sur terrain qu'on a faites en 1980 dans une zone dont les villages pratiquent, du moins du XVIIIe siècle jusqu'à présent, le système de culture à deux champs: Pădurenii Hunedoarei. A cause des conditions climatiques défavorables dues à la grande altitude où l'on pratique l'agriculture de cette zone — 1000—1200 m — il n'y avait là que des blés. Il y a quelques décennies on y a introduit la culture des pommes de terre qui a amené, elle aussi, une individualisation d'un terrain spécial pour cette culture. C'était la première brèche dans le cadre du système à deux champs.

Ensuite ce fut le tour, dans la rotation anuelle, des champs séparés de maîs, en arrivant au système à trois champs forcé. La variante qui l'a précédé et quand il y avait, en fait, deux champs en rotation et un troisième cultivé chaque année, s'encadre dans la catégorie des „assolements triennaux“ irréguliers.

Le passage du systèm à deux à celui à trois champs doit être envisagé aussi du point de vue de l'agrandissement de la surface cultivée par les paysans, comme suite de la croissance de la population tout d'abord, et puis de l'essor des échanges commerciaux.

Pour quelques localités du moins, ce passage est dû à l'intensification du degré de fumure.

Les documents étudiés, surtout la collection des plans, offrent des détails intéressants sur l'organisation des propriétés des villages qui ont adopté le système à trois champs. On y remarque la terre divisée en trois champs, ensuite prairie et pâturage commun. Séparés des trois champs, il y a aussi les terrains cultivés de chanvre et les potagers.

Les champs sont d'habitude compacts mais il y a des cas où quelques-uns sont formés de deux ou plusieurs parties séparées par des obstacles naturels ou artificiels, chose due à la topographie locale.

En Bihor, comme en Europe, dans le cadre des champs il y a une interpénétration des terres des serfs et des terres allodiales ce qui nécessite une coordonation des travaux des paysans et des maîtres.

Les considérations ci-dessus sur les systèmes de culture en Bihor, au XVIIIe siècle, permettent l'individualisation de quelques facteures qui influencent le choix de l'un ou l'autre des systèmes de culture.

On les a groupés en trois catégories:

I. Facteurs physico-géographiques: configuration géomorphologique et conditions pédo-climatiques;

II. Facteurs socio-historiques et culturels: les relations de production, l'apartenance aux grandes aires culturelles, l'interconditionnement des composantes du système des occupations traditionnelles, le degré de développement des autres composantes du système des techniques agricoles, tout d'abord de celles de fertilisation, les plantes de culture, le type d'habitat, les dimensions de la propriété et de l'arable dans le cadre de la propriété, le facteur politico-administratif, la tradition.

III. Facteurs fortuits: physiques-sécheresse, inondations, sociaux-guerres, famine, épidémies.

Certes, ces facteurs ne sont pas les seuls, tout comme l'action de chacun d'entre eux n'est absolument obligatoire. En tout cas, le point de convergence de leur action se trouve dans le système de culture.

TRANSPORTUL ȘI DESFACEREA PRODUSELOR MEȘTERILOR SPECIALIZAȚI ÎN PRELUCRAREA LEMNULUI DIN DEPRESIUNEA BEIUȘULUI

de
AUREL CHIRIAC

Realitățile etnografice conservate încă pînă în epoca actuală ne permit reconstituirea, bineînțeles în măsura în care acestea sînt însoțite și de mărturii istorice, arhivistice, lingvistice, etc., coordonatelor existențiale ale satelor bihorene. Dintre acestea, problema meșteșugurilor sătești, a activității meșteșugarilor concentrați în anumite așezări ce produc pentru piață, deci pentru vînzare, se detașează tocmai prin mutațiile pe care le-au declanșat la nivelul comunităților rurale dintr-un areal geografic întins și, mai cu seamă, pe planul vieții social-economice. Faptul că produsele meșteșugarilor respectivi ajung să domine la un moment dat piața nu înseamnă decît, așa după cum ne-o confirmă cercetările întreprinse pînă acum, că avem de-a face cu un fenomen cu largi ramificații și, totodată, implicații în planul culturii materiale și, în egală măsură, a celei spirituale.

Continuînd analiza acestei realități prin prezentarea aspectelor ridicate de transportul și desfacerea produselor confecționate într-un anumit număr de localități din zonă[1], ne-am oprit asupra satelor unde prelucrarea lemnului s-a constituit, la un moment dat, într-o preocupare de bază. Desigur, această specializare, impulsionată de condițiile social-economice existente în secolele XVIII—XIX, are antecedente temporale îndelungate, lemnul reprezentînd o materie primă de bază pentru poporul român, o materie primă răspîndită, după cum ne-o demonstrează specialiștii care s-au ocupat de studierea pădurilor și a rolului acestora de-a lungul timpurilor[2], în toate formele de relief pînă în secolul al XIX-lea. Cazul Bihorului este elocvent, pădurea fiind o realitate și pentru Cîmpia Crișurilor, Barcăului și Ierului pînă în perioada amintită, la fel ca și pentru zonele

---

[1] A. Chiriac, *Transportul și desfacerea produselor provenite din satele cu meșteșugari specializați în olărit și fierărit din depresiunea Beiușului*, în „Biharea", VII—VIII, Oradea, 1980, p. 211—240

[2] C. C. Giurescu, *Istoria pădurii din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975; A. Ilea, *Din istoria pădurilor bihorene pînă la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Biharea", VII—VIII, Oradea, 1980

de deal și munte cu mențiunea că în cele din urmă se păstrează și în continuare, mai cu seamă prin legislațiile ce au protejat integritatea lor[3]. Ca urmare, marea răspîndire a pădurilor a contribuit la utilizarea lemnului în cantitate apreciabilă, situație care a determinat formarea unor deprinderi prin care fiecare sătean, binențeles beneficiind și de un instrumentar tehnic de bază adecvat, și-a realizat cele necesare vieții cotidiene (unelte, piese de mobilier, etc.). Această situație favorabilă s-a materializat pînă în secolul al XVII-lea (delimitarea temporală s-a efectuat pornind de la individualizarea fenomenului discutat începînd cu epoca menționată[4]) în asigurarea, de către fiecare sătean în parte, a unui inventar de strictă necesitate el fiind, din această perspectivă, producătorul și, în egală măsură, consumatorul. De abia, în intervalul de trecere de la societatea medievală la lumea modernă, în condiții social-economice propice, se ajunge la o axare a unor oameni pe o producție destinată pieții, deci la constituirea unei economii complementare, aceasta presupunînd alocare de forță de muncă și timp din cel care pînă atunci era repartizat, în primul rînd, activităților cotidiene consacrate în lumea satelor (agricultura și creșterea animalelor) și datorită căreia, prin realizarea unei continuități în desfacere, meșteșugarii obțineau cele necesare vieții zilnice și, mai cu seamă. cereale. Reprezentativă este, din acest punct de vedere, tocmai Depresiunea Beiușului unde se disting începînd din secolul al XVIII-lea un număr important de meșteșugari grupați în anumite sate, lucrînd pentru piață. și care s-au specializat pe prelucrarea fierului, lutului, pănurii și lemnului.

În ceea ce privește, însă, prelucrarea lemnului tabloul satelor care între secolele XVIII—XX s-au detașat prin profilarea pe acest meșteșug este impresionant. Indiscutabil, ținînd cont de cele precizate deja referitor la problema vizată, ne aflăm în fața unui fenomen care vine să argumenteze convingător existența unei civilizații a lemnului la români, o civilizație de o incontestabilă valoare și originalitate. Persistența și continuitatea acestei coordonate definitorii pentru cultura populară românească este susținută, restrîngîndu-ne la spațiul nostru, de o serie de așezări rurale de aici care s-au impus în perioada menționată în peisajul economic al nord-vestului României prin anumite mărfuri, dar care sînt menționate și în documentele mai vechi (vezi: Urbariul domeniului Beiuș la 1600[5]) prin practicarea aceluiași meșteșug (Budureasa, Gurani, Pietroasa etc.), atunci însă în virtutea obligațiilor pe care le aveau, în cadrul relațiilor

---

[3] A. Ilea, *op. cit.*, p. 95—99

[4] T. Bănățeanu, *Arta populară în satele specializate din raionul Beiuș, Regiunea Oradea*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1—2, București, 1954, p. 34—35; B. Zderciuc, *Cu privire la situația social-economică în localitățile din sudul Raionului Beiuș (Regiunea Crișana) specializate în meșteșuguri artistice de la mijlocul secolului XVIII, pînă la începutul secolului XX*, în „Studii și cercetări de etnografie și artă populară", București, 1965, p. 63—64; A. Chiriac, *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați din Bihor*, în „Biharea", X, Oradea, 1982, p. 123—125

[5] D. Prodan, *Domeniul Beiuș la 1600*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", Cluj, 1962

feudale, față de stăpînul de pămînt. Documentul precizează în acest sens: „... că șase sate, Burda, Cresuia, Cărbunari, Budureasa, Gurani și Pietroasa, fac șindrilă scînduri *(scandulas, asseres)* și alte lucruri sau unelte de lemn *(lignea instrumenta)* necesare cetății Oradea. Sînt obligați de asemenea să care șindrilă și scînduri la Beiuș, iar de acolo să care lemne la Oradea, ca și alte sate“[6].

Revenind la secolele XVIII—XX, alături de amploarea atinsă de meșteșugul prelucrării lemnului pentru piață se detașează și un alt aspect și anume acela al varietății obiectelor, trăsătură influențată direct de cerere și, totodată, de diversitatea esențelor utilizate pentru cioplirea lor (gorun, fag, brad, salcîm, paltin, alun, etc.), ambele fiind rezultatul unei experiențe cristalizate în timp, experiențe ce poate fi depistată atît în modul de alegere a esențelor de lemn, cît și în calitatea indiscutabilă a mărfurilor[7]. Mai mult chiar, cu toate că ne-am restrîns cercetarea la Depresiunea Beiușului este de remarcat această diversitate cu caracter intensiv, am preciza, pentru toți Munții Apuseni, spațiu care a oferit cadrul natural și a creat condiții social-economice necesare dezvoltării meșteșugurilor. De altfel, în urma cunoașterii realităților din perioada interbelică (aici au fost incluse și localități din zona Beiușului) se constată inclusiv pentru acele vremuri o situație identică, din punctul de vedere al prelucrării lemnului, cu epocile mai vechi. „Într'adevăr, nici o regiune din țară, nu ne arată o varietate mai mare de ocupațiuni în industria lemnului, ca Munții Apuseni (...).

Industria casnică a lemnului, în Munții Apuseni este divizată și specializată. Una și aceiaș persoană în cele mai multe cazuri nu cunoaște decît o singură specializare la perfecție; bine înțeles că poate executa lucrări și din alte specializări dar îndeletnicirea odată fixată, îi rămîne credincios toată viața“[8].

Hambarele și lăzile de zestre de Budureasa; scările și rudele de căruță de la Cresuia; furcile de lemn, greblele, cozile utilizate pentru diferite unelte confecționate la Burda, Cresuia, Beiușele și, mai ales, Criștioru de Sus; jugurile valorificate de sătenii din Tărcăița și Beiușele; spetele celor din Valea Neagră de Jos; roțile de căruță datorate meșterilor din Mierag, Topa de Jos și de Sus, Feneriș, Tărcăița; carele de Tărcăița; oboroacele, brădiile confecționate la Gurani; războaiele de țesut cioplite la Ceișoara și Criștioru de Sus; lavițele, scaunele modelate la Tărcăița, și Chișcău, atestă, împreună, o situație cu profunde implicații în lumea satelor zonei. Cert este că toată această imagine asociată teritoriului discutat explică un mod de existență, un mod de trai în care specializarea pe

---

[6] Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, p. 596

[7] T. Bănățeanu, *op. cit.;* B. Zderciuc, *op. cit.;* I. Godea, *Meșteșugul lăzilor de zestre în Țara Crișurilor*, în „Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor“, 10, Oradea, 1971, p. 130—131

[8] I. I. Ciomac, V. Popa-Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București, 1936, p. 210—211

meşteşuguri în anumite sate nu a însemnat nicidecum renunţarea la ocupaţiile de bază, agricultura şi creşterea animalelor. Dimpotrivă, în funcţia de acestea din urmă s-a ajuns la o coordonare a activităţii meşteşugăreşti pornind de la calendarul consacrat al ocupaţiilor principale, calendar respectat de orice comunitate rurală. Devenită o economie complementară cu un statut esenţial în asigurarea traiului comunităţilor respective, ele nu afectau şi, deci, nu excludeau munca pămîntului din hotarul propriului sat. De altfel, ca şi în cazul olarilor şi fierarilor[9], meşteşugarii ce s-au axat pe confecţionarea şi desfacerea produselor din lemn şi-au ordonat această preocupare în funcţie de ciclurile proprii muncilor agricole. Spre exemplu, budurenii, după cum ne-au demonstrat sugestiv calendarele reconstituite cu ocazia expoziţiei complexe organizate acestei localităţi de către secţia de etnografie de la Muzeul Ţării Crişurilor[10], executau majoritatea operaţiilor solicitate de meşteşug iarna (alegerea lemnului, pregătirea pentru prelucrare şi asamblare), pentru ca primăvara, vara şi toamna, cînd nu erau acaparaţi de muncile agricole, aceştia să parcurgă distanţe, uneori foarte mari, pentru a valorifica marfa (Planşa I). Datorită căutării hambarelor în principal, dar şi a lăzilor de zestre, meşterii din Budureasa au introdus încă din secolul al XIX-lea, tocmai pentru a asigura o continuitate în confecţionarea pieselor respective, o inovaţie tehnică unică după cîte cunoaştem referitor la acest meşteşug, „pălitoarea" care permitea grăbirea procesului de uscare a lemnului de fag şi, în acelaşi timp, conducea la o uniformizare cromatică inconfundabilă pentru piesele din acest centru[11].

În cadrul comunităţii săteşti de la Cresuia, renumită prin scările realizate, eşalonarea din punctul de vedere menţionat deja, era o realitate adînc înrădăcinată. „Iarna bărbaţii — după cum subliniază autorul — lucrează în pădure la lemne (. . .), confecţionînd scări, pregătind metri steri de lemn pe care-l transportă la Beiuş sau cioplind din lemn de gorun bîrnele destinate caselor pe care ei le desfac prin satele Bihorului"[12]. Pentru ideea relevată de noi semnificativă este constatarea făcută prin care surprinde această eşalonare a activităţii meşteşugăreşti în funcţie de muncile circumscrise lucrului pămîntului deţinut de fiecare: „Primăvara lucrează toţi la plug. Vara, femeile şi copiii lucrează la cîmp, iar bărbaţii transportă la câmpie scările coase şi făcute în timpul iernii.

La seceratul grâului părăsesc aproape toţi satul plecând la câmpie, pe unde lucrează şi după terminare se întorc, fiecare la casele lor cu câte 1 sac sau 2 de grâu provizie pentru iarnă. Toamna îşi adună de pe câmpul lor de munte puţinu-l pe care-l au"[13].

---

[9] A. Chiriac, *Transportul şi desfacerea* . . ., p. 222—223

[10] B. Ştefănescu, A. Chiriac, *Budureasa la sfîrşitul secolului XIX—începutul secolului XX, reconstituirea unui mod de viaţă tradiţional,* în „Revista Muzeelor", nr. 2, 1982, p. 23

[11] I. Godea, *op. cit.*, p. 131

[12] P. Stelea, *Viaţa sătenilor din Creşuia,* Beiuş, 1944, p. 35

[13] *Ibidem,* p. 20

Confecționatul uneltelor din lemn la Criștioru de Sus era actual mai cu seamă în perioada de trecere din iarnă spre primăvară, cînd modelau furcile, greblele și pregăteau rudele de căruță destinate vînzării. Cu uneltele mergeau, după cum afirmă informatorii, în aprilie, mai, iunie și iulie, cînd erau foarte cerute. În schimb rudele de căruță se comercializau tot timpul anului și în acest caz fără să fie afectate ocupațiile de bază[14] (Planșa II).

În ceea ce privește spătarii din Valea Neagră de Jos, aceștia își procurau materia primă toamna, lăsînd-o să se usuce pînă în primăvară cînd asamblau aceste produse pe care apoi le desfăceau în vestul României[15].

Dulgherii din satul Meziad pregăteau și, apoi, confecționau case „de la talpă pînă la coarne", iarna și primăvara, pentru ca să poată să le vîndă prin alte sate, pînă pe cursul inferior al Crișului Negru[16].

După cum putem constata — situația fiind identică și în cazul celorlalți meșteșugari specializați în confecționarea jugurilor, căruțelor, etc. —, se poate surprinde nu numai această ritmicitate subordonată unor etape precise din ciclul muncii unui an, ci și o concordanță între confecționarea anumitor tipuri de unelte și cererea acestora tocmai în momentul respectiv. De fapt, toată această coordonare a vieții corespunde unui ritm existențial care era propriu fiecărei comunități sătești, ritm maturizat în timp și în conformitate cu realitățile social-economice din perioadele în cauză.

Desfacerea și transportul produselor

1. Pentru a putea participa cu piesele lucrate la tîrgurile săptămînale de la Beiuș și Vașcău sau pentru a putea ajunge în zonele unde schimbul propus le satisfăcea pretențiile, meșteșugarii și-au creat un sistem de transport unitar și bine organizat. Astfel, lădarii din Budureasa, pe lîngă frecventarea celor două tîrguri aflate în apropiere, treptat, și-au extins aria de cuprindere spre cîmpie și, în mod special, spre cea a Crișurilor. Cu acest prilej, cu toate că mergeau mai mulți pe același traseu exista o înțelegere prealabilă între meșteșugari, înțelegere prin care concurența era evitată. De fapt, concurența aici avea un rol pozitiv, deoarece nu viza niciodată subminarea intereselor fiecăruia într-un teritoriu sau altul, ci dimpotrivă evitarea acesteia. Cei care aveau căruțe își desfăceau propria marfă. De obicei, pe o căruță se puteau pune două lăzi de zestre finisate și 10—12 piese ce urmau să fie asamblate în momentul vînzării. Lădarii care nu aveau căruțe se asociau, cînd intenționau să par-

---

[14] Informator Gheorghe Zoica, satul Criștiorul de Sus (Zoicești) nr. 66, comuna Criștiorul de Jos, născut 1900.

[15] Informator Ioan Sabău, satul Valea de Jos nr. 27, comuna Rieni, născut 1932.

[16] I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977, p. 111

curgă distanțe mari, cu alții care dețineau acest mijloc de transport și plecau împreună la cîmpie, căruțașului revenindu-i 1/3 din venitul obținut prin valorificarea mărfii[17]. Treptat, pe măsură ce producția devenea tot mai mare, satisfăcînd cererea continuă mai ales de hambare, au apărut cărăușii, dintre consătenii lădarilor. „Lădarul Nistor Gheorghe, de exemplu, vindea lăzile acasă acestor intermediari pe care localnicii îi numeau „cheujeri". Pînă la sfîrșitul veacului trecut lădarii sau cheujerii se „ortăceau" (asociau) în grupuri de 5—6 căruțe și plecau în convoi pînă la Tinca sau Ucuriș. Din aceste două localități se răspîndeau fiecare în altă direcție pentru a nu se concura unul pe altul. Era chiar un fel de „repartiție" a satelor între lădari, în așa fel încît fiecare avea grijă să nu intre în satul în care se afla cu lăzi un alt consătean"[18].

Dacă pentru lădari apariția cărăușilor a fost o necesitate susținută de cererea permanentă a lăzilor de zestre și hambarelor, aspect care a impus o continuitate în muncă de-a lungul unui an și care a dus, probabil, la apariția „pălitoarei", atunci pentru meșterii lemnari din Criștioru de Sus existența intermediarilor nu se impunea. Aceștia se asociau cîte doi, trei meșteșugari, fiecare cu căruță proprie și mergeau regulat la tîrgurile de la Vașcău și Beiuș, precum și la altele situate în zonele limitrofe cu Bihor, dar mai ales în sud, la Buteni[19]. Poate mai mult ca în cazul celorlalte meșteșuguri profilate pe prelucrarea lemnului, aici apare evidentă eșalonarea desfacerii unor tipuri de unelte în funcție de etapa în care se afla desfășurarea muncilor agricole și de traseul pe care-l parcurgeau. Astfel, pe drumul spre Timișoara, ce trecea constant prin Gurahonț și Arad, vindeau constant rude de căruță, pe cînd pe traseul: Vașcău—Beiuș—Holod—Tinca—Salonta—Oradea sau Tinca—Arad, ofereau furci, greble, lopeți, vînturiști, etc.[20]. Indiscutabil se detașează și acum sistemul împărțirii ariei de desfacere pentru a evita concurența inutilă. Putem descifra din acest aspect, care poate fi generalizat, un bun simț ce-și extrage seva din mentalitatea proprie țăranului român, mentalitate izvorîtă dintr-unul din argumentele care au determinat apariția unei producții pentru piață și deci specializarea, cel al asigurării existenței unei familii și, implicit, a întregii comunități.

Pentru spătarii din Valea Neagră de Jos problema valorificării mărfii era relativ mai ușoară. Cu excepția grupului de olari concentrați în partea numită Dîmbul, majoritatea celorlalți săteni confecționau spete pe care apoi le vindeau la cele două tîrguri săptămînale de la Beiuș și Vașcău, precum și în multe părți din nord-vestul României (Ceica, Tinca, Carei, Satu Mare, etc.). Pentru aceasta, în vremurile mai depărtate mergeau pe jos, asociate mai multe persoane, ducînd cu desaga un număr destul de

---

[17] Idem, *Meșteșugul*... p. 145
[18] *Ibidem*, p. 145—146
[19] Informator Gheorghe Zoica, satul Criștiorul de Sus (Zoicești) nr. 66, comuna Criștiorul de Jos, născut 1900.
[20] *Ibidem*

mare de spete. Apoi, tot purtînd marfa în desagi, au utilizat calul, trenul și mai tîrziu autobuzul, întotdeauna spre localitățile din zona amintită, netrecînd niciodată pe versantul estic al Munților Apuseni, spre Huedin, căci aici intrau în concurență cu spătarii din Rîșculița, care făceau piese de o calitate superioară celor din Valea Neagră de Jos[21].

2. La fel ca și în cazul fierarilor și olarilor[22] principalele mijloace de transport se încadrează în cele tradiționale pentru spațiul carpato-danubiano-pontic (vezi în acest sens Planșa IV). Sistematizînd după o clasificare utilizată și pe plan european[23], constatăm că s-au folosit în ordinea firească a evoluției în timp și în concordanță cu posibilitățile avute de fiecare meșteșugar la un moment dat, mijloace de transport acționate de *sursa de energie umană* (se remarcă aici purtatul poverilor pasiv, pe spate — desagi, straițe, etc.), apoi, acestea fiind dominante, cele puse în mișcare de *sursa de energie animală* (purtatul poverilor pe spinarea animalelor și transportul pe roți, cu căruța și carul)[24]. Acestora se alătură și utilizarea *energiei hidraulice,* cunoscînd faptul că cele trei Crișuri erau navigabile în evul mediu[25]. Această situație atestată documentar în întreaga această perioadă și confirmată și de o serie de descoperiri arheologice subliniază concludent traficul important ce se derula pe Crișul Repede, Negru[26] și Alb[27]. Chiar și în secolul al XVIII-lea întîlnim încă în documente, că pe Crișul Negru cei din localitatea Tăut se ocupă cu transportarea pe acest rîu „... a scîndurilor, albiilor din lemn și a plutelor pe care obișnuiesc să le confecționeze în pădurile domeniale pe lîngă o taxă suportabilă“[28].

3. Și în situația meșteșugarilor profilați pe prelucrarea lemnului, mai ales după ce produsele acestora s-au impus în peisajul economic al zonei, se poate întreprinde o sistematizare a modalităților de valorificare, modalități subordonate relației ce s-a stabilit între cerere și ofertă:

A. Vînzarea lăzilor de zestre și a hambarelor se efectuau *direct din atelierul meșteșugarului,* fie acestor „cheujeri“ (cărăuși), fie unor oameni care au comandat pentru anumite evenimente (nuntă — lăzi de zestre) sau nevoi (hambare) piesele respective. Indiscutabil, această formă de comercializare s-a practicat doar în perioada de maximă răspîndire și, implicit, de acceptare, deci de pătrundere în conștiința locuitorilor din nord-vestul României (sec. XIX—XX). Fără îndoială, și la celelalte meșteșu-

---

[21] Informator Ioan Sabău, satul Valea de Jos nr. 27, comuna Rieni, născut 1932.
[22] A. Chiriac, *Transportul și desfacerea...*, p. 233
[23] M. Bocșe, *Sisteme tradiționale de transport,* în *„Bistrița-Năsăud“*, Bistrița, 1971, p. 278—279
[24] *Ibidem.*
[25] T. Roșu, *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene — pînă la jumătatea sec. al XIV-lea,* în „Studii și articole de istorie“, III, București, 1961, p. 75—80.
[26] V. Maxim, Gh. Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice,* în „Biharea“, II, Oradea, 1974, p. 61; T. Roșu, *op. cit.*, p. 80.
[27] Secția de istorie a Muzeului Țării Crișurilor deține o monoxilă care confirmă cele precizate în text cu privire la vechimea utilizării celor trei rîuri pentru navigație.
[28] V. Maxim, Gh. Mudura, *op. cit.*, p. 61

guri se întîlnește această situație, principalii cumpărători fiind din satele Depresiunii Beiușului, totuși, considerăm că, această modalitate a avut o întrebuințare mai limitată, avînd în vedere necesitatea permanentă de a procura cereale, la cîmpie.

B. O foarte răspîndită metodă de desfacere a fost, indiscutabil, cea *a vînzării în numeroase sate* din nord-vestul României. Afirmația vizează invariabil toate așezările care sînt cunoscute prin meșteșugari specializați în prelucrarea lemnului.

Această modalitate de valorificare a produselor a presupus în timp, odată cu creșterea solicitărilor, o eșalonare a vînzării unor produse în funcție de cerere, de necesitățile reclamate de desfășurarea anumitor activități în timpul anului (vezi în acest sens Planșa III). În general, după cum s-a subliniat deja în lucrare, perioada principală în care mergeau cu obiectele era din primăvară pînă în toamnă și mai exact atunci cînd etapa în care se aflau muncile agricole din hotarul satelor permitea acest lucru. Se desprind, însă, și o serie de situații cînd anumite produse sînt vîndute tot timpul anului (lăzile de zestre, hambare, rude de căruță, scări, juguri, etc.).

C. A treia modalitate constantă și, în egală măsură, principală de valorificare a fost participarea la *tîrgurile săptămînale* de la Beiuș, Vașcău și Oradea, precum și la o serie de altele considerate de fiecare meșteșugar ca importante. Totodată această deschidere către anumite tîrguri săptămînale se explică prin pregătirea unui tip de obiect, în conformitate cu opțiunile cererii. Cele mai importante tîrguri săptămînale frecventate au fost: Beiuș, Oradea, Vașcău, Șimleu, Vadu Crișului, Aleșd, Tinca, Salonta, Beliu, Ineu, Cermei, Pîncota, Arad, Sînicolaul Român, Buteni, Hălmagiu, Cîmpeni, Brad, Debrețin (R. P. Ungaria), Gyula (R. P. Ungaria), multe dintre acestea impunîndu-se și prin ținerea de tîrguri anuale importante, prin posibilitățile de desfacere oferite în acea perioadă. De asemenea, dintre tîrgurile anuale există cîteva care rețineau în mod special atenția meșteșugarilor, cum ar fi cele de la Găina, Hălmagiu („Hălmagiul are tîrguri mari, vestite, la cari se adună locuitorii din 60—80 de sate, aflătoare împrejur. Unul din aceste este târgul sau *bulciul* Sân-Toaderului, cel mai vestit dintre toate ..."[29]); Cîmpeni („Cîmpenii însé este însemnat și ca centru comercial al Moților. În el se țin tîrguri mari, vestite (de séptémână și de țeară), la care sé adună Moții din cele mai depărtate văi de munte ..."[30]); Oradea, tîrguri anuale care erau nu numai un prilej de vînzare a anumitor produse, ci și unul de sărbătoare, de întîlniri cu multiple implicații și semnificații pe planul interferențelor culturale.

Alături de procesul bine organizat al desfacerii se desprinde și o problemă direct derivată din această practică a străbaterii unor distanțe mari, situație care a generat, indiscutabil, un comportament specific pentru oa-

---

[29] S. Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898, p. 99

[30] *Ibidem*, p. 97

menii respectivi, comportament determinat de anumiţi factori. În acest sens, existența oamenilor era condiționată de anotimpul respectiv, deci de condițiile atmosferice și, în egală măsură, de relațiile stabilite cu locuitorii așezărilor în cauză. Bunăoară, cei din Criștiorul de Sus, dormeau mai ales în căruță, iar uneori și pe la oameni. Mîncarea pentru cea mai mare parte a drumului și-o asigurau de acasă, ducîndu-și cu ei slănină, cartofi și pîine, ca alimente de bază. Alteori, aceasta în condițiile în care erau nevoiți, apelau la oamenii satelor pe care le străbăteau[31].

De multe ori, unii mergeau cu familia, modalitate care relevă și o altă trăsătură fundamentală a vieţii acestora și anume aceea a unor eventuale munci pe care le puteau practica de-a lungul drumului în zonele de cîmpie și în care putea fi antrenată întreaga familie. De pildă, scărarii din Cresuia, după ce rînduiau marfa în căruță „... își suiau nevasta și copiii — acopereau căruța cu arneu (coviltir) — și plecau la câmpie"[32].

Uneori, lădarii din Budureasa ca și, probabil, ceilalți meșteșugari care mergeau cu diferite produse, aveau probleme cu autoritățile locale de pe unde treceau, căci aceștia din urmă, neținînd cont de documentele care certificau cumpărarea lemnului, confiscau lăzile[33].

Cele cîteva informații sumare deținute reflectă și o altă coordonată fundamentală din existența meșteșugarilor, o coordonată care argumentează complexitatea modului de viață propriu acestora. Deși, de-a lungul drumurilor, contactele principale sînt de ordin economic, totuși, această realitate fiind specifică și celorlalți meșteșugari, acum se realizează și o serie de interferențe ce se răsfrîng în planul vieții social-culturale. Mai mult chiar, la nivelul mentalităților au loc, apreciem, deschideri ce se manifestă în receptarea, din amîndouă sensurile (meșteșugar-localnic și invers), unor aspecte ce sînt acceptate după o prealabilă selecție, în conștiințe.

Pe baza informațiilor deținute am surprins două tipuri, am putea spune clasice, de vînzare-cumpărare, ambele strîns legate și de formele de desfacere menționate mai sus: *în natură* (dominantă pînă în primul sfert al veacului al XX-lea) și *în bani* (a coexistat încă din secolul al XIX-lea ca posibilitate de plată cu primul tip, dar s-a impus în lumea meșteșugarilor de abia înspre mijlocul secolului XX de cînd devine general).

Primul tip de valorificare are antecedente temporale îndelungate, fiind forma principală de efectuare a schimburilor în lumea rurală pînă la cumpăna dintre epoca medievală și modernă în România. Și pentru meșteșugarii din Depresiunea Beiușului, preferința pentru acest schimb în natură își are motivația în necesitatea acoperirii unor cerințe existențiale, realitate care explică și de ce aria de desfacere principală pentru mărfurile respective a fost, în principal, cîmpia.

---

[31] Informator Gheorghe Zoica, satul Criștiorul de Sus (Zoicești) nr. 66, comuna Criștiorul de Jos, născut 1900.

[32] P. Stela, *op. cit.*, p. 17

[33] I. Godea, *Meșteșugul...*, p. 146

Din momentul cînd intreprinderile industriale, indiferent de profil, încep să ofere anumite mărfuri care pînă atunci erau realizate în cadrul economiei rurale, situație evidentă mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se produce o diminuare în realizarea anumitor tipuri de produse meșteșugărești (mai puțin cele din lemn), la care se adaugă și impunerea monedei în procesul desfacerii, vînzarea pe bani devenind, ca atare, primordială.

Drumurile

Considerăm că refacerea unor trasee parcurse și de meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului ne oferă posibilitatea receptării la adevărații parametrii a fenomenului discutat și a conturării zonelor de influență și, implicit, a cunoașterii relațiilor economice și culturale stabilite în timp între românii din spațiul carpato-danubiano-pontic. Coroborînd cele deținute cu datele cunoscute despre problema circulației oamenilor în țările române și în epocile mai vechi — cum ar fi de pildă pentru Depresiunea Beiușului documentul de la mijlocul secolului al XV-lea care întărește dreptul de a merge la cîmpie a locuitorilor din zonă[34] — se va reuși, considerăm, reconstituirea cît mai obiectivă și argumentată a dimensiunilor reale ale circulației circumscrise spațiului românesc.

Înainte de a preciza traseele propriu-zise, precum și tîrgurile frecventate trebuie relevată o altă latură semnificativă a fenomenului prezentat, cea a ariilor de influență. Bunăoară, centrul principal de desfacere pentru teritoriul în cauză a fost dintotdeauna Beiușul a cărui atracție, dincolo de faptul că a fost centrul administrativ, s-a datorat și acelei ritmicități de desfășurare a tîrgului, coordonată care a condus la constituirea acestuia nu numai într-un loc de schimb economic, ci și în unul ce se transforma într-un prilej de sărbătoare săptămînală a miilor de țărani din împrejurimi și din teritorii mai îndepărtate. Se pare că la aceasta a contribuit și configurația geografică a Depresiunii Beiușului, deoarece majoritatea drumurilor satelor de aici converg spre Beiuș, cum ar fi de exemplu cele ale satelor din Munții Piatra Craiului, cît și a celor din Munții Codru-Moma[35]. Conscrierile din secolul al XVIII-lea, venind în continuare celor din evul mediu dezvoltat (elocvente sînt mărturiile din Urbariul Domeniului Beiuș la 1600), confirmă această situație precizînd că pentru satele districtelor Beiuș, Vașcău și Pomezău cel mai apropiat și, în același timp, cel mai frecventat tîrg, era Beiușul[36]. Desigur, aici pot fi incluse și alte districte cum ar fi Beliu, Salonta și, chiar, Oradea, de unde veneau oameni fie la tîrgurile săptămînale, fie la cele patru anuale (Sîn-

[34] I. Pușcaș, *Arhiva Episcopiei catolice de Oradea*, în „Revista Arhivelor", vol. XLII, nr. 1, București, 1980, p. 129

[35] T. Roșu, *Beiușul; tîrgurile săptămînale și cele de țară* (manuscris).

[36] Arhivele Statului Bihor, *Fond Prefectura județului Bihor*, inv. 41, Dosar 166, f. 252, 257 verso, 273

georz — tîrgul „sluguțelor" [primăvara]; de „săcerat" [vara]; de la Sîmedru [toamna]; de Broaște [iarna][37]. Atracția Beiușului conferă acestuia rolul de centru economic important care s-a înscris, prin modul de desfășurare și prin cele oferite, structurilor tradiționale specifice unei mentalități țărănești și, implicit, unui mod de existență specific.

Un al doilea punct de atracție pentru meșteșugari, în general, a fost Oradea, important centru comercial de-a lungul timpului[38]. Privind retrospectiv trebuie să avem în vedere, însă, faptul că satele din districtele Beiuș și Vașcău mergeau spre localitatea precizată în perioada medievală, în primul rînd în virtutea unor obligații feudale pe care le aveau față de stăpînul de pămînt. Odată cu trecerea la o producție pentru piață, în epoca de trecere de la societatea medievală la cea modernă, Oradea a fost preferată de meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului mai cu seamă la data desfășurării tîrgurilor anuale sau atunci cînd parcurgerea unui traseu prilejuia trecerea prin oraș în chiar ziua tîrgului săptămînal. De altfel, se pare, că în secolele XIX și prima parte a lui XX, meșteșugarii din Depresiunea Beiușului au dominat cu mărfurile lor piețele din nord-vestul României, inclusiv Oradea[39], tocmai datorită calității lor.

Alături de aceste două localități care au deținut un rol principal în circuitul economic al nord-vestului României, meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului mai mergeau la o serie de alte tîrguri, aspect care a fost determinat de cele mai multe ori și de apropierea de unul sau altul dintre acestea. Repartizîndu-le pe județe, dar ținînd cont și de preferințele cristalizate în funcție de interese surprindem cîteva grupuri de tîrguri care s-au menținut constant în atenția lemnarilor, precum și a celorlalți meșteșugari. În Bihor, acestea erau: Vașcău, Tinca, Salonta, Tileagd, Aleșd, Vadul Crișului, Marghita, Valea lui Mihai. Celelalte, ce depășesc limitele județului sînt următoarele: Hălmagiu, Buteni, Beliu, Sebiș, Ineu, Gurahonț, Pîncota, Arad, Sînnicolau Mare (județul Arad); Jimbolia, Timișoara (județul Timiș); Cîmpeni, Brad (județul Alba); Negreni (județul Cluj); Carei, Satu Mare (județul Satu Mare); Șimleul Silvaniei, Zalău (județul Sălaj); Debrețin, Gyula (R. P. Ungaria) etc.

Un loc aparte îl deține tîrgul de „fete" de la Găina. Acesta reprezenta, după cum s-a subliniat în numeroase lucrări, un eveniment de seamă care avea un dublu scop: economic și de sărbătoare. Din cercetările intreprinse pentru cunoașterea semnificației acestui tîrg cu valoare sentimentală remarcabilă pentru oamenii grupați în așezări situate în jurul acestui punct geografic de referință al zonei, reiese că: „Tîrgul Găina (...), nu este altceva decât produsul unor condiții sociale, într-un mediu

[37] B. Ștefănescu A. Chiriac, *op. cit.*, p. 23

[38] C. Simu, *Țara Crișurilor în mărturiile călătorilor străini despre țările române*, în „Biharea", X, Oradea, 1982, p. 205—206

[39] S. Toth, *Tîrgurile din Oradea (III.). Aspecte etno-demografice ale tîrgurilor orădene*, în „Biharea", VI, Oradea, 1979, p. 135—141

geografic care și-a spus hotărîtor cuvîntul“[40]. Dincolo de considerațiile referitoare la apariția și dezvoltarea acestuia, cercetarea din 1937 relevă diversitatea produselor etalate în prima zi a tîrgului (oale, cojoace, unelte de fier, etc.), dominante fiind cele din lemn: „Fiind un târg unde majoritate participanților se ocupă cu prelucrarea lemnului vom deosebi în primul rând categoria vânzătorilor de obiecte de lemn“[41]. Tabloul redat pentru anul respectiv apreciem că sugerează elocvent o imagine consacrată cu mult timp înainte.

Revenind la meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului surprindem, ca și în cazul celorlalți meșteșugari, acoperirea unor teritorii întinse din nord-vestul României. Totodată, se remarcă și preferința pentru așezările din cîmpie, cu care realizau un firesc și necesar schimb de produse căutate de locuitorii ambelor forme de relief.

Referindu-ne concret la drumurile străbătute ne-am oprit în principal la meșterii lemnari care au parcurs distanțe mari și a căror mărfuri erau căutate și apreciate. Lădarii aveau cîteva trasee principale care erau parcurse conform unui grafic acceptat de toți meșteșugarii. Conform precizărilor dintr-un studiu special dedicat meșteșugului[42] și a informațiilor din teren budurenii străbăteau mai ales următoarele drumuri:

Budureasa — Beiuș — Tinca — Salonta —Arad — Sînicolaul Mare — Jimbolia;
— Șoimi — Ucuriș — Beliu — Ineu;
— Ucuriș — Cermei — Sepreuș — Chișineu Criș — Curtici;

Budureasa — Vașcău — Vîrfuri — Sebiș — Ineu — Pîncota;
— Ceica — Oradea — Diosig;
— Roșia — Tileagd — Aleșd — Vadul Crișului — Negreni.

Meșterii lemnari din Criștioru de Sus își vindeau produsele pe trasee deja verificate:

Criștiorul de Sus — Vîrfuri — Buteni — Gurahonț — Arad — Timișoara;
— Vașcău — Beiuș — Răbăgani — Holod — Tinca — Salonta — Oradea;
— Vașcău — Beiuș — Șoimi — Tinca — Salonta — Oradea.

În ceea ce privește spătarii, aria lor de desfacere era mai limitată, situație determinată, după cum s-a precizat deja, de concurența celor din Rîșculița. Dintre drumurile străbătute se impun cîteva:

Valea Neagră de Jos — Beiuș — Tinca;
— Ceica — Oradea;

---

[40] Fl. Florescu, *Târgul de pe muntele Găina*, în „Sociologia românească“ II, nr. 9—10, Septembrie—Octomvrie, 1937, p. 421

[41] *Ibidem*, p. 424

[42] I. Godea, *op. cit.*, p. 146—147

— Ceica — Oradea — Carei — Satu Mare;
— Vașcău[43].

La rîndul lor, scărarii din Cresuia, după ce aveau făcute cîte 15—20 de scări plecau spre cîmpie unde timp de 2—3 săptămîni își valorificau marfa în schimbul cerealelor[44]. Deci, în acest caz, în Cîmpia de Vest era terenul principal de desfacere. Dintre trasee se desprind:

Cresuia — Beiuș — Șoimi — Tinca — Salonta — Oradea — Valea lui Mihai — Carei;
— Beiuș — Șoimi — Ucuriș — Beliu — Ineu — Pîncota — Arad;
— Șoimi — Tinca — Salonta — Arad — Sînnicolau Mare — Jimbolia.

Pentru meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului din Gurani, Tărcăița, Beiușele, Mierag, Chișcău, Ceișoara, etc., drumurile principale se îndreptau spre Beiuș și Vașcău, unde aveau vadul cel mai bun de vînzare. Pe lîngă participarea la aceste tîrguri săptămînale meșterii respectivi acopereau necesitățile satelor din Depresiunea Beiușului și, foarte rar, din afară. De altfel, se pare că în cazul meșteșugarilor în discuție piața de la Beiuș era suficientă, deoarece aici se întîlneau oameni dintr-un spațiu important, care se aprovizionau cu o gamă largă de produse.

Încă pînă în secolul trecut drumurile pe ape reprezentau o realitate. Pe Crișul Repede, Negru sau Alb, așa cum s-a menționat deja, se cobora cu plutele spre anumite localități situate pe aceste rîuri (Vadul Crișului, Aleșd, Oradea, Beiuș, Tinca, Sebiș, Ineu, Chișineu Criș, Gyula [R. P. Ungaria], etc.), ducînd marfă la tîrguri sau pentru a acoperi unele comenzi.

Desigur, din analiza problemei dezvoltate în lucrare reiese că s-a prezentat un fenomen care reflectă prin toate datele incluse un aspect al unui cadru deosebit de complex de existență, specific Depresiunii Beiușului. În acest sens, exemplele oferite de meșteșugarii specializați în prelucrarea lemnului vin să argumenteze persistența unei realități care reflectă caracteristicile unui mod de viață propriu poporului român.

*

Concluzii

Studierea apariției satelor cu meșteșugari specializați în olărit, fierărit, lemnărit, cojocărit și sumănărit din Bihor ne-a condus spre cunoașterea acestei probleme în întreaga complexitate, complexitate determinată de rolul economic avut la un moment dat de aceste localități, între așezările rurale dintr-un teritoriu important al României. Ca atare, prezentarea valorificării produselor realizate în localitățile respective s-a impus cu atît mai mult cu cît acest aspect este consecința amplorii atinse

---

[43] Informator Ioan Sabău, satul Valea de Jos nr. 27, comuna Rieni, născut 1932.
[44] P. Stelea, *op. cit.*, p. 17.

de fenomenul în cauză pe o anumită perioadă de timp și într-un areal geografic considerabil. Constituindu-se în economii complementare necesare pentru comunitățile rurale respective, cu repercursiuni imediate în viața localităților cu care au intrat în relații, fiind deci susținute de o comandă socială care a apreciat valoarea și, implicit, utilitatea mărfurilor, acestea din urmă au devenit, după ce s-au stabilizat în conștiința țăranilor din aria cuprinsă, produse preferate chiar și după ce producția de serie a fabricilor a început să domine și piețele Transilvaniei. Această permanetizare în conștiințe a fost, indiscutabil, și rezultatul înscrierii într-un circuit economic care în secolele XVIII, XIX și începutul lui XX a promovat un schimb între zone individualizate din punct de vedere al formelor de relief, în concordanță cu procesul specializării surprins la nivelul acestora, în funcție de resursele economice specifice. Acum, în acest răstimp, are loc, de exemplu, în întreaga Transilvanie o accentuare a contactelor economice între munte și cîmpie[45], în sensul precizat de specialiști, așezările circumscrise formelor de relief înalte oferind produsele meșteșugărești, iar cele din cîmpie, în schimb, cereale. Din această perspectivă Bihorul este un model cît se poate de elocvent, aici funcționînd, realitate susținută chiar de subiectul analizat deja[46], această relație dintre munte și cîmpie constant. Datorită cristalizării unui cadru social-economic favorabil se ajunge, treptat, la constituirea unui întreg sistem al transportului și desfacerii produselor, sistem care corespunde solicitărilor venite din partea cererii și, binențeles, a intereselor meșteșugarilor.

De altfel, concluziile desprinse în urma cunoașterii acestei laturi din activitatea meșteșugarilor la adevărata valoare de exprimare ne relevă faptul că organizarea desfacerii în forme perfecționate este tocmai rezultatul unui stadiu atins în dezvoltarea satelor cu meșteșugari specializați pe planul producției. Pornind de la această constatare considerăm că atunci cînd s-a abordat acest subiect al meșteșugarilor în formula cristalizată și în o serie de sate din Bihor și, mai cu seamă, locul lor între așezările rurale din teritoriul aprovizionat, s-a insistat mai puțin asupra faptului că produsele confecționate de meșteșugarii țărani au venit în primul rînd în întîmpinarea, ținînd cont de parametrii tehnici specifici, pretențiilor țăranilor care au fost principalii cumpărători. Avem de-a face, deci, cu *produse țărănești* atît ca rezultate cît și ca destinație, ele fiind, privite din ambele puncte de vedere, rezultatul unei experiențe transmise de generații, unei experiențe care reflectă adaptarea la un mediu cunoscut. Fără a intra în detalii ne-am oprit la un singur exemplu din multele pe care le-am inclus în materialele anterioare și anume la unul elocvent, cel oferit de fierari care au modelat o diversitate de sape, ne referim la forma și duritatea acestora, diversitate impusă de utilizarea lor pe suprafețe aparținînd unor sate situate în forme de relief distincte[47].

---

[45] B. Surdu, *Situația social-economică a Transilvaniei pînă la răscoala lui Horea*, în „Istoria României", III București, 1964, p. 404

[46] A. Chiriac, *Transportul și desfacerea* ..., p. 211—240

[47] *Idem, Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p. 56—58

Dincolo de acest circuit economic existent, concluziile evidențiază și o altă față a acestor relații și anume cele stabilite pe plan cultural, din această perspectivă contactele existînd în principal între așezările românești.

1. Dintre concluziile reținute prima este importantă prin faptul că redă o realitate care pentru lumea satelor a fost definitorie și, ca atare, respectată secole de-a rîndul, aceasta fiind măsura unui mod de viață tradițional. Ne referim la *ritmicitate*, parametru care s-a materializat într-un calendar rezultat în urma unor practici îndelungate și care reflectă momentele importante dintr-un an, calendar ce cuprindea toate activitățile vieții țăranilor, transportul și desfacerea produselor efectuîndu-se în funcție de perioadele acceptate de comunitățile sătești, în general. Această ritmicitate în valorificarea mărfurilor s-a datorat tocmai faptului că toată munca meșteșugarilor era organizată în funcție de desfășurarea ocupațiilor principale atît de către meșteșugari, cît și de cei ce solicitau obiectele. Ritmicitatea se desprinde și din momentele detașate atunci cînd se remarcă axarea, în anumite perioade dintr-un an, a producției pe un anumit tip de piesă, satisfăcînd astfel solicitările ivite numai într-o perioadă dintr-un an. Conform ritmicității materializate în existența unor perioade de lucru specifice anumitor meșteșuguri, putem sublinia că procesul de producție ca și valorificarea mărfurilor se integrează unei tradiții care s-a manifestat în modul de ordonare a muncii, ambele fiind emanația firească a unei concepții care reflectă coordonatele unei existențe ce reia o experiență de viață ancorată în realități devenite fundamentale pentru oamenii acestor locuri.

2. Ca urmare a creșterii cererii față de produsele meșteșugarilor din satele cunoscute și, implicit, ca urmare a lărgirii ariei de desfacere s-a cristalizat treptat în conștiințe și un calendar cuprinzînd etapele de desfacere a produselor constant. Perioadele sînt reprezentate pe graficul anexat (Planșa III) care este o sinteză reprezentativă pentru cîteva meșteșuguri. Participarea la tîrguri, în schimb, a presupus o selecție în cazul celor săptămînale și anuale, acestea din urmă fiind stabilite în funcție de importanță și interese. Dincolo de aceste două forme de asigurare a desfacerii putem delimita și ariile preferate de un sat sau grupuri de sate cu meșteșugari specializați din Bihor.

Bunăoară, pentru Depresiunea Beiușului și chiar mai departe, centrul principal de atracție a fost Beiușul, cu renumitul tîrg săptămînal de joia. Aici și-au concentrat punctul de interes fierarii, olarii, lemnarii, cojocarii, sumănarii, etc., din zonă prin faptul că era o piață constantă de desfacere, o piață care asigura din ambele puncte de vedere, al meșteșugarului și al cumpărătorului, o aprovizionare ritmică. În paralel cu rolul de centru economic principal pentru populația sătească dintr-un teritoriu mai mare, tîrgul de la Beiuș era și un prilej de întîlnire între oameni, un prilej de exprimare a specificului național și chiar de interferențe culturale. Totodată trebuie subliniat și un alt aspect, cel al tîrgurilor anuale

organizate în localitate, evenimente importante nu numai din punct de vedere economic, ci și, în cazul unora, din cel social. Este cazul tîrgului „sluguțelor“ care se țineau la Sîngeorz și care se alătura celorlalte trei cunoscute: tîrgul de secerat, de la Sîmedru și de „broaște“[48].

Meșteșugarii din zona etnografică a Beiușului mai mergeau permanent la tîrgurile săptămînale de la Vașcău, Ceica, Hălmagiu și Brad, precum și la o serie de altele frecventate din timp în timp: Negreni, Vadul Crișului, Oradea, Aleșd, Tinca, Salonta, Beliu, Ineu, Sebiș, Buteni, Gyula, Debrețin (R. P. Ungaria), etc.

Un al doilea centru important, dar care a fost pentru Crișana principalul centru administrativ, politic și economic, și pe care meșteșugarii nu l-au ocolit niciodată, a fost Oradea. Dacă însă aici meșteșugarii din zona Beiușului veneau fie la tîrgurile anuale pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea (se țineau 6, dintre care la cel din iunie participau comercianți străini, iar din a doua jumătate a aceluiași secol s-a redus la 4, fiecare ținînd cîte o săptămînă[49]), fie cînd traseul pe care-l parcurgeau trecea prin localitate și chiar în zilele cînd avea loc tîrgul săptămînal.

Dintre tîrgurile anuale, însă, cel de la Găina s-a impus în rîndul locuitorilor prin semnificația de ansamblu, dar și prin rolul economic avut. Aici se întîlneau meșteșugari de pe teritoriul înconjurător (județele Bihor, Cluj, Alba, Arad, Hunedoara), pentru acest prilej aceștia realizînd o varietate de produse impresionantă și, întotdeauna, de cea mai bună calitate deoarece aici, considerăm, era unul din prilejurile prin care se impuneau unele centre, marfa lor reușind să acapareze, prin calitatea avută, noi piețe de desfacere. De altfel, menținerea în timp, ca și pătrunderea într-o arie geografică mare a produselor originale din satele cu meșteșugari specializați din zona Beiușului s-a datorat calității acestora; adaptării la cerere; consecvenței în aprovizionare de-a lungul unor perioade bine stabilite, toate împreună formînd argumente ce explică aderența foarte mare a oamenilor din nord-vestul României la aceste produse.

3. Pentru a străbate drumurile dorite, ca și pentru a participa la tîrgurile săptămînale sau anuale meșteșugarii au fost obligați să-și organizeze transportul în conformitate cu interesele respective. Ca urmare, cercetările intreprinse pînă acum au relevat două modalități la care s-a recurs în vederea asigurării unei vînzări constante.

La început, deci în secolele XVIII și pînă pe la mijlocul lui XIX, meșteșugarul era și producător și vînzător, el fiind cel care-și ducea marfa spre valorificare. Treptat, pe măsura acaparării de noi piețe, a creșterii continue a solicitărilor, au apărut *cărăușii,* adică intermediarii din chiar satul meșteșugarului sau din cele aflate în împrejurimi, care preluau marfa direct de la sursă, în urma stabilirii unei înțelegeri rentabile pentru ambele părți, îndreptîndu-se spre diferitele teritorii deservite.

---

48 B. Ștefănescu, A. Chiriac, *op. cit.,* p. 23
49 S. Toth, *op. cit.,* p. 114—116

În ambele situații transportul s-a realizat fie *individual*, modalitate ce a corespuns în general etapei cînd meșteșugarul și-a desfăcut propria marfă la tîrgurile din apropiere și în satele din vecinătate sau cînd un negustor avea comenzi speciale, fie *colectiv*. Cu această a doua ocazie meșteșugarii sau cărăușii formau, în urma unei înțelegeri bine puse la punct, un convoi cu care se deplasau spre un spațiu dinainte stabilit. Cu acest prilej, meșteșugarii mai săraci și care nu posedau mijloace de transport proprii se asociau cu cei ce dețineau căruțe reușind să-și depășească piața de desfacere limitată.

Pornind de la diversitatea meșteșugarilor și, în egală măsură, de la multitudinea obiectelor confecționate și oferite spre vînzare și ținînd cont, în urma cunoașterii situației de ansamblu în acest sens, de modalitățile de transport răspîndite am alcătuit, după modelul adoptat deja[50], un tablou sugestiv al sistemelor și mijloacelor de transport utilizate pentru desfacerea produselor provenite din satele cu meșteșugari specializați (Planșa IV).

O primă categorie cuprinde transportul mărfii prin *folosirea sursei de energie umană*, situație care a corespuns acoperirii unor distanțe relativ mici cum ar fi satele din apropiere, tîrgurile din vecinătate. Aici aparțin ca mijloace specifice: desagii, sacii, la care se adaugă și transportul direct pe spate. A doua categorie grupează mijloacele de transport acționate de *sursa de energie animală*, dintre care se disting, alături de purtatul poverilor pe spinarea animalelor, căruțele ca dominante în peisajul rural românesc.

O a treia categorie, după cum ne-o demonstrează mărturiile ieșite din descoperirile arheologice sau cele consemnate de documentele de arhivă, are în vedere folosirea *sursei de energie a apei*, modalitate de transport pe care o întîlnim prezentă mai ales în cazul celor care s-au preocupat de valorificarea lemnului. În acest sens, după cum o demonstrează informațiile transmise din evul mediu[51], pentru navigație au fost folosite toate cele trei Crișuri (Repede, Negru, Alb), pe acestea ducîndu-se mai cu seamă cu ajutorul plutelor lemne de construcții, scînduri și o serie de alte produse din aceeași materie primă. De asemenea, răspîndită a fost și barca ca mijloc de transport.

În consens cu această imagine sintetică asupra mijloacelor de transport se află și constatarea că ele reflectă o realitate cunoscută și care izvorește din adaptarea oamenilor la un mediu dat, la posibilitățile existente, toate însă subsumate pretențiilor firești ridicate de însuși traiul specific teritoriului în discuție.

4. Importanța subiectului abordat este relevată și de faptul că anumite aspecte ivite în procesul de organizare a desfacerii produselor sînt elocvente și pentru cunoașterea mentalității țărănești. Din acest punct de vedere se detașează modul în care erau stabilite traseele și mai precis

---

[50] M. Bocșe, *op. cit.*, p. 259—260

[51] T. Roșu, *op. cit.*, p. 75—80; V. Maxim, Gh. Mudura, *op. cit.*, p. 59—61

drumurile pe care mergeau într-o anumită perioadă meşteşugarii, situaţie care întotdeauna era rezolvată în condiţii ce evitau concurenţa inutilă. Alteori, cînd pe un traseu se întîlneau oameni care aveau aceeaşi marfă şi se găseau deja într-o localitate prin care urma să intre şi alt meşteşugar sau cărăuş, cel în cauză evita satul respectiv. Fireasca înţelegere ce o putem desprinde din modul de rezolvare nu numai a acestor situaţii ci a întregului proces de desfacere a mărfurilor este rezultatul unei concepţii despre respectul reciproc, înţeleasă în sensul unei bune colaborări, colaborări necesare între locuitorii care-şi cunoşteau exact posibilităţile de trai şi respectau nişte norme morale transmise de generaţii.

În consens cu precizările de mai sus se desprinde, după cum s-a mai subliniat deja, şi ideea persistenţei acestor mărfuri în conştiinţe tocmai ca urmare a faptului că pe lîngă calităţile indiscutabile recunoscute unele dintre ele erau prezente în conştiinţa colectivităţilor prin integrarea lor nu numai în activităţile zilnice desfăşurate, ci şi în unele care se înscriu în scenariul bine precizat şi respectat al obiceiurilor. Ca urmare, valoarea materială este completată şi de una afectivă căci, de pildă, o nuntă fără lada de zestre era de neconceput; construirea unei case presupunea îngroparea la fiecare colţ al acesteia a aşa numitelor ulcele pentru „statul casei" în care se punea boabe de grîu, porumb, cărbuni, bani, etc. pentru a aduce noroc viitoarei case[52]; ulcica pentru „întors urma" era nelipsită pentru femeile care vroiau să se mărite[53]. Indiscutabil, această realitate ilustrează, alături de alte cauze social-economice, de ce s-au menţinut anumite produse între preferinţele ţăranilor mult timp.

Fără îndoială, considerăm că aceste concluzii sînt suficiente pentru a cunoaşte cît mai obiectiv rolul şi locul produselor provenite din satele cu meşteşugari specializaţi din Depresiunea Beiuşului şi, implicit, a meşteşugarilor care s-au constituit, cel puţin la cumpăna dintre epoca medievală şi modernă cînd contextul social-economic a fost favorabil, în economii complementare importante, ele fiind soluţii viabile ce s-au dezvoltat pe o tradiţie existentă pe acest plan, răspunzînd, în egală măsură, cerinţelor circumscrise unui mod de viaţă propriu satelor româneşti din nord-vestul României, în special, şi din Transilvania, în general.

LE TRANSPORT ET LA VENTE DES PRODUITS DES ARTISANS SPÉCIALISÉS DANS L'USINAGE DU BOIS DE LA DÉPRESSION DE BEIUŞ (DÉPARTAMENT DE BIHOR)

(Résumé)

En analysant le transport et la vente des produits faits par des artisans spécialisés des localités appartenant à la zone ethnographique de Beiuş, ou s'est arrêté dans cette étude sur les villages dans lesquels le façonnage du bois est devenu, à

[52] B. Ştefănescu, Fl. Goina, *Piese etnografice din zona Beiuş—Vaşcău*, Oradea, 1979, p. 151—153
[53] *Ibidem*, p. 150.

un moment donné, une occupation significative, activité qui aboutit à la vente des produits sur le marché (XVIII—XIXe siècles).

Les conditions favorables au développement de cette occupation (matière première à foison, dans toutes les formes de relief; contexte socio-économique favorable, dans une période de transition entre l'époque médiévale et celle moderne, la stimulation d'une production pour le marché) nous laissent surprendre la maturité d'un phénomène qui vient argumenter l'existence d'une civilisation du bois chez les Roumains, civilisation d'une incontestable valeur et originalité.

Limité à la Dépression de Beiuș, le tableau des villages profilés sur cette occupation est impressionnant: coffres à dot et huches (Budureasa); échelles (Cresuia); fourches, fauchets, etc. (Burda, Cresuia et Criștiorul de Sus); jougs (Tărcăița, Beiușele); ros (Valea de Jos); roues (Mierag, Feneriș et Tărcăița); chariots (Tărcăița); mesures pour les céréales (Gurani); métiers à tisser (Ceișoara, Criștiorul de Sus); chaises, bancs (Tărcăița, Chișcău) etc.

Tout cela explique une modalité particulière d'existence, modalité qui n'a signifié, en aucun cas, qu'ils avaient renoncé aux occupations principales (l'agriculture et l'élevage du bétail) qui assuraient les produits principaux nécessaires à la vie. De ce fait, on est arrivé à une coordination de l'activité artisanale, ayant comme point de départ le calendrier consacré des occupations principales, calendrier respecté par toutes les communautés rurares.

Vente et transport des produits

1. Pour pouvoir participer aux foires hebdomadaires de Beiuș et Vașcău avec leurs produits ou pour arriver dans les zones où l'échange proposé satisfaisait leurs prétentions, les artisans ont créé un système de transport unitaire et bien mis au point:

a. en certaines périodes, pour transporter la marchandise, plusieurs artisans ayant des chariots s'associaient;

b. la vente des produits, surtout à partir de la IIème moitié du XIXe siècle, a imposé l'apparition des transporteurs, modalité pratiquée surtout par les spécialistes en coffres à dot de Budureasa;

c. on évitait, de la sorte, la concurrence, quand les trajets étaient communs; il y a avait dans ce sens un accord préalable sur les localités qu'ils franchissaient en route.

2. Tout comme dans le cas des forgerons et des potiers, les principaux moyens de transport s'encadrent dans ceux traditionnels pour l'espace carpato-danubien-pontique. En systèmatisant, d'après une classification utilisée sur le plan européen aussi, les artisans spécialisés dans l'usinage du bois ont utilisé des moyens de transport actionnés par: *source d'énergie humaine* (besances, musettes etc.); *source d'énergie hydraulique* (radeaux, barques etc.); *source d'énergie animale* (bêtes de somme, chariot et char).

3. Modalités de vente des produits:
A. Vente directe de l'atelier de l'artisan,
B. Vente dans les villages du Nord-ouest de la Roumanie.
C. Vente aux foires hebdomadaires et annuelles.

La vente-l'achat s'est fait aux XVIII, XIX et XXe siècles en *nature* et en *argent*.

Les routes

Le principal centre de vente pour le territoire dont on parle a été Beiuș où il y avait une foire hebdomadaire constante et quatre foires annuelles importantes, une dans chaque saison. Cela confère à Beiuș un rôle d'important centre économique qui s'est inscrit dans les structures traditionnelles spécifiques d'une mentalité paysanne et, implicitement, d'une modalité d'existence particulière.

Le second centre, fréquenté en général par des artisans, a été Oradea qu'on recherchait soit quand le trajet passait tout près de là, soit aux foires annuelles importantes.

A côté de ces deux localités il y avait aussi des foires hebdomadaires sur le territoire des départements suivants: Bihor, Arad, Cluj, Satu-Mare, Sălaj, etc. De même, les artisans de la zone fréquentaient la foire „de jeunes filles" de Găina qui représentait un important événement annuel ayant un double but: économique et de fête, donc culturel.

La réconstitution des trajets parcourus en tenant compte des préférences de ceux qui faisaient des coffres, échelles et ros, de ceux qui fabriquaient des outils (fourches, fauchets, etc.) nous révèle le fait que l'aire fut significative, contenant dans ce circuit économique les localités du Nord-ouest de la Roumanie.

Conclusions

Partant de l'analyse du transport et de la vente des produits provenant des villages à artisans spécilisés en poterie et ferronnerie (voir *Biharea* VII—VIII, Oradea, 1979—1980) et dans l'usinage du bois de la Dépression de Beiuș, une série de conclusions significatives s'imposent de la perspective de l'ampleur atteinte par cet aspect de l'activité des artisans en général.

1. La première est importante par le fait qu'elle reflète une réalité qui pour le monde rural a été significative et, comme telle, respectée durant des siècles, étant la mesure d'une manière de vivre traditionnelle. Il s'agit de la *rythmicité*, paramètre qui ressort aussi du calendrier établi pour les travaux importants de l'année; on y a introduit, petit à petit, les périodes d'organisation du transport et de la vente des produits par tous les artisans, par les travailleurs du bois aussi (voir Planches I et II).

2. En concordance avec l'accroissement de la demande de produits et, implicitement, comme suite de l'élargissement de l'aire de vente, apparaît un calendrier des routes parcourues et des foires significatives pour les artisans mentionnés, fréquentées depuis lors constamment (Planche III).

3. L'organisation du transport, conformément aux intérêts de chaque artisan a mené à la cristalisation de deux modalités pratiqués: l'artisan du XVIII et du XIX siècle était à la fois producteur et vendeur, c'est lui qui portait sa marchandise à la foire. Plus tard, grâce aux nouvelles foires, aux demandes de plus en plus grandes, on voit apparaître les *transporteurs*, intermédiaires originaires du village de l'artisan ou d'autres localités voisines. Dans les deux cas le transport était soit *individuel*, surtout aux foires plus proches, soit *collectif* (quand les trajets étaient plus longs).

Quant aux moyens de transport généralement utilisés par les artisans potiers, forgerons et ceux qui travaillaient le bois on a le tableau suivant des systèmes et moyens de transport (voir Planche IV):

I. emploi de la *source d'énergie humaine* (besances, musettes, sacs, le transport directement au dos, etc.);

II. emploi de la *source d'énergie animale* (bêtes de somme, chariots, etc.);

III. emploi de la *source d'énergie hydraulique* (radeaux, barques).

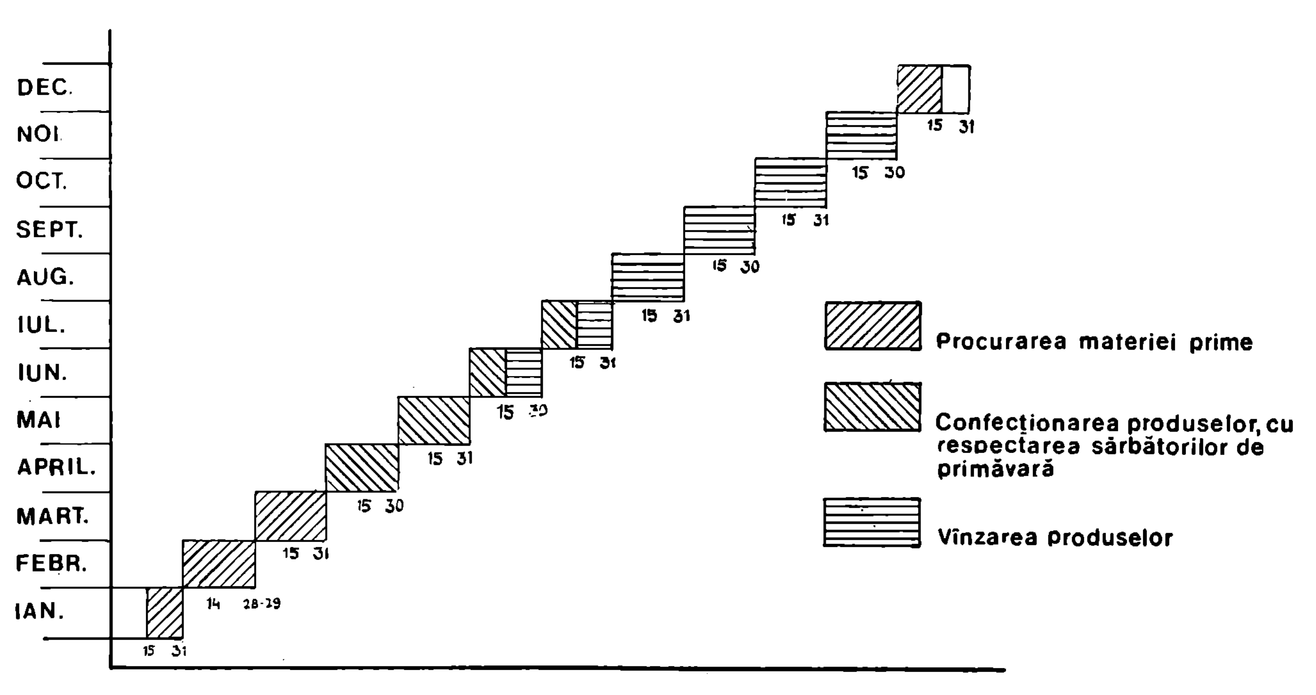
4. L'importance du sujet abordé est prouvée aussi par le fait que certains aspects du processus d'organisation de la vente des produits sont éloquents pour la connaissance de la mentalité paysanne aussi. De ce point de vue on remarque la manière d'éviter la concurrence, situation qui reflète une conception transmise de père en fils menant à une collaboration naturelle entre les artisans.

De même, on impose aussi l'idée de la persistance des marchandises dans les conscience, justement comme suite du fait que, à côté des qualités de ces produits, la plupart d'entre elles s'encadre non seulement dans les activités quotidiennes, mais

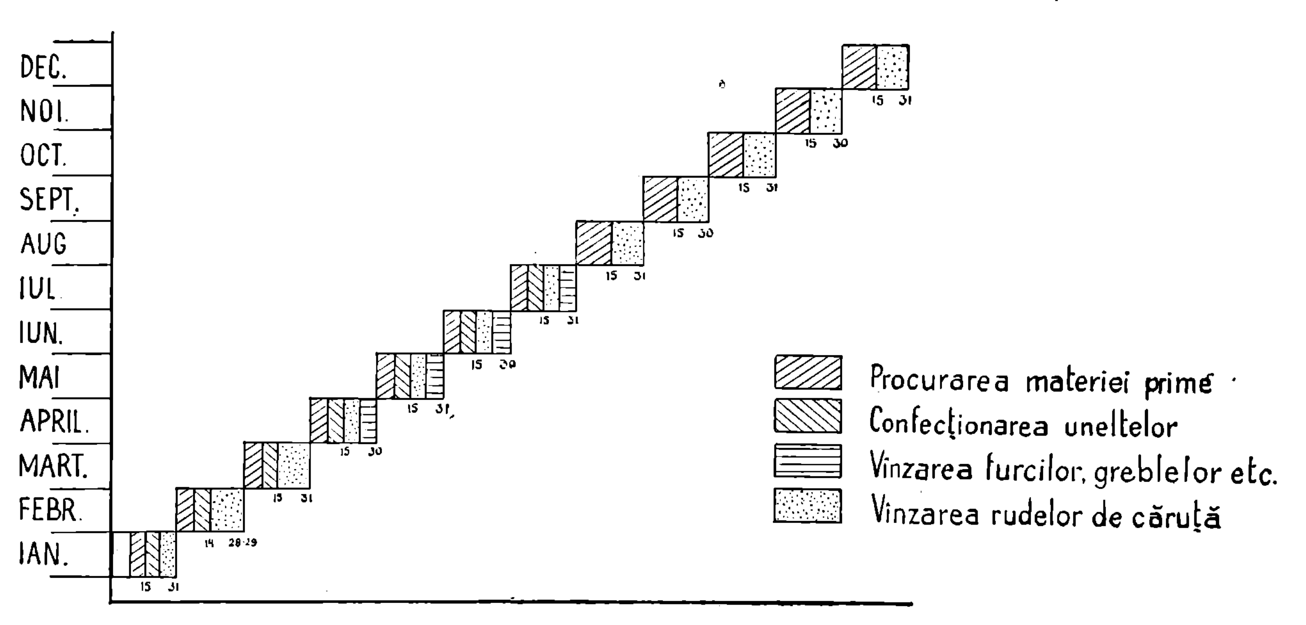
aussi dans le scénario bien précisé et respecté des coutumes. Donc, quelques-unes ont également une valeur affective indéniable car, par exemple, un mariage sans coffre à dot était inconcevable; bâtir une maison supposait aussi l'enterrement de blé, maïs, charbons, argent, etc., pour que „la maison dure" et ait „bonne fortune".

Pour conclure, il faut souligner que les artisans spécilisés dont on a parlé, ont représenté, au carrefour de l'époque médiévale et celle moderne, quand le contexte socio-économique leur fut favorable, des économies complémentaires importantes, étant des solutions viables répondant aux exigences d'une vie spécifique des villageois roumains du Nord-ouest de la Roumanie, en spécial, et de Transylvnie, en général.

PLANȘA I

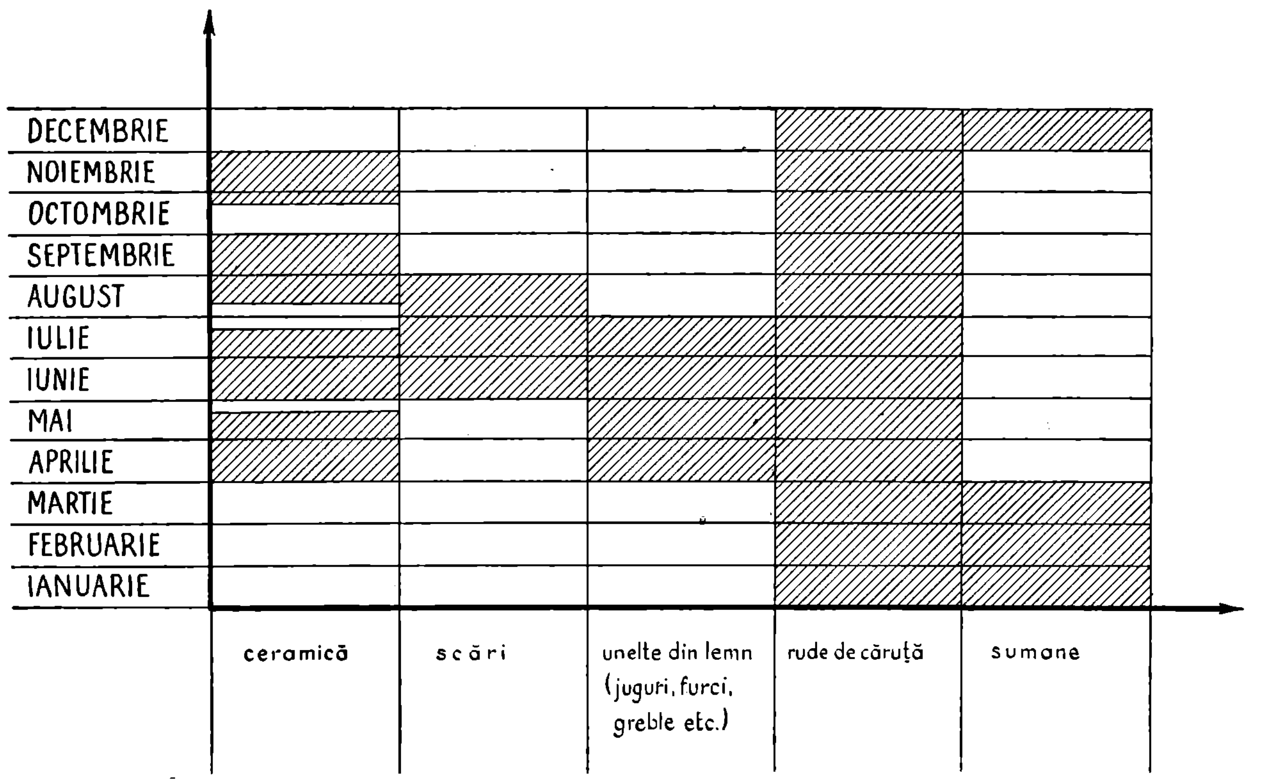

DEC.
NOI.
OCT.
SEPT.
AUG.
IUL.
IUN.
MAI
APRIL.
MART.
FEBR.
IAN.
15 31
14 28-29
15 31
15 30
15 31
15 30
15 31
15 31
15 30
15 31
15 30
15 31
Procurarea materiei prime
Confecționarea produselor, cu respectarea sărbătorilor de primăvară
Vînzarea produselor

PLANŞA II

DEC.
NOI.
OCT.
SEPT.
AUG
IUL.
IUN.
MAI
APRIL.
MART.
FEBR.
IAN.
15 31
14 28·29
15 31
15 30
15 31
15 30
15 31
15 31
15 30
15 31
15 30
15 31
Procurarea materiei prime
Confecţionarea uneltelor
Vînzarea furcilor, greblelor etc.
Vînzarea rudelor de căruţă

PLANȘA III

CALENDARUL CUPRIZÎND ETAPELE DE DESFACERE A PRODUSELOR UNOR MEȘTEȘUGARI DE-A LUNGUL UNUI AN

PLANȘA IV

TABEL SINOPTIC AL SISTEMELOR ȘI MIJLOACELOR DE TRANSPORT

	1	II	III	IV
A	1	1		1
	2: a, b, c, d	2		
			4	
B	1	1		
			a, b; 2	2; a, b, c
C	1 2			

A. Sursa de energie umană
B. Sursa de energie animală
C. Forța hidraulică
I. Sistemul purtatului poverilor cu forța umană activ:
A.1 — Purtatul poverilor cu forță umană activ
2 — Purtatul pasiv:

a — pe cap
b — pe umeri
c — în bandulieră
d — pe spate
B.1 — Purtatul poverilor cu forţă animală, pe spinarea animalelor

II. Transportul prin tîrîre:
A.1 — cu sarcina
2 — pe găteje
B.1 — pe găteje

III. Transportul prin alunecare:
A.4 — sania
B.2. —sania: a — sania mică
b — sania mare

IV. A.1 — roaba
B.2 — carul cu patru roţi: a — carul mare
b — carul treisferturi
c — căruţa
C.1 — pluta
2 — luntre

ARTĂ

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA ARHITECTURII BAROCE DIN ORADEA

de
NICOLAE SABĂU

Din deceniul patru al secolului al XVIII-lea se înregistrează la Oradea, ca de altfel şi în unele oraşe mai importante ale Transilvaniei, o perioadă de avînt edilitar. Această *Bauwut* (manie de a zidi) reprezenta un prolog al unei evoluţii fireşti ce urma perioadei de criză determinată de cei 32 de ani de stăpînire turcească, cu toate implicaţiile ei de ordin economic, politic, social şi cultural.

Noii „protectori" ai Principatului — habsburgii — au înţeles că nu se vor putea înrădăcina în această ţară numai în temeiul dreptului de cucerire armată. O cucerire mai trainică era menită să fie aceea a conştiinţei care, prinsă în mrejele catolicismului, să-şi poată oferi întreaga forţă morală în opera de consolidare a stăpînirii împărăteşti. Oradea era menită să fie unul dintre pilonii acestei politici nu numai prin consolidarea sa ca centru militar, odată cu repunerea în funcţiune a cetăţii, ci şi prin concentrarea prerogativelor laice şi religioase în mîinile aceleiaşi persoane, a episcopului romano-catolic din oraş.

Preocuparea de căpetenie a Vienei era redobîndirea poziţiilor pierdute de confesiunea catolică în cei peste 130 de ani de Reformă, cît şi atragerea unor prozeliţi din şirul populaţiei ortodoxe majoritare din împrejurimi. Astfel, în această perioadă, atît fostele părţi mărginaşe *(Partium)*, cît şi Transilvania propriu-zisă, se vor primeni printr-o înfăţişare mai atrăgătoare a oraşelor, prin clădiri laice monumentale, biserici, şcoli de diferite categorii şi monumente comemorative pitoreşti. Şantierelor de construcţii ale barocului orădean, deosebit de active în acest mijloc de veac, li se datorează o variantă a bisericii Sf. Ladislau, locaşul mănăstirii pauline (premonstratensă), construit între anii 1740—1758, după planurile lui Mathias Vepii[1], catedrala romano-catolică înălţată între 1752—1780

[1] Biró József, *Nagyvárad barok és neoklasszikus művészeti emlékei*, Budapest, 1932, p. 18; *Documenta Artis Paulinorum* (Caiet 2), A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténete Kutató csoportjának Forrás kiadványai, XIII, Budapest, 1976, p. 59 şi urm.

şi reşedinţa episcopală, palatul de amplă respiraţie barocă europeană, zidit după planurile arh. Franz Anton Hillebrand în perioada 1762—1776[2].

Încă din deceniul patru al secolului al XVIII-lea, în condiţiile unei dăunătoare repetabilităţi a epidemiilor (1718, 1729, 1739-40)[3], se impunea cu stringenţă construirea unui spital, a unui ambulatoriu și a unei farmacii care să deservească orașul. Alături de acestea urma să se înalțe, așa după cum se obișnuia în această epocă de fervoare mistică, o biserică, o capelă mai degrabă, ce urma să îndeplinească nu numai o funcţie liturgică, ci și una cu caracter funerar.

Înălţarea acestui locaș s-a datorat iniţiativei canonicului Gheorghe Gyöngyösy de Poroszlo (activ între anii 1735—1760), care vreme de zece ani, cît a fost ţintuit la pat de o boală grea *(... Iam a 10 ferme annis continuo jacendo vitam sanctorum vixit")*, a contribuit cu donaţii în natură sau anumite sume de bani pentru cîteva dintre edificiile orădene[4]. Astfel, în anul 1753, prin strădania sa trebuia să se construiască, pe fosta stradă a Capucinilor, pe parcela cunoscută mai tîrziu sub denumirea de „locul lui Krusper", un adăpost, un cămin pentru îngrijirea femeilor sărace din localitate[5]. Episcopul orădean Paul Forgách l-a convins pe canonicul Gheorghe, ca în locul unui senodochium să edifice mai degrabă un spital. Prin scrisoarea din 8 ianuarie 1753 donează celor ce intenţionau să ducă la bun sfîrșit acest plan, parcela din Olosig cuprinsă actualmente în unghiul drept format de străzile Calea Republicii (vest) și Coriolan Pop (sud)[6]. Pe această suprafaţă s-au construit capela și spitalul denumit al Mizericordienilor.

Cea dintîi informaţie referitoare la capelă ne-o prilejuiește testamentul canonicului Gheorghe. În codicilul V al lăsămîntului său se consemnează: *„... specialis autem cura habetur cappelae honori Sanctorum Angelorum Custodum ibidem erigendae"*[7], specificaţie care cu *„tremulis manibus ab infirmitatem"* o întărește la 1 septembrie 1753[8]. Tot despre viitoarea capelă, *„ad structuram erigendae Capelae"* se pomenește în scrisoarea trimisă de canonic episcopului Forgách, la 10 octombrie 1754[9]. Din această vreme încep și pregătirile de organizare a șantierului și apoi de declanșare a lucrărilor de construcţie a bisericii. Într-o altă scrisoare adresată amintitului episcop, datată în 18 mai 1755, se fac referiri repetate la noua capelă, *„... interea temporis crediderim etiam Sanctuarium perfi-*

---

[2] Alexandru Avram, Doina Lăutărescu, *Monumente de arhitectură în stil baroc din Oradea*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1973, nr. 2, p. 64—66.

[3] Alexandru Lenghel, *Istoricul ciumei din Cluj, Cluj*, 1930, p. 15 și urm.

[4] Biró József, *op. cit.*, p. 72 și nota 429, la p. 107.

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem; Protocollum Actorum Regnicolarium ab anno 1760—1762*, Tom. XIX, p. 15J113. Testamentum Rndmi Confrater D. Georgii Gyöngyösy de Poroszló, Canonici N. Várad, păstrat odinioară în arhiva capitlului din Oradea.

[8] Biró József, *op. cit.*, p. 72.

[9] *Ibidem.*

cietur..."[10] Spre sfîrșitul deceniului cinci al secolului al XVIII-lea, capela mizericordienilor trebuie să fi fost în bună parte isprăvită. Astfel, în codicilul X al testamentului său din 2 iunie 1760, canonicul Gheorghe se îngrijește deja de obișnuitul mobilier de cult *(supellectile)*.

În 21 iulie 1760 canonicul orădean definitivează donația sa pe seama Ordinului piarist, exprimată în suma de 25 000 florini, bunuri în natură și desigur capela împreună cu spitalul aflat în construcție, „...*una cum Aedificio nunc assurgente et Capella eiusdem*"[11]. După cinci zile de la întocmirea acestui act (26 iulie), canonicul Gheorghe moare, fiind înmormîntat în cripta amenajată sub capelă. Lăsămîntul canonicului a fost preluat de piariști în 29 noiembrie 1729, dată la care a fost numit și primul paroh al locașului în persoana lui Francisc Balthasar. Actul de donație va fi aprobat de Maria Tereza, la 7 iulie 1761[12].

Capela spitalului a fost sfințită în anul 1765, iar călugării piariști vor intra în stăpînirea drepturilor, adică vor fi așezați în mănăstire la 6 septembrie 1770[13]. Tot în acel an, la 15 decembrie, vor intra și în posesia diplomei de confirmare semnată de episcopul Paul Forgách[14].

Edificiul de cult al mizericordienilor este o construcție din cărămidă, de dimensiuni relativ modeste (21,80/14,30 m), care însă dezvăluie un simț foarte fin al proporțiilor. Capela se leagă cu latura apuseană de aripa scurtă a spitalului (str. Coriolan Pop). Fațada principală a bisericii, cea învecinată cu curtea interioară, este orientată spre miazănoapte, în vreme ce sanctuarul se desfășoară spre miazăzi (Fig. 1). Frontispiciul principal dezvăluie o suprafață generoasă, a cărei unitate nu este frîntă de jocul de umbre și lumini datorat unor eventuale coloane sau unor pilaștrii, așa cum se obișnuiește la monumentele de factură barocă. În rezalitul accentuat din axa centrală a fațadei, jos, se deschide ușa de acces în capelă, marcată de un ancadrament din piatră profilată înzestrat în partea superioară cu un coronament în formă de mîner de coș stilizat. În registrul următor, tot în limitele axului central al fațadei, a fost practicată o fereastră amplă, în segment de arc, cu ancadrament „cu urechi" din piatră profilată, ecarisată, prevăzut în partea superioară cu un bolțar trapezoidal și o sprînceană de cornisă. Extremitățile fațadei principale sînt marcate, la nivelul celor două registre, de cîte o platbandă largă. În colțurile rotunjite ale frontispiciului se deschid cîte două ferestre mai mici, în segment de arc, care luminează traseul scăderii în spirală ce accede spre încăperile cu clopote din cele două turnuri laterale. Deasupra cornișei multiplu profilate se înalță un fronton cu marginile curbe (în volută) marcate de o bandă practicată în cărămidă. În cîmpul frontonului a fost amenajată o fereastră de formă deosebită — tipică însă repertoriului

[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*

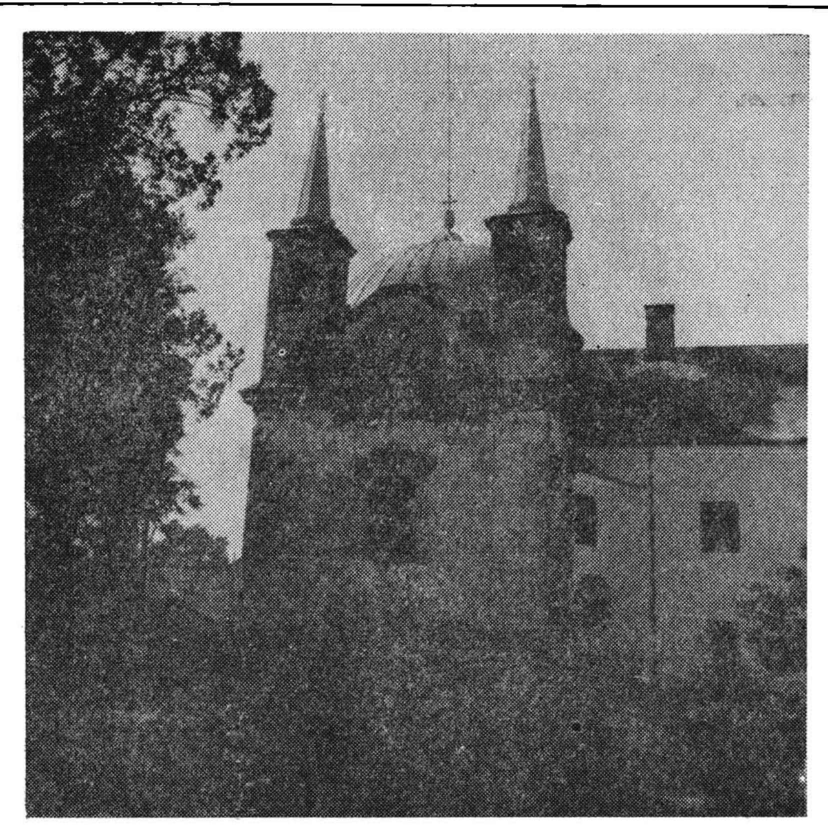

Fig. 1. Capela mizericordienilor din Oradea. Faţada principală (dealiu).

baroc — cu conturul alcătuit din alăturarea unei elipse mai mici suprapusă pe o jumătate de elipsă mare. Prin această deschidere pătrunde lumina în tribuna amenajată la extremitatea nordică a capelei. Lateral frontonului curbat se înalţă două turnuleţe cu silueta gracilă, ce au colţurile articulate cu platbande şi cele patru feţe străpunse de ferestre în arc semicircular. Cîte o sprînceană de cornişă simplă, reprezintă unicul decor al acestor turnuri. Fleşele zvelte, hexagonale, încinse cu cîte un brîu decorativ, pornesc de pe nişte baze piramidale.

Faţadele laterale ale corului, cît şi pereţii exteriori ai sanctuarului sînt lipsiţi de ornamente (Fig. 2). Monotonia proprie tipurilor de acoperiş simplu în două ape, aflat în corespondenţa sanctuarului şi a corului, este înviorată aici prin accentul deosebit creat de interpunerea tamburului peste care se înalţă cupola cu acoperişul semisferic.

Aranjamentului însolit al faţadei îi corespunde şi o soluţie planimetrică, un mod de aranjare spaţială a maselor, inedit nu numai pentru ar-

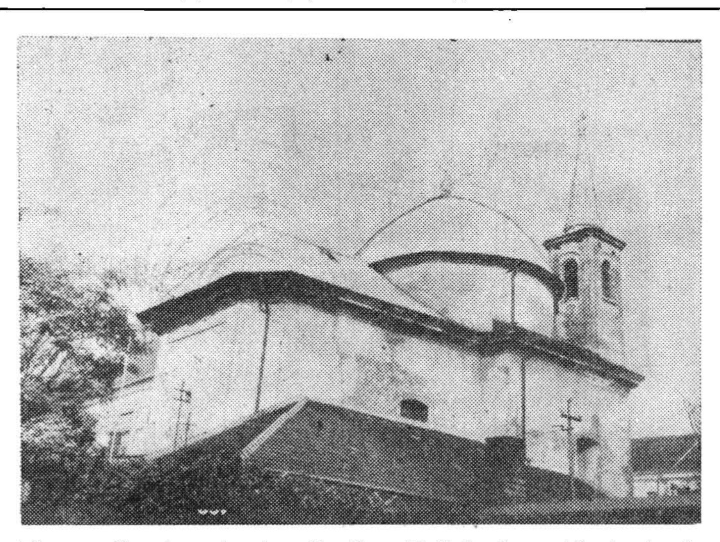

Fig. 2. Capela mizericordienilor. Faţada laterală şi absida rectangulară.

hitectura barocă orădeană. Soluţia s-a exprimat prin proiectarea unei singure nave de dimensiuni mici, care între sanctuar şi tribună este întreruptă de un spaţiu deasupra căruia se desfăşoară cupola eliptică transversală, conferind astfel capelei aspectul unei clădiri de plan central (Fig. 3). Corul scurt al locaşului a fost acoperit cu o boltă semicilindrică turtită. Cîteva arcuri dublou puţin reliefate despart unităţile de boltă ale sanctuarului de bolta corului şi a spaţiului central cu cupolă eliptică. Capetele acestor arce se sprijină pe un antablament masiv care încinge de jur împrejur pereţii capelei. Această „centură" decorativă zace pe nişte pilaştrii adosaţi, încoronaţi de simple sprîncene de cornişă. Pînzele bolţii corului au fost decorate cu stucaturi ce reprezintă simple trasee geometrice neregulate.

Sanctuarul acoperit de o semicalotă este marcat la punctul de contact al bolţilor cu pereţii laterali de aceeaşi cornişă viguroasă care decorează nava sau spaţiul central al capelei. La nivelul corului, în zidul apusean, a fost amenajată o uşă cu ancadramentul de piatră, care înlesneşte comunicarea cu coridorul spitalului. În limitele a două nişe mai înguste, extinse însă pe aproape toată înălţimea pereţilor corului, se află cîte o fereastră simplă în arc semicircular.

Tribuna pentru cor şi orgă de la extremitatea nordică a capelei a fost acoperită cu o boltă în leagăn, scurtă. Sub tribună, masivul arc dublou ce preia greutatea planşeului, îşi sprijină capetele pe cîte o sprînceană de cornişă încastrată în pereţii laterali, decorată cu volute stilizate. Tot în acest spaţiu, la colţurile edificiului a fost practicată cîte o uşă de acces spre etajele turnuleţelor clopotniţă sau la tribună. Aceste intrări sînt puse

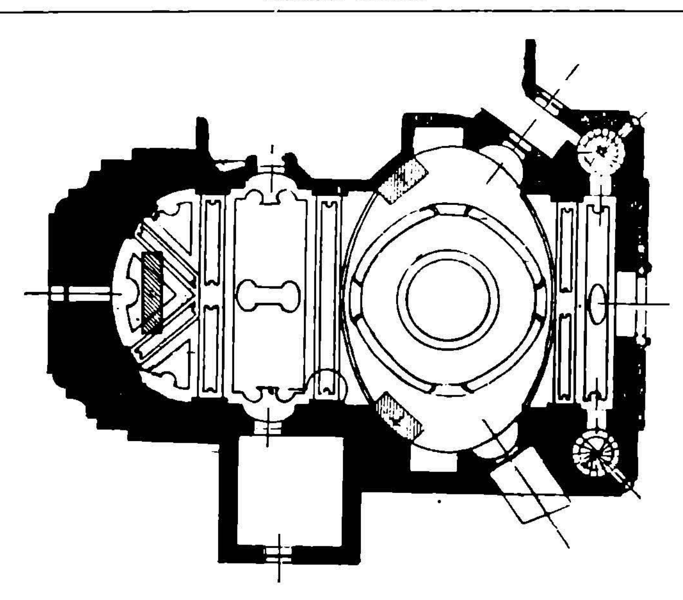

Fig. 3. Capela mizericordienilor. Plan (apud Biró J.).

în evidență prin ancadramente rectangulare din piatră ecarisată, simplu profilate. În peretele apusean al tribunei există o altă ușă ce comunică cu coridorul de la etajul clădirii spitalului.

Interiorul capelei este dominat de cupola semisferică turtită ce încoronează spațiul central. Lumina pătrunde în interior prin ferestrele de tip baroc deschise la nivelul fațadei principale de nord, a fațadelor laterale sau a sanctuarului (un *oculus*), lăsînd cupola într-un fel de semiumbră care sporește misterul imaginilor zugrăvite pe pînza bolții. Tamburul este deci compact, lipsit de vreo deschidere spre exterior. Deasupra cilindrului de cărămidă a fost construită cupola eliptică încoronată de acoperișul semisferic de lemn învelit cu tablă. Privită dinspre fațada principală, prin spațiul delimitat de cele două turnuri și frontonul curbat, cupola, ca o dominantă majoră, conferă întregului un aspect de monumentalitate și sobrietate.

Capela spitalului mizericordienilor a fost construită în stilul barocului tardiv, avînd drept caracteristică esențială sistemul de acoperire a spațiului central. Această cupolă eliptică alungită pe axa transversală a edificiului, această unitate de boltă, care prin dificultatea zidirii ei și prin amplitudinea deschiderii se înscrie între cele mai rare soluții de acoperire a unui spațiu experimentată la noi, a constituit un unicat care nu a avut urmași și nu a mai fost reluată la nici un monument baroc transilvănean.

Asemenea cupole au fost mai întîi realizate și verificate de arhitecții și meșterii italieni, apoi preluate de confrații lor din zona Europei Cen-

trale, care le-au construit într-o seamă de localități unde funcționau noile șantiere de construcție baroce.

Încă din secolul al XVI-lea teoreticienii artei italiene încep să-și exprime atașamentul față de noua și dinamica formă ovală. În Cinquecento prevalează denumirea de *„forma ovata“*, figură geometrică opusă *„cercului* mulțumit de sine“. Balthasare Peruzzi, Francesco di Giorgio, Pietro Cattaneo, apoi G. P. Lomazzo și Federigo Zuccari, se numără printre sprijinitorii fideli ai acestei maniere[15]. Deja de prin anii 1532, 1536, în schițele lui B. Peruzzi (Cabinetul de Stampe, Ufizzi, Firenze) apar proiectele unor construcții de plan elipsoidal, cum ar fi cele pentru Villa Trivulzio din Salone, San Giovanni dei Fiorentini, pentru *spitalul San Giacomo degli Incurabili,* apoi pentru o oarecare construcție laică și un releveu pentru capela Theatinilor (Fig. 4) de pe Pincio (*„capella per il vescovo Theatino in monte Pincio“*)[16], toate de o acurată formă elipsoidală, reluată apoi și în desenele prezentate de Serlio în tratatul său (Fig. 5), formă în care relația dintre diametrul mare și diametrul mic păstrează ceva din acea proporție clasică pitagorică numită „sesquieterza“[17]. Această proporție — coincidență evocatoare — o vom întîlni și la cupola elipsoidală a bisericii din Oradea (raportul 60/40).

Un complex de factori diversi între care amintim noutățile din domeniul cunoștințelor științifice — de la teoria lui Copernic, *De revolutionibus orbium celestium libri VI,* la lucrările lui Giordano Bruno, partizanul sistemului copernician, teoretician anticlasic *„à la lettre“*, cu a lui *„Dell' immenso e degli innumerevoli, ossia dell' universo e dei mondi“* (1584) și Johannes Kepler care în tratatele sale *Astronomia nova* (1604), și *Optica,* matematizează și abstractizează problemele elipsei[18] — la speculațiile cosmologice (lucrarea lui Athanasius Kirchner, *Sympaticus Microcosmi Megacosmi, Musurgia Universalis,* Roma 1650) și religioase (modelul elipsei este propus de F. Zuccaro ca simbol al Sf. Treimi în relație cu biserica de pelerinaj din Mondovi: *„... ma più alta derivatione, e concetto ha preso il saggio Architetto peró che dalla forma triangolare, come simbolo della A-ma Trinitá, ha eletto la forma ovata a questo tempio la quale e proportionata di maniera che la lunghezza sua di dentro sia la base di un triangolo ekuilatró, la sommita del quale e l'altezza del'Tempio“)*[19], apoi la cele cu valoare antropomorfă (teoriile lui Serlio, Scamozzi, Filarete etc.), în sfîrșit condițiile psihologice și opiniile estetice însoțesc și determină pe artiștii din acea epocă (nu numai pe arhitecți ci și pe pictorii faimoși, cum ar fi Tizian sau El Greco) să accepte drept condiție a

[15] Wolfgang Lotz, *Die ovalen Kirchenräume des Cinquecento,* în *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte,* VII, 1955 München—Berlin, p. 13—24, 15—17.

[16] *Ibidem,* p. 19—33.

[17] R., Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism,* London, 1949, p. 90.

[18] Gustave René Hocke, *Lumea ca labirint,* București, 1973, p. 230—232.

[19] Federigo Zuccari, *Il passagio per l'Italia con la dimora di Parma,* Bologna, 1608, cap. XI.

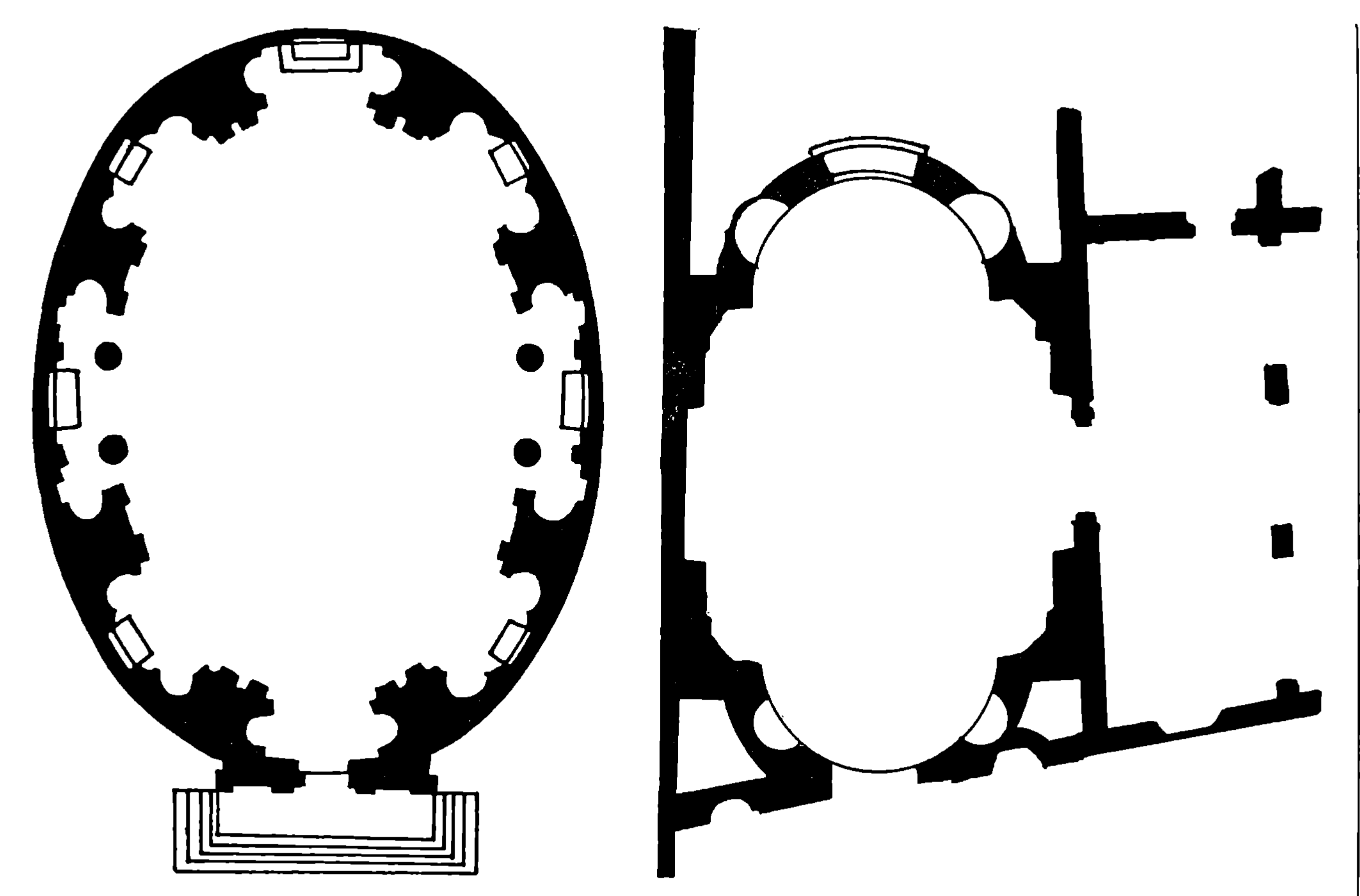

Fig. 4. B. Peruzzi. Proiect pentru capela Teatinilor de pe Pincio (apud W. Lotz).

Fig. 5. Serlio, Biserică de plan oval (apud W. Lotz).

frumosului, nu liniștitul, perfectul, desăvîrșitul cerc, ci imperfectul, neregulatul, dar dinamicul oval. Într-o lecție prezentată la Academia San Luca din Roma, același F. Zuccari făcea elogiul planului oval: *„La pianta ovale graziosissima tra le altre, eletta per più propria convenienza, avanza di gran lungo tutte le altre forme e similitudini proposte da Vitruvio e da altri eccelenti ingegni nel formare templi“*[20].

Noul model această „invenzione“ va avea o importantă influență nu numai asupra arhitecturii civile și religioase a Renașterii și Barocului tîrziu italian, nu numai asupra elaborării viitoarelor planuri de grădini italiene (grădina palatului Andrea Doria — Genova; Giardino di Boboli — Firenze; Villa Castello etc.), ci și asupra unor repere arhitecturale de natură identică, ce compun o parte din arta Europei Centrale.

Construcțiile de plan central cu cupolă eliptică transversală sau longitudinală apar în această zonă central-europeană destul de timpuriu — desigur sub influența modelelor din peninsulă — dacă avem în vedere unele edificii precum *Capela italienilor* din Orașul Vechi (Praga), 1590, influențată de planurile italianului Ottaviano Mascarino realizatorul releveului pentru *Loggia dei negozianti di Roma,* 1585;[21] apoi planul camerei de baie a episcopului Wolf Dietrich din Neubau (1602) — Salzburg;[22] planul bisericii Sf. Mihail din Augsburg și mausoleul din Graz (1647)[23]. Carlo Canevale folosește elipsa în planurile bisericii cerșetorilor din Viena, zidită între 1651—1677[24]. În Boemia și Moravia familia de arhitecți Lurago, apoi Balthasare Fontana sînt purtătorii acestei noutăți planimetrice pe care o folosesc la construirea unor edificii de cult[25]. J. B. Mathey, arhitect de origine franceză influențat de școala de arhitectură nord-italiană, utilizează elipsa în releveul bisericii Sv. František (Kreuzhernkirche) din Praga (1679—1688)[26]. Pentru biserica Sf. Iosif din Malá Strana, arhitectul amintit imaginează un plan eliptic cu deschiderile în capetele longitudinale, cu trei nișe[27], model ce l-a influențat mai tîrziu pe apreciatul arhitect Fischer von Erlach, în alcătuirea releveelor bisericii Sf. Treimi din Salzburg.

În Bavaria aceste planuri de tip central elipsoidal au fost împămîntenite de Guarino Guarini, cel mai abil arhitect al ordinului Theatinilor, crescut și educat în spiritul noilor concepții estetice de felul celora promovate de Peruzzi în planurile bisericii episcopului teatin de pe Pincio

---

[20] Wolfgang Lotz, *op. cit.*, p. 10, nota 2.

[21] Jarmila Kračálová, *Das Oval in der Architektur des böhmischen Manierismus,* în *Umění,* nr. 4, Praha, 1973, p. 316—320.

[22] *Ibidem.*

[23] Renate Wagner-Rieger, *Die Baukunst des 16 und 17 Jahrhunderts in Österreich,* în *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte,* XX, 1965, p. 218.

[24] Eberhard Hempel, *Baroque Art and Architecture in Central Europe* (Germany/Austria/Switzerland/Hungary/Czechoslovakia/Poland), London, 1965, p. 62.

[25] *Ibidem,* p. 64—66.

[26] *Ibidem,* p. 67.

[27] *Ibidem.*

(Roma). Alături de Guarini trebuie amintiţi arhitecţii A. Viscardi şi E. Zuccalli, autorii unor monumente de plan central elipsoidal[28].

Dacă în prima jumătate a secolului al XVII-lea influenţa arhitecţilor italieni şi contribuţia lor la dezvoltarea acestei specialităţi în zona Europei Centrale, a fost covîrşitoare, în ultimul sfert al aceluiaşi secol datele problemei se schimbă. Victoria antiotomană din anul 1683 stimulează mîndria naţională — dacă o putem denumi cu acest termen — iar cuvintele lui Hans Jakob Wagner von Wagenfels din *Ehrenruf Teutsclands* (Vienna 1691) dezvăluie un simţămînt general de mîndrie şi optimism care justifică unele afirmaţii de felul celora *„că oraşele şi clădirile din Germania întrec Parisul şi sînt cel puţin egale cu modelele lor italiene"*[29]. Chiar dacă declaraţia apare oarecum prea categorică, aceasta oglindeşte o stare cu totul nouă a mediului cultural-artistic local. Arhitecţii de origine germană educaţi însă la şcoala barocului italian vor prelua şi recrea modelele de clădiri de plan central elipsoidal elaborînd opere a căror valoare artistică le fac demne de creaţiile maeştrilor peninsulari.

Fischer von Erlach, acel pionier al istoriei arhitecturii, ce a publicat în anul 1712 mai puţin cunoscuta *„Entwurf einer historischen Architektur in Abbildung unterschiedener berühmter Gebäude des Altertums und fremder Völker"*[30], a manifestat o adevărată predilecţie pentru construcţiile de plan central elipsoidal fiind de ajuns dacă pomenim în acest sens releveele castelului Vranov (1690—1694) din Moravia, ale bisericii Sf. Treimi (Dreifaltigkeitskirche, 1694) din Salzburg — în care arhitectul dezvoltă mai departe prototipul lui Borromini de la Santa Agnese (1653—1657) din Roma — şi proiectele bisericii Sf. Carlo Borromeo din Viena (1716), cu faţada dreaptă străjuită de două turnuri şi un oval intersectat de o cruce greacă[31].

Influenţele nord-italiene de plan central elipsoidal sînt evidente şi în releveele elaborate pentru biserica Sf. Laurenţiu din Jablonné v Podjěstědi (Gabel, 1699) — o cupolă sferică centrală flancată de două elipse transversale[32], şi biserica piaristă din Viena (1698)[33]. Aceleaşi prototipuri de factură italiană, transfigurate, apar şi în creaţia unui Johann Lucas von Hilldebrand (1663—1754), după cum o dovedesc planurile bisericii seminariale din Linz (1715—1725), şi completările de la biserica Sf. Petru din Viena, începută în anul 1707 de italianul Gabriele Montani[34]. Nu poate fi înţeleasă evoluţia tipului de plan arhitectural central cu cupola eliptică dispusă longitudinal sau transversal, în arta Europei Centrale, fără parcurgerea lucrării lui Guarino Guarini, *Arhitectura civile* publicată în anul 1686. Se pare că acest „catalog" de modele arhitecturale a

[28] *Ibidem*, p. 76, 177—179.
[29] *Ibidem*, p. 87.
[30] *Ibidem*, p. 90.
[31] *Ibidem*, p. 91—94.
[32] *Ibidem*, p. 96.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.

avut o notabilă influenţă asupra arhitecţilor din centrul Europei, în general, dar şi asupra arhitecţilor din familia Dienzenhofer, în special. Releveele compuse de către aceştia pentru lăcaşurile din Něměcké Verneřovice (1719) şi Vižnov (Wiesen) — plan oval cu nişe în axele longitudinale şi două turnuri în faţadă — constituie o mărturie certă a acestei înrîuriri[35].

Nu poate fi încheiat acest excurs asupra evoluţiei planului central elipsoidal în arhitectura Europei Centrale, fără a aminti de planurile lui Dominikus Ziemmermann (n. 1685) pentru biserica de pelerinaj de la Steinhausen (1728—1731) şi lăcaşul din Wies (1745—1754) în Bavaria[36], cele ale italianului Pompeo Ferrari (1660—1736), arhitectul lui August al II-lea, pentru biserica mănăstirii cisterciane din Lad (cu notabile influenţe tipologice borrominiene)[37], planurile lui Giovanni Santini pentru biserica decanală Sf. Iacob din Kopidlně[38], sau releveele arhitecţilor Christof Hamon şi Martin Nepauer desenate pentru biserica Sf. Ana din Buda (1740—1772)[39].

Între puţinele exemple de edificii de tip central cu cupola elipsoidală dispusă transversal, cu faţada principală dreaptă marcată de două turnuri, cor scurt şi absidă rectangulară, asemănătoare cu lăcaşul orădean se înscriu biserica Sf. Ioan Nepomuc din Viena (1737), biserica de pelerinaj de la Weizberg (1757—1776)[40], capela castelului Trojce din Valeč (1728, Fig. 6) din vestul Boemiei[41], biserica trinitarienilor din Bratislava şi aceea a carmeliţilor din Györ.

Secolul al XVIII-lea transilvănean înregistrează în domeniul arhitecturii militare şi religioase contribuţia unor arhitecţi şi meşteri italieni apreciaţi la noi pentru cunoştinţele lor tehnice, cum a fost un Fortunato da Prati (Trento), arhitect al Camerei aulice, consultat la construcţia clădirii comandantului, a edificiului bisericii şi a palatului episcopal din Timişoara. Consiliul locotenenţial din Buda îl trimite, la cererea episcopului orădean Ocolicsán, ca arhitect expert în întocmirea planurilor şi alegerea terenului pe care urmau să se înalţe catedrala şi reşedinţa episcopală. Din documente rezultă că Prati ajunge la Oradea în mai 1737[42]. Arhitectul italian prezintă noului episcop Nicolae Csáki două proiecte ale viitorului edificiu de cult, lucrări ce stîrnesc entuzias-

35 *Ibidem*, p. 126—132.
36 *Ibidem*, p. 230—233.
37 *Ibidem*, p. 141.
38 Jvo Kořán, *Santini ve východnich Čechách* (Santini în Boemia orientală), în *Umĕni*, nr. 3, Praha, 1974, p. 213—217.
39 Schoen Arnold, *A budai Szent Anna-templom, Budapest*, 1930, p. 78 şi urm.
40 Eberhard Hempel, *op. cit.*, p. 292. Edificiul a fost realizat după planurile lui Josef Hueber (1716—1787).
41 Věra Naňkova, *Barokni architectura v západnich Čechách* (Arhitectura barocă în Boemia apuseană), în *Umĕni*, Praha, 1980, p. 28—30.
42 Cornelio Budinis, *L'opera del genio italiano all'estero. Gli artisti italiani in Ungheria*, 1936, p. 102.

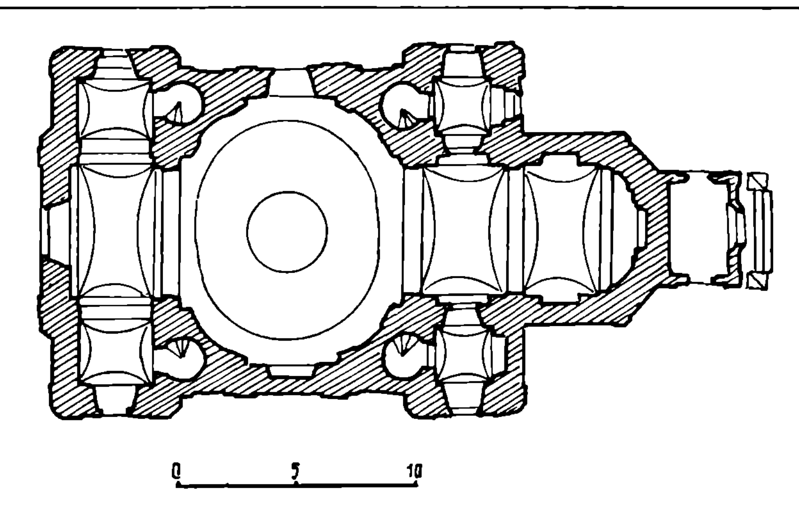

Fig. 6. Capela castelului Trojce din Valeč. 1728. Plan.

mul prelatului. Moartea neașteptată a lui Prati în 28 martie 1738 împiedecă definitivarea și realizarea acestor planuri.

Un alt constructor și arhitect de origine italiană A. E. Martinelli, *„architectus aulicus et cameralis"* trimis în Transilvania pentru executarea palatului episcopal, a mănăstirii și a catedralei greco-catolice din Blaj (1738—1765), împreună cu Francesco Saverio Martinelli (n. 1729)[43], aduce o notabilă contribuție — prin proiectele sale — la dezvoltarea arhitecturii baroce locale. În uriașa operă a cărei propășire au semnat-o acești meșteri, pretutindeni în Europa Centrală, ca și la Oradea, domină cu claritate viziunea arhitecturii barocului italian cu efectul și înclinația ei statornică spre monumentalitate. O astfel de impresie ne-o procură catedrala și palatul episcopal din orașul de pe Criș, edificii la construcția cărora alături de meseriașii și lucrătorii localnici, au activat și cîțiva meșteri italieni. De fapt construcția bisericii episcopale a avut ca punct de plecare planurile arhitectului piombin Giovanni Battista Ricca, chemat de la Milano, în anul 1752, de eruditul episcop Paul Forgács[44]. Pentru desăvîrșirea acestor planuri ambițioase, alături de arhitect a fost solicitată și o echipă de 24 de meșteri zidari și pietrari condusă de Domenico Luchini *„magister muratorium"*, maestrul care începînd cu anul 1756 preia conducerea lucrărilor pe șantierul construcțiilor episcopale[45]. În contextul prezenței acestei puternice echipe specializate este verosimil ca și planurile bisericii misericordienilor să fi aparținut unuia dintre maeștrii italieni activi în acea perioadă la Oradea. Tipologia planimetrică de edificiu central, cu cupola elipsoidală dispusă pe axa transver-

[43] *Ibidem*, p. 109.
[44] *Ibidem*, p. 114—115.
[45] *Ibidem*.

sală, dispoziţia maselor şi delimitarea spaţiilor interioare, faţada dreaptă cu două turnuri zvelte, dar mai ales accentuarea viguroasă a axei mediane a frontispiciului, cu portalul amplu încoronat de o fereastră generos dimensionată, o alta de tip elipsoidal suprapus, şi apoi frontonul larg, în arc semicircular, nu reprezintă tot atîtea caracteristici ale modelelor tipice baroce nord-italiene transplantate într-un mediu care nu a cunoscut încă experienţe asemănătoare? Potrivit acestei maniere toate elementele faţadei sînt cu rigurozitate subordonate unei idei de unitate.

Materialul documentar depistat în toamna anului 1982 la Arhivele Statului, adăpostite în incinta puternicei cetăţi orădene, reprezintă un argument irefutabil, care sprijină ipoteza noastră. Dacă imaginea arhitectonică supusă analizei stilistice ne-a condus observaţiile spre analogarea — cu precauţia necesară — edificiului orădean cu monumentele de factură nord italiană, documentele propriu-zise nu au făcut decît să ne întărească ipoteza noastră. În *Prothocolum Fundationis Magno Varadiensis Ordinis Sti Joannis Dei* (Juan de Dios n.n.) *seu vulgo nominatur Fratrum Misericordiae... (Liber Fundationis Protocolli ab Anno MDCCLX)*[46], început încă înainte de anii 60 ai secolului al XVIII-lea, alături de însemnările referitoare la diverse donaţii, la procurarea materialului de construcţie (lemnul tăiat de românii din zona Beiuşului, cărămizile, piatra şi fierul necesare construcţiei spitalului, a substanţelor cu care urma să fie înzestrată farmacia etc.) au fost înregistraţi şi o serie de meşteri constructori (zidari, pietrari, lemnari, fierari etc.) care au lucrat mai întîi la capelă, apoi la edificarea spitalului, la ambulatoriu, la oratoriu, la priorat şi refectoriu, la infermeria sau farmacia adăpostite în acea clădire. Între aceste nume se remarcă în mod deosebit prezenţa lui *Dominicus Episcopales Murariorum Magister Ital(ic)us,* probabil amintitul maestru constructor *Domenico Luchini,* o vreme anterprenorul şantierului de edificare a bisericii episcopale, decedat însă înainte de anul 1763. În continuare Protocolul înregistrează pe *Alessandro,* care se pare că a lucrat cel mai mult la capela spitalului *„Alexandrus Italicus, qui antea nostre Aedificji Pallerius fuerat“*, însoţit de ajutoarele sale, *Francesco* şi *Andrea,* de asemenea italieni, consemnaţi mai cu seamă la construirea spitalului: *„Incepimus laborem 7ma Martii* (1763 n.n.) *cum pallerio Francisco et Andrea sodale Murario et sic continuarunt labore subisti tres, quator, subinde sex, septem fuere sodales“*[47].

Lăcaşul de plan central elipsoidal din Oradea rămîne pentru arhitectura barocă din Transilvania un exemplu unic fără urmaşi care să-l statornicească sau să-i creeze o oarecare notorietate. Dificultăţile tehnice întîmpinate într-o astfel de întreprindere — construirea în sine a cupolei eliptice —, ataşamentul arhitecturii baroce locale faţă de edificiile de cult cu planul simplu mononavat înzestrat cu mici capele adia-

[46] *Liber Fundationis Protocolli ab Anno MDCCCX* (Arh. Stat. Oradea, Dosar nr. 1).
[47] *Ibidem,* p. 11.

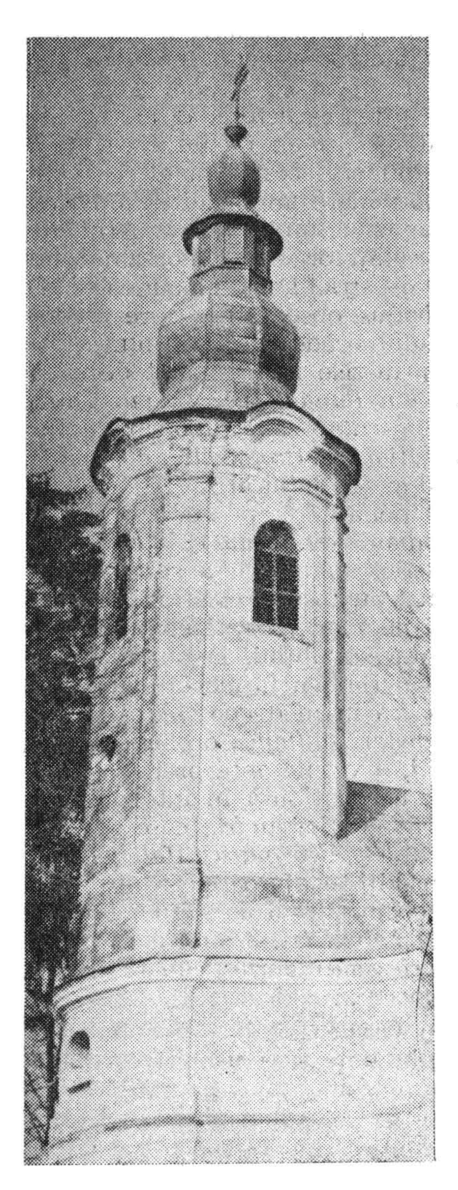

Fig. 7. Turn clopotniță cu secțiunea plană elipsoidală (detaliu). Biserica rom. cat., Cristeștii-Ciceului.

cente, în sfîrșit criza economică declanșată în ultimul sfert al secolului VIII-lea, reprezentau cîteva dintre piedicile care au pus stavilă experiențelor insolite propuse arhitecturii locale.

Dacă în privința sistemului de acoperire a spațiului central, monomentul orădean rămîne o încercare singulară, modelul de plan oval în sine a mai fost utilizat, după cunoștințele noastre, încă la cîteva construcții transilvănene. Astfel am întîlnit acest plan elipsoidal la anticamera învecinată salonului de onoare a fostului castel Teleki din Gornești (jud. Mureș), releveu datorat arh. Andreas Mayerhoffer (1690—1771), dar îl aflăm mai ales la unul dintre bastioanele refăcute de la castelul din Coplean[48] sau la cele două turnuri clopotniță ce străjuiesc fațadele principale ale bisericilor ortodoxă (fostă minorită) din Cluj-Napoca și romano-catolică, din Cristeștii-Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud, (Fig. 7). Primul obiectiv s-a datorat arhitectului Johann Eberhard Blaumann (1733—1786), apreciat pentru planurile palatului Bánffy din Cluj, cel de al doilea a fost realizat de meșterul constructor Joseph Berbald.

În Transilvania serolului al XVIII-lea evoluția asistenței sanitare și a farmaciilor a avut loc în condițiile specifice ale unei provincii în care administrația locală și cadrul juridic al exercitării profesiunii de medic sau farmacist au fost subordonate legilor și decretelor centraliste vieneze. Forțele sociale înaintate din Transilvania și situația social-economică a provinciei au determinat Guberniul local și conduce-

[48] Nicolae Sabău, *Castelul Haller din Coplean* (jud. Cluj), în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă,* București, 1983, nr. 2, p. 85.

rea orașelor să acorde o mai mare atenție problemelor medicale și sanitare ale Marelui Principat. Ca și în Țara Românească și Moldova, procesul urbanizării s-a accelerat și în Transilvania acestui secol, prin adoptarea unor limpezi și ferme programe de sistematizare edilitară și stradală. În unele orașe mai importante (Timișoara, Sibiu, Brașov etc.) funcționează spitale propriu-zise, precum și aziluri-spitale pentru bătrîni, în timp ce se înmulțește numărul medicilor, chirurgilor și obstetricienilor. La Cluj, în 1775, în cadrul acelui Lyceum Regium Academicum funcționa o *Facultas medica* (secție sau clasă de învățămînt medical fără gradul și prerogativele unei facultăți obișnuite), care a contribuit la formarea corpului de chirurgi și obstetricieni cu dreptul de liberă practică între granițele Transilvaniei, elevi care au avut printre dascăli și pe cunoscutul chimist André Etienne, adept al concepțiilor lui Lavoisier.

Fundamentala lege sanitară *Normativum Generale in Re Sanitatis*, de la 1770, a însemnat o importantă reformă a organizării asistenței medico-sanitare publice, care a stimulat înființarea spitalelor și a farmaciilor, înainte de toate în mediul urban. De la începutul secolului al XVIII-lea și pînă la 1770 au luat ființă în Transilvania 19 farmacii iar în următoarele trei decenii (pînă la 1800), alte 30 de farmacii. Este de notat prezența inițiativei particulare a unor oameni de bine care s-au străduit să contribuie prin donațiile lor la progresul vieții medicale locale. Unei astfel de acțiuni se datorează și construirea și înființarea spitalului mizericordienilor din Oradea.

La început s-a deschis șantierul de edificare a capelei (1753/54), apoi din anul 1761 s-a trecut, treptat, la zidirea reședinței călugărilor și a spitalul trecut în grija Ordinului piarist: „... *Die 30 Aprilij celebrabat impositis primi Lapidis apud Illuss, praepositus Majoram Mathias*

Fig. 8. Clădirea fostului spital al mizericordienilor cu portalul comemorativ (1799).

Szalbek..."[49]. Mai întîi a fost clădită aripa scurtă a mănăstirii și a spitalului, aceea legată de peretele apusean al capelei și paralelă cu str. Coriolan Pop. Pînă în anul 1766 au fost construite o parte dintre camerele boltite ce urmau să adăpostească cei cîțiva călugări dar și infirmeria. Din 25 august 1766 demarează lucrările de construcție a celorlalte încăperi ale aripei; se zidește oratoriul, prioratul, apoi refectoriul.

În 9 decembrie 1766 s-a început săparea unei fîntîni adînci care să poată aproviziona cu apă potabilă spitalul chiar și pe vreme de secetă. Protocoalele înscriu la 27 august 1767 pe un „*Murarius Paulus*" ce lucra pentru infermeria spitalului[50]. În anii următori se înregistrează noi donații pe seama spitalului. O importantă contribuție la sporirea fondurilor necesare amplificării acestui edificiu a adus-o canonicul Paul Gaspar de Ehrenfels, activ la Oradea între 1780—1792. Din donațiile făcute de acesta s-a zidit corpul mai lung al spitalului, aripa paralelă cu strada principală (Calea Republicii), farmacia cît și unele încăperi ale mănăstirii.

După isprăvirea lucrărilor, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea spitalul prezenta un plan în forma literei L, orientat cu axa lungă pe direcția nord-sud și axa scurtă pe direcția vest-est. Laturile de răsărit și de miazănoapte ale clădirii au fost înzestrate cu un coridor luminat de o succesiune de ferestre rectangulare (Fig. 8).

Edificiul cuprinde un beci (I=3,45 m) ce se desfășoară pe toată suprafața construcției, apoi parterul și etajul. Beciul a fost boltit cu bolți semicilindrice din cărămidă. Coridoarele parterului și ale etajului, încăperile de la parter și cele de la etaj prezintă același tip de boltă semicilindrică sau cu traseul în segment de arc. Corpul spitalului paralel cu strada principală se desfășoară pe o lungime de 48,20 m, la nivelul fațadei principale și 35,40 m la fațada secundară. Corpul scurt al edificiului măsoară, de-a lungul fațadei principale, 33,10 m, iar la fațada posterioară 19,38 m. Pereții exteriori ai clădirii măsoară în grosime cca 1,30 m, iar grosimea pereților intermediari variază între 0,65 și 1,05 m.

Fațada principală este fin marcată de trei rezalite, distribuite cîte unul spre extremități și unul în partea centrală. Frontispiciul este divizat în nouă axe marcate de ferestre de formă rectangulară. Deasupra celor trei geamuri aflate în rezalitul central al fațadei, se află cîteva panouri agrementate cu ornamente din stuc. Refacerile de mai tîrziu au modificat aspectul originar al acestor decoruri. La nivelul parterului ferestrele au fost protejate de frumoase grilaje din fier forjat, a căror ornamentică ne amintește de modelele tipice repertoriului neoclasicist (Fig. 9). În colțul sud-vestic al clădirii a fost practicată ușa de acces la farmacia spitalului, cu încăperile ei boltite,înfrumusețate de un prețios mobilier (oficina) și cîteva picturi caracteristice.

Fațada principală a corpului scurt al spitalului este divizat în șapte axe marcate de tot atîtea ferestre în arc semicircular. Cele două registre

[49] *Liber Fundationis Protocolli...*, p. 9.
[50] *Ibidem*, p. 23.

ale clădirii alcătuiesc un tot unitar lipsit de vreun element de decor care să introducă o cezură. O cornișă bogat profilată se desfășoară în jurul monumentului, sub streașina acoperișului pieziș în patru ape. Pe latura nordică a edificiului a fost amenajascara de acces în interiorul spitalului. De-a lungul anilor acest spațiu a înregistrat numeroase refaceri și transformări, toate în ideea multiplicării spațiului folosibil. În felul acesta au apărut noii pereți despărțitori care au afectat aspectul armonios al încăperilor originare.

Parterul clădirii cuprinde nouă camere la nivelul corpului lung și cinci încăperi pe latura paralelă cu str. Coriolan Pop. La etaj numărul și dispoziția încăperilor, la ambele corpuri, este identică cu aceea a parterului.

Lățimea coridorului este de 3,15 m, iar dimensiunile ușilor de acces spre încăperi sînt de 2,00/0,95 m. Intrările au fost marcate de ancadramente rectangulare din piatră ecarisată. Dimensiunile ferestrelor variază de la fațada principală la fațada secundară. Primele sînt mai ample și cu deschiderea generoasă (2,28/1,30 m), cele de la fațada posterioară au deschiderea ceva mai mică (1,95/1,20 m).

Fig. 9. Fereastră de la clădirea spitalului, decorată cu grilaj din fier forjat în stil empire (detaliu).

În anul 1799 a fost construit monumentalul portal carosabil aflat în prelungirea sudică a fațadei principale. Canaturile de lemn ale porții au fost marcate, în partea superioară, cu un medalion elipsoidal ce consemnează anul construcției în cifre romane: MDCCXCIX.

Deasupra antablamentului portalului sînt dispuse trei statui din piatră (cca 1,50 m), lucrări de factură modestă ce dezvăluie apartenența stilistică și morfologică la modelele baroce tardive. În partea dreaptă se ridică figura lui Ioan Nepomuc, reprezentat potrivit iconografiei tradiționale în haine de canonic. În mîini poartă crucifixul, iar pe capul încadrat de plete scurte, obișnuita toca. Corpul său urmează o linie ușor șer-

puită în vreme ce privirea meditativă și îndurerată o îndreaptă undeva în față.

O imagine patetică ne oferă grupul sculptural central, în care Sf. Ioan (Juan De Dios, călugăr spaniol peregrin din secolul al XVI-lea, canonizat în anul 1691, protector al spitalelor și al bolnavilor, potrivit iconografiei catolice) înveșmîntat în rasa călugărilor piariști acoperă cu pelerina trupul nud și emaciat al bolnavului așezat la picioarele sale. Corpul lui Ioan, destul de rigid, este îmbrăcat într-o tunică lungă, tratată în planuri largi, domoale. Chipul său tînăr, imberb, încununat de tonsura ce-i descoperă fruntea dreaptă, apare însă lipsit de expresivitate. Mai realistă și mai sugestivă se vădește figura personajului suferind. Capul dat pe spate, înfășurat într-o legătură, apoi chipul cu obrajii subți, încadrați de o barbă hirsută, gîtul parcă înțepenit de durere și toracele costeliv, de pe care draperia a alunecat într-o cădere de falduri grele, picioarele slăbite, osoase, cît și brațele neputincioase, alcătuiesc o imagine de un dramatism eclatant. Față de sărăcia volumetrică și compozițională a statuii Sf. Ioan, figura bătrînului bolnav dezvăluie mai multe axe compoziționale care depășesc cadrul convențional al unei compoziții mediocre. Sentimentele care animă cele două figuri sînt antitetice: de-o parte seninătatea juvenilă, mîngîierea și calmul dătător de speranță, de cealaltă parte, suferința și tristețea. Iconografic acest grup sculptural constituie o excepție în repertoriul sculpturii baroce tîrzii din Transilvania.

Pe latura stîngă a portalului a fost plasată statuia Sf. Florian îmbrăcat într-un costum de legionar roman, adaptat la moda barocă. În mîna stîngă strînge stindardul — aluzie la profesiunea sa de militar în provincia Noricum — ale cărui falduri convenționale îi acoperă spatele întocmai ca o pelerină. Alături de el se află simbolul consacrat: cofa din care varsă apă pe acoperișul unei biserici cuprinse de flăcări.

Siluetele celor trei statui sînt relativ continue, cu volumele unitare dar perceperea imaginii lor de la distanță este îngreunată din pricina nuanței calcarului din care au fost cioplite sau lipsa unui fundal arhitectural pe care să fie proiectate.

Atît spitalul cît și capela au fost înzestrate cu inventarul de obiecte necesare pentru desfășurarea activităților propriu-zise. Documentele contemporane înregistrează cu precizie aceste strădanii. Astfel, într-o scrisoare a canonicului Gheorghe (18 mai 1755) rezultă că s-au plătit 25 de monezi de aur pentru altar și pictura sa[51]. Din păcate dezafectarea capelei a dus și la risipirea sau distrugerea mobilierului liturgic originar. Azi mai pot fi văzute doar băncile din lemn de stejar, împodobite cu frumoase ornamente în rocaille, adăpostite în interiorul bisericii Sf. Ladislau, o parte din arhitectura altarului principal cît și cîteva picturi în ulei pe suport de lemn sau pînză, păstrate în casa parohială din vecinătatea capelei.

[51] Biró József, *op. cit.*, p. 74, 108.

O stare precară de conservare o prezintă şi fresca ce agrementează suprafaţa interioară a cupolei eliptice. Lucrarea, ce vădeşte similitudini compoziţionale şi iconografice cu modelele veacului al XVIII-lea, completează, prin ineditul tematicii propuse, repertoriul picturii baroce locale. Pe suprafaţa bolţii a fost imaginată o compoziţie ce imită arhitectura unei cupole — o compoziţie iluzionistă în *trompe-l'oeil* — articulată cu nervuri radiale curbe întretăiate de cercuri succesive, ce delimitează un şir de casete trapezoidale decorate cu vrejuri vegetale cărnoase. Din centrul puţin dezaxat al acestei cupole aparente pornesc razele solare umbrite ici colo de norii schematici decorativi. Pe acest fundal se conturează cîteva dintre simbolurile religioase majore: crucea (Credinţa), ancora (Speranţa) şi inima (Caritatea). La extremitatea cupolei se distinge (este partea cea mai bine conservată a picturii) o amplă balustradă marcată de baluştrii multiplu profilaţi, dincolo de care se înşiruie grupul teatral al mirenilor şi cel al preoţilor îmbrăcaţi în costume de ceremonie. Deasupra lor planează în glorie, pe globul pămîntesc, Maica Domnului cu braţele desfăcute ca o Orantă.

În această parte a picturii distribuţia personajelor s-a făcut în funcţie de importanţa lor socială şi mai puţin avîndu-se în vedere legile de compoziţie şi de perspectivă. Spre centrul schemei compoziţionale, supradimensionate, au fost imaginate capetele încoronate, demnitarii Curţii imperiale şi ai Principatului, arhiereii bisericii sau reprezentanţii diferitelor ordine religioase; la extremităţi, subdimensionaţi, au fost plasaţi oamenii de rînd, ţăranii, negustorii şi meşteşugarii îmbrăcaţi în hainele lor simple, dar pitoreşti.

Tot pe pînza bolţii elipsoidale printre capete de îngeri se desfăşoară o filacteră cu inscripţia: „SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS. SANCTA. DEI. GENETRIX". Conţinutul acestei formule ne dezvăluie o temă iconografică apropiată ca semnificaţie de aceea a „Vălului protector al Maicii Domnului", imagine apotropaică ce putea fi întîlnită în capelele ce deserveau spitalele secolului al XVIII-lea.

Din întregul compoziţional degradat se mai pot distinge un înger trompet, un fel de Geniu vestitor, cîteva urme monumentale împodobite cu reliefuri figurative şi buchete de flori în culori pastelate, apoi doi îngeri păzitori (odinioară chiar hramul capelei) ce conduc pe calea cea bună pe copilul rătăcit în preajma unei prăpastii — o reprezentare cu conţinut simbolic, moralizator.

Pictura realizată de un artist a cărui nume continuă încă să rămînă tăinuit — inscripţia de pe peretele lateral „J. A. Rupp/akadem. Maler/von Wien/1867 gemalt"/ poate să fie pusă în legătură cu o pictură a altarului lateral — dezvăluie o compoziţie mişcată, vie, în care tipurile figurative, variate, însufleţite de un patos sentimental baroc, se împletesc cu modelele (urnele decorative şi motivele florale) proprii repertoriului neoclasicist. Stadiul avansat de deteriorare al picturii împiedecă o analiză iconografică şi stilistică mai aprofundată a scenelor.

Complexul arhitectural din Oradea, cu planul general în formă de U, cu spital, ambulatoriu, farmacie, refectoriu și capelă, reprezenta un obiectiv de o însemnătate notabilă în viața diurnă a orașului. Protocolul acestui spital consemnează însă ceva în plus, ceva ce depășește simpla cunoaștere a monumentului arhitectural în sine; izvorul însuflețește acea epocă prin prezentarea detaliată, uneori chiar într-un stil alert, parcă de reportaj modern, a oamenilor care au trăit, au muncit, au sperat și mai ales au suferit între acele ziduri. În filele aceluiași document facem cunoștință și cu un rețetar, probabil stabilit în acord cu acele Farmacopei publicate la 1729, 1744, 1754 și 1759, catalog ce dezvăluie valoarea și gradul cunoștințelor științifice din acea epocă.

Monumentul în întregul său — acesta poate a fost și crezul ctitorilor săi — apare și ca un simbol al triumfului carității *(Caritas Triumfans)* și fermității sufletești față în față cu suferințele inevitabile ce punctează existența individuală. Statuia ce încoronează portalul spitalului, imaginînd pe protectorul ordinului și al spitalelor, ingrijind un estropiat, nu reprezintă oare o confirmare a acestei metafore? În aceeași vreme însă apariția lăcașului funerar (capela) în vecinătatea spitalului se traduce ca un ultim semn al promisiunilor teologice acceptate într-o societate care încă nu găsise răspunsul potrivit la întrebările simplificate în polaritatea: optimism sau frică și viață sau moarte.

Sîntem însă conștienți că în această judecată ce ține de un anumit stadiu al mentalităților, avem de înfruntat o problemă critică. Atribuim noi oare acestor opere de artă „cu ochii de azi“ mai mult decît cuprind ele cu adevărat. Le lăsăm să-și producă efectul prin ele însele, sau le explicăm, după cum constată Gustav René Hocke[52], cu ajutorul unor elemente *up to date* pentru vremurile de atunci? Nădăjduim că la prezentarea și interpretarea complexului arhitectural orădean ne-am menținut aprecierile într-un raport just, obiectiv, cu realitatea istorică și artistică dată.

[52] Gustav René Hocke, *op. cit.*, p. 67.

ASPECTE ALE ÎNVĂŢĂMÎNTULUI ARTISTIC DIN TRANSILVANIA

de
NEGOIŢĂ LAPTOIU

Este un fapt îndeobşte recunoscut că descoperirea, încurajarea şi afirmarea unor vocaţii artistice stă în decisivă relaţie cu problema instrucţiei, cu posibilitatea perfectării disponibilităţilor creatoare într-un cadru organizatoric adecvat şi stimulativ. În temeiul acestei certitudini ne-am gîndit să readucem în actualitate cîteva aspecte esenţiale ale învăţămîntului artistic din Transilvania secolului al XIX-lea. Păşind pe calea adevărului istoric sperăm să aducem cîteva precizări interesante, contribuind astfel la întregirea cunoaşterii unor realităţi încă departe de a le fi stabilite dimensiunile reale.

Modul de organizare şi desfăşurare a învăţămîntului artistic în spaţiul intracarpatic la începutul veacului trecut a depins în mare măsură de legiferările elaborate de Curtea din Viena în ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea. Este vorba de acele măsuri întreprinse de regimul absolutismului luminat, prin care se încerca o modernizare a vieţii în limitele ordinii existente. Voind să anihileze spiritul revendicativ al forţelor sociale, încorsetate în libera lor manifestare de rigiditatea unui sistem politic abuziv şi anacronic (purtînd în sine încă puternice trăsături feudale), Iosif al II-lea iniţiază o serie de reforme extrem de importante pentru destinul naţionalităţilor din cuprinsul Imperiului Habsburgic. El devine animatorul tendinţelor de reformare a societăţii atît în postură de coregent al mamei sale (din 1765), dar mai ales în deceniul 1780—1790, cînd ajunge conducătorul suprem al statului.

Sub impulsul raţionalismului iluminist, atît de frecvent în Europa acelei vremi, Curtea vieneză caută să soluţioneze imperativele epocii prin decizii mai ponderate, integrate spiritului conservator germanic al Aufklärungului. În acord cu principiile inserate în legea privind învăţămîntul elementar austriac, acea *Ratio Edutionis*, publicată în 1777, se emite patru ani mai tîrziu un *Regulament şcolar pentru Transilvania*, cunoscut sub numele de *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae, Joseph II, Ces. Aug. Magni Principis Trans. Jussu Edita, 1781.*

Recunoscînd drept scop al educaţiei luminarea şi înfrumuseţarea spiritului, *Regulamentul* nu uita să precizeze că afirmarea viitoare a tineri-

lor se va face corespunzător „varietății claselor“, stăruindu-se și asupra obligativității supușilor de a se comporta docil și cu devotament față de suveran.

Un alt act important al reformismului iosefinist este *Edictul de toleranță,* emis în același an cu *Norma Regia* (1781), prin care — păstrîndu-se primatul religiei catolice — se acorda drept de manifestare liberă și pentru celelalte religii. În baza acestui *Edict,* orice comunitate națională cu peste 100 de familii avea drept să-și ridice biserică și școală, deschizîndu-se totodată drumul spre „funcții, proprietate, industrie, intrare în orașe și necatolicilor (protestanți și ortodocși), fără deosebire de confesiune, condiții pentru toate acestea rămînînd doar meritele și talentele, viața cinstită și creștină“[1].

Nevoia de cetățeni destoinici, utili structurilor tot mai diversificate ale vieții și producției, determină decretarea unor măsuri (1783) menite a asigura o mai bună educație și ucenicilor. Un decret din 1785 proclamă libertatea industriei și a meșteșugurilor, îngăduind fiecărui cetățean exercitarea lor fără nicio restricție. Dar potrivnicia breslelor anulează după cinci ani prerogativele acestei dispoziții. În sfîrșit, hotărîrea care avea să provoace o radicală reformare a societății a fost lansarea patentei din 22 august 1785 prin care se desființa dependența personală.

Introducînd în 1784 și limba germană ca limbă oficială, de stat, Curtea de la Viena urmărea să imprime o dezvoltare unitară întregului Imperiu. Măsurile aduceau efective înlesniri maselor producătoare și contribuabile, de efortul cărora depindea prosperitatea societății. De consecințele pozitive ale reformelor aveau să beneficieze și românii pe care împăratul îi considera „cei mai vechi și numeroși locuitori ai Ardealului“, care erau însă „chinuiți de oricine, unguri ori sași și copleșiți de nedreptăți“[2]. Măsurile au stîrnit și entuziasmul intelectualității progresiste a vremii, iluministul român Gheorghe Șincai (director peste școlile greco-catolice din Transilvania în intervalul 1782—1794) apreciind că în acele vremuri „au resuflețit și românii și eu atunci înflorit mult puteam“[3].

Dar epoca absolutismului luminat nu-și poate prelungi prea mult existența. Sub urmașii lui Iosif al II-lea clasele stăpînitoare încep să minimalizeze treptat efectele reformismului iozefinist, obținînd „restituirea“ vechilor privilegii. Valurile reacțiunii cresc, făcînd posibilă emiterea unei noi *Ratio Educaționis,* în 1805, care avea să impieteze dezvoltarea învățămîntului elementar prin reducerea și mai accentuată a subvențiilor din partea statului. O astfel de măsură aducea prejudicii îndeosebi populației românești a cărei educație la acea vreme se rezuma — în bună măsură — la acest stadiu incipient. Nu peste mult timp, în 1816, o

---

[1] D Prodan, *Transilvania sub regimul absolutismului luminat* în *Istoria României,* vol. III, Bucureti, 1964, p. 732.

[2] N. Iorga, *Istoria românilor,* vol. III, București, 1938, p. 23.

[3] G. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri,* tom. III, ed. II-a, Bucuresci, 1886, p. 347—48.

Instrucţiune gubernială îndeamnă pe români să-şi trimită copiii la şcolile religiilor înrudite, care se bucurau de largi privilegii. Soluţia nu reprezenta o noutate, fiind utilizată şi pînă la acea dată de cei care voiau să urmeze învăţămîntul gimnazial, desfăşurat în mare majoritate în instituţii patronate de romano-catolici, reformaţi, unitarieni şi evanghelici.

Baza învăţămîntului secundar românesc o formau şcolile confesionale, existente la Braşov — 1485 (pe lîngă biserica din Şchei, care aparţinea de episcopia Râmnicului), cea din Blaj (1754), Sibiu (1811) şi Caransebeş, la ultimele două figurînd şi cîte o secţie pedagogică. Pregătirea învăţătorilor se făcea în şcoli normale, numite preparandii, prima înfiinţată la Arad (în 1812), apoi la Oradea (după 1840), la Năsăud (1858) şi Gherla (1868), mutată aici din Năsăud. Dintre gimnaziile româneşti cu profil laic, după „şcoala latinească“ de la Blaj (1754) urmează liceul din Beiuş (1828), cel grăniceresc din Năsăud, apoi cel din Braşov (1850) şi Brad (1868). Mult prea puţine pentru o populaţie care pe întreg parcursul secolului al XIX-lea avea un procent în jur de 60% în comparaţie cu celelalte neamuri, cum reieşea din recensămintele efectuate interesat şi abuziv de către oficialităţi, chiar după 1867 (momentul statuării dualismului austro-ungar) procentul păstrîndu-se, cu toată politica de maghiarizare forţată a provinciei.

Într-un cadru politic bazat pe inechitate socială şi naţională, spiritualitatea românească avea să urmeze şi în secolul al XIX-lea — în bună măsură — calea unei afirmări tradiţionale. Refuzîndu-i-se recunoaşterea între stări şi, implicit, aplicîndu-i-se statului de „tolerată“ într-un spaţiu în care-şi putea oricînd şi oricui argumenta vechimea, continuitatea şi prioritatea sub orice formă, această spiritualitate îşi va dezvălui virtuţile artistice în opere de factură etnografică şi ecleziastică, adăugînd noi valori fondului inestimabil al colectivităţii.

Păstrîndu-ne în sfera artelor frumoase vom remarca persistenţa şi uneori chiar înflorirea unor şcoli de zugravi, afiliate pe lîngă mănăstiri: Vad şi Nicula pe Someş, Feleac lîngă Cluj, Sîmbăta de Sus în Făgăraş, Şcheii Braşovului, Săraca în Banat, Prislop în Haţeg, Moisei în Maramureş. La Hăşdate, un sat integrat astăzi oraşului Gherla, fiinţa încă din veacul al XVIII-lea o şcoală de xilografi, cunoscîndu-se chiar numele unuia dintre întemeietori: Gheorghe Pop. De la el şi urmaşii săi — mult apreciaţi în epocă — precum Onisie Pop şi Nichita Moraru, activi la jumătatea veacului trecut, Muzeul de artă din Cluj-Napoca păstrează 90 de xilogravuri, în parte şi colorate. Deşi abordează teme de inspiraţie religioasă, din lectura imaginilor se desprinde o anume acurateţe şi simplitate a transpunerii, un sintetism şi o naturaleţe a evocării care conferă gesturilor şi expresiilor trăsături de amplă rezonanţă umanistă.

Secretele meseriei de zugrav se transmiteau din tată în fiu, cunoscîndu-se familii întregi care s-au îndeletnicit decenii de-a rîndul cu astfel de practici. Pe lîngă Dimitrie Turcu din Oraviţa (1810—1883) se iniţiază ginerele său Nicolae Haşca şi alte rudenii, pentru ca atelierul lui Nicola Alexici (1808—1973) din Arad să se transforme într-o adevărată

școală de zugrăvie, aici desăvîrșindu-și talentul Novac Radovici, Dușan și Ștefan Alexici.

Din Banat și pînă în Maramureș existau multiple școli țărănești de pictură, documentele relevînd bogata activitate desfășurată de cea de la Sredіștea Mare, înființată în 1736 de ierodiaconul Vasile Alexievici, originar din Oltenia. Analiza atentă a icoanelor sau ansamblurilor iconografice desfășurate în ample fresce interioare, care decorau lăcașurile de cult românești relevă, adesea, dincolo de un admirabil simț coloristic, abaterea de la rigiditatea canoanelor și înnobilarea imaginilor cu un tulburător suflu laic (mai frecvent în tablourile votive sau în scenele *Judecății de apoi, Adorația magilor, Maria îndurerată, Cina*).

Dar inițierea în cadrul atelierelor sătești sau cele afiliate unor mănăstiri nu era singura modalitate de perfectare a vocației artistice. Acum, în secolul al XIX-lea, pe măsura înmulțirii pictorilor cu pregătire academică, apare posibilitatea de ucenicie pe lîngă astfel de artiști, cu studii efectuate la Academiile din Roma, München și Viena. Un prim caz ni-l oferă Mihail Velceleanu (1810—1872). Atelierul său din Bocșa Montană s-a transformat după un timp într-o apreciată școală de pictură, în preajma sa întîlnind pictori de diferite vîrste: Dimitrie Mihailovici, Nicolae Mărișescu, Teodor Gheordanovici, Filip Matei ori Sava Petrovici. În timpul popasurilor în țară reputatul pictor bănățean Nicolae Popescu (1835—1877) era înconjurat cu venerație de pictori localnici, precum Zaharia Achimescu din Caransebeș (cu care a pictat la Tîrgu-Jiu) sau Filip Matei (asociat în timpul lucrărilor efectuate la Pesac). De multă căutare și respect s-a bucurat în epocă și pictorul brașovean Mișu Popp (1827—1892), impresionantul său atelier fiind decorat cu medalioanele „tuturor bărbaților noștri [. . .] iluștri“[4], de la Mihai Viteazul la Gheorghe Lazăr, Eliade, Bolintineanu, Bălcescu, Cuza ș.a. În compania acestor reputați pictori academici unii ucenici au căpătat interes și pentru portretistica laică, iar cu toții și-au rafinat gustul și amplificat sentimentul patriotic.

Constatînd stîngăciile și lipsa de orizont a acestor zugravi chemați să decoreze multiplele lăcașe de cult românești, Nicolae Popescu (asemenea lui Gheorghe Panaiteanu-Bardasare în Moldova sau Teodor Aman și Gheorghe Tattarescu în Țara Românească) pornește o viguroasă acțiune pentru înființarea unei „Academii de arte frumoase“ în Banat, cu sediul la Caransebeș. Apelează pentru aceasta la sprijinul „Consistoriului diecezan“ din Arad, precizîndu-și în scris intențiile: „. . . văzînd cîtă avere națională se înstrăinează prin aceea că nu avem nici meseriași, nici artiști destui pentru ca să ne provedem lipsurile poporului nostru prin lățirea artei de pictură“. Luînd în considerare realitatea mediului în care avea să profeseze concepea inițierea în arta picturii „pe baza celei bisericești, care, precum a fost și la alte popoare, este și la poporul nostru începutul natural al dezvoltării și lățirii acestei arte“[5]. Schițînd progra-

[4] I. Roșca, *Scriitori și artiști. Amintiri personale*, Bucuresci, 1890, p. 46.
[5] I. Frunzetti, *Pictori bănățeni din secolul al XIX-lea*, București, 1957, 102.

mul cursurilor desfășurate pe timp de unul și doi ani, preconiza între materiile de studiu, alături de desen și pictură, discipline de primă importanță pentru lărgirea orizontului spiritual al cursanților: istoria universală, istoria artelor, istoria bisericească, psihologia, anatomia și perspectiva. Admiterea urma să se efectueze pe bază de examen sau cu un certificat de trei clase gimnaziale. Gîndul la situația materială precară a unor copii de talent, lipsiți de posibilități de școlarizare, îl determină să intervină, la sfîrșit, cu un corectiv: „Talentele deosebite pentru pictură fac excepție“[6].

Sprijinul promis de episcopia din Arad devine fapt prin închirierea unui local și acordarea unei subvenții de 200 de florini. Astfel, în 4 august 1877, Nicolae Popescu pune temeliile unei școli de pictură la Caransebeș, văzîndu-și împlinit încă un frumos ideal. Pentru a-și putea finaliza nobila-i intenție își aduce și familia în țară, stabilindu-se la Lugoj. Dar un atac de cord necruțător, survenit în 27 decembrie 1877 curmă (la numai 42 de ani) firul unei vieți consacrate afirmării artei și spiritualității românești.

Dacă pentru populația românească învățămîntul artistic s-a desfășurat în forme improvizate și precare, pentru celelalte naționalități (în temeiul unor prerogative politice privilegiate) inițierea a cunoscut forme mai riguroase și stabile. De existența acestor posibilități au profitat, nu rareori și românii, înscriși adesea în registre într-o ortografie care încurajează confuzia asupra apartenenței naționale. Solicitările mai pronunțate ale vieții productive, care reclamau stringent integrarea în cadrul instrucției și a problemelor specifice inițierii artistice au determinat Curtea de la Viena să includă disciplina desenului în programa gimnaziilor patronate de religiile favoritare, iar în anumite orașe mai importante chiar a unor „școli de desen“, anexate acestora. În virtutea *Normei Regia* (1781) două asemenea școli s-au prevăzut la Cluj și o alta la Timișoara (inaugurată în 1786). În cadrul Imperiului austriac de o astfel de dispoziție au beneficiat orașele Graz, Linz, Brno, Bratislava și Pesta (ultimul cu două școli).

Dintre școlile de desen din Cluj, date mai numeroase s-au păstrat referitor la cea afiliată gimnaziului romano-catolic, patronat de piariști, pedagogi prin excelență. Înființată în 19 aprilie 1781, această așa-zisă „școală de desen“ era de fapt un atelier de familiarizare cu noțiuni și modalități de bază, utile în practica artelor industriale, a tuturor meseriilor posibile. Îndrumarea se efectua de către un singur profesor, cursanții executînd crochiuri după planșe model sau obiecte care urmau a fi confecționate în cadrul preocupărilor viitoare. Primul profesor angajat a fost David Ajtay Mihály, urmat de Straupek István, Gottgried Neuhauser (1806—1836), iar ultimul și cel mai important fiind Simo Ferenc (1836—1866). În cadrul colecției de grafică a Muzeului de artă din Cluj-Napoca se păstrează zece desene, în creion sau tușlaviu, executate de elevii acestei școli în inter

[6] *Ibidem.*

valul 1815—1867, reprezentînd obiecte de artă decorativă (căni, cupe, pocaluri) sau simple motive vegetale dispuse într-o ornamentică extrem de bogată și elegantă. Execuția frapează prin siguranța și abilitatea transpunerii. Autorii, cu toții calfe ,sau ucenici în diverse ateliere clujene, nu uită niciodată să specifice în partea de jos a imaginii numele primului și celui de al doilea meșter al asociației („céh"). Alte desene în sanguină și tuș (aflate în arhiva liceului nr. 3 din Cluj-Napoca) trădează caracterul limitat al instrucției, bazat în principal pe riguroasa copie a planșelor-tip (furnizate de școala de la Pesta sau Academia vieneză).

Se urmărea cu severitate stricta familiarizare cu probleme de proporții și mișcare. Atunci cînd apar fizionomii umane expresiile sînt reci, convenționale. Că prioritate aveau soluțiile de strictă utilitate vine să ne convingă și unele desene tehnice, cum sînt un proiect de pod sau de scripete. Lipsa de interes și preocupare pentru dezvoltarea facultăților imaginative ale cursanților i-a îngustat profilul și limitat eficiența. Într-o însemnare inserată în „Istoricul universității transilvănene Bathory", la 1849, se consemna regretul că școala nu a furnizat nici măcar un pictor mediocru[7]. Însemnarea are mult temei de adevăr, cu corectivul a două excepții, afirmate e drept mai tîrziu și pe baza unor studii de specialitate în străinătate: Kővári Endre și Sárdi István.

Utilitatea școlii este argumentată de numărul mare al înscrișilor. Într-o statistică din anul școlar 1851/52 aflăm că elevii erau împărțiți în trei categorii: 76 frecventau cursul săptămînal (aici erau tinerii care aspirau la o meserie), 48 pe cel de duminică (urmat mai ales de persoane mai în vîrstă, de cele mai diverse categorii sociale, de la meșteri la ofițeri, intelectuali și nobili) și, în sfîrșit, 60 de gimnaziști, din acel an introducîndu-se desenul ca disciplină facultativă în cadrul școlii tutelare. Din alte statistici aflăm situația anuală a încasării taxelor la cursul de desen și cheltuirea acestora, precum și ocupația cursanților (înregistrîndu-se în jur de 40 de profesii: litografi, caligrafi, „cioplitori de chip", aurari, rotari, fotografi, croitori, sobari, giamgii, cofetari, lăcătuși, armuriei, ceasornicari, tîmplari, argintari, tinichigii, compactori, băcani și altele). La 1866 așa zisa „Școală de desen din Cluj — Kolozsvári normal rajzoda", afiliată gimnaziului romano-catolic, își încetează activitatea, instrucția fiind asigurată prin integrarea desenului ca disciplină permanentă pe întreaga durată a școlarizării.

Un important centru al îndrumării artistice devine Sibiul, grație statornicirii aici a pictorilor din familia Neuhauser, de origine austriacă. Cum în programa școlii normale romano-catolice *Norma Regia* stipula ca obiect de studiu-desenul (6 ore săptămînal) este numit ca „maestru" al disciplinei Franz Adam Neuhauser (1734—1785), care-și împlinește atribuțiile începînd cu anul 1783. După doi ani decedînd este urmat la catedră de Franz Neuhauser junior (1763—1836), cel mai dotat dintre cei patru fii,

---

[7] K. Hódor, *Az erdélyi Báthory egyetem története, 1579—1849,* manuscris, Bibl. Universitară Cluj.

cu toţi deveniţi pictori şi maeştrii de desen. Atmosfera stimulativă, favorabilă preocupărilor artistice, încurajată de baronul Brukenthal (mare iubitor de artă şi colecţionar, iniţiatorul unei prestigioase galerii de tablouri deschise public în 1787—1789), îl determină pe tînărul Neuhauser să deschidă — în 1783 — o şcoală de desen proprie, publicînd şi un manual ajutător: *Studiu pentru lumină şi umbră.* Adept al principiilor severe specifice Academiei de artă de la Viena, Franz Neuhauser şi-a cîştigat o bună reputaţie de pedagog, între elevi figurînd nume cu amplă rezonanţă în viaţa spirituală a epocii. Samuel Falka din Făgăraş, devenit director al tipografiei universitare din Pesta, Barabás Miklós, Andreas Bielz care a fondat unul din primele ateliere de litografie din Bucureşti, peisagistul sibian Johann Böbel. În calitate de prim-litograf cunoscut în istoria noastră de artă, a încurajat mult proliferarea acestei tehnici, care facilita multiplicarea, acoperind necesităţile de imagini solicitate de numărul în creştere al tipăriturilor. Activitatea sa didactică s-a extins din 1806 şi în cadrul gimnaziului evanghelic săsesc, pînă în anul şcolar 1825/26, cînd renunţă pentru a se putea ocupa cu îndrumarea ucenicilor şi calfelor, pentru care fondează o şcoală specială. După aprecierea contemporanului său Benigni von Mildenberg „profesa cu mare succes, urmărind desăvîrşirea tehnică a meseriaşilor“[8].

Întrucît programa Institutului „Therezianum“ din Sibiu (înfiinţat în 1768 de Maria Tereza, cu scopul educării orfanilor) cuprindea şi „cursuri de arta graficii şi a desenului, pe lîngă elemente de arhitectură şi geometrie“[9], în 1841 este încadrat ca profesor de desen Ion Costande, pictor cu serioasă pregătire academică efectuată în Cadrul Academiei de artă din Viena.

După un hiatus de cîteva decenii Sibiul îşi recapătă în ultima treime a veacului al XIX-lea importanţa de centru al îndrumării artistice, graţie profesorului şi pictorului Karl Dörschlag (1832—1917), stabilit aici în 1870. Spirit generos, cu vederi largi şi vocaţie didactică, el descoperă şi încurajează afirmarea unei întregi generaţii de artişti: Robert Welmann, Octavian Smigelschi, Fritz Schullerus, Arthur Coulin, Ana Dörschlag, Mihail Fleischer, Hermine Hufnagel. O funcţie similară împlineşte atelierul lui Friederich Miess la Braşov, îndeosebi după 1901, cînd lucrează alături de Coulin. În compania acestor maeştrii se iniţiază şi gravitează un alt important nucleu de viitori mari artişti: Hans Eder, Walter Teutsch, Eduard Morres, Margarete Depner şi Johan Mattis-Teutsch.

Profesori de desen care au făcut dovada unei înalte probităţi profesionale au existat şi la „Şcoala din deal“ — Sighişoara, Ludwig Sculler (1826—1906) care a modelat talentul lui Karl Ziegler şi Betty Schuller; la gimnaziul din Sebeş Michael Wagner la Arad Szamossy Elek (1826—1881) care a descoperit vocaţia picturală a ucenicului-tîmplar Mihaly

---

[8] J. Bielz, *Familia pictorilor Neuheuser şi începuturile peisagisticii transilvănene*, în *Studii şi cercetări de stora artei*, Bucureşti, 1956, nr. 1—2, p. 322.

[9] W. Schmidt, *Die Stiftung des Katolischen Theresianischen Waisenhauses bei Hermannstadt*, Sibiu, 1869.

Munkácsy (1844—1900), iar la Sighetu Marmației Francisc Klimkovitz, îndrumătorul lui Simion Corbul-Hollósy (1857—1918), viitorul ctitor al Coloniei de pictură de la Baia Mare (1896).

Introducerea desenului între obiectele de studiu în cadrul gimnaziilor românești se datorează inițiativei marelui cărturar blăjean Timotei Cipariu care facilitează brașoveanului George Vlădăreanu instruirea în cadrul Academiilor de artă din Viena și Roma. Dar atunci cînd s-a instituit (1867) concurs pentru ocuparea postului de profesor de desen la gimnazul din Blaj Vlădăreanu nu se prezintă, catedra fiind acordată lui Paul Marin (care dispunea de pregătire militară). Abia din 1901 titularul catedrei devine Flaviu Domșa (1868—1932), pictor cu pregătire academică. După exemplul lui Cipariu la Blaj se introduce în anii următori desenul și-n programa gimnaziilor din Năsăud și Brad, iar la începutul veacului nostru și la Beiuș, prin stabilirea aici a pictorului și muzicologului Ion Bușiția (1875—1953).

Caz similar realităților întîlnite în celelalte provincii românești într-o etapă de intensificare a interesului pentru perfectarea talentelor și înnobilarea gustului și-n Transilvania secolului al XIX-lea nu rare sînt informațiile din care aflăm că educația primită de odraslele protipendadei se efectua prin angajarea unor profesori particulari. Întărim afirmația prin relevarea activității profesorului de origine franceză Lileque, la Aiud, care pe lîngă „danț și pian" era în măsură să ofere și cunoștințe de tehnică picturală. La el a studit inițial cunoscutul portretist maghiar Barabás Miklós (1810—1898). La Arad, începînd cu anul 1862, o nouă inițiativă particulară datorată lui Pall Böhm (1839—1903), venit de la Oradea pune bazele unei active școli de pictură și desen, aici descoperindu-și vocația pentru armonia cromatică reputatul peisagist Ladislau Páll (1846—1879), mai tîrziu coleg cu Nicolae Grigorescu (1838—1907) la Barbizon.

Un moment de referință în istoria învățămîntului artistic din Transilvania secolului al XIX-lea îl reprezintă data de 6 mai 1896, cînd școala liberă de pictură sau Academia înființată și condusă de pictorul maramureșean Simion Corbu-Hoolósy la München își fixează reședința de vară la Baia Mare. Pitorescul aparte al peisajului băimărean îl îmbie pe mult apreciatul maestru (care-și cîștigase un binemeritat prestigiu în capitala Bavariei) să abdice de la principiile soluțiilor de atelier, conferind sensibilității șansa dialogului nemijlocit cu natura. Substituind rutina oficializată cu vibrația poetică a plein-air-ului, suprafața pictată a căpătat o admirabilă prospețime și mobilitate. Iată cum se adresează discipolilor, după doi ani de popas la Baia Mare: „Să lucrăm și să clădim! Nu școală și nici academie în care îngheață sufletul ... Să ne fortificăm în natură care îi adună și pe cei pe care ghiulele tunurilor îi despart. Nu există literă mai instructivă, nu este mamă care să ne îmbrățișeze mai adevărat decît vitalitatea și duioșia fără margini a naturii ... Noi, cu independența sufletelor noastre, îmbrăcați în șalopete proletare [...] urmăm neabătut

calea"[10] Sfidînd rigiditatea canoanelor, proclamă bucuria manifestării libere a fanteziei creatoare. Principiile şi îndemnurile sale practice s-au dovedit fertilizatoare, la Baia Mare constituindu-se în timp un centru artistic a cărui reputaţie avea să depăşească rapid fruntariile provinciei. Întrucît ponderea activităţii artistice în cadrul „Barbizonului maramureşean" aparţine primelor decenii ale acestui secol o astfel de analiză va constitui obiectul unui alt studiu.

Din cele mai sus afirmate reiese — credem — starea de provizorat şi improvizaţie care domina instrucţia artistică în Transilvania secolului al XIX-lea. Lipsa de interes a cercurilor guvernante pentru aceste aspecte fundamentale ale vieţii spirituale a făcut ca multe talente să-şi finalizeze vocaţia departe de locurile de obîrşie (precum Barabás Miklós, George Vlădăreanu, Carol Popp de Szathmary, Sava Hereţia, Nicolae Bran, Gheorghe Russu, Szekely Bertalan etc.) sau să sporească zestrea celor asimilaţi de anonimatul colectivităţii. În absenţa unei îndrumări metodice, continuă şi exigenţă, multiple energii de excepţie s-au pierdut ori şi-au manifestat disponibilităţile creatoare în condiţii de autodidact. Din categoria celor din urmă face parte şi Picu Pătruţ, strălucit copist şi miniaturist din Săliştea Sibiului, autor a 64 de cărţi copiate şi ilustrate (la 18 dintre ele fiind şi autorul textului). Ca să ne dăm seama de amploarea şi splendoarea înfăptuirilor sale amintim că un *Stihos* de la 1840, adică *Vers pentru toate duminecele şi praznicele de preste an*, cuprinde cca 1 200 de pagini cu peste 12 000 de versuri originale şi peste 800 de ilustraţii, pictate în ulei, cu culori naturale, de el preparate. Şi spre bucuria tradiţei noastre artistice asemenea energii s-au dovedit a fi extrem de numeroase în toate epocile şi-n toate provinciile româneşti.

Dar abia în toamna anului 1925, prin înfiinţarea Şcolii de arte frumoase din Cluj, problema instruirii în domeniul artelor frumoase în spaţiul intracarpatic îşi găseşte rezolvarea atît de îndelung amînată.

ASPECTS DE L'ENSEIGNEMENT ARTISTIQUE DE LA TRANSYLVANIE AU XIX-IÈME SIÈCLE

(Résumé)

L'étude effectué une profonde analyse des principaux aspects se rapportant à l'enseignement artistique de la Transylvanie — importante province roumaine — au XIX-ième siècle. Composante de l'enseignement secondain ou de certaines initiatives personnelle, l'augmentation de l'intérêt pour la pratique du geste artistique constitue une conséquence des légiférations élaborées par le régime de l'absolutisme éclairé grâce auquel on essayait une modernisation de la vie dans les limites de l'ordre existent.

---

[10] S. Hollósy, *A nagybányai művésztelep*, în *Nagybánya és vidéke*, Karácsonyi Kiegészítő, decembrie 1898.

Par l'introduction de l'étude du dessin dans les programmes scolaires et surtout grâce aux initiatives personnelles de certains artiste avec de sérieuses études académiques faites en occident, prend naissance quelques importants centres artistiques tel: Sibiu, Cluj, Timişoara, Braşov, où les jeunes talentés pourraient achever leur vocation. Il y avait aussi des écoles de peintres d'églises dans les villages et auprès des monastères qui continnaient des sollutions styllistiques perpétuées par la tradition.

C'est à peine en 1896 qu'on fonde une Colonie de peinture à Baia Mare (avec une sérieuse activité affirmée au siècle suivant) et en 1925 on constitue à Cluj la première école à profil académique dans le domaine des beaux-arts.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CREAŢIEI ARTISTICE A LUI TIBOR ERNŐ

de
MARIA ZINTZ

Creaţia bogată a pictorului orădean interbelic Tibor Ernő s-a bucurat de aprecierea comentatorilor de artă, care i-au subliniat trăsăturile distincte, în paginile multor reviste, consemnîndu-i nota originală, modernitatea, începînd chiar cu prima expoziţie personală de la Oradea, în anul 1907[1] şi pînă în primii ani ai deceniului cinci, cînd discriminarea rasistă şi războiul, cu tragicele sale orori, au pus capăt întîi manifestărilor sale artistice în public şi apoi vieţii, pînă atunci atît de intense.

Totuşi opera sa nu a fost cercetată pînă acum pe măsura valorii ei, printr-un studiu exhaustiv, care să pună în lumină mai pregnant personalitatea artistică a lui Tibor Ernő. Sîntem conştienţi că nici prin această lucrare nu vom evidenţia toate faţetele activităţii sale. Apropiata aniversare — în februarie 1985 — a centenarului naşterii, ca de altfel însăşi calitatea tablourilor semnate de Tibor Ernő, impun o revenire pe cît posibil mai detaliată asupra sa, deşi acum zece ani (1974) Muzeul Ţării Crişurilor i-a organizat o amplă expoziţie retrospectivă, însoţită de o succintă dar documentată prezentare a vieţii şi operei sale.[2]

Cu toate că a fost o personalitate complexă, Tibor Ernő nu este un pictor controversat, iar evoluţia sa, marcată de contactul cu marii maeştri ai artei, de cele cîteva călătorii de studii în Franţa, Italia şi la Marea Neagră, nu s-a desfăşurat sub semnul unor contradicţii fundamentale, chiar dacă se pot distinge cîteva etape în creaţia sa. Anii de ucenicie şi începuturile artistice se leagă de primii ani ai secolului XX, ani de profunde transformări şi mutaţii în concepţiile despre artă şi în mentalitatea vremii. Între 1904—1905 îl găsim la Academia de artă din Budapesta, unde învaţă pictura cu Tivadar Zemplényi. Sînt ani în care Tibor Ernő copiază sîrguincios operele unor mari artişti, întreprinde studii de desen şi de culoare, lucrînd mai ales în maniera profesorului său Zemplényi şi

---

[1] A. Sándor, *Expoziţia lui Tibor Ernő*, în *Nagyváradi Napló*, 2, IX, 1907, p. 3.
[2] A. Roşu, *Expoziţia retrospectivă Tibor Ernő, mai 1974*, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1974 (catalog).

a lui Nográch Ferenczy.[3] Modalitatea aceasta naturalistă, ca și respectul pentru formele observate în natură și-a pus pecetea de altfel pe pictura sa, chiar dacă pe parcurs a ajuns la un mod personal de creație. Totuși pentru Tibor, chiar de la început, pictura a însemnat în primul rînd culoare. Chiar revelarea pentru sine însuși, ca și altora a disponibilităților sale artistice, a vocației sale de pictor a avut loc în momentul în care a făcut prima acuarelă în anii de liceu, pînă atunci nebănuindu-i nimeni talentul.[4]

Bursa pentru Paris, primită din partea orașului Oradea, între anii 1906—1907, îi facilitează contactul mai direct cu pictura impresionistă, cu efervescența artistică din cel mai important centru cultural al Europei acelor ani. Studiază aici, la Academia Julian, cu profesorul Jean Paul Laurens, iar talentul îi este remarcat și răsplătit, prin acordarea premiului doi, cu ocazia expoziției organizată cu lucrări ale absolvenților în cadrul Academiei. Aici pictează pentru prima dată portretele poeților Dutka Ákos, cu care fusese și coleg la Liceul premonstratens din Oradea și al lui Ady Endre, căruia i-a purtat o profundă admirație.

Deși la începutul secolului multe din preocupările unor artiști ce se înscriau în avangardă erau orientate tocmai spre modalități de expresie ce contraziceau impresionismul, acest curent, ca de altfel și pictura în plein-air i-a influențat pe mulți dintre tinerii artiști venînd din alte țări să studieze în Franța, desigur la cei mai valoroși, elementele receptate fiind topite în plasma unor creații originale.

Dacă aruncăm o privire asupra creației românești din primii ani ai secolului nostru, observăm tendința de revigorare a picturii ce coincide cu ecourile impresioniste în opera multor artiști, cu aderarea unora la marile curente contemporane, în opoziție cu academismul încă ocrotit de oficialități. Orientarea tematică spre peisajul rural, spre lumea satului, surprinzînd aspecte ale vieții țăranilor, nu odată înfățișați în plină activitate la muncile agrare, poate fi regăsită în numeroase tablouri din acea perioadă. De altfel, tematica țărănească ca și concepția ce a stat la baza acestui mod de gîndire pot fi observate, cu intensități diferite, în cultura universală de la răscrucea celor două veacuri.[5]

În Transilvania, Colonia de pictură de la Baia Mare, întemeiată la sfîrșitul secolului trecut, prin climatul ei antiacademist, cu opțiunile ei artistice în consens cu noua modernitate europeană, a avut o consecință deosebită nu numai asupra tinerilor pictori, dar și asupra orientării gustului estetic al amatorilor de artă. Ei au dezvoltat chiar de la început o linie culturală progresistă, contrară politicii oficiale promovată în acea vreme de autoritățile imperiale, fiindu-i conferită acestei mișcări artistice șansa de a porni de la bun început ca o experiență ieșită din tiparele

---

[3] A. Sándor, *op. cit.*

[4] Relatarea lui Ștefan Tibor.

[5] D. Grigorescu, *Pictura românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în *Pictura românească*, Editura Meridiane, București, 1976, p. 215.

pedagogice şi organizatorice comune.[6] Şcoala de la Baia Mare, ca şi creaţia unor pictori ce au lucrat acolo, au constituit şi pentru Tibor Ernő puncte de referinţă, încă din anii petrecuţi la Budapesta şi apoi la Paris. Prima sa expoziţie personală organizată la Oradea, în 1907, ce cuprindea mai ales portrete şi peisaje a fost o dovadă elocventă a acestei orientări a lui Tibor. Antal Sándor observa în cronica sa că tablourile tînărului pictor surprind prin eliminarea şabloanelor academiste, prin prospeţimea culorilor din peisajele pictate în plein-air, chiar dacă folosea o gamă rece şi tonalităţi închise, desigur comparativ şi cu luminozitatea cromatică a lucrărilor impresioniste. Acelaşi fin cunoscător de artă remarca în portrete nota modernă, varietatea psihologică a modelelor sale, înţelegerea şi căldura cu care ştia să şi le apropie.[7]

Oradea era în acea vreme de început de secol un oraş comercial în ascensiune economică, căreia îi corespunde ambiţia construirii unor clădiri în elegantul stil 1900, ce se remarcă în contextul arhitectonic al epocii. Nu este de mirare că tînărul artist a reuşit să-şi vîndă toate lucrările din ampla expoziţie organizată atunci. Dealtfel, Oradea, prin activitatea intensă desfăşurată mai ales de un grup de poeţi şi scriitori, devine un centru cultural şi artistic deosebit de dinamic. Iau fiinţă aici cîteva asociaţii de cultură ca Reuniunea culturală „Hilaria“, un autentic factor de educaţie artistică, literară, cu preocupări în direcţia cultivării, a popularizării muzicii şi literaturii. Activa la Oradea şi un important despărţămînt al Societăţii transilvănene ASTRA, al cărui obiectiv principal era acela de a răspîndi cunoştinţele în domenii cît mai variate în rîndul maselor, pentru luminarea poporului. Între intelectualii de frunte s-a remarcat în primul rînd dr. Aurel Lazăr, personalitate politică şi culturală proeminentă, militantul pentru drepturi şi unitate naţională. Dintre evenimentele de răsunet chiar în ţară a fost şi spectacolul de inspiraţie folclorică, *La şezătoare* pus în scenă în 1910, împreună cu Reuniunea muzicală din Sibiu, condusă de muzicianul şi compozitorul Tiberiu Brediceanu care, cu acest prilej, a şi urmărit întreaga desfăşurare a manifestării artistice.[8] În anul 1908 se înfiinţase la Oradea şi revista şi societatea literară progresistă *A Holnap,* din care vor face parte unii dintre cei mai de seamă scriitori ca: Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos etc. Cu ocazia întrunirilor literare, a întîlnirilor cu publicul se organizau adeseori şi expoziţii. Tibor Ernő nu numai că a expus şi a participat la matineele şi serile culturale de la Oradea dar, nu odată, a şi călătorit alături de prietenii săi de la *A Holnap* în alte oraşe, ca Arad, Timişoara, Baia Mare, împreună încercînd să trezească şi să stimuleze interesul publicului spre noile curente artistice ce-şi făceau apariţia în Europa.[9] Creaţia lui Tibor cîştiga şi ea

---

[6] T. Alexa, *Argumente în favoarea unei recuperări integratoare,* în *Arta,* 1983, nr. 9, p. 10.

[7] A. Sándor, *op. cit.*

[8] V. Faur, *Documente inedite despre activitatea Reuniunii de cîntări „Hilaria“ din Oradea (1907—1918),* în *Crisia,* 1982, p. 271—352.

[9] S. Bölöni, *Várad festője (Oradea în pictură),* în *Korunk,* ianuarie, 1983, p. 57

astfel în popularitate, apreciată de public și comentată favorabil în presa vremii.

În prima etapă, lumea tablourilor lui Tibor era în primul rînd aceea a satelor din împrejurimile Oradiei, cu mici tîrguri și bîlciuri, animată de personaje umane în plină activitate sau de forfota pitorească a piețelor cu țărani ce-și așteaptă, alături de coșurile pline, cumpărătorii. Marea calitate a lucrărilor pictate de acest artist a fost de la început firescul cu care sînt concepute și realizate. Spiritul de observație, felul direct și simplu de a aborda realitatea, nevoia de animație, se regăsesc în aceste compoziții cu o atmosferă deosebit de vie și de autentică, adesea cu personaje numeroase la care mișcarea este surprinsă convingător. Chiar dacă desenul mai suferă de stîngăcie și este uneori rigid, el subliniază sugestiv formele, accentuînd naturalețea gesturilor a atitudinilor personajelor.

Se mai găsesc puține portrete semnate de Tibor Ernő în colecțiile din Oradea. De fapt, el nici nu a pictat portrete cu precădere decît în prima parte a activității sale artistice, apoi tot mai rar, ocazional. Mai mult, în tablourile din anii maturității fizionomiile personajelor chiar cînd apar în prim plan sînt mai mult sugerate, prin cîteva trăsături de pensulă sau sînt înfățișate din profil și nu odată cu spatele spre privitor. Totuși, cronicile expozițiilor lui Tibor din prima perioadă subliniază, cum s-a văzut, „modernitatea" portretelor sale. Într-adevăr, cele cîteva portrete existente la Oradea dovedeesc că pictorul, cu acuitatea sa de observație, cu căldura pe care o punea în relațiile cu prietenii, cu cei aflați în jurul său, reușea să pătrundă în psihologia modelelor. Cel mai cunoscut dintre portretele lui Ady Endre este tocmai cel pictat de Tibor Ernő.[10] Artistul a vrut să scoată în evidență mai ales frumusețea expresivă, spirituală a poetului, genialitatea lui, o frumusețe poetizată. Tot el a semnat și portretul poetului Dutka Ákos, de care-l legase o prietenie statornică, portretele lui Tabery Géza, căruia îi surprinde trăsăturile energice, privirea pătrunzătoare, depășind astfel factura academistă, sau cel al pictorului Mikes Ödön, înfățișat lîngă paletă cu pensula în mînă. Alte tablouri de acest gen înfățișează bătrîni evrei sau portretele unor cunoscuți cărora le conferă expresivitate, autenticitate în trăsăturile marcate de vîrsta senectuții pe care pictorul știe s-o sugereze, dar încă robuste, emanînd energie. Se observă în aceste portrete că pictorul și-a însușit studiile

Autoportret

[10] *Ibidem.*

de desen şi compoziţie, că stăpînea meşteşugul, depăşind convenţionalismul prin sublinierea trăsăturilor definitorii ale modelelor, prin marca personalităţii sale asupra tablourilor. Şi pe sine însuşi, în cunoscutul autoportret creat la începutul deceniului patru se pictează tot cu pensula în mînă, în faţa şevaletului. Cu privirea atentă, intensă, cu corpul uşor înclinat spre stînga, el se reprezintă într-un instantaneu al mişcării ce exclude poza, aşa cum procedează şi cu personajele din cele mai multe dintre compoziţiile sale. Pictorul se află acum nu numai la maturitatea vîrstei sale, dar şi a creaţiei sale. Modeleul mîinii, expresia feţei, redată nu numai cu exactitate dar şi ca spiritualitate artistică, cromatica caldă, echilibrată sînt dovezi ale talentului unui artist care nu întîmplător s-a bucurat de un prestigiu aşa de mare în acei ani. Cunoaştem puţine portrete de femei, dintre care remarcăm un *Portret de fată,* tratat pictural, pe un fond verzui nuanţat cu fineţe ce-i evidenţiază privirea deschisă, expresia deosebit de vie, de caldă, a modelului.

Peisajele rurale, scenele de muncă inspirate din lumea satului transilvănean constituie obiecte predominante în creaţia lui Tibor Ernő. Influenţa artiştilor ce-au lucrat la Baia Mare, unde dealtfel a pictat şi el prin anii 1920, şi-a spus cuvîntul în alegerea tematicii, asupra cromaticii şi luminii specifice din tablourile sale databile pînă prin 1925. Se observă în peisajele de atunci insistenţa cu care Tibor îşi punea probleme de culoare, de rezolvare a impresiei de lumină şi umbră. Culorile într-o gamă predominant rece erau, „crude“, chiar „stridente“, după cum se remarca în cronicile cu referiri la lucrările mai vechi ale artistului, dar se sublinia încă de pe atunci şi spontaneitatea, siguranţa în meşteşug cîştigată progresiv, de la an la an. Imprejurimile Oradiei şi aşezările lor rurale l-au atras pe artist, pictînd aici numeroase tablouri. Cîmpurile *cu floarea soarelui, Culesul cartofilor, Culesul porumbului, La prăşit, Strînsul fînului* sînt subiecte abordate des de Tibor Ernő, pe lîngă peisajele cu apusuri de soare, cu căsuţe ţărăneşti, cu zidurile albăstrii ce se acordă cu verdele intens al coroanelor bogate ale copacilor. Dar cel mai îndrăgit dintre subiectele de acest gen a fost strînsul grîului, al snopilor şi treieratul. Aici pictorul pare să se simtă întrutotul în largul său, notînd cu vervă şi spontaneitate, dinamismul scenelor, tensiunea mişcărilor rapide, reluate mereu şi mereu cu plăcere vizibilă, sugerînd atmosfera de muncă intensă a ariilor, căldura toridă a soarelui din miezul verii, prin coloritul nuanţat al ocrurilor şi brunurilor cu umbre violacee sau albăstruie.

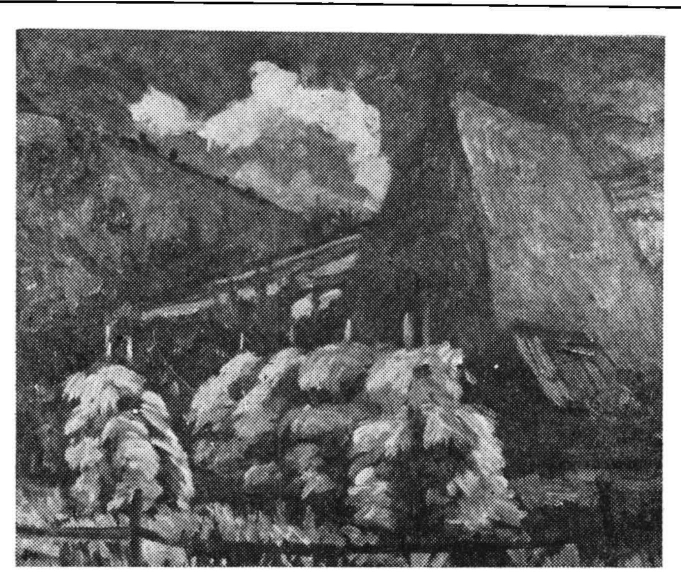
Cîteva dintre tablourile pictate în peisajul băimărean sînt localizate chiar de Tibor, la Baia Sprie. Culorile intense sînt aşternute în pete mai largi, predominînd verdele puternic şi albastrul încălzit de roşul din vestimentaţia unor ţărănci sau de acoperişurile caselor din prim-plan ce se profilează pe un fundal de munte.

Alte compoziţii, inspirate tot din viaţa unor oameni simpli, înfăţişează momente din munca unor ţărani muncitori, cărînd pietriş de la Criş, ridicînd cîte un stîlp sau lucrînd la amenajarea unor drumuri. Desenul,

Țărani prășind

Strînsul fînului

Casă țărănească

într-o desfășurare amplă, articulează energic formele umane în plină activitate, subliniind mișcarea încordată a personajelor.

Mult mai rar pictează Tibor scenele de odihnă, dar cînd o face se observă aceeași înțelegere exactă, impregnată de simpatie, pentru viața acestor oameni obișnuiți cu munca. Mai cu seamă în tabloul intitulat *Odihnă*, scena înfățișată este deosebit de expresivă. Oamenii au atitudini diferite dar firești, mănîncă, stau pe gînduri, sau triști, par să nu se mai gîndească la nimic, nemaiavînd putere să comunice între ei. Ceea ce-i unește totuși este condiția lor socială comună, oboseala întipărită pe figurile lor. Cromatica e caldă, armonizată cu rafinament.

Alte tablouri sînt inspirate de animația tîrgurilor sătești și a piețelor citadine. De altfel, aceste subiecte cu lumea lor pestriță îi permiteau să-și manifeste sensibilitatea sa de colorist. Folosește adesea în această perioadă o pensulație măruntă, ușor împăstrată, culori vii, puternice, ajungînd în unele compoziții cu aglomerări de oameni la un pitoresc cu efecte decorative. Este vizibilă plăcerea amuzată cu care pictează el lumea circului, Luna parc, cu caruseIe și gherete ce ofereau naive senzații amatorilor de curiozități, Bîlciurile sătești sau vederile panoramice asupra cupolelor picturale ale circului, pictate chiar de la ferestrele locuinței și atelierului său, le mai putem regăsi printre imaginile lucrărilor din primele două decenii, din care prea puține s-au mai păstrat dacă ne gîndim la numeroasele tablouri create de el în acea perioadă, așa cum rezultă și din anunțurile expoziționale și din cronicile dedicate lui în paginile mai multor reviste. În unele compoziții, preocuparea pentru concret și amănunte anecdotice este mai accentuată, în prim plan fiind văzute îndeosebi per-

sonaje femininee, în costume populare viu colorate. Circul Klutzki, ce-a poposit și la Oradea, i-a oferit lui Tibor Ernő prilejul creării unor tablouri cu raporturi cromatice mai subtile, mai rafinate. Mulțimea atrasă de circ e sugerată prin tușe — formă de culoare, expresiv direcționate, sugerînd mișcarea. Pictorul urmărește aici doar atmosfera de ansamblu, dinamismul compozițional și acordurile între culorile mai estompate, într-o lumină difuză. Dealtfel, această modalitate de a sugera rapid, doar prin cîteva trăsături de penel, personajele umane surprinse aproape întotdeauna în mișcare o vom regăsi tot mai frecvent în anii următori, cu deosebire în peisajele orădene pictate mai cu seamă iarna, cînd nu putea să se deplaseze pentru a lucra în afara orașului.

Peisajul citadin își face apariția în tematica sa cu mai mare insistență începînd cu deceniul al treilea. O întreagă atmosferă a orașului ne este dezvăluită prin tablourile sale, cu vechi tramvaie și mașini de epocă, întotdeauna în mișcare, cu oamenii grăbiți trasați rapid, prin pete mici de brunuri și roșuri, cu calești și sănii atît de familiare trecătorului acelor vremi. Chiar dacă Tibor Ernő lucra mult și cu febrilitate, aceasta datorită și tumultului său interior, dar și pentru a răspunde solicitărilor amatorilor de artă, se observă și preocuparea pentru construcția compozițiilor, energic ritmate în special prin formele dinamice ale podurilor și verticalitatea unor clădiri din apropierea lor. Dispărute rînd pe rînd, vechile poduri în stil seccesion cu puternice și totuși elegante arcuri peste Criș mai pot fi văzute doar în tablourile unor pictori interbelici, dintre care cel care le-a pictat cel mai des a fost Tibor Ernő, ce a lăsat peste timp documente vii, transfigurate de căldura și dragostea pentru orașul natal.

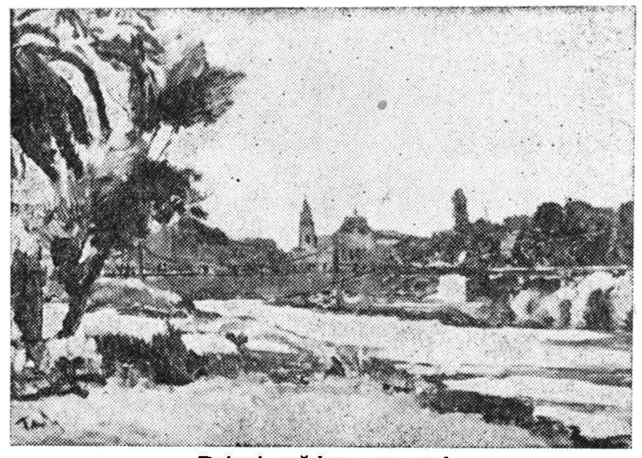
Alte tablouri sînt inspirate de piețele citadine în imagini animate intens, sau cuprind crîmpee de peisaj, surprinse chiar la ferestrele atelierelor sale incluzînd adesea și fragmente de interioare. Acestui din urmă subiect pictorul nu i-a acordat o importanță prea mare, temperamentul său îndreptîndu-l cu șevaletul în aer liber. Totuși, se cunosc mai multe interioare pictate de-a lungul anilor ce pun în evidență și evoluția artistică. Un interior din primii ani de creație, de fapt primul său atelier, semnat prin incizarea numelui în materia picturală — semnătură caracteristică mai ales tablourilor de început —, este realizat prin tușe mărunte și păstoase, într-o cromatică bogată dar insuficient nuanțată. Formele par îngrămădite, fără a se putea distinge prea clar, în tentativa de tratare impresionistă a suprafeței. Cu timpul, compozițiile interioarelor sale devin mai aerate, cu o strucură mai atent și mai clar elaborată. Culorile calde conferă o atmosferă de intimitate și tihnă acestor interioare elegante, cu mobilă bidermeier și seccesion, cu covoare și obiecte decorative. Fiecare formă își are un loc precis compozițional, fiecare culoare își are un corespondent cu care se armonizează. Atras de somptuozitatea unor interioare din Palatul baroc el a pictat și aici cîteva tablouri încercînd să rețină specificul unor saloane printr-un colorit în armonii de brunuri și roșuri. Remarcăm pentru calitatea artistică și *Bucătăria țărănească*, aflată în colecția Muzeului Țării Crișurilor care, credem, că este una din lucrările

cele mai bune de acest gen ale artistului. Desenul mînuit de o mînă sigură și fermă, amănuntele sugestive, instantaneul mișcării surprinsă ca întotdeauna expresiv, acordurile între nuanţele de griuri, alb, brunuri și accentele de roșu și albastru, prospeţimea culorilor, compoziţia echilibrată și atmosfera firească, caldă sînt calităţi ce se evidenţiază pregnant în această creaţie a lui Tibor.

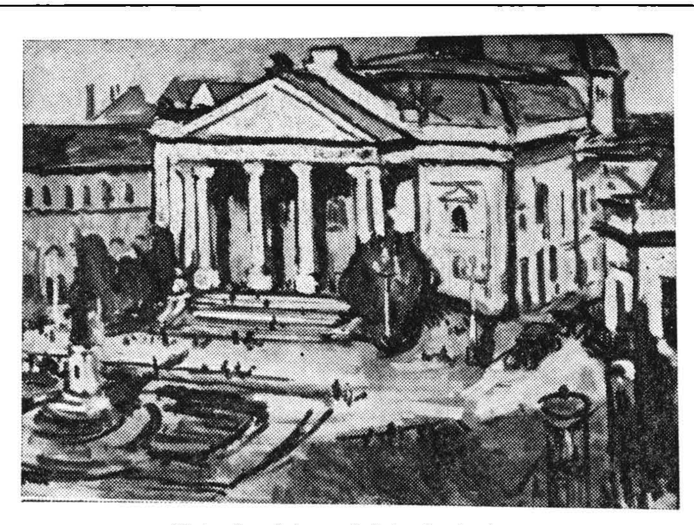
Activitatea expoziţională a lui Tibor Ernő a fost tot timpul deosebit de intensă. Pînă la primul război mondial expune nu numai la Oradea și în orașele unde îi însoţea pe scriitorii de la A Holnap, al cărui membru devenise în 1909, nu numai la Budapesta, unde participa și la Salonul oficial,

La talcioc

Peisaj orădean cu pod

Peisaj orădean (piața teatrului)

ci între 1912—1914 deschide expoziții personale la Stockholm, Copenhaga, la Dresda, Leipzig, Frankfurt, Halle etc., de fiecare dată prezența sa fiind semnalată favorabil în presă.[11] Anii războiului, chiar dacă nu i-au întrerupt întrutotul activitatea creatoare, i-au încetinit-o mult. Fiind concentrat ca sublocotenent de rezervă, ia parte la luptele de pe diferitele fronturi, totuși continuă să lucreze, executînd desene, schițe și portrete ale camarazilor săi. După terminarea războiului, își reia munca creatoare, pictînd la Oradea și împrejurimi, iar în anul 1920, în peisajul băimărean. Sînt anii în care Tibor ajunge la maturitate creatoare, chiar dacă inegal sub aspectul calității în numeroasele sale tablouri. Mereu activ, înțelegea el însuși necesitatea aprofundării meșteșugului, a unor noi experiențe artistice, ca și cea a confruntării creației sale cu publicul unor centre din țară ce nu-i cunoșteau încă creația. El s-a arătat de la început deschis, receptiv la strădaniile acelor intelectuali care credeau cu convingere în faptul că arta și cultura sînt chemate și pot fi în măsură să șteargă urmele dezbinării, să contribuie la înfrățirea oamenilor de orice națiune. Oradea în acest cadru, mai ales după înfăptuirea Unirii, a avut un rol deosebit, devenind unul dintre centrele culturale cele mai importante din Transilvania. Manifestările culturale, artistice sînt numeroase, printre ele cele cu caracter plastic, îmbracă și ele forme noi, generos democratice, susținute de revistele culturale înființate după Unire, cu un declarat scop educațional și cultural în cele mai diverse domenii. Dintre aceste reviste se remarcă *Cele trei Crișuri,* ce apare datorită Reuniunii cu același nume, înființate în 1919, militînd pentru promovarea artelor, pentru colaborarea artiștilor de diferite naționalități. În fruntea entuziaștilor intelectuali gru-

[11] P. Berger, *Sohn Kollektiv-Austellung Leipzig,* ian. 1914.

paţi la Oradea, extinzîndu-şi activitatea şi la Cluj a fost George Bacaloglu, personalitate complexă, cu un rol remarcabil în viaţa culturală a ţării. Datorită eforturilor sale neprecupeţite şi ajutat de intelectuali de frunte transilvăneni, cum a fost Emil Isac, s-a organizat în 1921, primul Salon al artiştilor plastici transilvăneni, purtînd denumirea de „Collegium Artificum Transylvanicorum", sub patronajul primului ministru al artelor, Octavian Goga. Despre programul acestei ample expoziţii a artiştilor transilvăneni, Emil Isac scria în *Cele trei Crişuri* „... Cultura adevărată nu se poate baza pe ignorări şi îngrădiri" „... Considerînd că aproape toate coloniile de pictori au aderat la acest program şi că la expoziţie vor lua parte cei mai distinşi maeştri, sperăm că scopul va fi atins şi se va putea documenta în capitala României, că în artă nu există duşmănii ataviste şi că pictorii din România, de orice neam ar fi, vor putea găsi un teren comun pentru progresul nivelului artistic al acestei ţări".[12] La Oradea apare în 1922 datorită tot inimosului om de cultură Gheorghe Bacaloglu şi revista bilingvă *Aurora,* literară, artistică, teatrală, socială, cu intenţia precizată în primul număr ca prin traducerile din româneşte în ungureşte şi viceversa, prin toate manifestările sprijinite de ea, cele două naţionalităţi să se cunoască mai bine, pentru că „... două naţii care locuiesc de atîtea vremuri împreună ar fi păcat să nu se cunoască cel puţin de acum înainte, cînd amîndouă conţin valori indiscutabile ...".[13]

Tibor Ernő a fost prezent cu lucrările sale la toate manifestările artistice organizate în acest context la Oradea, Cluj, Braşov, Bucureşti. În revista *Culisele* din Cluj se menţiona în 1923, că „Oradea Mare ne-a trimis la Bucureşti pe cel mai bun pictor al ei", referindu-se la Tibor Ernő, al cărui nume va fi de altfel menţionat adeseori în cronicile plastice din Bucureşti. Victor Ion Popa, în *Flacăra* literară, artistică, socială îi remarca cu ocazia aceleaşi participări la Salonul oficial din Bucureşti, „desenul ce merge pînă în mînă cu pasta bine pusă".[14]

Deosebit de importante pentru evoluţia viziunii şi a picturii lui Tibor au fost călătoriile întreprinse în Franţa, în anul 1925, şi în Italia, în 1927. La începutul anului 1925 ajunge la Paris unde pictează peisaje citadine inspirate da Catedrala Notre Dame, Turnul Eifel şi, bineînţeles, de viaţa trepidantă de pe Champs Elisée. Dintre aceste lucrări mai cunoaştem în Oradea doar un ulei pe carton cu Malul Senei şi o acuarelă ce reprezintă Cafeneaua hotelului unde locuia pictorul şi familia sa, L'Hotel de la Paix. În schimb, s-au păstrat mai multe tablouri create pe malul mării, în Bretania, în localitatea pescărească Concarneau. Aici, Tibor a pictat şi a făcut schiţe în timpul verii aceluiaşi an, unele terminate însă abia la Oradea, din criză de timp. Pitorescul locului îl va descoperi în chiar viaţa cotidiană a locuitorilor acestei aşezări bretane. Sînt compoziţii în care pescarii sînt

---

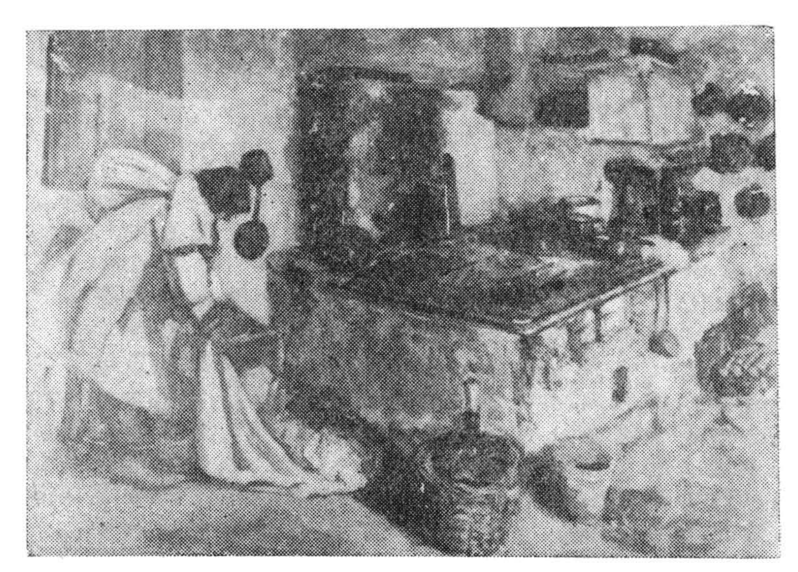
[12] M. Ţoca, *Arta plastică în revista „Aurora"*, în *Biharea,* X, Oradea, 1982, p. 235—238.

[13] *Ibidem.*

[14] V. I. Popa, *Cronică artistică,* în *Flacăra literar-artistică socială,* 1923, nr. 10—11, p. 180.

Interior baroc (Oradea)

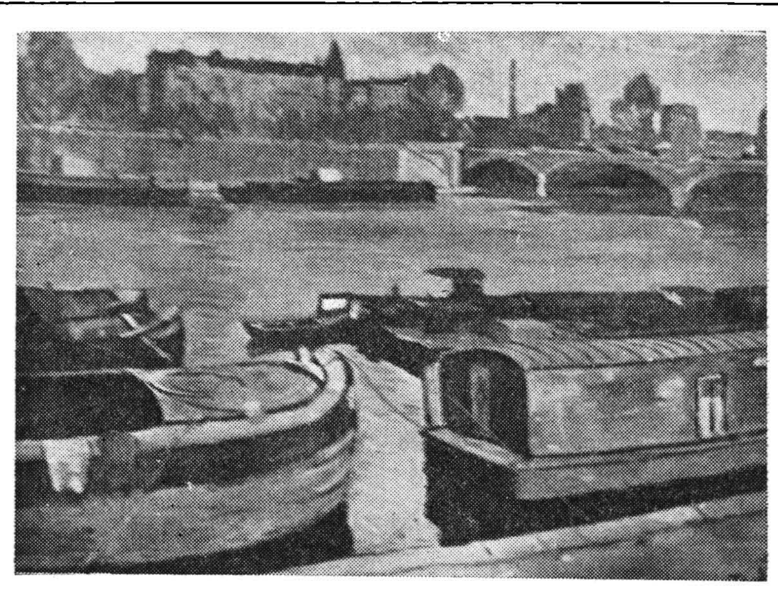
Bucătărie ţărănească

surprinşi în timpul celor mai variate activităţi, de la smolitul sau repararea bărcilor, peticitul şi întinderea pînzelor, ieşirea în larg, pescuitul şi golirea plaselor cu peşte. De la răsăritul soarelui şi pînă în noapte el a fost atent la fiecare amănunt, la toate întîmplările simple, dar intense ce aveau loc acolo. S-ar putea spune că nu i-a scăpat nimic din lungile ore de muncă ale acestor oameni modeşti, aproape mereu în activitate, cu hainele peticite, la fel ca multe din pînzele bărcilor lor. Spiritul de observaţie atît de ascuţit al lui Tibor s-a desfăşurat aici din plin. Aşa cum se observă şi în scenele rurale pictate în ţară, şi în tablourile din Bretania, el nu i-a înfăţişat în repaos decît rar pe eroii picturii sale. Simplitatea atitudinilor, naturaleţea mişcărilor surprinse cu o exigenţă a exactităţii sînt adecvate la momentele şi specificul activităţii lor „derulată" aproape cinematografic. Uneori apar şi personaje feminine îmbrăcate în costumele caracteristice bretane, vînzătoare ce-şi aşteaptă clienţii sau discutînd cu pescarii. Pe lîngă atmosfera degajată din fiecare din aceste lucrări şi în care constă harul deosebit a lui Tibor, nu sînt neglijate nici problemele specifice picturii.

Compoziţiile sînt articulate ferm, cu o coerenţă organică a imaginilor, mai deschise, mai aerisite. Inzestrat cu un talent exact şi firesc, Tibor nu se mulţumeşte doar cu impresia. Şi nu neglijează nici un detaliu ce poate accentua senzaţia de viaţă, fiorul fiinţei realului, el neangajîndu-se deci în direcţii care să contravină propriilor sale înclinaţii. Feţele nu sînt individualizate, ci doar sugerate şi în aceste tablouri din Bretania, pentru el contînd în primul rînd mişcarea, viaţa ce palpită în încordarea corpurilor, în atitudini şi gesturi de o exactitate viguroasă şi plină de o poezie aspră. Pictorul îşi trasează aici desenul în linii închise, sintetice, dar cu un duct mai subtil, expresiv în ritmarea compoziţională.

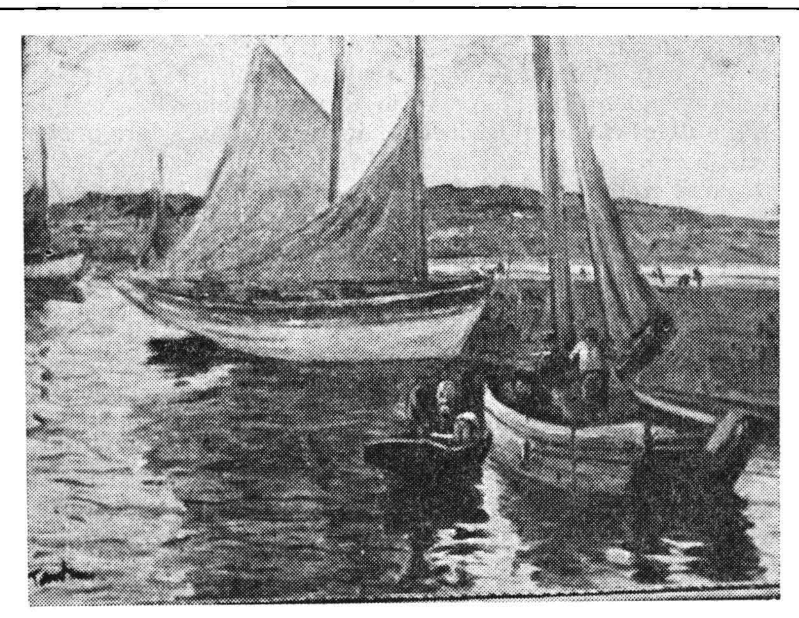
Cîştigul deosebit constă în noua sa înţelegere şi reţinere a luminii şi de aici, a rezolvărilor cromatice. Pentru vestimentaţia personajelor masculine foloseşte un colorit viu, predominînd roşul şi albastrul de intensităţi diferite, uneori şi ocrul galben, aşternute în tuşe mai ample. Peticele albastre pe hainele roşii sau viceversa, accentuează nota de pitoresc, dar şi de picturalitate. În unele tablouri li se alătură griurile nuanţate ale frumoaselor şi austerelor costume purtate de femei. Pictorul realizează un acord al planurilor solide ale malurilor, cu ţesătura tuşelor mici prin care este pictată apa, încercînd o exprimare fidelă a aspectelor mereu schimbătoare ale luminii, cu reflexe strălucitoare. Coloritul cîştigă în profunzime, în luminozitate. Deşi nu va face din condiţiile atmosferice adevăratul său subiect de studiu, el va observa şi transpune felul în care culorile locale, precum şi formele se evidenţiează sau se extompează în funcţie de schimbările suferite de mediul lor, de lumină, începînd cu răsăritul soarelui şi pînă în amurg.

Tot din această perioadă datează şi o serie de acuarele, avînd aceleaşi subiecte unde se remarcă prospeţimea culorilor intense, aşternute în suprafeţe ample şi plate, cu efecte decorative ca şi prin ritmul dinamic al compoziţiilor.

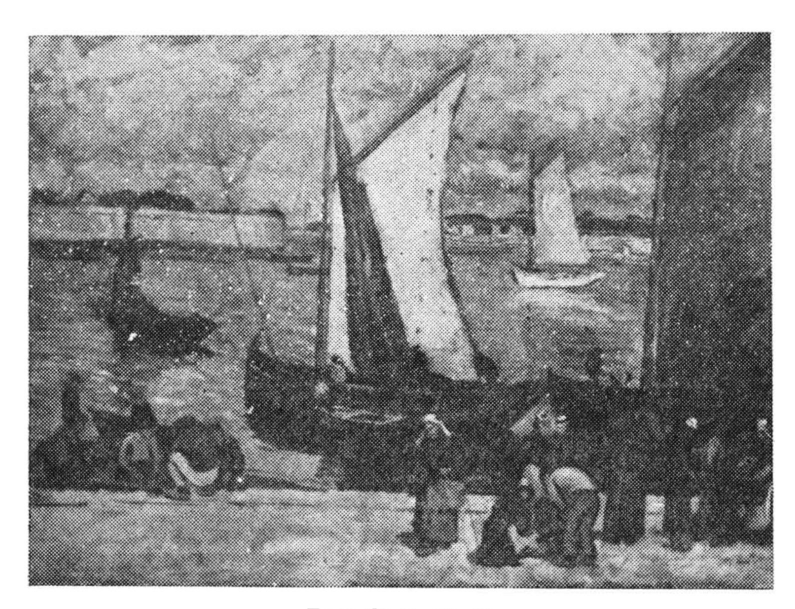

Pe malul Senei

Spălătorese bretone

La pescuit

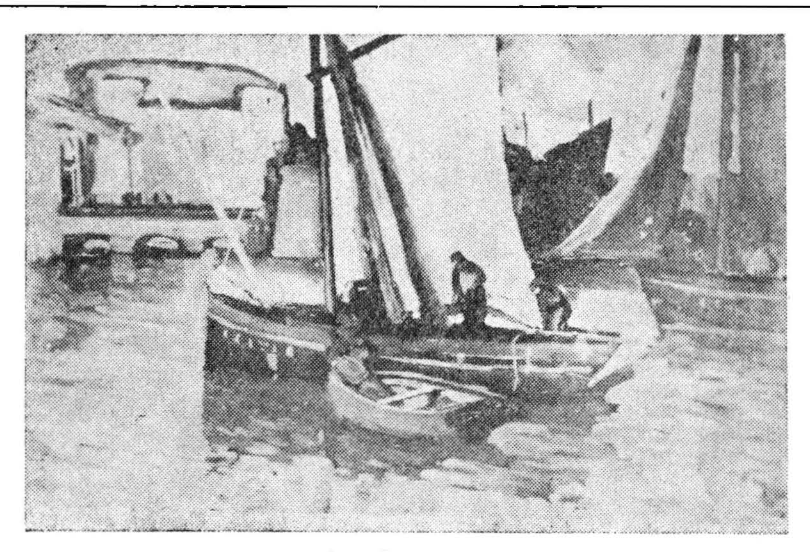

Port de Bretania

Înainte de întoarcerea în țară, Tibor Ernő se oprește la Paris pentru a-și deschide o expoziție personală. Cu această ocazie el devine membru al Salonului Independenților. Înapoiat la Oradea, pictorul continuă să expună la Salonul oficial din București, în sala Hans Eder, prezentînd de data aceasta lucrări create la Paris și în Bretania, cărora Nicolae N. Tonitza le remarca cromatica luminoasă.

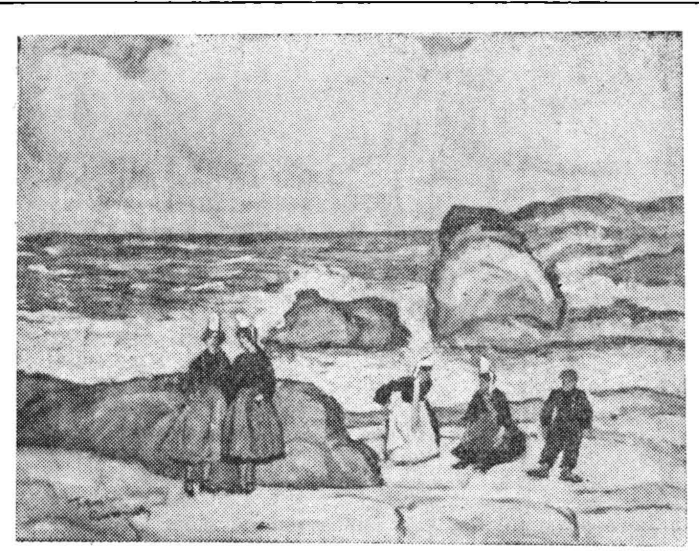
În anul 1927 întreprinde o nouă călătorie în străinătate, de data aceasta în Italia, pictînd la Veneția, Burano, Murano, Chioggia, Sotomarino și Torcello. Nici aici Tibor nu a fost ispitit pe punctele de atracție ale turiștilor, ci a căutat, cel mai adesea, locurile unde trăiau și-și desfășurau munca oamenii simpli, pictîndu-i pe muncitorii și pescarii micilor așezări marine sau din Veneția, cu clădiri mai puțin impozante, ca în tabloul *Pescari din Veneția.* Aici veșmintele întunecate ale pescarilor contrastează cu culorile luminoase ale clădirilor, într-o nuanțare diversă, cu cerul de un albastru profund. Și personajele feminine ce animă la rîndul lor peisajele sînt alese tot din același mediu, mai modest pe scara socială, îmbrăcate în costume populare, surprinse pe malul stîncos al mării, la Chioggia, în atitudini divers mișcate, întreaga scenă fiind scăldată în lumina solară. El nu urmărește însă numai efectele picturale ale tușelor de culoare așternute rapid sau reverberația luminii și reflexele caselor pe suprafața apei, ci și construcția arhitectonică a tabloului, solidă prin formele clădirilor, a malurilor stîncoase sau cea a podurilor. Se remarcă printre aceste peisaje, *Podul Rialto din Veneția.* Apa ocupă aici o suprafață mare a tabloului, cu reflexe de gri, verzui, ocru roșcat și brun deschis pe care se văd bărci cu oameni sugerați prin cîteva pete consistente și vivace, deși mai întunecate. Cele două maluri ale canalului unde se văd clădiri în nuanțe de brunuri sînt legate prin puternicul arc al podului Rialto, subliniat energic, pe sub care plutesc bărci cu pînze de un galben luminos, în plin soare. Un alt tablou deosebit de valoros din această perioadă, a fost pictat pe plaja unei localități, de lîngă Veneția, la Lido. În prim plan, la o masă în verde, cu cîteva portocale, sub o umbrelă multicoloră se văd două personaje feminine și un copil iar alături chelnerul, într-un costum albastru închis. De fapt pictorul a înfățișat-o aici pe soția sa în două ipostaze, pretext pentru a crea raporturi cromatice între roșu și albastru saturate diferit de lumină și pe fiul lor, Ștefan. În dreapta, se observă marea albastră cu mici corăbii cu pînze. Numeroasele nuanțe de roșu, albastru, oranj, ocru galben, verde, violaceu sînt orchestrate în acest tablou cu un rafinament deosebit. Atmosfera de confort, căldura toridă a soarelui, luminozitatea coloritului sugestiv, toate conferă calitățile unei picturi care îmbină observarea vieții reale cu seducția exercitată de caracterul pitoresc al subiectului, de plăcerea cu care artistul a executat-o.

Imediat după întoarcerea la Oradea, Tibor Ernő deschide o expoziție personală, cu lucrările din Italia, cărora Tabéry Géza, le remarca în *Familia,* în 1928, calitățile picturale, problemele de culoare, de lumină și de

Pcisaj din Bretania

Pescari italieni

Pe malul mării (Italia)

Podul Rialto (Veneţia)

mişcare.[15] Pictorul lucrează mult, îndeosebi peisaje şi compoziţii şi deschide în 1929 cea de a doua Şcoală de pictură (prima o deschisese în 1911, sub Pasajul Vulturul Negru, funcţionînd pînă la începerea Primului război mondial). În acelaş an este prezent cu tablouri şi la Bucureşti, la sala Mozart, fapt ce-l determină pe Oskar Walter Cisek să-i dedice o cronică, surprinzînd printre altele, un aspect important al creaţiei pictorului: „trecerea de la o fază cu tendinţe impresioniste, la alta, în care ar dori să prindă chipul realităţii în planuri simple şi puternice de culoare". „Calitatea lui cea mai valoroasă — scria autorul despre „vigurosul pictor transilvănean" — e transpunerea foarte proaspătă şi directă a culorilor pe pînză, o prospeţime apropiată de pămînt şi niciodată pervertită" ... „Adevărate erupţii de culoare se încheagă în planuri primăvăratice care tremură deasupra sevei primitive a pămîntului".[16] Tibor Ernő va participa la toate saloanele oficiale anuale din Bucureşti, iar în 1930 este prezent cu 15 lucrări la expoziţia artiştilor plastici ardeleni din Cluj, avînd o tematică foarte diversă. În 1933 şi 1934 expune din nou la Sala Mozart din Bucureşti. Statul îi cumpără un tablou cu un subiect datînd din perioada bretonă iar în presă ca de fiecare dată apar consemnări apreciative despre lucrările sale şi reproduceri.

Bucurîndu-se şi de aprecierea oficialităţilor din Oradea, Tibor obţine o bursă, în anul 1935, pentru a putea lucra la Marea Neagră. Aici s-a oprit să picteze la Constanţa, Balcic şi Bazarcic. Peisajul dobrogean constituie o nouă experienţă vizuală şi picturală pentru Tibor. El este atras aici nu numai de peisajul marin dar şi de lumea exotică prezentă acolo. Pictura sa creată pe malul Mării Negre integrează îndeosebi imagini ale vieţii populaţiei turce şi tătare din aceste localităţi. În peisajele dobrogene, cu căsuţe modeste, cu străzi abrupte sau tăiate în scări ce urcă sau coboară pantele accidentate ale malului se văd personaje pitoreşti feminine, purtînd fuste puternic colorate şi bărbaţi în veşminte orientale în tonuri mai ales de roşu şi albastru. Peisajele sînt aici reluate în diferite momente ale zilei, pentru a sugera schimbările cromatice ce apar pe suprafaţa lucrurilor sub acţiunea luminii. Cu toate acestea, formele îşi păstrează consistenţa, iar spaţiul este delimitat cu fermitate. Datorită ocrului, brunului, şi pămîntiului, multe din tablourile acestea par mai puţin strălucitoare. De multe ori marea nici nu apare, dar micile întîmplări cotidiene din aceste aşezări îşi găsesc un observator atent în Tibor Ernő. *Han la Balcic sau Interior de cîrciumă* îi oferă posibilitatea rezolvării unor probleme de perspectivă şi de culoare, dar şi de a surprinde atmosfera specifică locului, faptul de viaţă autentic. Între peisajele pictate la Marea Neagră se remarcă peisajul, aflat la Muzeul Ţării Crişurilor. Şi aici pictorul s-a apropiat de lumea pescarilor şi a muncitorilor din port transpuşi în tablou în timp ce lucrau. Cînd pictează apa, Tibor foloseşte şi de data aceasta o

[15] G. Tabéri, *Pictorii minoritari: Ernest Tibör*, în *Familia*, 1928, nr. 7—8, p. 6
[16] O. W. Cisek, *Cronica plastică*, în *Gîndirea*, IX, nr. 1—2, p. 63—64.
[17] E. Rónai, *Örök szégyen regény* (Ruşine veşnică), Budapesta, 1947, p. 268—270.

pensulație măruntă, în culori calde, dar este mai pregnantă și aici construcția de ansamblu, susținută de ritmul dinamic al formelor.

La Oradea, Tibor continuă să picteze peisaje citadine, peisaje din jurul orașului, rurale și scene din viața țăranilor, și acum surprinși cu precădere în activitate. Siluetele lor, subliniate prin conture puternice, se profilează adesea într-o viziune monumentală, în compoziții construite pe o armătură puternică a planurilor. Culorile sînt intense, așternute într-o pastă bogată, cu spontaneitate în unele tablouri, accentuînd, atunci cînd nu cădea în superficial, sentimentul de forță, de viață fremătătoare.

Creația lui tibor Ernő a urmat o evoluție ascendentă oglindită de tablourile din bogata sa operă ce-a asimilat elemente ale unor estetici diferite între care au prevalat cele ale centrului de pictură de la Baia Mare și impresionistă, reunite sub semnul unic al personalității sale. Este important că ea putea să răspundă exigențelor unui program artistic propriu, un program ce-și propunea să valorifice în special priveliștile cotidiene ale locurilor pe unde s-a oprit să picteze, dăruindu-le din nou cu poezia lor specifică, concentrată în elementele de peisaj, în atitudinea plină de viață și de forță a unor personaje. Multe din creațiile lui Tibor sînt adevărate imnuri închinate muncii și vieții omenești, manifestînd încredere în aceste idei pînă la sfîrșitul tragic al vieții sale. Lumina care scaldă tablourile este și ea una specifică zonei și locului unde a lucrat, în primul rînd transilvănene, influențată de mediul în care a trăit și s-a format, de propria sa viziune sufletească și conformă datelor temperamentului său, a individualității sale creatoare. Ea nu reușește să macine, să corodeze și nici măcar să estompeze formele, decît rareori. Pictorul nu se lasă nici în voia naturii întrutotul. Voința sa constructivă intervine și formele își păstrează materialitatea, consistența subliniată prin conture puternice. Tibor folosește în ultima parte de creație o pensulație măruntă doar cînd vrea să sugereze efectele schimbătoare ale luminii pe suprafața apei, cu reflexele ei multicolore. Modalitățile impresioniste sînt filtrate, astfel, într-o viziune proprie. Între natură și om există un dialog dar de multe ori omul va interveni, prin munca, prin acțiunea sa afirmativă. Sînt imagini lipsite de dramatism, în care ființa umană se integrează firesc în peisaj, iar ritmul compozițional nu va include starea de neliniște decît rar, ci o mișcare, un dinamism ce degajă forță vitală, un puternic sentiment al manifestării formative, al unei existențe robuste, capabilă să se măsoare cu forțele elementare ale naturii. La fel și întrepătrunderile între etapele sale se datorează și ele acelorași motive.

Din 1935 și pînă în 1939, Tibor Ernő a expus anual la Salonul oficial din București, devenind membru al acestei importante instituții de artă. Să notăm că în anul 1938 participă la o expoziție alături de Ion Theodorescu-Sion, Gheorghe Petrașcu, Theodor Pallady, cu două peisaje orădene. Prin activitatea sa, Tibor își cîștigase astfel un prestigiu bine meritat, datorat sensibilității sale robuste și viziunii sale larg cuprinzătoare. Devine membru al Sindicatului artelor plastice din București, iar la Oradea este ales întîi vicepreședinte, apoi președinte al Societății artelor plastice.

Anii fascismului i-au îngrădit tot mai mult activitatea creatoare iar din 1940 este nevoit să se retragă de la orice manifestare artistică publică. Tablourile trimise, după ocuparea vremelnică a Transilvaniei de către regimul horthyst la Salonul oficial din Budapesta îi sînt respinse sistematic. Abia mai poate să participe, la insistenţele prietenilor săi, în anul 1942, la o expoziţie organizată la Oradea, alături de Balogh István şi Macalik Alfred, şi la Cluj, într-o expoziţie de grup. Aceasta a fost şi ultima manifestare publică a lui Tibor Ernő. La 3 mai 1944, Tibor Ernő, la fel ca zeci şi zeci de mii de oameni nevinovaţi, a fost deportat la Auschwitz, Kauferingen, o filială a lagărului de la Dachau, unde a murit cu 12 zile înainte de eliberare, în primăvara anului 1945. Din cartea semnată de Ronai Ernő am putut afla că Tibor a încercat să lucreze, să deseneze şi să facă schiţe din lagăr, în cele mai cumplite condiţii.

Cu toate acestea, la Bucureşti îi apăruse şi în 1944 numele, în *Catalogul critic al picturii române contemporane,* redactat de Ion Goschin. După Eliberare, creaţia lui Tibor Ernő a fost menţionată adeseori în ziarele din Oradea, ca şi în alte reviste, iar Muzeul Ţării Crişurilor i-a organizat, aşa cum s-a arătat, o expoziţie retrospectivă în anul 1974, cu scopul de a oferi publicului iubitor de artă posibilitatea cunoaşterii creaţiei unui pictor de seamă în panorama artelor plastice transilvănene. Asemeni lui Balogh István, Leon Alex, Nicolae Irimie, Roman Paul Mottl, Macalik Alfred, el a creat la Oradea lucrări ce vor rămîne valori perene, impunîndu-se ca un artist autentic, cu o originalitate inconfundabilă.

ȘTIINȚELE NATURII

NOI CONTRIBUŢII PRIVIND STUDIUL AVIFAUNELOR DIN PARATETHYS

de
EUGEN KESSLER

Depozitele fosilifere de vîrstă miocenă din zona litorală a Paratethysului (marea Europei Centrale şi Europei de Est în Oligocen şi Miocen pe teritoriul actual al Mării Negre, Mării Caspice şi Lacului Aral) au furnizat numeroase resturi de vertebrate — în primul rînd de mamifere marine — printre care se găsesc şi piese fosile de păsări, constituind subiectul unor comunicări sub semnătura autorilor: N. Macarovici şi C. V. Oescu (1941), I. M. Ganea şi A. N. Lungu (1969), E. N. Kurotschin şi A. N. Lungu (1970), E. N. Kurotschin şi I. M. Ganea (1972), D. Grigorescu şi E. Kessler (1977).

În urma săpăturilor efectuate în perioada interbelică, din locurile fosilifere din împrejurimile Chişinăului (R. S. S. Moldovenească, U.R.S.S.) au fost colectate numeroase fragmente scheletice de foci, cetacee şi păsări, care au ajuns în colecţiile Fac. de Geologie ale universităţilor din Bucureşti, respectiv din Iaşi. Materialul fosil de păsări este amintit de către N. Macarovici şi C. V. Oescu (1941), în schimb materialul colectat de către I. Simionescu, în colaborare cu N. Moroşan şi care se află la Bucureşti, a rămas nedescris pînă acum.

În deceniile trecute specialiştii sovietici au publicat cîteva lucrări cu privire la avifaunele fosile determinate din locurile fosilifere de la Chişinău, Bujoru şi Kalfa (toate din R. S. S. Moldovenească).

Săpăturile paleontologice organizate de către Catedra de Paleontologie a Universităţii din Bucureşti, sub conducerea Dr. D. Grigorescu, în Dobrogea de Sud (Credinţa, Ciobăniţa), începînd cu anul 1974, au adus la descoperirea altor resturi de păsări şi de mamifere marine, avînd o vîrstă asemănătoare cu cele din R. S. S. Moldovenească (Miocen superior — Sarmaţian mediu, Bessarabian). Materialele respective au fost pu-

blicate însă în alte lucrări și ne vom referi la ele doar tangențial.

Piesele fosile aflate în colecțiile de la București și Iași ne-au fost puse la dispoziție pentru studiu și ne exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre conducerii Catedrelor de Paleontologie și în mod special lectorului univ. Dr. Dan Grigorescu (Univ. București) care ne-a atras atenția asupra existenței acestor materiale și ne-a înlesnit accesul la ele.

Materialul fosil de păsări studiat cuprinde 15 piese (11 din colecția de la Iași și 4 de la București) și provine din locul fosilifer de vîrstă miocenă superioară (Sarmațian mediu) din apropierea Chișinăului. Descoperite în umplutura crăpăturilor de recife bryozoare formată din nisip și din oolite de *Nubecularia*, prezintă o stare de conservare relativ bună.

Studiul pieselor fosile ne-a permis identificarea următoarelor specii: *Gavia moldavica* n. sp., *Podiceps miocenicus* n. sp., *Phalacrocorax lautus* Kurotschin & Ganea 1972, *Anserobranta tarabukini* Kurotschin & Ganea 1972, *Anas* sp., *Larus* sp.

Determinarea s-a făcut pe baza următoarelor caractere morfologice:

Ord. GAVIIFORMES, FAM. **Gaviidae**

Gavia moldavica, nova species,

Holotip: carpometacarp dext., fragment proximal (LPUB 273/1)[1]. Fig. 1—2,
Paratip: humerus sin., fragment prox. (LPUB 273/2) Fig. 3—4,
humerus sin., fragment distal (LPUI 61 MS)[2]. Fig. 5—6,
cubitus sin., fragment distal (LPUI 62 MS) Fig. 7—8,
cubitus dext., fragment prox. (LPUI 64 MS) Fig. 9—10,
radius sin., întreg, (LPUI 62 MS) Fig. 11—12,
Locul fosilifer și vîrsta: Chișinău (R. S. S. Moldovenească), Miocen sup. (sarmațian mediu)

Diagnoza speciei: o specie fosilă de fundac, cu caractere tipice ale genului, dar cu dimensiunile mai mici decît ale speciilor fosile sau actuale cunoscute. La carpometacarp putem distinge următoarele caracteristici: *facies lig. externa* este mai puțin adînc, *incisura externa* este bine pronunțată, *fossa carpalis interna* este rotundă. La humerus: *impresio musculi brachialis inferioris* are o formă ovală bine conturată, *condylus ulnaris* prelungit. La cubitus: *acromionul* ascuțit *condylus metacarpalis* de formă triunghiulară și puțin rotunjit.

Etimologia numelui de specie: după numele Republicii Sov. Soc. Moldovenească, unde se află locul fosilifer.

Dimensiunile pieselor sînt cuprinse în următorul tabel: (în mm.)

Tab. I.

Nr.	Piesa	Nr. înreg.	A	B	C	D	E	F	G	Obs.
1.	Humerus sin. LPUB	237/2					6,0			
2.	Humerus dext. LPUI	61 MS			cca 16,0		6,0			
3.	Humerus dext. LPUI	„					6,2	12,0	9,0	
4.	Cubitus sin. LPUI	62 MS						9,6	7,6	
5.	Cubitus dext. LPUI	64 MS		7,8	8,0	10,0	3,9			
6.	Radius sin. LPUI	62 MS	87,6		5,2	4,3	3,9	6,8	4,0	
7.	Carpometacarp. dext. LPUB	273/1			8,2	1,7	aprox.			Holotip

Speciile actuale ale genului *(Gavia arctica, G. stellata, G. immer* și *G. adamsii)* au dimensiuni incomparabil mai mari decît cele măsurate la materialul fosil, dar aspectul carpometacarpului și al celorlalte piese este inconfundabil cu aspectul celor aparținînd altor grupuri de păsări. Speciile fosile sînt din strate mai tinere (Pliocen inferior și mediu) și cu o singură excepție provin din America de Nord: *Gavia palaeodytes* Wetmore 1943, (Pliocen inf., Florida), *G. concinna* Wetmore 1940, (Pliocen inf., Florida, Pliocen mediu — California), *G. howardae* Brodkorb 1953, (Pliocen mediu — California), *G. portisi* (Regalia 1902) — Pliocen mediu Pisa — Italia, toate prezentînd dimensiuni mai mari decît ale materialului de la Chișinău.

Din depozitele fosilifere de vîrstă miocenă reprezentanții genului nu sînt cunoscuți încă. Dintre speciile familiei cea mai apropiată — ca dimensiuni și vîrstă — de noua formă fosilă este specia: *Colymboides minutus* Milne — Edwards 1867 (Miocen inf., Franța — Dept. Allier, Langy) dar prezintă caractere intermediare între *Gaviiformes* și *Podicipediformes*, în timp ce materialul nou determinat este tipic *Gaviiformes*.

Ord. PODICIPEDIFORMES, Fam. **Podicipedidae**

Podiceps miocenicus nova species,

Holotip: humerus dext., spart în două fragmente (LPUI 61 MS) Fig. 13–14,

Locul fosilifer și vîrsta: Chișinău (R. S. S. Moldovenească), Miocen sup. (Sarmațian mediu)

Diagnoza de specie: o specie de corcodel, cu dimensiuni ceva mai mari decît ale speciei actuale *Podiceps cristatus*. Prezintă următoarele caracteristici morfologice: vîrful *condylus radialis* este mai puțin curbat, *caput articularis humeri* este dezvoltat și mai larg, *impresio musc. brachialis inferioris* și *facies lig. interni* sînt mai puțin evidente. Descrierea și dimensiunile materialului: cele două fragmente de humerus (epifiza proximală cu diafiză și epifiza distală) după toate probabilitățile provin de la aceeași piesă spartă. *Condylus ulnaris* este parțial spart, îngreunînd identificarea (de asemenea și epifiza prox.). Dimensiunile sînt următoarele: lungimea aproximativă — 113 mm, lățimea diafizei: 6,0 mm, lățimea epifizei distale: aprox. 11,2 mm, grosimea epifizei distale: 7,8 mm. (La *Podiceps cristatus* rec. aceleași dimensiuni: 109,0 mm, 5,4 mm, 10,6 mm și 6,8 mm).

Familia este destul de puțin reprezentată prin specii fosile. Din Europa se cunoaște doar: *Podiceps pisanus* (Portis 1889) din Pliocenul mediu al Italiei (Pisa), iar din America de Nord: *P. oligoceanus* (Shufeldt 1915) din Miocen inf. Oregon (Willow Creek), *P. subparvus* (L. Miller & Bowmann 1958) din Pliocenul mediu — California (San Diego Formation), precum și două specii fosile pleistocene (tot din America de Nord) alături de materiale aparținînd speciilor recente.

Ord. PELECANIFORMES, Fam. **Phalacrocoracidae**

Phalacrocorax lautus Kurotschin & Ganea, 1972

Materialul fosil: coracoid sin. (întreg (LPUI 63 MS) și carpometacarp dext., fragment proximal (LPUI 65 MS) Fig. 15—16 și 17—18.

Locul fosilifer și vîrsta: Chișinău, Miocen sup. (Sarmațian mediu),

Descrierea materialului: specia fosilă a fost determinată tot de la Chișinău din fragmente de cubitus și femur, astfel nu a fost posibilă corelarea celor două materiale decît pe baza dimensiunilor și avînd în vedere și proveniența comună (localitatea și vîrsta). Dimensiunile sînt intermediare între *Phalacrocorax carbo* și *Ph. pygmaeus* rec. Ele sînt următoarele: la coracoid: — lungimea totală=50,5 mm, lățimea la nivelul *facies glenoidalis*=7,5 mm, grosimea regiunii centrale=3,8 mm, lățimea minimă a porțiunii sternale=aprox. 14,5 mm, la carpometacarp: — lățimea la *proc. metacarpi I.*=13,0 mm și înălțimea *proc. metac.* I.=8,1 mm.

Majoritatea speciilor fosile de cormorani din Terțiar au fost descrise din locurile fosilifere ale Americii de Nord. Din Miocenul Europei sînt cunoscute: *Phalacrocorax litoralis* (Milne—Edwards 1863) din Miocenul inf. al Franței și Germaniei, *Ph. miocaenus* (Milne—Edwards 1867) din Miocenul inf. al Franței, *Ph. intermedius* (Milne—Edwards

1867) din Miocenul sup. al Franţei şi *Ph. praecarbo* Ammon, 1918, din Miocenul sup. al Germaniei. Specia fosilă de la Chişinău a fost identificată recent şi în Sarmaţianul mediu de la Credinţa — Dobrogea de Sud (D. Grigorescu şi E. Kessler, în pres).

Ord. ANSERIFORMES, Fam. **Anatidae,** Subfam. **Anserinae**

Anserobranta tarabukinii Kurotschin & Ganea, 1972.
Materialul fosil: humerus sin. parţial spart, (LPUI 60 MS), Fig. 19—20,
Locul fosilifer şi vîrsta: Chişinău, Miocen sup. (Sarmaţian mediu),
Descrierea materialului: humerusul aproape întreg (cu epifiza proximală deteriorată) a fost descris de către N. Macarovici şi C. V. Oescu în 1942 ca *Cygnus* sp., dar atît caracterele morfologice cît şi dimensiunile corespund cu cele menţionate în diagnoza speciei fosile. Astfel, aspectul *impressio musculi brachialis inferioris* este de tip *Branta,* iar restul caracterelor sînt de tip *Anser,* indicînd o formă intermediară între cele două genuri.
Dimensiunile piesei: lungimea aprox.=170—175 mm, lăţimea diafizei= =11,2 mm, lăţimea ep. distale=23,6 mm, grosimea ep. distale=13,1 mm.
Subfamilia *Anserinae* este bine reprezentată prin speciile fosile în Terţiar, dar din Miocenul Europei numai *Anserobranta tarabukinii* este cunoscută. Menţionăm că un fragment cu caractere asemănătoare a fost descoperit şi în Sarmaţianul mediu de la Credinţa (Dobrogea de Sud), formînd însă — împreună cu alte materiale — subiectul unei alte lucrări. (v. s)

Subfam. **Anatinae**

Anas sp.
Materialul fosil: humerus dext., cu epif. prox. spartă (LPUB 273/3) Fig. 21—22, cubitus dext. întreg, (LPUB 273/4) Fig. 23—24,
Locul fosilifer şi vîrsta: Chişinău, Miocen sup. (Sarmaţian mediu)
Descrierea materialului: cele două piese aparţin unei specii de raţă fosilă, de dimensiunile speciei actuale *Anas querquedula.* Numărul mare de forme fosile de *Anas* cunoscute din Europa (precum şi din alte continente) nu ne permite — în lipsa posibilităţii comparării directe — să identificăm materialul pînă la specie.
Piesele prezintă următoarele caracteristici: humerusul are *condylus ulnaris* proeminent, *crista pectoralis* cu o faţă de inserţie concavă pentru *m. pectoralis,* iar *vallis intercondylica* este largă, la cubitus *condylus metacarpalis* este bont şi larg.

Dimensiunile pieselor:

Tab. II.

Nr.	Piesa	Nr. înreg.	A	B	C	D	E	F	G	Obs.
1.	Humerus dext. LPU	273/3					4,7	9,8	6,0	
2.	Cubitus dext. LPUB	273/4	56,9	6,7	6,7	7,2	3,8	7,7	6,1	
3.	Humerus (20 expl.) de *Anas querquedu* rec. (după E. Wo fle, 1967 München)						4,3—5,1	8,8—10,6	5,7—6,2	
4.	Cubitus „ „		56,0—60,6	6,5—7,1	6,5—7,1	7,0—7,8	3,0—3,6	6,7—7,9	5,7—6,2	

Specii indeterminate de *Anas* au fost descrise, atît de la Chișinău (Kurotschin & Ganea, 1972) cît și de la Credința (D. Grigorescu și E. Kessler în 1977).

Ord. CHARADRIIFORMES, Fam. **Laridae**

Larus sp.

Materialul fosil: cubitus sin., fragment distal (LPUI 62 MS) Fig. 25—26, Locul fosilifer și vîrsta: Chișinău, Miocen sup. (Sarmațian mediu).

Descrierea materialului: aspectul fragmentului prezintă caracteristicile familiei *Laridae,* dar prin forma *condylus externus* și prin vîrful curbat al *condylus metacarpalis* se apropie mult de lupii de mare (Fam. *Stercorariidae*), fără a permite însă identificarea sigură a piesei.

Dimensiunile măsurate sînt următoarele: lățimea diafizei=4,7 mm, lățimea epifizei distale=9,9 mm și grosimea epifizei distale=6,9 mm.

Resturi fosile de *Larus* au fost identificate și din alte locuri fosilifere din zona litorală a Paratethysului (Kalfa — Lungu și Ganea în 1969 și Credința — Grigorescu și Kessler în 1977).

Concluzii:

Repartizarea celor 21 de forme fosile descrise din depozitele fosilifere de vîrstă miocenă superioară, situate în zona litorală a Paratethysului, arată următoarea situație (v. Tab. III.):

Cele 21 de forme fosile aparțin la 9 ordine, majoritatea strîns legate de mediul acvatic (în afară de răpitorul *Promilio incertus* și într-un fel *Ter-*

tiarioporphyrula lungi Kurot. & Ganea — un fel de găinușă, asemănătoare cu speciile actuale americane), dintre care 6 picioroange iar restul înotătoare sau pelagice.

Majoritatea elementelor descrise pînă la specii reprezintă forme noi pentru paleontologie: *Gavia moldavica* n. sp., *Podiceps miocenicus* n. sp., *Phalacrocorax lautus* Kurot. & Ganea, 1972, *Sarmatosula dobrogensis* Grig. & Kessler 1977, *Ardeograndis arborea* Kurot. & Ganea 1972, *Ciconia sarmatica* Grig. & Kessler 1977, *Anserobranta tarabukinii* Kurot. & Ganea 1972, *Grus miocenicus* Grig. & Kessler 1977, *Probalearica moldavica* și *Tertiarioporphyrula lungi* Kurot. & Ganea 1972, unele reprezentînd și genuri noi. Numai *Promilio incertus* (Gaillard) este cunoscut și din alte locuri fosilifere ale Europei

Tab. III.

Nr.	Specia	Bujoru 1969, 72 Gan. & Lung. Kurot. & Gan.	Kalfa 1969 Gan. & Lungu	Chișinău 1972 Kurot. & Gan.	Chișinău 1984 Kessler	Credința 1977 Grig. & Kessler 1984
1.	Gavia moldavica				*	
2.	Podiceps miocenicus				*	
3.	Sarmatosula dobrogensis					*
4.	Phalacrocorax lautus			*		(*)
5.	Ardeograndis arborea			*		
6.	Ardea sp.		*			
7.	Ciconia sarmatica					*
8.	Plegadis sp.		*			
9.	Anserobranta tarabukinii			*	*	*?
10.	Anser sp.					*
11.	Anas cf. velox					*
12.	Anas sp. (1)			*?	*	
13.	„ (2)					*
14.	Aythya sp.					*
15.	Anatinae sp. indet.			*		
16.	Merginnae sp. indet.	*				
17.	Promilio incertus	*				
18.	Probalearica moldavica			*		
19.	Grus miocenicus					*
20.	Tertiarioporphyrula lungi	*				
21.	Larus sp. (1—3)		*		*	*

(Miocen inferior, Franța), iar *Anas velox* (M i l n e — E d w.) din Miocenul sup. al Franței.

Avifauna Miocenului superior din zona litorală a Paratethysului se prezintă deci destul de bogată în elemente caracteristice. Comparînd componența listelor din zona Chișinău cu cea din zona Dobrogei de Sud, cu toate că doar o singură specie apare cu siguranță în ambele zone: *(Phalacrocorax lautus)*, există foarte multe elemente cu un rol ecologic asemănător: stîrci *(Ardeograndis)* și berze *(Ciconia)*, cocori *(Probalearica* și *Grus)*, rațe și gîște, pescăruși. Ca elemente proprii pot fi considerate: *Gavia, Podiceps, Promilio* și *Tertiarioporphyrula* pentru zona Chișinău, respectiv: *Sarmatosula* precum și unele forme încă nepublicate (în press.) ca *Diomedea* și *Morus* pentru zona Dobrogei de Sud.

Comparînd avifauna Paratethysului cu ceea cunoscută din cele două zone litorale ale Atlanticului (Europa de Vest și America de Nord), alături de elemente endemice vom găsi și pe cele cosmopolite (chiar dacă au fost descrise sub nume diferite), permițînd astfel o corelare a asociațiilor avifaunistice din Miocenul superior ale celor trei zone. Pentru acest studiu ar fi necesar și studiul comparativ direct al tuturor materialelor fosile (în primul rînd al celor din Paratethys și apoi al celor atlantice); obiectiv greu de realizat însă în viitorul apropiat. Prezenta lucrare căutînd să aducă o contribuție la cunoașterea avifaunei din zona litorală a fostei Mări Paratethys, sperăm că ne va apropia și de acest obiectiv.

Abrevierile folosite în text:

1. = numărul de inventar al Laboratorului de Paleontologie al Universității din București;
2. = idem. Iași;
3. A=lungimea piesei întregi, C=lățimea epifizei proximale, B=lungimea minimă a piesei întregi, D=grosimea epifizei proximale E=lățimea diafizei, F=lățimea epifizei distale. G=grosimea epifizei distale.

BIBLIOGRAFIE:

B r o d k o r b, P. (1963, 1964, 1967) Catalogue of fossil birds. Part 1: *Archaeopterygiformes* through *Ardeiformes*. Part 2: *Anseriformes* through *Galliformes*. Part 3: *Ralliformes, Ichthyornithiformes, Charadriiformes*. Bull. Florida State Mus. Biol. Sci., *7*, 179—293; *8*, 195—335; *11*, No. 3, 99—220.

G a n e a, I. M., K u r o t s c h i n, E. N. (1972), Sovremenîe danîe ob iskopaemoi ornitofaunie Moldavie, — Izd. „Știința" Kishinev.

G o d i n a, A. I., D a v i d, A. I. (1973), Neogenovîe testohahojdenîe pozvonocinîh na territorii Moldavskoi S.S.R., Izd. „Știința" Kishinev.

G r i g o r e s c u, D., K e s s l e r, E. (1977), The middle sarmatian avian fauna of South Dobrogea, Rev. Roum. Géol. Géophys. et Géogr. Ser. Géologie, *21*, p. 93—108.

Kurotschin, E. N., Ganea, I. M. (1972) Ptiţî srednovo sarmata Moldavii, Pozvonociniie Neogena i Pleistocena Moldavii, Izd. „Ştiinţa" Kishinev.
Lambrecht, K. (1933), Handbuch der Paleornithologie, Gebrüder Borntraeger, Berlin.
351—379.
Woelfle, E. (1967), Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postkranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender Enten, Halbgänse und Säger, Inaug. Diss. Universität München.

NEW CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF PARATETHYS' AVIFAUNA

(Summary)

The marine fauna from the Upper Miocene (Middle Sarmatian) of Kishinev (Moldavian S.S.R.) includes besides mammals (seals and cetaceaus), turtles, fish and birds.

These remains were discovered by N. Macarovici & I. V. Oescu and I. Simionescu & N. Moroşan and they are included in the collections of University of Bucureşti and Iaşi.

The significant information gained includes the description of extinct species of small Diver (*Gavia moldavica* n.sp.) and the latest extinct spcies of Grebe from Europa (*Podiceps miocenicus* n.sp.) and increased knowledge of the remains of previously described species: *Phalacrocorax lautus, Anserobranta tarabukinii,* besides two undeterminated species: *Anas* sp. and *Larus* sp.

From these deposite near to Kishinev, Bujoru and Kalfa (Moldavian S.S.R.) Kurotschin and Ganea described (1972) some new species: *Phalacrocorax lautus, Anserobranta tarabukinii, Ardeograndis arborea, Probalearica moldavica* and *Tertiarioporphyrula lungi.*

The ecologically environment of Kishinev presents no marked distinction from that of the Upper Miocene marine fauna of South Dobrogea. The dominant species at Kishinev are: *Gavia, Podiceps, Promilio* and *Tertiarioporphyrula* respectively the dominant species at Credinţa (South Dobrogea) are: Sarmatosula and two unpublished formes: *Diomedea* and *Morus* (in press.).

Similar biotope condition of the two relatively neighbouring areas of the Sarmation sea led to similar biocenoses: seals, turtles, fish and birds (*Ardeacrandis* respective *Ciconia armatica* Grigorescu & Kessler, 1977, *Probalearica* respective *Grus miocenicus* Grig. & Kessl., 1977, *Anserobranta* respective *Anser* sp. and joint formes from both deposites: *Phalacrocorax lautus, Anatinae, Laridae.*

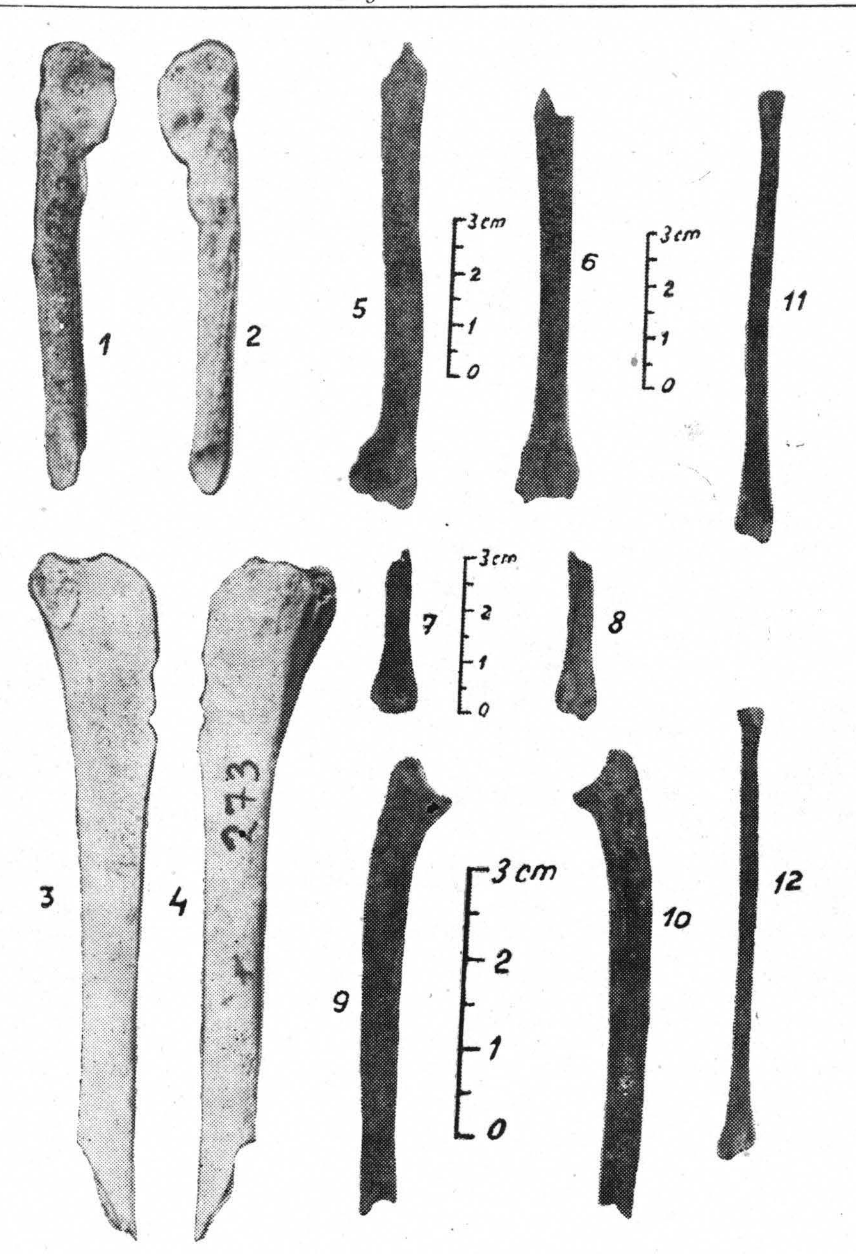

Fig. 1—12, *Gavia moldavica* n.sp. Miocen sup. (Sarmațian mediu), Chișinău,
Fig. 1—2, carpometacarp dext. (LPUB 273/1), vedere laterală și medială; mărime 1:2,
Fig. 3—4, humerus sin. (LPUB 273/2), vedere laterală și medială; mărime 1:2,
Fig. 5—6, humerus sin. (LPUI 61 MS), vedere laterală și medială,
Fig. 7—8, cubitus sin. (LPUI 62 MS), vedere ventrală și dorsală,
Fig. 9—10, cubitus dext. (LPUI 64 MS), vedere ventrală și dorsală,
Fig. 11—12, radius sin. (LPUI 62 MS), vedere ventrală și dorsală,

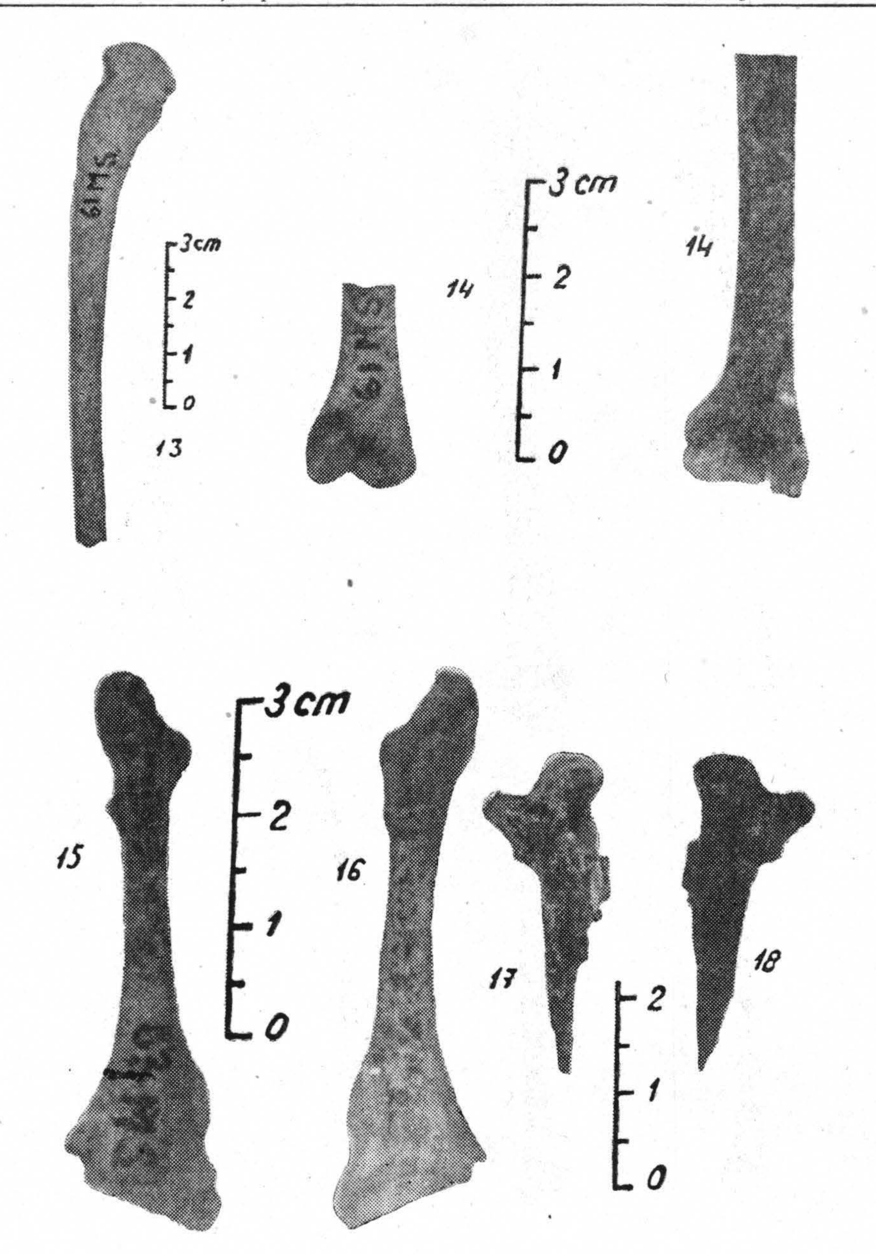

Fig. 13—14, *Podiceps miocenicus* n.sp. Miocen sup. (Sarmațian mediu), Chișinău,
Fig. 13, humerus dext. (LPUI 61 MS), fragment proximal, vedere laterală,
Fig. 14, humerus dext. (LPUI 61 MS), fragment distal, vedere laterală, comparativ cu humerus, fragment distal de *Gavia moldavica* (LPUI 61 MS) (poziția din dreapta fig.),
Fig. 15—18, *Phalacrocorax lautus* Kurotschin & Ganea, 1972,
Fig. 15—16, coracoid sin. (LPUI 63 MS), vedere cranială și caudo-medială,
Fig. 17—18, carpometacarp dext. (LPUI 65 MS), vedere laterală și medială,

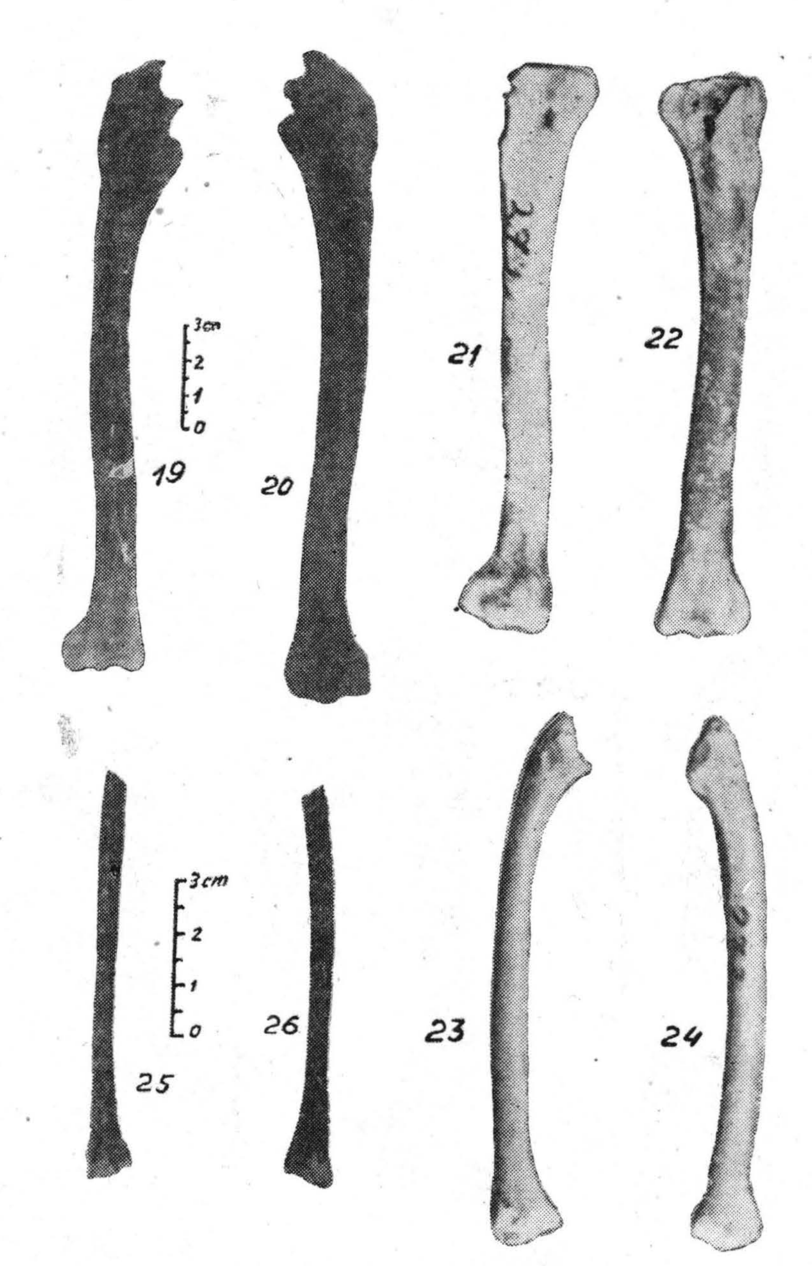

Fig. 19—20, *Anserobranta tarabukinii* Kurotschin & Ganea 1972, humerus sin. (LPUI 60 MS), vedere laterală și medială,
Fig. 21—24, *Anas* sp.
Fig. 21—22, humerus dext. (LPUB 273/3), vedere laterală și medială; mărime 1:2,
Fig. 23—24, cubitus dext. (LPUB 273/4), vedere ventro-laterală și dorso-medială; mărime 1:2,
Fig. 25—26, *Larus* sp. cubitus sin. (LPUI 62 MS), vedere ventrală și dorsală,

LES MAMMIFÈRES DU WÜRM DE DEALUL BURZĂU

II. Rodentia

par

TIBERIU JURCSÁK, COSTIN RĂDULESCO, PETRE SAMSON

Fam. Arvicolidae

La terminologie des éléments de la face occlusale de molaires suit le schéma de Hibbard (1950, fig. 16) repris par van der Meulen (1975: 29—33, fig. 10):

AC=boucle antérieure
ACC=complexe antéroconidique
BRA=angle rentrant buccal
BSA=angle saillant buccal
LRA=angle rentrant lingual
LSA=angle saillant lingual
PC=boucle postérieure
T=triangle d'émail

Nous avons effectué sur M_1 une série de mensurations destinées à rendre compte du degré évolutif des espèces examinées (van der Meulen 1975: 55—57, fig. 22):

a=longueur de ACC (fig. 3.8)
b=distance minimale entre BRA—LRA4 (fig. 3.3)
c=distance minimale entre BRA3—LRA3 (fig. 3.3, 6)
d=distance minimale entre LRA5—BRA4 (fig. 3.5)
E=largeur maximale de T6—T7 (fig. 3.5)
E_1=distance entre LSA5 et la paroi buccale de AC2, prise perpendiculairement à L (fig. 4.13)
L=longueur maximale
W=largeur maximale de T4—T5 (fig. 3.5; 4.13)

E_1 est introduit par nous pour définir le degré de développement de T7 chez *Microtus oeconomus*.

Les mensurations seront indiquées dans la mesure où elles permettent une meilleure définition des formes discutées.

En plus des tests statistiques mentionnés dans la première partie de cette étude (Jurcsák, Rădulesco & Samson 1984: xxx), nous allons utiliser, dans une analyse bivariée, la comparaison des axes principaux réduits (Imbrie 1956: 230—238; Torre 1967: 127—130) dont les paramètres sont:

r=coefficient de corrélation

b=coefficient angulaire

a=point d'intersection de l'ordonnée (y)

s_b=erreur standard de b

z_b=différence entre les coefficients angulaires

$z_{(y_1-y_2)}$=différence entre la position des axes principaux réduits pour une même valeur de x (x_0)

Le matériel comparatif provient des localités indiquées dans le tableau 9. Un essai de corrélation würmienne — dont nous n'ignorons pas les imprécisions — avec la France et la Pologne, qui nous ont fourni des références plus détaillées sur les Arvicolidés, est présenté dans le tableau références plus détaillées sur les Arvicolidés, est présenté dans le tableau 10.

Tableau 9

Origine et âge géologique du matériel de comparaison

Localités	Abréviations	Age géologique	Abréviations
Dép. de Constanța (Dobrogea centrale)			
Comm. de Tîrgușor	Tg	Actuel	Act
Fissure de Gaura Vulpii	GV	Würm supérieur (1)	Ws (1)
Grotte de Cheia (niveau supérieur)	Ch/s	Würm supérieur (1)	Ws (1)
Grotte de Cheia (niveau inférieur)	Ch/i	Würm inférieur (1)	Wi (1)
Dép. de Covasna (sud-est de la Transylvanie)			
Comm. de Reci	R	Actuel	Act
Dép. de Brașov (sud-est de la Transylvanie)			
Comm. d'Ariușd (Radulesco & Samson 1975)	Ar	Riss moyen	Rm
Dép. de Harghita (est de la Transylvanie)			
Karst de Sîndominic: Sîndominic-2	Sd-2	Riss inférieur	Ri
Sîndominic-1	Sd-1	Mindel-Riss	M-R
Dép. de Bihor (nord-ouest de la Transylvanie)			
Dealul Burzău	DB	Würm inférieur (2)	Wi (2)

Tableau 10

Esquisse de corrélation würmienne
(le volume des subdivisions n'est pas proportionnel á leur durée)

<table>
<tr><th>Roumanie
Samson (1971)</th><th>France
Bordes (1963)
Elouard & l. (1974)
Leroi-Gourhan (1969)
de Lumley & al. (1973)</th><th>Pologne
Nadachowski (1982)</th></tr>
<tr><td>Würm supérieur (2)</td><td>Würm IV</td><td>Late Glacial</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Würm supérieur (1)</td><td>Würm III—IV</td><td rowspan="2">Upper Pleniglacial</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Würm III</td></tr>
<tr><td>Würm moyen</td><td rowspan="2">Middle Pleniglacial</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Würm inférieur (2)</td><td>Würm II—III</td></tr>
<tr><td>Würm II</td><td>Lower Pleniglacial</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Würm inférieur (1)</td><td>Würm I—II</td><td rowspan="2">Early Glacial</td></tr>
<tr><td>Würm I</td></tr>
</table>

3.9. **Clethrionomys glareolus** (Schreber)

Matériel: palais avec M^{1-2} dext et M^1 sin, maxillaire sin avec M^{1-3}, 2 mandibules dext avec M_{1-3}, mandibule dext avec M_{1-2}, 14 M^1, 6 M^2, 2 M^3, 15 M_1 (9 juvéniles), 4 M_2, 3 M_3.

Dentition supérieure — M^{1-2} ne différent pas du type caractéristique de *Clethrionomys* actuel. M^3 se distingue, ainsi que la molaire homologue de la forme actuelle, par la structure relativement complexe, comportant 4 LSA; le côté externe de la couronne comprend 3 BSA bien développés auxquels s'ajoute un quatrième à l'état d'ébauche (fig. 3.1); la communication entre le lobe antérieur et T2 est peu importante sur un exemplaire (fig. 3.1), plus ample sur les deux autres; cette dernière conformation est corrélative du développement de BRA1.

Les dimensions des séries dentaires et des molaires supérieures sont indiquées dans le tableau 11.

Dentition inférieure — M_1 possède un complexe antérieur asymétrique par la présence d'un lobe externe (T6), étiré distalement, qui tend à devenir parallèle à T4; du côté lingual, AC2 est mal délimité par rapport à T5, caractéristique qui accentue l'asymétrie de ACC. D'une manière gé-

nérale, la confluence plutôt large entre les champs de dentine, la communication importante entre T5 et AC2 (LRA4 qui les sépare étant très raccourci), le faible développement (fig. 3.4) ou même le manque de LSA5 (AC2 étant d'autant plus asymétrique) représentent une série de traits caractéristiques de nos pièces qui se retrouvent chez *C. glareolus* actuel.

La variation morphologique de la molaire se manifeste surtout dans le degré de confluence entre les prismes dentaires, dans l'allongement de AC2 et les proportions de T6 qui surplombe T4; les fig. 3.2—4 mettent en évidence les principaux types de structure dans l'échantillon de DB; relevons que le faible extension de LRA4 s'observe fréquemment chez le Campagnol roussâtre.

Sur 2 exemplaires, la séparation entre les prismes dentaires est plus accusée, le col de AC2 plus étroit, LSA5 mieux circonscrit (fig. 3.4); ces particularités confèrent un aspect triangulaire-arrondi à AC2 évoquant la morphologie de *C.rufocanus* actuel. Soulignons que des tendances rufocanoïdes ont été mises en évidence dans les populations autant fossiles qu'actuelles de *C.glareolus*.

M_{2-3} présentent une très large confluence surtout entre T1—T2 (fig. 3.2); le développement des BRA est soumis à de grandes oscillations.

Les dimensions des séries dentaires et des molaires inférieures sont indiquées dans le tableau 11.

Rapports et différences — Par la structure des molaires (spécialement M_1 et M^3) et leurs dimensions, l'échantillon de DB se rapporte à *C.glareolus*. Les quelques traits *rufocanus* qui apparaissent sur le matériel analysé n'ont rien d'exceptionnel, étant donné qu'ils se rencontrent dans les populations aussi bien fossiles qu'actuelles. Rappelons que Gromov (1977) a noté, en ce qui concerne. *C. glareolus* actuel de la partie européenne de l'URSS, que les populations septentrionales présentent, dans la structure des molaires, des tendances *rufocanus*, tandis que les populations méridionales possèdent des particularités qui les rapprochent de *C.rutilus*. A ce point de vue, mentionnons que la plupart des M_1 de DB sont conformes au type *glareolus* avec, tout au plus, une tendance à l'isolement plus marqué des champs de dentine (faible cachet *rufocanus*); les caractéristiques de type *C. rutilus* n'apparaissent pas sur notre matériel. Relevons qu'une observation similaire a été faite sur le matériel du Pléistocène supérieur de la RSS Moldave (Lozan 1971). En jugeant par la figuration donnée par Nadachowski (1982), le type *rutilus* semble également absent dans les populations würmiennes de *Clethrionomys* de Pologne.

En ce qui concerne les mensurations, relevons que la moyenne de LM_1 de DB a une valeur assez basse (tabl. 11) qui s'explique par le nombre élevé d'individus juvéniles présents dans l'échantillon. Généralement, les formes de *C. glareolus* du Würm sont de taille supérieure par rapport aux populations actuelles de l'espèce. Mentionnons que pour un échantillon de *C. glareolus* du début du Würm (grotte de Valea Păru-

lui, dép. de Mehedinţi, fouilles P.S. & C.R.), XLM_1=2,41 (N=22). Si nous divisons l'échantillon de DB par classes d'âge, les M_1 des spécimens adultes et séniles donnent une longueur moyenne de 2,405 qui est proche des moyennes indiquées pour les populations du Würm d'Europe centrale (N a d a c h o w s k i 1982) et orientale (L o z a n 1971).

Afin de rendre plus exacte la définition de la morphologie de M_1 de DB, nous avons effectué une série de mensurations qui traduisent l'allongement de ACC (a/L. 100), le degré de séparation entre AC2 et T5 (b/W 100), l'isolement de T4 par rapport à T5 (c/W. 100):

Tableau 11

Clethrionomys glareolus — **longueurs des séries dentaires et des molaires**

	N	VE	$\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$	s	V
M^{1-3}	1		5,20 —	—	—
M^{1-3} (alv)	2	5,50; 5,90	5,70 —	—	—
M^1	11	2,05—2,30	2,123±0,0266	0,0881	4,15
M^2	8	1,45—1,57	1,502±0,0148	0,0420	2,80
M^3	3	1,70—1,75	1,730 —	—	—
M_{1-3}	2	5,20; 5,35	5,275 —	—	—
M_{1-3} (alv)	2	5,35; 5,75	5,550 —	—	—
M_1 (adulte)	6	2,27—2,60	2,405 —	—	—
M_1 (juvénile)	6	2,07—2,40	2,195 —	—	—
M_1 (ensemble)	12	2,07—2,60	2,300±0,0446	0,1544	6,72
M_2	10	1,35—1,53	1,455±0,0271	0,0857	5,89
	5	1,30—1,45	1,376 —	—	—

	N	*VE*	$\bar{X}$
a/L. 100	6	40,00—44,49	42,177
b/W. 100	7	11,46—27,08	17,574
c/W. 100	7	7,29—13,54	9,362

Dans le cas précis de l'échantillon de DB, deux tendances doivent être retenues: la communication large entre T5 et AC2 (col généralement dilaté) d'une part, la séparation assez importante entre T4 et T5, d'autre part. Ces particularités, bien que le nombre d'exemplaires de DB soit restreint, semblent indiquer une différence entre la forme fossile du nord-ouest de la Roumanie et les formes würmiennes de *C. glareolus* de Pologne — les seules pour lesquelles nous disposons des mensurations correspondantes (N a d a c h o w s k i 1982) — qui manifestent une plus forte tendance rufocanoïde (accentuation de LRA4 et AC2 mieux délimité du côté interne).

Ecologie — Le Campagnol roussâtre est un habitant des bois de feuilles et de conifères, généralement en milieu plus sec. En Roumanie, au Pléistocène supérieur, *C. glareolus* est très rare dans les zones ouvertes, à caractère steppique (Dobrogea); l'espèce devient plus fréquente dans les régions plus boisées, au voisinage des Carpates.

3.10. **Pitymys subterraneus** (de Sélys-Longchamps)

Matériel: mandibule dext fragmentaire avec M_{1-2}, $3M_1$.

Les exemplaires de DB possèdent le rhombe pitymyen (T4—T5) bien constitué; l'échantillon, malgré le nombre restreint, n'est pas sans montrer une variation assez importante dans la morphologie de AC3; LRA5 et BRA4 sont accentués, le degré de leur développement déterminant une réduction proportionnelle du col de AC3 (fig. 3.5—6). Dans l'ensemble, le col est assez étroit, mais sur aucun exemplaire AC3 n'est pas totalement isolé par rapport à T6—T7. La partie mésiale (AC3) des molaires est plus étroite dans 3 cas (fig. 3.6), plus dilatée transversalement sur un autre spécimen (fig. 3.5); sa forme est arrondie avec adjonction variable de LSA6 (fig. 3.6) ou BSA5 (fig. 3.5).

LM_1 oscille de 2,5 à 2,70 avec une valeur moyenne de 2,675 (N=4). La variation morphologique du complexe antérieur est définie par les paramètres suivants:

	N	*VE*	$\overline{X}$
a/L. 100	4	50,74—54,72	52,350
d/E. 100	4	20,51—33,77	29,661

Relevons la valeur élevée de l'indice d/E qui exprime le degré de fermeture du col de AC3. Il est intéressant de rappeler que dans la faune actuelle de l'Europe centrale, les populations de *P.subterraneus* qui habitent les plaines présentent une valeur rapprochée, bien que plus grande (d/E. 100=33), en même temps que les populations des régions montagneuses possèdent le col de AC3 plus serré, à indice plus bas (d/E. 100=20) (Nadachowski 1982).

Ecologie — *P. subterraneus* manifeste des préférences pour les prairies à sol humide, la lisière des bois et les bois clairs. Dans les associations de Micromammifères du Würm, la présence du Campagnol souterrain confère un cachet moins sévère au climat. En Roumanie, l'espèce est plutôt rare pendant la dernière glaciation.

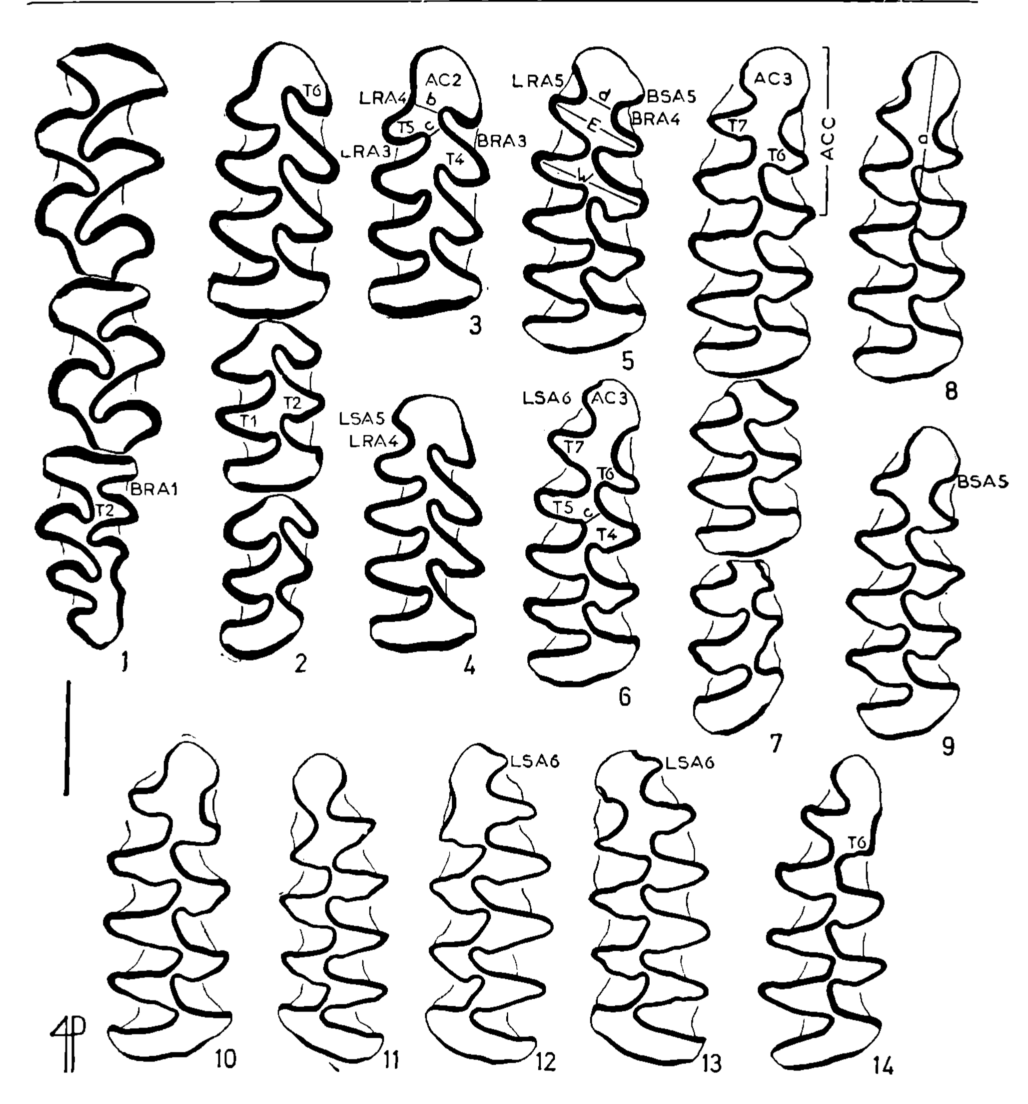

Fig. 3. *Clethrionomys glareolus:* 1. M^{1-3} sin (DB/200); 2. M_{1-3} dext (DB/202); 3—4. M_1 dext (DB/227, /235). *Pitymys subterraneus:* 5—6. M_1 dext (DB/249, /250). *Microtus arvalis:* 7. M_{1-3} dext (DB/062); 8—10. M_1 dext (DB/010, /280, /016); 11—13. M_1 sin (DB/281, /065, /047); 14. M_1 dext (Reci, Act) (vue occlusale). Dans les fig., sauf indication spéciale, les échelles corespondent à 1 mm.

3.11. **Microtus agrestis** (Linnaeus)

Matériel: fragment de crâne avec M^{1-2} dext et sin, 5 M^2.

Les M^2 en place sur le fragment de crâne se distinguent par la présence de LSA4, correspondant au T5. Généralement, cette structure est caractéristique de *M. agrestis.*

Cinq pièces du total de 14 M^2 isolées de type *Microtus* possèdent la morphologie *agrestis* et elles sont rattachées à la même espèce.

Les dimensions prises sur le crâne sont les suivantes:

l zygomatique	16,10	7	14,6—15,3	15,0
L diastème	7,50	8	7,2— 8,0	7,5
L foramina incisiva	5,60	—	—	—
L M^1	2,40	—	—	—
L M^2	1,80	—	—	—

L'ensemble des M^2 nous a donné les valeurs suivantes:

$$N=6 \quad VE=1{,}55—1{,}90 \quad \overline{X}=1{,}692$$

Comparativement à *M. agrestis gregarius,* qui habite de nos jours la Roumanie (Hamar 1962), la forme de DV se distingue par une valeur supérieure de la largeur zygomatique.

En somme, en jugeant par la morphologie caractéristique de M^2, *M. agrestis* est, sans doute, présent dans l'association de DB. Rappelons que l'identification de *M. agrestis,* fondée sur la morphologie de M_1, est moins certaine, la structure de M^2 représentant la critère de distinction généralement admis par rapport à *M. arvalis.* C'est pourquoi nous allons discuter les M_1 attribuées au Campagnol agreste dans un paragraphe commun avec *M. arvalis.*

Ecologie — *M. agrestis* est répandu surtout dans les régions découvertes plus humides, à herbes hautes. Au Würm en Roumanie, le Campagnol agreste est assez rare. Relevons comme un cas un peu exceptionel sa fréquence plus grande dans l'association de DB.

3.12. **Microtus arvalis** (Pallas)/**M. agrestis** (Linnaeus)

Matériel: 79 M_1.

Comme nous l'avons déjà dit, la séparation de ces deux espèces, basée sur les différences dans la morphologie de M_1 n'est pas toujours satisfaisante, étant donné la présence de morphotypes intermédiaires; il

en est de même du critère de la taille, bien que *M. agrestis* ait généralement des dimensions plus fortes.

En ce qui concerne le matériel de DB, nous avons attribué à *M. arvalis* les pièces (N=53) caractérisées par une plus grande symétrie aussi bien de AC3 que des triangles d'émail internes et externes. Un groupe de 5 pièces juvéniles et fragmentaires, sans particularités notables, pourraient aussi se rapporter à *M. arvalis*. Une partie des M_1, distinguées par la dissymétrie parfois accentuée de AC3 et des triangles d'émail externes par rapport à ceux du côté interne, ont été rattachées à *M. agrestis*.

Variation morphologique — Les pièces attribuées à *M. arvalis* présentent une variation dans laquelle on distingue un type dominant, caractérisé par AC3 arrondi, la position de T5—T6 qui sont opposés et confluent largement entre eux, le col modérément exprimé (fig. 3.7—10); ce morphotype groupe 33 M_1 dont 7 possèdent à peine indiqué un BSA5 (fig. 3.9); 14 exemplaires se distinguent par l'étroitesse marquée du col de AC3 (fig. 3.11); 5 pièces se caractérisent par la constitution de LSA6 de faibles dimensions, l'exemplaire de la fig. 3.12 représentant le cas le plus démonstratif de développement de cette structure; bien que certaines de ces pièces évoquent la morphologie de *M. agrestis*, elles ont été rapportées à *M. arvalis* en raison de leur taille réduite. Un exemplaire associe la présence de LSA6 à un col étroit (fig. 3.13); la longuer de cette pièce ne dépasse pas 2,75 malgré la complication de AC3.

Les M_1 attribuées à *M. agrestis* présentent une complexité croissante de la structure à partir d'un type arvaloïde à faible dissymétrie de AC3 jusqu'à un type avec T9 bien développé (maximum d'asymétrie, aspect oeconomoïde). Mis en série par ordre de complication, les exemplaires de DB se répartissent de la manière suivante: 2 sont arvaloïdes légèrement dissymétriques (fig. 4.2); 7 présentent une dissymétrie plus marquée (fig. 4.3); 9 possèdent un faible LSA6 (fig. 4.4); 3 se distinguent par l'importance de T9 et par suite de LSA6, l'isolement de T6 et l'étroitesse du col de AC3 (fig. 4.5—6). Sur la plupart des pièces énumérées, les triangles externes sont sensiblement plus petits que les triangles internes (fig. 4.2—6).

Variation biométrique — Pour l'ensemble de l'échantillon, LM_1 oscille de 2,40 à 3,28; les exemplaires de type *arvalis* sont de taille plus faible que les pièces attribuées à *M. agrestis* (tabl. 12).

Bien que sur le plan morphologique l'association de *M. arvalis* et *M. agrestis* soit incontestable, elle ne détermine pas nécessairement une répartition bimodale des fréquences de LM_1 (fig. 5.1); au contraire, en appliquant la méthode des probits, la disposition linéaire des points indique une distribution normale (fig. 5.2).

Rapports et différences — Mentionnons que par la morphologie des M_1, les exemplaires de DB ne diffèrent pas des populations actuelles des espèces qui nous occupent. L'analyse morphologique d'un échantillon (N=100) de *M. arvalis* actuel de Reci (tabl. 9) a fait ressortir que la majo-

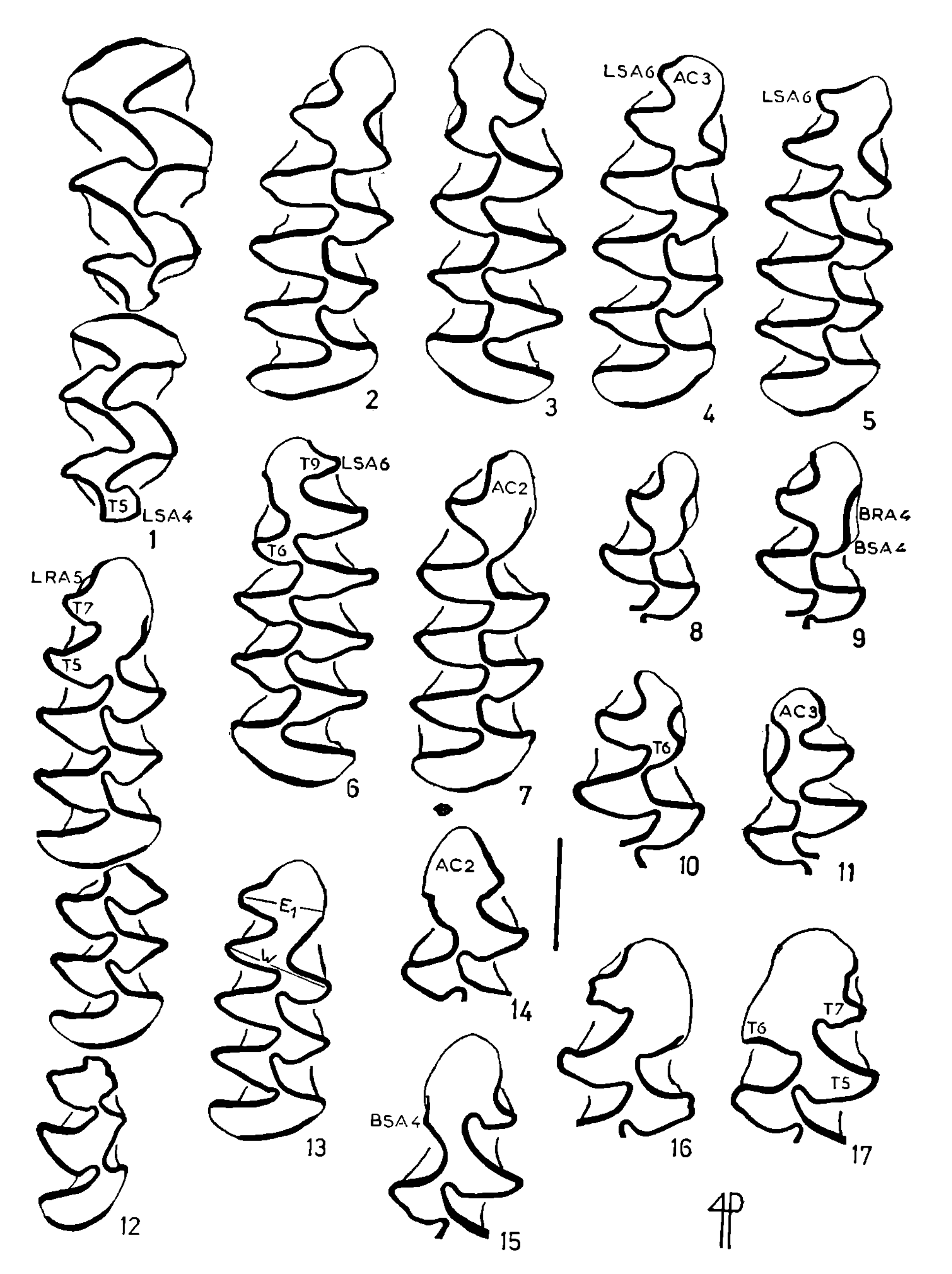

Fig. 4. *Microtus agrestis:* 1. M^{1-2} dext (DB/253); 2, 4—5. M_1 sin (DB/259, /015, /071); 3, 6. M_1 sin (DB/033, /003). *Microtus (Stenocranius) gregalis anglicus:* 7—10. M_1 dext (DB/077, /088, /088, /087, /064); 11. M_1 sin (DB/030). *Microtus oeconomus:* 12. M_{1-3} dext (DB/090); 13, 16. M_1 dext (DB/091, /089); 14—15, 17. M_1 sin (DB/092, /094, /106) (vue occlusale).

Tableau 12

Microtus agrestis et *Microtus arvalis* — **mensurations comparatives de LM_1**

Espèces / Localités	Age géologique	N	V E	$\bar{X}V \pm Es\bar{x}$	s	V
M. agrestis gregarius Carpates (H a m a r 1962)	Act	10	2,7—3,2	3,0 —	—	—
M. agrestis DB	Wi (2)	21	2,80—3,28	3,027±0,0260	0,1193	3,94
M. arvalis heptneri Monts Bucegi (H a m a r 1963)	Act	10	2,4—2,9	2,6 —	—	—
M. arvalis R	Act	100	2,40—3,10	2,765±0,0136	0,1364	4,93
DB	Act	53	2,40—3,08	2,727±0,0191	0,1391	5,10
M. epiroticus Tg	Act	50	2,47—3,15	2,826±0,0252	0,1785	6,32

rité des M_1 possédent un aspect arvaloïde banal, à AC3 arrondi ovalaire; le morphotype à T9 développé est rare (2%); relevons, à titre d'exception, la présence d'un seul exemplaire à T6 fortement réduit, correspondant au morphotype gregaloïde (fig. 3.14).

Quant aux dimensions, mentionnons que les moyennes obtenues pour les deux types, *arvalis* et *agrestis* de DB, bien qu'approximatives, sont toutefois proches des valeurs correspondantes des formes actuelles de Roumanie, comme il ressort du tableau 12.

La forme actuellement répandue en Dobrogea centrale (Tîrguşor) se distingue par la taille plus forte que celle de *M. arvalis* de Transylvanie. Cette forme plus grande se rapporte, très probablement, à *M epiroticus* (=*subarvalis*=?*levis*), comme l'ont fait ressortir les recherches relatives au caryotype (Z i m a & al. 1981).

Ecologie — *M. arvalis* préfère les régions découvertes à herbes basses. L'espèce est généralement fréquente dans le Würm de Roumanie.

3.13. **Microtus** (Stenocranius) **gregalis anglicus** Hinton

Matériel: crâne presque complet, 24 M_1.

Crâne — La région viscérale est bien conservée, les incisives présentes, les séries dentaires complètes; la capsule céphalique détériorée est privée en grande partie du plafond et de la base; la bulle auditive gauche manque; en revanche, l'occiput est presque entier (fig. 6.1 a).

Dans l'ensemble, les particularités du type *gregalis* sont bien visibles: en vue supérieure (fig. 6.1 a), le crâne apparaît long et étroit; l'espace

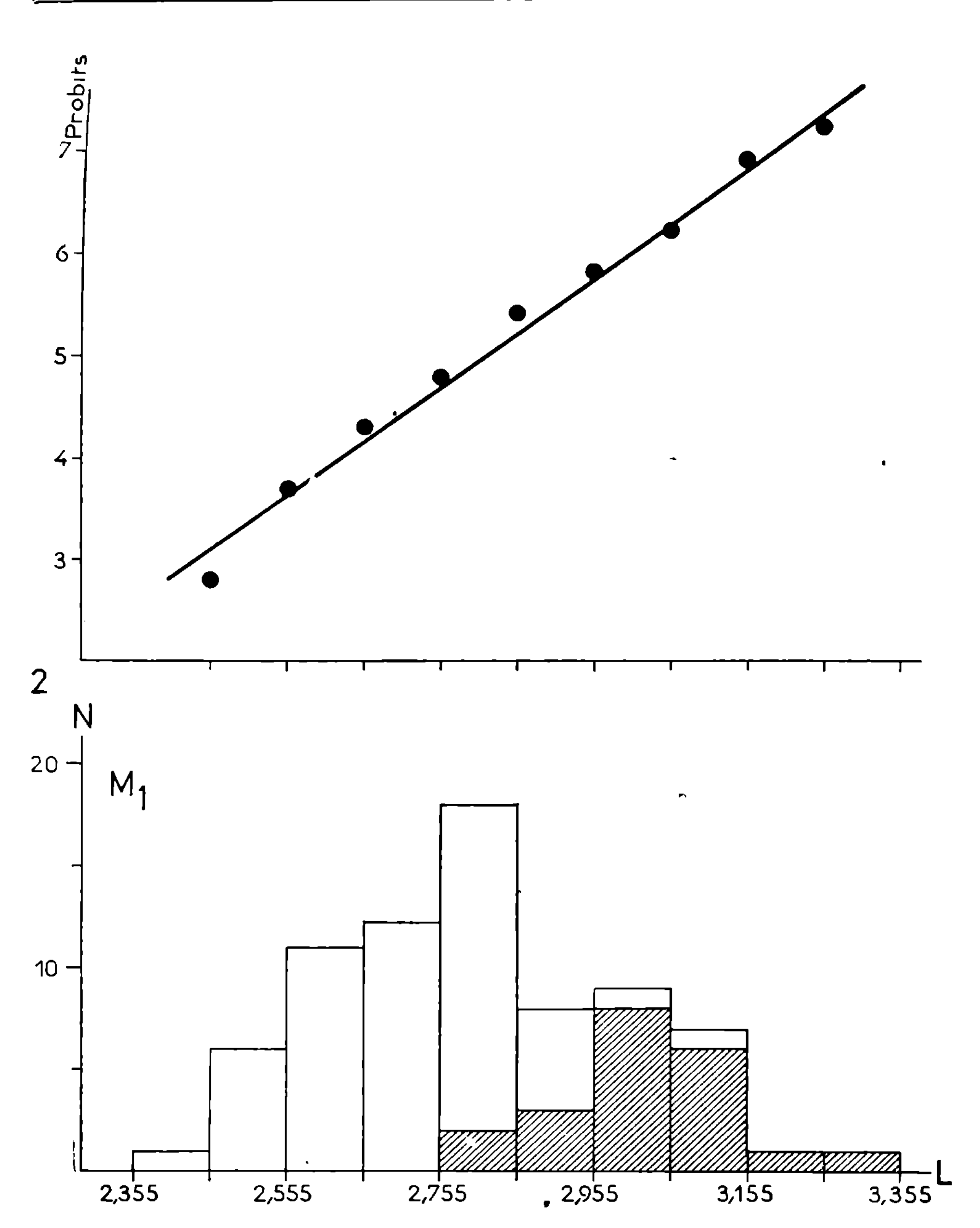

Fig. 5. *Microtus arvalis/Microtus agrestis:* 1. Distribution de fréquence de LM_1 (en hachure LM_1 de *M. agrestis*); 2. Contrôle de la normalité par la méthode des probits.

interorbitaire est très comprimé, sa largeur mesurant moins de 3 mm (caractéristique incluse dans la diagnose du sous-genre *Stenocranius*) (Ognev 1950); la crête sagittale est forte; en vue inférieure, le diastème est long, le palais étroit, pourvu de sillons accentués; les fosses postéro-latérales sont profondes, séparées entre elles par un mince pont osseux; la ligne supérieure du profil de la capsule céphalique est légèrement déprimée au niveau de l'espace interorbitaire (fig. 6.1 b).

Les dimensions pricipales du crâne sont indiquées dans le tableau 13. A titre comparatif, nous y avons ajouté les mensurations de deux crânes

Tableau 13

Microtus (Stenocranius) gregalis — **mensurations comparatives du crâne**

	M. gregalis anglicus		M. gregalis Gencsapáti Wi (2)	M. gregalis gregalis U.R.S.S. Act
	DB Wi (2)	Ightham W		
L condylobasale		28,9	13,9	24,2—27,8
l zygomatique	29,00	14,0	23,8	12,0—13,6
l constriction	15,30	2,7	2,65	2,3—3,0
interorbitaire	2,60	11.9	±10,6	9,8—11,0
l occipitale	12,00	7,1	—	—
L nasaux	8,50	8,7	5,85	—
L diastème	8,80	6,4	—	5,3—6,9
L M^{1-3} (alv)	6,60	(Chaline 1972)	(Kordos 1977)	(Ognev 1950)

fossiles, l'un d'Inghtham (Angleterre) (type de *M. gregalis anglicus*) (Chaline 1972), l'autre de Gencsapáti (Hongrie) (Kordos 1977). Afin de mieux définir la physionomie de l'exemplaire de *M. gregalis* de DB, nous avons plusieurs dimensions supplémentaires que voici:

l du palais entre M^1	2,73
l du palais au niveau des fosses postéro-latérales	2,15
l du rostre (à la base du foramen sous-orbitaire)	5,00
L foramina incisiva	5,25
distance entre foramina incisiva et les fosses postéro-latérales	5,60

Dentition supérieure — M^{1-2} présentent une faible crête transversale à leur partie postérieure (fig. 6.1 c). M^3 possède 3 triangles clos; PC1 porte l'ébauche de BSA4; les éléments constitutifs de PC1 confluent largement entre eux (fig. 6.1 c). La structure de la molaire correspond au type complexe (Ognev 1950), caractérisé par la présence sur les bords interne et externe de 3 rentrants bien développés.

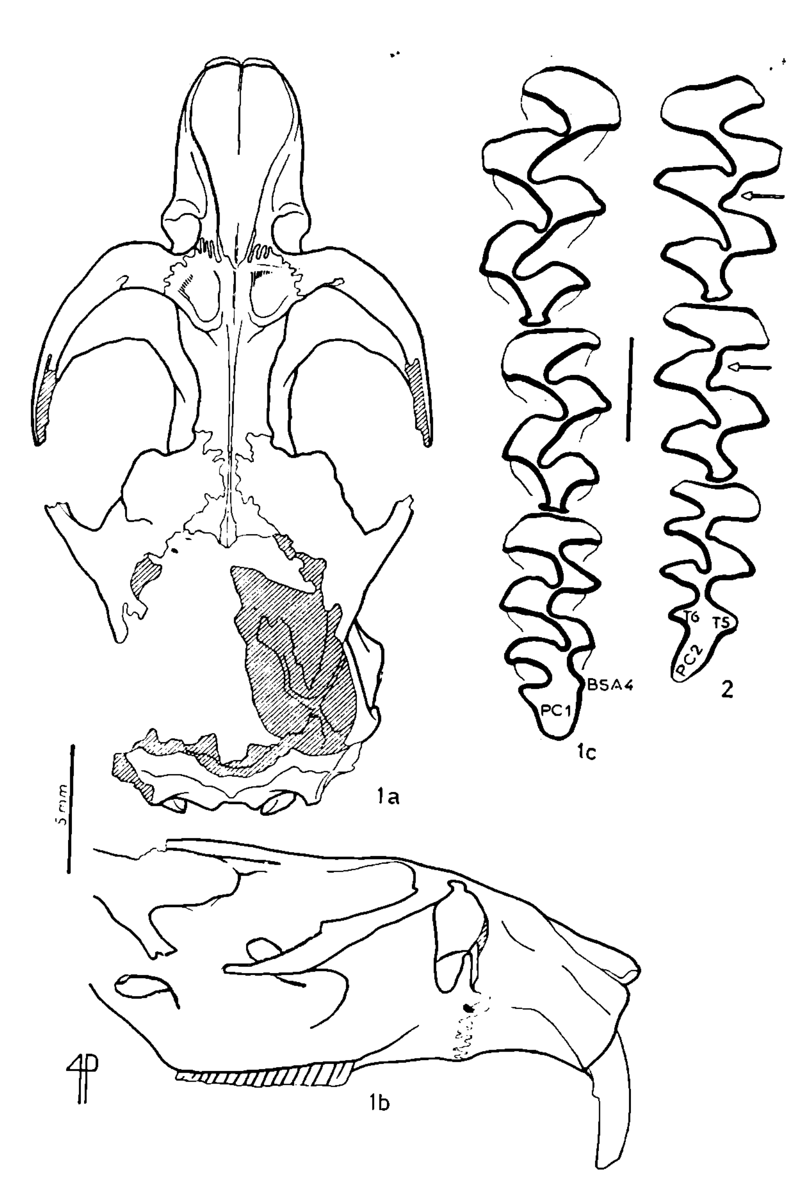

Fig. 6. *Microtus (Stenocranius) gregalis anglicus:* 1. Crâne (DB/286) — a. vue supérieure; b. vue latérale; c. M^{1-3} sin, vue occlusale. *Lagurus lagurus:* 2. M^{1-3} dext (DB/287), vue occlusale (les flèches indiquent la protubérance laguroïde).

Les longueurs des molaires sont: M^{1-3}=6,40; M^1=2,46; M^2=1,77; M^3=2,15.

Variation morphologique de M_1 — Les exemplaires de DB se répartissent sur plusieurs morphotypes à partir d'un pôle grégaloïde par l'intermédiaire d'une structure grégalo-arvaloïde jusqu'à un pôle arvaloide. Cette mise en série est basée sur l'apparition et le développement de plus en plus accentué de nouveaux angles saillants et rentrants. Nous indiquons ci-dessous les caractéristiques des morphotypes principaux qui groupent à peu près la totalité des pièces de DB:

— le morphotype grégaloïde (N=6) présente du côté vestibulaire de la couronne 3 angles saillants et 3 angles rentrants; AC2 a le bord externe régulièrement convexe (fig. 4.7); son bord lingual est simple, convexe ou il peut se compliquer légèrement par la constitution d'une ébauche de LSA6;

— le morphotype grégalo-arvaloïde (N=11) se distingue par la tendance de AC2 à former un faible BSA4 suivi d'une dépression (BRA4) plus ou moins profonde (fig. 4.8—9);

— le morphotype arvaloïde (N=6) se caractérise par l'augmentation de BSA4, conséquence d'une meilleure individualisation de T6; par l'adjonction plus visible de nouveaux éléments, AC2 de cette fraction de l'échantillon de *M. gregalis anglicus* de DB (fig. 4.10) évoque la structure de *M. arvalis*.

Ajoutons à ces trois catégories un morphotype plus rare, représenté par un seul exemplaire (fig. 4.11), à col très étroit et nette individualisation de AC3.

Soulignons, enfin, qu'il n'est pas toujours facile à séparer les M_1 appartenant à *M. gregalis* d'un ensemble où est présent aussi le groupe *M. arvalis/agrestis*. Les recherches récentes ont apporté des précisions quant à la fréquence des divers morphotypes dans les populations de *M. gregalis* aussi bien du Pléistocène supérieur que de l'actuel. Relevons, d'après Bolchakov, Vassilieva & Maleeva (1980), que des échantilons d'âge würmien peuvent contenir le morphotype grégalo-arvaloïde dans un proportion allant jusqu'à 36,1%; dans les populations actuelles le même morphotype atteint 24,1%. En ce qui concerne le morphotype arvaloïde, sa fréquence est très importante dans *M. gregalis* actuel (72,8%); il semble que les formes du Würm renferment cette structure dans une proportion moindre (jusqu'à 24,5%).

En revanche, l'analyse des populations actuelles de *M. arvalis* a montré que les morphotypes grégaloïdes y sont très rares (0,1—0,5% pour deux échantillons de Hongrie, d'après Jánossy & Schmidt 1960); l'examen de 120 M_1 de Reci nous a révélé la présence d'un seul exemplaire de type grégaloïde (fig. 3.14). Par conséquent, dans la détermination des M_1 de *Microtus* du Pléistocène supérieur, on risque surtout d'attribuer à *M. arvalis* une partie variable de la fraction arvaloïde de *M. gregalis*.

Les mensurations comparatives de LM_1 sont indiquées dans le tableau 14.

Rapports et différences — L'importante découverte à DB d'un crâne possédant les caractéristiques essentielles de *M. gregalis* indique, sur une base très précise, l'existence de l'espèce en Roumanie au Pléistocène supérieur. Cette découverte confirme en même temps que *M. gregalis* avait déjà acquis au Würm les particularités crâniennes qu'on lui connaît aujourd'hui. Par rapport aux rares découvertes similaires, mentionnons que, malgré la proximité géographique, la pièce de DB est de taille sensiblement plus forte que l'exemplaire de Gencsapáti daté du Würm inférieur (phase de Tokod ou éventuellement de Subalyuk) (K o r d o s 1977). Une plus grande ressemblance existe, en revanche, entre le crâne de DB et le type de *M. gregalis anglicus* d'Ightam (tabl. 13). Mentionnons de même que par certaines de ses dimensions (1 zygomatique surtout), le crâne de DB a des valeurs supérieures par rapport aux maximums des mensurations correspondantes de la sous-espèce nominative (tabl. 13). Ajoutons que si l'exemplaire de Gencsopàti est comparable par sa taille plus faible à la sous-espèce actuelle *M. gregalis castaneus* d'Asie centrale, les pièces d'Angleterre et de Roumanie évoquent plutôt les formes plus grandes de l'espèce, du nord de l'Eurasie.

En ce qui concerne M_1, l'examen de la variation morphologique et biométrique (tabl. 14) montre que l'échantillon de DB ne diffère pas de *M. gregalis anglicus* d'Europe occidentale (Ightham, La Quina) (C h a l i n e 1972) du Würm II de la chronologie française. Une taille similaire possèdent aussi les populations de *M. gregalis* du Pléniglaciaire de Pologne (N a d a c h o w s k i 1982). Au Würm supérieur, la taille de *M. gregalis* se réduit, comme le prouvent les restes d'Europe centrale (N a d a c h o w s k i 1982, S t o r c h 1973).

Une vue plus détaillée sur la variation des populations de *M. gregalis* de Roumanie au Pléistocène supérieur (Riss et Würm) révèle de prime abord la taille plutôt faible des échantillons rissiens de Sîndominic et d'Ariușd (R a d u l e s c o & S a m s o n 1975) qui rapprochent de la sous-espèce chronologique *M. gregalis martelensis* du Riss moyen de France (C h a l i n e 1972, 1975).

Au début du Würm, en Dobrogea était répandue une forme de forte taille (*M. gregalis* ssp.) (R a d u l e s c o & S a m s o n 1975). L'échantillon plus tardif de DB, ainsi que les échantillons du Würm supérieur de Dobrogea représentent, en jugeant par la similitude de la taille, des formes très proches de *M. gregalis anglicus* tabl. 14).

Comparativement à *M. gregalis* actuel, mentionnons que l'échantillon de DB, par les valeurs de LM_1, se situe à côté des formes de toundra qui sont de taille plus forte (LM_1 : N=30; VE=2,4—3,1; X=2,8); les formes des *M. gregalis* qui habitent les steppes sont de taille plus réduite (LM_1 : N=38; VE=2,2—2,9; X=2,5) (G r o m o v 1977).

Tableau 14

Microtus gregalis — **mensurations comparatives de LM_1**

Espèces / Localités	Age géologique	N	VE	$\bar{X} \pm s_{\bar{x}}$	s	V
Microtus gregalis anglicus						
GV+Ch/s	Ws (1)	68	242—3,16	2,795±0,0199	0,1643	5,89
Pologne (N a d a c h o w s k i 1982)	Ws (1)	23	2,54—3,05	2,81 ±0,024	0,14	5,0
DB	Wi (2)	30	2,47—3,02	2,807±0,0274	0,1316	4,69
Pologne (N a d a c h o w s k i 1982)	Wi (2)	30	2,64—3,10	2,83 ±0,024	0,12	4,4
La Quina (C h a l i n e 1972)	Wi (2)	51	2,56—3,18	2,82 ±0,0192	0,1375	4,88
Ightham (C h a l i n e 1972)	W	20	2,46—3,14	2,856±0,0426	0,1904	6,67
Microtus gregalis ssp.						
Ch/i (R a d u l e s c o & S a m s o n 1975)	Wi (1)	120	2,57—3,35	2,943±0,0160	0,1754	5,69
Microtus gregalis martelensis						
La Fage (C h a l i n e 1972, 1975)	Rm	300	2,21—3,08	2,67 ±0,0098	0,1706	6,39
Ar (R a d u l e s c o & S a m s o n 1975)	Rm	36	2,45—2,92	2,673±0,0192	0,0235	5,09
Sd-2 (R a d u l e s c o & S a m s o n 1975)	Ri	9	2,37—2,82	2,618±0,0486	0,1458	5,57

La mise en parallèle des échantillons de *M. gregalis* de Roumanie (tabl. 14) montre une croissance statistiquement significative de la taille entre la forme du Riss *(M. gregalis* cf. *martelensis)* et les formes würmiennes rapportables à *M. gregalis anglicus*. Dans ce cadre, *M. gregalis* ssp. du Würm inférieur de Dobrogea occupe, par ses dimensions très fortes, une place particulière (tabl. 16). Ajoutons que nos recherches en vue de mettre en évidence des différences morphologiques à signification évolutive dans la structure de M_1 (modification des rapports entre les éléments de ACC, accroissement du degré d'hypsodontie) n'ont pas donné de résultat concludent. Il s'ensuit qu'à partir du Riss, la morphologie de M_1 est bien stable, les échantillons analysés se distinguant surtout par des oscillations de la taille. L'indice d'hypsodontie (H/L) comparativement élevé (X=1,304; N=22) des M_1 de DB s'explique par la présence d'une fraction importante de jeunnes adultes dans l'échantillon.

Généralement, cet indice, calculé pour des échantillons à effectif élevé, se caractérise par des valeurs moyennes plus réduites:

GV+Ch/s	Ws(1)	47	1,122	
La Quina	Wi(2)	55	1,11	(Chaline 1972)
Ch/i	Wi(1)	100	1,088	
Ar	Rm	28	1,100	
La Fage	Rm	300	1,11	(Chaline 1972)
Sd-2	Ri	8	1,135	

La différence d'hypsodontie entre les formes rissiennes et celles du Würm paraît négligeable.

Ecologie — Actuellement, *M. gregalis* occupe deux zones distinctes: d'une part les toundras euro-asiatiques, d'autre part les steppes d'Asie centrale et orientale; les populations de ces deux zones sont reliées entre elles par des formes intermédiaires en Iakoutie centrale (Gromov 1963).

La fréquence accrue de *M. gregalis* dans les associations de faune du Pléistocène supérieur, sous les latitudes moyennes d'Europe, est considérée comme l'indice de phénomènes de détérioration du climat.

3.14. Microtus oeconomus (Pallas)

Matériel: 37 M_1.

Variation morphologique — Rappelons que M_1 du Campagnol nordique est formée d'une boucle postérieure, 4 triangles clos et un complexe antérieur caractéristique où T5 et T7 sont confluents; généralement T6 est absent, mais parfois il présente un développement variable qui confère à la molaire un aspect nivaloïde plus ou moins accentué. Notre analyse morphologique se rapporte d'une part aux exemplaires de type *oeconomus* privés de T6, d'autre part aux pièces nivaloïdes avec formation de T6; ces deux morphotypes principaux sont reliés entre eux par une série de formes intermédiaires.

Les M_1 de DB se groupent autour de 3 morphotypes dont voici les caractéristiques:

— morphotype I (N=26): dans cette catégorie sont réunies les pièces dépourvues de T6 (fig. 4.12—13); un faible LRA5 est aussi présent; sur une seule M_1 ce rentrant manque (fig. 4.14); sur la plupart des pièces, T7 est moins développé que T5; sur 2 exemplaires T7 tend à devenir égal à T5, ce qui représente un trait évolué de l'espèce (fig. 4.13). Ce morpho-

Tableau 15

— mensurations comparatives de M_1

Localités	Age géologique		N	V.E	$\bar{X}\pm s_{\bar{x}}$	s	V
Pologne (Nadachowski 1982)	Act	L	30	2,74—3,37	2,98 ±0,022	0,13	4,5
Pologne (Nadachowski 1982)	Ws (2)	L	16	2,64—2,96	2,84 ±0,029	0,09	3,1
Bourgogne (Chaline 1972)	Ws	L	14	2,34—2,94	2,58 ±0,0422	0,1580	6,12
Brillenhöhle (Storch 1973)	Ws	L	15	2,4—2,8	2,64 ±0,0305	0,1183	4,48
Pologne (Nadachowski 1982)	Ws (1)	L	30	2,50—3,19	2,77 ±0,022	0,14	4,9
Ch/s	Ws (1)	L	15	2,62—3,17	2,946±0,0442	0,1712	5,81
		W	18	0,94—1,14	1,048±0,0111	0,0471	4,49
		E_1	18	0,61—0,86	0,773±0,0123	0,0520	7,09
		$E_1/W.100$	18	57,55—78,90	70,025±1,1744	4,9828	7,12
DB	Wi (2)	L	31	2,45—3,30	2,863±0,0388	0,2161	7,55
		W	31	0,90—1,20	1,039±0,0125	0,0695	6,69
		E_1	31	0,57—0,89	0,742±0,0141	0,0787	10,60
		$E_1/W.100$	31	54,81—77,88	71,418±0,9865	5,4931	7,69
(Nadachowski 1982)	Wi (2)	L	30	2,47—2,89	2,65 ±0,022	0,09	3,5
Ch/i	Wi (1)	L	18	2,63—3,19	2,948±0,0455	0,1931	6,55
		W	24	0,96—1,13	1,044±0,0094	0,0461	4,41
		E_1	24	0,61—0,81	0,721±0,0113	0,0552	7,65
		$E_1/W.100$	24	60,75—81,00	69,088±1,1330	5,5508	8,03
Ch/i+s	Wi (1)+ Ws (1)	L	33	2,62—3,19	2,947±0,0314	0,1807	6,13
		W	42	0,94—1,14	1,046±0,0709	0,0460	4,39
		E_1	42	0,61—0,86	0,726±0,0083	0,0536	7,38
		$E_1/W.100$	42	57,55—81,00	69,490±0,8135	5,2726	7,59
Ar	Rm	L	9	2,65—3,10	2,799±0,0479	0,1437	5,14
		W	10	1,01—1,12	1,059±0,0128	0,0404	3,81
		E_1	10	0,65—0,79	0,710±0,0128	0,0406	5,71
		$E_1/W.100$	10	60,00—72,28	67,099±1,2623	3,9918	5,95
Sd-1, 2	M-R+ Ri	L	15	2,50—2,89	2,697±0,0311	0,1206	4,47
		W	25	0,90—1,06	0,995±0,0088	0,0443	4,45
		E_1	25	0,56—0,80	0,561±0,0101	0,0560	7,77
		$E_1/W.100$	25	58,25—76,92	65,474±0,8711	4,3556	6,65

type oeconomoïde est majoritaire dans les populations de *M. oeconomus* actuel et fossile;

— le morphotype II (N=7) se distingue par l'apparition d'une ébauche de BSA4; le col qui relie T5 à T7 est relativement large, mais parfois il est plus étroit (fig. 4.15). L'aspect oeconomoïde reste encore évident;

— le morphotype III (N=4) possède un T6 plus ou moins développé (fig. 4.16), même assez volumineux (fig. 4.17); le col entre T5 et T7 est plus étroit, conformation qui évoque la structure des Campagnols de neige *(Chionomys)*, plus particulièrement de *Microtus gud* du Caucase (Nadachowski 1982, Ognev 150).

Mentionnons qu'aucune pièce de DB ne correspond au morphotype *nivalis* proprement dit.

Afin de donner une expression numérique aux divers rapports entre les populations de *M. oeconomus* au cours de leur évolution en Roumanie, nous avons effectué, en dehors des mensurations habituelles (L, W), une série de mensurations spécifiques; de celles-ci, E_1 rapporté à W indique le développement de T7. L'examen des valeurs de l'indice $E_1/W.100$ (tabl. 15) montre que les populations succesives de la fin du Pléistocène moyen et du Pléistocène supérieur se distinguent par un accroissement graduel de T7. Dans ce sens, une double comparaison a été faite entre les echantillons de DB et de Sîndominic:

— par un test d'homogénéité des distributions de fréquence de d'indice $E_1/W.100$ (fig. 7);

— par l'analyse du diagramme de dispersion de E_1 en fonction de W, en ajustant un axe principal réduit pour chaque dispersion (fig. 8).

Dans le premier cas, une simple inspection des histogrammes de la fig. 7 montre que la disposition des fréquences de E_1/W, très asymétrique, est en „J" à DB et en „J" inverse à Sîndominic. Le test ne fait que renforcer cette différence hautement significative:

$$\chi^2=18{,}50 \qquad DL=4 \qquad P<9{,}005$$

Avant de discuter les résultats du second test, nous indiquons ci-dessous les paramètres principaux:

DB:	$r=0{,}7022$	Sd—1+2:	$r=0{,}5022$
	$b=1{,}1315$		$b=1{,}1435$
	$a=-0{,}4336$		$a=-0{,}4866$
	$s_b=0{,}1447$		$s_b=0{,}1978$

$$z_b=-0{,}049$$

$$z_{(y'1=y'2)}=4{,}636 \text{ pour } x_0=1{,}039 \qquad P<0{,}001$$

Comme il ressort aussi de la fig. 8, les deux axes principaux réduits sont parallèles, donc leurs coefficients angulaires (b) ne diffèrent pas

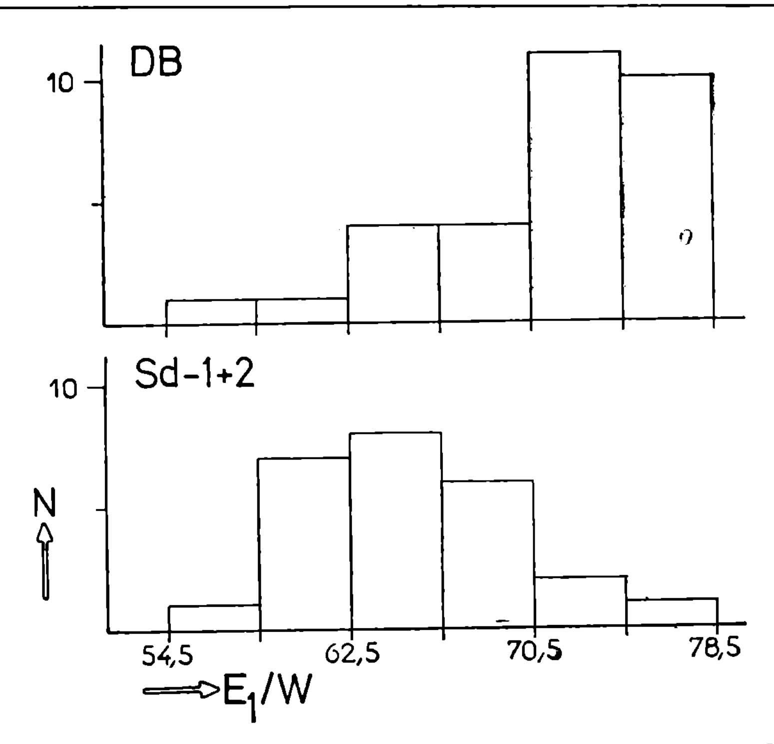

Fig. 7. *Microtus oeconomus:* Distribution de fréquence de l'indice E_1/W.100.

significativement; par contre, la distance verticale (a) entre les deux axes est hautement significative pour x_0=XW de l'échantillon de DB.

Il en résulte que T7 (mesuré par E_1) est plus développé chez la forme de DB.

Nous avons effectué ce dernier test pour confirmer la validité du premier, basé sur des indices, méthode critiquée souvent, mais parfaitement correcte dans le cas où les variables ont une corrélation faible et une dispersion importante, situation habituelle chez les diverses espèces d'Arvicolidés dont les populations sont constituées par un mélange, en proportion variable, de morphotype différents.

L'analyse des échantillons a fait ressortir des affinités et des différences que nous résumons ci-dessous.

La forme de la fin du Mindel-Riss et du Riss inférieur de l'est de la Transylvanie (Sd—1+2) se caractérise par la taille assez faible; le complexe antérieur possède T7 peu développé. La forme du Riss moyen de la Dépression de Brașov (Ar) enregistre un acroissement de la taille et T7 mieux individualisé.

Comparativement à ces deux formes, l'échantillon de DB se distingue par la taille encore plus forte (tabl. 16) et le développement plus mar-

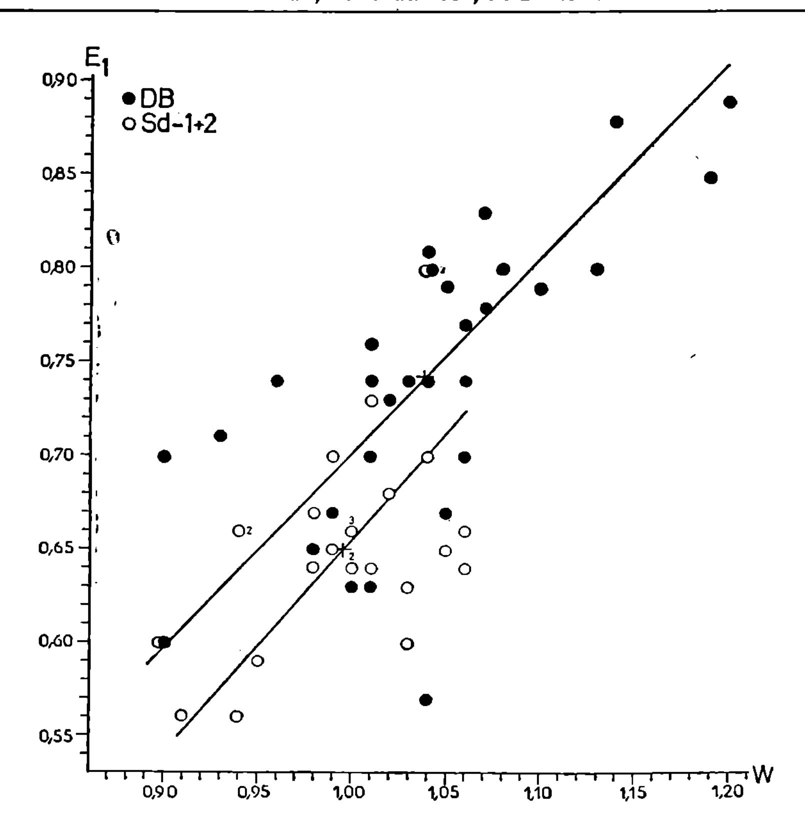

Fig. 8. *Microtus oeconomus:* Diagramme de dispersion de W en fonction de E_1.

qué de T7. Dans le sud-est de la Roumanie (Dobrogea), aussi bien au Würm inférieur qu'au Würm supérieur, *M. oeconomus* conserve une taille supérieure à celle de l'échantillon de DB, sans que la différence soit significative au point de vue statistique (tabl. 16). Le développement de T7 est caractérisé par des valeurs relatives ressemblant à l'indice de DB (tabl. 15), ce qui traduit sur le plan morphologique la grande similitude des formes de Campagnol nordique du Würm de Roumanie.

A l'échelle de l'Europe, l'échantillon de DB évoque les formes de taille plus grande de *M. oeconomus* de la fin du Pléniglaciaire et du Tardiglaciaire de Pologne (Nadachowski 1982) (tabl. 16). Dans l'ouest du continent, en position marginale, *M. oeconomus* est de taille plus réduite (tabl. 15). Enfin, les populations actuelles de Pologne se distinguent par leur taille comparativement assez forte (tabl. 15).

Ecologie — Le Campagnol nordique est fréquent dans les régions à plus grande humidité, marécageuses, en bordure de la taïga. De nos

Tableau 16

Comparaison de $\overline{X}$ de LM_1

	t	DL	P
M. gregalis			
Ch/i — DB	3,529	141	<0,001
DB — Ar	4,128	57	<0,001
M. oeconomus			
Ch/i+s — DB	1,691	62	0,100 —0,050
DB — Pologne Wi (2)	4,995	59	<0,001
DB — Pologne Ws (1)	1,987	59	0,100 —0,050
Pologne Act — DB	2,551	59	0,025 —0,010
DB — Sd—1+2	2,764	44	0,010 —0,005

jours, l'aire de répartition de *M. oeconomus* comprend le nord de l'Eurasie et l'Alaska; quelques populations isolées, marquant l'extension la plus méridionale de l'espèce, se maintiennent en Hongrie.

En Roumanie, au Pléistocène supérieur, *M. oeconomus,* étant donné ses préférences écologiques, est très rare dans les régions découvertes à climat sec (Dobrogea). Il est mieux représenté plus au nord où le milieu lui était plus favorable, comme le prouve son pourcentage élevé dans la faune de DB.

3.15. **Lagurus lagurus** (Pallas)

Matériel: fragment de palais avel M^{1-3} dext et M^3 sin.

Le palais est brisé un peu en avant des M^1; les extrémités postérieures des foramina incisiva sont encore visibles; l'os est bien conservé jusqu'à la partie distale des séries dentaires et des fosses postéro-latérales.

La structure du palais semble offrir quelques différences entre les formes de *L. lagurus* du Pléistocène supérieur et les représentants actuels de l'espèce. Par rapport à ces derniers, *L. lagurus* de Crimée (Grotte de Surène I) (Gromov 1961) se distingue par son palais plus court, à partie antérieure plus étroite; la longuer de M^1, sur la forme fossile, est probablement en moyenne plus grande.

En effectuant sur l'exemplaire de DB les mensurations indiquées par Gromov (1961), nous avons constaté quelques similitudes entre notre matériel et *L. lagurus* de Crimée, comme il ressort des dimensions comparatives consignées dans le tableau 17. De taille un peu inférieure au spécimen de Surène I, l'exemplaire de DB se caractérise également par son palais assez étroit à l'extrémité antérieure; à la différence du Lemming de steppe de Crimée, le palais sur notre pièce est relativement long; quant

à la longuer de M^1, relevons que les indices des formes würmiennes se situent vers la limite supérieure des indices correspondants de *L. lagurus* actuel (tabl. 17).

Tableau 17

Lagurus lagurus — **mensurations comparatives du palais**

	DB Wi (2)	Surène I Ws (2)	U.R.S.S. Act	
			V E	$\bar{w}$
1. LM^{1-3} (alv)	6,10	6,5	—	—
2. Distance entre les bords antéro-internes des alvéoles de M^1	2,05	1,79*	—	—
3. Distance entre les foramina incisiva et les fosses postéro-latérales	4,50	4,20*	—	—
4. LM^1	2,25	2,50*	—	—
Indices				
2/1 100	33,61	27,6	35,0—42,8	38,0
3/1 100	73,77	64,6	66,1—75,4	70,1
4/1 100	36,88	38,4	29,8—38,5 (G r o m o v 1961)	33,9

* Les valeurs absolues sont calculées d'après les indices.

En ce qui concerne la dentition du Lemming de steppe de DB, notons sur M^{1-2} la présence caractéristique de la protubérance laguroïde (fig. 6.2). M^3 possède un complexe postérieur bien individualisé, formé de deux triangles opposés (T5—T6) confluents et ouverts dans PC2; ce dernier présente un développement antéro-postérieur assez important.

Dimensions: LM^{1-3}=5,85; LM^1=2,20; LM^2=1,75; LM^3=2,00.

Dans le Würm de Dobrogea centrale, nous avons pu mettre en évidence deux formes de Lemming de steppe différant par la taille: une sous-espèce plus grande, *L. lagurus dobrogicus*, caractéristique du Würm inférieur et une autre, *L. lagurus thracicus*, de taille plus faible, caractéristique du Würm supérieur (R a d u l e s c o & S a m s o n 1976). En jugeant par la longueur de la série dentaire, la forme de DB semble plus proche de *L. lagurus thracicus*.

Relevons que le Lemming de steppe, qui est abondamment représenté dans le sud-est de la Roumanie (Dobrogea), devient plus rare vers le nord. Dans l'association de DB, l'espèce est documentée par un seul individu. En Pologne, *L. lagurus* est signalé au Würm à l'état de rareté (N a d a c h o w s k i 1982). En Hongrie, l'espèce est présente dans les phases de Subalyuk et Tata qui se situent, semble-t-il, avant la première culmination du froid du Würm (K r e t z o i 1969). En revanche, plus au sud-est, dans la R.S.S. Moldave, *L. lagurus* est un élément fréquemment rencontré pendant la dernière glaciation (D a v i d 1980, L o z a n 1971).

Soulignons que DB représente la localité la plus septentrionale sur la carte de répartition de *L. lagurus* dans le Würm de Roumanie.

Ecologie — *L. lagurus* est un habitant caratéristique des espaces découverts en milieu continental excessif. L'espèce occupe de nos jours un vaste territoire à dominante steppique entre le Dniepr et Ienissei; on la rencontre aussi dans les régions méridionales de sylvo-steppe et dans les zones semi-désertiques.

BIBLIOGRAPHIE

(les travaux déjà cités dans Jurcsák & al. 1984 ne sont plus mentionnés)

Bolchakov, V. N., Vassilieva, I. A. & Maleeva, A. G. (1980): *La variation morphotypique des dents des Campagnols* (en russe). Ed. „Nauka", Moscou.
Bordes, F. (1963): *Les loess de Goderville et la stratigraphie du Quaternaire récent.* Bul. Soc. géol. de France, (7), **5**, Paris.
Chaline, J. (1975): *Les Rongeurs, l'âge et la chronologie climatique du remplissage de l'Aven I de la Fage (Corrèze).* Nouv. Arch. Mus. Hist. nat. Lyon, **13**, Lyon.
David, A. I. (1980): *La thériofaune du Pléitocène de la Moldavie* (en russe). Ed. „Ştiinţa", Kichinev.
Elouard, P., Evin, J., Guérin, C. & al. (1974): *Méthodologie et chronologie du quaternaire récent.* Bull. Soc. Préhist. fr., **71**, *5*, Le Mans.
Gromov, I. M. (1963): *Ord. Rodentia in Les Mammifères de la faune de l'URSS,* **1** (en russe). Ed. „Acad. Sc. URSS", Moscou-Leningrad.
Gromov, I. M. (1977): in Gromov, I. M. & Poliakov, I. Ia.: *Faune de l'URSS, Mammifères,* **3**, *8*, *Microtinae* (en russe). Ed. „Nauka", Leningrad.
Hamar, M.: *Einige neue Daten über die Verbreitung von* Microtus agrestis *L. in der R.V.R.* Vertebrata Hung., **4**, *1—2*, Budapest.
Hamar, M. (1963): *Contributions to the study of the Upper Pleistocene-Holocene fauna of small mammals (Chiroptera, Insectivora, Glires).* Rev. Biol., **8**, *2*, Bucarest.
Hibbard, C. W. (1950): *Mammals of the Rexroad Formation from Fox Canyon, Kansas,* Contr. Mus. Paleont. Univ. Mhicigan, **8**, *6*, Ann Arbor.
Imbrie, J. (1956): *Biometrical methods in the study of invertebrate fossils.* Bull. Amer. Mus. Nat. Hist., **108**, *2*, New York.
Jánossy, D. & Schmidt, E. (1960): *Extreme Varianten des M_1 der Feldmaus* (Microtus arvalis *Pall.) in Ungarn.* Vertebrata Hung., **2**, *1, Budapest.*
Jurcsák, T., Radulescu, C. & Samson, P. (1982): *Les Mammifères du Würm de Dealul Burzău,* I. Rodentia. Nymphaea, 1982, Oradea.
Kordos, L. (1977): Microtus (Stenocranius) gregalis *és felső-pleisztocén fauna Gencsapátiból.* Fragm. Min. et Pal., **8**, Budapest.
Kretzoi, M. (1969): *Sketch of the Late Cenozoic (Pliocene and Quaternary terrestrial stratigraphy of Hungary).* Földr. Közl. **17**, *3*, Budapest.
Lerai-Gourhan, Arl. (1969): *Dénominations des oscillations würmiennes.* Bull A.F.E.Q., **4**, Paris.
Lozan, M. N. (1971): *Rongeurs de Moldavie,* **2** (en russe). Ed. „Ştiinţa", Kichinev.
Lumley, H. de, Miskovsky J.-Cl., Renault-Miskovsky, J. & Gerber, J.-P. (1973) *Le Würmien ancien dans le Midi méditerrannéen français*

d'après l'étude des dépôts de grottes et abris sous roche. 9e Congr. Intern. INQUA, Christchurch 1973, Le Quaternaire, Paris.

Meulen, A. J. van der (1975): *Middle Pleistocene Smaller Mammals from the Monte Peglia (Orvieto, Italy) with special reference to the phylogeny of* Microtus *(Arvicolidae, Rodentia).* Quaternaria, **17** (1973), Roma.

Nadachowski, A. (1982): *Late Quaternary Rodents of Poland with special reference to morphotype dentition analysis of Voles.* Warszawa-Kraków.

Ognev, S. I. (1950): *Mammifères de l'URSS et des pays limitrophes,* **7** (en russe). Ed. „Acad. Sc. URSS", Moscou-Leningrad.

Radulesco, C. & Samson, P. (1975): *Présence de Micromammifères dans le Riss du Bassin de Baraolt (Dép. de Braşov).* Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", **14**, Bucarest.

Radulesco, C. & Samson, P. (1976): *Sur quelques Rongeurs (Rodentia, Mammalia) du pléistocène moyen et supérieur de Dobrogea (Roumanie).* Trav. Inst. Spéol. „Emil Racovitza", **15**, Bucarest.

Storch, G. (1973): *VI. Jungpleistozäne Kleinsäugerfunde (Mammalia: Insectivora, Chiroptera, Rodentia) aus der Brillenhöhle* in: Riek, G., *Das Paläolihtikum der Brillenhöhle von Blaubeuren,* **2**, Baden-Württemberg.

Torre, D. (1967): *I cani villafranchiani della Toscana.* Paleontogr. Italica **63**, Pisa.

Zima, J., Cerveny, J., Hrabe, V., Král, B. & Sebela, M. (1981): *On the occurrence of* Microtus epiroticus *in Rumania (Arvicolidae, Rodentia).* Folia Zoologica, **30**, 2, Praha.

MAMIFERELE DIN WÜRMUL DEALULUI BURZĂU

II. Rodentia

(Resumat)

Continuînd studiul faunei de mamifere din Würmul Dealului Burzău, autorii dau descrierea următoarelor specii din fam. Arvicolidae: *Clethrionomys glareolus, Pitymus subterraneus, Microtus agrestis, Microtus arvalis/M. agrestis, M. (Stenocranius) gregalis, M. oeconomus* și *Lagurus lagurus.* Sînt discutate variaţiile morfologice privind craniul și dentiţia; se dau date biometrice și se efectuează tratări statistice în cazul speciilor mai documentate. De o importanţă deosebită este descrierea pentru prima dată în România a unui craniu de *M. (Stenocranius) gregalis.*

STUDIU COMPLEX AL CARSTULUI DIN BAZINUL IZVORUL URSULUI—PÎRÎUL SEC (MUNŢII BIHOR)*

de
LIVIU VĂLENAŞ

Bazinul Izvorul Ursului-Pîrîul Sec (Lumea Pierdută) constituie una din zonele „clasice" ale carstului din ţara noastră. În acest sens ajunge să amintim prezenţa avenelor Negru şi Gemănata, sau a Peşterii de la Căput. Paradoxal însă, pînă la prezenta lucrare nu a existat nici o sinteză care să dezbată problemele pe care le ridică carstul din respectivul areal, fapt dealtfel comun şi altor zone „clasice" din România. Lucrarea de faţă, desigur, nu poate aborda carstul din bazinul Izvorul Ursului-Pîrîul Sec decît făcînd apel la metodologia cercetărilor multidisciplinare. Pe de altă parte, sinteza de faţă reprezintă doar o etapă, istoriceşte necesară, ea putînd a fi continuată de alte cercetări.

Materialul prezent sintetizează cercetările autorului (în colaborare cu Clubul de Speologie „Z" din Oradea) efectuate în perioada 1975—1983. Ţinem să ne exprimăm mulţumirile noastre tuturor celor care ne-au ajutat, lui Gh. Mantea pentru baza geologică a regiunii, lui H. Mitrofan pentru baza topografică, lui C. Marin pentru analizele de ape carstice şi lui | G. Halasi | pentru unele informaţii privind endocarstul.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Primele cercetări aparţin lui A. Schmidl (publicate în 1863), care descoperă intrarea Peşterii de la Căput (L. Vălenaş, 1980—1981). Ulterior survine o stagnare îndelungată în cercetarea carstului. Abia în 1952 (!) un colectiv format din M. Şerban, I. Viehmann, M. Bleahu şi T. Jurcsák întreprinde primele explorări în Peştera de la Căput şi în Avenul Gemănata. În Avenul Gemănata este coborît à picul de 81 m şi se

* Dedicăm această lucrare memoriei celui care a fost Gábor Halasi (21 august 1953—11 noiembrie 1984), decedat în timpul explorării subacvatice a Izbucului Izbîndiş din Munţii Pădurea Craiului (N.A.).

atinge profunzimea de —115 m, iar în Peștera de la Căput (cu o reluare a cercetărilor în 1955) este atinsă profunzimea de —73 m și dezvoltarea de 575 m. În 1956 un alt colectiv, mai larg, condus de data aceasta de M. Bleahu, explorează Avenul Negru, coboară verticala de 82 m, realizează joncțiunea cu Avenul Gemănata și topografiază aproximativ 1 km de galerii.

Urmează o altă stagnare îndelungată în explorarea endocarstului, și după un hiatus de 20 de ani, în 1976 Clubul de Speologie „Z" din Oradea (într-o primă fază în colaborare cu Cercul „Speodava" din or. Dr. Petru Groza) reia explorarea sistematică a carstului din bazinul hidrografic Izvorul Ursului-Pîrîul Sec. În urma acestor cercetări Peștera de la Căput atinge o dezvoltare de 1 950 m, iar Rețeaua Lumea Pierdută (Avenul Negru+Avenul Gemănata) 2 437 m dezvoltare. În 1982—1983 Clubul de Speologie „Z" descoperă amontele Avenului Negru, explorările stabilind cifra dezvoltării pentru Rețeaua Lumea Pierdută la 3 322 m în 1983. Mai notăm și cercetările lui G. Halasi în 1978, care descoperă și explorează o serie de mici cavități fosile, fără legătură cu actuala schemă hidrogeologică. Amintim și cercetările lui M. Sfășie din 1980, care explorează o mică continuare, amonte Avenului Negru, continuare ce nu se va dovedi ulterior cea care va duce la importanta progresie din 1982—1983 (și în plus însoțită de o topografie fantezistă).

În privința lucrărilor publicate, hărțile rețelei Lumea Pierdută și Peșterii de la Căput (ridicate în 1955—1956), sînt publicate abia în 1976 (M. Bleahu și colab., 1976), adică exact în momentul în care erau total depășite. Textul însoțitor este general și descriptivist. Abia în 1982 L. Vălenaş publică o primă sinteză (inclusiv un plan la zi) asupra Rețelei Lumea Pierdută. Menționăm că endocarstul zonei Izvorul Ursului-Pîrîul Sec este catalogat și în 1977 în L. Vălenaș și colab., pag. 310—316, dar fără publicarea unor hărți (dat fiind specificul lucrării). În fine, în 1982 G. Halasi publică și el o notă asupra peșterilor fosile descoperite în 1978.

AȘEZARE, RELIEF ȘI HIDROGRAFIE

Zona Izvorul Ursului-Pîrîul Sec este situată în partea nordic—centrală a Munților Bihor, în sud-estul bazinului închis Padiș-Cetățile Ponorului (36 km²). Acest bazin endoreic se individualizează în 7 bazine închise principale, plus altele mai mici. Limitele între bazine sînt deseori confuze. Este și cazul bazinului studiat de lucrare (Izvorul Ursului-Pîrîul Sec), greu de delimitat mai ales spre Valea Cetăților.

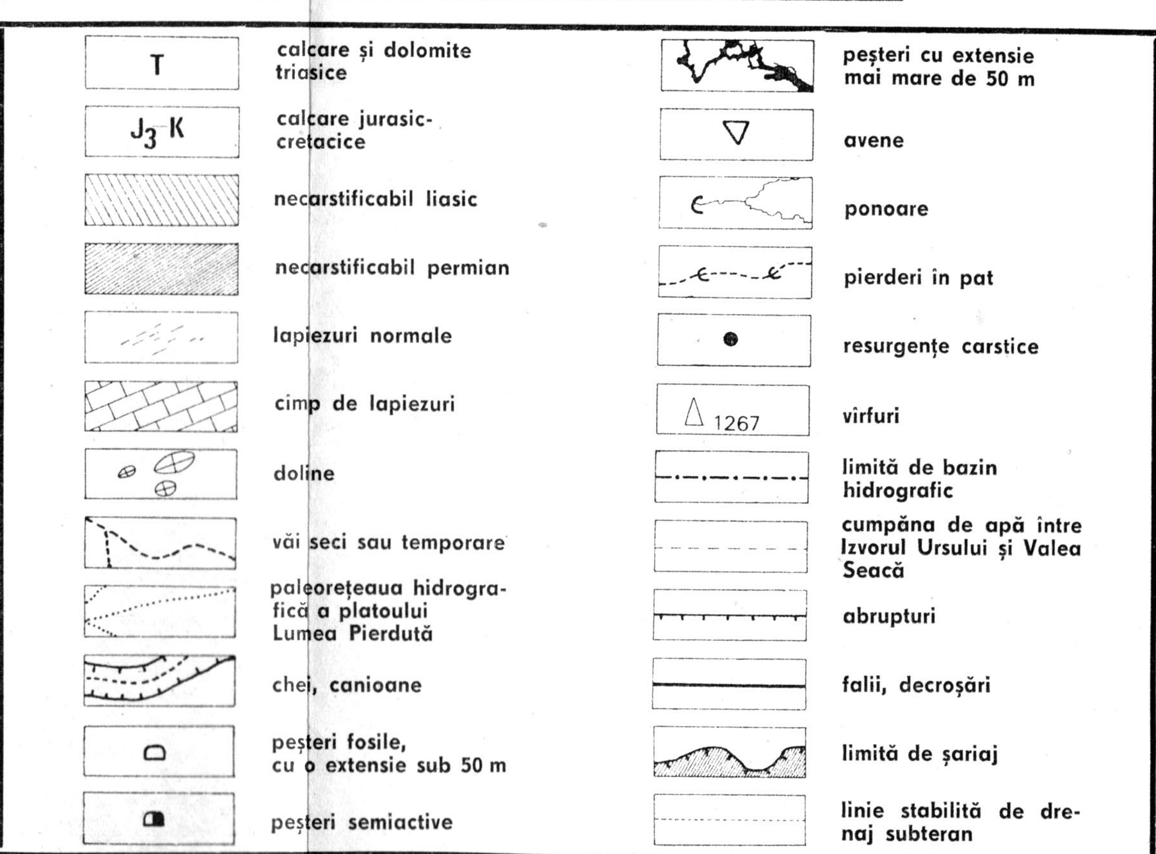
Bazinul închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec, cu o suprafață de 6,300 km² (un dreptunghi teoretic, cu laturile de 3,000 km și respectiv 2,100 km)

ZONA IZVORUL URSULUI – VALEA SEACĂ

PLAN GEOMORFOLOGIC ȘI LITOLOGIC – 1984

CARTARE ȘI DESEN : LIVIU VĂLENAȘ

0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 m

BAZINE HIDROGRAFICE

A — Bazinul închis Pîrîul Izvorul Ursului — Pîrîul Sec (Valea Seacă); *B* — Bazinul închis Barsa Cohanului; C — Bazinul închis Valea Cetăților (Cetățile Ponorului); D — Bazinul închis Molhașul Ponorului; E — Bazinul închis Cetățeaua; G — Platoul Paragina; H — Bazinul hidrografic al Gîrdișoarei (Gîrda Seacă); I — Platoul Iezere.

NOTE

Baza geologică după Gheorghe Mantea, 1983, cu completări.
Peșterile 5—11, și 15—22 au fost poziționate pe planul topografic de G. Halasi.
Limita nordică J_1—T a fost redată convențional.
Echidistanța curbelor de nivel: 50 m.
Nord geografic, paralel cu cadrul.

ENDOCARSTUL

1 — Rețeaua Lumea Pierdută; 2 — Avenul Negru; 3 — Avenul Gemănata, 4 — Peștera de la Căput,

5 — Peștera I din Chicerile Ursului; 6 — Peștera II din Chicerile Ursului; 7 — Peștera Suspendată din Chicerile Ursului; 8 — Peștera III din Chicerile Ursului; 9 — Peștera cu Hornuleț din Chicerile Ursului, 10 — Peștera cu Pod Natural din Chicerile Ursului; 11 — Peștera Mică din Chicerile Ursului; 12 — Izbucul Ursului; 13 — Ponorul Sală de la Izvoarele Pîrîului Sec; 14 — Avenul Înfundat; 15 — Peștera cu Viezuri din Pîrîul Sec; 16 — Peștera cu Două Intrări din Pîrîul Sec; 17 — Peștera Mică din Pîrîul Sec; 18 — Peștera Scundă cu Perle din Valea Seacă; 19 — Peștera II din Valea Seacă; 20 — Peștera cu Două Intrări din Valea Seacă; 21 — Peștera Scundă din Pîrîul Țicli; 22 — Ponorul cu Sifon din Valea Seacă; 23 — Peștera Mică de la Avenul Gemănata; 24 — Avenul Pionierilor; 25 — Avenul Acoperit; 26 — Peștera Mică de la Nord de Avenul Acoperit; 27 — Izvorul Rece; 28 — Peștera I de la Izvorul Rece; 29 — Peștera II de la Izvorul Rece; 30 — Peștera III de la Izvorul Rece; 31 — Peștera IV de la Izvorul Rece; 32 — Avenul cu Două Intrări de la Izvorul Rece; 33 — Ponorul din Barsa Cohanului.

este axat pe văile Izvorul Ursului (2,900 km lungime) și Pîrîul Sec[1] (3,250 km lungime) care confluează morfologic la Căput. Debitele văilor respective sînt greu de calculat din cauza pierderilor în pat (complete pentru Pîrîul Sec). Spre vest, în afară de treapta antitetică de 20 m de la Căput nu mai există nici un element morfologic separator față de bazinul închis al văii Cetăților, așa încît considerăm această treaptă singura limită, pe care o putem invoca față de individualizarea zonei studiate de Valea Cetăților. Ambiguă este și limita nordică, platoul Paragina îl considerăm (mai mult arbitrar decît morfologic) zonă de sine stătătoare, deși are drenaj spre Izvorul Ursului. Mai clară este limita de sud, unde platoul Iezere se integrează cu bazinul închis Vîrtopașul într-o zonă unitară, cu drenaj spre Valea Ponoraș. Netă în schimb este limita (printr-o cumpănă de apă majoră) cu bazinul Gîrdișoarei, în est. Este evident deci, cel puțin pentru bazinul Padiș-Cetățile Ponorului, arbitrariul trasării unor limite pertinente între diverse unități morfologice, care în fapt se integrează organic într-un sistem unic, complex și vast.

Altimetric, bazinul este cuprins între cotele absolute de 1425 m (vîrful Glăvoiul) și 1 050 m (Peștera de la Căput). Zona strict carstificabilă nu depășește însă 1 325 m (estul platoului Lumea Pierdută). Între văile Izvorul Ursului și Pîrîul Sec se dezvoltă o zonă de platou, relativ orizontal, denumit în 1956 de M. Bleahu „Lumea Pierdută“. Platoul cu o ‚cumpănă de ape“ asimetrică (în defavoarea Pîrîul Sec), are aspectul în plan unui triunghi, cu laturile de 2,100/2,175/1,645 km (o suprafață de 1,628 km²). Energia de relief nu depășește 150 m.

STRATIGRAFIA ȘI STRUCTURA

Bazinul închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec are o litologie și o structură complexă, cu prezența unui autohton (de Bihor) și a unei unități șariate (pînza de Arieșeni). Zona strict studiată de noi cuprinde numai depozite ale autohtonului de Bihor. Triasicul este reprezentat prin depozite carbonatice anisian-ladiniene. El apare numai în nord-estul bazinului. Sistemele mari ale bazinului Izvorul Ursului-Pîrîul Sec se dezvoltă însă în stiva unitară a jurasicului și cretacicului, în continuitate de sedimentare (pentru procesul de carstificare limita J_3—K nu are nici o importanță). Separarea spațială față de stiva carbonatică triasică se face mai ales prin depozite necarstificabile (gresii cuarțitice și cuarțite hettangiene) ale liasicului și mai rar ale toarcianului (marnocalcare). Liasicul necarstificabil are rol de a organiza rețeaua de suprafață spre o ulterioară drenare prin subteran). Interesant, pe o linie clară de falie a fost recunoscut, chiar la ter-

[1] După o altă toponimie, Pîrîul Sec ar fi *Valea Seacă*, iar afluentul nordic (cu o lungime de 0,950 km), care delimitează înspre est platoul Lumea Pierdută, al acesteia din urmă, ar purta numele de Pîrîul Sec.

minusul amonte al Avenului Negru, un contact litologic, probabil între J_3 și J_1 (dar posibil și între J_3 și J_2), contact care lipsește de la suprafață, în proiecția faliei. Depozitele carbonatice jurasic-cretacice depășesc 300 m grosime, drenajul de tip carstic neatingînd (cu excepția menționată mai sus) baza stivei, contactul cu necarsticabilul.

Structural zona se încadrează într-un homoclin larg, cu dese falieri și decroșări. Analiza în mare a celor peste 5 km de galerii din rețelele Lumea Pierdută și Căput arată existența a două sisteme de fisurare, și anume SE—NV și respectiv SV—NE. Cu mici corecturi de orientare (deviații de max. 20°) acest sistem se recunoaște și la suprafață într-un sistem de falii intraformaționale și multiformaționale. Apreciem că drenajul marilor rețele din zonă (Lumea Pierdută și Căput) urmează principalele direcții de faliere, în special o serie de falii majore orientate SE—NV. Discontinuitățile de stratificație influențează în schimb doar morfologia de detaliu a galeriilor.

GEOCHIMIA APELOR CARSTICE

Lucrarea de față publică pentru prima dată la noi date geochimice ale apelor carstice din bazinul Padiș-Cetățile Ponorului. Pe de altă parte, numărul redus de probe[1] de care dispunem (9), neurmărirea lor în timp, nu ne permite desigur afirmarea unor legități categorice. Anumite observații se pot face însă. Cele 9 probe de apă carstică au fost prelevate din bazinul strict studiat de lucrarea de față (3 probe), bazinul închis Poiana Ponor (3 probe) și bazinul închis al văii Cetăților (3 probe). Am mărit arealul teritoriului investigat, pentru simplul motiv că toate aceste ape sînt în conexiune hidrologică, printr-o serie de confluențe, fie de suprafață, fie (mai ales) de subteran.

O primă observație peremtorie pe care o putem face este aceea că substratul carbonatic se recunoaște imediat, prin prezența ionilor de Mg în apele care provin din surse din calcare triasice (care cuprind orizonturi dolomitizate). Este vorba de probele 1, 4, 5, 7, 8 și 9, cu mineralizații de pînă la 23,6 mg/l Mg^{++}. În opoziție cu aceste ape, resurgența de la Izvorul Rece (care drenează Rețeaua Lumea Pierdută) conține numai 0,8 mg/l Mg^{++}, dat fiind că nu intersectează în subteran orizonturi dolomitizate (curgerea este organizată la nivelul jurasicului). Proba 3 este recoltată tot de pe calcare jurasice (în fața intrării Peșterii de la Căput), dar deja își face simțită prezența și apa din Izbucul Ursului (dolomite anisiene) care se amestecă ulterior cu apa provenită din Izvorul Rece.

Putem urmări și modul în care apele își schimbă compoziția chimică după parcurgerea unui traseu dat. Pîrîul Ponor, după un curs subaerian de 1 100 m prezintă o ușoară creștere a concentrațiilor (proba 9 față de

---

[1] Analizele chimice au fost efectuate de C. Marin de la Institutul de Speologie „Emil G. Racoviță“ din București.

proba 8), dar faptul trebuie pus doar pe seama aportului probei 7 (Pîrîul Brădeţanului) mult mai încărcată în ioni de C^{++}, Mg^{++} şi HCO_3^-. În schimb apa Pîrîului Ursului, (la pierderea din faţa Peşterii de la Căput) are concentraţii uşor mai mari, faţă de galeria afluentă din Cetăţile Ponorului, adică după peste 1 000 m de curs subteran (probele 3 şi respectiv 6). Punem această situaţia pe baza unui aport suplimentar de apă, mai diluată în concentraţii. În fine, Izbucul Ponor (proba 8) demonstrează concentraţii extrem de scăzute, fapt ce ne duce la ideea unei curgeri rapide, vadoase. Conţinutul în cloruri pare să susţină şi ideea unui acvifer puţin profund.

În linii mari, toate apele analizate sînt în continuare agresive faţă de calcit, acest lucru îl demonstrăm grafic într-o diagramă R o q u e s, în care am transformat Ca^{++} în $CaCO_3$ (Fig. 1).

Tabel 1

Nr.	Localizarea probelor	calcare	data	debit[1] l/s	t°	pH	Ca^{++} mg/l	Mg^{++} mg/l	HCO_3^- mg/l	Cl^- mg/l
1.	Izbucul Ursului	T_1	28/7/1978	75	6,8	7,15	57,6	12,9	227,7	1,2
2.	Izvorul Rece	J_3	28/7/1978	100	6,1	7,10	54,4	0,8	159,5	1,4
3.	Pîrîul Izvorul Ursului, 40 m amonte de Căput	J_3	28/7/1978	275	9,5	7,30	54,0	5,4	176,6	0,9
4.	Izbuc în Valea Cetăţilor, la „Grajduri“	T_1	28/7/1978	25	7,2	7,30	52,6	23,6	267,9	0,6
5.	Valea Cetăţilor, la intrarea în Cetăţile Ponorului	J_3	28/7/1978	100	11,0	6,95	40,4	8,6	161,3	—
6.	Cetăţile Ponorului, afluentul dinspre Căput	J_3	28/7/1978	350	8,1	6,90	51,2	4,7	172,9	—
7.	Pîrîul Brădeţanului, 5 m amonte de confl. cu Pîr. Ponor	T_2	26/7/1978	50	10,8	7,30	49,3	19,4	236,3	—
8.	Izbucul Ponor	T_2	26/7/1978	500	7,5	6,60	18,0	6,1	85,2	2,5
9.	Pîrîul Ponor, la sorburile din Poiana Ponor	T_2	26/7/1978	550	8,0	6,70	19,9	6,8	89,5	1,8

[1] Debitele sînt estimate.

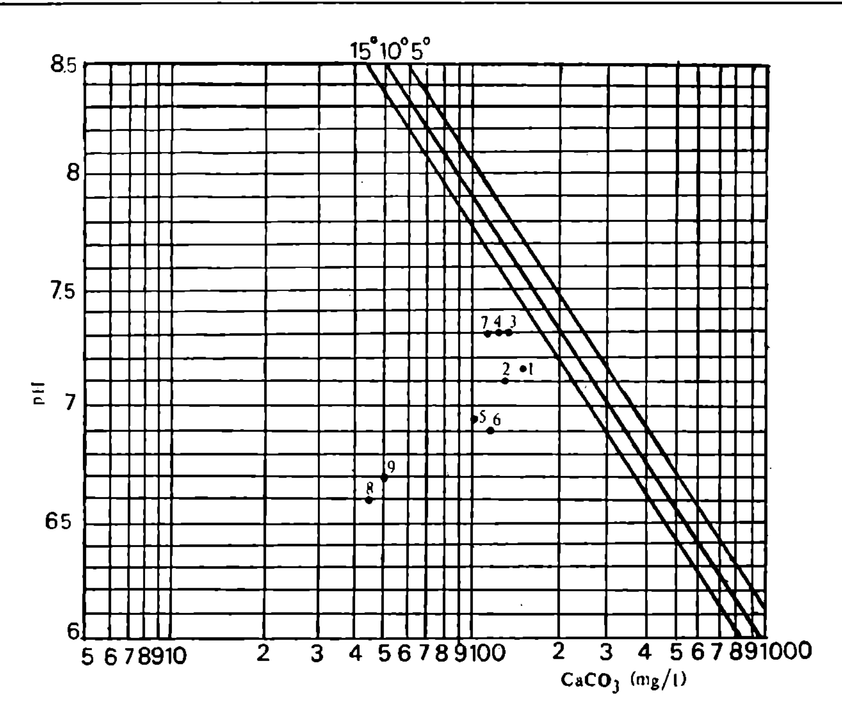

Fig. 1. Gradul de agresivitate a apelor din bazinul Padiş-Cetăţile Ponorului, transpus pe o diagramă Roques (în care Ca^{++} a fost transformat în $CaCO_3$).

HIDROGEOLOGIE

Hidrogeologia zonei Izvorul Ursului-Pîrîul Sec este reprezentată printr-o serie de sisteme majore de drenaj carstic. Un prim sistem îl constituie platoul Paragina-Izbucul Ursului, fără îndoială cu o extensie de peste 1 000 m, asupra căruia nu avem aproape nici o dată directă, din păcate, cu excepţia primilor 127 m ai resurgenţei (un parcurs orizontal, cu implicarea şi a unor sifoane). În orice caz, este singurul sistem dezvoltat în calcare triasice (anisian) din arealul studiat de lucrarea de faţă.

Pentru stiva carbonatică jurasic-cretacică principalele sisteme de drenaj carstic sînt Lumea Pierdută şi Peştera de la Căput. Reţeaua Lumea Pierdută reprezintă „subteranizarea“ platoului cu acelaşi nume. O idee pertinentă ar fi că sistemul de drenaj este stabilit între Pîrîul Sec şi Izvorul Rece (extensie 1 450 m, diferenţă de nivel 175 m). Ultimele explorări din amontele Avenului Negru complică însă puţin datele problemei. Astfel, la 200 m extensie (spre nord-est) de Avenul Negru apare o zonă de

multiple confluenţe (3) care par să susţină ideea unei organizări a drenajului exclusiv din apa de percolaţie, din dolinele părţii de est a platoului Lumea Pierdută. Activul principal devine impenetrabil la cota de —58 m (faţă de Avenul Negru) într-o zonă de contact litologic (J_3—J_1), dar penetrabil pentru curentul de aer evident. Este clar că drenul în continuare este *vados*, problema este că nu putem aprecia exact originea sa. Pînă la talvegul Pîrîul Sec mai rămîne o distanţă aeriană de 300 m (diferenţă de nivel: 88 m). Părerea noastră este însă că originea cursului activ principal trebuie căutată într-o pierdere ocultă printr-o dolină majoră. Pe de altă parte, terminalul activului principal, în care curgerea se face în parte printr-o rocă „necarstificabilă“, demonstrează încă odată posibilitatea reală a drenajului de tip carstic şi prin roci catalogate (arbitrar) necarstificabile. Faptul este demonstrat deja pentru Groapa de la Barsa (L. Vălenaş, 1977 b) şi pentru zona Şuncuiuş-Mişid (L. Vălenaş, A. Iurkiewicz, 1980—1981). Chiar pentru arealul studiat — în sens larg — de lucrarea de faţă, posibilitatea curgerii prin liasicul necarstificabil este aproape demonstrată de sistemul de drenaj Poiana Ponor-Cetăţile Ponorului (pierderi al nivelul lui T_2, apariţia apei la nivelul lui J_3, deci cu intersectarea indubitală a orizontului necarstificabil J_1).

Dacă terminalul E al sistemului Lumea Pierdută este organizat vados, pentru o extensie de 155 m se pare că avem o trecere la un sistem freatic de drenaj (cursul activ dispare la baza unei marmite-sifon), apariţia lui se face după 155 m într-o galerie ocupată integral de oglinda unor lacuri adînci, punctul exact de apariţie a apei neputînd a fi stabilit). În continuare, pe o lungime de 829 m, cursul reţelei Lumea Pierdută este integral vados, coborînd iniţial o pantă infimă, după Avenul Gemănată panta devine ceva mai mare (în total, pe o distanţă de 829 m este coborîtă o diferenţă de nivel de 51 m). Tot un sistem *vados* de drenaj este propriu şi Activului Secundar, lung de 188 m (el provine cert doar din apa de percolaţie, infiltrată prin dolinele aliniate pe o veche vale carstică (rămasă suspendată în relieful platoului Lumea Pierdută). De la sifonul aval al reţelei (—135 m, 1 085 m alt. absolută) pînă la resurgenţa de la Izvorul Rece rămîne o extensie de 670 m pentru o diferenţă de nivel de numai 10 m. Vitezele relativ mari de propagare a undei de viitură ne face să credem că doar parţial sistemul este sub presiune. Oricum, o cercetare viitoare cu ajutorul scafandrilor autonomi va aduce poate date concrete asupra modului în care se realizează scurgerea.

Drenajul final al bazinului închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec este reprezentat prin Peştera de la Căput (1 050 m alt.). Pîrîul Izvorul Ursului are ca pierdere teoretică această insurgenţă majoră, practic el se pierde în patul văii cu 50—100 m în faţa peşterii. La etiaj deci, Peştera de la Căput, fără îndoială un dren de ordinul I, apare ca o galerie subfosilă, cu acumulări de apă de tip de prea-plin. La ape mari galeria, lungă de 575 m, este inundată deseori, cu porţiuni întinse sifonante. De la un sifon terminal, la —71 m în raport cu intrarea principală, mai rămîne o distanţă aeriană faţă de Cetăţile Ponorului de 300 m, pentru o diferenţă de nivel

de 29 m. Parcursul implică o serie de sifoane. În fapt, Peştera de la Căput şi Cetăţile Ponorului formează un sistem subteran unitar, la care se mai adaugă Poiana Ponor, cu drenaj unic în Izbucul Galbenei. Diferenţa totală de nivel Căput-Izbucul Galbenei este de 295 m, practic mai mult căci Izbucul Galbenei prezintă un sifon în care s-a atins deja —13 m.

Analiza elementară a situaţiei hidrogeologice din zonă susţine ideea însă a unei organizări freatice de scurgere pentru văile Izvorul Ursului şi Pîrîului Sec, pe sub drenul actual al Peșterii Căput. Pîrîul Sec este aproape complet lipsit de o scurgere subaeriană, ca și terminalul aval al Pîrîului Izvorul Ursului. Cum la etiaj și galeria Peșterii de la Căput rămîne seacă, este evidentă organizarea unui alt orizont de curgere, freatic, la un nivel mai coborît, cu un punct de descărcare în galeria afluentă din Cetăţile Ponorului.

Pentru ansamblul hidrogeologiei zonei ar mai trebui să menţionăm pierderea de apă (cu un debit destul de important) din Barsa Cohanului. Asupra acestui sistem de drenaj, nu avem din păcate nici o dată concretă, ponorul fiind impenetrabil, iar pe de altă parte lipsesc marcările de apă. Apreciem însă organizarea drenajului subteran, fie direct spre drenul de ordinul I al Cetăţilor Ponorului, fie direct spre o resurgenţă (cu debit mare) tributară văii Galbenei, aval de Tunelul din Valea Galbenei.

În concluzie, pentru zona studiată avem două sisteme majore de drenaj carstic; Lumea Pierdută și Peștera de la Căput-Cetăţile Ponorului-Izbucul Galbenei, ultim sistem la care se mai raliază Poiana Ponor și probabil și Barsa Cohanului. Oricum, apreciem că studiul situaţiei hidrogeologice din arealul Izvorul Ursului-Pîrîul Sec mai este susceptibil de îmbunătăţiri calitative.

MORFOLOGIA EXOCARSTULUI

Bazinul închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec prezintă un exocarst cu forme variate, caracteristice carstului înalt din Munţii Bihor. *Lapiezurile* sînt tipice pentru zonele etajate la peste 1 000 m altitudine, cu păduri de conifere (asociaţii între *Picea excelsa, Abies alba* și *Fagus silvatica*). Constatăm o perfectă similitudine cu formele descrise amănunţit pentru Groapa de la Barsa (L. V ă l e n a ș, 1977 b). Zona fiind acoperită cu sol în proporţie de 95%, cîmpurile de lapiezuri nu sînt caracteristice, cu excepţia unui petec redus (cu forme spectaculoase) aflat imediat la nord-est de intrarea în Peștera de la Căput. Platoul Lumea Pierdută cuprinde zone întinse de lapiezuri, dar aproape toate sînt îngropate în vegetaţie și sol de pădure, ceea ce ne facem să credem că avem de a face cu forme subfosile.

Dolinele apar în mare număr, atît în platoul Lumea Pierdută cît și în zonele Căput-vest și Barsa Cohanului. Spre deosebire de Groapa de la Barsa, majoritatea dolinelor sînt intraformaţionale, cele de contact litologic limitîndu-se la cele aflate în estul Lumii Pierdute (pe linii de contact

tectonice între liasic-jurasic superior). Dolinele intraformaţionale au diametre între 5—150 m (în medie de 50—75 m) şi adîncimi de pînă la 15 m. Repartiţia lor este determinată structural (intersecţii între falii sau între o falie şi o diaclază majoră). Factorul răspunzător direct de formarea dolinelor este coroziunea, dolinele zise de „prăbuşire" sînt practic legate tot de procese de disoluţie în calcare. Din păcate cartografierea geomorfologică, în special a platoului Lumea Pierdută, nu este realizată încă (în orice caz este un travaliu fastidios), fapt ce ne împiedică la o apreciere cantitativă a răspîndirii dolinelor. Morfologic, dolinele sînt de două tipuri, cu fundul plat, sau în pîlnie.

Văile carstice sînt de mai multe tipuri, de la simple *văi temporare* (cum este Pîrîul Izvorul Ursului, în sectorul său terminal-aval), la *văi de* tip *„sohodol"* (cum ar fi Pîrîul Sec, sau o serie de paleo-văi, recunoscute prin studiul atent al aerofotogramelor interpretate stereoscopic, din versantul nordic al platoului Lumea Pierdută), pînă la un stadiu final de evoluţie, şi anume *văi de doline* (cum este valea lungă de aproape 1 km care debuşează morfologic în Avenul Gemănata), suspendate în platoul Lumii Pierdute.

Evoluţia carstică a zonei Izvorul Ursului-Lumea Pierdută se poate recunoaşte şi prin prezenţa unor ponoare, în prezent fosile, dar şi prin prezenţa unor trepte antitetice (treapta de 20 m de la Căput şi Avenul Gemănata, o veritabilă treaptă antitetică pentru valea de doline care se dezvoltă la est). Mai putem aminti (deşi în sine nu reprezintă fenomene carstice) sectoarele de chei al Pîrîului Sec (inclusiv mica cheie de la Căput) şi ale Pîrîului Izvorul Ursului.

MORFOLOGIA ENDOCARSTULUI

Zona Izvorul Ursului-Pîrîul Sec, între limitele enunţate la începutul lucrării, cuprinde un număr de 34 cavităţi naturale[1] (la 1 km de teren revin 5,4 cavităţi) care însumează o dezvoltare topografiată de 6 141 m. Din cele 34 de cavităţi, 7 sînt avene, iar 27 sînt reţele suborizontale. Din punct de vedere al curgerii hidrologice, doar 3 reţele sînt active, restul de 31 fiind lipsite de scurgere. Dacă cele 3 cavităţi reprezintă procentual numai 8,8% din totalul cavităţilor zonei, dacă luăm însă în considerare metri de galerii, cele trei reţele cuprind 87,9% din totalul galeriilor arealului studiat, mai exact 5 399 m! Încă odată se dovedeşte, pentru carstul Munţilor Bihor, că cele mai mari reţele sînt cele active.

Pentru prezentarea sintetică a principalelor valori morfometrice ale celor 34 de cavităţi, publicăm *Tabelul II*. Pe de altă parte, dat fiind că

---

[1] Din cele 34 de cavităţi naturale, trei (Avenul cu Dantelă, Avenul din Vestul Platoului Lumea Pierdută, Peştera de la Dosul Găvoiului) nu au mai fost regăsite.

18 din cele 34 de cavităţi au fost prezentate pe larg[1] (minus planurile) nu vom stărui prea mult asupra unora. De asemenea nu mai publicăm planurile şi descrierile pentru o serie de peşteri mici, fosile (Peştera Scundă cu Perle, Peştera II din Valea Seacă, Peştera cu Două Intrări, Peştera cu Viezuri, Peştera cu Două Intrări din Valea Seacă, Peştera Mică, Peştera din Pîrîul Ţicli, Ponorul cu Sifon, Peştera I din Chicerile Ursului, Peştera II din Chicerile Ursului, Peştera Suspendată din Chicerile Ursului, Peştera III din Chicerile Ursului, Peştera cu Hornuleţ, Peştera cu Pod Natural, Peştera Abriul Mic şi Peştera Mică), cavităţi publicate (inclusiv planuri+secţiuni) în G. Halasi, 1982, pag. 74—85. În aceste condiţii, ne vom rezuma la prezentarea principalelor cavităţi active (Lumea Pierdută şi Căput), ca şi la o serie de peşteri şi avene pentru care planurile publicate acum sînt inedite. Cavităţle vor fi prezentate într-o ordine spaţială, de la est la vestul zonei Izvorul Ursului-Pîrîul Sec.

Ponorul-Sală de la Izvoarele Pîrîului Sec

La est de Pîrîul Sec apare un mic platou la contactul între J_1 şi J_3. Într-o dolină de contact, un ponor (Fig. 2), dezvoltat pe o faţă de strat, se termină după 13 m, la —5 m, printr-un colmataj total cu blocuri.

Avenul Înfundat

Într-o zonă confuză, cu doline, în estul platoului Lumea Pierdută, la 1 255 m alt. apare o dolină-aven, clasică (Fig. 3), cu o deschidere de 35/24 m, şi cu o denivelare de —14 m. Forma ridică încă odată problema diferenţierii între elementele exo- şi endocarstice.

Reţeaua Lumea Pierdută (Avenul Negru + Avenul Gemănata)

Reţeaua Lumea Pierdută (Planşa II) este cavitatea majoră a zonei studiate de lucrarea prezentă, prin cei 3 322 m dezvoltare galerii topografiate este una din reţelele mari ale ţării noastre[2]. Accesul în reţea se face

---

[1] Peştera I din Chicerile Ursului, Peştera II din Chicerile Ursului, Peştera III din Chicerile Ursului, Peştera IV din Chicerile Ursului, Izbucul Ursului, Ponorul Sală, Avenul Înfundat, Reţeaua Lumea Pierdută, Peştera Mică de lîngă Avenul Gemănata, Avenul Pionierilor, Avenul Acoperit, Peştera Mică de la Nord de Avenul Acoperit, Peştera I de la Izvorul Rece, Peştera II de la Izvorul Rece, Avenul cu Dantelă, Ponorul cu Sifon, Ponorul din Barsa Cohanului şi Peştera de la Căput, prezentate în *Inventarul speologic al Munţilor Bihor*, L. Vălenaş şi colab., 1977, pag. 310—316.

[2] Conform unei decizii din 1977 a Comisiei Marilor Cavităţi din cadrul Uniunii Internaţionale de Speologie (U.I.S.), *„peşteri mari pe plan mondial"* sînt considerate reţelele care depăşesc 3 km dezvoltare (topografiate).

Tabel II

Morfometria cavităților naturale din bazinul Izvorul Ursului—Pîrîul Sec

Numele cavității	dezvoltare D	denivelare	extensie E	D/E	lung. activă	% din
Peștera I din Chicerile Ursului	13 m	+1 m	13,0 m	1,0	—	—
Peștera II din Chicerile Ursului	15 m	+15 m			—	—
Peștera Suspendată din Chicerile Ursului	23 m	+1 m	21,0 m	1,1	—	—
Peștera III din Chicerile Ursului	22 m	+2 m	22,0 m	1,0	—	—
Peștera cu Hornuleț	18 m	+6 m	13,5 m	1,3	—	—
Peștera cu Pod Natural	29 m		20,0 m	1,5	—	—
Peștera Mică din Chicerile Ursului	7 m	—1 m	7,0 m	1,0	—	—
Abriul Mic	9 m	+1 m	7,0 m	1,0	—	—
Izbucul Ursului	127 m	6(—2;+4) m			117 m	92,1
Ponorul-Sală de la Izvoarele Pîrîului Sec	13 m	—5 m	12,5 m	1,0	—	—
Avenul Înfundat	14 m	—14 m	30,0 m	—	—	—
Peștera cu Viezuri	18 m	0 m	11,0 m	1,6	—	—
Peștera cu Două Intrări din Pîrîul Sec	45 m	+2 m	21,0 m	2,1	—	—
Peștera Mică din Pîrîul Sec	9 m	+1 m	8,5 m	1,1	—	—
Peștera Scundă cu Perle	82 m		45,0 m	1,8	—	—
Avenul din Vestul Lumii Pierdute					—	—
Peștera de la Dosul Glăvoiului	38 m	—5 m			—	—
Peștera II din Valea Seacă	32 m	0 m	22,5 m	1,4	—	—
Peștera cu Două Intrări din Valea Seacă	26 m	0 m	24,0 m	1,1	—	—
Peștera Scundă din Pîrîul Ţiclii	8 m	+1 m	8,0 m	1,0	—	—
Ponorul cu Sifon	12 m	—5 m	11,0 m	1,1	—	—
Reţeaua Lumea Pierdută	3 322 m	—137 m	540,0 m	6,1	1 275 m	38,4
Peștera Mică de la Avenul Gemănata	25 m	4(—2;+2) m	12,6 m	2,0	—	—
Avenul Pionierilor	9 m	—9 m	9,5 m	1,0	—	—
Avenul Acoperit	88 m	—35 m	35,3 m	2,5	—	—
Peștera Mică de la Nord de Avenul Acoperit	10 m	—1 m	9,5 m	1,1	—	—
Peștera I de la Izvorul Rece	15 m	—5 m			—	—
Peștera II de la Izvorul Rece	90 m		31,0 m	2,9	—	—
Peștera III de la Izvorul Rece	12 m	—1 m 13(—4;+9) m	11,0 m	1,1	—	—
Peștera IV de la Izvorul Rece	4 m	—1 m	4,0 m	1,0	—	—
Avenul cu Două Intrări	22 m	—9 m	12,2 m	1,8	—	—
Avenul cu Dantelă	9 m	—7 m			—	—
Ponorul din Barsa Cohanului	26 m	—10 m	13,5 m	1,9	—	—
Peștera de la Căput	1 950 m	—91 m	331,0 m	5,9	742 m	38,0

Fig. 2. Ponorul-Sală de la Izvoarele Pîrîului Sec (B), Peștera Mică de la Nord de Avenul Acoperit (A) și Avenul Pionierilor (C), plan și secțiuni.

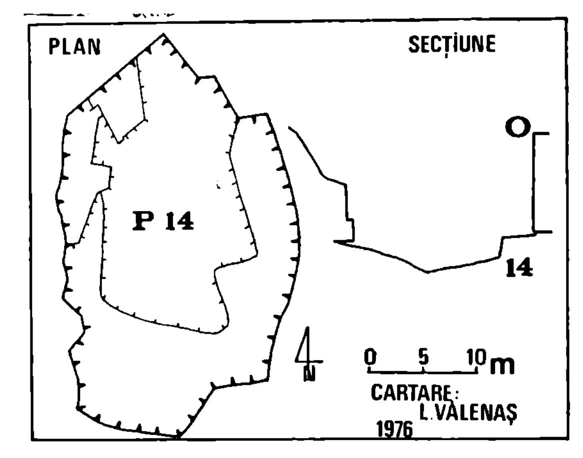
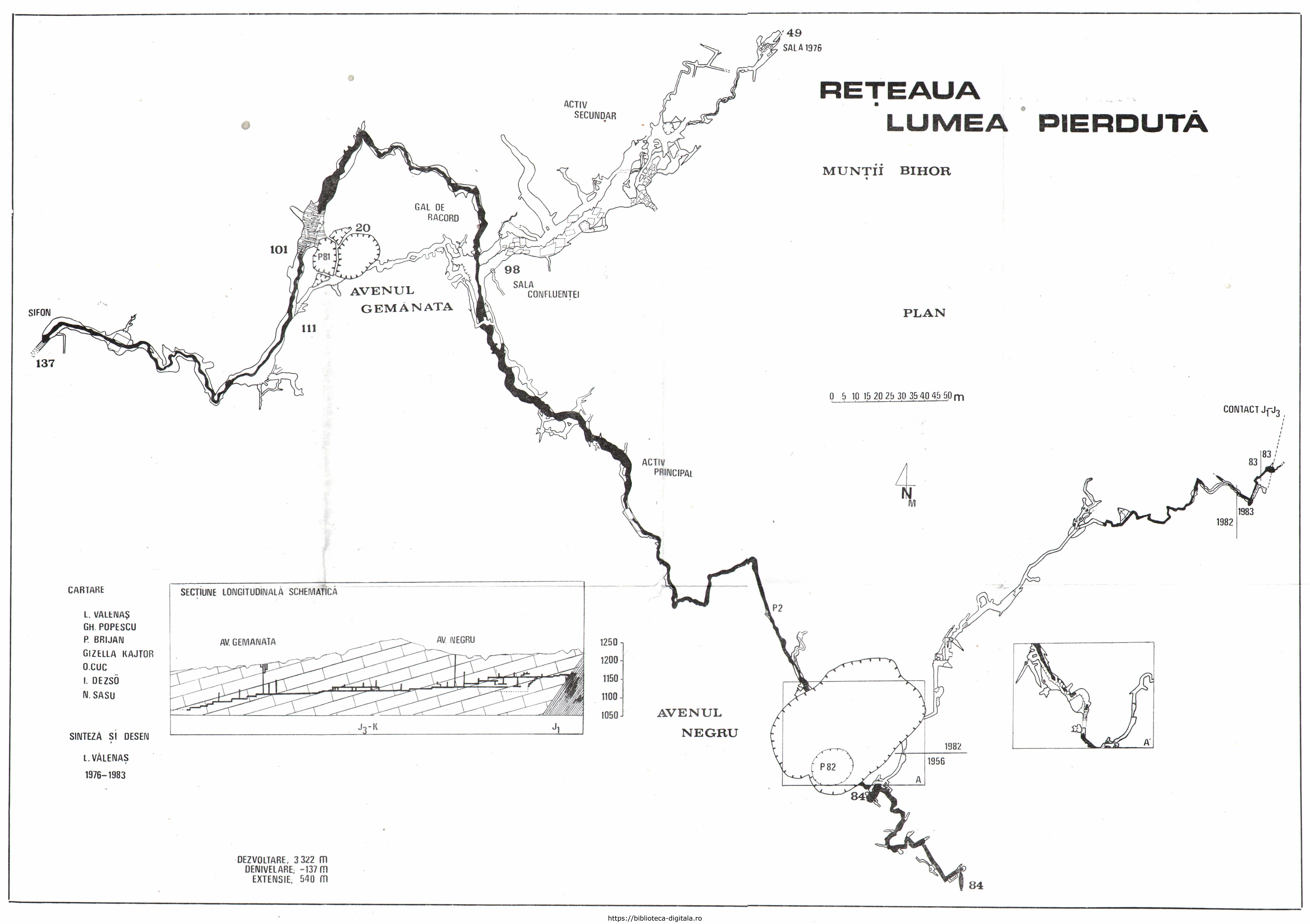

Fig. 3. Avenul Înfundat, plan și secțiune.

REȚEAUA
LUMEA PIERDUTĂ
MUNȚII BIHOR
PLAN
0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 m
49
SALA 1976
ACTIV SECUNDAR
GAL DE RACORD
20
101
P81
98
SALA CONFLUENȚEI
AVENUL GEMĂNATA
SIFON
111
137
ACTIV PRINCIPAL
P2
CONTACT J1-J3
83
1982
1983
AVENUL NEGRU
P 82
1956
A
A'
84
CARTARE
L. VĂLENAȘ
GH. POPESCU
P. BRIJAN
GIZELLA KAJTOR
O.CUC
I. DEZSÖ
N. SASU
SINTEZĂ ȘI DESEN
L. VĂLENAȘ
1976–1983
SECȚIUNE LONGITUDINALĂ SCHEMATICĂ
AV. GEMĂNATA
AV. NEGRU
1250
1200
1150
1100
1050
J3-K
J1
DEZVOLTARE, 3 322 m
DENIVELARE, –137 m
EXTENSIE, 540 m

prin două avene, Avenul Negru (1 220 m alt.) și Avenul Gemănata (1 200 m alt.) situate la o distanță aeriană de 310 m unul de altul. Verticalele absolute măsoară 82 m pentru Avenul Negru[1] și 81 mm pentru Avenul Gemănata. Avenul Negru pornește efectiv dintr-o dolină enormă, cu un diametru de 65 m, în care verticala de 82 m se înscrie teoretic printr-o axă ipotetică prin mijlocul „dolinei". Avenul Gemănata în schimb, prezintă 4 intrări verticale, unite definitiv după 20 m. Ambele avene conțin acumulări de zăpadă (cu un caracter peren), gheață și bușteni instabili.

Descrierea, succintă dealtfel, o vom face în sens hidrologic, din amontele rețelei spre aval. De la un contact J_1—J_3, pe o linie clară de falie, își face apariția activul principal, cu o cascadă de 2,5 m (într-o săliță de 3/3/3 m Continuarea este scundă, se parcurge inclusiv un sifon deschis (tavanul la 3 cm), apoi o zonă meandrată. La 150 m de terminusul amonte (—58 m), la —63 m o succesiune rapidă de 5 cascade (de 1, 4, 3, 5 și respectiv 7 m) în rocă, conduc la un sifon-marmită (la baza ultimei cascade) la —83 m. După urcarea unei trepte antitetice, la — 55 m începe un parcurs fosil, eterogen, pe galerii înalte (15—30 m), care după 215 m reîntîlnește activul. Ultima porțiune a galeriei fosile este descendentă, cu cîteva verticale (P 5, P 15 etc.). Zona fosilă cuprinde și ramuri ascendente, din care una atinge cota de —43 m. Reîntîlnirea cu activul se face sub forma unei galerii meandrate, largă de 2—3 m, înaltă de 10—15 m, cu baza ocupată integral de apele unui lac continuu și adînc. Amonte, se poate înainta pe această galerie 90 m pînă la un ‚sifon" inactiv. Galeria este orientată constant spre sud-est. Apariția apei activului principal, pierdut la —83 m, se face probabil în zona mediană a galeriei cu lacuri, punctul exact nu a putut fi încă stabilit. Relația hidrologică a fost însă demonstrată printr-o experiență de colorare.

De la reîntîlnirea activului, în aval se atinge după 30 m baza Avenului Negru, la —84 m, accesul direct spre Avenul Gemănata (posibil în 1956) este oprit de un material (lemne+pămînt) căzut de sus, ulterior anului 1956. După acest dop, la —87 m se reîntîlnește activul, care are un parcurs aproape orizontal, pe o lungime de 359 m, pînă în Sala Confluenței (—97 m). Din această sală se ramifică Activul Secundar, cu o lungime de 188 m. El se termină impenetrabil, la —49 m, în Sala 1976. Superior acestui activ sînt dispuse o serie de etaje fosile, totalul de galerii aferente Activului Secundar fiind de 838 m.

Aval de Sala Confluenței, activul principal are o nouă porțiune orizontală, după 153 m se ajunge la baza Avenului Gemănata (cota —101 m). Parcursul activ poate fi ocolit și printr-o galerie fosilă — Galeria de Racord — lungă de 91 m, care pornește din Sala Confluenței și reîntîlnește activul, la 34 m aval de Avenul Gemănata (cota —111 m). De la Avenul Gemănata cursul activ principal mai poate fi urmat pe o lungime de 192 m pînă la sifonul aval al rețelei Lumea Pierdută (—135 m). Sifo-

---

[1] În 1956 M. B l e a h u a apreciat verticala Aventului Negru la 108 m, iar ulterior (1980), M. S f ă ș i e la 109 m (!??), ambele valori fiind exagerate nejustificat.

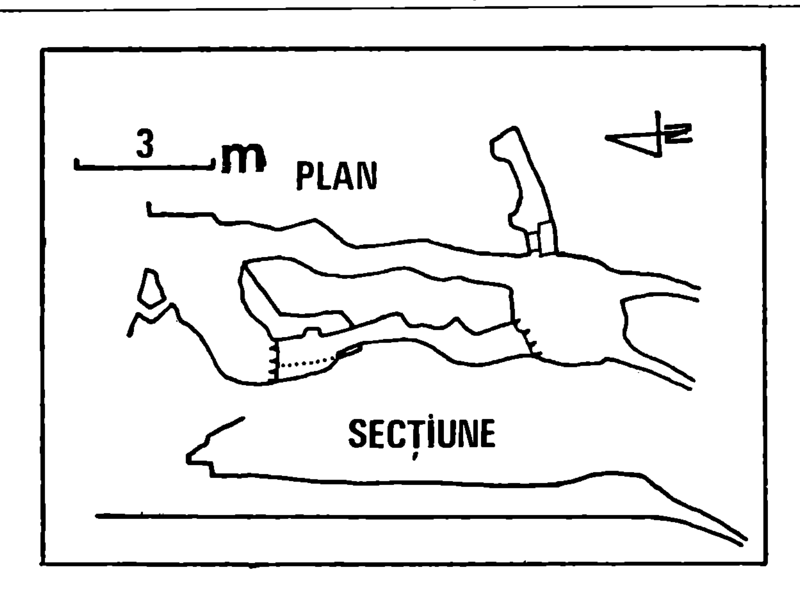

Fig. 4. Peştera Mică de lîngă Avenul Geamănata, plan şi secţiune.

nul, un laminor înclinat la 25°, a fost plonjat în 1982 pe 4,5 m lungime, pînă la —137 m. Înălţimea sifonului este redusă.

Din totalul galeriilor reţelei (3,322 km), 23,1% sînt galerii verticale (767 m puţuri+hornuri), cifră remarcabilă. Coeficientul de ramificare este mediu : 6,1. Extensia prezentă : 540 m (una din extensiile mari din Munţii Bihor). În prezent cercetarea în continuare a reţelei va trebui să se bazeze pe tronsonul cu o extensie de 670 m, *sifonul aval—Izvorul Rece*.

Peştera Mică de lîngă Avenul Gemănata

La 60 m est de Avenul Gemănata apare o cavitate modestă (Fig. 4), lungă de 25 m, fără legătură cu reţeaua Lumea Pierdută. Probabil aparţine unui alt nivel de carstificare.

Avenul Pionierilor

În nordul platoului Lumea Pierdută, la 1 215 m altitudine se găseşte un aven modest (Fig. 2), Avenul Pionierilor, cu o adîncime de 9 m, colmatat cu material detritic.

Avenul Acoperit

La 100 m vest de precedentul apare un aven relativ important, Avenul Acoperit (Fig. 5), cu o dezvoltare de 88 m şi o denivelare de —35 m (a treia denivelare a zonei). Două intrări comunică printr-un à pic de

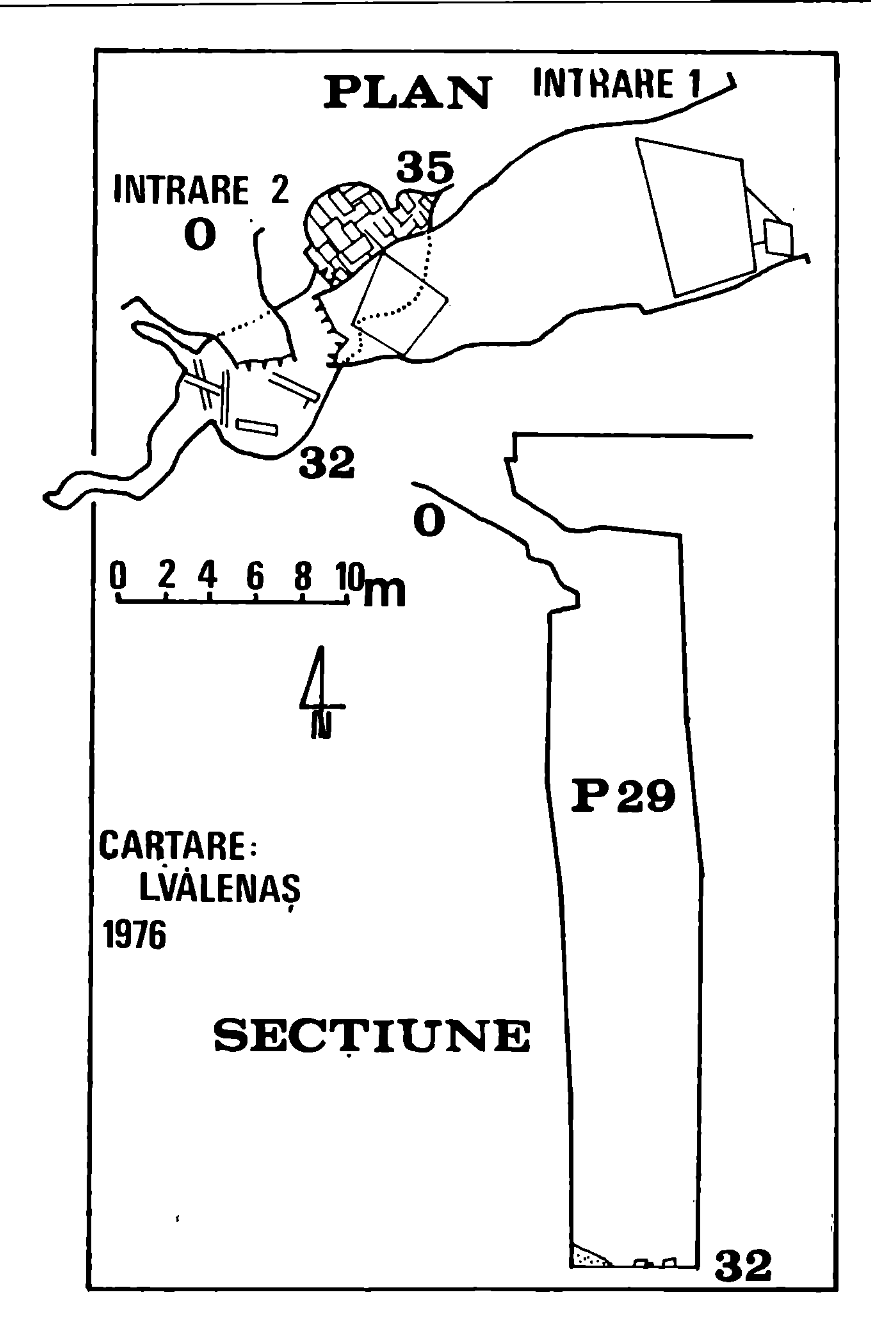

Fig. 5. Avenul Acoperit, plan și secțiune.

29 m, urmat de o altă verticală de 3 m care duce la terminusul de la —35 m. Avenul nu are nici o corespondență evidentă în rețeaua Lumea Pierdută.

Peștera Mică de la Nord de Avenul Acoperit

Situată la 200 m nord de avenul menționat mai sus, Peștera Mică (Fig. 2) este o cavitate modestă, fără importanță, lungă de 10 m.

Peștera II de la Izvorul Rece

Peștera II de la Izvorul Rece (Fig. 6) este o cavitate relativ importantă, situată la 18 m diferență de nivel deasupra resurgenței Izvorul Rece.

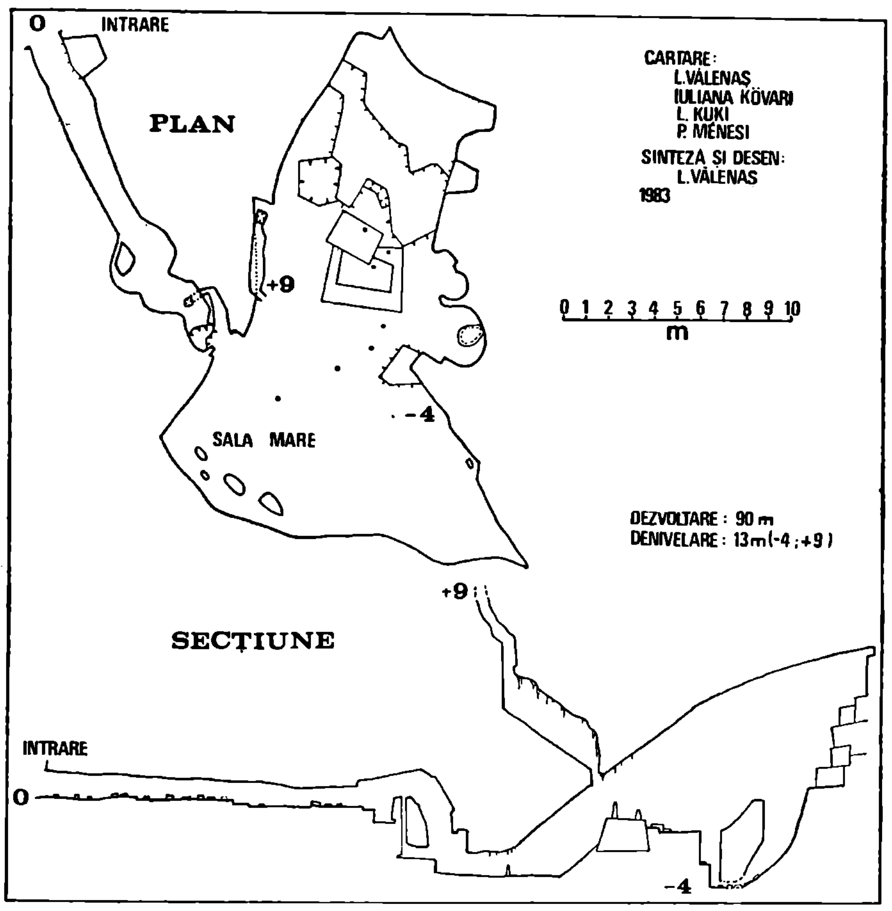

Fig. 6. Peștera II de la Izvorul Rece, plan și secțiune.

O galerie scundă, lungă de 20 m, debușează printr-o verticală de 3 m, în Sala Mare a cavității (25/7/7 m), din păcate fără continuare. Un horn strîmt a putut fi urcat pînă la +9 m. Dezvoltarea cavității este de 90 m (a patra dezvoltare a zonei) iar denivelarea de 13 m. Peştera II de la Izvorul Rece a funcţionat fără îndoială ca un prea-plin al resurgenţei de la Izvorul Rece.

Peștera III de la Izvorul Rece

La o altitudine relativă de 10 m faţă de Izvorul Rece mai apare un alt prea-plin fosil, Peştera III, un tub jos lung de 12 m, care printr-un orificiu impenetrabil comunică cu Peştera IV.

Peștera IV de la Izvorul Rece

De la resurgenţa impenetrabilă a Izvorului Rece (1 075 m alt.) porneşte un talveg sec, uşor de recunoscut, terminat la cota relativă de +7,8 m, brusc, în faţa unui mic perete. În acest punct, în 1983, a fost decolmatată pe 4 m lungime Peştera IV de la Izvorul Rece, punct promiţător, spre o eventuală interceptare a cursului activ care apare la Izvorul Rece.

Avenul cu Două Intrări de la Izvorul Rece

La o cotă relativă de +42 m faţă de Izvorul Rece, pe acelaşi traiect, în 1983 a fost descoperită o interesantă cavitate (Fig. 7) cu două intrări verticale (P 3 și P 9) raliate printr-o galerie orizontală. Dezvoltarea cavităţii este de 22 m, iar denivelarea de —9 m.

Ponorul din Barsa Cohanului

În sud-vestul bazinului Izvorul Ursului-Pîrîul Sec se găsește ponorul important din Barsa Cohanului. Pierderea în sine a apei este impenetrabilă, în peretele ponorului a fost explorată în 1975 o cavitate de tracţiune gravitaţională, lungă de 26 m, înfundată cu aluviuni la —10 m (Fig. 8).

Peștera de la Căput

Peştera de la Căput (Planșa III) este a doua reţea ca mărime (1 950 m dezvoltare și —91 m denivelare) a bazinului închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec. Reprezintă ponorul final al acestui bazin, intrarea infe-

Fig. 7. Avenul cu Două Intrări de la Izvorul Rece, plan şi secţiune.

Fig. 8. Ponorul din Barsa Cohanului, plan şi secţiune.

rioară fiind punctul cel mai coborît al arealului studiat: 1 050 m altitudine absolută. La —20 m se deschide impozantul portal de 21/5 m (descoperit în 1861 de A. Schmidl). La cote superioare apar mai multe avene (pe o linie de fisurare majoră) din care două, grupate, apar la +20 m față de intrarea orizontală. Avenele, unite imediat, au un à pic de 33 m. De la intrarea orizontală, o serie de verticale în rocă (de 8, 4 și respectiv 22 m debușează într-o sală mare (cota — 57 m) de 23/15, urmată imediat de o altă sală, cu blocuri, de 36/11 m. De la —64 m peștera se continuă cu o galerie freatică, cu secțiuni eliptice, de 6/3 m. La 232 m de intrare, la —81 m, apare o importantă bifurcare. Spre nord-est se dezvoltă un complex de galerii argiloase, cu o dezvoltare totală de 611 m (Rețeaua Cetățeaua), care atinge o cotă maximă de —32 m. Galeria principală continuă mendrat și orizontal, oferind la 339 m de intrare un prim lac, lung de 23 m, urmat de al doilea, lung de 12 m. De la ultimul lac (—81 m) galeria principală continuă meandrat, cu dese tobogane ascendent-descendente, sfîrșind (după alte cîteva lacuri) la 91 m (—71 m față de intrarea principală, orizontală) și 575 m de intrare, la un sifon de prea-plin. De aici și pînă la Cetățile Ponorului mai rămîne o distanță de 300 m. Peștera de la Căput are o extensie de 331 m și un coeficient de ramificare mediu : 5,9. Prin Rețeaua Cetățeaua Peștera de la Căput drenează și micul bazin închis (dezvoltat la limita J_1—J_3) Cetățeaua. În prezent Peștera de la Căput este afectată de depuneri masive de material adus de la suprafață prin viituri, materiale (pietriș, lemne, deșeuri etc.) care-i colmatează treptat o serie de galerii. În 1981 s-a constat pe alocuri o ridicare a podelei cu 1,5 m față de nivelul din 1976! Din totalul de 1 950 m galerii topografiate, doar 14,9% sînt verticale (291 m).

Concluzii

Bazinul închis Izvorul Ursului-Pîrîul Sec cuprinde un carst evoluat, cu forme specifice. Apartenența marilor sisteme de drenaj unei geneze freatice este un element peremptoriu. Elementele care susțin geneza freatică sînt numeroase; forme specifice, orizontalitatea galeriilor, neinfluențată de vreun factor structural etc. Un element comparativ este și tendința drenajului actual de a părăsi nivele utilizate vados, pentru nivele mai coborîte evident freatice (cum este drenajul Pîrîului Sec cuplat cu Pîrîul Izvorul Ursului, pe sub Peștera de la Căput, sau chiar porțiunea amonte din Avenul Negru). Pentru drenajul Peșterii de la Căput vedem organizarea unui mare sistem endocarstic (inclusiv de drenaj), împreună cu Poiana Ponor și Cetățile Ponorului, cu un punct final de descărcare în Izbucul Galbenei. Pentru acest sistem, o dezvoltare teoretică de 15—20 km este un minim. Vîrsta rețelelor active, studiate și prezentate în această lucrare, nu vedem cum ar putea fi împinsă mai departe de pleistocenul mediu (dacă nu chiar pleistocenul superior).

ÉTUDE COMPLEXE DU KARST DU BASSIN IZVORUL URSULUI—PÎRÎUL SEC (MONTS BIHOR)

(Résumé)

Le bassin *Izvorul Ursului—Pîrîul Sec* constitue une des zones „classiques" du karst de la Roumanie. Pourtant, jusqu'à présent aucun ouvrage n'a existé pour débattre les problèmes complexes que soulève le karst de la zone respective. Les premières explorations sont entreprises en 1952—1956, alors on avait exploré 1 km de galeries dans le réseau *Lumea Pierdută* et 575 m en *Peştera de la Căput*. À partir de l'an 1976 le Club de spéléologie „Z" d'*Oradea* reprend les recherches à une grande échelle, en 1983 le réseau *Lumea Pierdută* atteint 3 322 m et *Peştera de la Căput* 1 590 m de développement Parallèlement, sont explorées et topographiées autres 32 grottes, de dimensions plus petites.

La zone *Izvorul Ursului—Pîrîul Sec* est sise au centre des Monts *Bihor*. Il s'agit d'un bassin fermé ayont la superficie de 6,300 km^2, englobé entre les altitudes de 1 050 m et 1 425 m. Au point de vue hydrographique, la zone est axée sur deux cours d'eau superficiels, en partie sans écoulement (*Izvorul Ursului*, long de 2,900 km et *Pîrîul Sec*, long de 3,250 km), qui confluent morphologiquement à *Căput*. Entre ces deux vallées, se développe le plateau *Lumea Pierdută*, ayant une superficie de 1,628 km^2 et une énergie de relief de 150 m. En général le plateau est horizontal, criblé par des dolines. Au point de vue lythologique, le bassin fermé *Izvorul Ursului—Pîrîul Sec* est développé dans des calcaires jurassiques- crétaces, ayant plusieures failles importantes. Les réseaux de la zone suivent deux grands systèmes de fissuration: SE—NO et SO—NE. Pour les eaux karstiques de la zone ont été prélevés 9 échantillons (dont les principales valeurs physico-chimiques peuvent être vues dans le *Tableau I*). Les eaux karstiques présentent des caracteristiques normales, étant de suite agréssives à l'égard de Ca^{++}.

La hydrogéologie de la zone est représentée par une série de systèmes majours de drainage karstique. Un premier système, excentrique comme position, le représente l'aquifère qui a le point de déchargement dans *Izbucul Ursului*, développé dans les calcaires triasiques. Le système majeur de drainage pourtant est *Pîrîul Sec—Izvorul Rece*, qui a l'extension de 1,450 km et la dénivellation de 175 m. Le cours actif fut reconnu sur une longueur de 1,184 km dans le réseau *Lumea Pierdută*. Les derniers 670 m (extension) de ce système n'ont pas été encore explorés. Le drainage final du bassin fermé *Izvorul Ursului—Pîrîul Sec* est assuré par la *Peştera de la Căput*, où le drain principal a une longueur explorée de 575 m. *Peştera de la Căput* a la résurgence finale à *Izbucul Galbenei* (L'extension du système: 2,200 km, différence de niveau: 295 m). Un autre système de drainage est représenté par *Ponorul din Barsa Cohanului*, sur lequel on n'a aucune donnée.

Le karst superficiel est représenté par des champs de lapiaz, dolines développés intégralement dans des calcaires (ayant le diamètre entre 25—150 m et profondeurs jusqu'à 15 m), vallées asséchées, vallées de dolines, ponors et gorges.

L'endokarst est représenté par 7 avens et 27 réseaux horizontaux (les principales valeurs morphométriques peuvent être consultées dans le *Tableau II*). Les 34 cavités comptent au total 6,141 km de galeries topographiées. Du total de 34 cavités, seulement 3 présentent des cours actifs. Le réseau *Lumea Pierdută (Avenul Negru+Avenul Gemănata)* est la plus importante grotte de la zone, ayant un développement de 3 322 m et une dénivellation de —137 m. L'accés est fait par deux avens (*Avenul Negru*, ayant la verticale de 82 m et *Avenul Gemănata*, *ayant* la verticale de 81 m). La distance au vol d'oiseau entre les deux avens est de 310 m. *Peştera de la Căput* a un développement de 1 950 m et une dénivellation de —91 m.

Cette grotte présente un écoulement temporaire. Les galeries relativement sont larges, avec des dépôts abondants d'argile.

En conclusion, le karst de la zone *Izvorul Ursului—Pîrîul Sec* est un karst évolué, ayant des formes spécifiques. On apprécie l'âge de l'endokarst d'être le pleistocène moyen.

BIBLIOGRAFIE

Bleahu, M., 1957, *Captarea carstică şi importanţa ei pentru morfologia regiunilor carstice*, Probl. Geogr., vol. V., p. 55—99, Bucureşti.

Bleahu, M., 1957, *Cercetări geologice în regiunea Padiş—Cetăţile Ponorului*, D.S. Com. Geol., vol. XLII (1953—1954), p. 35—66, Bucureşti.

Bleahu, M., 1964, *Formaţiuni periglaciare în carstul din Munţii Bihorului*, Lucr. Inst. Speol. „E. Racoviţă", t. III, p. 215—228, Bucureşti.

Bleahu, M., 1971, *Les surfaces d'applanissement karstique des Carpates Roumaines et leur évolution*, Stu. Geomorph. Carp.—Balcan., vol. V, p. 41—48, Kraków.

Bleahu, M. D., 1974, *Morfologia carstică*, Edit. Ştiinţ., 590 p., Bucureşti.

Bleahu, M., 1982, *Notă*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., nr. 6, p. 181—182, Bucureşti.

Bleahu, M., Bordea, S., 1967, *Munţii Apuseni. Bihor—Vlădeasa*, Edit. U.C.F.S., 333 p., Bucureşti.

Bleahu, M., Decu, V., Negrea, St., Pleşa, C., Povară, I., Viehmann, I., 1976, *Peşteri din România*, Edit. Ştiinţ. şi Encicl., 414 p., Bucureşti.

Bleahu, M., Şerban, M., 1956, *A travers les galeries souterraines du Padiş*, La Roumanie nouvelle, an IX, no. 195, Bucureşti.

Bleahu, M., Şerban, M., 1959, *Bazinul endoreic Padiş—Cetăţile Ponorului. Propunere pentru un viitor parc naţional*, Ocrotirea Naturii, nr. 4, p. 89—125, Bucureşti.

Goran, C., 1981, *Catalogul sistematic al peşterilor din România*, C.N.E.F.S., 496 p., Bucureşti.

Halasi, G., 1982, *Peşteri noi în Valea Seacă şi Valea Izbucul Ursului (Bihor)*, Carst, nr. 2, p. 74—85, Cluj-Napoca.

Jeannel, R., Racovitza, E. G., 1929, *Enumération des grottes visitées, 1918—1927*, (7-e série), Biospeologica, LIV.

Orghidan, T., Puşcariu, V., Bleahu, M., Decu, V., Rusu, T., Bunescu, A., 1965, *Harta regiunilor carstice din România*, Lucr. Inst. Speol. „E. Racoviţă", t. IV, p. 75—104, Bucureşti.

Schmidl, A., 1863, *Das Bihargebirge an der Grenze vom Ungarn und Siebenbürgen*, Verl. Förster & Bartelmus, Wien.

Sfăşie, M., 1982, *Explorara cursului activ amonte de Avenul Negru (Reţeaua Lumea Pierdută—Munţii Bihor)*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., nr. 6, p. 177—179, Bucureşti.

Şerban, M., Coman, D., Viehmann, I., 1961, *Peşteri din România*, Edit. Meridiane, Bucureşti.

Şerban, M., Coman, D., Viehmann, I., 1957, *Recherches spéléologiques dans les monts Apuseni (Roumanie)*, Ceskosl. Kras, t. 10, nr. 1, p. 11—25, Praha.

Vălenaş, L., 1976, *Ponorul Argilei*, CSER, 4, p. 146—149, Bucureşti.

Vălenaş, L., 1976, *Privire de ansamblu asupra carstului din Munţii Bihorului*, Nymphaea, vol. IV, p. 21—58, Oradea.

Vălenaş, L., 1977 a, *Morphologie du karst de Groapa de la Barsa (Monts Bihor)*, Trav. Inst. Spéol. „E. Racovitza“, t. XVI, p. 243—257, Bucureşti.
Vălenaş, L., 1977 b, *Probleme de morfologie carstică în Groapa de la Barsa (Munţii Bihorului)*, Nymphaea, vol. V, p. 157—199, Oradea.
Vălenaş, L., 1980—1981, *Consideraţii asupra informaţiilor documentare despre carstul Munţilor Apuseni în lucrarea „Das Bihar-Gebirge“ (1863) de A. Schmidl*, Nymphaea, vol. VIII—IX, p. 549—560, Oradea.
Vălenaş, L., 1982, *Explorarea Reţelei Lumea Pierdută (Munţii Bihor)*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., nr. 6, p. 167—175, Bucureşti.
Vălenaş, L., Bleahu, M., Brijan, P., Halasi, G., 1977, *Inventarul speologic al Munţilor Bihor*, Nymphaea, vol. V, p. 209—335, Oradea.
Vălenaş, L., Iurkiewicz, A., 1980—1981, *Studiu complex al carstului din zona Şuncuiuş—Mişid (Munţii Pădurea Craiului)*, Nymphaea, vol. VIII—IX, p. 311—378, Oradea.
* * * *Repertoriul monumentelor din judeţul Bihor*, Muzeul Ţării Crişurilor, p. 320—399, 1974, Oradea.

ELEMENTE ALE MORFOLOGIEI DE DETALIU ÎN PEŞTERA URŞILOR (MUNŢII BIHOR)

de
POMPEI COCEAN[1]

Peştera fiind definită ca un sistem morfodinamic deschis, supus transformărilor evolutive, îşi datorează morfologia de ansamblu unei însumări de elemente morfologice, luate ca entităţi de sine stătătoare. Astfel, sistemul apare ca rezultanta unei intercondiţionări temporo-spaţiale, definită de procesele şi fenomenele cu răspîndirea cea mai largă şi cu potenţialul evolutiv cel mai ridicat.

Astfel privită, Peştera Urşilor de la Chişcău relevă o serie întreagă de caracteristici morfogenetice, de elemente care prin asociere, o individualizează ca un sistem morfologic propriu. Fără intenţia unei analize a tuturor acestor elemente, în ceea ce ne priveşte ne vom limita la a evidenţia ponderea de participare la constituirea „peisajului" subteran al peşterii, a morfologiei sale de ansamblu, a două dintre ele şi anume: gururile şi tavanul plan-orizontal.

Gururile

În cadrul Peşterii Urşilor şi, în primul rînd, în etajul ei superior, deschis accesului turistic, gururile reprezintă, alături de alte speleoteme (stalagmite, stalactite, coloane, draperii etc.) forma cea mai răspîndită, atît ca număr, cît şi ca varietate fizionomică. Ele se constituie astfel ca elemente morfologice care posedă valenţe turistice de prim ordin, diversificînd oferta turistică a peşterii în sine.

Gururile sînt formaţiuni care se dezvoltă, mai ales, pe planşeele galeriilor şi în zona de racord a acestora cu pereţii slab înclinaţi. Ele sînt descrise pentru prima dată de către M a r t e l (1890), literatura speologică relevînd actualmente numeroase încercări de interpretare a lor şi o serie întreagă de clasificări avînd la bază criterii diferite (morfologice, morfogenetice, funcţionale etc.).

[1] Institutul de speologie „E. G. Racoviţă", str. Clinicilor 5—7, 3400 Cluj-Napoca.

Privind geneza gururilor, numeroși cercetători se pun de acord (Martel 1890, 1921; Nuffer, 1966; Dublianski, 1971; Dobrovolski, 1971; Maximovici, 1971) în a susține formarea lor pe planșeul și pereții slab înclinați ai galeriilor de peșteră, în urma proceselor de depunere a carbonaților din apele subterane. Un rol deosebit revine morfologiei substratului, care condiționează forma barajului formațiunii, în vreme ce dimensiunile acestuia sînt direct influențate de caracteristicile regimului hidrologic.

Așa cum s-a mai arătat într-o lucrare de sinteză asupra gururilor (P. Cocean, 1978) formațiunile de acest tip din Peștera Urșilor de la Chișcău își datorează geneza acelorași procese de depunere a carbonaților, numărul și fizionomia formelor fiind strîns dependente de varietatea condițiilor locale, de favorabilitatea sau defavorabilitatea lor.

Astfel, în peștera respectivă au fost întîlnite următoarele tipuri de gururi, fiecare dintre ele cu o morfogeneză și o morfologie caracteristică:

1. *Gururi sub formă de peană* (Fig. 1, a). Se dezvoltă, în primul rînd, în zonele de racord ale pereților cu planșeele galeriilor, precum și pe planșeele propriu-zise, atunci cînd aceste suprafețe prezintă un unghi de pantă de peste 5°. Cele mai numeroase gururi de acest tip le întîlnim în Galeria Lumînărilor, unde apar fie ca forme izolate, fie ca succesiuni de forme etajate (Fig. 1, b), și mai puțin frecvent în Galeria Emil Racoviță și cea de „intrare“.

Geneza gururilor respective este legată de depunerile de carbonați care au loc în punctele cu o viteză minimă de deplasare a apelor de prelingere, puncte care coincid, de regulă, cu denivelări ale substratului. Astfel, așa cum este ilustrat și în Fig. 1, c, fiecare strat care se depune pe suprafața obstacolului inițial joacă în continuare un rol catalizator asupra morfogenezei barajului formațiunii, prin condițiile favorabile oferite acumulării apelor în amontele acestuia.

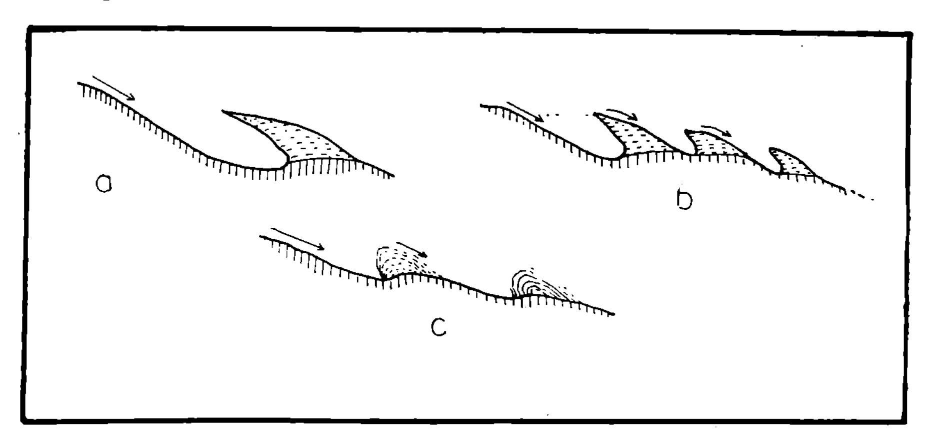

Fig. 1.a. Gur de tip peană. b. Succesiune de gururi peană. c. Formarea gururilor de tip peană.

2. *Gururi în contraforturi* (Fig. 2). caracterizează morfologia de detaliu a Galeriei de intrare și Galeria Emil Racoviță. Formarea lor se datorează acumulării inițiale a apelor în concavitățile planșeului, depunerea

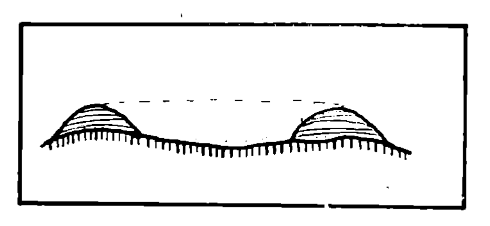

Fig. 2. Gur în contraforturi.

carbonaților efectuîndu-se în zona de bordură a acestora. Dimensiunile lor variază în funcție de mărimea concavității și cea a perimetrului de afluență a apelor. În plan, prezintă de obicei o formă alungită, cu un contur neregulat al barajelor. Într-un astfel de gur, situat la intrarea în Galeria Emil Racoviță, au fost întîlnite *perle de cavernă cilindrice* formate prin depunerea carbonaților pe fragmente de stalactite-macaroane.

3. *Gururi pîlnie* (Fig. 3) reprezintă un exemplu tipic pentru Peștera Urșilor, unde a fost descris pentru prima dată la noi în țară (P. Cocean,

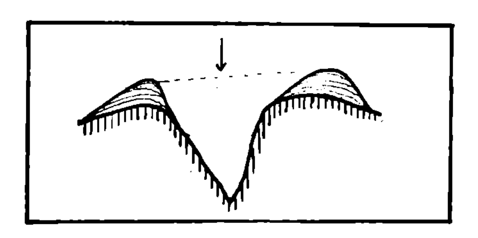

Fig. 3. Gur pîlnie.

1978). Geneza lor se datorează apelor de picurare care, în condițiile unui planșeu format dintr-o crustă calcaroasă slab cimentată, ușor erodabilă, sau din aluviuni fine (argile, nisipuri) duc la apariția unor concavități, a unor pîlnii, care funcționează ca organisme de reținere a apelor încărcate cu carbonați. Acestea își depun încărcătura chimică pe pereții și bordura pîlniilor respective, edificînd gururi. Au o formă circular-ovoidală, cu barajul uniform dezvoltat pe toată aria sa de desfășurare. Nu prezintă dimensiuni apreciabile, datorită infiltrației rapide a apelor în substratul poros, precum și forței erodabile reduse a picăturilor, care nu reușesc să excaveze concavități mari. Se întîlnesc în Galeria de intrare, în apropierea intersecției și la intrarea în Galeria Lumînărilor.

4. *Gururi sub formă de cupă* (Fig. 4), se întîlnesc în Galeria Lumînărilor, în imediata apropiere de sala intersecției. Ele reprezintă frecvent un stadiu de evoluție a gururilor de tip peană, dar apar și pe suprafețele cu concavități preexistente, unde aportul de ape se face din mai multe

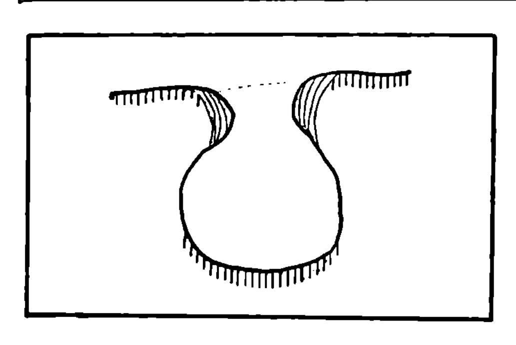

Fig. 4. Gur în formă de cupă.

direcţii, barajul dezvoltîndu-se spre interiorul formei şi nu în înălţime sau înspre lateral.

5. *Gururi cu profil neregulat* (Fig. 5) populează întreg etajul superior al Peşterii Urşilor, edificarea barajului lor fiind direct condiţionată de ne-

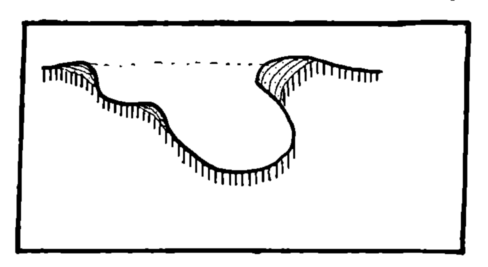

Fig. 5. Gur cu profil neregulat.

uniformităţile substratului; dezvoltarea lui cea mai accentuată avînd loc în zonele mai intens umectate.

Faptul că majoritatea hotărîtoare a gururilor din Peştera Urşilor de la Chişcău sînt active din punct de vedere morfogenetic, atribuie acestora şi o valenţă turistică, derivată din funcţionalitatea lor hidrologică, respectiv ca bazine de acumulare a apelor de prelingere sau picurare. Succesiunea lor în peisajul subteran ca adevărate „ochiuri de apă“ şi fizionomia mozaicată a barajelor constituie tot atîtea elemente posesoare de atracti-

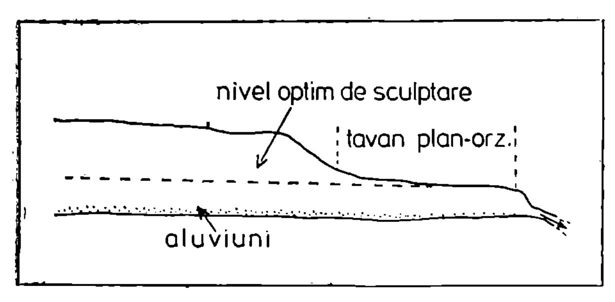

Fig. 6. Tavan plan-orizontal de origine morfo-hidrologică.

vitate turistică. Aceasta pe lîngă funcțiile deja recunoscute ale gururilor, de regulatoare ale hidrologiei minore a peșterilor, de mediu morfogenetic și biotic.

Tavanul plan-orizontal

Tavanul plan-orizontal reprezintă un element morfologic cu o răspîndire limitată, datorită morfogenezei sale caracteristice, dependentă de realizarea unui ansamblu funcțional de factori modelatori (P. Cocean 1975).

În Peștera Urșilor de la Chișcău tavanul plan-orizontal se dezvoltă în etajul inferior, activ al peșterii, în apropierea sifonului care închide, în aval, acest nivel al peșterii. Deși lungimea sectorului de galerie cu tavan plan este redusă, cca 12 m, morfologia tipică a formei respective o impune menționării.

Se cunoaște faptul că în apariția tavanelor plane un rol deosebit revine elementului hidrologic, respectiv rîului subteran care, prin coroziune și eroziune, reușește să-l modeleze. Nivelul apei rîului trebuie să se mențină o perioadă îndelungată la limita dintre curgerea sub presiune și curgerea cu nivel liber, în caz contrar sculptarea formațiunii fiind imposibilă. Menținerea unui nivel constant al apelor se poate realiza doar în condițiile unor praguri litologice cu funcție de nivel de bază local care să determine în amonte aluvionări ale albiei, respectiv înhibarea adîncirii rîului subteran.

Cum s-au realizat aceste condiții în Peștera Urșilor? În ceea ce privește tavanul plan-orizontal din această peșteră, considerăm că el este de origine morfo-hidrologică. Faptul că și actualmente drenajul apelor din etajul interior al peșterii se realizează printr-un sifon, naște supoziția ca în perioadă de modelare a formațiunii situația era neschimbată, dimpotrivă, diametrul acestuia trebuia să fie mult mai limitat, ceea ce determina, în perioadele cu debite ridicate ale rîului subteran, o ridicare a nivelului apelor, datorită incapacității sale momentane de a le drena în totalitate. Aceste oscilații repetate ale nivelului apelor, respectiv umectările periodice ale tavanului și zonei sale de racord cu pereții, au reprezentat factorul dinamic principal în modelarea formei respective în Peștera Urșilor. Sifonul, prin dimensiunile sale, a jucat rolul unui nivel de bază local, care a determinat acumulări de aluviuni în amonte și stagnarea adîncirii rîului în albie, ceea ce a reprezentat o condiție de stabilitate a nivelului apelor, bineînțeles, în cazul unui regim climatic fără amplitudini pluviometrice deosebite.

Fără a avea atribute turistice deosebite (este dealtfel situat în etajul inferior al peșterii, inaccesibil turiștilor), tavanul plan-orizontal din Peștera Urșilor se constituie ca un element morfologic care trebuie luat în considerare la explicarea genezei și evoluției peșterii în sine.

ÉLÉMENTS DE LA MORPHOLOGIE DE DÉTAIL DANS LA PEŞTERA URŞILOR (MONTS BIHOR)

(Résumé)

Parmi les éléments de morphologie de détail de la Grotte des Ours de Chişcău, les gours et la voûte plane-horizontale s'individualisent comme des formations caractéristiques.

Dans la Grotte des Ours, le gours représente, à coté des stalactites et des stalagmites, la forme la plus répandue, en relevant en même temps un potentiel touristique important. On a identifié dans cette grotte les suivants types morphologiques de gours:

1. Gours en coin, qui se développent sur les surfaces ayant une grande déclivité. Ils se rencontrent dans la Galerie de Cièrges et dans la Galerie „Emil Racovitza".
2. Gours en contreforts, qui se rencontrent dans la Galerie d'Accès et la Galerie „Emil Racovitza". Leur genèse est liée aux processus d'accumulation des carbonates autour des concavités du plancher.
3. Gours en entonnoir, qui se forment par constitution d'un barrage annulaire autour des excavations creusées par égouttement. Les plus représentatifs sont les gours en entonnoir de la Galerie d'Accès.
4. Gours en coupe, qui répresentent une étape supérieure de l'évolution des gours en coin. Ils se rencontrent dans la Galerie de Cièrges.
5. Gours à profil irrégulier.

En ce qui concerne, la voûte plane-horizontale de la même grotte, se developpe au niveau inferieur, étant d'origine morpho-hydrologique. Son modelage est determiné par le diamètre du conduit de drainage et par le débit de la rivière souterraine.

BIBLIOGRAFIE

Bleahu, M. D., 1974, *Morfologia carstică*, Edit. Ştiinţ., 590 p. Bucureşti.

Cocean, P., 1975, *Sur la genèse de la voûte plane-horizontale de la grotte „Peştera cu Apă din Valea Leşului"*, Trav. Inst. Spéol. „E. Racovitza", t. XIV, p. 189—196, Bucarest.

Cocean, P., 1978, *Les gours. Aspects morphologiques et fonctionnels*, Trav. Inst. Spéol. „E. Racovitza", t. XVII, p. 199—208, Bucarest.

Dobrovolski, V. N., 1971, *Kalţitovie natecinye poltiny (gurî) karstovylh polostei gornova Krîma*, Pescerî, 10—11, p. 57—65.

Dublianski, M. N., Tikin, R. A., 1971, *Gurî prieniseiscovo karstovo raiona*, Pescerî, 10—11, p. 65—68.

Maximovici, G. A., 1971, *Gurî*, Pescerî, 10—11, p. 5—56.

Nuffer, R., 1966, *Les gours crevés du Cul-de-Vaux (Doubs)*, Spelunca, 6, 3, p. 157—161.

Pleşa, C., Racoviţă, Gh., 1973, *Recherches sur les gours. En tant que milieux aquatiques souterrains*, Livre du cinquantennaire de l'Inst. Spéol. „E. Racovitza", Ed. Acad. Bucureşti, p. 487—502.

Vălenaş, L., 1976, *Privire de ansamblu asupra carstului din Munţii Bihorului*, Nymphaea, vol. IV., p. 21—58, Oradea.

Vălenaş, L., 1979, *Studiu complex al zonei Valea Crăiasa—Valea Vîrtoape, cu referire specială la Peştera Urşilor (Munţii Bihor)*. Nymphaea, vol. VII, p. 139—176, Oradea.

CONSIDÉRATIONS SUR LE CHIMISME DES EAUX KARSTIQUES DU MASSIF DEDEGÖL DAG (TAURUS OCCIDENTAL-TURQUIE)*

par
LIVIU VĂLENAȘ

La note présente une série de considérations sur le chimisme des eaux karstiques du massif *Dedegöl Dag*, particulièrement des eaux de la grotte *Pinargözü*. Basé sur les analyses chimiques effectuées, on présente aussi un modèle théorétique de la circulation karstique dans le massif *Dedegöl Dag*.

Le massif *Dedegöl Dag* représente une des plus intéressantes zones karstiques de la Turquie asiatique. Bref, il s'agit d'un karst alpin, ayant un point culminant à 2992 m altitude. Le modèle karstique et glaciaire se superpose sur le modèle géologique, représenté par des calcaires jurassiques, d'une épaisseur d'environ 1500 m. Les calcaires sont affectées par des failles importantes. Le drainage est constitué, en partie, par l'exurgence de *Pinargözü*, située à 1510 m altitude. La grotte *Pinargözü* d'un développement plus de 5 km, a été découverte en 1964, étant ultérieurement explorée par des équipes franco-anglaises. En 1978 l'auteur a collaboré avec *„Zaglebiowski Klub Taternictwa Jaskiniowego“* (le Club de l'alpinisme souterrain de *Zaglebie Dabrowskie*) de la Pologne aux recherches entreprises en *Pinargözü*. L'équipe polonaise a parcouru entièrement le réseau, prélevant plusieurs échantillons d'eau, qui ont été analysés en Roumanie.

La prélévation des échantillons a été axée, comme c'était normal, sur la rivière souterraine de *Pinargözü*, inclusivement la rivière de surface en aval de l'entrée (les echantillons 1,2, 3, 4, 5, 6 et 7). Un échantillon a été pris d'une petite exurgence (la source *Pinar*) située pas loin de *Pinargözü* (echantillon 8), tandis que le dernier échantillon (9) a été préléve du grand lac *Beysehir Gölü*, situé à l'est du massif *Dedegöl Dag*. De suite nous présentons un tableau où sont synthétisées les principales valeurs phy-

* La note a été présentée au symposion *„Primăvara arădeană“*, section *„Calitatea mediului și valorificarea patrimoniului național al județului Arad“*, 11—12 mai 1980.

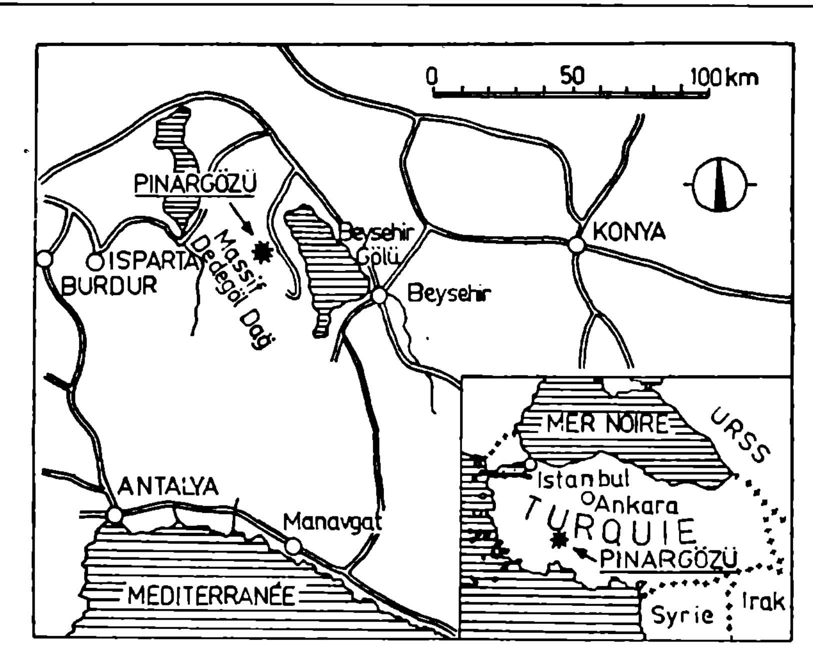

Fig. 1. La carte des environs du massif Dedegöl Dag (d'après C. Chabert, 1977).

sico-chimiques des échantillons. Nous allons examiner les echantillons prélevés de *Pinargözü*, en tâchant voir si ces échantillons peuvent nous aider à élaborer un modèle de géochimisme et circulation karstique de cette importante cavité. D'après la figure 2 on obsèrve que les échantillons d'eau ont été prélevés en plusieurs points de la rivière souterraine, long de 2500 m, pour pouvoir constater la manière dont ce cours d'eau change son contenu chimique.

Le premier échantillon (1) a été prélevé du Siphon 4 en aval (+182 m). L'échantillon présente une minéralisation modérée, 147,0 mg/l, dont 22,3 mg/l Ca^{++} et 7,6 mg/l Mg^{++}. Après le parcours d'un tronçon de 600 m, le cours d'eau souterrain présente une minéralisation semblable (échantillon 2), 153,9 mg/l, dont 20,1 mg/l Ca^{++} et 9,9 mg/l Mg^{++}. On nous surprend la plus petite valeur en Ca^{++}, même s'il s'agit d'une différence négligeable (2,2 mg/l). C'est possible que cette différence soit le résultat du prélèvement des échantillons en différents jours, et d'autre part nous pensons à un apport suplémentaire d'eau de percolation, faiblement minéralisée. L'échantillon 3 représente la rivière principale, immédiatement en amont du confluent (+79 m), à 500 m en aval de l'échantillon 2. L'échantillon présente une minéralisation encore plus modérée (127,3 mg/l), d'abord à cause d'une valeur réduite en HCO_3^-. La minérali-

Tableau I

Nr.	Localisation	la date	t°	pH	Ca^{++} mg/l	Mg^{++} mg/l	HCO_3^- mg/l	SO_4^{--} mg/l	Cl^- mg/l	total mg/l
1.	*Pinargözü*, la rivière principale, Siphon 4, aval	17/9/1978	5,0	6,90	22,3	7,6	115,9	0,7	0,5	147,0
2.	*Pinargözü*, la rivière principale, Siphon 2, aval	11/9/1978	5,2	7,00	20,1	9,9	122,5	1,0	0,4	153,9
3.	*Pinargözü*, la rivière principale, au confluent	11/9/1978	5,3	7,05	20,8	7,7	97,6	1,0	0,2	127,3
4.	*Pinargözü*, afluent	11/9/1978		6,95	13,3	18,5	122,0	0,8	0,4	155,0
5.	*Pinargözü*, entrée	16/9/1978	6,0	6,90	33,4	9,0	152,5	0,7	0,3	197,2
6.	rivière de surface, 200 m en aval de *Pinargözü*	16/9/1978	7,0	6,90	26,0	5,9	123,0	2,0	0,5	156,1
7.	rivière de surface, 2000 m en aval de *Pinargözü*	18/9/1978	8,5	7,00	28,2	6,8	134,2	0,8	0,8	170,8
8.	exurgence *Pinar*	16/9/1978	11,5	6,40	6,7	2,9	36,6	3,2	0,9	50,3
9.	*Beysehir Gölú*	18/9/1978	19,5	7,25	29,8	24,0	201,3	29,2	2,1	286,4

sation en Ca^{++} (20,8 mg/l) et en Mg^{++} (7,7 mg/l) est pourtant semblable avec les échantillons 1 et 2. Pour l'échantillon 3 nous croyons que la diminuation de la minéralisation soit la conséquence claire d'un mélange d'eau de percolation avec l'eau de la rivière souterraine.

Pour l'affluent de la grotte *Pinargözü* a été prélevé l'échantillon 4. Il présente une minéralisation aussi modérée, 155,0 mg/l. Mais il présente des valeurs différentes en Ca^{++} (13,3 mg/l) et en Mg^{++} (18,5 mg/l), en comparaison avec les valeurs en Ca^{++} et Mg^{++} de la rivière principale. Cette différence, assez nette, indique sans doute l'origine différente de ces deux rivières souterraines.

En aval du confluent de ces deux rivières souterraines (ayant un débit à peu prés égal) l'eau parcourt un tronçon de 900 m, ayant de nombreux bassins profonds, pour surgir après à la surface (point 0 du réseau). D'ici a été prélevé l'echantillon 5, avec une minéralisation plus grande, 197,2 mg/l, dont 33,4 mg/l Ca^{++} et 9,0 mg/l Mg^{++}. On observe, qu'après le parcours du tronçon de 900 m, les eaux présentent une minéralisation plus forte, particulièrement en Ca^{++} et HCO_3^-, phénomène normal.

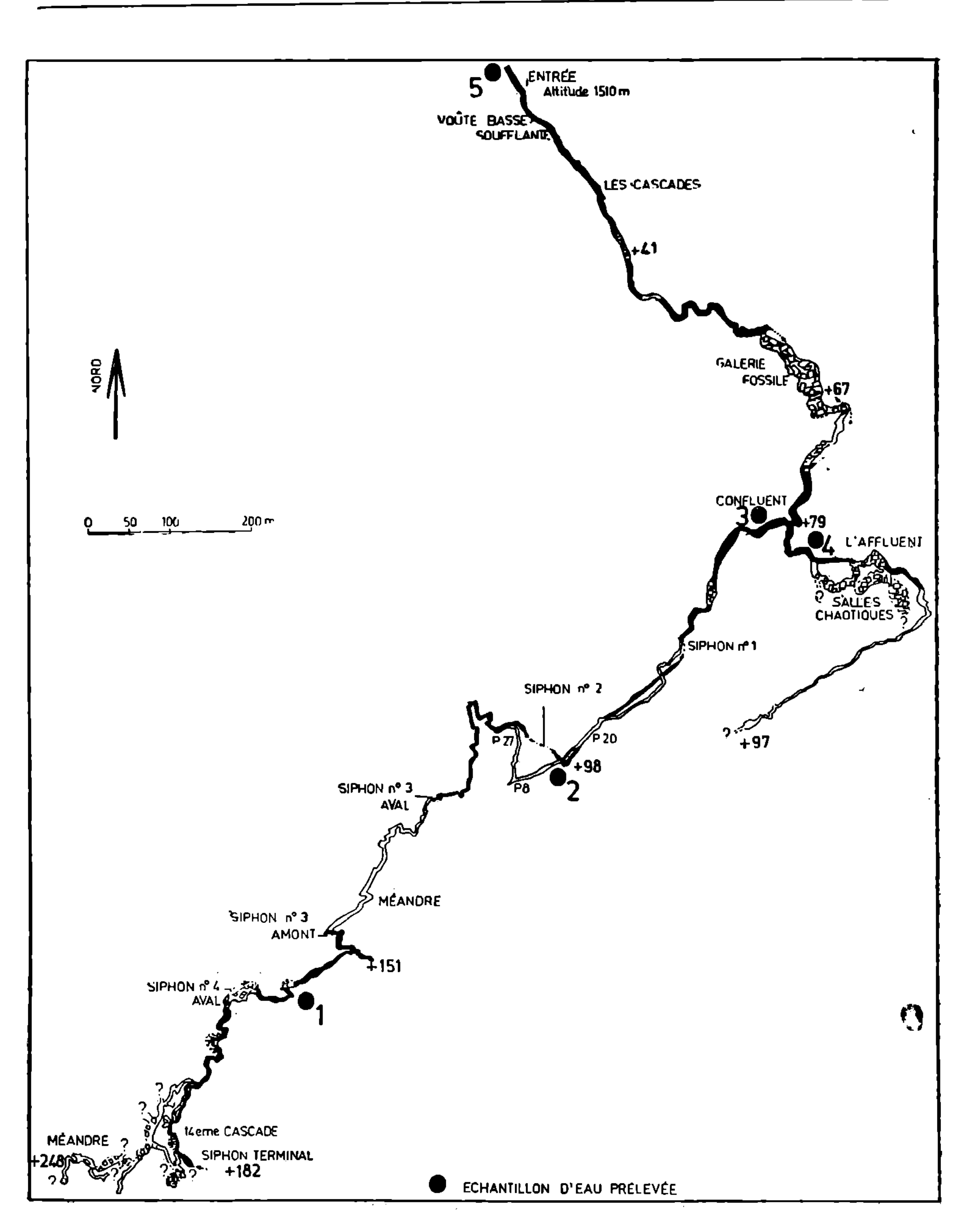

Fig. 2. La position des échantillons d'eau karstique, prélevée dans la grotte Pinargözü (le plan du réseau d'après C. Chabert, 1977).

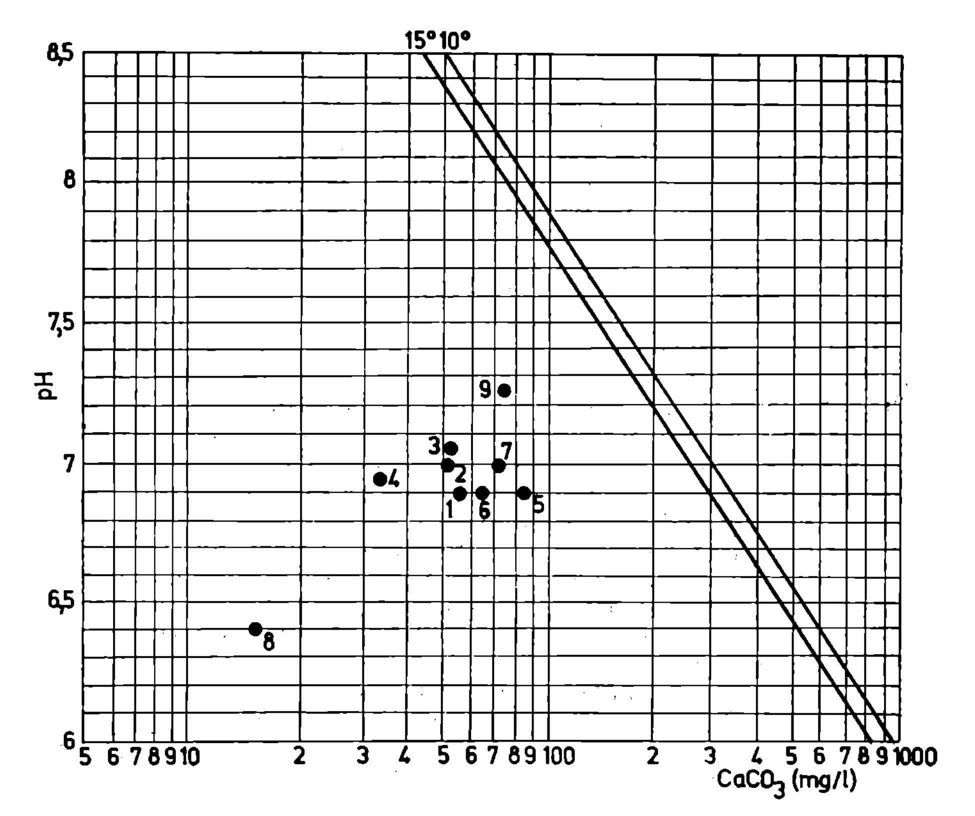

Fig. 3. Le contenu en $CaCO_3$ et le pH des échantillons étudiés dans un diagramme Roques.

De l'entrée de *Pinargözü* le cours d'eau souterrain devient une rivière de surface, coulant par de petites gorges. Les eaux subissent d'une part un changement de température, et d'autre part elles reçoivent un apport supplémentaire de l'exurgence *Pinar* (échantillon 8). Cette source est faiblement minéralisée et ainsi son apport d'eau détermine une diminuation locale de la minéralisation du ruisseau de *Pinargözü*. Cette chose est clairement prouvée par l'échantillon 6, prélevé à 200 m en aval de l'entrée de *Pinargözü*. L'échantillon a une minéralisation diminuée en comparaison avec l'échantillon 5, 156,1 mg/l, dont 26,0 mg/l Ca^{++} et 5,8 mg/l Mg^{++}. Après un parcours de 1800 m le ruisseau présente un accroissement de la minéralisation, 170,8 mg/l, dont 28,2 mg/l Ca^{++} et 6,8 mg/l Mg^{++} (l'échantillon 7).

Synthétisant ces observations avec toutes les résèrves, on peut tirer une série de conclusions. D'abord on remarque la minéralisation relativement réduite des eaux karstiques de *Pinargözü*. Ce fait est étonnant si on

tient compte du long tracé souterrain, parcouru par les eaux karstiques. Il faut faire une précision; quand il s-agit d'un long tracé, nous n'y pensons pas seulement à la rivière souterraine connue sur 2500 m, mais aussi au tracé qui n'est pas encore exploré, situé en amont du siphon terminal (+182 m). Nous le soupçonnons d'avoir une dimension beaucoup plus grande. Certains calculs nous permettent à aprécier que le tronçon souterrain entièrement peut dépasser 10 km de longueur, avec un potentiel théorétique maximal de dénivellation de 1482 m.

On peut considérer que la minéralisation réduite des eaux karstiques de *Pinargözü* a plusieures causes. C'est presque sûre que l'origine du cours d'eau souterrain provient de la fonte de la neige accumulée dans les dolines et les avens (qui ont une profondeur entre 5—50 m) du plateau sommital — les températures baissées de la rivière souterraine de *Pinargözü* prouvent cette chose. Or, l'eau provenue de la fonte de la neige a une faible agressivité, les causes sont bien connues, nous ne les discutons plus. Le fait principal que pourrait expliquer la faible minéralisation des eaux karstiques de *Pinargözü* on le trouve justement dans la tectonique et le relief du massif *Dedegöl Dag*. L'existence d'un important système de failles, et d'une grande dénivellation (700—900 m) entre l'entrée de *Pinargözü* et le plateau sommital) a permis la circulation rapide des eaux karstiques, dans un régime vadose. Le régime vadose et la grande vitesse de la circulation des eaux karstiques, en ce cas, n'apparaissent pas favorables à la dissolution des calcaires.

Le contenu trés diminué en chlore (entre 0,3 et 0,5 mg/l) indique clairement qu'il s'agit d'un aquifère profond, développé à des centaines mètres sous le plateau sommital. Les températures baissées de l'eau karstique de *Pinargözü* et son faible chargement en callcium c'est encore un contre-argument à la théorie de J. Corbel, concernant la karstification plus forte dans les régions froides en rapport avec les regions chaudes.

Remerciements. Je tiens à remercier d'abord à C. Marin de l'Institut de Spéologie „Emile Racovitza" de Bucarest, qui a effectué toutes les analyses chimiques.

Je remercie aussi aux membres de l'expédition polonaise du *Zagle bie Dabrowskie,* pour les informations données.

Je suis très obligé à J. Zygmunt, qui avec amabilité m'a prélevé les échantillons des eaux karstiques traités dans la note.

CONSIDERAŢII ASUPRA CHIMISMULUI APELOR CARSTICE DIN MASIVUL DEDEGÖL DAG (TAURUS OCCIDENTAL — TURCIA)

(rezumat)

Masivul Dedegöl Dag reprezintă una din cele mai interesante zone carstice din Turcia asiatică, o zonă aparţinînd carstului de tip *alpin,* cu un punct culminant la 2 992 m altitudine. Modelul carstic şi glaciar se suprapune peste un model geologico-

structural, alcătuit din calcare jurasice, cu o grosime de aproximativ 1 500 m, afectate de falii importante. Drenajul masivului este reprezentat, în parte, de resurgenţa Pinargözü, cu o dezvoltare de peste 5 km, situată la 1 510 m altitudine. În 1978 clubul de speologie polonez *„Zaglebiowski Klub Zaglebie Dabrowskie"* a parcurs în întregime reţeaua şi a prelevat o serie de probe de ape carstice, probe analizate ulterior în R. S. România.

Din Peştera Pinargözü au fost recoltate 5 probe de apă, o probă provenind din afluentul reţelei, iar restul de 4 probe fiind prelevate de pe întregul tronson al cursului subteran principal, lung de 2 500 m. Valorile fizico-chimice ale probelor respective se pot urmări în tabelul I. Analizele chimice demonstrează originea diferită a celor două cursuri de apă (cursul principal şi afluentul din Pinargözü), cursul principal provenind fără îndoială din zona cu acumulări de zăpadă (în doline şi avene) a platoului somital. Valorile de chimism ale apelor din Pinargözü demonstrează o slabă încărcare cu Ca^{++} şi cu HCO^{-}, fapt surprinzător dacă ţinem cont de lungul drum subteran pe care-l parcurg apele. Relativa slaba mineralizaţie a apelor carstice din această resurgenţă se datorește circulaţiei rapide în regim vados, pe un sistem important de fracturi, sistem care dealtfel a generat şi dispunerea spaţială a galeriilor Peşterii Pinargözü. Alte două probe (6, 7) au fost prelevate din cursul de suprafaţă, resurgent din Pinargözü. Încărcarea cu Ca^{++} este şi mai slabă faţă de tronsonul subteran, fapt pe care îl explicăm printr-o circulaţie şi mai rapidă, în condiţiile unui torent printr-un veritabil canion carstic de suprafaţă. Proba nr. 8 provine dintr-o mică exurgenţă (izvorul Pinar). Analizele chimice demonstrează o foarte slabă mineralizaţie, ceea ce indică un dren local cu o circulaţie rapidă pe un sistem de falii.

În concluzie, mineralizaţiile relativ reduse ale apelor carstice din masivul Dedegöl Dag au mai multe cauze. Pe de o parte rapida circulaţie a apelor în regim vados, în condiţiile atît unei mari diferenţe de nivel între platoul somital şi resurgenţa Pinargözü, cît şi a unui important sistem de fracturi majore, cu rol de a orienta rapid scurgerea de tip carstic spre un punct de descărcare. Pe de altă parte originea apei din topirea zăpezilor nu contribuie la mărirea agresivităţii. Conţinuturile foarte diminuate în cloruri indică un acvifer profund, dezvoltat la mare adîncime sub platoul somital. Chimismul apelor masivului Dedegöl Dag constituie încă un contraargument la teoria lui J. Corbel, privind carstificarea mult mai puternică în regiunile reci în comparaţie cu cele calde.

BIBLIOGRAPHIE

Aminot, A., 1974, *Géochimie des eaux d'aquifères karstiques. II — Les analyses chimiques en hydrogéologie karstique, Ann. Spéléol.*, 29, t. 4, 461—483.

Aminot, A., 1975, *Géochimie des eaux d'aquifères karstiques. 4. Le pH: aspect théorique, mesure et interpretation géochimique*, Ann. Spéol., 30, t. *I*, 7—20.

Atalay, J., 1973, *Some investigation on the karstification and pedogenesis in Taurus Mountains*, Jeomorfoloji Dergisi, Ankara, 2, (5), 135—151.

Bakalowicz, M., 1972, *Bibliographie Turque*, Grottes et Gouffres, 48, 52—61.

Bakalowicz, M., 1975, *Géochimie des eaux karstiques et karstification.* Ann. Spéléol., 30, t. 4, 581—589.

Bakalowicz, M., 1977, *Relations entre la dynamique des eaux du karst et les processus de karstification*, Proc. of the 7 th. Intern. Spéléol. Congr., Sheffield, 10—12.

Bakalowicz, M., Aminot, A., 1974, *Géochimie des eaux d'aquifères karstiques. III. — Premiers résultats obtenus sur le système karstique du Baget durant le cycle hydrologique 1973*, Ann. Spéléol., 29, t. 4, 484—493.

Bakalowicz, M., Chabert, C., 1970, *Bibliographie Turque*, Grottes et Gouffres, 45, 37—41.
Bleahu, M. D., 1974, *Morfologia carstică*, Ed. Ştiinţ., Bucureşti, 591 pp.
Chabert, C., 1968, *Essai de bibliographie Turque*, Grottes et Gouffres, 42, 43—50.
Chabert, C., 1972, *De l'expédition à Pinargözü en 1971*, Grottes et Gouffres, 48, 5—28.
Chabert, C., 1975, *Bibliographie Turque*, Grottes et Gouffres, 55, 12—15.
Chabert, C., 1976, *Bibliographie spéléologique de la Turquie*, Grottes et Gouffres, 62, 25—27.
Chabert, C., 1977, *Pinargözü caverne du vent*, La Montagne & Alpinisme, 110, t. 4, 192—197.
Corbel, J., 1957, *Les karsts du Nord-Ouest de l'Europe et de quelques régions de comparaison*, Inst. d'Études Rhodan., *12*, 534 pp.
Corbel, J., 1959, *Vitesse de l'erosion*, Z. F. Geomorphol., *3*, t. 1, 1—28.
Corbel, J., 1963, *Vitesse d'érosion et formation des grottes;* 3e Congr. Intern. Spéléol., Wien, t. *II*, 37—41.
Ek, C., 1966, *Faible agressivité des eaux de fonte des glaciers: l'exemple de la Marmolada (Dolomites)*, Ann. Soc. Géol. Belgique, 5—10, t. 89, 177—188.
Eraso, A., 1969, *La corrosion climatica en las cavernas*, Rass. Spel. Ital., *XXI*, fasc. 1—4, 25—49.
Marin, C., 1973a, *Dizolvarea calcarelor de către apele naturale*, Bul. Cerc. Speol. „Emil Racoviţă", Bucureşti, nr. 2.
Marin, C., 1973b, *Observaţii asupra chimismului apelor naturale din zona carstică a Munţilor Sebeşului*, Bul. Cerc. Speol. „Emil Racoviţă", Bucureşti, nr. 2.
Marin, C., 1978, *Chimia apelor naturale din zonele carstice. I. Compoziţia şi analiza chimică*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., Bucureşti, nr. 2, 5—15.
Marin, C., 1979 *Chimia apelor naturale din zonele carstice. II. Prezentarea rezultatelor analitice*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., Bucureşti, nr. 3, 7—21.
Roques, H., 1962a *Considérations théorétiques sur la chimie des carbonates (Premier mémoire)*, Ann. Spéléol., 1, t. *VII*, 11—41.
Roques, H., 1962b *Considérations théorétiques sur la chimie des carbonates (Deuxième mémoire)*, Ann. Spéléol., 2, t. XVIII, 241—284.
Roques, H., 1962c *Considération théorétiques sur la chimie des carbonates (Troisième mémoire)*, Ann. Spéléol., 3, t. *XVII*, 463—467.
Roques, H., 1969 *A review of present-day problems in the physical chemistry of carbonate in solution*. Trans. Cave. Res. Group of Gr. Brit., 3, vol. *II*, 139—163.
Rudnicki, J., 1976, *Conditions géologiques et hydrologiques du développement du karst dans le Taurus Occidental*, Speleologia, Warszawa, 9, 52—69.
Tarruson, E., 1972 *L'affluent de Pinargözü ou les Caussenards dans le Taurus*, Grottes et Gouffres, 48, 5—28.
Vălenaş, L., Iurkiewicz, A., 1980—1981, *Studiu complex al carstului din zona Şuncuiuş—Mişid (Munţii Pădurea Craiului)*, Nymphaea, vol. *VIII—IX*, pp. 311—378, Oradea.
Vălenaş, L., Zygmunt, J., 1980, *Contribuţii la cunoaşterea carstului masivului Dedegöl Dag (Taurus Occidental — Turcia)*, Bul. Inform. F.R.T.A.—C.C.S.S., nr. 4, pp. 7—23, Bucarest.
* * * 1977 *Spelunca. Special no. 2. Les grandes cavités mondiales*, nr. 2, supplément.

CHEIA DE DETERMINARE A NOTONECTIDELOR (INSECTA, HET., NOTONECTIDAE) DIN R. S. ROMÂNIA

de
MIRCEA I. PAINA

Notonectidele constituie și ele o familie omogenă de insecte în cadrul ordinului *Heteroptera*.

Au corpul alungit, convex dorsal, aplatizat ventral, încît secțiunea transversală are o formă aproximativ triunghiulară. Capul este mic, ochii sînt mari, reniformi, dublu sinuați la marginea externă. Nu au oceli. Antenele, de tip criptocerat, ascunse între cap și protorace, sînt constituite din patru articole. Rostrul este scurt, puternic, constituit și el din patru articole. Scutelul este mare, triunghiular, de culoare neagră. Au o glandă metatoracică, odorifică, cu secreție ceroasă, hidrofugă, cu care insecta își unge corpul. Picioarele anterioare și mijlocii servesc la agățat-prinsul de suport, de asemenea la reținerea prăzii. Femurele mijlocii au un pinten ce servește la curățirea rostrului (fig. nr.1, b). Picioarele posterioare sînt

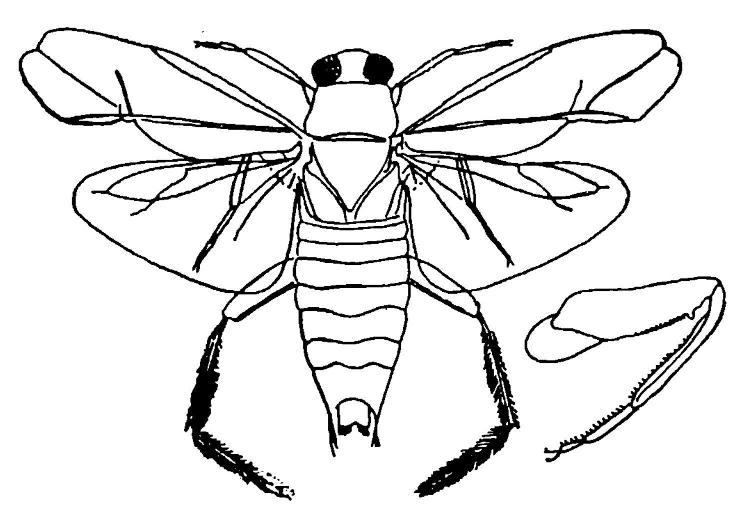

Fig. 1.a. *Notonecta* văzut dorsal; b. femurul mijlociu.

mai aplatizate și servesc la înot, ca niște rame, cu care se propulsează, tarsele și tibiile avînd peri bine dezvoltați. Toate tarsele au cîte două gheare, mai slab dezvoltate la cele posterioare. Tibiile picioarelor mijlocii și posterioare au dințișori, ca niște piepteni, care servesc de asemenea la toaleta insectei. Abdomenul are pe partea ventrală o carenă mediană, longitudinală, prevăzută cu șiruri de peri pe ambele margini, care împreună cu cele de la marginea segmentelor abdominale, delimitează două cavități-camere cu aer.

Sînt insecte vioaie, le întîlnim în cele mai diverse tipuri de ape, atît stătătoare, cît și curgătoare, de regulă ocupă nectonul, înoată pe partea dorsală și stau cu capătul abdomenului la suprafața apei numai pentru aprovizionarea cu aer necesar respirației. Sînt dintre cele mai dăunătoare insecte în piscicultură, fiind răpitori voraci. Au pișcătura foarte dureroasă. Migrează dintr-o apă într-alta, sînt active și noaptea, putînd fi astfel capturate și la lumină (în mediul terestru, cît și în capcanele acvatice de acest fel). Iernează ca adulți (la fundul apelor în sediment), cît și ca ou (depuse în frunzele și tulpinile plantelor acvatice).

Se cunosc cca 200 de specii, majoritatea din India și America de sud. La noi în țară se cunoaște un singur gen, cu două specii. Dăm în continuare cheia de determinare a celor două specii:

— unghiul anterior al pronotului este ascuțit și cuprinde ochii în porțiunea lor lateral externă și posterioară. Hemielitrele au o pigmentație închisă de-a lungul marginii anterioare și a bazei mebranei. Ele sînt de culoare galben verzuie (fig. nr. 2). Specia rar citată la noi.

viridis Delcourt 1909
(*halophila* Edm.)

Fig. 3. *Notonecta glauca* (după Poisson).

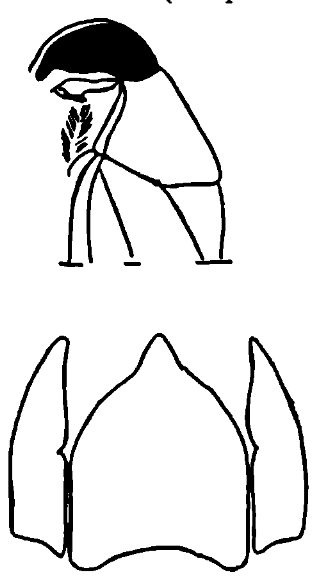

Fig. 2. *Notonecta viridis*.

— unghiul anterior al pronotului este obtuz și nu cuprinde ochii în porțiunea lor laterală externă și posterioară. Hemielitrele au pigmentația închisă, neregulat distribuită. Ele sînt de culoare galben roșietică (fig. nr. 3) Specia este cunoscută din numeroase localități ale țării.

glauca Linné 1958

THE KEY OF THE *NOTONECTIDAE* (INS., HET.) FROM ROMANIA

(Summary)

The author presents the key of the two species of *Notonectidae: Notonecta viridis* and *N. glauca* from the fauna of Romania, using the taxonomic principle of the criteria of external morphology. The key is based on the mentioned bibliography and of the analysis of a concret material from different parts of the country.

BIBLIOGRAFIE

Bănărescu P. 1973 *Principiile și metodele zoologiei sistematice*, 78—79, 152—155.
Ionescu, M. A., Eliescu Gr. 1969 *Preocupări actuale în cercetarea entomologică*, Soc. șt. biol. R.S.R., Comunicări de zoologie, Prima consfătuire națională de entomologie, *I*, 39.
Macan T. T. 1956 *A revised key to the british Water Bugs (Hemiptera—Heteroptera)*, Freshw. Biol. Ass. Sc. Public, *16*, 30—35.
Nieser N. 1982 *De Nederlandsee water — en oppervlakte wantsen (Heteroptera: Nepomorpha en Gerromorpha) wetenschappelijke mededelingen* KNNV, 55, 51—56, Bijlage Fig. 1 t/m *216*, 83, 93.
Paina I. 1975 *Lista heteropterelor acvatice și semiacvatice (O. Heteroptera) din R. S. România*, Nymphaea, *III*, 9.
Poisson R. 1933 *Les espèces françaises du genre Notonecta L. et leurs principales formes affines paléarctiques*, Ann. Soc. Ent. Fr., *CII*, 4-e trim., 317, 324, 326—379.
Poisson R. 1957 *Hétéroptères aquatiques*, Faune de France, *61*, 21, 125—145.
Soós Á. 1963 *Heteroptera VIII*, Fauna Hungariae, *XVII*, Heteroptera Homoptera, 8, 1—5.
Stichel W. 1956 *Illustrierte bestimmungstabellen der Wanzen II Europa (Hemiptera-Heteroptera Europae)*, *I*, 3; *Hydrocoriomorpha Corixoidea (Finis) Notonectoidea Ochteroidea*, 82—84.
Wesenberg-Lund C. 1943 *Biologie des süsswasserinsekten*, Berlin—Wien, 129—136.

MUZEOGRAFIE

COLECŢIA DE CARTE VECHE STRĂINĂ DE LA FILIALA ARHIVELOR STATULUI DIN ORADEA (SECOLELE XVI—XVII)

(Catalog)

de
GHEORGHE GORUN

Colecţia de carte veche străină deţinută de Filiala Arhivelor Statului Oradea, pe care o facem cunoscută cu această ocazie, numără în total 90 de titluri, din care 14 datînd din secolul al XVI-lea şi 25 din secolul al XVII-lea. Publicăm, cu această ocazie, numai pe cele din secolele XVI şi XVII, urmînd ca în viitor să revenim cu cele din secolul al XVIII-lea.

Exemplarele înşirate mai jos au intrat în patrimoniul arhivelor orădene după 1950, prin donaţii efectuate de foştii deţinători. Numai 4 cărţi provin din vechile colecţii ale arhivei comitatului Bihor, toate imprimate în secolul al XVIII-lea.

Pe marginea modului de repertoriere a cărţilor, am dori să precizăm că ele sînt înregistrate cronologic, pe secole şi ani, iar descrierea fiecărui exemplar după modelul fişei analitice de evidenţă a bunurilor culturale mobile — carte. Este înregistrat integral titlul tipăriturii (cîmpul x00), principalele date de editare şi tipărire (cîmpurile x04 şi 05), descrierea aspectului fizic (format, înălţimea tipăriturii I, număr de rînduri şi dimensiunea oglinzii textului 0, corespunzător cîmpului 06), legătura (x81), înscrisuri de proprietate (x82) şi cota (inv. nr.). Pentru coligate indicăm numărul din repertoriu al celorlalte tipărituri cu care se găseşte în aceeaşi unitate fizică.

Nu mai insistăm asupra valorii colecţiei repertoriate, lăsînd aceasta la latitudinea celor realmente avizaţi. Nu putem însă să nu scoatem în evidenţă cîteva tipărituri care au o valoare de argument pentru istoria noastră naţională.

În primul rînd tipăritura înregistrată sub nr. 8, din secolul al XVI-lea, respectiv *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese, fatte contra turchi, dal Sign. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg . . .*, Veneţia, 1584, al cărei autor face apologia eroului albanez, dar înscrie — indirect — efortul antiotoman al acestuia în contextul luptelor de apărare iniţiate şi conduse de marele Iancu de Hunedoara. Şi aceasta la mai puţin de 30 de ani de la bătălia pentru apărarea Belgradului şi, implicit, apărarea părţilor de sud-est şi central-europene, a căror importanţă pentru întreaga civilizaţie europeană nu este nevoie a mai fi relevată.

A doua tipăritură, înregistrată sub nr. 12, din secolul al XVII-lea, *Raggvaglio dell ultime guerre di Transilvania, et Ungaria, tra l'imperatore Leopoldo primo, il gran signore de turchi Echmet quatro, Giorgio Rakozi, et altra successivi principi di Transilvania,* al cărei autor, Mauritius Nitri, tipăreşte în 1666 la Veneţia, la numai 6 ani de la cucerirea cetăţii Oradea de către turci, una din primele relatări ale acestui eveniment, prin prisma unui istoric din vestul continentului nostru, conferind întîmplării o importanţă de talie europeană. În afara relatării asediului fortificaţiei orădene, care este, la urma urmei o chestiune mai mult de istorie locală, evident din punctul de vedere al istoriei noastre naţionale, semnificaţia majoră a cărţii constă în faptul că este una din primele istorii ale luptelor pentru libertate a ţărilor române din prima jumătate a secolului al XVII-lea, scrisă de un istoric străin, destinată cititorilor interesaţi din vestul Europei, semn al sensibilizării acestora faţă de evenimentele din părţile locuite de români, care continuă lupta pentru oprirea înaintării otomane peste aceste ţinuturi.

SECOLUL AL XVI-LEA

1. PAULI IOVII COMENSIS MEDICI DE ROMANIS PISCIBUS LIBELLUS AD LUDOVICUM BORBONIUM CARDINALEM AMPLISSIMUM

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA ANNO MDXXXI (1531)

Colophon: IN OFFICINA FROBENIANA, PER HIERONYMUM FROBENIUM ET NICOLAUM EPISCOPIUM

Format: 8° (I=16 cm)
Paginaţie: 144, (8) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3817
Coligat cu nr. 2, 3, 4, 5, 6
Rînduri: 26 (0=11,5×7 cm)
Ex. complet

2. GEORGII AGRICOLAE MEDICI BERMANNNUS, SIVE DE RE METALLICA

PARISIIS APUD HIERONYMUM GORMONTIUM 1541

Format: in 8° (I=16 cm)
Paginaţie: 108 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3818
Coligat cu nr. 1, 3, 4, 5, 6
Rînduri: 30 (0=11,8×6,5 cm)
Ex. complet

3. LES LIVRES D'HESIODE POËTE GREC INTITULEZ LES OEUVRES ET LES IOVRS NOUVELLEMENT TRADUICTZ DE GREC EN FRANÇOIS, PAR RICHARD LE BLANC

LYON IEAN DE TOURNES MDXLVII (1547)

Format: in 8° (I=16 cm)
Paginaţie: 70 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3821
Coligat cu nr. 1, 2, 4, 5, 6
Rînduri: 26 (0=12,6×6,4 cm)
Ex. complet

4. LE MANUEL CALENDIER, PAR LEQUEL EST FACILE SAVOIR LE LIEU ET DISCOURS DU SOLEIL ET DE LA LUNE, ENSEMBLE LES FESTES FIXES OU MOBILES, EN LEGLISE ROMAINE CELEBREES. PAR MAISTRE MANAULD ENGALFRED MEDICIN D'ARLES

LYON IEAN DE TOURNES MDXLVIII (1548)

Format: in 8° (I=16 cm)
Paginație: 55 p +12 ilustrații
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3819
Coligat cu nr. 1, 2, 3, 5, 6
Rînduri: 27 (0=11,8×7,1 cm)
Ex. complet

5. PARADOXE DE LA FACULTE DU VINAIGRE, CONTRE LES ESCRITS DES MODERNES, OU PLUSIEURS CHOSES SONT DEMONSTREES NON ESLONGNEES DE LA VERITÉ. AUTHEUR PIERRE TOLET DOCTEUR MEDECIN

LYON IEAN DE TOURNES MDXLIX (1549)

Format: in 8° (I=16 cm)
Paginație: 59 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3820
Coligat cu nr. 1, 2, 3, 4 6
Rînduri: 29 (O=12,6×7,3 cm)
Ex. complet

6. DI DIVERSA HOMINUM NATURA, PROUT A VETERIBUS PHILOSOPHIS EX CHORPUM SPECIEBUS REPERTA EST, COGNOSCENDA LIBER, ANTONII MOLINII MATISCONENSIS DILIGENTIA

LUGDUNI IOANNES TORNAESIUS MDXLIX (1549)

Format: in 8° (I=16 cm)
Paginația: 70 p
Rînduri: 20 (11,4×7 cm)
Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele La legare s-a folosit în capitalband un fragment dintr-un manuscris realizat pe membrană
Cota: inv. nr. 3816
Coligat cu nr. 1, 2, 3, 4, 5

7. PRINCIPI DI CASA D'AUSTRIA PROGENITORI DELLA SERENISSIMA PRINCIPESSA DI FIORENZA ET DI SIENA IN VENETIA

VENETIA (s.n.) (1566)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginația: 17 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3814
Notă: Autorul lucrării este Francesco Sansovino
Coligat: cu nr. 8, 9
Rînduri: 28 (O=15,8×9,7 cm)
Ex. complet

8. GLI ILLUSTRI ET GLORIOSI GESTI, ET VITTORIOSE IMPRESE, FATTE CONTRA TURCHI, DAL SIGN. D. GIORGIO CASTRIOTTO, DETTO SCANDERBEG, PRENCIPE D'EPIRRO. DOUE SI MOSTRA LA VERA MANIERA DEL GUERREGGIARE, DI GOUVERNARE ESERCITI, DI FAR PRONTI I SOLDATI AL COMBATTERE, ET DI RESTAR VINCITORI IN OGNI DIFFICILE IMPRESA. NOVAMENTE RISTAMPATI, ET CON SOMMA DILIGENZA CORRETTI

VINEGIA ALTOBELLO SALICATO 1584

Format: in 4° (I=20 cm)
Rînduri: 32 (O=15×9,2 cm)
Paginația: (7), 87 f+1 portret
Ex. complet
Legătura: carton presat, cotorul învelit în piele. Legătură modernă
Înscrieri de proprietate: Martini Domokos mp., 1722
Cota: inv. nr. 3813
Coligat cu nr. 7, 9

9. EPITOME DELLA HISTORIA ROMANA DI DIONE NICEO DI XXV. IMPER. ROMANI DA POMPEO MAGNO FINO AD ALESSANDRO FIGLIUOLO DI MAMMEA, TRADOTTO PER M. FRANCESCO BALDELLI. ET DI NOVO CORRETE, ET RISTAMPATE. ALLO ILLUSTRISS. ET REVERENDISSIMO CARDINALE D'ESTE

VENETIA IGIOLITI MDLXXXIIII (1584)

Format: in 8° (I=20 cm)
Paginația: (18), 367 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3815
Coligat cu nr. 7, 8
Rînduri: 38 (O=15,9×11,3 cm)
Ex. complet

10. AD ACTA COLLOQUII MONTISBELGARDENSIS TUBINGAE EDITA, THEODORI BEZAE RESPONSIONIS, PARS PRIOR, EDITIO SECUNDA

GENEVAE JOANNES LE PREUX MDLXXXVIII (1588)

Format: in 4° (I=22 cm)
Rînduri: 44 (11,7×9,7 cm)
Paginația: 196 p
Ex. complet
Legătura: carton presat, cotorul legat în piele. Legătură modernă
Înscrieri de proprietate: Ambrosii Doniczi 88
Cota: inv. nr. 3707
Coligat cu nr. 11

11. AD ACTA COLLOQUII MONTISBELGARDENSIS TUBINGAE EDITA, THEODORI BEZAE RESPONSIONIS, PARS ALTERA, EDITIO PRIMA

Format: in 4° (I=22 cm)
Rînduri: 44 (17,7×9,7 cm)
Paginația: 255 p
Ex. complet
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3707
Coligat cu nr. 10

12. HISTORIAE ANTIQUAE PARS ALTERA DE IMPERATORIBUS ROMANIS. LIBER IIII. A IULIO CAESARE AD DIVISUM IMPERIUM, SUB CONSTANTINO IRENES, ET CAROLO MAGNO. LIBER V. A CONSTANTINO, IRENES FILIO, AD CONSTANTINUM ULTIMUM, ET CAPTAM A TURCIS CONSTANTINOPOLIM. LIBER VI. A CAROLO MAGNO AD RODOLPHUM II.

LUGDUNI (s.n.) MDXC (1590)

Format: in °8 (I=12 cm) *Rînduri:* 34 (O=95×5,2 cm)
Paginaţie: 749, (28) p Ex. complet
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3741
Coligat cu nr. 13
Notă: Autorul lucrării este Gothofredus Dionysius

13. ANTIQUAE HISTORIAE EX XXVII. AUTHORIBUS CONTEXTAE LIBRI VI, TOTIDEM SOLENNES TEMPORUM EPOCHAS CONTINENTES. DIONYSII GOTHOFREDI IC OPERA SERIEM LIBB. ET AUTHORUM NOMINA, SEQUENTES OSTENDENT PAGINAE CUM INDICE ACCU-

LUGDUNI (s.n.) MDXCI (1591)

Format: in °8 (*I*=12 cm) *Rînduri:* 34 (O=9,5×5,2 cm)
Paginaţie: (16), 454, (12) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele, cu decoraţii în presă. Legătură din secolul XVII
Inscrieri de proprietate: Dionisi Dochium, Anno 1699; Michaelis Lengel; etichete (nelipită!) cu textul *„Ex bibliotheca Michaelis Tertina Eperiesiensis"*.
Cota: inv. nr. 3740
Coligat cu nr. 12

14. DUO GALLICARUM RERUM SCRIPTORES NOBILISSIMI. FROSSARDUS IN BREVEM HISTORIARUM MEMORABILIUM EPITOMEN CONTRACTUS: PHILIPPUS COMINAEUS DE REB(US) GESTIS A LUDOVICO XI, ET CAROLO VIII, FRANCORUM REGIBUS. AMBO A IOAN SLEIDANO E GALLICO IN LATINUM SERMONEM CONVERSI, BREVIQ. EXPLICATIONE ILLUSTRATI. ADDITUS IN FINE INDEX RERUM MEMORABILIUM COPIOSISSIMUS

FRANCOFURTI ANDREAS WECHELIUS, CLAUDIUS MARNIUS, IO. AUBRIUS MDXCIIII (1594)

Format: in 8° (I=12 cm) *Rînduri:* 28 (O=9,2×5,2 cm)
Paginaţie: 951, (70) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele de culoare galbenă. Legătură originală
Inscrieri de proprietate: Ludovic Domokos Halae 1747
Cota: inv. nr. 3827

SECOLUL AL XVII-LEA

1. SZENT BIBLIA AZ EGÉSZ KERESZTYÉNSÉGBEN BE-VOETT RÉGI DEÁK BOETUEROEL MAGYARRA FORDITOTTA A JÉSUS-ALATT VITÉZKEDOE TÁRSASÁG-BELI NAGYSZOMBATI KÁLDI GYOERGY PAP

BÉCHBEN FORMIKA MÁTE MDCXXVI (1626)

Format: in 6° (I=29 cm) *Rînduri:* 58 (24,2×12,4 cm)
Paginaţie: (2), 1176, (32), 44, (2) p Ex. incomplet, lipsă f. de titlu
Legătura: tăblii de lemn învelite în piele neagră.
Înscrieri de proprietate: Georgii Musnai, A. 1628; Antonii Gereb de Arapataka, 1713 3 maii; Arapataki Gereb Elek.
Cota: inv. nr. 6088

2. VITA ROBERTI BELLARMINI POLITIANI E SOCIETATE IESU MARCELLI II. PONT. MAX. SORORIS FILII S.R.E. PRESBYTERI CARDINALIS ARCHIEPISCOPI CAPUAE FIDEI PROPUGNATORIS URBANO VIII. PONTIFICI MAXIMO DICATA ITALICE PRIMUM SCRIPTA A IACOBO FULIGATTO LATINE REDDITA, ET AUCTA A SILVESTRO PETRA SANCTA SACERDOTIBUS EIUSDEM SOCIETATIS

LEODII IOANNES OUVVERX, LEONARD STREEL MDCXXVI (1626)

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 27 (O=15,4×10,1 cm)
Paginaţie: (580) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele. Legătura originală
Înscrieri de proprietate: Martinus Domokos ab Ao 1729
Cota: inv. nr. 3737

3. TRACTATUS LUCULENTUS, POSTHUMUS, TOTI REIPUBLICAE CHRISTIANAE UTILISSIMUS, DE MATERIA RARISSIME ANTEHAC ENUELEATA, CASIBUS NIMIRUM CONSCIENTIAE SUMMO STUDIO ELABORATUS A FRIDERICO BALDUINO SS. THEOLOG. DOCTORE ET PROFES. WITTEBERG EDITIO POSTHUMA ET CORRECTA

WITTEBERGAE IEREMIAE SCHREUS, HEINRIC IOHANNES MEIER s.a. (1628?)

Format: in 4° (I=21 cm) *Rînduri:* 40 (O=16,4×10,6 cm)
Paginaţie: (20), 954, (94) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele de culoare galbenă. Originală
Înscrieri de proprietate: ştampila deţinătorului actual
Cota: inv. nr. 6314

4. ACTA ET DECRETA SYNODI DIOECESANAE STRIGONIENSIS. AUCTORITATE ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI DOMINI, PETRI PAZMANY, ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS CELEBRATAE TYRNAVIAE ANNO DOMINI MDCXXIX DIE IV OCTOBRIS ET SEQUENTIBUS. IUSSU EJUSDEM ILLUSTRISSIMI ARCHIEPISCOPI, PRO COMMODITATE PAROCHORUM TYPIS EDITA

POSONII s.n. MDCXXIX (1629)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: 149, (2) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3752
Bibliografie: RMK, II, 454
Coligat cu nr. 6, 7
Rînduri: 28 (O=13,2×10,3 cm)
Ex. incomplet, lipsă f. de titlu și f. 1—5

5. MANTISSA ANT-ANATOMIAE JESUITICAE, OPPOSITA FAMOSIS QUIBUSDAM CONTRA SOCIETATEM JESU SPARSIS LIBELLIS, QUORUM TITULI SUNT: 1. MISTERIA PATRUM SOCIETATIS JESU. 2. CONSULTATIO FR. IUNIPERI DE ANCONA MINORITAE. 3. FR. LUDOVICI SOTELI RELATIO, DE ECCLESIAE IAPONICAE STATU. AUCTORE LAURENTIO FORERO SOC. JESU THEOLOGO

OENIPONTE JOANNES GÄCHIUS 1635

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: (3), 153, (2) p
Rînduri: 16,2×10,6 cm
Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele
Înscrieri de proprietate: Pauli Donat Viennae 1831
Cota: inv. nr. 3769

6. JOHAN-OTTONIS TABORIS, J.U.D. ET IN ACADEMIA ARGENTORATENSI ANTECESSORIS COMMENTARIUS AD TIT. COD. DE METATIS ET EPIDEMETICIS. VON EINQUARTIERUNGEN. AD USUM HORUM TEMPORUM ACCOMODATUS

ARGENTORATI JOHANNES PHILIPPUS MÜLBIUS MDCXLV (1645)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: (2), 292 p
Rînduri: 37 (O=15,4×9,5 cm)
Ex. complet
Legătura: carton presat, cotorul învelit în piele. Legătură modernă
Înscrieri de proprietate: Martini Domokos
Cota: inv. nr. 3751
Coligat cu nr. 4, 7, 8

7. SUPREMI NUMINIS GRATIA DE AUDIENTIA EPISCOPALI DECRETO MAGNIFICI JCTORUM ORDINIS, IN CELEBERRIMA ARGENTORATENSIUM ACADEMIA PRO CONSEQUENDIS IN UTROQ(UE) JURE DOCTORIS PRIVILEGIIS ET DIGNITATE DISPUTABIT SOLENNITER JOHANNES CASPARUS LENTZ RATISBONENSIS

ARGENTORATI JOHANNES PICKEL MDCLI (1651)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: (62) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3753
Coligat cu nr. 4, 6, 8

Rînduri 36 (O=15,4×9,8 cm)
Ex. complet

8. DISPUTATIO PHYSICA DE SOMNAMBULIS QUAM DEO AUSPICE PRAESIDE DN. IOH. RUDOLPHO SALTZMANNO JUNIORE, PHILOSOPHIAE ET MEDICINAE DOCT. PHISICES PROFESSORE H.T. ACADEMIAE RECTORE MAGNIFICO. DOMINO PRAECEPTORE ATQUE PATRONO AETERNUM COLENDO. D. 29 IANUARII LOCO HORISQ(UE) SOLITIS PUBLICAE DISQUISITIONI SUBJICIT JOHANN REINHARDUS KOHLERUS MOENO-FRANCOFURTANUS

ARGENTORATI JOHANNES ANDREAS MDCLI (1651)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: (62) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3753
Coligat cu nr. 4, 6, 7

Rînduri: 38 (O=15×9,5 cm)
Ex. complet

9. CONCIONES QUAEDAM MISCELLANEAE QUIBUS EX DIVERSIS TEXTIBUS DIVERSAE MATERIAE THEOLOGICAE EXPLICANTUR ET AD PRAXIN PIETATIS APPLICANTUR. PER CASPARUM STRESONEM ANHALTINUM, ECCLESIAE HAGIENSIS MINISTRUM. EDITIO SECUNDA AB AUCTORE RECOGNITA, ET UNA CONCIONUM DECADE AUCTA

AMSTERODAMI JOHANNES JANSSONIUS MDCLIV (1654)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginație: (6), 236 p

Rînduri: 41 (O=16,6×12,4 cm)
Ex. complet

Legătura: carton presat învelit în piele de culoare galbenă. Legătură originală
Înscrieri de proprietate: Ioannis Gal; Iano Georgii Bovii Ao 1807
Cota: inv. nr. 6315

10. HUGONIS GROTII ANNALES ET HISTORIAE DE REBUS BELGICIS

AMSTELAEDAMIS IOANNES BLAEV MDCLVIII (1658)

Format: in 12° (I=13 cm) *Rînduri:* 35 (O=10,3×5,6 cm)
Paginaţie: (14), 812, (34) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele. Legătură originală
Inscrieri de proprietate: Ludovic Domokos
Cota: inv. nr. 3776

11. OPERA GATAKERI OSTE ALLE THEOLOGISCHE WERCKEN VAN DEN GERWEERDIGEN EN GOD-GELEERDEN THOMAS GATAKER, B. D. PREDIKANT TOT ROTHENTK IN ENGELANT, DERVATENDE VERSEHEYDE UYTGELESENE, LEERLAME EN TROOSTELIJEKE VYTLEGGINGEN, VAN EENIGE DER VOORNAEMSTE PLAETSEN DES OUDEN ENDE NIEUWEN TESTAMENTS UYT'T ENGELS VERTAELT DOOR J. C.

AMSTERDAM JACOB BENJAMIN 1659

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 47 (O=16×9,6 cm)
Paginaţie: (10), 628 p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele. Legătură originală
Inscrieri de proprietate: Augustus Bicker, 18 iulii 1704; Joh. Barth. Desilochius, 1705; Georgius Marothi
Cota: inv. nr. 3710

12. RAGGVAGLIO DELL ULTIME GUERRE DI TRANSILVANIA, ET UNGARIA, TRA L'IMPERATORE LEOPOLDO PRIMO, IL GRAN SIGNORE DE TURCHI ECHMET QUARTO, GIORGIO RAKOZI, ET ALTRI SUCCESSIVI PRINCIPI DI TRANSILVANIA, DEL CONTE MAURITIO NITRI ABBATE DI NOIRES. DEDICATO AL ALTEZZA SERENISSIMA D'ENRIETTA ADELAIDE ELETTRICE, E DUCHESSA DI BAVIERA NATA PRINCIPESSA REALE DI SAVOIA

VENETIA FRANCESCO VALUASENSE 1666

Format: in 4° (I=19 cm) *Rînduri:* 27 (O=15,4×9,7 cm)
Paginaţie: (4), 238 p Ex. complet
Legătura: carton presat
Inscrieri de proprietate: Delle regie scuole Icoriche d'artigleria e fortificazie 1739
Cota: inv. nr. 3812

13. JOANNIS OETINGERI, FRANCI, GEOGRAPHI ET SECRETARII WIRTEMB. TRACTATUS DE JURE ET CONTROVERSIIS LIMITUM, AC FINIBUS REGUNDIS. ODER GRÜNDLICHER BERICHT VON DEN GRÄNTZEN UND MARCKSTEINEN, WIE DURCH DIESELBE DER KÖNIGREICH, LANDSCHEFFTEN FÜRSTENTHUM, BISTUMEN, GRAFF, UND HERZSCHAFFTEN: ITEM DER STÄDT, KLOSTER, SCHLÖSSER, DÖRFFER, HÖFE UND FELDGÜTER GEBIETH WEIDREICHIN, MARCKUNG, ZWING UND BÄNN, NACH AUSSWEISUNG DER GEMEINEN RECHTEN UND EINES JEDEN LANDS GEWONHEIT UNTERSCHIEDEN,

EINGESTEINT, UND DIE DARAUSS ENTSTEHENDE NACHBARLICHE STRITT UND WISSVERSTÄND, ERÖRTERT UND BEYGELEGT WERDEN SOLLEN. IN ZWEYEN BÜCHERN BESCHRIEBEN DARINNEN AUCH VOM OBRIGKEITLICHEN BEWALT REGALIEN, EHEHAFFTINEN DER STÄDT UND GEMEINDEN, DIENSTBARKEITEN WEYDGANG, FLÜSSEN, FISCHENTZEN, WASSER RECHTEN, ANHENCKEN DER WASSER, UND VERGLEICHEN NUTZLICHE MATERIEN GEHANDELT WIRD, WELCHE ZU BESCHREIB- UND ERNENRUNG DER HERISCHAFTTEN UND UEMPTER, AUCH GANTZER KÖNIGREICH UND FÜRSTENTHUMEN DIENSTLICH UND NACHRICHTLICH SEYEN

AUGSPURG GOTTLIEB GÖBELN 1670

Format: in 8° (I=16 cm) *Rînduri:* 31 (O=13,1×6,7 cm)
Paginație: (34), 443 p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele. Legătura originală
Înscrieri de proprietate: Christophorus Henricus Bercrous
Cota: inv. nr. 3744

14. JO. FERDINANDI BEHAMB JCTI, ET PROFESSORIS INCLYTORUM STATUUM IN SUPERIORI AUSTRIA NOTITIA HUNGARIAE ANTIQUO-MODERNAE BERNEGGERIANA PERPETUIS OBSERVATIONIBUS CONDECORATA NEC NON INDICE TUM MARGINALI, TUM REALI ILLUSTRATA, EMENDATA

ARGENTORATI GEORGIUS ANDREAS DOLHOPFIUS MDCLXXVI (1676)

Format: in 8° (I=18 cm) *Rînduri:* 35 (O=14,1×7,4 cm)
Paginație: (14), 252, (26), 232 p Ex. complet
Legătura: carton presat, cotorul învelit în piele
Înscrieri de proprietate: Ludovic Domokos
Cota: inv. nr. 3774

15. PAULI MERULAE I. C. DUM VIVERET IN, ACAD. LUGD. BATAV. HISTORIAR. PROFESSORIS ET D. D. ORDIN. HOLLANDIAE FRISIAEQUE BOREALIS HISTORIOGRAPHI ANTIQUITATES ROMANORUM DE SACRIFICIIS, SACERDOTIBUS, LEGIBUS, COMITIIS, ET PRAEMIIS QUAE MILITIAM SEQUEBANTUR. JUXTA AUTOGRAPHUM CUM AMPLISSIMO INDICE EDITAE, RECENSITATE, ET ORNATAE MULTIS FIGURIS

LUGDUNI BATAVORUM PETRUS VAN DER MEERSCHE MDCLXXXVI (1686)

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 38 (O=15,5×11 cm)
Paginație: (103), 144, 55, (1), 288, (4), 49, (3) p Ex. complet
Legătura: carton presat, cotor legat în piele. Originală
Înscrieri de proprietate: Georgius Buzankai; Ludovic Domokos, 1739
Cota: inv. nr. 3722
Notă: lucrarea are patru părți, numerotate separat și avînd fiecare pagină de titlu proprie. Data corectă a tipăririi: 1684

16. MAGISTER. PRUDENTIAE JURIS OPIFICIARII PRAECURSOR PRIMARIUS. DER MEISTER BEY DEN HANDWERCKEN. OPUSCULORUM JURIDICO-FABRICENSIUM PERICULUM QUARTUM: LABOR ANTELUCANUS ADRIANI BEIERI, D.

JENA JOH. JAC. EHRTEN 1685

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 32 (O=14,2×9,3 cm)
Paginație: (14), 219, (31) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele. Originală
Inscrieri de proprietate: Martinus Domokos, 1752
Cota: inv. nr. 3715
Coligat cu nr. 18, 19

17. LUDOVICI DE LA FORGE, MEDICINAE APUD SAIMURIENSIS DOCTORIS, TRACTATUS DE MENTE HUMANA, EJUS FACULTATIBUS ET FUNCTIONIBUS, NEC NON DE EJUSDEM UNIONE CUM CORPORE, SECUNDUM PRINCIPIA RENATI DESCARTES, EMENDATUS ET AUCTUS PRAETER NUMERATAM PARAGRAPHORUM DISTINCTIONEM SUMMARIIS MARGINALIBUS, ATQUERERUM PRIMARIARUMQUE QUAESTIONUM PHILOSOPHICARUM INDICIBUS, PER J. F.

AMSTELODAMI TYPOGRAPHIA BLAVIANA MDCLXXXVIII (1688)

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri* 38 (O=10,4×15,7 cm)
Paginație (20), 241, (6) p Ex. complet
Legătura: carton presat învelit în piele galbenă. Originală
Inscrieri de proprietate: ștampila Filialei Arhivelor Statului Oradea
Cota: inv. nr. 6316

18. D. ADRIANI BEIERI DE JURE PROHIBENDI QUOD COMPETIT OPIFICIBUS ET IN OPIFICES. VOR DER FÜNFTE ERVANG. EDITIO SECUNDA, ACCESSIONIBUS QUIBUSDAM AUCTA. CUM PRIVILEGIO POTENTISS. ELECT. SAX.

JENAE SALOMON SCHMID MDCLXXXVIII (1688)

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 32 (14,2×9,3 cm)
Paginație: (10), 172, (20) p Ex. complet
Legătura: coligat
Cota: inv. 3716
Coligat cu nr. 16, 19

19. RELATIO ACTORUM CONSULTATIO ITEM ET DIGRESSIO AD ARGUMENTUM DE CONVICIIS OPIFICUM VOM SCHELTEN DER HANDWERCKER. ADRIANI BEIERI, D. CUM PRIVILEGIO SERENISS. ET POTENTISS. ELECT. SAX.

JENAE JOH. JAC. EHRTEN s.a. (1689 ?)

Format: in 4° (I=20 cm) *Rînduri:* 32 (O=14,2×9,3 cm)
Paginație: (4), 135, (1) p Ex. complet
Legătura: coligat
Cota: inv. 3717
Coligat: cu nr. 16, 18

20. H. E. DE EBRAEORUM RE MILITARI, AD DEUT. XX ET XXI. DISSERTATIO PRIOR; QUAM RECTORE MAGNIFICENTISSIMO, SERENISSIMO PRINCIPE AC DOMINO DN. JOHANN GUILIELMO, DUCE SAXONIAE, IULIACI, CLIVIAE AC MONITUM, ANGR. IT. ET WESTPHALLAE ETC. ETC. PRAESIDE, JOHANN ANDR. DANZIO, SACR. LL. PROF. PUBL. ORDIN. H. T. DECANO, IN ACADEMIA SALANA, A.O.R. MDCXC MENSE AUG.... AUCTOR-RESP. GEORG. FERD. GLEICHGROSSIUS, POSONIENSIS

JENAE IO. ZACH. NISI s.a. (1690 ?)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginaţie: (48) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3755
Coligat cu nr. 22

Rînduri: 31 (O=15×9,8 cm)
Ex. complet

21. BOETHUS PEREGRE REDUX CONSPECTIBUS ET INDICE CONSPICUUS DER HANDWERCKSBEFELL: E MUSEO A. BEIERI, JCTI EMISSUM

JENAE SALOMON SCHMID MDCXC (1690)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginaţie: (4), 192, (32) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3718
Coligat cu nr. 16, 18, 19

Rînduri: 32 (14,2×9,3 cm)
Ex. complet

22. UTILISSIMA CAUTELA, TEMPORE PESTIS, IN QUA PRAESCRIBUNTUR CERTAE REGULAE AC PRAECEPTA, JUXTA QUAE UNUS QUISQUE HOMINUM STATUS SE DEBEAT, ET POSSIT DIRIGERE, NUPER EXPENSIS INCLYTAE CAMERAE HUNGARICAE-POSONIENSIS IN LUCEM DATA. NUNC DENUO JUSSU, ET SUMPTIBUS EMINENTISSIMI ET REVERENDISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI, DOMINI LEOPOLDI, S. R. E. CARDINALIS A KOLLONIZ, EPISCOPI JAURIENSIS, ETC. ETC. PRO COMMUNI BONO RECUSA

VIENNAE JOANNES JACOBUS MANN MDCXCI (1691)

Format: in 4° (I=20 cm)
Paginaţie: (54) p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3754
Coligat cu nr. 20

Rînduri: 32 (O=15,5×11 cm)
Ex. complet

23. ANDREAE MAXIMILIANI FREDRO CASTELLANI LEOPOLDIENSIS MONITA POLITICO-MORALIA ET ICON INGENIORUM. EDITIO NOVA

VESALIAE ET AMSTÉLODAMI JACOB WESEL, JOHANN WOLTERS MDCC (1700)

Format: in 12° (I=13 cm)
Paginaţie: 256 p

Rînduri: 24 (9,7×5,5 cm)
Ex. complet

Legătura: carton presat legat în piele. Originală. Coligat
Inscrieri de proprietate: Mart. Domokos Ao 1726
Cota: inv. nr. 3745
Coligat cu nr. 24

24. BREVIARIUM POLITICORUM, SECUNDUM RUBRICAS MAZARINICAS VESALIAE

AMSTÉLODAMI JACOB WESEL, JOHANN WOLTERS MDCC (1700)

Format: in 12° (I=13 cm)
Paginație: 120 p
Legătura: coligat
Cota: inv. nr. 3746
Coligat cu nr. 23
Rînduri: 24 (O=9,7×5,5 cm)
Ex. complet

25. (IOHANN SCHARPIUS, CURSUS THEOLOGICI, EDITIO POSTHUMA)

s.l. (Germania) s.n. s.a. (după 1618)

Format: in 4° (I=22 cm)
Paginație: (6), 774, 274, (4) p
Legătura: carton presat, cotor legat în piele. Originală
Inscrieri de proprietate: ștampila Filialei Arhivelor Statului Oradea
Cota: inv. nr. 6313
Rînduri: 41 (O=17,2×12,2 cm)
Ex. incomplet, lipsă f. de titlu

DIN PREOCUPĂRILE PRIVIND OCROTIREA NATURII ÎN BIHOR

de
ANA MAROSSY

Secolul al XX-lea este marcat de un aflux al naturaliştilor în Bihor, ale căror cercetări dezvăluie şi mai profund valoarea ştiinţifică deosebită a naturii acestor meleaguri ca: M. Péterfi (1908), Al. Borza şi E. Pop (1910, 1924), I. Prodan (1922), D. Tuzson (1924), Ana Paucă (1941), A. Boroş (1940—1942), I. Safta (1943), Buia, R. Soó, E. Nyárády, E. Ţopa (1942—1944), C. Velea, I. Crişan (1954), C. Zaharidi, R. C. Popescu, C. Bujoreanu (1955), Z. Spirchez, Şt. Csürös, I. Resmeriţă (1966), I. Pop (1968). Deosebit de valoroase contribuţii au adus studiile ultimelor trei decenii prin lucrările lui N. Boşcaiu, I. Gergely, O. Raţiu, I. Hodişan, G. Sălăjean, N. Codoreanu, F. Micle, F. Lőrinczi etc.

În decursul celor trei secole s-au adunat suficiente date ştiinţifice care să sprijine ideea păstrării caracterului autentic al unor zone intacte şi punerea sub ocrotire a unor specii rare, endemice, relictare.

Idei de ocrotirea naturii încep să apară timid, izolat, încă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, cînd Iuliu Czárán — îndrăgostitul Munţilor Bihorului — trasează şi amenajează traseele turistice şi astăzi practicabile. În scrierile sale îndeamnă drumeţii pentru ocrotirea florei, a peşterilor şi formaţiunilor geologice.

În primele decenii ale secolului nostru, profesorul de desen Ion Buşiţia de la Liceul „Samuil Vulcan" din Beiuş, bun cunoscător al potecilor montane, insuflă discipolilor săi spiritul de ocrotire a naturii.

Începuturile ocrotirii naturii bihorene propriu-zise însă coincid cu primele acţiuni din ţara noastră pentru protejarea patrimoniului natural, concepute la scara unei anverguri naţionale, după desăvîrşirea unificării statului nostru. Această integrare a tradiţiilor bihorene ale ocrotirii naturii în entuziasta mişcare protecţionistă, animată îndeosebi de protagonişti de prestigiu european, ca profesorii Alexandru Borza, Emil Racoviţă şi Ioan Popovici Bîznoşanu, devine explicabilă prin valoarea ştiinţifică inestimabilă a unor comori ale naturii bihorene.

---

* Precizăm că în lucrarea de faţă au fost luate în considerare, cu deosebire, *măsurile juridice referitoare la obiectivele ocrotite din judeţul Bihor.*

Dar ceea ce a grăbit declararea unor monumente ale naturii, ca și a rezervațiilor naturale de pe teritoriul județului nostru, a fost creșterea amplorii impactului antropic, care impunea necesitatea unor demersuri hotărîte pentru salvarea de la distrugere a valorilor naturale, în vederea asigurării perenității lor pentru posteritate. Este explicabil astfel ca însăși concepția ocotirii naturii, ca și specificul diferențiat al obiectivelor ocrotite să fi evoluat și să se fi extins odată cu amplificarea și diversificarea impactului antropic, dar și cu intensificarea cercetărilor naturaliste și dezvoltarea conștiinței eco-civice.

Într-o succintă retrospectivă reamintim astfel că încă din 1916, într-un articol publicat la Unirea de la Blaj, profesorul Borza releva importanța ocrotirii nufărului termal, care se afla deja de cîțiva ani sub paza poliției cîmpenești orădene.

Rămîne însă semnificativ pentru istoria ocrotirii naturii bihorene că într-un memoriu al Decanatului Facultății de Științe de la Universitatea clujană, adresat încă în 1920 Consiliului dirigent, se solicita ca pe baza art. II al legii pentru reforma agrară, votată în 1919 de Marele Sfat Național de la Sibiu, ca toate peșterile din Transilvania și Banat să fie puse sub ocrotire și de asemenea să se înființeze un parc național la Izvoarele Someșului Cald.

La rîndul său, proiectul rețelei naționale de rezervații naturale, prezentat de profesorul Borza la primul Congres național al naturaliștilor din România, ținut la Cluj în 1928, cuprindea ca obiectiv prioritar și Cheile Vadului Crișului, chiar dacă împlinirea dezideratului nu s-a consemnat decît în 1959.

Apariția primei legi pentru protecția monumentelor naturii din 1930 a grăbit constituirea rețelei de rezervații și obiective ocrotite din județul Bihor. Astfel, Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 148 din 1931, într-o prioritate determinată de urgență, declară ca monumente ale naturii pe *Nymphaea lotus var. thermalis*, odată cu *Leontopodium alpinum*. La un an se constituie în continuare rezervația naturală de la lacul și pîrîul Pețea pentru ocrotirea eficientă a nufărului termal (prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1149 din 1932).

Un deziderat încă neîmplinit rămîne propunerea pe care a făcut-o savantul Emil Racoviță, în ședința Comisiei Monumentelor Naturii pentru Ardeal, din 29 ianuarie 1934, ca în regiunea calcaroasă a Munților Apuseni, Padiș—Cetățile Ponorului—Valea Ordîncușei, să se înființeze cel de al doilea parc național al României. Comisia regională a aprobat propunerea și a delegat pe Racoviță să întocmească un referat amănunțit asupra limitelor geografice și posibilităților de înființare a acestui parc național în Munții Apuseni.

Dar cea mai bogată în înfăptuiri pe tărîmul ocrotirii naturii pentru județul nostru rămîne etapa inaugurată în anii puterii populare, după eliberarea țării noastre de sub jugul fascist și lichidarea claselor exploatatoare. Prin prevederile Decretului 237 din 1950 monumentele naturii au fost declarate ca bunuri ale întregului popor, respectiv avut obștesc, iar

activitatea de ocrotire a naturii a fost reorganizată sub patronajul celui mai înalt for științific, în cadrul Academiei țării. Prin regulamentul de funcționare al Comisiei Monumentelor Naturii, aprobat prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri nr. 518 din 1954, s-a înființat Consiliul județean de îndrumare a ocrotirii naturii care a desfășurat o rodnică activitate.

Această activitate a găsit cea mai largă înțelegere și sprijinul permanent al organelor locale de partid și de stat, care nu au precupețit nici un efort cînd a fost vorba să se pună sub ocrotire sau să se adopte măsurile necesare spre a se asigura integritatea în vederea transmiterii către posteritate a valorilor patrimoniului natural din județul nostru. Numai noi, cei care lucrăm pe tărîmul ocrotirii naturii, putem să înțelegem cît de generos a fost acest sprijin, cîte probleme complexe au trebuit să fie rezolvate pentru ca să putem să înscriem pe răbojul activității de ocrotire a naturii din acest județ realizările la care ne vom referi în continuare. Îndrumări competente și cu sprijin permanent am avut și din partea Subcomisiei Monumentelor Naturii de la Filiala clujană a Academiei.

Într-o retrospectivă cronologică, vom releva momentele mai importante prin care rețeaua rezervațiilor și obiectivelor ocrotite din județul nostru s-a lărgit și s-a diversificat într-un mod continuu.

Aceste momente coincid în realitate cu actele normative pe care conducerea județului nostru le-a emis în ultimele decenii. Căci fiecare nouă decizie a Consiliului popular prin care se îmbogățea, atît sub aspect cantitativ cît și calitativ activitatea de ocrotire a naturii, constituia în fond o nouă etapă de dezvoltare a acestei activități, pregătită printr-o susținută muncă de teren, cercetări științifice, consultări cu diverși specialiști și factori cu responsabilități sociale și economice. În felul acesta fiecare nouă decizie a Consiliului popular județean care viza promovarea pe noi trepte calitative a ocrotirii naturii sintetiza o bogată experiență colectivă cu o înaltă responsabilitate eco-civică a tuturor lucrătorilor de pe acest tărîm de activitate.

Astfel, județul nostru se înscrie printre primele județe din țară, atît prin numărul rezervațiilor constituite, cît și prin valoarea lor științifică.
Reamintim astfel, ca un început de activitate în acest domeniu, decizia nr. 5354 din 1952 prin care Comitetul executiv al Sfatului popular al fostei regiuni Crișana adoptă o serie de măsuri de protecție referitoare la monumentele naturii și istorice, ca și sancțiuni pentru eventualele contravenții.

La rîndul său Decizia 262 din 1965, emisă de Comitetul executiv al Consiliului popular al județului Bihor prevede o serie de măsuri pentru amenajarea interioară a peșterii de la Vadu Crișului și a căilor de acces în Peștera Vîntului.

În 1967, prin Decizia 1967 a Consiliului popular al județului Bihor un număr de 17 obiective sînt declarate ca monumente ale naturii și rezervații.

O nouă decizie — Decizia nr. 261 din 1971 — ridică numărul rezervațiilor din județ la 24 — acestea fiind reprezentate prin 9 rezervații bo-

tanice și peisagistice, 5 locuri fosilifere, 3 obiective carstice și peșteri, precum și 5 arborete; la acestea se mai adaugă un număr de 11 arbori seculari ocrotiți și 30 de specii de animale și de plante ocrotite.

Dar un eveniment de o deosebită însemnătate pentru ocrotirea naturii din țara noastră l-a constituit adoptarea de către Marea Adunare Națională a legii nr. 9 din 1973, care organizează pe temeiuri unitare întreaga activitate de ocrotire a naturii și protecție a mediului înconjurător din țara noastră.

Sub impulsul cercetărilor științifice efectuate pe teritoriul județului nostru de diverși specialiști, îndeosebi de la secția de științele naturii de la Muzeul Țării Crișurilor, dar și de către cercetători de la alte institute de cercetare și de învățămînt din țară, a fost relevată importanța științifică a unor noi obiective naturale care urmau să fie ocrotite. Această împrejurare a determinat emiterea în continuare a ultimelor trei decizii ale Consiliului popular județean care a lărgit într-o măsură consideabilă rețeaua rezervațiilor din județul Bihor.

Astfel, prin Decizia nr. 22 din 23 ianuarie 1981, la rezervațiile existente se adaugă un număr de 21 noi rezervații, puse sub ocrotire provizorie pe baza legislației în vigoare, 4 arbori seculari; de asemenea sînt ocrotite pe teritoriul județului încă 8 specii de plante și alte 2 specii de animale. O completare ulterioară a acestei decizii odată cu imprimarea sa pentru o difuzare largă, adaugă alte 4 noi rezervații, 5 arbori seculari iar lista speciilor ocrotite în județ, se îmbogățește cu alte specii de plante și încă 4 specii de animale.

În fine, ultima Decizie a Consiliului popular Bihor emisă sub nr. 123 din 15 martie 1982, îmbogățește rețeaua rezervațiilor din județ cu alte 5 perimetre iar lista speciilor ocrotite cu 2 noi specii vegetale.

Activități rodnice, sprijinite în modul cel mai eficient de conducerea locală de partid și de stat, permite să consemnăm că pe teritoriul județului Bihor există în prezent următoarele obiective care au deja statutul definitiv de monumente ale naturii și rezervații consacrate pe plan republican pe baza legislației în vigoare: 24 rezervații, 11 arbori seculari și 30 de specii de plante și de animale.

Pe plan județean sînt puse în continuare sub ocrotire provizorie, pînă la confirmarea ocrotirii lor definitive pe plan național conform actualelor prevederi ale legii nr. 9 din 1973, încă un număr de obiective care deja se bucură de o protecție efectivă și anume: 41 de noi rezervații, 9 arbori seculari, 12 specii de plante și 6 specii de animale.

În ansamblul său, lista obiectivelor din județul Bihor, care prin diverse acte normative emise de autoritățile centrale sau locale, se bucură deja de o protecție reală și eficientă, asigurată într-un mod competent și prompt de conducerea județului nostru, cuprinde: 65 de rezervații, 20 arbori seculari și 48 specii de plante și animale.

Dar în pofida tuturor acestor realizări deocamdată rămîne încă neîmplinită constituirea viitorului Parc național al Munților Apuseni.

Avem însă încrederea că într-un viitor apropiat se va împlini și acest proiect testamentar al savantului nostru Emil Racoviță.

Dezvoltarea pe noi trepte a acțiunilor de ocrotire a naturii din județul nostru necesită însă intensificarea muncii științifice pentru cunoașterea patrimoniului natural, însoțită în același timp de o largă acțiune de educare ecologică a populației.

Dintre cercetările științifice care sînt în curs de efectuare amintim îndeosebi pe cele ale lucrătorilor de la Muzeul Țării Crișurilor, ca și ale unor cercetători de la alte instituții. Se fac astfel cercetări privind relictele și enremitele floristice și faunistice din diverse ecosisteme cu un vădit caracter conservativ, cercetări hidrobiologice la Băile 1 Mai, Vadu Crișului, Răbăgani, Valea Erului, diverse cercetări fitocenologice și palinologice, ca și studii intensive asupra zăcămîntului fosilifer din zona Aleșd. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în „Nymphaea" — prestigioasa serie de volume publicate de Muzeul Țării Crișurilor, care se bucură de o largă difuzare atît în țară cît și peste hotare. Unele dintre contribuțiile noastre și ale colegilor noștri au fost publicate și în coloanele revistei Ocrotirea naturii și a mediului înconjurător, Revista Muzeelor, ca și în publicațiile UNESCO.

Concomitent cu munca științifică se desfășoară și activitatea cultural-educativă orientată spre formarea unei conștiințe ecologice. Se țin astfel cicluri de conferințe pe teme de ocrotirea naturii, simpozioane, dezbateri, ghidaje în rezervații cu un public larg, alcătuit din muncitori, elevi, militari și numeroși iubitori ai naturii. Dintre cursurile organizate în cadrul universității cultural-științifice amintim: „Drumuri și popasuri în rezervațiile României" ca și cursul de ghizi montani și ocrotitori ai naturii, care se bucură de o largă audență.

Prin toate activitățile la care ne-am referit ocrotitorii naturii din județul nostru, cu sprijinul generos al organelor de partid și de stat, se străduiesc să împlinească înalta chemare a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele statului nostru: „Este o datorie de onoare a partidului, a întregului nostru popor să facă totul pentru asigurarea cadrului ambiant propice ocrotirii sănătății oamenilor, pentru păstrarea nealterată a frumuseților patiei, pentu a transmite generațiilor viitoare toate darurile cu care natura a hărăzit România".

LISTA OBIECTIVELOR OCROTITE ÎN JUDEȚUL BIHOR

I. Rezervații geologice

1. *Pietrele Boghii* (comuna Pietroasa), abrupturi de calcar, cu priveliști cuprinzătoare înspre Depresiunea Beiușului și Munții Codru-Moma.
2. *Poarta Bihorului* (orașul Nucet), cu valoare peisagistică și importanță documentară pentru coroziunea turbionară a apelor, odinioară subterane.
3. *Pietrele Galbenei* (comuna Pietroasa), promontoriu calcaros cu valoare peisagistică, adăpostește o vegetație calcofilă tipică.

4. *Piatra Bulzului* (comuna Pietroasa), clipă calcaroasă cu aspect antropomorfic de dimensiuni mari, adăposteşte pe abrupturi exemplare de tisă.
5. *Groapa Ruginoasă* (oraşul Nucet), martor de eroziune de dimensiune impresionantă cu specii petrografice şi mineralogice deosebite.

II. **Rezervaţii speo-carstice**

1. *Valea Sighiştelului* (comuna Cîmpani), cu peste 40 de peşteri valoroase, din punct de vedere carstologic, speologic, biospeologic şi paleontologic.
2. *Izbucul intermitent de la Călugări* (comuna Cărpinet), fenomen carstic rar întîlnit.
3. *Peştera cu apă din Valea Leşului* (comuna Bulz), cu o bogată faună cavernicolă.
4. *Peştera Vîntului* (comuna Şuncuiuş), cea mai lungă din ţară, atingînd 33 km.
5. *Peştera Meziad* (comuna Meziad), una din cele mai cunoscute peşteri din ţară.
6. *Peştera Ciurului* (comuna Roşia), cu primele urme plantare ale omului cavernicol din ţara noastră.
7. *Peştera Urşilor* (comuna Pietroasa), cu valoare ştiinţifică (schelet de urs în conexiune anatomică), bogat concreţionată.
8. *Gheţarul „Focul viu"* (comuna Pietroasa), cu concreţiuni de gheaţă.
9. *Avenul Borţigului* (comuna Pietroasa), cu concreţiuni de gheaţă.
10. *Peştera lui Micula* (comuna Pietroasa).
11. *Avenul Cîmpeneasca — Izbucul Boiu* (oraşul Vaşcău).
12. *Peştera Gălăşeni* (comuna Măgeşti).
13. *Peştera Osoiu* (comuna Vîrciorog).

III. **Rezervaţii paleontologice**

1. *Punctul fosilifer din Valea Lionii* (oraşul Aleşd), depozit de vîrstă triasică cu reptile mezozoice.
2. *Calcarele cu hipuriţi* din *Valea Crişului* (comuna Bratca) de vîrstă cretacică cu un imens recif coralier, cu lameilibranhiate marine.
3. *Calcarele tortoniene dela Tăşad (comuna Drăgeşti)* cu depozite marine din epoca miocenă medie.
4. *Calcarele tortoniene de la Miheleu* (comuna Lăzăreni), din miocenul mediu cu specii de gasteropode şi echinoderme.
5. *Punctele fosilifere* de pe *Dealul Şomleu* (comuna Sînmartin), cu resturi de vertebrate fosile, cu numeroase elemente termofile din perioada cuaternară.
6. *Lentila 204 — Cornet* (comuna Aştileu), depozit fosilifer cu resturi de dinosaurieni incluse în bauxită de slabă calitate.
7. *Gruiul Pietrii* (comuna Lugaşu de Jos), cu resturi de reptile fosile de vîrstă triasică.
8. *Punctul fosilifer de la Corniţel* (comuna Borod), cu resturi de plante fosile de vîrstă pliocenă.

IV. **Rezervaţii botanice**

1. *Poiana cu narcise din Pădurea Goronişte* (comuna Tinca), cu specia Narcissus angustifolius la cea mai joasă altitudine din ţară.
2. *Dealul Pacău* cu bujorul banatic (comuna Şoimi), cu o vegetaţie xerotermă, adevărat vestigiu fitoistoric.

3. *Lacul Cicoş* (comuna Săcuieni), mlaştină cu specii relictare, sfagnete, plauri şi arinişe plutitoare compacte.
4. *Păşunea cu Corynephorus canescens* (comuna Şimian), singura staţiune viguroasă cu specia atlantică mediteraneeană.
5. *Turbăriile din Padiş* (comuna Pietroasa), cu vegetaţie relictară, vestigii din perioada glaciaţiunilor, cu rol ecologic în regimul hidric al zonei.
6. *Fîneaţa din Valea Roşie* (comuna Cetariu) cu o floră autentică spontană, cu specii rare în zona de vest a ţării.
7. *Rezervaţia cu liliacul carpatin* (Syringa josikaea), (comuna Bulz), specie relictară endemică în Carpaţi.
8. *Vîrful Bociasa* (comuna Bulz), cu vegetaţie subalpină, cu pîlcuri de Pinus mugo.
9. *Pădurea cu narcise* din pădurea *Alparea* (comuna Oşorhei).
10. *Valea Rece* (comuna Sălacea) cu vegetaţie lacustră rară şi faună acvatică caracteristică.
11. *Molhaşurile din Valea Izbucelor* (comuna Budureasa) cuprinde turbării nefalsificate din cele mai autentice din ţară.
12. *Versantul sudic al vîrfului Cîrligaţi* (comuna Budureasa) cuprinde o floră rară compusă din elemente dacice şi endemice.
13. *Versantul sud-estic al Pietrei Grăitoarea* numit *Coasta Brăiesei* (comuna Budureasa) prezintă fenomene crionivale cu vegetaţie relictară.
14. *Fîneţele naturale* din zona de obîrşie a *Crişului Pietros (Boga)* (comuna Pietroasa), prezintă o floră bogată spontană de fîneaţă piemontană cu specii rare avînd şi importanţă etnografică legată de cositul, uscatul şi adunatul fînului.

V. **Rezervaţii zoologice**

1. *Colonia de păsări din pădurea Rădvani* (comuna Cefa), loc de cuibărire a speciilor de stîrci (stîrcul de noapte, stîrcul cenuşiu, egreta mică).
2. *Izvoarele mezotermale de la Răbăgani*, cu faună malacologică relictară.

VI. **Rezervaţii mixte**

1. *Cetăţile Ponorului* (comuna Pietroasa), fenomen carstic unic din România, cu specii de plante de altitudine mare, vegetînd în condiţii microclimatice deosebite.
2. *Cetatea Rădesei* (comuna Budureasa), peşteră în formă de tunel. Aici izvorăşte Someşul Cald.
3. *Valea Galbenei* (comuna Pietroasa), cu Izbucul Galbenei, pîrîu formînd chei strîmte, guri de peşteri, arcade naturale şi imense căldări tăiate în calcare.
4. *Săritoarea Bohodeiului* (comuna Pietroasa), cascadă de circa 80 de metri înălţime, cu izvoarele pe coasta Bohodeiului, zonă de cuibărire a acvilei de munte.
5. *Defileul Crişului Repede* şi *Peştera de la Vadu Crişului* (comuna Vadu Crişului), regiune carstică cu peşteri şi elemente floristice, vestigii ale unei vegetaţii xeroterme de odinioară.
6. *Pîrîul Peţea* (comuna Sînmartin) cu nufărul termal (Nymphaea lotus var. thermalis), element subtropical relictar; melcul endemic Melanopsis parreyssi; roşioara endemică (Scardinius erythrophtalmus racovitzai).
7. *Platoul carstic Padiş* — depresiunea Vărăşoaia — Poiana Ponor (comuna Pietroasa), unitate biogeografică, parte integrantă din complexul carstic al Munţilor Bihor cu valori peisagistice şi turistice deosebite.
8. *Depresiunea Bălăleasa* (comuna Pietroasa), cu morfologie carstică cu sisteme de doline şi cu vegetaţie caracteristică.

9. *Vîrful Biserica Moţului* (comuna Pietroasa), complex de vegetaţie forestieră şi de pajişte.
10. *Platoul carstic „Lumea pierdută"* (comuna Pieroasa), unitate carstică, peisagistică şi speologică, cu un complex de avene: Gemănata, Avenul Negru, Peştera Căput.
11. *Groapa de la Barsa* (comuna Pietroasa), cu valoare deosebită carstică, speologică, peisagistică şi floristică.
12. *Poiana Florilor* (comuna Pietroasa), fîneaţă montană cu importanţă etnografică legată de cositul, uscatul şi adunatul fînului.
13. *Ferice Plai* şi *Hoanca* (comuna Bunteşti), cuprinde fîneţe naturale, piemontane nealterate, cu sălaşuri tradiţionale pentru perioada cositului.

VII. **Parcuri dendrologice**

1. Parcul dendrologic de la Sîmbăta.
2. Parcul dendrologic de la Batăr.
3. Parcul dendrologic de la Cadea (comuna Săcuieni).
4. Parcul dendrologic de la Valea lui Mihai.
5. Parcul dendrologic de la Balc.
6. Parcul Petőfi (municipiul Oradea).
7. Parcul Institutul de Învăţămînt Superior Oradea.
8. Parcul dendrologic de la Arpăşel.
9. Parcul dendrologic de la Săcuieni.
10. Parcul dendrologic Cighid (comuna Ciumeghiu).

VIII. **Arbori seculari**

1. Stejarul secular (300 ani) din rezervaţia Pîrîul Peţea (comuna Sînmartin).
2. Stejarii seculari (400 de ani) de lîngă drumul Meziadului.
3. Stejarul secular (250 ani) din Parcul C.A.P. Otomani (comuna Sălacea).
4. Stejarii seculari (200 ani) din Pădurea Mare (oraşul Marghita).
5. Sophora japonica (comuna Sălacea, nr. 320).
6. Molidul columnar, la Pîrîul Minunilor — Stîna de Vale (comuna Budureasa).
7. Exemplarul de Picea abies var. virgata de la Ocolul silvic Sudrigiu (comuna Rieni).
8. Arborii mamut (Sequoia gigantea) (100 de ani), Şcoala generală nr. 14 Oradea.
9. Plopii seculari de pe malul drept al Crişului Repede (municipiul Oradea).
10. Stejarul secular de la Coşdeni (comuna Pomezău).
11. Stejarii seculari de la Vărzarii de Jos (oraşul Vaşcău).
12. Nucii seculari din curtea Consiliului popular al oraşului Vaşcău.
13. Platanul secular (oraşul Beiuş, str. Bihorului nr. 30).
14. Nucul secular (Beiuş, str. 30 Decembrie nr. 20).
15. Iedera arborescentă (comuna Drăgeşti nr. 8).
16. Stejarii seculari (municipiul Oradea, str. Doja nr. 48).
17. Plopii seculari „La trei Fetani" (comuna Oşorhei, satul Alparea).

IX. **Plante ocrotite**

1. Tisa *(Taxus baccata);* ghimpele *(Ruscus aculeatus);* alunul turcesc *(Corylus colurna);* bulbucii de munte *(Trollius europaeus);* liliacul carpatin *(Syringa josikaea);* bujorul banatic *(Paeonia officinalis ssp. banatica);* ruscuţa de primăvară *(Adonis vernalis);* ghinţura punctată *(Gentiana punctata);* narcisele sălbatice

(Narcissus angustifolius); toate speciile de *Pulsatilla;* toate speciile de *Iris;* toate speciile de *Gentiana;* toate speciile din familia *Orchideaceae;* nufărul alb *(Nymphaea alba);* laleaua pestriță *(Fritillaria montana);* crinul de pădure *(Lilium martagon);* crinul galben *(Lilium jankae);* săbiuța *(Gladiolus imbricatus).*

X. Animale ocrotite

Acvila de munte *(Aquila chrysaëtos);* cocoșul de munte *(Tetrao urogallus);* corbul *(Corvus corax);* dropia *(Otis tarda);* stîrcul alb *(Egretta alba);* stîrcul alb mic *(Egretta garzetta);* stîrcul lopătar *(Platalea leucorodia);* barza albă *(Ciconia ciconia);* barza neagră *(Ciconia nigra);* rîsul *(Lynx lynx);* cerbul carpatin *(Cervus elaphus carp.);* cerbul lopătar *(Dama dama);* toate speciile de: uli, șoimi, acvile, ciocănitori, păsări cîntătoare, păsări răpitoare de noapte, lilieci, cîrtița *(Talpa europaea),* ariciul *(Erinaceus romanicus);* capra neagră *(Rupicapra rupicapra);* lebăda, cocorul *(Grus grus);* vidra *(Lutra lutra),* hermelina *(Mustela erminea).*

PREOCUPATIONS IN BIHOR FOR NATURE CONSERVATION

(Summary)

The biological researches from Bihor County, still in the XVIII-th century, collected sufficient material for the scientific documentation of some natural zones and some rare plants and animals — being them endemically or endangered — with real patrimonial value.

The idea of nature conservation in Bihor begins already to take shape in the XIX-th century, but which becomes as a real fact by the endeavour of professors Alexandru Borza, Emil Racoviţa and Ioan Popovici Bîznoşeanu. As a result of this supported activity it appears the first law in 1930 for the protection of natural monuments.

Nevertheless the most ample period of realization is inaugurated in the years of the popular power when the nature conservation becomes an affair of state. By the provisions of Decree Nr. 237 from 1950, the natural monuments were declared as goods of the whole people, but the activity of nature conservation was reorganized as part of the Committee of Natural Monuments under the patronage of the Academy. By means of the H.C.M. Nr. 518 from 1954, it was established the County Guidance Committee of Nature Conservation of which activity was supported permanently by the local organizations of the party and state. Thus during the last two decade there were sent out six decisions, by way of the Popular Council of Bihor County, by reason of which the number of the objectives placed under protection increased to 128.

The adoptation of the Law Nr. 9 from 1973, by way of the Great National Assembly, there was of considerable importance where by the nature conservation and the surroundings protection were organized on the basis of the same principle in our country.

Concomitant with the scientific research and organizational work there is carried out also a cultural-instructive activity directed to form the population's ecological conscience.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

1. Băcescu, M., 1972, Muzeul în serviciul omului astăzi și în viitor, Rev. Muzeelor, nr. 2, 1972.
2. Bleahu, M., Şerban, M., 1959, Bazinul endoreic Padiş—Cetăţile Ponorului. Propunere pentru un viitor parc naţional, Ocrotirea Naturii, t. 4, Bucureşti.
3. Borza, Al., 1924, Protecţiunea naturii în România (cu o hartă), Bul. de inf. al Grăd. Bot. și Muz. Bot. din Cluj, vol. IV, nr. 1.
4. Borza, Al., Dincă Gloria, Herdlicka, W., 1975, Dezvoltarea turismului în Munţii Apuseni, Ministerul Turismului, Bucureşti.
5. Boşcaiu, N., 1973, Perspectivele cercetării operaţionale pentru conservarea ecosistemelor și a mediului ambiant, Ocrotirea Naturii, t. 17, nr. 1.
6. Botnariuc, N., 1979, Conservarea bioproductivității ecosistemelor naturale în perspectiva relaţiilor om—biosferă, Ocrot. Nat. Med. înconj., t. 23, nr. 2.
7. Csürös, Şt., Pop, I., 1965, Consideraţii generale asupra florei și vegetaţiei masivelor calcaroase din Munţii Apuseni, Contrib. Bot., Cluj.
8. Czárán, Gy., 1903, Kalauz — Biharfüredi Kirándulásokra, Beiuș.
9. Filipaşcu, A., 1973, Cercetarea orientată, factor esenţial în conservarea și valorificarea faunei ţării, Ocrotirea Naturii, t. 17, nr. 1.
10. Iacob Maria, 1969, Muzeele de ştiinţe naturale și problemele ocrotirii naturii, Rev. Muzeelor, nr. 4.
11. Jurcsák, T., 1959, Prima expoziţie ornitologică la Oradea, Ocrotirea Naturii, t. 4.
12. Jurcsák, T., Popa Elisabeta, 1978, Resturi de Dinosaurieni în bauxitele de la Cornet (Bihor), Nymphaea V, Oradea.
13. Jurcsák, T., 1978, Rezultate noi în studiul Saurienilor fosili de la Aleşd, Nymphaea, VI, Oradea.
14. Jurcsák, T., Poliş Rozalia, Ignat Doina, Şerban, M., Popa Elisabeta, 1980—1981, Date privind fauna fosilă a Peşterii Urşilor (Munţii Bihor), Nymphaea XVIII—IX, Oradea.
15. Karácsonyi, C., Negrean, G., 1978, Situaţia actuală a florei și vegetaţiei nisipurilor din nord-vestul ţării și perspective de conservare, Nymphaea vol. VII, Oradea.
16. Kováts, L., 1973, Situaţia ocrotirii păsărilor în judeţul Bihor, Nymphaea I, Oradea.
17. Marossy Anna, 1975, Colaborarea dintre muzeu și organizaţia de pionieri în vederea ocrotirii naturii, Nymphaea, vol. VIII, Oradea.
18. Marossy Anna, 1976, Rezervaţia naturală ca muzeu în aer liber, Nymphaea, vol. IV, Oradea.
19. Marossy Anna, Olariu Maria, 1977, Colaborarea muzeului de şt. naturale cu învăţămîntul preşcolar (Educaţia ştiinţifică și formarea dragostei conştiente și responsabile faţă de natură), Nymphaea vol. V, Oradea.
20. Marossy Anna, 1977, Pădurea cu bujori (Paeonia officinalis L. ssp. banatica) (Roch) Soó) de pe Dealul Pacău (jud. Bihor), Ocrot. Nat. Med. înconj., t. 22, nr. 2.
21. Olteanu-Cosma Cornelia, 1959, Biologia și ecologia plantei Nymphaea lotus L. var thermalis (D.C.) Tuzs., de la Băile 1 Mai — Oradea, Ocrotirea Naturii, t. 4.
22. Paina, I. M., 1980—81, Aspecte ale naturii Munţilor Apuseni reflectată în paginile revistei Familia (seria I), Nymphaea, vol. VIII—IX, Oradea.
23. Paina, I. M., 1978, Un endemism mai puţin cunoscut din rezervaţia naturală de la Băile 1 Mai: Mesovelia thermalis Horváth, Nymphaea, vol. VI, Oradea.
24. Paucă Ana, 1941, Studiul fito-sociologic în Munţii Codru și Moma, Stud. și cercet. Acad. Rom. t. LI, Bucureşti.

25. Paucă, M., 1937, Les mollusques pléistocenès de Băile Episcopeşti, Bul. Soc. Rom. de Geologie, T. III, Bucureşti.
26. Péterfi, Şt., Toniuc, N., Boşcaiu, N., 1978, Cinci decenii de activitate pentru ocrotirea naturii, Ocrot. Nat. Med. înconj., t. 22, nr. 1, Bucureşti.
27. Péterfi, Şt., 1973, Organizarea acţiunii de ocrotirea naturii ca problemă a cercetării ştiinţifice, Ocrot. Nat., T. 17, nr. 1, Bucureşti.
28. Poliş Rozalia, 1973, Colonii de Ardeidae din nord-vestul României, Nymphaea I, Oradea.
29. Pop, E., 1937, Aspecte din flora şi vegetaţia Munţilor Apuseni, Primul anuar al secţiei T.C.R., Cluj.
30. Popa, E., 1941, Pădurile şi destinul nostru naţional, Bulet. Comis. Mon. Nat., nr. 1—4, Bucureşti.
31. Pop, E., 1955, Mlaştinile noastre de turbă şi problema ocrotirii lor, Ocrot. Nat., t. 1, Bucureşti.
32. Pop, E., 1963, Ocrotirea Naturii, problemă de stat, Ocrotirea Naturii, t. 7, Bucureşti.
33. Pop, E., Sălăgeanu, N., 1965, Monumente ale naturii din România, Ed. Meridiane, Bucureşti.
34. Popp, N., Seghedin, T., Nemeş, I., 1973, Organizarea şi amenajarea teritoriului pe principii ecologice în preocupările factorilor de conducere locali şi ai instituţiilor interesate, Şt. com. ocrot. nat., t. 3, Suceava.
35. Puşcariu, Val., 1963, Ocrotirea Naturii în ţara noastră, Ocrotirea Naturii, t. 7, Bucureşti.
36. Puşcariu, Val., 1955, Peşterile din ţara noastră, însemnătatea ştiinţifică şi ocrotirea lor, Ocrotirea naturii, t. 1, Bucureşti.
37. Puşcariu, Val., 1973, Parcurile naţionale şi rezervaţiile naturale în lumina concepţiilor actuale, Ocrotirea Naturii, t. 17, nr. 1, Bucureşti.
38. Puşcariu, Val., Boşcaiu, N., 1981, Viitorul parc naţional al Munţilor Apuseni (I), Ocrot. Nat. Med. Înconj., t. 25, Bucureşti.
39. Racoviţă, E., 1934, Monumentele naturii, definiţii, clasificare, norme pentru aplicarea legii. Cum trebuie făcut şi ce trebuie evitat, Bul. C.M.N., vol. II, nr. 1—4, Bucureşti.
40. Racoviţă, Gh., 1979, Cerinţele actuale ale ocrotirii peşterilor din Munţii Apuseni, Ocrot. Nat. Med. Înconj., t. 23, nr. 2, Bucureşti.
41. Rusu, T., Viehmann, I., Racoviţă, Gh., Crăciun, V., 1969, Primele urme de paşi ale omului preistoric din peşterile României, Ocrotirea Naturii, t. 13, nr. 2, Bucureşti.
42. Schmidl, A., 1863, Das Bihargebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen, Ed. Förster & Bartemus, Viena.
43. Simonkai, L., 1886, Enumeratio florae Transsilvanicae vasculosae critica, Budapesta.
44. Simonkai, L., 1881, Nagyvárad és a Sebes-Kőrös felső vidéke, Math. Term. Tud. közl. XVI, közl. 2, Budapest.
45. Soran, V., Boşcaiu, N., 1974, Genofondul mondial ca resursă naturală şi problema ocrotirii lui, Ocrot. Nat., t. 8, nr. 1, Bucureşti.
46. Täuber, F., 1980, Preocupări pentru conservarea florei autohtone, Ocrot. Nat. Med. Înconj., t. 24, nr. 1, Bucureşti.
47. Toniuc, N., 1973, Educaţia, factor prioritar al ocrotirii naturii, Ocrot. Nat. Med. Înconj., t. 17, nr. 1, Bucureşti.
48. Tuzson, J., 1908, A Nymphaea lotus csoport morfológiája és rendszertani tagolódása, Mat. és Term. Tud. értesítő XXV., Budapest.
49. Váczy, C., 1979, Un precursor roman al ideii de ocrotire a naturii Caius Plinius Secundus (23—79 e.n.), Ocrot. Nat. Med. Înconj., t. 23, nr. 2, Bucureşti.
50. Vălenaş, L., 1976, Privire de ansamblu asupra carstului din Munţii Bihorului, Nymphaea vol. IV, Oradea.

51. V ă l e n a ş, L., B l e a h u, M., B r i j a n, P., H a l a s i, G., 1977, Inventarul speologic al Munţilor Bihor, Nymphaea vol. V, Oradea.
52. * * * 1955, Decrete prezidiale, Ocrotirea Naturii 1, Bucureşti.
53. * * * 1955, Activitatea Comisiei pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii 1951—54, Ocrotirea Naturii nr. 1, Bucureşti.
54. * * * 1966, Flora şi bogăţia rezervaţiei naturale „Defileul Crişului Repede", Contribuţii Botanice I, Cluj.
55. * * * 1974, Repertoriul monumentelor din judeţul Bihor, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea.

CRONICA ACTIVITĂŢII ŞTIINŢIFICE ŞI CULTURAL-EDUCATIVE A SECŢIEI DE ISTORIE PE ANUL 1983

de
VIOREL FAUR

Planul de cercetare ştiinţifică pe anul 1983 a inclus, cu prioritate, teme din anii precedenţi, ca elemente de continuitate, precum şi altele noi, prin intermediul cărora a fost vizată descifrarea unor realităţi istorice locale, ca aspecte ale istoriei naţionale.

Au fost, aşadar, efectuate săpături arheologice la Sînicolaul Român *(dr. Sever Dumitraşcu)*, aşezarea dacică de la Tăşad *(dr. Nicolae Chidioşan)* şi staţiunea neolitică de la Suplacu de Barcău *(Doina Ignat)*. Materialele provenite din aceste investigaţii au fost prelucrate şi introduse în colecţiile secţiei, pentru a putea fi valorificate ştiinţific în rapoartele de săpături, ca şi în lucrări separate. S-a dovedit o promptitudine salutară în această direcţie, al cărei rezultat a fost îmbogăţirea cu mărturii importante a patrimoniului secţiei şi, concomitent, racordarea informaţiei documentare pe care ele o conţin la circuitul naţional de cunoştinţe.

Cercetările arhivistice s-au fixat asupra acţiunilor politice ale românilor bihoreni în epoca modernă *(dr. Viorel Faur)*, a tradiţiilor culturale maghiare din Bihor *(Toth János)* şi activităţii despărţămintelor bihorene ale Astrei în perioada interbelică *(Lucia Cornea)*, a modului de aplicare a reformei agrare din 1921 în plasa centrală *(Blaga Mihoc)* şi preocupărilor muzeistice din secolul precedent *(dr. Viorel Faur)*, a elaborării unui catalog al cărţilor vechi existente în biblioteca filialei din Oradea a Arhivelor Statului *(Gheorghe Gorun)* şi reconstituirii situaţiei economice a Bihorului între 1945 şi 1948 *(Gheorghe Pinţa)*. Pe baza izvoarelor istorice descoperite au fost concepute cîteva lucrări, care au fost susţinute la diferite sesiuni ştiinţifice din ţară iar unele dintre ele au fost deja publicate (vezi cap. I), atît în presa de specialitate cît şi în cea culturală. Pentru ca referirile noastre la activitatea ştiinţifică să fie cît mai concise, vom consemna datele de care dispunem în legătură cu aceasta.

I. LUCRĂRILE ŞTIINŢIFICE PUBLICATE ÎN 1983:

Dr. N. CHIDIOŞAN:

1. *Descoperirile arheologice din peştera Izbîndiş (com. Şuncuiuş), aparţinînd grupului cultural Igriţa*, în *Crisia*, 1983, p. 17—32 (colab. cu I. Emődi).
1. *Raport asupra săpăturilor întreprinse în satul Tăşad, com. Drăgeşti, jud. Bihor*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti, 1983, p. 138—148.
3. *Despre unele practici rituale la dacii din epoca romană*, în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, V—VI, 1981—1982, p. 83—91.

L. CORNEA:

1. *Aspecte ale activităţii despărţămîntului Tinca al „Astrei" în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1983, p. 221—228.
2. *Cronica activităţii ştiinţifice pe anul 1982 a membrilor secţiei de istorie a Muzeului Ţării Crişurilor*, în *Crisia*, 1983, p. 631—636.

Dr. S. DUMITRAŞCU:

1. *Podoabe şi piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n.*, în *Crisia*, 1983, p. 33—142.
2. *Consideraţii istorice privind hidronimul Sohodol din Munţii Pădurea Craiului*, în *Crisia*, 1983, p. 449—453.
3. *O nouă cultură arheologică protoistorică recent descoperită şi studiată: cultura Biharea (Br. CD—Ha A_1)*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 105—116.
4. *Stadiul cercetărilor privind civilizaţia dacică din nord-vestul României*, în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, V—VI, 1981—1982, p. 59—68.
5. *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Biharea*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti, 1983, p. 367—374.

Dr. V. FAUR:

1. *Aspecte ale desfăşurării evenimentelor revoluţionare din anii 1848—1849 în Oradea*, în *Rev. Muz. şi Mon.*, 1983, nr. 4, p. 67—74.
2. *Crişana* (în) *1848*, în *Familia*, 1983, nr. 6, p. 1 şi 11.
3. *Participarea românilor bihoreni la evenimentele revoluţionare din anii 1848—1849*, în *Revista de istorie*, 1983, Tomul 36, nr. 5, p. 441—452.
4. *Noi documente despre Societatea de lectură din Oradea*, în *Rev. Muz. şi Mon.*, 1983, nr. 5, p. 65—68.
5. *Trepte spre împlinirea visului milenar al românilor. 1 Decembrie 1918. Puterea artei*, în *Familia*, 1983, nr. 10, p. 1 şi 4.
6. *În spiritul unui profund democratism*, în *Familia*, 1983, nr. 11, p. 1 şi 6.
7. *Un important document despre realităţile etno-folclorice bihorene de la sfîrşitul sec. al XIX-lea*, în *Biharea*, X, p. 229—266 (colab. cu Barbu Ştefănescu).
8. *Presa românească din Crişana (1848—1918). Contribuţia acesteia la formarea conştiinţei naţionale şi la consolidarea unităţii noastre culturale*, în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, V—VI, 1981—1982, p. 273—309.
9. *Note şi comentarii în presă despre acţiunile politice ale românilor din anul 1905*, în *Crisia*, 1983, p. 229—250.
10. *Noi mărturii documentare despre contribuţia românilor din Crişana la făurirea statului naţional unitar român*, în *Crisia*, 1983, p. 255—275 (colab. cu Cornel Grad).
11. *Documente privind contribuţia Diviziei 3 Munte la eliberarea Bihorului (I)*, în *Crisia*, 1983, p. 315—422 (colab. cu Valeriu A. Giuran).
12. *Contribuţii documentare la cunoaşterea activităţii lui Ioan Slavici ca arhivar la Consistoriul din Oradea (1873)*, în *Crisia*, 1983, p. 557—566.

13. *Contribuții la cunoașterea istoricului stațiunii Stîna de Vale (1879—1890)*, în *Crisia*, 1983, p. 567—575 (colab. cu D. Cluciu).
14. *Manifestările românilor bihoreni din anul 1905 — expresie a revirimentului luptei lor pentru drepturi și libertate națională*, în *Acta Musei Napocensis*, XX, 1983, p. 607—614.
15. *O importantă mărturie documentară despre mișcarea revendicativă a românilor crișeni (1849)*, în *Muzeul Național*, VII, 1983.

GH. GORUN:

1. *Două asociații ale calfelor din Oradea de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1983, p. 499—508.

D. IGNAT:

1. *Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Starčevo-Criș din nord-vestul României*, în *Crisia*, 1983, p. 9—16.
2. *În legătură cu o nouă descoperire arheologică aparținînd culturii Starčevo-Criș de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, 1983, p. 431—436.
3. *Tipologia uneltelor din piatră șlefuită din așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, V—VI, 1981—1982, p. 11—31.
4. *Cercetările arheologice de la Suplacu de Barcău (Jud. Bihor)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, București, 1983, p. 37—40.

B. MIHOC:

1. *Aplicarea reformei agrare din 1921 în plasa Marghita, Jud. Bihor*, în *Crisia*, 1983, p. 209—220.
2. *Un moment din activitatea de sprijinire a țărănimii de către revista „Familia" (1869)*, în *Crisia*, 1983, p. 551—555.
3. *Reuniunea politică a românilor bihoreni (1871)*, în *Familia*, 1983, nr. 8, p. 9.
4. *Ctitorii Marii Uniri. Relații epistolare*, în *Familia*, 1983, nr. 10.

O. MUREȘAN:

1. *Restaurarea unei brățări celtice*, în *Crisia*, 1983, p. 621—629.

II. LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE ELABORATE

Dr. N. CHIDIOȘAN:

1. *Considerații în legătură cu săpăturile arheologice efectuate la Tășad în anul 1982.*
2. *Încercări de reconstituire a templului din epoca bronzului de la Sălacea.*

L. CORNEA:

1. *Aspecte istoriografice în revista „Familia" (1865—1906). Români în cadrul unor manifestări științifice internaționale.*

Dr. S. DUMITRAȘCU:

1. *Unirea în istoriografia română.*
2. *Biharea — centru voievodal românesc.*
3. *Săpăturile arheologice de la Sînicolaul Român, Jud. Bihor (pe anul 1982).*
4. *Săpăturile arheologice de la Biharea din anul 1982.*
5. *Locul lui Onisifor Ghibu în istoriografia românească.*
6. *Din activitatea arheologică a profesorului Constantin Daicoviciu.*
7. *C. Daicoviciu — profesorul.*

Dr. V. FAUR:

1. *Din istoricul manifestărilor muzeistice care au contribuit la afirmarea și consolidarea unității noastre culturale.*

2. *Momente semnificative ale evenimentelor revoluţionare paşoptiste în Bihor.*
3. *Contribuţii documentare la cunoaşterea evenimentelor care s-au desfăşurat în părţile Zarandului (1849)* (colab. cu Gheorghe Mudura).
4. *Consideraţii în legătură cu manifestările românilor orădeni în primăvara lui 1848* (colab. cu Mihai Apan).
5. *Contribuţii documentare la cunoaşterea activităţii militanţilor bihoreni pentru drepturi naţionale (1911—1914)* (colab. cu Mihai Apan).
6. *Ioan Slavici la Oradea.*
7. *Aspecte ale luptei bihorenilor pentru drepturi naţionale la începutul sec. al XX-lea* (colab. cu Mihai Apan).
8. *Preocupările Reuniunii culturale „Cele trei Crişuri“ din Oradea pentru înfiinţarea de biblioteci în vestul ţării.*
9. *Francisc Hubic — compozitor şi animator cultural bihorean (1883—1947).*
10. *Consideraţii în legătură cu activitatea cărturarului orădean Samuil Vulcan.*
11. *Participarea maselor populare din Bihor la actul istoric de la 1 Decembrie 1918.*
12. *Consideraţii în legătură cu delegaţii ţărani din Bihor la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918.*
13. *Bihorul în epopeea Unirii.*

GH. GORUN:

1. *Restructurări demografice ale satelor bihorene la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.*
2. *Mişcarea antihabsburgică condusă de Fr. Rákóczi în nord-vestul României.*

D. IGNAT:

1. *Raport asupra cercetărilor arheologice din staţiunea neolitică de la Suplacu de Barcău în anul 1982.*
2. *Descoperiri prefeudale din nord-estul Judeţului Bihor.*
3. *Aşezarea neolitică de la Suplacu de Barcău (Studiu monografic).*
4. *Unele observaţii privind încercările de „standardizare“ la comunităţile neolitice de la Suplacu de Barcău.*

B. MIHOC:

1. *Revista „Familia“ despre mişcările studenţeşti în perioada memorandistă.*

J. TOTH:

1. *Mişcarea progresistă reprezentată de societatea „A Holnap („Mîine“) din Oradea.*
2. *Ágoston Péter — militant pentru drepturi şi libertăţi democratice.*
3. *Activitatea societăţii „A Holnap“ la Oradea.*

III. PARTICIPĂRI LA SESIUNI ŞTIINŢIFICE:

I. Sesiunea organizată de Liceul de filologie-istorie din Oradea (19 martie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 2)

II. Sesiunea: „In memoriam Constantin Daicoviciu“ (Caransebeş, 20—21 martie 1983): *dr. S. Dumitraşcu* (lucr. de la cap. II, poz. 7)

III. A XVII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1982 (Ploieşti, 24—25 martie 1983): *dr. N. Chidioşan* (Raport despre săpăturile efectuate la Tăşad în anul 1982); *dr. S. Dumitraşcu* (lucrările de la cap. II, poz. 3 şi 4); *D. Ignat* (lucr. de la cap. II, poz. 1)

IV. Sesiunea ştiinţifică de la Muzeul Ţării Crişurilor (Oradea, 31 martie 1983): *dr. N. Chidioşan* (lucr. de la cap. II, poz. 1); *dr. V. Faur* (lucrările de la cap. I, poz. 15 şi cap. II, poz. 3 şi 4); *Gh. Gorun* (lucr. de la cap. II, poz. 1); *D. Ignat* (lucr. de la cap. II, poz. 4); *J. Toth* (lucr. de la cap. II, poz. 1).

V. Sesiunea științifică: Continuitate multimilenară (Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, 27—28 mai 1983): *dr. N. Chidioșan* (lucr. de la cap. II, poz. 2); *dr. S. Dumitrașcu* (lucr. de la cap. II, poz. 6); *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 5)

VI. Sesiunea științifică: Satul, orașul, locuința în trecutul românesc (Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, 8 iunie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 6)

VII. A XX-a sesiune de comunicări științifice (Institutul de învățămînt superior, Oradea, 10 iunie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 7)

VIII. Sesiunea: Tineretul și biblioteca (Biblioteca Județeană Bihor, Oradea, 22—24 iunie 1983): *dr. S. Dumitrașcu* (lucr. de la cap. II, poz. 5); *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 8)

IX. Sesiunea: Francisc Hubic — compozitor și animator cultural bihorean (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 21 octombrie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 9)

X. Sesiunea: Bihor — momente, instituții, personalități (Biblioteca Județeană Bihor, Oradea, 10 noiembrie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 10)

XI. Sesiunea științifică organizată de Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară (Oradea, la 15 noiembrie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 11)

XII. Sesiunea de comunicări închinată aniversării a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român (Muzeul Țării Crișurilor, 18 noiembrie 1983): *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 12)

XIII. Sesiunea științifică consacrată aniversării a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român (Cabinetul Județean pentru activitatea ideologică și politico-educativă, 25 noiembrie 1983): *dr. S. Dumitrașcu* (lucr. de la cap. II, poz. 1); *dr. V. Faur* (lucr. de la cap. II, poz. 13); *Lucia Cornea* (Manifestări culturale bihorene pentru consolidarea unității naționale în perioada interbelică)

XIV. Sesiunea: Reședințe voievodale pe teritoriul patriei (București, 12—13 decembrie 1983): *dr. S. Dumitrașcu* (lucr. de la cap. II, poz. 2).

O diversă și în forme multiple activitate cultural-educativă a desfășurat colectivul secției de istorie și în anul 1982, remarcîndu-se printr-o preocupare constantă în direcția relevării semnificațiilor evenimentelor aniversare, precum și prin integrarea în contextul manifestărilor culturale și științifice locale. Considerăm că este concludentă înscrierea cifrelor într-un raport statistic, care nu mai necesită comentarii:

Nr. crt.	Numele muzeografilor	Conferințe	Formele activității culturale							
			Articole	Simpozioane	Lecții tematice	Expoziții	Seri muzeale	Interviuri	Alte activități	Total
1.	S. DUMITRAȘCU	20	6	4	6		1	4	3	44
2.	V. FAUR	93	55	8	15	3		5	26	205
3.	N. CHIDIOȘAN	21	1	5	27	1	1	2	6	64
4.	D. IGNAT	12		2	20					34
5.	L. CORNEA	11		6	28	1		2	9	57
6.	GH. PINȚA	26		2	17	1			3	49
7.	B. MIHOC	25	5	2	13	2	1	1	24	73
8.	J. TOTH	12	1	3	25	1	1	2	10	55
	TOTAL	220	68	32	151	9	4	16	81	581

Datorită importanţei, ca modalităţi specifice de manifestare, consemnăm problematica expoziţiilor organizate, datele şi locurile unde au fost prezentate publicului:

1. *Preşedintele Nicolae Ceauşescu şi pacea lumii.*
(15 ianuarie 1983, la Muzeul Ţării Crişurilor. Organizator: Gh. Pinţa)
2. *Activitatea societăţii culturale „A Holnap“ („Mîine“) la Oradea.*
(15 apr. 1983, la Liceul industrial nr. 5 Oradea. Organizator: J. Toth)
3. *Rezultatul cercetărilor arheologice din anul 1982.*
(2 iunie 1983, la Muzeul Ţării Crişurilor. Organizator: N. Chidioşan)
4. *Repere ale industriei bihorene în perioada dintre 1965 şi 1983.*
(1 aug. 1983, la Muzeul Ţării Crişurilor. Organizator: L. Cornea)
5. *Revista „Familia“ — seria a V-a. Profil şi colaboratori.*
(1 oct. 1983, la Liceul pedagogic „Iosif Vulcan“. Organizator: B. Mihoc)
6. *Francisc Hubic — compozitor şi animator cultural.*
(21 oct. 1983, la Muzeul Ţării Crişurilor. Organizator: V. Faur)
7. *65 de ani de la făurirea statului naţional unitar român.*
(24 noiembrie 1983, la Muzeul Ţării Crişurilor. Colaborare cu Arhivele Statului Oradea. Organizatori: V. Faur şi I. Popovici).
8. *65 de ani de la făurirea statului naţional unitar român.*
(25 noiembrie 1983, la Cabinetul judeţean pentru activitate ideologică şi politico-educativă. Organizatori: V. Faur şi I. Popovici)
9. *Făurirea statului naţional unitar român — act de justiţie istorică şi eveniment de importanţă decisivă în destinele patriei*
(1 decembrie 1983, la Liceul de filologie-istorie. Organizator: B. Mihoc)

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE PE ANUL 1983 A MEMBRILOR SECȚIEI DE ETNOGRAFIE

de
FLORIAN COSTIN

I. În cursul anului 1983, activitatea științifică a secției de etnografie a fost orientată spre cercetarea temelor cuprinse în planul național unic. Astfel, prin cercetările de teren, arhivistice, au fost abordate o serie de teme referitoare la: nivelul tehnicii agricole în secolul al XVIII-lea; progresele realizate prin generalizarea culturii porumbului; alimentarea cu apă a unor localități cu apă rezultată din precipitații (B. Ștefănescu); satele cu meșteșugari specializați și mai cu seamă problema apariției acestora, cît și aspecte ale transportului și desfacerii mărfurilor realizate de acestea (A. Chiriac); s-a relevat importanța unor centre de ceramică dispărute: Valea Neagră de Jos (Fl. Costin); s-au studiat probleme legate de costumul tradițional din Bihor (Fl. Goina), precum și meșteșugul prelucrării lemnului la maghiarii ce trăiesc în Bihor (B. Ștefănescu).

II. LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE APĂRUTE ÎN 1983

A. CHIRIAC:

1. *Considerații istorice privind apariția satelor cu meșteșugari specializați din Bihor*, în *Biharea*, X, 1982, p. 109—126
2. *Considerații privind pictura secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea din Țara Crișurilor*, în Studii de istorie a artei, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 254—266

FL. GOINA:

1. *Elemente de păstorit tradițional în Padiș*, în *Biharea*, X, 1982, p. 83—87

B. ȘTEFĂNESCU:

1. *Fîntîni cu bazin de acumulare a apei din precipitații în Bihor*, în *Biharea*, X, 1982, p. 157—197
2. *Un important document despre realitățile etno-folclorice bihorene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *Biharea*, X, 1982, p. 229—265 (colaborare cu V. Faur)

3. *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole din Bihor în secolul al XIX-lea. Implicații ale introducerii și generalizării culturii porumbului*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 167—181

III. LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE ELABORATE:

A. CHIRIAC:

1. *Zugravi care au lucrat în Bihor în secolele XVIII—XIX*
2. *Locuri de pășunat ale satelor din depresiunea Beiușului (secolele XVIII—XX)*, colaborare cu Gh. Mudura
3. *Contribuții la istoria siderurgiei în Transilvania (tipologia cuptoarelor de redus minereul de fier)*
4. *Desfacerea produselor provenite din satele cu meșteșugari specializați din Bihor (secolele XVIII—XX)*
5. *Considerații privind icoanele de lemn realizate de zugravii Nichita, David Zugravu de la Curtea de Argeș și Teodor din Micherechi*
6. *Pictura murală din nord-vestul României — expresie a unității noastre culturale*
7. *Icoane pe sticlă din colecția Muzeului Țării Crișurilor* (catalog)
8. *Documente etnografice* (pliant expoziție).

FL. COSTIN:

1. *Ceramica de Valea Neagră de Jos din colecția Muzeului Țării Crișurilor*
2. *Pieptare din colecția Muzeului Țării Crișurilor* (catalog)

FL. GOINA:

1. *Padiș — complex tradițional pentru păstorit*
2. *Podoabe populare de gît din Bihor* (catalog)

B. ȘTEFĂNESCU:

1. *Implicații ecologice ale agriculturii tradiționale de munte*
2. *Evenimentele Unirii din 1918 la Beiuș* (colaborare cu Fl. Ștefănescu)
3. *Sisteme de cultură în Bihor (secolul XVIII). Considerații preliminare*
4. *Importanța metodologică a studierii agriculturii de munte*
5. *Considerații privind caracterul unitar al culturii populare românești*
6. *Mobilier țărănesc din colecția Muzeului Țării Crișurilor* (catalog)

IV. PARTICIPĂRI LA SESIUNI ȘTIINȚIFICE:

1. *Sesiunea consacrată aniversării a 90 de ani de la făurirea partidului politic al clasei noastre muncitoare* (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 31 martie 1983): B. Ștefănescu (lucr. de la cap. II, poz. 2)
2. *A XX-a sesiune de comunicări științifice* (Institutul de Învățămînt superior, Oradea, 10—11 iunie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 1), B. Ștefănescu (lucr. cap. II, poz. 3)
3. Sesiunea științifică: *Natura în tradițiile culturii bihorene* (Casa de cultură a sindicatelor, Oradea, 8—11 septembrie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 2), Fl. Goina (lucr. cap. 3, poz. 1), B. Ștefănescu (lucr. cap. III, poz. 1)

4. *Colocviul național interdisciplinar de istorie a civilizației populare din România* (Sibiu, 12—13 septembrie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 3), B. Ștefănescu (lucr. cap. II, poz. 3)
5. Sesiunea științifică: *Bihor — momente, instituții, personalități* (Biblioteca Județeană Bihor, Oradea, 10—11 noiembrie 1983): B. Ștefănescu (lucr. cap. III, poz. 2)
6. Sesiunea științifică: *Istorie și civilizație în nord-vestul României* (Zalău, 15—16 noiembrie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 4), B. Ștefănescu (lucr. cap. III, poz. 3)
7. *Sesiunea științifică a secției de etnografie* (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 18 noiembrie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 5), Fl. Costin (lucr. cap. III, poz. 1), Fl. Goina (lucr. cap. III, poz. 2), B. Ștefănescu (lucr. cap. III, poz. 4)
8. *Sesiunea științifică consacrată aniversării a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român* (Oradea, Cabinetul Județean pentru activitate ideologică și politico-educativă, 25 noiembrie 1983): A. Chiriac (lucr. cap. III, poz. 6), B. Ștefănescu (lucr. cap. III, poz. 5).

RECENZII

THE CONTINUITY OF THE ROMANIAN PEOPLE

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică a publicat recent lucrarea lui Nicolae Stoicescu, *The Continuity of the Romanian People* (Bucureşti, 1983, 312 p.). Această nouă sinteză îmbogăţeşte literatura de specialitate a uneia din problemele fundamentale ale originii şi evoluţiei civilizaţiei şi culturii româneşti, continuitatea poporului român în patria sa — România. Tratarea problemei continuităţii în istoriografia română şi în cea universală izvorăşte din realitatea istorică a Daciei, Daco-Romaniei, României — prezenţa şi permanenţa dacilor, daco-romanilor, românilor în spaţiul geografic şi istoric al regiunilor carpato-dunăreano-pontice. De aici şi reflectarea acestei realităţi istorice în istoriografia românească începînd cu cronicarii moldoveni şi munteni şi continuînd cu învăţaţi de talia lui *Dimitrie Cantemir, Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Şincai, I. Budai-Deleanu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Al. Papiu-Ilarian*, savanţii istoriografiei tradiţionale clasice româneşti *A. D. Xenopol, D. Onciul, Nicolae Iorga, C. C. Giurescu, Gheorghe Brătianu, Ion I. Nistor, P. P. Panaitescu*, ori arheologii *Vasile Pârvan, Constantin Daicoviciu* şi *Ion Nestor*.

Şcoala istoriografică materialist-istorică românească contemporană, inclusiv colectivele de arheologi de la Bucureşti, Iaşi şi Cluj, au acordat permanent atenţia cuvenită cercetării continuităţii românilor. În anul 1966, Editura Academiei R. S. România a publicat volumul *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii* (Bucureşti, 1966, 249 p.), de D. Protase, iar în anul 1973 pe cel al Ligiei Bârzu, *Continuitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V* (Bucureşti, 1973, 281 p.+35 pl.). Aceeaşi cercetătoare a mai publicat, ulterior, o succintă lucrare de sinteză: *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii* (Bucureşti, 1979), cu traduceri în l. franceză şi engleză. Această sinteză a fost publicată în traducere în l. germană şi maghiară de Editura Kriterion (v. *Der Fortbestand der Rumänen im ehemaligen Dazien; A román nép anyagi és szellemi műveltségének folytonossága az egykori Dacia területén*, Bucureşti, 1981, 125 şi respectiv 145 p.).

Lucrarea de vastă sinteză a istoricului Nicolae Stoicescu cuprinde două părţi, cu limpezime definite: 1. *Historical Presentation* (Istoricul problemei) şi 2. *The Proofs of Continuity* (Dovezile continuităţii), prefaţate de o scurtă Introducere *(Introduction)*, urmate de o pagină de încheiere *(Afterword)* şi o listă cu prescurtările folosite în text *(List of Abbreviations)*.

În prima parte a lucrării sale, autorul arată că problema continuităţii a devenit din secolul al XVIII-lea şi o problemă politică, nu numai o problemă ştiinţifică, dintr-un motiv simplu: negînd vechimea românilor în Transilvania — realitate istorică de care nimenea nu s-a îndoit înainte şi de care nimenea, *fiind obiectiv*, nu s-a îndoit după aceea, pînă azi, cei interesaţi au *dorit şi crezut că pot opri mersul*

istoriei — să nu dea drepturi economice, sociale, culturale și politice majorității populației Transilvaniei — românilor. Astfel că paginile de început ale acestei prime părți redau *in extenso părerile istoriografiei umaniste europene* privind vechimea, continuitatea și latinitatea întregului popor român în Dacia. Umaniștii români îi prezentau pe români, în lucrările lor, ca urmași ai Romei pe plaiurile Daciei. La fel, unii dintre erudiții și istoricii sași, secui sau maghiari. La 1740 — de pildă — istoricul maghiar András Huszti afirma: „nici o națiune nu are limba atît de apropiată de aceea veche romană ca națiunea valahilor, ceea ce este un semn sigur și care nu poate înșela că ei sînt în Transilvania urmașii vechilor colonii romane" („no other nation has a language so closely related to that of the old Romans as the Valach nation which is a sure, unfallible proof that they are the issue of the old Roman coloni in Transylvania" p. 17). Și el are într-adevăr dreptate. Acesta e adevărul confirmat de cercetările arheologice, istorice, etnografice, lingvistice. Aceasta e realitatea istorică.

Ideile mari ale secolului al XVIII-lea, care au cuprins umanitatea — de emancipare socială și libertate națională —, au ridicat la luptă și poporul român. Sincrone sau chiar anticipînd mari evenimente din istoria Europei — Revoluția condusă de Horea, *Supplexul* — programul fundamental al luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania, întreaga mișcare de idei și acțiune a națiunii românești, a pus pe gînduri pe privilegiații vremii. Primul care pledează împotriva continuității e un istoric amator, ofițer al armatei imperiale, F. J. Sulzer (p. 25), si quasi-contemporanii săi Engel, Eder și apoi geograful Roesler, urmîndu-le, P. Hunfalvy, A. Alföldi, L. Tamas (Treml), L. Makkay și alții.

Nu sînt însă cei mai mulți și mai ales nu sînt cei mai învățați și desigur în nici un caz obiectivi — adversarii continuității. *Leopold von Ranke, Th. Mommsen, J. Jung* și mulți, mulți alții s-au declarat, pe bază de cercetare și cunoaștere științifică, pentru continuitatea românilor în Dacia, în Transilvania (Cf. I. Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Ed. Kriterion, București, 1977, *passim*). De acest lucru și-a dat seama și l-a scris „omul complet al culturii românești", cum îl definea C. Noica, Mihai Eminescu. La 31 octombrie 1876 și pe larg la 1 noiembrie 1876 în prezentarea lucrării dr. Julius Jung, profesor la Universitatea din Innsbruck *Die Anfänge der Romänen. Kritisch-etnographische Studie*, Viena, 1876 „în antiteză cu cunoscutul Rösler", Mihai Eminescu scrie: „Strălucite prin argumentare sînt concluziile din analogia unor evenimente asemănătoare. Autorul (J.J.) citează Noricul, Raetia, ba tot Imperiul roman în vremea invaziunii popoarelor germanice și arată cum nicăieri popoarele nouă, venite asupra celor așezate, nu le-au nimicit pe acestea, ci le-au cucerit numai. În toate părțile autorul pășește în argumentare cu comparația critică, de aceea cartea sa e nu numai interesantă pentru noi românii, ci metoda critică-comparativă pe care o urmează ar putea servi de normă pentru toți cari ar voi să cerceteze cestiuni asemănătoare celei de față" (v. M. Eminescu, *Opere*, IX, București, 1980, pp. 243—244).

Strălucită este și expunerea faptelor istoriografice făcută de Nicolae Stoicescu în prima parte a lucrării sale. Cunoscînd temeinic literatura de specialitate, expune înlănțuirea, mersul studierii problemei continuității, cu calm și obiectivitate, atingînd, în demersul său toate nuanțele problemei, în toate istoriografiile implicate, în toate lucrările, cu toate opiniile, inclusiv masiva participare a istoriografiei românești — cea mai autorizată să se pronunțe asupra acestei probleme în istoriografia universală.

Partea a doua — *Dovezile continuității* — cuprinde în *unsprezece capitole* întreaga argumentație științifică adusă de *istoriografia românească și universală* în ilustrarea singurei realități istorice probată de toate categoriile de izvoare (arheologice, lingvistice, istorice, etnografice): continuitatea *daco-romanilor, românilor în Dacia.*

Primul și al doilea capitol *The Dacians Were Not Destroyed* (Dacii nu au fost distruși), *The Romanisation of Dacia* (Romanizarea Daciei) tratează simbioza daco-romană ,realizată în urma continuității dacilor în provincia romană Dacia și în teritoriul liber locuit de daci în vestul, nordul și estul provinciei romane carpatine,

participarea dacilor la întreaga viaţă economică, socială şi culturală a Daciei sub romani sau ca daci liberi, romanizarea şi continuarea romanizării şi după anul 275, în lungul răstimp al stăpînirii romano-bizantine pe linia Dunării pînă la începutul sec. VII. e.n. (602). Ceea ce înseamnă peste o jumătate de mileniu de viaţă romană, latină în Dacia, fenomen istoric încheiat prin profunda şi ireversibila romanizare, latinizare a regiunilor carpato-dunărene şi zămislirea în provinciile dunărene a romanismului oriental, al cărui ***direct şi singur urmaş***, pînă astăzi, este poporul român, singurul popor neolatin în centrul şi sud-estul Europei.

Cel de-al treilea capitol expune problema cheie a abandonării şi evacuării Daciei de către administraţia romană *The Abandonment and the Evacuation of Dacia by the Roman Administration*, *combătînd* afirmaţiile adversarilor continuităţii româneşti (Roesler, Hunfalvy, Tamás-Treml), care au susţinut o evacuare *totală* a provinciei Dacia — lucru de altfel nemaiîntîlnit în istorie şi infirmat de două probe concrete: *nu s-au descoperit urmele* acestei retrageri la sudul Dunării, dar s-au descoperit, în schimb, *vestigiile numeroase ale prezenţei daco-romane în nordul Dunării*, pe întreg cuprinsul Daciei, cînd vechea unitate se reface, cuprinzînd atît teritoriile care făcuseră parte din fosta provincie Dacia romană, cît şi teritoriile locuite de dacii liberi din vestul, nordul şi estul Daciei.

Capitolul al patrulea *Where Have the Romanian People and Language Been Formed? Foreign Influences. Philological Arguments in Favour of Continuity* (p. 157—181) este dedicat chestiunii locului unde s-a format limba şi poporul român, influenţelor străine pe care le-a suferit şi argumentelor filologice ale continuităţii. Se ştie că adversarii continuităţii nu au putut *niciodată* dovedi trei chestiuni de seamă: unde s-a format *exclusiv* în sudul Dunării, în Balcani, poporul român, fiecare *dădea altă arie;* cînd a venit înapoi în nordul Dunării în exact aceeaşi arie locuită anterior (căci nu există *nici un izvor* care să arate deplasarea spre nord a unei mari mase de români, cronicarii bizantini arătau dimpotrivă împingerea românilor spre sudul Peninsulei Balcanice) şi mai ales *unde* şi *care* sînt *urmele*, vestigiile arheologice (aşezări, locuinţe, cimitire) ale românilor (daco-romanilor) la sudul Dunării. Toate sursele indică prezenţa şi permanenţa daco-romanilor în vatra în care trăiesc şi azi — Romania — România, avînd drept repere statornice Dunărea şi Carpaţii. Formarea poporului român în interiorul Peninsulei Balcanice se dovedeşte a fi o teorie simplistă, împănată de interpretări forţate şi în totalitate neverosimile, negate de realitatea istoriei.

În următoarele şapte capitole (V — *The Christianization of the Daco-Romans;* VI. *Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence of Continuity;* VII. *The Romanians in the Medieval Documentary and Narrative Historical Sources;* VIII. *The Romanians, a Sedentary People. Ethnographic Arguments in Favour of Continuity;* IX. *Continuity of the Socio-Political Organization;* X. *Toponymy and Continuity* şi XI. *Arguments of Historical Logic in Favour of Continuity*), Nicolae Stoicescu expune cu discernămînt critic cercetarea surselor care impun concluzia ştiinţifică a continuităţii, permanenţei poporului român în aria sa geografică şi istorică naturală — Dacia: creştinarea daco-romanilor, mărturiile arheologice, numismatice şi epigrafice ale continuităţii, Românii în izvoarele istorice literare medievale. Românii, popor sedentar pe baza argumentelor etnografice ale continuităţii, continuitatea organizării social-politice, argumentele toponomastice şi ale logicii istorice în favoarea continuităţii (p. 181—301).

Cititorul interesat va găsi specificate în text sau în aparatul ştiinţific al lucrării atît rezultatele obţinute de istoriografia românească şi universală în această problemă, cu referire la întreaga arie a daco-romanităţii cît şi bibliografia, contribuţiile aduse de diferiţi cercetători pe parcursul a două secole de asidue investigaţii, care reliefează contribuţia masivă a istoriografiei româneşti din ultimele decenii în cercetarea istoriei mileniului I e.n. Este, după opinia noastră, un merit deosebit al lucrării, că expune global, în totalitate, descoperirile şi rezultatele cercetărilor obţinute în întreaga ţară, cu întreaga bibliografie la zi. Cercetările efectuate în ultimii douăzeci de ani în Crişana, la *Medieşul Aurit* (j. Satu Mare), *Biharea* (j. Bihor), *Vladimirescu* (j. Arad) şi în multe alte staţiuni arheologice i-au permis autorului să ilustreze cu *dovezi concrete* continuitatea dacică, daco-romană şi

românească și în nord-vestul Daciei, a României (v. p. 198—199, 201, 212, 217, 223, 254 etc.), ca peste tot în aria de existență a poporului român.

Cercetările arheologice au pus în lumină cultura materială romanică a populației autohtone sedentare din Transilvania, de pe întreg cuprinsul locuit de daco-romani. Astfel, săpăturile arheologice de la *Morești*, j. Mureș (v. K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979; *cf.* și răspunsul lui K. Horedt, *„Gepiden in Siebenbürgen — Gepiden an der Theiss“ eine Erwiderung*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXIII, 1—4, 1981, p. 377—381, la „critica“ ce o face cercetărilor sale arheologul maghiar I. Bóna) au pus în lumină vestigiile civilizației populației romanice în această stațiune în sec. V—VI e.n., dintr-un orizont cu vestigii similare cercetate in Muntenia și Moldova, în cunoscutele stațiuni de la *Ciurelu* (București), *Ipotești*, *Cîndești* și *Dulceanca*, la *Biharea* în Crișana și în alte stațiuni de pe întreg cuprinsul românesc. Aceste descoperiri dovedesc prezența românilor în Dacia înainte de pătrunderea și trecerea slavilor spre sud și sud-vest și cu patru secole înainte de venirea maghiarilor în regiunile Dunării centrale și de aici în Transilvania.

Nicolae Stoicescu a realizat — după opinia noastră — o lucrare de mare interes științific — o sinteză asupra întregii cercetări a continuității românești în stadiul actual al investigațiilor în istoriografia română și universală pentru relevarea adevărului istoric, pentru a atrage atenția — *urbi et orbi* — că nici un cercetător onest, nici un istoric ce nu vrea să-și încalce propriul statut profesional nu se mai poate lăsa îndemnat în cercetarea continuității în Dacia de *alte scopuri* decît cele științifice.

Căci așa cum își încheia înțelept cercetarea Nicolae Stoicescu: „Ținînd seama de realitățile istorice, toată agitația întreținută de adversarii continuității apare în fond sterilă și inutilă; neputînd modifica aceste realități, ea nu poate contribui decît la înveninarea relațiilor dintre oamenii de știință care *au misiunea nobilă de a sluji cauza adevărului*“ (s.n.)

(„Taking into account the historical realities, all the propaganda fortered by the adversaries of our continuity appears sterile and uselles since it cannot alter those realities, it can only poison the relations among the men of science whose sole mission is that of serving the truth“) (p. 309). Lucrarea lui Nicolae Stoicescu, apărută într-o limbă de mare circulație internațională, pune la îndemîna celor interesați de peste hotare — din Europa și din întreaga lume — un punct de vedere științific argumentat privind continuitatea românilor în Dacia — cercetare istoriografică ce reflectă fidel o *realitate istorică* de nezdruncinat.

S. DUMITRAȘCU

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL“,

XIX, 1982
IAȘI

Un volum masiv de peste 900 p. (*Anuarul.*, XIX, Iași, 1982) marchează în viața științifică și culturală a Iașului împlinirea a patru decenii de la crearea *Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“*. Se știe că la București și Cluj existau încă din deceniile anterioare institute de istorie națională și universală, precum și de studii bizantine. Era necesar ca și la Iași — oraș cu lungi tradiții în cercetarea istorică — să ia ființă un institut de istorie, pentru a se îmbina activitatea didactică cu cea științifică. În cursul anului 1940 profesorul Ilie Minea, directorul Semi-

narului de istoria românilor și creatorul revistei „Cercetări istorice“, a propus Consiliului profesoral al Facultății de litere transformarea acestui seminar în Institutul de istoria românilor „A. D. Xenopol“. În urma demersurilor Facultății de litere de la Universitatea din Iași, prin adresa 36.752 din 18 februarie 1941, Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor a aprobat transformarea Seminarului lui Ilie Minea în Institutul de istoria românilor „A. D. Xenopol“, ținînd de Facultatea de litere și filozofie a Universității ieșene. Peste doi ani, prof. Al. Boldur, succesor al prof. I. Minea, a reușit să obțină funcționarea *Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol“* ca unitate de cercetare de sine stătătoare, care, potrivit intențiilor celor care l-au ctitorit, urma să fie „mereu activ în realizarea misiunii lui istorice naționale în răsăritul statului român“.

Se puneau temeliile unui institut de cercetare ce urma să ducă mai departe realizările unui lung șir de înaintași ieșeni ce s-au remarcat în istoriografia română și universală: *Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, N. Iorga* — care-și începe activitatea științifică la Iași —, *Ion Ursu, O. Tafrali, Ilie Minea, Gh. I. Brătianu, A. Oțetea, Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu, Alexandru Boldur* și alții. La Iași, unde la 24 noiembrie 1843 Mihail Kogălniceanu a inaugurat cursul de istorie națională la Academia Mihăileană, unde în 1832 s-au creat Arhivele Statului din Moldova și unde, mai apoi, după înființarea la 1860 a Universității ieșene, activitatea istoriografică a cunoscut la Societatea „Junimea“, în coloanele „Convorbirilor Literare“ și în revista „Arhiva“ a lui A. D. Xenopol pagini antologice. La Iași a scris A. D. Xenopol prima sinteză științifică de istoria românilor și cunoscutele sale lucrări de filozofia istoriei și tot aici au apărut publicațiile „Arta și arheologia“ a lui O. Tafrali și „Cercetările istorice“ ale ardeleanului I. Minea. Revista „Cercetări istorice“ a fost una din cunoscutele tribune istoriografice — alături de *Revista Istorică* a lui N. Iorga, de *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj* a lui I. Lupaș și *Revista Istorică Română* a celor „cinci“ universitari bucureșteni, avîndu-l în frunte pe C. C. Giurescu, care impun școala istoriografică românească în perioada interbelică pe plan mondial și au contribuit la augmentarea conștiinței naționale a poporului român.

Volumul se deschide cu patru comunicări ținute cu ocazia aniversării întemeierii Institutului de istorie și arheologie din Iași, semnate de: *M. Petrescu-Dîmbovița: Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ la 40 de ani* (tratînd istoria acestei instituții în cele patru decenii ale sale I: Etapa 1941—1948; II: Etapa 1949—1970; III: Etapa 1970—1980); Al. Zub: *Contribuții ieșene la istoria culturii naționale* (relevă contribuția Iașului, a creației sale istoriografice la istoria culturii naționale, în condițiile în care în perioada interbelică și chiar mai apoi a existat o „roire“ a inteligenței ieșene: D. Gusti, I. Andrieșescu, I. Petrovici, M. Ralea, G. Călinescu, Dan Bădărău, I. Iordan, N. Bagdasar, Gh. I. Brătianu, Em. Condurachi, P. Constantinescu-Iași, G. Zane, A. Oțetea, C. Balmuș, R. Vulpe, Val. Bulgaru, Dan Simonescu, H. Mihăescu, D. Tudor și alții, care și-au desfășurat apoi activitatea la București); Gh. Platon: *Contribuții fundamentale în istoria social-economică și politică a României* (epoca modernă), domeniu în care cercetătorii ieșeni și-au adus remarcabile contribuții și Ecaterina Negruți: *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea.*

Urmează (p. 43—575) 42 de studii și articole semnate de istorici din țară și din străinătate. Numele lor și al titlurilor lucrărilor respective ar umple cîteva pagini; ne mărginim a aminti unele care nouă ni se par, în acest context, demne de atenție: R. Teodorescu, *Artă și politică în Moldova în prima jumătate a sec. al XVII-lea;* D. Vitcu, *Latinii de la Dunăre. Presa americană despre români la sfîrșitul secolului al XIX-lea;* I. Agrigoroaiei, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României;* A. P. van Gondoever (Utrecht), *C. Dobrogeanu-Gherea and Romanian Neutrality in 1914;* V. F. Dobrinescu, S. Pârvu, *The Romanian National Mission in the United States of America (1917—1918);* D. Ciurea, *Ștefan cel Mare — marele european;* Șt. Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Geneva;* Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, *Coordonate ale diplo-*

maţiei titulesciene; V. Catargiu, *Condiţia umană şi idealul etic în concepţia lui Vasile Pârvan;* I. Teodorescu, *Transilvania şi Liga creştină. O relatare necunoscută din 1597;* Gh. I. Florescu, *N. Iorga. Începuturile activităţii parlamentare (1907—1911);* Gh. Tanasă, *Economia Moldovei în anul 1944 şi sprijinirea războiului antihitlerist;* Zenovia Lateş, *Personalitate şi istorie la A. D. Xenopol;* Al. Andronic, *Contribuţia lui Ilie Minea la cunoaşterea vechilor letopiseţe moldoveneşti;* Şt. S. Gorovei, *Petre P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii;* Al. I. Gonţa, *Mărfuri şi negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV—XV;* I. Bitoleanu, *Unele date despre comunităţile negustoreşti din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane;* E. Păunescu, *Dimitrie Gusti şi cooperarea intelectuală internaţională* şi D. Şandru, *Materiale privitoare la România în Rockefeller Archives Center.*

Încă cinci capitole (p. 583—657) de real interes: *Documente*, cu lucrarea lui Th. Holban, *Noi documente româneşti din arhive polone şi franceze (II); Discuţii, Studii documentare* (Gh. I. Florescu, *Cu privire la editarea discursurilor parlamentare ale lui N. Iorga); Miscellanea; Addenda et Corrigenda,* îmbogăţesc cuprinsul anuarului prin precizia, calm în cercetare critică a istoriei şi slujirea cu consecvenţă a scopului oricărui demers istoriografic — aşezarea adevărului pe temeiuri strict ştiinţifice.

Sînt recenzate (p. 658—759) *19 lucrări româneşti şi 10 de istorie universală,* de autori români şi străini, ceea ce înseamnă un travaliu ştiinţific constant al cercetătorilor de la Iaşi în istoriografia cea mai recentă. Pentru interesul nu numai documentar, amintim doar cinci dintre lucrările recenzate: Fl. Nedelcu, *De la restauraţie la dictatura regală. Din viaţa politică a României, 1930—1938* (G. I. Florescu); Giuliano Caroli, *I rapporti italo-romeni nel 1940: la visita di Antonescu a Roma* (G. I. Florescu); Fr. Babinger, *Mehmet the Conqueror and his Time* (M. Guboglu); *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapî* (A. Radu, S. Iosipescu) şi Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord* (A. Filimon).

Cu totul remarcabile sînt *Notele Bibliografice* prin care cercetătorii ieşeni, recunoscuţi ca unii dintre cei mai atenţi, prompţi şi competenţi comentatori ai fenomenului istoriografic, au vrut să se întreacă „pe sine“ prin cele 119 lucrări de istoria României şi 63 lucrări de istorie universală prezentate. E o adevărată sărbătoare bibliografică pentru cercetătorul şi istoricul setos de informare ştiinţifică şi pentru publicul larg care doreşte să cunoască trecutul umanităţii. Pentru cititorul român interesat de reflectarea istoriei noastre în istoriografia contemporană redăm unele dintre lucrările prezentate de cercetătorii ieşeni, care nouă ni se par cele mai demne de amintit (desigur nu singurele): V. Wertsman, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Source* (D. Şandru); N. Iorga, *Le place des Roumains dans l'histoire universalle* (Şt. S. Gorovei); D. C. Giurescu, *Istoria ilustrată a Românilor* (Gh. Buzatu); M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române I—II* (Al. Zub); M. Popa, *Geschichte der rumänischen Literatur* (Al. Zub); V. Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al sec. al XV-lea* (Şt. S. Gorovei); M. Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'archeveché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits* (Şt. S. Gorovei); K. Hitchins, *Die Rumänen,* în *Die Habsburgesmonarchie 1848—1918, III, Die Völker des Reiches* (Al. Zub); P. Chaunu, *Histoire et imagination. La transition* (Al. Zub); S. Brezianu, *O istorie a Imperiului bizantin* (I. Teodorescu); M. Savici, *Istoria na bălgărskija narod* (L. Şimanschi); R. Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminilor* I—II. (Şt. Lemny); S. Haffner, *Un certain Adolf Hitler* (Gh. Buzatu); M. Badea, *Germanii împotriva lui Hitler* (Gh. I. Florea); A. P. Taylor, *The Origins of the Second World War* (Gh. Buzatu); H. R. Trevor-Roper (ed.), *Hitler's War Directives 1939—1945* (Gh. Buzatu); P. Aries, *Un historien du dimanche* (Al. Zub). Zăbovim, pentru a ieşi din strînsura acestei imense bibliografii adusă în circuitul proaspăt al culturii noastre (între p. 765—865), la două lucrări, care, credem noi, vor răsplăti pe cei interesaţi în studierea impresionantei munci ştiinţifice pe care istoricii ieşeni o întreprind cu dăruire şi aleasă profesionalitate. Ne referim la două lucrări (p. 857—856) ale istoricului american Walter M. Bacon

jr. — unul din cei mai interesaţi istorici americani în probleme de istoria contemporană a României —, alături de un şir întreg de alţi istorici de peste ocean care au scris lucrări referitoare la istoria noastră: Stephen Fischer — Galaţi, Paul Shapiro, Paul D. Quinlan, Keith Hitchins, F. Bobango, Barbara şi Charles Jelavich, Fr. Kellog, D. B. Funderburk şi alţii. Prima dintre ele, *Secret Papers on the Failure of Romanian — Soviet Negotiations 1931—1932*, 1979, XV+212, a apărut sub egida *Fundaţiei Hoover* din cadrul Universităţii Stanford. După teza sa de doctorat consacrată lui N. Titulescu în 1975, prof. Bacon valorifică 103 documente din colecţia N. Titulescu, depozitată, cum este cunoscut, în arhivele Fundaţiei Hoover. Documentele atestă rolul lui N. Titulescu în „etapa finală a negocierilor româno—sovietice din 1931—1932 pentru încheierea unui pact de neagresiune, măsură în care a triumfat concepţia sa potrivit căreia Bucureştii nu puteau semna nici un act internaţional ce nu recunoştea integritatea teritorială a statului făurit, prin eforturile seculare ale poporului român, în 1918" (Gh. Buzatu). Documentele din volum sînt selecţionate astfel: negocierile preliminare (mai—decembrie 1931); negocierile de la Riga (ianuarie 1932); contactele din februarie—iunie 1932; problema pactului de neagresiune polono-sovietic (iunie—iulie 1932) şi faza finală (august—octombrie 1932). Gh. Buzatu, recenzentul volumului scrie că „Este tulburătoare constatarea lui Walter Bacon că N. Titulescu a preluat conducerea diplomaţiei române opunîndu-se unui pact neagreat cu U.R.S.S., iar în 1936 a fost înlăturat tocmai pentru că realizase un proiect de pact de asistenţă mutuală cu Moscova, cu recunoaşterea integrităţii teritoriale depline a statului român" (p. 23) (şi respectiv p. 857 în *A I A I*). Cea de a doua lucrare aparţine tot lui Walter M. Bacon jr., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1935—1939*, Ann-Arbor—London, 1977, XI, 305 p. şi e recenzată tot de Gh. Buzatu. Este dizertaţia susţinută de autor (profesor la Universitatea din Nebraska, Omaha) la Universitatea din Denver în anul 1975, fapt ce l-am amintit în rîndurile de mai sus. Este o amplă lucrare asupra activităţii diplomatice a lui N. Titulescu, ce-l recomandă pe W. M. Bacon ca pe unul din cei mai interesanţi istorici contemporani ce studiază activitatea marelui diplomat român. Este cercetată opera titulesciană în timpul celui de al doilea mandat al său — octombrie 1932—august 1936, ca ministru de externe al României, perioadă care coincide cu marile succese diplomatice ale liderului diplomaţiei române. Pactul de organizare a Micii Înţelegeri, provocarea eşecului „Pactului celor patru" mari puteri europene (Anglia, Franţa, Italia şi Germania), încheierea convenţiilor pentru definirea agresorului şi fondarea Înţelegerii Balcanice, stabilirea raporturilor diplomatice dintre România şi U.R.S.S., relaţiile bilaterale româno-germane, româno-franceze şi româno-polone. Două capitole sînt consacrate în lucrarea profesorului Bacon pactelor de asistenţă mutuală franco-sovietic şi sovieto-cehoslovac. Din studiu reiese rolul personalităţii lui N. Titulescu printre campionii securităţii europene şi ai păcii indivizibile. El a devenit, din acest motiv, un obiectiv, o ţintă de atac a forţelor revizioniste. „Campania împotriva sa — scrie Gh. Buzatu — a aflat ecou şi susţinători şi în ţară, regele Carol al II-lea şi premierul Gh. Tătărăscu aflîndu-se, ei înşişi printre aceştia". Este demis — cum se ştie — pe neaşteptate, la 29 august 1936. Urmează, cum au dovedit evenimentele interne şi internaţionale, izolarea internaţională a ţării între 1939—1940, o cauză îndepărtată fiind şi demiterea marelui diplomat român.

Anuarul mai cuprinde o *Revistă a revistelor* (*Periodice româneşti*, p. 866—884 şi *Periodice străine*, p. 885 şi 890) şi *Viaţa ştiinţifică* (p. 891—825). Dintre publicaţiile româneşti de istorie sînt recenzate 19 — *Analele Universităţii Bucureşti, Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie Cluj-Napoca, Arhivele Olteniei, Buletinul Societăţii Numismatice Române, Cercetări Istorice, Crisia* (Oradea), *Etnologica, Revista de Istorie, Revue des Etudes Sud-Est Européennes* şi altele, iar dintre cele străine *Annales. Economie. Sociétés. Civilisation, Paris; Canadian — American Slavic — Studies; Osteuropa, Rumanian Studies, Südost — Forschungen; Zeitschrift für Siebenbürgische Landes Kunde* şi altele.

Rîndurile noastre au încercat să prezinte paleta vastă a preocupărilor istoriografice ale istoricilor ieşeni. Realizările lor sînt remarcabile — cum o dovedeşte şi

Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" care apare la Iași alături de alte două publicații istoriografice: *Arheologia Moldovei* și *Cercetări Istorice*, și cum o dovedesc lucrările publicate în ultimul timp în diferite studii, în periodicele interne și internaționale de specialitate. Acestea reflectă travaliul Școlii istorice românești — în speță și a cercetărilor ieșeni, forța și vigoarea istoriografiei materialist-istorice românești contemporane. Avea dreptate cronicarul că nasc și la Moldova oameni, după cum nasc azi istorici în cele trei mari centre recunoscute — București, Iași, Cluj —, dar și în toate reședințele de județe din țara noastră. Ceea ce impune azi pe tot cuprinsul României Socialiste un competent front istoriografic, capabil să slujească cu abnegație bunul cel mai de preț al istoriografiei românești, impunînd-o și mai temeinic în istoriografia universală — *adevărul istoric*, slujirea neprecupețită a patriei și implicit a umanității.

S. DUMITRAȘCU

CORESPONDENȚA LUI VINCENȚIU BABEȘ (Scrisori trimise),

vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 305 p.+18 ilustrații

Personalitatea militantului bănățean Vincențiu Babeș — figură reprezentativă a vieții noastre politice și culturale din secolul trecut — a beneficiat, în ultimul deceniu, de o justificată reconsiderare științifică, astfel că dispunem de o prezentare corespunzătoare a polivalentei sale activități, care se asociază demersurilor atîtor fruntași români de apărare a drepturilor și libertății celor din rîndurile cărora s-au ridicat.

Cea dintîi inițiativă care ilustrează preocuparea științifică pentru restituirea unor izvoare semnificative cu privire la activitatea lui Vincențiu Babeș s-a concretizat în apariția la Editura Dacia (Cluj-Napoca, 1976) a primului volum din *Corespondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite)*, prefațat de acad. Ștefan Pascu, care apreciază — cu cunoscuta-i rigoare și obiectivitate — conținutul ideatic al acestei cărți, datorată prof. univ. dr. doc. Mihail Dan și cercetătorului științific George Cipăianu, care au pregătit documentele pentru tipar și au conceput textul introducerii, notele și comentariile. Fără îndoială că materialul documentar inclus în volum, publicat în conformitate cu cele mai exigente criterii științifice, oferă o perspectivă mai cuprinzătoare de interpretare a biografiei și strădaniilor pozitive ale lui Vincențiu Babeș.

Rezultatul unei lăudabile stăruințe, al pătrunderii în țesătura faptelor și al unei echilibrate evaluări a semnificațiilor acestora, îl constituie elaborarea de către George Cipăianu a valoroasei monografii despre Vincențiu Babeș (Editura Facla, Timișoara, 1980, 235 p.), la origine teză de doctorat. Considerăm că este o lucrare reprezentativă despre marele bărbat politic, prin intermediul ei fiind configurate dimensiunile reale ale personalității în discuție, a cărei existență a stat sub semnul dăruirii pentru cauza națională. Vincențiu Babeș a beneficiat, cum afirmam în partea inițială, de o competentă reactualizare istoriografică, făcută cu discernămînt critic și într-o exprimare elevată. Substanțialul studiu monografic „se rînduiește — cum însuși autorul precizează — între strădaniile mai noi din istoriografia românească de a restitui contemporaneității faptele unor oameni prin ale căror acțiuni s-a materializat voința unui popor întreg" (p. 5).

Ca o salutară continuare a acțiunii de restituire științifică a noi surse documentare, care să completeze informația existentă, este cel de-al doilea volum din

Corespondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori trimise), apărut în anul prcedent, sub îngrijirea lui George Cipăianu și Ana Maria Cipăianu, care semnează introducerea, notele și comentariile acestuia. Este vorba de *175 de scrisori* depistate, prin investigații de durată, în mai multe arhive din țară (de la Sibiu, Brașov, Cluj-Napoca și București) și în arhivele personale ale unor intelectuali din Timișoara și București. Subscriem la constatarea formulată în *Introducere* și care vizează necesitatea editării nu numai a corespondenței *primite*, ci și a celei *trimise*, ca aspecte complementare ale cunoașterii cît mai exacte a rolului unei personalități: „pentru o înțelegere de adîncime și o interpretare realistă a faptelor unui om politic și de cultură, a profilului său intelectual, a concepțiilor sale, a evenimentelor importante trăite de el, prezentarea ambelor aspecte ale schimbului său epistolar se impune cu necesitate“ (p. 5).

Scrisorile au fost trimise de Vincențiu Babeș următoarelor personalități și figuri ale vieții noastre politice și culturale din a doua jumătate a secolului anterior: George Barițiu (IV), Valeriu Braniște (IV), Epaminonda Bucevsky (II), Nicolae Densușianu (I), Ioan Dragoș (I), Francisc Hossu-Longin (VIII), Pavel Liuba (VI), Titu Maiorescu (II), Vasile Mangra (V), Ioan Maniu (I), Vasile Maniu (IV), Alexandru Mocioni (VII), Iacob Mureșianu (IV), George Pop de Băsești (XVI), Ioan Popasu (I), Nicolae Popescu (I), Alexandru Roman (III), Visarion Roman (XXX), Miron Romanul (XXXII), Ioan Slavici (V), Nicolae Stoia (XXV), Andrei Șaguna (I), Atanasie Șandor (I), Anania Trîmbițaș (III) și Iosif Vulcan (I). Unele scrisori au fost expediate presei franceze și italiene, redacțiilor ziarului *Concordia* și *Enciclopediei Române*, precum și unor destinatari necunoscuți.

Cele 175 de corespondențe care au fost cuprinse în volum constituie o parte interesantă a *scrisorilor cunoscute* ale lui Vincențiu Babeș. Multe din ele au fost, neîndoielnic, distruse pe parcursul timpului. Probabil s-au păstrat și altele, pentru moment inaccesibile cercetătorilor, acestea intrînd în sarcina cercetării viitoare. Oricum, din ceea ce există, ca fapte puse în circulație, ne putem face o idee în legătură cu raporturile pe care le-a stabilit, din diverse motive (dar mai cu seamă din rațiuni politico-naționale), Vincențiu Babeș cu oamenii epocii sale, dintre care unii au fost autentici reprezentanți ai ideologiei naționale într-o vreme de mari confruntări politice și de mutații în conștiințe, cînd dominanta activității atîtor militanți a fost apărarea drepturilor și libertății celor peste trei milioane de români din Monarhia austro-ungară (după 1867), expuși tendințelor de deznaționalizare. Vincențiu Babeș oferă posterității un model de luptător, fiind implicat în cele mai importante momente ale luptei naționale și devenind lider al românilor din părțile Banatului și Crișanei. Corespondența sa dezvăluie o psihologie de bărbat politic angajat pe baricadele luptei împotriva asupririi străine, care prin toate demersurile sale a încercat — și, desigur, a reușit — să apere ființa națională și să cultive spiritul de încredere în virtuțile proprii, în destinul istoric al poporului nostru.

Autorii relevă, cu evidentă autoritate, valoarea — ca sursă informativă — a corespondenței din volum, accentuînd asupra semnificațiilor ei. Cititorul însă poate face asociații între diverse corespondențe, îndeosebi între cele care au un singur destinatar. Ne gîndim la scrisorile trimise lui Miron Romanul și Visarion Roman, care sînt și cele mai numeroase. Ele atestă nu numai raporturi constante, ci și postura de necruțător critic a lui Vincențiu Babeș, atunci cînd el apreciază că unul dintre corespondenți nu se află pe linia de orientare generală a mișcării noastre naționale. Este cazul, spre pildă, mitropolitului Miron Romanul, căruia îi scrie, într-un ton vehement, la 3 martie 1886: „Vezi ce rea opiniune s-a lățit în toate sferele societății noastre“, determinată de atitudinea politică a destinatarului.

Racordînd circuitului științific contemporan importante documente provenite de la Vincențiu Babeș, cei doi autori au contribuit la luminarea unor aspecte inedite din viața și însemnata sa activitate.

V. FAUR

P. Petrescu, G. Stoica, ARTA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Editura Meridiane, Bucureşti, 1981, 146 p.

Caracterul de permanentă actualitate a artei populare româneşti, în condiţiile în care aceasta a reprezentat o atracţie constantă încă din secolul al XIX-lea cînd s-a constituit ca un domeniu aparte, reprezintă o trăsătură ce s-a perpetuat pînă în epoca noastră. Faptul este evident şi cu implicaţii în planul culturii materiale tradiţionale autohtone, deoarece mărturiile transmise de-a lungul veacurilor reprezintă o sumă de argumente viabile asupra continuităţii de viaţă a oamenilor din spaţiul carpato-danubiano-pontic. În acest sens, nenumăratele lucrări de mai mare sau mai mică întindere apărute de atunci încoace au scos în evidenţă cîteva concluzii ce fixează personalitatea artei populare în cadrul civilizaţiei româneşti, acestea relevînd caracterul unitar şi original al creaţiilor respective, precum şi valoarea documentară, ţinînd cont de destinaţia iniţială în contextul existenţei rurale tradiţionale. Numărul mare de lucrări tipărite în timp nu au suplinit, însă, lipsa sintezelor, a acelor volume ce se ocupă de prezentarea generală a fenomenului culturii populare şi, implicit, a artei populare. Ultimele decenii au fost fertile în acest sens, acum apărînd sintezele necesare (I. Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978; *Arta populară românească*, Bucureşti, 1969), avînd în vedere şi faptul că pentru acest domeniu s-a manifestat o mare atracţie din partea specialiştilor români şi străini şi, în egală măsură, a publicului larg.

Noua apariţie editorială, sub egida Editurii Meridiane, semnată de doi recunoscuţi şi apreciaţi etnografi români, dr. P. Petrescu şi dr. G. Stoica, ne apare astfel ca o realizare semnificativă pentru cunoaşterea unor realităţi cu tradiţii recunoscute, dar care se remarcă acum şi printr-o efervescenţă contemporană ce se cere definită. Din această perspectivă, *Arta populară românească* se constituie într-o întreprindere fundamentată ştiinţific, care apropie cititorul de înţelegerea raportului dintre tradiţie şi inovaţie, relaţie ce a acţionat constant în timp, într-un sens stimulativ. Desigur, locul principal, tocmai cunoscînd semnificaţia valorilor transmise, îl deţin aspectele ce se referă la genurile artei populare clasice, acestea dominînd în economia volumului şi care sînt completate firesc cu aprecieri privitoare la realizările contemporane (ilustraţiile alb-negru şi color de foarte bună calitate contribuie la susţinerea afirmaţiilor din text). De altfel, întreaga *Introducere* este concepută în ideea sublinierii a două probleme, cea a statutului artei populare tradiţionale în contemporaneitate, cu precizarea rolului instituţiilor specializate (muzee în primul rînd) în tezaurizarea valorilor datorate unor epoci istorice distincte care le-au determinat stadiul de dezvoltare şi, implicit, personalitatea şi nivelul atins de creaţia contemporană mai cu seamă prin activitatea unor întreprinderi, cooperative, etc., axate pe promovarea unei arte populare noi, bineînţeles în consens cu coordonatele proprii societăţii româneşti actuale. „Cu alte cuvinte — precizează, pe bună dreptate, autorii —, în cadrul unei societăţi din ce în ce mai complexe, cultura populară se constituie ca o categorie mereu necesară, schimbîndu-şi conţinutul şi formele, dar păstrîndu-şi un sens propriu şi o sferă de aplicare proprie“ (p. 7). Aplicînd acest principiu, cei doi cercetători au reuşit să construiască fiecare capitol după o structură ce scoate în evidenţă de fiecare dată specificul naţional al unor creaţii rezultate în urma persistenţei unui model de viaţă cristalizat în spaţiul românesc.

Diversitatea genurilor analizate în cadrul volumului, dincolo de unitatea de concepţie care stă la baza analizării lor, ne apar prezentate şi prin prisma datelor specifice acestora. Ne gîndim la punerea în circuit a unor informaţii ce se referă la parametrii tehnici şi la contextul social-politic în care au apărut şi dezvoltat acestea. Ca atare, aproape în toate capitolele existente se ţine cont de materia primă, de elementele de tehnică tradiţională, iar acolo unde este cazul se analizează mo-

tivele ornamentale, cromatica, într-o înlănţuire logică ce are ca suport de pornire primele atestări arheologice şi punct final mărturiile aparţinînd contemporaneităţii. Iată cum, fundamentîndu-se pe o asemenea structură solid elaborată, cei doi specialişti reuşesc să reconstituie, într-un volum de largă respiraţie intelectuală (integrarea în context universal prin referiri la creaţiile datorate altor arii culturale se desprind în permanenţă), o imagine asupra a ceea ce a însemnat şi înseamnă, pe planul culturii materiale, arta populară românească. Mai mult chiar, venind ca o încununare a acestei viziuni de ansamblu foarte exacte sub aspectul modului de tratare a temei respective, în cele două capitole cu subiecte de actualitate: *Perspectivele tradiţiilor de artă populară* şi *Arta populară în Festivalul naţional „Cîntarea României“* ,cartea impune opinii autorizate asupra unei problematici ce se referă la traseul evolutiv al artei populare româneşti, în general, precum şi asupra semnificaţiei conferite de promovarea acesteia în cadrul generos şi, totodată, stimulator al Festivalului naţional „Cîntarea României“.

Indiscutabil, *Arta populară românească* incită la discuţii mult mai diverse şi ample şi de importanţă pentru domeniul abordat. Dar chiar numai detaşînd cele cîteva aspecte de mai sus considerăm că am adus destule argumente pentru a sublinia că ne aflăm în faţa unei realizări de incontestabilă ţinută ştiinţifică, realitate confirmată şi de premiul Academiei acordat pe anul 1983, semnată de doi specialişti cu contribuţii apreciate în cercetarea culturii populare româneşti.

A. CHIRIAC

„IZVORUL“

Revistă de etnografie şi folclor

Alături de publicaţia devenită deja cunoscută în cercurile specialiştilor din domeniul culturii populare româneşti — *Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria* —, de doi ani apare la Gyula (Giula) o revistă de etnografie şi folclor intitulată „Izvorul“, ambele fiind de fapt rodul activităţii *Cercului de etnografie şi folclor*, patronat de Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria. Reuşind în cîţiva ani să adune un bogat material informativ, membrii cercului au oferit tiparului o serie de lucrări interesante prin tematica la care s-au oprit, ele constituindu-se într-o contribuţie semnificativă pentru scopul pe care şi l-au propus.

Editată, ca şi în cazul primei publicaţii amintite, de Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria, revista „Izvorul“ şi-a stabilit, după cum se precizează în caseta introductivă a primului număr (1/1982) să adopte „... un program de activitate axat pe culegerea, prelucrarea şi publicarea tuturor acelor valori de geneză populară care încă se găsesc din abundenţă şi în grai viu în bogata moştenire a românilor din Ungaria“. Conform acestui program care cuprinde crezul comitetului de redacţie ,precum şi al colaboratorilor, în revistele consultate (1/1982 şi 1/1983) intîlnim lucrări deosebit de interesante, utile atît cercetătorilor care se ocupă de studierea culturii populare româneşti în general, cît şi publicului larg care se apropie de acest domeniu.

Intreprinzînd o incursiune în tematica celor două numere surprindem, ca a trăsătură de ansamblu, abordarea în special a obiceiurilor, deci a unor practici actuale încă şi care se păstrează destul de bine în memoria colectivă a comunităţilor rurale româneşti din ţara vecină. Cu ajutorul unor informatori foarte buni, care au relatat de fiecare dată cu multă minuţiozitate ritualul desfăşurării obiceiurilor descrise (înmormîntarea şi colindatul — 1/1982); naşterea şi sînzienele — 1/1983, etc.), dar şi utilizînd metoda observaţiei directe, autorii materialelor (dr. János Bencsik, Lucia Borza, Maria Botea, Elena Csobai, Maria Gurzău, Alexandru Hoţopan, Emilia

Martin, Florentina Marc), au redactat lucrări ce valorifică în mod obiectiv tradițiile respective. Totodată, pentru o mai exactă și completă receptare a subiectelor discutate, aspect relevat de majoritatea materialelor tipărite, acestea sînt însoțite și de o bogată și sugestivă ilustrație fotografică.

Desigur, așa cum ne arată numărul 1/1983, alături de probleme de folclor, treptat, mărturiile de cultură materială caracteristice românilor din Ungaria vor ocupa un spațiu editorial mult mai însemnat în raport, probabil, cu cercetarea desfășurată și în această direcție. De altfel, tocmai pentru a susține afirmația de mai sus menționăm lucrarea care are drept temă cînepa și întreg procesul de prelucrare a acesteia, urmată apoi de edificatorul foto-documentar: *De la vîrtelniță pînă la război.*

Semnalînd apariția revistei „Izvorul“ ca o inițiativă a cărei continuitate o așteptăm cu interes, am mai remarca și prezentarea grafică a acesteia, modul de organizare a cuprinsului fiecărui număr în parte (aici se cuvin menționați toți membrii colectivului de redacție: Petru Silaghi — redactor responsabil, Gheorghe Martin, Maria Pui și Ioan Ruja), toate la un loc constituindu-se în argumente care susțin aprecierea acestei realizări ca un fapt de cultură indiscutabil, mai cu seamă din perspectiva ideii care i-a stat și îi stă în continuare la bază, de a valorifica — la parametrii reali — cultura materială și spirituală tradițională a românilor din Ungaria.

A. CHIRIAC

